

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК
КЊИГА LX

ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
et
INSTITUT DE LA LANGUE SERBE DE
L'ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

RECUEIL
DE DIALECTOLOGIE
SERBE
LIX

TRAITÉS ET MATÉRIAUX

Comité de rédaction
*Dr Nedeljko Bogdanović, dr Milan Dragičević,
dr Miroslav Nikolić, dr Dragoljub Petrović,
dr Slobodan Remetić*

Rédacteur en chef
SLOBODAN REMETIĆ

BELGRADE
2012

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК
LIX

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор

*Др Недељко Богдановић, др Милан Драгичевић,
др Мирослав Николић, др Драгољуб Пејровић,
др Слободан Реметић*

Главни уредник
СЛОБОДАН РЕМЕТИЋ

БЕОГРАД
2012

У финансирању ове књиге учествовало је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

Издају
Српска академија наука и уметности, Београд, Кнез Михаилова 35
и
Институт за српски језик САНУ, Београд, Кнез Михаилова 36

Израда програма и компјутерска припрема за штампу:
Давор Палчић
palcic@eunet.rs

Штампа:
ЧИГОЈА ШТАМПА
Београд, Студентски трг 13
chigoja@eunet.rs
www.chigoja.co.rs

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

80

СРПСКИ дијалектолошки зборник — Recueil de dialectologie serbe / главни уредник Слободан Реметић. — 1905, књ. 1-. — Београд : Српска академија наука и уметности : Институт за српски језик САНУ, 1905 — (Београд : Чигоја). — 24 cm.

Годишње

ISSN 0353-8257 = Српски дијалектолошки зборник

COBISS.SR-ID 18167554

САДРЖАЈ

Стр.

Монографије, расправе и чланци

Жарко Бошњакović: Морфолошке особине говора источне Шумадије.	1–381
Славољуб З. Марковић: Границе ијекавских говора у западној Србији	383–484
Слободан Реметић: Текстови из говора источnobосанских Бра	485–637

Прикази и критике

Бранкица Марковић: Дијана Црњак, <i>Пастирска лексика лактишког краја</i> . — Бања Лука (Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет), 2011, стр. 219	639–644
--	---------

Жарко Бошњаковић

МОРФОЛОШКЕ ОСОБИНЕ ГОВОРА
ИСТОЧНЕ ШУМАДИЈЕ

САДРЖАЈ

УВОДНА ОБАВЕШТЕЊА	9
СКРАЋЕНИЦЕ ИСПИТИВАНИХ ПУНКТОВА	9
СКРАЋЕНИЦЕ КОРИШЋЕНЕ ЛИТЕРАТУРЕ	15
СКРАЋЕНИЦЕ ЧАСОПИСА И ДРУГИХ КЊИГА	23
ОСТАЛЕ СКРАЋЕНИЦЕ	24
ДЕКЛИНАЦИЈА	25
ИМЕНИЦЕ МУШКОГ РОДА (ОСИМ ОНИХ НА -А)	25
Вокатив једине	25
Инструментал једине	27
Образовање множине	28
Генитив множине	32
Акузатив множине	35
Датив, инструментал и локатив множине	38
Особености појединих именица и група именица м. р.	39
Именице које мењају род	50
ИМЕНИЦЕ СРЕДЊЕГ РОДА	53
Вокатив једине	53
Инструментал једине	53
Генитив множине	54
Датив множине	54
Инструментал множине	55
Локатив множине	55
Именице с проширењем основе на <i>-еи-</i> у косим падежима	55
Формирање множине код именица с проширењем на <i>-еи-</i>	57
Формирање множине код осталих именица	59
Збирне именице	60
Плуралија тантум	61
Особености појединих именица и група именица ср. р.	62

Именице које не мењају род	64
Именице које мењају род	64
ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГ (И МУШКОГ) РОДА НА -А	66
Датив и локатив једнине	66
Вокатив једнине	68
Генитив множине	72
Датив, инструментал и локатив множине	75
Плуралија тантум	76
Збирне именице	78
Особености појединих именица и група именица ж. р. на <i>-а</i>	79
Именице које не мењају род	81
Именице које мењају род	81
ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГ РОДА СТАРИХ I-ОСНОВА	82
Инструментал и локатив једнине	82
Генитив множине	83
Датив, инструментал и локатив множине	84
Колективи на <i>-ад</i>	84
Именице са старим основама на <i>-р-</i>	84
Именице које мењају тип деклинације	86
Плуралија тантум	91
ЗАМЕНИЦЕ	91
ИМЕНИЧКЕ ЗАМЕНИЦЕ	91
ЛИЧНЕ ЗАМЕНИЦЕ	92
Личне заменице првог и другог лица једнине и лична заменица за сва лица	92
Личне заменице првог и другог лица множине	97
Личне заменице трећег лица једнине и множине	100
ОСТАЛЕ ИМЕНИЧКЕ ЗАМЕНИЦЕ	107
Заменице <i>ко(ј), ку(ј)</i>	107
Заменице сложене с <i>ко</i>	111
Заменица <i>шћо (шћа)</i>	115
ПРОМЕНА ПРИДЕВА, ПРИДЕВСКИХ ЗАМЕНИЦА И ТРОРОДНИХ БРОЈЕВА	126
Однос тврдих и меких основа	126
Наставци у косим падежима	130
<i>Генийив (акузатив)</i>	130
<i>Датив и локатив</i>	133
Придевски вид	142
Компарација придева (прилога)	150
Особености појединих група придева	153
<i>Присвојни придеви</i>	153
Особености осталих врста придева	159

Особености појединих група придевских заменица	161
<i>Присвојне заменице</i>	161
<i>Показне заменице</i>	167
<i>Каквоћне заменице</i>	169
<i>Количинске заменице</i>	172
Остале придевске заменице	173
Заменица <i>сав</i>	173
Заменица <i>сам</i>	175
Заменица <i>сваки</i>	175
Заменица <i>неки</i>	176
Заменица <i>који</i>	176
Заменица <i>чији</i>	177
БРОЈЕВИ	177
Основни бројеви	177
Збирни бројеви	181
Збирне бројне именице	183
Облици изведени од збирних бројева	184
Остали начини изражавања апроксимативности	185
Везивање сложених бројева	186
Редни бројеви	188
Мултипликативни бројеви	188
Дистрибутивни бројеви	189
КОНЈУГАЦИЈА	190
О систему облика	190
ГЛАГОЛСКА ВРЕМЕНА	190
Презент	190
Имперфекат	199
Аорист	200
<i>Прво лице једнине и множине</i>	201
<i>Друго лице једнине и множине</i>	203
<i>Треће лице једнине и множине</i>	203
Перфекат	205
Плусквамперфекат	207
Футур I	208
Футур II	213
ГЛАГОЛСКИ НАЧИНИ	214
Императив	214
Потенцијал	219
ОСТАЛИ ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ	220
Инфинитив	220
Глаголски придев трпни	221
Глаголски прилог садашњи	225
Глаголски прилог прошли	226

ПРЕГЛЕД ПОЈЕДИНИХ ГЛАГОЛА И ГРУПА ГЛАГОЛА	226
Глаголи прве врсте	226
Однос према осталим врстама	226
Однос према другој врсти	226
Однос према трећој врсти	226
Однос према шестој врсти	229
Однос према седмој врсти	231
Алтернације по првој и другој палатализацији	233
Атематски глагол <i>јесџи</i>	233
Особености глагола <i>моћи</i>	235
Глагол <i>ићи</i>	237
Глаголи друге врсте	239
Однос према шестој врсти	239
Творба имперфективних глагола	240
Глаголи треће врсте	241
Однос према седмој врсти	241
Судбина глагола <i>мејнуйи</i> > <i>мејенем</i>	241
Глаголи четврте врсте	242
Глаголи пете врсте	248
Однос према другој и шестој врсти	248
Однос према седмој врсти	250
Однос према осмој врсти	250
Поједини глаголи	250
Глаголи шесте врсте	251
Однос према првој врсти	251
Однос према другој врсти	251
Однос према трећој врсти	251
Однос према четвртој врсти	251
Однос према петој врсти	252
Однос према седмој врсти	252
Однос према осмој врсти	253
Творба имперфективних глагола	253
Безлични глаголи	255
Глаголи с <i>-e-</i> у обе основе	257
Поједини глаголи	257
Глаголи седме врсте	257
Однос према трећој врсти	259
Однос према четвртој врсти	259
Однос према петој врсти	260
Однос према шестој врсти	260
Однос према осмој врсти	260
Особености појединих глагола	260
Глаголи осме врсте	262
Однос према другој врсти	262
Однос према шестој врсти	262

Однос према седмој врсти	263
Помоћни глаголи	263
ПРИЛОЗИ	267
Прилози за место	268
<i>Заменички прилози за место</i>	268
<i>Остали прилози за место</i>	275
Прилози за време	280
<i>Заменички прилози за време</i>	280
<i>Остали прилози за време</i>	282
Прилози за количину	290
<i>Заменички прилози за количину</i>	290
<i>Остали прилози за количину</i>	291
Прилози за начин	295
<i>Заменички прилози за начин</i>	295
<i>Остали прилози за начин</i>	296
ПРЕДЛОЗИ	301
ВЕЗНИЦИ	316
ПАРТИКУЛЕ	325
РЕЧЦЕ	328
УЗВИЦИ	334
ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА	338
ЗАЈЕДНИЧКЕ ОСОБИНЕ:	338
<i>У речима с деκлинацијом</i>	338
<i>У речима с конјугацијом</i>	351
<i>У нейроменљивим речима</i>	358
ДИФЕРЕНЦИЈАЛНЕ ОСОБИНЕ:	366
<i>У речима с деκлинацијом</i>	366
<i>У речима с конјугацијом</i>	367
<i>У нейроменљивим речима</i>	368
ОДНОС С-В И К-Р НА ПРИМЕРУ НАШЕ ГРАЂЕ	369
МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГОВОРОВ ВОСТОЧНОЙ ШУМАДИИ (Резюме)	371
ЛИНГВИСТИЧКЕ КАРТЕ	373

УВОДНА ОБАВЕШТЕЊА

Књига *Морфолошке особине говора источне Шумадије* представља други део обимне монографије посвећене изучавању говора Смедеревског Подунавља, северне Јасенице и источног дела Космаја. Прва књига, *Фонетске особине говора источне Шумадије*, објављена је 2008. године у *Српском дијалектолошком зборнику* LV. Будући да обе представљају једну целину, у овој књизи неће се понављати уводни део, параграфи се дају у континуитету са првом, што је пракса која је примењена и у монографији *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта* (СДЗб XL и XLIII) Павла Ивић, Жарка Бошњаковића и Гордане Драгин. Овом приликом поновићемо само Скраћенице коришћене литературе и испитиваних пунктова са списком информатора и количином снимљеног материјала.

Раније истраживање накнадно је проширено грађом из неколико села (10) подунавске (Дубона — Ду, Велика Крсна — ВК, Ковачевац — Кч), космајске (Влашка — Вл, Рајковац — Ра, Село Младеновац — СМ, Међулужје — Мл) и јасеничке области (Границе — Гн, Јагњило — Ј и Рабровац — Рб) како би се испитивани говори повезали са онима у космајској зони централне Шумадије и утврдио ареал одређених црта. Ареали морфолошких особина приказани су на девет карата приложених на крају студије.

Због обимности рукописа овом приликом неће бити приложени дијалекатски текстови.

СКРАЋЕНИЦЕ ИСПИТИВАНИХ ПУНКТОВА

(са списком информатора и количином снимљеног материјала)

- А** *Азџа* (360 минута):
Милџка Неђић 1890, има 3 разреда основне школе, живела у Београду 15 год.
Душан Васиљевић 1910, има 4 разреда основне школе.
Даница Јелић 1920, има нових акцената и ретко кановачки.
- Ба** *Бачицац, Бачица / Бачинац, Бачица* (60):
Радмила Бајкић 1922, 4 разреда, има изразито отворено кратко *e*.
Љубомир Стојић 1927, 4 разреда, досељен из Селевца 1929.
Лепосава Стојић 1929.

- Бд** *Бадљѐвица* (315):
 Чѐда Ѐвковић 1906, 1 разред, мати му је из Дубоне, уместо ' јавља се ^.
 Вйдосава-Вйнка-Рѐђа Ѐвковић 1906, неписмена, причљива, с новим акц.
 Нѐвка Сѐвић 4 разреда, муж јој је из В. Крсне, има кановачки, нове акц. и ретко не-
 пренесене.
 Дѐшко Ѐлић 1913, жена му је из Селевца.
 Мирослав Рѐнковић 1916.
 Жйворад Ѐвковић 1923.
 Дѐлибор Ѐвковић 1977, деца чешће имају непренесену акцентуацију.
- Бн** *Бйпѐвац, Бйпѐвца / Бйновац, Бйпѐвца* (189):
 Вѐлимир Стѐвѐновић 1904, 3 разреда, утицај књ. језика.
- В** *Вѐдањ* (90):
 Ѐлга Минић 1921, 4 разреда, причљива, има мало утицаја књ. језика.
 Мирѐслава Мѐрковић 1908.
- ВД** *Влѐшки Дѐ, Влѐшког Дѐла* (105):
 Слобѐда Матѐјић 1924, 3 разреда, изразито отворено кратко е.
 Лѐпѐсава Стојадйновић 1932, 1 разред, причљива.
 Жйвота Стојадйновић 1927, мало је под утицајем књ. јез.
- ВК** *Вѐлика Крсна* (90):
 Љубѐдраг Дрѐги Вйпѐвац 4 разреда, елоквентан, скоро доследан кановачки, ретки
 су примери са пренесеним акцентом.
- Вл** *Влѐшка* (95):
 Стѐнислава Јѐвтић 1935, 4 разреда, кановачки, наставак -ом.
 Мѐрко Јѐвтић, 1929, 4 разреда.
- Вн** *Врѐново* (280):
 Сѐвка Рѐкић 1896, спонтано прича, али због старости слидује крај речи, није чест
 кановачки.
 Јавѐрка Рѐкић 1903, из Мале Крсне, слабо прича.
 Владймир Рѐкић 1902, слабо прича.
 Драгѐслава Стѐјковић 1922, из Мале Крсне, има нових акцената.
- ВО** *Вѐлико Орѐције* (180):
 Борйвоје Блѐгојевић 1908.
- Вр** *Врѐѐвац, Врѐѐвца / Врѐовац, Врѐовца / Врѐѐвац, Врѐѐвац* (270):
 Радѐмир Трифуновић 1923, 4 разреда, мати му је из Вн, утицај књ. јез.
 Љубѐмир-Љѐба Ђурђевић 1928, 4 разреда, мати му је из Ли, а жена из Мх, има ка-
 новачки, али и нових акцената.
 Гвѐјзден Нйкић 1909, 4 разреда, нема кановачког.
 Натѐлија Младѐновић — причљива, има кановачки, али и покоји нов акц.
- Ву** *Вучѐк, Вучѐка* (180):
 Лѐпѐсава Мијѐйловић 1910, свскрва јој је из Ш, ретко се чује кановачки.
 Јѐва Јовѐновић 1906, сам научио слова, чита новине и има нових акц.

- Гл** *Глибѡвац, Глибѡвца /Глибовац, Глибѡвца (270):*
 Микајло Глишић 1910, 4 раз.
 Стана Глишић 1928, има нових акц. и ретко кановачки.
 Даринка Глишић 1907, из Ратара.
 Христина Петровић 1914.
 Мића Милошевић 1929.
 Наџа Јовановић 1929, има утицаја књ. јез.
- Гн** *Грашце (90):*
 Радмир Томићевић, 1930, кановачки, али и карткоузлазни, наставак -ом.
- Го** *Голѡбок, Голобѡка (270):*
 Мирјана Радивојевић 1897, неписмена, добро чува кановачки.
 Владимир-Лала Поповић 1912, начет кановачки.
 Радѡјка-Рада Поповић 1914, начет кановачки.
 Боривој Радивојевић 1928, 4 разреда, скоро изгубљен кановачки.
- Гр** *Грџац, Грџца (45):*
 Томислав Прѡкић 1933, слаба артикулација, јер нема доње зубе.
 Миџа — 1926, муж из Г. Милановца, снаха из Го.
- ДД** *Дѡбри Дѡ, Дѡброг Дѡла (180):*
 Стојанка Гитарић 1906, муж јој је из Ло, где је живела само 3 године, неписмена, причљива, добро чува кановачки.
 Божидар Милићевић 1909, 4 разреда, 3 год. био деловођа у селу.
 Борислав Милићевић 1912, жена му је из Гл, као писар радио у Гл МК Мх.
- Др** *Дрѡгѡвац, Дрѡгѡвца /Дрѡговац, Дрѡгѡвца (240):*
 Живка Петровић 1906, неписмена, причљива, чува кановачки.
 Живан Петровић 1906, слабо прича.
 Светѡзар-Тѡза Петровић 1905.
- Ду** *Дубѡна (150):*
 Живанка Аврамовић 1899, неписмена, доследан кановачки, ретки пренесени, наставак -ом у ДЛсг. заменичко-придевске промене ж. р. и личној 3. л. сг. ж. р.
 Новица Аврамовић 1931, кановачки, делимично пренесена акц., редак наставак -ом.
 Спасоје Ђурић 1906, занатлија, трговац, био на занату 10 год. у Степојевцу, чува кановачки и наставак -ом.
- Ј** *Јагњило (90):*
 Загорка Обрадовић, 1916, неписмена, кановачки *дѡшла*, али *сѡстира*; наставак -ом у ДЛсг ж. р. заменичко-придевске промене и личне заменице 3. л.
- К** *Кусаѡдак, Кусаѡџка (90):*
 Раџко Аврамовић 1914, 4 разреда, добро чува кановачки, али има и нових акцената.
 Даница Милошевић 1934, из Водица, кановачки је редак, а има и нових акцената.
- Ко** *Кѡлари (90):*
 Деѡа Јанковић 1908, 4 разреда, отац железничар, муж опанчар из Би, веома причљива, има ретко понеки карткоузлазни акценат.
 Наџас-Наџе Јовановић — 4 разреда, ретко се јави покоји краткоузлазни.

- Кр** *Крњево* (270):
 Милџдин Рајковић 1909, 2 разреда, полуписмен, брзо и нејасно прича.
 Наталија Рајковић 1929, из ДД, неписмена.
 Станисмир Стојановић 1911, 4 разреда, има спорадично кановачки акценат.
 Станка Стојановић 1907, некомуникативна.
 Латинка Божилдовић 1916, 4 разреда, обраћа пажњу на снимање, свекар био деловођа, а муж је исто радио у државној служби.
- Ку** *Куљич, Куљича* (180):
 Милорад Марјановић 1912.
 Дивна Марјановић 1920, 4 разреда, ретко се чује и краткоузлазни акц.
- Кч** *Ковачевац/Ковачевац* (90):
 Надежда Живановић 1901, неписмена, весела, причљива, доследан кановачки, ретки примери с пренесеним акцентом, наставак *-ом* у ДЛсг. заменичко-придевске промене ж. р. и личној заменици 3. л. сг. ж. р.
- Ла** *Ландо, Ландола* (110):
Петрија-Петра Стевановић 1914, неписмена, мати јој је из Би, чува кановачки, али има и понеки нов акценат.
- Лг** *Лугавчина* (270):
 Александар Костадиновић 1902, радио је у Смедереву и Пожаревцу, а често путовао и у Београд.
- Лн** *Лине, Лина* (270):
 Браниславка Филиповић 1912, неписмена, чува кановачки и има секундарну предакцентатску дужину у кановачкој позицији, као нпр. *са мџмџм*.
 Живко Обрадовић 1917, 4 разреда, причљив.
 Тома Обрадовић 1948, 4 разреда, утицај књ. јез.
- Ло** *Лозовик, Лозовика* (180):
 Глигорије-Глига Тодоровић 1896, жена му је из М, добро чува кановачки, али има и пренесених акцената, неки пут изговара речи на слоге, непрестано прича.
 Дедин син 1920, боље чува непренесене акценте, а ређе кановачки.
- Лу** *Луњевац, Луњевица / Луњевац, Луњевица* (180):
 Радоје Рецић 1910, баба му из ВК, мати из Су, а жена из Мх.
 Кадивка Рецић 1907, из Ос, удала се у Лу с 19 година.
- М** *Милџишевац, Милџишевица / Милџишевац, Милџишевица* (180):
 Савка Ђорџић 1897, неписмена, добро чува стару акцентуацију.
- МК** *Маџа Крсна* (150):
 Видосава Јовановић 1921, континуирано прича, без јаког утицаја књ. јез.
 Десанка Лазић 1938, јак утицај књ. јез.
 Александар Лазић 1935, јак утицај књ. јез.
- Мл** *Међулужје* (135)
 Борисав Обрадовић, 1929.
 Душан Обрадовић, 1925, елоквентан, кановачки, акценат у превирању (*поиџчић/поиџочић/поиџочић*), наставак *-ом*.

- МО** *Мáло Орáнције, Мáлог Орáнција* (270):
 Десáнка Живáновић 1897, неписмена.
 Милéва Ђорђевић 1905, неписмена, добро чува кановачки.
 Милан Ђорђевић 1939, жена му је из С.
 Милосав Ђорђевић 1906, 4 разреда основне и 2 занатске школе, живео у Београду 9 година.
 Џлѝнка — 1926.
 Лепóсава-Лéпа Милосáвљевић 1912, неписмена.
- МП** *Мáла Плáна, Мáле Плáне* (60):
 Рџица Милáновић 1933, 4 разреда, ретко се јави и нов акц.
- Мх** *Михáјловац, Михáјловца / Микайловац, Микайловца* (120):
 Милéна Стојáновић 1928, лепо прича.
 Ангелѝна-Тина Никóлић 1924, кројачица, рођена је у Мх, али је као дете живела у Петроварадину, затим у Ло и с другим мужем, који је био из К, у Смедереву.
 Драгóслава Сретѝновић 1927.
- Ос** *Осиѝаóница (Сиѝаница)* (180):
 Слáвка Марјáновић 1909.
 Натáлија Стојловић 1907, неписмена.
- П** *Пеѝрѝјево* (270):
 Вукóсава Тѝмић 1925, неписмена, 4 године је била удата у Др, добро чува старо стање, али има и понеки нов акц.
 Живáнка Дџикић 1921, 4 разреда, добро чува старо стање, али има и понеки нов акц.
 Милован Тѝмић 1910, 4 разреда и трговачку школу, 6 год. је био шегрт у Смедереву, утицај књ. јез.
 Богóљуб Крстић 1925, има утицаја књ. јез.
- Р** *Рáља / Рáља, Рáље* (270):
 Радóмир Сѝмић 1919.
 Вукóсава Сѝмић 1919.
 Стéван Недéљковић 1904, 2 разреда, има нових акц. али и експираторни.
 Мирóслав Живáновић 1924, причљив с понеким новим акц.
 Радóслав Стáнковић 1926, брзо прича и лоша артикулација.
 Алексáндар Милéнковић 1903, 4 разреда учио у Вр, лоша артикулација.
- Ра** *Рáјковац* (135)
 Драгован Жџјевић, 1932.
 Радóмир Томићевић, 1930, интеллигентан, добро прича; чест кановачки, али и краткоузлазни; наставак -ом.
- Рб** *Рáбровац* (90)
 Љубѝнка Мáнић 1925, дуго е од јата изразито је затворено; кановачки и наставак -ом.
- Рд** *Рáдѝнац, Рáдѝница / Рáдѝнице, Рáдѝница* (90):
 Светóлик Јовáновић 1922, 4 разреда, слабо прича.
 Слободáнка Лукић 1921, 4 разреда, муж из Мх, има утицаја књ. јез.

- С** *Сѣлѣвац, Сѣлѣвца / Сѣлевац, Сѣлѣвца* (360):
 Дѹшан Мѣричић 1899.
 Драгослава Мѣричић 1919, има нових акц.
 Загѣрка-Гѣра Лѣзић 1908.
 Злѣта Лѣзић-Галијѣн 1912, из ВД.
 Живорад-Жиле Лѣзић 1940, сви информатори добро чувају кановачки.
- Са** *Сараѣрци, Сараѣраца / Сараѣрац, Сараѣрца* (180):
 Љѹбомир-Љѹба Мѣрковић 1923.
 Кристинѣна Мѣтић 1911, мати јој је из Кр.
- Се** *Сѣоне, Сѣона* (180):
 Пѣра Младѣновић 1924, 4 раз.
 Зѣрица Младѣновић 1925, 1 разред, добро чува старо стање, с понеким кановачким и краткоузлазним акцентом.
 Вукѣсава Јовѣновић 1929, 3 разреда.
 Дѹшан Јовѣновић 1923.
 Мирѣслава Јѣнковић 1925, рођена у В, 6 година била удата у Ву.
- Ск** *Скобаљ, Скобаља* (270):
 Милница Ивѣновић 1921, 1,5 разред, има утицаја књ. јез.
 Нѣна 1908.
 Новка 1927.
 Вѣра 1948.
 Милѣва Милетић 1920, чува старо стање, али се појави и експираторан.
- СМ** *Сѣло Млѣденовац* (45)
 Милѣан-Мима Младѣновић, 1932, чест кановачки, делимично пренесен акц., наставк -ом.
 Милѣнка Младѣновић, 1936, чест кановачки, делимично пренесен акц., наставк -ом.
- Су** *Сувѣдо, Сувѣдѣла* (180):
 Лепѣсава Кѣстић 1910, добро чува старо стање.
 Захѣрије Кѣстић 1909.
 Јовѣнка Маринковић 1911.
 Лѣнка Стојѣновић 1917, неписмсна, слабо прича, има понеки нов акц.
 Христиѣна Стѣшић 1912, слабо прича, има понеки нов акценат.
- Т** *Трѣновче, Трѣновча / у Трѣновчу / у Трѣновчи* (180):
 Светѣлик-Свѣта Танасијѣвић 1902, 4 разреда, био у разним одборима, браћа су му школована, воли да чита и пише, склон је редукицијама краја речи због брзог темпа говора, има кановачког у траговима.
 Дивна Пѣвлѣвић 1912, рођена у М, а с 1,5 год. донета у Т, неписмсена, добро чува стару акценацију уз понеки нов облик, има изразито отворене кратке вокалае о и е, јасно прича.
- У** *Ўдовице, Ўдовица* (360):
 Рѣса-Рѣја Ђѣрђевић 1902.
 Вѣра Ђѣрђевић 1938.

- Ш *Шālīнац, Шālīница / Шāлинац, Шāлинца* (180):
 Стевāна Вўчковић 1903.
 Анија Стефāнoвић 1907, неписмена.
 Живадiнка Вўковић 1934.
 Рўжица Ѐлић 1912, на синов подстицај на моменте говори „бугарски“, артикула-
 ција слаба.

СКРАЋЕНИЦЕ КОРИШЋЕНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

- Алексић и Вукомановић 1966 Радомир Алексић и Славко Вукомановић, *Основне особине александравачког и брусског говора*. — АФФ, 1966, књ. 6, 291–319.
- Арсовић 1973 Југослава Арсовић, *Главне фонетске особине говора Блага и околине*. — ППЈ, 1973, књ. 9, 55–77 + карта.
- Балаћ-Стојановић 2002 Александар Балаћ-Миодраг Балаћ, *Грчко-српски речник*. — Београд (Завод за уџбенике и наставна средства), 2002.
- Барјактаревић 1961–62 Данило Барјактаревић, *Гласовне и морфолошке особине у говору села Чумића*. — ЗБМСФЛ, 1961–62, књ. IV–V, 12–21.
- Барјактаревић 1964–65 Др Данило Барјактаревић, *Говорне особине села Церовца*. — ЗБФФП, 1964–65, књ. II, 115–138.
- Белић 1939 Александар Белић, *Оци, очеви и оцеди*. — НЈ, 1939, књ. VI, св. 3, 69–73.
- Белић 1972 Александар Белић, *Историја српскохрватског језика*. Књ. II, св. 1: *Речи са деklinацијом*. Пето неизмењено издање. Предавања др Александра Белића. — Београд (Научна књига), 1972, 1–272.
- Белић 1973 Александар Белић, *Историја српскохрватског језика*. Књ. II, св. 2: *Речи са коњугацијом*. Предавања др Александра Белића. — Београд (Научна књига), 1973, 1–212.
- Белић 1976 Александар Белић, *Основи историје српскохрватског језика. I: Фонетика*. Четврто издање. Универзитетска предавања др Александра Белића. — Београд (Научна књига), 1976, 1–172.
- Белић 1998 Александар Белић, *О језичкој љрироди и језичком развојку*, књ. I и II. Изабрана дела. Први том. Општа лингвистика. 1998.
- Белић 1999 Александар Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*. — Изабрана дела А. Белића, Девети том, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1999, 565 стр. + карта.
- Богдановић 1979 Недељко Богдановић, *Говори Бучума и Белог Појока*. — СДЗБ, 1979, књ. XXV, стр. I–XIV + карта + I–178.
- Богдановић 1987 Недељко Богдановић, *Говори Алексиначког Поморавља*. — СДЗБ, 1987, књ. XXXIII, 7–302.
- Бошњаковић 1985 Жарко Бошњаковић, *Пасићирска терминологија Срема*. — Нови Сад 1985, 1–174.
- Бошњаковић 1985 (Т) Жарко Бошњаковић, *Дијалекатски текстови из Срема и Баната*. — ППЈ, 1985, књ. 21, 153–164.
- Бошњаковић 1999 Жарко Бошњаковић, *Инвентар и дистрибуција љрозодема у говору села Михајловца*. — ЗБМСФЛ, 1999, књ. XLII, 469–477.

- Бошњаковић 2000 Жарко Бошњаковић, *Треће лице множине презентиа у говорима Смедеревског Подунавља и дела Јасенице*. — ЈФ, 2000, књ. LVI/1–2, 131–137.
- Бошњаковић 2008 *Фонетске особине говора источне Шумадије*. СДЗб, 2008, LV, 1–322.
- Брозовић–Ивић 1988 Prof. dr Dalibor Brozović — prof. dr Pavle Ivić, *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije. — Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“ Zagreb 1988, V–XI + 1–119.
- Будмани 1883 Pero Budmani, *Dubrovački dijalekat, kako se sada govori*. — Rad JAZU, 1883, књ. LXV, 155–179.
- Веску 1976 Victor Vescu, *Govor Banatske Crne Gore*. — ЗБМСФЈ, 1976, књ. XIX/1, 115–172.
- Видоески 1962 Божидар Видоески, *Кумановскиоџ говор*. — Институт за македонски јазик. — Скопје, Посебни изданија, књига 3, Скопје 1962, 348 стр.
- Војаџи 1988 Σερβοκροάτικο-ελληνικό λεξικό Αννας Βογιατζή (πρώτη έκδοση) Θεσσαλονίκη 1988.
- Вујаклија 1975 Милан Вујаклија, *Лексикон сџираних речи и израза*. — Просвета, Београд 1975.
- Вујовић 1969 Лука Вујовић, *Мрковићки дијалекати (с крајџким освџтџом на сусједне говоре)*. — СДЗб, 1969, књ. XVIII, 73–398 (с картом).
- Вукадиновић 1996 Вилотије Вукадиновић, *Говор Црне Траве и Власине*. — СДЗб, 1996, књ. XLII, 1–317.
- Вукићевић 1995 Милосав Вукићевић, *Говори Крагујевачке Лейенице*. — Универзитет у Приштини, Приштина 1995, 248 стр.
- Г. Вуковић ... 1984 Гордана Вуковић, Жарко Бошњаковић, Љилана Недељков, *Војвођанска коларска термџнологија*. — Нови Сад 1984, 258.
- Ј. Вуковић 1938 Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*. — ЈФ, 1938–39, књ. XVII, 1–113.
- Вушовић 1927 Данило Вушовић, *Диалекти источне Херцеговине*. — СДЗб, 1927, књ. III, 1–70 (с картом).
- Гошњић 1984 Невенка Гошњић, *О џакозваном двоструком акценџиу у срџскохрватџским говорима*. — Црногорски говори, Научни скупови 12, Титоград 1984, 233–236.
- Грицкат 1962 Ирена Грицкат, *О једној особености ирилога и ирилошких синџагми у срџскохрватџском језику*. — НЈ, н. с., 1962, књ. XII, св. 3–6, 78–89.
- М. Грковић 1967 Милица Грковић, *Акценати именица у говору села Чумића*. — ППЈ, 1967, књ. 3, 111–140.
- М. Грковић 1968 Милица Грковић, *Акценати иридева у чумићком говору*. — ППЈ, 1968, књ. 4, 161–167.
- М. Грковић 1968 (Л) Милица Грковић, *Неке особине говора села Лукова*. — ППЈ, 1968, књ. 4, 121–131.
- Ј. Грковић 1982 Јасмина Грковић, *ирилог иознавању дијалекатџске лексике Шумадије. Из лексике Чумића*. — ППЈ, 1982, књ. 18, 125–153.
- Грујић–Зндар 1982 Грујић... *Standardni rečnik nemačko-srpskohrvatski srpskohrvatsko-nemački sa kratkom gramatikom nemačkog jezika*. Cetinje (Obod), Beograd–Zagreb (Medicinska knjiga), Beograd (Narodna knjiga), dvadsetsedmo izdanje (1982).

- Дешић 1963 Милорад Дешић, *Акцентовање узвика*. — НЈ, 1963, XIII/3–5, 239–245.
- Дешић 1976 Милорад Дешић, *Зајаднобосански ијекавски говори*. — СДЗб, 1976, књ. XXI, 1–316 (са 1+4 карте).
- Драгичевић 1986 Милан Драгичевић, *Говор личких јекаваца*. — СДЗб, 1986, књ. XXXII, 1986, 7–241.
- Дробњаковић 1923 Боривоје М. Дробњаковић, *Јасеница. Антропогеографска истраживања*. — СЕЗб, 1923, књ. XXV, 191–376, 397–435.
- Дробњаковић 1925 Др Боривоје М. Дробњаковић, *Смедеревско Подунавље и Јасеница. Антропогеографска истраживања*. СЕЗб, 1925, књ. XXXIV, 197–383 (с картом).
- Дробњаковић 1930 Боривоје М. Дробњаковић, *Космај*. СЕЗб, 1930, књ. XLVI, 1–96.
- Ђорђевић 1894 Pera Gjorgjević, *Einiges über die Kanomundart im Königreiche Serbien*. — Archiv für slavische Philologie, Berlin, 1894, књ. XVII, 132–139.
- Ђорђић 1975 Петар Ђорђић, *Старословенски језик*. — Матица српска 1975.
- Ђукановић 1995 Петар Ђукановић, *Говор Драгачева*. — СДЗб, 1995, књ. XLI, 1–240.
- Ђуровић 1992 Радосав Ј. Ђуровић, *Прелазни говори јужне Босне и високе Херцеговине*. — СДЗб, 1992, књ. XXXVIII, 9–378.
- Елезовић 1932/1935 Глиша Елезовић, *Речник косовско-међохиског дијалекта*. СДЗб, 1932, књ. IV (I); СДЗб, 1935, књ. VI (II).
- Ердељановић 1951 Јован Ердељановић, *Етимолошка грађа о Шумадинцима*. — СЕЗб, 1951, књ. LXIV, стр. VII + 1+203 (с 19 табли и картом).
- ЕРСЈ *Етимолошки речник српског језика*. — САНУ, Одељење језика и књижевности, Одбор за етимолошки речник, Институт за српски језик САНУ, Етимолошки одсек. Београд 2003, Свеска 1: А.
- Живковић 1987 *Речник илтријског говора*. — Пирот (Музеј Понишавља) 1987.
- Златановић 1998 *Речник говора јужне Србије*. — Врање (Учитељски факултет), 1998.
- П. Ивић 1951 Павле Ивић, *Истраживање говора села Глоговица код Свештарева*. — Гласник САН IV/2 за 1951.
- П. Ивић 1956 Др Павле Ивић, *Једна доскора непозната група ијекавских говора: говори са незамењеним јатом*. — ГФФНС, 1956, књ. I, 146–160.
- Ивић 1958 Павле Ивић, *Место банатског херског говора међу српским дијалектима*. — Н. Сад, 1958 (посебан отисак из зборника „Банатске Хере“), 326–353.
- Ивић 1959 (С–В) Павле Ивић, *О истраживању смедеревско-вршачког дијалекта*. — НЈ н. с., 1959, књ. IX, sv. 7–10.
- Ивић 1959 Павле Ивић, *Извештај о дијалектолошкој екскурзији по ужој Србији октобра 1959*. — ГФФНС, 1959, књ. IV, 397–400.
- Ивић 1966 Pavle Ivić, *O srpskom govoru u selu Lovri*. — Studia Slavica, Budapest (Academiae Scientiarum Hungaricae), 1966, Tomus XII, 191–201.
- Ивић 1978 Павле Ивић, *Белешке о биограчичком говору*. — СДЗб, 1978, књ. XXXIV, 125–176.
- Ивић 1990 Павле Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*. — (БИГЗ и Јединство), Београд и Приштина, 1990.

- Ивић 1991 Павле Ивић, *Из српскохрватске дијалектологије*. — Издабрани огледи (Просвета) III, Ниш 1991. Радови: *О неким проблемима наше историјске дијалектологије* (81–122). *О дефлекционаним облицима у српскохрватским дијалектима* (123–190). *Две акценлошке новостии из Срема* (275–292).
- Ивић 1994 Павле Ивић, *О говору Галишњих Срба*. — Целокупна дела I, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад 1994.
- Ивић 1994 (Б) Павле Ивић, *О српском говору у Бајанњи*. — ЈФ, 1994, књ. L, 33–49.
- Ивић 1994 (Д) Павле Ивић, *Српскохрватски дијалекти. Њихова стурктура и развој. Прва књига: Ојшњи разматрања и шипокавско парече*. Целокупна дела III, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад 1994.
- Ивић... 1994 Павле Ивић, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин, *Банашки говори шумадјско-војвођанског дијалекта. Прва књига: Увод и Фонетизам*. — СДЗб, 1994, књ. XL 419 стр.
- Ивић... 1997 Павле Ивић, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин, *Банашки говори шумадјско-војвођанског дијалекта. Друга књига: Морфологија, Синтакса, Закључци, Текстови*. — СДЗб, 1997, књ. XLIII, 585 стр.
- Ивић 1998 *Расправе, студије, чланци. I. О фонологији*. Целокупна дела Х/1, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад 1998, 505–511. Радови из поглавља III *Из историјске фонологије* (308–462) и *Вокалске групе у српскохрватском књижевном језику* (505–511).
- Ивић 1998 Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*. — ЗБМСФЛ, 1998, књ. XLI/2, 113–132.
- Ивић 1999 Павле Ивић, Српски дијалекти и њихова класификација (II). — ЗБМСФЛ, 1999, књ. XLII, 303–354. (С–В од 328 до 346).
- Ивић 2001 Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација* (III). — ЗБМСФЛ, 2001, књ. XLIV/1–2, 175–209, с библиографјом.
- Ивковић 1909 Милош Ивковић, „*Фолклорни — диалектолошки прилози*“, Просветни гласник, Београд 1909, XXX, 605–609.
- Ившић 1907 Стјепан Ivšić, *Šartinovačko наречеје*. — Rad JAZU, 1907, књ. 168, 113–162.
- Ившић 1913 Стјепан Ivšić, *Današnji posavski govor*. — Rad JAZU, 1913, књ. 196, 124–254 (I); Rad JAZU, 1913, књ. 197, 9–138 (II) + карта.
- Јовић 1960 Душан Јовић, *Неки ојшњи и акценлошки проблеми говора зоне Раче Крагујевачке*. — ГФФНС, 1960, књ. V, 163–184.
- Јовић 1961–2 Душан Јовић, *О проблему именуца III врсте у неким шипокавским говорима*. — ЗБМСФЛ, 1961–1, књ. IV–V, 156–162.
- Јовић 1968 Душан Јовић, *Трстенички говор*. — СДЗб, 1968, књ. XVII, стр. XVI + 238 + карта.
- Кашинћ 1995 Zorka Kašić, *Govor Konavala*. — СДЗб, 1995, књ. XLI, 241–396.
- Клаинћ 1982 Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi (A–Ž)*. — Nakladni zavod MH, Zagreb 1982.
- Конески 1982 Блаже Конески, *Историја на македонскиот јазик*. — Култура, Скопје 1982. 239 стр.

- Лалевих 1934 М. С. Лалевих, *Где, камо, куда*(а). — НЈ, 1934, год. II, 19–24.
- Малетних 1985 Нада Малетних, *Из проблематике гласовног система у говору Бобоше код Буковара*. — ППЈ, 1985, књ. 21, 59–81.
- Маретних 1963 Tomislav Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Treće nepromijenjeno izdanje. — Zagreb 1963.
- Марков 1960 Борис Марков, *Именице с настјавцима -че и -чић*. — НЈ н. с., 1960, књ. X, св. 7–10.
- Ј. Марковић 2000 *Говор Зайлања*. — СДЗБ, 2000, књ. XLVII, 7–307.
- М. Марковић 1986 *Речник народног говора у Црној Реци*. — СДЗБ, 1986, књ. XXXII, 243–500.
- Маројевић 1981 Р. Маројевић, *Облик кући у адвербијалној функцији*. — ЈФ, 1981, XXXVII, 237–241.
- Милетић 1940 Бранко Милетић, *Црмички говор*. — СДЗБ, 1940, књ. IX, 209–663 (с картом).
- Миличић 1876 М. Ђ. Миличић, *Кнежевина Србија*. — Београд, 1876, стр. I–XXIV + 643.
- Младеновић 2001 Радивоје Младеновић, *Говор шарљаниске жупе Гора*. — СДЗБ, 2001, књ. XLVIII, 1–606.
- Могуш 1977 Milan Moguš, *Čakavsko narječje. Fonologija*. — Školska knjiga Zagreb, 1977, 104 стр. + карта.
- Московљевић 1928 Милош Московљевић, *Акцентнајски систем јоцерског говора*. — Библиотека ЈФ, Београд, 1928, књ. 1, стр. VHI + 110.
- Московљевић 1958 Милош Московљевић, *О Ивићеву „средеревско-вршачком дијалекту“*. — НЈ, н. с., 1958, књ. IX св. 3–4.
- Б. Николић 1964 Берислав Николић, *Сремски говор*. — СДЗБ, 1964, књ. XIV, 201–412 + карта.
- Б. Николић 1966 Берислав Николић, *Мачвански говор*. — СДЗБ, 1966, књ. XVI, 179–313 + карта.
- Б. Николић 1968 Берислав Николић, *Тришћки говор*. — СДЗБ, 1968, књ. XVII, 367–473.
- Б. Николић 1969 Берислав Николић, *Колубарски говор*. — СДЗБ, 1969, књ. XVIII, 1–71.
- В. Николић 2001 Видан Николић, *Моравички и горњостјуденички говори*. — Научно друштво за неговање и проучавање српског језика. Монографије. Серија IV, број 3, Београд 2001, 5–330.
- М. Николић 1972 Мирослав Б. Николић, *Говор села Горобиња (код Ужичке Пожеге)*. — СДЗБ, 1972, књ. XIX, 619–746.
- М. Николић 1981 Мирослав Николић, *Именице с настјавцима -у/-ију у генитиву множине*. — НЈ, н. с., 1981, књ. XXV, св. 1–2, 82–99.
- М. Николић 1991 Мирослав Николић, *Говори србијанског Полиња*. — СДЗБ 1991, књ. XXXVII, 1–548.
- Павлица 1984 Драган Павлица, *О говору околине Удбине*. — СДЗБ, 1984, књ. XXX, 357–424.
- З. Павловић 1966 Звездана Павловић-Стаменковић, *Консонантске групе сј и шч у шћо-кавском дијалекту*. — ЈФ, 1967, књ. XXVII, 349–356.

- З. Павловић 1968 Звездана Павловић-Стаменковић, *Консонантске секвенце у шипокавском дијалекту*. — ППЈ, 1968, књ. IV, 69–119 +10 кар.
- М. Павловић 1939 Миливој Павловић, *Говор Срејтечке Жупе*. — СДЗб, 1939, књ. VIII, 1–352 + карта.
- М. Павловић 1953–54 М. Павловић, *Напомене о народним говорима Шумадије (Поводом посмртног дела акад. д-р Јов. Ердељановића Етимолошка грађа о Шумадицима)*. — ЈФ, 1953–54, књ. XX, 369–376.
- Р. Павловић 1982 Радослав М. Павловић, *Облици дефлекције и конјугације у говору подручја Раче Крагујевачке (с посебним освртом на акценат)*. — СДЗб, 1982, књ. XXVIII, 7–61.
- Д. Петровић 1965 Драгољуб Петровић, *Гласовни систем ровачког говора*. — ЗбМСФЛ, 1965, књ. VIII, 157–184.
- Д. Петровић 1968 Драгољуб Петровић, *Судбина консонантских група *сц, шч, шћ, шђ* у говору Зејте*. — ЗбМСФЛ, 1968, књ. XI, 237–241.
- Д. Петровић 1972 Др Драгољуб Петровић, *Гласовне особине говора Врачана у Зејти*. — ГФФНС, 1972, књ. XV/1, 201–209.
- Д. Петровић 1973 (В) Др Драгољуб Петровић, *Морфолошке особине у говору Врачана*. — ГФФНС, 1973, књ. XVI/1, 201–233.
- Д. Петровић 1973 Др Драгољуб Петровић, *О говору Змијања*. — Библиотека ЗбМСФЛ, Нови Сад 1973, стр. 214 + карта.
- Д. Петровић 1978 Др Драгољуб Петровић, *Говор Баније и Кордуна*. — Нови Сад — Загреб (Матрица српска — Просвјета), 1978, стр. 205 + 3 карте.
- Д. Петровић 1996 Драгољуб Петровић, *Фонетика (87–110)*. (Поглавље у књ. *Српски језик на крају века*. — Институт за српски језик — САНУ — Службени гласник. — Београд 1996, 201 стр.
- Д. Петровић 1996 (П) *Монографија о банатским говорима*. (Павле Ивић-Жарко Бошњаковић-Гордана Драгин, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта* Књига прва: *Увод и фонетизам*. — СДЗб, 1994, XL, 419 стр.). — приказ у ЗбМСФЛ, 1996, књ. XXXIX/1, 195–208.
- Д. Петровић 1999 *Напомене о говору Качера*. — ЗбМСФЛ, 1999, књ. XLII, 383–394.
- Н. Петровић 1979 Наталија Петровић, *Главније фонетске особине неких српских говора у Мађарској*. — ППЈ, 1979, књ. 15, 71–99.
- Пецо 1956 Асим Пецо, *Облици колективних именица на -ад*. — НЈ, н. с., 1956, књ. VII св. 7–10, 234–246.
- Пецо 1964 Асим Пецо, *Говор источне Херцеговине*. — СДЗб, 1964, књ. XIV, 1–200 + карта.
- Пецо 1993 Асим Пецо, *Треће лице множине презента глагола *ћићи*: носнији, вољети и држати у говорима шипокавског нарјечја*. — СДЗб, 1993, књ. XLI, 491–520.
- Пецо-Милановић 1968 Асим Пецо-Бранислав Милановић, *Ресавски говор*. — СДЗб, 1968, књ. XVII, 241–366.
- Пецо 1972 Асим Пецо, *Говор *derdapske zone* (фонетско-морфолошке особине)*. — ЗбМСФЛ, 1972, књ. XV/1 177–210.
- Пешикан 1956 Митар Пешикан, *О умейку -ов- (-ев-) у множини именица прве врсте*. — НЈ, н. с., 1956, књ. VII св. 7–10, стр. 270–275.

- Пешикан 1965 Митар Б. Пешикан, *Староцрногорски средњокашунски и љешански говори*. — СДЗб, 1965, књ. XV, стр. VIII + 294 + карта.
- Пешикан 1967 Митар Пешикан, *О сисџему заменичких речи*. — НЈ, н. с., 1967, књ. XVI св. 4, 245–267.
- Пижурница 1981 Мато Пижурица, *Говор околине Колашина*. — Титоград (ЦАНУ. Посебна издања, књ. 12. Одјељење умјетности, књ. 2), 1981, стр. 251 (с картом).
- Поповић 1952 Иван Поповић, *Треће лице множине ѡрезениа у војвођанским говорима*. — Зборник Матнице српске, Серија друштвених наука, Нови Сад, 1952, књ. 4, 114–128.
- Поповић 1968 Иван Поповић, *Говор Господојинаца у свейлосџији бачких говора као целине*. — Београд (САНУ). Посебна издања, књ. CDXXV. Одељење литературе и језика, књ. 21), 1968, 248 с.
- Правопис 1960 *Правопис срџскохрватџскога књижевног језика са ѡваописним речником*. — Нови Сад — Загреб (Матница српска — Матница хрватска), 1960, стр. 829.
- Правопис 1993 *Правопис срџскога језика*. — Нови Сад (Матница српска), 1993.
- Радић 1990 Првослав Радић, *Црџице о говору села Мрче у куриумлиџском крају*. — СДЗб, 1990, књ. XXXVI, 1–74.
- Радић 1997 Првослав Радић, *О говору Горње Тоџице. Резулџаџи и ѡрсџекџиве истџраживања*. (Дани српског духовног преображења IV, О српским народним говорима. Научни скуп. Деспотовац, 21–22.8.1996.) — Деспотовац 1997, 55–68.
- Ракић 1990 Софија Ракић-Милојковић, *Основе морфолошког сисџема говора Доње Муџице*. — СДЗб, 1990, књ. XXXVI, 75–118.
- Ракић 1997 Софија Ракић, *Палаџална аџираџија финалних велара у делу косовско-ресавских говора*. (Дани српског духовног преображења IV, О српским народним говорима. Научни скуп. Деспотовац, 21–22. 8. 1996) — Деспотовац 1997, 115–120.
- Рамић 1999 Никола Рамић, *Ливањско-дувањски говори џиџи*. — СДЗб, 1999, књ. XLVI, 263–426.
- Реметић 1981 (I) Слободан Реметић, *О незамеђењеном јаџу и икавизмима у говорима северозајадне Србије*. — СДЗб, 1981, књ. XXVII, 7–105 (с картом).
- Реметић 1981 Слободан Реметић, *Глибовац (69)*. — ФО стр. 520.
- Реметић 1985 Слободан Реметић, *Говори центџралне Шумадије*. — СДЗб, 1985, књ. XXXI, 1–155.
- Реметић 1986 Слободан Реметић, *Дијалекаџиџки џекџиџиви из Жабара код Тоџоле*. — СДЗб, 1986, књ. XXXII, 501–549.
- Реметић 1989 Slobodan Remetić, *Fonološki sistem govora šumadijskog sela Žabara*. — Zbornik razprav iz slovenskega jezikoslovja Tinetu Logarju ob sedemdesletnici (Posebni odtis), Ljubljana, 1989, 261–273.
- Реметић 1996 Слободан Реметић, *Срџски ѡризрџески говор I (Гласови и облици)*. — СДЗб, 1996, књ. XLII, 319–614.
- Решетар 1900 Milan Rešetar, *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten*. (Schriften der Balkankommission. Linguistische Abteilung. I. Südslavische Dialektstudien, 1) Wien: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.

- Ристић 1993 Стана Ристић, *Партикуле и њихови функционални еквиваленти*. (Лексичко-семантичке и функционалне карактеристике). — ЈФ, 1993, књ. XLIX, 75–93.
- РЈАЗУ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. — Na svijet izdaje JAZU — Zagreb, 1880–1976, књ. I–XXIII.
- РМС *Речник српскохрватског књижевног језика*. — Нови Сад — Загреб (Матича српска-Матича хрватска), 1967–69, књ. I–III, Нови Сад (Матича српска), 1971–76, књ. IV–VI.
- Рончевић 1937 Никола Рончевић, „Што“ и „иша“. — НЈ, 1937, књ. V св. 5–6, 135–151.
- РСАНУ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. — Београд (Српска академија наука и уметности — Институт за српскохрватски/српски језик), 1959–2001, књ. 1–16.
- РСГВ *Речник српских говора Војводине*. — Нови Сад 2000, свеска 1: А–Б; 2002, свеска 2: В–Д; 2003, свеска 3: Ђ–Ј; 2004, свеска 4: К–Љ; 2005, свеска 5: М–Њ; 2006, свеска 6: О–Пољубички; 2007, свеска 7: пољубички–рзати; (Редактор Драгољуб Петровић).
- Секулић 1981 Невенка Секулић, *Збирка дијалекатских ипексџова из Војводине*. — СДЗБ, 1981, књ. XXVII, 107–305 + карта.
- Р. Симић 1972 Радоје Симић, *Левачки говор*. — СДЗБ, 1972, књ. XIX, 1–618 + карта.
- Р. Симић 1973 Радоје Симић, *Пиштање њорекла и еволуције дијалеката северне Србије у светлу особина левачког говора*. — Прилози за књ., језик, историју и фолклор, Београд, 1973, књ. 39, св. 1–2, стр. 73–87.
- Р. Симић 1980 Радоје Симић, *Скица за дијалектологију карпату северне Србије*. — Југословенски семинар за стране слависте, Београд, 1980, књ. 31, 93–136.
- М. Симић 1978 Милорад Симић, *Говор села Обади у Подрињу*. — СДЗБ, 1978, књ. XXIV, 1–124.
- Скок (ЕРХСЈ) Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb (JAZU), 1971–1974, књ. I–IV.
- Собољев 1997 Андреј Собољев, *О синтакси јужноцрногорских и источносрбијанских говора са гледишта балканологије*. — (Дани српског духовног преображења IV, О српским народним говорима. Научни скуп. Деспотовац, 21–22. 8. 1996) — Деспотовац 1997, 9–20.
- Станић 1974 Милија Станић, *Ускочки говор I*. — СДЗБ, 1974, књ. XX, 1–259.
- Станојевић 1911 Маринко Станојевић, *Северно-тимочки дијалекат*. — СДЗБ, 1911, књ. II, 360–463.
- Станојчић 1966 Живојин Станојчић, *О двојаком облику предлога у секвенци с/са + ња-дежни облик*. — НЈ, н. с., 1966, књ. XV св. 5, 257–287.
- Стевовић 1969 Игрутин Стевовић, *Шумадијски говор у Грузи с особитим освртом на акценат*. — СДЗБ, 1969, књ. XVIII, 401–635 + карта.
- Стевовић 1974–1975 Игрутин Стевовић, *Прилози као врста речи*. — ЈФ, 1974–1975, књ. XXXI, 79–109.
- Стевановић 1933–1934 М. Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*. — ЈФ, 1933–1934, књ. XIII, 1–128 + карта.
- Стевановић 1940 Михаило С. Стевановић, *Систем акценације у њијерском говору*. — СДЗБ, 1940, књ. X, 5–184.

- Стевановић 1950 Михаило Стевановић, *Ваковачки говор*. — Српска академија наука, Одељење за језик и књижевност. (Из дијалектолошког зборника, књ. XI), Београд 1950, 152 стр.
- Тешић 1977 Милосав Тешић, *Говор Љешћанског*. — СДЗБ, 1977, књ. XXII, 159–328 (са картом).
- Тешић 1978 Милосав Тешић, *Фонетске особине говора азбуковачког села Узванице*. — ЈФ, 1978, књ. XXXIV, 169–191.
- Тома 1998 Пол Луј Тома, *Говори Ниша и околних села*. — СДЗБ, 1998, књ. XLV, 473 стр.
- Томић 1987 Миле Томић, *Говор Радимаца*. — СДЗБ, 1987, књ. XXXIII, 303–474.
- Томић 1989 Миле Томић, *Речник говора Радимаца*. — СДЗБ, 1989, књ. XXXV, 1–174.
- Томовић 1938–1939 Васо Томовић, *Мешање речи*. — ЈФ, 1938–1939, књ. XVII, 201–214.
- Тријандафилидис 1995 Manolis A. Trijandafilidis, *Mala novogrčka gramatika*. — Tesalonika 1995. (Preveo i priredio Zoran Mutić).
- Ћирић 1983 Љубисав Ћирић, *Говор Лужнице*. — СДЗБ, 1983, књ. XXIX, 7–190.
- Ћирић 1999 Љубисав Ћирић, *Говор Попишавља*. — СДЗБ, 1999, књ. XLVI, 7–262.
- Ћупић 1977 Драго Ћупић, *Говор Бјелоявљиха*. — СДЗБ, 1977, књ. XXIII, стр. IX + 226 (са картом).
- Ћупић 1997 Драго Ћупић — Жељко Ћупић, *Речник говора Загарача*. — СДЗБ, 1997, књ. XLIV, 614 стр. + карта.
- Храсте 1957 Мате Нрасте, *О каповачком акценту у Htvatskoj*. — Filologija sv. 1, Zagreb 1957, 59–74.
- Шабановић 1964 Др Хазим Шабановић, *Турски извори за историју Београда*. Књ. 1, св. 1: *Катастарски пописи Београда и околине 1476–1566*. — Београд (Историјски архив Београда), 1964, стр. XLI + 662.
- Шимундић 1971 Мате Šimundić, *Говор Imotske krajine i Bekije*. — Djela, (ANUBiH, knj. XLI. Odjeljenje društvenih nauka, knj. 26), 1971, стр.219 + карта.
- Шкаљић 1979 (ТСХЈ) Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. — Sarajevo (Svjetlost), 1979.

СКРАЋЕНИЦЕ ЧАСОПИСА И ДРУГИХ КЊИГА

- АФФ Анали Филолошког факултета . — Београд
- ГЗСВС Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића (Београд)
- ГФФНС Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду (Нови Сад)
- ЗБМСФЛ Зборник (Матике српске) за филологију и лингвистику (Нови Сад)
- ЗБФФП Зборник Филозофског факултета у Приштини (Приштина).
- ЈФ Јужнословенски филолог (Београд).
- НЈ Наш језик (Београд).
- НССВД Научни састанак слависта у Вукове дане, Међународни славистички центар (Београд).
- ППЈ Прилози проучавању језика (Нови Сад).

- СДЗб Српски дијалектолошки зборник (Београд).
 СЕЗб Српски етнографски зборник (Београд).
 ФО *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom.* — Sarajevo (Posebna izdanja ANUBiH, knj. LV. Odjeljenje društvenih nauka, knj. 9), 1981, стр. VIII (непар.) + 828 + карта.

ОСТАЛЕ СКРАЋЕНИЦЕ

Дијалекти:

ИХ	Источнохерцеговачки
К-Р	Косовско-ресавски
Л-К	Ловћенско-комски
П-М	Призренско-јужноморавски
П-Т	Призренско-тимочки
Т-Л	Тимочко-лужнички
С-В	Смедеревско-вршачки
С-З	Сврљишко-заплањски
Ш-В	Шумадијско-војвођански

Падџи:

Н	Номинатив
Г	Генитив
Д	Датив
А	Акузатив
В	Вокатив
И	Инструментал
Л	Локатив

Број:

јд.	једнина
мн.	множина
сг.	сингулар
пл.	плурал
плт.	шлуралија тантум

Род:

м. р.	мушки род
ж. р.	женски род
ср. р.	средњи род

ДЕКЛИНАЦИЈА

ИМЕНИЦЕ МУШКОГ РОДА (ОСИМ ОНИХ НА -А)

Вокатив јединице

4.1. Ранија дистинкција у употреби наставака *-е* и *-у* нарушена је, те се тако први јавља и иза некада палаталних, а други и иза неутралних. И у нашој грађи, као уосталом и у већини српских говора, али не и у говору Галипољских Срба, у којем је проширен наставак *-у* (Ивић 1994: 169–170), уочена је експанзија наставака *-е*. Он је забележен код именица:

а) са старим тврдим коренским сугласником:

Бдџе ДД Ку МП Мх Ш, *ѐј*, *Бдџе* Ву, *дај*, *Бдџе* Лг, *сачувај*, *Бдџе* Бд Гл М С, *Бдџе*, *сачувај* Др Ш, *Бдџе*, *Господе* Ла Лу, *Бдџе*, *чико* Р, *Бдџе*, па како ћу да седим ту!? Ш, *друџе* Бд В Др, *друџе* генерале Ли, *друџе* десетаре Ли, *друџе* капларе Ли, *друџе*, *каште* ми М; *чдвече* Бд Гр Ли, *шта да лажем*, *чдече* Р, *нареднице* В, *господин идишукониче*, *ми ћемо на сплавове* Ло, *слѐйче* А, *сириче* П С.

Лексикализован вокатив *Прѐдраге* забележен је у МО у стиху једне народне песме. У следећим примерима након палатализације дошло је до апокопе: *Бдш*, *сачувај* Лг, *сачувај*, *Бдџ* Бд.

Остале примере наводимо према завршном сугласнику корена (*б в д л м н њ њ*):

ајде, *Бдгољубе* П, *гдлубе* (у обраћању деверу) Мх Ск; *Милосаве* Бд, *Радосаве* Бд Ла, *Чаславе* МП; *Бдџе*, *Господе* Ла Лу, *Обрде* (<Обраде) ДД; *генерале* МК СМ, *друџе генерале* Ли Ра, *изволте*, *господине* *ђенерале* Р; *куме* МП; *господине* В, *господине* војводи Р, *господине* *ђенерале* Р, *господине* мајоре Бд, па *штд*, *Драгине* *сине* Ла, *брѐ*, *Душане* ВО, *ју*, *Живане* С, *дај* ми, *Живдјине*, *чашу* вина Лг, *јаблане* (у ословљавању девера) Ск, *кайџане* В Ли СМ У, *ајде*, *брѐ*, *Миладине* Кр, *Милане* Ву Лг, *слушај* ти, *Милане* П, *Миловане* ВД, *немд*, *Милуђине*, да *слушаш* никога Го, *сине* Бд Др Кр, *сине* *мој* Ла, *ајде*, *сине* Ли, *немд*, *сине*, *ту* *чашу* Гл, *слатки* *сине* С, *Слободане* Ко, *ѐј*, *Турчине* Ли СМ У, *ѐј*, *Циганине* В Ли СМ, *чобане* ВД, *ѐј*, *чобанине* В Ли МК СМ У; *молим* те, *идје* Вр, *то* сам ја *причала* *попу*, *реко*, *идје* М; *брајне* Лу Ш, *деси* се, *брајне* А, *било* је, *брајне*, *лепо* Ву, *било*, *брајне* Го, *у*, *брајне* Гр ДД, *исто* ка и *увек*, *брајне* Кр, а и *дебела*, *брајне*, *млого* Ла, *никад*, *брајне* Лг, *лепо* *гројзе*, *брајне* М, *је*, *брајне* Ос, *ѐ*, *брѐ*, *зѐне* Ку, *знаш* *шта* је, *комаданне* Ло;

б) с некада меким сугласницима (*р* и *ш*):

бисере (у ословљавању девера) Ск, ја вићем га: *дѣвере*, а он мѣн снао С, дрѹже *дѣсейаре* Ли, *дирѣкѣоре* Гл Др Ло, *дѣкѣоре* ВО Гр С, знаш како, *дѣкѣоре* Го, дрѹже *каѣларе* Ли СМ, господине *мајоре* Бд, *командире* Ли, њ, *ѣсаре* В Ли, *Сѣанѣмѣре* Бд, *ѣаре* Ли СМ; *Мѣлоше* Ба В Вд Вн Гн Ј Ли МК Ра СМ У, *Мѣлоше*, дѣђн овѣмо Ла, чика *Мѣлоше* Р, њ, *Ўроше* В Гн Ли МК Ра СМ У.

Исте облике налазимо и у говорима централне Шумадије (Реметић 1985:222), Драгачева (Ђукановић 1995:125–6), Баната (Ивић... 1997:11). У Батовцу смо на директно питање добили следећи облик: *мѹже*.

в) иза меких сугласника: не мѹгу ни ја, *ѣријѣѣље* Ву, брѣ, *ѣријѣѣље* Ли, ѡј, *ѣријѣѣље* МК.

У Банату су забележена само два примера с наставком *-е* иза меког сугласника *ѣријѣѣље* (непоузвано) и *ѡраје* с измењеним завршним сугласником корена (Ивић... 1977:11), а у Батовцу само један *крѣље* (мој материјал добијен на директно питање).

4.2. Наставак *-у* знатно је ређи и углавном се јавља:

а) иза палаталних сугласника:

ѣријѣѣљу В Ло Ра СМ У, мој *ѣријѣѣљу* ВО, а реко, ти *ѣријѣѣљу*, овѣ знаш да радиш С, слѹшај, *ѣријѣѣљу* С; *кѣљу* В Вн Ј Ли У; сѣди, *младићу* С.

б) Овај наставак забележили смо и у једној посуђеници на *-р* (*режѣсеру* У), у једној речи с некада меким *-ч* (*ѡрачу* В Ли МК У) у једној с тврдим сугласником *-ѣ* (штѣ да је пољѹбиш, *мѣнгуѣу* јѣдан Вн) и у једној са сонантом *-л* (господине *гѣнералу* Ра).

4.3. Поједини типови именица имају вокатив једнак номинативу:

а) именице на нулту морфему:

реко, *кѣлер*, јѣдна порција мѣзе лѣпе Лг, и он прѣговори: лѣпи мој *гѣлуб* Т, не врѣди, *синѡвац*, ништа Гл, па ка нѣмам с кѣм, каже, *синѡвац*, да се пѣрнѣчим С. Ова друга именица и у говору централне Шумадије (Реметић 1985:222) и Драгачева (Ђукановић 1995:126) има Всг. = Нсг.

б) хипокористици:

Бѣле, ја јѣдѣред *вѣко*, дрѹги пѹт, трѣћи пѹт, *Бѣле* Лг, *брѣле* (у обраћању деверу) Мх Р Ск, пѹсти *Гѣле* ДД, јѣ ли, *Гѣле*, штѣ не вечѣраш Ло, па ѣјде, *Гѣле* С, ѹ, *Дѣле*, не смѣш д отвѣриш С, дѣбро, *Жѣле* Гр, одведѣ га, *Жѣле*, код Лѣѣѣ С, јѹ, *Лѣле*, сѣне Се, слѹшај, *Мѣле*, Лу МП, ѣјде, *Нѣле* Ко, дај ми, *Рѣде* Мх, *Рѣде*, сѣне С, *Чѣле*, олѣњѣо си се МП; дај, *Зѣки* ДД;

в) именице на *-о*, *-а* и *-е*:

ѡј, *Влѣјко* Лу, ти, *Рѣјко*, знаш Рд, Ацо, *сѣнко* МП, ѡј, *сѣнко* Др Кр, пѣбогу, сѣнко Рб, *сѣнко* слѣтки мој Кр, нѣмам, *сѣнко* Т, ѣјде, *ѣѣѣко* Ли, бре, *ѹјко*, *ѹјко* В; *Даниѣло*, *Никѣла*, штѣ е тѣ Ла, јѣј, *Даниѣло*, штѣ ме ѣтрова Бд; ѡ, мој *Сѣѣноје* Ву;

г) именица *госїодин* (*госїон*) у конструкцијама типа:

добар дан, *госїодин-вїјвода*, реко, ја нѣмам нїкаку намеру против вас ВО, *госїодин-пїтпукловниче*, мї ћемо на сплавове Ло, ја ћу да кажем, *госїодин-судїја* Ла, *госїон-Јбцо* Лг.

Инструментал јединице

4.4. Наставак -ом јавља се:

а) иза тврдих сугласника:

с мїлим *Бдгом* Гл, пред Господом *Бдгом* С, с *дрўгом* Лу, *илўгом* ВД; са *бўдаком* Бд Лу Ск, са нѣким *вѣњаком* А, са *вршњиком* МК, по тїм *вршњиком* У, са *дўлеко* МК, са *мїлком* Ск, са *їрашком* В, слўжу са *ручком* Вн, канте са *сїском* В, са *уїўком* Др, *уїбїршником* Кр, *їбїршником* Ш, с тїм *човѣком* Т, са *човѣком* Лу Мх Са, за *цаком* Т, са тїм *ишљком* МК, са *шуракком* Кр; са *лѣбом* Гл; *лѣвом* А, са *чаршїавом* МК; *пўтово вѣзом* В Лг, са *кокурўзом* Ла, *ранило се кокурўзом* Вр, *концентрат се кокурўзом* Ск, *мишраљезом* С; за празним *асїалом* В, за *асїалом* МК, за *сїдлом* Т У; с *кумом* Лн; да дѣје *авиїоном* М, *бейїоном* Р, с *гїїїїном* А, да м удари *дланом* Ло, з *дућаном* ВО, запржи се *зїїїїном* ВД, са *плавим каменом* К МК, са тїм *сїном* Ос, са *сїном* Са, *чўном* Рд; са *їойом* МО, *срїом* Би ВД ВО Ли МО, жњѣду *срїом* Мх, са *срїом* Ос, *срїом* М, са *срїом* Го, жњѣли смо *срїом* Бд, *срїом* П, *црїом* Мх Су, са *црїом* К, са *ишїаїом* Бд, гађаш *ишїаїом* Лн; са *дѣвером* Го, са *лекарком* С, с *лоїарком* МО, са *куфером* У, са *окуїаїором* ДД, с *офицїором* Кр, *обрїшем ишкїором* Се, са *свѣкром* Мх, са *сїром* Бд Вн Рд, *їракїором* Бд Ск, са *їракїором* Др Се, с *їракїором* МО, за тїм *їракїором* У, *фѣњером* В, *шѣром* М; са *брусом* Ла, с *куїўсом* Ла Ос, са *куїўсом* В; з *брїшом* Ло, за *брїшом* В, с *брїшом* Ос, са *брїшом* Вр, са њеним *брїшом* Са, са *живѣшом* В, са *зїшом* Кр Мх, с тїм *команданїшом* Лг, са *команданїшом* Ло, с *нѣшом* Т, *їрїшом* Се, са *їрїшом* Т, *їуїшом* Гл Лу, иде се *редѣвним иуїшом* А, *судским иуїшом* ВО, *правим иуїшом* С, па одавде, *Мїро*, нѣгде *иуїшом* два и по до три километра Вр, овїм *иуїшом* Лу, овїм *иуїшом* дѣшли Се, тїм *иуїшом* ДД, онїм *иуїшом* Вр Ло, иду *иуїшом* Бд, да иду околѣ *иуїшом* Гл, она иде *иуїшом* Лг, иде *иуїшом* Лн Т, свадба иде *иуїшом* У, кроз авлију нашу па *иуїшом* па у његову авлију МО, а ђн *иуїшом* отишо П, затвѣри се *иуїшом* С;

б) иза некада палаталних сугласника:

за њеним *мўжом* Ву, са *мўжом* Ј Кр Ла МО С Ск, с *мўжом* Гр Се, *нѣжом* Бд В Ла, са *нѣжом* А, с *нѣжом* П, сѣчеш *нѣжом* Ло, тї *нѣжом* сѣчи кошўљу Ло; са *Бїїом Азањцом* С, с *квасцом* Бд В Се, са *конїцком* Мл, *кѣнцом* ДД Кр, са *једнїм кѣнцом* Го, са *Мїлом Крњѣвцом* С, за *мрїїїацом* Ос, *їод Нѣмцом* Гл, за *ѣцом* Бд, са *ѣцом* Бд Би Ос Т, с *ѣцом* Ву, с *ѣцом* Вр Ду Кр Ло, са *мїним ѣцом* А МО, с *мїним ѣцом* К, са *їрїнцом* Лг, са тїм *мїним сїрїїцком* Го, са њеним *сїрїїцком* С, *чаканцом* откїваш Вл, превѣзи *чамцом* Т; *брїїацом* МК Ра, *панталѣне* са *брїицом* Ск, *кључом* Мх, *їоїи кључом* К, за *косачом* Лу, *мељачом* измељамо МК, *ради муљачом* Рб; *їоїи кѣшом* В;

в) иза меких сугласника:

са принцом *Ђорђом* Лг, кад је се са тим *цѣђом* прало С; п онім *Бѣгејом* Мх, са *Бѣјом* С, са *комбáјом* Бд, кад би прѣшло тамо тим *крáјом* Кр, са *рáзбѣјом* А, свѣ се то *рáзбојом* тkáло Гр, са *рáзбојом* Бд, са *Спáнојом* Ли, за *крáљом* Лг, ја сам пот *крáљом* Вр Ли, са *йасуљом* МК МП, *йишићóљом* МП Су, *йишићóљом* пúцо С, са *йрѣјáйѣљом* А Бд, с *йрѣјáйѣљом* Са, с тим *йрѣјáйѣљом* сѣо В, *јгљом* Рд; са *кѣњом* МК, *кѣњом* Су, са *кѣњом* Мл; са *Бѣжићом* Бд, с *Пáшићом* Ло, *чекѣћом* В, *чѣкићом* Ла.

Уопштавање наставка *-ом* иза (некада) меких сугласника захватило је скоро све говоре Ш-В и С-В дијалекта, а познато је и говорима динарског подручја. Слободан Реметић (1985:223), за разлику од Радоја Симића (1972:226), не верује да је динарско подручје извориште ширења ове појаве, већ сматра да се наставак *-ом* самостално и паралелно уопштавао у широком ареалу од Груже па до Ловре и Банатске Црне Горе. Ареалу, који је одредио Реметић (н. м.), прикључујемо и говоре Драгачева (Ђукановић 1995:126), Качарева (Д. Петровић 1999:390), Батовца: са *лѣишом*, са *мѣужом*, с *ѣцом* (мој материјал). Дакле, наша зона у потпуности се уклапа у оцртани ареал.

4.5. Наставак *-ем* углавном се ретко среће и везан је за говор млађих информатора. Јавља се:

а) иза меких сугласника: *крáјем* седамнајстог вѣка Вр, *крáјем* фебруара МК;

б) иза некада меких сугласника: *нѣжем* А МО, исѣчемо *нѣжем* МК, *нѣжѣм* Се; *ојасáчѣм* С; *конѣѣцем* СМ, *свѣцем* К;

в) иза тврдих сугласника, нарочито код именице *йууи*: врѣштѣ *йууѣм* Вн, йду лѣуди *йууѣм* Вн, и онда тѣрам ђѣлинским *йууѣм*, нѣкако онім *йууѣм* да тѣрам поред нѣине кѣће Вр, *йууѣм* сѣле ДД, и пѣвамо *йууѣм* Лу, дрѣгим *йууѣм* се йде МК, то се свѣра свѣ *йууѣм* Р.

Спорадични су примери који подсећају на стање у К-Р дијалекту: шѣтња *дрѣмѣм* МК, *йрáкѣѣорѣм* Вр.

Образовање множине

4.6. Једносложне и мањи број двосложних именица с тврдим сугласником у корену имају у множини формант *-ов-*. Грађа је разврстана према завршном сугласнику корена:

а) једносложне именице:

чим се родило, ѣно знá *бѣгови* Ву, *бѣгови* Гл Кр, *брѣгови* Гл, имáли *врѣгови* МО, у *дѣгове* Ву, *дрѣгове* МО, *дрѣгови* В ВО ДД Кр Ло Мх Ш, *лѣгови* Вн, *йлѣгова* С, *йлѣгови* А Вн ДД Кр Р Су Ш, *йлѣговима* Кр, *йрáгове* Бд С, *йрáгови* Вн ДД, *рѣгови* Лу У, на онім *рѣговима* Су, *снѣгови* А П Ш, *сѣѣгове* К; *бѣкѣва* Бд, *бѣкова* Мх, *бѣкове* Ба Кр, *бѣкови* В ВО Вр Гл ДД Мх Ос С Се, *бѣкѣкови* Гл МО, *брѣкове* Гл Ос, *брѣкови* В ВО Гл Лг Ли Ло Лу МК Се Ск Су, *вѣкѣвима* Ли, *вѣковима* Ву, *вѣкови* Вн

Ли Ск У, знакови Ли, знакови У, за кракове А, кракови С, кукови МО, кукови Ск Су, лекова Ли, лекове Мх, лекове Бд В МО, лекови ДД Кр МП Мх Ск, лекови Су, лекови ДД Ко, у илекове Ба С, у илекове Бд, илекови Кр МК, илекови Су, илкови В, грлес иукова Ло, ракови ВО, жуту се ка смукови Р, сокови Гр Ку Т, спрукове МО, спрукови А, шенкови Ку Лг У, чекови Ко, цаква А, цаква Ла, цаква А Др МК, цаква Гр К У, цаква ВО Ву П Ск Ш, цаква МО, цаква ДД, шмркови Ос, ишикови на пушке Лг; врове А, врови В Вн, вровима В, мдови Се Ск У; дванајз грабова У, окружена грабовима У, зглобови Кр, зглобови Ск, девет лебова В, по двајс лебова Ла, лебови Кр, рбови Кр, сиубови Ло, сиубови МП; из рдова Бд, рдови Лг Ло Ск, на славове Ло, славови С, црвови Ло; брдови Ли, градове А, градови Су, ддови А Бд, ддови П, преко зидова А, зидови В Ли П Су, ладови Кр, по ладовима А Др, радове Гр, радови Ла, машина за прање судова А, закречење крвни судова Го, судове Бд ВД П Су, судови В Вн ДД Кр МК Мх Ос Р Рд Се Су, удови Лу; рзни везови Су, отпрањник вездва К, возове Ло, у јазови ДД, јазови ДД, нзови Кр, са нзовима била вежена Кр, по срзевима Кр; блови Го Гр Кр МО Мх Рд, болови МО, за пар вдова Би, вдове А Гл Гр Др С, вдове Бд, вдови БиВ ВД ВО Вр Др Кр Ку Ла Ло МО Мх С Т У, вдовима В Рд, са вдовима Др Лу С Се, са вдовима Ли, с вдовима Бд, у Доловима Бд, сивлове Гл; алове Ло Се, алови А Бд, дрмови Кр, кмови Мх, кмови ВД, кмови Ко Ку Лу МП, кмовима ВД Се, солмови Рд, филмови А Вр, цамови (стакла на прозору) А, цемови В; бови Гл Ку, клинове А, клинови В Ли П Ск, кљнови Вн, мљнови Бд Вр К, давали мљновима А, синова А Ос Т, синова Би Лу Ск Т, синова Вр Гл Ск, синове А ДД МО Се, синови ВО К Кр Лу М Са Ск Су У, синовима МП С, синовима Ос, сиванове А, сиванове Ло, сиванови ДД, у чйнове Бд, чйнови (део сновалке) А, кљко йма чљнова ВО К; поидви А ДД Кр Ли Ос С Се Су Т У Ш, ийови Бд, ийовима Ву, рейови Ш, снйова А Би Гл Гр К, снйове Бд Ву, снйове ВД Гл Кр Ло МО С Се, снйови А Би Гл ДД Ко Ла Ли Лу МП Ск У, срйови Вр Т, са срйови Су, срйовима Ли, срйовима Ло МК, са срйовима Кр, сирйови Мх, ийова Лг С, ийове Др Ло, ийови Би ВО С У, у ийове А МК, ийови В МК П У, цейови Вн Ш, ийови Ло, шлейови Ку, ийови Ко, ийови МО; врови ДД, дарова А С, дарове Ос, дарови Кр М Мх Р С Ск У, жирови У, керови Ли, йарове Р, иворови К; пет бксова цигара ВД, бксови Гр, гксове Гр, кксови Кр, нсови Вн, сирсови Ба, фскови Гл Ли, фскови Ск; вйови Т, дйови Гл Ку, зейовима Др, крсйови Р, лисйови А, лисйови МО Се, мсйови Ли, иласйови А В У, илйови А Са, иосйови Бд, иосйови ВО, пет ирйова ДД, расйови Вн Ш, расйови Ш, райова Бд, райови Вн Мх Са, по райовима С, у райовима Бд, сйови ВО Су, сйови Ос, оне направу мет у сйовима ВО, свйови Бд Вн МК МО Мх У, смйове Ву, на сйови Гр, цвейове Гл, цвейови Гл, шкаршови С; шйови Гл;

б) двосложне именице типа *a(a)*:

ишкови (цеванице) Ш, ирашкове Бд МК, ирашкови П, ирашкови Гл, Су, рчкови А С, рчкови А Ла, рчкови Вн Су, иочкова У, на иочкове Др С, иочкови А Вн Гл К Кр МО Р У, на иочковима ВД, иршкови Др, ирошкови Т, ишкова С, у ишкови ВД, ишкови МК, ишкови МО, на ишковима А; кйлови А, ийлове

Мх, *пѣтлови* Кр, *пѣтлѡви* МК, на *послѡве* ДД К С, *послѡви* Би Кр, *ђермови* Кр, *ђермѡви* Су, *овнѡви* Ба Р, *аѡрови*¹ Ву, *вѣйрова* Гл, *вѣйрѡве* МО, *вѣйрѡви* Ба В Су У Ш, *вѣйрови* Ли, *вѣйрѡви* В Вр, *свекрѡвѡ* С, *свекрѡве* Рд, *свекрѡви* Вр, *свекрѡвима* Ла, *чабрѡви* Гл Р Рд Т У Ш, у *чабрѡи* Вн;

в) двосложне именице типа *аа*:
гѡлубови К Кр; *соколѡви* Ло; клѣчаш *ћилимѡве* МО, *ћилимови* Вр П; *пѡутови* В; *пѡумбасови* МК.

4.7. Формант *-ев-* јавља се:

1. најчешће код једносложних именица:

а) с меким завршним сугласником:
бројѡве ВД, *брѡјеви* Ло Мх, *змѡјеви* Ку Ли, на крају *крајѡва* ДД У, *крајѡви* Р, у тим *крајѡвима* А, *чајѡви* Ву; *жуљѡви* Кр, *жуљѡви* Су, *краљѡви* Ли, *мѡљѡви* Ку, *мѡљѡви* Ву, *мѡљѡвима* Др; *гуњѡве* МО, *пѡњѡве* Гр, *пѡњѡви* Кр Лу, *пѡњѡви* Вн МК, *ложила* се *пѡњѡвима* А;

б) с некада меким завршним сугласником:

нѡмајѡсева У, *јѡјеви* У, *мѡјѡсеви* Др, *мѡјѡсевима* ВО, *нѡјѡсеви* Вн П Ск Су, *пѡјѡсеви* У; и *вицева* нек буде ДД, *вицеве* Лг; било је *зѡчева* А, *зѡчеве* А, *зѡчеви* В ВД Вн К Ли Мх Ос Се Су У, *кључѡве* Ло МО, *кључѡви* Вн Лг Ли, *кључѡви* У, *ош сирѡичѡва* Го, браћу о *сирѡичѡва* Вр Ву Лг, браћу о *сирѡичѡва* Ба, сестре о *сирѡичѡва* Са Ск, о *сирѡичѡва* Бд Се У, *сирѡичѡви* Вн ВО Т, *сирѡичѡви* МК; *дрѡшеви* Гр Ку, *дрѡшеви* Ли, *кошѡве* А Др, *кошѡви* А Вн Ку МК Р, пѡна кѡћа *мѡшеви* МК СМ, *мѡшева* СМ, *мѡшеви* У.

2. код двосложних именица које могу бити и без овог проширења у множини:

а) *а(а)*: *чѡкљѡви* В МО Ск; *арњѡви* Ли, *бѡбњѡви* Ку; *ујѡчеви* Вр; *јарѡчеви* В Ли У, *јарѡчеви* СМ, *јарѡчеви* МК Ск, *кѡлѡчеви* У, *лѡпчѡви* А С Су, *лѡнѡчеви* К, *ѡчева* СМ, од *ѡчева* Ос, *ѡчеви* В ВД Ли Ск У, али *ѡци* (празник)² ВД, *ујѡчеви* Вр, *пѡ шѡнѡчева* Мх, у *шѡнѡчеве* Ло, *шѡнѡчеви* ДД Кр Ло;

б) *аа*: пѡно тѡ *слѡчајѡва* Ск, *слѡчајѡви* Мх; у *сѡлашеве* Бд.

3. Углавном само у неким североноточним пунктовима забележено је и неколико примера с формантом *-ов-* иза (некада) мекних сугласника: *чешљѡви* МО Рд; *јарњѡви* Ш; *зѡцови* Ш; *дрѡшови* Ку.

За разлику од стања у Иск, где је преовладао наставак тврде промене (*-ом*), у множини једносложних и двосложних именица с (некада) палаталним завршним сугласником корена суверено господари формант *-ев-*. Дакле, наши говори, као уосталом и они у ближој околини: централна Шумадија (Реметић 1985:222–223, 225 и 227), Биограчићи (Ивић 1978:156), Банатске Хере (Ивић 1958:335) чувају почетну фазу нарушавања хармоније гласова *мужом*, *кључом*

¹ Ову именицу везујемо за турску лексему *haber, habar, aber* „вест, глас, обавест“ (Шкаљић 1979:294).

² О пореклу и семантици облика *оци, очеви* и *оцеви* писао је Белић 1939:69–73.)

према *мужеви*, *кључеви*. У Иск. лако је дошло до промене наставка, будући да је једино у овом падежу остала дистинкција између двеју основа, меке и тврде. Нивелација у множини ишла је много теже, јер се формант *-ев-* јавља у свим падежима (Реметић 1985:227).

4.8. Неке једносложне и двосложне именице не јављају се с проширењем. Оно посебно изостаје у партитивном генитиву (Пешикан 1956:274):

а) једносложне:

бр̄ав̄а Вн Вр Ли Ло МО Т С, *бр̄ава* Го Мх Ш, *бр̄ави* А Гл, *бр̄ци* Ли, *в̄уци* Вн МК Су, *д̄ан̄а* ВО Го ДД Кр Лг М Са Т, *д̄ана* Лг Са *д̄ане* Бн, *д̄ани* Ли, *д̄анима* Ли, *к̄лӣнци* У, *мӣши* В Кр Кч Ос СМ Су Т У, *ӣџци* Ос, *ра̄ци* (ракови) Су, неколико *р̄ед̄а* П, *ш̄ес р̄ед̄а* Ск, *ко̄лко си сн̄о̄ја в̄езо* В, *тр̄ина̄јс сн̄о̄ја* Кр, *тр̄ина̄јс сн̄о̄ја* Ли, *пеш̄е-с̄едам ца̄ка* С, *п̄етна̄јс ца̄ка* Вр, *по два̄јз ца̄ка* МО у *ца̄це* А, *ца̄ци* А ВД Мх С У, *ца̄цима* Мх;

б) двосложне:

аа: *а̄шаре* Лу, *с̄едам б̄ар̄јака* С, *бар̄јаце* ВД К, *бар̄јаце* Бд, *бар̄јаци* Ку Ло М Ос П Рд Се Ск, *бар̄јаци* Бд, *за бар̄јацима* Вн, *ба̄ш̄а̄ци* У, *б̄џури* МК, *ӣма највише г̄арвана* ВД, *г̄аврани* Ла, *г̄џубе* Ск, *г̄џуби* Рд Ск У, *д̄евери* Вр, *д̄увари* Бд МО, *ј̄елени* Кр, *ка̄иши* Бд, *ка̄иши* Др Ли, *ка̄иши* МО П С Ск Су, *ш̄е ст̄отина ка̄лема* МП, *ка̄л̄ми* А, *ка̄л̄ӯте* Ос, *ка̄л̄ӯти* Др У, *ко̄рени* М, *ко̄шари* Ли, *к̄ур̄јаци* Ло МК, *џади* Ос, *џбручи* МК, *ӣа̄мӣури* ВО Се, *ӣа̄уни* Кр, *ӣрс̄ӣени* У, *са̄ла̄ши* Ск, неколико *сл̄учаја* Кр, *ш̄ес ћӣлӣма* Др, *ћӣлӣма* МО, *џсам ћӣлӣма* К У, *ћӣлӣме* А Ба Гр, *ћӣлӣме* ВД, *ћӣлӣми* В Вн Вр Др Кр МК П Р, *ћӣлӣми* Вн Ву Ли Рд Са Се Т У Ш, *ча̄ири* А, *ча̄ири* Би Го, *чо̄ко̄иши* ДД, *чо̄йори* Ли У, *шӣџре̄иши* Бд ВД Вр Гр МК МО.

а(а): *д̄есет ва̄љака* А, *ва̄љце* Ло, *ва̄љци* ВД М, *на ва̄љцима* Др, *м̄џака* Др Р С, *м̄џи* Др, *об̄џци* МО, *у об̄џци* неки Ск, *ӣџили* П, *ко̄лко чан̄ака* Бд, *чан̄ци* Бд Вр Ла Су, *ча̄нци* Кр Се У, *чво̄рце* А Го, *чво̄рци* Ск У, *ч̄ӯнце* А, *ч̄ӯнци* МП Мх, *ӣӣљци* А Кр Ли С Ск, *ӣӯнци* (партизани) Ба.

4.9. Инвентар именица м. р. које имају само множину није тако велик:

а) *џброви* Ву, *бис̄ази* В Су, *гребен̄ала на гр̄џбени* Ла МК С, *диз̄гине* Лг Су У, а ја мо̄јим д̄еди дам *диз̄гине* Ло, *диз̄гине* С, *на̄очари* А У Ш, *брез на̄очара* Мх, не носим *на̄очаре* Ба, *са на̄очарима* Ба, *на ног̄ари* (шпорет стоји) МК, *на ног̄ари* (скела) МП У, *Ног̄ари* (микротопоним) У, али и *ног̄ар* Лу МП;

б) црквени празници: *Мл̄аденци* Ву, *на Мл̄аденци* сара̄њен Гл, *Оци* МК, *Ќци* ВД, џпет оста̄вили ти *Цве̄иши* Ву, *предр̄жава се и те Цве̄иши* Ву, *на Цве̄иши* МК Мх.

4.10. На крају желели бисмо да укажемо на множину појединих именица:

1. Код именице *ӣӯш* јављају се оба форманта, при чему је *-ев-* знатно чешћи од *-ов-*:

ӣма њивски *ӣӯш̄џва* Ли, *ӣӯш̄еве* Гл, *ӣӯш̄еви* Кр У, *ӣӯш̄џви* ВО, *ӣӯш̄џви* Ли, али *ӣӯш̄ови* Гр, *ио ӣӯш̄овима* А.

2. Именица *дан* има и непроширену и проширену множину, што је познато и околним говорима: централна Шумадија (Реметић 1985:227), Биограчки (Ивић 1978:156), говори Баната (Ивић ...1997:15):

дāна ВО Го ДД Кр Лг М Са Т, *дāна* Лг Са *дāне* Би, *дāни* Ли, *дāнима* Ли; имало пуно *дāнова* кад нисмо имали шта да једемо Вр, шта је *дāнови* не питај Р, *дāнови* Би Р, толџки *дāнови* В, ѓви други *дāнови* радни Би, сāмо рђјени *дāнови* праву Ву, ѓна и *дāнови* зна и свѓ У, *дāновима* Лу; Ови облици су забележени и у Драгачеву (Ђукановић 1995:127–8);

Уп. и мн. именице *данак*: пролазу ни *дāнци* Ли, рђјени *дāнци* Ш, благи *дāнци* Ш.

3. Као и у говорима централне Шумадије (Реметић 1985:227) неке једносложне именице (*ар*, *госп*, *ђак*, *зуб*, *коњ*, *мрав*, *јрсп*, *Влах*, *Рус* и др.) немају у множини проширење. Међутим, за разлику од ових говора, у нашем материјалу нашле су се две именице с проширеном множином: *вāйѓви* (хват) Т и *црѓови* Ло.

4. Забележене су и две именице с проширеном множином и промењеним родом: *рђјови* (рупе) Вн и имали смо *йѓћѓви* Ли, старински они *йѓћѓви*, велики брѓнзани Ли.

5. Именица *веш* добила је и морфолошки множину у форманту *-ов-*: колџко си ноћас ѓпрала партизански *вѓшова* В.

Генитив множине

4.11. У овом падежу јављају се наставци: *-а*, *-и*, *-ију* и *-у*. Најфреквентнији и најуобичајенији јесте наставак *-а*, који се јавља у следећим случајевима:

а) код именица с непостојаним *-а-*: од *Азāњаца* ДД, *бāсамака* МК, йма десетџну *брāваца* Ву, имала двāнајс *брāваца* мўзара Ос, десет *вāљака* А, *ко добровѓљаца* Ли, *јāгањаца* А С, *јагањаца* МО, кѓлко *кѓломејара* Мх, десет *кѓломејара* Гр, двāдесет *кѓломејара* ДД, од *Кѓсоваца* Бд, пѓт *лāнаца* зѓмље Мх У, пѓ-шес *лāнаца* Гл, једнѓ пѓ шѓс *лāнаца* Ло, двāјс *лāнаца* земље К Кр, двāјс пѓт *лāнаца* Др Ли МО, четрѓс *лāнаца* земље К, педѓсет *лāнаца* Ли, шѓсет *лāнаца* В Гл Ла, пѓ-шес *мѓјара* МО, сѓдам *мѓјара* Лу, пѓтнајс *мѓјара* Су, тријѓс *мѓјара* С, стѓ *мѓјара* Лг Лу, двѓста *мѓјара* Го Гр, пуно *мѓјака* Др, пѓт *мѓјака* С, десет *мѓјака* Р, од *мѓгаваца* Ла, од *мѓљаца* С, од *мушкāраца* Лг, пѓт лўди *мушкāраца* Ск, не смѓш од *Нѓмаца* Гр Лг Т, грўпу *Нѓмаца* ДД, са триста йљада *Нѓмаца* Ло, није имѓ нѓваца Го, без *нокāйта* Ск, брез *нокāйта* У, пѓт *свињаца* Гл, пуно *синѓваца* А, збок *Тўрака* Рд, о *Тўрака* Бд Се У, кѓлко *чанāка* Бд, о *чвāрака* Гл Го У;

б) код именица с проширењем *-ов/-ев-*: дѓвет *бикѓва* Бд, *бѓкова* Мх, пѓт *бѓксова* цигāра ВД, сѓдам *вѓјрова* Гл, ѓсправник *вѓѓѓва* К, за пāр *вѓлова* Би, двāјз *грāбова* У, имало пуно *дāнова* кад нисмо имали шта да једемо Вр, колџко *дāрова* А С, преко *зѓдова* А, дѓвет *лѓбова* В, двāјс *лѓбова* Ла, од *лѓкѓва* Ли, *илўгова* С, чѓ-тир-пѓт *йрўйѓѓва* ДД, триѓс *йўкова* Ло, кѓлко *рāйѓѓва* Бд, из *рѓѓѓва* Бд, ѓт *свѓкрѓвā* С, имѓ је јѓш *синѓвā* А, за пѓт *синѓвā* Т, по дѓвет *синѓвā* Ос, бе *синѓва* Ск, од мѓји

сино́ва Лу, имо́ пѣт сино́ва Т У, шѣ сино́ва Би, ал имѡо и си́нова Гл, то́лко си́нова Ск, пѣт си́нова Вр, седам си́нова А, тринај си́нова Би Гл, по четрнај си́нова А Гр, до сто́ си́нова К, машина за прање судова А, закречење крвни судова Го, ко шѡи́нова Лг, ѡ́ка о шѡи́нова Лг, повише на́ши шѡи́нова С, коли́ко има чла́нова ВО К, око ца́кова А, о ца́кова Ла; коли́ко си но́һа с опрала партизански вѣшова В; са ѡсам шѡчкаова У, шѡи́кова С; и ви́цева нек бѹде ДД, било је зѣчева А, нѣма јѣжева У, на крају крајева ДД, крајева У, има њивски ѡушѣва Ли, от сѡирѣчева Го, браћа о сѡирѣчева Вр Ву, браћу о сѡирѣчева Лг, браћу о сѡирѣчева Ба, сѣстре о сѡирѣчева Са Ск, од стрѣчева Бд, о сѡирѣчева Се У, имала сам и сѡирѣчева Бд; одвојили се од ѡчева Ос, по шанчева Мх; пуно ти слѹчајева Ск.

Треба истаћи да је наставак *-а* једино могућ код именица с непостојаним *а* и код именица с проширењем.

г) код именица које се јављају и без проширења: седела сам пѣ да́на Са, пѣ-шѣз да́на ДД, седам да́на М, за ѡсам да́на Лг, двајз да́на Т, четрѣз да́на ВО, ме-сец да́на ДД Лг, више од недељу да́на Кр М, до прѣ годину да́на ВО, има годину да́на Го, од годину да́на ДД, од годин и по да́на Т, неколко да́на ВО, прѣ неки да́на Кр, недељу да́на Лг, годину да́на А, тријз да́на орање Са, неколко рѣда́ П, шѣс рѣда́ Ск, ко́лко си си́ова вѣзо В, тринај си́ова Кр, тринај си́ова Ли, седам ца́ка С, петнајс ца́ка Вр, по двајз ца́ка МО; десет ва́љака А, има највише гарвана ВД, шѣ стотина ка́лема МП, некокло слѹчаја Кр, шѣс ћилима́ Др, и ћилима́ МО, ѡсам ћилима́ К У, ко́лко чана́ка Бд;

д) код именица које могу имати и наставак *-и*: десет бра́ва МО, двајз бра́ва ѡвце Вн, двајз бра́ва свиња Вр, двајс-тријс бра́ва Т, тријес-чѣтрес бра́ва оваца́С, по педесет бра́ва Ло, седамдесет бра́ва оваца́ Ли, стотину бра́ва С, тријес бра́ва ѡвце Ш, преко четрѣз бра́ва оваца́ Го, иљаду бра́ва оваца́ Мх; десет са́ша ВО, пѣт мину́ша Ло У; по виногра́да Ву, ту је некад било виногра́да У; бе зѹба́ Вр, без зѹба́ В; више ѡу́ша Ло, јѣдно пѣ-шѣс ѡу́ша ВО, више ѡу́ша П, неколко ѡу́ша Ко, неко-лико ѡу́ша Лг У, пѣт ѡу́ша МП, пѣ-шѣс ѡу́ша МК, сто́ ѡу́ша Мх;

ђ) код осталих именица: ко ти ајду́ка Ло, пѣт а́кова К, седам ба́рјака С, бре-сква́ра У, од бѹбрека е ѹмро Ву, по це́ли ва́шара С, војника́ Ло, во́ђњака У, девет ба́на девет гошова́на (изрека) ДД, ма́ло грађана́ ДД, код грнча́ра С, сто́ дѡнара ВО Мх Т, двѣста дѡнара У, са доста дѹкаша́ Бд, низ дѹкаша́ Бд, ѡсам дѹкаша́ ве́лики Вн, двајз дѹкаша́ А В Ск, тријез дѹкаша́ Ос, носила педесет дѹкаша́ У, о дѹлека Ла, убили девет ѣнерала́ немачки ВО, десет ѣнерала́ Ло, коли́ко ѣки́ара ДД, ко́лко има ѣки́ара Су, пѣт ѣки́ара К У, седам ѣки́ара ДД Лу, ѡсам ѣки́ара земље Би Гл ДД, десет ѣки́ара А Го Кр Се Т, четрнајс ѣки́ара Ос, тријес ѣки́ара Ш, није било замрзива́ча В, по пѣт за́йиса било Гл, пѣт јѣксера У, кома́ша́ Гр Др, ѡсам кома́ша́ Ло, двајс кома́ша́ Са, шѣс кома́ша М, петнајс кома́ша Се, двајс кома́ша јаја МП, седамдесет кома́ша хѹрака Рд, сто́ кома́ша М, ѡсам кубика́ Ло, Куса́чана К, ма́ло је и лека́ра́ било А, јел има ѡвде ло́шова́ ДД, код неки мангѹи́а ДД, десет милио́на ВО, тријес милио́на М, триста милио́на Бд Кр, петнајс милио́на ДД, сто́ милио́на Др, десетину ѡмака́ Са, петнајс ѡмака́ Др, чѣтри иљаде ѡмака́ парада́јза Ло, иа́йли-

цана С, има много *пошеза* Вр, пет *прста* МК, двоја кола *раденика* Ло, сто *радника* ВО, велики број *радника* Гр, код наши *сељака* ДД, сто *Срба* ДД, и ту је изгинуло *Срба* ДД, шта си *павана* помазо С, ис ти *панура* јели Вр, пе *прећака* ДД, по сто ти *прећака* Би Др, пет *прећака* ДД, по петнајс ти *прећака* А, тријс *прећака* А, од *ујака* Мх, шес *ћилима* Др, сад нема *Цигана* Др, има и *Румуна* и *Чехословаца* Ку, нит има *чдбана* К, није било *шаћора* Бд, *шићулаћина* Др.

е) Код именица у функцији партитивног генитива уместо плуралске јавља се сингуларска форма, што је свакако пут к аналитичкој деклинацији:

ја предам ту по неколко *бика* Вр, по педесет *гдста* МП, по две кола *дара* Рд, пет *камена* скупимо Ск, четрѐс и пет *лаца* У, пет *месеца* Ск, по двајс тријс *момка* неожѐњени Са, имате ту четир пет *надилка* МО, по педесет *гдста* МП, пет *нокта* Кр, десет *нокта* Кр, десет *прста* Кр, пет *саћа* Ск, седам *спдта* А ВО, за једног Немца сто *Србина* Ли, дванај *цдла* Ку, колико су у кћи *члапа* ВО, пет *човека* У;

ж) код презимена: из *Вућковића* љдала се у Вујовиће В, ја сам од *Гићарића* ДД, од *Гићарића* ми отац ДД, од *Ивановића* сам ја, а он је од *Јвковића* Бд, од овн наши *Лазића* С, од *Лукића* М, слўшајте, кае, прѐсуду браће *Тодоровића* Ло, *ош* *Ћосића* А.

4.12. Као и у другим говорима (в. нпр. Реметић 1985:227–229) наставак *-и* везан је за ограничен тип лексема којима се у конструкцији с бројем изражава нека мера или количина:

а) именице за јединице мере (*ар*, *ваћ/фаћ*; *град* „за мерење јачине алкохола“, *сћейен*; *дан*, *месец*, *минућ*, *саћ*; *ћар*; *ћућ*):

седам *ар* Кр, десет *ар* Ву, деветнајс *ар* Др, двајс *ар* А Ла Ос Са, двајстину *ар* Су, двајс пет *ар* Гл, по триѐс *ар* К Ос, седамдесет *ар* Вн, деведесет *ар* ВД, сто *ар* Ос, ѐктар и осамдесет *ар* Ву, шѐс *ари* МО, десет *ари* Вр Ла, тријстину *ари* Р, четрѐс *ари* МП Р Рд, шѐсет *ари* ВО Мх, шѐсет *ари* Рд; дванајс *ваћ* Су, дванајс *фаћ* Ву; дванајс *град* ДД, двајс и пет *град* ДД, шѐсет *сћейени* Вн; шѐс *месѐци* Мх, од ѐсам *месѐци* Вр МО, девет *месѐци* Ос, осамнајс *месѐци* Ли, ѐсам *месѐци* Бд, пет *месѐци* Ку У, пе-шѐс *месѐци* Р, шѐс *месѐци* А Лу, седам *месѐци* В МО Су, седам-ѐсам *месѐци* М, девет *месѐци* В, седмнајс *месѐци* У, осамнајс *месѐци* Гл, двајс *месѐци* ВО Рд, пет *месеци* Ло, шѐс *месеци* ДД Ло М Р, ѐсам *месеци* Ло, девет *месеци* Ли, от петнајс *месеци* П, седам *минућ* Ли, за десет *минућ* Др, за двајс *минућ* Лг, за пет *минућ* Лг П У, до пет *саћ* Ву, до шѐ *саћ* Мх, у седам *саћ* ДД, девет *саћ* Лг, до десет *саћ* Др, у десет *саћ* Ку Ос, дванај *саћ* Ли, колико *саћ* има ДД, око пет *саћ* Ко Мх, у пет *саћ* Се У, за ѐсам *саћ* Ло, десет *саћ* Мх Су, до једанај *саћ* Рд, у дванај *саћ* Т, дванај *саћ* У; пе-шѐс *ћари* назувица Го; колко *ћућ* МО У, више *ћућ* Бд, пуно *ћућ* В, пет *ћућ* У, седам *ћућ* Бд, десет *ћућ* МО У, двајс *ћућ* Бд, неколико *ћућ* ДД, шѐс *ћућ* Др, десет *ћућ* МО;

б) именце за бића (*брав, мрав; људи, иријашељ*): деветнајс *брави* Бд, ма̀ло је *људи* и *било* В, *йма* и *ти људи* Др, *през људи* Др, *пет-шест људи* Го, *пет људи* У, *пўно мрави* В, *иријашељи* С;

в) остале именце (*виноград, чокоћи; зуб*): *йма* и *виногради* Др, *осам йлада чокоћи* Ли, *двѐ иљаде чокоћи* П, *пет йлада чокоћи* Бд Ла, *исїод чокоћи* Бд; *бе зўби* Ск, *бре зўби* У.

г) Мали је број примера презимена са наставаком *-и* у Гпл: од *Јовановићи* Гн, *гѐр* од *Ранисављевићи* Рб, од *Ранисављевићи* сам Рб, у *ти Сїмїи* Лу.

4.13. Наставак *-ију* јавља се у ограниченом кругу лексема (*Власију, гостїију, мишију, нокїију, ирацију, ирсїију*), чији је инвентар скоро идентичан с оним у банатским говорима Ш-В дијалекта (Ивић ... 1997: 22–23), у говорима Биограчића (Ивић 1978:155) и у централној Шумадији (Реметић 1985:229–230). Истина, у централној Шумадији овај наставак је забележен и код именица *зубију, јагањцију* и *їеоцију*, али с напоменом да се прва јавила само у два пункта, а друге две у семантички обележеном контексту (о Божићу приликом царања у ватру и изговарања жеље да буде *їрацију, јагањцију* и *їеоцију*). На истим страницама одређен је и ареал овог наставка, који је, изгледа, једино фреквентнији у нашим зонама. Следи инвентар наших примера:

Власију Се, *гостїију* ВД, код онї *гостїију* Гр, и *гостїију* йма Др, *пўно гостїију* Др, по *тријез гостїију* Ла, око четрдесет *гостїију* Рд, *двѐста гостїију* МК, имали *двѐста педесет гостїију* Т, по *гдстїију* Гл, *пўно мишију* йма ВД, ради *мишију* МО, *мишију* Ра, до *нокїију* А, *нокїију* В, без *нокїију* Ли, *ирацију* МО Се У, *пет ирацију* МО, ймам *седам мали ирацију* Кр, десетину комада *ирацију* МО, *дванайс ирацију* Лу, *више ирацију* Мх, *пет ирацију* Бд, *ирацију* Би, с *наши десет ирсїију* П, *бес ирсїију* Ра, *брес ирсїију* У, *бес ирсїију* Ли, *ирсїију* В, *бес ирсїију* Ј Ск.

Наведене именце срећу се и с наставаком *-а*: *без нокїа* Ск, *брез нокїа* У, *пет ирсїа* МК.

Наставак *-а* може бити и сингуларског порекла на шта указује и прозодијски лик следећих лексема: по *педесет гдстїа* МП, *пет нокїа*, *десет нокїа* Кр, *десет ирсїа* Кр (в. 4.11.е).

Забележили смо само један пример с наставаком *-у* у Гпл: *пѐ-шѐ сїирўкў* Мх.

Акузатив множине

4.14. У овом падежу јавља се наставак *-е*, али и *-и*, ако облик с овим другим наставаком не сматрамо резултатом синкретизма множинских падежа $H=A=B$ (Ивић 1994:222). Иначе неки аутори (Стевановић 1950:106 и Р. Симић 1972:237–238) морфему *-и* сматрају континуантом старог наставка *-и* или *-и*.

Углавном у централном и јужном делу испитиване територије (в. карту бр. 1) јавља се аналошка палатализација велара испред вокала *-е*, што није случај у говорима централне Шумадије (Реметић 1985:230). Ове промене нема ни у говору Галипољских Срба, где се *-к-*, *-г-*, *-х-* чувају и испред *-и* у Нпл. (Ивић 1994:174). И

ми смо забележили неколико примера без палатализације (*печењаки* Ку, *прслџки* Ск и *па̀тили* су *унџки* Лу). Аналошка палатализација у Апл. јавља се у говору Банатских Хера (Ивић 1958:335), у источном делу К-Р дијалекта Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995:143) и по речима Ивића она представља изразиту одлику К-Р и многих С-В говора (Ивић ... 1977:23).

а) Углавном је највише примера за промену *-к-* у *-ц-*:

даривала сам *барја̀це* ВД, узму *барја̀це* К, нџсу *барја̀це* Бд, онџ *басамџце* угодџо Кр, па уз *басџце* нџсим Бд, да ма̀ло растџри онџ *бурџмце* А, удџрили смо *ва̀љце* Ло, џни ба̀цу тџ те *војниџце* Ло, *десна̀це* Ло, за *дирџце* Др, сѐјали смо и *ду̀лџце* ДД, *ну̀ти*, шта тра̀жиш *ду̀лџце* С, џн кџка за *ду̀лџце* С, моји дру̀говни има̀у синове, *ћа̀це*, дѐцу ДД, кат су *ћа̀це* онџ побџили Др, бџили су џнда *ћа̀це* С, вџзла *јасџџце* Ш, нџннимо *јасџџце* А, што је *кожџџце* овѐ правнио Гр, артиљџерци појџшили *лева̀це*, а десна̀ци са̀мо биџу, онџ *десна̀це* Ло, ја̀ стру̀гџо нѐке *мерџџџце* за кџћу К, кад има̀те те *мо̀мце* Гр, у *навѝљце* А, у *навѝљце* МО, да̀ј ми *обо̀јце* МО, има̀ нѐке *оџџиљце* на ср̀цу Ба, правнио овѐ *џлуџце* за кџћу МО, носѝли смо *оџџанце* А, нџси *оџџанце* МО, *џџџанце* смо нџсили Бд, мѐђали на те *оџџанце* А, сѐчем *џџанце* МО, отџго *џџанце* Др, правниш нѐке *џоску̀рниџце* Гл овѐ *сандџџце* да па̀куеш К, порџђали *сандџџце* Ко, у те *сандџџце* Мх, вѝднимо на̀ше *сѐља̀це* Др Ло, треџџа̀чило се у *џреџџанце* Гр, ску̀пи се у *џреџџанце* Др, и посѐ у *џреџџанце* мѐтемо снопо̀ве Ло, ка су истера̀вали *ту̀рџце* Бд, тџ дочџка *ту̀рџце* Ло, и *ту̀рџце* стџрау у гра̀д Ло, џн је убѝво *ту̀рџце* Ло, обу̀ко сам јѐднџ *унѝџруџце* Го, кѝсело млѐко у *ча̀ниџце* С, мѐшамо *чва̀рџце* А, чу̀вамо *чва̀рџце* за са̀пџн Го, напра̀ву *чу̀ниџце* А, дрџи *ча̀ниџце* А, купѝмо у *ча̀ниџце* А, има̀ш *шѝљце* гвоџздѐне А, мѐтеш посѐ та̀нке мо̀тке и те *шѝљце* А.

б) Само је неколико примера за промену *-г-* у *-з-* и *-х-* у *-с-*:

изва̀ди ср̀це и *бубрџе* А; џнда смо свѝ носѝли *кожџџце* А, шѝо *кожџџце* 5×РБ, ба̀циш *ора̀се* МО.

в) У осталим пунктовима, а и у понеком од раније наведених (Гл МО С), не долази до аналошке палатализације:

носѝли *барја̀ке* Вн, кџту *барја̀ке* Вл, почѝстила *басамџке* У, глџдала у *болѐснџке* Ду, по̀п ску̀пи *ћа̀ке* Гл, на *јасџџџке* МО, глџда *јуна̀ке* Вл, за *ко̀ња̀ниџке* Бд, за *мо̀мке* Гн, има̀ли смо *џџџанке* Бд, *џџџанке* обу̀ва Лг П Ра, купѝли *џџџанке* Кч, напра̀вили *џџџанке* Кч, у онџ *џџџанке* Гн, носѝла сам *џџџанке* гра̀ђене Рд, ко̀жне *џџџанке* кџпиш Ск, пу̀што *ра̀дениџке* Кч, дотџрали *џреџџанке* Кч, по̀с то стојџи у *џреџџанке* Вн Др, вѐже у *џреџџанке* ВК Ра СМ, побџили *ту̀рке* МО, во̀ли *чва̀рке* СМ, дрџу *ча̀ке* С; џна има̀ла нѐке *бисџџџе* В, има̀ онџ *бисџџџе* Др.

г) Наставак *-е* забележен је и код именице *госџи* која се мѐњала по *i*-промени:

за *гџсџи* В, у *гџсџи* ВО, дола̀зи у *гџсџи* код мене Вр, кад *гџсџи* слџџжим ВД, а џн је *гџсџи* по̀ку̀пно Др.

д) Овај наставак срѐфемо и код осталих именица *о-* и *јо-*промене с проширѐњем и без њега:

áмове Ло Се, айшаре Лу, бйкове Ба Кр, бркове Гл Ос, бројеве ВД, вејрðве МО, вицеве Лг, возðве Ло, волðве А Гл Гр Др С, вðлове Бд, вðове А, гáсðве Гр, гð-лðбе Ск, гððове А, гýеве МО, дðрове Ос, а јá мðјим дðди дáм дизгине Ло, дизгине С, у дðгове Ву, дрýгове МО, зèчеве А, йма ко зýйце Ск, калýте Ос У, кáйнове А, кáчеве Ло МО, кожсýве Ј Рб 2×, кошеве А Др, за крáкове А, кýмове ВД, лèкðве Мх, лèкове Бд В МО, не нðсим нáочаре Ба, пáневе Гр, пáрове Р, пèшлове Мх, у пèкове Ба С, у пèкове Бд, на пòслðве ДД К С, пððове Бд С, клáли пðáце МО, опрáси пðáце К, чýвáла пðáце Го, пðáшкове Бд МК, пýтеве Гл, рáðове Гр, рýчкове А С, свекрðве Рд, сýнове А ДД МО Се, смèшове Ву, снðйове Бд Ву, снðйðве ВД Гл Кр Ло МО С Се, на сýлáвове Ло, на сýрáшове Гр, сýáнове А, сýáнðве Ло, сýððове К, сýòлове Гл, сýрýкове МО, сýðове Бд ВД П Су, шòйðве Др Ло, на шòчкðве Др С, шýлимe А Ба Гр, шýлимe ВД, клèчаш шýлимóве МО, у шðшкове ВД, у шýйове А МК, цвèшове Гл, у чýнове Бд, цáкðве А Др МК, цáкове Гр К У, у шáнчеве Ло, шйáйове МО, шйðфове Гл;

4.15. Акузатив плурала на -и срећемо:

а) код именице *госи* у синтагмама у *госи* / за *госи*:

ý *госи* Бд МО У, јá идём сáм ý *госи* С, йду ý *госи* Р, ма йшо м ðтац код нè ý *госи* Лг, мй йдемо свýд рèдом ди ймамо ý *госи* — ý *госи* Рд, йшло се у *гð-сйи* Би, јá сам йшо у *гðсйи* Вр, отйшла ý *госи* и нè да дðђе Ду, кад ðћу јá за *гðсйи* овако нешто Ла;

б) код исте именице али без предлога:

дочекаеш *гðсйи* Вр, рётко кýј да йма *гðсйи* Ос, ймамо и мй *гðсйи* Ла, имáли су *гðсйи* ВД, остáйм *гðсйи* Ла, ðстави јá послужáвник и свè *гðсйи* У, јá послужý-ем *гðсйи* У.

Ареал ове појаве одредно је Реметић (1985:230). Од говора блиских нашој зони јавља се у централној Шумадији (Реметић 1985:230), у говору Биограчића (Ивић 1978:157) и Банатских Хера (Ивић 1958:335).

в) Код осталих именица у функцији директног објекта:

на *барјáци* Рд, дотèро *волðви* У, и ðн имáо *бубрèзи* (болесни) Ј М, дðно му *гð дуби* Ск, за *дðрови* М, имá *дèвери* Ск, артилёрци појáшили левáце, а *деснáци* сá-мо бйју Ло, имáли смо нèки *косйри* Би, кад йма *крајници* Ву, да сèјемо *кромййри* Лу, ткáли *крйáрци* П, на *Млáденци* сарањен Гл, мète на *ногáри* (скела) МП У, ýзо *обðјци* нèки Ск, за *ойáнци* П, за *Оци* МК, сèало се на *оцáци* МК, мету *мèђ ирсйи* Бд, а јá не пáмтйм тй *рáшови* Мх ðпет остáвили тй *Цвèйи* Ву, предржáва се и тè *Цвèйи* Ву, на *Цвèйи* МК Мх, напýну се *цáци* ВД, па ни покрáдý *цáци* С, ткáла сам *цáци* Мх, метем у *цáци* У;

г) код осталих именица у функцији општег падежа:

пè-шес *назйлићи* С, о(д) *шèлићи* Р, брес *йрсйи* Су;

донðсимо з *бýрићи* Кр, с *волðви* Р, са *дýлèци* Су, лòнци с онй *дуййћи* Су, свáдба с *кðњи* Ш, закачи се с онй *лáнци* Су, рáди са *нòвци* Вн, с *ййлићи* Су, сас *йри-јáйиельи* Мх, са *срйови* Т, са *шèлићи* Р, са *йрбуси* Бд;

на *дѹвари* Р, пешкири на *кѡњи*, вѣнци на *кѡњи* Ш, на *погáри* (шпорет стоји) МК, на *чáршави* се вѣду У, донѣсемо вѡду у *бѹрићи* Кр, у *Јáјинци* Т, и оти́днем у *опа̀нци* тáм Лг, не́ћу да изно́сите мѣсо, вино, раки́ју по *бу̀ца̀ци* С, по *йáркови* МО, по *ша̀пчеви* ВО.

Датив, инструментал и локатив множине

4.16. У овним падежима знатно је чешћи наставак *-има* од *-ма*, али треба напоменути да Лпл. може бити изједначен с Гпл. (о овоме ће бити речи у посебној студији посвећеној синтакси ових говора):

а) Дпл.: дао *ађу̀та̀ни́има* Бд, јáвља се *гос̀ти́има* ВД, свѣ́рали *гос̀ти́има* Ос, мѣ смо се ра́довали тѣм блага́м *да̀новима* Лу, ђнела *дѐверима* Вн, да́ј *зе́тѣовима* Др, да́ј *ја̀гањцима* А, ја́ља се *кѹ́мовима* ВД, да́ј *кѹ́мовима* Се, даривáли смо *љѹ́ди́ма* ДД, даривáли смо *љѹ́ди́ма* ВД, да́р *љѹ́ди́ма* Р У, да́вали *млѣ́новима* А, *лѹ́жеви́ма* ВО, *ослободѣ́оцима* Ба, да́мо *йѣ́лићима* Су, дозво́лили *йойѣ́овима* Ву, носѣли *ра̀њеницима* П, па сам да́ла *свекрѣ́овима* кошѹ́љу Ла, да́ *свирáчима* МО, *си́новима* МП С, *синовѣ́има* сам прáнла свáдбе Ос, прáно он и *синовѣ́има* свáдбу Ос, пла́ћа *Ци́ганима* М, дотѣро *ца̀ндáрима* Ли, да заповѣдам *ше́герѣ́има* Ко;

б) Ипл.: кѡпамо *аи́шѣ́овима* Ву Су, з *балóцима* У, за *барјáцима* Вн, з *бѹри́ћима* Бд, с *вѣкѣ́овима* Ли, с *вѣковима* Ву, подрљáчимо га *волѣ́овима* Рд, ра́дила *волѣ́овима* В, с *вѣловима* Бд СМ, са *волѣ́овима* Др Лу С Се, са *гѣ́сѣ́има* Бд, здра́ви се са свѣ́ма *гос̀ти́има* Ла, ни́је бѣо са *гос̀ти́има* Мх, Чесми́ца — по тѡј чѣсми́ кѡја је окрѹжена *гра́бовима* У, јѹри за *девојчи́ћима* ВД, са *дулѣ́цима* Ла, са рѹ́ским *ђа́цима* ВО, са *зѹ́бѣ́има* Ли, па свѣ́ *зѹ́бѣ́има* тѡ рѣцкамо Мх, с *ја̀гањцима* Др, са *комунѣ́сѣ́има* Ли, и тáко смо се ба́вили *кѡњима* Се, вѹ́кли *кѡњима* ВО, *кѡњима* до́ђеду Ку, ѡреш *кѡњима* Ву, подрљáчимо га *кѡњима* Рд, с *кѡњима* А Бд Лу Мл МО П Су, упáнтио сам вршѣ́дбу и с *кѡњима* Бн, он с *кѡњима* ѡре Го, са *кѡњима* А Бд В Гр Др С, ра́дили смо са *кѡњима* ВО, међу тѣма *љѹ́ди́ма* Ло, са *мáљеви́ма* Др, са *ми́траље́зѣ́има* К, под *Не́мѣ́има* Гр, са *орáсѣ́има* МО, сѡ́лимо *орáсѣ́има* Су, ложѣла се *йáње́ви́ма* А, с *йáришѣ́изáни́ма* М, с тѣм *йѣ́лићима* А, квѡчка с *йѣ́лићима* Се, са *йѣ́лићима* МК, с *йлѹ́говима* Кр, са *йдођани́ма* Бд, са *йрáсићима* В, крмáче са *йрáцима* МК, с *йраци́ма* Се, са *йријáйѣ́лима* Бд, с *рукáвѣ́има* Мх, са *Ср́бѣ́има* ДД, *срѣ́овима* Ли, мѣ смо жњѣ́ли *срѣ́овима* Ло МК, са *си́тарѣ́ши́ма* Ли, са *йрбу́сѣ́има* Бд, свѣ́ *ца̀кѣ́овима* носѣли ДД, бацá се *ца̀цима* Мх;

в) Лпл.: на *вáљцима* Др, по *вáшарима* Бд, у *Долѣ́овима* Бд, удáрила га по *зѹ́бѣ́има* Ск, по *зѹ́бѣ́има* СМ У, у *Јáјинцима* Т, у тѣм *клѣ́ѣ́има* А, у *Кѣ́ларима* П, на *колѣ́чѣ́има* К, доносило се на *кѡњима* А, на *кѡњима* Бд С, у тѣм *кра́јевима* А, по *куку́рѹ́цима* Бд, по *лáдовима* Др, у *лáдовима* се седи А, й́шо по *лекарѣ́има* Ла, по *мáнасти́цима* Мх, у нѣким *йойѣ́оцима* Кр, по *йѹ́йѣ́овима* А, у *йѹ́цићима* ДД, по *ра́йшови́ма* С, у *ра́йшовима* Бд, на онѣм *рѣ́говима* Су, ѡне напра́ву мѣт у *са́ишѣ́овима* ВО, по *сока́цима* Бд, по *срѣ́зовима* Кр, по *шáвáни́ма* А, по *шáвáни́ма* Бд, идѣ по *шѣ́рѣ́ни́ма* Се, на *йѡчкѣ́овима* ВД, на *ђѡ́шковима* А;

г) Наставак *-ма* забележили смо само у Д и Ипл. и то код ограниченог броја лексема (*волома, коњма, људма*):

даём *коњма* зоб Ло, штета што су ўзели *људма* имање Ву, још узеше и *људма* имање Ку, улазили *људма* у куће М, само дали *људма* што га скидали Рд;

са *волма* Ли, *волма* смо брали Ли, радило се *волма* Ли, *коњма* смо ралили Ли, с *коњма* Кр СМ.

д) У по једном примеру забележили смо наставак *-ама* у Ипл. с *Циџанама* Ву и *-им* *мого да ме носе у зубим* МО у Лпл.

У говорима централне Шумадије стање је као у стандарду, једино се наставак *-ма* јавља код именице *људма* (Реметић 1985:230–231), а *-им*, не као у нашем примеру, већ у називима махала изведених од презимена као нпр. у *Панићелићим* (Реметић 1985:231). У говору Банатских Хера у ДИпл. именица м. и ср. р. јављају се наставци *-има* и *-ма*, овај други само код именица *волма, с коњма, људма; сас колма*. Наставак *-ама*, за разлику од стања у нашим говорима, забележен је само у једној именици м. р., јавља се код неких именица ср. р. у Д. и Ипл. (Ивић 1958:334). У говорима Биограчића (Ивић 1978:155) у ДИЛпл. именица м. р. редовно се јавља наставак *-има*. У говору Галипољских Срба чак и именице м. и ср. р. у Д и Ипл. имају наставак *-ама*. Наставак *-ма* везан је за именице *јудма; за враћма*, а *-има* за именице *i*-промене (Ивић 1994:162).

Особности појединих именица и група именица м. р.

4.17. У ст. именица м. р. јавља се формант *-ин*:

а) код етника: *Бугарин* К Ос Ш, *Врбобчанин* П, *Голдйчанин* ДД, *Голойчанин* Гр, *Грчанин* Гр, *Јеврејин* Вр, наш *Кусачанин* К, *Лийљанина* Ли, *Малойаљанин* МП, *Србин* ДД Др Ку Ла Лу Мх Ос, *Србина* К Ос, за једног Немца сто *Србина* Ли, *Србину* Ку, *Турчин* У, да бију *Турчина* Ли, три је убио *Турчина* Рд, *Циџанин* Др МК МП С, *Циџанина* К П, знаш *Калѣу Циџанина* МП, *Циџанине* СМ, *Циџанином* Вн, *Циџарин* Вн;

б) код *nomina agentis*: *берберин* В Го Ли Р, код *берберина* В, *касџин* У Ш, *касџина* У, *касџину* У, *чобанин* ВД Вн Др Ла Ли Лу МК Рд У, имали и *чобанина* В Вн, *чобанине* СМ.

Наставак *-ин* не јавља се:

в) код неких именица у једнини (ретко): измакне *Бугара* сас полагаја Ло, *Другдвчан* Мх, нисам *душман* никим Го, *душман* Ла;

г) код етника у множини: *Бачвани* Мх, *Биновчани* Ла, *Брестовичани* Ла, да помогнемо *Бугаре* Ло, *Бугари* Лг Ло Р У, *Кусачани* А, *Лийљани* Ку Ли, *Лозовичани* ДД, били су око шеснајс које *Лозовичана* које *Сараорчана* затворени ту Ло, има и *Паланчани* Мх, *Радичани* Рд, *Сараорчани* ДД, *Селѣвчани* Мх, *Сеоњани* Ла, сви смо *Срби* Др, д изиђу *Срби* Ос, *Срби* Ку Ла Лг Ли МО Р С, *Срби* Вн М МО, *Трибвчани* М, *Ћодовчани* Ла, *Церјани* Ли, *Циџани* А Ба Го Гр Др Кр Ку Ла Ли Ло Лу Мх Ос Р С Са Ш, неки црни народ *Циџани*, не зна се шта је, неки дрџти ДД;

д) код *nomina agentis* и других именица: *касѝи* Ву, *укѹћани* ВД, *хришћани* Др, *чобѝти* Ба Вн ВО Лг Лу С Са У.

Уклањање сингуларског форманта *-ит* одлика је првенствено војвођанских говора, али и неких славонских који гравитирају Војводини (Реметић 1985:231–232, в. ареал ове појаве у фусноти 673).

4.18. Код именица на *-лац* углавном аналогично продира *-о-* < *-л-* у Нег. и Гпл., али се ретко могу чути и примери с првим формантом:

а) *жѝок* МК, *жесѝаоц* ВД, *жесѝеоц* ДД, *зѝсеок* Ба ВО Лу, *зѝсеок* Бд С, *носѝоц* Вр Су, *поверѝоц* Т, четрдесет милиона *поверѝоца* било тад ВО, *преводѝоц* Т, *раниоц* Др, *руководѝоц* А Лу, *руководѝоц* Бд, *мој отац* је био *иѝоц* Лг;

б) *жѝалац* В, *зѝселак* Вр, *сѝарѝалац* Т.

в) Именица *босѝлак* забележена је само у овом облику, а *поѝиљак* и у облику *поѝинок*:

босѝлак Вн Ву МО С Т Ш, *босѝљка* А (Овај облик забележен је и у говору централне Шумадије: Реметић 1985:208, в. тамо ареал.);

у *поѝиљак* В МК, али и *поѝинок* Се Ск.

4.19. Именица *дан* чува стари неслоговни корен и стари наставак *-е* само у прилогу за време *подне*:

од јутра до *подне* А, после *подне* Го Ло, посе *подне* Мх, до два сѝа по *подне* Ло, у *подне* спремно Ос, у *подне* Са, посе *подне* ВД МО, али у Ву и од *подне*.

Комбинација старог корена с новим наставком *-а*, за разлику од стања у војвођанским говорима (Ивић ... 1997:34; Поповић 1968:171; Б. Николић 1964:341), у испитиваној зони забележена је само у једном пункту у имену црквеног празника: од Васкрса до *Петровдана* и од *Петровдана* Ло.

У именима ових празника а и у осталим случајевима у корену се јавља вокал *-а-*: до *Видовдана* Ли, до *Ђурђевдана* В, од *Ђурђевдана* Ли, од *Митровдана* Ли, око *Сивсовдана* В, о *Миљдану* В.

У множини најчешћи су облици без проширења, затим с проширењем и најзад деминутивне форме на *-ци*:

а) *даѝа* ВО Го ДД Кр Лг М Са Т, *даѝа* Лг Са *даѝе* Би, *даѝи* Ли, *даѝима* Ли;

б) имало пуно *даѝова* кад нисмо имали шта да једемо Вр, шта је *даѝови* не питај Р, *даѝови* Би Р, толики *даѝови* В, ѝни други *даѝови* радни Би, само рођени *даѝови* праву Ву, ѝна и *даѝови* зна и све У, *даѝовима* Лу;

в) пролазу ни *даѝци* Ли, рођени *даѝци* Ш, благи *даѝци* Ш.

У Гпл. јавља се наставак *-а*:

седам сам пе *даѝа* Са, пе-шез *даѝа* ДД, седам *даѝа* М, за осам *даѝа* Лг, двајз *даѝа* Т, четрз *даѝа* ВО, месец *даѝа* ДД Лг, више од недељу *даѝа* Кр М, до пре годину *даѝа* ВО, има годину *даѝа* Го, од годину *даѝа* ДД, од годин ѝ по *даѝа* Т, неколко *даѝа* ВО, пре неки *даѝа* Кр, недељу *даѝа* Лг, годину *даѝа* А, тријз *даѝа* орање Са; имало пуно *даѝова* кад нисмо имали шта да једемо Вр.

За примере типа *дѣн дѣни* Ба ДД, *дѣн дѣни* Вр Ву МК Мх Ск Ш, *данѣз дѣни* Гл, *данѣз дѣни* У, *данѣс дѣни* Ли Се може се помишљати да су облици старог Гпл. или присвојних придева одређеног вида. Прво мишљење поткрепљује пример у којем након прилога *данас* следи Гпл. на *-а* и партикула *-на*: *рада сам и данѣс дѣнана* МО. Облици с јотованим сугласником корена и наставком *-и* указују да је реч о присвојном придеву одређеног вида, како то уосталом констатује и РЈАЗУ под одредницом *дѣни* и *дѣњи*. Ево неколико примера тога типа: и *дѣн дѣњи* ме жао МО, и *данѣс дѣњи* МО, и *данѣс дѣњи* А.

4.20. Поједине именице типа *басамак*, *каѣак*, *сан* јављају се с непостојаним *-а-* и испред вокала: *бѣсамаци* В, *басамѣци* Кр, а *ја тамѣн* се попела на *бѣсамаце* В, онѣ *басамѣце* угодѣо Кр, почистила *басамѣце* У, али *бѣсамаци* А; *каѣѣци* (ша-раге) В К, да му нѣко ицѣпа нѣки *каѣѣци* М, *каѣѣци* (на очима) Ли, *каѣѣци* (део прозора) Ш, али *каѣѣци* Ск; нѣсам имѣо *сѣна* ни нѣћу ни дању Ло, тѣ ми казао у *сѣну* да ѣдем да ју кажем Лг, мѣн *сѣнови* не вѣтаду Р.

4.21. Именица *мозак* није уопштила сугласник *к* у косим падежима, већ се десно у једном примеру обрнут процес — глас *г* се појавио и у Нсг. поред уобичајенијег *к*: *мѣзак* ВО Ву Лу С Се Ск, у *мѣзак* Бд В Мх; али *мѣзаг* Гр; *мѣзга* ДД, брез *мѣзга* Се, из *мѣзга* Р, запалѣње *мѣзга* С, у *мѣзгу* Лу.

Из косих падежа продрло је *с* и у Нсг. именице *двизац*: *двѣсац* Ли.

4.22. Именица *Србин/Срби* нема проширење *-љ-* које се јавља у Ш-В и С-В говорима Баната, у Бачкој, али само у множини, и у Славонском Броду (према Ивић ... 1997:40): *Србин* (сви пунктови), *Срби* Бд К С Су, нѣши *Срби* Ло, а онѣ су *Срби* ДД, прѣви *Срби* Ло, изјѣру *Србе* Бд, *Срби* Бд, *Срби* ДД, јел, есте вѣ *Срби* Лу.

4.23. Код појединих именица дошло је до губљења гласа *х* у финалној позицији, што је утицало на саму деклинацију.

Влах: Ова именица у Нсг. и Гсг. има исти облик: нѣки *Влѣ* Ла П, од нѣког *Влѣ* П. У Нпл. једино се чује *Влѣси* А Кр Ли М Р У, а у Гпл. *Власѣју* Се.

Граx: Ову именицу забележили смо само у једном пункту и то у Нсг.: *сѣм гра* „дивљѣи грашак“ А.

Маx: Од ове именице забележили смо неколико примера у Асг. и један у Гсг.: у један *мѣ* Ко, било је у прѣви *мѣ* Ло, и у тѣ *мѣ* Ло, у тѣј *мѣ* П; из *мѣ* е свекрѣва омрзне Су.

Стѣрах: Ова именица засведочена је већим бројем примера у Нсг. и једним у Гсг.: *стѣрѣ* Би, *стѣрѣ* ме Кр Лг МО С У, *стѣрѣ* не П, ни мѣн *стѣрѣ* ДД, и мѣн тѣ није *стѣрѣ* ништа Са, *стѣрѣ* га било Бд, нѣка жѣна бѣје *стѣрѣ* П, тѣ ме *стѣрѣ* Гл; од *стѣрѣ* је црко Се. Забележен је и један пример са *-в* уместо *-х*: мѣн *стѣрѣв* вѣта Мх. Ова именица може прећи у ж. р. а мѣн бѣла *стѣрѣ* Вр, али и променити облик тѣ *стѣрѣва* Бд.

Орах: Највећу фонетску и творбену шароликост показује ова именица:

У НАсг. поред чешћих облика без финалног *-х*, забележили смо у једном пункту и облик с аналошким *-о* (према типу *дечко* : *дечка*, Ивић... 1997:35): *орѣ* Ск, али *ѣра* Ву Рб С, овѣј мѣј *ѣра* Су; *ѣра* Т; онѣј вѣли *ѣра* Са.

У Гсг. исто тако имамо тројство облика: љўске од *ѡра* Ск; љўску од *орѡси* Су; од *орѡја* Кр, са *орѡја* У.

У Гпл. срећу се само облици с новијим елементом *-j-*: *кору* од *ѡраја* Ск, од *ѡраја* Се У; од *орѡји* Ву.

У осталим падежима пл. доминирају форме са *-с-*: *орѡси* А Вр Ву М Мх Ос Ск Т У, *тў* су *орѡси* Кр, *ѡраси* Бд; с *орѡси* М Су, са *орѡси* Су, *солнмо* *орѡсима* Су.

Једино се у Апл. среће и форма с аналошким *-j-*: *бацаш* *орѡсе* МО и *ѡраје* Бд.

Сирѡмах: *једѡн* *сирѡма* МО, *сирѡма* Ш, *кој* *сирѡма* Кр, *сирѡма* бїо А Вн, *тај* је бїо *сирѡма* ко *сїрхе* Се, *ја* сам *чѡек* *сирѡма* Р, не зна се ел *сирѡма* ел *газда* Су, *ўмро*, *сирѡма* ВД, и *правно* *свѣ*, *сирѡма* Гл, *ѡн* *дѡно*, *сирѡма* ДД, из *љўлке* *паѡ*, *сирѡма* Кр, *ѡн* *није* *ни* *вїдо*, *сирѡма* Ли.

Аналогијом према именици *газда* добили смо следећи облик: и *дѡбри* и *рђави* и *газде* и *сирѡме* У.

У Нпл. чува се стари облик добијен другом палатализацијом: бїли смо *сирѡмѡси* Кр, мї смо бїли *сирѡмѡси* љўди Ло, *сирѡмѡси* Кр Ли, *сирѡмѡси* Р.

Забележили смо један пример с *-к < -х* и два с деминутивним формантом *-шак*: у *тога* *сирѡмѡка* *кућу* Др *ѡко* је *сирѡмѡшак* С, *нећу* да *играм* до *сирѡмѡшка* С.

Врх: У НАсг. бележене су форме без *-х*, али с кратким и дугим силазним акцентом: на *вр* *горе* МП, *тѡ* м на *вр* *језїка* *стоји* Лг, *тѡ* ми је на *вр* *пѡмети* Ву, на *вр* *камѡре* МК, на *вр* *кѡнка* *стой* Ло, и *закуца* се на *вр* *тога* А, *їдемо* по *вр* *снега* П, у *вр* *астѡла* У; *тў* *ѡма* на *вр* *нашег* *пиѡца* Са, на *вр* *стола* А, на *вр* *реса* Су.

Глас *-х* ређе се замењује с *-j* и *-к*: на *врју* А, по *врју* А; на *врку* Гл.

Само у једном примеру имамо поновно васпостављање гласа *-х* под утицајем стандардног језика: *летї* *гѡр* по *врх* *дрвѣћа* Ли.

Кожух: У НАсг. забележени су облици без гласа *-х*: *кѡжу* Ба В Ли МК, *ўвнї* *јемо* у *кѡжу* А, да *скїне* *кѡжу* А, *мѣтемо* *кѡжу* Су.

У Апл. јавља се аналошко *-с* испред *-е*: *носїли* *кожўсе* А, *шїо* *кожўсе* 5× Рб, али и *-в* *кожўве* шїо 2× Рб.

Очух: Ова именица је забележена без *-х*, али и с гласом *-в*: *ѡчу* МК, *мѡј* *ѡчу* Т, код *ѡчуа* Т, али и *ѡчув* МК Т, *ѡчува* МК, од *ѡчува* П.

Пазух: И ову именицу смо забележили без *-х* у Асг.: *їѡї* *їѡзу* Б, *їѡї* *їѡзу* В.

Трбух: У три примера није забележено ни *-х* ни остали гласови којима се он замењује: *болї* га *їрбу* Го, *їрбу* С, *убѡла* *Мїлицу* у *їрбуа* Ш.

4.24. Именице страног порекла с нултом морфемом и кореном на самогласник јављају се и без *-в* и с њим:

а) *бирѡ* *рада* Су, *сакѡ* ДД Др, *їрикѡ* Т;

б) преко *бирѡв* *рада* Т, *сакѡв* ДД Се.

4.25. Финално *-л* углавном изостаје код већине примера:

а) *вѡ* Лг Лу Ш, *дѡ* Ли, *ђѡво* Бд Вр ДД, *ђѡво* бїо Вн, *ђѡво* *ї* по Би Ш, *кѡїѡ* В, *їѡїѡ* А Се, *ѡнѡј* *їѡїѡ* Гл МК Су, *ѡнѡј* *їѡїѡ* МО, *тај* *їѡїѡ* Гл С, *їѡїѡ* Са, *їѡсо* Лг, *тешка* *їѡсо* Ву, *расѡ* Се, *расѡ* ВД Вн Гл Т, *сїѡ* ДД Лг Ск.

б) Глас *-л* забележен је једино у именици *ђавол* и то само у Вн Ш.

в) Именица *орао* не јавља се никад с множинским проширењем *-ов-*, као што је то случај у неким говорима (Ивић ... 1997:39–40), већ има следеће ликове: *орао* В (одговор добијен на питање); бели *дро* Р, мѝ смо ко *оро* на мору Ло; бели *дрло* Р.

4.26. Наставак *-и* у НАсг., за разлику од стања у банатским говорима Ш-В типа, где је он знатно чешћи (Ивић... 1997:32–34), јавља се само у двама лексемама: сѐдмн *јџли* А Вр, за четврти *јџли* Т, *јџни* ВД, али и *јџн* В.

4.27. Именица *Христѝос* у Нсг. јавља се с грчким формантом *-ос*, којим се у грчком језику, између осталог, творе и именице мушког рода: *Христѝос* Вн ДД, *Исусе Христѝос* С, *Христѝо* се рѝди Вн ДД Ли, *Кристѝо* се рѝди А Бд Се Ш, *Кристѝос* ускре А, *Кристѝос* вѝскре Ш, али за Исуса *Кристѝа* С.

4.28. Именице страног порекла типа *багѝерисѝа* МК, *багерѝсѝа* Су, *економѝсѝа* Ло, *комунѝсѝа* Лг Р Рд Се Т, *комѝнисѝа* ВО Ло, *ипракѝиторѝсѝа* Су; ѝн је био *гѝодеѝа* Ко у Нсг. увек се завршавају на *-а*, а у Нпл. на *-и*, а не на *-е*: *демокрѝаѝи* Гл, *комунѝсѝи* ДД Др Ку Лг Ли Ло Ос, *комѝнисѝи* Ба Кр Ло Лу.

4.29. Лексемом *ѝоѝ* означено је свештено лице српске православне цркве, али и завршни сноп жита у крстинама. Реч *ѝоѝа* односи се само на свештено лице.

а) Прва је знатно чешћа и деклинира се по обрасцу именица м. р.:

ѝѝѝ Бд В ВД ВО Вр Ву Гл ДД Ј Ко Кр Ла Ли Ло МК МО МП Мх Ос П Р Рд С Се Ск Су У Ш, и ту *ѝѝѝ* држѝ књѝгу Гл, *ѝѝѝ* читѝ ни Гл, *ѝѝѝ* пѝва пѝсме Гл, *ѝѝѝ* те венча Ко, шта ће ми *ѝѝѝ* Кр, пита ји *ѝѝѝ* Мх, нѝш је *ѝѝѝ* млад Мх; *ѝѝѝ* смо га зваѝни — тај сноп Су;

Гсг.: кот *ѝѝѝа* В Ј МК Мх Ос П, овѝга *ѝѝѝа* дѝда Лу, два *ѝѝѝа* Ос, кот *ѝѝѝа* А ДД, ѝзо од *ѝѝѝа* пѝре Вр;

Асг.: а ѝн ѝма унѝка *ѝѝѝа* Лу, ти би био за *ѝѝѝа* ВО, ја мрзо сам *ѝѝѝа* Гл, ѝј да доведемо *ѝѝѝа* Кр, *ѝѝѝа* је волѝо Кр, да дарѝеш *ѝѝѝа* Р, ѝни доведѝду *ѝѝѝа* У, *ѝѝѝа* не поштују ДД, ѝмамо *ѝѝѝа* МО;

Дсг.: јѝвиш *ѝѝѝу* Кр, то сам ја причаѝа *ѝѝѝу* М, трѝба *ѝѝѝу* пѝре П, пише ѝн *ѝѝѝу* Вр;

Исг.: с *ѝѝѝом* Ко, сеѝи с *ѝѝѝом* Кр, идеду за *ѝѝѝом* У;

Нпл.: *ѝѝѝѝѝѝѝ* У.

б) Друга је ређа и деклинира се по обрасцу именица ж. р.: *ѝѝѝа* Вн Др Ку МО Р Ск, а *ѝѝѝа* погѝди цандамѝрију Вр, ѝто ти га *ѝѝѝа* Кр;

Дсг.: даш *ѝѝѝи* Вн, јѝвиш *ѝѝѝи* Ли;

Асг.: зѝвну *ѝѝѝу* Вр;

Исг.: с *ѝѝѝом* Го ДД.

О ареалу и старини форме *ѝоѝа* в. Ивић ... 1997:31, нап. 388.

За разлику од именица *ѝоѝ* и *ѝоѝа* именица *дѝда*, скоро без изузетка, мења се по *а*-деклинацији:

Нсг.: *дѣда* Бд В ВД Вн Вр Гл ДД К Кр Ли МО Р Рд С Са Ск Су Т У Ш, мōј *дѣ-да* Би ДД Ла С Са Су Т, тāj *дѣда* Ву, његов *дѣда* Гр, наш *дѣда* Се, *дѣда* ме тѣро да чўвам свиње Ос; *п̄арадѣда* Бд, тāj њин *п̄арадѣда* Ос, *п̄арадѣда* Ло С У, *чўкундѣда* Бд, *чўкундѣда* Бд, *чўкундѣда* Ло, *чўкундѣда* У;

Гсг.: код мōјѣга *дѣде* Се;

Дсг.: дао *дѣди* Бд Гл ДД Мх Ск, *п̄радѣди* Ћорђу ДД, *чўкундѣди* ДД;

Асг.: *дѣду* Бд МО, пољубимо *дѣду* В, и били Брану, твōга *дѣду* ДД, ѓвог *дѣду* Ко, а он ви́че *дѣду* Лг, имала сам *дѣду* Ли, њмам ја *дѣду* Ск, за његовог *п̄арадѣду* Мх;

Всг.: јў, *дѣдо* ДД, е, мōј *дѣдо* МО П С, *дѣдо*, немō да ѓреш ВО, *дѣдо*, како ти се допāда унўка Кр, ладно ти, *дѣдо* Ла, *дѣдо*, штā га мрзиш Ла, држ, *дѣдо*, дизгине Ло, бāто и ти *дѣдо*, њмам нешто да ви се пожāлим Ло, па како, реко, брѣ, *дѣдо*, они нису ногўлили нōге Ли, ајде, *дѣдо*, причај ни П С;

али и: *дѣда*, па па Бд, *дѣда*, штā си ми кўпно Ск.

У множини смо само у три пункта забележили ову именницу с проширењем -ов-: *дѣдови* А Бд, са *дѣдови* Вн.

Поред уобичајених облика на -а у два пункта забележени су и ови примери: *дѣд* ми је Су, *п̄радѣд* ДД, *чўкундѣд* ДД; уп. и прāви *вѓђ*, али *вѓђу* Ли.

4.30. Мушки хипокористици и лична имена типа *Јова* деклинирају се као именнице ж. р. а-основе, што се слаже са стањем у кановачким (космајским и колубарским) селима централне Шумадије (Реметић 1985:233):

Нсг.: *Аџа* МП, *Блāжжа* Ву ДД, *Бōга* Ло, *Бōжжа* Р, *Бōра* Го Др Т, кад је ўмро онāj *Виѓда* Т, *Влāстиа* Лг, *Вōја* М, *Гāвра* ДД, *Гiла* (од Глигорије) Ло, *Дрāга* Ко Т, *Бѣма* Брђанин Р, ди је *Бѣма* обешен Р, *Ђōка* Ло, *Жiва* М, *Жiка* Ко С, *Жiла* Т, *Жиџа* Го М, *Јѣра* Т, *Јова* Вн К Ко Ла Ли Са Ш, *Лāла* Го, *Лѣка* Лг С, *Лѣса* ДД, *Љуба* Вн Са, *Мија* ДД, *Мика* ВО Ло Т, овѓ *Мира* ўзо М, *Мића* Са, *Нѣга* Се, *Пѣра* Вн Лу, мōј *Рāја* Го ДД Са, *Рāса* (од Мирослав) Са, *Свѣиа* Т, *Сиѣва* Ло, *Сиѓја* Ло, *Тāна* Т, *Тōма* Ли, *Фрāња* ДД Ли, *Чѣда* Вн Мх, уп. и *Швāба* Го; не мōже *бāба* да ви́ше рāди ВО, кāжи да је *бāиа* затвōрен Ло, *дѣка* МК, *дѣиа* (девер) В, *ѓџа* В, а *ѓџа* нѣће д отвѓри врāта С, мōј *ѓџа* Т, *иѣча* Лн Р Ск, *ћāиа* Т;

Гсг.: тām на *Виѓѣ* Новāковића дўту С, *Влāдѣ* Јѣличића Го, *Ђўрѣ* Сретѣнѓвнића ћѣрка ДД, онѓга *Јѣшѣ* ћѣрка С, од *Јѓвѣ* С, код *Јѓџѣ* Лг, код *Лѣкѣ* С, *Мāиѣ* Јовāнчинога мљин Р, у *Мићѣ* Го, *Тōме* Данїлѓвог Т; његова *ѓџе* мāти Гл;

Дсг.: *Бōжжи* Веселиновићу Т, ја кāжем *Бōри* Го, кāжи *Лѣки* Лг, а ја кāжем *Мики* Се, па кāжем *Тѓзи* Др; кāжи ти *иѓји* Вр;

Асг.: да ви́кнем *Бōгу* Ло, повѓо *Бōжју* Лг, што није убиѓ *Дрāгу* Вр, зѓвне *Ђōку* Ло, знаш *Јѓву* Ко, а *Јѓџу* имала чѓвѣка Лг, за ѓвога *Јѓџу* Лг, за тѓга *Љубу* Гр, *Мику* Т, знам *Илїју* и *Пѣру* Лг, ви́кнем *Пѣру* и Скобāља Лг, *Сиѣву* Ло, *Тāну* Т; *дѣку* МП; да врне *Швāбу* нāтраг Т;

Всг.: *Аџо* сiнко МП, јў, реко, *Брāно*, немōј Мх, *Дāјо* Лг, *Дрāго* сiне Др, брѣ, *Дрāго* Лг, овѓ је твѓа нишка, *Дрāго* С, *Жiко* ВД Ко, *Жiко*, губиш поверѣње С, *Жиџо* М, *Зѣко* К, *Јѓво* дѣте Ла Са Ш, јў, црни *Кѣко* Лг, *Лāло*, пўсти ме Р, сiне *Мико* ВО, штѓ, *Мико*, не побѣгнеш Лг, *Мико*, колико бѣше Ло, ви́че га: *Миро*, *Миро*, да изиђе, а он у кўћу па ћўти М, *Миро*, штѓ си ўзо М, *Мићо*, немō такѓ да рāдиш А,

Мићо сѣнко Ла, штò нè дође, *Мићо*, да закòлємо Са, *Мòмо* Гл, штò нѣси седèò, *Мòмо*, овàм Кр, *Нèшо* Са, *Пèро* Бд, прѣчај *Рàјо* С, *Тòмо* Ли; *бàбо* Р, кàко си, *бàшо* (свекар) Ла, *бàшо* и тѣ дèдо, ѣмам нèшто да ви се пожàлим Ло, è, мòј *бàшо* Ло М, *бàшо* (девер) Мх Р, свèкра вѣчем *бàцо* или *бàшо*, а дèвера *дèшо* Ск, ўзи, *дèко* Бд, àјде, реко, *дèшо* Гр Мх, ес тѣ, каже, *дèшо* Ло, збòгом, *дѣко* Кр, *òцо* В Вр Гл С, јà сам вѣкала òца *òцо* Мх, па, зовè се код нàс *òцо*, већном тò је старò бѣло *òцо* Мх, дѣ бèше, *òцо* С, море, *òцо* Т, èј, *ѣèчо* Ла Р, ў брè, *ўјо* Вр, штà је, *чѣко* Р, *чѣко* Ш;

Именица *Шваба* у Н(А)пл. редовно је са -е, осим у два случаја када смо забележили наставак -и с проширењем и без њега: *Швàбе* Лг Т; *Швàбòви* Лг; кат су *Швàби* најшле А.

4.31. Забележили смо и три именице с краткосилазним акцентом: *Дòда*, *Жѣка*, *Тѣѣа/Тѣѣо*. Ова последња деклинира се по обрасцу именица ж. и м. р., што је слично стању у говорима централне Шумадије (Реметић 1985:233 и 235):

а) Нсг.: *Тѣѣа* Вн Др Ла, *Тѣѣа* је бѣò чòвек Вр, тàј *Тѣѣа* Ву, бèше *Тѣѣа* ДД, сàт ка *Тѣѣа* ўмре ДД, жѣвеò *Тѣѣа* Др, а што је се *Тѣѣа* задўжиò Др, дòшо *Тѣѣа* Ла, ўзо *Тѣѣа* Ла, а *Тѣѣа* и дàò влàс Ло, а *Тѣѣа* глèда у краљѣцу Мàрију Ло, да помòгне нàш друг *Тѣѣа* У; *Жѣка* Вн Ло Ск; àјде, *Жѣка*, довићèња Ск;

Гсг.: о *Тѣѣе* Бд, лѣчно би ишàò ко *Тѣѣе* да те тўжим Ло;

Асг.: Штà, реко, вѣ чўвате — *Тѣѣу* ДД, Ма *Тѣѣу* нѣкад нѣсам ни чўла ДД, на *Тѣѣу* К, мрзеò *Тѣѣу* Ла, а ел ѣстина д ѣмаш *Тѣѣу* (слику) Ло, тѣ си мòга *Тѣѣу* дàò ЛО, по(д) *Тѣѣу* Ла; јà знàм *Дòду* С;

Дсг.: ел знàш тѣ да *Тѣѣи* нѣје мèсто у твè сòбе Ло;

Лсг.: о *Тѣѣи* Лг;

Исг.: мѣ смо по(д) *Тѣѣом* прожѣвèли Вр, по(д) *Тѣѣом* Бд Ра СМ;

б) Нсг.: *Тѣѣо* ДД Ку Лг Ра, кàки *Тѣѣо* бѣò ДД, нѣје тò тàј *Тѣѣо* Ку, друг *Тѣѣо* Ку;

Гсг.: прè *Тѣѣа* Ла;

Асг.: кўкаду на *Тѣѣа* Вр, пцўју *Тѣѣа* Вр, глèдаò на другà *Тѣѣа* Ку;

Дсг.: знàò сам самò владàру *Тѣѣу* да слўжим К, кàжи *Тѣѣу* П.

4.32. Именица *ўјак* јавља се у наведеном облику, али и са суфиксима -ка и -ац. У грађи се нашаò само један пример од хипокористичне форме *ўја*:

а) *ўјак* В Ли С, код *ўјака* В, *ўјаку* Ку, са *ўјаком* С;

б) *ўјка* Р Ш, да си *ўјку* сарàнила Ко, *ўјка* Р, од *ўјке* МП;

в) мòј *ўјац* Вр Лг, брàт од *ўјца* Ли, од *ўјца* роћèног Вр, брàћа од *ўјца* Р, код *ўјца* Вн, сèстра од *ўјца* Ос, имàла сам једнòга *ўјца* М;

г) ў брè, *ўјо* Вр.

Иако немамо грађу из свих пунктова, ипак можемо констатовати да су форме с -ац чешће у моравским селима.

4.33. Светац који се слави 16. новембра именован је именицом у женском и мушком роду, али ваља напоменути да је први случај знатно чешћи:

а) Нсг.: сѧд кѧд је *Ђурђица* јѧ нѧ знам С;

Гсг.: од Задѧшне недеље до *Ђурђице* Вр;

Асг.: слѧвио *Ђурђицу* Вр, на *Ђурђицу* отишо у вѧјску Вр, нѧсам ѧшла на *Ђурђицу*, нѧсам на Ђурђевдан Лу;

б) јесѧњи *Ђурђиц* С, слѧву *Ђурђица* ВД.

4.34. И мушко име *Александар* може да има и наставке *а*-промене:

а) ѧдржали су гѧвор Стѧпа, па ѧдржо престолонѧследник *Алексѧдра* Ло, овѧ што сам кѧзѧ да је рѧњен *Алексѧдра* бѧо Ло, *Алексѧдри* је бѧла пребијѧна једнѧ нѧга Ло, дѧнели *Алексѧдру* Ло;

б) ѧмам слику краља *Алексѧдра* Ло.

4.35. Вишесложна имена, обично грчког порекла, у Нсг. завршавају се на *-ије* и *-ија*. Први тип је нешто чешћи и мења се по обрасцу именица м. р., а други је ређи и деклинира се као именице ж. р. *а*-основе:

а) Нсг.: *Аксѧније* Годѧровић Ло, свети *Алѧмѧије* Ск, свети *Анасѧѧије* Ли, *Арсѧније* Ј, *Аѧанасѧије* Јѧзић Го, *Васѧлије* Вн, деда-*Вићѧније* бѧо Гл, *Димѧѧирије* Ло Т, *Захѧрије* Су, *Милѧније* С, *Милѧније* му ѧме С, *Танѧсије* Мѧгић ДД, *Танѧсије* Т;

ГАсг.: и слѧвим свѧтога *Јелѧсија* Бд, од ѧца *Милѧније* П;

Дсг.: кѧжем јѧ *Димѧѧирију* Ло, *Теодѧсију* дѧо имѧње ДД;

б) Нсг.: *Алѧмѧија* Вр, и дѧђе свети *Лѧмѧија* У, *Враѧоломѧија* Бд, *Димѧѧирија* Кр, *Зѧрија* Мх, нѧки *Милѧнија* Лу, а трађи те *Милѧнија* Талијѧна ѧнук С, *Танѧсија* Ду;

Асг.: слѧви *Алѧмѧију* Вр.

Иако не располажемо грађом из сваког пункта, ипак можемо констатовати да се примери са суфиксом *-ије* могу срести на целој територији, а они с *-ија* углавном изостају у моравским селима. И у говорима централне Шумадије (Реметић 1985:236–237) и Драгачева (Ђукановић 1995:128) чешћи су примери на *-ије*. Именице на *-ија* преовлађују у Банату (Ивић... 1997:30), у Срему (Б. Николић 1964:342), у Бачкој (Поповић 1968:173), у Поцерини (Московљевић 1928:IV), у Мачви (Б. Николић 1966:202), у Колубарн (Б. Николић 1969:46).

4.36. Мушка имена на *-оје* ретко кад прилазе именицама *а*-промене:

а) НВсг.: *Блѧгоје* ВО Ј У, *Вѧѧоје* Лг, *Мѧлоје* Вн Т, *Рѧѧоје* Вн, *Сѧѧоје* Лг, *Сѧѧоје* Ду, *Сѧѧаноје* Вн Ли Т; ѧј, *Блѧгоје* У, а дѧеш тѧ, газда-*Мѧлоје*, да плѧтиш тѧ В; Асг.: мѧ се окрѧнемо на тѧга *Блѧгоја* ВО, за *Блѧгоја* Милосѧвљевићѧ МО;

б) *Мѧлоја* Ло, чѧка-*Сѧѧаноја* Ву, *Сѧѧаноја* Ло.

У Банату (Ивић... 1997:30), Бачкој (Поповић 1968:173), Срему (Б. Николић 1964:342) и у Мачви (Б. Николић 1966:202) мушка имена на *-оје* прешла су у *a*-деклинацију.

4.37. И имена типа *Андреја/Андреј* деклинирају се по обрасцу именица женског рода, што је чешће и мушког, што је ређе:

а) Нсг.: *Адреа* се родио Бд, свети *Андрѐја* Ск, свети *Панџелѐа* Ву;
Асг.: сла̀вимо светог *Панџелѐју* Вн;

б) *Андрѐј* Бд.

4.38. Имена типа *Миљивоје/Миљивој* у Нсг., као што видимо, могу се завршавати на *-е* или на нулту морфему. Први тип је чешћи:

а) *Борѝвоје* ВО Т, *Крстѝвоје* Т, *Миљвоје* Вр Ј Лг;

б) *Миљивој* В, та *Миљвој* Лг.

4.39. Име једног од старозаветних пророка завршава се на нулту морфему, а не на *-ија*: *Језекиљ*, како ли С, ал поштују некога *Језекиља* С.

4.40. Мушки хипокористици и имена типа *Раде*, *Миљанче* у косим падежима и облицима присвојних придева имају проширење *-иј-*:

а) мога *Банеѝа* В, *Ванеѝа* ДД, за *Динеѝа* С, *Жилеѝа* Пајѝћа С, са овдга *Жилеѝа* С, овдг нашега *Миљеѝа* Ли, с *Миљеѝа* Вн, дного *Радеѝа* оѝац Гр, мдг *Радеѝа* Мх, *Селеѝа* ДД, ондга *Целеѝа* С;

Бдлеѝу сам дала Вн, ја дам *Радеѝу* паре Лу, па шдд дајеш *Радеѝу* Лу;

Банеѝов Лг, *Бдлеѝова* Ш, *Кдлеѝов* сѝн Ш, *Лалеѝова* жѝна Лг, *Миљеѝовога* тѝста мѝти Ли, ди је овѝ *Селеѝова* кѝћа ДД;

б) код *Бранчеѝа* ДД, пита ме *Дрѝкчеѝа* Рѝтковога Милѝанка ДД, за *Милѝанчеѝа* Гр, од *Милѝанчеѝа* Др.

Међутим, имена типа *Ђорђе* и *Ђурђе* немају проширење: дам *Ђорђу* ДД, сла̀ви светог *Ђурђа* М.

4.41. Именице *хлеб* и *лук* у Насг. имају суплетивне облике, при чему су они под *a* најчешћи:

а) Нсг.: *лѝба* В ВД Ву Др Лг МК Рд Су У Ш, бѝли *лѝба* Гн, јѝдѝн *лѝба* А, лѝп *лѝба* ВД, *лѝба* лѝп Го, лѝп је *лѝба* бѝо С, онај *лѝба* Др, п онај *лѝба* оваки Ко, она *лѝба* Гн, та *лѝба* се печѝ ВО, кат се печѝ *лѝба* Ли, тѝ се печѝ *лѝба* МО, печѝ се *лѝба* Мх, тѝ се пѝко *лѝба* А, пѝко се *лѝба* МО, испечѝ се *лѝба* Кр, није пѝчен дѝбро *лѝба* Кр, тај *лѝба* Ку Мл Ш, кукуру̀зни *лѝба* ДД, пшенѝчни *лѝба* ДД, овољики *лѝба* Мх, друкше је *лѝба* од њѝ Мх, сѝмо о тѝста *лѝба* Мх, пѝт ѝљада *лѝба* М, скѝп *лѝба* М, више проја него *лѝба* Ос, сла̀ђи *лѝба* Ос, кѝм, Гѝно, *лѝба* С, мѝте се *лѝба* Вн К Ск, трѝба *лѝба* да с умѝси Гл, замѝсимо *лѝба*, па *лѝба* крѝне У, и тај *лѝба* нарасте овољики вѝлики У;

лѹка Ба Вн Ву Кр Ла МК МО Рд С Се Ск Т У Ш, бѣли лѹка ВД Р Рд У, бѣли и црни лѹка Гн, црвени лѹка Ли, црни лѹка ВД У, онај лѹка црни Ла, лѹка се пржи Су, и лѹка се прска Се;

Асг.: трѣба да мѣсим лѣба ВК Вл С, трѣба да мѣсиш лѣба Гл, мѣсимо лѣба МО, лѣба је мѣсила Мх, нѣсам лѣба мѣсила Ск, мѣсили смо лѣба Кр, замѣсимо лѣба У, да размѣси лѣба С, умѣси лѣба Гн Т, кад умѣсимо лѣба В, лѣп лѣба умѣсу Бд, мѣтеш лѣба или проју МО, мѣтемо тај лѣба У, мећала сам лѣба у фуруну У, кат сам слѣгала лѣба у вуруну У, печѣм лѣба МО Ск, печѣш лѣба К Мх, печѣ лѣба Мх, да печѣмо лѣба Кч П, печѹ лѣба Се, пѣкли лѣба Су, зна и да лѣба баџи у фуруну Гр, да не баџаш лѣба С, да ти поѣ да вино и лѣба Ск, донѣла нѣки лѣба Бд, па однѣсем лѣба Кр, кунѹју сви лѣба Мл, лѣба кунѹе кад ђне Гл, нѣћемо ни бѣли лѣба Го, поддгли лѣба Кр, поје и тѣрбу и лѣба ВО, мѣра да пољѹби та лѣба А, сѣчеш лѣба Ј, тражу лѣба ДД, не да лѣба Се; за лѣба Ву Ко Кч, дотрчим за лѣба Кр, ми нѣмамо нѣре за лѣба Р, идѣм за слѣдовање, за лѣба С, замѣсим за лѣба У, по пѣт на лѣба Ку, маже на лѣба Ло, зрно пуно са лѣба Р, са лѣба Ш, у лѣба Ш ѣво да ти се кунѣм у та лѣба Ло, имѣло свѣ и лѣба и уз лѣба Го М, донѣси јом лѣба и уз лѣба МО, нѣсиш лѣба и уз лѣба Се;

бодѣмо лѹка МК, држи лѹка, кромпир А, исѣкла паприку, исѣкла лѹка Ко, испрѣжимо лѹка Ш, продајеш лѹка Лу, садила лѹка Т, сѣсмо лѹка Го, лѹка сѣсмо Су, да сѣјемо лѹка црни МП, сѣјемо та лѹка Мх, сѣјемо лѹка Са, сѣјали смо бѣли лѹка, црни лѹка Се, носѣеш лѹка Са, носѣјала сам там бѣли лѹка, црни лѹка, грашак У, чупѣ лѹка Са У; леја за лѹка Ла, у лѹка Ск;

Гсг.: биће лѣба К, врло је слабо имѣло лѣба ВО, није било лѣба ВО, нѣма лѣба Го Ку, нѣмамо лѣба Лг, прѣ сам била жѹдна лѣба толико да јѣм Ос, комѣт лѣба Кр, парче лѣба С, умѣсим чѣтир-пѣт лѣба Кр, по чѣтир-пѣт лѣба Су, лѣба ми У, тѹрн парчићи од лѣба Го, мѣси колачи од лѣба У, дошло је до лѣба Гл;

б) Нсг.: лѣб В Рд У, врѹћ лѣб ДД, лѣи Ш; лѹк црни Ск;

Асг.: ѹзѣмо лѣб У, нѣмамо лѣб У, како сам ја мећала лѣб у фуруну У, и нѣћу да нѣсим лѣи С; лѹк да носѣјеш Ск;

в) Нсг.: лѣбац Др Ј Кч Ра СМ, лѣп лѣбац Рб, да л се печѣ лѣбац К, и био је сладак лѣбац К; лѹкац Лу.

Ови суплетивни облици познати су и говорима централне Шумадије (Реметић 1985:237), Банатских Хера (Ивић 1958:335 и 347), Галипољским Србима (Ивић 1994:183–184), а и другим источнијим српским говорима (Ивић ... 1997:39 и нап. 394). У говору Батовца (мој материјал) забележили смо бѣли лѹкац/лѹка, али мѣсили лѣба, заклѣпимо лѣба, ђна ти да онај лѣба.

4.42. И именица *сѹра* има сличну судбину као и претходне две:

а) Нсг.: сѹра Вн Ко Кр Ла Рд Ш, онај сѹра Ву, тај сѹра Ку Р, а знаш какѣ сѹра Ло, лѣп је сѹра и от козе Ло, носио се сѹра на њиву Гр, прави се сѹра П;

Асг.: и залије та сѹра Ш, па исѣче та сѹра МК, да јѣш сѹра У, тѹ се мѣте или пржена јаја или сѹра ВО, мећа сѹра У, поддѣвали сѹра Ос, прѣтисне сѹра кат поддѣли МК, притисне тај сѹра П; тѣ је за сѹра Ла С, мѣже и са сѹра Рд, увалѣм у сѹра Се;

Гсг.: кїло *сїра* Гл Ку, ја їмам *сїра*, ја дајем *сїра*, ђни нећеу *сїра* М, *сїра* їмамо за нашу кућу Се, *сїра* смо имали У, баба извади *сїра* У;

б) Нсг.: *сїр* В МО С У, брзак *сїр* Ра, тај *сїр* Ко, лѣп *сїр* С, мѣте се онај *сїр* У;
Асг.: їмам лѣп *сїр* У, у посту нѣма *сїр* ДД, *сїр* имало љвек Ск, *сїр* дамо Су, носїла *сїр* Рб;

в) *сїрац* Вр;

г) Нсг.: *сїрење* К С Са Су, *сїрење* са паприком Ра, да ми је нѣко благо *сїрење* Го, лѣпо *сїрење* С;

Г(А)сг.: кїло *сїрење* С; чабар *сїрења* Го ДД, по кришку *сїриња* Др.

Ове последње облике углавном су употребљавали најстарији информатори: у Го (1897), у Са (1911), у Су (1912), у Др (1919) и сл.

Иако немамо грађу из свих пунктова, ипак можемо констатовати да се облик *сїра* јавља углавном на северу и југоистоку, а *сїрење/сїриња* на западу наше територије. Облици средњег рода на *-ње* срећу се у космајском и јасеничком крају централне Шумадије (Реметић 1985:238), у Крушчици (Ивић 1958:334), у биограчићком селу Реснику (Ивић 1978:145) и код Галипољаца (Ивић 1994:187, *сирње*). Облик *сир* чешћи је на северозападу, а *сїрац* само у Вр. У Батовцу (мој материјал) облик *сїр* знатно је чешћи од форме *сїрење*. У Чумићу (М. Грковић 1967:114) и Жабарима (Реметић 1986:535 и 543) јавља се само облик м. р. без суфикса *сїр*.

И код именице *зглоб* забележили смо суфиксално проширење *-ац*: *зглобац* Су. Проширење *-ац* (*лебац*, *лукац*, *сїрац*, *зглобац*) на нашој територији простире се од југозапада ка североистоку (в. карту бр. 2).

4.43. У нашој грађи именица *новац* забележена је само у једнини, за разлику нпр. од банатских говора где су плуралске форме знатно чешће (П. Ивић ... 1997:41): да би имѡ *нѡвац* Вр, да држїш тї *нѡвац* МО, а нїсмо имали *нѡвац* Ос, за *нѡвац* пл без *нѡвца* Кр, имѡ сам ја дѡста *нѡвца* К, да дѡђеш до *нѡвца* Вр.

4.44. За разлику од стања у војвођанским говорима (Ивић... 1997:40–41), у којима именица *кукуруз* у Г по правилу има множинске облике, ми смо у нашој грађи у том падежу регистровали углавном сингуларске форме:

Гсг.: тражио *кукуруза* Бд, а ђни чекали ис *кукуруза* нѣкога П, бїло је *кукуруза* љвек Ко, шаку *кокуруза* А, нїсу ђне дебеле от *кукуруза* Лу, кад је сезѡна *кукуруза* брање Ск, прѡја от *кукуруза* Ос, али и у пл. имала сам амбар *кукуруза* Т, колико ђне *кукуруза* дѡбију Лу;

Нпл.: а *кукурузи* јѡш нїсу ѡбрани Бд, а *кокурузи* свѡ до прѡгѡ Лг, класали *кукурузи* Су.

4.45. Именица *очици* у РМС забележена је као плуралија тантум, а у нашој грађи појављује се и у сингулару: *очици* Ла, али и *очињак* А МК.

4.46. Поједини ојконими мењају број или/и род:

Карловац: У Бд име овог града у Хрватској употребљава се у множини: за *Карловци*.

Рајшари: Име овога села паланачке (смедеревске) општине у Гл се употребљава у једнини: имала сам јену бабу, тѹ у *Рајшару*.

Пескови: Градивна именица *песак* у функцији микротопонима јавља се у множини: *Пѣскѡви* = Рашанска бѡра Ли.

Колари: Овај ојконим чува множину, али се срећу и једнинске форме: ко до поља пућа до *Кѡлара В*, ис *Кѡлара Вр*, ис *Кѡларе Ко*, тѹ у *Кѡларе* живим Ко, али: ближе ка *Кѡлару Вр*.

Сараорци: Од овог ојконима могу се чути множинске и једнинске форме: тѹ е спадало и Лозовић и *Сараорци* Ло, ишла сам у *Сараорце* Го, д идемо у *Сараорце* Ло, дошла у *Сараорце* ђна Са, Немци су у *Сараорце*, а ђн у шѹму Лг, отѡрау у *Сараорце* Ло, једна ѹдата тѹ у *Сараорце* Са, ради у *Сараорце* Ск, *Сараорце* Ос; али: у *Сараорац* Ба, дѡле био *Сараорац* Го, та синовац је у *Сараорац* Лг, и *Сараорца* била Ло Са.

Милошевац: Овај ојконим има и множинске форме: *Милошеви* М, ја отиднем у *Милошевце* Ло, д идемо у *Милошевце* Т, једна ѹдата тѹ у *Сараорце*, једна у *Милошевце* Са, али јѡдан ми направно та споменник у *Милошевац* Са.

Радинац: Име овог села јавља се и у средињем роду: тако је настало *Рѡдинце* Рд, од овѡ садашње *Рѡдинце* Рд, па сам отишла у *Рѡдинце* Ш, али и у *Рѡдинац* Рд Ш.

Шалинац: Код овог ојконима срећу се и множински облици: пребѡгне у *Шалинци* Р, ја сам у *Шалинце* рѡђена Ш, из *Шалинце* Р.

Једрене: Као и у централној Шумадији (С. Реметић 1985:263) овај се ојконим мења по обрасцу именица м. р., али се срећу и облици по *i*-промени ж. р.: д идѹ на *Јѡрен* Ли, *Јѡрен* пѡо Ли, да ослобѡди *Јѡрен* Ли, запосѡли *Јѡрен* Ли, кљѹчеви од *Јѡрена* Ли, кљѹчеве од *Јѡрена* Ло, там рѡтовали на *Јѡрену* ДД, али улазио у *Јѡрени* Ло.

Ковиљ: Име овог бачког села употребљава се у с. р.: и у *Ковиље* (ишли у манастир) Ла.

Иако већина ојконима на *-e* није употребљена с конгруенцијским индикатором, сврстали смо их у множинске форме. Да би требало бити опрезнији показују сингуларски облици средњег рода типа *Радинце*, *Ковиље*.

Именице које мењају род

4.47. Неке именице м. р. прилазе именицама ж. р.:

изваду ни из *ајсе* Ло; *бицикла* Ву Ку Т, етѡ му *бицикла* тѹ Гл, понѡка *бицикла* Гл, немѡј да глѡдаш него дѡжи *бициклу* да се *бицикла* не полѡми Мх, нај (узми) *бициклу* Мх, вѡзим ја *бициклу* Мх, ја ти паднем са свѡ *бициклу* па у тај канѡл Мх, да ми да и *бициклу* да учѡм Мх, *бициклу* Ли, има *бициклу* Ву, *бициклу* и у њѡву иде Гл, на *бициклу* ВД Ј, кѹпио *бициклу* МО, *бицикле* опраља М, ниј имѡло *бицикле* Ск, али и *бицикл* Ву; *бѹтика* (бут) према шунка, плећка Се; *гѹња* (гуњ) „део гардеробе“ ВО, има капѹт *гѹњу* — звѡла се *гѹња* Ли; *ђѡрма* Ш, на тѹ *ђѡрму*, али чешће *ђѡрам* Вр МК МО Р С Су; а чѹпавци тѡ су *дидѡше* јѡдне биле „идиоти“ Др; ка ис *кабле* Ку, али и у *кабао* А, на *каблу* А; *кѡнка* Кч, ис *кѡнке* Ло, кад ми погледамо на *кѡнку*, стражѡр па вѡр стој, шѡта Ло, ми ћемо крос *кѡнку* и д утѡчѡмо Ло; *кѡчања* В П У, *кѡчање*

(Нпл.) В, али и онда има само да остане она *кочањ* К, *кочањ* Се; *крчага* Ш; *маневра* Ву, али неки *маневар* Ли; *мушкатила* МК МО, имали смо *мушкатиле* Ба, имама *тѐ мушкатиле* лѐпе, младе Се; али и у ср. р.: имама неко *мушкатило* Мх, *дбро мушкатило* Т, од *мушкатила* Т³. Именице *осија* (Срем), *осаи*, *осаи*/осиа; *осаи*, *осаи* (РМС) у нашем говору јављају се у сва три рода: *сиљка* МК, *осиљке* Вн П (ж. р.); *осаћ* А Би В ВО Ла, излази она *осаћ* А, нема тог живота што имало бадље, бадље и *осаћ* са том бадљом В (м. р.); то се зове *осаће* Гр, *саће* У (ср. р.).

Петак као дан седмичног поста поводи се за *средом* у везаним конструкцијама: ми постоимо *среду* и *иџику* В, постои сам и *среду* и *иџику* ВО. Треба приметити да аналогича није захватила акценат ових именица.

Именица *иџац* спорадично се среће у ж. р.: пўна *иџац* Ло, ондак сви *дџу* на *иџацу* Ло, на *иџаци* М, на *иџаци* Се, али знатно чешће у м. р.: *иџац* Ву Вн ДД МК П, *дџ* је *иџац* Мх, када је *иџац* П, *жџ*ски *иџац* Мх, *стџ*чни *иџац* Мх, онај *иџац* У, на *цр*ни *иџац* Гл, *за иџац* Ра, на *иџац* Вн Гл ДД Ку Лу МО Ск СМ Су У Ш, долазимо ко тебе на *иџац* У, *дџ*шо на *иџац* У, *д* идѐм на *иџац* Ск, *тџ* мџраш *д* идѐм на *иџац* Лу, *идѐ* на *иџац* Гл, *свџ*ки *дџ*н на *иџац* *идѐ* МО, *и*шла сам на *иџац* ВД МК, *ни*сам *и*шла на *иџац* *да кџ*пим Са, *нџ*си на *иџац* МО, *па нџ*симо на *иџац* Ос, а *јџ* на *иџац* *седџ*м У, *траџ*жу на *иџац* Ла, на *иџац* Бд, *до иџаца* У, *кот иџаца* Ло, *са иџаца* В, *по иџацу* Вн, на *иџацу* Мх, а *јџ* сам на *иџацу* *бџ*вџ *вџ*ше *пџ*та Ло, *тџ* сам *бџ*вала на *иџацу* П, *кат* сам на *иџацу* В, *сџ*н ми на *иџацу* МО, *ка* сам *бџ*ла на *иџацу* У, *има бџ*шта на *иџацу* С, *јџ* сам *прџ*давала на *иџацу* у Сараџце ДД, *што* су *прџ*давали на *иџацу* Ла, *оста*ла сам у Београду на *иџацу* У, *ни*смо на *иџацу* В, *кад* *поврџ*шиш и *заврџ*шиш *пџ*со на *иџацу* У, *ни*ко не *смџ* на *иџац* *да мџ*те онѐ *ствџ*ари, *по иџацу* *траџ*ве ил *нџ*што *такџ* У, *па нџ*шле се на *иџацу* Ш, *по пиџ*цима Др. Ови облици на -у, када су без парадигматског индикатора, могу бити третирали и као акузативне форме ж. р. Именица *иџац* мушког је рода и у Биограчићима (Ивић 1978:157), у централној Шумадији (Реметић 1985:270).

Именица *џошак* јавља се у сва три рода: на свѐ *чџ*тир *џошке* Ку, *џошке* (НАпл.) МК, *баџ*амо *орџ*си и *по џошке* Ш, *мџ*ту се *дирџ*ци у *џошке* А; *па* се *мџ*те у *џошку* *јџ*дну Ли, на *друџ*гу *џошку* Ку, *н овџ* *џошку* Ку (ж. р.); *н онај џош* Вн, *н овај џош* Вн, *до овџ* *џоша* Лг, *џошак* В Вн МК У, у *чџ*тири *џошка* Вн МК (м. р.); *џоше* В Су, на *џоше* Гл, *дџ*џем на *џоше* *зџ*раде ДД, у *џоше* Р С, *јџ* сам *такџ* *борџ*вио у *џоше* Лу (ср. р.). И мушки и женски род ова именица има и у српским банатским говорима (Ивић... 1997:43). У Батовцу је ова именица ж. р. *џошка*, на *џошки* (мој материјал).

Наводимо и остале именице које се јављају у ж. р.: *кака* је *сџ*ра бџла Др; *иџ*лџска Ли, *иџ*лџска Ш, али *иџ*лџз Ли; бџла *јџ*дна *уџ*сас Гр; *иџ*ору *оста*ви *спџ*ља А, али *иџ*ор ВД; *ни* ме *интерџ*совало *ни*кака *фџ*дбал Ву; *хџ*мбургка „врста *грџ*ја“⁴ Ла МП; *цџ*кла У, *да* му *удџ*ри *овџ* *цџ*клу М; *ни*каку *имџ*ку Се; *такџ* смо *ста*лно у *иџ*ци Р.

³ Облици мушког рода типа *мушкати*/мушкатили (Срем) нису забележени.

⁴ У Срему се ова врста *грџ*ја зове *хџ*мбург (мој материјал).

Након изложене грађе можемо закључити да се род најчешће мењао деривацијом: **џ:а:** *ајс:ајса, гуњ:гуња, ћерам:ћерма, идиоџи:идиоџе, кабао:кабла, гонак:конка, крчаг:крчага, маневар:маневра, мушкаџил:мушкаџила, ћошак:ћошка, уџор:уџора, шмек:шмека, шџиц:шџица; џ:ка: *буџ:буџка, кочањ:кочањка, џулуз:џулууска, хамбург:хамбургка; уп. и осаћ:осиљка.**

Када је исти парадигматски индикатор, тада је олакшан пут к промени и конгруенцијског индикатора: *џуна џијац, једна уџас, никака фудбал.*

Услед фонетских промена (*сџрах>сџра*) коренски вокал доживљава се као парадигматски индикатор.

У промени рода именица учествовала је и аналогија: постимо *среду* и *џеџку*.

4.48. За разлику од стања у неким другим дијалектима, следеће именице остају мушког рода:

неки *џуџо* Мх; *чез* (чест) *багрем* био Ло, *багрен* Т, од *багрена* А; нег понезу *белег* от куће Лг; у *Бџиољу* Бд; *ћерђив* А; воли *кера* МП; дајте ми *кјсур* У; *радила* до *минуџа* Ву, *пџт минуџа* Ш; *мџн* А Вр Кр Лг Ос П Р Рд, тај *мџн* Ли, неки *мџн* Лу, *мџн* А Бд Лг МК С, преко *пуџа мџна* ДД, *три мџна* К, из *мџна* К, код *мџна* Ос, био је *после тунак* у *Смедеревску Паланку* у *мџну* ВО, у *мџну* Вр С, у *мџну* А, у *тим мџну* Ли, *двојџа раде* у *мџну* С, *мџнови* Бд Вр К, давали *мџновима* А; *нероз* џма (нервозу) Вн; тај *џавлак* Рд; из два *џаџрона* Ск, из *једног џаџрона* Ск; *џерџнач* Ло Са Ск Су Ш, *џерџнач* Се У, *џерџнац* Вн Ли, *џерџнац* Кр Су, *кџла џерџнаца* МО; *џорез* Вр Др Ла Ли С Ск, неограничен *џорез* Ло, *џорез* Бд Вн Р У, он *плаћа џорез* Ву, *џорез* Р, од *џореза* К, *радио* на *џорезу* Кр, *велики џорези* Би Вр Др Ш, *џорези* Ву; *носим џоскур* (паскурицу) Вр МК, *џоскурџик* Гл; овај *раџи* Го, тај *раџи* Ба Ш, кад је био *раџи* Су, кад је *пчо раџи* С, *после други раџи* Вн, *први светски раџи* Би, *то је био турски раџи* Би Лг МО; *три раџа* Би, у *почџтку раџа* Го, до *раџа* Ли; *отишо у раџи* Ву Ли, у *раџи* био М, у *раџиу* био МО, *отац ми био у раџиу* ВД, *браџ ми био у раџиу* Го, *мџ ми био у раџиу* у *Босну* Рд, као што му *браџ иде у раџиу* Ву, *нисам отишо у раџиу* Вн, кад ми *мџ свџкар пџшо у раџиу* Ву, о *раџиу* ВД, о *раџиу* Су. Ова именица је женског рода у говору *Пиве* и *Дробњака* (Ј. Вуковић 1938–39:50), а *средњег* у неким селима централне Шумадије (Реметић 1985:237–238).

Мушког рода су и следеће именице: *слинац* (слина, слине) Кр; *мали један собџчак* (мала собџца) А; *д џзмеш џџџи* Кр, *овџ ми не даду* у *Смедерево џџџи* Мх, *ни ми траџили џџџи* Мх, *неће да ме прџму без џџџа* Мх; *џџџин* (утрина) Ла; *џџџур* (ушура) Ву; *фрџџи* Ко Лу МО Т, био *фрџџи* Би, *наш фрџџи* Т, *ту нџе пџсто-јо више фрџџи* Ло, *та фрџџи* пробџо се Лг, *турски фрџџи* Ло, за *фрџџи* Др, на *фрџџи* Бд Ли, на *руски фрџџи* Ку, на *солџнски фрџџи* Ос, пред *фрџџи* К, у *на-родни фрџџи* Лу; *с фрџџа* Ву; био на *фрџџиу* А Бд Др, а *то било на фрџџиу* ВО, кад је био на *фрџџиу* П, на *фрџџиу* мџј свџкар био Се, што је био *псе на фрџџиу* Т, на *солџнским фрџџиу* Ли, *кџи су бџли отишли тамо на фрџџиу* Ву; *чџдџњак* (цџтка за течност) У; од *чџма* (од чамовине) Ла; *шџџор* А В ВД Вн Ву К Кр МК Мх Се Ш, *пот шџџор* Ла Лг, *шџџор* *велики* Ск, *шџџори* А Бд Ку Ли Ло П Ш, *шџџор* У, *шџџори* ВО; *шџџорско* *крило* В; *нагрнемо та шџџак* (шџаку) Лг; у *тај шџџџ* Ку МО; *онај шџџџ* Су; *меће се у шџџек* *то* У.

4.49. Деминутивима м. р. на *-ић/-чић* конкурише творбени модел с. р. на *-че*:

а) *асталић* Ла, Рајкићев *бунарић* Бд, *кошић* Ку, *ланчић* Мх, *листић* ВД Кр, *лојарић* Вн, *йошдчић* У, *Циганчић* Др, два *Циганчића* Ба, *цревић* У, у *чанчић* У, *штиајић* ВД Ли; *залогајчић* леба Кр, *камёнчић* Мх, *кожучић* У, *сјоочић* Ск;

б) *асталче* Ос Р, *балонче* вина Ли, *винограче* Рд, *грађанче* Р, *ђаволче* Бд, *јелече* В Ку, *кайиче/кайиче* Су, *коњче* ВД, *кожуче* МК, сас једно *колче* Р, *кревече* Гл, *кумче* Мх, *ланче* Мх Се, *лонче* Вн Ли, *морско орашче* Су, *пайиенче* ВД, *пийиолче* Су, *сандуче* Вн Го, *санџирче* Р, једно *синовче* Ш, на *шаванче* Др, једно *шодиче* мало Др, *чобанче* Ба, једно *џакче* Лу.

Изложена грађа не показује јасан ареал.

4.50. Именице којима се означава сродство или титула ако се нађу уз властито име, губе свој акценат и постају индеклинабилне:

Гасг.: вјиди се *краљ-Александра* слика Бд, они су превезли *џриниц-Гаврила* У, кот *хајдук-Велка* ВО;

Дсг.: па зал *кума-Свети* толико КО;

Всг.: глѐ, *бајца-Илија* Р, а *ођеш ти*, *газда-Милоје*, да *платиш то* В, *деда-Цајо* Р, *чика-Дуцо* С, *чика-Ђуро* С, *чика-Милоше* Р, *ћути*, *чика-Мийо* Ли, *чика-Мийко*, тебе нешто није добро Ла, а мо *отац каже*: *чика-Никола* Ву, *чика-Стево* Р.

ИМЕНИЦЕ СРЕДЊЕГ РОДА

Вокатив једнине

4.51. Као што је то случај и у другим нашим говорима (уп. нпр. говоре Баната, Ивић... 1997:46) и овде је акценат Всг. именице *дѐше* различит у односу на стање у Насг.:

дѐше ВД Др Кч Са Ш, *ѐј*, *дѐше* Р, свѐ *кошта*, *дѐше* Бд, црно *дѐше* В, слѹшај, *дѐше* Ло, е, мѹје *дѐше* М, тако ти је, *дѐше* М, и тако *то*, *дѐше* Мх, матѹра сам, *дѐше* Са. Напомињемо да смо облик *дијѐше* забележили само на крајњем југозападу испитиване зоне, у Рабровцу.

Инструментал једнине

4.52. И код именица с. р. у Исг. иза (некада) палаталних сугласника доминира наставак *-ом*:

а) *вѐзане гвѹжђом* А, са *грѹжђом* В СМ; *кољом* Бд; са *грањом* Бд, више са *имањом* Го; *џруњом* Бд, са *џруњом* РБ, *цећном* Бд; са *грѹзом* ДД; са *сѹришијом* С;

б) са *грѹжђем* Кр; са *здрѹвљем* В; са *нашим знањем* МП, са *илаћанњем* Ли.

в) К-Р наставак *-ем* иза тврдих сугласника у нашим говорима код именица ср. р. није забележен:

з *друшћий* (в)ом А; са *млѣком* ВО, с *млѣком* Го; са *огледѣлом* МК; с *вином* А, са *крзном* МК; са *блѣйом* А Ву МК, са *деићейом* В, чорба са пуњеним *илѣвчейом* С; ђувеч с *мѣсом* Вн.

Генитив множине

4.53. Као и код именица м. р. и код именица с. р. у Гпл. најчешћи је наставак *-а*: да нѣма толико *вѣзила* Т, пуна штѣла *гѣвѣда* Ос, близу *грѣбаља* Ос, више *домѣйнстѣва* Гр, било је *дрвѣѣта* Рд, око стѣ *дрвѣѣта* Т, па мѣтемо *пѣ-шѣз зрна* Го МО, *пѣ-шѣс зрна* Р Су, *пѣт зрна* Ба МК, од *јаја* Ли, а ја напуњим *јаја* С, више *јаја* А, тријес *комѣта јаја* Лу, стѣ *јаја* МО, по двѣста *јаја* Ло, напуњи *јаја* МП, а ја нѣмам *јаја* толико млого М, фѣрбамо *мѣл јаја* Са, *пѣт јаја* Ли, *сѣдам јаја* Су, *двајс комѣта јаја* МП, по *деведѣсет јушара* Ло, до овѣ *јушара* (део дана) Ос, по *дѣсет кола* Бд, по *пѣ-шѣс кола* Др, *пѣт кола* У, с *кола* Ла МК, о(д) *тѣ мѣстѣа* Го, на *пѣт мѣстѣа* забодѣ *грану* Ло, на *пѣт мѣстѣа* Ш, па донели смо *кола одѣла* Го, *триста чуда* Лу.

У одређеном кругу именица јавља се и наставак *-и*:

код *гѣвѣди* А Бд, мѣтеш од *гѣвѣди* М, три-четѣри *пѣра гѣвѣди* А, по *шѣз гѣвѣди* Др, *дѣвет гѣвѣди* С, *дѣсет гѣвѣди* Бд, *тѣлко гѣвѣди* МО, *ѣма гѣвѣди* МО, пуно *крило јаја* Т, по *пѣсто јаја* се фѣрба В, *пѣт коли* Др, *ѣсам коли* А, *двајс коли* Ло, *пѣдѣсет шѣсет коли* А, по *стѣ коли* Др, нѣма ни *коли* ни *вѣлова* А, *кѣлко ѣмаш тѣмо у ливѣди коли* А, пуно *сватѣва коли* МО, *кот коли* В, ис *тѣ коли* А Ли, и мѣ *сѣми рѣпамо с коли* Лг, *бес коли* ВО, *ѣјде кот коли* да *видиш штѣ* ти је *дѣда купио* Ск, *преко тѣ коли* А, *стовѣрај с коли* Лу, *прейтио ме са коли* С, *сиђем са коли* С, *Бугари с лѣђи удѣру на Срби* Лг, *сас лѣђи* Лг, на *шѣс мѣстѣий* МК, *вѣзѣли на пѣ-чѣс мѣстѣи* Т, из *уѣстѣи* Ло, о(д) *црѣви* Го.

На основу непотпуне грађе, можемо само наслутити ареал наставка *-а* и *-и* код именице *кола*. Наиме, први је везан за северније говоре, а други је присутан по целој територији.

Углавном код именица које чувају стари дуал по *i*-промени јавља се наставак *-ију*: *очију* ми Вн Вр У, без *очију* ВД Ли Ск, из *очију* Лг У, штѣ *бѣдем ѡрава* код *очију* Ск, од *очију* Го МО, *иза ушѣју* У, од *ушѣју* А.

Гпл. именице *уѣта* у Ск гласи *из уѣтѣију* и *из уѣтѣа*. Први пример нам је саопштио најстарији информатор (рођен 1908), а други нешто млађи (рођен 1921).

И именице ср. р. с проширењем основе на *-ѣ-* у једнини и суплетивном множином у Гпл. имају наставак *-ију*: *ѣрацију* МО Се У, *пѣт ѣрацију* МО, *ѣмам сѣдам мѣли ѣрацију* Кр, *десетѣну комѣда ѣрацију* МО, *дванајс ѣрацију* Лу, *ѣмаш пуно ѣрацију* Гр, *више ѣрацију* Мх, *пѣт ѣрацију* Бд, *ѣрацију* Би.

Датив множине

4.54. У овом падежу јавља се наставак *-има* : да *полѣжемо гѣвѣдила* МО, а *ѣженскарѣињѣма* кѣке У, *ѡн дѣо тѣ овлашѣѣњѣма* М. Наставак *-ама* нисмо забележили.

Инструментал множине

4.55. У овом падежу богат је инвентар наставака: *-има, -ма, -ама* и *-и*:

а) Наставак *-има* је најчешћи: па г ударим *вра́иџима* Бд, са *гòведима* Бд, з *гòвèдима* В, *ја́јима* Кр, с *ја́јима* В, са *ја́јима* ВД, воденица са *камèњима* Др, *кòленима* гња̀ви Ло, с *кòлима* ДД Ко Р, ишли њего̀вим *кòлима* В, ишли *кòлима* МК, па *кòлима* г̀азили ДД Ло, с *кòлима* А Бд В Ву Др Лу МО Мх У, одòше с *кòлима* ДД, ка до̀ђе с *кòлима* Лу, с *кòлима* се в̀укло Лу, са *кòлима* В Го, крèнемо м̀и сас *кòлима* Лг, са *кòлима* Ск, *кр̀иџима* Су, с *у̀жима* Гр;

б) с *кòлма* Кр Т, и крèнемо се с *кòлма* Лг, он ка до̀ђе *кòлма* М.

в) Наставак *-ама* забележили смо само у једном примеру: т̀у су љ̀уди ра̀дили р̀учно *колѝцама* Т.

г) Наставак *-и* је нешто чешћи: да испр̀жимо с *ја́ји* В, у̀зели ми кокòшку са свè *ја̀и* Са, са *кòли* ВД, с *кòли* А Ба В Ли, с *кòли* ВО С.

Локатив множине

4.56. У нашој грађи у овом падежу нашли су се примери с наставком *-има* и *-и*, који је архаичнији и ређи:

а) иду по ов̀им *бр̀дима* Лу, на *вра́иџима* СМ У, з̀авеса је на *вра́иџима* Ра, по *г̀умнима* Лу, на *др̀вèџима* К, на *кòлима* ВО К, доносило се на *кòлима* А, на ѝстим *кòлима* Ли, у *кòлима* Бд В Др Ли МО, на *лèђима* Бд Се Ск, нòсим т̀у љ̀уљку на *лèђима* Ск, нос̀ио на *лèђима* С, на *лèђима* МО, да осèту на *лèђима* Ло, по *лèђима* МО Ра, у *илу̀ђима* Бд, игрò сам у *ѝрèлима* Бд, по *сèлима* Бд, нарèдимо по *сèлима* Кр, им̀ало се по ту̀ђима *сèлима* Р, по *у̀с̀иџима* Ла Се Су, ударила га п̀ *у̀с̀иџима* Ск, а он је п̀ару др̀жо (у) *у̀с̀иџима* Бд, добио (у) *у̀с̀иџима* В;

б) та̀ј Нèмац сто̀й на *вра́иџи* Ло, и Шв̀абе на *вра́иџи* Ло, на *кòли* Кр, от̀идне на *кòли* Ло, и она сед̀и с̀а мном у *кòли* Лг, п̀ушка у *кòли* б̀ила Лг, Шв̀абе свè онè кòжне тòрбе на *лèђи* Лг, у *нèдри* ће п̀аре да ста̀љаду У, по *у̀с̀иџи* Ли Ос, по *у̀с̀иџи* те позн̀аје М, мара̀ма ми у *у̀с̀иџи* ДД.

Видимо да међу примерима доминирају именице које имају само множину (*вра́иџа, ко̀ла, лèђа, у̀с̀иџа*).

Именице с проширењем основе на *-еџи-* у косим падежима

4.57. Формант *-еџи-* појављује код следећих именица:

а) код именица страног порекла, најчешће у турцизмима: из *б̀уреџи* Ли, тр̀и *б̀уреџи* Ву (латинизам, РМС), *дугмèџи* Ба, два *ћилѝмчети* Мх;

б) код именица које у стандарду имају обавезно проширење основе: два *говѣчѣша* ВД Ли У, чѣтри *говѣчѣша* Ло, по пѣ шѣс *говѣчѣша* Кр, по шѣ сѣдам *говѣчѣша* Рд, два *деиѣша* Вн Ку Ла Са Се Ш, три *деиѣша* Гр МК Ш, чѣтри *деиѣша* Су, пѣ шѣз *деиѣша* Р, там сам родѣла обадви *деиѣша* Са, имала два жѣнски *деиѣша* ВО Др, имо сам ја три мѣшки *деиѣша* ВО, два *деиѣша* мали ДД, има три мали *деиѣша* К, о *деиѣша* Вр С Ск, гора сам о *деиѣша* Го, о *деиѣша* пуши Ло, прѣ *деиѣша* С, а ја нѣсам ни узо шајкачу з *деиѣша* Ло, *деиѣшу* Бд, *деиѣшу* Мх Ск, не да ни *деиѣшу* да разговара М, он каже мѣжим *деиѣшу* Са, са *деиѣшом* Гл Др Мх, с његовим *деиѣшом* мѣшким У, до *дѣиѣша* Вр С, на *дѣиѣшу* Го, *дѣиѣшом* МО, два *јагњѣша* А ДД МО Мх Р, три *јагњѣша* Са, са *јагњѣшом* Се, два три *јарѣша* МК, *каналчѣша* Ли, длака от *кѣчѣша* ВД Ск, носи *кѣчѣшу* МК, у *лончѣшу* С, два *назимчѣша* Ку, три *назимчѣша* К, два *йарчѣша* гибанице Лг, десѣт *йарчѣша* Вн, колико има члана нова у кѣћи, толико *йарчѣша* се направѣ ВО, толко *йарчѣша* МК, у *йарчѣшу* ВД, два *йилѣша* Др, чѣтри *йилѣша* Са, донѣла седамдесѣт *йилѣша* Ву, по стѣ *йилѣша* Вн, кот *йилѣша* Гл, от *йилѣша* Ба ВД, чѣтри *йлѣвчѣша* Ш, тридесѣт *йлѣвчѣша* Се, оде *йрасѣша* ВО, от *йрасѣша* В Вн Кр Ло, три *йрасѣша* Ку, пѣт *йрасѣша* Ву Су, десѣт *йрасѣша* У, два *синѣвчѣша* Гл Ш, кот *свинчѣша* Гл, са једнога *слѣкчѣша* Вн, чѣтри *Талијанчѣша* Р, два *шѣлѣнчѣша* Т, два *шѣлѣша* Вн Ву Др, три *шѣлѣша* МО С, чѣтри *шѣлѣша* Р, о(д) *шѣлѣша* Ву, два *ћуреиша* С, о *ћуреиша* Ли, два *унѣчѣша* ВД Др Ло Са, сѣдам *унѣчѣша* Ос Са Се Т, два *унѣчѣша* Бд, *унѣчѣшу* Са, *йараунѣчѣшу* Ву, колико *йраунѣчѣша* ймам Са, тѣ су пѣт *йраунѣчѣша* Ла;

в) код именица које у стандарду факултативно проширују основу: о *дрѣиѣша* А В Вн ВО Го С У, чѣтри *дрѣиѣша* У, чѣм окрѣшемо нѣка *дрѣиѣша* А, на *дрѣиѣша* МО, имало *дрѣиѣша* ВО, посадио нѣка *дрѣиѣша* Се, па је падо са *дрѣиѣша* па се поломио бѣо Се, два *јајѣша* В, два *јајѣша* В Др Су, два-три *јајѣша* А С, чѣтри *јајѣша* С;

г) код именица које у стандарду не проширују основу: два *зрѣиѣша* В Ра, бе *зрѣиѣша* Вн У, с *крилѣша* Др, без *ѣкѣша* ВД Ј Ли, без *ѣкѣша* В, из *ѣкѣша* Ра У, пола *сѣйаклѣша* У, ис *сѣйаклѣша* Ј, са *сѣйаклѣшом* РБ, *сѣйаклѣнчѣша* Ра, два *уѣиѣша* Кр, ис *црѣиѣша* СМ, са *чѣлѣша* (однапред, предњи део кола) А.

Неке од именица овог типа забележене су и без проширења: два *звѣдѣша* А, од *звѣдѣша* ВО Ла С, са *звѣда* М, два *зрѣна* А ВД Ву Ј Ли МК СМ, нѣма *зрѣна* Са, до *зрѣна* Су У, обадва *ѣка* Ба, два *ѣка* Вн Кр, без *ѣка* МК, из *ѣка* Ра СМ, од *ѣка* Др, са *ѣка* на Ј, он је бѣо рѣжава *ѣка* и погледа Ло, два *уѣа* Кр, два *йѣра* В Ку, два *срѣа* У.

Појава проширења *-ѣш-* и код именица *о-* и *јо-*промене инициирана је у самим говорима а потом је подржана и стањем у суседном К-Р дијалекту у којем је и образовање множине ових облика идентично са стањем у нашој зони. У Ш-В дијалекту ова појава је резултат самосталног развоја, а не плод утицаја К-Р дијалекта, у којем именице овог типа немају множину на *-ад* (Реметић 1985:240).

Ареал ове појаве у К-Р, С-В и Ш-В говорима одредио је Слободан Реметић (1985:239–240), а о времену и разлозима појаве овог форманта код неких именица писали су Павле Ивић (1994:188–189) и Душан Јовић (1968:84–85).

Формирање множине код именица с проширењем на *-еи-*

4.58. У нашој грађи забележени су исти типови образовања множине ових именица као што је то случај и у централној Шумадији (Реметић 1985:240–243), али је битна разлика између ових говора у њиховој фреквенцији.

1. Формант *-ад* у централној Шумадији врло је чест и јавља се и код оних именица које су аналошки примиле проширење *-еи-*. У говорима наше зоне формант *-ад* веома је редак и углавном је забележен на основу упитника, а не у спонтаном казивању: мѣтемо *бурад* Бд МК Мл, имала су *бурад* дрвена Ј, у *бурад* А МО, *ждрѣбад* Кч, *зрнад* СМ, *јагњад* Ос, *назимад* Рб, *ипрасад* Вр, *стаклад* СМ, *шѣлад* Гн Рб, *ћѣбад* Су, *унуѣад* Су; уп. и седам-осам *јагњад* Ос, *ујсад* МО.

Ови колективи срећу се и с плуралским *-и*, што је пут ка успостављању суплетивне множине, која је присутна у „дугом појасу од северне Бачке до Грузе (Ивић ... 1997:74 и нап. 419): *буреди* Ку Се, *имама* нека *буреди* Гн, у *буреди* Се, *зрнади* СМ, он је *те јагњади* продаво Вр, *купиш јунади* Ли, *назимади* Мх, *двѣ крмаче* и *четири назимади* Ос, и она одоји *ипрасади* ВО, *шѣлади* ВО, *ћѣбади* Ку.

Множински наставци забележени су и у Гпл.: *пѣт назимада* бѣли МО, *мали ипраѣада* Гл, *пѣт ждрѣбади* А.

2. Суплетивна множина на *-ићи* у централној Шумадији уобичајена је, а у нашој зони је најфреквентнија:

а) код именица на *-е*:

бурѣићи Ба В Вн ВО Ву Го Гр Кр Ли Ло М МК Мх Ос П Р Рд С Са Ск Т, *бурѣићи* В Гн К МК Ск, *бурѣићи* А ДД К Ла Ли Ло Р Ш, *бурѣићи* А, *бурѣићи* Вн Лу, з *бурѣићима* Бд, *каѣара са бурѣићима* Рб, у неке *бурѣиће* Др, *кѣпу овѣ бурѣиће* А, *имама бурѣиће* ВД, у *бурѣиће* А ВД, *бурѣиће* Бд, *више бурѣића* Гн, *дугмићи* Ба ВД *има дугмићи* Лг, *нема дугмићи* Р, да *притиснем онѣ дугмићи* У, *покупимо свѣ дугмиће* Ј, *нема дугмића* Ј, *играло се дугмића* Гл, *остаѣли ждрѣбићи* (непокошена трава испод откоса) А, *ждребѣићи* Вр, *ждребѣића* Бд В, *јагњићи* Ра, *јарићи* Ш, *јарићи* Кч Мл, *јарићи* Кч, *јарића* В, *имамо јариће* МК, *јунѣићи* Гл Ли МО С, *клубѣићи* Лг, *ѣму магарѣићи* П, *назимѣићи* С Су, *ѣиѣићи* А Ба В Вн Вр Ву Гл Го ДД Др К Кр Кч Ли Ло М МК Мх Ос Рд С Са Ск Су Т У Ш, *кѣлко жарѣића тоѣико ѣиѣића* Ли, *пѣно ѣиѣића* Бд, *кот ѣиѣића* Бд В Мл МО Се, *ѣиѣића* мѣло *више* Гр, за *ѣиѣиће* ВД Гн Гр МО Р, *имамо ѣиѣиће* Бд, да *рани ѣиѣиће* Т, *ѣиѣићима* Су, с *тѣм ѣиѣићима* А Се, са *ѣиѣићима* МК, *ѣлдовићи* Гр Ло, *ипрасѣићи* ВО Гн Рб С, *ипрасѣићи* Гл МК, *ипрасѣићи* Вл МК, *дѣвет мѣли ипрасѣића* Бд МК, са *ипрасѣићима* В, онѣ *ѣуѣићи* о дрѣна Ли Су, *шѣлѣићи* А Ба В ВД ВО Вр Ку Кч Ла Ли М МК Мх П Р Ра Рд Су Т, *шѣлѣићи* Гл Гр МК, *шѣлѣићи* Ск, *шѣлѣића* Вл Би, *седам шѣлѣића* Др, од *мѣлади шѣлѣића* Ло, *тоѣико шѣлѣића* МО, *шѣлѣића* Би Вл Се, *ѣмѣ сам шѣлѣића* Бд, *пе-шѣс шѣлѣића* му *страдаѣли* ДД, *шѣлѣића* и *крава* С, *шѣлѣиће* А, *шѣлѣиће* ДД, *ѣјсићи* У, па *наговѣѣамо ѣјсићи* Ш, *ћѣбићи* Вн Лг Мх С Са Ск, *ћѣбићи* Ли Се У Ш, *ћѣбиће* А, у *ћѣшиће* Ба, у *ћѣшићи* МК, *ћурићи* Ба Вл Вн Ву Гр К Кр Ли Ло М МК Мл Ос П Рд С Ск Су, *ћурића* Се, *ћуриће* Кч, *шиѣѣжѣићи* К С, *пѣт шиѣѣжѣића* А;

б) код именица на *-че* с деминутивним значењем⁵:

астѝлчићи Ло, *барјѝчићи* С, *биќчићи* Рд, *близанчићи* Ос, *брѝвчићи* Ли, *вѝчиће* Ли, *голошијѝанчићи* Се, *голујчићи* У, *гѝчићи* Вл Гн Ј К Мл Ра Рб, *гѝичићи* ВО, *гѝичиће* Кч, *девојчићи* Бд Кр Ос С Ш, за *девојчићима* ВД, *ђувѝчићи* (врста јела за свадбу) Кр, *зѝчићи* У, *јму зѝчићи* Ли, *кѝпу иверчиће* Ло, *јаганчићи* (из обредних речи које изговара полагањик о Божићу) Вн, *јасѝучићи* Р, на *јелѝчиће* закѝту Гл, *кабѝчићи* (тиквице) У, *колачићи* Вр Ву Гл Лу Се, *колијчићи* МК, *комачићи* лѝб Го, за *лѝба кѝшарчићи* Су, *крѝлчићи* Ли, *кѝчићи* Вн Вр Гр Ку П Су, *кѝчићи* (зрна опалог грожђа) Ш, па кај *кучићи* Р, држали смо *кѝчиће* А, *ласѝичићи* У, *лисѝчиће* А, *лѝнчићи* Се, *лѝнчићи* МП, *лѝнчиће* А, *марамчићи* Ли МО, *мѝчиће* С, *мѝичићи* У, *мѝинчићи* Ли, *мѝрчићи* Т, *јма нѝки мѝичићи* Вр, *мушкарчићи* Ла, *нѝзѝмчићи* Рд, *облачићи* Вн, на *обрѝчићи* Кр, *ојанчићи* Ск Т, *јѝњчићи* Р, *тѝри јѝрчићи* Го Ј, на *јѝрчићи* Кр Ло, *нѝки јѝрчићи* о џигала Рд, на *јѝрчићи* Ос Ш, на *јѝрчиће* Гн, *јѝрчићѝ* Ј, *јаунчићи* У, *јѝчићи* Вл Гн К Кр Мл Рб У, *јѝчићѝ* Мл, *јѝчиће* Кч, *јѝличићи* (реч коју изговара полагањик о Божићу) Вн, *јѝловчићи* Ба В ВД Вн ВО Ву Го М МК Ос С Са Ск Су Т, *јѝловчићи* Р, *јѝловчићи* Мх, *јѝодувѝрчићи* Р, *јѝрѝчићи* Рд, *јѝрачићи* (реч коју изговара полагањик о Божићу) В Вн, *јѝрозѝрчићи* А, *рѝкчићи* У, *сандѝчићи* Вр У, *синовчићи* Са Су, *синѝовчићи* Вн Гл, *синѝовчићи* ВД, *синѝовчићи* Т, *сирѝчићи* Го Са, *сисѝчићи* Гр, на *снѝичићи* Вр Су, *сѝякѝића* Мх, *шѝичићи* Ос Се, *угарчићи* МО, *унѝчићи* А В ВД Вн Вр Др Кр Ла Ло Лу М МК МО МП П С Са Ск, код *унѝчића* Гл, *сѝдам жѝнски унѝчића* Ј, *унѝчиће* К МО Го, *црѝйчићи* МК, *ђѝрчићи* Т, *чѝбанчићи* Ба, *чѝшѝчића* Лу, *шилчићи* А;

в) код именица на *-це* с деминутивним значењем: *звончићи* Рд, *зѝвѝчиће* А.

3. Као што је то случај у централној Шумадији (Реметић 1985:243), тако се и у нашој зони суплетивна множина на *-ци* јавља само код именица *јагње*, *јрасе* и *шеле*: *јагањци* Ба Би Бд Вл Вн Вр Гл Го ДД Ла Лу М Мл МП Мх П Рб Рд С Са Се Су, *пѝт јагањаца* А Мл С, *јагањаца* Се, *јагање* Кч СМ, *јагањцима* А, с *јагањцима* Др, *јраци* Ли Рд Ш, *јрајци* Ли Рд Ш, *јраци* А Ба Бд Би В ВД Вн Вр Ву Гн Гр ДД Др Кр Кч Ли Лу М МК МП Мх Ос П Р Ра Рд С Се Ск Су Т У Ш, *јраци* Ли М Мл, *јрацију* МО Се У, *пѝт јрацију* МО, *јмам сѝдам мѝли јрацију* Кр, *десетѝну комада јрацију* МО, *дѝванѝс јрацију* Лу, *вѝше јрацију* Мх, *пѝт јрацију* Бд, *јрацију* Би, *јмамо јраце* Гн ДД, па *јмам тѝм јраце* С, *закѝљу јраце* С, *дѝш јрацима* Кч, с *јрацима* Се, са *јрацима* МК, *јрајци* Рб, *шѝоци* В Гл Р С, *јмѝла шѝоце* ВК.

Интересантно је приметити да код прве именице (*јагње*) углавном изостаје множина на *-ићи*, осим у једном клишетираном изразу (в. т. 2), а трећа (*шеле*) је знатно чешћа с тим формантом. Именица *јрасе* има мношину и на *-ићи* и на *-ци*, али је ова друга знатно чешћа.

4. Мношину с проширењем *-еића* забележили смо само од именице *дрво*: *чѝм окрѝшемо нѝка дрвѝића* А, на *дрвѝића* МО, *јмѝло дрвѝића* ВО, *пѝсадио нѝка дрвѝића* Се, па је *пѝдо* са *дрвѝића* па се поломио био Се.

⁵ Иако је суфикс *-че* скоро истиснуо *-(ч)ић* (4.49), ипак у овој групи примере није искључено да понеки множински облик није везан за овај други формант. Проблем би се разрешно накнадним утврђивањем форме Нсг.

У централној Шумадији ову множину познају именице *гњиздо*, *дугме*, *коло*, *окно*, *йарче* (Реметић 1985:243).

5. Код именица с примарним (-e/-eй-) и аналошким проширењем (-o/-eй-) забележена је и збирна множина на -је:

а) нџси *бурѣће* (буре-т-је) Ос;

б) *гвоџје* Ла, *гвоџе* Вн, *дрвѣће* Ли, ймам ја и тџ *дрвѣће* Се, мѣтеш њно *дрвѣће* У, мѣтемо на *дрвѣће* Ла, љуштим *дрвѣће* Ос, *йѣрје* Кр Са Се Ш.

Формирање множине код осталих именица

4.59. Као и у стандарду и у нашим говорима већина именица се мења у множини по o-/jo-промени: *влáкна* А, њнда су била нѣка *гвојза* А, *гњѣзда* Ла, тáмо су тá годоминска *жйѣша* Ву, била тá *жйѣша* (разне сорте) Гр, пре је била вѣлика *жйѣша* МК, тá звѣна Ку, *звѣна* лупаду С, *зрѣна* Би Вн Др Кр Ку П Рд СМ Т У Ш, мáла *зрѣна* МК У ВД Су, пл.: *јаја* В Др Ку Су, а ја вѣдим да су *јаја* С, њн дѣно ми ѡма *јаја* Са, не мџг да јѣм *јаја* Са, фáрбамо *јаја* А Ло Т Ш, тá *јаја* МО Су, кѣвана *јаја* У, граѣимо *јаја* Ли, кѣпи *јаја* А, *корйѣша* Ск, свѣчѣ *крйла* и окрйље (о змају) Ли, *ѡкна* А, *ѡкца* МК, *йѣца* Ли, *рѣбра* Ск, ѡнá *сйѣша* Ку, *шѣсѣша* Ба, тá *йрла* ВО Кр, *уѣжа* Вн Гр Ла, ѡнá *уѣжа* Др МО, тá *уѣжа* В, за *уѣжа* МК Рд, за *уѣжа* се жѣѣ А, налáжемо на *уѣжа* Су, напрáимо *уѣжа* Ск, ја исплетѣм *уѣжа* Ла, исплетѣш *уѣжа* од жйта Ос, исплетѣу се *уѣжа* Гр, оплетѣу се *уѣжа* Рд, наплетѣмо *уѣжа* за треѣáци А ДД, плетѣмо *уѣжа* А, плетѣмо ѡнá *уѣжа* Кр, плѣли смо *уѣжа* С, прáву се *уѣжа* ВО, прѡстйре *уѣжа* МК, сѣко *уѣжа* Ли, *црѣва* Ку, *црѣвца* Кр.

Остале множинске облике видети у т. 4.53–4.56.

4.60. Именице с проширењем на -ен- задржавају овај формант и у множини: *вимѣна* Ск У, глѣдамо ако су *врѣмѣна* да ће да се полѡшу, да се поквáру А, кáка су *врѣмѣна* била Гр, упáмтим *имѣна* ВО, свѣ *имѣна* знáм Лг, дрѣга *йлемѣна* Т, на *рамѣна* МК, на *рáменима* В.

4.61. Именице с проширењем на -ес- у множини се јављају с проширењем и без нѣга: *небѣса* Ли, отворйла се *небѣса* Су, штá глѣдаш у *небѣса* гѡренака В, у *небѣса* У, из *небѣса* Ли Лу, из *небѣса* У, *чудѣса* од зáбрáна Лг, *чудѣса* Мх, *чудѣса* су нáишла сáд, вйдиш Ра, напрáвило се *чудѣса* Ра, мори, да ти прйчам *чудѣса* Лг, *чудѣса* (Нпл.) Ли Рб Су; али: сва *слѡва* Кр, стрáна *слѡва* Кр, друга *слѡва* Кр, чѣда В Мл, стѡ чѣда Мл.

Именице с проширењем -с- имају посебна значења. Тако су *небеса* „небе-ски свѡд“, а *чудеса* „збир натприродних, невероватних и необичних радњй“.

4.62. Именице *ѡко* и *уво*, некада с проширењем -ес-, давно су пришле у множини i-промени: *ѡчи* Вн Ос Ск Т Ш, *йѣши* Вн Ск, *ѡчйју* ми Вн Вр У, без *ѡчйју* Ли Ск, из *ѡчйју* У, ћѡрава код *ѡчйју* Ск, од *ѡчйју* Го, иза *ушйју* У, од *ушйју* А, ѡни на њй *ѡчйма* Ло, свѣ што вйди *ѡчйма* оградй М.

Збирне именице

4.63. Збирне именице су честе у употреби. Најчешће се творе од именица мушког рода помоћу наставка *-је*:

гвојзе Вн, *грџзе* ВД Го Р Ш, носи́ла *грџзе* Лг, у нѣбрано *грџзе* Ос, у *Ора̀шије* Го Ло, то *ору̀жје* ДД Ли Ло Р С, ђн дова́ти *ору̀жје* Лг, *иѣрје* Кр Са Се Ш, а било е, каже, то *иѡмѡрје* (помор) Ос, *Цѣрје* У;

гво̀жђе Ла, *грѡжђе* В ВД Вн ВО Ку МК П Т, цр̀но *грѡжђе* МП, кѣло два *грѡжђа* У, *кома̀ђе* Ли, опѣрем *су̀ђе* ВД;

нѡси *бурѣђе* (буре-т-је) Ос, *вла̀ђе* А Др, *дрвѣђе* Ли, ѣмам ја и то *дрвѣђе* Се, мѣтеш ђно *дрвѣђе* У, мѣтемо на *дрвѣђе* Ла, лѣштим *дрвѣђе* Ос, *оса̀ћ* А Би В ВО Ла, изла̀зи она *оса̀ћ* А, нѣма тог жѣта што имало ба̀дље, ба̀дље и *оса̀ћ* са то́м ба̀дљом В (м. р.); то се зовѣ *оса̀ће* Гр, *са̀ће* У (ср. р.), *иру̀ђе* Вн Ку Ли МК, се́чѣм *иру̀ђе* Т, то *ру̀ковеђе* Р, *цвѣђе* Бд Ку, нѣко *цвѣђе* ВО, на *чѡко̀ђе* Бд Ву;

на *грѡбље* В, *грѡбље* Ли, *зѣље* Ву Ла Т, *ко̀ље* В Лг Ли МК Р Се Ск Т Ш, та́мо *ко̀ље* побѣјамо Ск, на *ко̀ље* Т, свѣчѣ *крила* и *окрѝље* (о змају) Ли, у (*о*)*крѝљу* (о змају) Ли, у *ро̀бље* Лг;

а ѣмамо *багрѣње* око њѣве В, *гра̀ње* А Се, кр̀шимо *гра̀ње* МК, *гр̀мѣње* Бд, *ја-сѐње* Вн, а имало дрвѣта: *клѣње*, ва̀здан дрѹго, *јасѣње* ВО, *Јасѣње* П, *камѣње* Кр Р Ш, *кешѝње* Р, *корѣње* (клипови кукуруза) Ба Бд ВД Кр Лг, испечѣмо и *корѣње* Ба, кѣвамо *корѣње* Кр, јуче сам бра́ла *куѣѝње* Кр, сад овѡ *омадѝње* ра̀ди шта ђће Го, *ирсѣње* С Ш, *рамѣње* Кр Ос Се Ск, *рамѣње* МО, *и́рње* Су, о *и́рње* Ли Р, *цбу̀ње* В.

Ове именице, будући да означавају множину, могу добити:

а) множинске наставке мушког рода: по *бедѣњима* (обод шуме) А, пѣно *ја-бла̀ња* У, с *камѣњи* Се, *корѣњи* Ли Мх, јѣдемо *корѣњи* Мх, печѣмо *корѣњи* Мх, печѣ *корѣњи* Лу, упечѣду се *корѣњи* Мх, пѣкли смо *корѣњи* Мх, нѡсимо *корѣњи* Лу, уплетѣно *иру̀њима* А, звѣздице на *рамѣњима* Бд;

б) множинске наставке средњег рода: исру́чимо та *грѡжђа* Вр, мо́ј сѣн пла̀тио ха̀мбурку, која е као ра̀но грѡжђе, а ђно испа́ло свѣ дрѹга и дрѹга, свѣ дрѹга и дрѹга *грѡжђа* Ву, ђн дова́ти ору̀же, пу̀шке и *ору̀жа* Лг;

в) множинске облике одредби: *вѣлики багрѣњи* Ло, ко *и́и* багрѣња Лу, кроз *ѡне багрѣње* Ло, *овѣ гра̀ње* да склѡниш Вр, вр̀ни *иѣ гра̀ње* Вр, и ја ўзем *онѣ гра̀ње* Вр, натовари́ли нѣке *гра̀ње* Ло, овѣ *камѣњи* А, дѣзо *нѣке камѣње* Вн, маши́на те́ра *онѣ камѣње* Др, *мѣшуиѣ иру̀ђе*, *онѣ иру̀ђе* ва́тају онѡ жѣто Др, па *и́рње заѡѣнуиѣ* тѹ, *загла̀вљене* и мѣте се нѣки те́рет н *онѣ и́рње* Ли, ўзми скрѣши *иѣ и́рње* Мх, ѣма да оре́жемо пр̀во *онѣ чѡко̀ђе* Су, уп. и мѣће то што *су чѡко̀ђе* У, то *су чѡко̀ђе* У.

Облици генитива када немају одредбу, због свега раније изнесеног, могу имати и множинско значење: од *ору̀жја* Ли, нѣсмо имали *ору̀жја* С, без *ору̀жа*, от *иѣрја* Се, от *иру̀ћа* А, оде *иру̀ћа* ВО, од *цвѣћа* Бд.

Множински облици збирних именица познати су између осталих и банатским говорима (Ивић... 1997:52–53).

4.64. Само код три именице забележили смо збирну множину на *-иње/-иња*:

на ове *зверѝње* А, о тѝ *зверѝња* А, сѝд крѝтку кѝсу *мушкарѝње*, кратку кѝсу жѝнске Ск, *мушкарѝња* Ву, лѝуди *мушкарѝња* везѝју Кр, лѝудима умѝсим мѝшке рѝке, *мушкарѝњи*, а *женскарѝњима* кѝке У.

Именице *мушкарѝња* и *женскарѝња* у једнини међају се по *a*-промени, а у множини као именице *o/jo*-промене.

Множина на *-иње* забележена је и у централној Шумадији (Реметић 1985:246) али и у другим говорима (в. нап. 708 у н.д.). Овоме можемо додати и говор Драгачева (Ђукановић 1995:133) у којем се ова множина ограничила само на именице *мѝшкѝње*, *жѝнскѝње*, *мушкарѝње*, *женскарѝње*. По један пример забележен је и у Жабарима (Реметић 1986:531, *женскѝње*) и у Батовцу (мој материјал, *жѝнскиње*).

Иако РСАНУ бележи једнински облик *женскаѝ* у (често презривом) значењу „женска особа, жена, девојка, девојчица“, у нашој грађи јавља се само плуралски облик у значењу колектива: *женскаѝћи* Гл, ако бѝду *женскаѝћи* сѝми Ли.

Плуралија тантум

4.65. Инвентар именица у односу на стандардни језик једино је увећан за именицу *крило/крила* (мајчино) која се може јавити и као плуралија тантум. Навешћемо азбучним редом све именице које су плуралија тантум у нашој грађи:

врѝша ВО МО, двоја *врѝша* У, ѝйна *врѝша* Ло, и тек она се *врѝша* отворише Ло, па се затвѝру она *врѝша* У, иза *врѝша* МК, нѝма *врѝша* Ло, лѝпаду на *врѝша* Лу, јѝдан на *врѝша* стоѝ Ло, да чѝкам с мотѝком пред гѝздина *врѝша* Лу, прет кѝтња *врѝша* Гр, прд мѝји *врѝша* Т; дођем до *врѝши* А Др, испред овѝ *врѝши* Мх, са *врѝши* Ли, тај Нѝмац стоѝ на *врѝши* Ло, и Швѝбе на *врѝши* Ло, на *врѝшима* Ра СМ У; *кљѝшиша* У, *кљѝшишима* Ли; и јѝш јѝдна *кѝла* остѝну Лг, са јѝна *кѝла* ѝшли Лг, двоја *кѝла* Гр Ло С У он је з двоја *кѝла* Лг, мѝту на *кѝла* Лг, штѝ ѝмаш на *кѝла* Лу, у та *кѝла* А, пѝт *кѝла* У, пѝче нѝс као клѝбићи с *кѝли* да баца Лг, и мѝ сѝми рѝпамо с *кѝли* Лг, на *кѝли* Кр, отидне на *кѝли* Ло, и она седѝ сѝ мном у *кѝли* Лг, пѝшка у *кѝли* бѝла Лг, крѝнемо мѝ сас *кѝлима* Лг, на *кѝлима* ВО К, доносило се на *кѝлима* А, на ѝстим *кѝлима* Ли, у *кѝлима* Бд В Др Ли МО, крѝнемо се с *кѝлма* Лг; она *колица* Лу, *колица* растѝва У, напѝнимо *колица* Т, тѝ су лѝуди рѝдили рѝчно *колицама* Т; тѝ су *колѝчка* У, држѝ за *колѝчка* А⁶; на *крила* МО Су, мѝтемо тѝ на *крила* А, у *крила* Бд ВД МК, а млѝда сѝда свѝкрви у *крила* А, сѝла сам јѝм у *крила* МК, сѝднем свѝкрви у *крила* С, онѝма Цѝганкам у *крила* У, бѝремо кокѝруз и у *крила* мѝнемо У, (али и: преко *крило* Ко, у *крило* Ба В, свѝкрви да сѝднем у *крило* Ла, сѝла си му у *крило* Лг, мѝтем у *крило* Т, пѝно *крило* јѝји Т, на *крилу* У); тѝк ме болѝ *крѝши* Т, у *крѝши* ме увѝтило Гл, *крѝши* Ск; *лѝђа* ДД Ск, иза *лѝђа* В Вр, да мажем *лѝђа* ДД, окрѝнеш *лѝђа* Вр, мајка е вѝче за *лѝђа* В, на *лѝђа* Ск Т, лѝљка на *лѝђа* Кр, и тѝ свѝ на *лѝђа* сам вѝкла Лу, и јѝ носим га на *лѝђа* У, да сѝнеш на *лѝђа* М, низ *лѝђа* К, у *лѝђа* Ос, скини ми цѝк с *лѝђи* Др, иза мѝји *лѝђи* В, са *лѝђи* ВД СК, на *лѝђи* ВД, с *лѝђи* Гл Ли МК, Бѝгари су ни с *лѝђи* Ло, са *лѝђи* Ли, Швѝбе свѝ онѝ кожде тѝрбе на

⁶ Иначе у осталим пунктовима ова именица је плуралија тантум ж. р., в.т. 4.88.

леђи Лг, на *леђима* Бд Се Ск, нџсим тџ љџљуку на *леђима* Ск, носџо на *леђџима* С, на *леђџима* МО, да осџту на *леђџима* Ло, по *леђџима* МО Ра; *недра* Р, у *недра* У, па нџси прџју у *недра* Ку, у *недри* ће пџре да стаљаду У; дџнели Алексџндрџ на нџсила Ло; дџбио на *џљућа* Бд, џн се разболџ на *џљућа* ВО, у *џљућа* Гр, у *џљућима* Бд; *џсџа* ВО Кр МК Ос Ск Су, из *џсџа* Ш, па мџте е *џсџа* М, из *џсџи* Бд, из *џсџи* Гр, из њџџџи *џсџи* ВО, по *џсџи* Ли Ос, по *џсџи* те познџје М, марџама ми у *џсџи* ДД, по *џсџџима* Ла Се Су, удџрила га п *џсџџима* Ск, а џн је пџру дрџо (у) *џсџџима* Бд, дџбио (у) *џсџџима* В.

Особености појединих именица и група именица ср. р.

4.66. Именица *дџба* је средњег рода и своје деклинационе облике свела је на Н, А и Г једнине и ређе множине. Јавља се у два акценатска и два морфолошка лика: *дџбо*, *дџба* и *дџба*. Први облик је најчешћи и у источним говорима потиснуо је архаичнији облик са -а. Ареал именице *дџбо* у П-Т, К-Р, С-В и Ш-В говорима одредио је Реметић (1985:245 у нап. 706). Овоме треба додати и податак да се у говорима Баната (Ивић ... 1997:55) ова именица појављује у сва три наведена лика, а у Драгачеву (Ђукановић 1995:133) у последња два (*дџба* и ређе *дџба*). У околним говорима, које поредимо с нашом грађом, стање је следеће. Облик *дџбо* јавља се у Крушцици (Ивић 1958:335) и код Галипољца (Ивић 1994:193), а *дџба* у говорима Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995:148). У Батовцу поред НГ Асг. *дџба* јавља се и Лсг. *дџбу* (мој материјал). Оба облика *дџбо* и *дџба* срећемо у говору Чумића (Ј. Грковић 1982:131). У централној Шумадији (Реметић 1985:245) срећу се на целој територији три форме: *дџбо*, чешће у космајској зони, *дџба*, у јасеничкој, а *дџба* у колубарској.

На нашем терену знатно је чешћи облик *дџбо*. Потврде су углавном потичу из севернијих пунктова и неколико јужних: ако је тџ зџмње *дџбо* Би, зџмње *дџбо* Ос, лџтње је *дџбо* бџло ВО, лџтње *дџбо* Бд Др, јесџње *дџбо* Ра, нџко *дџбо* П, радно *дџбо* В, стџро *дџбо* Ла Ш, тџ *дџбо* Су, на нџко *дџбо* Ко, у глџво *дџбо* Т Ш, у кџе *дџбо* А, у џво *дџбо* Ск, у џнџ *дџбо* У, у најбџље *дџбо* Ла, у нџко *дџбо* нџћу Вн, у нџко *дџбо* Ку, у свџко *дџбо* Ш, у стџро *дџбо* А Ву Ла, до нџко *дџбо* МО Р, о тџ *дџбо* Би Ко С, ал јџ о тџ *дџбо* не мџслим за њџга С.

Облик *дџба* јавља се у два акценатска лика (*дџба*, *дџба*) и са сингуларским и плуралским формама. Потврде опет потичу углавном из северозападнијих пунктова: зџмско *дџба* Ко, џнџ *дџба* МО, нџво *дџба* дџшло Ра, нџко римско *дџба* бџло Се, до нџка *дџба* Кр, до нџко *дџба* нџћи Вр Мл, од тџ *дџба* ВК, о тџ *дџба* Лу, о тџга *дџба* Др, Чџдиног *дџба* Бд; у стџра *дџба* донешџно А, у стџра *дџба* Бд, тџ се траџи од некадџшњи *дџба* Лг.

4.67. На нашем терену знатно чешће се употребљава именица *јџје* него *јџје*:

а) *јџје* ДД, по нџко *јџје* Го, свџ до јџдно *јџје* се извџло Са, иџџпаш нџко *јџје* Са. У косим падеџима ова именица се јавља с проширењем и без њџга: двџ *јџјеџа* В Др Су, двџ-трџ *јџјеџа* А С, двџ *јџјеџа* В; двџ *јџја* В Су, по двџ *јџја* Са, по двџ-трџ *јџја* Су;

пл.: *jája* В Др Ку Су, а *jâ* вѣдим да су *jája* С, ђн дѣно ми ђма *jája* Са, не мѡг да *jêm jája* Са, фърбамо *jája* А Ло Т Ш, тã *jája* МО Су, кѣвана *jája* У, граѣдимо *jája* Ли, кѣпи *jája* А; од *jājā* Ли, а *jâ* напѣним *jājā* С, више *jājā* А, трѣјес комãтã *jājā* Лу, стѡ *jājā* МО, по двѣста *jājā* Ло, напѣжи *jája* МП, а *jâ* нѣмам *jája* толико млѡго М, фърбамо мãл *jája* Са, пѣт *jája* Ли, сѣдам *jája* Су, двãјс комãта *jája* МП, по пѣсто *jáji* се фърба В; ѣзели ми кокѡшку са свѣ *jái* Са, *jájима* Кр;

б) *jájце* Го, *jájца* Ш, *jājца* Ш, *jájца* Го, извãдио му *jājца* ДД, повãдиш му *jájца* А.

Обе именице (*jaje* и *jajце*) употребљавају се и у говорима централне Шумадије (Реметић 1985:246) и Дргачева (Ђукановић 1995:133). У централној Шумадији прва је обичнија и чешћа, а у Драгачеву обичан је и други облик, али с напоменом да се никада не јавља код образованијих. Наши информатори су нам саопштили да именица *jajце* чешће означава тестисе вепра и бика.

4.68. Иако је наша грађа веома богата, у њој се ипак није нашао ниједан пример типа *говече* или *говедо*. Ово није само случајност, већ и чињеница да су ти облици вероватно непознати, као што је то случај у банатским говорима (Ивић ...1997:58), или да бар један од њих није уобичајен, што је одлика говора централне Шумадије (Реметић 1985:244) у којима изостаје именица *говедо*. Следи наша грађа:

а) *говѣда* А Ба Гл Го Др К Кр Лг Ли Мх Р Рд Ск У, вѣжем *говѣда* В, *jâ* вѣдим *говѣда* В, ђн навѣди *говѣда* В, држали смо *говѣда* ВД, *говѣда* држи Кр, кѡљу *говѣда* Ш, *járam* је што се кѡшку *говѣда* С, простѣрали под *говѣда* С, да пѣшти *говѣда* В, чѣво *говѣда* Бд, чѣвãла сам *говѣда* Го, за *говѣда* МО Ск, под *говѣда* Ск, *гѡведа* Бд;

б) зѡбимо ѡвце, свѣње, *говѣду* Р, на *говѣду* ѣду Су, тѣо сам мãл да мѣљем *jármu* за *говѣду* Вр, мѣтемо на колач *говѣду* (о чесници) Р, *говѣду* тѣра Вн; а онѡ је *говѣда* Т;

в) код *гѡведи* А Бд, мѣтеш од *гѡведи* М, трѣ-четѣри пãра *гѡведи* А, по шѣз *гѡведи* Др, дѣвет *гѡведи* С, тѡлко *гѡведи* МО, ѣма *гѡведи* МО, пѣна штãла *гѡведа* Ос; да полажемо *говѣдима* МО, са *гѡведима* Бд, з *говѣдима* В.

На основу изнесених примера можемо закључити да је стање у нашим говорима непреврело или прелазно у односу на банатске и централношумадијске говоре. Наиме, именица *говедо* у неким од испитиваних пунктова представља множину средњег рода, што је и карактеристика говора централне Шумадије (Реметић 1985:244), а у другима је она збирна именица са сингуларском деклинацијом, као што је то случај у Банату (Ивић... 1997:58).

4.69. (За именицу *браћа* види т. 4.89).

4.70. (За именицу *деца* види т.4.90).

4.71. Именица *дно* не јавља се с непостојаним *-а-*: онѡ на *днѡ* У, на *дно* ãвљѣје Др, до *днã* А.

4.72. Поименичен придев *слајико* мења се по именичкој *о*-промени: *слајико* Кр, да скувам *мал слајика* Се, *послуже слајиком* Бд.

Именице које не мењају род

4.73. Неке именице задржавају средњи род: *то вийто* А, *оно вийто* Ли; *гладило* А ВД; *кандило* Ли; *масло* Го, *одвоји се маст*, а *одвоји се оно масло* Рд; *йиво* Бд В Ку МП, *мало йиво* Т, за *йиво* К, *чашу йива* Ла; на *рэндо* В, *рэндо* је *мало* Ос; *сийто* А Ла МК, *бацам сийто* В.

Именице које мењају род

4.74. Мали број именица средњег рода прелази у мушки:

Именица *вече* у нашој грађи у поздраву има чешће конгруенцијски индикатор мушког, ређе средњег, а у другим употребама је средњег рода:

Бадње вѣче МК, *једно вѣче* ВО Лу, *једно вѣче* Р, *свако вѣче* Лу М Ск Ш, *молим се Богу свако и вѣче* и *јутро* М; *добарвѣче* ВД Др МО Мх С, *добровѣче* ВД.

Именица *ђувече* мушког је рода на нашем терену, а средњег у говорима централне Шумадије (Реметић 1985:247), а и у говору Срема (мој податак): *ђувек* Ла, *стоји један ђувек* У, у *један ђувек* У, *ђувеч* Су.

Ојконим *Трновче* углавном се јавља у средњем роду, али смо од деда-Свете, рођеног 1902. у наведеном селу, забележили и облик Лсг. у м. р.: *овди у Трновцу* Т; али углавном: у *Трновче* Т, *она там у Трновче* Кр, *имала сам тетку у Трновче* Са, за *Трновче* Т, *ми смо ис Трновча* Т, *о(д) Трновча* Т.

Именица *ћемане* у једнини је забележена у средњем роду, али у множини може бити и мушког и женског рода: *ћемане* Ба ВД Ли, *види се то ћемане* Ос, *ћимане* Ла Ли Ш, *имало и ћимане* Ку; али *ти ћемани* Ос; *некад су биле ћимане* Мх.

4.75. Неке именице средњег рода у потпуности или делимично прелазе у женски род:

У нашој грађи за именицу *брвно* нашли су се само примери у ж. р. и то из једног североисточног села (Рд) и два југозападна (Мл СМ), при чему је она у ова друга два на *-ѿ*: *та брвна* Рд, *широка брвна* Рд, *преко те брвне* Рд, на *ту широкую брвну* Рд, *брван* била Мл, *удари се брван* Мл, *брван* СМ, уп. и од *брва* Ра. У пожарвачком селу Батовцу иста је ситуација као у Рд: *брвна* (мој материјал).

Именице *кило/кила* означавају и кг и л и имају парадигму или женског или средњег рода, што је знатно чешће:

а) *кило* Вн Др Лг Ш, *једно кило* А, *једно кило* У, *кило на кило* Се, *кат попијеш кило* два Кр, *пола кило*, за *кило брашна* Ву, *кило вина* Ли, *по кило вино* Вн, *кило жита* Гл С Т, *кило зѣтин* Р, *кило кукуруза* Гл, *кило меса* Ву Лу, *кило ракије* Лу, *кило сира* Ку;

два кила ВО Кр У, *три кила* Кр Ку, *два кила вино* Ш, *два кила камена* ДД, *два кила шећер* Вн, *два кила шећера* Се, *пола кила млека* Ло, *узо пола кила грџђе* Т, *флаша от кила* С;

б) *кїла* Ко, от *кїле* У, три *кїле* ра*кїе* Лг, *пїла* *кїле* ра*кїје* Се, измѐрим *пїла* *кїле* У, *пї* *кїле* Лу, *кїлу* *вїна* П, *кїлу* и стō *грāма* Кр.

Именица *колєно* остаје средњег рода, за разлику нпр. од стања у банатским говорима, где се јавља и у ср. и у ж. р. (Ивић ... 1997:53–54): *колєно* Ба В ВД Вн Ла Ос Се Ш, *девєто колєно* Р, у трѐће *колєно* Ку, *колєно* на *колєно* Ву, *двā колєна* В, до *колєна* МК, испо *колєна* Ск, от *колєна* ВД, с *колєна* Ли, с *кїлена* на *кїлено* Бд, НАпл.: *колєна* Ку Ли МК МО Ск, *кїлена* Бд, тō су *колєна* Су, свѐ погорѐм *колєна* Ла, ус твōја *колєна* Ко.

Колебање једино имамо у једном пункту (У) у којем је информаторка у истој реченици употребила и ж. и ср. р.: није смѐла *нāма* да се види *колєна*, *колєна* да се *вїду* У.

У Гпл. благу превагу над *-а* има наставак *-и*, што није случај нпр. у централној Шумадији (Реметић 1985:244):

а) до *кїлена* Ку Ло, *дѐвет кїлена* ДД;

б) до *кїлєни* Лу Мх, а *снѐк* такō бїо до *кїлєни* ДД, *кāљави* смо до *кїлєни* Ск, преко *кїлєни* Мх.

У следећем примеру не ради се о нултом наставку у Гпл. већ је реч о губљењу вокала у хијату: *їма* да заглибиш до *кїлен* у *блāто* Гл.

Именица *їисмо* јавља се и у средњем и у женском роду.

а) тō *їисмо* Мх Са, јѐдно *їисмо* К, једнō *їисмо* ДД, препоручено *їисмо* А, *пїсō* ми *їисмо* Ву, а *кāко* описују свѐта *їисма* и тѐ светѐ евангѐлија Лу

б) ис тѐ *їисме* А, *їисму* једнū у *јāsле* метуо П, *прāња* *їисму* Ву, у свāку *їисму* Ву, у препорученом *їисми* А, у *їисми* А.

У централној Шумадији (Реметић 1985:246) знатно је чешћи женски род. У Драгачеву (Ђукановић 1995:133) је средњи род обичнији, а женски се јавља само спорадично.

Као и у централној Шумадији (Реметић 1985:246), и у нашој грађи именица *їовєсмо* јавља се у ж. и ср. р.: *їовѐсма* Ба, имāло *їовѐсме* Ба, *їовѐсме* МО, али и остāне *їовѐсмо* *їїō* Ло.

И именица *рāме* остаје средњег рода, али се у једном пункту (Р) у Лсг. јавља и наставак *а-*промене:

а) тō *рāме* Ба В ВД Вн Ла Р Су У, на *рāме* Лг Ло Т Ш, преко *рāмена* В Ла, с *рāмена* Бд Вр Т, са *рāмена* ВД, *їдари* ме по *рāмену* Вр Ло МО, *пїпау* по *рāмену* Лг, на *рāмєна* МК, на *рāменима* В;

б) у *рāмени* Р, о *рāмени* Р.

У грађи се случајно није нашао ни један пример за Гпл. те не можемо закључити да ли има исту судбину као у претходном примеру.

И код именице *ужє* преовлађују облици средњег рода, осим у неколико примера у којима је забележена множина женског рода:

а) *у́же* А В Су У, са *оно́ у́же* Кр, *о́но у́же* Рб, прѹстре *у́же* ВО, пл.: *у́жа* Вн Гр Ла Рб, она́ *у́жа* Др Кр МО, та́ *у́жа* В, за *у́жа* МК Рд, за *у́жа* се жњѐ А, налажемо на *у́жа* Су, напра́ймо *у́жа* Ск, ја исплетѐм *у́жа* Ла, исплетѐш *у́жа* од жита Ос, исплету́ се *у́жа* Гр, оплету́ се *у́жа* Рд, наплетѐмо *у́жа* за трећа́ци А ДД, плетѐмо *у́жа* А, плетѐмо она́ *у́жа* Кр, плѐли смо *у́жа* С, прáву се *у́жа* ВО, прѹстѹре *у́жа* МК, се́ко *у́жа* Ли;

б) он ни́је знао за тѐ *у́же* С, ла́кше ми је да плетѐм *у́же* С, исплетѐмо по́сле *у́же* С, а *у́же* се исплетѐду ўјутру по рѹсу Ку, *у́же* се плѐле Лу, чупáмо *у́же* Бд.

У женски род прелазе и следеће именице:

койѹиѹе опереш П, намажеш *койѹиѹе* П; па тѹ је *крзна* Рд; *нѐке либа́де* се тѹ звáле Ск, тѹ ни́је било *иѹѹ либа́де* Ск, али и: имáла и *либа́де* оно́ ширѹко Мх; јѹдна порѹција *мѹзе лѹѹе* Лг, тражу *мѹзѹ М*; алáл ти вѹра имáш *йрáве* да говѹриш У, ни́је била у *йрáви* Се; свáка *сѹ́мка* нй́кла Р; *сѹио́йáла* ВД Вн МК Ос, двѹ *сѹио́йáле* ВД Ли, гѹр на *сѹио́йáлу* Вн, *сѹио́йáле* Ос, али и два примера ср. р. добијена на директна питања: *сѹио́йáло* Ба В.

ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГ (И МУШКОГ) РОДА НА -А

Датив и локатив јѹдине

4.76. У овим падежима доминира наставак -и:

а) а ја кажем *ба́би* Мх, ка́зо *ба́би* У, ка́же: подáј *ба́би* дѹте В, а тѹ су унѹке *ба́би* Ву, тѹ ће да ми бй́де мѹни и *ба́би* на дѹо Ло, *вдјводи* ВД, везѹем *врáни* очи Т, *гáзди* А, да мѹзем *гáздарици* крáву Мх, а ја кажем *Гáри* Го, дáм тѹм *девојѹци* С, *дѹди* Бд Гл ДД Мх Ск, и *дѹди* при́ча Ла, дáвање *држáви* Др, дáм *држáви* Гл Т, дáмо *држáви* Ла, *држáви* смо дáли У, *жѹни* Гл Ла Ли Мх Се Т У, он да јѹдно́м *жѹни* ДД, дáм мláдом *жѹни* П, ја кажем ѹвој *жѹни* Ко, свѹ он нарѹдио *жѹни* М, ни́сам ти се одѹжио ко мѹж *жѹни* Ла, кад отй́дне *жѹни* у кѹћу Т, јѹдán је отй́шо *жѹни* у кѹћу Гл, плáтио *жѹни* У, покѹпили *жѹни* кокѹшке У, пома́го сам *жѹни* Кр, рѹко *жѹни* Мх, да увѹриш *жѹни* рѹцепт Мх, удáрио сам ја и спѹменик и мѹне и мѹјој *жѹни* ВО, дѹно мојѹм *жѹни* К, дá *жѹни* Вр, првѹм (најпре) *жѹни* дáј С, ја при́чам *жѹни* К, ка́же мѹм *зáви* В, ѹпасала *зáви* Бд, дá твѹм *Зláти* С, двá дáм *јѹшрви* Р, па окрѹни *кѹкици* Мх, йдите *ко́лйби* Вл Др, *крáви* МК, ако *крáви* изйшло на вйме Т, бѹгарској *крáлйци* Ли, нѹси *кѹћи* ВО, јѹдно пáрче (намени) *кѹћи* МК, јáву *Љйльи* МП, да донѹсем *Љбѹбици* Ла, ја сам прáвила цѹлѹј *маáли* Са, *мáйѹри* Ло, да ји при́јáвим *милици* Др, дáду сйто *мláди* У, и ка́жем тѹм *Мйри* Мх, *нáји* ка́жем Ло, *нáји* црвѹни очи Ло, *ѹвци* трѹба чѹбáнин Рд, па свáком *йѹѹадйји* да прáвимо кѹћу Мх, јáвинш *йѹйи* Ли, однесѹм ѹвѹм *йѹорѹдйльи* Др, *йѹсѹсѹримй* мѹѹеш Р, *свѹкрви* К Мх, *свѹкрви* се дá В Ла, ја *ка́(м)* мá *свѹкрви* Ла, рѹкла мѹјѹм *свѹкрви* Гл, *свѹкрви* да сѹднем у крйло Ла, сѹднем *свѹкрви* у крйла С, а нѹм нестáо пешкйр, *Свѹйáни*, са крстáче ДД, према *свѹћи* искалѹмио В, *сѹсѹри* У, мѹјој *сѹсѹри* Гл, *сѹсѹри* ми бйло МК, ка́жем *сѹсѹри* Ко, *сѹсѹри* Др, мѹм *сѹсѹри* нѹ рече Мх, *сѹсѹри* МО, па дá *сирѹййњи* Вр, ја ка́жем мѹјој *снáји* М, при́чала сам и мѹм *снáји* Мх, скѹвам кáфу сй-

ну и *снаји* и *мене* ВД, ниједној *снаји* ја нисам рекла М, *шара* мџм *снаји* Ли, *Тџи* Др, *плаћа* *цркви* Ли;

у *Азањи* ВД, у *баји* Вл, по *тџм* *бајчи* А, по *башии* Вн, у *некој* *бџди* Гл, у *бежанји* Т, у *болници* ВД, по *Бџни* Ли, у *бразди* Ли, по *бџди* Ш, на *води* А, по *глави* МО, у *глави* МО, на *гџи* А Ло, у *души* Мх, у *зџми* Др, по *зџми* Вл Др, а *има* и по *зџми* Ло, у *кући* ВК, на *ливџди* А, *чувам* и у *магази* Рб, по *њиџи* Т, у *њиџи* ВК Вл, по *роси* Вл, по *роси* Ј СМ, на *тџм* *слџми* С, јџш му *била* *кућа* по *слџми* МО, на *шраџи* А, у *фурџни* Вл, у *цркви* Мх, по *шџми* Кр, у *шџми* Т, на *шџари* Др.

б) Забележено је скоро двадесетак потврда и с наставком *-е*, при томе треба рећи да је знатно чешћи у дативу него у локативу:

што, *нано*, *плачеш*, *кажем* *бабе* Су, *јавио* сам и *Бинџ* да *дџђе* Вн, кат си *кад* *реко* *девојке* *брезобрајну* *рџч* Су, па *такџ* *жџне* *негџве* (*намени* *комад* *чеснице*) Т, *да* *жџне* У, па *да* *краџе* Вн, *иштрикаџ* *њџм* и *Љџбџ* и *сиџу* Вн, па *риџи* *гџлуб* *јџдне* *Љџбице* *Мџјине* на *раџе* Т, *тџм* *идџсловоџе* Вн, *тџ* *сџстире* *најмлаџе* *јавиџи* Вн, *шта* сам *даџ* *старије* *ћџрке* *даџу* и *њџј* МК, *њџму* *триџс* *сџдам* *гџдине*, а *мџје* *унџке* *триџс* *дџвџ* Т, *сџвџ* *јџј* *спрџми*, *тџ* *мџј* *шурџаје* ВО;

а *ја* га *видим* *џвди* по *авџије* ВО, по *клуџиџ* Вн, по *сџшаринџ* Т, *нека* *жџна* у *Азање* ВК.

На карти бр. 3 видимо да се овај наставак факултативно јавља углавном у моравским селима (Вн МК Т и ВО), у два пункта на северозападу (У и Су) и два на југозападу (ВК Кч). Слична је ситуација у I зони (К-Р) Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995:90–1,154–155) и у Батовцу: *мојџј* *жџне*, *да* *мајке*, али *мајки*, *ћџрки*, *мајши* (мој материјал).

4.77. Код именица с кореном на велар у дативу и локативу јџднине, углавном услед аналогije, нема алтернације сугласника *г/з* и *к/ц*:

а) *заџдруги* К, *даџм* *заџдруги* Ко Ли, *књџи* У, *ируџи* Вн; *Драџи* Бд, и џн *каџе* *негџвим* *колеџи* Ко;

у *заџдруги* ВД Вр ДД Др Кч Мл Ра С СМ, *биџ* *упрџвник* у *заџдруги* Ло, у *књџи* Лг Ск, у *тџм* *књџи* К, на *висџкој* *нџџи* Би, на *нџџи* Ра, на *висџкој* *нџџи* Би, на *ируџи* Ли, у *јаџкој* *слџџи* Ли, по *снаџи* Ос, у *снаџи* Бд;

баџи М, а *ја* *каџем* *Браџни* Се, *војски* Р У, према џнџм *војски* Ли, *девојки* А Вн К, *отџшаџ* *девојки* у *кућу* Гр, према *девојки* МО, *мајки* Вн Се Ск У, *блаџо* *мајки* Ву Кч, *ја* сам *негџвој* *мајки* *баџа* Ск, *мџјџј* *мајки* П, *мџ* *мајки* У, *даџ* *мајки* Ра, да *даџм* *мџџм* *мајки* Бд, *даџла* сам *тџвојџ* *мајки* Ск, *даџ* сам *мајки* да *јџ* Ли, *ниџи* *мајки* *дџнела* Ла, *таџ* е *стриџ* *доноџиџ* *мајки* Кр, да *захџвалиџ* *мајки* Гл, *мајки* ми *издаџу* *пџла* *гџдине* МО, *јавиџ* се *мајки* В, *помџгли* *мајки* МП, *приџчам* *мџјџј* *мајки* Гл, *нашџм* *мајки* *прџда* П, *даџш* *мџзики* Р, а *мџзика* *сџвира* *цџлој* *иџблики* Лг, *руџи* Вн У, *тџј* *сџвасџиџи* Лг, ал *даџ* *џџм* *сирџиџиџи* Вр, *тџј* *слџжџавки* У, *лакше* је *сџџџи* Ли, *даџ* сам *сџџџи* да *јџ* Ли, *што* *сџџџи* *даџџм* МК Са, и *тџ* се *мало* *сџџџи* *прџдодаџџ* ДД, *полаџжем* *сџџџи* Вр, *полаџжем* *сџџџи* А, *полаџжим* *сџџџи* Ли Се, *ћџрки* Бд ВД Вн Ву Кр МО Ш, *мџјџј* *ћџрки* Вр, *мџм* *ћџрки* МО, *тџј* *њџној* *ћџрки* Ос, *даџм* *ју* *јџдан* *ћџлим* *ћџрки* Са, *да* *мџм* *ћџрки* Бд, *даџ* *ћџрки* Ба, *даџла* сам *мџјџм* *ћџрки* ВД, *њџној* *ћџр-*

ки Са, јави *ћерки* Ла, купио *ћерки* Ш, препишем *ћерки* А, ткала сам *ћерки* Се, дам сваком унуки В, дам унуки Ш; а овом *Десанки* није дао ништа Мх, онџом *Душанки* ДД, колико има *Леки* година Са, према *Паланки* Ли, исплела *Секи* А,;

по Америци Т, у банки В МО, био сам ја у *Бачки* Бд, рођена у *Бачки* Вр, у *беишки* Кр, стално сам на *варки* да се нека не ојагни, а ја да не видим В, о *војски* С, по *војски* Го, у *војски* А Бд В Гн Др Ј Кч МК Мл МО Се Ск СМ, ти си био у *војски* ДД, у *вашом војски* С, умро у *војски* Са, на *даски* А, у *кџмки* (гонак) В, у *књици* Лг, на *кудељки* Се, у *лушки* А, у *љуишћки* ВД, деда ју по *мајки* умро Вр, на *моишки* Гл, у *муки* Бд, по *њушки* ВД Ос, у *осмолешћки* Гл, у *иайрики* Др, на некој *идворки* Ли, о *том иолитишки* К, у *ираски* Ба, на *реки* А, у *реки* Рб, на *руки* Ли Ск, по *руки* Ву, у *мом руки* МО, на *слики* Бд ДД Лг Ли С, по *том слики* је познао ДД, у *слики* ВД, по *сирњики* Са, у *ишрски* Би, у *фабрики* Гл ДД, у *фијоки* Др, на *том великом иишки* А, на *ишаки* Ку, у *иушки* Вл; на *Грџки* Бд, у *Немачки* Су, у *Паланки* Бд МО, у *Паланки* А ВД Гл ДД Кр Ло С, он је стрелан у *Паланки* Лг, сад је у *Паланки* Т.

б) Алтернација сугласника чешћа је у локативу и то не само код именица које су у честој употреби (*рука, нога*), већ и код оних из савременијег вокабулара (*задруга, књига, айошека, банка, војска*), што указује на утицај стандарда:

мајци СМ, да *сидци* Мл, прџстро сам *сидци* Ра,

у *задруци* Др, у *књици* ДД, по једној *ноци* С;

у *аиошеци* МП, у *банци* Др, у *војци* Би Вн Ра У, у *Паланци* К, на *руци* МК Мл СМ, пре (при) *руци* В, у *руци* С.

И у околним говорима чешће изостаје или се факултативно јавља алтернација сугласника у ДЛсг. именица ж. р. на *-ка, -га*. Алтернација изостаје у говору Банатских Хера (Ивић 1958:335), Галипољаца (Ивић 1994:195) и у Чумићу (М. Грковић 1967:124 и 126). Алтернација се факултативно јавља у говорима Биограчића (само код именица на *-ка*, Ивић 1978:157), II зоне Крагујевачке Лепенице (Вукићевих 1995:154–5), централне Шумадије (Реметић 1985:247–8) и Батовца: *мајки, ћерки, девојки*, али на *слици* (мој материјал). У Драгачеву и осталим ИХ говорима резултати II палатализације добро се чувају и код заједничких, а углавном и код властитих именица (Ђукановић 1995:134).

Вокатив јединице

4.78. Овај падеж има наставке *-о* и *-е*, а може бити и једнак Нсг.

1. Наставак *-о* јавља се код хипокористика женског и мушког рода типа *Вџра-Вџро, Пџра-Пџро, наја-најо, шџча-шџчо*:

а) ајде, баба-*Анђо* Ш, кек-*Анђо* Ш, госпа-*Ано* Лг, *Вџро* С, како то бџше, *Вџро* Ву, јџл, *Вџро*, реко, шџто не дођеш ДД, ако џнеш два, ти *Вуко* Са, шџта је, *Гџро*, шџта плачеш Ла, *Гино* Мх, *Гџро* С, је ли, *Грџдџ* Ву, *Грџдо* Ос, *Дано* Лг, *Дџро* Гл, баба-*Дџсо* Ко, тетка-*Дџсо* Ко, ју, мори, *Дџсо* Са, *Злаишо*, дај свећу С, куку мене слатка *Злаишо* С, *Злаишџ*, како бе Живана С, сџди, *Зџро* Гр, мџн цџло сџло виџе *Кџко* Лг, а знаш шџто ме виџе *Кџко* Лг, џ, здравџо, *Лаишо* Вн, *Љубо* Ла, шџта радиш, *Мџро*

А, *Мiро* Ко, *Мiцо* Ск, *Рâдо* Ла М, реко, *Рâдо*, одмори ти твоје ноге М, а ти си, *Рâдо*, узела јајце Ш, баба-*Рâдо* Ш, бежи, *Рiно* Лг, сеја-*Рôсо* У, тетка-*Рôсо* У, *Ружо* МП Ш, кума-*Ружо* МП, *Ружб* (приликом дозивања) Ш, *Сêјо* Мх, дè, реко, ти *Слâђо*, мён угоди нешто Са, *Снêжсо*, д идемо да га нòсимо ДД, êј, *Сôјо* Лу, *Сiјано* Гр, *Тâло* (од Наталија), овè грање да склòниш Вр, âјде, ти *Тâло*, д идеш да набè-реш грòјзе Вр, *Цâјо* В;

б) *Âцо* сiнко МП, jÿ, реко, *Брâно*, немòј Мх, *Дâјо* Лг, *Дрâго* сiне Др, брè, *Дрâго* Лг, овò је твòа нiшка, *Дрâго* С, *Жiко* ВД Ко, *Жiко*, губиш поверèње С, *Жи-цо* М, *Зêко* К, *Јòво* дèте Ла Са Ш, jÿ, црни *Кêко* Лг, *Лâло*, пÿсти ме Р, сiне *Мiко* ВО, штò, *Мiко*, не побèгнеш Лг, *Мiко*, колико бèше Ло, виче га: *Мiро*, *Мiро*, да изиђе, а он у кÿћу па һÿти М, *Мiро*, штò си ÿзо М, *Мiћо*, немò такò да рâдиш А, *Мiћо* сiнко Ла, штò нè дође, *Мiћо*, да закòљемо Са, *Мòмо* Гл, штò нiси седèо, *Мòмо*, овâм Кр, *Нèшо* Са, *Пèро* Бд, причај *Рâјо* С, *Тòмо* Ли;

в) *бâко* Вн Ко, *дâдо*, да продâм штâ ће мён Ко, *дâдо*, бату чÿвај Ло, *дâдо*, âј-де Т, па *дâјко*, зâшто си кÿћи, пâзи на дèте Ла, *дÿшо* мòја Бд Ла, *кèво* Ла Са, *лâсио* Ли, âј, *мâјко* МО, дè, *мâјко* Лг, *мâјко*, дâј мène Су, иjÿ, кÿку, *мâјко* Лу, кÿку, *мâјко* Др Р, немò, *мâјко* да кÿкаш Ко, *мâмо* А Бд Са Се Ск Ш, брè, *мâмо* Ла, êј, *мâмо* Ли, jò, *мâмо* М, jâо, *мâмо*, кâко һу А Гл, а дi ће, *мâмо* да га донèсемо Ко, сâ һу jâ д идём, *мâмо*, да вiдим Са, мèти, *мâмо*, лонче Ко, ðћу, *мâмо*, ðћу Гл, нèћу, *мâмо* М, нèћу га, *мâмо* С, пантим, *мâмо* Ву, посèј и ти, *мâмо* Са, сèди овдè, *мâмо* Вн, спрè-мите, *мâмо*, ви тò Се, *нâјо* Ск, глè, *нâјо*, мâти Ло, *нâјò*, âј да ти опèрем ноге Ло, *нâ-јо*, реко, изглèда ми да си ти плакала нèшто Ло, *нâно* Гл Ла МП Ск Су, штò, *нâно*, плачеш кâжем бâбе Су, jâ нèћу да ти глèдам кÿћу, *iрiјо* Са, *iрiјо*, мнòго си ми забрiнута В, iмам, *iрiјо* Ло, *iрiјо*, пòшто ти пасÿљ Ш, êј, *iрио* МК, *свâјо* Ск, слат-ка *сèјо* С, *сèјо* Ск, *шèшо* Вн, âјде, *шèшо* Са;

г) *бâбо* Р, овâм, *бâшо*, у рет Лг, кâко си, *бâшо* (свекар) Ла, *бâшо* и ти дèдо, iмам нèшто да ви се пожалим Ло, è, мòј *бâшо* Ло М, *бâшо* (девер) Мх Р, свèкра вичем *бâцо* или *бâшо*, а дèвера *дèшо* Ск, *бâшо* (свекар) Су, ÿзи, *дèко* Бд, âјде, ре-ко, *дèшо* Гр Мх, ес ти, каже, *дèшо* Ло, збòгом, *дiко* Кр, *òцо* В Вр Гл С, jâ сам вика-ла òца *òцо* Мх, па, зовè се код нас *òцо*, већном тò је старò било *òцо* Мх, дi бèше, *òцо* С, море, *òцо* Т, *iâшо* Ск, *шâшо* Мх, êј, *шèчо* ДД Ла Р Ск, ÿ брè, *ÿјо* Вр, штâ је, *чико* Р, *чико* Ш.

2. Наставак -о имају и именице женског и мушког рода типа *бâба-бâбо*, *дè-да-дèдо*:

д) *бâбо* А Бд В ДД МО Мх Ос С Ск У, вiдићеш ти, *бâбо*, штâ ће да бÿде Др, виче, *бâбо*, слатко мòе (чукунунуче) нека расти Го, дођи, *бâбо*, и ти А, зашипи, *бâбо*, отшипи, *бâбо* Ли, па знам jâ, *бâбо* Го, добар-дан, *бâбо* Вр, âј, *бâбо* да jèдемо Ск, jÿ, *бâбо* Са, *бâбо*, ти мène да наÿчиш Ву, *бâбо*, па кâк ће ми тèб да се одÿжимо Ла, остâни (акц. у емфазу), *бâбо*, мaл тÿ Т, прекрсти ме, *бâбо* Кр, *бâбо*, чÿвај тò дè-те В, *бâбò* (у дозивању) Др, jâо, кÿћо мòја Вн, кÿћо мòја Др, мòја кÿћо Мх, причај ти, мâмо Вн, мòја мâчко Мх, *Пèйо* (Нсг. ж. р. *Пèйа*) Ло, *шèйко* МО, штâ е, *шèйко*

А, чѸем, *шѸеѸико* А, па мѧ жѸна вѸкала: *шѸеѸико*, њѸ Лг, подај му, *шѸеѸико* А, *шѸеѸико*, дај мѸне Су;

ђ) ел вѸде, *баѸцо* (обраћање оцу или свекру) Лг У, јѸ, *дѸдо* ДД, е, мѸј *дѸдо* МО П С, *дѸдо*, немѸ да Ѹреш ВО, *дѸдо*, кѸко ти се допада унѸка Кр, ладно ти, *дѸдо* Ла, *дѸдо*, штѧ га мрзиш Ла, држ, *дѸдо*, дизгѸне Ло, бѧто и тѸ *дѸдо*, Ѹмам нѸшто да ви се пожѧлим Ло, па кѸко, реко, брѸ, *дѸдо*, Ѹни нѸсу погѸлили нѸге Ли, ѧјде, *дѸдо*, причај ни П С, еј, *шѸѸио* МО Р, Ѹђу, *шѸѸио* Ву, брѸ, *шѸѸио*, каже Ло, *шѸѸио*, јѸди М, сѧд зовѸду: *шѸѸио* и друкше јѸк Мх, *чѸчо* Ш, *чѸчо*, Србин да бѸдеш Др, *чѸчо*, дошѸ овѧ Димитрије з друма Ло.

3. Исти акценат и наставак у Всг. имају и именице следећег акценатског типа *жѸна/жѸна/жѸна-жѸно*:

е) *жѸно* Ла Се, а, *мѸшло*, нѸ да Ѹикнеш вѸш у њѸву док сам јѧ жив Р, *снѧо* мѸја Ла, *снѧо*, фѧла ти Ла, *снѧо* С Су, *снѧја* Ш;

4. И тросложне именице женског и мушког рода с различитим акцентом у Нсг. имају наставак *-о* у Всг.:

ж) *гѸсѸођо* В Ла Р, јѸ ли, *гѸсѸођо* Др, немѸ да лѧжеш, *лажѸро* Ск, баба-*СѸе-вѧно* Ш, *девѸјко* В;

владѸико ДД, господѸне *вѸјводи* Р.

4.79. И тросложне и четворосложне именице на *-ица* углавном имају наставак *-е* и знатно ређе *-о*:

1. *Дрѧгице*, мѧни се тѸга Ла, *ВѸрице* Бд, *ЛѸбѸице* ВД Ла Ли МК Ос, *МѸлице* ВД Ли МК Мл МП Мх Ос Ск СМ, *Нѧдице* Ву; избацѸј, *ДѸбрице* (м. р.), онѧј цемент Су, *дѸицие* мѸја Го.

немѸј, *гѧздарѸице*, Ѹишта да прѧиш Рд, *голубѸице* (обраћање заови) Ск, *девѸј-чѸице* П, *домаѸице* Др, јѸ ли, *другарѸице* Ло, слѸшај, тѸ *другарѸице* Ло, *лейѸѸице* Ск (обраћање заови) Ск;

2. ѸѸти, тѸ *лисицо* Бд; *кѸкавицо* Ли, *мушкарѸицо* С;

3. Само у једном пункту (Ш), у којем је знатан удео становништва торлачке миграционе струје (Дробњаковић 1925:266–267), код именице на *-ка* у Всг. забележили смо наставак *-ке*, поред чешће и обичније једнакости са Нсг.:

мори, *ЖѸвке*, јес бѸла тѸ код баба-Стевѧне Ш, уп. и *мѧјкѸ* у С; *шѸѸи* Вн.

4.80. Приличан је број примера са наставком *-а*, тј. са једнаким вокативом са номинативом једнине:

1. Код двосложних и тросложних именица на *-ка*:

кума-*ЖѸвка*, додај и онѸ Др, тетка-*ЖѸвка*, мѸн млѸго бѸло бѸље прѸ Др, да се прѸђе, бѧрем, *ЖѸвка*, две нѸдеље Ш, мори, реко, *ЖѸвка* Ш, дрш се, *МѸлка*, да не испаднеш П, ѧјде, *ПѸрка*, Ѹзни Ла, слѸшај, *ПѸрка* Ла, Ѹзи, *Сѧвка*, каже, кѸпај М,

и немђј да се лѹдаш, *Сѡвка*, каже М, *Сѡвкѡ*, јѡ једѡред вѡко, *Сѡвкѡ*, дрѹги пѹт Лг, тѡ *Сѡјка* Мх;

каже, *Босѡљка*, јѡ сѡд идѡм Ву, ѡј, *Душѡнка*, и тѡ ДД, сѡмо јѡ се не сѡћам ка су ткѡли сѹкно, *Живѡнка* П, јѹ, тѡ *Јавѡрка* Са, јѹ, *Милѡнка* А, ѡди, *Милѡнка*, да вѡш нѡшто ДД, каже, прија-*Милѡјка*, брзо дѡђи А; уп. и ѡј, *Живадѡнка* Ш;

мѡјка Ск, нѡсам, *мѡјка* Ла, *мѡјка*, фѡла онѡ кѡ е тѡ урадио С, подѡј, *мѡјка* У, *сѡјка* (обраћѡње заови) Бд Ск, па дѡбро, *нѡјка* В, бѡже, *снѡјка* МО;

па вѡкѡли су нѡкад, тѡ су крстѡили јѡтрву: сѡјо, *деверка*, *шећѡрка* Мх, ѡј, *комѡшѡнка* Ли, јѹ, *комѡшѡка* В, *роћѡнка* (обраћѡње заови) Ск; уп. и ѡди, тѡ *ѡарѡшѡизѡнка*, причај М;

ѡѡѡка Вн, ѡјде, *ѡѡѡка*, овѡм Се, *ѡѡѡка*, немђј тѹ да седѡш Др;

2. Код тросложних и четворосложних именица женског и мушког рода на *-ѡца*:

Љѹбица В Вл, ѡј, *Мѡлица* В Ј Рб, *Мѡлица*, дѡђи Гн, чѹјем, *Мѡлица*, Су, јѡс, *Мѡлица* Су; *девојѡица* В, *другарѡица* В, *Радѡјѡица* Лу.

Примери из В нису забележени у спонтаном разговору, већ су то одговори на питања из нашег упитника, али би могли бити аутентични будући да се такви облици налазе и у централној Шумадији, а чули смо их и у другим испитиваним пунктовима. Иначе ови облици познати су многим говорима Ш-В, С-В, К-Р дијалекта, али и на западносрбијанском терену (Реметић 1985:248)

3. Код двосложних и вишесложних именица женског и мушког рода на *-ѡ* и с различитим акценатским ликовима:

баба-*Бѡла*, да ми набѡреш тѡ копрѡви Р, вѡче: *Дѡвна* Ку, каже, *Дѡвна*, оћеш д идѡш Т, јел, *Лѡѡа*, јел идѡш Ву, тетка-*Ѡлга*, ак ѡће д идѡш В, јел, *Ѡлга*, штѡ запѡва Т;

ѡјде, *мѡда*, устѡј Ск, *сѡрѡна*, свѡка ви чѡс Ла, јѡ ли, *сѡрѡна*, реко Ло, јѡ ћу, каже, *сѡрѡна*, да плѡтим свѡ тѡ да се окѡпа за дѡн Су;

бѡба, продѡј А, сѡди, тѡ *бѡба*, сѡд Го, ѡна, чѡк, *бѡба*, ѡна препѡше рѡцепт Са, јѡј, *бѡба* Су, јел, *бѡба*, кѡко је бѡло У, мнѡго ме, *мѡма*, жѡо за тѡбе Ко, *нѡна*, скѹвај пасуљ МП, добројутро, *снѡја* М, вѡче снѡву: *снѡја*, *снѡја*, штѡ рѡдите М, немђ, *снѡја* Са, нѡмој, *снѡја*, да бацаш У;

У нашој теренској бележници уз вокатив *снѡја* нашла се опсервација да се тај облик употребљава у индиректном, а *снѡјо*, *снѡво*, *снѡо* у директном обраћѡњу. Штета је што није увек бележен шири контекст у којем се јављају вокативне форме.

бѡца, нѡш зѡбран пѡчистили свѡ Бд, ѡшо ми сѡн, *брѡћа*, у гѡсте Вр, *дѡда*, па па Бд, *дѡда*, штѡ си ми кѹпио Ск, *чѡча* К, ѡј, *чѡча*, дѡђи да рѹчаш Ла, ѡјде, *чѡча* Ло;

ѡна, дѡши МП, вѡдите, госпа-ѡна Лг, тѡ ћеш, *Вѡдѡсава*, д ѹмреш ѹ њи Бд, *Јѡвана*, сѡђите дѡле Кр, нѡсам, *Лѡјѡсава* Лг, ћути, тѡ *Лѡјѡсава* Бд, ѡј, *Милѡнѡја* А, *Младѡна*, ѡјде да рѹчѡмо МП, бѡж, *Санѡла*, овѡм Ш, морѡ, *Селѡна*, ѡјде Ла; *Ангѡлиѡна*, долѡз овѡм Мх, ѡјт, *Крѡсѡшѡна*, дѡмо мѡ код мѡје кѹће Са, бѡже, *Милѡва*, не мѡгу от пѡсла МО, ѡј, *Милѡва* Ск;

слўшај, *Живойа* А, *ѐј*, *Стїаноја* Ш, *ијў*, *реко*, *црни Ћгљеша* ДД, *слўшај*, *Драгїша* ЛГ, *ајд*, *брѐ Љубїшиа*, *ми идѐмо кўћи Са*, *ѐј*, *Илија* ЛГ.

4.81. Заједничке именице женског и мушког рода на *-а*, којима се означава сродство или титула, уз властита имена немају ни свој акценат а ни падежни наставак:

а) *ајде*, *баба-Анђо* Ш, *баба-Бѐла*, да ми набѐреш тї копрїви Р, *баба-Дѐсо* Ко, *баба-Радо* Ш, *госїа-Ано* ЛГ, *госїа-Ања* ЛГ, *кек-Анђо* Ш, *кума-Рўжо* МП, *їрија-Милџка*, *брзо дџи* А, *сеја-Рџо* У, *шїшка-Дѐсо* Ко, *кума-Жївка*, *додај* и *онџ* Др, *шїшка-Жївка*, *мѐн млџо бїло бџе прѐ* Др, *шїшка-Олга*, *ак џе* д *идѐш* В, *шїшка-Рџо* У;

б) *глѐ*, *баїша-Илија* Р, а *џеш* тї, *газда-Мїлоје*, да *плїтиш* тџ В, *деда-Цајо* Р, *чика-Дўцо* С, *чика-Ћуро* С, *чика-Мїлоше* Р, *ћути*, *чика-Мїто* Ли, *чика-Мїћко*, *тѐбе нѐшто нїје дџро* Ла, а *мџ* џац *каже*: *чика-Никџа* Ву, *чика-Стѐво* Р.

Генитив множине

4.82. Док у централној Шумадији (Реметић 1985:249) наставак *-а* има блажу тенденцију ширења на рачун *-и*, а у нашим говорима овај други скоро је потиснут. Дакле, у овом погледу С-В је ближи К-Р, а не Ш-В дијалекату. Стога би требало кориговати констатацију изнесену у претходно цитираном раду у којој се каже да је „експанзија наставак *-и* карактеристична за Ш-В и С-В терен“.

У К-Р дијалекту наставак *-и* не познају левачки (Р. Симић 1972:293–294), трстенички говор (Јовић 1968:100–101), а ни прва зона (К-Р) говора Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1992:159) док се у Ресави ретко среће (Пецо — Милановић 1968:327), као и у говору Чумића (М. Грковић 1967:124).

У Ш-В дијалекту наставак *-и* је „релативно чест“ (банатски говори, Ивић ... 1997:62), а „нарочито кад означава меру и количину“ (говор Кикинде и околине, Милетић 1940:23). Овај наставак „изразито се шири“ у Мачви (Б. Николић 1966:261), а у Рачи је и „изразитији него у књижевном језику“ (Р. М. Павловић 1982:26), као и у Крагујевачкој Лепеници, и то у другој зони, која је представник Ш-В дијалекта (Вукићевић 1992:159–160). У шумадијском говору у Гружи наставак *-и* јавља се само код именица чији се корен завршава сугласничком групом између којих се не јавља непостојано *-а-*, али ни наставак *-а*, који је у примерима типа *мајака* искључен (Стевовић 1969:461).

1. Наставак *-а* се јавља код именица:

а) чији се корен завршава на један сугласник:

преко оних *авлија* В, овўд преко *авлија* Др, *пѐ-шѐз баїшара* А, *двџс пѐт баїшина* ВО Т, *кољико вџрнїца*, *тољико пџрнїца* Кр, из *варошїца* Го, од *вѐна* Др, *сїла вџана* Лу, од *вџљика* А, *вўруна* Др, *пўно гњїда* МО, *кољико је гџдина* М, *дўго гџдина* ВО Го, *сїла гџдина* Гр, *пѐт гџдина* ВО ДД Мх Ск, *шѐз гџдина* Т, *сѐдам гџдина* ВО Го ДД Ск, о *дѐвет гџдина* ўмрла Са, *једанајз гџдина* М, *трїнајз гџдина* Ли, *петнајз гџдина* Ло, *седамнајз гџдина* А, *дѐсет гџдина* ВО ДД Са, *двџз гџдина* М Т, *че-*

трѐз *гòдина* Лг Са, педесѐт *гòдина* МО, шѐсет *гòдина* Лу, двајстину *гòдина* Гр, триестину *гòдина* Го, стò *гòдина* Вн Ву Го, шѐз *гранѝа* Ло, из дрүги *дрџава* Ос, петнајз *дүшѝ* Вр Ла, седамнајз *дүшѝ* Ву, по двајз *дүша* Се, по стò *дүшѝ* А, пѐт *жѝца* Кр, није имѝла ни *зѝвеза* Ла, пѐт *ѝѝада* Бд Ла М, дванајс *ѝѝада* ДД, стò *ѝѝада* К С, триста *ѝѝада* Кр, стò *комѝѝа инѝкциѝа* М, о тѝ *нѝкциѝа* Кр, пѐт *нѝкциѝа* МО, двајс *ѝѝбука* Са, нѐт *каѝѝа* (у дечијој игри пиљака) ВД, по дѐсет *каѝѝа* Го, шѐс *књѝга* В, *кобасѝца* Мх, ѝма *кòза* кòлко вòлиш Мх, ко тѝ *кòлиба* ВО, на нѝколико *кòлиба* Рд, иза *кòпѝа* Ло, от *кòшуѝа* Бд У, по пѐ-шѐс *кòшуѝа* Мх, имò сам *крѝава* Бд, имò сам врло дòбри *крѝава* ВО, код нѝгòви *крѝава* М, по шѐ сѐдам *крѝава* Вн, пѐтнајс *крѝава* ВО, колико ѝмаш *крѝа* Го, ма̀ло је *кү̀ћа* имѝло Гр, ѝду поред *кү̀ћа* Са, пѐт *кү̀ћа* Т, *крѝава* из *Лѝвада* долазу С, из *Лѝѝа* Ли, од *лѝсица* А, учи *лѝѝѝа* К, имѝло *мѝлина* ВД, око тѝ *машѝна* ДД, петнајс-шеснајс *мòба* ВД, пүно *њѝвѝ* имѝли смо Го, имò највише *њѝвѝ* Гр, преко *њѝвѝ* Ли, ѝма пүно *òбавеза* Мх, òсам *ѝѝада ѝѝра* В, нѝсам бес *ѝѝра* нѝкад Са, тò и кòшта гр̀дни *ѝѝра* ДД, нити *ѝѝра* нити стѝна Мх, седамнајс *ѝарцѝлѝ* Т, колико ѝма *ѝѝлена* Вр, до *Пòклада* А, од Божѝћа до *Пòклада* ДД, Ли, сѐдам *рѝна* Ба, четрѐ *свѝћѝ* Гл, *свѝћѝ* Вр, шѐ *свѝћа* Бд, нѝколико *свѝћѝ* ДД, пүн òбор *свѝћѝ* Лу, имѝло *свѝћѝ* Ос, *свѝћа* ма̀ло ѝмало С, по двајс-тријс брѝвѝ *свѝћѝ* Т, око *слѝма* Мх, ко *снѝјѝ* Ву, пѐ *сѝòѝѝина* Бд, сѐдам *сѝòѝѝина* К Лг, пѐт *сѝòѝѝина* Ло, ѝѝаду дѐве *сѝòѝѝина* шѐсте гòдине Бд, са свѝ *сѝрѝнѝ* Ли, па о *ѝрѝвѝ* се лѐк прѝви ДД, из *Ўдовица* Ко, дѐсет *ча̀ша* ВД, *чѝрѝгѝ* Ли, гомѝле *Шѝѝаба* Ло, дѐ-вет *Шѝѝаба* Ло, кутѝје *ѝѝѝица* Гл, от *шѝѝѝа* Ву, вр̀ста *шѝѝѝа* Ли, иза *шѝѝѝа* Гр, и òна се чѝтаво крѝје иза *шумарѝца* онѝ В;

б) чији се корен завршава сугласничком групом с непостојаним -а-:

од брѝсака Ву МО, од *вѝшања* Ла, имѝло ма̀логò *вòћака* Т, од *гү̀сака* Ба, сѐ-дам *гү̀сака* дѝвлѝа Ск, о *дѝсака* А Лг М МК П, пѐ *дѝсака* М, код нѝки *девојѝка* Бд, имѝ лѐпи *девојѝка* Бд, пүно *девојѝка* С, пѐт *девојѝка* Мх, из *ѝсала* (одговор на директно питање) Ба, до *колѝчака* А, от *кондѝѝа* ДД, по пѐтсто *лѝѝѝа* Се, по дванајс *лү̀ѝака* ѝма А, ниј имѝло *лү̀ѝака* ВД, пүно *мѝчака* Се, око тѝ *мòѝака* А, сѝла *овѝѝа* Го, толико *овѝѝа* Би, тòлко *овѝѝа* Гл, од *овѝѝа* Го, двајс *овѝѝа* Т, трије-чѐтрес брѝвѝ *овѝѝа* С, преко четрѐз брѝва *овѝѝа* Го, седамдѐсет брѝвѝ *овѝѝа* Ли, од *овѝѝа* Гр, штѝ òн *овѝѝа* ѝма Се, пүно *овѝѝа* П, трѝнајс *овѝѝа* Бд, преко двадѐсет *овѝѝа* А, ѝѝаду брѝва *овѝѝа* Мх, от *ѝлòвака* Ба, от *ѝрѝсака* Ба, трава повише *ѝрѝѝѝака* Др, десетѝну *ѝү̀шака* Ло, о тѝ мòѝи *сѝсѝѝара* Го, нѝколко *сѝсѝѝара* У, ѝмамо рѝзни *сòраѝѝа* Се, испот *сү̀кања* В, от *сү̀кања* Мх, о(д) *ѝѝѝѝака* Се, вѝнац о *ѝрѝѝѝања* Кр, седамдѐсет и нѝколко *ѝр̀мака* (кошница) Лг, ко *ћү̀рака* Гл, о(д) *ћү̀рака* ДД, имѝло *ћү̀рака* Ос, седамдѐсет *комѝта* *ћү̀рака* Рд, нѝки *пѝрчиѝи* о *цѝгала* Рд, *ѝа-*најс *цр̀кава* ѝма ДД, у стò *цр̀кава* ДД, ѝмамо ти мѝ прилично тѝ чѝсама Би, о *чѝса-*ма Го;

в) чији се корен завршава сугласничком групом без непостојаног -а-:

ни шѐз *бѝнка* С, педесѐт *бѝнка* К, *ѝеданѝс бòрбѝ* Др, шѐ-сѐдам *брѝздѝ* А, ѝма двајс *вѝѝѝа* Бд, кòлко рѝтова, *вѝѝѝа* Бд, међу *вр̀сѝѝа* Го, од нѝколико *вр̀сѝѝа* Мх, код *гѝзда* Ву, бес тѝ *игрѝнка* Гр, из *ѝасла* Ба, по дванајс *кòрѝа* У, òна напечѐ сѝла *òвѝа* Ба, двајс *ѝѝсанка* МО, из *рѝдња* С, по дѐсет *свѝдѝа* Ли, колико *слѝмка* толико

јагањаца МО, има пѐт *сѡрѡа* СМ, о дѐвет *сѡрѡа* ВД, двајс *шѡблѡ* Ли, ја ћу пѡре да позѡјим од овѡ *цећѡрка* У.

2. Само у неколико именица (*банка, игранка, койча, милијарда*) забележен је наставак *-и*: пѐт *бѡнки* Т, двајз *бѡнки* Р, пѐт дѡнара тѡ је пѡсе бѡли пѐт *бѡнки* Ск, бѡло је и *игрѡнки* Рд, имѡ *кѡйчи* и на нѡге и на рѡке Р, пѐт *милијѡрди* Ос, сѡдам *ћѡрки* Се.

Наставак *-и* забележили смо и код именице *койрива*, која, пак, има само један сугласник на крају корена: да ми набѡреш тѡ *койрѡви* и да ми скѡваш Р, набѡре *койрѡви* Р. У говору Драгачева (Ђукановић 1995:135) инвентар ових примера је нешто већи: *бѡбѡ, жсѡкѡ, ѡрѡчѡ/ѡрѡчи, шрѡбѡ*.

4.83. Наставак *-у*, остатак дуала, јавља се само код две именице *нога* и *рука*: без *нѡгу* Ра, без *нѡгу* Ј, без *нѡгу* ВД, испод *нѡгу* детињи Мх, испод *нѡгу* С, ја од мѡли *нѡгу* нѡу (неку вѡду) пѡјем Би, од мѡли *нѡгу* Ли Мх, од мѡли *нѡгу* МК, од *нѡгу* Ск, без *рѡку* Ра, без *рѡку* ВД, без *рѡку* Ј, преко њѡгови *рѡку* Гл.

За разлику од стања у централној Шумадији (Реметић 1985:251), где су ове две именице забележене само са *-у*, у нашим пунктовима јавља се и веома фреквентан наставак *-а*: вѡше *нѡгѡ* Др, испод мѡји *нѡга* У, ја да ѡмрем од *нѡгѡ* П, ѡће да м удѡри длѡном око *нѡга* Ло.

Овај наставак је у централној Шумадији нешто чешћи код именице *слуга*, коју најалост нисмо срели у нашој богатој грађи.

Сам положај наших говора условио је чување старог дуалског наставка *-у*, као што је у Ш-В дијалекту, и продирање новијег *-а*, што је рефлекс завршеног процеса у К-Р говорима. Ареал ових наставка у наведеним дијалектима утврдио је Слободан Реметић (1985:251). Овоме можемо додати и податке за говоре Баната (Ивић ... 1997:62–63) у којима наставак *-у* редовно долази код именица *нога* и *рука*, а код именице *слуга* напореда се јављају и облици са *-у* и са *-а*. У Ш-В дијалекту Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995:160) среће се наставак *-у(в)а*, код старијих, и *-у*, код млађих говорника. У К-Р дијалекту ове исте зоне јавља се само наставак *-а*. У Драгачеву (Ђукановић 1995:135) цело подручје познаје облике *рѡкѡ* (*рѡкѡ*), *нѡгу*, а само код двојице информатора чуло се *рѡкуа*, *рѡкѡи*; *нѡгуи*. Код именице *слуга* наставак *-а* је много обичнији (*слѡгѡ*), а *-у* представља изузетак (*слѡгу*).

4.84. Само у три пункта забележили смо и наставак *-и(ј)у* и то код именица *нога*, *рука*, *јасле* и *наћве*: од *нѡгѡју* Ла, с *нѡгѡју* Др, од *рукѡју* Ла, јѡду крѡве из *јаслѡју* ВД, прикѡ/прекѡ *наћвѡу* Др.

Овај наставак је забележен и у говору Биограчића (Ивић 1978:155) и Чумића (М. Грковић 1967:125–126), али само код именица *нога* и *рука*.

4.85. Нулта морфема у Гпл. везана је само за две лексеме *година* и *сѡѡшѡна*, употребљене у бројним конструкцијама: бѡло ми сѡдам *гѡдин* ДД, шѡ-сѡдам *гѡдин* Се, јѡш једанѡјз *гѡдин* Ло, бѡло му трѡнѡјз *гѡдин* ДД, от шеснѡјз *гѡдин* Су, осамнѡјз *гѡдин* имѡ Во, до осѡмнајз *гѡдин* Су, дѡсет *гѡдин* се нѡсам жениѡ ДД, има жуљевѡ о дѡсет *гѡдин* Кр, прѡ двајс-тријз *гѡдин* Вн, пѡдѡсет *гѡдин* Кр Рд, о де-

ведѐсет гòдин Вн, стò гòдин Вн Ву, нѐколико гòдин Вн, у млади гòдин ВД, четйри сйòйин К С.

У централној Шумадији (Реметић 1985:253) само су два примера забележена с нултом морфемом, али не од именица наведеног типа, већ од *исма* и *иушка*.

4.86. У ограниченом кругу лексема (*банка, година, хиљада, милијарда, сйòйина*, али и *јабука, сорѝа, чараѝа, цигла, Циганка*) уз бројеве факултативно се јавља и наставак *-е*, пореклом из НАпл. а подржан конструкцијама с Гсг. (Ивић ... 1997:63): пѐт б̀анке ВО, дв̀анајс б̀анке д̀укат У, д̀есет б̀анке Ск, дв̀ајз б̀анке Ло, трѝез б̀анке Ло, пед̀есет б̀анке ДД Ло, да̀десет ѝ̀љаде д̀инара ВО, стò дв̀ајс ѝ̀љаде ц̀игле Ос, трие ш̀ес ѝ̀љаде д̀инара Т, трѝдесет м̀илиј̀арде Гр, трѝес и пѐт м̀илиј̀арде пл̀ату ѝма Т, стò м̀илиј̀арде У, по òсам сй̀òйине Ос, пѐт гòдине ВО, ш̀ез гòдине Т, до д̀евѐт гòдине Ос, по стò петн̀ајз гòдине Т, от сед̀амн̀ајз гòдине ВО, дв̀адесет гòдине Кр, дв̀ајс и сед̀ам гòдине Т, трѝес сед̀ам гòдине Т, и б̀рат му се оженѝо у чет̀рѝез гòдине Т, у пед̀есет гòдине Т, у ш̀есѐт и ш̀ес гòдине Ск, ако доживим сед̀амд̀есет гòдине ВО, осамд̀есет гòдине Ву, по дв̀а трѝ вагòна *ј̀абуке* Би, од нѐколко с̀ор̀ше Рд, ѝма *Ц̀иганке* п̀уно У, трѝе ч̀араѝе Са.

Уместо Гсг. забележена је плуралска форма у једном примеру: о четйри ѝ̀љада к̀ила У.

Сви ови примери нам потврђују да аналитизам напредује у испитиваним говорима.

Датив, инструментал и локатив множине

4.87. У дативу и инструменталу јавља се само наставак *-ама*, а у локативу се среће и *-а*, будући да је дошло до синкретизма овог падежа и генитива.

Дпл.: говорили *дев̀ојкама* Ск Су, да̀ дѐцама Бд, узѝмље *г̀аздама* Вр, *г̀аздама* У, да̀р л̀удима, *жен̀ама* Р, ти к̀ажи *жен̀ама* С, ја сам с̀удио у к̀ући сед̀ам гòдина *жен̀ама* и дѐцама Ло, *жив̀инама* да̀еш П, да̀јемо к̀р̀авама Ла С, полагò *к̀р̀авама* Мх, зѐт куп̀ује *свасѝѝкама*, *шурн̀ајама* ВД, ба̀ца свињ̀ама Ос, да̀м свињ̀ама МК, па да̀ свињ̀ама Вн Се Су, да̀мо свињ̀ама Су, свињ̀ама да̀емо Ву, д̀улек д иц̀ѐпаш свињ̀ама Са, òно печ̀ем свињ̀ама МК, прича *сељ̀анкама* А, *ћѐркама* Др, *ћѐркама* Рд Ск, клѐчала сам пешк̀ири *ћѐркама* Вн, *ћѐркама* сам ткала П, и *ћѐркама* и њ̀ему Су, пл̀етем бл̀узице *ун̀укама* и *сн̀ајама* У, *ун̀укама* Гр, изд̀ам мл̀еко уч̀ишељ̀кама М, òдно *Ц̀иганкама* У, ј̀авио *Шв̀абама* Ло;

Ипл.: са л̀епим а̀љинама Бд, уд̀ара *байѝнама* Мх, са б̀раћ̀ама А, међу б̀раћ̀ама Би, *вѝлама* А Ба В Ли, г̀ура *вѝлама* МО, са да̀чѝцама А, међу *дев̀ојкама* Бд, за л̀епим *жен̀ама* Ли, разгов̀араш са *жен̀ама* Ос, сас *ј̀абукама* Су, за *ј̀аслама* ДД, с *ј̀ѝвр̀ама* М, са *ј̀ѝвр̀ама* МО, са *кар̀уцама* К, са *колѐчкама* А, с *коѝуљама* В, са *к̀р̀авама* А ВО С, ора̀ло се *к̀р̀авама* Мх, *ло̀йаѝама* ба̀цали Бд, са *ло̀йрама* А, са *мак̀азама* А, сѐкла *мак̀азама* Бд МО, òни *мак̀азама* сѐч̀у ДД, ма̀л је нѐгде др̀пим *мак̀азама* Ла, *моѝѝкама* А, сѐјало се *моѝѝкама* ВО, сѐч̀у *моѝѝкама* Се, уби́ле га ж̀ене *моѝѝкама* ВО, па осѐти под *ног̀ама* Ло, с *ног̀ама* ДД, са *ног̀ама* МО, сас *й̀арама* У, òна (мòрка) ѝде с овѝ *й̀илицама* Са, са машинским *й̀ушкама* ВО, *рог̀уљама* А, држѝ ру-

кама А, жњемо рукама Са, ја сам рукама прала Го, веруј да рукама и ногама нисам мрдо Лг, рукама Ли, с рукама МО, саницама МК, са тим санкама Бд, санкама МК, соницама В, све сикирама сekli Бд, са снајама Гл, са узицама МК;

Лпл. -ама: по авлијама Ву, на айерацијама ВД, њшо по бањама Ла, по башиама А, по будзама ВД Ла, на вежбама Бд, у вурунама Бд, у жицама Бд, у тим дрвеним зградама А, на игранкама Гл, ишло се по игранкама, по њеванкама Гл, на јаслама МО, у кайама Бд, у књигама има Мх, на колечкама А, по колибама С, на кошарама А, идеду по кућама Ву, иде човек по кућама Р, по кућама Ко Мх С, чувам овце по ливадама Ј, там у ливадама А Ј, по маљама Т, на ногама ДД Кр, вене по ногама В, у ногама А, по њивама А ВД Гр, у њивама Ба, по динишинама Кр, у њекарама Бд, у њесмама ВО, на раијама Ву, по рекама А, и јавимо се свима нашим родбинама Ло, на рукама Кр, по рукама МО, на санкама К, по свадбама Бд, по собама Мх, она била на школама ДД, по шумама А, по шујама А;

Л=Гпл.: по буса (одговор на директно питање) Ли Се, а имали смо у ливада, по баштама бунар на шйбу А, они се црну по ливада П, по њива Кр, иде по њива Ли, био пољак по њива Ло, имамо там по њива Мх, он је играо и по свадба Гр, на соница А, у цийела Са, и ја ти у цокула уватим ону жицу Ло, и бос, онако у чарайа Ло, у чеа Ба, чували смо по ширњика Ла.

Плуралија тангум

4.88. Наша грађа указује да је број именица с маркираном множином знатно чешћи него у мушком и средњем роду. Оне се могу поделити у три основне групе:

1. Именице које се увек јављају само у множини:

бале (из носа) В; бисаге Ли; бусе ВД ВО Ду Лг Т, по бусе МК, са ћу те ударим по бусе Ли, ка те ударим по буса Ли Се, по бусама ВД Ла; веће МО Ос Ск, то су веће ВО; врце У; гајде МО; гаће ДД Ли Мх У, у гаће МП Ск, чисте гаће Лг, шаренгаћа, све шарене гаће носу М, деца ишла и без гаћа Ос; гаћице Р, само у гаћице ВО; гусле ВД Ла Ли, свирали у гусле Мх; Задушнице Кч, јасле Ба В ВД Ли Су, из јасле Ба Ш, под јасле Се, у јасле Ла П Са, из јасала Ба, из јаслију ВД, за јаслама ДД, на јаслама МО, у јаслама Кч; јаслице А; канџие А В Го Ла Ли Р С Су У, накит се канџие К, канџие се зову целокупне К, скину се канџие А, а са стране су канџие С; каре (војна кола) Ло Р; каруце А Ку Ло П, његове каруце Лг, а ја седим на каруце Лг, у каруце МК, са каруцама К; клече се клечу Р; гундуре (гумени опанци) Ба, кондуре Вр ДД Са Ск У; у Лије Вр, из Лија Ли; маказа Кр Ла Мх Ск, мал је негде дрпим маказама Ла, они маказама сечу ДД, сёлка маказама Бд МО, са маказама А; маказице В Кр Ск, с маказице Р; макаре (ногаре за тестерење дрва) А; мекџие МК; мердевине А Ла Ли Рд; наочаре Гл, немам наочаре Го, како наочаре Го; нађе А В ВД Вн Вр Ву Ли МК С Ш, у нађе Ба Се, метеш у те нађе У, нађе онé старинске о дрвета У, преко нађеу Др, али и нађеи Ш; ногарице Гл; нојнице (маказе) А; панијалоне А Бд ВД Вн ВО Ву Гл Др Ку Ла Ли Ло Мх Ос Р Рд С СеСу, брйч панијалоне В Ли; панијалонице МО; иикџие В, ииџие Ла; Покладе МК, Бе-

ле *Покладе* Бд, биле су *Покладе* Ли, до *Поклада* А, од Божиха до *Поклада* Ли; *ра̀бе* (мотке на колима на које се товари сено) Р; *са̀ке* (само предњи трап кола на којима се носе цакови у млин или шаша) С; па сѐо у *са̀оне* Ск; *са̀нке* МК С Ск, тѝ су *са̀нке* Ш, са̀ тим *са̀нкама* Бд, *са̀нкама* МК, на *са̀нкама* К; *са̀ниџе* Вн, *са̀ниџама* МК; *со̀ниџе* Ли Р, *со̀ниџе* Бд ВД Вн У, на *со̀ниџа* А, *со̀ниџама* В, онда ме возио на *со̀ниџе* МП, мѐте на ко̀ла ел на *со̀ниџа* Ло; у *са̀нкиџе* С; у те *со̀ниџиџе* Бд; *сѝџбе* МК Су; *су̀лке* П; играмо *џѝџиџе* (дечија игра пиљака) Ск, тѝ се звало *џѝџиџе* Ск; *џѝриџе* А Вр Др Се Су Ш, да ти мѐтемо више *џѝриџа* А; *ча̀киџиџе* А; тѝ су *џо̀ре* Ск, *џо̀ра̀* играмо Ск; *џа̀џиџиџе* (саониџе) Ш; *џѝџиџе* В.

2. Именице које поред чешћих плуралских форми имају у неким пунктовима (и) једнинске облике:

верџе А В ВД Ла Ли Мл МО Ра Се У Ш, на *верџе* Вр, има *верџе* па се ба̀крач обеси С, ока̀чи на нѐке *верџе* Гр, он да се увати за *верџе* Ос, над *верџама* Ра; али: *верџа* Ш, на *верџу* Р, имала сам и ја *верџу* Ш;

вѝле А Бд Ра Су, онѝ *вѝле* Ск, на *вѝле* Ск, са *вѝле* Рд, *вѝлама* А Ба В Ли Ра, гу̀ра *вѝлама* МО; али: *вѝла* А В, *вѝла* гвојздѝна ВД, *вѝлу* Су, да̀мо по до̀бру *вѝлу* А, да̀ј *вѝлу* Вн, ба̀легу избаци с *вѝлу* Су, *вѝлом* Ба ВД Вл, баца̀мо *вѝлом* донѝкле, однѐкле иде ро̀гуљом А, заба̀да *вѝлом* Др, баца̀ли смо *вѝлом* Гн, *вѝлом* се ба̀ца МК, са *вѝлом* Ла МК;

грабу̀ље Ли Ск, гвојздѝне *грабу̀ље* А Гн, са *грабу̀љама* Гн; али: *грабу̀ља* В Вл МК Р Ра, *грабу̀љу* ВД Гл Р Ра, имамо и *грабу̀љу* дрвѝну А, угодѝо ону̀ *грабу̀љу* го̀р Кр, *гребу̀љу* Ш, *грабу̀љом* СМ, *грабу̀љом* А Ба, *грабу̀љом* онѝ грабу̀љау Мх, за *грабу̀љом* Гл;

грабу̀љиџе А, угодѝмо онѝ *грабу̀љиџе* Кр, *гребу̀љиџе* Гл; али *грабу̀љиџа* В, *грабу̀љиџиџу* А Кр, да џзме *грабу̀љиџиџу* Ос, *грабу̀љиџиџу* Ра;

колѝчке А ВД Ву ДД К Кр Ли МК МО Мх Р Се, и су биле гвојздѝне *колѝчке* ВО, *колѝчке* дрвѝне Кр, на *колѝчке* Вн, *колѝчке* С Се, до *колѝчака* А, на *колѝчкама* А, са *колѝчкама* А; али: *колѝчка* има точкѝве С, на *колѝчку* Вн Кр;

кочѝје А В ВД Гл Ли П, на *кочѝје* Ш, *кочѝе* Ба Ла; уп. и *кочѝиџе* Др; али: пу̀на *кочѝја* Ку Ш;

лѐсе Вн МК; али: *лѐса* МК;

леџѝје Вн, кад бду *леџѝје* ва̀ше С, на *леџѝје* К, те *леџѝиџе* Бд К; али: *леџѝиџа* Ш;

шѝља̀те *ло̀џиџе* ВО, на те *ло̀џиџе* ВО, *ло̀џиџе* В, са *ло̀џиџама* А; али: *ло̀џиџа* (мердевине) А Ба В Др, убила га *ло̀џиџа* А, ону̀ *ло̀џиџу* Бд, да ти да̀м *ло̀џиџу* Гр, *ло̀џиџом* В, *ро̀џиџа* ВД;

тѝ су *Месовѝђе* Ли, о *Месовѝђе* В; али: у *Месовѝђу* Ли;

но̀вине Вн Вр МК, да̀доше ми *но̀вине* ВО, да џзмем *но̀вине* Лг; али: у *но̀вину* С, у *но̀вину* па за̀виџем У, поквасиш *но̀вину* У, џзе *но̀вину* У;

ра̀кѝе (на њо̀ј се вуче плуг) Ш; али: *ра̀кѝа* С;

ро̀гу̀ље Гн, *ро̀гу̀љама* А; али: *ро̀гу̀ља* А, баца̀мо *вѝлом* донѝкле, однѐкле иде *ро̀гу̀љом* А, са *ро̀гу̀љом* Гн;

сѝла̀чине А В У; али: *сѝла̀чина* Р, ба̀циш свиња̀ма у *сѝла̀чину* Ос;

Њвратиине Го, сèјемо óвас, зòб под ъвратиине ДД, увратиине С Т; али: и два кòлца забодè на увратиину Т, обезбèдиш сáм прикòлице и на вратиину Гр, на вратиину А;

Њдовице (званични назив села); али: до Њдовице Се, једна је љдата у Њдовицу била Вр, у сèло Њдовицу Ву, на́ма парòхија у Њдовицу Се, ту́на у Њдовицу У, били та́мо у Њдовици С;

чèзе Ба Бд В ВД ДД К Ку Ла Ли МК Мл Р С Су, чèзе се зову́ А, чèзè су са два тóчка А, чèзе су за трòје па се ма́ло гýрамо у чèзе В, нèке чèзе остáљене на пýт Лг, ја́ òпет увáтим чèзе С, кад је увáтим у чèзе Т, у чèзе В МО П, стигне сас чèзе П, саш чèзе Су, довòдим га на чèзе Лг, на чèзе С, збок тì чèзà Лг, у чèза Ба, али и йшли чèзи́ма (ср. р. као коли́ма) МК; али: чèза С, чèза нòва (би купила) Гр, чèзу В, сèднемо у чèзи Су.

Именице *виле*, *грабуље* *рогуље* чешће се јављају у једнини што је слично стању у космајским и крајњим „ерским“ селима централне Шумадије (Реметић 1985:253) и у многим К-Р и С-В говорима (в. нап. 738 у н.д.). Ареал ове појаве на нашем терену тешко је одредити будући да немамо грађу из свих пунктова, а и она коју смо навели потиче из различитих села са целе територије.

3. Именице које се у одређеном контексту чују:

а) у једнини: *жв́ала* А; òн је био прè рáга у *коли́ишу* Лг; *макарóна* С; у *и́рињу* (од сена) А;

б) у множини: код вáс рáду *конòйље* ДД, а прè се рáдйле *конòйље*, па *шежйне* ДД; свйрý *музйке* М; тањйри от *йла́сйика* Т; имáло *йрýге* у Јáјинцима Т; ёто сáд вýчу *слáме* Ву; прет кýћу йма грòјзе свè калèмљено, *чардакли́је* М.

Збирне именице

4.89. Именица *браћа* има и јединске и множинске облике:

а) једнина: *бра́ћа* Р, живèла ми *бра́ћа* М, тò су *бра́ћа* С; имáо сам *бра́ће* о стрйчèва ВО, онè снáје од *бра́ће* од ујáка Мх; дáо *бра́ћи* Ли, *бра́ћи* Тодóровић Ло; за *бра́ћу* А, имáо сам ја́ мòју *бра́ћу* о стрйчèва ВО, имáла сам ја́ *бра́ћу* У; *бра́ћо*, мй смо прòдати В, знáте, *бра́ћо* ВО Лг. Ови једински облици господаре у централној Шумадији (Реметић 1985:244)

б) множина: одрèко се имáња у кòрист *бра́ћа* В, ако су вйше *бра́ћа* у кýћи Би, ја́ би се ўдала ди йма пýно *бра́ћа* В, дòста *бра́ћа* Др, а нй пèт *бра́ћа* Вр Мх Са, шèз *бра́ћа* А; кад гра́дио кýће *бра́ћама* Го, дáо *бра́ћама* Ли; са *бра́ћама* А, међу *бра́ћама* Би. Множински облици су везани за Г и ДИЛ, што одговара стању у говорима Баната (Ивић ... 1997:67).

4.90. И код именице *деца* забележени су облици оба броја. Ваља напоменути да број множинских форми знатно надмашује јединске, али и плуралске од именице *браћа*. Сингуларски облици доминирају у централној Шумадији (Реметић 1985:244), а плуралски у Банату (Ивић ... 1997:67–68). У Драгачеву (Ђукановић 1995:132) ова именица има и јединске и множинске облике. Следи наша грађа:

а) једнина: четворо *дѣцѣ* Гр, пѣ *дѣцѣ* ДД, о *дѣце* Са; да *дѣци* Др Рд, нѣма *дѣци* да да Кр, помогнем *дѣци* МП; ѣј, *дѣцо* Др, ђдите, *дѣцо* Ш, помози Бѡг, *дѣцо*, војници, јунаци моји Ло; остала сам с *тѣ дѣцу* Са; са *дѣцом* Др;

б) множина: а мѣ *дѣца* глѣдамо С Ск, *дѣца* ме зовѣду Гр, та *дѣца* с њѣнима дѣцама Ло, њѡм је помрла млогѡ *дѣца* Мх, колико су *дѣца* настрадалѡ от садѣ Ск; онѡ *дѣца* било питај Бога Др, због *дѣца* В, о(д) *дѣца* МО С, од моји *дѣца* В, од овѣ *дѣца* Ос, шѣз *дѣца* Ла, сѣдам *дѣца* А, дѣсе *дѣца* ју помрло Мх, дѣсет нас *дѣца* било Се, трѣнајз *дѣца* В, четрнајз *дѣца* Ло, имало пуно *дѣца* У, сила *дѣца* ВД, буде ѡлеп *дѣца* Гр, *дѣца* било Др, од моји *дѣца* Ву, о(д) *дѣца* Ло, пѣ *дѣца* А Го Ос, пѣ-шѣз *дѣца* Лу, сѣдам *дѣца* Би МО, четрнајс *дѣца* Ло, трѣс *дѣца* М, сила *дѣца* Го, ѡндак је више пропадало млади тако *дѣца* Лу; *дѣцама* Вр Го Гр Др Ли Ло М С Ш, луле *дѣцама* Гл, за ручак *дѣцама* Ос, нама *дѣцама* А, па и мојим *дѣцама* Ла, мојима *дѣцама* Са, оним *дѣцама* У, да *дѣцама* Ку, да да мојим *дѣцама* Ла, да дам мојим *дѣцама* МО, дајеш *дѣцама* Т, да дамо *дѣцама* Др, ајде да се дамо *дѣцама* Др, ја сам давала *дѣцама* Р, ал ја сам дала *дѣцама* свѣ С, није дала *дѣцама* Ш, донѣсеш *дѣцама* Т, да однесѣм *дѣцама* да јѣду Ос, трѣба *дѣцама* да зготовим ВД, а ја кажем *дѣцама* Т, кажем *дѣцама* Ра, да кѣпим нешто *дѣцама* Мх, свѡима *дѣцама* купѣ ВД, купила *дѣцама* Ла, те сам направила овима *дѣцама* Са, праила *дѣцама* Се, носили *дѣцама* Др, плѣла *дѣцама* ВД, пробала *дѣцама* М, пѣри нѡге твѡе и твѡјима *дѣцама* Ло, плетѣм *дѣцама* Т, попадало тѣма *дѣцама* Су, саши *дѣцама* одѣло Су, нека сѣче *дѣцама* У, а ја скѣвала *дѣцама* зѣље Ву, а ја сам *дѣцама* спрѣмила У; радила сам з *дѣцама* Са, з *дѣцама* Ло Су, са *дѣцама* А ВД Гл МО Ос Ск, била сам се са *дѣцама* ВД, тѡ ми је ѡтац са *дѣцама* Кр, са *дѣцама* Бд МО; о *дѣцама* Би Кр Са Т.

4.91. И остали колективи на *-а* имају и сингуларске и плурсакѣ форме: *глогѣ* ВД, пуно ѣма *глогѣ* ВД, шта ја ѣмам *дрѣје* Са, пуно ѣмам *живѣне* у кући Ск, ѣма неколико свѣна, *живѣне* ДД;

дрѣја ѣма сила Са, *живѣнама* даеш П, и јавимо свѣма нажима рѡдбинама Ло. Именица *омладина* забележена је у Дсг. али с атрибутом у множини: ѡвим ѡмладини Бд.

4.92. Колективне именице женског рода творе се суфиксом *-ија* и јављају се у јединским и множинским формама:

а) *женскадија* није тѡ могла да пробуса (пропрти снег) Гр, *скошѣја* Др, имало тѣ *грнчарѣ* Гр, ѣма *ишладија* МК, ѣмамо *ишладија* Ку Ш, а *тѣ ирженѣ* не могу да јѣм Ла;

б) свѣ покупише ѡви *гадије* Бд, тѡ су највѣће *ѣоганиѣ* (Бугари) Р, Рѣси су били *ѣоганиѣ* Ш, *тѣ ѣма ишчадија* сила Лу.

Особености појединих именица и група именица ж. р. на *-а*

4.93. Након губљења интервокалног *-х-* у именици *снаха* дошло је до сажимања вокала, али и до аналошке појаве сонаната *-в-* и *-ј-*, што је све условило три варијанте деклинационе основе, од које је трећа најчешћа:

а) *сна* МО Ли Су, *сна* ка и *сна* Ос, *снае* Го, *снао* мџа Ла, *снао*, фала ти Ла, *снао* С Су;

б) *снава* Р, ви́че *снаву* М МО П;

в) *снаја* Бд В ВД Вн Гл Др К Кр Лг М МК МП П С Се Су Са У Ш, *снаја* Бд; две *снаје* С У, од мџе *снаје* У; *снаји* Ли М МО МП Мх, ја кажем мџој *снаји* М, причала сам и мџм *снаји* Мх, скувам кафу сину и *снаји* и мене ВД, ниједој *снаји* ја нисам рекла М, шара мџм *снаји* Ли; *снају* Гр Др Кр Ку Ла Лг П С Ск У; *снајо* Ш, ви́че *снаву*: *снаја*, *снаја*, шта радите М, немџ, *снаја* Са, нџмој, *снаја*, да бацаш У; с твојом *снајом* Лг; *снаје* А Вн Ву Гл М Мх С Се; ко *снаја* Ву, *снаја* К У; са *снајама* Кр, са *снајама* Гл; уп. и придев *снајина* Кр, са *снајином* мајком В.

4.94. Именица *маћеха* забележена је у две фонетско-творбене варијанте: *маћа* МК; имџо *маћуку* Ш.

4.95. Услед нестабилности гласа *в*, неке се именице срећу и без њега: испо *црке* Ос, во́ли *црку* Са, уп. и *ројике* У; али: *црква* Ос Са, плаћа *цркви* Ли, *цркву* Ос, пџд *букве* У, три *грџдве* земље ДД.

4.96. У предлошкој конструкцији именица *земља* остаје без слога *-љу*, и то најчешће у селу Раљи (Р) и једном у Лозовику (Ло): ба́ци сламу *на зем* Р, да падне *на зем* Р, па спавај *на зем* Р, *на зем* да се седи Р, и спуштим га *на зем* Ло, он је уда́ри *џ зем* Р, па се *у зем* забџла Р, забодџмо главу *у зем* Р; уп. и у *Македџн* Р, а шајка́чу му мџтем *на глав* Ло.

4.97. Именице с кореном на *-г* и *-к* и деминутивним суфиксом *-ица* јављају се с алтернацијом и без ње:

а) *ножџица* (тепа детету) Ли, *верџицице* Ли;
дачџица В Ли, *кашџицица* МК, ис те *кашџицице* Се, две *кашџицице* Кр, *кашџицицу* Се, *кришџица* лџб Ш, *круџица* Ли, мџчице са мџсо Вн, *речџица* Ли, *ручџица* Ли П, *ручџице* (и део косе) Ли (и део плуга) Р, ма́ло *стиџчици* во́ду да да́м Ву;

б) *ваџица* Р, не́ке књџицице Се, *ногџица* В П, лџуби ма́јка *ногџицу* (обраћање малом детету) В, овџу *ногџицу* Ли, *ногџице* Ш, на *ногџице* Кр;

баџкица (за откивање косе) ВД, *кашџкица* ви́на Ш, *кашџкицу* МО Ву, *круџицица* У, *ручџица* В Ву, лџуби ма́јка *ручџицу* В, *ћџрџицу* Вр, *шашџџицице* (кукурузо-винице које се стављају у плех испод печења) Се.

в) Суфикс *-ица* јавља се и у осталим случајевима: ма́лу *кџтарџицу* Ву, *лубџниџица* Ву, две *овџице* Т; *куџница* Ву, с *макџице* Р, *свиџицу* Ву, *уџирџица* В.

4.98. Функцију *-ица* преузима, као и код именица мушког рода (в. т. 4.49), суфикс *-че*: џно имало јџдно *гомџлче* Км *грабуџче* В, у *градџнче* Мх, кат сам бџла *девоџче* Са, јџдно *девоџче* ве́лико има Са, ја не познаџм овџ *девоџче* Са, па то је Ђу́рџно *девоџче* Са, *каџиче* Р, то *кашџиче* Се, али *кашџиче* ма́ло Се, *кошџуџче* Р, ова́ко ве́зено *кџиче* Се, *кућџрче* МП, *слџкче* Ш, јџдно *соџиче* Ву, јџдно *соџиче* бџло ма́ло Мх, ка џно мџје *соџиче* та́м Мх, *стиџличе* А, у не́ко *сукњџиче* ВД.

4.99. Неке именице се јављају са суфиксом *-ија*: из *Бугарије* Ш, *Станија* Вр.

4.100. Именица *вођа* мења се по *a*-промени иако се среће у Нсг. и без *-а*: прâви *вѡђ* Ли, вѡли *вѡђу* Ли, уп. и *дѡловођа* Ла.

Именице које не мењају род

4.101. У односу на стање у другим говорима неке именице остају женског рода:

а) Именица *вангла* и *рерна* немају облике мушког рода *вангли*, а ни средњег рода (уп. Ивић ...1997:33 и 71):

вâнгла МО Рд, *вâнглу* В, вѣлику *вâнглу* Кр, у *вâнглу* Се, *вâнгле* В; *рѣлна* ВД, у *рѣрну* В;

б) У Банату (Ивић ...1997:71) именица *олуја* је мушког рода, а у нашим говорима остаје женског: *олуја* А У.

в) Именица *йалачинка* у нашој грађи се нашла само у Апл. и то женског рода, будући да нема аналошке алтернације *-ке* у *-це* (*йалачинце*), а ни једнакости Н и Апл. (*йалачинци*) као код именица мушког рода: прџимо *йалачинке* Ш, нѣшто на прâви *йалачинке* Се, *йалачинке* прâвим Се, печѣм *йалачинке* С Су.

Именице које мењају род

4.102. Именица *свиња* углавном иде по *a*-промени, а у Нпл. ретко се среће наставак *-и*, који је чест у војвођанским говорима (Ивић ... 1997:71; Б. Николић 1964:342; Поповић 1968:165) и у Батањи (Ивић 1994:41):

Нсг.: *свиња* Ло Мх;

Асг.: бијемо *свињу* Ло, да јѣдну *свињу* Ш, да дамо *свињу* Ш, ону *свињу* јѣдну Т *свињу* смо клâли Кр, кѡљемо *свињу* Ос, по нѣку *свињу*;

Нпл.: *свиње* А Ба ВД Вн Гр К Кр Лг Ли Р Рд С Су Т У Ш, *свиње* дебѣле Вр У, дивлѣ *свиње* Ос, јѣле *свиње* дивлѣ Су, твоје *свиње* ВО, туђе *свиње* Р, *свиње* гурѣ Ву, ђе да га згâзу *свиње* МО, кѡљу се *свиње* Гл, *свиње* кѡпу влâт Ла, *свиње* најѣду се час Т, *свиње* поѣле Вр, спаву *свиње* ДД;

Апл.: имâли смо *свиње* нѣке Ли, имâли смо *свиње*, ѡвце, крâве Са Ш, *свиње* нѣмам Т, нека пусти *свиње* Др, рâну *свиње* Ли, чѡвам *свиње* Ву, чѡвала сам *свиње* и ѡвце У;

Дпл.: бâца *свињама* Ос, дам *свињама* МК, па да *свињама* Вн Се Су, дамо *свињама* Су, *свињама* даемо Ву, дѡлек д ицѣпаш *свињама* Са, ѡно печѣм *свињама* МК,

НАпл.: *свињи* и ѡвце Гл, имâо сам *свињи* ДД, *свињи* имâло је, стâлно тѣ *свињи* Р, истѣрау се *свињи* Ли, да не прођу *свињи* Др, ту трѣба да се рâну *свињи* Лу, чѡвало се *свињи* МО.

4.103. У вези с именима држава на *-ска*, *-чка* треба указати на следеће:

а) У Лсг. чувају се облици старе придевске промене: у *Фрâнцуском* Бд, у *Фрâнцуској* Бд.

б) Чувају се облици *a*-деклинације: из *Немачке Ко*, у *Немачки Су*, у *Немачку Ко*, у *Турску ДД*, па долazio био неки Милан Милојевић у *Француску ВО*, био он ожeњен у *Чeску П*.

в) У вези с предлогом у ове именице у АЛсг. имају неутрумски облик *-ско*, *-чко*: испратио жeну у *Немачко Т*, кад отишо сiн у *Француско*, тим што г одвeо у *Француско М*; синови његови у *Немачко свe М*, трећи му погiно у *Немачко М*, а мoј oтац био у *Турско ДД*, мoј овa љнук што у *Француско М*, Хрвaти у *Хрвaцко* (живе) *Су*; уп. и: и ноћим у *Стaро Пaзово Ск*.

Код именица типа *Бачка*, *Гроцка* у Лсг. јавља се облик именичке дефлекције на *-и*: био сам ја у *Бачки Бд*, рођена у *Бачки Вр*, на *Гроцки Бд*.

4.104. У нашој грађи су се из различитих пунктова нашле појединачне потврде промене женског рода у средњи:

а) по *крeсло* (креста) *Р*; *сајло* *Ла*; љнесе једнo *шeгло* сас кiсело млeко *У*; *шyгло* *Ш*; али и *шyгла* *Ла*, *шyглу* *Ш*; тy било *шiiло* *Ш*.

б) И један ојконим *Мала Крсна* среће се, поред женског, што је чешће, и у средњем роду и то у истом пункту и код истог информатора: из *Мале Крсне Вн*, ис *Крсне МК*, у *Крсну ВД Вн Р*; али и: у *Крсно Вн*, у *Крсно Мaло Р*.

в) Званични назив села *Сеоне* замењује се јединским облицима женског рода: љма тo сeло *Сeона Ву*, у сeло *Сeону Ву*, рођена сам тy у *Сeону Се*.

г) Именица *ианиофле* у *У* је забележена у мушком роду: *иоиофши*.

ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГ РОДА СТАРИХ I-ОСНОВА

Инструментал и локатив јединице

4.105. У овом падежу, ако није замењен аналитичком конструкцијом (са *сoл Ш*), јавља се обично наставак *-у* и јотован сугласник основе: по *мишљу* се губи *Гр*, са тoм *влaићу* *ДД*, *крвљу* *Гн*.

Стари наставак *-јр* чува се и у прилогу за време *ноћу*:⁷ и дању и *ноћу В Р*, пoла године сам запевала и дању и *ноћу Го*, *ноћу Вн Лу С*, до дванајс *ноћу Гл*, у неко дoбо *ноћу Вн*, него пoмрчина *ноћу У*, дигнеш се *ноћу ДД*, он дође *ноћу Су*, *ноћу доћу Др МО*, сaмо љде *ноћу Са*, ископамо рyпу *ноћу Лг*, није се љшло *ноћу већ дању Рд*, они су крали *ноћу Ли*, тa печеница се печe *ноћу ВО*, и сaт спавам *ноћу Го*, а ја на колиби *ноћу* увaтим једну oвцу *Ло*.

Овај прилог се ређе може чути и с наставком *-и*: у дванај(с) сaти *ноћи* д изиђеш ис кyће *Вр*, и мoј свeкар виче ме *ноћи Ду*, закyкало се у дванајс сaти *ноћи* и дeте љмре за сaт *П*, било у дванајс сaти *ноћи П У*, вyкови арлаучу *ноћи П*; уп. и у *крвљи С*.

⁷ Т. Маретић (1963:170) констатује да „именица *ноћ* има у инструменталу јд. не само *ноћу* (и *ноћи*), већ и *ноћом*, али само као прилог у значењу об *ноћ*“.

Наставак *-(j)ом* забележен је само у неколико примера, и то не у спонтаном причању, већ као одговор на питање из упитника: са *крвљом* Ли Ра, са *маићом* Ра СМ, са *сџом* Ли.

За овај наставак је речено да је „одлика штокавског североистока и севера“ (Ивић ... 1997:72) или нешто прецизније да се јавља у већини говора Ш-В и С-В дијалекта (Реметић 1985:258). Након ових истраживања требало би кориговати изнесене констатације и рећи да за главнину говора С-В дијалекта наставак *-(j)ом* није типичан, а да се јавља у његовим рубним подручјима: Биограчићи (Ивић 1978:157), Чумић (Барјактаревећ 1961–62:18), Рача Крагујевачка (Р. М. Павловић 1982:29), у централној Шумадији и то и у космајским насељима (Реметић 1985:258).

Генитив множине

4.106. У овом падежу јављају се два наставка:

а) *-и*: не лежѝм од *болѝстѝи* Вн, пѝне кошѝље *вѝшии* бѝле Ос, да лѝчи од *вѝшии* војници Ос, кошѝље бѝле пѝне *вѝшии* Ос, па ни напѝну и *вѝшии* С, ѝн је пѝн *вѝшии* бѝо Ск, напѝнило се *вѝшии* ВД Ск, из *грѝди* С, ѝмам маљ *кокошѝи* Ос, ѝмам дѝста *кокошѝи* Ск, ѝма нѝки *рѝчи* ДД, пѝн *сѝварѝи* Др, сакрѝла јарам у *сѝварѝи* Лг, од ѝни *сѝварѝи* Ву, напѝнио кѝћу *сѝварѝи* М, о(д) дрѝги мањи *сѝварѝи* С, стѝ лѝдѝ, а стѝ *ћѝди* ВО, мећу на *вѝше џѝви* Кр.

Акцент следећих примера указује да су то облици Нпл. и да је овде у питању аналитичка конструкција у функцији Гпл: ниј имѝло тѝд *блѝстѝи* Ш, од *вѝшии* В, пѝно *вѝшии* МО.

б) *-ију* код именица женског и мушког рода на *i*-промену: пѝна глава *вашијѝу* Ра, нѝма *кокошијѝу* Ра Ск Су У, прѝлежо сам туберколѝзу *костѝију* Ба, от *костѝију* Др Су, ѝпалу *костѝију* Ла.

Наставак *-ију* јавља се и код именица које се деклинирају по осталим променама:

в) код именица мушког рода *o-/jo*-промене: *Власѝју* Се, *гостѝију* ВД, код онѝ *гостѝију* Гр, и *гостѝију* ѝма Др, пѝно *гостѝију* Др, по тријез *гостѝију* Ла, око четрдѝсет *гостѝију* Рд, двѝста *гостѝију* МК, имѝли двѝста педѝсет *гостѝију* Т, по *гѝстѝију* Гл, *мишијѝу* Су, пѝно *мишијѝу* ѝма ВД, ради *мишијѝу* МО, *мишију* Ра, до *нокѝијѝу* А Су, *нокѝију* В, без *нокѝију* Ли, с наши дѝсет *ѝрсѝијѝу* П Су, брес *ѝрсѝијѝу* У, бес *ѝрсѝију* Ли, *ѝрсѝију* В, бес *ѝрсѝију* Ра, бес *ѝрсѝију* Ј Ск;

г) код именица женског рода *a*-промене: брез *ногију* Су, од *ногију* Ла, с *ногију* Др, од *рукију* Ла, јѝду крѝве из *јаслѝју* ВД, прико/преко *наћѝју* Др;

д) код именица средњег рода са суплетивном множином: *очијѝу* ми Вн Вр У, без *очијѝу* ВД Ли Ск, из *очијѝу* Лг У, штѝ бѝдем ћѝрава код *очијѝу* Ск, од *очијѝу* Го, од *очијѝу* МО, иза *ушијѝу* У, од *ушијѝу* А; *ѝраѝијѝу* Би МО Се У, пѝт *ѝраѝијѝу* Бд МО, ѝмам сѝдам маљи *ѝраѝијѝу* Кр, десетѝину комада *ѝраѝијѝу* МО, двѝнајс *ѝраѝијѝу* Лу, вѝше *ѝраѝијѝу* Мх, ѝмаш пѝно *ѝраѝију* Гр, али и: *иза вѝраѝијѝу* Су, *из усѝијѝу* Ск Су.

Наставак *-ију* код сва три рода не показује јасан ареал, будући да се среће по целој испитиваној територији.

Датив, инструментал и локатив множине

4.107. У овим падежима јавља се наставак *-има*:

очи́ма Др, крзнула *о́цима* В, о́ни на њи́ *очи́ма* Ло, свѐ што ви́ди *очи́ма* оградаи М; по *ва́рошима* Бд, на *гру́дима* МО, у *гру́ди́ма* С, на *и́лѐњима* (*и́лѐњи*= део кола) А.

Колективи на *-ад*

4.108. Формант *-ад* у централној Шумадији (Реметић 1985:240–243) врло је чест и јавља се и код оних именица које су аналошки примиле проширење *-еи-*. У говорима наше зоне формант *-ад* веома је редак: имала су *бу́рад* дрвѐна Ј, мѐтемо *бу́рад* Бд МК, у *бу́рад* А Мл МО, *ждрѐбад* Кч, *ја́гњад* Ос, *на́зимад* Рб, *и́ра́сад* Вр, *си́я́клад* СМ, *и́џлад* Гн Рб, *ћѐбад* Су, *унџад* Су; уп. и седам-о́сам *ја́гњад* Ос, плетѐмо *у́жад* МО Ра.

Ови колективи срећу се и с плуралским *-и*, што је пут к успостављању суплетивне множине, која је присутна у „дугом појасу од северне Бачке до Груже (Ивић ... 1997:74 и нап. 419). Тако је и у Батовцу: *бу́ради*, *ждрѐбади*, *и́џлади*, *ћѐбади*, *и́џладима* (мој материјал). У Драгачеву чешћи су множински облици (*зрњади*, *и́џлади*, *унџади*), а код јединских (*и́џлад*) у Г и ДИЛ јављају се наставци *-и* и *-ма* (*и́џлади*, *и́џла́дма*). Следи наша грађа:

бу́ради Ку Се, *и́мам* не́ка *бу́ради* Гн, у *бу́ради* Се, *зрњади* СМ, он је те *ја́гњади* продаво Вр, купиш *ју́нади* Ли, *на́зимади* Мх, и она одоји *и́ра́сади* ВО, *и́џлади* ВО, *ћѐбади* Ку; две крма́че и четири *на́зимади* Ос, пѐт *ждрѐбади* А.

Множински наставци забележени су и у Гпл.: пѐт *на́зима́да* бѐли МО, ма́ли *и́ра́цада* Гл.

Наставак *-ада* у НА, који господари у југоисточном Банату и једном јужном селу (Иланчи) тамишке зоне, на нашем терену није забележен.

Именице са старим основама на *-р-*

4.109. Именица *кћи* јавља се у две творбене варијанте:

1) С проширењем *-р-* и суфиксом *-ка* и деклинира се по *a*-промени:

ћѐрка Бд Би Вн ВО Гр ДД Ко Кр Ла Ло Лу МК Мх С Са У, *ћѐрка́ ми* Ло; две *ћѐрке* Гр Ла Ло Лу Ос П Р Се Ш, две *ћѐркѐ* има вѐликеСа, две *ћѐркѐ* Ос, три *ћѐрке* ВД Ву, три *ћѐркѐ* Ос, чѐтир *ћѐрке* В, четири *ћѐркѐ* А Са, седам *ћѐрке* Рд, ко *ћѐрке* Кр, кот *ћѐркѐ* Лу, код мо́је *ћѐркѐ* Др, код њѐне *ћѐркѐ* Мх, о(д) *ћѐркѐ* В Гл Ку; шта́ сам дао стари́је *ћѐрке*, да́ћу и њо́ј МК, *ћѐрки* Бд ВД Вн Ву Кр МО Ш, мо́јој *ћѐрки* Вр, мо́м *ћѐрки* МО, то́ј њѐној *ћѐрки* Ос, да́м ју јѐдан ћи́лим *ћѐрки* Са, да́ мо́м *ћѐрки* Бд, да́о *ћѐрки* Ба, да́ла сам мо́јом *ћѐрки* ВД, њѐној *ћѐрки* Са, ја́ви *ћѐрки* Ла, купи́о *ћѐрки* Ш, препи́шем *ћѐрки* А, тка́ла сам *ћѐрки* Се; *ћѐрку* В Вн Гл Ко Ку Лг Ли МК МО С Су Т У Ш, јѐдну *ћѐрку* Би, мо́у *ћѐрку* Лг, има́ *ћѐрку* Мх, *ћѐрку* има́ Кр, он има́

једну *ћерку* и сина *Ос*, роди *ћерку Р*, удо *ћерку Ос*; Драгана, *ћерко ВД*, *ћерко Гр Ла* *МО С У*; са том његовом *ћерком Кр*, да седи са *ћерком Мх*; *ћерке К Су*, он имао *ћерке Са*, све је подаво *ћерке* за јединци *Са*, за *ћерке Р У*, моје јетрве *ћерке М*; седам *ћерки Се*; *ћеркама Др*, *ћеркама Рд Ск*, клѣчала сам пешкири *ћеркама Вн*, *ћеркама* сам ткала *П*, и *ћеркама* и њему дам *Су*;

2) *С* проширењем *-р-*, а без суфикса *-ка*:

а) с наставцима *i*-промене⁸: Всг.: *ћѐри Ли*, иди, *ћѐри*, донѐси *Бд*, кажи, *ћѐри* моја *Ла*; и тѐ моѐ *ћѐри А*; отац имѐ шѐс *ћѐри Са*, мој зѐт има пѐт *ћѐри А*; дам *ћѐрма ВД*; ш *ћѐрма Кр*;

б) с наставком *a*-промене и то само у Всг.:

ћѐро Ск, зѐви, *ћѐро*, бабу *Го*, *ћѐро* моја *Мх*, па штѐ да те дамѐ, *ћѐро*, за њѐга *Мх*, свѐ ти, *ћѐро*, оловка *Мх*, мутим, *ћѐро*, кајмак *Су*.

4.110. Наставци старе промене код именице *маѝи* чувају се у НВсг. и у Асг.:

маѝи *Ба Би ВД Вр ДД Др Кр Ли Лу Мх Ос С Са Су Т*, отац и *маѝи* *Ли*, моја *маѝи* *Ос Ш*, моа *маѝи* *Ло Рд*, ма *маѝи* *Вр Лг МП Са Т*, мо *маѝи* *Ш*, њѐгова *маѝи* *С*, умрла ју сат скѐро *маѝи* *М*;

да ти дам, *маѝи А*, ди знам, брѐ, *маѝи*, видећу *ВД*, *маѝи*, ђд овам *ВД*, слљшај, *маѝи ВД*, знаш штѐ, *маѝи Мх*, нѐ знам, *маѝи*, ваљда су истанчали *С*, и он каже: *маѝи*, мѐн убише *С*, д идѐм, *маѝи С*, *маѝи*, никога не дирам *С*;

маѝиѐр *Ли Р Рд Су*, не смѐмо да признамо за Бѐжију *маѝиѐр Лу*, на му *маѝиѐр Вр Лг*, и моу *маѝиѐр Мх*, њину *маѝиѐр Ло*, кат сам видла *маѝиѐр мртву МП*, ја сам њѐну *маѝиѐр* глѐдала *М*, нѐки пљт *маѝиѐр* закѐчу *Ло*, ј...м ти *маѝиѐр Ку*, да му ј...м *маѝиѐр Гл Кр Р Се*, ј...и му *маѝиѐр Р*, ј...о ти краљ *маѝиѐр Ку*, ђна лѐчила му *маѝиѐр Лг*, ђн опсљје тим *маѝиѐр К*, а ђни му пљѐвали *маѝиѐр М*, сѐмо остави *маѝиѐр Вн*, питѐла за *маѝиѐр Ш*, пѕштовали ђца, *маѝиѐр*, дѐду *Ло*, ђни ми увѐту *маѝиѐр Ло*.

У осталим падежима јавља се проширење на *-р-* и наставци *a*-промене:

моѐ *маѝиѐре* отац *Вр*, без *маѝиѐре Мх*, код *маѝиѐре А*, код ђца и код *маѝиѐре Вр*, од *маѝиѐре ВД*;

маѝиѐри *Вн Ло Ш*, даља сам твојој *маѝиѐри Ск*, па ти лѐпо казѐ *маѝиѐри Т*, казѐли мо(м) *маѝиѐри Вр*, и ја кажем мо(м) *маѝиѐри Мх*;

са *маѝиѐром Т*;

то су наше *маѝиѐре* вѐзле *Ос*.

Наведени облици познати су говорима Баната (Ивић ... 1997:74,76–77), а нису уобичајени у говорима централне Шумадије (Реметић 1985:259), у којој се чешће јавља именица *мајка*. Она је, с не тако ниском фреквенцијом, забележена и у нашој грађи:

⁸ У грађи се није нашао ниједан пример Нсг. типа *кѝи* или *ћѐр* (Качарево, Д.Петровић 1999:390), те примери представљају суплетивне форме облика *ћерка*.

мајка В Го Ли МК Су Ш, *отац* и *мајка* Вр, *мајка* и *отац* К, *моја мајка* В Ли, *моа мајка* Др, *ма мајка* У, *љуби те мајка* Ла, *мајка* не трене док ти не дођеш С, *мајка* ми је умрла Би;

мајки Вн Се Ск У, *благо мајки* Ву, *ја сам његовој мајки* баба Ск, *мојој мајки* П, *мо мајки* У, *да дам моом мајки* Бд, *дала сам твојој мајки* Ск, *дао сам мајки* да је Ли, *ниса мајки* донела Ла, *тај е стриц* доносио *мајки* Кр, *да захвалиш мајки* Гл, *мајки* ми издају пола године МО, *јавио се мајки* В, *помогли мајки* МП, *причам мојој мајки* Гл, *нашом мајки* прода П;

мајку му партизанску Ба, *мајку* У, и ј...м му *мајку* Р, *да пита мајку* Ли; *да, мајка* Ск, *нисам, мајка* Ла, *мајка*, *фала они ко е то урадио* С, *подај, мајка* У; *ај, мајко* МО, *де, мајко* Лг, *мајко*, *дај мене* Су, *ију, кукку, мајко* Лу, *куку, мајко* Др Р, *немо, мајко* да *кукаш* Ко; *мајке* С;

Од именице *мама* Всп. гласи *мамо*: *мамо* А Бд Са Се Ск Ш, *брѣ, мамо* Ла, *ѣј, мамо* Ли, *јо, мамо* М, *јао, мамо*, *како ћу* А Гл, *а дѣ ће, мамо* да га донесемо Ко, *са ћу ја д идѣм, мамо*, *да видим* Са, *мѣти, мамо*, *лонче* Ко, *оћу, мамо*, *оћу* Гл, *нећу, мамо* М, *нећу га, мамо* С, *пантим, мамо* Ву, *посеј и ти, мамо* Са, *сѣди оѿвдѣ, мамо* Вн, *спремите, мамо*, *ви то* Се.

Такође су забележени и следећи облици: *мама*, *нико ме ниј ни запазео* Гл; *маму* Ли.

Именице које мењају тип деklinације

4.111. Именице *ћерка* и *мајка* (в. т. 4.109 и 4.110), *бољка*, *вашка*, *кокошка*, *коска* и *цевка* добиле су суфикс *-ка* и тиме пришле именицама *а*-деklinације. Слично је стање и у околним говорима. У централној Шумадији (Реметић 1985:261), укључивања ових именица у III врсту нису честа (*мајка*, *ћерка*, *кокошка* и *вашка*), а у говорима Баната (Ивић ... 1997:77–78), ова појава је у четири случаја (*кокошка*, *коска*, *џећка* и *ћерка*) веома раширена. И у Батовцу имамо *вајшка* и *кодка*. Следи грађа с нашег терена:

а) *кака* је *бољка* и *ми* не знамо МО, *свакојака бољка* Се; од *разне бољке* Вн;

б) *вајшка* МО Ра; *вајшке* В ВД Ду Ли МК МО Рд Су У, *вајшке* само *плѳву* Ск, *вајшке* донели Ш; али и: *пүно вајши* МО, *он је пүн вајши* био Ск, *вајши* Ск, *пүне кошүље вајши* биле Ос, *да лѣчи од вајши* војници Ос, *кошүље биле пүне вајши* Ос, *па ни напүну и вајши* С, *напүнило се вајши* ВД Ск;

в) *кокошка* Ли МО Р Су Ш, *кокодшка* М МК; *дај кокодшки* МО; *кокодшку* В Гр Др МО Са У Ш, *ни да купи кокодшку* Ос, *кокодшку* Вн, *печѣну кокодшку* ВО, *увагимо кокодшку* Су, *под кокодшку* Ш, *кокошку* Ло; *кокодшке* А В Вн Вр Ву Го Кр Ку Ла Лу М Мл Мх Ос Р Ра Са Се Ск У Ш, *покупили жѣни кокодшке* У, *скүвам дебѣле кокодшке* Са, *кокодшке* А М МК Су Т Ш, *нараним кокодшке* Кр, *кокошке* Гл Кр Ла, *имали смо кокошке* Т; *даш кокодшкама* Вл Ла Мл, *ја не даѣм кокодшкама* Са, *баѣим кокодшкама* Кр; *йде с кокодшкама* Са; али и: *ймам мал кокодши* Ос, *ймам доста ко-*

кóши Ск, йма сáмо кòкоши С, кòкоши Се, не мòгу ни свйње да пáтим ни кòкоши Т, кокошију Ск У;

г) кòска В МК У; кòску Р; кòске Бд В Вн Ву Ко МО Ш, лому се кòске Ву, па пòсе дòбије у кòске онò што не вáља ВО; али и: кòс МК, боли кòс Ву, старија кòс Гр, кòси Лу, кòсии (Нпл) Го, нòси кучету овй кòсии МК, е.м му кòсии Вр; прè-лежо сам туберколòзу косийу Ба, от косийу Др, упалу косийу Ла;

д) цèвке (део на разбоју) В, дèца сучу цèвке Вн; али и: металну цèв Вр, мèћу па вйше цèви Кр, цèвови Р.

Именица чађ остаје женског рода, али у облику чађа: па òно црнй као чађа Мх.

4.112. У предлошким конструкцијама с временским значењем „из/од детињства“ појављује се поименичени придев *мален*⁹ који има генитивске наставке свих промена, а и аналитичке облике:

од мálени Вр, од мálени кáко сам запáмтила Мх;

од малèне га знáм Вр, кат смо чувáли стòку, ко дèца, од малèне Вр;

јá сам од малèна и копáла Вр, а мèн тèрали од малèна СК;

јá сам запáнтила од малèно Р.

4.113. Именице које су у стандарду (РМС) мушког рода на нулту морфему, на основу расположиве грађе, могу:

а) да задрже мушки род: тáј бèс В Ву; бйò знòј, сáмо излáзио Р, свè ми знòј у òчи йшо Ос, оволийки знòј В, твòј знòј Др, од знòја Ск; од зòршиа Ло; од јèда ДД; онá йòздер Ба; до йòјаса Лу; йòйрес јáк Гл; йриш бйò Ос; нèма смйсла да се прáвим Ла;

б) да пређу у женски род: вèлика нáша айтар Се; вршаји кат су бйле Гл; но-сйле се гáлоши Су; једнóу кòрач двè Др; ка те тèра нèка мáлер Мх; ўвече закáчила га мрáк С; бйла йрèврати овá А; да прихвáтиш ону сáветй Ск;

в) да се јаве и у мушком и женском роду: мáли дрèш Др, на онòм дрèшу мáлим шйм Др; али и бйла дрèш Др; Вèлики йòс Бд Гл Др Лг, тò йма Вèлики йòс Го, бйò Вèлики йòс Др, за Вèлики йòс Мх, нйкаки йòс Др, Пейтòв йòс В Ли, свáки йòс Бд, свáки йòс мй пòстимо Ск, свáки йò(с) смо постйли Вн Ск, шáј йòс Би В МК У, èво сáд је настйò шáј йòс ВО, шá йòс ВД, цèò йòс В Гл Др, йòсийдвй ВО, али и бо-жйћна йòс ВО.

4.114. Именице које у стандарду (РМС) имају оба рода у нашим говорима могу такво стање:

а) да задрже: шáј бòл В, али нáјвèћа бòл Т;

б) да га мењају у корист мушког рода: нèки влáш Ра, кáко који влáш имá А, ишчупáћете и нèкој влáш пшенице С, òнáј влáш В, шáј влáш В, свáки влáш Р, нйје смèò влáш да остàне Р, сáмо се полòми гòр до влáша мáло Би, у влáшу је зрño жйта

⁹ РЈАЗУ под мáлен, малèна има мáлено (с. н.), као супстантив.

А, *влáш* Р У, покѹпим *влáш* Су; ѹзне нѣки *гáр* Вр; *жáр* Ш, мѣту *жáр* на ћерáмиду Бд, загрѣју на *жáр* Гл, *једáн жáр* Се, ѹзимаш *о́нáј жáр* Бд, *о́нáј жáр* Ли Ра Су, нагрнеш *о́нáј жáр* У, *о́нá жáр* Т, *шáј жáр* В ВД Ку Се, ѹзмеш мáл *шá жáр* Ос, колико *жáра* толико пáра Кр Ли, па мѣтеш *жáра* МО; да ме вóди у *клѣш* нѣки Вр; о́нда се *п́рáвио цѣђ* А, *шáј цѣђ* Ку, *цѣђ* В Вн МК У, тó се зовѣ *цѣђ* С, бíло у *цѣђу* С, с *цѣђ* смо се мíли Р, али уп. и прáло се у *цѣђе* СК; ѹ, íма *гáреж* А; *квáреж* Бд; *млáдеж овáј* Гл, *овáј млáдеж* Се, *шáј млáдеж* нѣхе тó да ткá Ш; *ш́лeж* Ба Вн МК Са Ск, *ш́лeж* смо имáли Мх, имáла сам сíла *ш́лeж* Т, кóљемо *ш́лeж* Ск, да нарáним *ш́лeж* Др, кúпи кокѹруз за *ш́лeж* Са, имáли смо *ш́лeжa* Ба, такó и тí *ш́лeжa*, кó íма прáсе закóље Ву, íмамо ѹвек *ш́лeжa* МО, íмам сáт пíлићи, не мóж да íмаш бес *ш́лeжa* Са, сíпам *ш́лeжу* вóду В; ткáли смо *ш́лeж* Гл, сѹкња от *ш́лeжa* Гл;

в) да га мењају у корист женског рода: изíшла нѣка *звѣр*, а *кáка звѣр* Ск, *д́йасна звѣр* Ск; сáмо сам упáнтíла од *издáш* двѣ бáсме Ш.

За именицу *нш* у РМС константовано је да је женског и ретко мушког рода. У говорима Баната, у кикиндској зони, ова именица је средњег рода *нш*, а у тамишкој женског *нше* (Ивић ... 1997:81). У централној Шумадији ова именица је у једнини мушког, а у множини изгледа женског (Реметић 1985:262). Тако је и у Батовцу: *јédан нш*, *двá нша*, *ш́е нш*, међу *нш* (мој материјал). Слично је стање и у нашим говорима. У једнини срећемо облике мушког, а у множини, будући да се ретко срећу конгруенцијски индикатори, вероватно је женског рода, али није искључен ни мушки руд:

од *једног нш* А, у четíри *нша* А, *о́н* четíри *нша* звáни Гр, са четíри *нша* Рд, четíр *нша* Ш, са *двá нша* Рд;

нш Вн Др Рд У, па о́нда íма *нш* Кр, íма *нш* Се, имáли смо и рáзбој и *нш* У, мѣту *нш* В, уведемо у *нш* Р, у *нш* Т; уводíло се у *ш́ нш* Рд;

нше Ш, са четíри *нше* П Су, па имáла су бр́дила, па имáла су *нше*, па имáло вратíло, па имáли подно́шци С, уведеш *нше* А, уведеш у *нше* С, па се тó уводи у *нше* ВД, па уводимо у *нше* А, *о́н* *нше* А, крос *ш́е нше* В.

4.115. Неке именице *i*-деклинације у РМС имају само женски род, а у нашој грађи оне могу:

а) да задрже женски род:

вѣлика врédнос Т; нѣка *гл́йос* М Су; ослобођáјем се *војне д́жшд́ш* ВО; *п́рва мíлос* С, за *очѣву мíлос* Су; *бíла је о́нда могуш́нос* Ли, íмају *могуш́носш* В, нíсам имáла *могуш́носш* В, према *могуш́носш* Ли; *шá о́пáснос* Мх; *рáдос је бíла* Мх, *вѣлика рáдос* А Ли, *п́рва рáдос мóја* Бд, од *рáдосш* Ло, *нíкака рáдос нíје бíла* Ос, нíсам имáла *нíкаку рáдос* Ос; бíла је *рѣш́кос* Гр; *кáка свáђосш* (свађа), узíмај мотíку па áд на њíву Вн; *дóшла сш́арос* А Вн, *л́йу сш́арос* ВД Вр, *мóју сш́арос* Ву;

кокош́ња б́лес Др, нѣка *б́лес* ВО, *нíкака се б́лес нíје п́ојав́ивáла* Се, *д́йасна б́лес* ВО Гл, па се *п́рѣнела б́лес* Су, *б́лес* Гр Мх, нíсам знáла за *б́лес* Ла, од *б́лесш* ВО; *зáйовес* Бд, по *ш́вóјој зáйовесш* Лг;

вѣћа влѣс Вр, да га обору са *влѣстии* ДД, а *влѣстии* свѣка чѣс С, на *влѣс* Вн ВО; *онаѣ мѣс* Вр Ла, *ѣѣ мѣс* Лг МК, *нѣмѣ ѣѣ мѣс* ДД, *нѣка мѣс* ДД, *мѣс* А Вн П У, *ја* не *јѣм* сѣд *мѣс* Са, *намѣжеш* с *мѣс* Се, *ѡдма* ми стѣву *мѣс* Мх, *мѣтеш* *мѣс* Мх, у *врѣлу* *мѣс* В, *ѡзели* ми *нѣку* *мѣс* Лг, *онѣ мѣс* Ла, *ѣѣ мѣс* Гл Су, *сас* *мѣс* М, *кромпѣр* испржиш на *мѣсти* Са, *сѣра* *мѣсти* ВО, *мѣтеш* *сѣра*, *мѣсти* Се, *мѣтемо* *мѣсти* У, *мѣсти* Др, *ѡна* сѣне *онѣ мѣсти* У, од *мѣсти* МК, на *мѣсти* по стѡ кѣла Ла, *кѣнту* *мѣсти* Ла, и *кашѣку* *мѣсти* Су, *нѣ* знам штѣ је тражио ел *мѣсти*, *нѣ* знам С; *бѡрба* за *нѣку* *ѣрѣвлас* Ли; от *слѣсти* У;

о*жѣни* се на *прѣви* свѣдбу *кѣко* мѡже, а у *бѣсти* сирѡма Ву; *ѣѣ вѣрош* Вн, *чѣѣѣ* *вѣрош* Се, из *онѣ вѣроши* М, из *вѣроши* Вр, у *вѣроши* Ву, у *вѣрош* МО, *ја* дѣ *ѡздем* у *вѣрош* ДД, *три* *албѣнске* *вѣроши* Р; од *зѡби* Ли; до *јѣсени* В Ли, *сјѣсени* Рд Су, у *јѣсени* кат се покѡсу ливѣде Вр; *свѣку* *кѣи* знам Мх, *ѣѣ* су ми *кѣи* *дѡбре* Мх, *дѣѣровне* *кѣи* Мх; *ѡд* код нас *нѣма* *лѣж* Т, за *лѣж* батѣне Т; *нѣмаш* *ѡне* *мѡћи* Гл; *ка* *дѡшла* *нѡћ* ВО, а *нѡћ* ми је *нѣѣѣѣж* Ко, *пре* *јѣдно* *дѣ* *три* *нѡћи* ВО, *три* *нѡћи* Лг, *после* *пѡла* *нѡћи* ВО, *још* од *нѡћи* ДД, *јѣдну* *нѡћ* МО, *јѣдну* *нѡћ* Т, па ми *нѣку* *нѡћ* не *дѣ* да *спѣвам* Го, *цѣлу* *нѡј* смо *седѣли* А, па *цѣлу* *нѡћ* арлаѣчу М, *цѣлу* *нѡћ* *шѣјемо* М; *мѡ* *ѣѣмѣш* Гл, сѣд *ју* *дѡшла* *друга* *ѣѣмѣш* М, *ѣѣ ѣѣмѣш* Гр Кр, *тѡ* ми је на *врѣ* *ѣѣмѣш* Ву; *јѣдну* *ѣрѣгри* В, *ѣрѣгри* Ос; сѣд је *рѣж* слѣбо *засѣѣѣѣѣ* МК, *рѣж* Се; *нѣсам* *рѣкла* ни *рѣч* М, за *дѣцу* *нѣмам* *рѣчи* ВД; *ѣѣ сѣвѣш* (савест) Кр; *ѡн* такѡ *спѣково* у *чѣѣврѣш* У;

ѣѣ сѡ В Вн Рд, за *сѡ* С, са *сѡл* Ш, по *мѣл* *ѣѣ сѡли* А, *мѣло* *сѡли* А МК, *папрѣка*, *сѡли*, *цѣмет* (набрајање) П; *мѡја* *мѣсо* В, *мѡ* *мѣс* Гл;

б) да се *јаве* само у мушком роду:

кѣки је *будѡѣнос* Вр; *бѡлѣ* *нѣрав* Кр; *тѡ* је *вѣлики* *ѣѣсти* *бѣ* Ло; *свѣко* *ѣма* *свѡј* *ѣѣд* Лу.¹⁰

в) да се *јаве* и у женском и у мушком роду:

водѣну *бѣѣ* Се, али и *нѣкакав* *бѣѣ* Се, и *неѡдрѣјено* *бѣѣ* Вн Ли СК У; *вѣлику* *глѣд* Т, од *глѣди* ВО, *ѡмро* је од *глѣди* Ли, али и *онѣј* *глѣш* Р, *ѣѣј* *глѣд* В; *нѣна* *жѣлос* Лу У Са, код *нѣ* *нѣма* *вѣлика* *жѣлос* Мх, *ѣѣ* *жѣлос* МК, *жѣлос* *вѣлика* Кр, од *жѣлосѣш* ДД, *ѣѣ* *жѣлос* М, али и: *вѣлики* *жѣлос* Су; *донесѣ* *зѣлени* Др, али и *ѣма* и *бѣли* *зѣлен* Са, *бѣли* *зѣлен* У, *црѣвени* *зѣлен* У, *круѣнѣји* *зѣлен* Ск, *мѣте* се *ѣѣј* *зѣлен* Су, *зѣлен* је *лѣи* и сѣд Са;

кѡс МК, *боли* је *ѣѣ кѡс* Ву, *старѣја* *кѡс* Гр, *чѣрѣшѣ* *кѡсѣ* Лу, *кѡсѣ* (Нпл) Го, е.м му *кѡсѣ* Вр; *прѣлежо* сам туберколѡзу *кѡсѣ* Ба, от *кѡсѣ* Др, *ѡпалу* *кѡсѣ* Лу; али и: *нѡси* *кѣчету* *ѡѣ* *кѡсѣ* МК;

ѡѣ *крѣ* Лг, *ѣѣ* *крѣ* ВД Вн МК, *спѣја* *ѣѣ* *крѣ* Лу, *пѣшти* *ју* *крѣ* Ло, од *нѣну* *крѣ* Р, от *крѣ* Вн, *ѣзли*в *крѣ* ВД, *бѣре* *крѣ* П, *преко* *крѣ* П, по *крѣ* ВО, али и *тѡ* је *ѣшло* у *онѣј* *крѣ* Ла, *сѣмо* *лѣжу* *ѡнѣј* *крѣ* П, *ѣѣј* *крѣ* В, *сѣ* је *крѣ* *ѡлѣ* Ло;

мѣѡдос *бѣла* А, *дѣ* је *бѣла* *мѣѡдос* Ку, кат се *сѣтим* *нѣне* *мѣѡдосѣ* А, од *мѣѡдосѣ* Др, од *мѣѡдос* до *стѣрос* Су, али и *нѣш* *мѣѡдос* Ш;

¹⁰ Напомињемо да смо од ових именица забележили само по један пример, и то у мушком роду, што не искључује могућност појављивања и женског рода у обимнијој грађи.

једна *йѣд* А, *двѣ йѣди* А, на сваке *двѣ йѣди* Ск, али и *један йѣд* Р, *двѣ йѣда* Ку;
за *брѣнсану йѣћ* Ли, *каљаве йѣћи* Ла, али и *велики йѣћ* МО, имали смо *йѣћѣви*
Ли;

хѣйна йѣмоћ Бд, *вѣлика йѣмоћ* Бд, али и за *нѣки йѣмоћ* У;

кад је *бѣла йрѣиас* Др, *грдно чѣдо, грдна йрѣиас* Лг, *йрѣиас жѣва* Рд, *йрдѣиас нѣша* Ла, *йрѣиас* Гр, ма бѣло *йрѣиас* С, код нас је бѣло *йрѣиас* Лу, у *йрѣиас* Се, али и *тѣ* је *йрѣиас бѣјо* П;

руковед Мл, *ѣри руковеди* Мл, *руковећ* Бд В Вл Ку МО Мх С, *ѣолика руковећ* А, *двѣ руковећи* В, *четѣри руковећи* А, *пѣт руковећи* А, *руковећи* Су, *налажеш, кѣпиш онѣ руковећи* Гл, на *руковећи* бацамо *жито* А, на *вѣће руковећи* В, *паковале на руковећи* Гр, на *руковећи* ДД, *руковећ* МК Се, на *руковећ* Ос, *руковећи* Са, *жѣѣ се на руковећи* Кр, *руковећ* па *дрѣги*, па *ѣрѣћи* Су, па *мѣтеш један руковећ* па *дрѣги* Ск, *тѣ* се *зѣо руковећ* Ск, *двѣ руковећа* МК; али и ж. р. *а*-промене: *трѣ* *четѣри руковеће* МО;

од *младости* па до *смрѣи* С, он је *нѣ* извѣдио и *смрѣи* Лг;

и *гѣѣова сѣвѣр* Гр, *једна сѣвѣр* Т, *кака је сѣвѣр* Т, *лѣиа сѣвѣр* Т, *мѣла сѣвѣр* Р, *йрѣѣла сѣвѣр* Гл, *сѣгурна сѣвѣр* Т, *једну сѣвѣр* Р, *каке су тѣ сѣвѣри* ДД, па *покупѣли нѣке сѣвѣри* М, *нѣке сѣвѣри* У, али и: *а* *јѣ* *пѣсле* да *спрѣмам дрѣги сѣвѣри* Мх, *тѣ* су *нѣни сѣвѣри* Р;

мѣѣалну цѣв Вр, *мѣћу на вѣше цѣвѣ* Кр, али и *цѣвови* Р;

вѣлика чѣс Се, а *власти свѣка чѣс* С, *тѣбе вѣлика чѣс* Ву, *свѣка ти чѣс* Др Т, *свѣка му чѣс* Ла Т, али и: *ѣнда се носѣо чѣс* У.

Након прегледа забележене грађе, можемо констатовати да је промена конгруенцијских индикатора, односно рода, незавршен процес. Наиме, њега данас карактерише папуштање дијалекатски маркираног мушког рода и, под утицајем језика школе и средстава јавног информисања, васпостављање конгруенцијских индикатора у женском роду. Потврда ове констатације налази се и у напомени наше информаторке из В да су стари некада говорили *ѣај крв*. Неколико именица забележено је само у мушком роду (*будућности, нарав, йѣѣѣш, ћуд*), а код једне (*зелен*) провлађује конгруенција мушког рода. У П-Т и К-Р говорима именице ж. р. на *ѣ* *пришле* су именицама м. р. Ареал и разлоге ове појаве видети код Реметића 1985:260–1). О проблему именица III врсте у неким штокавским говорима писао је и Душан Јовић (1961–2:156–162).

Именица *руковѣћ/руковед* у РМС женског је рода *и*-промене. У нашој грађи ове фонетске варијанте уопштиле су коренски сугласник инструментала сингулара *руковѣћ* и *руковѣћ*. На основу овога можемо тврдити да је у овом падежу био уобичајен наставак *-ју*. Од облика *руковѣћ* изведен је и глагол *руковѣћаду* У.

У централној Шумадији (Реметић 1985:261–262) изостају варијанте са *-ѣ* и *-ћ*, а облици типа *руковед* и *руковѣћ* вероватно су женског рода, па сходно томе мењају се по *и*-деклинацији. Забележена су и два примера женског рода *а*-деклинације. Интересантно је рећи да се у нашој грађи именице *руковѣћ* и *руковѣћ(а)* појављују у оба рода (м. и ж.) и три типа деклинације: *и*-, *о*- и *а*-.

4.116. Именица *пролеће* забележена је само четири пута у средњем роду: *пролеће* В, *то* је *пролеће* А, *пролеће* МК, *у пролеће* МО.

Иначе, ова се именица аналошким путем (према *јесен*) прикључила именицама женског рода *i*-промене: кад биде *пролећ* ВД, и кад бидне *пролећ* С, дође *пролећ* Ли, *пролећ* *наишла* Гл, *два пролећ* Ли, ка стигне *пролећ* Т; *целу пролећ* Ли; прво почнем од *пролећи* Би, с *пролећи* А ВД Вр, она се реже с *пролећи* ДД, па га с *пролећи* одгрнемо Су, тако с *пролећи* Ос, за *пролећ* МК Ш, *на пролећ* купи В, да удамо ту унуку *на пролећ* ако да Бог здравља Вн, а *на пролећ* расте Су, ка дошло *прети пролећ* Ло, *у пролећ* Ву К Кр Ли МО, кад буде *у пролећ* В Р, кад је било после *у пролећ* Ло, а дошли *у пролећ* ДД, ја сам отишла зими, а *у пролећ* сунце греје и ми чистимо двориште Ск, лани купили *у пролећ* кола Гр, и *у пролећ* правили кућу Вр, *у пролећ* реже се К, он је умро *у пролећ* В, *у пролећ* се чувале овце Ли, у *пролећ* Ла МК Су, сее се у *пролећ* Су; *у пролећи* узимамо Ву, уп. и у *јесени* кат се покосу ливаде Вр.

Ова именица се среће и с нејотованим сугласником корена: *пролећ* В, *у пролећ* подрљачим Р. Иначе, облици *пролећ/пролећ* уобичајени су у говорима П-Т области: у дијалектима источне и јужне Србије (Белић 1999:306, *пролећ*), у Призрену (Реметић 1996:473, *пролећ*, *пролећ*), у Гори (Младеновић 2001:276, у сг. је м. р. *пролећ*, а у пл. се колеба између м. р. *пролећи* и ср. р. *пролећа/пролећиња*), у Алексиначком Поморављу (Богдановић 1987:87, *у пролећ*) у Свиници (Томић 1984:38, *пролећ* *пролећ*), у Понишављу (Ћирић 1999:114, *дошла пролећ*), у Заплању (2000:132, *едну пролећ*) итд.

Плуралија тантум

4.117. Именица *груди* у РМС је плуралија тантум женског рода, а једински облик *груд* стилски је маркиран. И у нашој грађи срећу се множински и једински облици:

груди ВД Ск Ш, *груди* прочисти Вн, само што није убијо главу и *груди* ВО, на *груди* Лу Мх, на његове *груди* С, на њени *груди* Вн, носи крс на *груди* М, има цвет на *груди* Ли, удари га *у груди* Ву, у *груди* Р;

да се бели на *груд* Вн, нађе змију детету на *груд* Ск, у *груд* удари Ко.

Множинске облике има и црквени празник *Благовести* Ба, до *Благовести* Ли.

ЗАМЕНИЦЕ

4.117а. У оквиру овог поглавља анализираћемо само именичке заменице, а придевске ћемо обрадити заједно с придевима и трородним бројевима.

ИМЕНИЧКЕ ЗАМЕНИЦЕ

4.117б. У оквиру ове групе самосталних заменица најпре ћемо размотрити личне, а потом остале именичке заменице (*ко/кој/куј* и *штио/штиа*) и оне које су сложене с њима (*неко, неки, нико/ники, нештио, ништиа*).

ЛИЧНЕ ЗАМЕНИЦЕ

4.117в. За ову групу именичких заменица потребно је утврдити степен синкретизма једнинских падежа, инвентар и тип наставака, постојање дужих и краћих наглашених облика, као и инвентар и дистрибуцију енклитика.

Личне заменице првог и другог лица једине
и лична заменица за сва лица

4.118. Код личних заменица првог и другог лица једине и заменице за сва лица дошло је до једначења $\Gamma = \text{Д} = \text{А} = \text{Л}$. Од различитих морфолошких и акценатских ликова (*мѐн, мѐне, мѐн, мѐне, мѐн, мѐне*) најчешћи је и најраспрострањенији овај први *мѐн*, за који је констатовано (Реметић 1985:290) да се јавља у неким говорима С-В и К-Р дијалекта (в. нап. 834 код истог аутора). Други облик јавља се у целој Крагујевачкој Лепеници (Вукићевић 1995:163–164), у Рушњу (Ивић 1978:159), у ерској зони централне Шумадије, а представља и општу карактеристику К-Р дијалекта (Реметић н. д. и нап. 833). Такође се јавља и у говорима Л-К, ИХ (Ђукановић 1995:145, нап. 198 и 199). Облици с кановачким акцентом забележени су у космајским селима централне Шумадије (Реметић 1985:287), у Жабарима (Реметић 1986:504 и др. стр.), као и у југозападнијим областима наше зоне, али и ту у неким селима нису непознати први облици с краткосилазним акцентом. Пуни облици с кановачким акцентом забележени су и у говору Банатских Хера (Ивић 1958:336). Претпоследњи облик јавља се само у два пункта Бд и МО, а последњи у Бд и К. У Качеру се срећу облици *мѐнѐ, њѐбѐ, сѐбѐ|сѐбе* (Д. Петровић 1999:391). Забележили смо и знатан број примера с различитим партикулама.

Грађа ће бити изложена по редоследу падежа и фреквенцији појединих облика:

1. *Генитив:*

а) иза *мѐн* Мх, испред *мѐн* В код *мѐн* ДД Мх Ра Су, код *мѐн* пазáрѝо у дућáну ВО, дође код *мѐн* ВО, долазио код *мѐн* Лг, пође код *мѐн* Т, код *мѐн* такò Кр, тѹ код *мѐн* Лу, тѝ код *мѐн*, ја ко *ѡѐб* Кр, код *мѐн* бѝо пòсо Рд, рáдио òн код *мѐн* Са, код *мѐн* је била кáпара Ск, јѐсу код *мѐн* одрáсле Ск, тѝ си пѝјо код *мѐн* У, од *мѐн* Вн Ј Ла Т Ш, бѐжи од *мѐн* ВО, бѐжали су моји дрѹгови од *мѐн* ВО, од *мѐн* узѝма дрѹги Вр, она вѝдо од *мѐн* Кр, здрављѝји од *мѐн* Лг, старија од *мѐн* двајз година Мх, старија од *мѐн* У, он је старији од *мѐн* П, тражио од *мѐн* пòмоћ Т, и она пòс һѹтѝ од *мѐн* Су, око *мѐн* Ј, поред *мѐн* В, уз *мѐн* Т; ко *ѡѐб* Мх, мамо, ја һу прѐ о *ѡѐб* да ѹмрем М, летѝ сѹкња око *ѡѐб* Ск; па тѹжимо се мѝ између *сѐб* ДД;

б) и кад нѐма *мѐне*, он дође тãм ВО, врз *мѐне* Т, до *мѐне* МО, ал пãзим због Брãнѐ и због *мѐне* ѡсто МП, код *мѐне* Бд Гл МО МП Р Ск Се, дођи код *мѐне* Би, и òни су живѝли код *мѐне* Р, код *мѐне* нѝсу нѝшта рáдили С, код *мѐне* такò бѝло Ск, пãре код *мѐне* нѝсу У, од *мѐне* Ба ВО Ву Ку Т, прво од *мѐне* да пòчнем Ву, старија од *мѐне* В, старија си од *мѐне* Ла, тѝ си старија од *мѐне* П, старији од *мѐне* Су, и тражу од *мѐне* Т, замòтам око *мѐне* В, дошла тã Нада и око *мѐне* Мх, прѐ *мѐне* ВО,

и свүко сам са мёне Ло, уз мёне Мх Ск Су Т; а *шёбе* нёма М, а нису могли бес *шёбе* М; ми ймамо бунар, ја и комшија наш, међу *себе* Ла, они су се били међу *себе* Ш, од *себе* ће свё да да само да живот спасё Ш, изишо, ваљда, ради *себе* напоље М;

в) иза мён Вр, испод мён Бд, код мён А Гн ДД Ду Ко Ра С, код мён се кáже Гн, данас код мён, сүтра ко *шёб* А, па код мён штá је радио ДД, ако нёнеш ти код мён, нёћу ни ја ко *шёб* Др, дёшо код мён Ко, áде данас код мён да кóсимо Лу, од мён Бд Гл С, тољико од мён СМ, старија од мён Бд, двё гóдине по мён живёла пóсе С, поред мён Бд Лу, поред мён прошáо С; до *шёб* С, од *шёб* Ра, ја ћу ко *шёб* да дó-ћем Др;

г) код мёне А С, рáдйли су дóста код мёне К, бáш бйо код мёне пре нёки дáн Ко, дóђе и прича код мёне С, нёма старије од мёне Др, прё мёне Гл;

д) и код мёнена А Ла, од мёнена ДД С, од мёненака МО, од мёненака В; о *шёбена* К;

ђ) тў код мён МО, поред мён Бд;

е) код мёне Бд.

2. Дашив

а) мён препáдала нёколко пўти мўка В, сáмо ти мён одабёри В, па мён с чинй В, мён се чинй Мл, мён се чйни ДД, а мён се прётури нёшто Вн, йма она да ми плáти мён Вн, мён умйрала браћа Вн, мён дóбра Морáва ВО, каже, дё, каже, ти мён да се лёпо свучёш Вр, мён срце смёће Го, мён није ни она слáтка Го, не дá мён да седйм Го, мён дóвде рўка Гр, мён бйло сёдам гóдина ДД МК, мён била петнáјста гóдина кат сам дóшла за нёга Ос, дóђе мён двáјз гóдина Т, а мён шкóди тá рáна Кр, па тó ти је мён испáло Кр, и донесе кёлнер мён чáшу вйна Лг, кўпи она одёло мён Лг, ал мён мйло за варóшку Лг, мён бйло мйло кат сам удавáла Ос, мён је мйло бйло онó што бйло Су, мómак ми тáмо бйо мён близу Ли, била мён свáдба Ли, и мён дóђе на пáмет нёшто Ло, кáже мён МП Мх, а једáн мён кáже Р, а он мён кáже У, кáжу мён да мёсим проју Ск, сá ти мён тó кáжи Кр, мён је мój óтац причó Ли, ни мó баба мён причáла ништа Ш, мён рёкли да не јём свйњско Са, мён су свá дёца била бйстра Лу, мён не трёба ништа Лу, мён свејёдно М, дáј ти мён Ј, они тó мён дáли, а нё теби МП, и мён тó остáло тó мáтерино Мх, мён се свйђала девојка Р, а немó мён да се жалите Р, он је мён брáт од ўјца Р, мён нарўчу бóзу Р, они мён донесёду дўкат С, и мётла сам и мён спómеник са човёком Са, свáко јўтро по двá јáја пржим мён Са, мён донесу чáше Се, мён мój сйн идё чёсто у цркву Ск, мён мójи дáли шифонёр Ск, мён трёба жёна Су, мён сáд рўжно што не рáдим Т, мён оставили ову мáлу У, ка дóђоше према мён Ко, мён се свáну Кч, мён, чйко, срамóта Кч, с кўпи и мён и њóј Ј; лáко је *шёб* Би, он припáда *шёб* В, *шёб* се глёда телевизор, а сйн у зёмљу Ву, *шёб*, бáбо, кад је зима, зима Го, да дáм *шёб* дрўгога Мл, она дóђе дá *шёб*, дá мён колáч Кр, ја *шё(б)* помогнем ти мён Кр, нёма тањйри *шёб* мён Кр, кáко трёба *шёб* жёна, трёба и мён Су, бáбо, па кá ће ми *шёб* да с одўжимо Ла, дóкле пёћ горй, *шёб* тóпло, кат се пёћ угáси, *шёб* зима Ли, ма брё, штá је *шёб* Ло, ја *шёб* у зá-

другу не да̄м С, он̄ донесе па да̄ шѐб Мх, шѐб донесу Ос, шѐб је лакше нег мѐн Ск, мӣ плаћамо шѐб У; с̄ам сѐб не вѐруе Кр;

б) да̄ј тӣ мѐне ВО, она велӣ мѐне Ду, мѐне бубрѐзи бѐлесни М, она мѐне извѐди Мх, и он̄и мѐне пра̄ту сѐнку од огледала Мх, и њего̄ва жѐна ка̄же мѐне П; да да̄мо и шѐбе ма̄ло зѐмље Вн, што сам шѐбе нудила Се; али и с новијим обликом доспелим из стандарда: он̄и то̄ мѐн да̄ли, а не̄ шѐби МП;

в) опасала свѐкрви кецѐљу па и мѐн А, ја̄ сам тка̄ла мѐн хилиме и мѐм хѐрки Бд, мѐн с̄ад зѐт љуро Бд, де̄да је мѐн млад љуро К, мѐн жа̄о било за де̄те Вр, а мѐн то̄ било жа̄о МО, мѐн с чинӣ Гл, мѐн се окопилио Гр, а мѐн та̄ сѐстра ле̄жала ДД, она̄ ће ка̄же мѐн ДД, ка̄же мѐн Ду, према мѐн Ду, а Бѐра мѐн ка̄е Вр, ка̄же мѐн Ко, а он̄ ка̄же једанпѹт мѐн С, мѐн шта̄ су жѐна на пија̄ци казали Гр, мѐн млого̄ било боље пре̄ Др, и он̄ тра̄жи мѐн педесѐт ба̄нка да ме пӯшти К, мѐн прочитали да си тӣ тѹжио К, шта̄ ће мѐн Ко, кѹку мѐн Кч, кад је мѐн дошло Кч, мѐн да да̄ волѐви, а њѐму ко̄њи Лу, мѐн пѐт, а сѐстри пѐт МО, и мѐн мо̄ј син погинуо МО, мѐн је тѐшко СМ, немѐ пос мѐн да се сме̄јеш С; блага̄ шѐб Гр, ко̄лико шѐб, Чѐдо, љзели Бд, тѐшко шѐб ДД, шѐб ћу да до̄ђем Рб, свѐма продајем по де̄сет љлада, а шѐӣ ћу де̄вет С, ел лѹпало̄ нешто̄ шѐб на врата̄ Су;

г) не да̄ду мѐне де̄војку Ра, кѹку мѐне Кч Мл Ра Рб, мѐнена Гл ДД К, до̄ђе мѐнена кра̄љ К, кѹку мѐнена ДД, мѐненака он̄ ка̄же Др, де̄, тѹ торбу мѐненака С, према мѐненака Др; онѐ што одговара̄ мѐненака Би; пре̄дружи се мѐненака и та̄ В; а што̄ шѐбенака̄ фа̄ли Др; и мѐни Вл, ка̄жи мѐни Ду, према мѐни Ду;

д) шта̄ мѐн тре̄бу че̄тници Бд, ал ништа̄ не говорим ни ја̄ њѐму ни он̄ мѐн МО;

ђ) не̄ треба мѐне̄ Мл;

3. Акузациив

а) а она̄ мѐн подлактила В, јѐш се сѐћу мѐн Вн, и јѐн ти мѐн затвѐри ВО, па тѹ мѐн срѐо један̄ Го, мѐн пресѐче̄ та̄ вода̄ Го, мѐн ко̄ није̄ зва̄о Гр, вӣ сте зва̄ли мѐн Лг, и он̄ ме је мѐн заме̄нио ДД, нӣ мѐн стра̄ ДД, мѐн стра̄в ва̄та Мх, мѐн стра̄ од змије̄ Ск, мѐн било̄ стра̄ од вукова̄ П, мѐн је млого̄ волѐо Лг, ка̄же да мѐн више̄ воли Су, волѐла мѐн Т, ал она̄, бо̄гами, мѐн уврӣђала, увре̄ђала Кр, мѐн срамѐта̄ Кр Лг, мѐн било̄ срамѐта̄ У, мѐн срамѐта̄ то̄ да ја̄ спавам̄ Мх, вӣ мѐн убите̄ Ло, вӣ мѐн не вӣђате̄ више̄ Ло, ал он̄ мѐн свѐ откуца̄во̄ Лу, он̄ мѐн разумѐ Лу, вӣ мѐн са̄ да окрѐнете не мо̄жете МП, а она̄ да пра̄ти мѐн и јѐш јѐдну с мѐн Мх, ни он̄ мѐн вӣдо ни ја̄ њѐга Ос, мѐн са̄нови не ва̄таду Р, брӣга мѐн Се, а мѐн те̄рали из малѐна̄ Ск, осӯдили мѐн Т, ако̄ љубију мѐн С, да мѐн љубију Т, да зава̄ди мѐн с мо̄га човека̄ У, а мѐн си испра̄тио У, за мѐн Би Ј Ла, за мѐн је боље̄ с̄ад Ос, служавка̄ до̄ђе за мѐн У, на мѐн ВО, а Га̄ра се разде̄ре на мѐн Го, она̄ на мѐн, ја̄ на њѹ Лу, немѐјте на мѐн да обра̄ћате па̄жњу МП, да ре̄жѹ на мѐн Мх, да наср̄ћу на мѐн Т, пред мѐн Ло, а уз мѐн је мо̄ј бра̄т био̄ Ло, то̄ ми да̄ли уз мѐн Ск; а шѐб ако̄ нешто̄ ба̄ш интересе̄у Гр, ја̄ шѐб и не позна̄јем Гр, и ја̄ шѐб нӣсам опадала̄ Ј, мо̄ра да слѹшаш̄ тӣ њѹ и она̄ шѐб да слѹшаш̄ Гл, ко̄ ће шѐб и мѐн са̄ да окрѐне на рад̄ Ли, шѐӣ су тра̄жили Ло, па те̄ла сам и шѐб да зѐвнем Ск, шѐб једно̄га љмају Су, вӣђам ја̄ шѐб на пија̄ц У, ако̄ потрѐви шѐб пӯ-

шка У, и ђвди ако радиш, радиш само за *шеб* В, за *шеб* ВО, за *шеб* мџ д оставиш један ектар Лг, за *шеб* сам узо Р, мџа ћерка не долази за *шеб* Ск, ни ногу о *шеб* нѣ би обрисала Лг, пре *шеб* Р, нѣ да гледа у *шеб* Лг; купуе ова мџ унук за *себ* Кр, па на *себ* обуко Лг;

б) дошли по *мене* Ба, а *мене* волео свѣкар бџе нег ћерку Вн, ђн *мене* тражи ВО, знаш да *мене* срамџта Гл, тџ *мене* уби Гл, *мене* је један из Паланке снџмио Го, *мене* позива Глибовац ДД, *мене* извџду и шкџле К, пџту *мене* одакле сам Ко, ја сам заштитила нџ, нџсам *мене* Ла, *мене* нѣшто претџска Лг, ђна ме не воли, ни *мене* ни свѣкра Лу, излупаџо *мене* дџбро М, *мене* испрџтише мџји Мх, *мене* нџје стрџ Р, *мене* стрџ У, а *мене* што боли дџша, али не смѣм да бауќнем С, каќо *мене* рџке болџ Се, и *мене* звџли В, а *мене* ђни позовџ Т, нек пољџби и *мене* У, само нѣће бџг *мене*, нег узџма младе Ш, (Шта сте донели деди) па дџнела сам *мене* Ш, за *мене* Вн Гн С, за *мене* џма Гл, рѣдим куќџруз за *мене* Ку, каќо сам ја свџто, за *мене*, ђнда је било лѣпше Лу, винџград сам имџла сџм за *мене* Ш, на *мене* Вн ВО У, ђни свџ вићу на *мене* МП, џма лик маљ на *мене* Са, ђна чѣка на *мене* Ск, пред *мене* Т, а ђн глѣди у *мене* С; *шебе* МП, и *шебе* би сџд убио В, ђн је *шебе* ополомџио на пѣндзџју Ко, имџли смо љџди, џмам *шебе*, џмам оноќа Кр, је л те зна ђн, Гаќо, личнџ *шебе* и тџ нѣќа Лн, да џмаш да мѣљеш за *шебе* Ву, џду по *шебе* Ко; нџј џмео *себе* да чџва Бд, нѣ сџду сџми *себе* Бд, девојка сџма *себе* брџне Мх, а ја сџма *себе* појѣдо С, и не жџлим *себе* што радим Се, и ђн упропџсти прџво *себе* Т, па су прџвили свџки за *себе* Ба, ђно рѣсто оставџмо за *себе* Ла, кџј ђће за *себе* сџди Ос, и тражу сџбу сџми за *себе* Ш;

в) штџ тџ *мен* пџташ А, *мен* немџ да пџташ ВД, такџ је *мен* мџа свѣкрџва (отпратила у собу) А, скиде *ме(н)* Нѣмац Бд, слџшају ђни *мен* ВД, да ђни *мен* испрџту ВД, а *мен* бџло стрџ Вр, а *мен* су бџли ДД, прџво би *мен* убили Др, а *мен* зафрќаџу К, *мен* кад позовѣду на вѣжбу К, и *мен* милиционѣр рџком зовѣ Ко, *мен* се нѣ тџче МО, ђво ће *мен* да умџри МО, и та *мен* баба одведѣ ко тѣ Живџне Мх, маџи, *мен* убише С, удри тџ *мен* С, ко за *мен* пџто да л ја џмам, да л нѣмам Гл, дошли за *мен* С, за *мен* Ра, за *мен* сам шџла Рб, штџ је за *мен* Гн, да се стџври на *мен* ДД, на *мен* См, па се наљџти на *мен* С, а ви да глѣдате у *мен* Лу; ма тџ нѣмо мџ *шеб* за Чѣду Гл, кџј да те слџша *шеб* Гл, ја *шеб* отпџштам кџћи С, за *шеб* К, за *шеб* џма дџвољно Гр; свџки за *себ* Гл Др, ђћу ја за *себ* да живџм Гл;

г) пџштите *мене* А, мџ свѣкар тражи *мене* Др, нџкад ђн тџ *мене* опомѣнуо нџје С, ма не брџните ви нџшта за *мене* С, претџсла војска на *мене* К; *шебе*, каже, тражи Јџвѣ Бабановића унук С; свџк *себе* глѣда А, пот *себе* А;

д) и плџг обџри *мененака* С, нџсам знала за *мененака* Др, на *менена* Ла, нуз *мененака* Ск; за *шебена* К;

ђ) *мен* сџмо што нџсу вѣшали Бд, а ђна *мен* плѣсну МО;

е) за *мене* Бд К, дошли за *мене* Ј, тџј сам ја кџпила за *мене* Бд.

4. Инсџрументџал

У овом падежу срећу се аналитички и синтетички облици:

а) с мѣн Мх Се; сас мѣне Р, копа с мѣне У, с шѣбе Су, свѣки да спрѣми одбрѣниште пред сѣбе Лг;

б) зѣ мном В Гл Кр Ла Лг Ло Мх П Се Т У, трѣчѣ зѣ мном Рд, сѣ мном А Бд В ВД ВО Вр Ву ДД К Ко Лг Ло Лу М Мх Ос Рд С Се Т У, пошѣ ми и чѣек сѣ мном У, уп. и редуковану форму: ѣн сѣ м и не говѣри МО.

Примећујемо да заменица првог лица нема косовско-ресавски облик *мон*,¹¹ добијен аналогијом према *шобом*, *собом*.

5. Локаѣив

а) на мѣн се одѣло намѣкри свѣ до кѣжу Р, дѣца тѣру комѣндију па пѣвају по мѣн Ш, али мѣне је нѣшто грѣпкало у сѣб ДД;

б) у мѣн не мѣж д ѣбијеш ѣвола С, сѣм у сѣб мѣслим К.

4.119. Енклитички облици личних заменица 1. и 2. лица једнине *ми*, *ѣи*, *ме ѣи* :

1. Обично се употребљавају као у стандарду:

а) дај *ми* овѣ чѣтири сѣндука У, нѣ *ми* рѣко рѣч М, нѣ *ми* је пошло за рукѣм ДД, сѣд *ми* крѣиво Ск, не је *ми* се Го, дѣда *ми* био богомѣлац Су, маѣна *ми* Би, мѣж *ми* био опанчѣр, а ѣтац *ми* био желѣзничѣр Ко, ѣтац *ми* је био у комѣри Ло, а био *ми* сѣн двѣ гѣдине код Мије Крѣвѣца С, сѣн *ми* био у школу П, стрѣц *ми* био дѣловоѣа Ла, стрѣц *ми* био у рѣту Го, стрѣц *ми* и рѣњен Го, снѣ *ми* тѣ бѣла Кр, снѣ *ми* на трло борѣви М, тѣс *ми* живѣ Лг, тѣс *ми* је био нѣписмен К, тѣ *ми* био шуѣк Вѣја и бѣла *ми* унѣка М, бѣба *ми* мѣла ѣмрла Лу, па посе *ми* брѣт бѣлово МП, двѣ *ми* брѣта ѣмрли Вр Су, дѣвер *ми* ѣмро Са, ѣмре *ми* и тѣ другѣрица В, мајка *ми* је ѣмрла Би, мајка *ми* бѣла ѣмрла Рд, мајка *ми* ѣмрела Гр, маѣи *ми* ѣмрла Ос, па *ми* после ѣмре ѣтац, па *ми* ѣмре маѣи Мх, ѣмрла *ми* свѣкрѣ Се У, сѣн *ми* је погѣно Ко, сѣн *ми* се разбѣлео К, посе *ми* сѣн ѣмро Т, овѣ *ми* мајка мѣја Вн, овѣ *ми* је пашѣнок ВО, тѣ *ми* је свѣкар, а овѣ *ми* је ѣнук Гл; бѣгами Бд В Ву ДД Кр МП Мх Рд У, бѣга-*ми* нѣће ништа да бѣде Др, бѣгами, иѣпѣаше се звѣна лѣпаѣи М, бѣгами С, јѣс је живѣта *ми* Рд, па јѣс, мајке *ми* Ли, сѣстре *ми* овѣ Рд, свѣга *ми* на свѣту У; брѣ бѣга *ѣи* лѣубим Гр, ѣјде, бѣга *ѣи* лѣубим Кр; да *ѣи* помѣгне У, кам *ѣи* одѣло што сам *ѣи* доносѣла М, мајку *ѣи* партизѣнску В, вруѣ *ѣи* нѣге С, тѣ *ѣи* брѣт Т, и тѣј вѣнац стојѣ *ѣи* до гѣд сѣм не увѣне испрет кѣѣе А, ѣн *ѣи* ѣшо у ѣгѣву сѣбу ВО, после *ѣи* је кѣрен и гѣр клѣс Гр, ѣни *ѣи* повѣдише вѣчѣру Ло, тѣ *ѣи* је кѣљиво М, такѣ *ѣи* је у Милошеѣац, такѣ *ѣи* је свѣде М, јѣ *ѣи* пѣднем са свѣ боѣклу Мх, а јѣ *ѣи* нѣму: ѣјде С, ѣн ѣде кѣѣи па *ѣи* лѣпо кѣзѣ маѣери Т;

¹¹ Тако је у Ресави: *мѣном*, *сѣ мном*, реѣе, стојѣ пред мѣне, (Пецо-Милановић 1968:333); Тресте-нику: *мѣном/монѣм* (Јовић 1968:120); Левчу: *мѣном*, *монѣм зѣ монѣм* (Р. Симић 1972:345). У црно-рѣчко-неготинским говорима (Р. Симић 1980:117) према коренском вокалу *мене* добијено је за мѣном, иду пред мѣном али и остаје сѣ мном.

б) и испрати ме Го, чек, немò свè да ме пìтате У, нì ме познáвао С, срамòта ме да кажем Лг, нì ме стрá, да ме стрá Ск, бíло ме стрá П, мнòго ме бíло стрá од жèтве Ск.

2. Рекција појединих глагола или конструкција дозвољава употребу и дативских и акузативских енклитика. У нашој грађи уобичајеније су ове друге:

жаò ме бíло Ву, па и бíло *ме жаò* ДД, бíло *ме жаò* МО, бíло *ме је жаò* Ск, па за *њу ме жаò*, па *ме жаò* ДД, и *дán дáњи ме жаò* МО, *жаò ме* Се Ск, да ми је *жаò* Ла; *мíло ме* С, па *ме мíло* Ла, да *ше мíло* МК, па да *ше мíло* да глèдаш Ла, оно *ше мíло* да глèдаш Су, бíло кòло, свирачи, па да *ше мíло* МО; и што *ме чùдо сáд*, не мòг т *jà* тò да заборáвим М; *jà* да *ше лáжем* нèћу Р, нèћу да *ше лáжем* Др; *нуду ме* да *јем* чòрбу Го.

3. Акузативске форме употребљавају се уместо дативских, што је познато и говорима централне Шумадије (Реметић 1985:290–291):

дà ли *ме вèрујете* вí да он *има* трóбе (штофа) ВО, кад *ме* нèки нèшто трáжи Ву, *кàже ме* Ли, нíј *ме тéшко* Ск, али и ствáрно *ми* нíје тéшко Ск, па штò ми тéшко Гр.

У нашој грађи су се наша и два примера из Т у којима се дативска енклитика неочекивано јавила на месту акузативске: *зáузели ми* да и *прíчам* Т, *пíтај ми* штá *òнеш* Т.

По мишљењу Слободана Реметића (1985:290–291) замена енклитика условљена је синкретизмом падежа наглашених форми, а и обличким уједначавањем појединих енклитика. Ове констатације потврђује и наша грађа, у којој су наглашени облици сведени у ГДАЛсг. на *мен* и *мене*, а у множини нпр. енклитика *и* (в. 4.127б и 4.128г) употребљава се у функцији директног и индиректног објекта (уп. и судбину енклитика у говору Галипољских Срба, Ивић 1994:200).

Сматрамо да су на замену енклитика битно утицале и конструкције с двојак-ом реакцијом типа *жао ми* и *жао ме* (в. т. 2).

Личне заменице првог и другог лица множине

4.120. У Дпл. наглашени облици могу имати дуже и краће облике:

а) *òни држѹ* гòвор *нàма* В, *дà* и *нàма* ВО, *прòдàвали нàма* ВО, *устѹпе нàма* ВО, бíло *лèпо нàма* Го, *има тò, нàма*, овај, *нàш* што је рòђак Гр, *нàма дòђу тѹ* из-бèглице ДД, *тò нàма фàли* млòго Кр, *нàма óтац* кад заповèди нèшто Мх, што *òни дáду нàма* Т; *посòлте вàма* Бд;

б) свè *тò нàм* нàправи Бд, *нàм* је бíло *лèпо* и *тàм* М, па и *нàм* упáлили С; па *ћу* *jà* *вàм* да *дàм* пàре Мх;

4.121. У Дпл. знатно су чешће енклитике *ни*, *ви* од *нам*, *вам*:

а) стàвимо колико *ни* трèба Ба, сàмо чèкамо да *ни* нèки нèшто дà Би, висòка *ни* тà кѹћа бíла В, дошò *ни* Бòжић ВО, свèти *ни* водíцу за слáву ВО, вèжу *ни* рѹке Вн, такí *ни* òбичај Вн, па *ни* појè прòју што *ни* остàвила бàба Вр, тò је кѹпио пòсе

ни Ву, а ту поп чита ни Гл, кад ни кѹпу лѹлу Гл, па то ни је глѡвно Го, знаш штѡ ни причѡ Власта ДД, убио ни град, па давѡли ни Рѹси жито ДД, да ни бйде у кѹћу Др, нико ни не смѣта Др, те ни ѡднели Кр, пошто ни дали више лѣба, јѡ ћу то да нѡсим Ку, била ни старѡ кѹћа Кч, не трѣба ни бѡлесно Ла, што гѡд ни трѣбало, свѣ ни ѡн довѹко Ла, да ни остане маѡло Лг, свѣ ни тѹ ѹзму Лг, због чѣга ни нису давѡли да јемо Ли, како ни Бѡг да Ли, пролазу ни данци Ли, Бѹгари су ни с лѣћи Ло, ѡна ни најбѡље спрема, ѡна ни најбѡље ради Ло, кѡји су ћали да ни доћу Ло, тамо ни је црква била Лу, трѣба ни рана Лу, лѣпше ни кот колибе М, да ни спреми стрѹна лѣба МО, де ни та кѹћа МП, млад ни поп Мх, па штѡ Бѡг да, то ни је Мх, кокала ни кокице у сйто Мх, Смѣдерево то ни е најближе Ос, тамо ни била кѹћа Ос, крава ни била вѣзана П, мајка ни се ѹдала П, ѹзну ни волѡви, ѹзну ни коња Р, да ни кѹву маѡло сладак перѹнац Р, праћо ни и слике Р, близѹ ни С, а комшије доћу па ни покрадѹ ѡци С, тѹ ни црква Са, да ни бар покѡсу вѡће Се, да ни нѡсу јѡја Се, јавио ни Ск, такй ни пѡсо сељѡчки Ск, па ни то надрѡби Су, то су ни ћерке правйле Су, да ни дадѹ Т, да ни стигне кукѹруз Т, да ни спреми У, дѣте ни бѡлесно У, једѡмпут ни истѣрали пѣтнајз брава Ш; како ћу ви кажем А, штѡ ћу да ви кажем Ос, слѹшај штѡ ћ да ви кажем С, како да ви кажем Бд Би ВК Вр Др К Мх, сѡ да ви кажем Лу, не знам тѡчно да ви кажем Т, йма да ви кажем нешто Ло, јѡ то не би знаѡ да ви кажем ВО, јѡ не мѡг да ви кажем У, ѡзбиљно ви кажем Др, да ви ѡна каже Р, да ви причам Бд В Ку Ли П, штѡ да ви причам МП, сѡ ћу да ви причам ДД, а ѡн ће да ви прича Р, да ви то маѡло испричам ВО, и ѣто, јѡ ви исприча Мх, дй да ви наћем Бд, трѣба ви за пѹт Бд, како сам ви то рѣко маѡло прѣ Би, а ви, еве ви ѡво жѣнско дѣте па воспитајте ВД, сѡ ћу да ви покажем ВО, јѡ не да ви се мѣшам у кѹћу Ву, јѡ ћу да ви бѹдем кѹпац Ву, то ви трѣба, ће ймате дѣцу па ви трѣба Ву, да ви син живи Гл, дѡбро ви Бѡг даѡ Рб, фѡла ви кат сте дошли 3× Ј, а штѡ ће ви Нѣмац уз вас Др, кѡ ви доно Др, да ви скѹвам кафу једнѹ Ко, свѡка ви час Ку Ла Ло Мх, ништа ви не трајим дрѹго Ла, ѡјде нек ви је срѣтно Ла, да ви помогнем Ла, ймам брашно ћу ви дам Лг, јѡ ћу да ви дам Ш, да ви дам С, да ви да Р Ш, јѡ би ви дала У, тѹ ли сте, нану ви ващу Лг, да ви се пожалим Ло, еве ви ѡвца Ло, не мѡж да се надите да ви долазим Лу, па ћу једнако да ви правим колаче саме М, да л ће да ви се свиђа МП, тетка, ни ви је потврђен пѣчат Мх, нисам ви јѡ тѡта Р, како ви се свиђа ѡва кѹћа Р, не мѡг да ви опишем Рд, а штѡ ви је то сабајле С, кѹј да ви ради Се, дошо ви ѡтац Су, ѣво ви па радите ви и не трајим ви ништа Т, еве ви да то јѣте, а еве ви кафѡна У, кајгану да ви начиним и да ви испржим сйра У;

б) да нам нѡсу кокошке А, Живѡслав нам правио А, тѹ нам стојѡ чабар А, да нам листић Вр, да нам квите Вр, ѡпштина нам узйма камѡту Вр, а имање нам свѣ такѡ у колиѡна (околини) близо Го, препремимо штѡ нам трѣба Гр, штѡ нам исплатйли Ко, па штѡ нам фѡлило Ла, прави нам кобѡсице Рб, сѹтра ће нам мѣсу колач Лу; како да вам кажем А Ск, ѣво бащ ћу да вам покажем Рд, па штѡ знам сѡ да вам причам мометѡлно Кр, не знам више штѡ ћу да вам причам Ла, да вам причам Се, ѡјде да вам дам У, нисам вам до Су.

У неким говорима, као нпр. у Качеру (Д. Петровић 1999:391) и у Драгачеву (Ђукановић 1995:145), у Дпл. среће се само енклитика *ви* али не и *ни*.

4.122. У Апл. су наглашене форме као и у стандарду: а *нас* пѣт девѡјака Мх, да *нас* ѡтац бѣје, јѡј Мх; *вас* тѡ чѣка ВО, кўпите за *вас* Др.

У Апл. јављају се следећи енклитички облици *нас-вас*, *не-ве* и *ни-ви*:

а) и јѣднако мѡли једнѡг Нѣмца да *нас* пўшти К, удомѣо *нас* МК, мѡј ѡтац ѡће да *нас* вѡди у Нѡви Сад Мх, послўжили *нас* У, нѣ *нас* тўкла Ш, свѣ *нас* помажу Ла; а нѣмојте мѡлим *вас* Кр, ама, ја би *вас* мољила У;

б) тў *не* чѣка домаћин Бд, више *не* кѡшта фијакер Бд, тў *не* стѣгли Би, да *не* брукаду В, двојница *не* вѡду В, да л *не* *не* Жѣка појѣ Вн, и наједанпут *не* зарѡбу Вн, Нѣмци *не* покўпе Вн, млѡго је генерације *не* изучѣо ВО, тў *не* стѣгну Нѣмци ВО, да *не* нарану ВО, више *не* да идѣмо Вр, *не* *не* пѡбије мати Вр, мѡг да кажем да *не* послўжила срѣћа Ву, да *не* пѡбију, мѣне и дѣцу Ву, и јѣдног дана *не* поватају тў Гл, извлакала *не* стѡка ДД, и ћали да *не* покѡљу ДД, слабо су *не* дирали Нѣмци Др, прѣдали *не* Ко, и такѡ сўдбина црна растави *не* Ко, десетѣну *не* спровѡдили Кр, закачи *не* Кр, истѣраше *не* у нѣко дѡбо нѡћи Ку, и тў *не* прѣдохѣтри Ку, утовару *не* у шлепѡви и ѡтѣрау *не* у Панчево Ку, звѡна *не* прѣчѣкала Ла, свѣ *не* провѣо таж пѡп Ла, и затѣкну *не* Лг, тѣра *не* један Лг, вѡда *не* плавила Ли, тамо су *не* вѡтали по Бѡсни Ли, прѣтрѣсоше *не* и уватише *не*, нас пѣт смо бѣли Ло, ћале да *не* поделу Ло, ѡни *не* прѣпу на кѡла Ло, да *не* обѣје МП, срамѡта *не* од ѡца Мх, такѡ су *не* васпѣтали и такѡ су *не* обукѣвали Мх, увату *не* и да *не* пѡбију, тѣрају *не* П, стра *не* П, јѡш *не* нѣки нѣје вѣдо овако Р, већинѡм *не* дирату свѣ „Бугари“ Р, дѡктор што *не* преглѣдѡ С, а вѣра *не* ѡдржала Се, тѡ *не* послўжу Се, нѣће пѡпа да *не* ѡпѣва Ск, љуби *не* нѣко у сан Су, и ѡтац *не* љуби, мегўо *не* ѡбе на крѣла Су, па ѡнда *не* зѡвў Т, а ма мати *не* прѣчекавала Т, штѡ *не* *не* пита судѣја У, па *не* терѣтили Ш, да *не* *не* боли гўша Ш; кад *ве* потражу А, трѣба да *ве* срамѡта В, знајте штѡ *ве* чѣка В, штѡ *ве* интересује ВО, да *ве* наўчи баба Ву, ја сам дўжан само да *ве* ишкѡлуем, да *ве* испратим у војску, да *ве* дочѣкам и да *ве* ожѣним Ву, како *ве* вўче памет Гр, да *ве* нађу Др, трѣбо више да *ве* бѣје Ду, ја би *ве* мољо К, и сад *ве* мўчу Кч, ди *не* *ве* покѡљу сат Лг, што *ве* довѣла Мх, мѡгу да *ве* прѣмим Мх, нѣмѡ мѡлим *ве* више да га бѣјете П, нѣмѡ нѣки да *ве* види, *не* *ве* пѡбије П, штѡ *не* *не* са да *ве* послўжим У;

в) извѡду *ни* из апсе Ло, нѣка војска опкољае *ни* Ло, долѡзи командир код нас да *ни* преглѣда како спрѣму имамо Ло, а тѣли да *ни* упропасту Ло, ма кѡ да *ни* пѡбије, брѣ Лу, штѡ си *ни* наранио, штѡ си *ни* напојѣо, штѡ си *ни* даѡ, е, газда-Ђѡко Лу, да *ни* види нѣки С, да *ни* пѡбију у тў рўпу С, свѣ *не* да *ни* пѡбије С, па *ни* напўну и вѡши С, пѡп пита да *ни* *ни* нѣки прѣмѡрѡ Су; побѣће *ви* нѣки Лу, да *ви* одвѣдем МП, а, сѡ ако *ви* интересује Т, како *ви* газда рани У.

Енклитике *ни* и *ви* у Д и Апл. очуване су у говору Галипољских Срба (Ивић 1994 : 201), у С-В говорима централне Шумадије (Ремтић 1985:291), и у Т-Л и С-З дијалекту: у свернотимочком дијалекту (Станојевић 1911:404–5), у источној и јужној Србији (Белић 1999:278–9), у Бучуму и Белом Потоку (Богдановић 1979:66–67), у Лужници (Ћирић 1983:70–1), у Понишављу (Ћирић 1999:132–3), у I и II зони Запања, с тим што се у овој последњој срећу и *не*, *ве* у Апл., што је одлика и свих јужноморавских говора (Ј. Марковић 2000:144–6, нап. 318).

4.123. У Ипл. срећу се само облици на *-ма*: за *нама* Ск, идѣ за *нама* У, над *нама* В, са *нама* Би ДД С, сас *нама* Ос, с *нама* В Вн Гр П Т У, па се с *нама* помѣшѡ тѹ Ло; за *вама* Мх.

Личне заменице трећег лица једнине и множине

4.124. У ГАсг., ДЛсг. и И(Л)сг. личних заменица 3. лица мушког и средњег рода срећу се облици без елизије и с њом, а у овом последњем падежу (И) срећу се форме и с партикулама:

1. ГАсг.:

а) од *њега* ВО, *њега* нѣма Гл, око *њега* Гл, код *њега* Ку, поред *њега* МК, кад ђн не рѡди код *њега*, нѣће да рѡди ни за сѣло Се; и *њега* сам обѹкла Вн, ђн је за *њега* нѣшто урѡдиѡ Ву, да ће *њега* прѣ д опѣва него мѣн ДД, ѡни зовѣду *њега* Ло, *њега* сам дѡ на жѣнино имѡње Лу, кѡко смѣо ђн, каже, да преписѹе тѹђе имѡње на *њега* М, заболи га желѹдац и *њега* М, *њега* Су, и ђн *њега* кѹпа и ђн *њега* брѣше и обѹче га У;

б) код *њега* ДД Ли, а онѡј дрѹги сѣо код *њега* Ло; ђн пѣта мѣн, јѡ *њега* А, и јѡ сам га пѡзво *њега* Вр, за *њега* Ла;

в) та није му је имѡло рѡвна човѣка, јѡча од *нег* Ло; ма не дѡм те јѡ ѡпет за *нег* Вр, чѹо си за *нег* ДД, на *нег* Ос; јѡ би *нег* ѹзо Лу;

2. ДЛсг.:

а) ђн нѡђе *њѣму* у цѣпу ДД, *њѣму* плаћа држѡва Лу, а ел видѣш тѣ кѡко сам јѡ *њѣму* изнѣговала свѣње Лу, три дѡна орања вѣше сам му дѡла *њѣму* нег што остѡло од овѡга М, није *њѣму* ѡтац дѡо нигде да се мѣша М, јѡ *њѣму* сам прѡдо нѣсам вама Ос, *њѣму* било двѡјс и ѡсам гѡдина Ос, зарѡдиѡ *њѣму* пѣнзију Ос, ђн је *њѣму* направѣо зграду Ј, овѡј *њѣму* зарѡдиѡ Са, *њѣму* ѡтац ѹмро у војску Са, *њѣму* триѣс сѣдам гѡдине Т, гѡзда кѡко сѹне *њѣму*, такѡ свѡки мѡра да йма пѡрче мѣса слѣдујемо и пѡрче пѣте У;

б) а дѡо сам дѣо имѡња *њѣму* Ко, *њѣму* шајкѡчу Ло, ѡдма да с одѣли и нек пѣчѡли *њѣму* штѡ му трѣба С;

в) тѣ подѡј *њѣм* Гл, штѡ ће *њѣм* Ко, и кѡже *њѣм* У;

3. И(Л)сг.:

а) с *њѣме* С, за *њѣме* ВД С; и тѡ се бѣлѣ ка йње на *њѣме* С;

б) с *њѣм* и крѹниш А, с *њѣм* Ба Бд Гр К Ла М МО Мх Ос С Т, са *њѣм* Гл Го Лу МК МП Ск, саш *њѣм* Ш, за *њѣм* Лг Ск Т; па се по *њѣм* мѣту Ли;

в) с *њѣмена* Др К, с *њѣменака* Гр Др МО С.

4.125. У Д(Л)сг. женског рода велика је шароликост наглашених (*њѡм*, *њѡме*, *њѡј* и *њѹ*) и ненаглашених облика (*јом*, *њом*, *јој*, *ју*, *је*, *гу* и *му*).

1. За облике *њњм*, *јом* (и *њом*) већ је раније утврђено да су карактеристични за нека села наше зоне (Азања, Кусадак, Ландол, Мала Плана), за Рачу Крагујевачку, село Чумић и најужи космајски појас С-В дијалекта (Реметић 1985: 292–294 и нап. 840). У говору Жабара је изузетно ретка (*њом*), јер тамо доминира *њој/јој* (Реметић 1986: 548; 505–506, 508–511). У нашој зони ове форме се углавном не срећу на (југо)истоку наше територије, а с источнијим космајским селима чине један ареал (в. карту бр. 4). Следе примери за наглашене, а потом за енклитичке форме:

а) штњ ће *њњм* тњлка дњца А, нит сам ја *њњм* трајила А, *њњм* је дњо Бд, онњ што *њњм* слњдује Бн, и *њњм* се није давало В, *њњм* је љмро сѓн В, *њњм* смо дњли дукњте ВД, ал овај *њњм* почѓстно Вн, иштрикњм *њњм* и Љљбњ и сѓну Вн, и *њњм* тако урадим Вн, и *њњм* се дњсило тњ ДД, *њњм* је и срѓце попустѓло ДД, а *њњм* нестњо пешкѓр, Светлњни, са крстњче ДД, ја дам *њњм* Др, ниѓко *њњм* није смњо да каже ни рњчи Ду, препѓсо свњ *њњм* Кр, *њњм* бѓила гњдина дњнњ Кч, свњ *њњм* дајем Кч, ја бѓиже *њњм*, њна бѓиже мњни Кч, а *њњм* се вѓду пњте МО, кажем ја *њњм* МО, а њна старѓја, *њњм* мањо бњље МО, према *њњм* МП, бњаго *њњм* кад је пњметна Ј, ја ћу *њњм* да кажем (Ј. Ердњјановић 1951:94), свњкру се пњру нњге свњко вњче, па, свњкрви ѓсто и *њњм* Мх, мњја мајка, *њњм* је помрла мњга дњца Мх, није ни *њњм* дњвњ Мх, ја кажем *њњм* П, и ја јој јњвим и *њњм* С, а ја *њњм* кажем оваѓко С, дај ти *њњм* ѓен дњо С, мњје сестрњ дњца тњ су мњне сњстриѓи, а сњд су мњја дњца *њњм* сњстриѓи Су, а *њњм* ће да остане за једњн сњндук У, док је *њњм* дњда бѓо жив Ш, и мајка *њњм* Ш;

у *њњм* (чутѓри) Др, дњте у *њњм* А, сњмо на *њњм* стњѓри што је имњла Кч, у *њњм* је учѓтељово сѓн Кч, у *њњм* пњра Мл, па на *њњм* (бапки) кѓеш Мл, да по *њњм* идњ Гн.

Забележен је и један пример с покретним вокалом *-е* које је аналошким путем дошло из И и Лсг. м. р. за *њѓме*, с *њѓме*; на *њѓме* С: кажем ја *њњме* МО.

б) па *јом* дњ старњјко ципњле А, да *јом* се не сеѓира сѓн Бд, тњ *јом* се ћѓрка разбњле Бд, опњла *јом* књса Бд, сњд *јом* сѓн нњ дњ да рњди ништа Бд, чњвек *јом* вњзи њтобус Бд, и прњби *јом* нњгу Бд, тњм *јом* је мѓж В, кажи *јом* тњ В, дњца да *јом* њду Гл, да је живњ да *јом* прѓчам тњ ДД, ниѓкад *јом* ништа не фњли ДД, свњѓка *јом* чњс Др, нњмњјте да *јом* лѓпате Др, нњшто да *јом* прѓжѓм Ду, штњ да *јом* кажем Ду, свњ *јом* покѓпили Ду, удњри *јом* зњграду Ду, ништа *јом* из рѓку ѓзела ниѓам Ду, а њн *јом* каже Кч, ниѓу *јом* кѓпили Кч, сњла сам *јом* у крѓла МК, чњвек *јом* директор МО, чњвек *јом* рњди тишљѓр МО, пњгину *јом* сѓн МО, донњси *јом* лњба МО, љмро *јом* брњт МО, њтац *јом* љмро МО, ни *јом* дњло да доведњ Вњју П, осњкли *јом* нњгу С, мѓж *јом* бѓо желњзничар Мл, мѓж *јом* летрѓчар Се, даде *јом* пњт милињна Се, да *јом* сѓнѓн зњб Мл, прѓскњчим па *јом* залњжим, па *јом* донѓсѓм вњде, па *јом* однѓсѓм Ј, чњвек *јом* прњдо Ј, сњд *јом* је љмро зњт Ј; ниѓам *ом* казала Ду, тњ *ом* остњло јњш у дѓшн Ду, нњћу ја ништа да *ом* прњтивѓм Ду, штњ ћу *ом* ја Ј, сѓн *ом* љмро Ј, и вѓчњ пѓмна колѓк *ом* трњба А, да *ом* плњти да тњра књла Бд, и мајка *ом* није бњља Гл, па штњ ћѓш да *ом* кажем Кч, дајем *ом* од срѓца Кч, па ја ћу да *ом* кажем Кч, па *ом* ниѓу кѓпили опњнке Кч, њтњро *ом* тњрбу пасѓља Кч, ћѓрка *ом* живѓи у Бѓограду МО, Вњ-

ра *ом* се сѝме МО, *ја* *ом* помòгнем м̀ал МО, мѝ *ом* пом̀ажемо МО; пог̀ино *м* с̀ин (јом) П;

в) с̀ин *њом* јед̀ан трѣћа гòдина В, с̀ад *њом* б̀ио прѣ нѣки д̀ан бр̀ат П.

2. Скоро на целој територији забележили смо наглашене и ненаглашене облике који су идентични са стањем у стандарду:

а) и *њòј* су ост̀авили Вр, *њòј* да није д̀обро нѣ би п̀ила Лг, и *њòј* црвѣне òчи Ло, трѣба *њòј* м̀оје п̀аре Лу, да̀ћу и *њòј* МК, *ја* *њòј* одво̀јим сòбу МП, *ја* *њòј* к̀ажем Мх У, òн *њòј* забодѣ у лѣја Ос, *њòј* прѝш б̀ио па ју отп̀ао пр̀с Ос, *њòј* да ост̀ане Р, нѣму ш̀есет и чет̀ири гòдине, а *њòј* два̀јз две гòдине Р, òна *њòј* изатк̀ала трѝ нилима Са, да̀о сам *ја* *њòј* Т, к̀упи и м̀ен и *њòј* Ј, *њòј* се пок̀аже Т, *ја* пр̀ичам *њòј* У, *ја* сам *њòј* ложила в̀атру У, па ћу *њòј* да дам Ш, *ја* сам *њòј* пр̀ичала Ш;

б) а Дра̀га *јòј* ѝме А, б̀ило *јòј* осамд̀есет гòдина Бд, д̀òђе *јòј* м̀уж ВК, с̀ин *јòј* је с̀ад ўмро ВК, х̀ерка *јòј* у п̀ензији ВК, а òтац *јòј* не да Вн, свѣ *јòј* спр̀еми ВО, нисам *јòј* пр̀ичò ВО, па *јòј* зашипи ўста Вр, извл̀ачи *јòј* кр̀в Ву, дос̀адила сам *јòј* Го, с̀ин *јòј* ўмро ДД, а м̀ати *јòј* ўмрла ДД, к̀ажем *јòј* Др, м̀уж *јòј* официр Ко, *ја* сам *јòј* к̀азò Лу, ј...м *јòј* дѣте н̀ено Лу, па *јòј* ўзеш пр̀ашак М, ж̀аò *јòј* б̀ило МО, па *јòј* на тера̀су м̀етем стò МП, м̀ајка *јòј* се л̀ўти П, м̀ајка *јòј* дол̀азила П, м̀ајка *јòј* пр̀ела П, и *ја* *јòј* ј̀авим и њòм С, т̀у *јòј* б̀ио и бр̀ат Се, ўмре *јòј* с̀ин Су, п̀òсле *јòј* се р̀оди х̀ерка Су, да̀ *јòј* н̀акит У, т̀и си *јòј* да̀ла Ш.

3. Енклитика *ју* типична је за говоре К-Р дијалекта (Реметић 1985:294 и нап. 843, уп. и Вукићевић 1995:165, али се чују и новији облици *јòј*) и источније крајеве С-В дијалекта: Банатске Хере (Дсг, *ју*, а Асг. *је*, Ивић 1958:336), Мала Плана (даò *ју* он коња, Ердѣљановић 1951:94). И у нашој зони је нешто чешћа у источном делу (в. карту бр. 4). У централној Шумадији она је изузетно ретка (Реметић 1985:292). Следи грађа:

òма с̀ипљемо *ју* ракије А, да *ју* помòгнем А, трѣба *ју* за н̀арод Ба, пом̀аго *ју* В, па ни *ју* б̀аш пр̀аво В, никад *ју* нисам пр̀ичò ВО, òн *ју* свѣ спр̀еми ВО, и тò *ју* л̀акше Вн, да̀ду *ју* лѣба Вн, дево̀јка *ју* студѝра Вн, м̀уне *ју* п̀аре (тутне) Вн, с̀ипа *ју*, б̀аци *ју* на òчи Вр, *ја* сам *ју* к̀аз̀ала да нећу да ѝгра до н̀ега и не дам *ју* за н̀ега Вр, тò *ју* с̀ад ўнук за̀дњи отѝшо Ву, зовѣ *ју* се св̀екар Бл̀ажа Ву, вѣжеш *ју* м̀ало нòге Гл, шт̀а *ју* је Го, па тò *ју* је гòре Гр, *ја* сам *ју* ј̀ављала Гр, Бòже, т̀и *ју* пр̀есўди ДД, и да̀о сам *ју* сакòв ДД, па да *ју* оцѣч̀у нòгу ДД, òна *ју* пок̀аз̀ала Кр, а с̀ин *ју* б̀ио у с̀ело Кр, ако *ју* нешто трѣба Ку, д̀òђе *ју* м̀ајка Ла, нап̀униш *ју* ј̀асле Ла, и òна *ју* к̀аз̀ала Лг, свѣ *ју* Вѝда погодѝла Лг, уб̀ио *ју* тòг чòвѣка Ли, п̀ушти *ју* кр̀в Ло, и *ја* *ју* м̀атер ўбием (истуче) Ло, него *ју* *ја* не трѣбам, а п̀аре *ју* трѣбу Лу, òн ће да *ју* поп̀али ст̀в̀ари Лу, с̀ад *ју* д̀ошла дру̀га п̀амет М, ўмрла *ју* с̀ат скòро м̀ати М, ѝде ж̀ена св̀уда, òн *ју* не б̀рани М, ако *ју* не трѣба не м̀ора да р̀ади МК, нало̀жим *ју* в̀атру МП, с̀естра *ју* рођена МП, одн̀есем *ју* к̀афу МП, из р̀уке *ју* òге МП, да̀обгда *ју* òчи исп̀али Мх, с̀ин *ју* се уда̀виò, чòвек *ју* ўмро Мх, али ни *ју* пòтребно Мх, òтац *ју* Ср̀бин, а м̀ајка катòлкиња Мх, и с̀ин *ју* ўмро и да *ју* нешто к̀ажеш за тò Мх, а четв̀рта *ју* гòдина к̀ако је омалтер̀исана Ос, нисам *ју* да̀ла д̀укат, него к̀упѝла сам *ју* с̀ат Ос, иц̀еп̀али *ју* г̀лаву

Ос, то сам ју кѹпово Р, оно што ју дали Р, нисам ју се јавио Р, ни ју прѹшо светѹ Са-ва Рд, пребаци ју преко плѹта С, нѣма никога па нека ју да С, овако ју рѹке дебѣле Са, колико ју година ѣма Са, стајало ју три месеца Се, а разумѣ свѣ што год ју казу-јемо Ск, сна ју учитељица Ск, свѣро ју музице У, па да ју белу кафу ѳутру, па да ју лѣпо ѹбашка У, да ни ју ћерка Ш, ако ју трѣба, нека научи Ш, и ју рука тако одне-сена Ш; и ја у дадо јабуку Лг, гори у ватра из очѣју Лг, више ју дам нег што трѣба да у дам Лг; дошо ј ѹтац (ју) Ск.

Интересантан је пример сна ју ју дошла Р у којем се прва енклитика везује за именицу, а друга за глагол („њена снаха јој дошла“).

4. Енклитика *је* у Дјд заменице *она* у говору Галинољских Срба се доследно употребљава (Ивић 1994: 201), у централној Шумадији је веома честа (Реметић 1985:292), а у Качеру се спорадично чује поред *јој* (Д. Петровић 1999:391). У нашој зони, пак, забележена је само једном и то у Бд: да обѣје сѹбе ѹ кући да је то бѣде радосно (о млади).

5. Уместо неке од енклитика ж. р. употребљен је облик м. р. *му* у два пункта: не да му (ћерки) ѹтац Др, она је (заову) стѣгне и ѳзме му јѣјца Ш.

6. Реликтне облике *зу* налазимо у два пункта Р и Су, местима чије становни-ке називају „Бугарима“. Лепѹсава Кѹстић, која је рођена 1910. године у Суводолу и која је очувала старо стање у језику, прича нам да су овако (с *зу*) некада говори-ли стари и наводи следеће примере с глаголом *дај*: дај зу, дај му мало нек једе; дај зу нека пије; дај зу да с обѹче. Међутим, сѹ деца школована не вичу на зу, а прѣ смо за сваку рѣч ми зу-зу. Следе забележени примери: Мѣлошова жѣна то зу рођѣ-на тетка Р, мајка зу Српкѣња, а ѹтац Маѹар Су, ј...м зу дѣте Су, а он зу каѹао, а она пос ћѹти Су.

7. Само смо у једном примеру забележили акузативски облик у дативској конструкцији: а њѹ је ѹтац погѣно Ос. У црноречко-неготинском говору и у Д и у Асг. увек се употребљава енклитика [j]у (Р. Симић 1980:117).

4.126. У Асг. енклитички облик личне заменице 3. лица женског рода скоро је редовно *је*, а изузетно ретко *ју* и *зу*:

а) свѣкар *је* узѣма за рѹку и пѣње *је* у та кѹла А, не вѹлим *је* Бд, мѹрам да *је* кѹпам Би, да дође до њѣ да *је* замѹти Би, да *је* не виду В, почѣше јѣтрве да *је* вѹчу, да *је* дижу В, мрзо *је* и био *је* Ви, печѣ *је* уочи Божѣћа ВО, и ја *је* питам ВО, мајка *је* вѹди Вр, сѹмо *је* ѳутру нашли мртву Гр, ја отѣшла да *је* обѣђем и тако било и њѹ сам обѣшла ДД, евѣ *је* на слики ДД, нисам *је* ни видо ни ја њѹ ни она мѣн К, да *је* вѣри вечерѹс Ко, а сѣн не би *је* најѹрио Кр, однесе *је* там Ла, ја *је* не пијем Лг, да *је* прегѹзу Ли, свѣ *је* крв обљо Ло, чѹвамо *је* свѣки дан Лу, ја *је* глѣдам М, нѣма кѹј да *је* поправи М, спљѣска *је* МК, оставио *је* сѣн, ѹнук и он *је* оставио МО, ја *је* сѹњам МП, ондак ју не можеш ништа, мож да *је* запѣлиш Мх, не питаш *је* ништа Мх, ка ће да *је* прѣдѣш Ос, мѣслили смо да *је* растѹримо Ос, послѹшала сам *је* П, он *је* не зна, она њѣга не зна Р, Немци *је* убили С, позовѣ *је* и она оде Се, сѣнови *је* глѣду Се, како да *је* питам кад не да Ск, мрзѹ *је* Су, кад *је* увѣтим Т, извѣди *је* и мѣте н

астал и покрије је У, кад је појуриш, мџ да је уватиш У, донела је у љуљуку Ш, дај да је зовнем Ш; мајка е вуче за леђа В, да е воду Вн, па мете е уста М, изгребенамо е МК, нека е МО, а нас двоје ће е напртимо и да е однесемо Мх, нека е ко теб Са, да е узнеш Са;

б) сад ју скоро прѣдо браћу Вн, напуни ју жита Др;

в) ограда кућу како гу ти оћеш А, што гу ја више вучем, она се све више за-теже Гл.

4.127. У Г и Апл. наглашен облик је *њи*, а енклитике су *и*, *ји* и *ги*. Заједничка карактеристика ових облика јесте губљење гласа *х*, а код енклитика и појава аналошкога *ј-* (према *ју*, *јој*) и *г-* (према *га*):

а) код *њи* Кр Мх Се Ш, па сам код *њи* помећала Са, од *њи* У, један од *њи* В, око *њи* Ло, обихем око *њи* Лу, поред *њи* Гл, прѣ се *њи* двоје договору А, били *њи* двојца ДД, за *њи* двојцу Гр, а двојца *њи* С, *њи* два брата МО, *њи* четри брата У, а *њи* пет браћа Вр, има *њи* три сорте Р, пет *њи* Т, осам *њи* С, и *њи* десет војника Ло, неколико *њи* В, има *њи* неколико Ос, мало *њи* има Т; ја слушам *њи* ВД, они млого цене *њи* ВО, ја *њи* сви ценим, волим, а они мѣн как оћеду МП, да ја *њи* оставим Ву, ја сам *њи* виђао Гл, да бију *њи* ДД, ја ћу *њи* да затворим Лу, *њи* то не интересује Мх, а они закопају и *њи* Т, а *њи* то мило било што сам ја то све знала С, за *њи* Др МО, на *њи* Вн У, пред *њи* Ло, изиђе пред *њи* С, у *њи* Рд; да понесу сас *њи* Су;

б) а можеш и да и развучеш А, чувао и по зими Бд, етѣ и Бд, и тамо и крмача однегује Би, ко да и немамо Би, да и одвраћаду В, звали и Бугари В, да и не боли гуша ВД, он и помеће ВД, изгараву и све Вн, све и погаравили Вн, ће да и пуштимо ВО, и *њи* су и стрѣљали ВО, ја ћу да и одрѣшим, ја ћу да и вежем Вр, срам и било Вр, ту и Талијани заробу Вр, да и теру Гл, па и води Гл, да и бијем Го, Бог нек и чува Го, па Немци и побили Гр, тако и стаљаш у цац неки Гр, саво и нестане поћу ДД, то и кошта грдни пара ДД, а ја и премѣшћам Др, неко доказо да и силом неки натѣрала те носили крс К, ће да и побију Кр, да и среду Ку, она и саслушајѣ Лг, и они и не диру Лг, ја сам и видо Ли, како мџ да и постави Ли, растурно и одатле, зајурно и Ли, ту су Турци и потукли Ло, ти што и чували, што и они и водили Ло, да и терам Лу, да и скинем Лу, плѣскам и Лу, де ћу да и бацим М, ја сам и зајурила М, ја носила и МО, па ете и мѣчке идѣ МО, сачѣка и Мх, да и доведѣ и да и одведѣ Мх, ту сам и ја одѣвала и удала сам и Ос, то су зимуске и били там по Мораву (срне) Ос, и побије и и увати и Ос, после и покупе П, ја сам и ватао Р, гребѣ и Р, да и не би нападвали Турци Рд, сѣ да и не рѣјам С, кад и стрѣљали С, не мџ да и вратиш Са, упропастио и Се, затѣ и бије лѣд Се, однеговала сам и, удала сам и Ск, лѣпо смо и рањили Су, чувѣ сам и Т, тужим и ја суду Т, и коњи већ и нѣму У, вежите и У, Бог да и зна како е било Ш;

в) имају ко ће да *ји* израни А, појим *ји* Бд, зовѣм *ји* ВД, ја *ји* отворим (врата) ВО, и ни ми *ји* примио Вр, да *ји* јѣм Го, а ја *ји* штитим Гр, ти *ји* мазиш Гр, ја *ји* не мазим Гр, да *ји* пријавим Др, пита *ји* поп Мх, је л *ји* преморо Мх, овако *ји* окрѣнем

Мх, и како *ји* ставиш Мх, па после ђпет пђчне да *ји* рани Су, да *ји* не постђји на ку-гли У, кад *ји* пуштили Ш;

г) данас *ги* чувам А, ал не везуе *ги* ни ђпштина ни црква Ко, и ђни се бију ми *ги* брањимо Ку, ђни *ги* стрпали у зятвор Ку, скупи *ги* там МП (Ердељановић 1951:94), Бђк ће да *ги* ја испитуе МО, ако *ги* направиш да йма сђдиште (сонике) Р, нисам *ги* дирао ништа Р, ђн *ги* свђ покупиђ пारे Су, такђ *ги* маљ покрйли Су, йма да *ги* пицју Су, такђ *ги* називају Врцани Су, ма зава *ги* узме Ш, како *ги* затрпало Ш, затварали *ги* тамо Ш;

д) ти си *гу* узђо мђе ствари Р.

Простран је ареал (в. код Ивић 1994:204) једначења енклитика у Д и А сг. личне заменице 3. л. женског рода, али је овај, истина усамљен, пример показатељ даљих или нових процеса — ширења ових форми и на множину или њиховог свођења на речце (уп. и читаво *гу* цвеће сарану Мх), као што је то случај са *си*: и ђнда товаримо стане *си* дђста А, ми тђ устанемо *си* брзо, брзином ВО, он *си* изнесе Кр (Ердељановић 1951:94) купим тђвни (пилићи) брже *си* урану Са, и кат *си* угљеви, ја отиднем на њиву и пђлијем Ш, поред уобичајеног значења: кад ја не мђгу да сама *си* послушам Вн, и сат *си* баје сама на унђчићи Ш.

4.128. У ДИЛпл. наглашен облик гласи њима, а енклитике у Д су: *им*, *јим*, *и*, *ји* и *ги*. На морфолошко, а не фонетско порекло ових енклитика указао је Ивић (1994:203). Облици без -м јављају се у оним говорима који чувају и старе енклитике *ни*, *ви*, и *не*, *ве*, а настали су аналошким путем једначењем с оним у Г и А пл. (*и*, *ји*, *ги*). Наглашени облик *њи* такође је могао подржати енклитичко *и*, *ји*, *ги*. На обличко једначење дативских и акузативских енклитика, по нашем мишљењу, утицала је и двострука рекција неких глагола као нпр.: па ђнда пђчели да *и* (их/им) крадђ Ло, ја не мђгу да *и* (их/им) сђдим Ло, помагали смо *и* (их/им) Питд.

Енклитика (*ј*)*и* позната је многим Л-К¹² и К-Р¹³ говорима, а забележена је и у Батовцу: стално сам *и* дађ пиће, пारे нисам *и* дађ; продадђ кад *и* претђкне; била *и* кућа на крају; ђтац и мајка *и* у Аустрију; да *и* кажеш; поред: тђ мђж да *им* скинем капу; ја белђжим кђлко *им* дам; па да *им* дадђ маљ (мој материјал). Енклитика *ги* с различитом фреквенцијом јавља се у говорима П-Т дијалекта¹⁴. Дакле, ове ен-

¹² Михаило Стевановић (1950:55) у источноцрногорском дијалекту, Бранко Милетић (1940:535) у Црмници, Драгољуб Петровић (1973:208) у говору Врачана. У Мрковићима (Вујовић 1969:240) ова енклитика се фонетским путем преко назализације *им* > *и*, а потом деназализације развила у *и* < *и*. Дакле, овде је искључена једнакост с Апл. будући да он данас гласи *ге*, а пре је вероватно било *ик* < *их*.

¹³ Душан Јовић (1968:122) поред грађе из Трстеника, наводи и Ивковићеве примере из Ресаве и Елезовићеве с Косова и Метохије. Ивић (1994:202) је налази у говору Галипољских Срба и Глоговца код Светозарева, Првослав Радић у селу Мрче 1990:26), Миле Томић (1987:388) у Радимцима, Софија Ракић (1990:92) у Доњој Мутници итд.

¹⁴ Тако је у говору Ђаковице (Стевановић 1950:112) ова енклитика најчешћа, али се понегде чује и (*ј*)*и*, па чак и *гу*. У Гори (Младеновић 2001:334–5) енклитика *ги* је веома ретка и у неким селима се јавља се напоредо с *гил/им* или *им*, а у другима се чују само *им* или *им/гм*. У Запању (Ј. Марковић 2000:146–7) јављају се енклитике *им* и *ги*, а у другој зони и *гил*. Ареал овог последњег облика и тумач-

клитике указују и на порекло миграционих струја као и порекло појединих породица. Следи грађа:

а) па баџим и њџма ма̀ло А, њџма нџсу пу̀шке пу̀цале В, и њџма штрика̀м Вн, прича њџма ВО, ја њџма то̀ причам ДД, све смо дали њџма Ла, а нџсу њџма давали ору̀жје Лг, ти да̀ш њџма, о̀ни тѐбе Ли, није њџма до сланину Р, и ми њџма да̀мо ру̀чак С, ја сам да̀ла све њџма Са, да ка̀жем њџма Ск, са̀т се њџма не ко̀па У; да живи мѐђу њџма ВО, за њџма ВО, с њџма Т;

б) ни им ла̀ко Бд, да̀м им во̀дѐ Бд, он им отѝдне Бд, ко̀ји ће им ђа̀во Бд, па им ку̀пно машѝну Ву, пома̀жем им Ву, ка̀ко им се свѝђа њџма Гл, да им будем секре-тар ДД, да л су им што̀год да̀вали ДД, дѐте им се разболѐло Др, фа̀ла им Др, да им показуем Др, да им причам К, ви да̀јте им ракѝју Ла, да им доста̀ви рачу̀ни Ло, ја им ка̀жем Лу, по̀ток де им је то̀ има̀ње Лу, ј...м им ма̀јку Лу, по̀п им ка̀же МО, то̀ им донѐсите МП, ја ћу им пока̀жем да јѐсам би́ла поштѐна Мх, да им нѐсиш П, што им ми́ло то̀ и причу П, да им се да̀је Рд, бѐстрага им гла̀ва С, шта̀ им је то̀ све до̀но Ск, па им посѐлимо Су, ка̀жу да сам им поклони́о Т, и то̀ оста̀ву да им стоји́ У, донесе́ им У, пра̀тила сам им си́ра У, ча̀с им и чѐс У, па им ка̀же Ш;

в) ја јим ка̀жем Бд, ја јим по̀ка̀жем Бд;

г) код ву̀руне и сто̀ји она̀ слика Бд, а̀ј да и ску̀ва дру̀ги пасу̀љ В, ба̀цам и зр̀на Вн, па ко̀лко и да̀ду да јѐду Вн, а је и се гро̀јзе Вр, а он и уби́о нѐко ку̀че Вр, дѐте и ло̀повско (ј)...м Вр, носи́ла сам и лѐба Вр, носи́ла сам и џвешћа̀ји Вр, да л и се пла̀ћа Ву, па нла̀ћа и се Ву, да и смѐнем Го, ђднела сам и ру̀чак ДД, а ја сам и ка̀за̀ла ДД, бѐре се то̀ па и да̀ш ДД, и да и мѐтем сно̀п ша̀ше ДД, ако и не да̀ш К, ја и до-нѐсем во̀ду Кр, те и да̀де ја̀рам Лг, она ће и све ка̀же Лг, а зѐмљу по̀се и вра̀тили Ли, вѐжу и се ру̀ке Ли, а Ти́та и да̀о вла̀с Ло, и то̀ смо и на̀редили да до̀ђу Ло, трѐба да и се до̀неси да јѐду Лу, ал са̀мо ће да и би́дне ка̀сно Лу, но̀ге и повѐзане ова̀ко Лу, пра̀вила и кола̀че си́ноћ М, ја сам и то̀ рѐкла МК, не во̀лим да и се мѐшам МП, мѐту и онѐ кру̀не на гла̀ву Мх, да̀јемо и ја̀рму Мх, ја̀рму и да̀ем Са, и он и да̀ један до̀бар кома̀д зѐмље Рд, да и ка̀жеш дѐ је С, а ја би и рѐкла С, у̀мро и ђтац у во̀јску Са, ја и чу̀вала дѐцу Се, ја и ску̀вам ру̀чак Се, да и се шта̀ и се да̀ Ск, па ако и се свѝђа, они је по̀се про̀су Ск, у̀мрло и дѐте Су, да и разру̀ши грѐање Су, да и подѐли ђтац има̀ње Су, и на̀значим и све Т;

д) да ји потрѐбим пасу̀љ А, дѐте ји ј...м Бд Лу, дѐте ји ј...м — да ји ј...м Вр, ма̀му ји ј...м Ла, е, да ји ј...м ма̀тер Мх, шта̀ сам мо̀гла ја да ји помо̀гнем Кр, да отѝднеш и да ји ка̀жеш Ло, да отѝднеш да ји ја̀виш Ло, у̀мрла ји ба̀ба МК, ја ји да̀јем МП, не да̀ју ји као да иду Мх, он ји ђпет поло̀жи, па ји да̀ зѐб, па ји напо̀ји Су, д испечѐм једну́ ѓвцу па да ји однѐсем Т;

ђ) и ги ка̀же Ву, ј...о ги кра̀љ ма̀тер Ку, да̀м ги да јѐду Ш.

чење настанка в. на н.м. у нап. 323 и 324). У Нишу и околним селима (Тома1998:307–8) подједнако се употребљавају и *им* и *ги*.

ОСТАЛЕ ИМЕНИЧКЕ ЗАМЕНИЦЕ

Заменице *ко(j)*, *ку(j)*

4.129. Упитно-односна заменица за лица *ко* јавља се у неколико гласовних и прозодијских варијанти (*кô кò, кôј кòј, кùј кùј*):

1. Облик *ко* има три своје акценатске варијанте *кô, кò* и *кó*. Прва се употребљава само уз наглашене облике, друга уз енклитике и уз акцентоване речи, а трећа у емфазу:

а) *кô* òће и *кò* е могућан, он мёте А, кàко *кô* òће Бд Гл ДД, дè *кô* òће идè, кàт *кô* òће дòђе, штà *кô* òће рàди Гл Ј, кàко *кô* имàо Би К, кàко *кô* òма МК МО Су, нèма *кô* да ми поòре Би, штà *кô* вòли спрèма ВД, нèма *кô* да товàри ВК, дà л имà *кô* волòве ВК, нèма *кô* то да обìђе Гл, нèма *кô* ни да рàни Гл, нèма *кô* да рàди Кр, рèтко *кô* и да е учìо Гр, штà *кô* вòли Гр, слàбо је *кô* шàтор намèшћò К, штà *кô* òма Кр, дè *кô* òће Кч, штà *кô* òће Кч, кàко *кô* ùмре МК, нит је *кô* ишàо да и тражи, нит је *кô* пìтò за њì МО, дè *кô* вòли МО, кàко *кô* вòли Мх С, штà *кô* вòли тò печè Мх, òма *кô* за прèчес Мх, òма *кô* да жиè Ра, òма *кô* да чùва Ра, штà *кô* ј òмао Рб, кàко *кô* заслùжио такò немо и да прòђемо С, а *кô* знà штà ће да ме чèка у стàрости С;

б) *кò* òће А, *кò* те пìта А Гл Др Ку Мх С Ск, а дèте нека кùка *кò* пìта МО, тò не мòш д угòди *кò* бìо А, нè знаш *кò* е, нè знаш штà е Бд, *кò* òма једнòга кòња Бд, а *кò* е тò звàо В, *кò* да га дигне, *кò* му дà чàшу водè ВД, *кò* изиòси ВД, *кò* је сàд ВК, знàш *кò* је тàј ВО, и *кò* је дàво знàк живòта, они су убìвàли ВО, *кò* је зарòбљен ВО, знà се *кò* идè на њìву Ву, а *кò* е сирòма, не мòже Ву, и сàт *кò* је рàдио Ву, *кò* ће да ти наìђе, *кò* је дошò Вл Рб, òма и *кò* кòпа рàку и *кò* нòси крстàчу Вл, *кò* ће да ти дòђе Гл, па нè знам, брè, *кò* ме крстìо Го, *кò* ти рèко тù да бèгаш Гр, *кò* умè да се снàђе, он ће да жи́ви, *кò* н умè, он ће остàне и дàље Гр, *кò* дèсно, он лèво, *кò* лèво, он дèсно, *кò* н умè, он һùти Гр, *кò* òће да пòштуе пòс ДД, рìбе *кò* òма Кр, òма *кò* тò појèде Кр, и *кò* нìје дàво рàну Кр, *кò* òће однесè и прасèнце Кч, *кò* је имàо, а *кò* нìје имàо Кч, *кò* ће теб и мèн сà да окрèне на рèд Ли, *кò* òма машину вршàћу, мòже да остàне двà мèсеца Ло, *кò* знà колико мòж да штèти Ло, *кò* д изиђе одàтле Лу, *кò* му плаћа, јà нè знам Лу, ал *кò* се тò нàдò Лу, *кò* нађе Мл, а *кò* ће тò да држи МП, *кò* ће да скине МП, *кò* буде правèдан МО, *кò* ће тò да плàти Мх, *кò* òће онако, он ùзме, *кò* нèће, он нèће Мх, *кò* òма фамìлију, *кò* нèма, он сàм Мх, *кò* òће, он идè на вечèру Ос, *кò* е мòјим брàту упàлно свèћу П, *кò* ј држаò Р, *кò* òма и *кò* òће д излàзи Рд, *кò* знà *кò* те глèда тебе С, *кò* је нìје гàзио С, па *кò* г ùби С, нè знамо ни мì *кò* е С, *кò* òће Ск, *кò* смè да затрàжи Ск, *кò* òма млèко, он је с млèком Т, *кò* је тò У, *кò* ће да чùе У;

в) *кó* за мèн пìтò дà л јà òмам дà л нèмам Гл.

Заменица *ко* обичнија је на југозападу наше територије, где се не среће *куј* (в. карту бр. 5).

2. Облици с *-j* могу се тумачити двојако. Утицајем односне заменице (*који*), с којом се именичка (*ко*) у Нег. м. р. у многим говорима изједначила и једино их на основу контекста можемо разликовати. Између ова два облика најпре се морала десити акценатска нивелација *који* : *кò(ји)* и *кò(ји)*, а потом губљење сонанта *-j*- испред вокала предњег реда и најзад девокализација *-и* иза наглашеног самогласника (уп. и код Богдановића 1987:92).

На јављање *-j* код именичке заменице могле су утицати и остале придевске заменице с истом партикулом (уп. код Вукадиновића 1996:152 *џа-j* женá, *џо-j* детé, *ову-j* кúћу).

У нашој зони у многим говорима заменице *ко* и *који* нису у потпуности изједначене, а ни партикула *-j* није толико честа. На основу овога, а и чињенице да примери типа *кој* нису толико заступљени, будући да се не срећу скоро у двадесетак пунктова (А Би В ВД Го ДД К Ко Ку Лг Лу МК МО МП Са Се Ск Су), могли бисмо рећи да су ови облици донесени или развијени под утицајем других говора (о стању у другим говорима в. ниже).

Ови облици јављају се у две акценатске варијанте:

а) *кòј* знá Ба, дѝ *кòј* знá Вн, *кòј* те пѝта Вн Ла, кòлко *кòј* òће Вн, *кòј* òће да кúпи Др, *кòј* òће да рáди Др, *кòј* òће да пѝје Ла, *кòј* òће да јé Т, мòш *кòј* òће У, *кòј* дòбије зр̀но од др̀ена, тò е нáјбòље ВО, тò *кòј* бѝде дòшо Гл, *кòј* оргáнизује Гр, кàко *кòј* Др, *кòј* мѝси да жѝвѝ Др, штá *кòј* ѝма Др, колѝко *кòј* мòже да пòпије Др, зáвиси кàко *кòј* Кр, ниј имáо *кòј* да чúва стòку Кр, кàко *кòј* имáо фамѝлију Кр, тò *кòј* знá кадáшњи је Ла, кàко *кòј* знá М, није имáо *кòј* да ме извèде на пúт П, кòлко *кòј* заўзо Р, кàко *кòј* нaйшо, òн смáко Рд, па кàко *кòј* С, кàко *кòј* стојѝ У, сáд нéма *кòј* ни да ткá У, па *кòј* ниј се родѝо, тáј нé да ўмре Ш;

б) *кòј* знá Бд М Ос Т, *кòј* знá кàко е Гл, *кòј* знá штá е Гл, *кòј* знá кáд је слѝкано Кр, *кòј* знá дѝ је Кр, слáбо *кòј* пѝво пѝо Вн, *кòј* би ме глèдо Вн, *кòј* ѝмо кòња ВО, *кòј* ти кáзò Вр, нека сúди *кòј* сúди Ву, па јòш *кòј* дáо нáпола òн ти трáжи превезѝон Ву, *кòј* жѝвѝ жѝви, *кòј* не жѝвѝ, òн одлáзи Гл, ма, *кòј* те пѝта Гл, *кòј* да те слúша тéб Гл, *кòј* није (испéко) ѝзјутра печéду Кр, *кòј* пòби овé Швáбе Ло, *кòј* дòђе ис цр̀кве, òн Мх, *кòј* ѝма пàре, *кòј* òће да плáти двá пòпа Ос, ѝма гúске, *кòј* òће да пàти Ос, *кòј* ти дòно тé чѝзмице У, (ò)ће да кáжеш *кòј* ти кáзо У, *кòј* ће овò да дорèди У; ѝма *кò* е дòбар Вн.

Ареал ових облика не може се одредити будући да се спорадично јављају у различитим пунктовима испитиване области.

3. У облику *куј* корен се могао променити фонетским путем или према *-j* (Симић 1972:147) или према *к-* (уп. код Вукадиновића 1996:152 *куд нас*). Прелазни степен затварања овог вокала *о*, у истом гласовном окружењу, налазимо и у нашој грађи: кàко *кòј* Ву, кàко *кòј* òће Ли, волòви *кòј* ѝма У, кáт *кòј* дòђе У. У другим говорима, као нпр. ресавском (Пецо-Милановић 1968:252), постоји цела скала (*оу*, *уо*) замене вокала *о* самогласником *у* у упитној заменици *који*.

Иако у следећим примерима нема *-j* иза *-о*, утицај овог сонанта на затварање вокала тиме није умањен, будући да се *и* након акценатованог вокала прибли-

жава гласу *j* (*кѡ* има прѣсе закѡље Ву), а глагол *је* накнадно је сведен на *e* (*кѡ* е младожењски момак, он са њим се возио Ли, *кѡ* е там био и *кѡ* е видо П).

Облици *ку* срећу се:

а) испред речи које почињу (или су почињале) сонантом *j*:- ми не знамо *ку* је он У; свакога видиш *ку* је шта Вр, најстарији *ку* је Ду, *ку* је бољи него ја Ск, па сат *ку* је бољи, он победи Т, *ку* је тео д иде Ск, *ку* је овѡ У, па видиш ти *ку* је он У; *ку* е *ку*ћи Вн, ди знам *ку* е палио Ву, *ку* е побио Ву, *ку* е мајстор и оправитељ, може да остане Ло, а има *ку* е сматрао Р, *ку* е тео да ради, имао је Т, ни ја не знам *ку* е све нападо Т;

б) у осталим случајевима: па знај ти *ку* Мх, зна се *ку* остане за ручак да носи Ву.

Иначе, ова заменица најчешће се среће у две акценатске варијанте:

в) *куј* зна В ДД Ко, *куј* зна, реко, шта су ДД, *куј* ди имао Би, зна се *куј* везује, зна се *куј* налаже В, кат *куј* оће В Ло, кат *куј* стигне В Вн, како *куј* Го Ла, како *куј* оће Вн МП П Р Се Ск, *куј* није долѣзио ВО, како *куј* зовѡ Вр, нема *куј* да ради Гл, ако ти не волиш, има *куј* воли Го, *куј* није имао ДД, *куј* има МП, то носу преко Мораве, Власи јел кѡ је *куј* тамо Кр, *куј* ће да води волѡви Ку, има *куј* неће да спуша Ла, *куј* побио *куј* не побио Лг, *куј* ће пре да стигне Ли, само *куј* може да је Ло, колико *куј* да Лу, нема *куј* да ради Вн М Т, *куј* заливао мало, он ће да има неки печењак, *куј* није заливао, нема М, *куј* оће да једе МК, шта знаш како је *куј* Мх, како *куј* могућан Ос, бежите нис кукурузи ди се *куј* снађе П, *куј* има, *куј* нема, он ... Р, како је *куј* имао осећање Р, ди знам *куј* Са, *куј* није јѡ Са, шта је *куј* тео Се, како *куј* има такѡ спрема Се Ск, нема *куј* да копа Ск, шта *куј* воли, то и једе Ск, *куј* да обучѡ Су, *куј* г убио Т, *куј* има, он закѡље нешто да једе, *куј* нема, он зѡље Т, сад нема *куј* ни да ткѡ У, журимо се *куј* пре да иде на бунѡр Ш, ниј имао *куј* Ш;

г) ако *куј* оће добро да ради Би, мећу на леђа *куј* носи барјаци, *куј* носи крс Вн, *куј* плаче, плаче, *куј* не плаче никим ништа Вн, има *куј* лек не подноси Вн, *куј* имао пре, има и сад Ву, *куј* зна ди Ву Се Су Т, кад је наишо онај Шваба, *куј* ли је, не знам Го, *куј* то прича ДД, *куј* ти суди Ко, *куј* неће да ради Кр, сад *куј* ће да узме Лг, *куј* жѡѡ, тај и налаже Ли, *куј* ће да га смѡни Ло, а *куј* да донесѡ Лу, *куј* има, *куј* нема, он глѡда М, како *куј* Мх, па како *куј* има Са, и шта *куј* нађе Мх, ди гѡд је *куј* стаѡ Мх, *куј* да је Ос, луди, бѡште ди *куј* знате П, *куј* даље Р, *куј* изумѡ Рд, *куј* ради, тај има, *куј* не ради, нема ништа Са, *куј* нема, није патио Са, *куј* није имао Су, нема *куј* да оврше Т, *куј* оће да пѡва, он пѡва У, *куј* ти то каже У, *куј* те пита Ш, може *куј* како оће садѡ Ш.

Облици *куј*/*куј* једино се не јављају у југозападном делу наше територије: А Ба Бд ВД Гр Др К МО. Они су обичнији у источнијим говорима који су ближи К-Р, а ови пак П-Т. Дакле, ови облици су донесени миграционим струјама из наведених области (уп. и код Пецо-Милановић 1968:252).

У неким селима, код истог информатора, и то у истој реченици, могу се срести скоро сви облици ове именичке заменице:

д) зна се *кò* идè на њиву, зна се *кѹ* остàне за рúчак да нòси у пòла òсам Ву, тò нòсу преко Морàве, Влàси јел *кò* је *кѹј* тàмо Кр, *кò* има млéко, òн је с млéком, *кѹј* нèма, òн рàсò ис купýса Т, *кѹј* испèко печеницу на Бàдњи дàн, *кòј* нíје изјутра печèду печенице, пúцају пúшке, прàнгијице штà *кò* има Кр, *кѹј* òће, *кòј* нèће Ло;

јàо, кѹћо мòја, *кѹј* ће те остàви, *кѹј* ће рèђа живи́ну, крàве намўзè, *кѹј* ће сви́ње да рàни, *кѹј* ће дèцу да чўва, а *кѹј* ће дè на њиву Вн, кàко *кѹј* могућан, *кѹј* имàо да кòље, а *кѹј* нíје имàо, òн нíје имàо ни свàдбу Ос.

Слично стање је и у околним говорима. У К-Р говорима Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995:79) најчешће се чује *куј*, а нису непознати ни *ко*, *кој*. У Рачи Крагујевачкој (Р. М. Павловић 1982:35) чују се следећи облици: *кò*, *кòј*, *кòј*, *кѹј*, *кѹј*. Говор Левча (Р. Симић 1972:147) има *кò*, *кò*, *кòј*, *кѹј*. У Трстеннику (Јовић 1968:123 и 127) именичка заменица гласи *кò* и *кò*, а релативна *кòј*, *који* и *кѹј*. У ре-савском говору (Пецо-Милановић 1968:252 и 335–336) забележени су следећи облици: кàко *кòуј*, *кòуј*, *кѹј* бíо међу њи, *кѹц* тò зна, кòлко *кѹц* мòже. У Батовцу (мој материјал) срећу се и облици *кѹј* и *кòј*: нèма *кѹј* да ни рàди, кàко *кѹј*, имàло *кѹј* рàдио с волòви; *кòј* бржи, *кòј* кòга убиò, нíје имàо *кòј*. И у П-Т дијалекатској области постоји шароликост ових облика. Тако у говорима Бучума и Белог Потока (Богдановић 1979:67) имамо *кој*, *који*, а у Алексиначком Поморављу (Богдановић 1987:170) *ко*, *кој*, *кој*, *куј*, *кои*. У Црној Трави и Власини (Вукадиновић 1996:151) јављају се облици *кој/кој*, *куј/куј*, а у говору Лужнице (Ћирић 1983:75) *који*, *кòј*, *кѹји*, *кѹј*. А. Белић је у Дијалектима источне и јужне Србије (1999:290) забележио облике *ко кој*, *коиј*, *куј*, а Маринко Станојевић (1911:406) у севернотимочком налази *куј*, *кој* итд. У Запаљу (Ј. Марковић 2000:147) не разликују се строго заменице *ко* и *који*, а именичка заменица најчешће гласи *куј*, ређе *кој* и понекад *кои*.

По један облик срећемо у говору Галипољских Срба (Ивић 1994:205, *кò*), Жабара (Реметић 1986: 521 итд. *кò*), Груже (Стевовић 1969:469, *ко*), Вучитрна (Елезовић 1932: I 339, *кѹј*); Сретечке жупе (М. Павловић 1939:176, *кој*), Призрена (Реметић 1996:487, *кој*) итд.

4.130. Коси падежи ове заменице могу имати дуже и краће облике:

1. у Г и А знатно су чешће форме с финалним *-а*:

а) до *кòга* је криви́ца ДД, от *кòга* П, от *когà* да трајим Лу, дà л има у кòлнима *кòгà* МО;

б) па се нè зна *кòј* *кòга* убíва ни *кòј* *кòга* закàчи Би, *кѹј* е *кòга* Гл, па *кò* *кòга* надвлàда Гр, мислите *кòга* имам Гр, и кàже *кòга* ћемо ДД, да ўбију *кòга* ДД, за *кòга* су òни узимали Ку, па дè *кòга* нађеду Ку, има òн *кòга* вòли Лг, *кòга* д òзуем Лг, кàко *кòга* закàчиш Ли, и *кòга* је тèо да оптўжи òвдè од нàс, òн је оптўжиò Ли, за *кòга* да унòсим М, *кòга* не мрзи да кўпи шўму, òн мèће слàму Ос, *кòга* имаш тй Р, кàко дè *кòга* нађеш Р, *кòга* прàтиш тй С, на *кòга* су прèшли С, *кòга* нíсу увàтили С, идè бàба, свèкар, свèкрва, *кò* *кòга* има Ск, и тў *кòга* нађу одрàслòг, òдма у рòп-

ство Т; мало је људи и било ако *кога* затекли В, *кога* си ти питала В, *кога* видим
ндоћу Се; с *кога* ћу д[а ид]ѐм Р;

в) па йди кот *ког* оћеш С.

2. У Д су чешћи краћи облици *кѐм* /*кѐм* и *кѐм* /*кѐм*:

а) нѐ знаш *кѐме* ћеш да се предѐлиш Др, штѧ *кѐме* трѐба МП, кѧт *кѐме* пѧдне
Рд, *кѐме* не одговѧраш Ск, па штѧ, каже, дѧјеш Рѧдету пѧре, па кѐм ћу, па *комѐ* да
дѧм Лу, *комѐ* да кѧпим Лу;

б) штѧ *кѐм* пѧдне Ли, *кѐм* пѧдне пѧра МК, па *кѐм* ћеш тѧ књѧгу МО, *кѐм* рѧ-
стѧ, *кѐм* не рѧстѧ МП, *кѐм* да се жѧлим Ко, па *кѐм* се не глѐда Лу, и штѧ *кѐм* пре-
пѧдне Мх, и тѧ сѧд *кѐм* припѧдне Ск, није *кѐм* рѐшено него *кѐм* је сѧђено да добѧе
Р, упѧли свѐћу мѧртвима, оцу, дѐди, бѧби *кѐм* йма Ск, *кѐм* да дѧм Т;

в) *кѐм* ћемо сѧ тѧ имѧње д остѧвимо Кр, па *кѐм* ћу, па *комѐ* да дѧм пѧре, не
дѧј тѧ твоје пѧре нѧким Лу, ѐ, сѧд *кѐм* бѧде запѧло (пара) у парчѧту, ѧн се рѧдује
ВД; кѧко *кѐме* пѧдне на пѧмет Гн.

Заменице сложене с ко

4.131. У градњи неодређених и одричних именичких заменица не учествују
облици *кој*, *куј*, већ само *ко* и *ки* и форманти *не-*, *ш-* и *йо-* (*неко*, *неки*, *нико*, *пики*,
йонеки).

1. Неодређена заменица јавља се у три фонетско-творбене варијанте, као
неко, *неки* и *йонек*:

а) *неко* га оптѧжио В, па *неко* сѐче, а *неки* и ѧре и тѧко ВО, *неко* погѧно, *неко*
није Го, да ме *неко* превѧри Гр, *неко* доказѧ К, *неко* дѧђе Кр Ку, пѧки слѧчај да *не-*
ко кѧпи Ку, *неко* од мушкѧраца Лг, да му *неко* ицѧпа *неки* капѧци М, *неко* ѧзме, *не-*
ко не вѧли па нѐће да ѧзме МК, а йма *неко* кѧ нѧпраћа да идѐ на сѧна јединца (кле-
тва) МО, *неко* мѐће миродѧју, *неко* и не мѐће Мх, ѧѧби не *неко* у сѧн Су;

б) *неки* зовѐ капѧна (просторија за овце) А, да ни *неки* нѐшто дѧ Би, *неки* ме
пѧта В, *неки* га отѧжи ВО, а йма тѧ *неки* вѧли, а *неки* не вѧли Вр, да ти *неки* лѧпи
Ву, да ймаш ка ти *неки* дѧђе Гл, ако је дошѧ *неки* ѧему Го, да ти *неки* нѐшто кѧже
Ду, *неки* жњѐ, *неки* налаже, *неки* везѧе, *неки* трећѧчи Кр, *неки* кѧпи, *неки* пѧли слѧ-
му Кч, ако те *неки* тѧжи Ли, *неки* кѧси, *неки* жњѐ српом Ли, да нѐ би и шѧме *неки*
напѧо Ло, побѧће ви *неки* Лу, *неки* нѧси бѐле гѧће, *неки* жѧте, *неки* црне М, ће му
ицѧпа *неки* кола М, *неки* преде, *неки* прѧнрѧда на дружицу, *неки* и рѧди и нѐ рѧди
МО, је л ји премѧро *неки* да се ѧзму Мх, пѧп пѧта да ни ни *неки* премѧро Су, дѧ
мѧж до нѐба дѧђе *неки* МО, *неки* кѧже маћѧха, ми кѧжемо маћѧја Мх, *неки* вѧче
чѧнци, *неки* вѧче сулундѧр, *неки* вѧче цѧви, кѧко кѧј Мх, *неки* вѧче кѧчѧњ, *неки* ту-
лѧска Мх, да т изјѧри *неки* ис твојѧга Ос, *неки* кѧже П, *неки* рѧди овакѧ, *неки* рѧди
онакѧ С, *неки* тѧ нѐће Са, *неки* зовѐ басѧв Су, *неки* вѧка сумѧва се Су, *неки* сѧје рѧ-
кѧм, мѧтѧком, *неки* сѧје сѧјалицом, кѧко кѧј йма Т, ал и ѧѧга убѧо *неки* Т, *неки*

овако, *нѣки* онако, свако има своје презиме У, ђе да прова̀ли *нѣки* да покупи У, *нѣки* добије па̀ре Ш;

в) ста̀лно им *ѝнеки* ту̀ђ по̀ма̀же Бд, *ѝнеки* сѐжо рѐпу Вр, има *ѝнеки* ко̀ји по̀штуе Бо̀га.

У косим падежима, нарочито у Д, чешће се срећу краће форме:

г) а *нѣко* кад ђе *нѣком* да се освети Кр, *нѣком* па̀дне дрѣн МК, *нѣком* лѝпче кра̀ва, *нѣком* лѝпче свѝња П, *нѣком* пла̀тили Мх;

нѣким ра̀ди за па̀ре Вн, да̀ј *нѣким* М, а мо̀ј ку̀м ка̀же та̀м *нѣким* С, *нѣким* да̀ цео башта̀лук С, ћу да̀м *нѣким* Се, и ако *нѣким* нѐшто фа̀ли Т, *нѣким* се допа̀да, *нѣким* се не допа̀да У;

нѣког Го У, да пла̀ти *нѣког* Ву; *ѝнеког* мо̀ж да вѝдиш Мх;

д) *нѣкога* Р, тра̀жи *нѣкога* ВО, мо̀ж за *нѣкога* Ос, *нѣкога* су увати́ли С; да је да̀ш *нѣкоме* ВО, *нѣкоме* кошу̀љу да̀ С.

4.132. Одрична заменица се јавља у две варијанте *нико* и *ники*. Други облик, *ники*, чешћи у моравским селима, а скоро по целој територији присутно је двојство форми. Међутим, у Батовцу, селу с десне стране Мораве, изгледа да је чешћа употреба заменице *нико*: *нико* не жи́ви та̀м, неће да ку̀пи *нико*, али и: неће да трпи *ники* *никога* (мој материјал). У говору Галипољца (Ивић 1994:205–6) обичнији је облик *нико*, а у Крагајувачкој Лепеници (Вукићевић 1995:79), у оквиру замене вокала *о* с *и*, наведени су само примери с *ники*. У говору Биограчића (Ивић 1978: 160 и 163) срећу се обе форме. На крајњем западу централне Шумадије (Реметић 1985:296) јавио се само једном облик *ники*. Тумачење порекла облика *ники* (али *неки*, *сваки*) и шири ареал в. у т. 4.134. Следе примери:

а) *нико* не́ да т уведѣ А, *нико* не сѐје А, а *нико* се ни́је распу̀стио (развео) са̀мо ја̀ В, неће сме́ти *нико* ви́ше В, да *нико* не чу́е В, *нико* ни́је тео да ка̀же шта̀ је ВД, не́ма *нико* ВО, то̀ ни́ј имо̀ *нико* ВО, *нико* не да̀је о̀тпор ВО, и неће *нико* да ку̀пи Вр, не мо̀ж да зна́ *нико* то̀ Ву, ако ми *нико* ни́шта не ка̀же Гл, ма̀ма, *нико* ме ни́ј ни запа̀зио, *нико* ми ни́је рѣч ни ка̀зо Гл, *нико* не ме́ће сла̀му Го, *нико* ни́је здра́в Гр, *нико* не зна Др, *нико* не одговара Ду, ни́је *нико* од *никог* ћу̀то К, *нико* ти ни́је све́тлио К, *нико* нећ да ра̀ди К, *нико* ми не ку̀ва Ко, неће *нико* да с уда́је за њѣга Кр, *нико* те за ни́шта не шлѣвля Ку, *нико* Ла МК, а и по̀се на̀с *нико* ни́е ди́ро Ло, *нико* за *никог* ни́је знао Ло, *нико* *никога* ни́је о̀до Лу, не тре́ба да ми при́ча *нико* Мл, *нико* не пи́та МО, *нико* ви́ше ни́је ра̀дио нек ти́ МО, са̀д *нико* и не се́ди са све́кром Мх, па за то̀ *нико* ни́је прѣс Мх, то̀ ни́је *нико* П, дру́ги *нико* ни́је мо̀го него ја̀ Р, то̀ те *нико* неће сме́ће Р, *нико* се поку̀дио ни́је С, *нико* ни́је ни знао за та́ј ла̀станак С, са̀ то̀ не ра̀ди *нико* Се, ни́ј имао *нико* дру́ги Ск, не сме́ *нико* да пи́пне Ск, *нико* ми ни́је ка̀зо Су, ни́је *нико* тео да ў́зне Т, *нико* не сме́ да ме́те У, не да́ *нико* да пре́ђе У;

б) неће *ники* да ў́зне А, *ники* ни́је трѣно А, ме́н *ники* ни́је ди́ро Бд, ал то̀ са̀д ви́ше неће *ники* ни да пи́је ВД, не борави у њу́ *ники* Вн, кад не́ма *ники* Вн Ву, не да́ му *ники* Вн, *ники* ни́је пружно прс на ме́н ВО, *ники* и не одговара за теб ВО, *ники* *никога* не познае Вр, и *ники* не сме́ да ка̀же не́ћу Ву, *ники* га ни́је ни ди́ро Гл, ни́је

ники дош^о Го, *ники* не бр^{ани} Го, што је *ники* н^{ема} ДД, до с^{ад} ми т^о *ники* н^{ије} к^{аз}о ДД, с^{ад} *ники* д^{ете} не н^оси на њ^{иву} Кр, не с^{еје} *ники* к^{он}о^пљу Кр, н^и ми *ники* к^{рив} Ла, *ники* не не м^{рзи} Ла, да *ники* н^е зна Лг, погл^{едај}, каже, ел ^{има} т^{ам} к^{уј}, реко, н^ема *ники* Лг, *ники* н^{ије} к^{рив} Ли, н^{ије} донос^{ио} *ники* Ли, *ники* н^е зна Ло, *ники* ми н^{ије} так^о л^{еж}о Лу, д ^{иде} ди н^{ема} *ники* Лу, *ники* му н^{ишта} не м^оже М, т^о с^{ад} *ники* не н^оси М, што *ники* н^{ем} у с^{елу} МО, па *ники* да ст^{ане} МП, уп. и: не мож *ники*, не мож *ники* да извади МП (Ердељановић 1951:92 и 94), још не *ники* н^{ије} в^{идо} ов^{ако} Р, н^{еће} *ники* да р^{ади} Р, н^{ису} д^{али} *ники* да ^{уз}не Рд, не н^оси *ники* Рд, и *ники* м^{ој} да не д^а Б^{ог} да ^{има} С, да не ч^{уе} *ники* С, с^{ад} *ники* не гор^и л^{амбу} Са, *ники* н^{ије} им^{ао} ј^{орг}а^{ни} Се, м^{ини} *ники* н^{ије} об^{уко} т^{ад} Се, *ники* о^{ће}, *ники* н^{еће} Се, н^и ме *ники* пр^{ем}о^ро Су, да му *ники* не о^тме т^о Т, *ники* не п^{ита} Т, не см^е *ники* да к^{аже} Ш, ж^{ив} *ники* у гр^{об}ље не м^ож д ^{иде} Ш.

У Г и А чеш^{ћи} су дужи облици, а у Д су скоро искључиво краћи:

в) а н^{игде} *никога* н^{ема} А, а ј^а н^{емам} *никога* ДД Ла Мх, н^{ема} *никога* Вр П, *ники* *никога* не поз^{нае} Вр, с^{ад} не п^рима *никога* Ву, *нико* *никога* и не ч^{уе} Гл, п^{ем}о, Милут^{ине}, да сл^{уш}аш *никога* Го, и *никога* н^{ису} д^{ир}али ДД, с^{ад} н^{еће} да сл^{уш}а *ники* *никога* Кр, али ов^о дан^{ас} н^{еће} да сл^{уш}а *ники* *никога* Лу, н^{еће} *ники* *никога* да пој^е М, *нико* *никога* не см^{атра} МО, не фер^{ма} *ники* *никога* Р, *никога* не в^{идим} С, *никога* н^{исам} увр^{еди}ла Са, *нико* *никога* не п^{ита} Ск, *никога* не в^оли Су, н^{ису} уб^или *никога* Ш; али и: н^{игде} *никог* н^{ема} Лу, н^е знам ј^а *никог* МП, ј^а не в^олим да кр^{ст}им *никог* Мх, н^{ема} да ч^{уј}еш *никог* ни да п^ева Мх, *нико* *никог* не т^рпи Се;

г) о^н *ником* н^{ије} н^{ишта} о^{то} Би, ј^а т^о *ником* н ^{ум}ем да к^{аже}м Гл, н^{ем}ој да д^ајеш *ником* К, али н^{ем}ој да п^рич^{ате} *ником* н^{ишта} Ко, ако ^{има} в^{ај}да, реко, ^{има}, ако н^{ема}, *ником* н^{ишта} М, *ником* н^{ишта} Р, *ником* та^њи^р н^{ије} б^{ио} С; али и: н^{ем}ој, каже, да *никоме* ^{уз}неш Т;

и *никим* н^{ишта} Вн Ли МП Р, н^{исам} *никим* з^ло учин^{ила} Ј, н^{ије} *никим* п^рич^о Бд, не д^{ау} *никим* д ^{ост}ане у к^{ућу} В, не см^{еш} да к^{аже}ш *никим* н^{ишта} Ву, н^{исам} д^{уш}ман *никим* Го, н ^{ум}ем да п^рич^{ам} *никим* Рб, о^{на} *никим* т^о н^{ије} п^рич^{ала} ДД, не в^олим *никим* да сам д^ужна Ла, н^{исам} се св^{етио} *никим* Лу, не д^{ај} т^и т^воје п^{аре} *никим* Лу, к^{ако} е м^{ој} ж^{ивот}, *никим* Б^{ог} да га не д^а М, н^{ем}о сл^{уч}ајно да под^несеш *никим* Мх, ј^а не д^{ам} *никим* н^{ишта} С, н^{исам} *никим* н^{ишта} р^{ади}ла Са, н^{ем}о т^и *никим* да нап^ишеш Т, не д^{ам} *никим* Ш, *никим* не п^рич^{ам} Ш.

Примећујемо да само краће форме могу имати двојне наставке *-ом* и *-им*, а дуже само *-оме*.

4.133. Структура ове заменице у комбинацији с предлозима не мења се:

нико за *никога* н^{ије} п^{ит}о Вн, о^н не п^{ита} за *никога* Ос, *нико* за *никог* н^{ије} з^{нао} Ло, за *никога* П, с^{ад} не м^{огу} за *никог* Ск, код *никога* Кч, код *никога* не с^едам Ла, н^{исам} м^{огла} да к^{аже}м на *никога* С, н^{ије} *нико* од *никог* ћ^{уто} К, н^{исмо} т^{ра}жили с^{аве}те од *никога* Ло, од *никога* н^{исам} доб^{ио} д^{ан} Лу, од *никога* н^{исам} о^{то} н^{ишта} Лу, *нико* од *никога* се н^{ије} г^адио С, н^{ису} от^имали од *никог* Ли, у *никога* Гр, пе см^{еш} да погл^{еда}ш у *никога* Ск, ј^а се с *никог* не св^ађам ВД, са *никога* н^{исам} се св^ађала Ш, с *никога* не разгов^{ара} Су; ^ирема *никоме* Ј;

нису заглéдали за *никим* Мл, нисам тѐо да се вѣтам с *никим* ВК, нисам имѣла вѣзу с *никим* Др, с *никим* се пѡсвађала нисам Бд, с *никим* се свѣђала нисам Го, нѣкад се с *никим* нисам свѣђала Ду, нисам се с *никим* свѣђала Рд, с *никим* се нису свѣђали Са, *ники* нѣје волѐо с *никим* Кр, с *никим* Лу МО, немѡ да вѣташ вѣзу с *никим* С, нѣгде, дѣте, нѣс се мѡји сѣнови с *никим* посвѣђали Са, с *никим* нисам се тужила Са, нѣма да дѣли с *никим* Гн Ск, нисам имѡо јѣ вѣзе са *никим* Лу.

У три пункта забележени су и примери с аналошким наставком *-ом* у И: *нико* с *ником* не мѡже Гл, с *ником* нѣсмо у зѣвађу Ла, нѣкад се с *ником* нисам завађила С.

4.134. И код заменице *свако* у Н се појављују три облика *свако*, *свак* и *сваки* од којих је овај последњи и најфреквентнији:

а) имѡо *свако* (сира) Вн, трѣба *свако* свѡу сѡбу да ѣма Ву, *свако* свѡју плѣту Гл, *свако* на своѣ мѣсто Гл, *свако* свој стѣн, добѣли њѣни стѣнѡви ДД, *свако* трѣба да мѣси Ку, *свако* ѣма свој ћуд Лу, *свако* мѡра дѣ својом кужни МО, и пѡсе, *свако* својој кужни Мх, *свако* вѡли да јѣде Мх, *свако* ѣде сѣд у школу П, *свако* му да по нѣки дѣнар С, мужѣ се *свако* за жѣвот У;

б) *свак* сѣбе глѣда А, *свак* ѣма Би, *свак* својом кужни К, *свак* ѣма свѡу фамѣлију Кч, сѣд *свак* се нѣшто трѡди М, *свак* и нѣјмањи сиромѣшак је имѡо по нѣко винограче Рд, и *свак* своје нек ѡзне С, *свак* да се залѣби СМ, *свак* ѣма своје презѣиме У;

в) и *сваки* зѣнао свој танѡр и свѡју кашѣку А, па су прѣвили *сваки* за сѣбе Ба, ѣмао је *сваки* својег пријатеља Бд, *сваки* на своје мѣсто Би, *сваки* ми тужно у рѡку пѣре В, мѡже *сваки* тако да навѡчѣ Вн, и пѡсе *сваки* књѣгу пре сѣбе Ву, *сваки* за сѣб Гл Др, *сваки* свој посѡ зна Гл, *сваки* ѣма свој пѡсо Се, да радѣмо *сваки* свој пѡсо Т, да га *сваки* вѡче за нѡс Гл, *сваки* ме вѣко Го, *сваки* свој пѡсо ѣма ДД, да *сваки* осѣти нѣшто Др, *сваки* свѡу профѣсију да радѣи К, *сваки* волѐо засѣбно Кр, *сваки* ѣма свѡју фамѣлију Кч, а зѣми *сваки* у свѡју сѡбу Ку, *сваки* нас вѡли Ла, *сваки* да спрѣми прѣт сѣбе одбрѣниште Лг, ѣј, д ѣдемо *сваки* својој кужни Лг, *сваки* својој кужни Мх, *сваки* својом кужни С, *сваки* своје држѣ Ли Ск, *сваки* по двѣ под мѣшку Ло, онѡ лѣже *сваки* онѡ кашѣку М, и *сваки* ѡзне кужлицу и одлѣзи МК, *сваки* пѣти от својѣга МО, *сваки* тражѣ МП, *сваки* вѡли МП, *сваки* се ѣма нѣшто ко сѣбе што му смѣта Мх, *сваки* свѡга ѡзме нѡси П, тако мѡже *сваки* Р, *сваки* на своје мѣсто С, *сваки* не мѣси СМ, сѣт *сваки* ѣма прѣт сѣбе ножѣи Су, старѡ бабу *сваки* мрзѣи Т, *сваки* свѡе ради Т, гѣзда кѣко сѡне њѣму тако *сваки* мѡра да ѣма пѣрче мѣса У, ако тѡ бѣде живѣнче, *сваки* ѣе да бѣде Ш.

У Г и А прѣовлађују дѡже форме, а у Д краће:

г) тѡ пѡцају код *свакога* Мх, от *свакога* С; ѡни свѣ флѣше прѣт *свакога* Вн, Бѡг *свакога* нек сачѡва ДД, пѡштовала сам *свакога* Ла, *свакога* сам помѡго Т; али и: ко *сваког* Су, да помѡгнем *сваког* Т;

д) али сам глѣдо да *сваком* учѣним Би, јѣ *сваком* честѣтам, јѣ *сваком* одобрѣвам тѡ Би, ако је *сваком* нарѣђено Лг, *сваком* је сѡђено кѣко ѣе да прѡђе Лу,

сваком поделѣиш МО, сечемо сваком комат Ш; али и: да кажем свакоме Др, поштовање свакоме П, мораш свакоме д угодиш Ск;

и сваким имало на свом кашичици и тануру урѣзано име А, сваким је дао Бог Бд Го, сваким је дао Бог како куж може Ла, Бог нека да сваким Се, дао сваким В, сваким дам Вн ВО, увек сам дала сваким Вл, и сваким говѣчету даш Вл, и сваким изнесе Вн, па није сваким тањир Вр, благо сваким ди је слѣга Гл, само, Бѣже, здравље сваким Го, сваким помѣгни Ла, сваким волим да с одазовѣм Ла, сваким по једна ђвца и једна свиња Ло, сваким по парче МК, сваким свѣје МП, а први дан сваким Ускрс Ос, сваким сам давала Р, а ја дам сваким шѣбицу С, сваким се пружу у тањир, узне сваки туж поскурицу Се, и сваким тањир У, сваким правиду кужу У.

И код ове заменице (в. т. 4.132 *никим/ником*) у Дсг. чешћи је наставак *-им*.

Облици *неки*, *ники* и *сваки* по пореклу су придевске заменице које су уз именице имале атрибутску функцију, а отуда и разликовање три рода: *сваки* човек има свој правац С, *свака* сна воли својега родитеља М, ја *свако* деѣте питама М. Изостављањем именица долази до њихове привидне самосталне употребе а тиме и до могућности замене облицима *неко*, *нико* и *свако*.

Облици *неки*, *ники* и *сваки* у самосталној употреби срећу се првенствено у С-В, К-Р и П-Т, а нађени су и у банатским говорима (Ивић ... 1997:95). У овој студији у нап. 427 одређен је ареал ове појаве у споменутиим дијалектима.

Дативски облици *неким*, *ником* и *сваким* веома су чести и настали су аналогним путем према И ових заменица или према мекој заменичко-придевској промени (нашимъ, нашима, нашихъ нашимъ, нашими). О пореклу наставка *-им* у ДЛсг. *придева*, *придевских* и *именичких* заменица *он*, *ко*, *шѣа* (*неко*, *нико*, *нешѣо*, *нишѣа*) в. код Ивића 1978:160–162).

Заменица *шѣо* (*шѣа*)

4.135. Наша грађа потврђује констатацију да је заменица *шѣа* чешћа у номинативу од *шѣо* (Ивић ... 1997:97):

шѣа је, Рѣсо У, *шѣа* сте с сиграли Ба, нико није теѣ да каже *шѣа* је ВД, знамо ми *шѣа* сте ви ВО, *шѣа* мѣг да радим Т, и ѣто, *шѣа* да радиш Ву, мѣж да радиш *шѣа* ѣнеш Го, и *шѣа* да радиш Лу, *шѣа* радиш Р, па, *шѣа* да ради Мх, па *шѣа* да радимо Го, *шѣа* тѣ радите ДД, *шѣа* ѣе да раду Бд, па, ѣнда, *шѣа* ѣе да раду Т, а ради *шѣа* ѣнеш Ла, па код мѣн *шѣа* је радио ДД, *шѣа* с радио у ливаде Лг, каже, *шѣа* с овѣ урадио М, *шѣа* уради Мх, *шѣа* ѣе свѣкрва у свѣдбу ДД, сѣди кужу па *шѣа* те нађе нека те нађе М, видиѣнеш тѣ, бабо, *шѣа* ѣе да бѣде Др, *шѣа* није било што неѣе бѣт Кр, *шѣа* си, реко, био саз Брѣном У, па *шѣа* нам фалило Ла, а *шѣа* је данаске Лг, ако знаш *шѣа* је срп М, кѣ зна *шѣа* је било Мх, *шѣа* фали Мх, не знаду *шѣа* је тѣ бѣл Ш; али и: а *шѣо* тебенака фали Др.

4.136. И у акузативу је искључиво *шѣа*, али у два акценатска лика *шѣа* и *шѣа*, од којих је први знатно чешћи:

а) знајте *шѣа* ве чѣка В, *шѣа* сам теѣ да кажем ВО, *шѣа* нѣсиш ВО, тѣ знаш *шѣа* је твоје Го, а шѣа ме питаш *шѣа* сам заборѣвила Го, *шѣа* мѣслиш јѣш да ка-

жем Гр, причајте ви *шійа* оћете ДД, нѣмаш *шійа* да продаш Др, *шійа* ти ја знам Кр, *шійа* тражу сад Ку, дамо држави *шійа* трѣба, оно рѣсто ми останмо за себе Ла, мѣтеш или шѣму или слѣму, *шійа* ѣмаш Ла, *шійа* ѣма да плѣцкаш Мх, а мѣто тѣрбу са свѣ проју, лѣба јел *шійа* је било онда Лг, разумѣм *шійа* ми ти кажеш Ли, *шійа* ми направѣше МП, сад нѣмам *шійа* да дам С, нек пѣву *шійа* оћу С, али вѣдиш, сѣне слаткѣ, *шійа* ми казо мѣј дѣда С, па *шійа* да јѣш Са, крали ми и свѣње и овце и јагањци и *шійа* нѣсу ми крали Са, *шійа* везуеш Т, па *шійа* ѣмам да причам Т, и глѣда *шійа* ѣма кѣј у комѣт У;

б) ѣма *шійа* да јѣ Ко, јао, нѣм *шійа* да јѣм Лг, нѣма *шійа* да плѣцкаш Мх, нѣ знам *шійа* дрѣго да ти причам Мх, нѣмам вѣше *шійа* да причам Т.

Акузативни облици се могу срести и с предлозима:

в) за *шійа*, за Бѣжић, за слѣву Го, за *шійа* гѣне Ла, а за *шійа* данѣс да се рѣдују, нѣ знаду ни кад је Бѣжић Лу, прѣво, изишао ми крај живѣта, а дрѣго, за *шійа* да живим Лу, него бѣди слѣжбеник за *шійа* си завршио С, на *шійа* тѣ личи Се, обѣчу га ѣ *шійа* ѣма Ли;

(“због чега“) и он није рѣко код лекѣра, тѣга дѣктора за *шійа* га зѣвѣ С;

г) (“на/у/о чему“) на *шійа* си носѣла пиће у Смѣдерево У, ѣ *шійа* ћу да носим Ву, у цаѣ нѣки ѣ *шійа* било Гр, нѣма ѣ *шійа* да се сарѣни Др, силѣзи с коли. с фијѣкера, ѣ *шійа* се возѣла Ли, нѣсмо имѣли ѣ *шійа* да јѣмо П, (да испричаш јѣдну шѣлу) ѣ *шійа* У.

4.137. Заменица *шійо* чѣше неѣо *шійа* има значѣње „зашто“:

а) јѣј, Данило, *шійо* ме ѣтрова Бд, а *шійо* кѣпаш Би, *шійо* бѣгаш В, *шійо* лѣжеш ВД, *шійо* чѣваш ти тѣ свѣње Вн, *шійо* си тако омршавѣла ВО, *шійо* плѣчеш Вр Ли, *шійо* си дѣрѣла *шійо* ме нѣси вѣкала Вр, *шійо* ме тѣрате Гр, *шійо* се ти свѣђаш с попом ДД, *шійо* мрзѣте, реѣо, краља ДД, *шійо* се сикирате Др, *шійо* да му дајѣм К, Жѣко, *шійо* продѣјеш тѣј плѣц Ко, *шійо* купѣте сигрѣчке Кр, кажи ми, реѣо, *шійо* нѣше се кокѣшке налѣгну Ла, *шійо* да му не даш Ли, *шійо* не кѣпиш у кѣћу тѣ, *шійо* не кѣпиш ѣв, а штѣ ће ми Лу, сѣмо се кајѣм *шійо* сам копѣла, *шійо* нѣсам рѣбала у шѣлоу М, а *шійо* бѣјеш краѣе МО, *шійо* ми дѣте узѣше МП, штѣ (чуђење), *шійо* да покрѣвамо иѣѣну, тѣ греѣта Мх, покѣда се ја жѣва, *шійо* дѣђо ја, штѣ уради Мх, па *шійо* ми не донѣсеш јѣдну слѣку Р, *шійо* сте дѣшли за мѣн пешѣе С, *шійо* стојѣте вѣ тѣ Са, *шійо* запѣва ѣва жѣна, нѣ знам *шійо* запѣва Т, *шійо* си тако иѣѣпан У;

б) *шійа* га глѣдаш, каже, неѣа ѣмре (сиромах) ВО, а кад не разговѣраш сѣ мном *шійа* баѣаш ти у мѣ авлију ДД, *шійа* се ти брѣнеш о тим К, штѣ је, Гѣро, *шійа* плѣчеш Ла, *шійа* не ѣдеш брѣже, *шійа* си се саплѣо тѣ Лг, *шійа* се не сасѣши д ѣмрем јѣдарѣда М, ма, *шійа* да седѣм цабе Мх, *шійа* си се узневѣрила С, бежи, *шійа* си стала тѣ, жѣно, ће погѣнеш Су, кад ѣна иѣѣ ѣтут и запѣва и ја излѣто, реѣо, *шійа* мајѣа запѣва Т.

в) Само заменица *шійо* има значѣње *зѣшо шійо, јѣр, ѣошћо*:

плаћу *шито* нѐ да остане Вн, па, уплашио сам се *шито* сам ослабео ВО, о тãд ме Бора омрзо *шито* није убио Драгу Вр, па ти завиди *шито* имаш Ву, само срећан ти отац *шито* си завршио Гл, моја снаја каже: ти си грешна *шито* тò (бајеш) радиш М, а он кука *шито* ја отишла сам МО, било ме жао *шито* ме ударио МО, он је био љубоморан *шито* ја играм С, ће да кажем: ти си добар *шито* водиш из обора стоку, крадеш Са, сви му се смејали *шито* ј отерао да ради Т, волим *шито* имамо оваквог зета лепога У, ај, тетка, извини *шито* смо те будили У, плакала мајка *шито* је убола Милица у трбуа Ш.

4.138. У релативном значењу скоро се искључиво појављује *шито*:

а) уз бића: ти *шито* верују и што идѹ сваке недеље и *шито* се крстѹ, тò су код нãс дукòвници А, тò е мајка *шито* ме заменила (показује на слици мајку коју су Немци стрелали место њега) Ба, од овѐ жене *шито* се отровала Бд, имãли двã вола *шито* òрали, двã коња *шито* радили, обрађивали и трѐћи коњ *шито* вѹко чезу В, има жена *шито* држѝ свеће, има *шито* гòтву Вн, имãла једна жена *шито* мнòго прича ВО, тãј *шито* слави сãд, *шито* сам ти причала, *шито* мој ѹнук ѹшо да коље Ву, òпет *шито* је био мòје свѐкрве брат о стрица рођени, нѐки Емилија Прòкић *шито* је кожуце овѐ правило и бунде Гр, а кат сам ја њѝ познала, òно мòји мòмци *шито* сам играла до њѝ Др, слѹжи ме овã жена òде близу *шито* е, комшијка, òна ме слѹжи Ко, а да ти покажем сãмо тѹ слику, мòја баба *шито* је сликана да видиш кака је нòшња била Кр, подиго пãру онã мајстор *шито* ложи, ложãч Ла, тã *шито* смо га били улази у кафãну Лг, ти *шито* и спроводили, òни на њѝ очѝма, сãмо један отишо у рòпсто о ти *шито* били Ло, енѐ и онã је пензионѐрка онã *шито* чува òвце Лу, баш даò тѝм *шито* г одвѐо у Фрãнцуско М, мајстор *шито* врши МК, по двѐе *шито* бацају гòре МК, овãј *шито* тѹ био МО, òни убили двѐ женѐ *шито* су се вãтили у Дрãжини Ос, сãмо сељãци остãли *шито* су отѐрани П, сãмо дали људма *шито* га скидали Рд, фãмѝлиа мòје снаѐ *шито* за овòга сѝна Са, па смо имãли краву *шито* смо мѹзли, музãру Т, овãј *шито* прође, *шито* прича Т, а овãј *шито* прѝмãо тãмо Ш, стоку *шито* има рãним Ш;

б) уз предмете: нãйве *шито* мѐсимо лѐб А, па имã муљãч *шито* се мѹља Бд, под вршњик *шито* се пѐкло Би, имãли смо и сејачицу *шито* сѐје жѝто и сѐјалицу *шито* сѐје кокѹруз В, цедило *шито* стãвљам *шито* пòдлийем ВД, фуруну што *йечѐм* лѐба ВД, тестѐра *шито* се стружу дрва Вн, а ми пѹстимо крмãчу па ни појѐ проју *шито* ни оставила (мати) Вр, а онò се зовѐ муљãч *шито* мѐља грòјзе Ву, има муљãч *шито* се мѐља грòјзе Ск, онò *шито* ме боли тò би причãла Гл, а за плетѐње смо прѐли на вретѐно, òно *шито* иде дòле Гл, онò *шито* зна, он зна Го, пãлимо лãмбу, ма и цѹцу *шито* се викало Го, донели овãко прѐње *шито* су и дали људи ДД, па тò неки пѹт се тãле кãнице *шито* се опасѹју ДД, било је бòље рађало тò *шито* се сѐјало у брãзду Др, даска *шито* прѐврѐе зѐмљу К, био један сãндук *шито* мѐтле се остављају К, кашѝке Цѝгани *шито* нòсу онѐ дрвѐне Кр, ондак ѹма грѝвна *шито* га држѝ Кр Рд, òпет га окади с онѹ вãтру *шито* нòсиду жене Ку, биле карамãнке *шито* није се калѐмиле нити ништа Ла, онò *шито* ја òђу Лг, вршњик *шито* се поклãпãло кат се печѐ лѐба Ли, ватрãли прѐ били *шито* су вãтру прѐћали тò кат печѹ Ли, кад је изишла кòса

шiiо се кòси Лу, пра́шак овај òбичан *шiiо* се пèре М, на нога́ри онѝ *шiiо* се зи́да МП, онò *шiiо* нèма, нèма Мх, сва́ки се ѝма нèшто ко сèбе *шiiо* му смèта Мх, тò је рāзбòј *шiiо* ткáмо Ос, рāлица *шiiо* рāли, плу́г *шiiо* òремо Р, па ѝма точкѝи *шiiо* идè пра́шачу напрèд С, ја сàд ѝмам и Ћерђев *шiiо* се вèзè, и сновāлку *шiiо* се снў-је, и рāзбòј *шiiо* се ткā и бр̀дила што се ткā С, ѝма мèтла *шiiо* се чѝсти āвлија Са, нèма сàд поштовање *шiiо* нèкад бiло Се, имāла чèкрк *шiiо* мòта цèвке Се, земља̀ни лòнци поред вāтре *шiiо* се кўвало Ск, имāо ветрèначу наш дèда *шiiо* се вèе па-сўл Су, тò су табāни *шiiо* гāзиш дòле Су, тò је добило ѝме по дрèну, по онòј вòди *шiiо* ѝма, *шiiо* нѝкад не пресўши У; уп. и: и свè *шiiа* трèба уз рāзбòј У, свè *шiiа* трèбало Ш.

Потискивање трородних односних заменица и употреба *шiiо* (*шiiа*) у наведеним примерима представља један вид балканизације нашег дијалекта. Тако је и у грчком језику (Тријандафилидис 1995:169–170) у којем непроменљиво поу потискује променљиве односне заменице (ο) οποίος, (η) οποία, (το) οποίο, које се употребљавају само када се жели прецизирати род, број и падеж или када сувише има поу. Иначе, заменица поу може да има финкцију: субјекта: то παιδί που έφερε το γράμμα (дете које донесе писмо); директног: то παιδί που είδα να φέρνει το γράμμα (дете које видех да/како носи писмо); индиректног: то παιδί που του έφεραν το γράμμα (дете којем однесоше писмо) и предлошког објекта: που είναι ο ψωμάς που (απο τον οποίο) ψωνίζεις; (где је пекар од/код којег купујеш).

У македонском народном језику (Конески 1982:125) најчешћи везник за односне реченице јесте *шiiо*, који се везује за претходну реч без обзира на њен број и род: *човекоѝ (женайiа, деѝеѝо) шiiо дојде — луѓеѝо шiiо дојдоа*. Исти аутор наводи и примере из арумунског: *omlu tsi l' -u ded cartea* (човек којем дадох књигу) и албанског језика: *djali, qe i dhaoh librin, erdhi* (дете којем дадох књигу дође).

Тако је и у Гори, где је релативизатор *који* истиснут везником *шо/шiiо/шiiо* (Младеновић 2001:472). Свакако под утицајем грчког језика, исто је стање и у говору Галипољских Срба (Ивић 1994:361–2). И у говорима Баната (Ивић... 1997:98–99) „у релативном значењу, блиском заменици *који*, редовно долази што, нпр.: *ти шiiо правѝду бурāде, багрāч шiiо се тòпу чвāрци* итд.

в) Заменица *шiiо* може бити и синоним с придевском *какав*:
ја сам имāла прѝтисак *шiiо* („какав,“) нѝки нѝје имāо ДД, нāрав ѝмам дòбру *шiiо* („какву“) нѝки нèма Кр, ѝмам нèраза *шiiо* („каквог“) га нèма Р.

г) Ове заменице се могу употребити и без корелата *оно*:
причају и *шiiо* трèба и *шiiо* не трèба Кр, а ја *шiiо* се донесè дòбро, *шiiо* се не донесè ја вѝше не трајим Лу, ја сам ти испрѝчала *шiiо* сам знāла Мх, он је рā-дио *шiiо* нѝко нѝје рāдио Ос; *шiiа* сам дао старије ћерке, даћу и њòј МК, *шiiа* ѝмам, тò мèнеш Се.

4.139. Заменицама *шiiо* и *шiiа* могу се изразити и следећа значења:

а) излишност, сувишност, непотребност нечега:
шiiа мєн трèбу чєтници Бд, а *шiiа* ћу ја д ѝдем тāмо (у цркву) ВО, па *шiiа* ће мєн твоја јабука Лг, *шiiа* ће му лисица, мòж да је ўбије онако, она се не јèде

Мх, *шійа* ће ми (имање кад треба да умре јер је стара) Са, *шійа* имам да питам Мх, а *шійа* ондак да му плати кад спава Мх, не, не плуцкамо, *шійа* да плуцкамо, то је вјуна (када се преде) Мх, али *шійа* вреди кад ја то не могу да радим Мх; ко то да држи за *шійа* ће му Гр, и онда за *ш* ће ми Се;

шійо ће њом толка деца А, *шійо* му то треба да сам себе осуди Бд, *шійо* ће ми она (жива глава) сад (кад му син умро) Гл, *шійо* ћу више кад нисам за живот Гл, па *шійо* ће ми паре да ми стоју Лу, што не купиш у кућу то, што не купиш ов, а *шійо* ће ми Лу, ја кажем *шійо* ће ти и главобоља та, него буди службеник за шта си завршио С, *шійо* ће ми твоји двајз дуката кад мџи знаду колико носим дуката С, а *шійо* ћеш ти, реко, ту на тај дут С;

б) чуђење, „откуд“: *шійа* ја знам ВД Ли, *шійа* ћеш ти сат у среду да крстиш дете Вр, и сад питају ме: колико имаш година: *шійа* знам колико имам Го, зашта се не превија, каже, *шійа* знамо Ло, *шійа* ја знам шта д узем Лу;

в) истицање: *шійа* нисам добила Ш, а чак *шійа* више вољу и да спрему ручак Гл;

г) време, „кад“: он само има три пара одело *шійо* је ишло у Швајцерску (био дипломата и влада му купила одело за пут) ВО;

д) нема се другог избора: па *шійа* ћу, што се дружи са мном А, и *шійа* ћу Го, (јеси ли и ти ишла у литију) па *шійа* ћу ја, ишли ћаци Го, и *шійа* ћу, само здравље, друго ништа Мх;

ђ) „како“: и *шійо* се каже и говеда Го, он је убило Турце *шійо* нико није убило Ло, а *шійо* он био љубоморан ка се оженио М, ју, *шійо* је родила (воћка) Са;

е) „какав“: ето виш *шійа* су Срби ДД;

ж) „колико“: *шійа* кошта Ло, *шійа* ли ће ми цени, нек цени шта оће, не бој се испливаћемо С, и *шійа* те године умрли млади, море, има више о триес њи М, *шійа* сам ја мўзла краве М, *шійа* сам се назебо, *шійа* сам се нагладово, *шійа* сам се настраво, напутово Р, много смо, сине, радили, претерали смо *шійо* смо радили У;

з) „где“: овде *шійо* ми је сад овај старији син, ту е био мџе свекрве дџвер роћен Ву.

4.140. У прилогу *зашійо* срећу се обе заменице:

а) а не знамо *зашійо* К, и једва чекаш да га дочекаш (Божић), а сад *зашійо* га чекаш сад Лу, *зашійо* да не гледају Мх, *зашійо* ти њу ниси преобуко у другу сукњу Мх, а шта, ка ће ме ови убију после ако не кажем ниш *зашійо* сам отишо Т, је ли *зашійо* си ти метула те минђуше у уши У;

б) па реко, *зашійа* чуваш ВО, за њега дошли, а не зна *зашійа* и они њега отерају у Паланку, а не знамо *зашійа* они су њега отерали К, па дајко, *зашійа* си кући, пази на дете Ла, *зашійа* стари кажу бијемо свињу, а не каже да је кољемо Ло, *зашійа* се не превија Ло, а *зашійа* да убијеш У, *зашійа* кукаш У.

Није увек лако успоставити разлику између примера *зашића* и *за шћа*: ёто иде на Божји суд. Па *за шћа*, каже П, *за шћа* се свађате Се.

4.141. Заменица *шћо* има шири дијапазон употребе од *шћа* и срећемо је:

1. у неодређеној заменици *нешћо*: носили смо тежињаво *нешћо* Ба, *нешћо* подјај В, отишли у виноград *нешћо* да раду В, мёте ти попа *нешћо* на главу Вн, а мён се претурни *нешћо* Вн, и мора да нису му *нешћо* дали ВО, нисам казала *нешћо* да сам слагала Вр, *нешћо* се запанти доста, *нешћо* и не пантим Ву, али знаш како е кат се воли *нешћо* Ву, да има *нешћо* Гл, имало овако *нешћо* гор Го, трёб да зна да *нешћо* спреми Гр, а тёб ако *нешћо* баш интересуе Гр, или да н умём сама *нешћо* Гр, сад је изишло сасвим друго *нешћо* Гр, има ту *нешћо* ДД, ово ће да биде *нешћо* ДД, а ми баш *нешћо* били узели К, мене *нешћо* претиска Лг, маже на леба *нешћо* Ло, волим да јём *нешћо* кувано Лу, оволик *нешћо* високо М, скува *нешћо* М, сад свак се *нешћо* труди М, сва ми браћа у *нешћо* свирали М, има *нешћо* своё МК МО, а купио *нешћо* там Мх, кад ми је лупило у кревет *нешћо* Мх, мёжда мислу *нешћо* Мх, да купим *нешћо* децама Мх, тако *нешћо* рекше Ос, *нешћо* причо Ос, да ти кажем *нешћо* С У, ел лупало *нешћо* тёб на врата Су, он заклоље *нешћо* Т, *нешћо* је урадио Т, да *нешћо* узме од Немаца Т, да *нешћо* избришем, да *нешћо* опёрем Т, и мене *нешћо* да остане Ш;

„мало“: сад ме нёге *нешћо* заболёле ВО, најо, реко, изгледа ми да си ти плакала *нешћо* Ло, па и била сам *нешћо* лута С;

2. у сложеним везницима:

а) супротног (*само шћо*): кат сам ја био у војску, она ми пише, али латиницу, *само шћо* сам ја знао ВО, ондак, јели, било исто ко и сад, *само шћо* сада, јели, нико не меће сламу Го;

б) временског (*само шћо*): он *само шћо* га завршио, посе четри дана она запошљење добио Лу;

в) и узрочног значења (*шћо*, *защо шћо*, *йощо*): а сёно кад во́зимо укрсти-мо врэнгију *шћо* је сёно ситњије па испада А, па га живога испёкли *шћо* му е тас отишо као у партизани Ву, па и било ме жао *шћо* имала велику имовину ДД, он донесе па да тёб, *шћо* ти то читаш Мх, језик је ичупао *шћо* мёж да упиљи и да ујё, ел она сас језик убодё те Р, кад је била Тодорова субота, ё, та сам постила *шћо* не радим ништа, седим кўћи, мёгу да постим недељу дана Се;

њи пуштили *защо шћо* им нису пушке пўцале В, има там једно мало, нисам га ни видла, нека га, кат порастй, а *защо шћо* не смём да га узмем Го, после смо са по једну краву (орали), кўј није имао две, *защо шћо* су Нёмци све одвукли Го, имо сам ја доста новца, *защо шћо* смо киријали К, дан ми је којекако, а нёћ ми је најтежа, *защо шћо* сам сама па ми је тешко Ко, идуче године још боље ће се организује, *защо шћо* је то сад започето Мх, јер ми за ти празници, за Ўскрс, за Божић се не пречешћујемо, *защо шћо* је, одма једеш мёсо Мх, али некако ништа не знам, *защо шћо* бринем за кўћу С, штё ми не опёреш нёге, нећу, *защо шћо* си дошао пешкё ис Паланке С;

вѣжем говѣда и кот кѡмшија распѣтам се, *ѡошѣо* сам ја бѣла у њѣви В, имѣли ѡни двѣ кѣѣ *ѡошѣо* пѣно нѣрода В, *ѡошѣо* смо мѣ као гѡсти дѡшли, ѡјде дѣ и нѣма по јѣдно пѣрче ВО, осумѣичен сам бѣо *ѡошѣо* сам гласѡ Љѡтиѣа ДД, *ѡошѣо* ни дѣли вѣше лѣба, ја ћу тѡ да нѡсим Ку, мѣн ће да напѣру и да однесѣдѣ, а дукѣти да скѣну *ѡошѣо* ми ѣјак ѡпасан Мх, ѡне д ѣде ѡн у кѣћу, *ѡошѣо* ја нѣмам имѣње Са, е, па *ѡошѣо* су нѣши ѡтѣшли у рѣт, нѣма кѣј да рѣди Т, тражу мѣне и сѣнови *ѡошѣо* смо мѣ нѣслѣдници Т, јер ја сам цѣо Јѣдак сѣд ѣзо, *ѡошѣо* ѡнѣ не дѣ друкше Т;

3. у саставу речца *нег(о) шѣо*, *ка(о) шѣо*: вѣше сам му дѣла нѣму *него шѣо* ѡстѣло од ѡвѡга М, вѣше ју дѣм *нег шѣо* трѣба да (ј)у дѣм Лг; налѡжимо вѣтру *ка* и мѣти *шѣо* налѡжи Вр.

4.142. Заменица *шѣа* среѣе се:

1. у одричној заменици *нишѣа*: нѣко ме нѣје *нѣшѣа* дѣро Бд, *нѣшѣа* се не нѡси Вн, не кѡшта *нѣшѣа* ВО, не лѣѣшти сѣд нѣки *нѣшѣа* Ву, не смѣ нѣки *нѣшѣа* да кѣже Ву, ја *нѣшѣа* нѣ знам Гл, нѣкад нѣсам *нѣшѣа* носѣла Го, нѣсте ѡскудни *нѣшѣа* Гр, нѣће *нѣшѣа* да бѣде Др, тѣ *нѣшѣа* и не јѣш Ла, дѣтѣту нѣје *нѣшѣа* М, нѣје ѣмо *нѣшѣа* чѡвек Ли, нѣћ да ѣма *нѣшѣа* Лу, *нѣшѣа* нѣ се куповало МО, *нѣшѣа* нѣсмо имѣли МП, не јѣмо ни зѣтин, ни *нѣшѣа* Мх, па не изведѣ *нѣшѣа* Ос, нѣма ни живѣну, нит ѣма свѣња нит ѣма *нѣшѣа* П, а бре сѣда не дѣм нѣким *нѣшѣа* С, не сѣем *нѣшѣа* Са, нѣсам *нѣшѣа* добѣла Се, нѣј имѣло *нѣшѣа* Ск, нѣма *нѣшѣа* Су, немѡ *нѣшѣа* да рѣчаш Т, не мѣсли *нѣшѣа* У.

Ова заменица се јавља и у две своје фонетске варијанте *нишѣи* и *нишѣ*: и нѣма *нѣшѣи* Вн, не смѣ да проговѡри *нѣшѣи* Вн, нѣ знају *нѣшѣи* Ла, нѣмаш *нѣшѣи*? -*нѣшѣи* Т; ни да продѣјеш вѣше *нѣш* А, али нѣје врѣдело *нѣш* Ло.

Нашла су се и два примера са заменицом *шѣо*: нит пѣтау за мѣн нит *нѣшѣо* МО, *нѣшѣо* Ш.

2. у заменици *шѣа*: бѡље *ѣшѣа* него нѣшта Мх, без *ѣшѣа* ДД;

3. у заменици *којѣшѣа*: дѣвно *којѣшѣа* дрѣго Бд, дрѣго *којѣшѣа* Рд, пѣно *којѣшѣа* МО, пѣно *којѣшѣа* Ск, пѣно *којѣшѣа* Гл Го, млѡго *којѣшѣа* Ку, па вѣздан *којѣшѣа* ВО, мѣту тѡрте, мѣту *којѣшѣа* Су, за држѣву сѣду *коѣшѣа* Ву, ѡстѣви шкѡловање тѡ *којѣшѣа* Кр, млѡго се *којѣшѣа* измѣнило Кр, е имѣло млѡго *којѣшѣа*, сѣд нѣма М, продаје *којѣшѣа* Се, кѣвам ѡвај сапѣн о чѣвѣрака, ѡт *којѣшѣа*, ѡд лѡја У, имѣли крѣве, имѣли *којѣшѣа* У, па се мѣѣа *којѣшѣа* у ѣѣ Ш;

4. у заменици *сѣшѣа*: *сѣшѣа* Бд ВД Вн Ву Ла, бѣло је *сѣшѣа* ВО, *сѣшѣа* бѣло МО, *сѣшѣа* рѣду Го, ѡт *сѣшѣа* мѡж да ѡпѣреш, а брѣку нѣ можеш Гр, вѡли пѣте, вѡли *сѣшѣа* Ла, па *сѣшѣа* сам имѣла М, свѣ и *сѣшѣа* сѣјемо МО, свѣ и *сѣшѣа* бѣо Ос, *сѣшѣа* сам мѣсѣла Са, *сѣшѣа* дѣју Се, *сѣшѣа* сам ја рѣдила Т, продаѣвала сам *сѣшѣа* Ш, а сѣд и рѣк, и шѣѣер, и *сѣшѣа* Ш;

5. у изразима *макар шїа*: кад непїше тужбу, бїло жалбу, мџлбу, *макар шїа* ДД, ѓрем од јутру до љвече ел сѓем, ели *макар шїа* радим са стѓку Р, кѓвамо пасуљ, кѓвамо кѓпус, чѓрбу от кромпїра *макар шїа* Су;

6. у изразима: *шїа* било свѓким изнѓсе ис кѓће *шїа* бїло Вн, да с омрснома *макар шїа* бїло Гл, не да ми да јѓм *шїа* бїло Го;

7. у изразима *шїа* ко(ј)/куј, кој *шїа*: *шїа* е ко пѓтио Ву, *шїа* ко ѓма М, *шїа* ко спрѓмно МО, *шїа* ко воли, то печѓ Мх, *шїа* е кој добио ВО, *шїа* кој ѓма Мх, и глѓда *шїа* ѓма кој у комѓт У; *шїа* ѓће кѓј Се, *шїа* кѓј воли то и јѓде Ск; кој *шїа* ѓће Ш.

4.143. Заменице *шїо* и *шїа* и оне које су изведене од нѓх у косим падежима имају следеће облике:

1. Генитив:

а) због чѓга си ти потклѓкно Ли, ѓто због чѓга Р, због чѓга нѓс назїву... У, да имѓ на ѓснову чѓга Гл, о чѓга добило трѓвање Го, о чѓга П, о чѓга то бїло јѓ не знам С, о чѓга си поцрнела У, у чѓга смо држали вођу У.

Забележени су и аналитички облици: и јѓш пуно *шїа* је ѓн знаѓ да прича ВО, бїло је мноѓо *шїа* У, ѓма там би мноѓо *шїа* однѓла У, па *шїа* се сѓћам У; збѓк *шїа* идѓ ѓн у бѓлницу У.

б) сѓд мѓжда нѓга (Бога) ѓма, мѓжда нѓма, ал постојї нѓчега, дѓте Гр, у вѓзи нѓчега Гр, нѓчега ѓма, ал то нїки не вїди ДД, ѓма, реко, нѓчега у свѓчим ДД, то ѓма нѓчега ДД Кр, нѓчега ѓма тѓ С, стра те од нѓчега Рд;

в) нѓма вїше нїчега Гр, јѓ не оскуђѓвам нїчега МП, нїје бїло нїчега Ск, ама од нїчега Мх, бѓш од нїчег Мх, од нїчег К;

г) без ѓчега Ба Рд, бе сѓта и без ѓчега Рд;

2. Инструментал:

а) нѓма чїм да га зѓлијѓш Ву, чїм да поѓрем Гл, нѓма чїм да поѓре, нѓма чїм да посеје Т, нїсмо имѓли са чїм да ѓремо Го, са чїм да се вођи Го, нїсу имѓли са чїм да се покрїју Др, чїм бїло Кр, да растѓриш и правїш, а чїм Кр, нѓмам чїм да рѓним стѓку Ку, шѓћером, чїм да се заслѓди дрѓгим, шѓћером, чїм ће дрѓгим Мх, а ш чїм ћемо да посејемо (којим семеном кад су им жито узели) С, нѓма чїм да рѓду Т.

Забележена су и два примера с покретним вокалом -е: не знам чїмѓ МО, ш чїмѓ сам везївала чарѓпу У.

б) с нѓчим ВО, да убудѓ нѓчим Ли;

в) нїсам мрѓдо нїчим ВО, нїчим не заливам сїр Мх, нїчим Рд, бїла бѓда нїшта с нїчим Ла, не мѓже нї ш чим дрѓго, него мѓра оперѓција К;

3. Локатив:

а) народ није ни знао о чѐму се ради ВО, да је прегледа по чѐму нѐма децу Лг, ја сам служио војску, а он није, по чѐму није Лг.

Аналитичке облике в. т. 4.138 б.

б) човек не трѐба да претеруе *ни* у чему ДД; *о ничим* Ос, није упућен у *ничим*, ни у стoку, ни у ... Ск.

4.144. Употреба предлога уз одричну именичку заменицу за предмете (*нишѝа*) углавном не утиче на њену структуру (за заменицу *нико* в. и т. 4.135):

а) деда ће да м остави *без нишѝа* Лг, *без нишѝа* Р, ни ми сã до *нишѝа*, сѝне Ко, ма ни ми било до *нишѝа* Ш, за *нишѝа* Бд, она нѐма штã да брѝне ни за децу ни за *нишѝа* Би, нѝсам за *нишѝа* В Др Р, сãд нѝсмо за *нишѝа* Го, нѝко те за *нишѝа* не шливла Ку, није знало за *нишѝа* Ла, за *нишѝа* се не привѝћем Ло, нѝко те није пѝтo за *нишѝа* МО, не секира се за *нишѝа* П, нѝсам бѐдовала за *нишѝа* Са, за *нишѝа* не мãри Се, она нѐћ да се увãти за *нишѝа* Ск, нѝсмо за *нишѝа* више Су, и сãд нѝки те не шућа за *нишѝа* Т, од *нишѝа* Лу, ја не прãвим бãш од *нишѝа*, бãш од *ничег*: ни од вишања, ни од кãсија, ама од *ничег* Мх, ни од пѝцња ни од *нишѝа* није ме било стра П, од *ничег* К, *о ничим* Ос, била бѐда ништа с *ничим* Ла, није упућен у *ничим*, ни у стoку, ни у ... Ск;

б) што није *ни* за *ишѝа* В, не мoже *ни ш чим* дрѝго, него мoра оперãција К, човек не трѐба да претеруе *ни* у чему ДД.

4.145. У нашој грађи нису се нашли примери типа *когод* и *ишѝогод*, али зато јесу облици с наглашеним *гoд*:

а) *ко гoд* је тѐо у кoло да пѝе Ло, *ко гoд* је рoђен ... Ло, *куј гoд* ме пoзво У;

б) *ѝзнеш ишѝо гoд* oћеш вãко Т.

Исто значење се може исказати и само наглашеним обликом именичке заменице *ишѝо*: мoж да рãдиш *ишѝа* oћеш Го.

4.145а. На крају прегледа деклинационих облика самосталних именичких (заменичких) речи желимо да укажемо и на аналитичке облике који се с различитом фреквенцијом факултативно јављају у неким пунктовима. Они су у њих доспели миграционим струјањима из П-Т дијалекатске области. Истог су порекла и у говору Ресаве (Пецо-Милановић 1968:306), док су у Доњој Мутници резултат утицаја призренско-јужноморавског на овај К-Р говор (Ракић 1990:80–85). Аналитички облици, исто тако, факултативно јављају се и у другим К-Р говорима: у Трстенику (Јовић 1968:161), Левчу (Р. Симић 1980:37, 114–125), у Батовцу: oтац ми дoшо из дрѝго сѝло, ис Кoвин, ис хoдник у кѝну, одвãја од љубре; па се ложѝо кãзан са слãму, стражãр с ѝшѝику, базѝнт с вoду, oни се крѝсту сас шãку, ја сам рãдѝо с шѝг кoња, уговoрим с мãјсѝори, сас њѝга ãјде, он напрѝд, мѝ за њѝга (мој мате-ријал).

Будући да ће синтаксичким проблемима бити посвећена посебна студија, овом приликом навешћемо само аналитичке облике:

а) партитивног генитива: међу два *зáбран* В, два кила *шећер* Вн, кутију *шећер* Вн, коцка *шећер* МП, пет кила *шећер* Се, измѐри ми кילו *пасуљ* Гл, вагони *кромић* Ку, тањир *чорбалук* Ло, пола кашику *подливак* Р, кришка *сир* Су, мора да има више *народ* Ш, кילו *гас* Ш; три пара *одело* ВО, мало *млеко* Др, иљаду кила *жшито* Ку, даду нам мало *брашно* Лг, две кофе *вино* МП, две флаше *пиво* МП, четрнајз дана *орање* Ос, кашичицу *кољиво* Се, пун цаk *пирје* Се; комат *пирју* ВО Ш, парче *пирју* МП, по чашицу *ракију* Вн, и онда је била пола *фурџу* тамо, код јетрве, пола је код мене Ск;

уп. и више *мрдање* нѐма МП;

б) генитива с предлозима: донесѐ *из зáбран* В, он је *из Београд* Гр, *из Београд* долазу Ш, одавде *ис Кулич* Ку, дошла *из Луњѐвац* Су, *из Рим* Т, ка смо се врати́ли *из виноград* П, он је *из инаш* то ицѐпао С, бегу *из град* Су, одатле се прска *ис ијај бунар* Су, ту код *Мали Пѓжаревац* Ку, до *Аѓбеговац* Ш, од Смедерева држали до *Негоиши* Ло, *ош ирши* Ос, *ош крај собу* до врата Су, вршњик био *ош илѐк* Су, дође око *Бѓжић* вода Ш; *ис Коларе* Ко, није *из наше село* Вн, шѓба сама и *ис коло* иде Вн, њина одела све *од сукно* Ву, плетѐни *ош ирѓће* Ку, кат се врѓемо *од гробље* Ку, *од брдо до брдо* Р, између *Смедерево* и *овѓ Пеиријево* Су; пуцамо *ис иѓишу* Вн, *ис ирву рѓч* ѓде Вн, дођем *из војску* Р, овѓ бегунци који дођу *из другу државу* Р, *ис иѓу кућу* Су, излазу *из авлију*, *ис кућу* Су, дођемо *из њиву* Су, кокошку *узе ис кочину* Су, изиђи мал *ко децу* Вн, *код ону вурџу* Ш, *и́рез мајку* Др, *ѓтуд од Македѓију*, *од сшарѓњи народ* П, *кѓску од шљиву* Р, све *до којсу* Р, и *од реју шећерну* и *од њу* смо пѓкли (ракију) Р, *кошуљче о шежшну* Р, па помѓчеш онѓј пањ *од вѓиру до вѓиру* Р, *ош кућу* украдемо *јаја* Су, *од ону ѓи́робу* правимо чѓрбу Су, направљена *кѓнђа од лију* Су, вишљи *од овога деду* Су, има сина *ош ирву жѓну* Су, кат стѓгомо *до њиву* Ш, *до Морѓву* Ш, *пѓред Миќи́ну ливѓду* Су, довојили сина *од њу* Су; *од биволи* ВО, баѓимо сламу *кош ирѓци* МК, ја радим *кош коњи*, а он *кош краве* П, девојка *ис Колари* Са, умрло *од ѓчи* Ш;

в) инструментала с предлогом с:

соѓијашив: ѓна с *јѓднога дѓвера* била у *кућу* Вн, наређује се *сас мѓжега ѓца* Вн, не говори *са свѓкра* Ву, не разговѓра он с *ѓца* Ву, пѓре кола с *онѓг улука* Ко, како је чѓдо било *сас овога сшарѓјега* М, био с *шѓга брашпа* М, живѓо лѓпо с *Бѓлога* М, тѓ се подѓли з *брашпа* М, него смо седели са њѓм и са *шѓга мѓга ѓчува* МК, спѓва *сас онѓга мѓѓжега*, а ја сам с *онѓга мѓлога* Са, изиђѓ с *њѓного мѓмки* Се, с *мѓг ѓца* лѓпо живѓо Су, браѓ *јабуке с ѓца* мѓло Су, разговѓра са *сшпа* Су, дошо с *јѓднога војни́ка* Су, па он мѓл са *ѓца* проговѓри крадом од њу, син *сас ѓца* Су, ја сам отишла с *мѓжега свѓкра* Т, разговѓру *сас мѓга шѓга дѓвера* У, а сна му са *децу* у ладу *напоље* Вн, с *Миру* разговѓрам Вр, па се мѓчи с *шѓу кравицу* Вр, он се занима са *сшѓку* Вн, швѓрца са *њѓгѓву државу* ДД, причам се с *ѓвог деду* Ко, младожења ни се возио с *мѓду* Ли, разговѓро с *Јѓку* М, то блѓто се гѓзи са *илѓву* МК, седни ѓвече са *деку* МП, играли смо се са *децу* Мх, посвѓђала се са *Љуби́нку* П, свѓђала

се с *неку жѣну* П, та̑м га ожѣни са *Чѣхињу* П, увати се з *дѣцу* па *игра* Р, остала сам с *шѣу дѣцу* Са, њин се отац с *мајку* раздвојио Ск, дошѣ са *двојцу* Су, тако сам с *мајку* живѣла Су, да се погађу с *моу мајку* У, отац се прежѣни с *другу жѣну* Ш; мој отац имао муку сас *мене* Р, седам година с *мен* живѣла Се, и после он заговарао с *мене* Су, да се жѣни с *мене* Т, проговори с *шебе* Су, идѣм ја с *нега* Вн, а ипак ми смо с *нега* МП, копала с *нега* П, не говори с *нега* Се, а она нема шта да разговара сас *нега* Су, сиграмо се с *нега* У, шѣта сас *нега* У; разговара с *њу* Ко, он је био с *њу* П, ја сас *њи* разговарам Су; ај да с опрѣсти са сви нас Р; с *кога* ћу дѣм Р, немам с *кога* Ш, ја се с *никог* не свађам ВД; сви су долѣзили, разред цѣо са *настѣавници* МП, уватила се с *неки црнци* П, седнемо с *радници* Су; с *девојке* идѣу по кафана Гл, она изиђе са *другарице* Се, сас *другарице* Су, пра̑ци измѣшамо сас *мајке* Су;

средсѣиво: па озгѣр покривѣно са *ћерамѣдом*, нѣ са *црѣй*, него са *ћерамѣдом* А, покривѣна са *црѣй* Кр, покорију са *црѣй* Су, да ми свѣ изгребѣу са *црѣй* Вн, па се пречѣстимо с *шај дрѣн* и *вино* Вн, дође са *блиндирани* вѣз ВО, радио са *вѣзач* Вр, са *гајтан* Гл, извадиш са *кѣсер* Ла, сѣкли с *ашов* Ли, острѣ косу са *брѣс* П, ткаш са *чѣнак* П, само радиш ш *чѣнак* Р, сас *пожѣић* осѣчѣмо Р, сас *јѣзик* убоде те Р, мажемо се са *гас* Ск, вѣзали с *канѣи* Т, прскаш сас *илѣви камен* Т, с *лојѣр* мѣтеш Т, намаже с *мѣд* Ву У, с *онај вршњик* поклѣпиш У, сас *пѣйо* бајем Ш, вѣжем га с *јѣдан пѣјван* Ш, гребѣнали вуну саз *дѣрак* Ш; с *дно уѣже* вѣжу Кр, не вѣзѣ се са *узицом* као сѣд, него са *жѣйио* Ку, мажи сас *јаје* Ла, пра̑имо са *шѣсѣио* Се, накѣту ме з *грање* Се, извадим јѣдно унѣче са *вино* Ск, прѣлијемо с *вино* Су, покрѣвам га сас *ћѣбе* Ш; са *ладну вѣду* замѣси се Ба, замѣсиш с *врѣћу вѣду* М, попрска с *вѣду* Вн, надрѣбим са *пѣроју* ВО, са *дрвѣну моѣйку* се копало Ву, с *косачѣцу* Гр, не смѣш да нѣсиш с *кѣву* Кр, носио је с *кѣња* у Грѣцку МК, увати са *шаку* МК, напѣнимо ца̑к са *сламу* МП, с *мѣницу* препредамо, а с *врѣйѣно* овако прѣдемо П, држи се с *ону ѣзицу* Р, са *пшѣнѣцу* сам задовољан Р, па смо косѣли са *кѣсу* Р, жѣто смо коѣили сас *кѣсу* Ш, с *јѣдну моѣйку* покрѣваш вѣлику браздѣцу Са, з *дрвѣну каѣйку* јѣла Се, с *јѣдну каѣйѣцу* ѣзнемо вино Се, намаже се с *неку помаду* Ск, бѣлегу избѣци с *вилу* Су, ми почѣстимо сас *мѣтѣлу* Су, ти отѣднеш с *кѣрѣу* Т, онѣ нема с *каѣйку* Т, ѣбије са *сикѣру* У, убѣва с *ѣѣшку* Ш; залијеш са *мѣс* одозгѣр В, премѣжем са *мѣс* Ла, пра̑и се са *мѣс* и брашно Се; ја никад нѣсам фѣрбала с *нишѣи* Ла; ради са *новѣци* Вн, нѣсам се трѣвала са *лѣкѣви* Вн, са *волѣви* се ѣрало Вр Кр, сас *кѣњи* ѣрали Ш, да га чѣваш са *карабѣни* Р, ми смѣлатимо пасѣуљ сас *кѣњи* Су, жњѣли са *срѣови* Т; врло се с *пѣрне маѣине* Вр, стѣгне сас *чѣзе* П, тѣ се клѣча сас *руке* Р, плѣли смо с *ѣгле* Р; дѣда ша̑рка с *ѣчи* Бд;

г) уп. и остала значѣња: тѣ су биле нѣке са *дѣгачку ѣѣшку* Гл, либаде је са *они шѣрѣки рукави* Ба, нѣке бунде с *неки рукави* Ск; нѣшто ниј му сас *нѣгу* добро Ш; дѣца вѣчу *ѣо мѣне* Ш.

Само у јѣдном примеру забележили смо Гсг. у функцији општег падежа: ми смо пѣчѣли да ра̑димо с *не* Ш. Ово је свакако резултат укрштања двају типова децениације — старије аналитичке и новије синтетичке. Такође, не би требало искљѣчити ни аналогију с конструкцијом с *нега*, у којој је овај облик исти и у Г и Асг.

Исто тако, треба указати да се у функцији (словенског/партитивног) генитива, уместо А може појавити и Нсг/пл: *нѐма вѡда* ВО; *џа̑к сл̑ма* се спрѐми Т; мн. *ѡма т̑у с̑ѡанари* п̑но Лг, *сѐло п̑но чѐѡници* Су.

У функцији Ипл. углавном се код именица м. р. срећу облици Апл. на *-и*, будући да се овај падеж изједначио с Нпл. Само смо једном забележили Апл. на *-е*: п̑нила кола *са д̑рѡве* Ос.

д) Аналитички датив чешће срећемо само у Ш: и с̑т си б̑је с̑ма на *у̑чићи*, а ј̑ сам трѐбала да б̑јем на *м̑ји ѡрајци*, да д̑те на *ѡѡлићи* да д̑те на *ѡрајци* да ј̑д̑, да д̑ш на *с̑ѡѡку* кад ѡмре, к̑ј им̑о више, ѡни ѡзели и д̑ли на *гул̑нфери*. По један пример забележили смо и у Су и У али са заменицом: *ј̑ л̑ни* (кажем), *не се ж̑ни тај ѡнук*, на *њ̑*: мори, шт̑ се д̑лите... и ѡна на *њ̑* има с̑ме. И с десне стране Мораве, близу нашег Ш, у Батовцу, срећемо исте конструкције: *баца на к̑чићи*, *кажем на ов̑ м̑ју бр̑ћу*, а *није с̑мо н̑ма* (подављене стока), *ј̑ш т̑у на неке комшије* ѡсто (мој материјал).

ПРОМЕНА ПРИДЕВА, ПРИДЕВСКИХ ЗАМЕНИЦА И ТРОРОДНИХ БРОЈЕВА

Однос тврђих и меких основа

4.146. Штокавске говоре у нашем ширем окружењу, с обзиром на функционисање прегласа код придева, придевских заменица и трородних бројева, можемо поделити на оне у којима су радикално преовладали наставци тврде промене¹⁵ и на оне у којима се добро чувају наставци меке промене.¹⁶ Наши говори припадају овој другој групи.

4.147. Наставци с вокалом *-е* господаре:

1. у Нсг. ср. р.:

а) *вр̑ће* ј̑ло Бд Ск, *вр̑ће* мл̑ко В Су, *он̑ко вр̑ће* печ̑ње Ос У, *див̑ѐ* венчање К, *д̑м̑ће* вино Бд, *наше д̑м̑ће* жито ВО, *л̑ше* д̑те Ск, *здр̑вље* није *л̑ше* В С, *л̑ше* м̑сто Гр, *ѡѡће* ти не трѐба Др, *ѡѡће* нисам ѡзо ништа Лу, *ѡѡће* д̑те Лг Р, *ѡѡће* ѡубре МК, *ѡѡће* имање М, *ѡѡће* пр̑се Ск, у *ѡѡће* с̑ло Ла С; на *Б̑дње* в̑че Вр Гл Ли МК МО МП Мх, *т̑ је год̑шње* ВО Лу, *веч̑рње* мл̑ко Мх, *д̑п̑шње* с̑-

¹⁵ У бачким (Поповић 1968:182) и банатским (Ивић... 1997:104–106) говорима чешће је у Г(А)сг. м. и ср. р., али не и у Нсг. ср. р. старих меких основа. У овом падежу наставак *-о* господари нарочито на крајњем истоку, у Српској Црњи и Радојеву, али и у северним српским говорима у румунском Банату (Ивић... 1997:105). И у говору Груже (Стевовић 1969:451) у овом падежу, као и у Г(А)сг.), експанзивни су наставци тврде промене. У говору Галипољаца (Ивић 1994:208) „наставци тврђих основа са самогласником *-о* потиснули су наставке меких основа са *-е*.“ Остаци старијег стања, поред знатно чешћих примера са *-о*, могу се једино наћи у Нсг. ср. р.

¹⁶ Тако је нпр. у говору ваљевске Колубаре (Б. Николић 1969:48), у централној Шумадији (1985:205–6), у Драгачеву (Ђукановић 1995:138), у Левчу (Р. Симић 1972:326). На основу већег броја примера с *-е*, можемо закључити да је исто стање и у херском говору (Ивић 1958:336).

ло Бд, от кога је настало данашње село Ђдовице У, задње време Лу У, ако је то зимње добо Би, било зимње добо Ос, јесене време Би Лг, јесене орање А, јуџарње млеко Мх, кокошиње месо ВО Т, кокошиње перо Ли, лебње брашно Се, леиње време Вр Лг Мх, леиње је добо било ВО, било леиње добо Ос, леиње јагње Са, некадашње жито Мх, садање време Ли, од ово садашње Радинце Рд, Средње брдо Бд П, средње домаћинство Мх Рд; кравање млеко Ба В ВО Ла Ло МК Мх Ос С, а подливало се сириште ели кравање ели овче Т, рибаље брашно МК; говеђе месо Ба, говеђе месо В Ли МК, говеђе сириште С; гушиње месо Ба Кр Мх, гучење месо Т, жагњење месо Ку МК Рд Т, жагњење сириште Р, жарење месо Рд, јунење месо МК, овчење месо Ск, иилење месо Ба В Ло МК МО Мх Са Ш, иилење перо Ли, иловчење месо Т, ирасење месо Ло МК Т Ш, ирасење сармице Т, шеллење месо МО Мх Р Т, шеллење сириште Ш, хурење месо ВО Кр Ло МО Мх Са Т, хурење перо Ли; Бџије дете МП, козије млеко Ос, кокошије месо Кр М, месо кокошије Са; козје млеко Ба В ВО Ла Ло МК Мх, козје месо В Кр, иачје месо Кр; гушиче месо Ш, гуче месо ВО, овче месо Ба В ВД Го К Кр Ли МК Мх Рд Са Т Ш, овче месо К, овче млеко Ба В ВО Ла Ло МК Мх Ос С, печење овче Вн Се, овче сармице Т, овче сириште С, иловче месо Ли, иловче месо Ба Ш, иловче месо Ло Мх Са, иловче перо Ли;

бље Са, није народ знао за бље Кр, то време није бље Лу, у најбље добо Ла, то је најбље кад имате Мх, веће наше село Ос, за веће дело Т, месо пилеће ја највише јем Са, најздравије млеко Ло, најмасније млеко Ло, најмлађе моје дете Ву К, то је најоследње Бд, кокошије месо је најслађе М;

било дручке МО, сад је друшке Бд Гр Го Кр Ло, лџије Кр Ла Лг С Се У Ш, млого лџије ВО, није лџије Ву Др МО Са, није ни лџије Го, није било лџије Би Мх П Р, ни ми лџије било ВО, лџије се живело ВД, лџије му се пише ВД, путови су били лџије Гр, нисмо лџије претерали век Кр, немогуће да ти немаш школу Гр, ђишије Гр;

мџе ал не ваља Лу, то е мџе лично МО, мџе време Лг, мџе годиште П, мџе дете Вр Кр, мџе дете Ву Мх, мџе дете Лу, за мџе добро ДД, мџе жито Бд, имање мџе С, на мџе место Ко, и ја легнем на мџе место, а он лего на његово Ло, у мџе оделбње ВО, све мџе Са, немџе ти да трошиш швџе, ја имама мџе Ла, швџе е да ву чеш, а мџе е да с отимљем Лг, швџе годиште Су, швџе грожђе У, швџе мишљење Лу, на швџе место Ко, има нешто свџе МК, свџе ђубре МК, свџе имање Се, свџе место Би, у свџе село Ла Се, свџе чеџе ДД; па сад чије било не знам ДД, а ја не би дирула ни чије Са, све се знало које чије коџе Ли, коџе село ВО, коџе село Се У, па бира које ће прасе Т, шта је било за онџе, за које У; копама наше Са, да то буде наше Т, наше годиште Су, наше двориште У, наше имање Су, наше колџе Су, наше пиње Ву, наше плџе Т, наше село Вн Ос Су Т У, наше село Ли;

трије шрење годиште Гр, четрес шрење годиште Мх, шрење мушко Са, шрење родила Са, друго-шрење јутро ВО, шрење место Ло.

б) Примери с -о су у мањини или ретки:

врућо вино У, шућљо дрво В Р, шућселци Вн; јутро Божјињо Ли, леињо добо Бд, у задње ово време Ск, у оследње време Р; не живимо лџије Ву, није било лџије Ли Ш, то није лџије Ос; у шрењо колџе Ку.

2. У Г и (А)сг. м. р. и Гсг. ср. р. старих меких основа:

а) *врѹћѣга* ДД, *данѹшеѣга* ми *дѹна* У, прет светѹг Никѹлу *зѹмѣга* Ли, очи светѹга Арѹнѣла овѹга *лѣшѣга* нашега Лг, *лѹшега* Вр, до *следѣѣга* пѹта С, *срѣдѣга* стања В, сас онѹга *срѣдѣга* сѹна Са; уочи *Бѹдѣѣг* дѹна Вр, тѹ је било ко гњѹда *Бѹжѹѣг* Др, ловѹо сам *дѹвѣѣг* гѹлуба Ск, био без *дѹѣѣг* вѣша Би, свѣ га обѹче, мѹсим, од вѣша *гѹрѣѣг*, *дѹѣѣг* Мх, до *идѹѣѣг* прѹвог ВД, *јесѣѣг* Кр, овѹга *лѣшѣѣг* светѹг Арѹнѣла ДД, слѹвнмо *лѣшѣѣг* светѹг Никѹлу Ло, *лѹшег* здравља Вр, *ѹвѣѣг* мѣса К, до *ѹслѣдѣѣг* С, до *Срѣдѣѣг* брѹда Бд, кот *срѣдѣѣг* ми брѹта Др, из *ѹѹѣѣг* сѣла Ли, ис *ѹѹѣѣг* сѣла Ск;

код *мѹѣѣга* сѹна А Кр Р Ш, оженила сам вѹга *мѹѣѣга* М, а од *мѹѣѣга* сѹна ѹмам двѹ мушкарца Рд, спава сас онѹга *мѹѣѣга* Са, код нѣкога *сѹромашнѹѣга* В, *сѹтарѹѣга* Ло Су, мѹди неѣе да трпу *сѹтарѹѣга* П, *сѹтарѹѣга* пѹштовали смо П, сас овѹга *сѹтарѹѣга* М, кот *сѹтарѹѣга* сѹна Р С, имѹла сѹна *сѹтарѹѣга* Се, ѹмо брѹта *сѹтарѹѣга* У, јѹ сам имѹла *најмѹѣѣга* брѹта М, од *најмѹѣѣга* сѹна Ву, во-лѣо овѹга *најсѹтарѹѣга* Ло, за *најсѹтарѹѣга* брѹта Би, а имѹо сам тѹга *најсѹтарѹѣга* стрѹца Т; нѣмам *бѹѣѣг* В, нѣма *бѹѣѣг* лѣба Мх, свѣ лѣпше од *лѣшѣѣг* Ш, код *мѹѣѣг* сѹна Ву, а ѹмам јѣдног унѹка, *сѹтарѹѣѣг* унѹка ВО, *сѹтарѹѣѣг* сѹна МО, ѹмам од ѹвог *сѹтарѹѣѣг* јѣдно жѣнско Рд, *сѹтарѹѣѣг* чѹвѣка Т, од *ѹѹѣѣг* материјала А, *чишѹѣѣг* ваздѹка У, код *најмѹѣѣг* остѹао Ло, *најѹошѹиѣѣг* чѹвѣка С;

мѹѣѣга брѹта о стрѹца М, *мѹѣѣга* брѹта МО, а јѹ пѹтам *мѹѣѣга* тѹга брѹта Су, ѹн ѹѣе д ѹбије *мѹѣѣга* брѹта У, тѣрали *мѹѣѣга* дѣвера Др Са Ш, ко тѹга *мѹѣѣга* зѣта Р, *мѹѣѣга* комшијѹ ВО, *мѹѣѣга* кѹма Р, *мѹѣѣга* мѹжа ЈКо, *мѹѣѣга* мѹж вршнѹк Ос, *мѹѣѣга* ѹца брѹт Ло, *мѹѣѣга* ѹца кѹѹа Ба ДД, унѹка тѹга *мѹѣѣга* ѹца пријатеља Лг, чѹвај *мѹѣѣга* Рѹјка Рд, *мѹѣѣга* сѹна гѹднште Ла, слика *мѹѣѣга* сѹна Ос, тѹ *мѹѣѣга* сѹна Т, *мѹѣѣга* стрѹца кѹѹа Вр Кр, *мѹѣѣга* унѹка сѹн Др, Чѣду *мѹѣѣга* Бд, ѹвѹј ѹѣѹѹ ѹтац *мѹѣѣга* чѹѣка МО, тѹга жѣна, *мѹѣѣга* шурака прѹфесора ВО, за тѹга *мѹѣѣга* Вр, за *мѹѣѣга* сѹна Т, за *мѹѣѣга* Фѹлипа Ла, за *мѹѣѣга* чѹчу Ву, из *мѹѣѣга* сѣла ВО, код *мѹѣѣга* дѣвера сам ѹшла Ос, код *мѹѣѣга* дѣде и код *мѹѣѣг* ѹца Се, код *мѹѣѣга* дѣду Р, био сам код *мѹѣѣга* ѹца Лг, код *мѹѣѣга* сѹна Са, био ко *мѹѣѣга* сѹна Кр, на *мѹѣѣга* Жѹлу ВО, од *мѹѣѣга* дѣвера Вн, од *мѹѣѣга* мѹжа Се, од *најмѹѣѣга* *мѹѣѣга* сѹна Ву, сас *мѹѣѣга* ѹца Вн, с *мѹѣѣга* ѹца Р, са *мѹѣѣга* чѹвѣка М, да т изјѹри нѣки ис *ѹвѹѣѣга* Ос, учѹо је ѹн *ѹвѹѣѣга* дѣду ДД, из *нашега* јѣдног авиѹна С, поред *нашега* винѹграда Ву, јѹ зѹвѣм тѹга *нашега* комшијѹ Земѹнац Се, штѹ је сѹмо из онѹга *нашега* краја (погинуло) Гр, код овѹг *нашега* Мѹлета Ли, *нашега* плѹца Вн, кад затѣко онѹга Рѹса *нашега* Рд, ѹца ви *вѹшега* ДД, док нѣмаш *свѹѣѣга* А, свѹки пѹти от *свѹѣѣга* МО, свѹка држѹва ѹма *свѹѣѣга* владѹра ДД; *мѹѣѣг* дѣду Мл, *мѹѣѣг* мѹжа Вн, *мѹѣѣг* ѹца Мл Се, *мѹѣѣг* свѣкра В, тѹ бѹш вѹлиш овѹга *нашег* Др, из *нашег* сѣла В, код *нашег* кѹмшије У, на вр *нашег* плѹца Са, с *нашег* имѹња Се, ѹмао је свѹки *свѹѣѣг* пријатеља Бд;

кот *кѹѣѣга* домаѹина А, прѹзник *кѹѣѣга* пѹштујемо свѹ Бд, за *кѹѣѣга* Бд, *свѣга* и *свѹѣѣга* Бд, ѹма, сѹнко, *свѣга* и *свѹѣѣга* Ла, имѹло се *свѣга* и *свѹѣѣга* У; от *кѹѣѣг* тѹ дрѹвета А;

те мѹли јѣднога, те мѹли дрѹгога, те мѹли *ѹпрѣѣга* Др, родила сѹ *ѹпрѣѣга* сѹна Са; и ѹн ѹзме пѹшку и „дѹн“ јѣдног, дрѹгог, *ѹпрѣѣг* Ло, ко *ѹпрѣѣг* Се.

б) Примери с -о у наставку веома су ретки: *дивљог* вѣпра Ли, до *крајњог* Ло, *најмлађог* Ш.

в) Забележили смо и два примера у којима је наставак -ог(а) замењен с -ег(а): от *ишеничног* брашна С, о *иѣг* материјала његовога Ло.

4.148. Однос тврдих и меких основа код придева, придевских заменица и трородних бројева у Д и Лсг. не можемо утврдити будући да су ови падежи изједначени с Исг. и имају наставак -им (в.т.4.151). Факултативно и ретко могу се срести и наставци -ом(е) и -ем (т. 4.152).

4.149. Присвојни придеви на -ев и неке речи изведене од њих чешће чувају старије стање:

а) *ћ+ев*: *Ђорђевићи* Вр, *Ђурђевићи* Вр, *Ђурђевдан* Бд В Вн Лг Лу МК МП Ос Р Се, Млади *Ђурђевдан* Р, од *Ђурђевдана* Ли, учи *Ђурђевдана* МО, у *Ђурђево* ВД, о *Ђурђево* В, *Карађорђевић* Ло;

ж+ев: *мужев* браћ Се;

ј+ев: *Благојевићи*, *Змајевац* У, *Елесијев/Јелесијев* дан Бд, *Макавѣјев* вашар у Лозовику Мх, *Влада Миливојевић* Лг, *Чеда Милојев* С, *Милојевић* У, *орѣјева* (< *огѣ*) љуска МО, *орѣјевина* МО, *Ситаноев* Т;

љ+ев: *Васиљевици* К, био *краљева* гърда Са, у *краљеву* гърду ВО, *Милосављевић* МО, испод *Владѣ Милисављевога* Р, *Виду Пасуљеву* МК, от *Пасуљеви* МК;

р+ев: о *Токаревићи* ВО;

ћ+ев: на *Бедѣјићево* име Вр, *Нада* нека *Ђрићева* У, *Живковићев* У, на *Калѣнићево* У, *кућевни* М, неки *љоѣићевац* ВО Лг, *љоѣићевац* Ву, код *Љоѣићево* вѣјскѣ Ли, *Недѣйћево* паре Су, *недѣйћевци* С, *Нишићева* бѣра МО, *нишићевци* МО, *Панѣићева* С, *Рајкићев* бунарић Бд, *Штокарѣићев* отац Мх;

ч+ев: *јѣрчево* млѣко Р, *нашу очѣвину* Се, од *дѣеве* сѣстрѣ МО, на *дѣево* мѣсто Р, *дѣево* име Ш, *очѣву* кѣћу Ос, за *очѣву* мѣлос Су, *дѣеву* сѣстру Би, у *Пѣнчево* Ку, *Сѣѣрчев* грѣб Се, *Сѣѣрчев* грѣб У, *Сѣѣрчево* имање Р;

ш+ев: кад је *кишевѣѣа* гѣдина Рд, крос *Крушево* Ло, *Милошевић* Вр У, *Милошевици* Т, *Ракљашев* ѣѣрам К;

б) *ћ+ов*: *Ђурђевдан* Лг;

ж+ов: *мужова* мама и тѣта Се;

ј+ов: у *Вѣјовиће* В, *змајовѣѣа* Ли, деда *Миленијѣова* кѣћа Мх;

љ+ов: *ѣрѣјѣићевова* кѣћа Са;

њ+ов: на *Трѣшњовом* брѣду Ло, *ѣигањѣвина* (врста дрвета) В;

р+ов: *Качѣров* ДД, *орѣв* лѣс Вр, *Тѣдѣрова* субѣта Се;

ѣ+ов: *синѣѣѣв* кѣш Ли;

ч+ов: бѣла *рѣчѣѣѣа* В;

ш+ов: ако бѣде гѣдина *кишовѣѣа* Р, *Мѣлошѣова* жѣна Р, *мѣшовѣѣа* МК.

Наставци у косим падежима

Генијив (акузаџив)

4.150. За разлику од стања у пречанским говорима (Ивић... 1997:106–108), где изразито претежу краћи облици у Г(А)сг. м. и ср. р., у нашим говорима су присутни и дужи и краћи облици, а њихов однос (2:1) скоро је исти као и у говорима централне Шумадије (Реметић 1985:268–9). Ареал ове појаве утврдио је наведени аутор.

Овом приликом навешћемо примере за *-ога* и *-ог*, а оне с *-ега* и *-ег* видети у т. 4.147. Наведене наставке код именичких заменица видети у следећим параграфима: *кога/ког* 4.131.1а и б; *некога/неког* 4.133 г и д; *никога/никог* 4.134а и г; *предлог + никога* 4.135; *свакога/сваког* 4.136г и д; *чега* 4.145.1а; *нечега* 4.145.1б; *ничега* 4.145.1в; *ичега* 4.145.1г.

1. Наставак *-ога*:

а) *Бѣлога* знѣш М, од *бѣлога* кукуруџа К, маљ *бѣлога* лѣка А, од *Бѣбановога* њспраћаја Мх, нећу да те водим *бѣлеснога* А, *бугарскога* рѣта Бд Ш, има сѣна *вѣликога* Вн, код *вѣлнога* дѣктора Вн, *Бѣжѣ Гиџинога* Р, ју, *грднога* баксуза, Бд, ал сѣна нѣмаш *дѣброга* Лг, од *жѣјинога* В, Вѣту *Зѣрѣнога* Гр, од *Јѣљинога* сѣна Вн, од *Бѣре Јовѣинога* Ву, *Мѣте Јовѣичинога* млѣн Р, до *Жѣке Јѣвѣинога* Рд, *лѣпога* Кр, као *мѣлого* Бд, ал њн је радио од *мѣлого* у задруги Ло, до *Мѣлого* Ћскрса Мх, до *Мѣлѣиновога* тѣста маѣи Лн, испод *Владѣ Мѣлѣсавѣјевога* Р, *Мѣћинога* сѣна за трпали С, у кревету га мајка нашла *мрѣивога* Кр, маѣи га дѣнела *мрѣивога* Са, *невалѣлого* Вр, три грѣдѣ земљѣ од *нѣзнанога* грѣба ДД, а брѣта имѣла *нѣсѣособнога* Лг, из *Нѣвога* Сѣда А, имѣла сѣна *ожељенога* Са, ја сам имѣла ѡца *ѣаснога* Р, Брѣне *ѣокојнога* сѣстра Ла, пита ме *Дрѣкчета Рѣјѣиковога* Мѣлѣанка ДД, *рѣчнога* дѣвера С, око *сѣјѣога* Арѣнђѣла Лг, и слѣвим *сѣјѣога* Јѣлѣсија Бд, за *сѣјѣога* Лѣзара Р, очи *сѣјѣога* Нѣкољѣ Ву, *сѣјѣога* Нѣколу Бд, слѣвим *сѣјѣога* Нѣкољу Р, *сѣјѣога* Пѣтра МО, на *сѣјѣога* Сѣву Бд, *сѣјѣога* Тѣму Го, ѡстаѣу по јѣдан ѣкоѣв *слѣјѣога* вѣна Го, тѣ је ѡстаљо од *сѣјѣорога* нѣрода Ву, имѣли смо и *сѣјѣорога* жѣта Гл, о *сѣјѣорога* брѣшна У, имѣли смо пѣну кѣћу мѣса *сѣвога* Ла, тѣ од гѣѣѣја *ѣѣнога* А, *ѣѣурскога* рѣта Бд ДД, са *ѣѣравога* кѣња Р, од *ѣѣлого* вѣка У, о *Црѣѣнога* крѣста Ш, од *ѣрѣнога* брѣшна У;

мѣга Бѣнета В, *мѣга* брѣта жѣна ВД, код *мѣга* свѣкра Рб, *мѣга* брѣтѣиѣа сѣн С, из *мѣга* двѣришта Кр, и ѡн зѣвне *мѣга* дѣвера Ск, *мѣга* мѣжа С, *мѣга* ѡца Лу, *мѣга* свѣкра В У, *мѣга* свѣкра ѡгац Ск, *мѣга* свѣкра сѣндук В, да *мѣга* сѣна глѣдам Ко, *мѣга* сѣна жѣна Ос, *мѣга* Чѣду Бд, до *мѣга* брѣта С, од *мѣга* брѣта Ко, за *мѣга* брѣта А ДД, за *мѣга* живѣта А, за *мѣга* стѣрца У, из *мѣга* мѣста ВО, код *мѣга* ѡца ВД, код *мѣга* стрѣца Лу, с *мѣга* сѣна П, с *мѣга* чѣвѣка У, бѣли Брѣну *ѣвога* дѣду ДД, *ѣвога* У, *нѣгѣвога* аћутѣнта ВО, с *љѣнога* мѣмка Се, свѣки *сѣвога* ѣзме нѣси П, као брѣта *сѣвога* Др, *сѣвога* родѣтељѣа Ш, и *сѣвога* муштѣрију лѣпо да дѣчѣкаш П, *сѣвога* прѣзѣника Ло, и *сѣвога* сѣла Др, ал ја нећу нѣга да пѣстѣм *сѣлого* С, *кѣга* нѣсу

увãтили С, *кõга* дãтума У, ис *кõга* сèла М, *кõга* кõња *jà* *jà*шим, тãј мõра да побèди П, ис *кõга* сте мèста вñ Ву, ис *кõга* је мèста Др, а *jà* нисам била бãш *нèкога* здравља В, помийну *нèкога* кума С, *нèкога* Лèку Лг, *нèкога* мãјстора М, Пãнту *нèкога* увãтили Вр, он је *узо* *нèкога* учитеља унуку ДД, од *овõга* Бõрè Вр, од *овõга* свèта Вр, и од *овõга* лèпши Ву, дèда вишлїи од *овõга* дèду Су, за *овõга* Тõму Вр, они и *овõга* мрзѹ ДД, увãтите *овõга* Др, мãђи од *овõга* Са, па дї нãђе *овõга* У, *овõга* врсник ДД, *овõга* дõктора Ла, са *овõга* Жилета Кèцића тãстом С, од *овõга* комшије Са, *овõга* пуга В, за врèме *овõга* рãта ВО, и *овõга* рãта Лг, сãд йма *овõга* сина Ос, *йõга* В Р У, не пòзнаје *йõга* К, упãлили *йõга* кўћу С, до *йõга* Гл, за *йõга* брãта о стрица Су, за *йõга* Љѹбу побèгне Гр, за *йõга* Мику Ла, за *йõга* мõмка Вр, за *йõга* мўжа што сам пõшла С, ис *йõга* А, ко *йõга* ДД, ко *йõга* багрèма Вр, ко *йõга* дèвера Гр, ко *йõга* мõста Кр, на *йõга* Блãгоја ВО, на вр *йõга* А, о *йõга* А Гл С, једвã сам се отрèсо о *йõга* ВО, о *йõга* га бãш чўва Вр, кўпио о *йõга* Са, о *йõга* је жїта ВД, йма лèк о *йõга* ДД, тõ му била мўка о *йõга* М, о *йõга* грãда Бд, о *йõга* õца МО, о *йõга* сина Лу, ма нèма о *йõга* нйшта Ку Лу, мãни се *йõга*, о *йõга* нèма нйшта Ла, тõ нèма нйшта о *йõга* С, око *йõга* дãна ВД, после *йõга* М Т, прè *йõга* дãна ДД С П, преко *йõга* крста Ли, преко свèга *йõга* Мх, мõја свãдба и *йõга* ми брãта Лу, *онõга* Су, *онõга* Бд, глèдам *онõга* што седи Вр Ло, пїтам *онõга* што га затворио ВО, он сачèка *онõга* кõј дође Мх, ел да убије *онõга* Гр, мй смо ушкопйли *онõга* Рд, штйпльиш тй *онõга* онã тèбе Ли, *узе онõга* носãча У, он пїта *онõга* продãвца В, *õнога* Рãдета õтац Гр, *онõга* рãта ДД Ос, и штã је рãђено *онõга* рãта Т, *онõга* рãта била сам мãла У, дã л знãш *онõга* Цèлета С, до *онõга* Мх, д *онõга* дãна У, из *онõга* крпèжа ДД, йде кот *онõга* Р, код *онõга* човèка Ла;

тãт су убили *једнõга* Живана Лу, имãо комшију *једнõга* Ли, кõ йма *једнõга* кõња Бд, *узо једнõга* косãча Ву, *једнога* Гл, сãмо *једнõга* сина да оставиш кўћи Ла, *једнõга* смо дãли Се, *једнõга* иселио Са, за *једнõга* МО, код *једнõга* Ос, с *једнõга* дèвера Вн, *једнõга* бика Гр, через Бõре *једнõга* Вр, имãла *једнõга* брãта ВО, имãо *једнõга* брãта Ву Лг Мх, *једнõга* дãна Гр Р, *једнõга* дãна ДД Т, *једнõга* Нèмца ДД, *једнõга* Нèмца Ш, йма *једнõга* сина Са, *једнога* сина Р, *једнõга* сина Бд Др Су Т Ш, сви из *једнõга* сўда Ск, а имãла сам *једнõга* ѳјца М, за *йрвога* Ла, *йрвога* смо отйшли Се, код бунãра *йрвога* Вр, посе рãта *йрвога* Би, *дрўгога* мўжа МК, поздравйше једãн *дрўгога* Р, за *дрўгога* човèка Ла, о *дрўгога* Вн, једно о *дрўгога* Ск, ко *дрўгога* гãзде У, *чейвршõга* јўла Ку Ла, *сèдмога* јўла Бд В, двãјс *õсмога* ВО, мãрта мèсеца *десèйõга* Вр, *двãнãјсйõга* јўна В, *йейнãјсйõга* ВД, почèтком *двейнãјсйõга* вèка Вр.

Када се нађу две или више придевских речи у истој реченици, оне могу:

б) да се све јаве у дужем облику: па *жйвога* мèту тўнã, па га *жйвога* испèкли Ву, тèбе првом дãо Бõг *лèйõга*, па те дãо *улнога*, па те дãо *госйõлубйвога* С, найђемо мй на *мрйшõга јенõга* В, као *мõга* брãта *рођенõга* Ла, од брãшна *сйрмнõга овõга* Ба, затèкла сам *йõга мõга* дèвера Ву, са *йõга мõга* õчува МК, а *jà* виکنем *нèкога* нèгõвога друга Лг, ако знãте *овõга* Кесића, *овõга* што имã кафану У, влага од *овõга* зидã *лўдога* *Свейõзаровõга* М, *овõга* мãлого бãба Гл, *мõга овõга* унўка Ву, дãјте ми *йõга* и *йõга* Кр, õћу *йõга* и *йõга* мõмка С, за *йõга мõга* брãта П, за

шдога сѣарѣјега брата С, кат пѣс убѣше шдога мѣга брата С, та имѣвина шдога мѣга шурака ВО, а ја сам с онѣга мѣлога Са, имѣла сам шдога једнога дѣвера Са, Тома шдога једнога има Ло, шдога другога свѣкра Вр, те мѣли једнога, те мѣли другога, те мѣли шрѣнега Др;

в) да се једна јави у дужем, а друга у краћем облику:

од платна онѣг бѣлога Мх, јѣло се из јѣдног суда вѣликога Вн, вѣлим што имамо овакѣг зѣта лѣйого У, мѣраш и од ѣног детѣта мѣлога да зѣвѣсиш Ск, и да нас има мѣшорога свѣта, а шѣшавог Гр, око сѣиог Арѣнђела сѣѣорога Кр, после другога свѣтскога рѣта К, нѣког Драгѣ Сѣѣѣинога брат Лу, о шѣг материјала нѣгѣвога Ло, нѣгѣвога унука, шдог дѣде Ли, и ту кѣга нађу одрѣслог, ѣдма у рѣпство Т, свѣ се водѣла на нѣкога дѣду нѣиног ВО, убише нѣкога Дицу ѣоѣѣвог ДД, прѣймо од брашна овѣга сѣрмног Ло, ту убили Живојѣна, овѣга Драгѣиног Т, то је овѣга снѣ, овѣг мѣга брата ДД, ти бѣш вѣлиш овѣга нѣшег Др, па то је ѣвога мѣгѣг сѣна унука нѣгове ѣѣркѣ дѣте МО, ја имаю овѣга мѣлога унука Кр, па ка дѣје код нѣѣног зѣта, шдога Гарѣ Ло, куђа шдога мѣг дѣде Лу, ја ожѣним шдога мѣг сѣна С, шдога сѣна сам једног имѣла У, онѣга најмѣлѣјош Ш, једног адвоката шѣзнѣиого Ос, од шрвога рѣзрѣда до шѣслѣднѣг С;

2. Наставак -ог:

а) од бѣлог брашна Ба, бѣлог вѣна Ос, са Бѣлог бунѣра У, из бѣлог свѣта Гл, до Божѣиног пѣста В, да га глѣда онѣко бѣлесног Гр, позѣве бѣсанског Бд, из Вѣликог Орашја Бд, из Влѣшког Дѣла Кр, до Влѣшког Дѣла ВД, вѣјничког одѣла Ло, за Гвѣјзденовог ДД, Тома Данилѣвог Т, више Дѣчиног дѣла У, да пѣстимо дѣброг бѣка Т, за мѣн жѣвѣг Се, код јѣвног тужѣоца К, кѣселог купѣса А, от кѣселог тѣста Ко, штѣб Космѣјског ѣдрѣда Лу, с Крѣшѣвог дѣна К, сѣд има плѣца лѣйого МО, и рѣчка лѣйѣг Го, близу Мѣлог Орашја Бд, д идѣм код Мѣкиног дѣлапа Ло, ту се лѣуламо до мѣлог Бѣга Ск, кѣ што сѣд има чѣда нечѣђеног Вр, вѣн Нѣвог Сѣда А, из Нѣвог Сѣда К, из града Нѣвог Сѣда Ос, иза Нѣвог Сѣда МП, од Нѣвог Сѣда К, до Нѣвог Сѣда Т, за ѣдличног ѣченика ДД, от шрѣиног брашна Вн С, Мѣше Пѣриног Гр, Радѣишиног ѣца Мх, на рѣдног чѣвѣка Т, дѣтѣрали су топѣви рѣзног калибра ВО, од рѣзног материјала П, брата рођеног ВО, од ѣјца рођеног Вр, ако има рѣчног дѣвера А, свѣйѣг Арѣнђела Ву Ос Се, свѣйѣг Рѣнђела Го, славили свѣйѣг Рѣнђела Рд, на свѣйѣг Арѣнђела ДД Р, от свѣйѣг Арѣнђела Ли, о свѣйѣг Арѣнђела М, свѣйѣг Гѣурђа М, око свѣйѣг Илије Мх, свѣйѣг Илију ДД, за свѣйѣг Илију Мх, до свѣйѣг Јѣвѣна А Ли, на свѣйѣг Јѣвѣна Ла, за свѣйѣг Лѣмпију У, от свѣйѣг Нѣкѣле А, свѣйѣг Нѣкѣлу МО Рд Са, на свѣйѣг Нѣкѣлу Ли Мх, на сѣйѣг Нѣкѣлу Ло, свѣйѣг Пантелѣју Вн, свѣйѣг Сѣву Ла, сѣт славу свѣйѣг Сѣву Лг, на свѣйѣг Сѣву Гл, на свѣйѣг Стѣвана Ла Мх, за свѣйѣг Трѣвуна Ла, свѣчаног дѣна Би, прѣсѣдник сѣшвѣног ѣдѣора Лу, от шумѣра сѣровога А, сѣйѣног лица Су, Мѣлана Сѣѣанѣѣоковог ДД, имѣла сам брата стѣвно сѣрѣвог Ск, од брашна сѣрмног Го, а колѣч од сѣрмног брашна Ос, не мѣже чѣек да ѣмре бре сѣђеног дѣна Са, ко Дѣшка Травѣрског Ли, ѣѣркиног унука ѣзо Ву, до ѣскрсног пѣста В, ѣѣлог вѣка у мукама А, има дѣктор ѣѣлог вѣка У, ѣѣлог вѣка Ш, ѣѣлог дѣна Гл, преко ѣѣлог дѣна Вр, преко ѣѣ-

лог лѣта Се, јачи су о *цѣлог* свѣта Лг, о *цѣлог* Скобáља Ск, *цр̀ног* ви́на МК, скўва *цр̀ног* дўлека МК, *Чѣдиног* дѣба Бд;

чўвај *мѡг* Љубишу Рд, *мѡг* оца Ба МО, *мѡг* оца Ку, *мѡг* Ра̀дета Мх, *мѡг* свѣ́кра В, *мѡг* свѣ́кра Го, дѡ́ Бога *мѡг* У, за мўжа *мѡг* П, иза *мѡг* сѣњака Гл, код *мѡг* дѣ́вера Го Мх, код *мѡг* оца Гл М МК МП, код *мѡг* свѣ́кра У, код *мѡг* ўјака Мх, поред *мѡг* Живѡрада Мх, с *мѡг* оца Су, ис *швѡг* винограда У, ко *швѡг* гáзде П, о *швѡг* сам стрѣца добѣо Би, *швѡг* тату Ко, *његѡвог* оца грѡб Вн ДД, *њѣног* мўжа Вн, *њѣног* сѣна В У, ѡна вѡли *њѣног* сѣна Ос, за *њѣног* живѡта Кр, код *њѣног* оца Ло Мх, код *њѣног* оца В, за *њѣног* унука Су, убиѡ *сѡг* сѣна Ла, *овѡг* пѣва Гр, *овѡг* Ми́ће Штока́рића жѣна Мх, од *ѡвог* извѡра Вн, с *ѡвог* дѣду Ко, биѡ *шѡг* дѣду Бд, рѡдбина *шѡг* дѣта Мх, донѣсемо *шѡг* зѣца МП, *шѡг* пријатеља Мх, *шѡг* терѣта Вр, ис *шѡг* сáндука К, ис *шѡг* чáнка Вр, ко *шѡг* пѡтока Су, *шѡг* печѣња А, ѡма га ожѣнимо *шѡг* Ла, о *шѡг* ВО, ўмро о *шѡг* Лу, око *шѡг* бакра́ча А, *онѡг* Ш, *онѡг* учѣтеља ВО, вѡлим да глѣдам *онѡг* Ву, *онѡг* Словѣнца Т, из *онѡг* кра́ја У, ма́ло даље од *онѡг* дўта Лг, с *онѡг* унука Ко, *нѣког* зѣта У, из *нѣког* тѡпа ВО, код *нѣког* Брѣне К, од *нѣког* пешки́ра С, од *нѣког* плѣка Мх, ѣде с *нѣког* чоѣка Вн, от *ка̀ког* др̀вета А, *овакѡг* зѣта У, *шакѡг* сѣна Ко, да помѡгнем *свѡког* Т, *свѡког* дáна ВО Т, ѣма да те бѣје *свѡког* дáна Гр, *свѡког* мѣсеца У, *свѡког* пра́зника Мх, *свѡког* свѣ́тка Мх, д идѣ и *свѡког* сѣла Ос, ја вѡлим *свѡког* човѣка Т, бáш на њѣга *сáмѡг* Бд, њѣга сам *сáмог* оставила тáмо Се, до *сáмог* косѣла Ли, и кад га *сáмог* осѣчем Мх;

једнѡг дáна Мх, *једнѡг* дáна Рд, бѡгами *једнѡг* Ла, *једнѡг* двá зѣца К, *једнѡг* Нѣмца К, и њѣга *једнѡг* ѣма МО, *једнѡг* сѣна В Ос, ѣмам *једног* сѣна П, ѣма ѡна двá сѣна, *једнѡг* одѣљен на дрўм Са, *једног* издáјника Ли, *једног* убила кѡла Су, *једног* човѣка Кр, ѣма мушкарца *једнѡг* Бд, убили ми *јѣног* С, за *једнѡг* мѡмка Ск, из *једнѡг* патрѡна Ск, из *једнѡг* сѣла С, од *једнѡг* оца У, од *једнѡг* нѣта А, од *једнѡг* ѡ́шка Мх, *Пр̀вог* ма́ја Р, уочи *Пр̀вог* ма́ја Мх, *једнѡ* дрўгог вўчѣмо Ли, дрўгог кѡња В, дрўгог рáта ВО, дрўгог фѣбрувара В, за дрўгог Др, за дрўгог човѣка П, из дрўгог сѣла Бд, ко дрўгог Мх, о дрўгог човѣка Мх, *чѣтвѣр̀тог* апри́ла Вн Ло, *шѣстѣтог* ма́ја Ба Вн С, *сѣдмог* јáнуара Гл, *сѣдмог* јáнуара Мх, *ѡсмог* áвгуста ВО, *чѣтвѣр̀најстѡг* октѡмбра Мх, *дѣвѣтáјстѡг* фѣбруара В.

б) Ако се јаве две придевске речи у реченици, не мора дођи до стилског разједначавања, већ остаје краћи облик у оба случаја:

од *бѣлог* бра́шна, *сѣр̀мног* МК, нећу да бру́кам *нáког* *лѣног* мѡмка Бд, имáли смо *једнѡг* *лудог* пѡтпоручника Ли, вѣнци и за *млáдог* и за *сѣя́рог* Ос, *ѡног* су човѣка *мр̀тѡвог* сарáнили У, што *овѡг* *ўсѣтог* лѣка не мѡж да се на́ђе Гл, сла́вимо *лѣтѣњег* *свѣтѡг* Никѡлу Ло, *овѡг* ѡћу, *овѡг* нећу Вн, *овѡг* ѡћу, *онѡг* нећу Гр, а тѡ е *шѡг* *мѡг* дѣвера ћѣрка Кр, имáо је *шѡг* *једног* сѣна Би, па бáци на *шѡг* *мѡг* унука У, тѡ је *нѣког* *звáног* Му́ре жѣна Мх, *Пр̀вог* *свѣтѡског* рáта Би, за врѣме *Пр̀вог* *свѣтѡског* рáта ВО, *ўѣтѡг* *дѣвѣтѡг* дѣвестѡ дрўге Т.

Датѣив и локаѣив

4.151. Код придевских речи м. и ср. р. у Д и Лсг. и иза тврдых и меких сугласника скоро је свугде уопштен наставак *-им*:

1. *Датив*

а) иза тврдог сугласника:

и ја кажем *Белим* М, у прѣкиду је *јаким* срце Го, мајка ми је умрла као *мла-дѣм* Би, *малим* детету дае Се, *Нациним* деди Р, *очним* лекару Др, *јокојним* У, *пи-сао* *шурским* цару Ли;

а *шѣм* брѣту *његѣвим* Стоја је било ѣме Ло, *његѣвим* брѣту МП, исплетѣм чарапе детету *његѣвим* Вн, и он каже *његѣвим* колеги Ко, сѣну *његѣвим* Бд, *шѣм* *његѣвим* сѣну Вн, он је рѣко *његѣвим* сѣну М, а ја *кам* *његѣвим* љјаку Бд, *пришѣо* *нѣким* богаташу ДД, био *нѣким* човѣку дужан Мх, и умѣм да причам *нѣким* РБ, нѣ-ће нико *нѣким* ништа да плаћа Мл, и *сваким* говѣчету даш Вл, *сваким* детету А, *сваким* си морао да даш РБ, нѣ да глѣдате *овѣм* кѣћу, нѣћете *онѣм* да глѣдате кѣћу В, *овѣм* кѣћа, *онѣм* кѣћа Ву, и *овѣм* ћѣрка и *онѣм* ДД, *праву* кѣћу *овѣм*, *онѣм* У, ја дам јаје *овѣм*, *онѣм* Др, затѣ *овѣм* говѣрим ДД, онда *овѣм* да врши операцију ДД, *овѣм* зѣт ДД, а *овѣм* дошаѣ *нѣки* дрѣг Ли, ѣт *овѣм* сѣме Славѣша, каже *овѣм* што там наређѣва Ш, *ѣвѣм* детету Бд, *ѣвѣм* било двѣ године МО, *ѣвѣм* ѣмладини Бд, *ѣвѣм* сѣну МО, ја сам *овѣм* човѣку рѣко ДД, и ѣна даѣа кошѣљу *шѣм* да урва ДД, он опсѣје *шѣм* маѣтер К, даѣ *шѣм* М, препѣло *шѣм* што е у Смедерево, а *онѣм* је... Са, а *шѣм* брани Кр, да *шѣм* брѣту Ло, казѣ *шѣм* газди, Лѣки *нѣким* Пантелѣјићу С, *шѣм* грѣбару С, *шѣм* дѣди Лг, *шѣм* дѣчку Вр, да жњѣду ѣвас *шѣм* зѣту Кр, *шѣм* ка-сапину У, а ја причам *шѣм* момку С, рѣд *шѣм* мѣјим момку Са, *шѣм* нареднику Ло, а ѣво ми *шѣм* паѣторку жѣна Кр, кажем *онѣм*, *шѣм* Пѣрићу, *шѣм* мѣјим зѣту У, *шѣм* пѣкојнику Бд, *шѣм* пѣтесу Су, прѣдали *шѣм* секретару Лу, и ми кад прѣбли-жимо *шѣм* сѣлу Ли, *шѣм* сѣну С, *шѣм* унѣку М, да дам *шѣм* човѣку С, *шѣм* *њѣним* чѣѣку У, и он *шѣм* Шандору каже Ло, ѣнај пѣмогне *ѣнѣм* Бд, а *онѣм* тѣ се чинѣло долѣко Вн, тѣшко *онѣм* што погѣно ДД, *онѣм* успѣло ДД, *онѣм* је баш тѣшко К, отѣшо да врши *онѣм* Кр, ѣнај прѣдо *онѣм*, ѣнај *онѣм* Ку, нѣћу да газим *онѣм* кѣло Ла, јавља *онѣм* Ло, тѣк *онѣм* нѣма свиња дебѣла, тѣк *онѣм* нѣма... Ло, док врнем *онѣм* шта мѣн ѣстане Лу, *онѣм* дѣлиш Ос, пѣднесе *онѣм* и ѣна ѣдари пѣчат С, фѣла *онѣм* кѣ е тѣ урадио С, и *онѣм* да ѣстави Т, да кажете *онѣм* У, *онѣм* *бѣлим* брѣт Р, дај мало *онѣм* брѣту Ла, *онѣм* детету даш, *онѣм* Т, тѣ ћу *онѣм* дѣктору да кажем Лу, лекар погрѣши па да ѣну ѣисту *онѣм* здравѣм, а *онѣм* *бѣлесним* ѣстане код ѣѣ-га М, *онѣм* *малим* Мх, кат прѣђе врѣме *ѣним* раду Рд;

ѣна *јѣдним* не да да сѣса Вн, *јѣдним* било двѣ нѣдеље, *јѣдним* трѣ ДД, *јѣдним* казала Живадину, *Шаѣциним* ѣцу ДД, *јѣдним* кѣћа сѣ ко дрѣма, а *овѣм* ѣвдѣ ѣма... Лу, даш *јѣдним* пѣт, *дрѣгим* пѣт МО, мѣту и (им) ѣнѣ круне на главу и *јѣдним* и *дрѣ-гим* Мх, *јѣдним*, *ѣшѣм* у Београд, нѣсам прѣила свѣдбу Ос, па запѣлим *јѣдним* слѣ-му Р, тѣ свѣ *јѣдним* ѣстаје, а тамѣ *дрѣгим* правѣмо Се, *јѣдним* домаѣинсту Р, *јѣд-ним* Ђуѣићу М, *јѣдним* мајѣтору А, ја сам *јѣдним* ѣфициру носѣо барјак К, и ѣна је *јѣдним* пукѣвнику ћѣрка бѣла ВО, пѣла *јѣдним* сѣну, пѣла *дрѣгим* Ос, дам *јѣдним* и *дрѣгим* сѣну Кч, да дам *јѣдним* човѣку дар С, свѣ шта трѣба *јѣдним* *жѣвим* човѣку свѣ ѣмам Су, даји *дрѣгим* наѣпола, *онѣм* те *онѣм* А, ја тѣ дам *дрѣгим* Мх, плаћаш *дрѣгим* Бд, *дрѣгим* нѣћу (прѣдати) ѣго тѣбе Ву, прѣжила *дрѣгим* Ла, да би дѣшло бѣјже *јѣдно* *дрѣгим* Бд, *јѣдно* *дрѣгим* У, *јѣдно* прѣма *дрѣгим* Ли, *јѣдан* *дрѣгим* Ли;

б) иза меког сугласника:

овим *млађим* сину МП, тим *млађим* С, дао сам сину, овим *најмлађим* Т, према *садањим* Ли, *средњим* браћу Ло, праила сам свадбу тим *средњим* Са, да тим *старијим* браћу Ву, овим *старијим* Ву, и ја дам тим *старијим* сину С, њим *старијим* сину У, *најстаријим* Т;

(Јеси правила костурницу твом човеку?)- *Кђим* Го, *мђим* браћу ћерка Вн, а ја *мђим* браћу кажем М, ко е *мђим* браћу упалио свећу П, а ја кажем *мојим* браћу С, *мђим* деверу Вн, а ја *мђим* деди дам дизгине Ло, *старијим* *мђим* детету К, *мђим* детету Са, *мђим* зету ДД, *мојим* куму МП (Ердељановић 1951:94), а ја *Ми-ки* *мђим* кажем Се, свастика моа, сестра *мђим* мџу ВД, *мђим* мџу Ву Мх Ос, она је била *мђим* мџу стрйна С, причо *мђим* мџу У, *мђим* оцу Вн Го, да *мђим* оцу објаву Лг, каже *мђим* оцу В, нареди *мђим* оцу Бд, казала сам *мојим* пријатељу С, тим *мђим* свекру А, *мђим* свекру У, *мојим* сину Др Ла Мх, ја са(м) *мђим* сину дала подушину Ло, *мђим* стрицу Лг, тим *мђим* ујаку запали дреш Ку, *мђим* ујаку Мх, и тим *мђим* унџу Вн, дам *мђим* унџету Се, рођен брат о тетке *мђим* чичи Ву, а ја *мђим* чичи нисам мећала Ву, а *мојим* човеку то додијало ДД, направви једним *мђим* шураку ВО, *швојим* оцу ДД, кажи *швојим* оцу Лг, *нашим* команданту С, јавља *нашим* краљу Ло, тим *нашим* појинку Вн, тим *нашим* рођаку Вн, да остаиш тим *мђим* сину другим, *шрећим* Ла;

2. Локатив

а) иза тврдог сугласника:

на *бџим* коњу С, у *Бџим* Потџу Др, ја сам била у *бџим* газдалџу, али у *правом* *сељачким* С, на *неким* *вџим* *вџим* *вашару* ВО, у *вџим* *друшту* Кр, на *вџим* *пању* А, у *Вџим* *Дџу* ВД, у *воденим* *жигу*, на *воденим* *печату*, *њим* *жигу* Бд, по *госиџим* Ли, у *шџим* *земљаним* *лонцу* ВО, у *шџим* *правцу* Ку, у *космајским* *одреду* *изгинуло* *млого* *наши* Ли, у *Мџим* *Гају* С, у *Мџим* *Орашју* МО, у *Мићим* *забрану* ДД, *мушким* (унџету) *трећа* *година*, а *жџим* *нема* *још* *година* Бд, у *Нџим* *Саду* ДД МО Ос, у *Обрџим* *тавану* Др, у овџе *шаланачким* *срезу* С, у *шанчевачким* *риту* С, у *шарџим* *одељу* К, у *Рџим* *Гају* МО, о *свџим* *Арањелу* МО, ја се ожџим по *сврџим* *раћу* ДД, по *сељачким* Ли, на *солџим* *фрџу* Ли, по *стџим* *ословљавању* Бд, на *шџим* *мџу* Ло, у *цџим* *на-роду* Лу, у *шџим* *цџим* *Луњџу* Лу, у *цџим* *сџу* Ву, по *цџим* *сџу* Гл, у *цџим* *сџу* Рб, на *Црџим* *крџу* А;

то у *негџим* *плацу* Кр, по *њџим* Ли, у *њџим* *атару* Т, дођу о *неким* *празни-ку* А, ко у *неким* *ладњаку* А, на *свџим* *те* *кџу* Бог *праћу* С, на *свџим* *пџу* С, по *свџим* *крају* *имџо* Гл, по *овџим* *пџе* *кад* је *дошло* Лу, по *овџим* *времену* МО, *кад* *идеш* по *овџим* *сџу* Гл, у *овџим* *се* *не* *слажемо* Лу, у *овџим* *бунару* МП (Ердељановић 1951:94), у *овџим* *времену* С, у *овџим* *крају* Ли, на *шџим* Ш, на *шџим* *два* *дрџета* А, на *шџим* *се* *изгледа* и *стџо* ДД, и *такџо* је *то* *прошло* на *шџим* Лг, на *шџим* *вашару* ВО, на *шџим* *коњу* Ли, на *шџим* *оглаву* У, *штџа* се *ти* *брџнеш* о *шџим* К, о *шџим* *сам* *одрасла* Мх, *нисам* *ишла* по *шџим* ВД, по *шџим* Гр, по *шџим* *се* *знало* Ли, ја по *шџим* *ти* *са* *то* *причам* Ли, *не* *слажемо* *се* по *шџим* Лу, по *шџим* *воћњаку* МП, по *шџим* *Турчину* Вр, у *шџим* *смо* *бџили* *памук* А, *сџим* и у *шџим* *дан* *прође* МО, у *шџим* *сам* *га* *оженџла* С, у

*и*и́м базéну А, у *и*и́м врéмену ДД Ли, у *и*и́м гра́ду В, у *и*и́м дoживља́ју Лг, у *и*и́м ко́лу С, у *и*и́м коно́пцу Мл, у *и*и́м кра́ју Кр, у Лу́њевцу *и*и́м Лу, у *и*и́м мли́ну Ли, у *и*и́м наро́ду ВО, у *и*и́м ра́ду Ло, у *и*и́м ра́ту Бд, у *и*и́м увере́њу С, на *о*и́м ора́њу Лу, те́раду п *о*и́м жи́ту Лу, по *о*и́м о́бичају Кч, у *о*и́м врéмену ВО Ос, у *н*и́м врéмену Лг Ли, то у *о*и́м ра́ту Лг;

у *јед*нíм вагóну Мх, у *јед*нíм кўфeру војнíчким ДД, у *јед*нíм пўку Бд, у *јед*нíм трлу ВО, ја сам се у *п*рвíм свéйтским ра́ту родио К, на *др*у́гим мéсту С, на *др*у́гим спрáту Ли, остáла у *др*у́гим ста́њу С, на *чeтвр*тíм спрáту Гр, у *осам*на́стíм пўку био Лг;

б) иза меког сугласника:

при́чам ти као *сво*јíм чеду Ду;

на бoљи́м мéсту С, на *збр*њи́м ка́мену А, у *зi*мњи́м врéмену Ли;

ка́ко у *ко*јíм пакéту К, у *ко*јíм кра́ју Рб, у *мo*ји́м живoту ВД, ја шта зна́м, ја сам о *мo*ји́м живoту испри́чала Мх, у *мo*ји́м кра́ју А, у *мо*јíм кра́ју Рб, по *мo*ји́м стáрим о́бичају Кр, на *мo*ји́м тавáну Др, по *швo*ји́м шаблóну Ли, у *на*ши́м áтару Бд Кр, у *на*ши́м áтару Ву, да *и*де шíром по *на*ши́м М, у кра́ју *на*ши́м Гр, у овíм *на*ши́м кра́ју Ли, у *на*ши́м кра́ју Ск, п *о*и́м *на*ши́м о́бичају С, у *на*ши́м пўку Бд, у *на*ши́м рáзреду Рб, у *на*ши́м сéлу Бд Ли, у *на*ши́м сéлу Рб, по *в*аши́м наређе́њу Лу, о *сво*јíм сéлу Мл, *и*ма, реко, нeчeга у *св*áчим ДД;

у *п*рвíм, у *п*рeћи́м рáзреду К.

Питањем порекла наставка *-им* у Д и Лсг. м. и ср. р. заменичко-придевске промене бавили су се многи лингвисти нашег језика, али проблем до данас ипак није решен. Преглед и коментар различитих идеја о пореклу овог наставка в. код Ивића... 1997:120–122. Аутори на крају закључују (стр. 122) да су једино извесне следеће констатације:

а) Наставак *-им* прво се јавио у локативу, а потом у дативу.

б) Ово јављање је условљено општом тенденцијом једначења ова два падежа.

в) Једначење је пак подстакнуто стањем у именичкој промени.

У овој студији (стр. 114 и 118–20) одређен је и ареал ове појаве, која је углавном типична у Ш-В и С-В говорима. Овome ћемо додати и говор Качера (Д. Петровић 1999:391) у којем је *-им* редовно у ДЛсг. м. и ср. р. Наша грађа је потврдила давно костатовану чињеницу да је овај наставак консеквентан у говорима с кановачким акцентом (в. код Реметића 1985:272). Такође је битно истаћи да је наставак *-им* подједнако фреквентан и у Д и Лсг., што свакако сведочи о старини наведеног синкретизма. У неким говорима, као нпр. у драгачевском, (Ђукановић 1995:140) он је чешћи у локативу, дакле у падежу који је први захваћен овом променом. Ово потврђује и грађа из наших старих споменика (Примере и литературу в. код Ивића... 1997:119–20.

4.152. Забележили смо и мањи број примера с наставцима *-ом*, *-оме* и *-ем*:

1. Наставак *-ом* бележимо и код придева, и код заменица и бројева:

Датив:

Милићевом оцу ДД, према *Панчевачком* мосту Вр;
мом мужу Ј, *мом* сину Ла Ш, купио *шом* полаженику дар Су, *овом* није до-
 бро МО, *шолом* народу А;

ми једно *другом* помажемо В, то није смело једно *другом* да каже Гр, једно
другом Лу, и *једном* и *другом* У, оста то *другом* Мх;

Локатив:

у *Великом* Орашу Т, у *Малом* Гају Ба, на *Мачковом* камену Ло, радио је био
 у *Новом* дому Мл, онда сам био у *сељачком* ВО, ја сам била у *срском* одбору Др,
 на *Трешњовом* брду Ло, у *целом* свету Мх;

у *сваком* је селу посебан и говор МО, још нисмо мирни по *свом* месту МО, у
неком трчању Гл, на *неком* мосту Ра, о *шом* нешто причо Ос, у *шом* Т, у *шом* вре-
 мену МО, у *шом* делу У, добио вероватно име по мајдану *шом* У, *идо* *шом* потезу
 Бд, у *шом* стубу А, у *шом* читању МК, у *оном* времену МО, у *оном* оцаку Др;

у *једном* крају Мл, у *једном* троуглу Мл, увек сам био на *првом* месту Ск, о
Првом свештском рату ВО, у *шом* *првом* свештском рату ВО, у *другом* оделу С.

2. Наставак *-оме* забележен је само код заменица и бројева у западнијем де-
 лу испитиване зоне:

Датив:

ја кажем *моме* брату Ко, давали смо млеко *овме* Николи Димитријевићу
 Ву, *шоме* човеку Ко, то ја могу да кажем *свакоме*, није само једном Др;

то сам подавала *другоме* П, *једном* долази мајрица Т;

уп. и није добро *овиме*, није добро оним МО, радује се *шиме* Бд;

Локатив:

у дугу *некоме* Вр, у *овоме* паланачким срезу С, о *шоме* ДД, по *шоме* је доби-
 ло име У, по *шоме* се познаје Ск, у *шоме* после долазу поћани за њом Бд.

3. Наставак *-ем* је обичнији код заменица и у севернијим пунктовима:

Датив:

мојем брату Вн, *мојем* деверу Су, то је *мојем* мужу фамилија Вн, каже *мо-*
јем оцу Р, *мојем* свекру Су, *мојем* синовцу Су, ја кажем тим *мојем* унуку Вн, *мојем*
 човеку Вн, дођу у једну кућу *мојем* неком стрицу Су; *најстаријем* унуку Вн;

уп. и: *њојем* стрицу кућа Вн, колиба ди је била тим *мојим*, *овем* *посинку*
 Вн, ел има боје *шѐм* душѐту Ш.

Локатив:

у *нашем* атару У, у *нашем* времену МО; у *крајњем* случају ДД; у *шрѐнем*
 разреду Би;

4.153. У Д и Лсг. ж. р. придевско-заменичке промене срећу се наставци *-ом*
 и *-ој*.

1. Наставак *-ом*:

Дашив:

младом жѣни П, летос је био *Илином* снаји девер МП (Ердељановић 1951:93);

мѡјом баби Ли, ја сам *мѡјом* дѣци дала Гл, *мојѡм* дѣци сам дала Вл, *мојѡм* жѣни заболѣло ѡко К, жѣни *мојѡм* У, рѣкла *мѡјом* свѣкрви Гл, дала сам *мѡјом* ћерки ВД, да кажем ја *моѡм* свѣкрви Ду, *мѡом* баби МО, *мѡом* мајки БД, причала *мѡм* баби њѣна баба Ву, *мѡм* дѣци Ла, и каже *мѡм* зави В, казали *мѡм* матери Вр, и ја кажем *мѡм* матери Мх, *мѡм* свѣкрви погино тај мој свѣкар Ву, а ја кажем Бранки, *мѡм* свѣкрви Се, *мѡм* сѣстри нѣ рече Мх, шара *мѡм* снаји Ли, причала сам и *мѡм* снаји Мх, *мѡм* ћерки А БД МО, ја кажем *мѡм* унуќи Вр, кажи ти тѡм *швѡјом* баки Мх, ти знаш дѣ ти је пѹт *швѡјом* кѹћи Гл, *швѡм* Злати С, даѡ *његѡвом* ћерки Ба, били у пѡдима *њѣном* тѣтки *нѣком* Кч, *нашом* мајки продѡ П, фала *нашом* управи БД, свѡко мѡра дѣ *свѡјом* кѹћи МО, свѡки *својѡм* кѹћи С, одлази *својѡм* кѹћи Вл, свѡки *свѡм* кѹћи ѡде С, и *свѡком* крави се окѡчи на рѡг Мл, *свѡком* ѡвци дѡш Вл, па *свѡком* попадѣји да прѡвимо Мх, ѡн је спрѣмио *свѡком* унуќи по двѡјз дѹката В, нарѣди ѡн *нѣком* жѣни да нам кѹва рѹчак Ду, и *овѡм* Десѡнки Мх, *овѡм* жѣнском дѡ Др, *овѡм* породѣљи Др, ал даѡ *овѡм* сиротѣњици Вр, дала сам *овѡм* мој унуќи Ш, и ѡна каже *шѡм* баби Мх, баба *шѡм* девојчици Стѡници Пѡвић С, ја сам била *шѡм* дѣци вѣћи пријатељ нег ѡна Ла, и кажем *шѡм* Мири Мх, ѡно дођу недељом *шѡм* *мѡм* *сѣстријом* сѣстри другарѣце Ву, морала сам *шѡм* *мѡјом* сѣстри да пѣвам Гл, *шѡм* снаји МО, дѡкле да прѣту *шѡм* Србији БД, према *онѡм* војски Ли, *онѡм* Душѡнки ДД, тѣшко *ѡнѡм* Души БД, и причај *ѡнѡм* цандамѣрији да ти Бебѣјић узо пѡре Вр;

прѡвио јѡш *јѣднѡм* сѣстри Кч, оставио пѡла *јѣднѡм*, пѡла *дрѹгом* ћерки Ву, ћеркама сам ткала и *јѣдном* и *дрѹгом* П, *јѣдном* сам дала шѣс ћилима, а *јѣдном* ѡсам (ћерки) Др, ја поднесѣм *јѣнѡм*, каже йди код онѣ, ја отиднем код онѣ, каже йди код онѣ К, а ѡна тѹ причала да умрла *јѣдном* жѣни ћерка ДД, а *дрѹгом* кѹћи ишли и музли (Швабе краве) Гл;

Локашив:

на *ѡлбѡнском* грѡници Ра, на *Бежанѣском* кѡси били топѡви С, ѡн је радио у *беогрѡдском* стѡници Гл, у *бѣвшом* Југослѡвији ДД Др, у *богѡшѡм* кѹћи Др, у *Вѣликом* Крсни БД, у *Вѣликом* Крсни К, у *вѣликом* офанзиѡви БД, у *вѣликом* сѡби Др, у *вѣликом* сѡби седѣ Кч, у *шѡм* *вѣликом* соби смо славили Кч, на *шѡм* *вѣликом* шѣпки А, у *Врњачком* бањи Др, у *дѣснѡм* стрѡни БД, у *домаћѣнском* кѹћи је била Ду, у *домаћѡм* кѹћи Др, на *зелѣнѡм* траѡи А, ѡн је био у *кѡњичком* гѡрди С, на *Крѣвом* лѣпи Ра, у *кѹћном* зајѣдници СМ, у *Луцином* кѹћи С, у *лѣсном* зајѣдници К, по *најгѡром* зѣми БД, на *йоследњѡм* регрутѡцији С, у *йрейѡрѹченом* писми А, у *сѣљѡчком* раднѡм задруги С, у *Срѣмском* Мѣтровици Кч, у *сѣѡром* Југослѡвији Вн, као што је био под *сѣѡром* Југослѡвији Лу, били смо у *сѣѡром* кѹћи Кч, умрла у кѹћи *сѣѡром* С, у *уљѡм* пѡрѡдици Ду, у *циганском* торби Кр (Ј. Ердељановић 1951:93), у *шкѡлском* ѡвлији БД;

у *мѡјом* кѹћи К, у *мѡјом* кѹћи С, у *мѡм* кѹћи С, на *мѡм* глаѡи А, у *мѡм* њѣви С, у *мѡм* рѹки МО, и ја седѣм у *мѡм* сѡби Лу, ка ти нѣмаш онѡ у дѹши *швѡјом* Мх, да ймаш у *швѡјом* кѹћи Гл, седѣ у *швѡм* кѹћи Др Ли, у *његѡвом* ѡвљѣ Ли Су, у *њѣ-*

говом њиви Бд, да седи у сѐби сáмо њѐном МО, у њѐном фамѝлији Гн, у *нашом* áвљији ДД, по *нашом* кóмáнди Бд, у *нашом* имѐвини СМ, у *нашом* околѝни СМ, у *нашом* парѐкији Кч, у *нашом* фамѝлији Рб, у *нашом* ђвде фамѝлији Ра, у *вашом* вѐјски С, у *вашом* сѐби С, у *њѝном* кўћи Бд, у кўћи *својѐм* А, у *свѐм* áвљии А, по *свѐм* вѐљи А, на *свѐм* кашѝчици А, бѝли мѝ на *нѐком* свáдби Ра, у *којѐм* је сѐби Срба спáвѐ Др, кафáна у *којѐм* смо седѐли К, кáко је у *кѐм* држáви Лу, и у *свáком* бáшти А, у *нѐком* рўпи МО, заборáвила сам и кат сам се створѝла н *овѐм* зѐмљу У, по *овѐм* зѝми ДД, у *вѐм* кўћи Др, у *онѐм* кўћи Др, у *овѐм* мѐм старудѝи Др, у *ђвѐм* стáром кўћи МО, у *овѐм* нáшој фамѝлији Мл, у *шѐм* влáди Мл, у *шѐм* брвнáри ВД, на *шѐм* врзѝни Ј, и јá седѝм тўна по *шѐм* дрвни, нѐки шўмáр (храст) МО, у *шѐм* књѝги К, нѝсмо бѝли у *шѐм* књѝги Мл, у *шѐм* кўћи П, у *шѐм* мѐм кўћи ВК, у *шѐм* њиви је сáд багрењáр Рб, у *шѐм* Сѝнаји Бд, презѝмимѐ у *шѐм* сѐбици Гн, сáд ми сѝн у *шѐм* сѐбици Гн, на *шѐм* слáми С, на *шѐм* слики ДД, у *шѐм* сѐби А Др, у *онѐм* аљѝни Др, у *онѐм* лўски Ду, да бђдеш тѝ у *онѐм* рáдњи, а јá у *дрўгом* Ду, н *онѐм* слáми А, н *ђном* шўми Бд; да ти причáм о *мѐм* зáви Рб, о *шѐм* полѝтики К;

на *једнѐм* крáви Ра, двѐ кўће у *једнѐм* áвлии, а у *дрўгом* тáм áвлии кўћу на-
прáвили и једнў згрáду В, у *једнѐм* аљѝници дђђе Кч, у *једнѐм* канцелáрији К, се-
дѐли у *једнѐм* клўпи Ра, тѐ је бѝло у *једном* кўтији вѐликом Гл, седў у *једнѐм* лепѐ-
ти Ду, у *једнѐм* њиви мѐјѐм тáмо МО, у *једнѐм* сѐби и у *дрўгом* сѐби Бд, у *једнѐм*
сѐби Др Ду, у *једнѐм* сѐбици мáјка и ђтац, у *дрўгом* сѐстре Ра, у *једнѐм* сѐби смо
ноћѝли Ду, ђна лежѝ у *једнѐм* стáји, јѐтрва у *дрўгом* стáји А, у *дрўгом* зѐмљи Кч, у
дрўгом мали Кр (Ј. Ердѐљановић 1951:93), у *дрўгом* сѐби Др, у *дрўгом* стрáни А, у
шѐстиѐм гђдини ВД, у двáјс и ђсмом гђдини добѝо унўка ДД; у *двѐхиљáдишѐм* гђ-
дини СМ;

2. Наставак -ој:

Дáшѝв:

напишем *бáнској* ўправи Т, *бугарској* краљѝци Ли, *Пеѝћевој* жѐни Лг, *Фрў-*
шкој гђри МО, јá сам прáвила *цѐлој* маáли и колáчи и тѐрте Са, а мўзика свѝра *цѐ-*
лој пўблики Лг;

мѐјој бáки У, удáрио сам јá и спѐменик и мѐне и *мѐјој* жѐни ВО, и вѝше *мѐ-*
јој кўћи нѝсу дђшли Гл, причá *мѐјој* мáјки Гл П, ишáо сам *мѐјој* сѐстри Ло, дáлá
сам *мѐјој* Слáвици сўкњу Ск, јá кáжем *мѐјој* снáји М, *мѐјој* ћѐрки Вр, врát се кўћи
швојѐј А, пѐсле дошáо *нáшој* кўћи С, *њѝној* кўћи Бд, свáки *својѐј* кўћи Мх, јá кá-
жем *ђвој* жѐни Ко, јá сам ўшла *овђј* шђвђ жѐни Лг, а *овђј*, *шђј* *млáђој* пѐсе нѝсам ју
дáла дўкат, него кўпила сам ју сáт Ос, *овђј* *срѐдњѐј* М, *шђј* крáви У, *шђј* посѐстри-
ми Р, *шђј* служáвки У, а ђн кáзѐ *шђј* њѐној ћѐрки Ос, *шђј* њѐгђвој жѐни У, ђна *онђј*,
ђна *онђј* Ло, али њђјзи вакѐ, *онђј* гђспђђи њѐгђвој У, недѐља *једнђј* јѐтрѝви Ос, тў
бѝла *једнђј* млáди прошѐвина Мх, *нијѐдној* снáји јá нѝсам рекла М, јá посѐјем и
једној и *дрўгој* МП, тѐ смо прáвили и *једнђј* и *дрўгој* и *шрѐђѐј* (ћѐрки) Ос, а није
нијѐдној ништа спрѐмила Са;

Локациив:

у *Великој* Крсној ВК, на *високој* ноги Би, док су били у *јакџ* слџги Ли, у *кџњичкој* *крљаевој* гџрди К, у *Плџној* *Великој* кад је били ЛГ, по *цџлој* кџћи Ли, по *цџлој* сџби Кр, у *нџвџћој* сезџни Бд;

на *мојој* кџћи Су, тџ у *мојџ* кџћи Рб, у *мојој* фамџлији Лг, у овџм *нџшој* фџмџлији Мл, на *овџ* страни ДД, под *овџ* крџшки Су, по *овџ* нџћи ВК, у *овџ* шкџли *вџликој* А, у *иџџ* бежџнији Бд, а тџ у *иџџ* даљџни Ос, у *иџџ* згџради Кр, у *иџџ* кџјници Др, у *иџџ* кџћи А Ј Кч, у *иџџ* прџшџни Бд, у *иџџ* сџби Др, у *иџџ* сџкџни Ба, у *џној* кџћи Рб, у *џној* *сџџарџ* шкџли А, на *нџкој* пџвџрки Ли, по *врџи* *нџкој* *дебџлој* (добџо потес име) У, у *бџди* *нџкој* Вр, у *нџкој* бџди Гл, на *јџдној* рџскрсџници Ку.

Што се тиче репартицији ова два наставка, можемо рећи да се *-ој* среће на целој територији, у источнијим крајевима као једини,¹⁷ а у осталом делу напоредо с *-ом*. Овај други наставак се не јавља на крајњем (југо)истоку наше територије (в. карту бр. 6), што значи да се он наслања на космајску зону и југозападније говоре (Реметић 1985:272), те с њима чини један компактнији ареал. Код истог аутора (стр. 274–275, нап. 796–798) наведен је и шири ареал овог наставка, који се јавља у С-В говорима Шумадије, „у Дубровачком приморју, долинама Неретве и Раме, те у појединим чакавским крајевима, изложеним осетнијем штокавском утицају.“ Овоме бисмо додали и податке за Жабаре и Крагујевачку Лепеницу. У дијалекатским текстовима из Жабара (Реметић 1986:511, 514, 523, 529, 530) неколико пута забележили смо наставак *-ом*, а само једном *-ој*: у *овџ* сџби: ни у *јџдној* кџћи, у *мојџ*м џвџлији, у *својџ*м џвџви, *мојџ*м Данијџли. Придевске заменице у неким северним селима Ш-В дијалекта Крагујевачке Лепенице имају наставак *-ом* (Вукићевић 1995:170).

Наставак *-ом* добијен је фонетско-аналогским путем. Најпре је, по А. Вајану, изгубљено финално *-ј* (уп. *дџбрџј* > *дџбрџ*), а потом је, будући да новодобијени облик у ДЛсг. више није имао падежне карактеристике, преузето *-м* из инструментала. С наведеном констатацијом слаже се и проф. Ивић (1994:213), али додаје да су на јављање наставка *-м* свакако утицали и исти падежи (ДЛ и Исг.) м. р. Тешко је поуздано рећи да ли се наставак *-ом* у ДЛсг. ж. р. јавио пре или после једначења ДЛ с Исг. м. и ср. р.

С нашег терена нема средњовековних писаних споменика који би нам помогли да утврдимо време јављања овог наставка. Међутим, Белић (1972:122–3) сматра да се *-м* из Исг. заменичке деклинације (*всом*, *мном*) већ од средине XV века спорадично употребљава и у Д и Лсг. заменица и придева ж. р. Ђ. Даничић прву појаву *-ом* везује за XVI век, а А. Вајан не сматра довољно вредним и релевантним Даничићеве примере и наглашава да је овај наставак обичнији и чешћи тек од почетка XVIII века. Постојање овог наставка у говору Галипољских Срба наводи на закључак да „појава у Шумадији није млађа од XVI века“ (Реметић 1985:274–5).

¹⁷ На десној обали В. Мораве, у Батовцу, исто је стање: *мојџ* жџне, узме зџта у кџћу *сџџаријџ* џџрки; на кџгли *зџмџџанској* нџма, у *нџшој* зџмџљи (мој материјал).

4.154. Гмн. се доследно јавља без финалног -х:

богџи, *јаки* кућа Лу, испод ногу *дејињи* Мх, до *кџмајски* падина Ло, закречење *крвени* судова Го, од *мали* ногу Би, од *мали* ногу МК, три пара *мајшори* У, од *млади* година Се, *млади* деца Лу, и шта те године умрли *млади* М, *неисмени* људи Т, има *разни* Ос, имало *разни* *ши* кола Др, от *стајри* Го, али мало њи има *стајри* сад Т, тринџе *стајрѣлани* С, десет ланаца *шџи* Ла;

шла сам код *моји* М, испод *моји* нога У, код *моји* У, код *негови* крава М, код *њени* ДД У, много *наши* Ли, с *наши* десет прстију П, од *њини* *маји* Мх, од *ови* У, д *ови* година Са, ал овако *ови* други дана Го, *ши* дрва, *ови* чутучића Лу, има и *ши* људи Др, о *ши* двајс четри Т, о *ши* моји сестара Го, ис *ши* танура Вр, код *они* гостију Гр;

из *други* држава Ос.

4.155. У ДИЛмн. срећу се наставци *-има* и *-им*. Изгледа да је први нешто фреквентнији у самосталној, а други у атрибутој служби. У Д је више примера с наставком *-има*, а у И и Л с *-им*. Све ово је слично стању у говорима централне Шумадије (Реметић 1985:275).

1. Наставак *-има*:

Дашив:

дели *мривима* В, подели се и *мривима* Ли, упали *мривима* свећу Ск, то се ви жалите тамо *стајрим* Р;

мојима поделим Вн, ја сам рекла *мојима* М, *мојима* децама Са, па ћу да дам *швојима* свињама Са, *нашима* су предали Ло, и он реко *неговима* В, он (она) гледа *њенима* там д остави Кр, она донесе ручак *њенима* МП, *њинима* *мривима* Вн, да јаву *њинима* пријатељима Ло, *својима* децама купуе ВД, те сам направила *овима* децама Са, кажем ја *овима* Т, и ћутурашима *шима* А, тамо давали објаве и *онима* све што су били преко дванајз година Лг, њима сам дала, *онима* двома, што с старје, по два дуката Ос, *онима* деца Рд, *својима* је таки (живот) М; уп. и: и *својима* ћеркама дао и дукати и синовцама Рд;

ми смо косили после и *другима* Т;

Инструментал:

маји са *мајима*, старији са *стајрим* Би, са *неговима* ађутантима Бд, ја нећу с *овима* се женим Лг, са *шима* Рд;

Локатив:

имало и по *шумима* селима Р, по *својима* ливадама Ли;

2. Наставак *-им*:

Дашив:

сечу уши, нос *живим* П, *лејим* женама У, *мајшим* МО, да дамо *шлим* брцама Др;

којим треба да се коси Т, да да *мојим* децама Ла, да дам *мојим* децама МО, *мојим* прецима ДД, однели *њиним* кућама Бд, *оним* децама У;

Инструментал:

кѡлима кѡњским дѡшли за мѣне У, са лѣйим аљинама Бд, за лѣйим женѡма Ли, са дѣцама мѡлим Гл;
с оним кѡњима С;

Локатив:

по шѡућим сѣлима Вн, по сѣлима и нѡшим и шѡућим Бд, у њѡним шкѡлама Лу, ѡду по овим брдима Лу, на шим српским рововима А, у шим дрвѣним зградама А, у шим клѣтима А.

Придевски вид

4.156. Дистинкција између одређеног и неодређеног придевског вида изражава се наставачким и прозодијским средствима. С обзиром на то да су у косим падежима преовладали наставци сложене промене, једино се још у Н(А)сг. и веома ретко Г(А)сг. м. р. чува разлика између одређеног и неодређеног придевског вида:

1. Одређен придевски вид срећемо:

а) у неустаљеним синтагмама: бѣли гѡс Лг, чѡс ми јѡстук, бѣли перјан У, бѣли креденац Вн, чѡс бѣли папир МК, бѣли цвѣт В, па, чѡршов се бѣли извѣзѣ Мх, бљиски рѡд Ск, сѡд је вѣлики Мх, тѡ је вѣлики ѡтар Лу, мѣтемо једѡн бакрѡч вѣлики, окрѡго С, у вѣлики бакрѡч У, вѣлики бакрѡч Ш, једѡн бардѡк вѣлики Т, бѡс онѡ вѣлики Мх, тај је бѡио вѣлики богатѡш Ку, богатѡш бѡио вѣлики Ла, ти си богатѡш вѣлики Се, вѣлики тѡчак што ѡма кѡиш и покрѣће онѡј вѣлики вѡљак А, имѡли смо вѣлики вѡшар ВО, кѡло игрѡло на седам-ѡсам мѣста, вѣлики вѡшар Вр, винѡград вѣлики Су, бѡио вршник овако, тако вѣлики Рд, накрѡзан па вѣлики (град) да се чѡдиш и крстѡш ДД, дѡли ми вѣлики дѡкат В, мѡтери дам дѡкат вѣлики Ск, одѡвно бѡио зѣмљотрес вѣлики Се, кѡ нѣма кѡња, увѡти краѡу на мѡли јармић или двѣ крѡве на вѣлики јѡрам А, вѣлики јунѡк Ск, у вѣлики кѡзан Т, а квалитѣт је бѡио вѣлики Р, у вѣлики онѡј клозѣт У, а на Бѡжић мѡа мѡјка мѣси вѣлики колѡч А, кѡмби лѣп вѣлики ВД, вѣлики кѡрен от кокурѡза А, ѡн је трѣбо да бѣга кад је знаѡ да је вѣлики крѡвац Ли, кукурѡз ка тако вѣлики кѡпам Кр, а тај лѣба нарасте овољки вѣлики У, вѣлики лѡнац понѣла В, а јѡ метѡла на лопѡр онѡј вѣлики У, нѣ треба тѡ вѣлики мѡјстор Бд, и сѡт постоји тај вѣлики мљин А, та мљин, онѡ вѣлики Кр, ѡма вѣлики нѡж Кр, тѡ се поткѡпа под нѣки вѣлики огрѡмни ѡрај А, да мѣте пасѡљ у лѡнац ел је мѡли ел вѣлики Су, и њѡгов пешкир вѣлики У, бѡио је пѡвац вѣлики Лу, ѡмамо ми вѣлики плѡц Са, плѣк ѡма вѣлики ВД, у вѣлики плѣк мѣтеш Се, имѡ Кѡларе вѣлики пѡдрум Вр, код нѡс је посѡо вѣлики К МО, вѣлики је пѡсо Вр М, али е тѡ вѣлики пѡсо Гр, вѣлики пѡсо Р, данѡс је вѣлики прѡзник Се, ка дѡђе прѡзник вѣлики Т, вѣлики прѡс Вн, тѡ је вѣлики пѡстош бѡио Ло, и мѡјка је рѡдѡла, вѣлики рѡдник Вр, вѣлики рѡдник је бѡио Гл Се, а вѣлико сѣло па ѡма пѡсла мнѡго, Селѣвац вѣлики Бд, вѣлики тѣрет је на мѣнѣна Ла, нѡш је трактор вѣлики В, чѡир смо имѡли вѣлики Вн, бѡио вѣлики чѡир ВО, вѣлики чѡн У, онѡ вѣлики крупан чѡвек Ло, тај дѣда, мѡј, тѡ је бѡио нѣкад вѣлики чѡвек Лу, пѡсле сам кѡпѡла вѣлики цѡк Са, бѡио шѡтор вѣлики Вн Ск, тѡ ѡма вѣлики

шибља̋к Вр, *звојздѣни* кљин А, *звојздѣни* плӳг Мх, и она̋ј *зѣли* добѣје кӳћу и свѣ Р, *зусѣи* пасӳљ ВД, *дебели* ба̋грем Вр, она̋ј *дебели* Мх, ова̋ј *дебѣли* М, бѣо је та̋ј *дрвѣни* мо̋с ВО, а плӳг *дрвѣни* Лу, *дѣги* рѣп Ск, ло̋нац она̋ј *земљани* Ба, *земљани* ло̋нац В ВД Мх, *земљани* ло̋нац ВО, *земљани* пӳт Вн Вр Го Кр МК Ск Су Ш, *земљани* шпѣрет Ш, *кадѣвни* пр̋слук Су, *кисели* кӳпус Са, *кѣжни* опана̋к Рд, *лѣи* мо̋ј го̋луб Т, са̋мо Нѣви Са̋д је *лѣи* гра̋д Ос, ова̋ј по̋п *маѣѣри*, Ми̋лан што је бѣо Гл, та̋ј учѣте̋љ *маѣѣри* Лу, *миришљави* са̋пӳн Гл, ова̋ј *мла̋ди* свѣт глѣда филмови Вр, има̋о *сукнѣни* нѣв гӳњ, ма̋ло дѣжи, устрӳчен, нѣви В, ова̋ један фергусѣн нѣви Гр, *ѣла̋ви* чѣвит А, *ѣогани* са̋пӳн Гл, *ѣӳни* вѣз Ск, ја̋ сам још онда бѣо *саврѣмени* Лг, Бѣг *свѣи* зна̋ Др, Бѣг *свѣи* зна̋ МО, *сѣи̋ни* плотѣи̋ А, ја̋ сам *срчени* болесник С, калѣми ова̋ј *сѣари* винѣград Ву, има̋ још један дѣда *сѣари* Ш, ова̋ј *сѣари* за̋кон Лу, нѣки *сѣари* ло̋нац Мх, *сѣари* плӳг ни је вѣћ бѣо про̋пао Мх, и она̋ ми глѣда на *сѣари* ружденѣк С, тако̋ је *сѣари* свѣт радио Мх, а ја̋ с њѣног дѣчка ѣземем клѣпав шешѣр, један *сѣари* Ло, он је *шѣшки* инвалѣд бѣо Т, праша̋ч *фа̋брични* ДД Ли, *фла̋нѣни* ја̋стук У, *цѣли* дан си погѣрен Гл, по *цѣли* дан се тако̋ ѣграмо Мх, *цѣли* жѣвот У, а ја̋ најшла у нѣки *цр̋ни* наро̋д (Цигани) ДД, сатѣн *цр̋ни* тӳнака, а ѣвде штѣф В, *ширѣки* ѣцак А.

У следе̋ћем примеру (ба̋ш ћу да глѣдам њѣга, ѣн и ма̋ли и *ѣла̋ви* и свѣ Гл) одре̋ђен придевски вид *ѣла̋ви* аналошки се јавио према *ма̋ли*.

б) у разним терминима, називима: *бѣли* дѣлек МК У, *дѣлек* бѣли Т, *бѣли* зѣлен Са У, па бѣше *бѣли* кӳкѣруз се сѣје за бѣлу про̋ју Гл, да ни стѣгне кӳкѣруз она̋ *бѣли*, ра̋н Т, нѣћемо ни *бѣли* лѣба, пробѣрамо Го, *лѣка* бѣли ВД Вн, *бѣли* лѣка Ла Р Рд Се Су Т У Ш, па по̋с ѣземемо сѣра, пр̋во *бѣли* м̋рс Вн, *бѣли* ѣасӳљ В, *жѣѣи* дѣлек У, *жѣѣи* шѣћер Ш, *Зелѣни* ѣла̋н Ли, *лѣи* чѣвек (цвеће) Вн МК, са *ѣла̋ви* ка̋мен МК, *ѣла̋ви* ѣара̋дѣз МК, *слѣи̋и* мѣи У, *сѣари* свѣи̋ Ко, кӳпи му *сѣви* врати̋ М, *цр̋вѣни* зѣлен У, *Цр̋вѣни* к̋рс К, *цр̋вѣни* лѣка Ли, *цр̋вѣни* цр̋ѣи С, *цр̋ни* врати̋ак (врста грожђа) МП, *цр̋ни* дѣлек МК, *цр̋ни* дѣлек Рд, она̋ј *цр̋ни* лѣба МК, *лѣка* *цр̋ни* ВД Вн Ла МП, *цр̋ни* лѣка Ла Се Су Т У Ш, ова̋ *цр̋ни* *шиѣрѣи* пӳши се Ло, нѣмачки *цр̋ни* *шиѣрѣи* МК;

в) у микротопонимима: на *Бѣли* брѣг У, *Бѣли* бунар У, у *Бѣли* ѣѣѣѣок Др, *Вѣлики* бунар Бд, *Вѣлики* Јелѣндо̋л Рд, *Дѣбри* Дѣ Мх, *Ма̋ли* Пѣжарева̋ц Ку;

г) у именима празника: на *Вѣлики* ѣѣѣѣак В Вн Гл Рд, на *Вѣлики* чѣѣѣѣѣѣак Мх Рд, *Вѣлики* ѣѣс Бд Го Лг Мх Ш, бѣо *Вѣлики* ѣѣс за Ва̋скрс Др, *Ма̋ли* и *Вѣлики* ѣѣскрс Вн, сла̋вио ми ѣтац *Мла̋ди* Бѣрћев дан С, *Чисѣи̋* ѣонедѣља̋к МК;

д) у надимцима и титулама: ѣде *Бѣли* С, ова̋ј што је седе̋о ѣде *Бѣли* Се, кад је кра̋љ *Пѣѣар* *Маѣѣори* до̋шо Бд, *свѣи̋и* *Али̋мѣи̋је* Ск, *свѣи̋и* *Лѣмѣи̋ја* У, *свѣи̋и* *Ана̋сѣа̋ѣи̋е* Ли, *свѣи̋и* *Андрѣја* Ск, *свѣи̋и* *Ара̋нђел* Ск, *свѣи̋и* *Ара̋нђо* Се, *свѣи̋и* *Или̋ја* Ку Ли, *свѣи̋и* *Јован* ДД Ли Мх Ск, *свѣи̋и* *Лазар* Ла Ли, *свѣи̋и* *Лука* Ку, *свѣи̋и* *На̋ум* Р, *свѣи̋и* *Никѣла* Вн Ла Ли Ло Мх Рд Ск, *свѣи̋и* *Пѣѣар* МО С, *свѣи̋и* *Са̋ва* Гл Ла Лг Мх Ос Рд, *свѣи̋и* *Сѣѣван* Мх, *свѣи̋и* *То̋ма* Ла, *Сѣари* *Пѣѣар* Лг;

ђ) у ословљавању: *ајде лѣти* Ли, *мој лѣти* дико У, о Бѣже *слаѣики* Бд С, Бѣже *слаѣики* ДД, Бѣже, Бѣже *слаѣики*, Бѣже ДД, *сине мој слаѣики* Др, али *слѣшај*, *сине слаѣики* С, али *видиш*, *сине слаѣики* С, *кѣ те љби*, *слаѣики* *сине* С, *сѣнко слаѣики* мој Кр, *црни* Бѣже Кр, *црни* Бранко Се, *црни* Драго У, *јѣ*, *црни* Кѣко Лг, *црни* Љубиша, *ти свѣ знаш* С, *шта ти је*, *црни* Мићо, *тѣ* С, *црни* мој *синѣвац* С, *црни* *чиѣа* Бд, *црни* *чѣвече* У, *ијѣ*, *црни* *Ўгљѣша* ДД;

е) у емфатичким ситуацијама: Бѣг да *зна живи* М, *тѣ* је *ѣбичај* бѣо, *тѣ* *лѣди* *ѣбичај* В, док не *найѣ* *ѣусѣти* Бебѣјић Вр, *ѣусѣти* Гиле ДД, ал *неѣ* да *дѣѣ* *ѣусѣти* *дан* Гл, *ѣусѣти* *кѣнѣски* *босѣљак* ДД, *ѣусѣти* *рѣк* Гл, *ѣва ѣусѣти* *рѣк* Гр, а *ѣма шѣѣер ѣусѣти* МО, Бѣг *нек опрѣсти слаѣики* Се, а *тај црни*, *ѣн се завѣко* под *астѣл* Лг, а *црни* мој *Дѣшко* се *завѣко* у *папрѣку* С, *каки црни* *зѣјтин* Гр, *каки црни* *кѣнбај* Гл, *каки* *тѣ* *црни* *прѣтисак* ДД, *црни* *кѣвавац* Бд, а *шта сам извѣкла* на *црни* *пиѣац* Гл;

ж) у примерима који имају само одређен вид или су обичнији у тој форми: *дивљѣ* *зѣц* К, *ѣвај се лѣви* *бѣбрег* *осѣши*, а *дѣсни* *слабо* *рѣди* М, *мѣли* је Мх, *Миѣо* *драг* *бѣше мѣли* Ск, *јѣдан мѣли*, *сѣћурац* У, *мѣли* *дѣчкић* Мх, *мѣли* *мѣзак* Ск, *мѣли* *прс* Ск, *тај ѣнук* му *млад* и *мѣли* Бд, *мѣли* *чѣвек* Лг, *ѣѣки* *слѣчај* Ку;

за *главни* *дрѣм* Ло, *главни* *пѣт* Ба П Рд Су, *тѣ* је *ѣвај главни* *пѣт* У, *тај чѣтник главни* Ба, *главни* *шѣф* У, *Дѣјни* *крај* С, *Дѣљни* *Град* Ку, *дрѣсѣвни* *сѣд* Ло, *ѣкружни* *сѣд* *сѣди* Бд, *ѣѣкѣјни* *Гѣвра* ДД, *мој ѣѣкѣјни* *Драга* Лу, *ѣѣкѣјни* *Лаза* ДД, *ѣѣкѣјни* *Миѣа* Ла, *брѣт* о *стриѣа* *роѣѣни* Гр, *њѣгѣв брѣт* *роѣѣни* Су, *роѣѣни* *дѣда* Лу, *тѣ* ми *ѣјак* *роѣѣни* Мх, *руѣни* *рѣд* Рд, *руѣни* *рѣд* Ск, *Нѣви* *Сѣд* бѣо *фѣни* *град* Ос, *мој* *синѣвац* бѣо *фѣни* *младѣћ*, *црн*, *лѣп* Ву;

на *Бѣдњи* *дан* А ВД Вн Ву Гѣ Кр Ли Т Ш, *гѣрњи* *камен* А, *гѣрњи* *рѣд* Вр, *дѣљњи* *снѣп* У, *дѣљњи* *камен* А, *дѣљњи* *снѣп* Вр, *зѣдњи* *трап* Р, *ѣослѣдњи* *ѣцак* ВО, *кат су ѣослѣдњи* *пѣт* *дѣшли* Др, *ѣрѣдњи* *трап* Р, *та* *срѣдњи* *сѣн* Са, *срѣдњи* *прс* Су, *јѣсѣњи* *Ђурѣјц* С, *тѣ* *кѣј зна* *кадѣшњи* је Ла, *свѣти* *Никѣла* *лѣшњи* Ла Ло; *Бѣжѣшњи* *пѣс* Ли Ш, *ѣлѣшњи* *болѣсник* У;

ѣусѣтријски *војник* Рд, *ѣкѣјски* *дан* МК, *ѣомишѣнски* ВД, *ѣумадински* *чај* В Вр МК Су; *гѣсѣѣтски* *живѣт* Ли Мх, *гѣрѣски* *лѣба* Мх, *кѣнѣски* *босѣљак* ДД, *ливѣјски* *мѣд* Ву, *ѣѣшѣшѣнски* *сѣд* Бд, *ѣѣро(ѣ)ски* *рѣд* С, *румѣнски* *нѣрод* Р, *свѣјски* *рѣт* Би Ву Гр, *ви* *сте свѣјски* *чѣек* ВО, *ѣшѣшѣерски* *занѣт* Ос, *ѣшѣшѣерски* *крѣвет* Ли; у *валиѣки* *дѣм* Др, *гѣсѣѣѣки* *пѣсо* Ку Ли Мх Су, *свѣѣки* *пѣтник* Ли, *сѣѣки* *пѣзѣв* С, *уп. и адв. ѣѣѣки* А Кр, *јѣ* не *могу ѣѣѣки* *ни* да *ти* *говѣрим* Гл; *Васѣљѣвиѣки* *млѣн* К, *Дѣвиѣки* *бунѣр* Ло, *Ђѣковиѣки* *млѣн* К, *Пѣѣрѣѣвиѣки* *млѣн* К;

зѣјѣнички Ла, *жѣлѣзнички* *сѣѣбраѣај* Вр;

з) у косим падежима у наставцима за ГАсг (-*ega/-eg* и -*oga/-og*, т. 4.147. и 4.150); и за ДЛсг. (-*им*, -*ом(е)*, -*ем*, 4.151 и 4.152).

2. Неодређен придевски вид срећемо:

а) у неустаљеним изразима: *ти* *си бѣо* Ла, *бѣсан* *нѣрод* Вр, а *бѣгаѣи*, *нѣ* *знаш* *шта ѣма* Бд, а *бѣгаѣи* *чѣек*, *три* *траѣктора* у *авлѣју* Ву, *нѣш* *парадѣда* је бѣо *пѣно бѣо*

гаиш А, био је *богаиш* Ла, био јако *богаиш* човек Ли, није био *млого* *богаиш* Рд, да би било оно (дете) као јединац, *богаиш* С, ниси смео д идеш *бос* Вр, ал дошо у цркву *бос* ДД, и *бос* онако у чарапа Ло, био *брз*, *брз* био човек Лу, у, што је *бриштар* ВД, градиш се *важан* Ли, *велик* је посо Р, сантрач је био *велик* Ло, *велик* је био МО, видим да је *весо* С, он је био *вешти* В, *висок*, *круџан*, *леи*, *млад* човек Кр, *висок* је, а *мршав* је Су, а *млого* био и он *врѣдан* човек Ву, *врџ* леба ДД, био је *плуг дрвен*, ал посе *звјздѣн* Ву, да пџеш *гладан*, ти си *сити* Ву, а она будала *глуи* Ло, *го* је и дошо, *го* мора и да иде Ли, ниси ти прѣ смео д идеш *гологлав* Вр, *грдан* народ побџили за цабе ДД П, ту сам *грѣшан* Лу, *гџс* је Гл, а увече спрѣмамо пасуљ *гџс* ВД Вн, скувамо *гџс* пасуљ МО Ш, па овако велики тањџац *дебѣо* око тог бакрача А, а није то *дебѣо* багрѣн Р, *дџван* леба, *врџ* па претиснеш Су, па бџла сам *дџбар* ђак Ба, они су се коцкали, а мајстор *дџбар* Кр, ни мајстор није био *дџбар* Ос, амбар је *дрвен* и мањи МК, овај је *дџбок* тријез два С, *колко дџбок* наш ђерам Су, јел си *жџв* јел ниси Бд, није дао се *жџв* да га увату Вр, *гмиљав*, *жџв*, *нейчѣн* леба Ос, не мџ да вџђеш *жџв* у зѣмњу Са, *жџв* нџки у гробље не мџ д иде Ш, јѣдва остаѣо човек *жџв* ДД, *жџдан* сам Кр, за стоку тај мџвар *зелѣн*, *леи* Ву, *земљан* лѣнац Вн, у *земљан* лѣнац Кр, *злаџан* сат Ло, сав сам био *знѣјав* С, *ко* је *кадар* да пребаци В, *кџсо* кџпус МК, био *кџуис* кџсо Р, то био *крѣсан* чѣек ДД, *ко* те пџта еси *крѣв* ел ниси С, сѣмо био *круџан*, *висок* С, сѣмо *круџан* је Ос, отац ми јако био *круџан* чѣек Ли, он *јадан* чџва по зѣми ѓвце Бд, ка ђе д ѓмре *јадан*, он каже мѣн овако Ла, јѣш је *јак* и он Ву, он био *јак* Ос, *млого јак* џзвор Су, зимџске *јак* мрѣз био Се, то је *јак* пѣток МО, то је био *јак* џченик Лу, *јак* чѣовек ДД Кр, *ладан* ветар У, био је *леи* Ко Мх, џма дџлек *леи*, и то је био *леи* леба ВД, леба *леи*, џвек џма свѣж и рџчка лѣпѣг и свѣ Го, син *леи*, унџци ми лѣпи и она плавџша лѣпа Ву, *лѣш* ми живот био Вн, није он *лѣд* Ло, *љуџи* сам дѣста Кр, не смѣм да побѣгнем од ѓца, *љуџи* ѓтац Ву, он је био *маџор* Ос, Раја био *маџор* мѣмак С, еве, син *маџор*, син как је *маџор*, а камоли ја М, био сам *млад јак* Лг, наш је пѣп *млад* Мх, џма нѣки чѣовек *мршав* тако ка се изџђе и сѣла В, *мџчан* је био живот В, није мѣго да бѣде *неуџрѣлан* В, и био *низак* С, нѣв крѣвет кџпили Бд, тањџр *ѣбџчан дџбок* тањџр МК, то је био *огрѣман* винѣград МП, *ѣџасан* био Рѣнисав Бд, то је *ѣџасан* чѣек био Ло, *ѣсџар* закон спрѣмите Кт, то је био *ѣџмеџан* чѣек Лу, ѓтац био *ѣлав* Са, ѣ, што ти је Срѣбин *ѣогѣн* Ла, нѣси *ѣрѣзан* цак преко рџкѣ С, он је *ѣрѣс* ВД Мх, *ѣџн рѣк* је био Ли, баба извади *ѣџн* тањџр Р, намѣстиш да бѣде *рѣван* ВД, рѣт је *рѣјав* дрџг Др, а био је *рѣмен* С, твѣј *сѣд* брѣк Лг, а ја видим чѣовек *сѣд* у чѣзе, младџиџ, младѣжења В, нѣсмо прѣили *ситџан* сѣра Рд, ѣндак је био *скрѣћен* рѣк Ли, сѣмо *скуџ* леба М, твѣј рад је *скуџ* Ос, био је *слабуџав* тако Ло, што је био *слѣдак* леба В, па није ни *слан* Ко, и он да крѣчи *ситџр* Т, *ситџр* народ код нас нѣсу носѣли ѓве панталѣне Ву, дѣда био *ситрѣг* В, што си *сумњѣв* био С, то је био *ѣџанак* коѣац А, *ѣѣжак* је живот био А, ти си мѣро да бѣдеш *ѣврѣд* Лг, а то је *ѣврѣд* сѣр па *масан* сѣр и *леи* сѣр С, стѣлно им пѣнеки *ѣџ* пѣмаже Бд, и *ѣџ* јѣзик да учџш Ву, он је стѣрно био *ѣѣјав* Ск, нѣсу *ѣѣо* вѣк (црнину) кад је нѣко *млад* Гл, *ѣѣо* Вѣдањ слави В, по *ѣѣо* дан смо учџли тамо Би, *чѣз* багрѣм био Ло, плѣк је *чѣшврѣас* В, имѣли смо *чѣз* бакрач за мас В, а мѣј брѣт био *ѣѣљав* В, те ѣн изглѣда *шарѣн* Ли, а био *ѣѣрок* прѣг У;

б) у устаљеним синтагмама: *бѐо вѐш* М, пре *тај блáг дáн* Се, и јѐдва чѐкамо да дóђе *тај блáг дáн* Се, нек си *жив и здрав* Су, *лѐй* кò да је зáспо Бд, *лѐй* бѐио ко лутка Бд, *лѐй* је као слика С, *луд и дòбар* он иде јѐднако Са, *млáд* јáдан као рòса С, сýв дýлек испечѐ се па *слáдак* кò шећер Мх, мѝ ймамо *чáсан крс* Ло;

в) и у облицима који су обичнији с наставком *-и*: он је ўвек бѐио *главан* носѝ-оц тòг терѐта Вр, он је бѐио *главан* у бòлницу Ла, а нáш *главан* пýт Лу, *òкружан* сýд Бд, *ийáчан* дáн Кр, да ни стѝгне кукýруз онá бѐли, *ран* Т, *роћѐн* брàт о тѐтке мòјим чичи Ву, нѝ ми *роћѐн* брàт П, тý е бѐио мòе свѐкрве дѐвер *роћѐн* Ву, ал нѝје *роћѐн* тáст Т, тò ми ўјак *роћѐн* Ла, онда се знáло, сáмо свѐчаног дáна, кад је *свѐчан* дáн Би, *срѐдањ* чòвек Др.

У косим падежима, обично Г(А)сг. веома ретко среће се наставак *-а*, који више није показатељ неодређеног придевског вида, него је везан само за одређене, устаљеније синтагме: тá нѝје му је имáло *рáвна* човѐка *јáча* од њѐг Ло, *јá* те вѝдим ко *иошѝна* човѐка Лу, *мáл ирòйна* брáшна, *мáл стѝрмнá* брáшна Ос, смр̀ти нѐма бе *сýђена* дáна Лу, каже, као нáводно да иде у цр̀кву, али не вѐрујем, *иѝшка* пòсла Мх, и(з) *чѝстá* мѝра Мх.

Нисмо забележили конструкције *до Ђурђева дана* и сл.

На основу ових примера можемо закључити да и именица и атрибут најчешће имају исти наставак (*-а*), осим у два примера (*његòва* óце мáти Гл и од *Ђурђевдана* Р, учи *Ђурђевдана* МО, а не *Ђурђева дана*). Истим наставцима наглашава се чврста повезаност центра (именице) и одредбе (атрибута, најчешће придева, али и заменице), уп. Ивић ... 1997:110–111. На истом месту константован је и ареал, којем прикључујемо и Ш-В говоре Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995:173–174), чиме се потврђује теза да је ова појава везана за Ш-В и С-В дијалекат. Примећено је и то да је ова, доскора непозната појава у нашој науци, најраспрострањенија у банатским говорима Ш-В дијалекта. У говору Драгачева (Ђукановић 1995:139) понекад се чују облици именске промене углавном у Гсг. и изузетно ретко у ДЛсг. (дòбро рáди — дòбру се нáдај; по *Чѐмѐрну*). Најчешће је то у партитивним конструкцијама (*ирòјина* лѐба, кѝло *мýшвена* брáшна, *сýва* мѝса), у називима празника (до *Петирова* пòста, до *Дмѝйровдáна*) и у неким микротопонимима (из *Петирова* Сѐла, испод *Чѐмѐрна*).

4.157. Код неких придева сачувана је регуларна акценатска дистинкција између одређеног и неодређеног вида:

бѐла : бѐла: *бѐла* аљѝна Ли МО У, *Бѐла* недѐља Вр МК Мх Р, а мѝ зовѐмо *бѐла* поњáва А, *бѐла* рáда Вн, òста *бѐла* сýкња на мѐне и тá кошýља Мх, *бѐлу* боренију Т, *јá* сам мислила да доведѐм *бѐлу* вѝлу са планине С, *бѐлу* кафу У, *бѐлу* кецѐљу Ко, онáј кò сѐе жѝто обýчѐ *бѐлу* кошýљу Ли, за *Бѐлу* недѐљу Бд, у *Бѐлу* недѐљу МО, за *бѐлу* прòју Гл, и *бѐлу*, и рòзу, и цр̀ну, и тѐгет, и зелѐну сýкњу Т, они удáру тáм на Чѐсму *бѐлу* Ло, *бѐле* врàне, сѝве, тò йма ВД, от сѐде вўне, тò се не прáви од *бѐле* А, *бѐле* кошýље Гл, свѝња мáло ймамо: двѐ крмáче, тѐ вѐлике, овѐ *бѐле* С, *бѐле* марáме, *бѐле* сýкње В Ск, *Бѐле* пòкладе Бд, *Бѐле* поклáде П, овáке свѐће, *бѐле* Мх, имáли смо *бѐле* свѝње Су, *бѐле* тòрбе Кр, ако ћемо на *бѐлу* мељáву, добѝвáли

смо осамдесет и седамдесет кила *бело* брашно Р, *бело* вино Го ДД Кр Ск Т, и он отаче *бело* вино Ос, *бело* грђжђе Ла, *бело* жито А, са *белим* луком Мх, дулѐци *бѐли* печѐни Вн, са *бели* дулѐци МК, убио два твђра и тђ *бели* твђрови К; али: *бѐла* кошѐља М, ђвца *бѐла* кђ снѐг Т, *бѐла* си, брѐ, кђ снѐг Ск, такђ тачка *бѐла*, тачка шарѐна Ос, ситне па *бѐле* Ос, нѐки *бѐле* нђси гађе М, сѐре, и *бѐле*, и црвѐне (кокошке) Ву, носили су прслѐци, шешири и кошѐље *бѐле* Су, рѐке *бѐле* Ск, *бѐле* сѐкње от шифђна Вн, *бѐле* тђрбе У, а овђ пђтпуно *бѐли* твђрови К, и једнђ *бѐло* накђ свѐлено ДД, овђ што растђ *бѐло* ДД, лице ју постђло *бѐло* Ос, у *бѐлу* канту Кр;

бѐсне : **бѐсне**: нису тђ **бѐсне** свђдбе биле, сђт су овђ **бѐсни**, **бѐсни** Ос; али: сђ су **бѐсне** свђдбе Бд;

блђге : **блђго**: од Ускрса до **Блђге** Марђје У, на **Блђгу** Марђју ѓмро У; али: да ми је нѐко **блђго** сѐрење Го,

вѐлика : **вѐлика**: овђ је њѐна кафђна **вѐлика**, овђмо Мх, у нђшу сђбу онђ **вѐлику** су били У; али: сђд је порасла **вѐлика** У, после рђта је била бѐда **вѐлика** Го, ђма ѐдна **вѐлика** грѐда А, па била **вѐлика** зђдруга Го, ма, било је, мѐка **вѐлика** је било Мх, **Вѐлика** недѐља Мх, у мђе **вѐлике** вратнице Го, па пђсле ѓзем **вѐлику** тепсију Мх;

глђдна : **глђдна**: дђшла Светђмирова снђ, **глђдна** мртва ДД; али: **глђдна** сам А, нисмо били **глђдни** Ш;

жђва : **жђва**: прђпас **жђва** Рд, а унѓтра се пђсе грађђла **жђва** цђгла А, **жђва** цђгла МК, о **жђве** цђглѐ ВД, нђгде **жђве** дѓше нђје било Ку, ма, нѐма данђс **жђве** дѓше да се не жђли Мх, **жђве** мѐке Бд, и такђ, мѐке **жђве** ВД Ву, ѓѓди вђду **жђву** вђтру А, и он правђо **жђву** цђглу Р, Нѐмци свѐ одвукли, свѐ **жђво** што гђд је имђло Го, и свѐ **жђво** Др Рд, свѐ смо дђли **жђво** Ла, ђно пребаѓѓ, свѐ **жђво** бђца (вампир на тавану) П, свѐ смо **жђво** рђдили Др, и стђко држђмо и свѐ **жђво** МО, свѐ **жђво** свѐђе Мх, па се правђило свѐ **жђво** Ск, свѐ сам рђдила, свѐ сам **жђво**, кђ мушкарђц У; али: ако јђ бђднем **жђва** ВД, ако бђдем **жђва** МО, дђбро сам и **жђва** Гл, ѓ земљѓ **жђва** не мђгу Гл, не мђгу **жђва** ѓ земљѓ МО, док сам **жђва**, нек сам **жђва** Лу, јђ се **жђва** прекђдо Гр, покђда се јђ **жђва** Мх, а ђна је **жђва** и сђд С, те и сђд **жђва** Т, остђла је глађа **жђва** С, сђмо глђта нека је **жђва** и здрђва Ш, сђмо што ни дѐца била **жђва** и здрђва Су, **жђва** дѓша Др, Лепђсава **жђва** ДД, мђјка му **жђва** Бд, кђје су **жђве** Лг, **жђве** дѓше К, да смо свђ **жђви** и здрђви Ла С, јѐдва **жђви** тђ отворђли Ла, **жђви** дулѐци У, ако ти не дђнесем дѐте здрђво и **жђво**, ѐво мђе глађе с рђмена Вр, **жђво** млѐко Ли, за **жђву** дѓшу Ли;

жђѓа : **жђѓа**: па у брђдо **жђѓа** зѐмљђ Ву, **жђѓа** злђто Вр, **жђѓе** ципѐле У; али: **жђѓа** кђ дѓкат МО, а мђ ђвца уз мѐне **жђѓа** Ск, нѐки **жђѓе** гађе нђси М;

злђѓну : **злђѓна**: Србђн ђма слђбоду **злђѓну** Ло; али: **злђѓна** јђбука А, **Злђѓно** брђдо П;

крђво : **крђво**: **Крђво** пђље Бд; али: **крђво** гвђјзе ђштро ДД, а и онај имђ једну **крђву** нђгу Ли;

лђдна : **лђдна**: прасѐћина **лђдна**, прђјица врѓћа Р, на **Лђдну** вђду Се; али: ал тољђко је **лђдна** ко леденица Се, да донесѐм мђл **лђдне** водђце С, спрѐмимо дрѓгу **лђдну** вђду А, тђм пђо **лђдну** вђду Ву, вђду **лђдну** дђносимо Гл С, у **лђдну** вђду В, у **лђдну** вђду не мѐће се врѓћа М;

лѣѡа : **лѣѡа**: далѣко ју лѣѡа кѡѡа Мх, а имѡо лѣѡи онѡи казѡани Ос; али: не мѡж да се најѣш кѡка је лѣѡа Гл, лѣѡа, крупна, свѣ на ѡца крупна Кр, а ѡна није лѣѡа С, бѡла сам лѣѡа Ос, лѣѡа румѣна бѡла Ос, кѡка лѣѡа Са, дотѣра се па лѣѡа Су, мнѡго лѣѡа вода Се, вѡна онѡко лѣѡа чѡста Р, дође једна лѣѡа фѡѡна жѣнска У, а крушке лѣѡе У, узѡмо лѣѡе пѡре за праце ДД, кѡки су ми лѣѡи пѡѡиѡи ДД, лѣѡи су српски ѡбѡчаји Мх, ѡбѡиѡи лѣѡи купѡју Се, лѣѡо бѡде С, бѡло лѣѡо брѡшно ВД, кад је лѣѡо живѡнче, лѣѡо му лѡчѣло Ли, ѡћу лѣѡу бѡзу да натѡчиш У, ја ћу једнѡ дѡбру лѣѡу вечѣру Ву, а ја кѡкву кицѣљу сам лѣѡу дѡла мојој Слѡвици Ск, и ѡма лѣѡу ѡвѡко плѡгу Т;

лѡда : **лѡда**: штѡ цѣло сѣло вѡче лѡда Дѣса Су, а лѡда Сѡвка што си дѡла М, лѡда жѣно Бд, за тѡ лѡду Дѣсу Су, мѣту клѡду, лѡду вѣлику Ла, једнѡ лѡду сабљетѡину издѡго Ло, имѡо сам нѣку лѡду срѣћу С, лѡде вѣлике камѡре Ск, чѡк у Смѣдерево с двѡ цѣгера лѡди по трѡес кѡла У; али: ни сам лѡда Гл, ја ни сам бѡла лѡда ДД, а ѡна пѡс ћѡтѡи ѡд мѣн што сам рѣкла да је лѡда Су;

љѡѡе : **љѡѡе**: кат пѡпѡјем чѡѡицу двѣ ѡѡѡе ДД; али: ѡна је ѡѡѡа Кр, па и бѡла сам нѣшто ѡѡѡа С, испѣко ракију, а што је ѡѡѡа Вн, кат пѡпијем чѡѡицу двѣ ѡѡѡе ДД, ѡѡѡе папрѡке У, мѣнемо папрѡку ѡѡѡу Мх, ако ѡћеш да дѡбијеш ѡѡѡу ракију ДД, ја сѡмо ѡѡѡу ракију пѡјем Лг, а ѡма ракију ѡѡѡу М;

мѡла : **мѡло**: а ѡма једна мѡла кѡѡица Ку, а мѡ двѡ детѣта мѡли Ш, чѡва мѡло Мх; али: ѡбѡчно кад је мѡло, прѡсе се зѡве Гр;

мѡсна : **мѡсна**: идѣ мѡсна вѡда У; али: мѡсна вѡда ѡде јѡш У, ѡнда је тѡ мѡсно и лѣпо А;

мѡѡѡра : **мѡѡѡра**: па штѡ тѡ мѡѡѡра и тѡ тѣраш једнако (да уче да кувају) Гр, двѣ мѡѡѡре крмѡче Ос; али: мѡѡѡра сам, дѣте Са, ја сам мѡѡѡра жѣна Са;

мѡѡда : **мѡѡда**: кад бѡде Мѡѡда недѣља Ск, свѡке Мѡѡде недѣље идѣм у цркви Вр, ѡца слѡви стѡру слѡву, а Чѡслав слѡви мѡѡду слѡву МП, Мѡѡди Слѡсовдан А, уп. и мѡѡда се спрѣма Бд, кад бѡдеш мѡѡда Гл, мѡѡда што удѡвила дѣте ДД, нѣгѡва мѡѡда МК С, да дѡм мѡѡди Лд, ка доћу за мѡѡду А Мх Рд, нѣ видиш мѡѡду Бд, с мѡѡдом МО, са мѡѡдама Гл, кад бѡле мѡе мѡѡде Го; али: мѡѡда, кѡку, мѡѡда, близу осамдѣсет гѡдина па ја мѡѡда ВД, ја бѡла јѡш мѡѡда Го, бѡла сам мѡѡда Вн Гл М Ос, ка сам бѡла мѡѡда М МП Ш, мѡѡда сам се ѡдѡла Са, тѡ си мѡѡда Ву Мх, бѡла мѡѡда и мѡѡда умрѣла Са, мѡѡда је и лѣпа Вн Р, ја мѡѡда, мѡѡда зелѣна што кѡже А, и ѡна лѣпо ѡзгуби ѡѣну глѡву, мѡѡда и зелѣна цѡбе С, мѡѡда јунѡца Ск, Мѡѡда недѣља Т, па ѡма мѡѡда слѡва МП, ја сам затѣкла свѣкрву, мѡѡда удовѡца Ву, ѡмам тѣ мушкѡтле лѣпе, мѡѡде Се, ја би грицко, ал да су цѡѡце мѡѡде Лг, у мѡѡде гѡдине Бд, мѡѡди бѡли Ву, бѡли смо мѡѡди Ск, и штѡ тѣ гѡдине ѡмрли мѡѡди М, ѡни умрѣше мѡѡди Са, кад ѡмре нѣко мѡѡдо, по шѣст недѣља не јѣш Мх, мѡѡду трѡву Лу, нѣ знам кѡко ћу да ви упорѣдим ѡвде нѣку мѡѡду Мх;

мѡѡѡна : **мѡѡѡна**: па мѡѡѡна пѣна У; али: да не бѡде мѡѡѡна шѡѡра Кр;

ѡгрѡмна : **ѡгрѡмна**: ѡгрѡмна ѡѡѡна Лг, а црква ѡгрѡмна, ѡгрѡмна црква Мх; али: бѡла је ѡгрѡмна Мх;

ѡлѡве : **ѡлѡва**: ѡлѡве сѡкѡе С; али: нѣг бѡла једна ѡлѡва, висѡка У, нѣкако ни су лѣѡи мѡмци, ѡлѡви Лу;

йѹсѹа : **йѹсѹа**: ијѹ, реко, **йѹсѹа**, реко, батѹна, па тѹ д ѹзне чѹвек па нѹ доват да бѹје ДД, па тѹ бѹла нѹка вѹда **йѹсѹа** Ш, и направѹ гѹбѹнцу, п ѹна **йѹсѹа** гѹбѹница овѹка Ко, али мѹја мѹјка прѹча да се вѹчѹ нѹка кѹцка **йѹсѹа** (ко ће да убије) С, а овѹ сѹд нѹије **йѹсѹа** несрѹѹа Гл, ѹндак бѹла и **йѹсѹа** прѹја Гл, ѹна **йѹсѹа** свѹкрва дѹшла ДД, родѹла **йѹсѹа** шљѹва Р, а јѹ **йѹсѹу** тѹ цѹцану аљѹну и поркѹтску Мх, умѹси **йѹсѹу** погѹчу Гл, па јѹдѹ **йѹсѹо** мѹсо С, имѹо чѹвек трѹ сѹна, **йѹсѹи** кѹки су Гл; али: **йѹсѹа** кѹћа Ш, с кѹга ћу дѹм у **йѹсѹу** пѹмрчину Р;

слѹо : **слѹа**: **слѹо** ѹко Су, **слѹе** ѹчи МО Се Ск Ш, **слѹо** црѹво В МО У; али: ѹна бѹла ћѹрава, **слѹа** Ш, чѹтри гѹдине сам је нѹговала **слѹу** Ш;

стѹара : **стѹара**: **стѹара** је вѹјска тѹшка бѹла Ли, нѹкад **стѹаре** бѹбе бѹле Мх, ѹнѹ пѹловно кѹје нѹје ни нѹво ни **стѹаро** Мх; али: и сѹд овѹко **стѹара** сам посѹдила десетѹну ѹцака Са, јѹ сам **стѹара** жѹна Мх, мѹјка ми бѹла **стѹара** Ск, овѹ је **стѹаро** Мх;

сѹва : **сѹва**: а инаѹе овѹко не мѹш **сѹва** рѹна Ко, слѹнѹна **сѹва**, Го, **сѹва** шљѹва Вр, **Сѹва** чѹсма ди је У, ко **Сѹве** чѹсме В У, јел за ѹѹга јел за **сѹву** грѹну Бд, **сѹву** прѹју Су, **сѹве** шљѹве Вн Ла Ш, **Сѹво** блѹто Т, **сѹво** мѹсо В Го МО; али: **сѹва** сам бѹла Кр, **сѹва** рѹба Ш, понѹсу **сѹве** слѹнѹне А, **сѹве** шљѹве Мх, дулѹци испечѹш, ѹни **сѹви** па лѹпи Ла, са грѹжђем **сѹвим** Кр, јѹло овѹко **сѹво** М, ѹмамо и сѹрово и **сѹво** мѹсо М, нѹѹе да јѹде **сѹву** рѹну М, мѹ напѹнимо тѹрбе, мѹло слѹнѹну **сѹву**, мѹло вѹшалке Су;

шѹшка : **шѹшка**: ѹно врѹта дебѹла **шѹшка** К, кѹже, кѹо, нѹводно да идѹ (у цркву), али не вѹрујем, **шѹшка** посла Мх, и тѹ **шѹшку** пољѹпрѹвреду сам ѹбѹјала Ос; али: стѹра је вѹјска **шѹшка** бѹла Ли, **шѹшки** послѹви Кр;

цѹлу : **цѹла**: тѹ се пѹца **цѹлу** нѹћ А, па **цѹлу** нѹћ арѹлаѹчу М; али: мѹн **цѹла** Азѹња мѹмака тѹла С, **цѹла** камѹра А, **цѹла** колѹна Ло, **цѹла** кѹћа Лу, нѹје **цѹла** папрѹка пѹњена Т, **цѹла** тѹ фамѹлија К, мѹте се **цѹла** кѹла јели двѹа кѹла на јѹдно дрѹво К, преко **цѹле** гѹдине МК, са **цѹлим** свѹтом С, свѹкрва ти опрѹла **цѹло** вретѹно Ск, копѹли **цѹло** лѹто Гл Ск, рѹди **цѹло** лѹто Су, **цѹло** сѹло Бд, тѹ се крѹне **цѹло** сѹло А МО, **цѹло** сѹло слѹви зѹветину и литѹју Се, **цѹло** сѹло вѹче Су Ш, да зарѹбу **цѹлу** ѹрмију нѹшу Ло, зимѹске сам лѹжала **цѹлу** зимѹ Су, **цѹлу** кѹћу зѹтру П, јѹ губѹм **цѹлу** имѹвину Лг, **цѹлу** нѹј смо седѹли А, **цѹлу** нѹћ шѹјемо В М МП, **цѹлу** нѹћ ткѹм Ск, **цѹлу** ѹѹву крѹшеш мѹтѹком Го, по **цѹлу** ѹвѹлију Ш;

црѹна : **црѹна**: волѹла сам мѹл да помѹгнем, **црѹна** Гр, **црѹна** жѹна ѹвек плѹти Др, **црѹна** Злѹта кѹ ѹрао С, **црѹна** мѹа мѹјка носѹла те га крѹтила Ла, **црѹна** мѹјка поглѹда га МО, **црѹна** мѹјка С, а **црѹна** мѹјка не дѹ Се, **црѹна** марѹма Ло, тѹ е **црѹна** мѹка, тѹ не ваљѹ (кад дете умре) Гл, ѹ, **црѹна** ѹсица (налетѹла у чашу) Бд, дѹ ћеш **црѹна** жѹно Бд, **црѹна** жѹно, грѹдна ли си рѹденица бѹла Бд, **црѹна** тетка Дѹсо, грѹдно си се мѹчила Ко, па што си напѹштила, **црѹна** Добрѹла С, кѹку, **црѹна** Злѹто, штѹ му ѹради С, **црѹна** Рѹса У, **црѹна** Сѹвка Вн, **црѹна** Светлѹна ДД, ѹј, **црѹна** нѹша кѹћа Р, и такѹ сѹдѹбина **црѹна** рѹстави не Ко, **црѹна** сѹдѹбина Се, у **црѹну** зѹмљѹ Ск, да сарѹни тѹ **црѹну** мѹјку Гл, предѹмо **црѹну** тежѹну Гл, кѹси **црѹном** косѹм Гл, погѹрила сам се до **црѹне** земњѹ Гл, па тѹ **црѹне** пѹре ДД, нѹки **црѹни** вѹпрѹви У, дулѹци **црѹни** Вн, тѹ **црѹни** Шѹфтарѹ ДД, ѹндак су бѹли ѹни **црѹни** вѹлики шпѹрѹти ВД, **црѹно** брѹшно Р, **црѹно** вѹно Го ДД Кр Ск Т, **црѹно** дѹте В, тражи **црѹно** грѹжђѹ МП, **црѹно** пѹво Ла; али: да ни не бѹде **црѹна** вѹда Гл, ѹвца **црѹна** свѹ, а јѹгѹѹе белѹ У, ал тѹ **црѹна** чѹрба дѹђе В, ни јѹдној снѹји јѹ нѹсам рѹкла ни

црне ни беле М, немој да им купујете *црне* мараме В, онѐ *црне* тѝце Т, *црне* чарѝпе Гл, гѝрвани су сѝмо *црни* Кр, онѝ сѝтно, *црно*, тѝ је бѝрут Мх.

У емфазии и облици неодређеног вида могу имати акценат одређеног: сѝд је *бѝсан*, бѝсан па прѝбесан нѝрод Ос, *лѝѝа* бѝла ки лѝтка (емфаза) Ли.

Компарација придева (прилога)

4.158. Наставци за компаратив су: *-ји*, *-ији*, и *-ши*.

1. У употреби наставка *-ји* нема знатнијих одступања у односу на стање у стандарду:

бѝљи мој вѝш В, *бѝљи* лѝба Др Ли, овѝ ти ѝерка *бѝља* него тѝ Ш, нѝ ми *бѝље* нѝшта Мх, ѝна *бѝље* знѝ него јѝ Мх, ѝна је волѝла *бѝље* да помѝже тѝ такѝ нѝшто Ос, да мѝло *бѝље* вѝдим У, сѝд, каже, мнѝго му *бѝље* Ш, *бѝљи* МП, а ѝн ѝпет *бѝљи* од мѝн Гл, ѝма мѝл и *бѝљи* Лу, нѝје бѝо *дѝље* Ло; *дѝбља* А, *дѝбљи* Гл, *дѝбље* Ку МК; *сѝуѝљи* Ос, свѝ је *сѝуѝље* Ли МК, *сѝуѝљи* Вн Ли П Ос, пѝсле *сѝуѝљи* мѝјстори М, *шѝуѝљи* Ос; мѝжда је *жѝвљи* од мѝн Кр, *сѝвљи* Ли Ос; *мѝње* зѝмље ѝма Кр, *мѝње* У, *мѝњи* Ос Ли, мѝло *мѝњи* од мѝне Гл, што је *шѝње* од рѝкѝ А, *шѝње* сѝкно А, *шѝњи* Ли Ос, *црњи* Ли МК, свѝ *црњи* од гѝрвана С, бѝо *црњи* Са; такѝ *шѝре* А МК; бѝо *бѝјже* Кр Ло, да је тѝ *бѝјже* Мх Ск, *брѝжа* Ли П, *брѝже* Лг Са, кад *брѝже* тѝ тѝ Бд, кошѝње ѝшло *брѝже* ВО, *брѝже* си урѝну Са, мѝло *нѝжа* од мѝжа Су, *нѝжа* страна Се, *нѝжи* прѝтисак ВД, на *уѝжи* крѝг Ос, дол *уѝжи* (лонац) Т; *лѝђе* Ли, *млѝђа* В Вн Мх Ос, тѝ *млѝђа* сѝстра Вн, кат сам бѝла *млѝђа* Го Са, за гѝдину си дѝнѝ *млѝђа* и од ѝгега Ск, а овѝј, тѝј *млѝђој* Ос, *млѝђи* Ку МП Мх П С Су У, ѝгѝв брѝт *млѝђи* В, двѝ брѝта, *млѝђи* од мѝн Ло, и брѝт ми бѝо *млѝђи* од мѝн Ш, мѝж ми је *млѝђи* гѝдину дѝна ВД, овѝ *млѝђи* нѝрод К, *млѝђи* сѝн Т, *рѝђе* имѝло тѝ Ос, *рѝђе* брѝдо (разбој) П, *слѝђе* В Гл, па *слѝђе* да јѝш Т, *слѝђи* лѝба Ос; *гѝиђи* Се, на *крѝђе* бѝло Лг, *љѝђа* бѝла нег јѝ Кр, кобѝла је бѝла *љѝђа* Лу, пѝла флѝше *љѝђе* ракѝје С, *љѝђи* К, *чѝршѝи* Ли Ос, *чѝшѝе* Ко, *чѝшѝе* брѝдо (разбој) П; *сѝрѝжи* Ос, *шѝѝжа* Ву, поставѝше и *шѝѝжу* артиљѝрију и мѝњу Ло, тѝ се *шѝѝже* износѝ Лу, *шѝѝжи* жѝвот Ву; ако је *јѝча* ВО, тѝ нѝје му је имѝло рѝвна човѝка *јѝча* од ѝгѝ Ло, *јѝчи* Лг Су, ел ѝни су *јѝчи* бѝли А, *јѝчи* од мѝн бѝо Ло, дѝда је бѝо *јѝчи* пѝвац од ѝца, а ѝтац је бѝо *јѝчи* пѝвац од мѝне, а јѝ сам *јѝчи* пѝвац од мѝји синѝва Лу, *јѝчи* лѝди Ос; *шѝшѝе* Ли.

И у нашем говору, као и у већини штокавских дијалеката (ареал в. код Реметића 1985:283, нап. 819), компаратив придева *висок* обичнији је с једним аналошким *љ* након јотованог сугласника корена *виш+љ+и,-а,-е*. Овај глас је, по мишљењу Ивића (... 1997:141), дошао из антонимског пара *дубље* да би се направила разлика између компаратива *више* (од *много*), уп. ако плѝтиш *вѝше*, *вѝше* бѝју (у звона) М и *вишље* (од *високо*), уп.: *вѝшља* страна Ли Се, подигнуто *вѝшље* Ли, овѝко *вѝшље*, гѝр Лу, *вѝшље* и бѝље Кр, *вѝшљи* Са, *вѝшљи* прѝтисак ВД, и ѝн бѝо *вѝшљи* Са, *вѝшљи* ми сѝн од снѝје Су, *вѝшље* мѝсто Рд, *вѝшље* бѝло В, дѝђе мѝло *вѝшље* А Су. У следећој синтагми увек се чува компаратив без гласа *љ*: за *вѝшу* школу Гл.

У примерима *врѝђе* (Ли) и *врѝђи* (Мх) додат је наставак *-ји* на већ јотовану партиципску основу *врѝђи* < *врѝђиши* од глагола *врѝти*.

2. Наставак *-ији* додаје се:

а) на нејотован корен и тада су облици компаратива исти као у стандарду:

слабија Др, *слабије* В, *слабије* А, *слабји* В, *слабију* Ла; *глушавији* Гр, и *здравије* тѠ М, *новије* Су; *шојлије* МК; *доцније* Ба, *зайворенија* МП, *израније* ВД, *имућније* кѹће С, *имућнији* П, *јефѣшинија* Гл, *јефѣшиније* Ку, *јефѣшиније* Др Ли, *касније* Вр Рд Се, тѠ су *кашњије* Ск, *крујније* В МК, *крујније* Вр, *ладнија* Ли, *ладније* Вр, *лаиније* Гр, *модерније* ДД МК, *одважњије* Рд, тѣ си *одморнији* Гр, на *осунчанија* мѣста Рд, *илоднија* У, *погодније* Вр, *јосније* МП, *јошѣеније* МО, *јошѣенији* Ли, *равније* Кр, *раније* А Вн Гл Гр Др Ку МК МП Рд С Ск Су, од *ранији* дѣна Се, *раније* МО, *савременије* Мх, *сигурније* А, *сигурнији* Ло, *сиромашнији* Р, ако је *сиротињија* девојка П, *сиѣиније* В, *шамнија* В; *остѣрији* Кр, *Ѡна стѣарија* од мѣн Мх, *стѣарије* смо поштовали У, брѣ *стѣарији* Гл; *богаѣија* П, *чисѣије* МК;

б) на већ јотован корен:

здравија МО П Т, *здравије* Ву, *здравије* Вн Кр Ш, *здравији* ВД Гл Р, *здравији* Кр Лг Мх П, *здравији* народ бѣо Се Ск, *кривљије* Се, *мршављије* Вн; *скуљљије* МК, *шојљије* В, *шојљије* В Су; *важњије* МО, *доцније* В, *доцније* Ли, *згодњија* Ли, *јамѣтњији* Ск, *зелењије* С, *инѣтересанѣније* В, *касњије* У, мал *крујњије* А, *крујњије* Др, *крујњији* В, *ладњија/лањија* Вр, *ладније* В, *ладнији* Ли, *мастѣије* Ла, *могуѣнији* Ли Рд, *модерњије* П, *мрѣњије* је мѣла (споро) Ли, *јамѣтњији* Др, *јисмењији* Ба, *јошѣѣѣнија* Бд, *јошѣѣѣнији* МО, *јошѣѣѣнији* МК, *јуњије* МК, *раније* В ВД Др МК, *раније* А Вн Ву Го Гр К Кр Лг Ли МО П Рд С Су, *раније* Бд МО, *рођењије* Гл, *сигурнији* Ло, *сиромашнији* Р, *сиромашнији* МО, *сирѠтњије* Бд, *сиѣнија* ВД, *сиѣније* А К, *сиѣније* Др, *сиѣнији* В ВД, *среѣњија* МК; *богаѣија* Ла, *богаѣији* Бд ВД К, *богаѣији* људи Гр, *јрошѣије* В Ла, *јрошѣији* ВД, *јрошѣији* Гр, *јрошѣији* чѠвек С, *чишѣији* С, *чишѣије* С.

Специфичност следећег примера јесте и у чињеници да је он изведен од именице *газда*, која је у семантичкој вези с придевом *богаѣи*, што у ствари и омогућује компарацију и ове врсте речи: Ѡни би тѣли вакѠ за малѠ *гажѣије* МО. Тако је и у Батовцу: а сѣд Цигани *гажѣији* него мѣ (мој материјал).

Преглед различитих мишљења о пореклу ових облика изнео је Милисав Вукићевић (1995:175 у нап. 396). Јотовани облици могли су настати аналогизацијом према облицима с умекшаним сугласником *скуљ(и)*, *здрави(е)* или контаминацијом двају наставака *-ј(и)ији* ради постизања експресивности израза, уп. *блакѣији* Ли.

Контаминирани и аналошки облици срећу се у Ш-В, С-В и К-Р говорима (Реметић 1985: 283, ареал је у нап. 818). Такве облике забележили смо и у Батовцу: *богаѣији*, *здравији*, *среѣњија*; *нѠвљи*.

3. Наставак *-иши* није толико чест и скоро да је везан за исте придеве који и у стандарду имају овај формант (*лак*, *леј*, *мек*):

лакше Вн Кр Ли Лу, да би се *лакше* кѹповало Бд, *лакше* се запѠсли В, да *лакше* Ѡда В, *лакше* тѠ идѣ Го, виде народ да је *лакше* К, а Ѡн је *лакше* мѠго да прође Ло, *лакше* кѠпам МК, свѣ *лакше* МО Ш, *лакше* ми да опѣрем нег да трљѣм Ос, *лакше* ми је С Са, тѣб је *лакше* нег мѣн Ск, *лакши* Гл, *лакши* жѣвот Ву, *лакши* посо Р;

лѣйша Бд В Вн Ву Го К Кр Лу М МО МП С Са Се Ск Т У Ш, јѡш *лѣйша* А, *лѣйша* нѣма ВО, ја сам *лѣйша* од нѣга била Са, ка дође Млада недеља, мѣ *лѣйшу* дрѣју об-
уѣмо Т, узели ми *лѣйшу* зѣмљу К, *лѣйши* Бд В ВД Ву Гр Др К Ко Ку Ла Ли МК
МО Мх Са Су Т, *лѣйши* мѡј ѡвај гѣрави Бд, ваѡш је *лѣйши* лѣба Ко, *лѣйче* Го; *мѣкша*
Гл, *мѣкше* Бд Ву, бѣрамо *мѣкше* шѡшке Су, *мѣкши* Ли.

Круг примера у којима се јавља наставак *-ши* проширен је и придевом *слаб*:
слѣйчи волѡви бѣли Лг, сѣт се *слѣйше* сѣје Лу, *слѣйши* Гр Т, кѡ је јѣчи, ѡн бѣо, кѡ је
слѣйши, ѡн бѣго Мх. Тако је и у Батовцу: *слѣйша* (мој материјал) и у Врачевом Га-
ју: *слабши* (Ивић 1958:338). С различитом фреквенцијом овај наставак среће се и
у другим говорима: код Биограчића (Ивић 1978:163), у Ресави (Пецо-Милановић
1968:102), у Трстенику (Јовић 1968:113), у Крагујевачкој Лепеници (Вукићевић
1995:176), у Рачи Крагујевачкој (Р. Павловић 1982:31), у Левчу (Р. Симић
1972:341), у Доњој Мутници (Ракић 1990:97), у Качеру (Д. Петровић 1999:391), у
Драгачеву (Ђукановић 1995:142) итд.

У усамљеном облику *лѣнчи* „лењи“ (Т) уместо наставка *-ји* аналошки се ја-
вило *-чи* према примерима са сугласничком групом *-йичи>-йчи* (*слѣйчи*). Слично
је и у Ресави: *црнчи*, *здѣрвчи* (Пецо-Милановић 1968:342).

У два пункта забележили смо и један пример изведен од показне заменице
ѡак- и суфикса *-ши*: *ѡѣкши* Гр, ѡнда је *ѡѣкши* кокуруз слабији, лѡшни В. Дакле,
овај компаратив представља суплетивни облик од позитива *слаб* и *лош*. Иначе
сличан компаратив налазимо и у старословенском језику *ѡачаи* (од *ѡак* + *ѣи*)
ѡачае, *ѡачаши*, али и у говору Драгачева (Ђукановић 1995:142), Левча (Р. Си-
мић 1972:342) и Груже (Стевовић 1969:468).

4.159. Суплетивну творбу компаратива имају следећи придеви:

добар: ова ти ѣрка *бѡља* него та Ш, ни ми *бѡље* ништа Мх, ѡна *бѡље* знѣ не-
го ја Мх, ѡна је волѣла *бѡље* да помѣже тѡ тако нѣшто Ос, да мѡло *бѡље* вѣдим У,
сѣд, каже, мнѡго му *бѡље* Ш, *бѡљи* МП, а ѡн ѡпет *бѡљи* од мѣн Гл, ѣма мѡл и *бѡљи*
Лу;

зао: ѡна јѡш *гѡра* ВО, а ѡна јѡш *гѡра* од мѣн Лг, *гѡра* сам о детѣта Го, *гѡре*
Гр, тѡ свѣ на *гѡре* идѣ Ву, ја сам *гѡре* бѡлестан кад не рѣдим Кр, па *гѡре* да бѡде М,
а Рѡси (војска) тѡ ниј имѡло *гѡре* пцетѣне, *гѡре* животѣње и *гѡре* каљѡвштине У,
мѣн јѡш и *гѡр* укѡчи Го, *гѡри* је нег пцѣто Ос;

велик: *вѣћа* А, *вѣћа* унѡка него снѣ М, а мајка јѡш *вѣћа* нег чѡвек јом МО,
нѣјвѣће мѡке Бд, *вѣћи* од нѣга М, Мѣћа, ѡн бѣо *вѣћи* Са;

мали: мањѣ зѣмље ѣма Кр, *мањѣ* У, *мањи* Ос Ли, мѡло *мањи* од мѣне Гл.

4.160. Суперлатив се гради помоћу речце *нај-* која исто носи акценат и која
се не одваја од компаративног дела, осим у ретким случајевима:

а) Пѡжаревац, Смѣдерево, тѡ ни е *нѣјблѣјше*, а вѣћа Смѣдерево Ос, ѡтац ми
бѣо *нѣјбѡљи* богатаѡш у Врѡново Вн, *нѣјбѡљи* Лу У, на *нѣјгѡре* мѣсто Ос, свѣ *нѣјгѡ-*
ре лѡде Бд, тѡ су *нѣјгѡри* лѡди ДД, тѡ је ѡтров *нѣјгѡри* Бд, *нѣјгѡри* је Ли, *нѣјгѡри*
Лу, *нѣјгѡри* ми бѣо тѣј Чѣда Мх, тѡ *нѣјмањѣ* дѣте Мх, тѡ *нѣјмањи*, мѡлађи син Т, *нѣј-*
мѡлађа Ло, *нѣјмѡлађи* Гр Са Т, *нѣјмѡлађим* Т, *нѣјскѡйѡу* А, *нѣјслађа* Др, *нѣјслађи* па-
сѡљ ВО, *нѣјѡињи* А У, тѡ је дѡн бѣо *нѣјѡрњи* у живѡту С;

б) *најјефтиније* жито МО, *најојасније* Вр, *најјоштиније* Ву, *најчестийији* Бд, *најчестийији* Бд;

в) *најбогаћи* Ла Ли, *најгрешњи* Бд, *најгрешњије* Бд, *најздрављије* МК, *најздрављи* В, *најојашњије* Мх Рд, *најојашњи* Р, *најојашњији* П, *најјугије* Рд, *најрођењије* Гл, али ливатски је *најјособљи* мѐд Ву, *најјисобњи* Ву, *најчишија* Се;

г) *најлакши* живот Ву, *најлејша* МК, направно *најлејшу* кућу ВО, *најлејшу* шумицу А, *најлејши* Бд, *најлејши* штоф је био десет йљада Ск;

д) Васиље *нај* ме више обилази Вн, она *нај* ме идише Ш.

4.161. Формант *йо-* употребљава се с позитивом и с компаративом а изражава умањен степен нечега:

а) *йовелик* је био В, а ово ми је жито мало *йовлажно* А, *йогус* пасуљ Ш, ја волим мало *йогусто* Ш, *йодалеко* ко до поља пута до Кољара В, то је *йодалеко* о села В, тунак *йокрајко* дође В, *йониско* В, опредемо *йошанко* А; уп. и он био цгољав, мршав, *омали* В;

б) *йовеће* В, удићи меса *йовећи*, дебѐли МО, било је дете *йовеће* Ш, дѐ се сѐћа гѐр на дрво (да се баба могла сакрити јер је) дрво *йовисоко* Вн, имала *йовише* деца А, није мало, него *йовише* Ш, нама *йодаље* там то имање Кр, ораѐници су били *йомањи*, нису били већи, мали А, *йојрошија* Гл, уп. и *најјошањије* Се.

Особености појединих група придева

Присвојни придеви

За творбу присвојних придева употребљавају се следећи суфикси: *-ов/-ев*, *-ин*, *-ски*, *-чки*, *-ији*, *-ји*.

4.162. Наставци *-ов/-ев* имају скоро идентичну дистрибуцију као у стандардном језику, што значи да, иза (некада) палаталних сугласника, не долази до потискивања *-ев* (4.149). Тако је код присвојних придева од властитих имена типа *Борис(л)ав*, *Јаков* и сл.: *Борисављев* Вр Лг Мх Су, *Борислављево* П, *Владисављев* Вр, *Војисављево* Вр Лг Мх Су, *Добросављево* Вр Лг, *Драгослављево* Мх, *Живосављев* Мх, *Милисављева* Вр Лг Мх П Су, *Милосављеви* Мх, *Радисављев* Вр, *Радосављев* Лг, *Радосављев* Мх Су, *Свѐјисављев* Лг Су; *Јаковљев* Вр Лг П. Овако је у говорима централне Шумадије (С. Реметић 1985:278), Раче Крагујевачке (Р. Павловић 1982:30) и Батовца *Драгослављев*, *Милисављев* (мој материјал из упитника).

У П од једне информаторке на директно питање добили смо и ове одговоре: *Драгосљево* (имање), *Милисљево*, *Радосљево*.

Међутим, присвојни придеви од заједничких именица типа *брајѐ*, *зејѐ*, *син* и сл. имају изгледа чешће облике с *-ов*: *брајѐова* жена Бд, *брајѐову* Бд, *брајѐово* Лг Мх П, *зејѐова* коља Лг Мх, *мужсова* мама и таћа Се, *синов* Лг Мх. У два северо-

западна села забележено је и неколико потврда с *-ев*: *брајшовљев Су, зџшовљев П Су, синовљев Су*. И у Батовцу имамо и *брајшов* и *брајшовљев*, али је потребно рећи да смо овај други облик добили на основу упитника (мој материјал).

4.163. У творби присвојних придева од именица м. р. на *-а*, као што је и очекивано, у овим говорима не јавља се наставак *-ов*, већ *-ин*:

дѣдин прозор Вн, *дѣдина* сестра Лу, *дѣдино* У, са Љубинку *Бџјину* П, *Вла-дѣйна* ћерка С, *Дачина* мајка Ла, *Драјжини* чѣтници Кр С, није *Драјжин* М, па то је *Ђурѣно* девојче Са, *Јовина* Са, *Миќино* дѣте Лг, *Мџмина* С, *Пајин* дѣда Ш, то је ујац *Рајшин* Лг, на *Туџин* дан А, *Чѣдино* годиште Бд; *мајшерин* јѣзик Ву, *мајшерина* маћи С, то *мајшерина* Мх, ѣд у п...у *мајшерину* ДД, у п...у *мајшерину* Ш.

Присвојни придеви на *-ин* од именица ж. и м. р. на *-ица* не познају промену *-ц* у *-ч*: *Вѣрицина* маћи Ск, *Зџрицина* Гр, иза *Зџрицине* кѣће Гр, *Љубицин* ВД, *Милицин* ВД, *Надицина* мајка Ву, *мајкицин* У.

Овом особином наши говори везују се за бачке (Поповић 1968:183), банатске (Ивић ... 1997:144) и сремске говоре Ш-В дијалекта (*Вуќицина*, *Милицина*, *Вѣрицина*, мој материјал), за источнију зону К-Р дијалекта Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995:115,173), за Жупу (Алексић — Вукомановић 1966:306), за Батовац: *Милицина*, *Вѣрицина* (мој материјал).

На директно питање у В добили смо и ова два одговора: *Драјгичин*, *Милицин*. Поред ова два примера забележена су још два у називима врсте грождја и деције игре: *лисѣчина* Ла МП, *лисѣчино* кѣло Ли.

Измењено *-ц* у *-ч* имају говори централне Шумадије (Реметића 1985:277), Крагујевачке Лепенице, осим источније зоне К-Р дијалекта (Вукићевић 1995:115,173), Груже (Стевовић 1969:461), Колубаре (Б. Николић 1969:48), Мачве (Б. Николић 1966:266)

Измењен сугласник је и у присвојном придеву од именице *оџац*: *џчина* сестра С, *џчине* сестре Ос, *џчино* ѣме ВД, славим и *џчину* славу Вр.

4.164. Код присвојних придева од именица ж. р. на *-к-* нема више алтернације сугласника *-к-:-ч-*: *девојкин* вѣнац МО, *девојкин* џтац Рд, *девојкин* пешкир Ли, ко *девојкине* кѣће П Ш, *мајкин* брѣт Мх У, *мајкин* прѣстен В Ли, *мајкина* душица Ли, *мајкина* мајка Мх, *мајкина* слава Вн, око *мајкине* нѣге П, *мајкино* имање Ву, *ѣилкино* перо Ли, *Пѣра* *Радџкин* У, *свасѣѣкина* ћерка С, *ћеркина* кѣћа Р.

У овом типу примера одсуство алтернације је условљено и додатним фонетским разлозима, гласом *-ч-* у корену: *мачкина* длака ВД Ли, *мѣчкине* нѣге Р.

Алтернацију бележимо у именици *свасѣѣчина* Рд.

Промена *-к-* у *-ч-* по правилу изостаје у говорима централне Шумадије и већини говора Ш-В и С-В дијалекта (Реметић 1985:277, нап. 807). Ареалу оцртаном у претходној напомени прикључујемо и банатске говоре Ш-В дијалекта (Ивић ... 1997:143) и говоре Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995:115), у којима се аутору поткрала омашка у коментарисању примера овог типа. Наиме, изнад примера типа *Миљкине* џвце стоји коментар да „У присвојним придевима на *-ин* изостаје алтернација *к:џ*“, а требало би *-к-:-ч-*. Алтернација ових гласова јавља се у

говорима колубарских села (Реметић 1985:277), ваљевске Колубаре (Б. Николић 1969:49), Драгачева (Ђукановић 1995:141).

4.165. Наставак *-ски* веома је присутан у творби присвојних придева.

1. Именице ж. р. на *-ија* присвојни придев на *-ски* граде на два начина:

а) додавањем на именичку основу *-иј-*: *артиљеријски* Т, *аустријска* Ло, *аустријске* Бд, *аустријски* А, *аустријски* Бд, *аустријски* Ло *аустријски* војник Рд, у *аустријску* војску ВО;

б) додавањем на придевску основу *-ин-*: *акцијски* дџан Вн МК, *аустријски* рат Лг, *аустријски* Бд, *аустријски* ДД, *комијински* ВД, *комијинске* Ву, *комијинско* Са, *Сјајински* бунџар Вр, *Сјајински* бунџар Вр, *шумадинске* дивизије Ло, *шумадинске* свиње Су, *шумадински* чај В Вр МК Су, на *шумадински* ДД.

Овај други тип творбе јавља се и у осталим говорима Ш-В и С-В дијалекта (Реметић 1985:277 и нап. 808 у којој је наведен ареал). Од новије литературе навећемо и говоре Баната (Ивић ... 1997:149) и Драгачева (Ђукановић 1995:142).

Потискивање наставка *-ијски* (*шумадијски*) условљено је чињеницом да је он представљао изузетак од правила по којем се суфикс *-ски* везивао само за деривациону основу на консонант. Прилагођавање овом моделу творбе постигнуто је увођењем *-н-* (*шумадински*). Тако је исто и од српскословенског *божаски* добијен облик с *-н-*: *божански* (Ивић... 1997:149).

2. Наставак *-ски* ретко се додаје на деривану основу:

а) *деијинска* (*деијин-јь-ски*)¹⁸ пџла Са, тџ је *деијински* Лг, *лањске* гџдине М (*лан-јь-ски*), *цигањски* (*циган-јь-ски*) У;

б) *беловинске* Ос, *бетиџнске* П, *браџнско* МО, *госијинска* сџба Др П, *живијинско* К, *живијинско* Рд, *јарговџнске* Ос, *џијијински* сџд Бд, *румџнски* Р, *стијаринске* кџће Ск, *Цигањска* маџла Мх, *Цигањска* маџла С, маџку ти *цигањску* МП, *цигањски* У, тџ е *цигањско* Са, *шијнска* кџла Ли; уп. и *деијенски* „деији“ (Реметић 1985:139); *коњска* кџла Ба, *кџнска* кџла Бд Вн, *кџнски* босиџак ДД, *свињска* Го, опџнци *свињски* Кр, *свињско* џџбре Т, а џем и *свињско* Са, *свињско* мџсо В Кр Лу Мх Рд, *свињско* печџње Вн Ли Се Ск, *свињско* Ба МО, *свињска* Ба.

3. Ако се испред наставка *-ски* налази *д/џ*, присвојни придеви имаће следеће ликове:

а) *колиџба винограјтска* Ло *госиџтски* Ли Мх, *грајтски* Мх, *ливајтски* Ву, *свејтски* рџт Би Ву Гр, ви сте *свејтски* чџек ВО, Првог *свејтског* рџта Би;

б) *џироски* рџд С, *свејска* крџза ДД;

в) у *валиџки* дџм Др, *госиџка* Ли, *госиџки* Ку Ли Мх Су, по *госиџким* Ли, *сџџки* пџзив С; *свејки* Ли, *свејког* А, и адв. *љџџки* А Кр, ја не мџгу *љџџки* ни да ти говџрим Гл.

¹⁸ Уп. примере *деији* у т. 4.167.

4. Ако се основа завршава на *-ћ*, присвојни придев на *-ски* имаће следећи гласовни лик:

а) *Васиљевици* К, *Дјевицке* колибе Ло, *Ђаковици* млин К, *Марковици* ђерам Бд, *Миџица* маџа П, *Петрџици* К;

б) али и: *божјћске* пѣсме М; *Сибјнџиски* крај МО; у ово плѣме *Влајќџовићко* Т, *Недићко* имање А.

5. Особености појединих придева на *-ски*:

Уместо придева *божјићне* срећемо: пѣва *божјићске* пѣсме М.

Без форманта *-(љ)ен* јавља се придев: *богџјџвска* вџда М.

У примеру: пѣвау *божјјанске* пѣсме С, имамо три форманта за творбу придева (*ј+ан+ске*).

Два су посесивна форманта *-ов-* и *-ски* и у примеру: *Крисићџовски* мџка Бд.

Форманту *-ски* претходи *-ен-* у примеру: *црквџенско* ДД, *црквџенске* ствџари ДД, *црквџенске* цѣне ДД.

Присвојни придев од имена главног града Македоније не гласи *скојски*, већ *скојџански* Ло.

Присвојни придев *славџарска* (свѣћа С) не твори се директно од корена *слав-* већ преко именичког суфикса *-ар*.

У С нисмо чули придев *домајински*, већ само: тџ је *домџјска* кџћа, а бџш *домџјка* кџћа и пропађе.

Од именице *ђаво* нисмо забележили придев *ђавољев*, већ: у *ђавџлски* нџрџди ДД, на *ђавџлску* страну Вр.

Од именице *во* присвојни придев скоро увек гласи *воловски* а само једном *вољуски*: *вџлџвска* кџла Бд, *волџвска* кџла Ба Ку С, *волџвска* кџла А ВД Ли МК, на *вулџвска* кџла Вн, *вџлџвски* јџрам Бд, *волџвском* зџпрегом Рд, рџду *волџвску* Р; али: *вџлџска* кџла МО; уп. и: у кџла *волџвџка* Т.

Уместо придева *комунистџичко* и *лудачко* забележили смо: онџ правило *комџнијско* Т и *лудџински* Т.

Забележили смо и два примера поименичених придева: па сам бџла и мџшка и *жџнска* Ла, панталџне нџсу *жџнске*, панталџне мџшке, кџко мџж да знџш кџ је кџ Ск.

4.166. Следећи присвојни придеви се завршавају на *-чки*:

врџџвачка кџса Вр, *жџлџзничка* прџга Вр, *жџлџзнички* сџобраћџј Вр, *зџјенички* Ла, пџмпа *кулџшка* Ку, на *кулџчки* Грџд Ку, *кулџчко* кџло Ли, имџо *лудџачко* уверѣње Су, *рџдџначко* кџло Ли, *јџковачки* пџсар Т. тџ *селџвачка* кџњџга Лу, *јџрџјички* венчићџи А, *шџлџначко* кџло Ли.

Следећи примери су обичнији у стандарду с другим суфиксима *-ин* и *-ски*:

Владџчки Хџн Р, *морџвачке* сџкње са шџру Су, *морџвачки* гџвор Вр, али и: мџџо сам у морџвку која е рџдџла на *морџвску* вџду Ли.

Од ојконима *Осијаоница* и *Лугавчина* присвојни придеви гласе: овџ је *сијчанска* и ова *лугавачка*, једна црква на два сѐла Ос.

4.167. У творби присвојних придева учествује и суфикс *-њи (<-н+ји), -ња, -ње*:

на *Бадње* вћче Вр Гл Ли МК МО МП Мх, на *Бадњи дан* А ВД Вн Ву Го Кр Ли Ло Мх Т Ш, очи на *Бадњи дан* Ос, *вечерње* млеко Мх, тџ је *годишње* ВО Лу, *гџрњи* камен А, *Гџрњи крај* Вр, *Гџрњи* Милановац В, *гџрњи рћд* Др, *данашње* сћло Бд, от кога је настало *данашње* сћло Ўдовице У, и дан *дањи* МО, и данас *дањи* МО, и данас *дањи* А, маџи *деџиња* Ли, смџкве ко *деџиња* пћсница Т, ја сам вукла *деџењи* деџо (наследства) С, испод нџгу *деџињи* Мх, ћћмпер *деџињи* Са, *дџљњег* Мх, *Дџљњи крај* Се, *дџљњи* снџп У, *дџњи* камен А, *Дџњи крај* Вр, *дџњи* снџп Вр, *задње* време Лу У, *задњи* краџови А, *задњи* трап Р, ако је тџ *зџмње* дџбо Би, бџло *зџмње* дџбо Ос, у *зџмњим* времену Ли, *зџмњо* време П, *јесћње* време Би Лг, *јесћње* орање А, *јесћње* славе Ли, *јесћњи* Ђурђџц ДД С, *јџџарње* млеко Мх, море, ћџти, та рџба кџј зна *кадашња* је, кџј зна *кадашње* је тџ ДД, тџ кџј зна *кадашњи* је Ла, *кокошиња* бџлес Др, *кокошиња* јаја Се, *кокошиње* мћсо ВО Т, *кокошиње* пћро Ли, *лћбње* брашно Се, *лћиња* времена Би, *лћиње* време Вр Лг Мх, *лћиње* је дџбо бџло ВО, бџло *лћиње* дџбо Ос, *лћиње* јагње Са, свети Никџла *лћињи* Ла Ло, *некадашње* жџто Мх, *пџследњи* ваџн Вн, *пџследњи* џџак ВО, кат су *пџследњи* пџт дошли Др, *пћредњи* краџови А, *пћредњи* трап Р, *садањи* наћрод Гл Ли, *садање* време Ли, од овџ *садашње* Раџинце Рд, на вћрата *сџбња* Р, *Средње* бћрдо Бд П, *средње* домаџнство Мх Рд, та *средњи* син Са, *средњи* пћс Су, џтуд од Македџнију од *сиарџињи* наћрод П, па рџбу кџпимо, *шарању* кџпимо (дунавска рџба) Ос.

Придеви типа *божџињи*, *домаџни*, *куџни*, *моџни*, *џлуџни* гласе: *Божџињи* пћс Би Ли Ш, *јџтро* *Божџињо* Ли, *домаџињи* Вн, прет кџџиња вћрата Гр, џн није кафџнски, него *куџиња* пиџаница С, помоџнице *куџиње* У, *куџињи* пћра У, и ни сам *моџиња* МО, *џлуџињи* болесниџ У.

И у нашим говорима, као и у банатским (Ивић ... 1997:145), овај суфикс је нешто фреквентнији него у стандарду, али се срећу и форме без *-њи*:

дџјни вћш С, *Дџјни* крај С, *дџљна* Су, у *дџљну* фиџџу Ш, на *дџну* онџ стџницу Се, *дџљни* Др У, *дџљни* вћш Ск, *Дџљни* Град Ку, *Дџљни* Милановац В, и дан *дџни* Ба, и дан *дџни* Вр Ву МК Мх, и данас *дџни* ме боли Ли, хћклам и данас *дџни* Се, и данас *дџни* литџје не ма Се, и данас *дџни* џна пћва Гл, и данас *дџни* У, *сиџљни* Са, *лћињо* време П; *Божџињи* пћс Ш.

У творби присвојних придева суфиксима *-ји/-јћ, -ја, -је* дошло је до јџтовања и осталих сугласника: *говћђа* бџлега Го Рд, *говћђа* шџнка Т, *гџвћје* мћсо Ба, *говћје* мћсо В Ли МК, *говћје* сириште С, и стџпе *говћје* ВО, *говћји* Т; *дџвћа* гџска Ли, *дџвћа* лџза Ло, *дџвћа* пџџвка Ли, *дџвћа* рџжа ВД, *дџвће* гџске Вн Ли Мх, *дџвће* кџрџшке Ла, *дџвћће* кџрџшке У, а џма и *дџвћће* пџџвке Ос, *дџвћћи* К, *дџвћћи* пџџ ДД, *кџравље* млеко Ба В ВО Ла Ло МК Мх Ос С, а подлџвало се сириште ели *кџравље* ели џвче Т, *рџбћа* чџрба ЛО, *рџбће* брашно М; *Миџџџдан* Мх П, о *Миџџдану* В, *џлиџињаче* (врста јабука) Ос; али и: *Иџандан* Бд, *Иџандан* Ку Р, *кџжне* џпанке Ск, *кџжне* тџрбе Лг.

4.168. Као и у говорима централне Шумадије (Реметић 1985:279), Биограчића (Ивић 1978:163) и тамишкој зони Баната (Ивић ... 1997:146) и на нашем терену срећемо присвојне придеве са суфиксом *-ећи*, али не и *-ећију*, како је у кииндској зони. Ови придеви се творе само од именица које означавају животиње:

*гускѐће месо*¹⁹ Ос, *гучѐће месо* Т, *гүшиће месо* Ба Кр Мх, *јагњѐће месо* Ку МК Рд Т, *јагњѐће сйриште* Р, *јарѐће месо* Рд, *јунѐће месо* МК, *мишѐћа* Ли, *овчѐће месо* Ск, *йилѐће месо* Ба В Ло МК МО Мх Са Ш, *йилѐће перо* Ли, *йловчѐће месо* Т, *йрасѐће месо* Ло МК Т Ш, *йрасѐће сармице* Т, *йсѐћи* ДД, *сриѐћи* Ск, *йелѐће месо* МО Мх Р Т, *йелѐће сйриште* Ш, *ћурѐће месо* ВО Кр Ло МО Мх Са Т, *ћурѐће перо* Ли; уп. и ја нисам никад била *јѐшнећа* Ла, али није баш толико *јѐшан* Ко. Забележена су још два примера на *-ћи*: машина *вршѐћа* А, мөгли би да снабдевају чистом *йи-јаћом* вөдом У.

Аналошко уопштавање јотоване основе среће се код именица које означавају месо наведених животиња:

говѐћина Ли, од *говѐћине* ВО, *говѐћине* Бд, *гускѐћина* (у одговору на директно питање, вероватно импровизација) Ос, *јагњѐћина* Вн, *јагњѐћину* Р, *јарѐћина* Вн, *йилѐћина* Ла, *йилѐћине* У, *йилѐћину* да купим Лу, *йрасѐћина* Вн Ла Р, *йрасѐћине* Го, дај ми *йрасѐћину* Лу, *йелѐћина* Вн Ш, дај ми те *йелѐћине* Лу, па печена *ћурѐћина* Ла Лг;

али и: *јагњѐћина* МП Ос, *јарѐћина* Ос, *овчѐћина* Ла Ли МО МП Ос Р Ск, *өвчѐћине* Бд, без *овчѐћине* Вр, дај ми *овчѐћину* Лу, не вөлим *овчѐћину* Т, *йилѐћина* В МК Ос, *йилѐћине* ВО, *йловчѐћина* Ос, од *йрасѐћине* Ос, *свињѐћина* Вр Ла Лг Р, *свињѐћине* ВО, *йелѐћина* Лг МК, *ћурѐћина* Ос.

Образовање ових и других именица на *-ина* могло је ићи и преко присвојног суфикса *-ов/-ев*:

овчѐвина Ку Ш, *брез овчѐвину* Ш, *йрасѐвина* Т, *свињѐвина* Ку;
букөвина В, *лүковина* Ск, *орөвина* Ск, *церөвина* В, *цигањөвина* (врста дрвета) В.

4.169. Код придева добијених старим наставком *ѐји*, *-ѐја*, *-ѐје* срећу се различити облици:

а) *цө* *Бөѐѐји* дан МП, *Бөѐѐји* дан (Благовести) Мх, *ањѐели* *Бөѐѐи* МО, *ми* *смо* *сви* *Бөѐѐи* Са, *Бөѐѐија* вөра Су, *Бөѐѐија* мајка К, *рөч* *Бөѐѐију* Ко, за *Бөѐѐију* мајтер Лу, *Бөѐѐије* дөте МП, от *көзије* длаке А, *көзије* млөко Ос, *көкөшије* мөсо Кр М, мөсо *көкөшије* Са, *мачѐија* длака Ли, глава *чөвѐчѐија* Р, *мирис* *чөвѐчѐије* рүкө А;

б) *Бөѐѐји* дан Мх, на *Бөѐѐји* сүд П, *көзја* брада С, *гүшчѐји* ћүвөч Ск, *дөчѐји* жйвот Би, *көзје* мөсо В Кр, *көзје* млөко Ба В ВО Ла Ло МК Мх, *йачје* мөсо Кр, *чөвөчѐји* жйвот ВО;

в) *Бөѐѐи* дан Мх, *Бөѐѐи* сйн Лг, *гүшөче* мөсо Ш, *гүөче* мөсо ВО, *дөчө* мөсо Ба В ВД Го К Кр Ли МК Мх Рд Са Т Ш, *дөчө* мөсо К, *дөчө* млөко Ба В ВО Ла Ло МК Мх

¹⁹ Овај облик је добијен на директно питање и вероватно представља импровизацију.

Ос С, печење *ѿвче* Вн Се, *ѿвче* сàрмице Т, *ѿвче* сїриште С, *ѿвчи* лѳј Вн Ш, *ѿвчи* сїр Ло, *їлѳвче* мѳсо Ли, *їлѳвче* мѳсо Ба Ш, *їлѳвче* мѳсо Ло Мх Са, *їлѳвче* пѳро Ли.

Особености осталих врста придева

4.170. Навешћемо творбене особености неких придева.

1. Једносложни придеви типа *глуї*, *дуг*, *лак*, *мек* могу се јавити и са разним суфиксима:

а) *глуїавїји* Гр;

глуї Ли Ос, *јà* *глуї* и не сѳхам се Лг, а *јà* као нѳћ *глуї* Лг, *глуїа* Ш, нїсам бї-ла нѳка *глуїа* Гр, нѳма смїсла да се прàвим *глуїа* Ла, *глуїљи* Ли, *глуїо* А.

б) Чешће се употребљава облик *дугачак* (према *країшак*) од *дуг*:

код нàс (је) *дўгачак* вàл, а тàм вàл мàли, *крàшак* вàл Ос, бїо *дўгачак* вѳш С, па и сàд је *дўгачак* дàн Са Су, *јàмић* *дўгачак* Су, у тàј пѳток *дўгачак* Су, колїки ни је рѳп *дугàчак* Р, *дўгачак* шàтор Лг, колїко сам *јà* *дўгачка* М, *дўгачка* камàра А, ѳна кўћа *дугàчка* ДД, кад је сѳба *дўгачка* А, него бїла *јастучàра* сукња па *дўгачка*, заљубио се дѳда у *дўгачку* сукњу Ос, *овѳлке* *дўгачке* Ос, а *дўгачке* (да-ске) по двà мѳтра М, *дўгачке* кошўље Ск, *дўгачке* сукње Др, толико *дўгачко* А, їма тàко *дўгачко* ВД, тѳ је *дўгачко* А Др Лу, *дугàчко* се носїло Р, па не мѳгу, брѳ, *дўгачко* брѳдо Мх;

мѳј жївот нїје *дўг* Ло, сàмо тѳ їма *дўга* пѳсма Лг, тѳ је *дўга* прїча Др, *дўге* кѳсе Гл, *дўги* рукави Ск, *Дўго* пѳље Рд.

в) Нажалост, у грађи се нашла само једна потврда за придев *лак*: *лàк* си тї за тѳ Лг.

г) Подједнако се срећу облици *мекан* и *мек*:

мѳкан Рд Су, *мѳкана* Кр, која е *мѳкана* шўшка Ву, *мѳкану* шўмицу А, лѳпо *мѳкано* Кр, сàд їма *мѳкано* све Мх, овѳ је *мѳкано* Мх;

а *мѳк* је, лѳп Бд, *мѳк* ко дўша Вн, сàмо је *мѳка* ДД, *мѳка* кѳса С, док су *мѳка* ўжа Рд, опѳре се па *мѳко* Ш, дрво *мѳко* Вр Ос, да бїде *мѳкише* за копање В.

2. Двојство облика срећемо и код придева *другачїји/друкиши*:

другачї Кр, *другачїји* је жївот П;

тà су времѳна бїла ѳнда мнѳго *дрўкиша* Би, *дрўкише* онѳ дїње Т, *дрўкише* жѳне Лг, їмају *дрўкиши* рѳчник Ск, рѳчник је сасвїм *дрўкишији* Ск, Рўси су *дрўкиши* ДД, ѳїн је сїр *дрўкиши* Т.

3. Придев *узак* бележимо само с тим суфиксом, а не и с *-ан*: *ўзак* Су, па мàли плàц, *ўзак* Ву, *ўзак* сокàк ВО, *ўско* Су, ископа *ўско* Ск.

4. Од именице *жалан*, а не од оне са суфиксом *-осїи*, твори се придев *жалан*: *жàлан* Ли У, ѳна ће бїде *жàлна*, *јà* ћу бїдем *жàлна* Ск.

5. С формантом *-љив* бележимо следеће примере: *болешљива* В, *издржљив* В, *ниси њанљив* Ш, *завесе биле њељиве* У, *њељиви* волџи Р, *Бџг* ти дао орлџе нџкте и *сврбљиво* дџпе Др; али *њескајива* зџмња Кр.

6. Придев *низак* обично се јавља без *с-*: и бџо *низак* С, а праг *низак* Лг, *низак* прџтисак Ш, *низак* чџек Р, *ниска* кџћа А Вн У, *ниска* мџста Ли, *ниски* волџи Р, *ниско* А Гл, сишџо *ниско* С, унџка ми мџл *нижа* од мџжа Су, па онџко *нижа* А, *нижа* страна Се, кџко онџј бџга *ниже* (адв.) зџмље и он за њџм (авионом) С, *нижи* ВД Ли, мџ смо *нижи* Кр, *нижи* прџтисак ВД, *нижи* стџлежи Ос; уп. и *низина* Ли, али уп. (адв.) па тџ је *сниско* Ш, џћу да спџстим, ал на *сниже* не мџгу Лг.

7. Придев *срећан*, *срећна* срећемо у три варијанте:

срећан В Гл Ла Ли Лу Р;

срећна Бд, *несрећна* У, нек ви је *срећно* Ла;

срећња сам ВД Ву Ла С Ш, *срећња* МК.

8. Појава форми типа *болесан* јавља се у југоисточној половини штокавских говора (Ивић ... 1997:144) у којима се финална група *-сти* свела на *-с*. Но, облици м. р. добијени су аналошким путем према облицима у којима је дошло до испадања *и* у сугласничкој групи *-сиин-* (*болесна*, *болесник*). У нашој зони, што је и очекивано, срећу се чешће облици без *-и-*:

бџлесан А Вр ДД Др Кр Ла М Мх Ос Се Су, *жџлосан* В ВД Вн, *зџвџсан* ДД, *мџсан* В ВД Вн Ло П С У Ш, *иџсан* В Ву Ла МП У Ш, *рџдосан* Ли У, *свџсан* ВО Ос, *чџсан* крџс Ло;

бџлестан Бд Гл Кр Лг МО, *свџстан* ВО Гр.

4.171. Од корена *близ-* нису само изведени прилози *близо/близу*, већ и придеви:

идџм пошто ми је *близа* њџва В, кад је *близа* њџва Ли, *близе* њџве Ву; фамилија свџ онџ рођџна, мџло *ближна* Ву, тџ *ближна* сџла Гл, *ближни* рџђаци А, уп. и *далџк* Ли.

У централној Шумадији су забележени само примери *ближе* и *ближна* (Реметић 1985:281).

4.172. Када се жели истаћи особина означена придевом, тада се редуплицира његов корен са следећим наставцима или понови деминутивни облик:

а) *-цији*: *бџо белцији* Ла, *гџ гџцији* Се, па ми мџти опрџла, џмам нџв нџвцији прџстирџч Са, јџднџ аљџну сам нџшла нџву нџвцијиу Са, џнџн џнџнцији МО, џнџна џнџнцијиа кџћа нџрода У, *сџма* сам *сџмцијиа* Мх;

-ци: *гџли гџлци* Су;

-цаји: *џнџн џнџнцаји* МО;

-ијаји: јџ сам пот краљџм џшла *бџса бџсијајиа* Вр, тџ је закљџли *џџбе џџбијајио* Вр;

б) шта џу сџд *џрна џрнџца* Ск, бџла сам *мџла малџцна* Кр, кад је бџо *мџли малџцак* Кр.

4.173. Неки придеви страног порекла уклапају се у наш морфолошки систем додавањем само моционих наставака или и творбених, док други остају индеклинабилни:

а) *жу́та*, *пла́ва*, *ро́за*, шарѐна *ја́ја* Ву, *ро́зи* пúдер У, и *бѐлу*, и *ро́зу*, и *црну*, и *тѐгет*, и *зелѐну бо́ју* Т, а *врѐди* и *ле́ба* да се не је *ша́з* Вн, па каже *има ша́за* мѐса Ву, свѐ глѐдам *у́век ша́за* да бúде (проја) Ву, *ле́по ша́зо* Ву, и она́ко *ша́зо* млѐко Р;

б) *бордо́вске сукње* МО, *бра̀онско* одѐло Ос, *шѐгетска* Ли; *а́лена*, *жу́та*, *зе́лена*, *пла́ва*, *ро́зна* фáрба Ли, *сас ту́ ро́зну бо́ју* Су, *ро́зно* Ли, испáдне као *ро́зно* Ос;

в) *ша́ка* *црвѐно*, *цр́но*, *бордо́*, *пла́во* А, ал *то́ до́ђе бордо́* (емфаза) А, *то́ до́ђе бра̀он* ВД Ву Ос Ск Су, *бра̀он* бо́ју до́бијемо, *ле́пу бо́ју до́бијемо бра̀он* Кр, па *цветá вио́леш* А, *грáо* А, *ли́ла* Ли, *ро́зе* и *златни делишѐс* В, *ро́зе* К, *до́ђу ја́ја ро́зе* Су, *отá во́да* се *проспе* па се *сúне ша́зе во́да* М, да *зайтим ша́зе воде́* А, па *оцѐпи кома́тину онóга ша́зе* *ле́ба врúћегá* ДД, *ша́зе мѐсо* МК, па *донесѐ ша́зе мѐса* Ву, *ша́зе по́јде* Се, ал *не́ма у́кус* ко *кад је ша́зе* Ш, *шѐгет* Ли Се Ск, *шѐгет* одѐло Ку, и *шѐгет* бо́ју Т.

Придев *ша́зе* деклинира се у говору централне Шумадије (Реметић 1985:280) и Галипољаца (Ивић 1994:225), а *ро́зе* у Банату (Ивић ... 1997:141).

Особености појединих група придевских заменица

Присвојне заменице

4.174. Код појединих облика присвојних заменица факултативно долази до разних фонетских промена: губљења сонанта *ј*, асимилације и сажимања вокала:

1. *Моја, моју, мојом*:

а) *мо́ја* ба́ба ВО, го̀спођо *мо́ја* У, *мо́ја* де́ца Лу, ду̀шице *мо́ја* Го, ду̀шо *мо́ја* Мл, *мо́ја* же́на Ло Мл, *мо́ја* је́трва Кч, *мо́ја* ку́ћа Ј М Мх, *мо́ја* Љи́ља ДД, *мо́ја* ма́чка Мх, *мо́ја* ма́јка А В ВО Гл Ј Ли Мх С Ск У, *мо́ја* ма́ти Лу Мх Ос Ш, *мо́ја* ми́со В, *мо́ја* ма́ија Ос, *мо́ја* њи́ва Т, *мо́ја* њи́ва Кч, *мо́ја* по́моћ Рб, *мо́ја* свѐкрва Ло У, *мо́ја* се́стра МО, *мо́ја* та́ синови́ца Ос, *мо́ја* сна́ М, *мо́ја* сна́ја Вн М С У, *сна́о мо́ја* Ла, та́ *мо́ја* старосва́тица У, *мо́ја* ће́рка Бд У, *мо́ја* унúка Гр, *мо́ја* фами́лија Ли, *шво́ја* ко́лѐна Ко;

б) *мо́јом* ба́би Ли, *ја́* сам *мо́јом* де́ци да́ла Гл, *мо́јом* же́ни заболѐло о́ко К, же́ни *мо́јом* У, ре́кла *мо́јом* свѐкрви Гл, да́ла сам *мо́јом* ће́рки ВД, ка́жи ти́ то́м *шво́јом* ба́ки Мх, ти́ зна́ш ди́ ти је пúт *шво́јом* ку́ћи Гл, с то́м *мо́јом* же́но́м Ло;

в) на *ту́ мо́ју* врша́лицу С, у *мо́ју* гру́пу П, *мо́ју* де́цу Гл, *мо́ју* ду̀шу Ск, *мо́ју* је́трву Су, пред *мо́ју* капи́ју Ск, у *мо́ју* ку́ћу Вн Вр Ло М Т У, *мо́ју* ма́јку Ш, на *мо́ју* маши́ну Мх, *мо́ју* неде́љу Кч, у *мо́ју* њи́ву В, за *мо́ју* пен́зију ВО, за *мо́ју* свáдбу Лу, *мо́ју* свѐкрву Вн, *мо́ју* се́стру Др, *мо́ју* се́стру Ло, *мо́ју* ста́рос Ву, на *мо́ју* стра́ну Се, *мо́ју* ће́рку У, *шво́ју* де́чицу Ла, за *шво́ју* ку́ћу Гл, *шво́ју* њи́ву Лу;

2. *Моа, моом, мою:*

а) *моа* баба ВК Кч Мл Се Су Ш, *моа* баба МО, *моа* браћичина ВД, *моа* брѝга Гл, *врста моа* У, *моа* деца Гл К, *моа* деца Су, *моа* жена Ду С, *моа* зава Кч, *моа* зава ДД, *моа* зѝмља Бд, *моа* кућа К, *моа* кућа Кч, *моа* кућа Рб С, *моа* кућица Др, *моа* мајка А Ба Бд ВО Др Ду Ла Лу МО, *моа* маћи Ло Р Рд С Ш, *моа* мис Гл, *моа* памет ДД, *моа* рука А, *моа* свадба К, *моа* свѝкрва А Др С Су, *моа* сѝстра Др, *моа* сѝстра Су, *моа* слава Бд МО, *моа* снаа Бд, *моа* сна Вн Ко Кч Ш, *моа* стрѝна Ду, *моа* тѝтка С, *моа* ћерка Бд Су, *моа* ћи Кч, *моа* унѝка МО, *моа* фамилија К, *швоа* жена С, *швоа* кошуља ДД, *швоа* мајка МО Су, *швоа* њива ВО, *швоа* парцѝла Се, *швоа* сѝстра Су, *швоа* срѝства Р, *швоа* нишка С, *швоа* кућа Кч;

б) *моом* баби МО, *моом* мајки Бд, *моом* свѝкрви Ву; с *моом* женѝм Ло, с *моом* свѝкрвом В, са *моом* ћеркѝм А;

в) *моу* децу Р, *моу* кућу А, *моу* маћер Мх, *моу* сѝстру Мх, *моу* славу Бд, *моу* ћерку Лг, у *швоу* авлију Р, *швоу* баба-Раду Мх, за *швоу* децу К, на *швоу* школу С, прет *своу* колибу А;

3. *Ма/мо, му, мом:*

а) *ма* баба В Вр Мх, *ма* Биља В, *ма* браћа Т, *ма* деца В Р Са Т, *ма* деца Гр, *ма* жена Вр Лг Р, *ма* зава У Ш, *ма* Зѝра П, *ма* јѝтрва Ос, *ма* јѝтрва У, комшија *ма* В, *ма* крава Гр, *ма* кућа Кр М, *ма* мајка Вр Р Т У, *ма* мајсторѝца Мх, *ма* маћи Вр Лг Ло МП Мх Р Са Се Т, *ма* ѝвца Ос Т, *ма* рѝдбина Вн, *ма* Ружа ДД, *ма* свастѝка Кр, *ма* свѝкрва В Вн Вр Ла Ли Ос П Ск Су Т У, *ма* сѝстра Ко Ла Р У, *ма* сѝстра Мх, *ма* сна Го ДД Кр Ло М П Рд Са Се Ск Т У, *ма* снаја П, *ма* старосвѝтица У, *ма* стрѝна Лг, *ма* ташта Лг, *ма* тѝтка Лг У, *ма* тѝжба Т, *ма* ћерка Вр Ву ДД Ли У, *ма* ѝјна Вр, *ма* унѝка Вн Ла Ло Ос Т, *ма* фамилија Вр.

У неколико севернијих села наше зоне забележили смо и примере с асимилацијом према првом вокалу групе *-оа > о*:

мо баба Ш, *мо* деца Др, *мо* жена Р, *мо* жена Су, *мо* крава Др, *мо* мајка Р Ш, *мо* маћи Ш, *мо* унѝка Вн Ду, на *мо* уста С, *мо* фамилија Др, *шво* кафа Ду;

б) причала *мом* баби њена баба Ву, *мом* деци Ла, и каже *мом* зави В, *мо(м)* мајки У, казали *мом* маћери Вр, и ја кажем *мом* маћери Мх, *мом* свѝкрви погѝно тај мој свѝкар Ву, а ја кажем Брѝнки, *мом* свѝкрви Се, *мом* сѝстри не рече Мх, ша-ра *мом* снаји Ли, причала сам и *мом* снаји Мх, *мом* ћерки А Бд МО, ја кажем *мом* унѝки Вр, *шво*м Злати С, сваки *сво*м кући ѝде С; са *мом* Већном ДД;

в) у *му* авлију ДД С, на *му* аљѝну Лг, у *му* грдѝну ДД, чувам ја *му* кудѝљу јѝш МО, *му* кућу Вн МО, на *му* маћер викали Вр, ѝна лечила *му* маћер Лг, носи *му* мотѝку Су, у *му* њиву Т, свѝку *му* парцѝлу Т, *му* робу Т, на *му* свѝкрву В, ту *му* сѝстру Ла, ѝно је и обрадовало *му* ташту Т, за *му* унѝку ДД Т, ј...м ја *швоу* Америку Р, и тебе и *швоу* Вѝку ДД, а ја ћу ту *швоу* надницу да ти платим У, *швоу* сѝкнуну Вр, чѝм порастѝ у своју висѝну, ѝн ѝма *своу* вегѝтацију Гр, у *своу* кућу Ли;

Након губљења интервокалног *j*, новодобијена група *оа* у једној трећини пунктова, чешће на северу и западу (в. карту бр. 7), углавном је остајала непроме-

њена. Када се сажимала, то је чешће било у правцу другог вокала. У две трећине села, углавном у источној половини, јављају се форме типа *ма*. Сажимање у правцу *о* нешто је чешће у три западнија пункта Др Ду С, у којима се срећу још форме без сажимања. Од та два пункта назире се изоглоса која се преко североистичних пунктова простира до Батовца код Пожаревца, у којем бележимо *мо* баба, *мо* унџка, али и *моа* мајка. У околним говорима: у Жабарима (Реметић 1989:221), у Биограчићима (Ивић 1978:152), у Крагујевачкој Лепеници (Вукићевић 1995:97), у Левчу (Р. Симић 1972:86), у Трстенику (Јовић 1968:59), у Мрчама (Радић 1990:26) углавном су само несажети облици *моа*, а код Банатских Хера (Ивић 1958:331), у централној Шумадији (Реметић 1985:149), у Ресави (Пецо — Милановић 1968:271) ретко се могу чути и форме типа *ма*.

4.175. У косим падежима мушког и средњег рода такође срећемо несажете и сажете форме:

а) *мојега* брата о стрица М, *мојега* брата МО, а ја питам *мојега* тога брата Су, он ће д убије *мојега* брата У, терали *мојега* девера Др Са Ш, ко тога *мојега* зета Р, *мојега* комшију ВО, *мојега* кума Р, *мојега* мужа Ко, *мојега* муж вршник Ос, *мојега* оца брат Ло, *мојега* оца кућа Ба ДД, унџка тога *мојега* оца пријатеља Лг, чувај *мојега* Рајка Рд, *мојега* сина годиште Ла, слика *мојега* сина Ос, то *мојега* сина Т, *мојега* стрица кућа Вр Кр, *мојега* унџка син Др, Чеду *мојега* Бд, овај његов отац *мојега* човека МО, тога жена, *мојега* шурака професора ВО, за тога *мојега* Вр, за *мојега* сина Т, за *мојега* Филипа Ла, за *мојега* чичу Ву, из *мојега* села ВО, код *мојега* девера сам ишла Ос, код *мојега* деде и код *мојег* оца Се, код *мојега* деду Р, био сам код *мојега* оца Лг, код *мојега* сина Са, био ко *мојега* сина Кр, на *мојега* Жилу ВО, од *мојега* девера Вн, од *мојега* мужа Се, од најмлађега *мојега* сина Ву, сас *мојега* оца Вн, с *мојега* оца Р, са *мојега* човека М, да т изјури неки ис *швојега* Ос, учио је он *швојега* деду ДД, док немаш *својега* А, сваки пати от *својега* МО, свака држава има *својега* владара ДД;

б) *мога* Банета В, *мога* брата жена ВД, *мога* братића син С, из *мога* дворишта Кр, и он зовне *мога* девера Ск, *мога* мужа С, *мога* оца Лу, *мога* свекра В У, *мога* свекра отац Ск, *мога* свекра сандук В, да *мога* сина гледам Ко, *мога* сина жена Ос, *мога* Чеду Бд, до *мога* брата С, од *мога* брата Ко, за *мога* брата А ДД, за *мога* живота А, за *мога* старца У, из *мога* места ВО, код *мога* оца ВД, код *мога* стрица Лу, с *мога* сина П, с *мога* човека У, били Брану *швога* деду ДД, Бога ти *швога* У, као брата *свога* Др, *свога* родитеља Ш;

чувај *мог* Љубишу Рд, *мог* оца Ба МО, *мог* оца Ку, *мог* Радета Мх, *мог* свекра В, *мог* свекра Го, до Бога *мог* У, за мужа *мог* П, иза *мог* сењака Гл, код *мог* девера Го Мх, код *мог* оца Гл М МК МП, код *мог* свекра У, код *мог* ујака Мх, поред *мог* Живорада Мх, с *мог* оца Су, ис *швог* винограда У, ко *швог* газде П, о *швог* сам стрица добио Би, *швог* тату Ко, убио *свог* сина Ла;

У Д и Лсг. сажимање је веома ретко:

в) (Јеси правила костурницу твом човеку?) — *Којим* Го, *мојим* брату ћерка Вн, а ја *мојим* брату кажем М, ко е *мојим* брату упалио свећу П, а ја кажем *мојим*

браћу С, *мојим* деверу Вн, а ја *мојим* деди дам дизгине Ло, *старијим* *мојим* детету К, *мојим* детету Са, *мојим* зету ДД, *мојим* куму МП (Ердељановић 1951:94), а ја Мики *мојим* кажем Се, сестра *мојим* мџу ВД, *мојим* мџу Ву Мх Ос, она је била *мојим* мџу стрица С, причо *мојим* мџу У, *мојим* оцу Вн Го, да *мојим* оцу објаву Лг, каже *мојим* оцу В, нареди *мојим* оцу Бд, казала сам *мојим* пријатељу С, тим *мојим* свекру А, *мојим* свекру У, *мојим* сину Др Ла Мх, ја са(м) *мојим* сину дала подушину Ло, *мојим* стрицу Лг, тим *мојим* ујаку запали дреш Ку, *мојим* ујаку Мх, и тим *мојим* унуку Вн, дам *мојим* унучету Се, рођен брат о тетке *мојим* чичи Ву, а ја *мојим* чичи нисам мењала Ву, а *мојим* човеку то додијало ДД, направи једним *мојим* шурџу ВО, *мојим* оцу ДД, кажи *мојим* оцу Лг;

у *мојим* животу ВД, ја шта знам, ја сам о *мојим* животу испричала Мх, у *мојим* крају А, по *мојим* старим обичају Кр, на *мојим* тавану Др, по *мојим* шаблону Ли;
мојим браћу Вн, *мојим* деверу Су, *мојим* оцу Р;

г) *мојим* сину Ла Ш;

4.176. За присвојне заменице трећег лица ваља рећи следеће:

1. Поред уобичајених облика заменице *његов* у три пункта смо забележили и форму *нигов*: кад га вјдо тај *нигов* тас Са, два ѝктара земље *ниго* Ла, тим *ниго*-*вим* сину друг Вн, *нигови* Ла; уп. и *нин* је отац Ба.

2. На целом испитиваном простору јавља се заменица *њен*, -а, -о, али се само у два пункта срећу и К-Р аналошки облици према личној заменици *њој* + *ан* < *ьн* (Јовић 1968:125):

а) *њен* брат Т, *њен* веш В, за *њен* грџ Мх, *њен* дџа Лу, дај ти *њом* *њен* дџо С, за *њен* коматић ДД, *њен* мџмак У, *њен* мџ Ба Ли Се Т, *њен* отац В ВО Ву Гл, отац *њен* Лу, *њен* отац Ли Мх, *њен* сџ Др, *њен* свџкар Ву, *њен* сџн МО Мх С, *њен* сџан Лг, *њен* стрџ С, *њен* чџек Ло Мх Са У;

њеног мџа Вн, *њеног* сџна В У, она вџли *њеног* сџна Ос, за *њеног* живџта Кр, код *њеног* џа Ло Мх, код *њеног* џа В, с *њеног* дџџка Ло, с *њеног* мџмак Се;

са *њеним* братом Са, за *њеним* мџжом Ву, са *њеним* стрџцом С;

њена баба Ву Т, *њена* браћа Вр, врата *њена* Ск, *њена* дџџа Др, свџ имџвина *њена* у мџји шака Лг, овџ је *њена* кафа Мх, кућа *њена* МО, *њена* маџка МО Ск, *њена* маџи Т Ш, кад је *њена* недеља Ло, *њена* рџдбина Р, свџкрва *њена* Бд, *њена* свџкрва Кр, *њена* сџстра Ло М, *њена* сџџка Лу, *њена* џџрка МО, *њена* фамилија Т;

пџџ џктара *њене* земље ДД, код *њене* куће Др Т Ш, шта је *њене* рџбе Ла, код *њене* џџрке Мх, од *њене* свџкрве Ск; а то су *њене* А, за *њене* гџдине В, *њене* друга-*рице* МО, *њене* пџре Лу, џџри *њене* А;

то *њеној* џџрки Ос Са;

џџгуби *њену* главу С, *њену* џџтрџву Ск, од *њену* крџ Р, џма *њену* кућу Се, *њену* маџер Ло М, ту *њену* џџиву ВО, *њену* свџкрву МК, *њену* славу Вр, *њену* сџбу Бд, *њену* џџрку У;

под *њеном* диципџином Би;

тò је било *њено* Лу, *њено* дèте Вн Др Ла МО, дèте *њено* Лу, и *њено* и *његово* имање П, *њено* јàгње Мх У, на *њено* мèсто Го ДД Р, да пèре сирење *њено* С; *њени* тàm и не рáду Гл, код *њени* ДД П У, на *њени* грúди Вн, и *њени* двà детè-та МО, покúпимо *њени* мйгавци Се, йма *њени* двà сйна Ш, *њени* сйнови А М, *њени* стрйчèви Т, *њени* унúчићи Ск;

б) *њбан* сйн Вн, *њбнем* стрйцу Вн, òна слàже овй *њбли* Вн, *њбна* снà Су, овò је сйн *њбн* Су.

Видимо да су сви облици употребљени без сонанта *j*, а у овом последњем, који је у Нсг, а се изгубило аналогјом према косим падежима (Јовић 1968:126), додали бисмо и према Н. ср. и ж. р. *нојан* : *нојнога*, *нојно*, *нојна*.

Ова заменица је везана за П-Т, К-Р и С-В дијалекат (Ивић 1994:217–218).

Не тежећи исцрпном прегледу стања у свим говорима, можемо приметити да К-Р говоре карактерише шаренило облика за заменицу 3. л. ж. р. Тако је нпр.: у Трстенику: *њојан*, *њојни*, *њон*, *њојзин*, *њен* (Јовић 1968:125–126), у Левчу: *њојн*, *њојни*, *њојан*, *њојзин*, *њозин*, *њена*, *њезин*, *њезин*, *њозин* (Р. Симић 1972:354), у Крагујевачкој Лепеници и Ресави: *њен*, *њојзин*, *њојан*, *њезин* (Вукићевић 1995:168 и Пецо — Милановић 1968:336), у Доњој Мутници: *њојан*, *њојзин* (Ракић 1990:94). У Батовцу углавном срећемо облике *њон*, *њен* и ређе *њозин*: *њбна* мати, *њбну* врсту, тò је *њбног* òца имање; *њбног* òца, *њбну* мајку, *њбну* врсту, у *њбне* гòдине, *њбне* другарйце; *њбзи* (мој материјал). Нашу зону, као и нпр. говоре централне Шумадије (Реметић 1985:283), Драгачева (Ђукановић 1995:143) и Батата (Ивић ... 1997:128), карактерише скоро доследна употреба форме *њен*.

За истицање посесивности само у једном примеру забележили смо реду-пликацију финалног слога: а бàба мèн мèтула свè *њениши* дукàти Мх.

3. Посесивни облик *њин* изведен је из Гсг. личне заменице *њих+ њн* губљењем полугласа у слабом положају и консонанта *-х-*. Ареал ове заменице одредили су проф. Ивић (1994:218–219) и проф. Реметић (1985:284). Наша зона се уклапа у тај веома простран ареал који се протеже од Шар Планине до Сегедина (Ивић н.д.). Овоме можемо додати и говоре Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995:168), говор села Жабара у Шумадији (Реметић 1986:512,526, на *њину* водèнйцу и *њину* кúћу), Драгачева (Ђукановић 1995:143), Доње Мутнице (Ракић 1990:95), Батовца: *њин* војник, *њина* мòда, *њина* сòрта, *њине* жèне (мој материјал). Следе забележени примери:

у онàј *њин* вè цè У, *њин* вйтло ВО, *њин* дàн Вн, *њин* жйвот Ск, *њин* јèзик Гл, *њин* комшија У, óван *њин* Ос, *њин* òтац Ку, тàј *њин* парадèда Ос, *њин* пòсо Р, *њин* прèсèдник ВО, *њин* прòвод Т, тòлмàч *њин* Бд, *њин* цàр ВО; за *њиног* унúка Су; по *њиним* Ли, у *њиним* àтару Т; свè пòкупише Срби, свè òднели *њиним* кúћама Бд, Нèмци су йшли *њиним* пúтом ДД; *њина* бàба ДД Ск Су, *њина* вòјска Би, *њина* гàрда Бд, *њина* дèца М, тà *њина* лúбав А, *њина* òпштина Вр, *њина* рòдбина Лг, свèкрва *њина* Би, *њина* фамйлија Лу, *њина* врата Ло, *њина* кола Ку Ла, *њина* одèла Ву; *њина* пòсла Го; у *њину* барàку Ку, у *њину* вòјску Ку, и óни имàу *њину* дèцу ДД, имàу ми дèца *њину* дèцу Са, а нèмú у *њину* држàву ДД, у *њину* кúјну Ко, кúћу *њину* Кр, *њину* мàлу Др, *њину* мàтер Ло, пред *њину* продàвницу Мх, дèца полèжу тàm у

њину сџбу С, у њину територију Бд; д остане њино Кр МК, па нек узне шта је њино С, онџ се њино глоби У, онџ јело њино не волим Т, њино печење Т; дукати њини В, њини лјуди С, њини мртви Вн, њини мјжеви Др, добили њини станџви ДД, тџ су њини стари Ву, тџ су њини ствари Р; код њини кућа ВО, од њини млађи Мх; дџше њине МО, њине жене Р, њине игре Вн, њине куће М, њине ливаде А, њине мџле Ло, њине парцеле Ли, слике њине А, у њине ствари Би, њине ћерке Вн, у њине цркве П Су, њине шљиве Кр.

У једном пункту (Кр) забележили смо и попридевљен облик ове присвојне заменице њински: и срџнем грџпу Немаца у неки њива, џни нџшта: добро јџтро њински ... њински онџко.

4.177. Поред заменице свој, -а, -е, с истим значењем употребљавају се и остале присвојне заменице:

а) сам свој газда А, сад сам сама свој газда Мх, сваки има свој гај А, а знам како је тешко ка ти умре свој друг Вн, па ја волим, каже, своју земљу и свој народ ВО, од њега се оторџсимо и гледамо свој посо Би, сваки свој посаџ зна Гл, сваки свој посо има ДД, сваки има свој посо Се, сваки за свој посаџ има да одговара Др, тџ је остало код нас да раџимо сваки свој посо Т, сваки чџвек има свој правац С, пишу како там добро живџу, свако свој стан, добили њини станџви ДД, и сваки знаџ свој танџр и своју кашџку А, свако има свој ћуд Лу;

свака воли својега родџтеља М;

све прџђе својим врењеном МО, све тџ мора да дође својим реџу У;

једна умре своји сеџамнајс година А, родџла пџ деџа у своји шеснајз година А, кат сам био своји дваџесет година Бд, ја сам имџ своји преко триес година Би;

свак својом кући К, нека своју фамилију врђе назаџ својој кући Лг, ај д идемо сваки својој кући Лг, и посе свако је у својој кући Ку;

имаџи смо своју апсању ДД, угрејеш воџу и опељеш своју главу С, и сваки одвеџ прет своју колибу А, има своју кућу, два детџта Ла, узџмајте сваки своју парцџлу Ло, свако своју плаџу Гл, свак имаџ своју попашу добру, чайри своји, шџме Би, сваки своу профџсију да раџи К, сваки (играч) има своју рџпу Ли, има своју сџбу Би, стрџц имаџ своју сџбу В, треба свако своу сџбу да има Ву, имаџ све у кућу своју Се, а зџми сваки у своју сџбу Ку;

сама о своје воље МО, је л ти кад изџђеш и своје куће Гл, нџгде нџсам мџгла д идем, синко, да мрџнем от куће своје Ла, тешко је бре своје мајке Ш; стџгли смо сви на своје нџге П, за своје поџребе С, сваки тџра своје коње, соџнице Бд; сваким своје МП, сваки своје дрџи Ли, свако сџло има нешто своје МК, д узне неко пот своје Кр, и свак своје нек узне С, сваки своје Ск, мџту своје живџнче МО, сваки на своје мџсто Би С, свако на своје мџсто Гл, него да га (дете) нџсим на своје мџсто у грџбље Вр, џн је чџвек на своје мџсто ДД, ја на своје мџсто одлаџим Р, да прелџгну на своје мџсто (руке на мрџвацу) Ск, сваки своје презџме У, како мџже своје чџдо да га баџи у бунар ДД, треба газда да се постаџи па да рукџе као са своје имање тако и са своје сџло Се; све на своја мџста ДД;

б) лепо сам провела *мој* век Вн, све сам у *мојим* живџту радила ВД, имао сам *ја* *моју* браћу о стричева ВО, *ја* *те*рам *моје* (у ношњи) Т, *ја* *ћу* да чувам *моји* сѝнови Са, и да *идем* на *моје* ноге МО;

седи ко *швоје* куће па шта те снађе Гл, *ти* у *швоју* њиву, она у *његову* и у *чију* било Лг, *немој* ти *моје* ноге да переш, *пери швоје* и *швојима* децама Ло, реко, Радо, одмори *ти швоје* ноге М, не *дај* *ти швоје* *паре* *никим* Лу, *Луле*, *слушај швоју* мајку В, *ти* *имаш швоју* дечицу Ла;

и онај *пливо* и *тео* да с *удаџи*, овај *рџико* *његов* *живот* па *пливај* до *њџга* Се, и *он* *има* *његов* *посо* Ву, *прва* *рупа* која *му* е *најближа*, *он* *убаци* *његов* *штап* Ли, *поп* *гледа* *његова* *посла* ВО, *служио* и *братову* *војску* и *његову* Бд, да *иде* да *шверца* са *његову* државу ДД, и *дам* *тим* да *однесе* на *његову* *колибу* Ло, *он* *седи* у *његову* *кућу*, *ја* у *моју* Вн, *кад* *упита* *Милан* *Живковић* *дџ* је *нана*, за *његову* *мајку* С, *он* *плаћа* *тезгу*, *знаш*, *у*век *његову* *има*, *кад* *отидне* *там* *мете* *његову* *робу* Ла, *он* *оће* на *његову* *страну* Вр, *он* је *узо* *његову* *ћерку* С, *ко* *има* *једнога* *коња*, *он* *упрего*, *мето* *он* *његову* *фамилију* Бд, и *он* *спаси* *његову* *фамилију* Ос, не *да* *он* *његово* Лу, *већ* је *пасуљ* *прешо*, *нисам* *ишла* у *њиве*, али *он* је *завршио* *његово* Са, *он* *све* *зашипио* *његово* М, *он* *све* *метуо* *ту* *његово* М, она *удаџио* *његово* *дете*, она *удаџила* *њџно* *дете* и да се *узму* ДД, *он* *човек* *оће* д *узне* *његово* МО, *има* *калупи* *његови* П;

има *ћерку*, али *ћерка* за *њџн* *грџш*, она за *њџн* Мх, она *воли* *њџног* *сџна* Ос, *млада* ако не *изиђе* с *њџнога* *мома*, она *изиђе* са *другарице* Се, и она *украде* и *мете* *крадом* од *њџне* *свекрве* Ск, *види* и она за *њџне* *године*, ал не *може* *рукама* В, *кад* она *није* *спремила* *њџној* *ћерки* Са, и она *лепо* *изгуби* *њџну* *главу* С, и *право* на *њџно* *место* Р;

и *они* *имау* *њџну* *децу* ДД, *имау* *ми* *деца* *њџну* *децу* Са, *Немци* су *ишли* *њџним* *путом* ДД, а *нему* у *њџну* државу ДД, *деца* *полежу* *там* у *њџну* *собу* С, *добили* *њџни* *станџви* ДД, *све* *покупише* Срби, *све* *однели* *њџним* *кућама* Бд.

Показне заменице

4.178. У вези с показним заменицама треба обратити пажњу:

1. На Нсг. м. р. у којем се срећу облици с партикулом *-ј* (*овај*, *шај*, *онај*) и без ње (*ова*, *ша*, *она*):

а) *овај* Бд, *овај* Гл Го, *овај* балџн У, *овај* Влајко Т, *овај* кук ДД, *овај* мој џра Су, *овај* поп Ос, *овај* мој сестрић Рд, *овај* старији сџн М, *овај* мој тас Би, *овај* унук ВО, *овај* човек Ли;

у *шај* Банат У, *шај* барјак Вн, *шај* Брана Кр, *шај* брат Ву Го Т У, *шај* бунар Су, *шај* вр ВО, *шај* вршњик Ш, *шај* газда Вр, *шај* гоџ ДД, *шај* далак Т, *шај* дан Ли, *шај* деда Гл, *шај* дрџн Се, *шај* дџт С, *шај* зџт Ву Лу, *шај* каишић А, *шај* камен Ко, *шај* канал Ло, *шај* кантар У, *шај* кафеџија Т, *шај* леба Су У Ш, *шај* мџж ми П, *шај* народ Ло, *шај* џбичај А Бд, *шај* пасуљ Гл, *шај* пџпо Гл С, *шај* раџ ДД Ш, *шај* сакџв ДД, *шај* сџн Бд Кр Ла М, *шај* сџр Ко МО, *шај* ми стрџц Гр, *шај* тас ВО Лу, у *шај* чабрић А, *шај* цаџ ВД Се;

ònāj ледени снѣг Бд, *онāj* акт М, *ònāj* влāt В, *онāj* вршњик У, *ònāj* жār Бд, *онāj* кājмак Се, *онāj* кaплар Р, *онāj* кицѣљак Гр, *онāj* клās ВО, *òнаj* лѣба Ко, *онāj* лис У, лóнац *онāj* земљāни Ба, *онāj* нāрод В Вн, *онāj* обичаj Мх, *онāj* пāњ Р, *онāj* пасуљ Гр, *онāj* пѣпо Гл МК, *онāj* пóздер Мх Т, *онāj* прѣвез Мх, *онāj* рāt Гл, *онāj* сa-цак Су, *онāj* hош Вн, *онāj* шóфер Вр, *онāj* штапiћ ВД;

б) *овā* онā, *овā* онāj нēма нiшта С, *овā* бāгрен Лу, *овā* мōj брāt Би Др Мх, *овā* вiњак Т, *овā* мōj дѣвер Лу, *овā* комунизам Ло, *овā* твоj кум Лу, *овā* наилон С, *овā* нāрод К М Мх Са, *овā* нāчин Р, *овā* пāшканат Мх, *овā* плац В, мāl на *овā* пūt, мāl на онā ВД, *овā* рāк Гр, кат се мōj сiн одѣлио *овā* Го, у *овā* сокāк Т, *овā* мōj унук Кр М;

на *шā* авион С, у *шā* амбар Т, *шā* банкūt Ос, *шā* бетон Гр, *шā* мōj брāt Ли Лу, *шā* бубрег М, *шā* дан Ос, *шā* мōj дѣда Вн, *шā* докумēнат Т, *шā* Драгoљуб Ос, *шā* Живко Кр, *шā* мōj зет Ск, *шā* кoш Кр, *шā* краj Кр, ти у *шā* краj, ти у таj Лу, *шā* кук ДД, *шā* лѣба ВО Ли, *шā* лyка Мх, у *шā* мā Ло, *шā* мāмак Т, *шā* Мића ДД, *шā* мyж Гр, *шā* наводацiја С, *шā* нāрод Мх, *шā* мōj пoсiнак Вн, *шā* пѣпо Ск, *шā* плац Ли МО, *шā* посāо Лу, на *шā* прāзник Кр, *шā* пūt Кр, *шā* путiћ Са, за *шā* рāt Вн, *шā* рēд Гл, *шā* рукoпис ДД, *шā* и *шā* дoно тy и тy ствār Кр, *шā* мōj свѣкар Ос Р, *шā* ми сiн С, *шā* мōj синoвац ВО, *шā* сiра Ш, *шā* слoг С, *шā* спoменик Са, тy *шā* стāн и *шā* брoј Лг, *шā* мōj стрiц Го, *шā* ми стрiц Ли, *шā* тањiр Ло, *шā* мōj тās ВО Т, *шā* мōj унук Вн Ос, *шā* мōj унук Ли, *шā* ми унук Кр, *шā* Фердинанд Т, *шā* чoек Т, у *шā* цак С Ба Ли С, у *шā* шāнац ДД;

онā нēма онō, *онā* нēма онō С, бās *онā* велики Мх, *онā* бoкур Го, *онā* бурyмак А, *онā* вршњик Мх, *онā* гāзда А, *онā* грēдeљ Лу, *онā* дiм Др, *онā* кeлер Лг, *онā* кoчањ К, *онā* кртиш Мх, *онā* пѣпо Го, *онā* стoчни пiјац Мх, *онā* пóздер Ба, *онā* преводиoц Т, на *онā* свѣт Ос, *онā* снѣг ДД, *онā* сiр Ск, *онā* сoк Го, данās *онā* Хириљ С, *онā* чārшов Мх, *онā* цак Т, *онā* шешiр Ло, *онā* шoрц Ли.

У Лг једном смо забележили и пример *мō* oтац кaже Ло.

Горе наведеним особинама наши говори се приближавају К-Р: Трстеник (Јовић 1968:123), Ресава (Пецо — Милановић 1968:336), Крагујевачка Лепеница (Вукићевић 1995:166–167), Левач (Симић 1972:104–106), Доња Мутница (Ракић 1990:95) итд.

2. На ретко јављање аналошког *o-* код заменице *шāj*:

ошāj мōже да не рāди Др, мōj *ошāj* oчув Т, *ошā* вoда М, *ошiм* сiну нiсам прāила свадбу Ос, тако кō *ошō* Су, а тако и *ошō* М; под *ошā* бāгрен Лу, од *ошi* нāши Бд;

завршāва се сā *шiм* Бд, да (с) с *шiм* грēш Кр, с *шiм* мōјiм брātом Ло, с *шiм* детeтом Мх, сā *шiм* плавим кaмено МК, сā *шōм* влāшћу ДД, сā *шōм* водoм А, сā *шōм* женoм ДД, сā *шōм* његoвом hерком Кр.

На основу наведених примера видимо да ови облици нису везани само за синтагме с предлозима, како је то у војвођанским говорима (Реметић 1985:284; Ивић ... 1997:129–130).

3. На губљење иницијалног *o-* иза предлога који се завршава на вокал:

у *ва* млади *на*род Вр, за *ву* моју *јетр*ву Су, *јели* смо у *ви* *ча*нци и у *во* Вр, али и: *јо*, не *ва*ља *во* Са;

у *ну* *во*ду Вр, у *ну* *ло*зу Вр, у *не* *фо*теље Лг, у *ни* *крча*гу ВО.

У једном примеру имамо редупликацију финалног слога или партикулу *-на* у показној заменица *она*: *онана* *плека*ра кат се *згру*ва *озго*р Ло.

Каквоћне заменице

4.179. Каквоћне заменице *какав*; *овакав*, *џакав*, *онакав*; *никакав*, *свакакав* обичније су без *в* и гласе *каки*; *оваки*, *џаки*, *онаки*; *никаки*, *свакаки*. Такође ваља напоменути да су примери без иницијалног *о-* (*ваки*, *наки*) веома ретки.

1. *Каки*, *кака*, *како*:

каки да се не *се*ћам А, *каки* *виле* ВО, *каки*, и *ја* сам *чувар* *чо*ек ВО, *разговара* *он* *каки* М, а *пр*е, *би*ло је *то*, ма *каки* Мх, и *јо*о, *каки* Мх, и *каки*, *де*ца су *би*ла *бе*дна *пр*е Ос, ма *каки* *то* *и*стина П, *каки* да *каш* *ти* *не*ћеш Ск, *каки*, *д*и *има*ло Т, *каки* *цр*-ни *зе*јтин Гр, *каки* *цр*ни *ко*нбај Гл, *каки* *то* *цр*ни *пр*итисак ДД У, ма *каки* *ве*нац А, *каки* *до*ктор ДД, *каки* *занат* Се, *каки* *кваса*ц Т, *ни*сам *зна*о за *лека*ра, *каки* *лека*р Би, не *пи*тај, *каки* *лека*р ВО, *каки* *на*мештај Др, ма *каки* *пе*так Са, *каки* *пра*шак Ск, и *то* *каки* *си*р Бд, а *зна*ш *каки* *си*ра Ло, *каки* *Тито* *би*о ДД, ма *каки* *у*нук (да *помог*-не) Лу, и *то* *каки* *уч*итељ ВО; па *каки* је *таки* је А, је л *зна*ш *ти* *каки* је *он* Лу, *шта* *зна*ш *каки* је *ку*ј Мх, *у*, *каки* је *бре*зобразан ВД, па да си *га*зда *не* *зна*м *каки* С, *каки* *неш* *ти* *до*маћин да *будеш*-па *каки* *будем* С, кад је *каки* *ко*лач Рд, *каки* си *леп* Бд, да *ви*ш *каки* *леп* *ле*ба *ум*есу Бд, *у*, *каки* је *леп* Бд, *каки* је *леп* У, *каки* је *био* *леп* *мо*-мак Са, *ја* *ни*сам *би*о *бо*гзна *каки* *мо*мак Лг, *каки* је *на*рот А, *каки* е *об*ичај Ву, *и*шла да *вид*им *каки* ми *пасу*љ С, *зна*м *каки* је *пр*им М, ел *вид*ите *каки* сам *рад*ник Бд, *не* *зна*м *каки* *то* *све*так *би*о Са, *каки* је *тво*ј *си*н Ла, *каки* ми је *би*о *си*н *та*ј, ма *ка*-*ки* МО, *каки* је *то* *сл*ук *има*о Лу, а *каки* је *то* *чо*ек *би*о Бд, *каки* је *та* *не*н *чо*век Лг, *каки* је *чув*ен У; *каки* су *би*ли Бд Гл, *ето* *каки* су *би*ли *Дра*жџини Вр, *де* *зна*м *каки* су Кр, *каки* *ко*лачи Ш, *каки* су *ле*пи *пи*лићи, *они* *цр*вени ДД, а *она* *во*ди *два* *ма*ли, *ка*-*ки* *ле*пи Ла, *каки* *љу*ди *има* ДД, *каки* *мо*мци Ск, *не*к *вид*и *каки* су *об*ичаји Мх, *ја* *не* *зна*м *мо*јим *о*цу *о*чи *каки* су Мх, па *ти* да *вид*иш *каки* су *би*ли Вн, *каки* *ра*дови *има* Ла, ал да *зна*ш *све* *каки* *сл*учајеви *има* Мх, *јо*ш *каки* су *па*метни М, *каки* су *би*ли *стра*шни Су;

и *то* *зна*ш *от* *ка*ког *др*вета А, *каким* *до*бром Лг, *Че*до, *каким* *ти* *до*бром С, у *каким* је *ста*њу Ли, с *каким* си *џаки* си Ли;

*мо*ре, *кака* *ба*бица Т, ма *кака* *бо*лница ВД, *д*и *ку*ј, *кака* *ва*тра, *каки* *ба*крачи Вн, ма *кака* *клу*па Т, *не*ма, *кака* *ли*тија М, *мо*ре *кака* *мла*да У, *кака* *пе*тка, *каки* *ба*-*кра*чи ВО, *кака* *сва*ђост Вн, *кака* *сла*нина Гл, ма *кака* *теле*визија Мх, ма *кака* *шк*о-*ла* Бд; *вит* *кака* *ба*ба Вн, *мо*жда *има* *не*ка *би*љка, *са*д *кака* *би*љка *има* *д*и *ја* *зна*м Ос, *кака* *град*ина МО, *из*ишла *не*ка *зв*ер, а *кака* *зв*ер Ск, *ви*ш *кака* *ку*ћа Бд, па *кака* *ле*-*па* Т, *кака* *ли*вада *ле*па М, *гле*дај *кака* *ра*кија Лг, и *о*ће да ме *вид*и *кака* сам *ја* В, *ви*ш *ти* *кака* сам *ја* МП, *он* је *њу* *зна*о *кака* је *она* Лу, а *зна*ш *кака* је Се, *кака* је *би*ла Ш, *кака* је *бе*да П, *кака* је *бо*љка и *ми* *не* *зна*мо МО, *кака* *ће* *ве*за да *бу*де Ск, *кака*

ми је вѐра, тò нѐ зна нѝко Лу, кò зна *кака* би тò пѝсмена гла̀ва бѝла Лу, вѝдиш *кака* је овã дево̀јка Ла, *кака* ти бѝла ко̀са Су, нѐ знам *кака* е тò ма̀јка В, знаш *кака* је ма̀ти ВД, *кака* је но̀шња бѝла Кр, а *кака* је код вãс но̀шња С, *кака* је прѐсуда ВО, вѝди *кака* је скупо̀ћа М, *кака* је лѐпа Гл, *кака* лѐпа бѝла мла̀да Са, ја је глѐдам *кака* је ша̀шава М; *кака* су времѐна бѝла Гр;

па вѝш на *каку* је бѹку Р, и ѝмају *каку* лѐпу кѹћу А, *каку* ðе кѹћу Бд, да вѝте *каку* ðн кѹћу напра̀вио ВО, а *каку* лепòту оста̀вио Бд, *каку* сам ракѝу угрѐјо Лг, ѐј, *каку* си сна̀у довѐо Вн;

каке наочаре Го, *каке* па̀ре С, *каке* ѝма ста̀ре жѐне Вн, ја знам *каке* су ко̀е Лг, вѝ нѐ знате *каке* су мѹке бѝле Др, *каке* су ти прљаве но̀ге Бд, вѝш *каке* ми ðчи ДД, заклãли двѐ свѝњѐ, *каке* гр̀дне Т; ис *каке* кѹће Кр;

како мѐсо, сѝнко Ла, *како* свѐтло, лампу Ск, да л ѝма *како* дѐте А, е л ѝма тѹ *како* дерѝште ВД, ѹзнеш *како* ðћеш мѐсо Т, ди гòд вѝдим *како* цвѐће лѐпо, ја до̀носим ВД;

2. (О)ваки, ѝаки, (о)наки:

а) она̀ј лѐба овãки Ко, ѝма једãн лопãр овãки С, једãн па̀њ овãки С, овãки је пòпић (дечија игра) С, а овãки стомãк Ву; па ðни овãки Ла, овãки Гр, бѝћеду и ðни овãки Ла, овãки бавãни Вн, свѐ овãки ко̀рени М, овãки обра̀зи црвѐни Ву;

али: ðнда нѝје вãки вѐш бѝо С, на вãки да̀н Вн, јел вѝш ка̀ко се стрѐви вакѝ слѹчај, *накѝ* слѹчај У; у на̀шим сѐлу ва̀ка кѹћа нѐма Бд;

и ðна пѹста гѝбаница овãка Ко, кат си овãка бѝла Лг, а тò ка сам бѝла овãка ма̀ла М, сланѝна овãка Лу, на овãку произвòдњу Се;

имãли овãке калѹпе Ос, тò су бѝле овãке кру̀шке Ла, овãке дебѐле Мх, овãке свѐће бѐле Мх;

б) ја сам ѝакѝ Лг, нећу, ма̀мо, ја ѝакѝ да бѝдем М, ѝакѝ је бѝо Гл, ѝакѝ ми је глãс А, ѝакѝ је бѝо до̀живљај Ку, жѝвот је ѝакѝ пролетѐрски М, ѝакѝ је за̀кон бѝо Ли, ѝакѝ је леп ка̀о ти С, ѝакѝ леп младожѐња У, нѐма ѝакѝ лока̀л ВО, а Мо̀ма нѝје бѝо ѝакѝ С, ѝакѝ на̀род МО, ѝакѝ је са̀д на̀род П, ѝакѝ је ðбичај бѝо Вн Др, ѝакѝ је ðбичај код на̀с Мх, ѝакѝ ни ðбичај Вн, ѝакѝ ју пòсо Вн, ѝакѝ ни пòсо сѐљачки Ск, ðн ѝакѝ тò пòсо ѝма Т, ѝакѝ сѝн В, ѝакѝ слѹк имò Лу, ѝакѝ терѐн Ли, тò је ѝакѝ чòек бѝо Лу; ѝакѝ ко̀лачи Ш, ѝакѝ лѹди Су, ѝакѝ су лѹди прѝма̀ни Т, ðбичаји су ѝакѝ ВД; дòнела сам ðсам ѝакѝ Ш, ѝакѝ смо бѝли сви Бд; тò је Бо̀г да̀о ѝако̀га С, и по ѝакѝм живòтом Вр;

ѝакã је бѝла В, а ја знам да је ðна *ѝакã* Лг, *ѝакã* ми ба̀ба, каже, нѝје до̀шла до са̀д Вн, *ѝакã* бра̀ћа бѝла га̀дна Вн, да л ѝма јòш нѐка во̀да *ѝакã* у цѐлим сѐлу Ву, *ѝакã* го̀дина найшла М, а дру̀га мòжда би бѝла *ѝакã* Лу, *ѝакã* лѐпа Са, имò сам Òмегу ѝсто *ѝакã* ВО, оста̀јеш *ѝакã* Гр, *ѝакã* се потрѐвила М, рòђена *ѝакã* Лу, *ѝакã* руда Кр, *ѝакã* је тò слѹжба Мх, *ѝакã* ти сѹдбина Мх, *ѝакã* му сѹдбина Са, *ѝакã* бѝла урѐдба Ву, *ѝа̀ка* и *ѝа̀ка* ствãр Кр, *ѝа̀ка* кѹћа Бд;

ѝаку кѹћу Бд, ка̀ко тò д ѝма *ѝаку* пѐнзѝју Ос, *ѝаку* и *ѝаку* прѝчу ДД; ја би *ѝакѐ* вѐшо Кр, *ѝакѐ* јѐтрве Су, сѹдбине су *ѝакѐ* Ли, ðн је имãо мишѝће *ѝакѐ* Ло, срамòта да *ѝа̀ке* лѹде осѹдите Ло;

да и ðн ѝма *ѝакò* дѐте У, е, *ѝакò* је прѐ игра̀ње бѝло Мх;

в) то није смело једно другом да каже ни лажеш ни *овѝки* си ни *онѝки* си Гр, с *ка̀ким* си *онѝким* си МП, и прѣ деџа имѝла нѝка *овѝка* и *онѝка* Вр; али: *наки* слѹ-чај У;

3. Никаки, свакаки:

а) а теб не мѝже д опѣре *ниѝкаки* Дѹнав ни Морѝва Гр, сѝде, нѝки нѝв кукѹруз, сѝтан кѹрен, није *ниѝкаки*, сѝтно зр̀но М, јел није убијен Нѝмац *ниѝкаки* у на̀шим кра̀-ју Ли, ја̀ нѝсам бѝо *ниѝкаки* офицѝр Т, ја̀ нѝсам *ниѝкаки* политичар Бд, *ниѝкаки* пѝс Др, нѝма проб̀лем оп̀ште *ниѝкаки* Р, јѝш нѝма *ниѝкаки* ра̀д Ву, *ниѝкаки* ра̀д Ко, *ниѝкаки* ра̀т није дѹбар Ба, па и сѝра *ниѝкаки* није Ко; а *ниѝкаки* нѝсу Вн, нѝсу *ниѝкаки* бѹрци Р; дѝ-нара нѝсмо *ниѝкаки* доби́ли за нѝки пѝмоћ У, није бѝло *ниѝкаки* ѿтрова Ск;

нѝмамо *ниѝкаке* проблемѣ Мх, нѝма *ниѝкаке* ѹправе међу на̀ма Кр; уп. и ја̀ не прѝвим *ниѝке* кола̀че Ск;

ниѝкака се болес није појављѝвала Се, нѝма ту верѝдба *ниѝкака* Р, није та̀ *ниѝкака* дома̀ница Ск, *ниѝкака* ра̀дос није бѝла Ос, није ра̀злика *ниѝкака* Мх, *ниѝкака* фѹдбал Ву;

ниѝкаку вѝјду Го, *ниѝкаку* зѝму А, *ниѝкаку* лѹбав Мх, нѝмам гѹр ма̀ну *ниѝкаку* Вн, ја̀ нѝмам *ниѝкаку* на̀меру против вас ВО, нѝсам имѝла *ниѝкаку* ра̀дос Ос, нѝмам ја̀ *ниѝкаку* кру̀пну сто̀ку Ос, нѝмам *ниѝкаку* сто̀ку Су, нѝмамо шко̀лу *ниѝкаку* Са, *ниѝкаку* шмѣку Се, *ниѝкаку* штѣту К;

ма нѝсам *ниѝкако* весѣље препѝла Мх, није *ниѝкако* злѹ ра̀дио Бд, *ниѝкако* пѝће ВО, па мѣсо *ниѝкако* дрѹго Ла.

У синтагми с предлозима негација се не раздваја од заменице:

није мѝгло дрѹкше *на ниѝкаки* на̀чин Ск, не да̀м ти шињѣр *за ниѝкаке* па̀ре Ли, *за ниѝкаке* па̀ре Р, у *ниѝкаку* па̀ртију М;

б) па ѝма *свѝкаки* (птица) Ш, на две жѝце, *свѝки* бѹја А.

4. Једино у облицима *какав*, *ѝакав*, *никакав* забележили смо в:

а) контролѝше се *ка̀кав* је квалитѣт МК, и то̀ *ка̀кав* је вино̀град бѝо Рд, Дра̀га прѝча *ка̀кви* је ѳн бѝо во̀јник Бд; *ка̀кви* су ѳво гѹсти Ск, да вѝш *ка̀ква* је то ракија Лг, а ја̀ *ка̀кву* кицељу сам лѣпу да̀ла мѹјој Сла̀вици Ск, *ка̀кву* ће ѳн ѹлогу да изѝгра Ку, нѝ знам *ка̀кѹ* ѝма Ш;

б) на̀ш ѳбичај је бѝо *ѝа̀ка̀в* Бд, *ѝа̀ка̀в* је та̀ј ра̀т бѝо Ба, као *ѝа̀ка̀в* ДД, ја̀ сам *ѝа̀ка̀в* чѹвек ВО, ти си и заслѹжио ка си *ѝа̀ка̀в* бѝо ВО, ча̀брѝћи имѝло *ѝа̀кви* МК, колѝко ѝма њѝ *ѝа̀кви* Ву Мх, ја̀ сам *ѝа̀кѵа* МП, *ка̀ква* сам *ѝа̀кѵа* сам МП, *ѝа̀кѵа* кѹла У, ѝма и *ѝа̀кѵе* Мх;

в) *ниѝкакав* жѝвот П, *ниѝкакав* трѹшак Бд.

Према облицима *овај* и *онај* доби́ли смо *оѝај*, а сада имамо обрнут процес према *каки* и *ѝаки* јавило се *ваки* и *наки*. Ми верѹјемо да су аналошки процеси били пресуднији од фонетских уп. Реметић 1985:286. На истом месту, у напомене 828, наведен је и ареал јављања *ка̀кво*них заменица без форманта *-в(-)*. Ови облици су типични за Ш-В, С-В и К-Р говоре. У другој студији (Ивић ...

1997:131–132) указано је на говоре у којима је форма *какав* чешћа од *оваки*, *џаки*, *онаки*.

У значењу „*свакакав*“, као нпр. и у говорима Баната (Ивић ... 1997:132), јавља се заменица *свакојак*, *-а*, *-о*: мѣд њма и ливадски и од багрена, од *свакојака* (цвета) Ву, *свакојака* бољка Се, *свакојака* вођка Т, *свакојака* јѣла С, *свакојаку* (боју сукње је имала) Т, па било је прича, *свакојаке* Вр, њма луде *свакојаке* М.

Количинске заменице

4.180. У нашој грађи мало је засведочено примера количинских заменица у односу на број прилога (в. т. 5.45) с истим формантима (*к*, *в*, *џ*, *н*):

1. У следећим примерима не долази до синкопе, будући да је вокал *и* под акцентом:

а) *кољки* је велик Ло, *кољка* је зграда ДД;

б) само тежак *оволики* живот Вн, а неки ђурани *оволики* велики Ла, *овољки* знџ В, *овољки* колач Ло, *овољки* леба Мх, узели ножеви *овољки* П, него правили се велики оцаџи, *овољки* Т, *овољки* дебѣли растоџи Вн, чабрџви *овољки* са сџра Р, свѣ *овољке* слике велике ВД, *овољке* М; *овољка* велика порастџи (рженџца) Мх, *овољка* траџа Се, *овољку* воџду Т, *овољку* рњаџу Р; *овољко* мѣсо и сланџна У;

в) тако *џољки* велик, али овџко крџв (срп) Ли, у *џолики* наџрод Т, тако *џолики* окрџџо К, а сандуџи свѣ *џолики* и тако шџроки К, *џољки* комџт леба ДД, *џољки* наџрод Ла, *џољки* снџп А; *џољки* даџнови В; *џољке* ЛГ; да бџде *џољка* Ву, *џољка* деџа В, и помрли *џољка* деџа Мх, крмџча *џољка* Ш, *џољка* е та шљџва крџпна Се; и то ти је *џољко* слѣдовање Т;

Забележили смо и неколико примера с деминутивним суфиксима:

-*ички*: а бџо сам маљи деџџа *џољички* Бд, једџн му *џољички* (унуџ) С, а кашџиче маљо, нѣма га *џољичко* Се;

-(*и*)*џки*: *џџљџко* жџто А;

-*иџно*: и то нџје смѣло ни *џољџџно* пџрче се баџи Т.

2. Примери са синкопом су ређи од оних без ње:

а) *кџлки* су бџили ножеџи П, *кџлка* је траџа Се, *кџлко* ти је жџто ДД;

б) ал бџо *овџлки* шџрок Р, *овџлки* Су, сџд њма *оволкѣ* цџглѣ порѣд комшџџе Ос;

в) *џџлка* деџа А, *џџлку* шџрџну држџш А;

г) *онџлки* љџди Р.

3. Само су два примера с аферезом:

свѣ батџџи *волљки* пџковани У, па *волљку* гџмџлу даџра Бд.

Остале придевске заменице

Заменица *сав*

4.181. Иако разне облике ове заменице потискује форма *све*, ипак су забележени и примери сва три рода и више падежних наставака:

Ова заменица се јавља с метатезираним формама: *сѿв* У.

Облике без метатезе срећемо у прилогу *ваздан*: *ва̀здан* Ли У, *ва̀здан* коешта ВД, па *ва̀здан* којешта ВО, *ва̀здан* ко̀па нѿки га не дѿра (јер је обукао женско одело и Немци га нису дирали) Гл.

У овом последњем примеру, на основу контекста, можемо претпоставити да је овде сачувано првобитно значење заменице всь „цео дан“ али и прилошко „стално“.

У Гсг. у нашем говору бележимо само *свег(а)*, а у Левчу (Р. Симић 1972:363) у Г и Асг. среће се још и облик *свог(а)*. У Банату (Ивић ... 1997:133) је наставак *-ог* везан само за Асг.

свѣга и свѣчега Бд Гл Лу МП Мх, *свѣга* и свѣчега У, *свѣг* и свѣчега Ла, два учитеља *свегѿ* били у школи Гл, *свѣга* смо избѿцили око једно шѣз гранѿта Ло, *сѿд свѣга* Мх, *свѣга* ми С, *свегѿ* ми на свѣту У, *свѣга* имѿло У;

ѿн поруѿио да му *свѿ* дѣца дѿђу В;

за *свѿ* дѣцу А;

свѿ А Бд ВД Ла, мѿ *свѿ* сѣднемо В, *свѿ* путују Гл, *свѿ* трѿје Бд, стојмо *свѿ* четвѿро Ло, тѿ су бѿили *свѿ* гѿзде С, *свѿ* тројѿца нису шѣер јѣли Вн, *свѿ* трѿ дѿна Вн, *свѿ* трѿ дѿна на Тројѿицу идѣ кѿиша Го, *свѿ* трѿ плѣка Др, јѿ сам изаткѿла *свѿ* трѿ ћилѿма Са, у *свѿ* четѿри рѿзреда Ба, да не овлаже *свѿ* четѿри (снопа) Гр, и *свѿ* четѿри батаљѿна Ло, *свѿ* четѿри топа Ло, кад је њѣна недеља, *свѿ* дѣца радују се Ло; да спрѣма за *свѿ* Ло;

ѿстави јѿ послужѿвник и *свѣ* гѿсте У, у шѣс недеља родѿле се нѿс *свѣ* трѿ МО, *свѣ* тѣ гѿске Мх, скинули *свѣ* кѿсти Т, кад ѿмаш буђелѿр, глѣдаш на *свѣ* ѿчи, а кад нѣмаш, тѿ сагнеш главу С, а имѿње вѣлико, а њѿве *свѣ* далѣко Го.

У Гпл. поред *-и(х)* среће се и *-ију*:

јѿ дѿм *свѿ* сѣдам К, и нѿс разудѿ *свѿ* пѣт П;

јѿ сам учѿла от *свѿју* најбоље школу В.

У нашој зони у Д и Ипл. м. и ср. р. јавља се само наставак *-има*, а у Левчу (Р. Симић 1972:362–3) нпр. и *-ема*, који је знатно чешћи:

пѿсе сѣчем *свѿма* по пѿрче А, *свѿма* рѣдом ВД, *свѿма* трѿјима ВД, *свѿма* Вн, помѿже *свѿма* Ло, *свѿма* по једну кошуљу Ло; пред *свѿма* В, са *свѿма* МП, здравѿ се са *свѿма* гостѿма Ла, са *свѿма* Ли.

Код облика ж. р. срећемо наставак *-ем(а)*:

и *свѣма* ћѣркама дѿо и дукѿти и синовѿцама Рд, *свѣм* трѿма (кћерима) по трѿес ѿрѿ Ос.

Слично стање има левачки говор (Р. Симић 1972:363), у којем придевске заменице ж. р. у ДИ(Л)пл. имају наставак *-ема*, док је *-има* необичан.

Нсг. ср. р. *све* употребљава се:

1. самостално: сѣју *свѣ* А, имали смо *свѣ* на свѣту В, не мōгу *свѣ* да се сѣтим ВО, сѣд је други наро̀д, дру̀го *свѣ* Гл, *свѣ* ко̀шта, *свѣ* трѣба да се к̀упи Гр, *свѣ* разв̀у-ко Ла, ка ти сто̀ји кот прѣзора, *свѣ* што ми разгов̀арамо, *свѣ* ч̀уе Лу, па *свѣ* йма сво̀е Лу, *свѣ* се ра̀ди МК, *свѣ* то̀ ура̀ду МП, *свѣ* врѣменом б̀ива МО, ти то̀ *свѣ* бо̀ље зна̀ш Мх, *свѣ* за̀тровано П, а нѝје *свѣ* нѝко одједнѣм научѝо С, и *свѣ* б̀ило дѣбро Са, к̀у-пио је *свѣ*, материјал што трѣба Мх, имали смо и раз̀бој и нѝти и *свѣ* шта трѣба уз раз̀бој У, угоднѣо тамѣна њѣму *свѣ* што трѣба ДД, *свѣ* шта трѣба једним живим чо-вѣку, *свѣ* ймам Су;

2. атрибутски: Живане, ти ниси пору̀чио жито *свѣ* С, и на̀ша во̀јска поп̀али *свѣ* сѣло Р, а цвѣ̀е, *свѣ* живо цвѣ̀е (има) Мх.

Процес потискивања старог меког наставка -е иза -в и овде је забележен:
за *свѣ* врѣме Т, задово̀љсто *свѣ* Се, *свѣ* то̀ има̀ње Бд.

Будући да многи истраживачи нису обраћали пажњу на ову појаву, њен ареал је сада веома тешко одредити. Она је присутна у говорима Баната (Ивић ... 1997:133), Биограчића (Ивић 1978:163), Грузе (Стевовић 1969:471–472), Левча (Р. Симић 1972:363), Колубаре (Б. Николић 1969:48).

3. уместо осталих облика:

(*сав*): ба̀ца, на̀ш за̀бран, реко, по̀чистили *свѣ* Бд, па ми јед̀ампут из љу̀лке па̀о сирѣма *свѣ* се раз̀био Кр, јо̀ј, ба̀ба, *свѣ* сам се испо̀ломио Су;

(*свега*): от *свѣ* се пѣ̀кла ракѝја Ву;

(*свог*): кад ђно та̀ј сакѣв прѣстрет кот крст̀аче и *свѣ* га по̀јеле б̀убе ДД, и они га ср̀ели у пу̀ту, *свѣ* га покршѝли ДД, тѣшко њѣму, *свѣ* га оку̀пају Ку;

(*сва*): и ја се *свѣ* укѣчим Го, уп̀алили то̀га к̀ућу, *свѣ* изгорѣла С, овѣд, ова̀ смедерѣвска ц̀рква б̀ила *свѣ* изб̀ушена У, *свѣ* се ђзноји и па̀де (кобила) Ш; *свѣ* имѣ-на зна̀м (од љубавница) Лг;

(*сву*): кат су изб̀ацили ту *свѣ* му̀нѣицу, ка̀же ВО, али имѣ *свѣ* докумен̀тацију ВО, ма *свѣ* ме пресѣкла во̀да Го, али *свѣ* са(м) му да̀ла поду̀шину по рѣду Ло, ка до-ђем *свѣ* ћу да те изб̀ушим Ло;

(*сви*): ба̀бо, је л има̀ ђвдѣ ло̀по̀ва, нѣма, ка̀же, сѣнко, *свѣ* отѝшли у милицију ДД, сѣнови њего̀ви у Нѣмачко *свѣ* М;

(*свима*): та̀мо да̀вали ђб̀јаве и онѣма *свѣ* што су б̀или преко дв̀анѣјз гѣдина Лг;

(*нишиѣа*): па ѣто ти не ва̀ља *свѣ* М.

У понеком од наведених примера осећа се и прилошко значење облика *све*.

4. у Исг. и пл.: ба̀ш сам посѣ̀јала са *свѣ* он̀ако (коштицу ка̀јсије) Ос, ђна лѣже са *свѣ* ону̀ а̀йину Лг, ја ти па̀днем са *свѣ* б̀ициклу Мх, ја сам бѣгала са *свѣ* дѣте ма-ло Вр, ђндак се изва̀ли са *свѣ* онѣ ж̀иле, са *свѣ* онѣ Се, га̀јили смо *свѣ*, му̀чили смо се са *свѣ* Рд, ра̀дила сам и са ко̀њима, и са кра̀вама, и са плу̀гом и са *свѣ* С, ўзели ми ко̀кошку са *свѣ* јаи Са, *свѣ* ни ту ўзну са *свѣ* ка̀зан Лг, та̀ко смо побѣгли са *свѣ* ко-ла, са *свѣ* сто̀ку Ш, са *свѣ* ко̀фу да̀м сѣр Су, Нѣмац иско̀чио са *свѣ* одѣло Се, гла̀ву са *свѣ* ро̀гови Лу, са *свѣ* ца̀к МК, ко̀рен са *свѣ* ша̀шѣм П.

Наведене примере издвојили смо у посебну групу, будући да се у неким говорима (Реметић 1985:286–7) заменица *све*, у функцији осталих облика оба броја и сва три рода, јавља само у инструменталу.

Нарочито у облику *све* долази до губљења *-в-*:

сѐ се заврши Бд, *сѐ* је подāvō, *сѐ* му поўзели Ла, па сам *сѐ* је ја слўшала М, пōчо да чїсти *сѐ* метлōм С, па здраво *сѐ* бїло ко челик Т, па слађе да јѐш неголи *сѐ* Т, *сѐ* се с поњаве покрївало У; уп. и да подѐлимо *сї* Ла.

Заменица *сам*

4.182. Ова заменица јавља се самостално, али и уз друге именичке речи чиме се потенцира њихово значење:

а) нїшта нїсам мōго *сām* д учїним С, нѐкад прāvу *сāми* нѐкад јōк Го, па нашāрау *сāми* М, нѐчије крāве идѐду лѐпо *сāме*, а нѐчије нѐ С;

б) Бōг *сām* нека глѐда Лу, по образу *сāмом* Бд, мōа мајка ђстала сām јѐдна *сāма*, а двѐ ћѐрке ўдала Бд;

Њен придевски карактер огледа се и у јављању форманта одређеног вида м. р. *-и*:

в) *сāми* Бōг да знā Мх, бāш пред *сāми* рāt Ск, *сāми* шѐћер М.

Заменица *сваки*

4.183. Поред именичке (в.т.4.134.) забележили смо и придевску употребу ове заменице:

забодѐш у *свāки* вāлак М, *свāки* гāј йма нāдїмак А, *свāки* смо дїнар кўпили и штѐдели У, да је бїо *свāки* дрўги, ђн би зїно и нїшта Лу, *свāки* пōс Бд, *свāки* пōс мї пōстимо Ск, *свāки* спрāt йма стѐпенице свōје У, имāу по јѐдāн шїльак на *свāки* двā мѐтра А, на *свāки* трї мѐсеца Ли, па сам йшла на контролу *свāки* трї мѐсеца Мх; а имāо је на *свāки* дѐсет прстїју девōјку С;

свāким детѐту А, и дā се *свāким* детѐту кōцка шећѐра Вр;

свāка држāва йма свōјега владāра ДД, *свāка* свїла *свāко* зрњо рāни (на клипу кукуруза) К, *свāка* фамїлија йма свōј гāј А;

У следећим примерима могли бисмо помислити да имамо плеонастичку употребу облика *свако* уз прилоге *недељно* и *месечно* и да су ове конструкције настале угледањем на синтагме *сваке недеље*, *сваког месеца*; *сваку недељу*, *сваки месец*. Међутим, ови облици су могли настати и угледањем на прилог *свакодневно* или придев *свакогодишњи* (РМС) и тада би их требало писати састављено (*свакомесѐчно*, *сваконедѐлно*) као адвербе.

свāко недељно / *сваконедѐлно* свāка жѐна йма свōју кārличицу С, *свāко недељно* / *сваконедѐлно* мōра да пѐре сирење њѐно С; *свāко месѐчно* / *свакомесѐчно* се котї ђна Се, по колико кїла мѐса смо дāвали *свāко месѐчно* / *свакомесѐчно* У, јел ја идѐм на ђчно чѐсто *свāко месѐчно* / *свакомесѐчно* Ос.

Заменица *неки*

4.184. Код ове придевске заменице нисмо забележили паралелне облике с ни- (уп. Ивић ... 1997:135):

неки Влада Прóкић Т, и *неки* Драга агронóм Т, сáде, *неки* нòв кукùруз, ситан кòрен М, пòсле помòгне и *неки* тùђ Го, у ца̀к *неки* ù шта бíло Гр;
изйшла *нека* звèр, а ка̀ка звèр Ск, *нека* пијандура Бд, òво је *нека* пијаница Бд;
имò *неко* писмо Т, ицèпаш *неко* јае Са.

Заменица *који*

4.185. Ова придевска заменица, исто као и именичка (в.т. 4.129), има неколико облика (*који, кој, куји, куј*, с овим коренима и за остале родове).

1. Облици без сажимања:

а) *који*: ка̀ко кò йма жйта, ка̀ко *кòји* домáћин и ка̀ко кò имáо Би, измèри па свè цедùља ка̀ко *кòји* трајйò Ву, ка̀ко *кòји* рáди Ву, ка̀ко *кòји* дáн У, па бйде ка̀ко *кòји* умèсиш У; и ка̀ко *кòа* носйла Се, па сáт ка̀ко *која* је волèла да рáди Ш;
па имáо пандùр *кòји* кòло шйри Вн, ора̀оник *кòји* идè у зèмљу ВО, ймаш ужáр *кòји* сèче ўже МК, сáмо жèне кот кùће и овй *кòји* су бйли, *кòји* нйсу мòгли, *кòји* су ðòпави ДД, а кò остане кùћи, òн сачèка онòга *кòји* дòђе кùћи ис цркве Мх, свй онй *кòји* су однеговани Гл, попови онй *који* држù гòр онò слèме Ли; а пòсе се мèтне лóза *кòа* рáђа ДД, *која* нйје бáш печèна, òна се окрùни Ку, пòсе смо имáли косачйцу, жèтварица *која* кòси Су, имáо је жèтварицу *која* је жьèла Су; ймаш др-љáчу *коју* вùчу крáве С, и на *кòју* stráну вèтар дùва, тù се окрèнемо У, *коју* нйсмо мòгли да ўземо, òна остáла тùнá Т; йди бйрај одèло *кòје* ти нáјбòље одговáра ВО, рúно òно *кòје* ваљá, *кòје* покрйвена óвца Р, на онòм дрèшу мáлим тйм имáло ту-лумбе *кòје* лупало Др, тò су четйри грèдè нáјдèбље *које* мèћеш А, обùко сам једнè ўнтрóце, тùђе *кòје* су бйле свè поцèпане Го, мй држимо крáве *кòје* рáду и тèлу се ВО;

йма и *кòји* нйсу ни жèњени брè Гл, а йма *кòји* су бйли полицајци Лг, мòрáli да се повùчу, *који* су се извùкли, а *који* су повáтали, òни су стрèљали, побйли Ли, йма *кòји* донèсу Ло, ал йма *кòји* прáви тò Мх, йма *који* бацају снопòве, йма *који* вùчу слáму С, нaййòше Швáбе, *који* су Т, *који* су насèљени први у Трновчу Т; мèн је млòго волèо, йма *кòју* је мрзо Лг, имáо је тùнá у *којè* се нáдò да ће да га спáсу Ли;

коју да ўзне Вн, на *кòју* ðèнеш stráну У, нè знам *кòје* ðу дугме да притйснем У;

б) *кој*: òн је ўзо кòмбај *кој* растùраò слáму Су;
сáд кò нòсу баря́ци, кò нòсу мртвáца (добйјају дар) Гр;

в) *куји*: ка̀ко *кùји* Вр;

кùји се борйò, òн имáо Рд, гáзда *куји* рùкује с машйну Р, па мèтем камèнчић једáн *кùји* је одрèђен за тò Мх, једáн стрйц *кùји* је рòђен деведèсет и сèдме године Го, òни *кùји* тò з инáт ðе Ву, нè знају ни старйји *кùји* нйсу тò прáктиковали Мх;

а йма *кујè* крáду жèне Са, тáмо *куји* кòпа остане мáло да с одмòри Ву, *кùји* је бйò плашљйв... *кùји* је седèо Гл, јá вòлим *кùји* пйје, који гòд пйје тáј је добар Лг,

има *куји* је добар полицајац Лг, *куји* може, *куј* има са шта он изугари, преврне то Р, а *куји* је ово сељак, он издāvо држави по три вагона жита С, а има *куји* су овако на онџ чивџе Мх, има *куји* су са тулајкама Мх;

куји? -ми Го; *кујим* делом путџе Ли, (јеси му свежу запалила) *кујим* Го;

г) камен *куј* меље Ли, ал има крај *ку(ј)* е нџи па вода у бразди Ли, онај *куј* тџра тџ цору, он мора да Ли, у тај шлеп *куј* не превџе Ку, сви људи *куј* пазаре, они... МП;

куј ће ми ђао тџ Се, а ја љвек у *куј* пар кажем ајт у тај пар бџч на коња Лу, а ел није имало стока *куј* ће да вџчџе тџ косачџцу Т, нџсу они казли *куј* су они У.

2. Облици са сажимањем и покретним покалима:

У Г(А)сг. м. и ср. р. долази до губљења интервокалног *ј* а потом до асимилације и сажимања вокала. Такође се у овим облицима чува и покретно *-а*:

ис *кога* сте мџста вџ Ви, ис *кога* је мџста Др, ис *кога* сџла М, от *кога* је настало данашње Ђдовице У, имаш тџ још *кога* брата Лг, *кога* датума У, *кога* прџтиш тџ С, *кога* коња ја јџшим, тај мора да побџди П;

У ДЛсг. м. ср. р. срећемо облике:

а) без сажимања: кџт како се накрџви *којим* тад и крсти Ли; али у Дпл. родџтељима *ким* се допада Гл;

б) са сажимањем и с покретним *-е*: мџту свџје живџнче *коме* је џдузета рџка, нџга МО;

в) са сажимањем и без покретног *-е*: и *ком* није пџкла пџшка, коџи није брањнио В;

Заменица *чији*

4.186. Ова заменица се среће и без интервокалног *-ј*:

чији су Ло, *чије* су џво девџјке Лг, али и *нџчије* крање идеду лџпо сџме, а *нџчије* нџ С.

У вези с предлогом негација се не одваја од заменице:

ал тџ нџси нџкад прџжила рџку за *ничије* Са, нџма да врањаш од *ничије* Ли.

БРОЈЕВИ

Основни бројеви

4.187. Основна одлика ових бројева јџсте џихова фонетска и прозодџјска променљивост. Најчџшћи тип фонетских промена јџсу редукције појџдиних (или група) гласова.

1. Број *један* и други облици изведени од џега скоро редовно чувају глас *ј*, осим у неколико примера: *едџн* Ло Т, *едџн* бакрачџи Мх, *еднџ* Мх, до *џно* пџ-шџс дџсет џљада кџла Гр, уп. и *едџниџи* Лг, *едарџд* Вн.

Забележили смо неколико акценатских варијанти овог броја:

а) *едан* Ло Мх Т, *један* А Вр Ву Го Гр Др К Ло Мх Ос Р Рд С Се Су Т У Ш, *једнім* МО Р, *једном* К Ло Т, *једног* В К Ло;

б) *једнім* Бд Р, *једном* К МО, *једног* Бд;

в) *један* А Ба Бд ВО Гл Ко Кр Лг Лу М МО Мх П Рд Ск Су Ш, *једног* дана Су, *јеног* С;

г) *један* Вр.

Такође се могу срести и облици без *д* које се нађе испред *н*:

јенога В, *јеног* С, *јеном* К, до *ѐно* пѐ-шѐс дѐсет љада кѝла Гр.

Број 1 и 2 разликују облике за родове: *један*, *једна*, *једно*; *два* (м. и ср. р.) и *две* (ж. р.), с тим што овај први, када је у функцији неке од заменица (*неки*, *овај*) има и множину:

једни лѝжу вѝтру, дрѝги окрѝћу ВО, *једни* простиру уже, кѝпиду, *једни* везѝју, *једни* трећачу Мх, *једни* свирачи свѝрали нарѝду, а *једни* свирачи у сѝбу Ос, кад њи ми *једни* прийтише кѝтарицу (неки од групе Немаца на које је наишла) ДД, плѝгови и *једни* и дрѝги ДД, обѝко сам *једне* унтрѝце, туђе Го.

2. Број *чеѝири* поред уобичајених облика, познаје и оне с апокопом и са синкопом:

а) *чеѝири* Ба Би Вн Гл Го Гр Др Лг МК П Т Ш, *чеѝири* брѝта Ло М, *чеѝири* дана Кр Лу, *чеѝири* ѝктара Вр, по *чеѝири* кѝња ДД, *чеѝири* лѝмеза А, *чеѝири* мѝсеца Ли, *чеѝири* пѝра У, *чеѝири* пѝлета Са, *чеѝири* сѝна Ос, *чеѝири* ћѝрке С.

Ту су и примери с акцентом на првом слогу, као што је то у облицима са синкопом:

чеѝири Мх Су, *чеѝири* брѝва Лг, *чеѝири* гѝдине Т *чеѝири* милиѝна и стѝ Ву;

чеѝири Бд, *чеѝири* гѝдине Го, *чеѝири* сѝна В;

б) *чеѝири* В Вн ВО Вр Ву Гл Кр Ку Ло МП Мх П Р Рд Се Ск Су У Ш;

в) *чеѝири* Ко, *чеѝири* детѝта Су, *чеѝири* гѝдине У, *чеѝири* ѝ по гѝдине ДД, од дѝведѝсет и *чеѝири* кѝла ВО, *чеѝири* пѝт крѝве МК, *чеѝири* оснѝвне Рд; *чеѝири* ћѝрке В;

г) до прѝ *чеѝири* пѝт гѝдина Го.

3. Број *шеѝи* и сви они који се зваршавају сугласничком групом *-сѝи*, на целом терену су чешћи и обичнији без последњег консонанта.

4.188. Деклинација бројева је скоро сасвим изгубљена. Забележили смо само дативске облике броја *дѝве/дѝва* и *ѝри*:

дѝвѝма МО, *дѝвѝма* сам дѝла машѝне шивѝће ВД, њѝма сам дѝла, онѝма *дѝвѝма* што с старѝе по дѝва дукѝта Ос, *дѝвома* дѝцама Кч; свѝм *ѝрима* по трѝес ѝри (кћѝри-ма) Ос;

Дакле, непроменљиви облици су обичнији и чешћи:

тѝ сѝд код нѝс *дѝве* Се;

и покрије нана са *двѐ* бѐле поња̀ве А;
 међу *двѐ* за̀брана В;
 са *двѐ* лѐба А, с *двѐ* цѐгера У; с *двѐ* детѐта У, са овѝ *двѐ* жѐнски (детета) Лу,
 са *двѐ* оделѐнца ВД;
 са *ѝри* прѐста Ли; с *ѝри* детѐта Ли, кѝћа са *ѝри* оделѐња ВД;
 са *чеѝри* во̀ла А.
 Слично је стање и у говорима централне Шумадије (Реметић 1985:297) и Баната (Ивић ... 1997:153).

4.189. Бројеви од 11 до 19 имају две крупније фонетске промене, и то на целом терену. Прва је свођење групе *-ae-* на *-aj-*, а друга упрошћавање *-sti* у *-s*. Интересантно је истаћи да се срећу са старим али и новим местом акцента, па чак и са послеакцентским дужинама:

а) *једанѝјс* ДД Др К Ку Ли Ло М Рд Ос С Се Су Ск Су Т, *двѐанѝјс* Вр ДД Ос С; *тринѝјс* Ли Ш, *ѝринѝјс* Вр С Ск; *чеѝринѝјс* А Др Кр Ло Ос Р С Се, *ѝеѝинѝјс* А Би Вр Ву Гл Гр ДД Др Кр Ла Ли Ло М МП Ос П Рд С Са Т, *ѝеѝинѝјс* Су; *шеснѝјс* А Вр Гл ДД К П С Са Се Су Т; *седамнѝјс* А Вр Ву Кр С Са Т; *осамнѝјс* ВД Ву Гл Го Ку Ли М МК Ос Т; *деветѝинѝјс* А Вн Вр Др К Ку МО Ш;

б) *једѝанѝјс* Су; *чеѝрнѝјс* Ос Су; *ѝѝеѝинѝјс* Вр Ву ДД Ко Ку Ли Ло Мх Се Су У Ш; *шѝснаѝјс* Бд Ко Ло Су Ш; *седѝамнѝјс* Би ВО Кр МК Мх Су У; *осѝамнѝјс* Би Кр Ли МП П Су У Ш; *деветѝинѝјс* Су;

в) *једѝанѝјс* К МО; *двѝанѝјс* А ВО Вр Ву Гл ДД Ла Лг Лу МО Р С Се Су Т Ш, *двѝанѝјс* Бд Ли МП П Се Су У; *ѝиринѝјс* А Би В ВД Вр Гл ДД Кр Лг Лу МО Мх С Т Ш; *ѝиринѝјс* Бд Лу Ос Се Су У, *ѝиринѝјс* ВО; *чеѝрнѝјс* А ВД Вр Ку Ла Т; *ѝеѝинѝјс* ВО Вр МО, *шѝснѝјс* Гл МО, *седѝамнѝјс* ВД, *осѝамнѝјс* К Ла.

Овакав фонетизам ових бројева налазимо и у Бачкој (Поповић 1968:75), у Банату, али у северном Потисју и са сажимањем *једанесѝ* (Ивић ... 1997:279–280), у Срему (моја грађа) и на др. местима, као нпр. источна Херцеговина (Вушовић 1927:82).

Неизмењена група *-ae-* остаје у говору Левча (Р. Симић 1972:150), села Жабара (Реметић 1986:521 и 523 и др.), Галипољских Срба (Ивић 1994:228). Негде је дошло до асимилације вокала *a* у *e*: у Ресави (Пецо — Милановић 1968:257), у централној Шумадији (Реметић 1985:297), у Крагујевачкој Лепеници (Вукићевић 1995:178), код Биограчића је знатно чешће *једанес* од *ѝеѝинаес* (Ивић 1978:150).

4.190. И код система десетица, поред уобичајених облика, код већине је дошло до разних фонетских и прозодијских промена:

а) *двѐдесѝ* А Бд ВД ВО Ла Мх С; *ѝридесѝ* Гр Ку, *ѝридѝесѝ* ВО; *чеѝрдѝесѝ* А ВО Вр Ла Лг МП П Р Рд Се Су, *чеѝрдесѝ* К, *чеѝрдѝесѝ* К, *чеѝрдесѝ* Бд; *ѝедѝесѝ* А Би В ВД Вн Гл Лг Ли МП Мх Рд С Се Т, *ѝедесѝ* Др К Т, *ѝедесѝ* Бд; *шездѝесѝ* А П Ск, *седамдѝесѝ* ВД Вн ВО Го Лг М Рд Су У, *седамдесѝ* Бд; *осамдѝесѝ* ВД ВО Гр ДД Кр Лу Мх С Ск У Ш, *осамдесѝ* Бд, *осамдесѝ* Гл; *деведѝесѝ* ВО Го Гр Ло М Мх Ос, *деведесѝ* К МО.

б) Веома честа промена је губљење финалног слога *-eīi*:

двáдес Ло, *и́ридес* Гр, *че́тирдѐс* Се, *че́тирдѐс* Ш, *шездѐс* Др, *седáмдѐс* Ос, *осáмдѐс* Вн, *деведѐс* Ло.

в) Поред овога веома је често губљење и *-d-*:

че́тирѐс А Ба Бд Би В ВД ВД Вн ВО Вр Ву Гл Го Др К Ко Кр Ку Лг Ло М МК МП Мх Ос П Р Рд С Се Ск У Ш, *че́тирѐс* Бд МО В, *че́тирѐс* В Го Лг Ли Мх Р С Ш, *че́тирес* К МК С Се, до *че́тирѐз* дāнā Ш.

г) Уз обе наведене промене (губљење *-eīi* и *-d-*) новонастале вокалске групе уклањају се девокализацијом другог самогласника *-ae-* > *-aj-* и *-ie-* > *-ij-* или уметањем интервокалног *-j-* у *-ie-* > *-ije-*:

двáјс А Ба Бд Би В Вн ВО ВД Вр Гл Го Гр ДД Др Кр Ла Лг Ли Ло Лу МК МО Мх Ос П Р Рд С Са Се Ск Су Т У Ш;

и́ријс А Бд Вн Вр Гр К Кр Ку Ла Лг Ли Лу МК МО МП Мх Ос Р Се Су;

и́ријес А Бд Гл Го ДД К Кр Ла Лу МП Мх С Се Т У Ш, али и: *и́ријес* ВО Ву К Ко Лг Ло Лу М МП Ос С Са Су Т У Ш;

че́иријес П, али и: *че́иријез* Са, па и: *двѐста че́иријс* Мх.

д) Од броја *ше/сѝде/сѝи* остали су само почетни и финални слог *шесѝи*:

шесѝи А Ба В ВД Вн ВО Вр Ву Гл Гр ДД Др К Ку Ла Ли Ло Лу М МК Мх Р Рд С Ск У; *шѝсѝи* Би ВД Вр Гл Ли Лу Рд Ск; *шѝсѝи* Вр Ву К.

4.191. За означавање броја 100 и оних који се творе помоћу њега користе се (*-)сѝио*, *-сѝа* и *сѝиоѝина*. Формант *-сѝа* везан је искључиво за бројеве *два* и *и́ри*. Једино код броја *и́рисѝа* имамо чување старог облика *трисѝа*, а у осталим случајевима су аналошка образовања.

а) о(д) *сѝио* један остаје Вр, *сѝио* грама Кр, *сѝио* кућа ВО;

двѝсѝио Кр, *и́рисѝио* Кр;

двѝсѝа Бд Кр Ку Рд Су, *двѝсѝа* године Ш, *двѝсѝа* педѝсет гостију Т, за *двѝсѝа* дѝнара ВО, преко *двѝсѝа* дѝша Вн, *двѝсѝа* ѝљада С, *двѝсѝа* педѝсет ѝљада ДД, по *двѝсѝа* јáјá Ло, *двѝсѝа* педѝсет кѝла Лг У, *двѝсѝа* мѝтара Го Гр Ко, *двѝсѝа* милиона Р, *двѝсѝа* прѝију МК, по *двѝсѝа* снѝпа МП, *двѝсѝа* четрѝс Мх;

и́рисѝа Ко Рд Су Т, *и́рисѝа* ѝктара Ку, *и́рисѝа* ѝљада Кр Ло, *и́рисѝа* кѝла К Р С, више о(д) *и́рисѝа* ланаца зѝмље У, *и́рисѝа* мѝтра П, *и́рисѝа* педѝсет милиона Бд, за *и́рисѝа* њѝ Мх, *и́рисѝа* чѝда Лу;

че́ирисѝио сѝдам Мх, *че́ирисѝио* милиона Ос;

ѝѝсѝио Ко Ку, по *ѝѝсѝио* јáји се фáрба В, по *ѝѝсѝио* и више јáја Рд; али и *ѝѝсѝио* кѝла Ла, по *ѝѝсѝио* лѝтара Се;

пѝ *шѝсѝио* јáја Рд;

сѝдамсѝио К Рд, *сѝдамсѝио* кѝла Ку;

ѝсамсѝио кѝла МП;

дѝвѝсѝио дѝнара В Рд, *дѝвѝсѝио* прѝве Су, *дѝвѝсѝио* дрѝге Т У, ѝљаду *дѝвѝсѝио* трѝе Р, ѝљаду *дѝвѝсѝио* четврѝе Би, *дѝвѝсѝио* шѝсте Бд, ѝљаду *дѝвѝсѝио* ѝсме Ко,

дѣвѣсто дванајсте године Го Ку, *дѣвѣсто* трінајсте ВО, *иљаду дѣвѣсто* седамнајсте Ли, али и *дѣвѣстѣсто* девете године Ло;

б) по *стѣошѣну* па до двѣста иду у пратњу Кр, *стѣошѣну* брѣвѣ С, градиме по *стѣошѣну*, по стѣ двајс Ли, неки пут фарбамо и по *стѣошѣну* Ос, *стѣошѣну*, стѣ двајс књига ДД, имало до *стѣошѣну* кѣћа Кр;

по двѣ *шрѣ стѣошѣне* Се, по *шрѣ стѣошѣне* Ло;

чѣшѣри стѣошѣне ВД Лу, по три *чѣшѣри стѣошѣне* Ли, *чѣшѣри стѣошѣне* МО, *чѣшѣр стѣошѣне* Су, *чѣшѣри стѣошѣн* К С;

иѣш стѣошѣна Кр Ло Лу, *иѣ стѣошѣна* дѣша Бд, по *иѣ стѣошѣна* дѣша К, *иѣ стѣошѣна* иљада С, по *иѣ стѣошѣна* кѣла У, *иѣ стѣошѣне* Су;

шѣ стѣошѣна Кр Ос, *шѣ стѣошѣна* дѣнара ВО МП, *шѣ стѣошѣна* кѣла У, *шѣ стѣошѣне* Су;

седам стѣошѣна кѣла К Лг, *седам стѣошѣне* Су;

дсам стѣошѣна К Ло, *дсам стѣошѣна* кѣла Лг, *дсам стѣошѣне* Ли Су, по *дсам стѣошѣне* Ос;

иљаду *дѣвѣш стѣошѣна* трѣдѣсет и друге године ДД, иљаду *дѣвѣш стѣошѣна* и Лу, иљаду *дѣвѣ стѣошѣна* шѣсте године Бд, *дѣвѣ стѣошѣне* Су.

Збирни бројеви

4.192. Ови облици су жива категорија која је везана углавном за ниже бројеве (*двоје, обоје, шроје, чѣшворо*). Треба напоменути да нисмо нашли облике типа *обадвоје*, али смо забележили придевске форме од наведених бројева.

1. Бројеви *двоје, обоје* и *шроје* употребљавају се:

а) за именовање особа различитог пола:

наз *двоѣ* Ла МК МО, по *двоје* Т, на с смо давадесет и *двоје* у кѣћи бѣли В, *двоје* су ми умрли (деце) ВД, имамо *двоје* дѣцу Вр, *двоје* дѣце и на с *двоје* Гл, *двоје* дѣце: сѣн и хѣрка Ск, он има *двоје* дѣце Су, прво се њѣ *двоје* договору А, њѣ *двоје* Вр, њѣ *двоје* умрли Гл, да не обѣлази на с трѣје, њѣ *двоје* и јѣ стѣра Гр, за на с *двоѣ* Др, са м на с *двоје* у тѣ кѣћу Мх, са мо овѣ *двоѣ* Мх, отац ми и мајка, они њѣ *двоје* са ми Ос, тѣ *двоје*: Јѣван и Јѣванка Ос, крѣнемо ми, на с *двоѣ* П, са ми на с *двоѣ* П;

двоѣ Бд, и ми *двоѣ* тѣ вѣчемо (муж и жена) В, ми *двоје* да смо отѣшли Гл, за *двоје* на с (муж и жена) МО;

шроѣ А ВД Гл МО, *шроѣ* дѣце К, има м *шроѣ* дѣце Су, свѣ *шроѣ* Бд ВД Гл, чѣзе су за *шроѣ* В, у чѣзе мѣгу да сѣдну са мо *шроѣ* П, има јѣш на с *шроѣ* живѣ Ли, на с *шроѣ* МО МП, њѣ *шроѣ* ма ли ВД, њѣ *шроѣ* Лг, прођу тѣ *шроѣ* Ск;

б) за именовање особа мушког пола, уместо збирних бројних именица *двојица, обојица, шројица*:

и онда *двоѣ* прѣсѣчу тѣј колѣч, сѣн и отац А, њѣ *двоѣ* (два брата) Ба, и тѣј му бра т о стрѣца, њѣ *двоѣ* зајѣно вѣзали В, сѣно вци сам имѣла, њѣ *двоѣ* Вн, тѣ ми сѣн ура ди, он, њѣ *двоѣ* Ло, а на с *двоѣ* ће е на прѣтимо и да е однесѣмо, као рѣкли тѣ мѣмци Мх, пашѣно зи зовѣду се њѣ *двоје* Ск, а тѣ *двоѣ*, Драгѣмир и тѣј Чѣда Ш;

да правимо свадбе за *обде* (за два сина) МП, да служим *обде* Р, а били су *обде* вòђе Р;

спрёмала и (им) на тѝ *ѝрòе* официра Ш, нàs *ѝрòје* смо били у тој кутији (све мушкарци) Лг, дòђу двà, *ѝрòје* Се;

в) уместо придевских облика *двоји*, *-а*, *-е*: по *двòе* кòла дàра Рд.

2. Придевска образовања *двоји*, *-а*, *-е* јављају се:

а) уз именице које немају једнину:

ѝмам *двòја* врата на кùћи У, *двòја* кòла Кр У, дàј *двòја* кòла сèна Ло, да пòкрије онà *двòја* кòла У, з *двòја* кòла Лг, *двòа* кòла К Р С; за двò *ѝрòја* врата дàли Се, *ѝрòја* кòла Ј Ку Лу;

б) уз именице које имају једнину, али се обично јављају у пару или означавају неку целину:

имàле крàве *двоје* М, *ѝрòе* чарàпе Са, по *ѝрòје* свирàле ВК, *ѝрòје* пàртије сам чùвала дèцу Ск, *двòји* плòгови, *ѝрòји* Кр;

в) уместо *двоје* и *двојица*:

сàмо њѝ *двòји* (син и снаха) Кр, нàз *двòја* (свекар и снаха) Лу, скùвам кàфу сѝну и снàји и мèне, свѝма *ѝрòјима* ВД²⁰;

испо дрèша бивàло обично по *двòја* који су прихваћали у цàкòви жѝто (два мушкарца) Ли, јà сам имò њѝ *двòја* тѝ (два сина) Лу, ка дòђоше *ѝрòја* и тражу сòбу сàми за сèбе (немачки официри) Ш.

3. Збирни бројеви на *-оро* срећу се:

а) у једнинској форми:

чѝтвороро Гр МО МП, бѝло нàs *чѝтвороро* А У, нàs *чѝтвороро* бѝло дèце В, *чѝтвòроро* Др, бѝло нàs *чѝтвòроро* Гл К, бѝло нàs *чѝтвòроро* дèце Гр, бѝли смо нàs *чѝтвòроро*, пèт у кùћи Гл, по *чѝтвòроро* В, ѝмàм *чѝтвòроро*, ѝмàм трѝ хèрке и сѝна ВД, он је родѝо *чѝтвòроро* њѝ Ло; нàs *ѝѝтвòроро* В, нàs *ѝѝтвòроро* смо, двà брàта и трѝ сèстре Ос; нàs *двàнајсѝтвòроро* родѝла Мх;

(=*чѝтвòрица*) *чѝтвòроро* га спùстају Кр, тò су сàмо *чѝтвòроро* ўнели Ли, командѝри се нàши поплàшили, састàвили се свѝ *чѝтвòроро* Ло, њѝ *чѝтвòроро* стàдоше пред Ацу Ло, стојмо свѝ *чѝтвòроро* Ло, пр̀во ћу да саслùшам овѝ *чѝтвòроро* Ло, мѝ смо се женили свѝ *чѝтвòроро* Ло, нàs *чѝтвòроро* на робѝу Ло, тражи вàs *чѝтвòроро* сви Ло;

б) у множинској форми:

чѝтвòроре Су, нàs *чѝтвòроре* бѝло Др, бѝло нàs *чѝтвòроре* Се; имàли смо *шѝстѝороре* дèце ВД; нàs смо *сѝдмòре* бѝли Би;

(=*чѝтвòрица*) свѝ ал *чѝтвòроре* армѝјски хèнерàли Р, а *чѝтвòроре* њѝ онеспосòби Р, двà на нòге, двà на рùке, њѝ *чѝтвòроре*, а једàн бије прѝтком Се;

в) у придевској форми: *чѝтвòра* кòла Ј Ку Лу.

²⁰ У Качеру у ДИЛ срећу се најчешће ликови: *двојма*, *ѝројма*, али и *са двојим* (Д. Петровић 1999:392).

4. И у нашој грађи као и код Реметића (1985:299) и Ивића (... 1997:157) срећу се кардинални бројеви уместо збирних или збирних бројних именица:

имали *йѣти браћа* (петорицу) Са, имало *йѣри њн дѣце* (троје) Су, *нас йѣти дѣца* ма маѣ имала, четѣри жѣнски и једно мѣшко Го, *йѣ дѣце* ДД, *дѣсет* нас *дѣца* било (десеторо) Се, две крмаче и *четѣри нѣзимади* (четворо) Ос;

наз *два* (двојица) Вр, имала сам *два* браћа (двојицу), *два* и заробљау наши, каже, батаљон Ло, нас *йѣри* (тројица) Ба, нас *йѣти* смо били (петорица) Ло, дошла сам са нас *йѣти* другова да останемо ко теб (с петорицом) С, прѣ тога сви *седам* (синова) отишли и чѣм стѣгли, посе да л сад њма та дан, да л други дан сви *седам* изгѣнули (седморица синова) Ос.

Збирне бројне именице

4.193. Ове именице се завршавају на *-ица* и *-ина*.

1. Наставак *-ица*:

двојица Бд Ло С, *двојица* ДД К Ку Ло Лу Мл Су Т У, тако причају ти *двојица* што су пуштени В, само једна година међу њи *двојица* Ву, били њи *двојица* ДД, њи *двојица* сѣли Др, ете и води још *двојица* њи и мѣјега ѡца, њи *йѣројица* Ло, *двојица* не вођу В, *двојица* љуљају девојке, мѣмци Вн, ви сте *двојица* вас Ву, још *двојица* били Ло, а овѣ други *двојица* М, *двојица* камарѣшеду, *двојица* издаједу, *двојица* вѣчѣду Р, *двојица* раде у млину С, а онѣ *двојица* вађу пића там У, дошли *двојица* Ш;

У нашој грађи нису се нашли облици типа *обадвојица*, већ само *обојица*:

обојица се грабили и ѡвај и ѡнај Бд, *ѡбојица* С, *ѡѡјица* У, *обојица* Вн К Ла Лу, унѣци су ми *обојица* добри Би, инжињѣри *обојица* М, и цркли *обојица* МО, *обојица* д идѣ МО, ѡни се поженѣли *обојица* Ос, лѣпи *обојица* Са, синови му *обојица* У;

йѣројица Т, њи *йѣројица* В Гл Др Мл, и тѣ њи *йѣројица* Лу, *йѣројица* њи из ѡпштине С, сви *йѣројица* Вн, и сви *йѣројица* сам ожѣнила Се, ел *йѣројица* бѣше ел *чеѣворѣца* Ос, били *йѣројица* Р, по *йѣројица* држѣ МК;

Име црквѣног празника има фиксиран акценат на првом слогу:

Трѡјица А Бд Вн Гл Ку Ск, само до *Трѡице* Гл, око *Трѡице* Ли, *Трѡицу* Ву Кр, на *Трѡицу* идѣ кѣша Го, пре(д) *Трѡицу* умро је С, кад бѣде на *Трѡици* Ку, *чеѣворѣца* Вн, вас *чеѣворѣца* ѣма да водите рачѣна С, браћа Нѣдѣћи сви *чеѣворѣца* Р, *чеѣворѣца* вѣчѣду Р;

йѣѣворѣца Лу;

Од косих падежа забележили смо само облике за Асг. и Дпл.:

двојицу МО, за њи *двојицу йѣројицу* Гр, ја ћу да пуштим *йѣројицу* Ло, ѡн рѡди *йѣројицу* Ло, ѣма њи *чеѣворѣцу* В; дошѡ са *двојицу* Су;

двојицима нѣје пѣкла пѣшка В, а ја *ѡѡјицима* сѣшијѣм гуњѣће МО.

Именицама на *-ица* не имеђују се само лица м. р. већ и две или више особа различитог пола:

нâз двојџца (она и муж) Вн, ја сам била شناјдѣрка и бра̄т ми био شناјдер, бра̄т شناјдер и ја, нâс двојџца цѣлу нòћ шйјемо М;
 немòјте обојџца (баба и деда) Вн, óни седу на крѣвет обојџца и плачу (òтац и ма̄ти) Ло;
 и такò се састанемо нâс т̄ройџца (она и два мушкарца) Вн;
 нâс четворџца (и Загорка — Гора с њима) С.

Облици изведени од збирних бројева

двојка ракије (буре) Лу, двѣ т̄ројке Лу, четворка Мх; дòђе т̄ројка, тò се звало т̄ројка (за време рата) Ос; у т̄ројку (стока за орање) МК;
 чѣтвор (врста тканог платна) А В, чѣтвор поња́ве, чѣтвор сукње Ба, чѣворо́рац (платно са четири ните) П;
 у двојне рѣдове Р; четворне сукње А С, ткãли смо четворно Р.

2. Наставак *-ина* везује се за десетице и њиме се исказује приближна количина²¹:

имало је по десетину нâс у кошѣњу Бд, имãло нâс, мѣсим, десетину, ако нѣ било више у задругу Го, нѣ знам тãчно, али за десетину знам К, скупу се по пѣ шѣс, десетину, штã ја знам Кр, нâс десетину (терао у Смедерево за откуп) Лг, рãнили смо по десетину С, за десетину мòраш да спрѣмиш вечѣру У, (Колико сте чували брава) Нѣсам сѣла, десетину М, ѣмам десетину брава Рд, старѣја десетину година Лг, старѣји десетину година Се, а било ми десетину четрнајз година Ла, мòжда је десетину године био старѣји Р, десетину дãнã А Гл, седѣм десетину дãнã Кр, десетину дãна К, десетину двајз дãна Р, по десетину дãна Р, нѣгде имãло по десетину (душа) Кр, десетину ѣлада Кр, напрãим десетину колца Лг, десетину комада працѣју МО, ѣмамо ту десетину цѣгански кућа МО, отпрѣлике десетину мѣгара А Ли, ал имãло је о(д) десетину једанãјс одборника Т, òставио десетину оваца Бд, и сãд овако стãра сам посадила десетину òцака петнајс Са, опрãла по десетину пушака Ло;

било нѣгде двајсетину њѣ мобилѣсани Ба, по двајсетину ãкчија бѣдне, десетину лудѣ, десетину жѣна К, двајсетину ãри Су, имãли смо ту двајсетину брава оваца Лг, ѣмам двајсетину бубња Ку, ããле ми умро ѣма двајсетину година Гр, двајсетину година Р, стојѣ двајсетину дãна Се, ѣма једнò двајсетину заробљеника Ку, а òн тражио чòек бãчву о двајсетину и десетину кѣла У, па тò имãла òпштина по двајсетину лудѣ Ло, дòђу по двајсетину њѣ Рд;

лãни смо имãли т̄риесетину Го, око т̄риесетину Р, т̄ријсетину ãри Р, па смо имãли т̄риесетину брава свиње Би, мòжда ми било т̄риесетину година Го, ка тãмо т̄ријесетину њѣ Ко, т̄риесетину сантѣма Ку, свиње ѣма т̄риесетину Ло.

Претходном значењу синонимни суфикс је *-ак*. Забележен је само у три примера:

било десѣтак Бугара В, прѣ десѣтак дãнã умро Вр, по десѣтак млãде МК.

²¹ И у Качеру су обичне бројне именице типа десетину, ѣт̄наестину (Д. Петровић 1999:392).

Остали начини изражавања апроксимативности

4.194. Апроксимативност се најчешће изражава комбинацијом два суседна броја или бројне именице:

1. Јединицама се најчешће изражава апроксимативност. При том сваки број може задржати свој акценат или пак чинити једну нагласну целину:

а) *два-пирџи* дана ВО, *два-пирџи* трла ВО, *две пирџи* године Го Мх, *две-пирџи* длаке Ла, *две-пирџи* куће Кр, прѣ једно *две-пирџи* ноћи ВО; боравили код мѣн туна њи *пирџи-чеџири* ДД, *пирџи-чеџири* бушотине У, *пирџи-чеџири* године Лу С, *пирџи-чеџири* године Лг, *пирџи-чеџири* дана Ла, *пирџи-чеџири* крушке Ос, *пирџи-чеџири* шине Кр; *чеџири-пѣџи* кила Се, *чеџири-пѣџи* краве МК, *чеџири-пѣџи* леба Кр Су, по *чеџири-пѣџи* метра Ло, *чеџири-пѣџи* прскања Гр, от *чеџири-пѣџи* стотина У; нас *пѣ-шеџ* Ли Лу, скупу се по *пѣ-шеџ*, десетину, шта ја знам Кр, *пѣ-шеџ* багара А, до ѣно *пѣ-шеџ* десет иљада кила Гр, *пѣ-шеџ* кућа Мх, *пѣ-шеџ* телића му страдали ДД, и *пѣџи-шеџ* стотина иљада Ос; *ше-сеџам* Ло Су, *ше-сеџам* бразда А, по *ше-сеџам* говѣчета Рд, по *ше-сеџам* крава Вн, *ше-сеџам* месеци ДД, о *ше-сеџам* стотина кила Лг; нас *осам-дѣветџи* ДД;

б) *две-пирџи* куће Кр, по *пѣ-шеџ* В, *пѣ-шеџ* Гл Др Ла, осамдесѣт *пѣ-шеџ* година Бд, *пѣ-шеџ* зрна МО, о десет па до тријес *пѣ-шеџ* метара С, дао неке *пѣ-шеџ* милијарде Кр, *пѣ-шеџ* момака Бд, *пѣ-шеџ* пута МК;

пѣ-шеџ Рд, по *пѣ-шеџ* грла Гл, тријес и *пѣ-шеџ* милиона Гл;

педесѣт *пѣ-шеџ* Гр, њи *пѣ-шеџ* Лг, *пѣ-шеџ* брава Лг, двајс *пѣ-шеџ* бравѣ свиња Вр, има једно *пѣ-шеџ* година Ос, по *пѣ-шеџ* кола Др, коло играло на *сеџам-осам* мѣста Вр, *сеџам-осам* до десѣт метара Ли, *сеџам-осам* детѣта Р.

2. Код бројева од 11 до 19 може:

а) да се прво каже јединица а потом цео број и да заједно чине једну акцентску целину:

пѣ-шеџнајс Др, *пѣ-шеџнајс* арџи В, *пѣ-шеџнајс* бравѣ Ла, *пѣ-шеџнајс* бравѣ оваџа МК, има *пѣ-шеџнајс* година Би, билѣ сам *пѣ-шеџнајс* данѣ Го, *пѣ-шеџнајс* кила Рд, *пѣ-шеџнајс* куће изгорѣле Р;

б) да се кажу цели бројевни са својим акцентима: *пѣџинај-шеџнајс* моба ВД;

в) да се комбинују с наредном десетницом:

пѣџинајс-двајс Гр У, *осамнајс-двајс* месеци Рд.

3. У изражавању апроксимативности учествују и десетнице:

по *двајс-пирџиџ* бравѣ Т, прѣ *двај-пирџиџ* година Вн, *двајс-пирџиџ* треџака А; *пирџиџес-чеџириџ* бравѣ оваџа С, *пирџиџес-чеџириџ* година Са, по *пирџиџес-чеџириџ* кила У, *пирџиџес-чеџириџ* ланџа У; *пѣдѣсеџи-шеџсеџи* динара К, *пѣдѣсеџи-шеџсеџи* коли А; уп. и тријес *пѣџи-чеџириџ* људи убијѣно Т; даље би ми *двајс* и *пирџиџес* милиона У.

4. И збирним бројевима се изражава приближна бројност, али и њиховом комбинацијом с јединицом:

а) по *двѣ-ѣрѣ* вѣчѣш А, по *двѣ-ѣрѣ* седѣ Ко, није било *двѣ-ѣрѣ* МО, *двѣ-ѣрѣ* кола Кч; за *двѣ-ѣрѣ* врата дали Се;

б) дођу *двѣ-ѣрѣ* Се.

5. Бројним именицама на *-ица* такође се изражава апроксимативност: за њи *двојѣ-ѣројѣ* Гр.

6. Бројна именица на *-ина* комбинује се

а) с бројевима од 11–19:

ел имало је о(д) *десејѣ-једанѣ* одборника Т, а било ми *десејѣ-чејѣ-нѣ* година Ла, није било ни *десејѣ-ѣјѣнѣ* А, имало нас *десејѣ-ѣјѣнѣ* Гл, *десејѣ-ѣјѣнѣ* радника Кр.

Ова комбинација може бити и раздвојена именицом: и сад овако стѣра сам посадила *десејѣ* ђака *ѣјѣнѣ* Са;

б) с десетицама: *десејѣ-двѣ* дана Р.

7. Апроксимативност се може изразити и:

а) комбинацијом мултипликативних бројева:

дамо сѣна *једарѣд-двѣрѣд* С, па ме Жица *двѣрѣд-ѣрѣрѣд* доводио Го;

б) комбинацијом основног и мултипликативног броја:

то сам био *једно-двѣѣ* ВО, узне се *двѣ-ѣрѣѣ* Кр, немачки авиони *двѣ-ѣрѣѣ* нападали С, *двѣ-ѣрѣѣ* П.

Везивање сложених бројева

4.195. Сложени бројеви могу бити везани асиндентски или синдентски:

1. У нашој грађи, као нпр. и у говорима Баната (Ивић... 1997:154,158), превлађују примери асиндентске везе:

а) десетице + јединице:

по *двѣ* једно Вн, *двѣ* *двѣ* Су, *двѣ* *двѣ* године Гл Мх Р, *двѣ* *ѣрѣ* дана Го, *двѣ* *чејѣ* године Се Т, за *двѣ* *чејѣ* саѣта Гр, за *двѣ* *чејѣ* саѣта Р, *двѣ* *ѣѣ* баѣтина ВО, *двѣдесејѣ ѣѣ* година ВО, *двѣ* *ѣѣ* година Гл Ла Мх С, *двѣ* *ѣѣ* лаѣнаѣ Ли, до *двѣ* *ѣѣ* радника Гр, *двѣ* *ѣѣ* године Су, *двѣ* *ѣѣ* дана Лг, *двѣ* *двѣ* година Бд Ли, *ѣрѣ* *двѣ* Ли, *ѣрѣ* *двѣ* Т, *ѣрѣ* *сеѣ* године Т, *чејѣрѣсејѣ ѣѣ* Лг, до *чејѣрѣсејѣ ѣѣ* Би, *чејѣрѣ* *сеѣ* Бд, *ѣсејѣ* *двѣ* године Вр, *ѣсејѣ* *сеѣ* година Вн, *ѣсејѣ* *ѣѣ* Др, *двѣ* *двѣ* *двѣ* *двѣ* дана Рд;

двѣ *ѣрѣ* година Су, *двѣ* *ѣрѣ* Бд Ск, *двѣ* *ѣрѣ* П, *двѣ* *дрѣ* године Ба Рд, *двѣ* *чејѣрѣ* године Др Лг У, о *двѣ* *ѣѣ* Гр Се, о *двѣ* *ѣѣ* феѣбровара Мх, *двѣ* *ѣѣ* године Гр Р, *двѣ* *ѣѣ* Лг Т, *двѣ* *ѣѣ* ВО, *двѣ* *двѣ* Гл Се, *ѣрѣ* *ѣрѣ* године Лг, *ѣрѣ* *ѣрѣ* Т, до *ѣрѣ* *дрѣ* године ВО, *ѣрѣ* *ѣрѣ* године МП Су, до *ѣрѣдвѣсејѣ чејѣрѣ* године ВО, *ѣрѣ* *чејѣрѣ* К, *ѣрѣ* *чејѣрѣ* године Мх, *ѣрѣ* *чејѣрѣ* Ш, *ѣрѣ* *ѣѣ* ДД, *ѣрѣ* *ѣѣ* К, *ѣрѣ* *сеѣ* ме К, *ѣрѣ* *сеѣ* Ку, *ѣрѣ* *ѣѣ* године Ку, *ѣрѣ* *ѣѣ* С, *ѣрѣ* *двѣ* Вр, *ѣрѣ* *ѣѣ*

двѣѣ С, до *ѣѣѣѣ* Т, *ѣѣѣѣ* прва година Го, *ѣѣѣѣ* прве Ли, *ѣѣѣѣ* прво годиште В, *ѣѣѣѣ* друге године Се, *ѣѣѣѣ* друге сам дошла Се, *ѣѣѣѣ* прве годиште Лг Ли Мх, *ѣѣѣѣ* Ба Ку, *ѣѣѣѣ* Ли, од *ѣѣѣѣ* *ѣѣѣѣ* Р, *ѣѣѣѣ* МК, *ѣѣѣѣ* К, *ѣѣѣѣ* Ку, *ѣѣѣѣ* Ш, *ѣѣѣѣ* К, *ѣѣѣѣ* Р, *ѣѣѣѣ* С, *ѣѣѣѣ* Мх, *ѣѣѣѣ* Ба, до *ѣѣѣѣ* ДД, *ѣѣѣѣ* ВД Вр, иљаду осам стотина *ѣѣѣѣ* *ѣѣѣѣ* Ло, *ѣѣѣѣ* године Мх;

б) стотнице + јединице:

ѣѣѣѣ седам Мх;

ѣѣѣѣ Бд, *ѣѣѣѣ* осме ВО Ко;

в) стотнице + бројеви од 11 до 19:

ѣѣѣѣ К, *ѣѣѣѣ* Ш;

иљаду *ѣѣѣѣ* године Рд, *ѣѣѣѣ* године Го;

г) стотнице + десетнице:

ѣѣѣѣ кѣћа Бд Лг, о *ѣѣѣѣ* кѣла ВО, *ѣѣѣѣ* година К, *ѣѣѣѣ* година Др К, *ѣѣѣѣ* оваца Бд, *ѣѣѣѣ* до двѣста мѣтара У, *ѣѣѣѣ* километара ВО, *ѣѣѣѣ* дрвета Вн, *ѣѣѣѣ* Мх, *ѣѣѣѣ* иљада ДД, *ѣѣѣѣ* кѣла Лг, имали *ѣѣѣѣ* гостију Т, *ѣѣѣѣ* кѣла Р, иљаду *ѣѣѣѣ* динара Т;

2. Синдентска веза се остварује везником и:

а) десетнице + јединице:

ѣѣѣѣ и *ѣѣѣѣ* Ла, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* да на Лу, њн *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* У, стѣ *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* цака Р, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* ланца С, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* гради ДД, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* година Ос, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* кѣла Ш, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* динара Р, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* година ДД, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* Лу, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* године Ла, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* године Мх, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* ланца У, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* Вр, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* Кр, у *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* годину М, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* ектара У, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* године Р, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* година Лу, са *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* иљада Ло, у *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* године умро Ск, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* године имала Ла, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* седам година Ла, у *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* годину М, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* године Су, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* године ВД, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* година Ко, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* ВО, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* У, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* година стар ВО, о *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* кѣла ВО;

ѣѣѣѣ и *ѣѣѣѣ* годину Су, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* године Лг, а ја *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* У, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* ДД, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* ВД, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* Су, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* ДД, иљаду *ѣѣѣѣ* стотина *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* године ДД, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* ДД, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* МП, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* године Ку, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* Вн, до *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* Гл, у *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* годину Ла, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* године Лг, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* Се, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* А, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* године Гл, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* Р, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* двѣѣ Се, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* В, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* Ск, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* П, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* Вр, *ѣѣѣѣ* ми и *ѣѣѣѣ* година Мх, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* Ло, у *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* години Ву, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* Вр, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* године Ву, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* године Вр, у *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* годину Ву, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* година Го, *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ* Ос,

осамдѣсет и њрва година Ск, *осамдѣсет и њрѣћа* Лу, *осамдѣсет и четвѣрѣћа* Ш, до *осамдѣсет и четвѣрѣће* године ДД, *деведѣсет и сѣдме* године Го;

б) Остале комбинације:

њри и њењнајс (сати) ДД;

четвѣри милиона и сѣо;

двѣста и њењсто долара Ку.

Редни бројеви

4.196. Редни бројеви имају углавном исте фонетске карактеристике као и основни. Забележили смо следеће облике:

уваћу се три момка: *њрви*, *дрѹги*, *њрѣћи* Ск, *њрви* ел *дрѹги* разред Са, *њрви* и *дрѹги* разред Т, попи једну чаћу и *дрѹгу* полак Лг, а *њрѣћи* и *четвѣрѣћи* учѡ је њѣн мѹж Т, редовали смо: недељу једна, недељу *дрѹга*, недељу *њрѣћа*, а ја *четвѣрѣћа* Го, један сандук, *дрѹги* сандук, *њрѣћи* сандук, *четвѣрѣћи* У, море, долази *дрѹги* ви-че, море, *њрѣћи*, море, *четвѣрѣћи*, њѡ пе-шѣс Лг, отѣро *њрву* жѣну, овѡ му *четвѣрѣћа*, са *четвѣрѣћу* ѡма сѡна М, деведѣсет и *њрѣћу* сам сад узела М, седамдѣсет *сѣдму* Го, у *ѡсми* пѹку Ло, двајз *деветио* Кр;

једанајсти Мх, *једанајста* година ВД, *једанајстѣ* сам рѡћена Са Су, *једанајстио* годиште Др, *дванајстиога* јѹна В, *дванајста* ВД МО, *дванајста* година Ш, о(д) *дванајстѣ* године до *осамнајстѣ* Ву, *дванајстѣ* године Го Ли, ја сам *дванајстио*, а ѡн *десѣтио* годиште Ос, *њринајстио*г априла Ку, *њринајста* Гл, *њринајстѣ* ВО, *четвѣрнајсти* дан Кр, *четвѣрнајсти* фебруар МП, *четвѣрнајсти* Т, *четвѣрнајстио*г октѡмбра Мх, *четвѣрнајста* Т, *четвѣрнајстѣ* године Бд, до *четвѣрнајстѣ* Ву Ла Лу, *четвѣрнајстио* дѣте В, на тај *њењнајсти* мај Ву, *њењнајстиога* ВД, *њењнајстио*г децембра њваду дѣвесто *деветнајстѣ* године Р, *њењнајста* Вр, *њеснајстиога* фебруара ВО, *њеснајста* Вр, *њеснајстѣ* А, *њеснајстѣ* године Би Ло, *њеснајстѣ* годне Рд, у *њеснајстио*ј години ДД, *седамнајстио*г Би, крајем *седамнајстио*г и почетком *деветнајстиога* Вр, *седамнајста* година Ба, *седамнајста* година П, *седамнајсти*м године Лг, *седамнајстиу* сам узела Вр С, *осамнајстио*г јануара Мх, у *осамнајсти*м пѹку био Лг, *осамнајстѣ* године Т, *осамнајстѣ* године Ку Ло, у *осамнајстиу* години Се, *деветнајсти* В, *деветнајстиога* Вр, *деветнајстио*г децембра Мх, *деветнајстѣ* године Го, *деветнајстиу* годину Са;

десѣтио годиште Ос, *двѣстио* Бд, *двајстио* годиште Ку, о(д) *двајстѣ* године до *њриѣстѣ* Ло, *њриѣстѣ* године ВО, *њријѣстио*г априла Мх, *четвѣрѣстѣ* године Гл Ос Р, *њдесѣтио* годиште ВД Се, *њесѣтѣ* године Ко П, *њесѣтѣ* године Т, до *седамдесѣтѣ* године Ли, *деведесѣтѣ* ВД.

Мултипликативни бројеви

4.197. Ови бројеви се образују помоћу форманата:

а) *-ѹуњ(а)*:

кѹј њѡ долазио годишње *једнаѹуњ* у сѣло јел *дваѹуњ* ВО, па ка смо ѡшли *једанаѹуњ* да жѣмо ѡтуру у Крѣво Т, *једанаѹуњ* С; *дваѹуњ* ВО М МО, ја сам *два-*

иуџи њшла, ириџуџи, а он сваке године њшо у бању М, и пољуби га дваџуџи У, два-
иуџи Ли Ос, дваџуџи се жени Бн, сањала сам је дваџуџи ДД, па се обихје дваџуџи па
трџи пџт Лу, ириџуџи Бд ВО М У, по ириџуџи да пролазимо Го Р, ириџуџи Ву Ли,
посе љубу ириџуџи А, и тако задунеду ириџуџи Вр, ириџуџи сам стајала док сам
изишла уз онџ брдо Мх; четириџуџи П; по четири иџи Р, по иџи иџи Вр;

дваџуџа ДД, главно да метеш дваџуџа Ск, четири иџа М;

Када су у питању редни бројеви, онда се обавезно јавља овај формант:
ми га опрашимо једарџд, па дрџи иџи, па трџи иџи Су;

б) -ред:

једарџд Лу С, једарџд си њшла за леба Ву, па прођу једарџд Го, дамо сџна је-
дарџд-дварџд С, дођи једарџд Са, ми га опрашимо једарџд, па дрџи пџт, па трџи
пџт Су, отиџисмо тамо једарџд Т, још једарџд У, само сам овог старијег ударила
једарџд МО, њшла сам једарџд и тамо МО; мора да игра дварџд МО, он је дварџд
гласан за министера Лг, дварџд Ли, дварџд сам ја био Ло, и дварџд сам се прекр-
стно Ло, ови дварџд долазише С, ту сам ја дварџи био настрадао Лг, дварџи сам
гласао Лг, па ме Жица дварџд-ириџд доводио Го;

уп. н: шта се не сасуши (бубрег) да умрем једарџда М; па једарџде ДД.

У нашој грађи су оба форманта подједнако заступљена, за разлику од стања
у Банату (Ивић ... 1997:158-9) где је -иуџи ређи.

Дистрибутивни бројеви

4.198. Образују се с ио али и с на:

а) иза сваког четири ио један с пџшком В, сви четвџро ио један кош (да ру-
ше) Ло, њма сам дала ио два дуката Ос, ио четири коња ДД, ио четири-иџи леба
Су, ио четири-иџи метра Ло, скупу се ио иџе-иџе Кр, ио иџе-иџе грла Гл, ио иџе-иџе
кола Др, ио иџе-иџе В, ио иџе-седам говџчета Рд, ио иџе-седам крава Вн;

ио ириџе ари Ос, ио ириџе гостџију Ла, ио ириџе душа Се, ио ириџе кила МО,
ио иџе-иџе-иџе К, ио иџе-иџе-иџе кила Лу, ио иџе-иџе-иџе година М, ио иџе-
иџе-иџе јџтара Ло, ио иџе-иџе-двајз година Мх, ио двајс-ириџе брџва Т;

ио сџиоџиу па до двџста иду у прџтњу Кр, граџимо ио сџиоџиу, ио сџиџ
двајс Ли, ио двџста јџја Ло, ио иџе-иџе јџји се фџрба В, ио иџе-иџе и више јџја Рд, ио
иџе-иџе-иџе лиџтара Се;

ио две-ири сџиџине Се, ио ири сџиџине Ло, ио ири-четири сџиџине Ли,
ио иџе сџиџина У, ио иџе сџиџина душа К, ио осам сџиџине Ос;

ио две-ириџе вџчџш А, ио две-ириџе сџи Ко, и сви смо тако стаљн ио че-
иџџро В;

имао је ио десџиџиу нас у кошџњу Бд, ио десџиџиу дана Р, ио двајсџиџиу
џкџија бџдне, десџиџиу љџди, десџиџиу жџна К, рџнили смо ио десџиџиу С, дођу
ио двајсџиџиу њи Рд;

ио десџиџак младе МК;

ио дварџд МО;

б) коло играо на седам-осам мџста Вр.

КОНЈУГАЦИЈА

О систему облика

4.199. Као и у суседним говорима, и у нашем се смањује број глаголских облика. Тако се више не употребљавају глаголски прилог времена прошлог и потенцијал II. Имперфекат и глаголски прилог времена садашњег нису тако чести. Први се јавља углавном у устаљеним изразима, а други је чешћи у функцији предлога и атрибута. Скоро је потпуно ишчезло 1. л. мн. императива.

ГЛАГОЛСКА ВРЕМЕНА

Презент

4.200. За творбу презента интересантно је 1. л. сг. и 3. л. пл.

У 1. л. сг. свих глагола уопштен је атематски наставак *-м*, осим код *хоћу* и *могу* који имају континуант старог наставак *-р > -у*. Међутим, код овог другог глагола веома ретко се може чути и *-м*:

а) *ја̄ д̄ћу* Вн Ла Т У; *м̄огу* како *д̄ћу* Мх, *ја̄ не м̄огу т̄о* В, *ја̄ не м̄огу* Гл У, *шт̄а̄ ја̄ м̄огу* друго Ли, *пом̄огнем* што *м̄огу* ВД, што *г̄о̄д м̄огу*, *ја̄ ура̄дим* Гл У, *кад̄ ја̄ не м̄огу*, не *м̄ож* ни *ти* МО, *ја̄ не м̄огу* да *ј̄ем* Мх, не *м̄огу* *ја̄* С Т У, је *л м̄огу* да *ӣграм* Ск;

б) не *м̄ожем* Гл, као и у изразу ‘*може бити, можда*’: *бӣло м̄ожем* да смо *п̄*-товали недељу *д̄ан̄а* Ш.

4.201. У 3. л. пл. долази до уопштавања наставак *-у*, а и до јављања паралелних облика: *-а(ј)у/-у*, *-еју/-ду*, *-е/-у*, *-а(ј)у/-ду*, *-у/-ду*.

У првих пет глаголских врста²² поред уобичајеног наставак *-у* спорадично се јавља и *-ду*:

1. Врста

а) па се *бод̄у* МК, *ӣобод̄у* Вн, *в̄р̄иш̄у* Гр Кр Лу, *в̄р̄ишу* А СМСу У, *ов̄р̄ишу* Су У, *в̄р̄к̄у* Ку, *ӣов̄р̄к̄у* Рд, *ӣров̄р̄к̄у* Р, *в̄уку* Ск, *разв̄уку* Кр, *в̄уч̄у* А ВД Вн Вр Др Кр Ли Лу Ос С Ск Су Ш, *дов̄уч̄у* Ли, а они се *изв̄уч̄у* Др С, *нав̄уч̄у* Лу, да се *ӣов̄уч̄у* Ли Лу, *св̄уч̄у* Кр, *в̄учу* А Бд В ВД Ву Гр Ку Лг Ло Ос Р У, *дов̄учу* Гр У, *зав̄учу* МК Ос Ск Су У,

²² У раду смо прихватили Белићеву класификацију глаголских врста.

извѣчу А, да се ѿвѣчу Ло, развѣчу МК, свѣчу Кр, свѣчу Бд, доведѣду Бд, доведѣду Ла П, доведѣду Ло, изведѣду Ск, наведѣду А, одведѣду Мх, ѿроведѣду Др, дођу Бд В Вн ВО Ву Гр ДД Ко Кр Ку Ло М МО Мх Ос С Се Ск Т У, ѿђу К, ѿрѣђу Ло С, ѿрѣђу А Гл Го ДД Лу М Ск, увѣђу Ку Ло, ѿвѣђу МО, ѿђу ВО У, донѣсу Ба Вн ВО ДД Ко Кр Ку Лг Ло МК Мх Т У, донѣсу К, донѣсу Кр, изнѣсу Ш, однѣсу Мх Ос Т, однесѣу МО, ѿоднесѣу Р, ѿонѣсу А, ѿронѣсу Мх, унѣсу Гл, загрѣзу В, зађу МК, изађу ВО Ли Мх, изѣђу В Вр ДД Ли МК МО Ос Се Су, зѣбу МО, идѣ А Бд Би В Гл Гр ДД К Кр Ли Мх Ос С Се Ск У, идѣ Бд, идѣ Бд, идѣ Са, идѣ Вн ВО Вр Гр К Ко Кр Лг Лу М МК МП Мх Ос П Рд С Су, ошѣду П, одѣ Бд Гл, исѣчу Ла, јѣду А Вр Ву ДД Др К Кр Ку Ла Ли Лу Р С Са Су Т Ш, најѣду се Т, јѣду А ВД Вн Кр Мх Ос Ск Су Т, најѣду се Ву, јѣду Вн ВО Гл Гр Кр МК МО Мх Рд Са Се Су У, најѣду Кр, да се ѿојѣду А Би Кр, свѣ ѿојѣу Р, краѣду ДД Ко Ло Ос, ѿо краѣду Ос С, уо краѣду Кр Т, краѣду В Са, ѿо краѣду Кр, уо краѣду Кр Су, пѣлини се лѣгу МК, не мѣжу Мх С Ск, мѣзу Гл Ли Ос П С Ск, ѿо мѣзу Ла мѣзу ВО Гл С, ѿо мѣзу Гл Р, навѣзу С, нађу ДД К Мх С Т У, изнађу ДД, ѿонађу К Ло, на ѿђу А ВО ДД Ку М У, обѣку Ск, обѣчу А Вр Гл Др Ли Ос Р Ск Су У, обѣчу Бд Ву МО Ос С У, ѿасѣу Гр Ли Су, ѿасѣу Ба Бд, ѿечѣ А Би Вн Вр ДД Ла Лу МО Ос Се У, ис ѿечѣ В ВО Гл, ѿечѣ Бд, ѿечѣ Бд, ѿлѣчу Вн Вр Ву К Кр П, ис ѿлѣчу Гр, ошлѣчу Рд, сѣлѣчу се кѣке К, ѿмѣру Ву, ѿмѣру А, ѿрѣду А Вр С, ѿрѣду Др К П У, ѿрѣшѣсу Р, рѣсѣчу ВО Се Су, ѿорѣсѣчу Ву Го Мх Р Су, ѿорѣсѣчу Го У, сѣку Ли, сѣчу А Вн Ву Гл ДД Кр Ку Ли Ос Се Ск Су, засѣчу А, исѣчу ВД МК С, насѣчу Ву, осѣчу Су, ошѣчу А ДД Ос Р Су, ѿресѣчу А, расѣчу Су, сасѣчу Ос, сѣчу Гл Др МК П С Т У, исѣчу ВД Ло Се, насѣчу Ос, осѣчу Ла У, ѿосѣчу Бд Ву, ѿресѣчу Ло, ѿзу Бд У, ѿзѣу ДД Лг Ло МО Мх Т, ѿредѣзу Т, ѿзѣу Вн ВО К МП С Су Т, ѿресѣу Лг;

б) бодѣду Са, забодѣду Ос, ѿбодѣду Гл, врѣшѣду В, вѣчѣду Р, вѣчѣду У, доведѣду С, доведѣду Мх У, идѣду Кч, изведѣду Ву, наведѣду Ла, ѿведѣду МО, сѣроведѣду Ло, дођѣду Др Ку Лу Р У, ѿрѣђѣду Би, нађѣду Ку У, донѣсѣду Ву Мх, донѣсѣду Ла Ло С Се У, донѣсѣду Р, изнесѣду С, изнесѣду Се У, однесѣду Мх Се, спесѣду Са, спесѣду Ла, идѣду А Ба Вр Ву Гл Го ДД Др Лу Р С, идѣду А Ву ДД Др Ла Ли Мх Ос С Се У, ѿдѣду Кр Рд У, јѣдѣду У, мѣжѣду В Ли Ос, обѣчѣду Ку, ѿечѣду Вн Мх Ос Ск Т, ис ѿечѣду Ла С, ѿечѣду А Гл Кр Ку Ла П Ск У, ис ѿечѣду Су, ѿошѣчу П, ѿшѣчу Мх, ѿлѣчу В Са У, ис ѿлѣчу Ку, ис ѿлѣчу Ли, ѿзѣду В Р У, ѿзѣду В;

2. Врста

а) бају В Го Мх Ш, бѣру А Би Ло МО СеУ, набѣру У, убѣру Гл, вѣју А, да га дѣру К Ш, одѣру Ву Лу, закачѣну Мх, зовѣ Би В Вр Гл К Кр Рд, ѿозовѣ Вр С Т, кри жу се Су, дрѣ А Бд Го ДД Лу Мх Ос Т, задрѣ Го, ѿодрѣ ВД МК, ѿѣру Вр Ку Ли М Мх Ос С Ш, ошѣру А Го Ко Ку Ла Ск, ѿѣну се ВО ДД, ѿошѣну се Бд, ѿошѣну С, ѿросѣшѣру Мх Ск У, ѿрошѣну главу Су, рѣсе У, рѣсе МК, сѣју А Кр Мх Р У, сѣру ДД М, смеју се ДД К М, смеју се А, смеју се ДД Р, смеју се А В, смеју се Гр ДД У, сѣју Лг, ѿрѣју Мх, угрѣју Го, ушѣру М Мх;

б) зовѣду Ву Гл К Кр Лу М МО С Са Ск, ѿозовѣду К, зовѣду А Гл Гр Кр Ла Ло МО Мх Ос С Се Ск Су У, ѿозовѣду Р, ѿѣредѣ Вр Ку, рѣду се В, рѣду се Ли, рѣду се ВД, сѣјѣду У, ѿосѣду Р;

3. Врста

а) *боџну* ВО, *виџну* Бд, *виџну* Ло, *врџну* Бд Гл МО Мх С Т, *гџну* Ло, *изгџну* Ос, *гџкџну* Ло, *даџну* Кр, *диџну* се А ДД Кр, *иодџгџну* Лг, кад осџтим да ми уџши *загџлуџну* МП, *заџкисџну* Бд, *заџфрџкџну* К, *зобџну* Вр С, ту се *исџџаџкџну* А, *киџну* Су, *клџкџну* У, *крџну* Бд ДД Рд, *лџгџну* В, *налџгџну* Ла, *лиџну* А, *луџну* Лу, *меџну* А Ба Бд ВД Вн Ву Гл Го Кр Лг МО Мх П С Са Су Т У Ш, *иодмеџџу* С, *мрџну* МК, *мрџну* Р, *нагрџну* Лг, *оџсџџаџну* Кр, *осџџаџну* Др, *оџџидџну* Ла Ли Ло Ос Р С Са Т, *оџџидџну* Бд, *оџџидџну* Кр, да *оџџидџну* Мх, *оџџидџу* ДД, *оџџрџгџну* Мх, *иомџџгџну* Ло, *иосџџгџну* У, *иџџџну* ВД ВО У, *џни* не *иџџџу* на *џџла* Ло, *иџџесџџаџну* К, *иџџиџџџну* У, *сеџну* ВД Кр Лг П С Се У, *скџџну* А МК Мх, *срџџџну* Т, *сџџаџну* Мх П, *сџџгџну* Би ВО Го Ку Мх, *иосџџгџну* Ву, *сџџну* А, *иџџрџну* Се, *уџџаџну* Ку, *уџџрџгџну* ВО, *урџкџну* Ш, *џџкџну* Се, *иџкџџџну* С;

б) *гџнеџу* Р, *изгџнеџу* Вр, *заџџнеџу* Вр, *кунџџџу* Са, *меџџџџу* В Ку, *иџџџнеџу* Др, *иџџкџнеџу* Ку;

4. Врста

а) *биџу* (се) Ву Гл Гр ДД К Мх П С Се, *иџџџиџу* се ВО Гл Кр С, *џџџџу* ДД Ос Са, *џџџџу* Би ВО ДД К Лг Лу Ос С Т У, *бомџџарџџу* В, *бомџџарџџу* ВО, *везџџу* А Би Вн Вр Гр Кр МО Се У, *вџџруџу* А, *гладџџу* ВО, *даџџу* М, *даџџу* ВО, *даџџу* ВО ДД Мх Су Т, *даџруџу* Бд, *дарџџу* Мх, *дџџџиџу* Лу С, *дџџџџу* Ло, *заџџџу* ВД Гл, *заџџџџу* С, *заџџџџу* Бд, *зарџџџу* Ву, *зарџџџџу* Би, *изџџаџџу* ВД, *исџџџџу* Ло, *исџџџџу* Ко, *исџџџџу* Ли, *каџџџџу* М, *конџџџџу* (конџџџџу) К, *крџџу* се С, *куџџџу* В Вр Го Кр Ку Ли Мх Т У, *лџџџџу* МП, да не *маџџџџу* Су, *миџџу* Бд МО, *смиџџу* се С, *наџџџу* се ВО, *наџџџу* ВД, *наџџџу* Кр, *наџџџџу* (се) МО Ск, *наџџџџу* се Гр, *неџџу* Вр Ву Гл, *поџџџџу* Гр, *обџџџџу* В, *обџџџџу* Р, *овлаџџџу* Вн, *ограџџџу* Др, *одџџџу* Т, *оџџџџу* Лу, *орџџџџу* Гр, *оџџџџу* ВО, *иџџџу* У, *иџџу* Бд ВнВО Го Лг М Мх Р С Ск Су Т У Ш, *иџџџџу* Кр Су, *иџџу* Ло, *иџџу* Се, *иџџџџу* Бд, *иџџџџу* У, *иџџџџу* С, *иџџџџу* Ву, *иџџџџу* Го Др Ос У, *иџџџу* Р Ск, *иџџџџу* Ла, *иџџџџу* А, *иџџџџу* Ск, *иџџџџу* Бд Вн ДД С Се Ш, *иџџџџу* Ву, *иџџџџу* Кр, *иџџџџу* ДД, *иџџџџу* Го ДД, *иџџџџу* ДД Мх, *иџџџџу* Т, *иџџџџу* Гл, *иџџџу* Бд Вр Го *раџџу* се ВД Ос Се Т, да се *разџџџџу* Се, *расџџџџу* МО, *раџџу* Ос, *регџџџџу* А, *риџу* Р, *сџџџџу* се М, *сџџџџу* се Ск, *сџџџџу* се Вр, *сиџу* Т, *срџџџу* Р, *иџџџџу* Лг, *иџџџу* Вн Мх, *кат* с *удџџу* Гр, *улеџџу* С, да се *умиџџџу* Ск, *уџџџџу* Р, *урџџџу* В, *џџу* ДД Лг, *иџџџу* Ба, *иџџџџу* ДД;

б) *изџџџџу* Р, *наџџџџу* В, *иџџџџу* У, *наџџџџу* Р, да се *иџџџџу* Вр Ку, *иџџџџу* В, *иџџџџу* Ку;

5. Врста

а) *аџџџџу* Вн Вр Гл П, и џни га *иџџџџу* Ш, *оџџџџу* Кр, *арлаџџу* МП, *вџџџу* Вн Го Ко Кр, *завџџџу* А Рд, *иџџџџу* МК Су, *виџу* Ш, *виџу* А Ба Бд В Вн Гл Го ДД К М МО МП Мх Р Рд Се Ск Су Т У, *врџу* (се) Ву Гл Ос, *диџџу* Гл К, *иџџџџу* Го, *диџџу* Кр, *заџџџџу* М, *изџџџџу* Лг, *изџџџу* Бд, *џџџџу* Бд, *јаџџу* ДД, *јаџџу* Бд, *узџџџу* Мх, *каџџу* В Го ДД К Кр Ли М Мх С Ш, *закџџџу* Кр Се, *окаџџу* Ос, *иџџџџу* Лг, *џџџу* А Бд ВО Гл Го Ла Лг Ли Лу П Ш, *закџџџу* В Лу Р С Ш, *иџџџџу* ДД Ло, *крџџу* А

Су, *окрѣћу* ВО, *концеџириши* се Гр, *крѣши* Т, *лајсју* Вр Гл К Ло, *налајсју* Бн В Гр Кр, *лијсју* П, *мајсју* Гл, *намајсју* Ла Ск Су, *мељу* ДД, *мерйиши* Мх, *мирйиши* ДД У, *мириши* С *меџенйиши* Мх, *мећу* А Вн Го ДД Кр М Мх Ос П Т, *йомѣћу* ВО, тѳ се *мирдйиши* Ло, *насрћу* Т, *обрйиши* В, *обрћу* В С, *йреврћу* У, *оййиши* Ву Ск, *оййѣсју* Кр Ос, *йијјучу* ДД, *йијјучу* Вн, *йијјучу* Бд, *йлачу* Вн Гр М Мх С, *йолѣгу* Вн, *йолѣсју* С, *йомажсју* Ла, *йомажсју* се Кр, *йрѣсју* се А Гл, *йрескачу* В Лг, *рчу* Ло, *самѣљу* ДД, *сйиши* ВО Ос, *скачу* ДД, *скићу* Вн Са, *смриъвдиши* МО, *срѣћу* Гл, да се не *срићу* Су, *сйијсју* Гл Ла Ос, *сйррѳсју* А Вн, *сйррѳсју* Бд, *сѳчу* Вн, *ѳкћу* Су, *умачу* Ла, *ѳйчу* ДД, *шяљу* ВО, *шлрчу* МП;

б) *вѣсједу* К Лу, *вицеду* В Ку П, *жњѣдѳ* Ла Су, *йожњѣдѳ* Кр Лу, *жњѣдѳ* Бд В Кр Ла Мх Се, *кајсједу* Мх, *камаришиеду* Р, *кайаришиеду* Ку, *колѣду* Ку, *закѳлѣду* Вр, ѳни се *крѣћеду* Ку, *мећеду* В Вр Се У Ш, *замѣћеду* Р, *йрѣмећеду* Лу;

4.202. Највећи број наставака (-ају/-ау, -еју, -у, -дѳ) забележили смо код глагола шесте врсте:

а) -ају: *бацају* Ку, *бацају* Гл Го К П С, *йобацају* У, *бацају* Кр, *бѣгају* Вн Ш, *бйрају* Т, *бйрају* Ла, *бријају* се В Ск, *ваљају* Ра, *вайају* ВО К Р Ш, *йовайају* Гл, *венчају* се Вр Ку МО Мх У, *венчају* се К, *вечѣрају* Вн Кр Су, *врѣћају* Мх, *гледаяу* Бд В Вн К Мх Се Т, *гомиљају* ВО, *грѣбѣнају* Се, *гурају* Гл, *дају* Гл ДД Мх Се У, *дајѳ* Ку, *дарйвају* МК, *дирају* Гл Мх, *дозвољају* Мх, *доѳѣрају* К, *дочѣкају* А ВО, *забалајају* се К, *завијају* Ј, *завришавају* Бд, *закѳяју* Бд, *закѳяју* Т, *залѳвају* Го, *замѳяју* А, *зайријају* Бд, *зайријају* Вн Кр, *зайријају* Т, *зафркавају* К, *знају* А В Го Гр Др Ло Мх П, *нѣ знају* К, *нѣ знају* Ла Су Ш, *играју* Бд К, *сйграју* се Бд, *играју* се Гл Др Ку Ли МО Се Ск Ш, *издржјају* Су, *изигравају* Бд, *измешају* А, *измѳвају* Ли, *измѳзају* А, *ймају* А Вн ВО Кр Мх Су, *имају* Го Гр ДД Ку Ск У, *немају* А ВО Мх П, *искомайяју* Ла, *исйиыяју* Ку, *исйродяјѳ* С, *исйѣрају* К, *исйрѣсају* В, па се *кидају* С, *кљѳцају* Ла, *кољецакају* П, *кѳяју* Ку Су, *кояяју* Ск П, *кѳкају* Ј, *кѳѳѳу* Ду, *ископаяју* С, *окѳяју* Су, *кркају* Ла, *кѳвају* ВК Го Гр Ла Мх, *кѳкају* Бд Гл Го Ку Ос Ск Су, *кѳяяју* се Ос, *куйају* К, *куйѳу* Вл, *луяяју* Рб, *љѳяју* Вн, *мењају* Мх, *мећају* Ла, *мећају* У, *мѳрају* Ос, *мѳвају* В Гр, *набиывају* К, *навиывају* Бд, *назыывају* Су, *найдају* Т, *обйрају* Гл, *одвају* Ло, *окуйяју* Гл Ку, *оѳѳишияју* Ву, *йадају* Бн ВО Су, *йѣвају* Бд Вл Вн Го Ј К Кр МО Мх Ск, *ййлају* Ш, *йййяју* Го Кр, *йййяју* А К МО, *йлаћају* Бд Ву, *йодливяју* Го, *йоливяју* Ку, *йопадѳвају* Ла, *йорасйѳрају* Кр, *йрѣѣкају* Бд, *йрѣѣкају* Ј, *йричају* Мх Ос Ск, *йричају* Бд В Гл Ку, *йродяју* Гл Р, *йродяју* Ра, *йродяју* Ло МК, *йродяју* Гр, *йрскају* А Гр Се, *йѳсйају* Се, *йѳцају* В Кр Мх Ос Ск У, *решияјѳ* Ву, *рѳчају* А Бд Ла, *рѳчају* Ла, *свйрјају* Ку Мх, *свйрају* Гл Др К П Ш, *сйграју* се Ра, *сикйрјају* се А, *сйяяју* П, *сйяяју* Го, *сйсају* Вн МП Су Т, *сликају* се Вн, *слѳшају* Бд ВД Ла Ос, *сйавају* В ВО Су, *сйавяју* С, *сйрѣмају* Ли, *сйрѣмају* Бд Вл Вн МО, *сйрѣмају* Су, *сйѳсйају* Кр, *сйрижяју* се Ск, *шѣрају* В ВК Кр Ос П, *нашѣрају* ВО, *ошѣрају* К Т, *йошѣрају* К, *убывају* Бд, *убйяју* М, *ужсйивају* Др, *узймају* Гл ДД, *ујѣдају* Ск, *ујѣдају* Бд, *уйлаћивају* Бд, *фарбају* Ра, *ѳвѣйяју* МК, *ѳвѣйяју* Се, *ѳекају* Ос Ра Ск Ш, *ѳешлядају* В Се, *ѳѳвају* Ба Бд Се, *ѳѳяяју* В МК МП, *ѳакају* (говорѣ) Гр, *ѳярјају* Ск, *шѣйяју* Др, *шйишају* А Вр, *шйййикају* Бд, *шййрикају* Су;

б) -еју: *разумѣју* ДД, не *смѣју* МК У, не *умѣју* П У, али и код једног гл. I врсте *идеју* Ду;

в) -ау: *бацау* А, *бегау* Вн Рд, *бирау* Гл, *блокирау* Ло, *бријау* се Ск, не *ваљау* М, *ваџау* Ло Т, *навџау* Т, *вечѣрау* Су, *вражјау* ДД, *гледау* Вр Гр, *грабуљау* Мх, *гѣрау* Мх Т, *гѣркау* Лг, не *дау* В, *дирау* Кр, *добијау* ДД, *завијау* ВД, *задѣвау* се С, *закојау* Лг Са, *заливау* М, *зайѣвау* С, *зайѣвау* Ло, *зарабљау* Ло, *зидау* Вн, не *знау* ДД, *играу* (се) Ба Би Кр Ла Мо Ос Ск С Т У, *играу* Во Мх, *играу* Мо, *сиграу* се Ву ДД, *имау* А ВД Ву ДД Кр Ла Ло Лу М Ос Са Су, *изаџкау* С, *изребенѣу* Се, *излѣћау* Ло, *искојау* Бд, *исѣрајау* Са, *исѣјау* се А, *ичујау* ВД, *јаваљау* Ло, *кљѣчу* Р, *којау* А ДД Мо Ос Са У, *искојау* ДД, *кошкарау* Гр, *кошкау* Лг, *кувау* Бд, *кујау* се Мо, *кусау* Вр, *лудау* се Вр, *лујау* А Ду Кр, *љуљау* Ба, *љускау* Ла, *мељау* Ло, *меџиљау* се Ос, *меџау* Би, *наиџау* А, *наѣрау* Ку, *наѣрау* Мх, *немау* М, *немау* Ос Ск, *немау* Лг, *нишкау* Ба, *обдржѣвау* Ду, *обријау* Лг, *одбројавау* ДД, *одмау* Ду, *одржѣвау* Кр, *окујау* Ву, *осигурау* У, *ѣвау* Бд ВД Кр Мо Мх С Са, *ѣјау* Лг, *ѣџау* Ло, *ѣџау* Мо С, *ѣџау* С, *ѣџау* МП (Едрељановић 1951:91), *ѣреџау* Ос, *ѣреџау* Лг, *ѣрѣчау* ДД Ли Ос Т, *ѣодливау* Ву, *ѣосмаџау* Ло, *ѣроодау* Ву, *ѣрѣскау* Гл Са, *ѣџау* А Ло, *ѣџау* М, *ѣџау* Ло, *разговѣрау* Мх, *расѣџау* Са, *рачуњау* ДД, *реџау* ВД, *ѣреџау* А, *рѣау* се Ос, *рѣјау* М, *руковѣџау* Ку, *ручау* С, *сасѣџау* Ло, *свѣџау* Ло, *освѣџау* Ло, *свѣрау* ДД М Са Т, *свѣрау* Бд ДД Ло Мо, *сијау* се У, *сијау* Су, *скидау* Мо, *сиѣвау* М, *сиѣвау* Ду Лг Ло, *сиѣдау* Мх, *сѣрѣмау* Са, *сѣрѣмау* А Ву Гл Гр Лу Мо, *сѣѣвау* ВД, *сѣрѣѣау* С, *сѣрѣѣау* Лг П, *ѣсѣрѣѣау* Ли, *ѣсѣрѣѣау* Ву П, *сѣѣрау* Ли, *сѣѣрау* ДД Ду Кр С, *исѣѣрау* Ли, *оѣѣрау* ДД Ку Лг Ло П Т, *ѣѣрау* се Мх, *ѣѣѣау* А, *ѣѣѣау* С, *ѣѣѣау* МП (Ј. Ердѣљановић 1951:91), *убѣвау* Мо Р, *удѣау* Се, *узѣмау* Лг, *ужѣѣау* Кр, *фѣрѣбау* ВД, *цѣливау* Лг, *цѣѣау* се Ос, *цѣјау* се Ос, *чѣѣау* А Су, *чоѣрѣѣау* (сламу) Се, *чѣѣау* Ву, *чѣѣау* ВД ДД Ск, *чуѣјау* Вн, *ѣѣрау* Ос, *ѣѣѣау* се Ск, *ѣѣѣау* се ВД У, *ѣѣѣѣрау* Ли;

г) -у: *баѣу* Вн МП, *ѣобаѣу* Р, *беѣу* Бд Вн Р Су У, *ваљау* се Су, не *ваљау* Лу, *ваџу* А Лг, *вѣнѣу* се Вн, *вѣѣѣу* Мо, *вѣѣѣу* Лг Р, *враѣѣу* С, *гледау* Вн Ву ДД Мо Мх Ос П Р С Се У, *гледау* Кр С, *ѣрегледау* Ву, *говѣру* Ли, *гѣру* Ву ДД Ло С, *гѣѣѣу* У, *диру* Лг Ли, *дозвољавау* Т, *доѣѣѣу* Ск, *доѣѣу* Ву Ла, *дѣѣу* В, *жѣѣу* Кр, *забрѣу* Р, *закѣѣу* А, *закѣѣу* Су, *залиѣу* Са, *заниѣу* А, *заниѣу* се Р, да се *зидау* Ли, *зидау* Гр, *не знау* Ку Мо Мх П, *ѣѣру* Вн Су, *сѣѣру* се Ла, *избѣѣѣу* Кр, *избѣѣу* МК, *изѣѣѣѣу* се ДД, *изѣѣѣу* се Ос, *изѣѣѣѣу* се Бд, *ѣѣу* Вн Ла Ли П Р Се Су, *ѣѣу* Т, *неѣѣу* Ву ДД Су, *неѣу* Во Ли Р, *неѣу* Кр Се Ск У, *исѣѣѣѣу* се У, *исѣѣѣѣу* се У, *исѣѣѣѣу* Кр Рд, *каѣу* се П, *каѣу* се Вн, *кидау* С, *кѣѣу* се Р, *кѣѣу* Ос, *кѣѣу* Кр МП Се Су, па се *кѣѣу* Ву, *јаѣѣу* што се *кѣѣу* говѣда А С, *кѣѣу* Вр, *кѣѣу* Ос, *луѣу* Вн Ку, *љуѣу* се Вн Р, *меѣу* Др, *меѣу* се Ву, да се *меѣу* Су, *мѣѣу* Мо, *мѣѣу* Ск, *наѣѣу* ВД, *наѣѣу* У, *наѣѣу* Мх, *наѣѣу* Ку, *наѣѣу* У, *наѣѣу* Гр, *обрѣѣѣѣу* Ду, *одѣѣѣу* се А, *окуѣу* се Су, *осѣѣу* У, *оѣѣѣѣу* У, *оѣѣѣѣу* се Су, *кат се оѣѣѣѣу* МК, *ѣѣду* Вн, *ѣѣѣу* Бд Вн Ву Кр Ку Мо Ос П Р С Су, *зайѣѣу* С, *оѣѣѣу* ДД, *ѣѣѣу* Гл ДД Ко Мх С, *ѣѣѣу* Р У, *ѣѣѣу* Р, *ѣѣѣу* У, *ѣѣѣу* Са, *ѣѣѣу* Вн Мо, *ѣрегледау* С, *ѣреѣѣу* Ла, *ѣѣѣу* ВД Ву ДД Мо Ос С Т, *ѣѣѣу* Вн Ко Ку Лу П Рд Са Се У, *ѣѣѣу* Лг, да се *ѣѣѣу* Се, нека се *ѣѣѣѣу* Ву, да се *ѣѣѣу* П, *исѣѣѣу* Го, *ѣѣѣу* МП,

и̑чу Ло П, иси̑чу Мх, разговáру ВД, разговáру̑ ДД М Мх, разговáру ДД Лг МО У, рѣ̑ју П, иорѣ̑ју Вн, рѣ̑ју се У, ри̑љу Вн, да р̑чу̑ ВД С, р̑чу ДД, р̑чу МО Мх, свáђу се Ду, свíру̑ М МО С, свíру Су, сѣ̑ју се Вн Лг П, с̑й̑у Су, ски̑ду̑ С, ски̑ду Лг, ск̑ву Р, сл̑шу ДД МО Се, с̑áву Бд Вн ВО Вр П, с̑áву̑ Ву с̑áву ДД У, с̑асáву Ли, с̑рѣ̑м̑ Рд, с̑рѣ̑м̑ Мх, с̑й̑и̑шу Лг, с̑й̑áљу̑ МК, с̑й̑áљу А, ш̑ѣ̑ру А Би Вн Гл Лг Р Су, иси̑ѣ̑ру Ку Ск, на̑и̑ѣ̑ру Р, о̑и̑ѣ̑ру Ба С, и̑о̑и̑ѣ̑ру Ло, ш̑рѣ̑бу Бд Лу, уб̑и̑ј̑у̑ М, угáђу У, удáду̑ ВО, уз̑и̑му ДД Лг С, уж̑и̑ву У, у̑и̑и̑рѣ̑б̑áву̑ Вр, фáрбу се Вн Др, чáру Рд, ч̑ку Су, ирѣ̑чу Се, сач̑ку Се, ч̑ву А В У, ч̑ву Вн К, ч̑ку Р, шáру Р У;

д) -ду: ба̑цаду Вр С, ба̑цаду МО, бѣ̑гаду П Р У, бри̑јаду У, бр̑каду В, не ва̑лáду̑ Ла, ва̑шаду Р, венчáду МО, веч̑раду Р, гл̑даду Вр, Ву Ку С, г̑раду Ку, дáду̑ А Вн Вр Ву Лг Ли МО Мх Ос П С Ск Т Ш, издáду̑ Ли, и̑редáду̑ Ко, и̑родáду̑ Ву, дáду̑ А Бд В ВД Вн Гл К Ку Ла Ли Ло МО МП Мх Р С Се Ск Су Т У, д издáду̑ С, и̑редáду̑ Ба, и̑родáду̑ МО Р Се, д̑раду Р, зав̑јаду Ку, зал̑ваду Вр Ли, зай̑ваду Р С, зи̑ду̑ Ву ДД К Ло Лу М С Ск, з̑áду А Бд В Вр Ву Ко Кр Ла Лг Ли МО Мх У, н̑ знаду Бд Лу СМ Ш, и̑граду се Вр Рд С, с̑граду се У, изгласáду Ло, изгребенáду̑ МК, и̑маду Бд В Вр Гл Кч Р Рд Се СМ У, и̑маду Гл, н̑маду Гл Лу У, н̑ма̑ду Гл, н̑маду Гл, иски̑аду Вр, иси̑й̑акаду С, иси̑рѣ̑саду Лу, исфрез̑ираду В, к̑у̑цаду Ву, колишиáду Су, к̑и̑аду Ку У, к̑ваду Ву МО, к̑каду Вр Р Су У, л̑и̑аду Лу С, л̑икаду С, м̑шаду Лу, м̑шаду Ву, му̑áду̑ Т, на̑áдаду Ву, нарѣ̑јаду В, одвáјаду Се, одврáђаду В, одржáваду В, ок̑и̑љаду Р, о̑и̑к̑цаду СМ, осѣ̑јаду Лу, и̑ваду Бд Вр Лу У, и̑и̑аду СМ, и̑и̑аду П, и̑одразум̑ваду Лу, и̑оzȋваду С, и̑орас̑и̑ураду Вр, и̑осѣ̑даду Вр Се, и̑осѣ̑даду МО, и̑ризнаду̑ Ло, и̑римаду Кч, и̑ричаду Р У, и̑рок̑ваду Ву, и̑рос̑и̑аду Кч, и̑у̑цаду С У, не и̑уи̑áду К, разговáраду Лу, ранáду (равнају) Лу, рачунáду У, решиáваду Се, руковеђáду У, р̑чаду С, свíраду Вр, с̑рѣ̑маду Лу, с̑й̑áљаду У, с̑рѣ̑љаду Ку, ш̑ѣ̑раду Лу Т, до̑и̑ѣ̑раду МО, иси̑ѣ̑раду Вр, о̑и̑ѣ̑раду Вр, и̑о̑и̑ѣ̑раду С, и̑кáду̑ П Ш, и̑кáду Бд П У, иза̑и̑кáду Бд, ш̑рѣ̑баду МО, ш̑р̑áду̑ Вн, уб̑и̑ваду В, уб̑и̑ваду В, удáду̑ В Мх Р С, удáду Др У, уд̑раду Р, удеб̑áду се Мх, уж̑и̑ваду Бд, уз̑и̑маду Вр Ву Ку, у̑и̑и̑áду̑ Мх, фермаду Р, фр̑каду У, ч̑каду У, чи̑и̑áду Су, ч̑ваду Р У, ч̑и̑áду Р, ивр̑љаду С, и̑у̑икаду ВД;

разум̑еду Ло, не см̑ѣ̑ду̑ Ву, не см̑ѣ̑ду Лг Ли Ло МО С У, ум̑ѣ̑ду̑ Ву, ум̑ѣ̑ду ДД Ли У.

4.203. Код глагола седме и осме врсте забележени су наставци (-у, -е, -ду):

7. Врста

а) -у: бáру Кр, ба̑и̑áлу Су, ба̑цу В ВО Су, ба̑цу Бд ВО Гл Ла Ло Мх Рд У, б̑лу се Ск, блáжу М, блáшу Мх, б̑ј̑у̑ ВД, бол̑у̑ Бд В Ву Го ДД Се Ск Т, б̑лу П С, борáву Го Кр Ло М, бор̑у̑ се ДД Ли Ло, брáну (се) ВО С Т, бр̑и̑ш̑и̑му се Р, б̑ну се В Др Ли Р, б̑и̑шу Ку Лг Ос У, вáду А ВД Вн Го Ко Кр Ку Се СМ У, извáду К Ло, и̑овáду РБ, н̑ да в̑áжу̑ Ло М, вáлу (хвале) Бд, в̑ру̑ Мх, весел̑у се Вн Мх Ос, в̑ду А В Вн ВО Ву ДД Др Ду Ла Ли М МК Ос П С Се Т У Ш, влáчу Ли, в̑ду В Го К Ло Лу МО С У, изв̑ду̑ Бд, изв̑ду Ра С, нав̑ду Вн, в̑зу Вн Гл Мх Су, в̑ду Ба Би Вр Ву Гл К Кр М МК МП Ос П Р РБ Са Се Ск Су, врáшу (се) А МО Р Ск Т Ш, и̑оврáшу̑ се Ку, вр̑шу (п̑со) ВД Ку П С, зар̑бу ме ВК, з̑вр̑шу̑ Бд, зав̑р̑шу̑ Бд С, извр̑шу̑ Ло, гáзу

ВО Ву Гл Су, зг̃азу МО, изг̃азу Су, њог̃азу Су, г̃ају Ос, гов̃ору В Вн Др Ку Мх Ос Рд С Ск У, г̃ору Бд МО, гору̃ Се, изгору̃ Р, гр̃абу се Бд Вн Рд СМ, гр̃аду Др, гр̃љу се Бд МО, загр̃љу (се) Ко МО Ск, загр̃љу се У, д̃елу (се) Бд Ла Ло Мх Се, изд̃елу МО, њод̃елу Вн Ј Ло, дова̃иу Рд, довод̃у Ло, догов̃ору се А В Гр МК, д̃олазу Бд, дол̃азу Бд Ву Гр Ду К Кр МО Ос Рб С Се Су У, обила̃зу Ду, њрола̃зу Рб, дон̃осу Ву Лг Ли Р У, д̃оносу Ду, л̃ѣно се др̃ужу Ду, ж̃алу се Бд В Ву, ж̃ѣну (се) Гл К Ку Ли Р У, ож̃ѣну се Ву, ж̃ив̃у Вн Гл Гр ДД Ду ЈКр Ку МП Ос Су Т, ж̃иву А Бд Гл Ку Ла Ли, ис̃и̃р̃жу Ј, к̃и̃и̃у бар̃јаке Вл, к̃у̃и̃у Вл Мл, па се њску̃и̃у Ра, ис̃и̃в̃еду Вл, лож̃у Ј, м̃р̃з̃у ме Мл, м̃учу се Мл, на̃и̃вов̃ару Ј, нава̃лу Ра, њосу Ду Ј Кч, д̃љу̃и̃и̃у Ра, осу̃и̃шу се Ра, њу̃шу СМ, ра̃ду Вл Ду Ра СМ, ра̃ну Мл, да ре̃и̃шу ВК, кат се се̃и̃у СМ, си̃ру Ра, сл̃ужу Кч, си̃ре̃му св̃ѣ Вл, д̃и̃а̃лу Ра, њр̃чу̃ ВК, у̃и̃а̃лу Ра, д̃ ува̃и̃у Мл ;

б) -е: в̃озе ВО, в̃оле Ло Рд, гов̃оре Ду, д̃олазе Бд, дол̃азе С, ж̃але Мх, ж̃иве МО, зар̃аде Гр, зар̃обе Вн, ис̃и̃ла̃и̃е У, кама̃ре Вн, к̃у̃и̃е Вн, л̃ѣне се Су, л̃ож̃е Бд, м̃есе А, м̃р̃се Мх, на̃кна̃де С, њосе Гл Ј Кр У, осу̃де Лу ња̃ле П, њла̃и̃е У, њоку̃и̃е П, њд̃о̃и̃е В, њреб̃а̃це Лу Т, њрола̃зе П, њу̃си̃е Гр К, њу̃и̃и̃е К Ло, ра̃де ВО К Кр МК Мх С Т, ра̃ле МК, рас̃и̃у̃ре Вн ВО Ли, се̃де Мх, ск̃у̃и̃е Би ВО, њѣгле Го, њов̃аре Ск, ува̃и̃е Вр С, ук̃р̃си̃е ВО, ум̃есе Т, у̃и̃у̃и̃е МО, ус̃и̃у̃и̃е ВО, фа̃ле Бд, це̃не ВО, че̃не Бд;

в) -ду: ба̃циду Мх, ба̃циду Ку, бол̃еду Гл, боли̃ду У, боли̃ду Се У, бори̃ду Ла, б̃у̃и̃и̃ду Р, весели̃ду С, весели̃ду С, в̃оли̃ду Вр У, гори̃ду А Се, ж̃и̃ри̃ду Ш, за̃и̃в̃ори̃ду Ку, зри̃ду Су, изв̃ла̃чи̃ду Лу, да се жа̃г̃и̃и̃ду А, кама̃ри̃ду У, кр̃си̃и̃и̃ду МО, к̃ри̃и̃и̃ду У, к̃у̃и̃и̃и̃ду Мх У, к̃у̃и̃и̃и̃ду Вр, л̃д̃ж̃и̃и̃ду В, м̃еси̃ду У, ум̃еси̃ду В, м̃ис̃ли̃ду Др, м̃учи̃ду Р, на̃к̃и̃и̃и̃и̃ду Ку, на̃и̃ра̃в̃и̃ду В, на̃ред̃и̃и̃ду Ку, њд̃си̃ду Би Ку Мх У, одва̃ди̃ду Ку, одла̃зи̃ду ВД Ку, одле̃и̃и̃и̃ду Су, о̃и̃ра̃в̃и̃и̃ду У, о̃и̃в̃ори̃и̃ду Ку, њоку̃и̃и̃ду У, њола̃зи̃ду Би, њо̃и̃р̃е̃в̃и̃и̃ду Мх, њра̃в̃и̃и̃ду Ку У, њров̃али̃ду У, њро̃и̃у̃си̃и̃и̃ду П, ро̃ди̃ду Лу, ро̃ди̃и̃ду МО, се̃ди̃и̃ду Ли Ск, се̃ди̃и̃ду Бд У, су̃и̃и̃и̃ду В, њо̃и̃и̃и̃и̃ду Ку, па се њо̃и̃и̃и̃и̃ду У, њр̃ли̃и̃ду У, учи̃и̃ду В Ск;

8. Врста

а) -у: бл̃ѣ̃ју Са Су, бл̃ѣ̃ју У, бо̃ју̃ се Вн Ск, бо̃ју̃ се Бд, вр̃и̃и̃и̃и̃у МП Мх, вр̃и̃и̃и̃и̃у Бд Су, вр̃чу̃ (трактори) А, вр̃чу̃ ДД, др̃ж̃у̃ А Вн Ву ДД Лг Лу МК Р С Се Ш, др̃ж̃у̃ Ду, задр̃ж̃у̃ Ло, одр̃ж̃у̃ В, зв̃ѣ̃чу̃ Мх, зв̃р̃ју̃ Вн Р, леж̃у̃ Ву ДД Др, л̃ѣ̃ж̃у̃ Ск, одлеж̃у̃ Ло, разл̃ѣ̃ж̃у̃ Ла, л̃ож̃у̃ Бд, на̃кр̃и̃ж̃у̃ А, њи̃и̃и̃и̃и̃у ДД Лу С, њи̃и̃и̃и̃и̃у Ло П С, р̃ѣ̃ж̃у̃ Мх, си̃о̃ј̃у̃ А Вн Гл Ко Кр Ла Лг Ло Лу Мх Ра Рд Ск Су, њос̃и̃о̃ј̃у̃ В Р, си̃д̃о̃ју̃ ДД, њр̃чу̃ Бд, њр̃чу̃ Гл, њр̃чу̃ Рд, ис̃и̃р̃чу̃ Вр, си̃р̃чу̃ А, њу̃и̃у̃ Ш, њу̃и̃у̃ В, њи̃р̃о̃ју̃ Бд;

б) -е: кад кл̃ѣ̃че Ву;

в) -ду: зас̃и̃и̃и̃ду Са, си̃о̃ј̃и̃и̃ду Вн У, си̃д̃о̃ј̃и̃и̃ду Ку;

4.204. И код помоћних глагола шаролик је инвентар наставака:

а) -е: д̃ѣ̃ да га иск̃опу Бд, и о̃ни д̃ѣ̃ да пра̃ву Бд, па д̃ѣ̃ да ко̃љу ВО, тако̃ о̃ни д̃ѣ̃ М, нека при̃чу̃ шт̃а д̃ѣ̃, нек ра̃ду шт̃а д̃ѣ̃ МО, па̃сторке д̃ѣ̃ д̃ узну С, д̃и̃ д̃ѣ̃ о̃ни да м уда̃ду У; ѣ̃ да га з̃а̃зу сви̃ње МО, м̃ен ѣ̃ да на̃п̃рту Мх, о̃ни о̃нда шт̃а ѣ̃ да ра̃ду Т; њѣ̃ да сл̃у̃ша̃ју Ба, и о̃не њѣ̃ да на̃и̃ђу ВО, њѣ̃ о̃не М, њѣ̃ Кр Ос, а о̃ни њѣ̃ као да да̃ду С, њѣ̃ да ра̃ду Ла Су.

Као што нам грађа показује, овај наставак се обично јавља испред везника *да*.

б) -у: *ка̀ко љу̀ди ђу А*, кад *ђу̀ та̀ко̀ де́ца Бд*, да̀ ли се *ђу̀ да̀ л не́ћу Гл*, Маца́ри *ђу̀ д иду Лг*, нек пѣву шта́ *ђу̀ С*, ка̀ко *ђу̀ Кч*, ка̀ко ђни *ђу̀ Ск*, ђни *не́ћу А*, али у ја́рам *не́ћу ВО*, а баксу́зи *не́ћу* да учину Лг, и ка́же, ва́ма ће да се преда́мо, а Буга́рима *не́ћу Ло*, *не́ћу МО*, овѝ ђпет што *не́ћу* сас на́ма Ос;

би́ду Ку, кад *би́ду* кѝселе С, ђне *бу́ду А*;

в) -е(ј)у: *не́ћеју Ос*, *не́ћеу Ба ВК Др МО Ос*, ђни сѝра *не́ћеу М*;

г) -ду: *би́ћеду Ла*; шта́ *ћеду* ми па́ре Р; *ђћеду Бд В Вн Вр Ку Мл*, ка̀к *ђћеду МП*, шта́ *ђћеду Ла Ли*, свѝ *ђћеду* ла̀кши жѝвот Ву, ка̀ко ђни *ђћеду Гл*, свѝ *ђћеду* жѝто С, ђни *ђћеду* ка̀ко ђни ђће Су, *ђћеду* ђни д љ́ћу У, *не́ћеду Бд Су Ш*, *не́ћеду В Вр Гл П Р С*, да̀ л ће ђни да дочѝку да̀ л *не́ћеду Ву*, *не́ћеду* овѝ на́ши Кр.

Наставак -ду се чешће јавља када иза њега не следи везник *да*. Међутим, овај наставак није искључен ни у таквом контексту, у којем се обично дешава дисимилативна редукција: јел *ћеду* д љ́зну јел ће до́ђе не́ки Кр, *не́ћеду* да ра́ду Ла.

4.205. Након изнесене грађе, а у вези с појединим наставцима, можемо закључити следеће:

Скоро на целој територији и то код свих глаголских врста присутни су наставци -у и -ду. Први је у односу на овај други знатно фреквентнији.

У шестој глаголској врсти наставак -у се паралелно јавља с -ају и(ли) -ау. Ова два последња су скоро на целој територији, у односу на први, знатно чешћа. Наставак -у се среће у севернијим селима, а ретко у јужним као нпр. у МП. Само у неким на северу (Вн Ко Р Рд) чак је и чешћи у односу на остала два наставка. Иначе нисмо га забележили једино у Ш. Наставак -ају нисмо нашли у Ко Лг Лу и Са, а -ау у Го Др К Ко МК и Ш. Дакле, наша грађа показује да наставак -ају има шири ареал у С-В говорима и да се не среће само на шумадијској периферији, тј. на самој граници према Ш-В дијалекту, како је то раније констатовано (Реметић 1985:311). У суседним говорима стање је следеће. Код гл. VI врсте на -аѝиу у говору банатских Хера (Ивић 1958:341) уопштен је наставак -ду, а у говору Галипољца -ају. Код Биограчића (Ивић 1978:164–166) најчешћи је наставак -ау, а ређи -у, осим у Кнежевцу у којем је једини. Код гл. свих врста, па и у шестој јавља се и наставак -ду. У централној Шумадији (Реметић 1985:308–311, карта бр. 24, стр 109) на целој територији јавља се наставак -ају. Поред њега а у најисточнијим космајским селима чује се и -ау, а у колубарским и -аје. У К-Р зони Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995:181) чује се и -ају и -у, а у Ш-В -ају и ретко -ау. Наставак -ају веома је чест и у Батовцу (*зайѝвају*, *љуѝају*, *свѝрају*, *бу́рају*, *ри́цају*, *цвѝкају* — мој материјал) и Жабарима (Реметић 1986: *ѝѝрају* 504, *ѝмају* 507, *ва́шају* 507, *парендају* 512). У првом говору чује се и наставак -ду (*сликаду*, *ѝродаду/ѝродаду* — мој материјал), а у другом и -ау (Реметић 1986: *удѝрау* 505).

Наставак -у је у седмој врсти веома, а у осмој скоро сасвим потиснуо -е. Број потврда наставка -е ни у једном пункту не прелази цифру 4. Једино је у ВО, најјужнијем пункту, забележено 7 примера, што може представљати и индивиду-

алну особину информатора, насталу утицајем стандарда. Овај наставак нисмо уопште забележили, што не значи да се не може наћи, у два ареала: средишњи (Ба ВД ДД Лг Ос Са) и севернији (Бу Ко Ку Ла Р), као и у селима Др М и МП. Приликом ранијих испитивања Кусатка (К) и Глибовца (Гл) нису забележени примери с наставком *-е* (Реметић 1985:306, нап. 860 и 861). Међутим у нашој грађи се нашле две потврде за прво село (*й̆ўс̆ѣ/й̆ўш̆ѣ* и *р̆ӑде*) и једна за друго (*н̆о̆се*).

Наша зона, с обзиром на однос наставака *е/у*, уклапа се у широк ареал доминације аналошког *-у*, који почиње од североисточних делова централне Шумадије и простире се до румунске границе укључујући ту јужне прилазе Београду и Банат. Ареал ових наставака у штокавским говорима прецизно су утврдили Слободан Реметић (1985:305–308) и Асим Пецо (1993:491–520). Исто је стање и у говору Батовца (мој материјал), у којем господари наставак *-у* (*ўй̆алу*, *й̆ўс̆ѣ*, *н̆о̆су*, *љ̆убу*) и веома ретко се чује *-е* (*нӑй̆р̆ӑве*, *љ̆убе*).

Наставак *-ду* у односу на банатске говоре (Ивић ... 1997:163–168) није толико чест (426 потврда), али је фреквентнији него у говорима централне Шумадије (Реметић 1985:312–315), где је везан за ограничен број глагола (*болӗѣти*, *вӑљӑѣти*, *велйѣти*, *догнӑѣти*, *горет̆ѣти*, *дӑѣти*, *ӂс̆њет̆ѣти*, *зв̆ӑѣти*, *знӑѣти*, *зр̆ет̆ѣти*, *имӑѣти*, *йћи*, *разумӗѣти*, *смӗѣти*, *й̆кӑѣти*, *х̆ѣт̆ѣти*). По један пример је забележен од глагола: *венчӑѣти*, *врйѣти*, *зидӑѣти*, *клӗѣти*, *мрӗѣти*, *рас̆ѣти*, и *цврчӑѣти*. На нашем терену овај наставак је чест код следећих глагола: (*из-*, *й̆ре-*, *й̆ро*, *у-*)*дӑѣти*, (*й̆о-*)*ӂ(њ)ет̆ѣти*, (*й̆о-*)*зв̆ӑѣти*, *знӑѣти*, *йћи*, (*до-*, *на-*, *й̆ро-*)*ћи*, *имӑѣти*, (*до-*, *из-*, *од-*, *с-*)*нӗѣти*, (*ис-*, *й̆о-*, *у-*)*й̆ет̆ѣти*, *смӗѣти*, *й̆кӑѣти*, (*до-*, *из-*, *на-*, *й̆о-*, *с̆й̆ро-*)*вес̆ѣти* од 5 до десетине потврда; по 5 потврда: (*за-*, *й̆ре-*)*мӗћӑѣти*, (*ис-*)*й̆лес̆ѣти*, (*раз-*)*умӗѣти*; по 4 потврде: *гледӑѣти*, (*с-*)*игрӑѣти*, *кукӑѣти*, *й̆евӑѣти*, *узет̆ѣти*; по 3 потврде: *бацӑѣти*, *бег̆ӑѣти*, *бос̆ѣти*, *викӑѣти*, *луй(к)ӑѣти*, *мо̆ћи*, *рвӑѣти*, *с̆йо̆јӑѣти*; и од 1 до 2 потврде преко стотину различитих глагола. Дакле, за нашу територију није карактеристична његова везаност за одређене глаголе, већ је то једна од битних особина С-В дијалекта.

Наставак *-ду* најчешћи је код глагола шесте врсте, као што је нпр. и у Рачи Крагујевачкој (Р. М. Павловић 1982:45), а потом прве и седме. Овај однос је сличан оном у банатским говорима (Ивић... н.д.). И у говору Батовца наставак *-ду* бележимо код неколико глагола VI врсте: *й̆род̆ӑдў/й̆род̆ӑдў*, *дӑдў*, *знӑдў*, *слйкадў*, али и *нӗћедў*, *зр̆идў*.

Иако га углавном налазимо на целој нашој територији, он је учесталији у северозападном делу (в. карту бр. 8): У (57), Ку (34), Р (32), С (31), В (30), Вр (29), Лу (23), Бу (22), Мх (20), Ла (17), МО (16), Се (14), Ли (13), Гл и Су (12), Ло и П (10), дакле у зони која је ближа Биограчићима (Ивић 1978:165–166) и Банату (Ивић ... 1997:163–168). Овај наш компактан ареал нарушава стање у три села Би Др Ко у којима је број примера мањи од 10. Верујемо да је ово условљено обимом грађе из ових пунктова.

Ареал јављања наставака *-ду* прецизно је одредио Реметић 1985:314–315, а допуњен је у монографији о банатским говорима Ш-В дијалекта (Ивић ... н.д.) подацима из западнијих штокавски говора, као и из чакавског и кајкавског наречја.

Имперфекат

4.206. Као и у већини севернијих штокавских говора (Ивић ... 1997:176–7, нап. 547), имперфекат се своди на лексикализоване форме. Тако је на нашем терену он уобичајен и релативно чест код глагола *бићи* и *звати*:

а) нѐ знам како *беше* тѐ А Ос У, дѝ онѐ *беше* А, дѝ *беше*, ђоцо С, како се *беше* звало Ба, како се *беше* зове Гр, зовѐду га, како онѐ *беше* Ла, тѐ се как онѐ *беше* зову Ос, шта *беше*, ја нѐ знам Бд ДД, а ово шта *беше* Ла Мх, нѐ знам шта тѐ *беше* чивија К, док је била ма свѣкрва, некако *беше* В, *беше* у Годомин вишне, јабуке, бра́ло се, ѝди бѣри тѐ ВД, *беше* лепо време ВД, тѹ не *беше* доктор ВК, *беше* слама у камѡру Вн, *беше* вѣче Вн, да л *беше* на вуловска кола Вн, а *беше* Дражини овѝ Вн, ѹ, брѣ, шта ми *беше*, каже, да те́рам Вр, и нѐ знам кѹј *беше* трећи Вр, те́ли да га аперѝшу, али *беше* неки Пѣра на́ставник, он каже Вр, како тѐ *беше*, Ве́ро Ву, на *беше* бѣли кукуруз се се́је Гл, *беше* и прѡђе Гл, кад *беше* ранѝе, мо́го и ста́н да до́бије Гл, и ка тѐ *не беше* ДД, кад *беше*, у ма́рту ме́сецу ДД, и *беше* до́бро ма́лчице по(д) Ти́ти ДД, и *беше* зи́ма ба́ш тако́ ле́ти ДД, от ко́је го́дине *беше* Кр, де́да му ѹмро јесенѡс, зимѹс, како *беше* Кр, тѐ кад *беше* инфобирѐ Ку, *беше* неки Сло́ба из Микајловца Ла, ко́је го́дине јо́ш *беше* гласа́ње Лг, и кад *беше* тѹ јѣдан Лг, кад *беше* кот прѹгѣ Лг, кад *беше* ѹјутру Ли, те́жину потѡпиш па стојѝ, Ми́ко, коли́ко *беше* Ло, како *беше* се зва́ше Ос, ел тројца *беше* ел четворица Ос, и ко́лко да́на тѐ *беше* стојѝ Рб, је л тако́ *беше* Рд, *беше* један бе́дем ве́лики С, тѹ *беше* неки на́редник С, шта *беше* онѐ, капѹт С, а чи́ја *беше* ко́ла до́шла за те́бе С, ел тѐ *беше* Јѡвина грѡбница Са, Ми́одраг *беше* ма́ли Ск, је л зна́ш ти́ ко́лко *беше*, *беше* шѣсѣт милио́на Ск, игра́ли Жи́кино ко́ло, како́ јо́ш *беше* ко́ло Су, *беше* Бо́жа Весели́новић сѹдија Т, *беше* ко́лера не́ка Т, има́ло са́мо два́ ко́ња у се́лу, три *беше* Т, *беше* ѡвди кафа́на Т, и чо́век да л *беше* тѹ да л ни́је, нѐ знам шта *беше* У, како́ *беше*, заборѡвила сам Ш, уп. и у плусквмперфекту нѐ знам јел *беше* не́што до́нела Ра.

Углавном у два пункта, на западу наше територије, срећу се и краћи облици имперфекта, који имају само његову основу, а наставке аориста бѣ > бе (Ђорђић 1975:158):

кад *бе* ѹјутру, ђн... Бд, па шта́ ти *бе* Лг, како́ се ђно *бе* звало МО; шта́ *беа* нѐ знам Бд, да нѐ *беа* те́ мо́је свѣкрве, ѡдеше свѣ у партиза́не Бд, како́ м *беа* ѝме Бд, како́ ђно *беа* Бд, како́ онѐ *беа* МО, са́д ко́је *беа* Бд, па нѐ знам ко́лко *беа* Бд, дѝ *беа* МО, ма́л *беа* на врата́ Ј;

у мен *беу* шљиве пуне Кр (Ердељановић 1951:92).

Међутим, забележени су и следећи облици:

нѐ знам ко́је го́дине *би* ДД, кад *би* вѣче прѣ то́г апри́ла Ло, старѡјко ми *би* из Београ́да У; док не *бијѣсу* стигли овѝ шпорѣти МО.

На основу изложене грађе можемо закључити да је дошло до семантичког и морфолошког укрштања имперфекта и аориста. Наиме, и облици с *би* и с *бе*- могу се употребљавати у истом контексту, а и за један и други корен могу се везати наставци и имперфекта и аориста. Такође, битно је истаћи да се и за несвршене гла-

голе могу везивати аорисни наставци (в. под в). Све је ово резултат компензације губљења имперфекта. Идентичну ситуацију налазимо у централној Шумадији и другим штокавским говорима у којима је разбијен систем простих претериталних времена. Списак говора и инвентар облика в. код Реметића 1985:374–6 и 315–6.

б) како га *зв́аше* А, како се *зв́аше* Кр Ла Ли Ло Ос Р С Се, како се *зв́аше* ово мѐсто Бд, како се *зв́аше* оно што ши́ра излáзи Вн, нѐ знам како се *зв́аше* то црвѐно ж́ито Ла, нѐ знам како се то *зв́аше* Ш, из онѐ вáрош, како ти се *зв́аше*, Титоград М, дрѹкше се *зв́аше* то Рд, како се *зв́аше* то што су убивáли теж́ину Ск, како се *в́икаше* (=зваше) Бд, како се оно *в́икаше* Т.

Уместо *зваше* код млађих се чешће чује перфекат: како се он *звó* ја нѐ знам Ли, како га *зв́али* (црвено жито) Ла, како се *зв́ало* то Вн, како се оно *зв́ало* С.

в) Код несвршених (или двовидских) глагола може се јавити наставак *-ше*:

у једини: т́и ми *пр́ичаше* за Вѐсу то́га, т́и си пр́ичала П; он *кѹкаше*, докле *кѹкаше*, *кѹкаше*, по́сле прекамѹко већ П, после Дрѹгог свѐтскога рáта дођоше везáчи (машина), па ви́де нáрод да је лáкше, *куйб́аваше* везáче, *везиваше* К, нѐки ме *познáваше* ВК, *ш́ѐраше* још нѐко врѐме, пáде Тѹнис, прóђе још нѐко врѐме, пáде и Р́им, Ита́лија одрече Ли, и она по́се по́гину јом с́ин, она тако *ш́ѐраше* јáдна, *ш́ѐраше* и ѹмре и она МО, он се одрече у дѹвар и *ћу́ишеше* мáл Р;

у множини: они *б́ише* га, брѐ, *б́ише*, а једáн Врбóвчáнин бѐше уч́итељ, па кáже: дóста сте П, они *вечѐраше* мáл Др Лг, *вечѐраше*, урѐдише свѐ Мх, колико оно *говор́ише* да йма кѹћа, колико, Ц́ицо, *говор́ише* Су, и лѐпо идѐше до Шећѐркови Ш, *јѐдоше* С, они т́унака *јѐдоше* Су, за срѐћу не *ко́йаше* (колибу да нађу сакривен шећер) С, *кри́ише* се тамóна ДД, каже, престóј тѹ, они *разговáраше*, *разговáраше*, каже, дођ овáм К, и они тѹ *ћу́иаше* Ло.

Многи од ових примера, а нарочито они чији су облици с наставком *-ше* редуплицирани, имају функцију имперфекта.

Од имперфективних глагола начињене су аорисне форме, које су, пак, употребљене у имперфекатском контексту: и ја *идо* око те Збрѐ, *идо*, *идо*, *идо*, докле ја дођо до нѐне кѹће Т, *љубисмо* се, ај дође врѐме сá да је увáтим за нòге Лг, она артиљѐрија кад *б́и*, оно одѐло, оно лет́и гóр Ло.

Од глагола *х́иѐти* забележили смо и једну имперфекатску форму и две аорисне: *ћá* да кáжем С; према аористу: штá *ш́ѐдо* да рѐкнем Др, *ш́ѐдо* лека́ру МО.

Аорист

4.207. Ово глаголско време жива је граматичка категорија и у свакодневном говору, а и у представљању слушаоцу непознатих догађаја као доживљених. Овај облик се најчешће јавља у 3. л. сг. и пл., а потом у 1. л. јд. и мн. Његово веома ретко јављање у 2. л. сг. и пл. резултат је самог чина комуникације. Наиме, ретко се прича неке о нечему што је управо сам реализовао. Међутим, баш оваква фреквенција аорисних наставака може бити и показатељ нарушавања стабилно-

сти овог глаголског времена. Изнесене констатације потврђује и стање у нпр. говорима централне Шумадије (Реметић 1985:316).

Навешћемо само део веома обимне грађе:

Прво лице једине и множине

1. (1. л. сг., али с понеким примером и 3. л. сг.) *ѐ*, тад га ја ма̀ло *ви́до* В, кат су ко̀ла стѝгла, ја *ви́до* ту сѝстру да *у́ђе* у ко̀ла, ја се *сѝи* да ѝма ту нѐшто Ко, а ја кад *ви́до* то̀га чо̀вѝка С, кад ја *ви́до* да он пружа на мѝн прѝс, ја побѝгнем из воденице С, кад ја *ви́до*, ма̀ ма̀ти родѝла шѐсто дѐте Т, што̀ се ја не *врѝи* од по̀ла пу̀та С, и ја (j)у *да̀до* јабуку Лг, *да̀до* ју прѝт Мх, ка̀ко ја се *ди́го* А, ја се *ди́го* Др, ја по̀сле *ди́го* ру̀ке нека̀ га нек пи́је (ово може бити и перфекат) МО, ја се *ди́го* да побегнем МО, овѝ ру̀ку *и́оди́го* и *и́рекрѝи* се па се *нава̀ли* на ду̀вар Лг, ја по̀сле *до́ђо* ку̀ћи, они оста̀ли ДД, кад ја *до́ђо*, они седѝу ДД, кад ја *до́ђо* одѝна Р, ја *до́ђо* с ко̀лима ту Лу, *и́оки́да* се ја жива, што̀ *до́ђо* ја, шта̀ *ура̀ди* Мх, и ја *до́ђо* С, једва̀ *до́ђо* Ск, и она *иза́ђо* А, кад ја *иза́ђо* на̀поље, оно *си́и́же* ва̀здух, ства̀рно неки Ба, ја, каже, *изи́ђо* Лг, ја *изи́ђо* Ло С Са, кад она идѐ отут и за̀пева и ја *излѐти*, *реко*, шта̀ ма̀јка за̀пева Т, ја ту *исѝа̀до* хра̀бар С, и, *ѐто*, ја ти *исѝри́ча* пу̀но Мх, а ја се *ја̀ви* С, а ја кад *ју̀рну* у крѐвет са свѐ онанци, она држ па за но̀ге ова̀ко *у̀ваи́и* Лг, пра̀вила сам трѝ сва̀дбе, *ка̀за* ти К, кад му то̀ *ка̀за*, он одѝ ку̀ћи па ти лѐно ка̀зо ма̀тери да ѝу ја да побѝгнем Т, ка се ја ма̀ло ма̀ишѝ очи, ту ви́дим *си́и́же* и мо́ј свѐкар В, а ја *мѐиу* под са̀ндук од бра̀шна један̀ црѐп С, ја *на́ђо* Ск, а ја неочекивано *наи́ђо* Рд, што̀ је ја не *обдѝри* одма̀ туна у со̀бу Лг, ја кад *обрѝи* се, *ви́до* нѐга кад *наи́рѝи* она́ј ца̀к, *одо* ја да ме нѐко не ви́ди да он ста̀о код мѐне В, кад се ја *обрѝи*, он се смејѐ Ло, кад ја *обуко* кошу̀љу Лг, ја *одо* да ри́љам Бд, *реко*, *одо* ја са̀ма и *ди́го* ја ру̀ке и *одо* ја са̀ма Др, кад ја *одо* код њѝ, нѐма је ту Лг, ја са̀мо ел ме наљу̀ти, го̀тово је, *одо* ја и *осѝа̀ви* га Мх, а ја *окрѐши*о дѐте па у̀зо ракију Др, ја му *о̀ира* но̀ге и ва̀ко са̀мо *замѝиу* у ча̀ршав и ѝилим и *лѐже* он и *ви́кну* ме једна̀ жѐна на вра̀та С, *осѝа̀ви* ја послужо̀вник и свѐ го̀сти и *одо* ја ку̀ћи и наместим се У, а она кат се *ви́де* у нево̀љу, она тру̀ћ, *и́и́ече* она, она *и́и́ече*, а ја *осѝа̀до* код нѐга М, море, *и́огледа* ја В, а ја *и́огледа* ДД Ла, кад ја *и́огледа*, оно си́ја нѐшто Лг, тек одједан̀пут ја *и́огледа* Ло, *и́огледа* ја, нѐма ни́кога Лу, *и́огледа* ја, а́у, ни́је ово̀ чѝле Р, а ја са̀ма сѐбе *и́ојѝдо* С, свѐ се *и́оѝеко* жи́во и но̀ге и ру̀ке Ск, *си́а̀до* ја ми́рно и поздра̀ви га Р, и ја кад *уи́ђо* у вѐлику со̀бу, нѐшто ме *о̀креи́е* и ја ти па̀днем и шлогѝрам се А, кад ја *уи́ђо* Лг Ло, и ја *уи́ђо* у о̀кно, ку̀пи, ку̀пи С;

2. Веома ретко код појединих глагола у 1. л. сг. може се јавити неки неочекиван наставак:

а) из млађег сигматског аориста, уместо инфинитивне основе + -х: а ја *и́оглѐдо* Лг,²³ што̀ ја не *у̀мро* да с одмѝрим ја Гл, *реко*, ја *у̀мро*, оста̀доше дѐца, пропа̀де ку̀ћа МО, ма̀л не *у̀мро* Мл;

²³ Уп. и: и кат *и́оглѐдмо* ми́ Ло, *ви́дмо* У, уместо *и́огледа̀мо*, *видѝмо*.

б) из 2. или 3. л. сг.: ја *уиђе* А. Овде је реч о свођењу сингуларских облика на 3. л.

в) из инфинитивне основе, али с кореном за млађи сигматски аорист *врѣи+*(н)у: *врѣиу* се ја, *врѣте* се мѡја сѣстра В.

3. Од 1. л. сг. глагола *рећи*, губљењем акцента и гласа *х*, добили смо речцу *реко*: баца, наѡш забран, *реко*, поѡчистили све Бд, уђи, *реко*, Станнимире, Бд, *реко*, ја сам Бд, ѡна је, *реко*, глѡва В, кѣше падају, тѣшко, *реко*, ѡвек у рату тѣ кѣше падају ВО, сѡ ћу да јѣм тѡ чѡрбу, а, *реко*, а јѣли смо прѣ Го, *реко*, да баѡим на ћѡбре, па ни-сам Го, па *реко*, знаѡш како доѡкторе, ми смо, *реко*, сељаѡи љѡди Го, *реко*, не познајем те ѡпште Гр, ијѡ, *реко*, пуѡта, *реко*, батѣна, па тѡ д ѡзне чѡвек па на доват да бије ДД, прѣко, *реко*, спавају Др, кажи ми, *реко*, штѡ неће се кокошке налѣгну Ла, најѡ, *реко*, изгледа ми да си ти плакала нешто Ло, ја, *реко*, да сам, *реко*, тај и да сам тѡ мислио ја Лу, ја бајем и испраћам, *реко*, на високо дрво, на виле и, *реко*, нисам ја грѣшна М, ма *реко*, ја не смѣм Мх, а, *реко*, ти пријатељу, овѡ знаш да радиш С, сѡд ме, *реко*, тѣраш да сѣчѣм Са, што би ја, *реко*, мал сѣра Ск, штѡ тѡ, *реко*, лѡпи у врата Су, *реко*, не мѡгу да побѣгнем Т, Рѡсо, *реко*, чѡем У, деда: а ја се осѣћам јѡш мѡшко, баба: *реко*, па јеси ти, *реко*, био, пријатељу, жѣнско неки пути У, мори, *реко*, Жѣвка Ш;

4. У 1. л. пл. срећемо неколико различитих наставка:

а) *-хмо > -мо*: *видѡмо* У, а *видѡмо* њѣнога брата от стрица Кч, ал *добѣмо* ми Кч, и *доћѡмо* кѡћи С, кад акѡије заврѡише свѡдбу, каже: ми *заврѡишѡмо* поѡсо код Милана, *поклѡмо* (свиње) и ѡпрали смо му и ѡбор Вн, *идѡмо* У, и кад ми *изѡићѡмо*, ѡн увиђе код њѣ Ло, *изѡићѡмо* у другу сѡбу Кч, кад *наѡићѡмо* у сокак, капија отворена, кад *увићѡмо* у авлију, на кѡћи врата отворена двокрѣлна Ло, ми *намирѡмо* стоку и *поћѡмо* Кр (Ердѣлановић 1951:94), и *поћѡмо* ми Ку, и ништа, *крѣшѡмо* ми В, ајде, *дѡмо*, збогом Ла, ајде ми *оѡћѡмо* у кѡћу Са, *поѡстојѡмо* један минут два Ко, јѡ, Ангелина, ми *поѡпрошѡмо* паприку Мх, *почѣмо* да причамо за Бд, и ѡнда *почѡмо* тѡ Ра, и *сакрѣмо* се ми и ѡни и ми В, *сарѡниѡмо* Божанку па ѡма ѡно вѣче кад је грѡнуло Су, *седѡмо* Кч, бабо, сѡ тамѡн *сѡићѡмо*, брѣ Мх, и ми док *сѡићѡмо* до њѣве, коњи све лакше, све лакше и лакше и кад *сѡићѡмо* до њѣву, кобила паде Ш, и *ућѡићѡмо* Ло;

б) *-смо*: што маѡло прѣ *говорѣсмо* У, кад је поѡс премѣрило се маѡло, дај, дај, све *даѡдѡсмо* Ли, *доћѡсмо* СМ У, *имѡдѡсмо* добри коњи У, *исѡраѡишѡсмо* тѣ ком-пѡинке дар за Крњево Са, и тако ѣт *исѡричѡсмо* се све С, *љѡубѣсмо* се, ај дође време сѡ да је увѡтим за нѡге Лг, *наћѡсмо* У, тѣрај там, тѣрај ѡнаѡм и *огладнѣсмо* Ли, ѣј, ми *одѡсмо* Гл, и одѡше ѡни, ми *осѡићѡсмо* Ко, ѡни одѡше, а ми *осѡићѡдѡсмо* Р, а ѡде ми *осѡићѡсмо* Ра, *оѡићѡсмо* там Ш, кад ми *погледѡсмо*, ѡна иза штѡле лежи и јѡгње сѡше Ос, кад ми доћѡшмо ѡвече, *погледѡсмо* ми С и ми *поизлѡзѣсмо* С, *седѡсмо* ми тѡ У, ми се поѡсле *сѡишѡсмо* С, угасите га, ми *угасѣсмо*, и каже идѣте ви, спавајте Бд;

в) *-шмо*: кад ми *дóђошмо* ўвече, поглéдасмо ми С, и ја уиђо у óкно, кўпи, кўпи, *наўншмо* цак С.

Ови наставци на нашем терену не показују јасно издиференциране ареале.

Први наставак *-(х)мо* најчешћи је, што је и очекивано, с обзиром на то да је он типичан за С-В и К-Р говоре (Реметић 1985:320, нап. 928). За наставак *-смо* можемо рећи да није редак и да се у односу на стање у централној Шумадији, где је његова фреквенција изразита у „ерским“ селима, његов ареал може померити још ка северу, до самог Дунава. Аналошки наставак *-шмо* (према *-ше*) веома се ретко јавља и то као факултативна варијанта прва два. Тако видимо да је један информатор у истој реченици прво употребио *-шмо*, а потом *-смо*. Ареал и ова два наставка одредио је Реметић н. д. нап. 929 и 930.

5. У следећа два примера опет немамо наставак млађег сигматског аориста (уп. *имáдосмо* У), већ једно аналошко *-е*, вероватно из 2. и 3. л. сг. аориста. У првом глаголу имамо и формант *-д-* *има-д-е-мо*, а у другом аорисни корен *сврш-е-мо*: нё знам кóлко *имáдемо* зéтина Бд, једну лúду сабљетину издйго и ми *свршéмо* лéво Ло.

Друго лице једнине и множине

6. За ова лица имамо само четири примера, од којих су они из Ск одговори на директна питања:

а) тй мён *ўгази*, реко, Ло;

б) а вй *ошдсше* (информатор рођене 1908.) и вй *оддсше* (информатор рођен 1921) Ск, и нйкога не *шшшсше* ДД.

Треће лице једнине и множине

7. 3. л. сг.: ел *вйде*, бацо, *ўдари* ме мóј дёвер Лг, он кад *вйде* мòјега сйна Са, кад га *вйде*, кат *сшйде* да га лўби, кат *сшйде* да га вóли Ск, *врну* га на колйбу Ло, па кат се *врше* отут, а ја пўшку С, дй ме óтац *дáде*, штó ме *зáцрни* А, ка *дáде* вóлно, ја *поглéди* К, она *дáде* мён ракију и *скўва* кáфу и *сёде* код мён Лг, па штó, Бóже, ми *дáде*, *дáде* па ми ўзе С, па толико срёбро тй нёму *дáде* Т, и он се лéпо *дйже* сáм М, он се *дйже*, јóш није зóра сванўла и *дбуче* се и *оде* на капйју У, и *дóби* на плућа и *ўмре* А, он *дóби* пёнзйју, а ја нисам добио Р, кад *нашше* тў, *дóнесе* померáнци Вн, кад нёма мёне, он *дóше* тáм ВО, и он *дóше* мён иза лёђа Вр, ёто, *дóше* ми сшп и Смёдерева сáд Ву, он чёко, чёко и *ўваши* пўт те онда *дóше* да тражи блўзу ко тйм кўћи у Микáјловац ДД, и *дóше* милиционёр једáн кад га *звá* и кáко *дóше* Ко, *дóше* мá свёрва, *дóнесе* рúчак Ск, *нё заврши* шкóлу, *дóжени* се чáк отуд и тó нисмо волéли Гл, а он се *зáгледа* такó у мён С, *дўну* вётар, Сáвка, и она *зáпали* и *оно* *ўзгоре* ДД, на пóсе *ўзби* овај рáт, *шдгину* тáј ўнук Лу, *ўзбриса* он и *дсшави* и *дóше* код мёне У, он *ўзучи* занáт па тў *дшвори* мáл рáдњу Гл, и у тá мá из онé гомйле *исшде* једáн у гóдннама чёк на кад *ўдари* штáпом о дáске онó *шўче* кá пўшка Ло, јóш мáло да си закáчно и *шде* шóља и *шцепа* се М, кóлко тражиш за кўћу, *кáзá* онај колйко Р,

он *најуни* кáнту, у тај мà *пòче* пúцањ П, *òде* и *лèже* Гл, тамàн он *òде*, *дòђè* једнà мàла лимузìна Р, свè се *òзноји* Ш, и опростìо се и *лèже*, и кад *лèже*, он се *òкретиè* у дýвар Р, *òслужи* војску па *дòђе* пòсе, па се *òжени*, *ýдаде* ми се *ћерка* у Београд Гл, *òстиа* свè, нìшта нè *йонесе* МО, кад оно *òсу* Немац, *идче* да бìје Ку, *јòј*, Данило, штò ме *òшрова* и *ýдави* ме Бд, он се сàмо *òчеша* о мèненака и *òде* Др, *йòвади* нèки колáчи, *дàде* тìма шòферима и кондутèру Ла, он га сàмо мàло *йòли* и *йòирска* Ск, *òна* *идче* да м изува, па ме *йзу*, па *ýзе* лáвор ... па м *òира* нòге Лг, а она што *јè* *йрòговори* му нèшто, *йрèговори* му и тек она *ýгоди* пúшку на рàме, *увйђе* и *ýваийи* ме и *аус*, *йзјури* ме нàпоље, *жèна* *дòђе*, *дàде* ми ципèле испот кецèље Ло, *òна* *узела* па милује тòга гòлуба и он *йрèговори* Т, али исто с и он *йрòйи* Мх, и кàко *лèже*, више се нè *диже*, *òдма* *ýмре* М, *ýби* гràд, *йàде* гràд, сам била дèте ДД, *ýваийи* онај мрàз и она *измрзи* и *йройàде* Лу, кад *ýкну* један вèтар па *ýзе* да грми ДД, и тà *жèна* ка чý тò, *òна* *òкретиè* лèђа и *òде* Ко;

3. л. пл.: кад *вйдоше* кòњи, осèћу тèрет, *йочèше* да бèгаду *ýз* брдо У, *врйшоше* га Ло, *дàдоше* ми нòвине ВО, *дàдоше* Вн Др У, и дй се *дèдоше*, дèте, ка да се *зайрййаше* долèнака да не вйдо дй *одòше*, такò се *извúкоше* Др, *дйгоше* се и *одòше* као вйор С, и òни такò *ýвече* *дòђòше* од рàд Вн, и òни *дòђòше* Ба Вн ВО ДД Лг Ли М С Са Су, *дòђòше* òни *наслèдйше* Кр, кад òни *дòђòше* и òно *йòкуйише* Бд, *дòђòше* Ко Кр Ку Лг Ло У Ш, *закàчйше* прво Турци и Бугари, *изгйбоше* Ј, после се *смйрйише* Турци и Бугари па *одòше* на Аустрију, на Мацàрску па се *састйавише* и Нèмци и Мацàри и Аустрија, *йрегàйише* Југославију ДД, и òнда *засвйраше* сирèне, òни *йоглèдаше* К, *изèдоше* по једнò пàрче Р, òни *исйрèгòше* крáву и *узèше* Вн, и òни нàс *исйèраше* и òпет *дàдоше* по шòљу чàја К, *исйèраше* не у нèко дòбо нòћи Ку, кад бèше зàдруга, *конфйсковаше* му нèгòвога унúка, тòг дèде и *скйдоше* му и црèп са кýће Ли, *мèйуше* га дòле на зèмњу П, ал òтуд одòвуд нèкако лúди *навйкàше* и òни ме *дàдоше* Вр, кад на једнòм мèсту *наййòше* авиòни, а òни свй *йòбèгоше* В, штà ми *найрàвише* штò ми дèте *узèше* МП, òни се *йоглèдаше* нй двòе једно *ý* друго и *йристйàдоше* Ба, *дòђòше* на тý чèсму, *йòглèдаше*, нèма нйки и òни *увàйише* преко брда и *ойòше* Ло, а òни *одòше* СМ, *йòбйше* и ВК, дй се, дèте, *йодèваше* Др, грдни прàјци ми *йолийцаше* Ш, *йоумйраше* Ј, *йолрèше* свй, *йòцркаше* Бд, òни *йорййаше* ал *увàйише* га онй па га *увúкòше* унутра Ло, *йòсекоше* и *однèше* Бд, пòс *исйрòдàваше* и *йòйроййише* Ву, нè знам дй *рèкоше* да е Вн, такò *рèкоше* ономад Ли, мòа дèца *сййгоше*, *йорàсйòше* А, *сèдоше* òни на клúпу код мèн и *узèше* да причу С.

8. Наведени облици се углавном слажу и са стандардним формама, али има и неких одступања.

Тако глагол *донèйи* у следећем примеру нема облик млађег сигматског аориста, већ се наставка *-ше* директно додаје на инфинитивну основу: нìшта, *донèше* òни ДД.

У два пункта у 3. л. пл. забележен је презентски вокал *-е*: òно *дòђèше* јòш нàрода, *дòђèше* нèки тàмо Ш; поред пòсле *дòђòше* òни јèдне нòћи Др.

У једном примеру је забележен презентски корен с аорисним наставком: штò ми не *кàжаше* Бд.

Неки глаголи обичнији су с формантом *-д-*: *д`аде* Ла, *ост`аде* жив тї Лг, *ипре-ст`аде* м`ој `огац и м`ој стрїц (при-) В, кад мї у П`ожаревац, а на м`осту, *ск`иде* м`е(н) Н`емац Бд, *у`даде* ми се х`ерка Гл, и она се *уд`аде* МО, Драгоша Поп`овића свастика, како ју *им`аде* (како јој се имело) Лг, имаде неки инфаркт Мл, Б`ора н`емаде деце Мл, не знам колко *им`адемо* з`етина Бд, *им`адосмо* д`обри коњи У, не *мог`аде* да нађе ст`ан Мх, и *ип`ожњ`едоше*, ете и д`отераше у`вече ж`ито Бд; шт`а *ш`е`до* да р`екнем Др, *ш`е`до* лекару МО.

Перфекат

4.208. Примећена је честа употреба крњег перфекта у 1. л. сг. и пл. и 3. л. сг. и пл. Он је уобичајен:

1. у клетвама, благословима и пословицама:

ср`ам и *б`ило* Вр, *дал`еко б`ило*, свї трї сїна му проп`али о т`ога Гл, прїчали су, *дал`еко б`ило*, о вилама МО, *жива била* МО, *живео* краљ П`етар Р, *не дао* Б`ог да не в`ерујем МО, и т`о смо ишли да б`еремо д`удови, *дао* Б`ог смо им`али два д`уда в`елики кот к`уће П, Б`ог му *дао* и ср`еће и здравља к`уј изум`ео Рд, дї ћемо да се д`елимо, *д`е-л`ило* ми се м`есо от кост`ију Др, `очи ти *не ис`иале* Бд, даб`огда ју `очи *ис`иали* Мх, јек-т`ика га *ип`ој`ела* Мх, *ип`ољ`убиле* те м`ушице она зл`атница Бд, Б`ок ти *ип`ом`ого* А Р, м`ој ми два в`ида ст`ари, *не ипрекр`с`ишила* се Ш, *убио га* Б`ог Ко, како с *ип`ос`ала*, так`о ти *ип`кло* ВД; к`о је ј`ачи, он *б`ио*, к`о је сл`апши, он *б`е`го* Мх;

2. у набрајању:

о`рали са г`оведима, к`равама, пл`угом, *о`рали* с в`оловима, жњ`ели смо ср`пом Бд, им`ала сам ун`уку, *сир`ем`ала*, *у`дала* Вн, и ч`увала сам и кр`ила сам и санит`ет и њї и р`анила, и *ип`рала*, и *кр`ишла* и св`ашта сам радила Др, *кос`ила* сам, *вез`ивала* ж`ито, *ип`овар`ила*, *кам`ар`ила*, *нал`агала* Др, с`утра д`ан ја *кл`ао*, *сир`ем`о*, г`ости дол`азу код н`ас на лнт`ије К, с`утра д`ан Н`емци не *оип`асали*, т`у не *зароб`или*, *ип`ерали* на Д`ољни Град Ку, здрава сам б`ила к`о тр`есак, м`ушка б`ила и *ор`ала*, и *кос`ила*, и *с`ејала* ж`ито, и св`е, м`уж није м`ого, и *ип`лас`ишла* с`ено и св`е Ла, ја сам и штрика`ала, *ип`ишла* па пијац, *нос`ила* МК, и ондак сам м`орала да сл`ушам о`чува ко оца, п`оштовала сам га, *ч`увао* ме, *ип`к`олово* ме, *одип`егово* ме, *у`зо* ме, и *ип`ом`аго* ме у`век МК, зим`уске јак мр`аз б`ио, св`е *ип`роп`ало*, *оип`равно* п`арк и св`е р`уже *ип`ос`адио*, траву *ип`ос`ејо* Се, па смо т`о гр`ебли на т`е гр`ебене и так`о *ип`р`ели*, *ип`ка`ли* Гл, кат смо б`или чоб`ани, игр`али смо се клїса, п`опн`а, *јур`или* се по Г`ају, св`е ж`иво, *ип`екли* кор`ење, *ј`ели* лубенице, *бр`али* гр`ојзе, св`е смо т`о раднли, *ч`уи`али* ону тежину, *ип`р`ели* С, теж`ина се *с`ејала*, коноп`ље, па *ип`р`ела* теж`ина, па се *ип`л`ело*, *ип`ецовала*, *ип`р`ела*, *ип`л`ела* цемп`ери Гл

3. у осталим случајевима:

кад ја погл`еднем, *б`ило*, реко, *ип`и`а б`ило* Мх, с`а ћу да ти испрїчам, па б`аш ме брїга, *ваљ`ало не ваљ`ало* (по њу) Вр, а мї смо м`ор`але да тр`пимо, да ћут`имо, *кад ј`ели*, *кад не ј`ели* Ш, Драгана, тр`ећи п`ут ти говорим (да се врати к`ухн), н`еху, *жив`ела*, *ип`мрла* т`у ВД, ако ми неки каже: гл`е овај понавља р`азред, па ја стварно н`еху да ид`ем па тї м`ене *с`екла*, *б`ила*, радн што г`од о`неш Гл;

и ето виш ко̀лко *йорáсо* Ш, о̀тац ми *био најбо̀љи богашáш* у Врãново Вн, м̀лого му о̀тац *био шáлција* Вн;

и кад *било* у двáнајс сáти нòћи, *ја* вѣжем к̀чићи и издам му ствáри крос прóзор и отиднем код о̀ца и код мáтере Вр, *било* и лóпови, али *било* лóпови ајд̀ци, није лóпови, него ајд̀ци *се звáли*, и ти ајд̀ци *били* о двѣ врстѣ Вр, јѣдна бáба *чувáла* овце, а Бебѣјић *наишо* Вр; али: *био* је нѣки ајд̀к Бебѣјић, он *йомáго* нáрод, сáћу да ти испр́ичам Вр;

била сам девојка, *седѣла* деветнајз гòдина, *побѣгла сам* с вáшара К, прѣ Др̀угог свѣтског рáтá *имáо сам* п̀шкѣ и на тр̀лу *борáвио* и тò *сам п̀цò*, *убíвао* К, ка *сам био* у заробљеништу, *ја дáво* др̀угим цигáре, а *ја нисам п̀шио* К, *имáла сам* и тò, *имáла* чѣкрк што мотá цѣвке Се, Нѣмац док *дошо*, он *је окопíро*, прáви окупáтор *био* Бд, *имáли смо* четрѣс сѣдам овáца, свѣ тò *йрòдали* за к̀ћу Бд, *нашли смо* вòлове, свинѣ, гòведа, свѣ тò *нашли* (у чесници) Бд, двá ми брáтá *умрли*, а нáс *смо* три остáле Вр, т̀у су сáд намѣстили ти ц̀рни Шифтари к̀ће и ч̀удо *напрáвили* ДД, ди гòд *сам увáтио* за брáву, *била* ми отвòрена врáтá К;

мојом жѣни *заболѣло* о̀ко, *ја* је *одвѣо* код нѣке врачáре К, и тѣ с̀кнѣ пòс *остíало* мѣн, *ја носíла* и МО, *дòно* ми брáшно, па нисам била к̀ћи, *била* у Гáју и он ми *остíавио* т̀у прет к̀ћи С, и *доиáо* ми на свáдбу (бивши момак), *ја игрáла* до мòга брáтá и он се *увáишио* до мѣн С, и тá вòда *надолáзила* млáка и *ош́ицáла* тáм А, он *имáо* мòјега м̀жá у педѣсет и двѣ гòдине, и ондак *дочѣко* да га жѣни и свѣ му (акчије) *рáдйли* што гò *йѣли* и крос цѣло сѣло га *возíли* Вн, а певáч *био*, кáко *дòшио* из рòпста у Солу́ну, *йѣво* стáлно до гòд није ўмро Вн, *ја* óвди *лѣжáла*, онди йма јѣдно крѣвѣче, она се *дйгла*, *сйáвáла*, овй гòр *млáйиши* пасу́ль, она вйче Гл, мòј мòмак *йовѣо* кòло па ме *вйкнйó* да йграм, а *меййó* огледáло на опáнак па ми вйдо рйбу Мх, он *йáшио* тáј фидáн, он *йáшио* и *дòно* да бйде зáпис Ш, *узели* ми лѣпшу зѣмљу, а *остíавили* брдовйто К,

кòлико тѣб, Чѣдо, *узели* Бд, а знáш штá *рáдио* Бд, и онн пòсе нáма исплáту, штá нам *ислáйиши*, шѣснајс йáда Ко, али вйдиш, сйне слаткй, штá ми *кáзò* мòј дѣдá С;

4. У нашој грађи нешто је чешћи перфекат од *рећи* него од глагола *казáши*:

а) нйкад ми није *рѣко* В, кад је такò дѣдá *рѣко* В, и он *рѣко* његòвима В, такò ми је м̀ж *рѣко* кад је дошáо С, и *рѣко* ми кáко ме вòду ВД, што *рѣко* мòј сйн Ла, *ја* сам *рѣкла* В, што *рѣкла* мá мáти МП, што *рѣкла* јѣдна из Беогрáда Др;

б) а он је овакò *кáзо* В, он сл̀шо и *кáзò* К, али вйдиш, сйне слаткй, штá ми *кáзò* мòј дѣдá С, *ја* му *кáзáла* дй је В.

5. У грађи су се нашли и примери с помоћним глаголом *је*, али и без њѣга испред рефлексивне заменице *се*:

а) тáд *је се вѣрио* са млáдом Др, ди *је се грѣјáло* на др̀ва П, мòј ўнук кад *је се сáд жѣнио* Бд, т̀у *је се йлáсйишило* па г̀мну А, вйно *је се йрѣшйáкáло* Ли, штá *је се рáдйло* Бд, Анрѣј *је се рòдио* Бд, кад *је се сйвáрало* тò Ба, кад *је се ўдала* Бд, тò *је се узймáло* С, тò *је се свѣ йкáло* С, и нѣ знам дá л *је се штò кййовáло* С; *није дáо* се жив да га увáту, убиó се Вр, па кòј *ниј се рòдио*, тáј нѣ да ўмре Ш;

б) кат се на́ша војска *врѣи́ла* с Једрена Ли, а кат се *делио* пролѣтос са бра́ћу, а *пошрѣвио* се Ми́лан та́м оти́шо Вн, кат се *дѣли́ла*, њна све ўзела Ш, како се *звало* то́ Вн, ма́јка ми се *оде́лила* о стри́ца Су, како се њн *звѣ* ја не́ знам Ли, те се та́ко ма́ло *омањило*, ўдала се ја, ўдала се дру́га сѣстра и њни се одѣлили В, њн се *свѣ*ко прѣ, па ле́го у кре́вет Мх, тежѣна се *сејала*... па се *илѣло* Гл, кад ми *ћерка* се *удавала* Вр; прѣ *ни* се прѣска́ло МК, *ни* се *убио*, убио га Тали́јн Р.

6. Перфекат се често јавља и уместо плусквамперфекта:

кат се *дѣли́ла*, њна све ўзела, што го́т имало́ но́во ўзела њна Ш, кад је Не́мац *дошо*, ја сам довео́ њу́ Др, ка *сам дошла*, њн јо́ш ни́је устао, ни́је имао́ ку́ј да га разбу́ди В, а ту́ ка *сам дошла*, ја сам ра́дила ср́пом ВД, ка сам ја *дошла*, њни се *издѣли́ли* Гл, ја по́сле ка *сам дошла* ку́ћи, ски́нула, оно пу́но гњѣда и ва́ши МО, кад је мо́ја ма́јка *дошла* код на́с, били смо на́с три́ сѣстре и Љуби́нко П, ка *смо дошли* ку́ћи, ништа ни́смо затѣкли Вн, по́сле кат су њни *дошли* одо́тут, њно ве́ћ *изишло* ДД, кат *смо женили* то́га уну́ка, про́дали смо јѣдну ју́ницу Вн, ди је њн *забо* ту́ шипку, њнда њни су ту́ *обележѣли* ова́ко један крѹг и по́чели да копа́у А, ка су зу́ставили, свѣкар до́шо и ски́но ме с ко́ли В, кад је њн то́ *исѣи́шио*, ишо је да́ље Рд, ка *смо ми* од њѣга *ку́чили* пла́ц, ми иско́памо бунѣр за́јно Ла, ка су њни *намѣрили* сто́ку и *пои́шли*, и *угледали* ту́ крстони́шу... један му да́ крс да но́си К, њнда је њн за́кло прѣсе ка то́ *наредили* В, ка су *ошворѣли*, имали шта́ и да ви́ду Ла, када *сам ја ошѣи́шила*, крв са́мо ли́је на но́с и пу́на со́ба Вн, ка *смо та́мо ошѣи́шили*, њни одва́јали по го́динама К, ка *смо ми ошѣи́шили*, срѣли смо га у Ба́чѣнац Мх, кад њни *ишѣи́шали* је се сви́ђамо једно́ дру́гом, ја сам ре́кла: сви́ђа ми се ... В, кад ми свѣкар *пого́ино*, ми смо пра́вили гробни́цу В, кат се *пого́дили*, њнда по́сле је била ка́пара МК, ка *цам* с А́цѣм се *по́родила*, њнда ме вози́о на сонѣце МП, кад је *ишо* кроз о́цак, де́те за са́т умрло П, кат *смо си́шли* до́ле, њн побѣго́ С, ка сам *сти́гла* ку́ћи, мили́ција сти́гла К, њн се пресе́ко кад му *уби́ли* ма́јку Ла, кад је де́да *умро*, њни се одѣлили В.

Плусквамперфекат

4.209. Наш говор спада у оне који познају овај глаголски облик, али се не користи тако често будући да се замењује перфектом (в. 4.208.6). Преглед фреквенције овог облика у штокавским говорима в. код Слободана Реметића (1985:333) у нап. 970.

Плусквамперфекат се твори углавном од перфекта помоћног глагола *би́ти*, дуже и краће форме:

а) ја сам то́ *би́ла ба́цила* Ск, по́ла *сам би́о исѣла́ишио*, а по́ла на кредѣт К, ја *сам би́о* нау́чио моѣ жѣто оврши́м кад ја о́ћу Бд, *би́о сам ја одра́со* Бд, у цркву *сам би́ла ошѣи́шила* В, *би́о сам ишо* Ло, таман *сам би́ла иби́ла* та́м д и́дем на капи́у В, мѣн би́ло се́дам го́дина кат *сам би́ла иби́ла* у шко́лу ДД, а *би́ла сам се разболѣла* па сам њсам месѣци́ лѣжала у кре́вет МО, а *би́ла сам читѣла*, па *сам читаво би́ла скрѣнула* С;

отац ми је био живео у Београду Ра, деда је тако био одредио В, да л је он то био уобразио, ја то не знам В, каже да је он био у тим учествово ДД, старија није ни била учила школу Су, овај се није ни био родио, овај само се родио Ву;

волели смо се били годину дана Др, ми смо били изишли од њи Ла, а испекли смо цигљу били тунџа Вр, само ту машину смо били куйили Ло, ми смо били зајно лежали ДД, стаи смо били обезбедили Ло, е посе ми смо се били оделили С, нас пет смо били остиали, а били смо нас седам Вр, били смо поили турскога рата ДД, а имали смо овце, сиремили смо били Вн;

који су били отишли тамо на фронту и оно изгинуло све Ву, и били су поделили Србију Ло;

б) био добио на плућа Бд, па долазио био неки Милан Милојевић ВО, она била дошла МО, ова мала и она била играла у коло Су, сунце зашло било Ло, а тек се била изјагњила Ос, наљушио се био па зашпио врата, не да ми да легнем код њега Вн, а био обећо по сто њада да да К, е кад је била пред овај преврат, она била остала са тим шестим дететом А, он се био побољо, љво га болело Вр, како се био он поделио, заузео био и кћу и све М, па је падо са дрвета па се поломно био Се, Боне био родио се В, а Немац био јзо Романију, Грчку, ојасо не у круг био Ли, мајка ми била умрла Рд, командир се био уиљашо и он С, и она се ту удала била, ал је била змајовита и кат се она ту удала, ома ноћу убио ју тог човека Ли;

а ми баи нешто били узели К;

њега, каже, били дали да школуу, а он, каже, побего С, што се заглавили били Лу, Срби што били избегли кад наишо Немац Кр, а они се ту били населили Ло, били ме ошјужили да сам ја био као подјаник четнички Бд, били у школу отишли Бд, биле ћале да не поделиу Ло, а мен били уаисили Бд.

Само у једном примеру се овај глаголски облик твори од имперфекта помоћног глагола: не знам јел беше нешто донела Ра.

Футур I

У нашој грађи забележили смо и сложене и просте моделе градње футура.

4.210. Сложени футур

Тако у оквиру сложеног футура, који је знатно чешћи, као граматички показатељ радње која ће се десити у будућности могу се појавити енклитички облици помоћног глагола или само 3. л. сг. *ће*, које је сведено на партикулу, будући да на основу њега није могуће одредити агенс. Лексички и семантички показатељ радње која ће се десити у будућности јесу конструкција *да + презент* и *инфинитив*. Оба ова облика имају и своје синтаксичко-морфолошке варијанте. Наиме, у творби футура може учествовати и презент без речце *да*, а инфинитив без крајњег *-и*.

1. *ћу, ћеш, ће ... + да + презент*:

1. л. сг. сà *ћу да баџим* ВО, а дѣ *ћу да биднем* С, ја *ћу да ви бѣдем* купац Ву, ја *ћу да бѣдем* С, ја *ћу да видим* М, то се не зна да л *ћу да се враћим* Ву, него кае да се договорите ће л да градите ви ел *ћу да градим* ја Ло, тољко *ћу то да дам* за то ВО, ја

и онако *ћу да му дām* ВО, *ја ћу да ти дām* Ла, три њи по дана орања *ћу да дām* земље Лг, *ја ћу да ти дām* уверење С, шта *ћу* догодине *да ви дām* С, она нај ме поштује па *ћу њој да дām* Ш, *ја ћу да ви дām* Ш, ајд њиди *ја ћу да дођем* Вн, села сам па *ћу да до-ручкуем* А, *ди ћу да га закопаем* Вр, *ја ћу да заиђишем* Ву, како *ћу да знам* Се, *ја ћу са д идѐм* А, *ди ћу д идѐм* А, ја, каже, и опе *ћу д идѐм* кот колибе М, *са ћу ја д идѐм* с тобом да се љубим Мх, *ја ћу дѐм* (д идѐм) П, него *ћу д идѐм* и тако да га једнако заговарам С, *ја ћу д идѐм* да орем С, *ја ћу д идѐм* да путуем та̄м Са, ма нећу, *ћу д идѐм* Т, ка дођем, све *ћу да те избушим* Ло, *ћу д њмам*, не знам, две, три пет њада кила Р, *са ћу да ти испричам* Вр, па *ћу ја да му испишем* мачку на оцак Лу, *ја ћу да јѐм* ди сви јѐду Вр, *са ћу да јѐм ту чорбу* Го, како *ћу да ти кажем* Лг, како *ћу да ка-жем* С Се, ја *ћу њом да кажем* (Ј. Ердѐљановић 1951:94) МП, ма дај, *ја ћу*, реко, оцо, *да крѐчим* Т, још ма̄л *ћу да кӯвам* Су, *ја ћу да кӯшим* кило меса па *ћу да јѐм* два три дана Лу, *са ћу ма̄л да лѐгнем* С, *ја ћу дете да љуљам* У, *ја ћу да мѐшем*, реко, на чезе и да испишем С, како *ћу да носим* онџ Ву, *ја ћу д оидѐрем* Ос, *са ћу да ти оспѐ-вим* сина и *ћу д идѐм* У, *ја ћу да оидѐдем* С, *ја ћу*, кае, стрина, *да ѡлѡтим* све то да се окопа за дан Су, ево, ба̄ш *ћу да вам ѡкажем* Рд, е, *са ћу да ирѡчам* Ку, ја да ко-пам нећу, *ја ћу то да иродам* Са, још *ћу да ѡишишим* тројицу Ло, шта *ћу ја са да ра-дим* Мх, и ја онда шта *ћу да радим* Ск, па *ћу да радим* Ш, *ја ћу да седим* и *ћу пијем* у тај шпѡјз Ку, ако могу, кае, *ја ћу да сѡвам* Бд, *ја ћу да те сѡсим* Лг, *ја ћу да ти сунем* С, докле могу да трпим, *ћу да шрѡим*, нећу д идѐм Вр, ај *ћу д ѡзем* ВО, а што д изиђем *ка ћу да ѡмрем* Вн, мамо, *ја ћу прѐ о теб да ѡмрем* М, *ка ћу д ѡмрем*, нек ѡмрем Са, *ћу да ѡмрем* и не могу Ш, не знам како *ћу да ви ѡпорѐдим* Мх;

2. л. сг. *каки ћеш ти домаћин да бӯдеш* С, *са ти ћеш да виђиши* Ву, и *ћеш да дођеш* Го, *ка ћеш* па сад, ба̄бо, *да дођеш* Мх, *са ћеш ти да лѐгнеш* на његово мѐсто П, Бѡже, Рӯжо, *ти ћеш*, каже, *да ѡднеш* озгоре с оне приколице МП, једнако жи-виши и *ћеш да ме сарѡниши* Са, *ја ћу ти дām* лотру и *ти ћеш да сѡћеш* Гр, ајде, *ти бо-ље ћеш то да ѡварѡиши* Гр, од брда се ја надам *ка ћеш да ме увучеш* у кукӯруз Лг, *ћеш да умѐши*, оћеш Лг, *ти ћеш*, Вѡдосава, *д ѡмреш* у њи Бд, *ти ћеш д ѡмреш* у њиви Бд, шта *ћеш ти сām д урадиши* ВО;

1. л. пл. *са ћемо д изгѡнемо* Ло, *са ћемо ми то да искаљамо* М, *ми ћемо ове трошице д испрѡжимо* с јаји В, *ка ћемо да лѐжемо*, а мѐн срамѡта, сијѡлице гору Лг, *дѐ ћемо да оспѡнемо* без деце Гл, *ка ћемо да га ѡчѐмо* С, па *ћемо да се ѡсвѡ-ђамо* М, како ко заслужно, тако *ћемо и да ирѡћемо* С, *са ћемо д удѡрилимо* Лг, *ми ћемо д уиђемо* Вн, па *ћемо пос у навѡљак д унавѡљчилимо* А.

Наша грађа показује да су лични наставци најбоље сачувани у 1. л. сг. а по-том у 2. л. сг. и 1. л. пл. Ванјезички фактори утичу на ниску фреквенцију 2. л. пл.

2. *ће* (у свим лицима) + *да* + *ипрезент*:

1. л. сг. како *ће д озѐбим* В, шта *ће да ирѐдām* К, други пут *ће да разговарам* Вн;

2. л. сг. *удри, удри да виђим докле ће да биђеш* Мх, па *ће да бӯдеш* свѐсна, ал *ће ти бӯде* касно Гр, а је ли *ће да ми даиш* ма̄ло ове шљиве да скувам ма̄л слѡтка Се, он *ће ти исприча*, а *ти ће да заѡнѡниши* све то МП, *ти ће да лѐгнеш* на његово мѐсто

П, дѡвече *ће* вѡл да *насѡдиш* Са, немѡ да прѡиш мѣту ел *ће* да *ѡогѡнеш* П, а ка *ће* да *прейрѣдаш*, ѡнда мѡраш овѡко МК, ако *ће* да *рѡдиш*, ѡће да ѡмаш МО;

3. л. сг. ка *ће* да бѡде рѡт ДД, штѡ *ће* да бѡде П, ма дѣ да се јѡвим, *ће* да бѡдне гѡре Лу, дѡ л *ће* да бѡде рѡт БД, договѡру се кѡј *ће* да бѡде В, нѡсам јѡ имѡ пѡјма да *ће* ѡна да бѡде бѡлесна ВО, овѡ *ће* да бѡде овѡко, онѡко Ву, да кѡжем штѡ *ће* да дѡ ВО, и пѡсе ка *ће* да ни дѡ тѡј сѡр Р, и тѡ *ће* да дѡђе ВО, и *ће* да дѡђе у пѣтак М, а сѡд не смѣ да дѡђе ел *ће* да дѡђе ѡн МО, тѡ *ће* да ти дѡђе прѣ рѡка С, сѡ *ће* ѡн да дѡђе У, тѡ већ мрѡк, *ће* да дѡђе кѡћи ѡн У, а кѡ *ће* тѡ да дрѡжѡ МП, нѡсам је јѡ тѣро, ѡна сѡма, *ће* да ѡде и ѡна ВО, и ѡн *ће* д идѣ да је види ДД, јел ѡн *ће* да сѡд ѡзме овѡ, па *ће* д идѣ да те тѡжи С, не мѡже *ће* да се изгѡри Ш, и ѡна *ће* д изѡђе на врѡта Ло, и да му кѡеш ѡн *ће* да те исѡтерѡе у лѡж Ла, штѡ ѡма вѣзе, *ће* да ѡма вѣзе Ск, штѡ ѡма за њѡ, *ће* да ѡма и за нѡс Ш, *ће* да кѡже ВО, јѡ читѡм, а мѡј Радѡша *ће* да кѡже Мх, да ѡдем, *ће* да ми кѡже снѡја Ск, сѡ *ће* њѣму Алѣкса да кѡже У, ѡн *ће* да наѡрѡви глѡпос С, жѡдан си кѡ *ће* да ти наѡђе, кѡ *ће* да ти дѡђе Гл, кѡј *ће* тѡ да нѡси ДД, јѡ велѡм *ће* д оздрѡви М, њѣгѡва Нѡда *ће* да му ѡѡли свѣћу М, кѡј *ће* сѡ да рѡди Т, ѡн *ће* да рѣкне мѣн А, Бѡра *ће* д ѡбије Вр, не смѣ дѣте да с омрси *ће* да г ѡбие бѡба Ос, па се дѡгне *ће* да га удѡри Ли, сѡд кѡј *ће* д ѡзме тѣ чѣзе Лг, мѡј дѣвер, ѡј *ће* д ѡзе ѡн тѡ плац Са, плѡви ѡтуд гѡвпо *ће* да му улѣѡи у ѡста ДД, сѡ *ће* ѡн д ѡѡђе Ву, овѡ *ће* мѣн да умѡри МО, ка *ће* д ѡмре јѡдан, ѡн кѡже мѣн овѡко Ла, док се јѡ врнем кѡћи, ѡн *ће* и д ѡмре Лг, ѡн *ће* д ѡѡли сѣло пѡсе Ш, сѡ *ће* да цвѣѡѡ с прѡлећи ВД;

1. л. пл. тѡ *ће* да вѡдимѡ В Р, једѡн дѡн чѣшљѡмо, сѡтра *ће* да гребенѡмо А, јѡ ти гарантуем да *ће* да дѡмо К, а ди *ће*, мѡмо, да га донѣсемо Ко, *ће* да жѡвимѡ вѡн-брачно Ск, ка *ће* да замѣсѡмо, мѡ га повлѡжѡмо Го, па ка *ће* да замѣшѡмо Рд, мѡ *ће* д идѣмо напред Ко, *ће* да извѡдимѡ да тѡ мѣте хѡдро Се, и тѣб *ће* да издрѡжѡмо Ло, сѡтра *ће* да ѡмамо једног чѡвѣка Кр, мѡ *ће* да кѡѡмо МП, де гѡ(т) *ће* да ноѡѡмѡ Кр, и ка *ће* да се одѣлимѡ, кѡже Ло, бѡбо, па кѡ *ће* мѡ тѣб да с одѡжѡмо Ла, ѡма тѡм мѡа брѡтичина па *ће* да ѡѡшѡмо ВД, мѡ *ће* да ѡлѡшѡмо ВО, мѡ *ће* тѡ да ѡвѡдимѡ Лу, сѡ *ће* да ѡвѡдимѡ Су, мѡ *ће* да ѡквѡримѡ В, вѡма *ће* да се ѡредѡмо Ло, да вѡдим штѡ *ће* да ѡродѡмо К, *ће* да и ѡѡшѡимѡ ВО, сѡтра *ће* да рѡдимѡ па *ће* зарѡдимѡ, *ће* да ѡмамо Гл, а нѡс нѡки нѡје знѡо штѡ *ће* да рѡдимѡ Ло, штѡ *ће* да рѡдимѡ дрѡго МО, *ће* да ѡзнемѡ Ли;

2. л. пл. ако вѡ *ће* да грѡдиѡше, јѡ ѡзимѡм пѡлак ѡмања Ло, ѣво сѡ *ће* да јѣше пѡту Т, ако *ће* да му ѡзнемѡ Гл;

3. л. пл. сѡ *ће* да бомбѡрдују В, ѡни *ће* да вѡѡѡу гѡр брѡдо Ло, ѡни *ће* да дѡђу Ву, Рѡси *ће* да дѡђе па *ће* тѡ да накнѡде С, дѡ л *ће* ѡни да дочѣку, дѡ л нѣћеду Ву, кѡпу му одѣло и *ће* да га жѣну Ли, *ће* да га згѡзу свѡње МО, све *ће* да знѡду Лу, пѡш *ће* да зрѡду јѡбуке Су, ал *ће* д идѣду у Микѡјловац Вр, Румѡни *ће* д идѡ Се, сѡ *ће* да измѣсѡу бандѣру Кр, овѡ *ће* свѡ да ѡѡѡдну Мх, *ће* да и пѡѡѡју Кр, свѡ *ће* да ѡгрѣшу Лу, ѡмѡ је тѡнѡ у кѡјѣ се нѡдѡ да *ће* да га сѡѡсу Ли, говорѡрили су ранѡје да *ће* да сѡровѣду Кр, сѡ *ће* да не сѡрѣѡду Ку, Швѡбе *ће* да и ѡѣру Гл, ако *ће* д ѡѡѡва, *ће* д ѡѡѡваду рѣдом В, па *ће* да ѡѡѡју МО.

Први корак ка ствѡрању балканског типа футура уѡчавамо у свођењу енклитичких облика помѡћног глагола на један (*ће*) облик за сва лица, као што је то случај у македонском *ке*, у бугарском *ѡе* и у грчком *ѡѡ*. Ово се слаже са стањем у

осталим К-Р и С-В дијалектима (в. код С. Реметића 1985:324). Тако је и у Баговцу: *ће* *д* *идеш* у Аустрију; а *кога ће* *д* *осићавимо* *овд*енака (мој материјал).

Партикула *ће* у 1. л. сг. веома је ретка, у другом је нешто чешћа, али не толико колико је заступљена у 1. л. пл. Објашњење ове појаве лежи у тежњи језика да се ослободи двосложних енклитика (*ћемо* > *ће*), а и у чињеници да су лични наставци у њима редудантни, будући да су присутни у презентским облицима (уп. и П. Ивић ... 1997:185). Све ово потврђује и изузетно ретко јављање наставка *-ду* у 3. л. пл.: јел *ћеду* *д* *јузу* јел *ће* *дође* *неки* Кр.

3. (*ћу*) *ће* + *ипрезенті*:

1. л. сг. ја *ћу* *будем* грешна Лг, па *ћу се веселим* Се, па *ћу* ти *дам* Вр, *ћу* имам брашно *ћу* ви *дам* Лг, ја *ћу дам* *нему* Ла, у четвртак *ћу* ти *дам* Лу, *ћу* *ко*ко *ћеш*, *ћу* ти *дам* *п*аре П, *ћу* *бо*же, *ћу* ти *дам* и *неку* ракију Р, *ћу дам* *неким* Се, *ћу* *с*у*тра* *ћу* *до*ђем Лг, а ја *ћу* ти *донесем* Са, *ћу* имам у*ну*ци па *ћу* и *испу*ћам у војску Се, ја *ћу* *ја*-*шим* Г*ор*остаса П, *ћу* ти *кажем* Ко, *ћу* ти *кажем* Лг Ло Ос Р Се, *ћу* *ва*м *кажем* Се, *ћу* *ка*ко *ћу* *ка*ем Се, *ћу* *ку*ћим *др*угу ако *та* изгори М, *ћу* ти *ку*-*ћим* *св*ећу М, ја *ћу* ти *напу*ћим код *мо*е *ку*ће па *ћу* ти *донесем* Ла, ја *ћу се* *обесим* Вр, ја сам сиротиња *ћу* *око*ћам на *ру*ке Вр, *ћу* *ип*рем *сам* М, ја *ћу* ти *покажем* Ла, ја *ћу* им *покажем* да *јесам* *би*ла *пош*тена Мх, *ћу* ти *покажем* У, *ћу* *по*се *ћу* ти *по*-*кажем* Рб, *ћу* *по*к*о*сим Гр, а ја *ћу* ти *помажем* МО, *ћу* *да* л *ћу се* ја *по*р*о*-*дим* МП, ја *ћу се* *по*ш*т*и*и*шем ВО, па *ћу* га *пош*ћем Вр, ја *ћу* га *ип*ри*ћим* у Социјал-но Ко, *ћу* ти *ип*у*ћим* Мх, ја *ћу* те *ип*у*ћим* (Ј. Ердељановић 1951:94) МП, па *ћу* г *уд*рим В, *ћу* кад *не* знам *шта* *ћу* *у*змем Лу;

2. л. сг. *ћу* *види*ш зета Ск, с краја пободени сврдлом *ће* *се* *др*жиш С, *бе*-*жи*, *шта* си *ста*ла *ту*, *ћу* *же*но, *ће* *по*г*и*неш Су, па јел *ће* *по*п*р*е*ви*ш *љу*цки јел *не*ћеш Мх, *ћу* *оп*ет *ће* *ме* *ип*р*е*ћеш *не*ћеш, *ћу* *ка*же, *ћу* *до*ђеш Ко, па *ма*л, *ма*л па *по*г*л*едај у *к*њигу па *ће* *се* *се*ћиш Ш, *ће* *ме* *с*н*и*миш *то* МП, и *пр*е *ће* *с*т*и*г*и*неш у *с*уседно *се*ло *не*го у *њи*-*ве* В, *ће* *с*у*н*еш Др;

3. л. сг. *ћу* *м*ислила да *ће* *б*идне Вн, *ћу* *ка*ко *ће* *б*уде *не* знам В, *ћу* *с*у*тра* *ће* *б*уде *ма*ло Гл, ако је *у*крао, *ћу* *не*ко *ће* га *в*иди, *ће* га *ка*же Ли, *ћу* *бо*г *ће* ти *да* *д*обро П, *ћу* *да* *до*ђе *ма*ти да га *в*оди Ли, и *ка* *ће* *в*ећ *по*п *до*ђе да га *са*ра*ни*мо, *ћу* *м*и *из*ва*ди*мо *то* и *за*ра*ни*мо *сто*ку Ш, *ће* *с* *о*ж*е*ти, ја *не* *да*м М, *ћу* *сл*ете се и *ће* га *за*к*о*ље Вр, *ћу* *д*и је *би*о *б*ок *ће* *зн*а Ш, ал *са*д *да* л *ће* га *из*в*о*ди *о*н Лу, *ћу* *не* *ци*бај *си*ла, *ће* *се* *ис*к*и*да М, *ћу* *о*на *ће* ти *на*ј-*бо*ље *то* *ис*п*р*ича Мх, *ћу* *стра* ме *ће* *му* *и*ц*е*ћа *не*ки *ко*ла М, *ћу* *о*н *ће* *ка*же Бд, и *о*н *ће* ти *ка*же, па *ма*кар га *стр*е*ља*ли ВО, а *Ж*ив*о*јин *ће* *ка*же Лг, да *в*идиш *шта* *ће* ти *ка*же МП, *ћу* *не* знам *шта* *ће* ми *ка*же Ск, *ћу* *во*ли да *и*ма *ка*зан, *ће* га *ку*ћи Вр, *ћу* *ни*ко ми се *ни*је *на*смејо ни *ће* ми *се* *на*см*е*је Ла, за *два* *ми*ли*о*на *ће* га *о*п*р*ави Р, *ћу* *к*у*ј* *ће* те *ос*и*ћ*ави, *ћу* *к*у*ј* *ће* *ре*ћа *жив*ину Вн, а *о*н *ће* *ос*и*ћ*ави Мх *сам* Мх, *ћу* *не*мо *не*ки да *ве* *в*иди *ће* *ве* *по*-*би*је П, да *да*ш *има*ње па *ће* те *ип*ри*ћим* *до*м Ко, *ћу* *в*ећ је *о*тац *о*др*е*дио *шта* *ћу* *с*у*тра* *ће* *се* *ра*ди Би, *ћу* *ж*ито *ће* *се* *ма*ње *се*је Т, *ћу* *то* *ће* *не* *ко*ш*т*а *ску*по Ло, *ћу* *зн*а да је *ту* *Пе*ра *ће* га *у*в*и*ти за *гу*шу Вн, *ћу* *е* *по*се *ће* ми *се* *уд*а *за*ва о *стри*ца *мо*јега Са, *ћу* *се*стра *ће* ми *се* *уд*а *у* *јесен* Лн, *ћу* *та*мо *ће* ми *о*на *у*м*ре* В;

1. л. пл. а, *ће вòдимо* мѝ бàбу у бàњу Ву, и затò *ће исéчемо* Се, мѝ нѝмамо пàре за лѝба, каже, *ће кўйимо* кўћу Р, а нàс двòе *ће е наїрїшимо* Мх, ал *ће пòвòдимо* виноград Су, и òни вїчеду: предàјте се *ће иўцáмо* П, *ће се свàђáмо* тў кот кўће ВД;

2. л. пл. тò ви трѝба, *ће и́маїе* дѝцу па ви трѝба Ву;

3. л. пл. овїм пўтом дóшли, тїм *ће се врàшћу* Се, испечѝм пїле ка *ће* ми дѝца дòђу В, сà *ће дòђу* онї да не пòбију ДД, не смѝш да пѝреш *ће се исцѝйáју* чарàпе Ск, сўтра *ће* нам мѝсу колàч Лу, мòжда *ће се освѝшћу* В, остàрели смо, *ће* пòмре, *ће осїїáну* млади, *ће ирїчу* П, подїгнем вршњик нòге *ће се пòйечѝду* П, и сàд онї *ће се сѝлу* кўћи Мх, и побѝгнем јел *ће ме увàшћу* Лг, сѝстре *ће* ти се удàу Се.

На основу грађе можемо констатовати да је балкански тип футура, с партикулом *ће* и *ипрезенїом* (*ке бидам, ке чїїам; цѝ сьм/ цѝ бьда, цѝ чейá; θα εїμαι, θα διαβάζω*), присутан и на нашем терену. Међутим, код нас се у 1. л. сг. не среће партикула *ће*, већ ту суверено господари енклитика *ћу*.

У Батовцу исто тако бележимо и примере овог типа, који су изгледа чешћи: али јà знàм да *ће* те тàмо бїјју Тўрчићи, *ће* те бїјју Швапчїћи па *ћу* те иїїшам пòсле, *ће ирàвїши* да се врàтиш кўћи; кўј *ће седи* у тѝ кўће; јà и Дрàги *ће* ви дàјемо пàре, тò ждрѝбе стїгло и *ће* га учїмо да га вàтамо да рàдимо с нѝга (мој материјал).

4. Забележено је и неколико примера с редукованим вокалом у, е или слогом *-еш* у енклитици: слўшај, реко, штà *ћ да* ви кàжем С, и јà *ћ да се иўшїшам* К, штà *ћ да рàдим* М; сà *ј да вїдиш* ВД, сà *ћ да иòгїнеш* Бд.

5. *ћу, ћеш, ће...* + *инфинїтив*

а) с финалним *-и*: јà *ћу исїїїшам* Кр, па *ћу* те òнда иїїшам Ск, али тò *ћу пòвòдиш* Кр, јà *ћу ипомòћи* Гл; тї *ћеш жївѝш* јòш бòље Ли, мѝ нѝмо да с испењемо, а тї *ћеш скїнуш* òну лóтру Бд, дà л *ћеш се сїасїш* Ку; јà им кàжем јел *ће бїш* нàјбòљи јел *ће* да бїде нàјгòри Лу, и тї *ће нàрод*, кòји се врне, *имàш*, *ће* лàко да жїву Лу;

б) без финалног *-и*: јà дà л *ћу жївѝш* Лу; па *ћеш вїдѝш* Вл; па вàљда *ће дòћ* сàд у недѝљу С, кàко је тò бїло Бòг *ће знàш* МО, тѝкника *ће*, каже, *пòсловàш* Лу.

Сложена творба футура с инфинитивом, у односу на број примера с конструкцијом *да* + *ипрезенї* и на стање, нпр., у централној Шумадији (Реметић 1985:322), веома је ретка. Међу тим малим бројем примера чешћи су они с финалним *-и* у инфинитиву, што је у непосредној вези с морфологијом овог облика у С-В и Ш-В говорима.

4.211. Прост футур има ниску фреквенцију, али је ипак чешћи од сложеног с инфинитивом. Интересантно је да се он гради на исти начин и код глагола на *-иш* и код оних на *-ћш*, што је познато и другим штокавским говорима в. нап. 553 код Ивића... 1997:183.

1. од инфинитива на *-иш*: борàвићу два трї дàна Лг, дї знàм, брѝ, мàти, вїдѝћу ВД, дàћу ти је јà ДД, дàћу ти се Лг, дàћу и њòј МК, (*ј*)...ћу те ўста ако те, каже, не закòлем Вр, па стрà ме иàднућу МО, иїїшàћу вас Ла, иòгрѝшићу д утечѝм С, ирòдàћу овў МП, убїћу ти свў фамїлију Вр, да нїси и тї јѝла, убїћу те ако си јѝла Ла, нека дòјде, умрѝћу М; вїдѝћеш Вр, вїдѝћеш сàд из бунàра кад пїјеш Ву, вїдѝ-

ћеш Су; он није тѐо да прѣма пѣнсьју, није тѐо, биће, огрѣшиће се Лу, дођи, биће ти опрѣштено Мх, па биће та што ради у школу Ш, видеће се сад пошто ће да буде Ву, љушиће се Лг, ако не зна, научиће се ВД, ићиће маљ и докторица Лг; каку сат ће он улогу да изигра видећемо Ку, ако ме не чуваш, имаћемо децу Мх, нек цѣни штѧ доће, не бѡј се, исилѣваћемо С, разговараћемо У; видећейе Вр; залићу се ѡни Су;

2. од инфинитива на *-ћи*: *доћу ВД; доће и ѡн сѣгурно А, доће мѣнена краљ К, доће време да ти и црѣп са куће скину Ли, доће време Лу С, доће време ка трѣба да се делу Ву, доће неки Мх, доће и Калабић С, доће ти памет ѡ главу Гр, завуће главу Гр, изиће закон Лу, наиће неко Мх, наиће мѡј брѧт Са.*

4.212. Конструкције с презентом глагола *имати* и *да + ѡрезенти* имају футурско значење: не дај Боже, ти да ѡмреш, ја *имам да цркнем* за теб Ла, сѣтра свѧки трѣћи *има да буде* убиен Ло, те видиш *нем да се усмрди* М.

Футур II

4.213. Овај глаголски облик твори се од презента помоћног глагола *будем* и радног гл. *придева* углавном свршених глагола. Напомињемо да је конструкција 3. л. сг. презента *буде*, *везник да* и презент, која је забележена у банатским говорима (Ивић ... 1997:186 и нап. 558), непозната на нашем терену.

Футур II најчешће се јавља с *везником кад*:

кад бидем ѡмрла, нека се сѣћа, да имају тѡ (ћилиме) П, и *кад будем дошла* из њѣве, доћу да видим књиге на стѡлу и да идеш у школу Гл, мама, *кад будем дошо*, ја ћу да ти дам Ко, и *ка се* једѧмпут *будем одѣлила*, свѧ тѡ на четѣри ће се дѣли В, *кад ја бидем тѡ твоју жѣну ѡкарѡ*, па и да ошамарим, да бием, ти немѡј да кажеш: еј, штѡ си ми био жѣну Ло;

кад бидеш уиѡо, ѡни ће за вама Ло, *кад бѡдеш дошо* догодине, ја ћу, реко, да дођем Ко, *кад бѡдеш дошо* и школе, да ми направѣши салѧту МП, пѧзи да знѧш *кад бѡдеш узимала* ВО;

каш се биде ѡна осушила ... У, спрѣмна свѣћа, па *кад биде ѡмро*, тѧ се свѣћа њѣму стѧви у руке Гл, за сад нема ништа, не исплаћујемо, а *кад бѡде било*, нека ти јѧви кума-Дѣса Ко, е л би тѣли да ме зовѣте *кад бѡде весѣље било* С, *ка те бѡде ѡн заишиѡ* и *кад ти бѡдеш оишила* тѧмо, а ти кажи Ск, *кад бѡде ѡишиѡ* Никѡла, да се ја вратим да будем секретѧр ДД, па прерѡчимо у цѣдѣло *кад бѡде ѡусишиѡ* сѡрутку Су;

и *кад будемо* дрѡги пѡт *дошли*, ако се не поправите, знајте штѧ ве чѣка В;

кад га бѡду ѡни омѧчили, ѡни га ѡнак склѡне Би, и ѡнда каже да се спрѣми *кад биде добиѣли* наређење Ло;

уп. и пример без помоћног глагола: *кад у мѡм њѣви прѡву брѧзду окрѣнѡли*, Мићинога сѣна затрпали С.

Среће се и уз заменице *ко* и *шиѧ*:

и ѡнда га покрѣмо кѡ је најпрѣчи или жѣна или ћѣрка или *кѡ бѡде имѡо* (цѣлива га) Кр, тѡ *кѡј биде дошо*, кѡга зовѣш на вечѣру Гл, ѧ, сад *ким биде заиѡло* у парчѣту, ѡн се радује ВД;

ја вòлим да јѐм нѐшто к̀вано: пасу̀ља, чòрбѐ, ш̀иш̄ б̀уде б̀ило Лу, па ш̀иш̄ те б̀уде ѝиш̄ио синóвац, т̀и ћеш да пр̀ичаш Ку.

ГЛАГОЛСКИ НАЧИНИ

Императив

4.214. Губљење вокала *-и* у 2. л. сг. и 2. л. пл. присутно је и у нашим говори-ма. О истој појави у другим говорима видети код Реметића (1985:325) нап. 944. Овоме можемо придружити и радове који су објављени након наведене године. Тако је и у Крагујевачкој Лепеници (Вукићевић 1995:185), у говорима Баната (Ивић... 1994:292 и 296–7). У говору Драгачева губљење вокала *-и* у 2. л. сг. вео-ма је ретко. У овоме раду аутор је дао и преглед гледања на ову појаву (Ђукано-вић 1995:150–1). У говору Понишавља (Ћирић 1999:174–5) изостанак наставка *-и* у појединим случајевима карактерише се као „индивидуална навика говорног лица“. У Заплању (Ј. Марковић 2000:170) „нису непознати облици са отпадањем крајњег вокала у једнини, што се пренело и на множину“. У Гори (Младеновић 2001:425) наставак *-и* у 2. л. сг. императива „стабилан је иза свих сугласника, осим иза *-ј-*“.

У нашој грађи подједнако је често губљење *-и* и у једнини и у множини:

а) бѐш т̀амо Кр, бѐж у ш̀уму Ло, бѐж од̀атле Ск, бѐж, Санѐла, ов̀ам Ш, и бѐж у Селѐвац Лу, в̀иш̄ к̀ака ба̀ба Вн, в̀о(д) т̀и т̀о дѐте к̀ући Мх, д̀иш̄ ов̀ам, д̀иш̄ он̀ам, реко, не м̀огу Лг, д̀иш̄ се У, д̀ош̄ с̀утра Ло, Ангел̀ина, дол̀аз ов̀ам Мх, донѐс флаш̀у С, д̀рж ов̀о, д̀рж он̀о А, и д̀рж ов̀ам, д̀рж он̀ам и не м̀огу А, д̀рж столицу Кр, д̀рж, д̀едо, дизг̀ине Ло, она д̀рж па за н̀оге ов̀ако ўвати Лг, д̀рж на н̀ега Мх, д̀рш̄ се ДД Ло, д̀рш̄ се, Милка, да не исп̀аднеш П, д̀рш̄ се д̀обро Ш, з̀айв̀ор т̀а в̀рата Лг, ош̀в̀ор т̀а в̀рата П, и́д пов̀учи т̀ужбу А, к̀аш̄ т̀и н̀ему ДД, м̀еиш̄ н̀еко д̀рво Лг, обр̀н к̀ола Лу, и́аз да н̀ије Се, и́ас т̀и нѐмò да л̀егнеш Лг, и́ош̄ за н̀ама С, и́ош̄ са н̀ама С, ск̀иш̄ се Бд Лу, ћ̀уиш̄ Ло, ул̀аз ов̀ам у к̀ућу ДД.

У следећем примеру након губљења финалног *-и* дошло је и до упрошћавања групе *-гн-*: а́де д̀иш̄ се В.

б) бѐиш̄и Се м̀иллим Б̀огом ДД, бѐиш̄и Кр Лг П, б̀иш̄и т̀у Ло, в̀еиш̄и У, да в̀иш̄и ВО, ѐто в̀иш̄и Ву, в̀иш̄и в̀и т̀у м̀ушицу Ку, а в̀иш̄и шт̀а н̀ма с̀ад Се, д̀ош̄иш̄и Бд МП, донѐс̄иш̄и Кр, изнѐс̄иш̄и У, д̀рш̄иш̄и се в̀и ДД, ж̀ив̀иш̄и к̀ако в̀и о̀жете А, из̀аш̄иш̄и слòбодно В, из̀в̀иш̄иш̄и А, из̀в̀ош̄иш̄и, д̀руже г̀енерале МК, из̀в̀ош̄иш̄и МП, из̀в̀ош̄иш̄иш̄и МО, из̀в̀ош̄иш̄иш̄и Р, и́иш̄иш̄и поз̀ади т̀енка Ку, в̀и к̀аиш̄иш̄и Ло У, к̀аиш̄иш̄и ми М, кр̀ен̀иш̄иш̄и се н̀егде по ба̀ба, нѐмòј свѐ по л̀екар̀и Ву, м̀ан̀иш̄иш̄и в̀и т̀о Ск, н̀ос̄иш̄иш̄и т̀о т̀ам нека п̀еру М, н̀ос̄иш̄иш̄иш̄и р̀учак Се, и́ењ̀иш̄иш̄и се Бд, и́одѐл̀иш̄иш̄и А, и́омѐн̀иш̄иш̄и м̀ајки сп̀окој д̀уши Се, и́осòл̀иш̄иш̄иш̄и в̀ама Бд, сл̀у̀иш̄иш̄иш̄и се Се, ш̀ир̀аиш̄иш̄иш̄и Кр.

4.215. Код неких глагола четврте врсте у 2. л. сг. и 2. л. пл. срећу се и облици без сонанта *ј*:

а) *ий* немò да ме брукаш Р, ба̀бо, *йойй* пѝво Ла, *саиш* деца̀ма одело Су, *скри* сто̀ку Гл, *йди* се суми́ Вн, па то̀ је *уби* Бо̀же Ву, ти мене *уби* Гл, *уби* једно̀га Нѣмца, òни ће д упалу̀ село Ш;

потѣпте ви то̀ па *йобийше* Ку, а овѝма òма *разбийше* и претѹрите Р, бо̀ље га *убийше* Гл, ако ви њѝ осѹдите, ви мѣн *убийше* Ло;

б) *ийј* Бд ВД ДД Лг МО Се; *кријше* Ло, ви *ийјше* ВО Лг.

4.216. И код једног глагола шесте врсте *чекати* у 2. л. сг. имамо и губљење финалног *-j*, али и *-а*:

а) и *чека* да ви́диш Ву, *чека* да ти ка̀жем Ву, *чека* да донесѣм сто̀лицу Др, ма, реко, *чека* дѣм у со̀бу с то̀бом Лг, *чека* да обрѝшем Мх; *чек* да затвòрим овце ДД, *чек* да ви́дим Ла, *чек*, ба̀бо Са, *чек* да ви́дим бо̀ље Се;

б) *чекај* да ви́дим Вн, *чекај*, ја̀ ћу Вр.

По Белићу (1999:354–5), облик *чек* добијен је губљењем финалног *-и* у једнини (*чекни* > *чек* према *дигни* > *диг*), што се пренело и у множину *чекше*. У Заплању (Ј. Марковић 2000:170) и Бучуму и Белом Потоку (Богдановић 1979:85) уместо *гледај* срећу се и облици *глед/гле, глеше*, који су добијени губљењем *-и* (*гледни*>*глед*).

4.217. И код облика *немој* веома често се губи *-j*, примере в. у 3.325.б.

4.218. У неколико устаљених форми чувају се остаци 3. л. сг. и 1. л. пл. императива:

а) *биди* Бòг Го, *йомòзи* Бòг, дѐцо Ло, рòд и *йомòзи* Бòг Лу, *йомòзи* Бòг, госи́н ка̀петане С;

б) па *рецимо* А, *рецимо*, кад је со̀ба дѹгачка А, тѹ је се пла̀стило на гѹмну, *рецимо*, са̀мо жито А, то̀ се поса̀ди лòза, *рецимо*, на мѣтар ДД, *узнемо, рецимо*, исплетѣмо од нѐког лешки́ра С.

У функцији 3. л. сг. и пл. срећемо презент с речцом *нека(а)*, в. 5.69 (непроменљиве речи).

4.219. Узвик или неправи глагол *хајде*²⁴ може да се употреби самостално или у конструкцији с *имејрайшивом* или с *да + презенти*.

1. У самосталној употреби најчешће се среће у 2. л. сг. и има више значења:

а) „дођи или пођи“: *ајде* Др Ку Ла МП Р У Ш, *ајде*, реко, дѐшо Гр, ка̀же, затвòри и *ајде* са̀ мном ВО, *ајде*, си́не, дѐд сви́рај Бд, *ајде* ја̀ ћу ти пока̀жем Ла, *ајде*, Жѝвораде, да је́ш Р, *ајде* лези у со̀бу У; *ај* да лѣгнеш òвдѐнака Р;

б) „иди“: ал ни́је би́ло ка са̀д ко̀ла, него во̀љѹска ко̀ла па увати па *ајде, ајде* у Дубòну па се венча̀мо МО, упр̀тиш лонце, ко̀рпе и *ајд* у Га̀ј у њиве А, ка̀ка сва̀ђост, узимај мо̀ткѹ па *ајд* на њиву Вн, мѣтем на ко̀ла па *ајд* у њиву Ко, *ајд* ми́, *ајд*,

²⁴ Шкаљић (1979:299) турске лексеме *hayde! haydi!* одређује као узвике и преводн их императивним облицима „иди! иди́мо! пођи! пођи́мо“.

ајд дођемо кѹћи Мх; покупили и аји ДД, увила дѣте и аји кѹћи Ск; а мало сумрачак, ај кѹћи Ку;

в) „дај“: ајде прѣви йспраћај унѹку, отишо у војску Вн, ајде ја кѹљи, рѣди Ла.

У овој функцији употребљава се и сам глагол *дај*: ништа нисмо имали, па онда пос кад је почело то, *дај* да продамо зелену дѣтелину, *дај* да продамо кокуруз, *дај* да продамо жито, *дај* ово, *дај* оно МП, *дај* да закољем прасе Р, *дај* да је зовне Ш;

г) „уради“: ти ајде како он каже па се не бој Го.

2. Облици *ајде/ајд/ај* најчешће се јављају уз облике *императива* или *да + презентиа* у функцији речце за подстицање:

а) за 2. л. сг.: ајде води краве С, ајде дѣ се йрейти сѹдови Мх, ајде дѣк се В, ајде дѣжи се, Живота П, ајде кѹћи ствѣри па йолази кѹћи Ла, ајде йлайти Др, ајде йоћи са мног Ко, ајде йойиј Ш, ајде, дѣдо, йрѣчај ни П, ајде йушити свиње Ву, ајде цѣпај то М; ајд јѣди па йди ВД, ајд йди ја ћу да дођем Вн, ајд изићи У, ајд остѣви Лу; ај кажи Се, ај ййти Мх, ај ййтиај ме ВД, ај сѣд йрѣчај Би;

б) за 1. л. пл.: ајде зајено да йосѣдимо Са; ај д идемо ВД, ај поз дѣмо на прошѣвину Рд, ај да йијемо Лг;

в) за 2. л. пл.: ајде, брѣ, доћише МП, ајде изволише Ла, ајде, реко, изићише ви напоље Ш, ајде очистијише оченѣш Ву, ајде мало свѣрашише В, ајде сѣдише Ву.

На основу примера под б и в можемо видети да се код *хајде* испред да + 1. л. пл. презентиа и испред 2. л. пл. императива, због редувантности, не јавља лични наставак.

Међутим, не тако често срећу се и облици за 1. л. пл. и 2. л. пл. који се могу јавити самостално али и испред конструкције *да + презентиа*: тѣсте, ајдѣмо, каже, код Сѣмчу да йѣражимо Олгу Вн; ајдемојнака кѹћи Др. У овом другом примеру имамо редуплициран наставак *-мо* и партикуле *-на-ка*.

Наставак *-ше* за 2. л. пл. може се додати на комплетан облик за 1. л. пл. или на редукован форму *ај*: ај, брѣ, Чѣдо, ајдѣмоше да бѣгамо Бд, ајдѣмоше Др; него ајше, каже, гѣр на збѣр Лу, ајше кѹћи У.

У говору Баната нпр. (Ивић ... 1997:188) 1. л. пл. веома је често, за разлику од стања у централној Шумадији (Реметић 1985:325), где се оно среће само у контаминираним формама *ајдѣмоше*.

4.220. Обично с императивом, али и самостално могу да се јаве узвици *де/дѣд/дѣдер* и при том се добијају следећа значења:

а) подстицање „хајде“: дѣ мѣши, сѣне Бд, дѣ йокажи ми то Гр, дѣ полако сѣусти нѣге Лг, дѣ, реко, ти Слађо, мѣн угѣди нешто Са; ајде, сѣне, дѣд свѣрај Бд; дѣдер ти (рецигуј) Бд;

каже, дѣ, каже, ти мѣн да се лѣпо свѣчѣш Вр, сѣне, дѣ, мајка ће те нѣси на лѣђа Се;

б) забрана, противљење уз негиран императив: дѣ, не дѣжише прашѣну В;

в) ублажавање заповести када је *де* неакцентовано и када се налази иза императивног облика: *дај де* ца̑к ова̑мо С.

4.221. Узвик *на* може добити и императивни наставак за 2. л. сг. *-ј* и обично значи „изволи, држи, узми, ево“: *нај* МО, дођем ја кући, мој отац: *нај* бициклу да учиш да вoзиш Мх.

4.222. Негиран императив се изражава на два начина:

а) помоћу *не* и *императива* несвршених глагола:

не бој се ВО Лу, *ти* а̑јде ка̑ко он̑ ка̑же па се *не бој* Го, ништа, реко, *ти не бр̀и*-*ни* Вр, сит спа̑вај, *не бр̀и*ни ништа, *не бој се* Лг, *не дај*, Боже Ву, *не мр̀дај* Лг, *не и̑и*-*тај* ВО, нигде *не и̑ричај* Лг, седи, иди кући *не и̑ричај* ништа МО, а *ти не и̑устиај* Лг, грудњаци путњаци путујте *не си̑ојте* Вн;

б) помоћу *немој/немојте* и (*да*) + *ипрезент* несвршених и свршених глагола:

немо да глeдаш у младу, не ваља В, *немо* ме глeдаш ВО, *ти немо* да глeдаш МО С, *немој* да глeдаш него д̑ижи бициклу Мх, *ти мене немо* да гoвoриш ништа Ло, *немо* да да̑и Го, *немо*, реко, да ми д̑ижеши ту прашину Ос, *ти ну немо* да д̑и-*раш* Р, *немој* да ми до̑ђеш у њиву МП, *немој* да ме др̑жиш голу и бoсу Ла, а *ти не-**мо* да зeваш Р, *немо*, сине, да и̑деш ВО, *немо* да јeдеш са̑мо мeсо, то̑ гоји Ла, *немо* да к̑укаш Р, *немо* да л̑ажеш Ла Ск, Ацо, *немо* да се то̑ па̑даш МП, бeжи, Рино, *не-**мо* да ме на̑идаш Лг, нешто под̑ај, али *немој* да се на̑рeдиш В, *немо* да с обeсиш Вр, *немо* др̑во да ми осу̑шиш Вр, *немо* да се и̑е̑неш Кр, *немој* ти мe ногe да и̑e-*реш*, пeри твоe и твојима деца̑ма, а мене *ти немо* да и̑eреш Ло, мeн *немо* да и̑и̑таш ВД, ка̑ко је б̑ило *немој* да и̑и̑таш Др, *немо* то̑ да ме и̑и̑таш МП, сл̑ушај, *немо* сл̑у-*чајно* да и̑однeсеш ни̑ким Мх, и *немо* да и̑однoсиш Мх, *немо* да га и̑рeр̑ниш Ло, *немој* ви̑ше да р̑одиш С, *немо*, Милутине, да сл̑ушаш ни̑кога Го, *немо* ца̑бе да и̑р̑ажеш С, *немој* да с уда̑еш док на̑ши с̑инови не однeгуеш Ву; по̑штуј стар̑ије-*га*, Бо̑г ће ти да̑ добро, *немо* и̑и̑и̑уеји стар̑ијега, Бо̑г ти не̑ће да̑ добро П.

У следећим примерима *немој* се не јавља с рeдудантним наставцима *-мо* и *-те*:

немо да ка̑жемо В, *немо* да и̑ричамо ми о ба̑бама Ск;

лeжите ту, *немој* да гв̑ири̑те на прозор Ба, *немој* да ме ости̑ави̑те та̑м, *немо*, мо̑лим вас МП, че̑к, *немо* свe да ме и̑и̑та̑те У, *немо* да се св̑а̑та̑те Ла, *немо* да се-*ди̑те* Лу, *немо* да с̑ирeма̑те В, *немо* да у̑е̑те ВО, *немој* да им ку̑и̑уе̑те црне ма-*ра̑ме* ни ва̑ма *немој* да ку̑и̑уе̑те црне ма̑ра̑ме В.

Ретки су примери у којима облик *немој* добија плуралски наставак *-ите*: *не-**мојте* зл̑о ра̑ди̑иш Бд; *немојте* на мeн да обр̑а̑та̑те па̑жњу МП, *немојте* да та̑м л̑у̑а̑те Др.

У следећим примерима изостаје конгруенција по глаголском лицу, а њихо-*во* значење би се могло протумачити „немој чинити оно што ће проузроковати радњу исказану презентом: *немо*, брe, да не и̑дб̑ие чoвек ца̑бе Ло; девојке *немо* да ж̑а̑лу (умрлог деду) В.

4.223. За приповедачки императив, који је веома чест на нашем терену, карактеристично је то да се један исти облик (2. л. сг.) обично редуплицира, чиме се постиже још већа експресивност и динамичност у излагању, а и употребљава уз сва лица:

1. л. сг. нѐма мрдања нигде, у кўни *мѐси*, *кўвај*, *йѐри*, *брїиши*, ѐ то сам рáдила Ла, *додáји* бла̀то, *йрáви*, *вўчи* вóду, о̀во о̀но (набраја своје обавезе)ВД, *ја вўчи* та̀м Гр, сїне, дѐ, ма̀јка ће те нòси на лѐђа, а *ја чўчнем* па *вўчи*, *вўчи* Се, *ја йовўчи* онў ко̀билу, о̀на се затѐже Гл, па пòсе *дáј* и овїма што донòсу Ву, дѐца ма̀ла, *дáји* дрўгим на̀пола онїм те онїм, áјде са свáким мòраш да уга̀шаш А, у лѐву стрáну скорò се шлогїра и *ја др̀жи* да се дїгнем и *др̀ж* овáм, *др̀ж* онáм и не мóгу А, и *ја пўстим* нѐга и отиднем и такò слава̀рска свѐћа, глѐдам је, а *ја ўзела* јѐдну ма̀лу богојáвљѐнску и *донѐси* и спўсти такò у чешљáру С, *кўкај* *ја*, *йла̀чи*, *јáо* мòја кў̀хо Мх, и *ја уйїо* у о̀кно, *кўиш*, *кўиш*, напўнишмо ца̀к С, са̀д *лѐзи*, *лѐзи*, *лѐзи*, болў нòге, болў рўке и ма̀лакса̀ ми и сна̀га Го, (син јој се повредио) *мѐћи* ракију, *ма̀жи* и лўка Ву, а *ја ўздем* па *мѐћи* пѐ шѐ стру̀ка онòг Мх, кад бїло у шѐсти (разред), трòпїра па пòнавља, *мòли* *ја*, *мòли* Гл, а *ја нòси* то дѐте такò П, *йѐри*, *йѐри* па на шушáри *сўиш*, па *йлѐиш* цѐмбере, па *йлѐиш* чара̀пе па *нóси* Др, штá ћу *ја* са̀ да рáдим, *ја йѝиш*, *йѝиш* Мх, а *ја йрѐйўрај*, *йрѐйўрај* да на̀ђем снїмак Гл, онда *ја* ка стїгнем у ливáду та̀мо, узја̀шим онў ко̀билу па *йѐрај* по ливáди, такò док се *ја* на̀учим Гл, *ја йр̀чи* тамòнака и на̀ђем једнў кантѐру и на ђѐрам и *завáћај* вóду и *гáси* и *гáси* и угáсим Др;

2. л. сг. жњѐш срповїма па пòсе косòм па *вўци* жїто, па *врїши* код кў̀ће, а са̀д комбај у нїви са̀мо донесѐш жїто, *йрѐвўци* сла̀му и готòво свѐ МО, па *вўчи*, па *вўчи* са̀мо да ймаш нѐшто па да ймаш нѐшто Гл, па до̀ђу у авлије, па игра̀у, па *дáј*, *дáј* им *ја*ја, сланѝне, бра̀шна, свѐ што ймаш дáш МО, са̀д ако јѐш, *дўвај*, *дўвај* (болесна од срца) Го, а са̀д, нѐма, ис кў̀ће *изѝћи*, не осѐћаш да̀ л се печѐ лѐбац, нѐма онў мїру К, до̀ђе машинa вршáлица ти у авлиу, *лòжи*, *лòжи* док дòбије пáру Р, áртије на прòзори, *ма̀жи* сас *ја*је, онò белáнце да се вїди бо̀ље Ла, свѐ ѐднако ра̀диш, *найòј* пїле, *найòј* сви́њу, *йди* у ба̀шту, áјд овáмо, áјд онáмо Ли, са̀д *сѐди*, *ча̀ми* и то̀ ти је Ба, па ка до̀ђеш кў̀ћи, *окрѐни* лѐђа, *скѝни* лўљку на крѐвет, *кўиш* ба̀краче па на̀ воду МО, чѐкаш да зала̀ди, ўјутру те дїжу, опáнци ў руке и *йѐрај* на̀пáси (овце) Гл;

3. л. сг. о̀на *вўчи*, ма не мòж, дї ћеш тї мѐн да вўчѐш Лг, са̀де до̀ђе сестрица му до лўљке сас пáрче лѐба, а о̀но *др̀ж* лѐба от сѐстре да ўзне да је П, *йлѐиш* ўжа, *йлѐиш*, *йлѐиш* па јѐдна кў̀пи и на̀лаже МО, и онáј пливо и тѐо да с удáви, овáј рѐзїково нѐгòв жївот, па *йлѝвај* до нѐга, па *йлѝвај*, он се дáви, а он г увáти за косу, па га áкне блѝже обали Се, а он кад ўзе једáн прўт па ўд̀ри, па ўд̀ри Вр, он ти на̀по једно́га брáта, па *ујѐдај*, па *љўби* Мх;

1. л. пл. тў смо поста̀вили за пѐт минўта и бѐж у шўму Ло, мї допа̀днемо кў̀ћи, улѐтимо и ўземо колáч и бѐж у Селѐвац Лу, мї прона̀ђемо Живадїново, ал о̀на у крвљї, мї *брїиш*, *брїиш* овáко С, јѐдна се ђѐрка ўдала па *дáј* на̀мештај, дрўга се ўдала па *дáј* на̀мештај, па свáтови, пòс *ожѐни* сїна па *йрáви* ўрѐћај ВД, кад је пòс премїрило се, *дáј*, *дáј*, *дáј*, *дáј*, свѐ да̀досмо Ли, и Дра̀жини смо такò дочекѝвали и нїма *дáј* да рўчаду, *дáј* ракије, па *дáј* вїна С, а мї *увáиш* па *йграј* Ла;

3. л. пл. па *бацај*, *бацај* (поњаве) ни ми да топло, ни ми да ладно Го, забога он био на неку сахрану па као неки га урёко и они дај доведи бабе, бају наступ, док они то нега тако лечили, пукло слепо црево В, и они дај стручне људе, оне миње поваду, и ајде на онò Ло, они ти повадише вечеру па дај онò вино, па дај ону ракију, а ја од зорта сèо сам овако па сам узо једну кòрицу от погаче и гризём Ло.

3.224. Строжа заповест или наредба изражава се презентом глагола *имати* и конструкцијом *да + презент*:

кат су била мòја деца, као дечаћи, ја кажем: *имате да учите, да идете у школу и да дођете* кући МП, у задругу *имаш да уђеш* и сву имòвину *дунесеи* Лг.

Потенцијал

4.225. Потенцијал II није жива граматичка категорија, а у јединој форми могућег начина помоћни глагол је сведен на партикулу *би*, што је карактеристика и многих других штокавских говора (Ивић ... 1997:189, нап. 559). Следе примери:

1. л. сг. да виш штà *би* ја нему *рекла* А, сà то не *би* знала А, а да сам здрава, *ишла би* Бд, па не знам сàд ја кòју *би* ви жèну *рекла* да има што су бил и(з) сèла одатле Бд, ја не *и* сàд *смела* Бд, ја не *би* мòго да испричам Би, кàко *би* *казò* Би, ја да сам тèла у задругу, ја *би се* *удала* ди има пуно браћа В, мòја мајка да је платила и ја *би умела* да говорим као ти В, кад *би* *видла* да ће г *уби*е, ја *би* *чејала* онòга за очи В, не знам штà *би* више *иребало* да вам причам ВД, *волела би*, мисим, да живим ВД, сàд штà *би* знаò Вн, да је не *би* *наљуиши*, ја кажем ВО, ја *би* *узо* њу ВО, ја *би* *зидò* штàлу Вр, а би *ишла* да и тужим Вр, а сàд *би* ја то *радила*, *волела би* да мèsим Ву, да ме ниси ишибала онò вèче, сигурно да не *би* *завршио* Гл, онò што ме боли то *би* *иричала* Гл, кад би мòгла, ја *би* *прва* и *заменила* Гл, сàмо чèкам, једва *би* *чèкала* д идём да с одморим (да умре) Гл, ја *би* *желела* да читам Го, ја *би* мòго да ти кажем Гр, не знам штà *би* мòго свè да причам ДД, да сам знала да отвòрим врата свà, не *би* ми *фалило* ништа Др, ја *би* ве *молио* да пуштите К, ја *би* *доиò* Кр, ја *би* такè свè *скуиши* па *би* *ошèро* тè на робију, ја *би* такè *вèши* Кр, *знаò би* ја штà *би* им ја *радио* Ку, кад *би* ти ја *иднела* мòје слике да видиш кàка сам ја била Ла, да ми је син ко снаја, блага би мени било, ја *би* срећан чòвек био, ја *би* данас био газда-Јова Ла, кад би правили, ја *би* свàки дан *донесивала* рúчак, би, бòгами Ла, ја те не *и* *погледала*, ја не *би* *ишла* ни нòгу д обрншем о тèб онда Лг, кад *би* *живела* јòш неку гòдину Ли, ја *би* прè мòјега оца био кући Ло, штà *би* мòго јòш да кажем Ло, значи, да сам ја отишаò и ја *би* *завршио* Лу, сàмо да су ми сàд шèсет и пèт гòдина, ја *би* *њèг* *узо*, ја *би* *њèга* *ишкòлово*, ја *би* *њèга* *извèо* на пут Лу, ја кад *би* *окусио* маљ, пòсле *би* *ишо* млòго М, ја сам *ишла* да *би* *направила* кућу ту МК, ја *б* *њèга* *увèла* у чаршòв МО, ја не *би* то мòје *одрекла* Мх, ја, каже, не *би* *дала* кад би ми тражили Р, па не *би* знала Рд, ја не *би* на њèгову свàдбу *оиишла*, па да свира банда С, *имала би* ја сина за пример Се, ал ја сам *увек* врдала да *се* не *би* *срела* са њим Ск, сàд не *би* *умела* да јём тај лèба Су, ја *би* *ишо*, реко, и *желèо би* да видимо Т, бар да *имам*, ја *би* ти *изнела* да видиш Ш;

2. л. сг. сѣт кад *би вѣдо* код нѣс кѣке су капије А, кѣко *би* га тѣ нѣзво Би, имѣо сам вѣна које сѣд *нѣ би мѣго* да нѣђеш ВО, тѣ *би бѣо* за пѣпа ВО, бѣко, штѣ мѣсиш да си *ујку* сарѣнила ѓвде кад *би тѣ изѣшла* на грѣбље Ко, кад *би ѣрѣшо* тѣмо тѣм крајом да вѣдиш одѣкле сам ис кѣке кѣђе Кр, тѣб да нѣје тѣга нѣса, тѣ *би тѣву ѣд-со* Лу;

3. л. сг. а вѣше за живѣта *нѣ би се јѣвио* А, Дрѣгицу *нѣ би* ни родѣла него кѣзѣли да бѣде мѣшко мѣ(м) мѣтери и затѣ Дрѣгицу родѣла Вр, да *би* ми Бѣг *ѣйро-сѣйю* МО, ако *би* нѣка дрѣга лисица *дѣшила* у ѣвлију, ѣн је јѣрио и уѣпште нѣје фѣлило да *нѣ би се уѣѣшила*, јел се тѣ окотила А, да *би ѣушѣло* по мѣло зѣна А, а ѣни га лагѣли, лагѣли да га запѣслу да *би ѣн дѣо* тѣ имање В, тѣ *нѣ би* ти пѣп *венчѣо* (кад је пост) В, и кад *би ѣогвѣрнѣо* ѣма знѣчке да тѣ офицѣри седѣ Вн, тѣј управник што ми бѣо, ѣн *би ѣѣшѣсѣ* ВО, па да не подѣгне рѣлицу, *исѣко би* ме с рѣлицом Вр, Мѣмо, сврѣти кад бѣде, реко, време за шкѣлу да *би Дѣбрица ѣшо* с тѣбом Гл, е тѣ *би бѣло* дѣбро Гр, да сте га чѣвали, ѣн *нѣ би* ни *ѣѣшѣо* ДД, кад би свѣ помѣгли, нѣша *би дрѣжава ѣскѣчѣла* дѣста Др, а да је бѣо нѣз брдо, ѣн *би наѣрѣвио* чѣдо, *изѣно би* нѣрод и ѣн *би ѣогѣно* Ко, ѣѣј да нѣје дѣбро *нѣ би ѣѣла* Лг, мѣ врѣна кѣс тѣ *нѣ би дѣнела* Лу, ѣн *би је убѣо*, бѣо *би* и на робѣју М, пѣстиш да се тѣшти да *би се исѣѣкло* МК, ѣде да прѣвимо вѣђе (снопове) да *би мѣње се везѣвало* МП, *ѣрѣчѣла би* ѣна, жѣна, али не чѣје, јѣдна Мх, ѣна *би* те бѣла П, *угѣшио би* кукуруз, *ѣрѣѣо би*, мѣтла *нѣ би* (угушила), ал ѣн бѣ (угушио) Р, јѣ ѣженим тѣга мѣг сѣна да *би се скрѣѣо* С;

1. л. пл. нѣђивамо *у ѣиви* да *би ѣдрѣнили* Бд, па јѣдва чѣкамо да *би дѣшли* до тѣга Би, тѣ нѣки пѣт изнѣсемо шпѣрет да *нѣ би* га у сѣбу *међѣли* В, мѣ *нѣ би имѣли* ВД, а *нѣ би смѣли* ни да бѣцимо ВО, идѣмо на капију да *би дѣли* тѣ одѣло К, мѣ *би сѣровѣли* јѣднѣ чѣсму Ла, и сѣ мѣ да *би чѣли* од ѣѣга нѣшто, ѣтѣшли смѣ Ли, да се *нѣ би* и мѣ *ѣѣбѣнили* Ло, на ѣним ѣрѣњу данѣс мѣ *нѣ би имѣли* нѣшта Лу, сѣд *би мѣ ѣшли* да рѣтуемо П, мѣ *би ѣѣли* Се, па да *би јѣле* нѣс дѣвѣ Ск, и дѣбили смѣ вѣду да *би ѣѣли* стѣку Су, тѣ такѣ се полѣчка мѣђе да свѣтлѣ да *би ми ѣрѣли* Т;

2. л. пл. ел *би ѣѣли* да ме зѣвѣте кад бѣде весѣље бѣло С;

3. л. пл. да *би носѣле* вѣше јѣјѣ А, и пѣпењу се на дрѣво да *би чѣли* мѣмци из дрѣгог сѣла да дѣђу Бд, да *би се извѣкли* партизѣни и(з) сѣла В, у Нѣшу су дѣли ѣтпор да *би се извѣкли* ВО, помѣжем им да *би мѣгли* да постѣгну Ву, штѣ ѣе да прѣдѣм да *би* га *ѣушѣтили* и зѣтвѣра К, да *би равнѣје сѣјѣли* чѣнци и таѣѣри Кр, дѣј нѣшто да дѣ да *нѣ би* нѣма стѣку *ѣзели* Лг, па ѣтѣро рѣне на нѣге да *би* га *ѣушѣтили* да се жѣни с мѣне Т.

ОСТАЛИ ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ

Инфинитив

4.226. На нашем терену сређу се и дужи и краћи облици инфинитива. Грађа забележена у спонтаним разговорима показује благу превласт првих форми, што је сагласно стању у већини других Ш-В, С-В и периферијских К-Р говора (Реметић 1985:300, нап. 855):

а) па жито не мож боље *биџи* Би, нe мож боље *биџи* К, по један остао, мож *биџи*, кући Вн, неко ће мож *биџи* и да дочека Ву, мож *биџи* Др У, то је мож *биџи* био Ку, само тешко је *биџи* добар човек ВО, ја им кажем јел ће *биџи* најбољи јел ће да биде најгори Лу, а стра ме и *вадиџи* (зуб) Кр, али то ћу *поводиџи* Кр, боље нешто *вєроваџи* него ништа не *вєроваџи* Рд, то је била једна лепота да се (имало шта) *гледаџи* Бд, ја то *дочекаџи* нећу Ву, хоће *држџи* радњу (утицај књ.јез.) ВО, ништа не *жџалиџи* (кад се кува) МП, данас је много лакше *жџивџи* Вн, лепо је *жџивџи* П, ја ћу *исџиџи* Кр, па ћу те онда *џиџи* кака ће веза да буде Ск, неможте зло *радиџи* Бд, не мог се *сеџиџи* Ос, а ти ћеш *скинуџи* Бд, еј, мори, каже, неће *смеџи* нико више ни да дође за ту вашу ћерку В, да л ћеш *се сџиџи* Ку, *убџи* човека па се после покае, е, ђавола, јесте Кр;

б) мож *биџи* једна камара да увати по педесет, по сто ти трећак Би, с пролећи истера мож *биџи* четири пет прута ДД, шта није било што неће *биџи* Кр, неће то *биџи* рад ко што је био раније Лу, мож *биџи* ниси Лу, раоник мора *биџи* гвојздан Кр, код њи је лако *биџи* богомољац Мх, па ћеш *видџи* Вл, милина ј *гледаџи* Мх, па ваљда ће *доћ* сад у недељу С, ја да л ћу *жџивџи* пола године јели две године то је мало теже *казаџи* Лу, како је то било Бог ће *знаџи* МО, неће ти се *знаџи* ни кућа ни кућиште С, код њи је лако *иџи* у цркву Мх, не ваља много ни *клаџи* Ра, (Шта је комишање) то је кукүруз *крүниџи* Су, тешко *научџи* Гл, доће време, каже, кад неће *осџиџи* камен на камену С, техника ће, каже, *пословџи* Лу, код њи је лако *посџиџи* Мх, лако се *пире* *чешиџи* Мх, то је мало и непријатно *пирџи* Ск, лакше им *радиџи* СМ.

Глаголски придев трпни

4.227. Овај глаголски облик у наставцима има форманте *-и* и *-џи*, при чему је први знатно чешћи.

Наставак *-ен* јавља се:

1. Код глагола прве врсте:

а) ту ти стоју виле *забодџи* А, *пободџи* С, није *пирободџи* кад умро Ш, и она је *доведџи* из Брестовика Се, ак си *завџи* там (уписан) С, *извучџи* извлакачи Ло, *обучџи* К, *обучџи* Ку, да ли сам гладна, да ли сам *обучџи* Гл, ја сам увек била *оче* *шљана*, *обучџи* МО, све то *обучџи* и деца *обучџи* Су, што то дете није *обучџи* Др, *обучџи* Лг, *оврџи* А, *печџи* Вн, није баш *печџи* Ку, данас овца *печџи* Р, от *печџи* циглџи А, *гмџи* љав, жив, *пейџи* леба Ос, то је дебео ко рука, *илеџи* А, *кошиџи* имао *илеџи* от пруже Ку, *илеџи* корпе А, то је *илеџи* А, *илеџи* чарапе Ск, *исилеџи* А, *уилеџи* пружима А, кад им је *уирџи* жџица В, његова прџица *ирџи* ВО, *исџи* Т, *оисџи* Са, *осџи* МК, а они су имали *сџи* С.

б) Захваљујући истом облику императива (*вези* : *џи*), развиле су се и исте форме трпног придева код глагола прве и седме врсте (*вежџи* : *џи*). Аналошки се обично јотују сугласници *з* и *с*, али и *д*:

вежџи прџи Т, *вежџи* грана Се, са њивовима била *вежџи* кеџи Кр, *вежџи* кеџи Се, *вежџи* кошуља Се, на смоту *вежџи* Ск, *вежџи* кеџи Се,

кицељу *вѣжѣну* Т, донела сам *вѣжѣну* сукњу Ба, што сáмо о́коло ња *вѣжѣно* тó се зову *вѣжѣне* сукње Гл, ђвó је *вѣжѣно* МО, *вѣжѣни* јастуци У, *вѣжѣни* опанци Вн Лг, *вѣжѣни* рукави, *вѣжѣно* и тунá Р, кецеље тѣ *вѣжѣне* МО П, *вѣжѣне* кицеље Вн Ли Рд Су Ш, *вѣжѣне* кицеље Ос, *вѣжѣне* сукње Гл, вунѣне сукње *вѣжѣне*, свѣ *вѣжѣно* на нáс Су, *вѣжѣне* чарапе Бд, чарапе *вѣжѣне* В, *вѣжѣне* чарапе С Су, *извѣжѣн* МК, ђвце су *мужѣне* у ведрицу Ос, кра́ве су *јомужѣне* Ра;

армунѣка уочи Мáле Гóспође *донешѣна* С, у стáра дóба *донешѣно* А, *донешѣно* Ли, *донешѣно* Ра, *донешѣни* ДД, *донешѣне* В, и кад мѣ смо изишли, оно *однешѣно* јáгње Са, тó нѣје ни *изнѣшено* Ку;

ојѣђѣна шáша У, па *крађѣно* је Са.

Аналошки је замењено и с у следећем примеру: тó е *донешѣвано* Ли.

Забележена су само два примера са старијим облицима трпног придева: а ња и *вѣзено* овáко *вѣзено* крпче Се, и ју рúка такó *однѣсѣна* Ш.

Ове алтернације сугласника познате су многим штокавским говорима (ареал в. код Слободана Реметића 1985:329–330). Овоме списку можемо додати Ш-В говоре Баната (Ивић ... 1997:206–7), Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995:187) и др. Овако је и у Батовцу: *донѣшен*, *исѣрѣшѣна*, *измужѣна* (мој мате-ријал).

2. Код глагола четврте врсте срећу се облици с *ј* и *в* испред *-ен*:

а) и тѣ *бијѣни* свѣ́ они пóмрли ДД, који гóд су *бијѣни* ДД, *бијѣни* лјуди нѣје сáмо *бијѣни*, него и пребѣвани лјуди ДД, лјуди су *бијѣни* мло́го Лу, свѣ́ тó *јобијѣно*, пòслуга *јобијѣна* Ло, дá ли њи *јобијѣни* нѣ знам Лг, нóга *јребијѣна* Ло, Алексáндри је бѣла *јребијѣна* једнá нóга Ло, кантѣна свá *разбијѣна* К, дѣ је *разбијѣно* и јá нѣ знам С, нѣје *убијѣн* Ли, ња да бóде *убијѣн* Ло, нѣј ми *убијѣно* нѣшта Др, врáта су затвóрена жѣцом *завијѣна* Ло, бѣо *ојѣјѣн* (за операцију) ДД;

б) нѣко нѣје бѣо *бивѣн* В, тѣ матóра мóра да бóдеш *бивѣна* Ла, *набивѣно* Се, сýдови су *обивѣни* В, *јобивѣно* ВО, штá је *јобивѣно* Ку, њи су *јобивѣни* П, *јребѣивѣн* Др, нѣма нѣшта, свѣ́ тó *разбивѣно* Ку, па *убивѣн* свѣ́ П, ѣду (у цркву) кад је Ёсус Хрѣстос *убивѣн* Ли, и њн је *убивѣн* Р, *убивѣнога* Бд, бѣће *убивѣне* Ку, стојѣ такó *заливѣно* МО, *надувѣн* бубрег К, свѣ́ му рúка бѣла *надувѣна* Су, нòге *надувѣне* кад вршѣ Вн, јѣна нóга му бóса, јѣдна *обувѣна* Ло, а *обувѣне* смо Ск, сáм дивѣзија (зграда дивизије) *јокривѣна* са црѣп Кр, па озгóр *јокривѣно* са ћерамѣдом А, *јокривѣне* са ћерамѣдом П, *јокривѣно* С, опанци *јокривѣни* Су, тó је бѣло *сакривѣно* тáм Ло, њн је бѣо *чувѣн* играч Ос, ђе да бóде *чувѣн* Р, тó је бѣо *чувѣн* Пѣтар Кóстић Су, *чувѣни* Кóстићи бѣли у околѣну Су, тó је *чувѣно* бѣло Рд, ел *шивѣна* или ткáна С, па тó *сашивѣно* Ос, па кúпио одѣло (платно) нóво *несашивѣно* Др.

в) Облици с *-вен* забележени су и код неких глагола осталих врста:

жњѣвѣно А, *жњѣвѣно* А, нѣје бѣло као сáд *засѣрѣвѣно* ВД; *одевѣни* Лг; нѣсам ни јá бѣо *јчеван* ДД, нѣсу тó бѣли *јчевни* лјуди ДД, нѣсмо мѣ такó ни *јчевни* лјуди ДД.

3. Код глагола шесте врсте забележен је само један пример и то од глагола *даѣи*: такó ми тó *дáдено* Гр.

4. Код глагола седме врсте долази до јотовања коренског сугласника:

а) то је једна виђена млада Бд, кад грађена кућа М, чаир је био заграђен Бд, заграђено М, само није била доређена ВД, ово је с мукотом заређено Др, ицеђена вођа Ли, чим сам ослободђен К, ја сам био осуђен Ли, ту је био кош угђен А; заређена њива А; сад је већ баитаљено Рд, о(д) далеко смо ми досељени Ш, син зајошљен Бд, син зајдошљен МК, син је зајдошљен Се У, он је у Београд зајдошљен Ос, није нигде ни зајдошљен Ву, нисам била зајдошљена Ву Кр Ло МО Ос, деца су зајдошљена МО, она је зајдошљена Су, зајдошљене МК, зајдошљени су Ву К, ка сам заробљен К Лу С, кућа зашићљена Мх, сад је она је калемљена Ос, калемљене руже Ба Вн МК, имали смо лонац куйљен В, кад је она најраљена не знам Ос, са браћом био сам посе оделљен Вр, наша је фамилија тамо осељена С, сви официри су йокуйљени ВО, свуд йојаљена светла ВД, то је так иреситаљено У, на среди ужсебљен А, ужсебљено Вн МК, копе су већ укобљене Рд, ет није ни уйаљен Бд; јеси жењен ти Ло, имала сина ожсењенога Са, ал било је страшно забрањено К, то је земљиште йоклоњено Т, није погину него рањен Ву, ту је био сарањен ВО; и ми смо врањени Лу; ту је бачено Ку; ондак је замешено тесто Др, зајрошена је Ли.

б) Углавном у неким селима на североистоку наше територије, у којима се чувају трагови шопско-торлачке и вардарско-моравске миграционе струје, не долази до јотовања у трпном придеву, будући да се на основу садашњег времена долаже наставак *-ен* по угледу на *даден, врзен, донесен* (Белић 1999:144):

ја сам заробен Ку, заробљеници што били заробени Ш, заробени тамо Ш, ништа није изломена Ш, све исийнено Ш, држава оголеља исирљена Су, руже калемене Р, калемени лдозу МК, ди је дете ндсено ко доктора Вн, не знам кад е ойраљено Ш, ондак је било већ офдрмено Гр, ди год иравена свадба, он био акчија Вн; уп. и уобичајене облике: он није зајдслен Ву, тад сам ја и зајдслен ДД, и он зајдслен Ск, зајдслени ВО.

в) Јотовање изостаје и код неких именица: *зајалење* Ву, *оделење* Вн Р Су, са два *оделења* Вр, *пет оделења* П, у сва *оделења* Су, *оделењу* Вн, два *оделенца* Ву, на *љубење* руже Р, али *зајошљење* Лу.

г) Код глагола седме врсте са сугласничком групом *сш* у корену чешће се среће подновљено јотовање, што је пре свега карактеристично за К-Р говоре (ареал в. код Реметића 1985:330):

замашљено, мој син, није ни он *кршићен* П, ово дете што ми умрло оно *кршићено* па ето П, *кршићено* Ли, кољко йма нису *кршићени* П, да не умре *некршићено* Вр, *йрекршићено* овако Вн, па с оно *йрекршићено* Ш, знаш ди би ти био *намешљен* Лг, та соба је *намешљена* Вн Лг, тишљераји *намешљени* Ло, мој брат ту *смешљен* Ло, а ја сам *овлашљен* Т, *ољушљене* Т, *йочийшљен* је обор Вн, и *йочийшљена* метлом Др, није *йочийшљено* Ск, *најушљен* С, *најушљена* М, *оийшљен* МО, они *оийшљени* нигде немају посе Ву, да л је *йушљен* Ли М, *завесе йушљене* У, сад је мало то *йушљено* Ли, дванајс остали, а шесет смо *йушљени* Лг, лети носи тако *йушљене* Ос, *сийшљена* цев Р; уп. и *намешљај* Р.

д) Срећу се и примери са старим јотовањем:

кр̑иш̑иен В, свѣ то *кр̑иш̑иено* А, *кр̑ишиено* њме Кр, није тѣла *некр̑иш̑иено* да га закопа Ла, који су *кр̑иш̑иени* Ск, *укр̑иш̑иене* Гл, па *намѣшиш̑иено* М, *ољушиш̑иена* Се, да л је *иушиш̑иен* В, ја сам *иушиш̑иена* Гр, било то *зайушиш̑иено* Кр; уп. и *кришиѣње* Ли, *на-меш̑ијај* М.

4.228. Наставак *-ан* јавља се код глагола с инфинитивном основом на *-а*:

1. у другој врсти: нека *зв̑ана* Ал̑ија С, *седѣљка зв̑ана* Су, *зв̑ано* Језеро Гр, Милош П̑ер̑ин, Л̑амба *зв̑ани* Лг, *обр̑ана* ш̑аша Ло, ј̑ош̑ ни су *обр̑ани* Бд, *обр̑ијан* Вн Ск, да си *д̑ирана* У, и она заглѣда како је *д̑ирано* Ск, *п̑одгр̑ејано* У, ко да је то *п̑од-рано* А, то је свѣ жито *зас̑ејано* В, посе р̑ага *с̑ејана* р̑ѣпа, *с̑ејана* је соја, *с̑ејан* сунц̑о-крет Ли, *с̑ејано* ВО, касно *с̑ејано* Ко, како *иос̑еано*, тако *никло* ВД, *иос̑ејано* У, *у̑срано* Р;

2. у четвртој врсти на *-ова*: кад је било јутру, *бомб̑ардован* је Београд Вн, кошуље *д̑аване*, *д̑авано* којешта друго Бд, свѣ *з̑иш̑оровано* П, и унутра свѣ *ис̑ире-грађивана* А, *ис̑иреграђивано* Гл, оп̑анци *к̑овани* С, тако *зак̑ована* д̑аска Су, па од-озг̑ор *зак̑овано* А, *зак̑оване* д̑аске А, по три чет̑ири м̑отке *зак̑оване* Ли, *л̑иковани* к̑аиши Ли, има кола и краве *насликоване* ДД, он је там *негован* Кр, *идковани* У, *иоуд̑аване* А;

3. у петој врсти: ст̑иже и м̑ој свѣкар *в̑езан* В, *в̑езан* ВО, крава ни била *в̑езана* П, била сам *в̑езана* за кућу С, *зав̑езано* А, *в̑езане* за грѣде А, *иов̑езана* сам била У, нога *ув̑езана* Су, *глађансани* л̑онци Бд, т̑у је највише *к̑ла̑но* В, *излаган* н̑арод Ли, нисам био *мобиљсан* ДД, а четв̑рта ју година како је *омал̑иер̑исана* Ос, м̑ој свѣкар је био *зай̑исан* у црну књ̑игу В, има *зай̑исано* МК, и на банд̑ери овде *наи̑исано* В, т̑у је *наи̑исано* Ку, колико ти ј *наи̑исано* М, имао *наи̑исано* М, *аи̑ерисан* К, то ми та нога *ои̑ер̑исана* Ли, то је *и̑аи̑одсано* А, с̑укњу па *разр̑езану* до дупета Вр, па то је свѣ *ур̑езано* унутра нека сл̑ова и к̑рс А, им̑ало *ур̑езано* њме А, то је тако било *ур̑езано* у м̑озак В, пр̑ућом *уйлећане* Бд;

4. у шестој врсти: п̑утеви су *асфал̑иирани* Кр, ко да није *баи̑аљивано* Ба, није *в̑аи̑ана* Ш, није *вос̑и̑иш̑ан* Ла, а с̑еме није *д̑об̑ивано* Бд, т̑у је м̑ој отац *дош̑е-ран* Ло, није то *зак̑ивано* ВД, *зак̑уцано* било Кр, к̑орен је *з̑амош̑ан* Т, он је био два-п̑ут *зай̑в̑аран* С, а то је *заш̑иш̑ићивано* некад Би, него тако кућа *зидана* Гр, *озидани* шпор̑ети Бд, с̑амо *иозидана* са ц̑иглом В, *сазидана* Ос Су Т, *ио̑и̑еглан* био Ла, дође *иц̑ѣйан* Т, *иц̑ѣйано* М Ос Р У, то е *к̑л̑ѣчано* ВД Гл Кр Р, *ћилими* су били *к̑л̑ѣчани* Др, т̑у је *к̑о̑иан* темел̑ Ку, *к̑уванa* рак̑ија С, ма био је ч̑овек шк̑олован, *начиш̑ан* С, то се к̑упи н̑ово с̑ито *неу̑и̑о̑иреб̑љивано* А, кат су *ош̑ерани* Гр Лу П, ја сам увек била *д̑чеш̑љана* МО, *д̑чеш̑љане* смо Ли Су, ов̑о је с̑ат *и̑ре̑и̑ерано* ДД, *и̑рскано* свѣ Ву, м̑оја баба што је *сликана* Кр, ко̑ј зна̑ кад је *сликано* Кр, тада су *с̑ир̑ѣљани* Ба В Ли С, м̑ој свѣкар је *и̑еран* Ос, *и̑к̑ану* киц̑ѣљу Ос, с̑укњу *и̑к̑ану* Ву, *и̑к̑ано* Др Ос У Ш, *и̑к̑ани* јастуци Кр, *и̑к̑ани* оп̑анци П, *и̑зай̑кани* Рд.

4.229. Формант *-и̑* присутан је у мањем броју глагола I–IV и VI врсте:

1. у првој врсти: а није нијед̑ан *д̑неи̑* МО, била му глава *раз̑неи̑а* В, како је *раз̑аи̑еи̑* А, д̑и си т̑и в̑идо код нас Исуса Христа *раз̑аи̑еи̑* Ку, коме је *д̑дузеи̑а* рука,

нога МО, мѝа зѝмља *узеиѝа* Бд, мѝн је *узеиѝо* пѝт ѝктара К, *иѝдрѝи* Бд, перѝнац *иѝсуѝи* Р;

2. у другој врсти: а *звѝиѝ* је мѝј тѝс Лу, и *звѝиѝ* је тѝј зѝт Лу, кѝји су *звѝиѝи* Др, онѝ што су *звѝиѝи* Ли, *иѝрѝиѝо* Ск;

3. у трећој врсти: виѝдим да је ѝн *забрѝнуѝи* јѝко С, *загрѝнуѝи* бѝо бурѝмак Су, па трѝе *задѝнуѝе* Ли, није ни *мѝиѝуѝи* Бд, па *мѝиѝуѝиѝа* полѝга Су, *мѝиѝуѝиѝо* дрѝво Су, тѝ су мотори *мѝиѝуѝиѝи* Би, *мѝиѝуѝиѝе* прѝѝе Др, и мѝене се чинѝ да јѝ нѝ идем тѝмо, него да сам *ѝбрѝнуѝиѝа* за овѝм В, овѝко мѝал *одмѝиѝнуѝи* зѝд А, *оѝкрѝнуѝи* (отшкринут) Др, сѝд је *скрѝнуѝиѝа* за навек Рд, тѝ си готѝв, *слѝкнѝуѝи* Ос, чим тѝ скинем, нѝмам *сиѝегнѝуѝиѝо*, ѝма ме боли Ш, лѝп је, али сѝмо *чѝкнѝуѝи* С, да бидем и *чѝкнѝуѝиѝа* баба ВД;

4. у четвртој врсти: ѝуди кат су сѝти и *нѝиѝиѝиѝи*, ѝни никога не признају ДД, што је *убѝиѝи* ѝндак Ш, сиротѝиѝа *убѝиѝиѝа* Т;

5. у шестој врсти: овѝ ми *дѝиѝо* од срѝца, овѝ ми *дѝиѝо* за желѝдац Ли, није ти *дѝиѝо* Лу, што гѝт му је *дѝиѝо* Ш, нѝки су знаѝи да је тѝ *иѝрдѝаѝиѝа* зѝмња В, Кѝсово је *иѝрдѝаѝиѝо* Ла, сѝ тѝ *иѝрдѝаѝиѝо* М, тѝ је било *иѝрдѝаѝиѝо* Т, браѝно, ми смо *иѝрдѝаѝиѝи* В, *ѝдаѝиѝа* ВО, једнѝ је *ѝдаѝиѝа* Вр, ћерка ми *ѝдаѝиѝа* Вр, тѝ рѝђена, тѝ *ѝдаѝиѝа* Ву, ѝна је *ѝдаѝиѝа* Кр, тѝ му је бѝла сѝстра *ѝдаѝиѝа* Лу, а *ѝдаѝиѝа* сам М, једнѝ *ѝдаѝиѝа* тѝ у Сарабрѝце Са, тѝ у Лозовѝку ѝна *ѝдаѝиѝа* Са, тѝ ми унѝка није *ѝдаѝиѝа* Ск, једнѝ ми је *ѝдаѝиѝа* Ск, *ѝдаѝиѝа* У, Дѝна бѝла *ѝдаѝиѝа* Ш, ми смо нѝс трѝ сѝстре у Вѝдњу *ѝдаѝиѝе* В, *ѝдаѝиѝе* Ву Са Су, и *рѝчунѝиѝи* сам јѝ за ѝдличног ѝченика ДД.

4.230. У нашој грађи нашли су се и трпни придеви изведени од непрелазних глагола: виѝди кѝка си свѝ *иѝоѝлакѝана* Ла; нису *зѝрђѝане* (маказице) Кр; јѝ сам бѝла *иѝрѝвѝднѝа* (волела да игра у колу) С; кад је било *бѝгѝано* о Тѝрака Бд.

Глаголски прилог садашњи

4.231. Овај глаголски облик чешће се среће у функцији предлога и придева, а ређе у ѝеговом основном значењу:

а) иѝма ѝйве *идѝѝи* Бѝнѝвцу Су, *идѝѝи* Врбѝвцу Би, и пѝс ѝвамо долѝзи Бѝра *идѝѝи* Мѝлошевцу Кр, тѝмо међу Љѝга и Белѝновице *идѝѝи* Чѝчку Р;

б) до *идѝѝег* прѝвог ВД, овѝ гѝдина и јѝш *идѝѝа* Лу, *идѝѝе* гѝдине Вр Мх, до *идѝѝе* гѝдине А К Ла, за *идѝѝу* гѝдину Вр Ла Ли Т, у *висѝѝем* је пѝложају Ли, двѝ *лѝѝѝе* батѝрије пѝљске Ло, знаѝш кѝко је: до двѝѝс гѝдина, *лѝѝѝе* гѝдине Мх, овѝ иѝзвори *ѝекѝѝи* Би, тѝ је *ѝекѝѝи* пѝток Лу, *ѝекѝѝа* вѝда Би;

в) *глѝдаѝуѝи* гѝр према Палѝнки Ли, ѝпште овѝ сѝла морѝвска *глѝдаѝуѝи* Вѝлика Плѝна, Смѝдерево па лѝва стрѝна ка Морѝви тѝ није мѝгло (да се ушоре улице) Ли. Ова два примера семантички су блиска онима под а.

У следећим примерима имамо симултаност радњи: остѝо *глѝдаѝуѝи* Гр, јѝ пиѝшем, пиѝшем, ал кат се сѝтим јѝ за мѝчку, и за кѝчку и за кѝћу, ма јѝ црќнем кѝка-*уѝи*, не мѝш да ме утиѝѝдѝу у вѝз Мх, мѝтеш дѝте да црќне *кѝкуѝи* МО, ицѝпѝше се звѝна *лѝѝѝуѝи* М;

иѝде *јѝшѝѝи* В, мѝј ѝтац иѝшо *јѝшѝѝи* на Дѝнав за вѝду Ш.

Сви примери се творе од 3. л. пл. презента и наставка *-ћи*. Уочавамо да се код глагола шесте врсте јављају сва три типа наставака *-ају*, *-ау*, *-у*, (*гледајући*; *гледаући*, *кукајући*, *лујајући*; *кукући*) а у седмој само *-е* (*висећем*, *леићеће*, *јашећи*).

Усамљени су примери *уби се радџоћу/радџаући* забележени у Су. Сличан облик од истог глагола бележимо и у Батовцу (мој материјал): не може никакo, па с *уби радџеући*, не може. У Качеру (Д. Петровић 1999:393) овај глаголски облик има стандардни лик: и слoми се радџећи — и ништа. Иначе, у овом говору глаголски прилог садашњи „среће се тек са покојом потврдом“.

Глаголски прилог прошли

4.232. Глаголски прилог прошли сачуван је једино од глагола *бићи*, и то само у функцији придева: *бџвша* Југослaвија Др, за време *бџвше* Југослaвије Ос, из *бџвше* Југослaвије С, у *бџвшом* Југослaвији ДД Др.

ПРЕГЛЕД ПОЈЕДИНИХ ГЛАГОЛА И ГРУПА ГЛАГОЛА

Глаголи прве врсте

Однос према осталим врстама

4.233. Прва врста представља реликтни скуп разнородних глагола без карактеристичне вокалске основе у инфинитиву. Због алтернација у основи, многи од ових глагола су неправилни. Све ово утицало је на то да су поједини глаголи пришли другим врстама, а она се сама није обнављала. Виталност прве врсте сачувана је захваљујући честој употреби већине ових глагола (Ивић... 1997:196).

Однос према другој врсти

4.234. Старословенски глагол *рети* — *иети*, који се углавном среће с префиксима *из-*, *ио-* и *уз-*, у презенту има облике по првој и чешће по другој врсти:

а) ако неки се не *исје* А, пeће се па с *исје* Бд;

б) *иојeње* се В, на таван да се *иојeње* П, *иојeњу* се Бд, ми ћемо да с *исјење*мо Бд, не мoг да с *усјењем* Вн.

У радном гл. придеву основа је инфинитивна: море, *иeљ* се на мeсeц ДД, а ја таман се *идиела* В, а он се *исјо* на неки дут С.

Облике с кореном *иeњ-* познају говори Галипољаца (Ивић 1994:273), Госпођинаца (Поповић 1968:198), Левча (Р. Симић 1972:406), централне Шумадије (Реметић 1985:348–349), Драгачева (Ђукановић 1995:157).

Однос према трећој врсти

4.235. Слободан Реметић (1985:345), позивајући се и на остале ауторе (в. нап. 1013), констатује да су семантички и морфолошки моменти били пресудни за овај трансфер. Употребом форманта *-не-* постиже се семантичка диференцијација између презента свршеног глагола *дићи* – *дижем* ~ *дигнем* и итеративног *ди-*

зайи – дижем. Перфективност глагола прве и треће врсте био је исто веома битан моменат за прихватање форманта *-не-*.

Ова појава је прилично одмакла у централној Шумадији, али није тако изразита као у неким К-Р говорима (Ремтић 1985:342, в. нап. 1007). У Банату је присутна код многих глагола (Ивић... 1997:197).

Грађа је разврстана првенствено према типовима презентске основе и делимично инфинитивне, будући да на терену, нажалост, нисмо инсистирали на инфинитивним облицима:

дићи/дигнути ~ *дигнем*: *дићнем* (се) Ву К Ла МО Мх Т, *дићнеш* (се) ДД МО Ск, *дићне* (се) Ву Ла МО Мх Ск, *дићнемо* (се) Вн Р Рд, да се *дићну* А, *иодићнем* Лг С, *иодићнеш* МК, *иодићну* Лг, да се *наићне* (крава од зелене траве) Ос, *зайићне* ВО МК, *наићнемо* У, *иоићнемо* Ло, да се *саћнеш* Бд, *ти саћнеш* главу С, *сићне* Р Су, *сићнемо* Гл Го ДД Лг Ло МО, *сићнеш* Би С, *сићне* В Вн Ву ДД Др Ла Ли Са Т, *сићгну* Го, *иосићгну* Ву, *иресићне* П, *он иићне* Кр, *уићнеш* А, *уићне* Вн;

лећи ~ *лежем/легнем*: *лећнем* А Гл Кр Ло МО МП С Се У Ш, *лећнеш* ДД Кр Лг, *леће* Бд В Мх Са Ск Су, *лећнемо* Су, *налећнем* Лг, што *неће* се *кокошке* *налећну* Ла, *кад* *жито* *иолегне* А Вд, *са* *ћу* *те* *разлегнем* (да *натера* *квочку* да се *разлежи*) Р, *кат* се *слегне* Кр, *избегнемо* Су, *иобегнем* Ву Лг МО Ос С Са, *иобегнеш* Лг, *иобегне* Гл Гр ДД Др Ли, *иобегнемо* МО, *иобегнеице* Лг, *иребегне* Ву, а *ми* се *разбегнемо* Вн, *иомогнемо* А Вд Др Ла МП П, *иомогнеш* МП Ос, *иомогне* Бд МО, *иомогне* ВО Кр С У Ш, *иомогнемо* Ло;

(-) *ишаћи/(-)ишакнути* ~ *ишакнем*: *доишакне* С, *наишакнем* Ло, и *ту* се *исишакну* А, *замакнеш* А, *измакнем* (се) Ло Ск, *измакне* (се) Ла Ли Ос С, *одмакнем* (се) Ск, *иомакнем* (се) Лг, *иромакнем* (се) А, *размакнемо* (се) Су, *смакнем* А МО, *то* се *навићне* Кр, *нићне* В Гр Др Ку Ла Ли МК Р Ск, *нићнеш* Р, *нићну* Ос, *изнићне* Гл, *омекне* Ли, *иућне* А Го Ку Р Т, не *смемо* да *омрћнемо* Р, *смрћне* се ДД К Кр Ли МО С Ш, *ирћнем* Ла Мх У, *ирћнеш* А Ос, *ирћне* А Го Са;

рећи ~ *речем/рекнем*: *овако* да *речнем* Го, *шта* *тедо* да *речнем* Др, *речнем* *ја* за *њу* Су, *он* *ће* да *речне* *мен* А, *како* *чића* *речне* Бд, *некат* се *речне* *нешто* Го К, а *она* *речне* да *оће* Лу, *што* *речне* *то* *мора* да *буде* МО, *кад* *речне* *Бог* Са, не *смем* да *му* *одречнем* С, *знао* да *иоречне* Ли, *ка* се *уречне* *дете* Ш, *зайићнем* Р, *зайићне* Вр, *уићнем* Вн Лг, *уићне* У; али и: *ја* *уићнемо* МО, *ћао* да *уићнемо* Ло, *ми* *немо* *крос* *кнку* и *д* *уићнемо* Ло;

(-) *чећи* ~ (-) *чнем*: *начнемо* Ла, *иочнем* В Ву ДД МП Мх Р Рд, *иочне* Бд В М МК Р Т, *иочну* Вд У, *иочнеду* Др;

(-) *ијећи* ~ (-) *јнем*: *зайјнемо* Ло, *иријнеш* (у *ткању*) Кр, *једва* се *иријнем* на *праг* М, *иријнемо* Ба; уп. и: *они* не *ирију* на *кола* Ло;

(-) *сијаћи* ~ (-) *сијанем*: *осијанем* Вд Вн, *осијане* Гр МП С Са, *сијанем* Ко МО Ск У, *сијану* МК П, *ирисијанем* Гл, *ја* се *пос* *усијанем* В, *усијанем* Вд Гл С, *усијане* Вн Мх Се, *усијанемо* МО Ш;

иастии ~ *иаднем*: *иаднем* А Го Гр МП Мх П Р, *иаднеш* Ла, *иадне* Ба ДД Лг Рд Ск У Ш, *иадну* У, *исиаднеш* П, *оииадне* Мх, *ирииадне* мўка В, *ирииадне* ми мўка Мх, *ирииадне* Ла, *ирииаднемо* Ли, *чим* *снег* *сиадне* У;

седџи ~ *седем/седнем*: *седнем* ВО Гл Ко Лу М МП Мх Ос С, *седнеш* Вн Мх, *седне* А Ба Бд Вн Ву Го Кр Лг Мх У, *седнемо* А Ба В Вн Ли С Се Су У, *седну* ВД Го Кр Лг П Ск, *седнеду* Лу;

сресџи ~ *срешем/срешнем*: *срешнем* Вн ДД Лг Р У, *срешнеш* Гл МО, *срешне* Ли Ск, *срешну* Т, *пресрешнем* Гл.

Иако није свршен, овде формално спада и глагол *kleṭi* ~ *kleṭo* који у корену има формант *-н-*: *кунѣм* се Бд, *кунѣм* ти се В, да се *кунѣм* Вн, треба ја њу да *кунѣм* ДД, да ме *кунѣ* ДД, *кунѣ*, *кунѣ* Су, *кунѣду* Са; а она се *закунѣ* Ву. У радном гл. придеву јавља се инфинитивна основа: ал сам се *клела* пред Бџгом Вн, тако је *клела*, а њега цео свет *клео* С, њни *суклели* К, Бранка се *заклела* Се, па га *прџклео* неки Т, и *прџкло* је да мџра да слави Вн, ћерку *прџкло* Се.

4.236. У радном глаголском придеву горе наведени глаголи не срећу се с инфикс *-ну-* (*дигнула*, *иргнула* и сл.):

ја сам *избѣго* Лг Су, а неки су *избѣгли* Кр Лг Ос, неки и *џобѣго* ДД, није *џобѣго* Ли Ло, *џобѣгла* ДД, кат су *џобѣгли* Лг МО, њни су *џребѣгли* Ос; ди си *дѣо* гаће Ли, не знам ди сам *дѣла* штџп Го, ди би се *дѣли* Мх, ди су је бџш *дѣли* Рд, тако *задѣли* (име) Го, тако су *надѣли* тџ џме Ос, *надѣла* џме У; *дѣго* би се Лг, *дѣго* се М Са, *дѣгла* се ДД Ли, ни се *дѣгла* Ло, *џодѣгла* Ко Ш; *зџѣкла* сам Ву; а ја сам *лѣго* на њу Лг Мх, ја *лѣгла* У; *исѣрѣгли* Вр, *наѣрѣгла* се (напела се) Ос; мџј син није *навѣко* Гл, нисам *навѣко* П, већ сам *навѣко* С, нисам *навѣкла* на тџ Вр, ја сам тако *навѣкла* Гр, *навѣкла* је П, *навѣкло* МП; *наѣџкла* ДД; *нико* је Ву, *жџто* *никло* В, тако ти *никло* ВД; тад ме *омрзо* Вр; кад је *џуко* П, кад је *џукло* В; а ја *рѣко* Ло; и *смркло* се ДД; *сѣгли* главу В; *смџко* ДД; ја сам *сѣџго* Ву ДД Ск, *сѣџгла* Ск, док није *сѣџгло* копџње Го, тџ не *сѣџгли* Би, а пџсе сѣџнови *сѣџгли* Ву, ка смо *сѣџгли* Ку, тамџн смо мѣ *сѣџгли* Мх, *сѣџгли* га П, *сѣџгле* Ш; кад је *џргла* вџда Ла, сѣмо да нисам ја *џргла* јџстук С; она е *џѣко* Ло, *џѣкла* У.

4.237. Веома су ретки примери с инфиксом *-ну-* у инфинитивној основи:

што *осѣџнуло* Лг, *сѣџгнули* су Ос; уп. и *џѣднућу* МО.

4.238. У императиву смо код неких глагола забележили:

а) само облике с формантом *-н-*: *дѣгни* се, сѣне Ш, *дѣгни* се МО, мајко, *џодѣгни* ме маџло Р, *сѣџниџе* Ку, *устѣџни* С;

б) и облике с формантом *-н-* и без њега: *лѣгни* А Лг Ли С У, *џрилѣгниџе* У, Бџже, *џомџгни* Го, Бџже Гџсподе, свѣким *џомџгни* па и мџм дѣци напослѣтку Ла, Бџже, *џомџгни* ми Ла Су, *џомџгни* ми Се, *џомџгниџе* ВО, *сѣдни* МП Рд;

ако дѣже да каже *лѣжи* Бд, *лѣжи* дѣле П, *лѣжиџе* тџ Ба, *лѣзи* Го У, *џомџзи* Бџг, дѣцо Ло, рѣд и *џомџзи* Бџг Лу, *џомџзи* Бџг, гџсин капетане С, *сѣди* Ба МО МП, *сѣди*, ти баба, *сѣди*, *сѣди* Го, *сѣди* тџна Ко, *сѣди* дрво на дрво Кр, тџ *сѣди* Лг Лу, *сѣди*, пријџо, *јѣђи* Ло, *сѣди* до пријѣ Ск, *џде* *сѣдиџе* Ву, *сѣдиџе* ДД.

Однос према шестој врсти

4.239. Код глагола *умреџи* у радном глаголском придеву, поред облика по првој врсти, ређе срећемо и оне који иду по шестој или по седмој као *умела* или *волела*:

а) *џмро* Ба Бд В ВД ВО Вр Гл Го Гр Др К Ко Кр Ла Лг Ли Лу М МО МП Мх Ос Рд С Са Ск Су Т У Ш, *џмро* Др, *џмрло* Мх; али: *џмрла* Бд Би В ВО Гл ДД Кр Лг Ли Лу М МК МО МП П Мх Ос Р Рд Са Су У Ш, *џмрло* Гл МК Мх П С Су, *џмрли* ВД Вн Вр, *изџмрло* Ку, *изџмрли* ВО, *идмрла* Др Ла Мх, *идмрло* Го Др Ла МО Се Т, *идмрле* Го Лг, *идмрли* Вн Вр Др М Мх Р Т У Ш;

б) *умрѐо* Вн, *џмрео* МО, *џмрела* В ВД Вн Гл Гр МО Мх Са Су Ш, *џмрело* Гл МО Мх, *џмрели* МО, *идмрела* Мх.

На појаву форманта *-е-* свакако су утицали облици инфинитива и презента *умреџи*, *умрем* (Реметић 1985:346). Ова појава није честа ни у говорима централне Шумадије (н. д.), а позната је и многим другим говорима (н. д. нап. 1015).

Следећа два примера ипак указују да овај глагол иде и у правцу једначења с формама седме врсте *волеџи* – *воли* – *волела* : *умреџи* – *умри* – *умрела*: кат *куј џмри* У, нека *џмри* Ш.

У аористу нема облика *умре(х)*, *умреде*: штò *ја* не *џмро* да с одмòрим *ја* Гл, реко, *ја џмро*, остàдоше дèца, пропàде кùћа МО.

4.240. И код глагола *џросџрџи* – *џросџрем* бележимо двојство облика у инфинитивној основи:

а) òна *џрòсџрла* В, *џрòсџрла* Ли У, *зàсџрла* Ра У;

б) *џрòсџрела* У, *расџросџрèли* смо Р; свè се *зàџрело* Ла, овò дèте ме *зàџрело* МП.

У презенту је *-е-*: да *џрòсџрем* У, *џрòсџре* В, *џрòсџремо* В, *расџрòсџремо* МП, што се *разàсџре* Др.

У поређењу са стањем у централној Шумадији (Реметић 1985:346–347), у којој је само једном забележен радни глаголски придев с *-е-*, наша грађа показује благу превласт примера с овим формантом. О стању у углавном К-Р (С-В) говорима обавештава нас исти аутор на наведеном месту.

4.241. Глагол *узетџи* у презенту и императиву има три форме (*узнем*, *узнем* и *узем*), од којих је друга у благој превласти, трећа нешто ређа од прве две. Прве две се наслањају на глаголе типа *џочетџи* – *џочнем*, а трећа на *уметџи* – *умем* – *умели* или *меџи(н)уџи* – *меџи(н)ем* – *меџи(н)ули*, при чему се претпостављају одређена фонетска упрошћавања и дисимилације, као нпр. *узнем* > *узем* или *узнем* > *узем*. Међутим, ми бележимо и примере с губљењем првог дентала (д *џнеш* С, да *зàџну* Р), што додатно усложњава проблем, те је најбоље прихватити уопштенију констатацију Слободана Реметића (1985:340–1) да је облик *узем* настао напоредним деловањем и узајамним прожимањем аналошких и фонетским процеса.

Најпре ћемо изнети грађу са стандардним облицима, потом с формантом *-н-* и најзад ону без њега:

а) *у̀знем* ВО Го ДД К Лу МК Мх С СК Т У Ш, *у̀змеш* Кр Мх, *у̀зме* А Ко Ло Лу МО Ос П Рд С, *у̀змено* Вн Гл Ла МО Мх С Су Т У, *у̀зму* Бд ДД Лг Ло МО Ос;

у̀зми нешто ДД, *цвѣће у̀зми* Ла, *у̀зми нож* Ло МП, *у̀зми скрѣши* тѣ трње Мх, *йди тѣ* па *у̀зми* П, *у̀зми* МО, *у̀зми* тѣ С Се, *у̀змише* Се, *ви у̀змише* У;

б) *у̀знем* В ВД Вн Ло Лу Р С Се, *у̀знеш* Вн Др К Кр Ло МК Мх С Са Ск Т У, *у̀зне* Вн ВО Вр Гр ДД Др Кр Ли Лу МК Мх Ос П Р Рд С Се Т У Ш, *у̀змено* Ли Мх Р С Се Т, *у̀знейше* Гл, *у̀зну* Вн ВО ДД К МП С Су Т, *у̀знеду* В; *зау̀зне* Ку Р, *зау̀зну* Др, *зау̀ну* Р, да ти *оду̀зне* Р, д *у̀неш* С;

у̀зни ДД Кр Ла Су, *у̀зни* брѣ Са, *у̀зни* књѣгу МП, *у̀зни* папрѣку Ко, *у̀зни* тѣ дру́гу У, *у̀знийше* тај цѣмпер В, *у̀знийше* МК У, *у̀знийше* кола́чи Др;

в) *у̀зем* Вр П Р С Т У, *у̀зѣм* Го, *у̀зеш* Ву М Ос Р Са У, *у̀зе* Вн МО Са, *у̀земо* Вн Ву Гл Го Са Су, *у̀зу* Бд С У, *у̀зи*, дѣко (прау́нука каже деди) Бд, *у̀зи* имена Вн, *у̀зи* Лу Р Се, *у̀зи* тѣ па продај М, *у̀зи*, Савка М, *у̀зи* ле́кове С, *у̀зи* Бд, *у̀зи* јѣдну књѣгу С, *у̀зи* ми Др, *у̀зйше* Кр.

Сличну судбину има глагол *о̀йтии* — *о̀тмем* у којем имамо замену *-м-* *-н-*: да *о̀йне* Кѡсово Ла, кад је бѣло да се *о̀йне* Кѡсово Ла, *о̀йне* му Су.

4.242. У стандардном језику глагол *жѣйи* — *жњем* неправи́лан је, будући да се општесловенски инфинитивни облик *ženti* с формантом *-н-*, због закона отвореног слога, свео на *žetǐ*, те сада немамо однос нејотован : јотован сугласник у корену, а нема ни тематског вокала у првом случају. Међутим, Белић (1973:25) је овај глагол, само због палаталног сугласника у презенту, сврстао у пету врсту. Други пак (Ивић ... 1997:200) сматрају да је он ближи глаголима типа *йочейи* — *йочнем* или *узейи* — *узнем*, те га сврставају у прву врсту. Међутим, овај глагол на целом нашем терену, као нпр. и у говорима Баната (н. д.), има и у инфинитивној основи презентско *-њ-* те га стога можемо придружити глаголима шесте врсте типа *смейи* — *смем*.

Различите облике овог глагола и њихов ареал може се наћи код Реметића (1985:362–3). Иначе само да напоменемо да се наша зона уклапа у шири ареал доминације презентског облика *жњем*, који је чест у централној Шумадији и околним К-Р и С-В говорима.

Следе прво облици презента и императива, а потом радног гл. придева:

а) *жњѣм* В Го МО, срп *у̀змеш* па *жњѣш* Са, *жњѣш* Би Гл ДД МО Мх Ос Ск, *жњѣ* А Бд Би В ВО Го К Кр Ла Ли МК МО С Су, *жњѣмо* рукама Са, *жњѣмо* А Бд ВО Кр Ли Ос Се Су Т, *жњѣду* Ла Су, *жњѣду* Бд В Кр Ла Мх, Ос *нажњѣш* ДД Кр, *нажњѣ* ДД, *йожњѣш* Би Лу, откѣко се *йожњѣ* жѣто А, *йожњѣ* Би Вн ВО Се, *йдожњѣш* МО, ка се *йдожњѣ* Бд, *йожњѣмо* В Су Рд С Т, *йожњѣду* Кр Лу *йожњѣду* Бд;

б) кѡпај, *жњѣј*, ра́ди К, *жњѣј* МО;

в) *жњѐо* Го ДД Др Кр МК Р *жњѐла* Лу МО Мх Су, *жњѐло* се *жѝто* Би ВД ВО Гл Го Др К МК Мх Се, *кѝлко* смо *ми жњѐли* А, *жњѐли* Бд В ВД Ву Го Др К Кр Ло МК МО Мх Ос П Рд С Се Ск Су Т, *жњѐле* Гр МО Са, *иѝжњѐли* Ш, *иѝжњѐли* Бд; уп. и *иѝжњѐдоше* Бд.

Однос према седмој врсти

4.243. Глагол *озејсѝти* — *озебем* поред ових облика има и оне који се конјугирају по седмој врсти:

а) *д озебеш* У; *озѐбла* У, *озѐбле* ми *рѝке* Се, да сам *назѐбо* Лг;

б) *зѐбим* У, *зѐбиш* У, *зѐбимо* У, *озѐбим* В, *зѝми* да не *озѐби*, *лѐти* да се не *осуши* В, *ѝће* да *озѐби* У, *нѝга озѐбѝ* Вн, да не *озѐбѝ* Су.

У Батовцу смо забележили сличну ситуацију: *немѝј зѐбѝти*, *озѐбла*, да *озѐбиш* (мој материјал).

У грађи се за глагол *црѝсѝти* нашао само један пример и то по првој врсти: *ицрѝли* се Су.

4.244. Глагол *расѝти* — *расѝем* и његове префигиране форме конјугирају се, као и претходни, и по седмој врсти:

а) *рѝсѝѐ* Су, *рѝсѝе* Бд В, *нарѝсѝѐ* Гл, *нарѝсѝе* У, *одрѝсѝѐ* Су, *одрѝсѝе* МК, *иѝорѝсѝѐ* ВД К Рд, *иѝорѝсѝе* Бд В МК, *урѝсѝѐ* Гл; *јѝ* нѝсам *дорѝсѝио* ДД, *дорѝсо* МО, *изрѝсо* Ву, што *нарѝсо* (емфаза) Су, *јѝ* сам *тѝ* *одрѝсо* ДД, *сѝ* *мном* је *одрѝсо* Ло С Се, *иѝорѝсо* Ш, *дѐте рѝсло* Ос, *изрѝсла* ми *дѐца* Су, *нарѝсло* Гл, *одрѝсло* Бд, *иѝорѝсло* ДД, кат сам *иѝорѝсла* Го, *иѝорѝсла* Са У Ш;

б) *рѝсѝѝ* А ВД Вр Ву Го ДД Ло Лу МП Рд Т, *рѝсѝти* МК, *рѝсѝимо* Бд, не *мѝж* да му се *зарѝсѝѝ*, да му *зарѝсѝти* ВО, *зарѝсѝти* П, *изрѝсѝѝ* Ла, *нарѝсѝѝ* Се, *нарѝсѝти* Се У, док не *одрѝсѝѝ* Вн, док не *иѝорѝсѝѝ* А Гр Др Ли кат *иѝорѝсѝѝ* Са Ск, кат *иѝорѝсѝти* Мх Су, *ѝма иѝорѝсѝти* У.

4.245. Глагол *врѝти* — *врѝем* у презенту има облике и по првој и по седмој врсти:

а) *врѝѝем* Ск, *врѝѝе* ВО Ј Кр Ло Ск, да *врѝѝемо* Ра, *врѝѝемо* Кр, *оврѝѝем* Рд, *оврѝѝѝ* Рд, па с *оврѝѝе* ВО МК Са, кат се *оврѝѝе* СМ, да се *оврѝѝѝ* Рд Т Ш, *оврѝѝѝмо* ВО Т;

б) *врѝѝѝм* Др, *врѝѝѝ* Би ВД Вл Вн Ву Гл Др Ко Кр Ла Ли МО Р Се Су, да се *врѝѝѝ* Бд Рб У, *врѝѝѝлица* што *врѝѝѝ* *жѝто* С, *врѝѝѝѝ* Ј, *врѝѝѝѝмо* С, *врѝѝѝѝмо* Ли, *врѝѝѝѝмо* С, *врѝѝѝѝмо* Ку, *врѝѝѝѝду* В, *оврѝѝѝѝм* К, *оврѝѝѝѝѝм* Бд, *оврѝѝѝѝѝѝ* Ли, *оврѝѝѝѝѝѝ* А Вн Гр Ј Лу, *сѝ* *ти ѝн* *оврѝѝѝѝѝѝ* у *њѝви* Гр, *оврѝѝѝѝѝѝ* МО Су, и *ѝн* *оврѝѝѝѝѝѝ* Се, *оврѝѝѝѝѝѝмо* Вн Се, *оврѝѝѝѝѝѝмо* Ла Су У, *оврѝѝѝѝѝѝмо* Ку.

Облици по првој врсти ређи су и јављају се у источном делу испитиване области (в. карту бр. 9). Истина, у три пункта на западу је исто стање, али са напоменом да ти примери нису забележени у спонтаном казивању, већ на основу упитника. На овај ареал наслања се и говор Батовца: *врѝѝѝѝмо*, *оврѝѝѝѝѝѝ*, *врѝѝѝѝѝѝ*, *врѝѝѝѝѝѝѝѝ* (мој

материјал). Ови облици су једини у централној Шумадији (Реметић 1985:338–9). Исти аутор је и указао на ареал појединих облика у штокавским говорима. У вези с нашим картом желимо да укажемо да околни говори имају облике по седмој врсти. Тако је у Биограчићима, осим у Моштаници где је *вршиѐ*, *овршиѐмо* (Ивић 1978:167), у Жабарима (Реметић 1986: 521 (*о*)*вршии се*, *да врши*, *вршијо*, *вршило*), у Чумићу (према усменом саопштењу проф. Милице Грковић) и код Галипољаца (Ивић 1994:264). Из јужних банатских села немамо податке, а у осталом делу Баната срећу се и једни и други облици, с тим што су они с *-и-* углавном на северу (Ивић ... 1997:203–4).

У радном глаголском придеву велико је шаренило инфинитивних основа (*-ѐ-*, *-е-*, *-и-* и *-а-*), од којих су само прве две фреквентне, а друге две су сведене на по један пример:

в) ка сам *врѐ* Вр, *врѐ* сам ДД, *тѐ се врло* ВО, *врло се* Вр К СМ, *рањје се врло* С, *тѐ смо врли* Кр, *врли* смо Вл, *ѐни су врли* Лу, *па, врли* смо Мх, *са тѐм машинѐ* смо *врли* Мх, *врле* су ѐндак машинѐ ВО, *па машинѐ врле* ДД, *врле* МК, машинѐ долазиле *те врле* Са, *оврѐ* Вр, *што сам ѐвро* К СМ, *кат смо оврли* жито ВО, *жито оврли* Кр;

г) *вршео* А Би, *вршеѐ* Ли Су, *вршеѐло* Гл, и тако *се вршеѐло* Ли, *вршелѐ* се В, *вршеѐли* смо А, *житѐ смо вршели* Бд П Рб, *ка сте вршели* У, *ка су код мене вршели* У, *парњаѐче су вршеѐле* Ли, *јесте овршели* В;

д) *вршало* се Ву, *кад је вршѐ* Ву;

ђ) *вршаѐчама се вршиѐло* К.

4.246. Глагол *сѝасѝти* — *сѝасем* / *сѝасиѝти* — *сѝасим* на испитиваном терену чешћи је у другој варијанти:

а) *ја ђу те сѝасѝм* Лг, *да га сѝасѝ* А П, *да сѝасѝ* Бд, *да се сѝасѝ* МО, и *ѐн сѝасѝ* Ос, *кѐ би тѐ сѝасѝо* А, *сѝасѝо* Др Се, *сѝасѝѐ* Др, *ја би мѐје јагње сѝасѝла* ДД, *сѝасѝла* П, *је л те сѝасѝло* тѐ Бд, *сѝасѝли* МО, и тако *смо се сѝасѝли* ѐбојица С; а *онѝ што нѝсу бѝли сѝасѝени* Ос;

б) *да л ђеш се сѝасѝти* Ку, *само жѝвѐт да сѝасѝ* Ш, *љѐтић ме сѝасѝ* Лг, *да би не сѝасѝло* Бд.

Међутим, овај глагол у Банату (Ивић... 1997:205) „најчешће задржава промену по I врсти). У централној Шумадији (Реметић 1985:341) у презенту, инфинитиву и трпном придеву јављају се облици по VII, а у радном гл. придеву и по овој али и по I врсти. И у другим говорима овај глагол се не мења само по једној врсти. Тако је у говору бачких екаваца (Поповић 1968:197), у Срему (Б. Николић 1964:354), у Мачви (Б. Николић 1966:275), у Тршићу (Б. Николић 1968:424), у Крагујевачкој Рачи (Р. Павловић 1982:38), у Грузи (Стевовић 1969:482), у Трстенику (Јовић 1968:130), у Љештанском (Тешић 1977:231). Само по VII врсти овај глагол се мења у Батовцу: *сѝасѝѝти*, *сѝасѝ*, *сѝасѝен* (мој материјал), у Горобиљу (М. Николић 1972:685), у Драгачеву (Ђукановић 1995:157) итд.

Алтернације по првој и другој палатализацији

4.247. Код глагола прве врсте, који се завршавају на веларни сугласник, дошло је у презенту (3. л. пл.) и императиву до аналошког уопштавања палатализованог сугласника из осталих лица. У нашим говорима ова промена је прилично нарушила старије стање. Тако се у грађи нашао велики број примера с алтернацијом *к/ч*:

а) *вѣчу* А ВД Вн Вр Др Кр Ли Лу Мл Ос С Ск Су Ш, *довѣчу* Ли, а онѣ се *извѣчу* Др С, *навѣчу* Лу, да се *ѡовѣчу* Ли Лу, *свѣчу* Кр, *вѣчу* А Бд В ВД Ву Гр Ку Лг Ло Ос Р Ра Рб У, *довѣчу* Вл Гр У, *завѣчу* МК Ос Ск Су У, *извѣчу* А, да се *ѡовѣчу* Ло, *развѣчу* МК, *свѣчу* Кр, *сѣчу* Бд, *обѣчу* А Вр Гл Др Ј Ли Ос Р Ск Су У, *обѣчу* Бд Ву МО Ос С У, *ѡечу* А Би Вн Вр ДД Ла Лу Мл МО Ос Се У, *исѡечу* В ВО Гл, *ѡечу* Бд, *ѡечу* Бд, *сѣчу* А ВК Вн Ву Гл ДД Кр Ку Ли Мл Ос Се Ск Су, *засѣчу* А, *исѣчу* ВД МК С, *насѣчу* Ву, *осѣчу* Су, *оѡечу* А ДД Ос Р Су, *ѡресѣчу* А, *расѣчу* Су, *сасѣчу* Ос, *сѣчу* Гл Др МК П Ра Рб С Т У, *исѣчу* ВД Ло Се, *насѣчу* Ос, *осѣчу* Ла У, *ѡосѣчу* Бд Ву, *ѡресѣчу* Ло;

не *мѡжу* Мх С Ск, *стѡрѡжу* Вр, *ѡостѡрѡжу* Ли;

врѡу А Гр Др Кр Лу, ка тѡ *оврѡу* Гр Лу, *врѡу* А СМ Су У, *оврѡу* Ла Су У;

б) *вѣку* Гн Ку, *ѡовѣку* Рд, *ѡровѣку* Р, *вѣку* Ск, *развѣку* Кр, *обѣку* Ск, *сѣку* Ли, *сѣку* Вл, *исѣку* Вл, *исѡекѣ* Вл;

пѡлићи се *лѣгу* МК, *ѡолѣгу* Вн, *стѡрѡгу* МК, *шѡрѡгу* МК.

И у императиву су палатализовани сугласници из презента чешћи од уобичајених форми с резултатима друге палатализације:

в) *вѣчи* ВД Гл Гр Лг МК Мл Рб Се Ск, *извѣчи* се Лг, *извѣчи* га Ло, *одвѣчи* Др, *ѡовѣчи* А Гл, *свѣчи* Гл Мх, *ѡѣчи* прѡју Ск, *сѣчи* В Лг Ло МК Мл П Р Рб, *сѣчиѡе* Ла Лг, *насѣчи* Рд;

ако дѡђе да каже *лѣжи* Бд, *лѣжи* дѡле П, *лѣжиѡе* тѣ Ба;

г) *вѣци* Лу МО, *обѣци* Лг У, *шѣци* Лу; *лѣзи* Го У.

Нарушавање алтернација *к/ч*, *к/ц*; *з/з*, *з/ж* и *х/ш* присутно је у већини наших дијалеката: у П-Т, К-Р, С-В, Ш-В, ИХ и Л-К (ареал в. код Реметића 1985:336–338, у нап. 977). Овоме можемо додати и говоре: Драгачева (Ђукановић 1995:157), Качера (Д. Петровић 1999:392), Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995:181), Батовца: *вѣчу*, да се *ѡосѣчу*, *обѣчу* (мој материјал) итд.

4.248. О аналошком јотовању у трпном придеву в. 3.57.

Атематски глагол *јесѡи*

4.249. У нашој грађи срећу се облици презента и с проширењем -д- и без њега. Овакво стање најбоље нам осликава једна реченица у којој се паралелно употребљавају обе форме: тѡ не *јѣмо* ни ѡље, ни, мѡсим, не *јѣдемо* ни орѡси ... Мх.

1. Навешћемо најпре старије форме презента, а потом оне с проширењем -д-:

а) *jêm* Вн Вр Го ДД Ку Ла Лг Лу Ос Рд С Се Су Т У, *jâ* не *jêm* сãд мãс нÿкако, *jêm* зéтин Са, *jêш* Гл Гр Кр Ку Ла Ли МК Мх Ос П Р С Са Ск Су Т У, што гòд *jêш*, нÿје ми слãтко ниј ми се *jê* Го, *jê* Бд Вн ВО Вр Ву Гл Го ДД Др К Ко Кр Ку Ли Ло Лу МО Ос С Се Т У Ш, *jêмо* А Бд В ВД ВО Гл Го ДД Др Кр Ку Ла Лг МК МО Мх Ос П Р С Се Ск Су Т У Ш, *jêше* В Р Т У;

б) *jêдем* ВО Гл ДД Ко Кр МК Мх Рд С Се, лãбаво (слабо) и *jêдем* М, *jêдеш* ДД Ко Ла Мх У, *jêде* Бд В Вн ВО Гл ДД Др Кр Ла М МО Мх С Са Се Ск Т У, тò лè-тима се *jêде* Су, *jêдемо* Ба В Вр Кр Ла Ло МО МП Се Ск У, нÿшта не *jêдемо*, *jêде-мо* сãмо лèба Мх, *jêдеше* У, *jêду* ВО Гл МО Мх Са Се Т У, *jêду* А Го ДД Ос Са Т, *jêду* Кр Мх Ос Ск Су.

2. Форме с префиксима могу се јавити с проширењем (-д-) али и без њега. На јављање гласа /j/ утиче структура префикса. Ако се он завршава на вокал, задржаће се *j*, а ако је на сугласник, изостаће овај глас:

а) да се *наjêш* Ос Т, па се *наjê* Вн, *наjê* се Кр, и мÿ се *наjêмо* Р, *ÿojêm* ВО Се У, *ÿojêш* Гл, *ÿojêш* МО, *ÿojê* ВО Вр Гл Гр К М МО Р Се Су Т, *ÿojêмо* Го Т, *ÿojÿ* Р, нêше кÿче д *ÿjê* Гр, да *ÿjê* Р Су; *наjêо* се Лг, *наjêло* се Мх, *наjêле* се Ос, *ÿojêо* ДД, *ÿojêли* Са, *ÿojêле* ДД; *наjêдеш* се ДД, да се *наjêдемо* Рд, *наjêду* Др, *ÿojêдем* Са, *ÿojêдеш* Др Мх, *ÿojêде* А В ВО Кр Ла У, да се *ÿojêду* А, нêше да *ÿojêду* Кр;

б) *изêш* ми Са, што стòка *изê* Ву, *изêдоше* Р, *изêли* Р.

3. Императивни облици без проширења, у односу на оне с -д-, нешто су ређи (7:10):

а) сваки дãn такò *jêj* Лу, *jêj* Ј, а *jâ jêj*, Вèро, да с угòјиш С, *jêjше* А В У Ш, *jêше* У;

б) *jêди* ВО, *jêди*, рÿчај сãмо ако вòлиш, *jêди* Го Ку, бòље *jêди* прошћне jèло него масњне Ла, *jêди*, брè, немò да трпÿш Ла, тãто, *jêди* М, иди *jêди*, дèте, лèба МО, па *jêди* Са, *jêди*, бãбо Т, *jêдише*, брãте, сãмо ако вòлите Го.

У два североисточна пункта сачуване су старе форме атематског императива: прва (*jãш* < *jažďь* Ш) са сачуваним коренским вокалом и упрошћеном финалном сугласничком групом *жд* у *ж* и потом с десоноризацијом и друга (*jêђи* Ку Ш) с измењеним вокалом основе и са заменом групе *жд* у *ђ*, али и с аналошким наставком -и. Прва форма (*jãш*) указује на шопско порекло житеља овог села, који за себе кажу да су дошли „от Бугарије“ и да су њихови стари некада говорили бугарски, у којем се јавља исти облик (*jaж*). Друга форма (*jêђи*) обична је првенствено у црногорским говорима (Јовић 1968:130), али није непозната ни П-Т. Тако, поред уобичајених облика *jeђ/jeц* (Белић 1999:352, Вукадиновић 1996:224, Богдановић 1979:85, Ћирић 1983:85), понегде се чује и *jeђи*: у Заплању (Ј. Марковић 2000:169) и Алексиначком Поморављу (Богдановић 1987:200). У црноречко-неготинском говору (Р. Симић 1980:117) свуда се јавља *jeђи*, поред *jêди*, али и *jêj*.

У целини гледано, у нашој зони чешће су старије форме (*јем, ѿјеи*), дакле, оне без проширења -д- (121:90). Чувањем ових краћих облика наша зона се уклапа у широк ареал који иде од албанске границе у Метохији до Мориша (Ивић ... 1997:208). Дакле, то је једна од особина готово свих говора К-Р и С-В дијалекта (Реметић 1985:339).

Особености глагола *моћи*

4.250. У вези с овим глаголом потребно је указати на 1. л. сг. и 3. л. пл. презента, као и на дуже и краће форме у свим лицима.

1. У 1. л. сг. обично је континуант старог наставка -р > -у и веома ретко -м:

а) *могу* како *оћу* Мх, *ја* не *могу* т^о В, *ја* не *могу* Гл У, *шт^а ја* *могу* др^уго Ли, *помоћнем* што *могу* ВД, што *год* *могу*, *ја* урадим Гл У, *кад ја* не *могу*, не *мож* ни т^и МО, *ја* не *могу* да *јем* Мх, не *могу* *ја* С Т У, је л *могу* да *играм* Ск;

б) не *мођем* Гл, као и у изразу ‘*може бити, можда*’: *било мођем* да смо п^у-товали недељу дан^а Ш.

2. У 3. л. пл. јављају се два наставка -у и -ду. Први се везује за аналошки јотван сугласник корена, а други за презентску основу:

а) не *мођу* Мх С Ск;

б) *мођеду* В Ли Ос.

3. У свим лицима јављају се дужи и краћи облици, уз напомену да су ови други чешћи, а нарочито су фреквентни у 2. и 3. л. сг. Друга њихова карактеристика јесте та да се за њих углавном везује конструкција *да + ѿрезениш*, у којој се накнадно могла изгубити наведена речца.

а) не *мођеш* т^и да *живиш* М, што не *мођеш* д *изд^аш* ж^ито С, не *мођеш* да *к^упиш* С, *мођеш* како *год* *оћеш* Мф, *мођеш* да *подм^есиш* кв^асац Мх, *шт^а мођеш* да *радиш* Др;

шт^а *мође* др^уго да *б^уде* Гр, *мође* и да *има*, н^е *знам* *ја* ДД, не *мође* да *уби*-је ВО, не *мође*, т^о је као *војска* п^оп Мх;

него *кад* *ми* не *мођемо* да *радим*о да *има* *к^уј* и *код* *на*с Ву.

Забележено је и неколико примера дужих форми, али без личних наставака:

не *мође*, *на*но, да се *ж^еним* Ла;

мође да *л^ечиш* Мх, *мође* да не *радиш* МО;

не *мође* да се *бор^имо* ВД.

б) У 1. л. сг. чешће се среће облик *мог*, али није непознат ни уопштен лик за сва лица *мож*:

не *мог* ни д *испричам* Ли, не *мог* се *с^етим* да *кажем* Ко, не *мог* да му *кажем* Т, али не *мог* да *ск^инем* Вр, не *мог* да *с^носим* т^о Кр, *са*д *ја* *ба*ш не *мог* да ти *оп^и-шем* Ос, *са*д не *мог*, *са*д н^емам Ос, а *шт^а мог* *ја* Се, не *мог* да *газим* Су, не *мог* да *дојтим* МП, *мог* д *ид^ем* У, *ја* не *мог* да *ви* *кажем* У, *т^у* не *мог* да ти *обј^асним* Лг, па

ја да мѡг толико појѣм У, не мѡг да почиѣм Ла, штѧ мѡг да раѣим Т, не мѡг да се сѣтим Ло;

не мѡж више да раѣим Су, а ел мѡж да скѣвам кѧфу Кр;

2. л. сг. по неког мѡж да виѣиш Мх, нѣ мож да и глѣдаш очѣма П, мѡж да и доваѣиш В, а ти не мѡж да држиш Ос, мѡж да заглавиш К, тѡ не мѡж да замѣиш А Ву, мѡж да је запѧлиш Мх, тѡ не мѡж да заслаѣиш уѡпште Мх, ти мѡж и да нѣ знаш Мх баш сад не мѡж да ѣдѣш Гл, не мѡш по кѣћу д ѣдеш Ко, не мѡж да ѣмаш Са, не мѡш то да с останеш, мѡраш да јѣш С, не мѡж да копаш МО, ѡма мѡж да кѣваш Т, мѡж да мѣтнеш МК, не мѡж за њѣм да наложиш Гл, мѡж да нѡсиш Р, не мѡж да с окупаш Ш, мѡш кѧко ѡѣнеш Ос, мѡж да пијеш Гл, мѡж да повраѣаш Мх, а мѡж и да потѡпиш квѧсац Мх, ѣто, мѡж како гѡд ѡѣнеш да мѣсиш Мх, не мѡш ти да рачунаш ДД, па пѡс не мѡж да га састѧвиш Мх, не мѡш ти да сеѣиш Т, не мѡш се сѣтиш свѣ Вн, мѡж да се смејѣш ДД, ти мѡж да траѣиш Ку, па кад је појѣриш мѡж да је увѧтиш У, а мѡж и да с удѧш Гл, мѡж да ѣзнеш Т, не мѡж да га ураѣиш В, не мѡж да вуѣеш жив у зѣмљу Са, штѧ мѡш Бд МО, штѧ мѡж Рд, нѣ мош ништа Др;

3. л. сг. кѧко мѡж да бѣде дрѣкше Бд, него сам имѧла сѣна што мѡж бѡље бѣде домаѣин Гл, мѡж да бѣде Ло, не мѡж да бѣде бѡље Лу, мѡж да бѣде лѧко МО, не мѡж лѣпше да бѣде У, не мѡж да се венча П, бѧба не мѡж да вѣчѣ вѡду Су, не мѡж ники да му дѧ Ла, ако мѡж да дѡбије М, мѡш се живи Ку, п онѡ мѡж да се живи Мх У, јел не мѡж да задѣжи толико Гр, дѧ л мѡж Гѣла да га замѣни Ло, дѣ мѡш Талијѧн да замѣни мѡјега сѣна Т, не мѡж да се извѣчѣ Рд, и сад мѡж да кѡси Т, мѡж да кѣпи гѡтѡво У, не мѡж да ме наѣе Ло, не мѡш тѡ да плѧти А, мѡж да пѡкрије У, не мѡж да претѣра дѧн Ли, мѡж да рѣкне Бѡг Ос, не мѡж да сѧкрије Мх, не мѡж да сеѣи свѣ Мх, мѡж да траје Мх, мѡж да ти траје Се, мѡж да ѣбије онѧко Мх, па не мѡш тѡ да се увѣже ВО, мѡж да се ѣзне Кр;

1. л. пл. не мѡж да и вѣчемо У, не мѡж да га дѣгнемо Р, да мѡж да дѡбије-мо крѣдит Т, ми не мѡж донѣсемо зѧкон Кр, мѡж да запѧлимо сѣло Р, не мѡж да јѣмо Р, ми не мѡж да јѣдемо Се, ми мѡж да кѧжемо штѧ ѡѣмо за Нѣмци ДД, мѡж да кѧжемо Се, штѧ мѡж мѡрамо Се, не мѡж да наѣемо пѣтла Ш, сад не мѡж да оврѣшемо Т, не мѡж да се покѣдимо Др, мѡж да примимо Бд, тѡ сад мѡж да при-чамо Ку, нѣ мож да раѣимо Бд, не мѡж да раѣимо Су, ако мѡж дѡ мрака да срѣ-димо Гл, ми не мѡж д угѡдимо Ло, мѡж д ѣземо Са;

2. л. пл. мѡж да виѣте на ѡко Се, ел мѡж да дѡтѣрате ВО, мѡж ви д идѣте ѣјутру кѣћи У, мѡж да се наѣате Гл Лу, не мѡж да ме поднѡсите ви Р, а ви не мѡж да скрѣште граѣнци ДД, мѡж да се и смејѣте ДД, не мѡж да увиѣјете ДД.

И у 3. л. пл. јавља се у нашој граѣи само аналошки корен мѡж, а не мѡг како бисмо очекивал:

ал не мѡж д отвѡру Кр, не мѡж да ѡни причѣ ДД, и не мѡж да га увѧту Лг, не мѡж да ме упишаѣу Мх, мѡж иза кѣће да борѡву М, не мѡж да дѡћу до њѣзи ВО, што мѡж да постојѣ Др, затѡ сад не мѡж да и срѣду Ку, тѡ мѡж да трају Мх, њѣне жѣне не мѡж да га трпѣ Р, ѡни мѡж да умиру рѣдом Мх.

У овом облику (мѡж), углавном писци упоредних граматики словенских језика и проф. Белић виде остатке прасловенске старине (П. Ивић ... 1997:209,

нап. 569), а наши дијалектолози редукцијске промене, не искључујући притом ни чување старијег стања. Детаљан преглед мишљења у вези с овим проблемом даје Реметић (1985: 342).

Глагол *ићи*

4.251. Глагол *ићи* у презенту и императиву има разичите фонетске варијанте:

Пèпицина свèкрва *йде* (оде) па зòвне јèдну бàбу Ш, *йду* Лг, д *идèду* Др, *идèду* Др Мх;

да идем > *дèм* Вн, *ја нèћу дèм* Др, сàд йма *дèм* за двè кòфе Р, *ја мòрам дèм* Р, дй *ћу дèм* Са, мòш сàмо *дèш* да се йграш мàло Вн, ај пòз *дèмо* Рд;

тý је ишào Ло; *йшо* м òтац Лг, *ишò* Ло, *ишò* је Ло, *йшо* У, *йшла* Мх, *йшли* У;

йди А, *йди* Бд, *йди* ВО Го Лг Ли Ли Ло Р Се; *йдише* Бд, *йдише* Бд, *йдише* Вр, *йдише* Вр М Мх У;

йд у... ДД, *йд донèси* Ос Ш, *й ти* по бàбе Ш; *йше* ДД, *йше* Кр Ку Ло Р Т Ш.

4.252. Глагол *ошйћи* такође има различите творбене и фонетске варијанте:

1. У *йрезенту* овај глагол најчешће има облике по трећој Белићевој врсти:

а) *ја ошйднем* В ВД Ву Гр Ла Лг Мх Се Ск Т У Ш, д *ошйднем* ДД, *ошйднем* ВО, *ошйднеш* Мх, *ошйднеш* А Ли Т, *ошйдне* Бд, *ошйдне* В Вн Вр ДД Др Ла Лг МО МП Мх Р С У, *ошйднемо* К Ко Ло МО Рд Са Ск, *ошйднеште* У, *ошйдну* Бд, *ошйдну* Кр, *ошйдну* Др Ли Ло Ос Р Са У;

б) *дн* > *д*: *ошйдем* А Ба Би Гл ДД Др МО Мх С ДД, *ошйдем* *ја* Лг, *ошйде* Др, *ошйдè* Су, и *дн ошйде* Кр М, *ошйдемо* Би Т, *ошйдемо* Р Са У, *ошйду* ДД П Су;

в) *дн* > *н*: *ошйне* Су.

г) Облици с префиксом *о-* конјугирају се по првој врсти и веома ретко се срећу: *òдем* Ск, *òде* У.

2. У *импèративу* су такође чешћи облици по трећој врсти:

а) *ошйдни* Лг Ло Мх;

б) мрдни óде ко дòктора, *òди* у продàвницу, *òди* у пòслугу, трèба ти пàре Гр, *òдише*, дèцо Ш.

3. У *аориситу* су забележени облици и с префиксом *о-* и *ош-*:

а) *ја òдо* да рйљам Бд, *ја òдо* тàм Вр, реко, *òдо* *ја* Др, кад *ја òдо* Лг, *òдо* *ја* Ло Мх Са У Ш, ајде, *òдомо* Ла, еј, мй *одòсмо* Гл, а вй *одòсите* (инфор. 1921) Ск, *одòше* ДД Др Ко Лг Ла Р С Се, *òдоше* Бд;

б) *ошйдо* *ја* Р, па *ошйдо* *ја* Са, *ошйдо* *ја* у сýд Т, мй *ошòмо* Ла, а вй *ошòсите* (инфор. 1908) Ск, *ошòше* Кр ЛоСк. уп. и *ошйòсмо* тàм Ш.

4. У *йерфектѣу* једино срећемо облике с префиксом *оѣ-* и кореном *-ш-*:
оѣшѣао Ба ВД Вр Гр ДД Др Кр Ло Лу С, *оѣшѣо* Би Вн Гл Го Ко Кр Лг Ли
 МК Са П Р С Се Ск Су Ш, *оѣшѣо* ДД КМО У С, *оѣшѣо* Бд, *оѣшѣо* Вн С, *оѣшѣла*
 Бд МО, *оѣшѣла* В Рд Ск У, *оѣшѣло* У, *оѣшѣли* В Вн Ла МП П У, *оѣшѣли* В Вр
 Мх, *оѣшѣле* Ш.

4.253. Глагол *ући* такође показује творбено и фонетско шаренило:

1. У *йрезентѣу* се јављају следећи облици *ућем*, *увѣћем*, *уићем*:

а) *ућем* Лг У, *ућеш* Ли, *уће* В МК, *ућемо* Ли, *ућу* У; уп. и да *вѣћеш* Са, као и *уј*
 у своју сѣбу Мх;

б) *увѣћем* Го Др Ск, *увѣће* Вн Вр ДД Ло МО Мх Рд Са Се Т, *увѣћемо* С, *увѣ-*
ћеште ДД, *увѣћу* Др Ку;

в) *уићем* Ло Се Лу Мх У, *уићеш* Ј Р У, *уиће* Кр Лг Р Се, *уићемо* Вн Лг Ло, *уићу*
 Вр ДД.

2. У *аорисѣу* се срећу исте форме:

а) *вѣдо* да *уће* Ко П;

б) *госпѣдин* *увѣће* А, *ѣн* *увѣће* код њѣ Ло, *увѣће* Ш, *кад* *увѣћомо* у *авлију* Ло,
 и *ѣни* *увѣћоше* Ло, *увѣћѣше* Мх Р;

в) и *ја* *кад* *уићо* А, *кад* *ја* *уићо* Лг, *ја* *уићо*, *поздравѣ* се с њѣм, *сѣдо* Ло, и *ја*
уићо у *ѣкно* С, *кад* *ја* *уићо* Т, *ја* *уиће* А, *уићоше* *нѣки* *нѣмци* у *пѣвару* Лг, *уићѣше* Р.

3. У *йерфектѣу* је слична ситуација:

а) *ушо* Ла, *ја* сам *ушла* Лг, *ушли* су Рд;

б) *увѣшо* Вр Су, *увѣшло* Гр, *увѣшли* Бд МП, *увѣшли* С;

в) *ушѣао* Лу, *ушо* Бд, *кад* је *ушо* Лг, *ушо* *црв* Ос, *ушо* у *кѣћу* Са, *ушо*
 Се, *ушла* С, *ушла* ДД Ос У, *ушли* Р У, *ушли* Вн Лу.

4.254. Чешћи су облици изведени од глагола *изићи*, а ређи од *изаћи*:

а) *изићем* *ја* В Др К Ко Ло Мх П Су Са У, *изићеш* Вр Гл Др Ко Р, *изиће* А Би
 Вн Вр Ву Гр ДД Ку Лу ММО Мх С Са Се Су Т У, *изићемо* А Би В Гр Лг Ло М Мх
 С Су, *изићемо* Гл, *изићу* В Вр Ли МК МО Ос Р Се Су;

изићи Вн Гл К Лг Са У, *изићѣше* Ло, *изићѣше* Ш, али и *изиће* Ло;

ја, *каже*, *изићо* Лг, *ја* *изићо* Ло С Са, *ѣн* *изиће* Ло М Т У, *изиће* Р, а *кад* *мѣ* *изи-*
ћомо Ло, *изићоше* Ло У;

изићѣо Лу, *изићѣо* Лу, *изићѣо* Бд М Т, *изићѣла* Ко Т, *изићѣла* Вн Гр К, *изићѣло*
 Го, *изићѣли* Бд Лг Са У Ш, *изићѣли* В К Кр Ло Т, *изићѣле* Ли;

б) *изаћем* В, *изаћеш* Се Ск, *изаће* ВО Гл ДД Ла Мх С, *изаћемо* ВО Ко Мх С,
изаћу Ли Мх; *изаћѣше* В;

и ђма *изађо* А, кад ја *изађо* напоље, оно стїже ваздух, ствѣрно нѣки Ба, ђн *изађе* Кр, *изађоше* Др;
изађао У, *изађо* Са Ск, *изађила* Др, *изађило* Гл, *изађили* Гр Ла, *изађили* Кр С
 Ш, *изађиле* МО, *изађиле* Мх.

4.255. Несвршене варијанте ових глагола гласе *уилаз-*, *улаз-* и *излаз-*, *уилаз-*:

а) *уилазу* Нѣмци Лг, ѣду и *уилазу* у пивѣру Лг, ди *уилазу* Ву;

б) *улази* тѣмо Вн, *улаз* овѣм у кѣћу ДД;

в) *уилазим* У, *улази* Бд, *улази* Ву Гр МК Т, *улазу* В Вн Ко У, *улазе* ДД;

улази Гл Ос Са, *улазише* В;

улазио М, *улазила* сам М, *улазили* К;

г) *уилази* Вн.

4.256. Глагол *сићи/силазити* не познаје варијанту *саћи/салазити*:

а) *сићем* Гр К С У; *сићи* Гр;

б) *силазим* У, да му *силази* МК, *силазише* У.

Глаголи друге врсте

4.257. Глаголи типа *вејати*, *грејати*, *сејати*, *смејати* у свим облицима редовно имају вокал *е* испред сонанта *ј*:

вѣје Вн Ла У, *вѣе* Ли Су, *извѣје* Др, *извѣем* Вн, *вѣјао* Р;

да се *грѣем* Ск, *грѣеш* Ву, да се *грѣе* Ли Ш, *грѣе* МК Су, *грѣемо* В, *грѣемо* МК, *грѣју* се В, *загрѣе* се П, *изгрѣе* П, да се *огрѣе* Вн Ла, да се *ѡгрѣе* Р, *ракија* се *ѡгрѣе* Ли, *угрѣем* Лг, *угрѣем* МО, *угрѣеш* С, *угрѣе* се В Ск, *угрѣе* Вн Ли, *угрѣемо* Гл, *угрѣемо* Р Су; *грѣали* су Ли, *огрѣјало* Ву, *угрѣјо* Ла Лг, *угрѣјала* В;

сѣјем Ла, *сѣем* Ву Ла, *сѣјеш* Ла, *сѣеш* Ву Ла, *сѣје* Вн Ла МО Ск У, *сѣе* Ву Ку Ла МК Р С Су, *сѣјемо* В ВД, *сѣемо* ВД Ли Су Ш, *сѣју* Р, *ѡсѣем* Ли, *ѡсѣеш* Р, *ѡсѣје* МП, *ѡсѣе* Са, *ѡсѣјемо* Др, *ѡсѣју* Су, *ѡпросѣеш* К, *ѡпросѣеш* Вн, *ѡпросѣје* К, *ѡпросѣјемо* В Гл Др Ш, *ѡпросѣемо* В Рд; *ѡсѣј* Са; тѡ сам *сејѡ* Р, *сѣјо* Ос, *сѣјала* сам Ли Лу, *сѣјали* смо Ба, *сѣали* смо Ли, *ѡсѣјала* Са, *ѡсѣјали* Са;

да ми се *смејѣ* ВД, *смејѣ* се Ли Су У, *смее* се Вн, *смејемо* се Вн, *смејемо* се Ку, да се *смѣју* В, па ни се *смѣју* Др, *смеју* се Ву; *смѣјали* смо се Ла, *насмејо* се Ла.

Однос према шестој врсти

4.258. Глагол *бријати* — *бријем* комплетно је прешао из друге у шесту врсту:

бријѡм се МК, *бријѡш* се МК, *бријѡ* се МК Р Ск У, ђн се *бријѡ* Ос, *бријѡ* се В Вн Ли, па се *бријѡ* Ку, *бријѡ* се К, *бријѡју* се В Ск, *бријѡду* се У, *обрѡјѡм* се В, да с *обрѡјѡ* К, *обрѡјѡ* се Лг, *обрѡјѡмо* В, *обрѡјѡ* га Лг; мѡј се ѡтац *бријѡ* Мх, *бријѡ* Р, *бријѡли* се В, *ѡбријѡ* се Бд У, *ѡбријѡн* Ск.

Овакво стање је у највећем делу централне Шумадије (Реметић 1985:348, карта бр. 26), а и у К-Р и С-В, како констатује исти аутор. У банатским говорима Ш-В дијалекта у кикиндској зони овај глагол се мења по другој, а у тамишкој по шестој врсти (Ивић ... 1997:217 и нап. 572 у којој је изнето стање и у осталим говорима који нису обухваћени горе цитираним радом). У Батовцу је овај гл. исто прешао у VI врсту: *брија* га.

4.259. Код глагола *йрайти* — *йерем* једном смо у радном глаголском придеву забележили презентску уместо инфинитивне основе: највише *йерали* кошљуе Го, али: па м *йира* нџе Лг, *йрайти* Ск.

4.260. Глаголи типа *оштирати* — *оширем*, *йросштирати* — *йросширем*, *разасштирати* — *разасширем* углавном се конјугирају по другој, а спорадично се може срести и понеки облик по шестој врсти:

па се *йросштира* Ку;

и нџе да с *ошйире* Кр, па с *ошйиремо* Р; *йросшйире* ўжа МК, *йросшйиру* Ск, тџо смо *йросшйирали* под нџс Ку; *разасшйиремо* В.

4.261. Глагол *рвайти* — *рвем* не прелази ни у шесту врсту презентским наставком -а (као што је нпр. у Батовцу *рва се*, *рвали се*) или инфинитивном основном -е, као ни у осму спојним вокалом -и у презенту, што је све случај у говорима Баната (Ивић ... 1997:217–8). У нашој зони забележили смо неколико примера и сви се конјугирају по другој врсти:

рвџемо се В, *рвџеду се* В, да се *йоровџемо* Ли, *рвџџџу се* ВД, *рвџџџу се* Ли, *рвџџу се* Вн; *йоровџали се* Вн.

Видимо да су чешћи примери с девокализованим р.

4.262. Шаренило облика које глагол *йикайти* показује нпр. у централној Шумадији (*йикем*, *йикејем*, *йикам* Реметић 1985:349–352, в. карту бр.27) у нашој зони изостаје, будући да је он углавном прешао у шесту врсту:

йикам Мх Бд П Се У, *йикаши* Гл П С Т У Ш, *йика* Ба Вн Ву Гр Др К МО Мх Р Са Су Ш, *йикамо* А Вн Ли Ос, *йикаџу* П, *йикала* Бд ВД Вр Го Кр Ло Мх Ос Ра Рб С Се Т У, *йикала* Ск, *йикало се* А Вл Рд У, *йикало се* Ло Ск, *йикали* смо Бд К Кр Рб Ос У, *йикали* смо Ло, *йикале* смо С; *изайикам* Се, *изайикаши* Вн С, *изайикамо* В Су У, *изайикаџу* С, *изайикала* К МО С, *изайикала* Са, штџа сам ја *йоикала* А, штџа сам ја *йоикала* Ск, *йикање* Ос; *йикано* В Др Ос Ш, от сџкања *йикани* Мх, *йикане* Ск. Овакво је стање и у Батовцу: *йика*, *йикају*, *йикала* (мој материјал). У спонтаном разговору смо забележили само у Ј *йикџеш*, а по упитнику и: *йикџем* Ј, *йикџем* / *йикџ* СМ, *йикџем* Ра.

Творба имперфективних глагола

4.263. Неки глаголи имперфективни вид творе по моделу -ињайти — -ињем, као што је и у банатским говорима (Ивић ... 1997:218–9):

тџу се *закачйиње* Вн, да се *закачйиње* плџг С, тџо није бйло да се *закачйиње* прџја на јџксер Ск, па ја сам *закачйињо* корџње у кџш Лг, *окачйињала* гџр о грџду С, *оикачйињеш* А; а тй се *измачйињеш* Лг; нйсу такџ џни *заййињали* да рџду Са, дйгне се па

испромѝње децу (измења мајкама децу у љуљкама) Вн, прѐ је Морѝва *измѝњала* корѝто Ли, *размѝњали* ћеркама (дукате) Ли; *укѝњѝа* сѝ тѝ Кр; ѝпет се *ѝомѝња* Ку, *ѝомѝњу* С, да се *сѝомѝње* Ли; *ѝроѝњем* (провлачим) В; *ѝочѝњем* Др, *ѝочѝњемо* ДД, *оѝѝочѝње* В; да ми уѝђе у дѝтелину да ми се *наѝњње* ѝвца Ос.

Глаголи треће врсте

4.264. У облицима који се творе од инфинитивне основе скоро доследно се чува формант *-ну-*:

а) у инфинитиву: а тѝ ћеш *скѝнуѝи* Бд;

б) у аористу: ѝно *брѝдну* Р, *врѝну* га на колиѝбу Ло, свѝ *ѝзгину* Ло, а јѝ кад *јѝрну* у крѝвет Лг, а ѝн *мѝну* глѝвѝм Лг, *свѝну* се Ло, па ка се *ѝрѝсну* Т, кад *уѝкну* једѝн вѝтар ДД, а ѝн *чѝкну* на врата Ло, пѝсле *изѝгнуше* ДД;

в) у радном гл. придеву: *брѝнуо* Б, *брѝнуо* Су, па ме *вѝкѝнуо* Мх, ѝни се *врѝну-*ли ДД, кат смо се *врѝну*ли Лг, *ѝрѝврѝнуо* К, *ѝомѝнуло* се не *ѝоврѝнуло* се ДД, не *ѝоврѝнуло* се П, кад је *грѝнуло* В, бѝше *дѝнуло* ДД, тад је нѝрод мнѝго *изѝгнуо* ДД, оно ѝики нѝрод *изѝгнуо* П, *изѝгнуло* вѝјске Би Го, *изѝгнули* А Вр Ло Лу Ос Т, *ѝогѝнуо* Су, *ѝогѝно* Ву, *ѝогѝнула* Би Лу МП, дѝте *ѝогѝнуло* С, *ѝогѝнули* Бд, *ѝогѝнули* Гл Гр Су, *кѝћкнули* Вн, *крѝнуо* Р, *крѝнуло* МК, *крѝнули* Ку, *окрѝнули* С, *окрѝнуло* Ос, *окрѝнули* Ло МО, *окрѝнули* С, *крѝнула* В, мнѝго ни *лѝкнуло* Ли, *освѝнуло* се Ку, *оѝомѝнуо* С, не *ѝомѝнуло* се Кр, кад би *ѝогвѝрнуо* Вн, *ѝрѝмѝнуо* Кр, *ѝрѝмѝнула* Гл, *свѝнула* У, кад је бѝло *свѝнуло* се Лг, па се *свѝнула* Са, ѝна се *скѝнула* (сишла) ДД, *скѝнула* Ко МО У, *скѝнули* Вр Гр Т, ка смо се *скѝнули* Ко, *сѝнули* М, *сѝнули* му Ло, *уѝкнуло* ДД, *ѝмагнуло* жѝто (учмало) Су.

Однос према седмој врсти

4.265. Примери преласка у седму врсту веома су ретки и јављају се у по једном пункту.

Само смо једном забележили формант *-ни-* у радном гл. придеву у селу В: јѝ и мѝј чѝча смо *брѝнили*.

Глагол *ѝрнуѝи* — *ѝрнем* има презентске и инфинитивне облике по седмој врсти: кат стаде да *ѝрнѝ* Се, кат су ме *уѝрнеле* руке Се.

И глагол *чучнуѝу* — *чучнем* пришао је седмој врсти: а јѝ сам *чѝчила* Др.

Судбина глагола *мѝнуѝи* — *мѝнем*

4.266. Овај глагол је чешћи без *-н-*:

мѝтем Ба Вн ВО Др Ко Ку Ло Лу МП Мх Ос С Са Се Ск Т У, *мѝтеши* А Бд ВД ВО Гл Го Др Кр Ло Мх Ос Р Са Ск Т У, *мѝте* А Би ВО Кр Ли МО Мх Ос Ск Т У, *мѝтемо* В Го Кр Ла Ло М МО Мх П Рд Ск Т У Ш, *мѝтеше* Мх, *мѝту* Вн Го Лг Мх Са Су Т;

мѝти А, дѝ, *мѝти* Бд, *мѝти* С, мѝло *мѝти* В Ко, *мѝти* нѝшто Се, *мѝт* нѝко дрво Лг;

а јѝ *мѝту* под сѝндук од брѝшна и *мѝту* једѝн црѝп С, јѝ *мѝту* У;

меџу Лг МК Мх П Су Т, *меџула* Ву ДД Ли С Са У, *меџула* ВО Мх Су Ш, *меџуле* Бд, *меџули* Кр Лу, *меџули* Вн Др П Т У, *одмеџули* Кр;

меџо Го, *меџо* ВО Лг Са Т У, *меџила* Ко Са, *меџили* Ло, само се Љубомир из-
меџо на тога Ло, *измеџило* се на оца Са; *меџуше* Др;

Само је неколико примера забележено с формантом *-н-*: ја га *меџинем* Се, *меџинеш* Би ДД МК У, а после се *меџине* ДД, *меџинемо* Се Ск; није се *меџинуо* на њи Вн, *меџинуо* Т.

За облике без *-н-* већ је константовано да се јављају у С-В и Ш-В дијалекту (Реметић 1985:353) и понегде на западу или југу од назначене територије (Ивић ... 1997:224). У овом последњем раду указано је и на узроке губљења *-н-*. То су: висока фреквентност овог глагола у говору; дисимилација према осталим сонантима (метнем, метнемо; метнула) или консонантима (меџинем). На појаву синкопе у (нпр. *меџили*) утицали су следећи чиниоци: висока фреквентност; фонетске промене и аналогија према обрасцу *џресе* : *џресла* > *меџе* : *меџила*.

Глаголи четврте врсте

4.267. Као и у стандардном језику неки имперфективни глаголи на *-аваџи* у презенту имају *-аје*:

дајем А Лг С, *даем* Са, *даџем* С Са, *даеш* А, *дајџе* Ск, *даје* Кр, *дае* А Ву Се, *даемо* А Ву МК Са, *додажем* В, *додаже* В, *издаје* се љвече вџера Бд, *издаџе* Ли, четрџ дана му се *издае* Се, *издају* ВД, *џредаје* је младожџњи А, везџе марџицу и *џредџе* се Лг, е сад она *џредаје* онџ Ск, *џридодајџе* ДД, *џродажем* А С, ја то не *џродажем* Са, *џродажеш* Ко, *џродажџе* Р, *џродаже* Бд В Ву Р Се Су, *џродџе* Ко Ла, *џродажемо* Бд, *џродажемо* Го, *џродажемо* ДД, *џродажемо* С Се, *џродажеште* Ву, *џродажу* Гл Р, *исџродажџем* Рд, ми то *исџродажемо* Ло, *раздаје* Кр, *удајем* Лу, да с *удаеш* Ву, да с *удајеш* Ву, кат се *удаје* ВД, да с *удаје* Кр, д *удаџе* А, да с *удае* Вр ДД Ли, да ме *удае* Ву, одма се *удаџе* Ку; ја не *џознаџем* Вн, не *џознаџем* Гр Се, мџда га ја *џознаџем* Р, *џознаџем* Ла, *џознаџем* га Лг, да ли га ти *џознаџеш* Лг, *џознаје* Се, по џсти те *џознаје* М, кад не *џознаје* Лу, по томе се *џознаје* Ск, не *џознаџе* Вр, *џознаџе* се Ш, *џознаџе* се А, не *џознаџемо* се Гл; ал ја ништа не *џризнаџем* Лг, он никога не *џризнаџе* ДД.

Меџутим, забележен је и један пример без форманта *-аје*: Љубицу ја *џзнал* Вн.

Овакав презент имају и други глаголи на *-аваџи* код којих је у стандарду обично *-ава*:

кад *венчаџе* Др, сџт се не *венчају* У, да л *дозвољају* Мх, нека *заврџаје* чарџу Т, ди џу да га *закоџаџем* Вр, ја *закоџаџем* Др, џма пџсе *замџџораџе* девојка Ос, *заџеџџаџе* (закопчава) В, *заџиџаџе* ДД, *заџрџаџе* Р, *заџџриџаџем* МК, *заџџриџаџе* А Вр Ли, *заџџриџаџе* Ск, *заџџриџаџе* Др, *заџџриџаџемо* Р, *зачеџџаџе* Гн, *избегаџе* се то Р, и мџра он да *избежаџе* Бд, да се *избежаџе* Бд, *извиџаџем* се Се, *задрџаџе* А, да *издрџаџем* Вн, *издрџаџем* С, *издрџаџем* Т, *издрџаџеш* Вн, да ти *издрџаџеш* Р, он ме *издрџаџе* Вр, ди то мџже да *издрџаџе* наџрод Ло, *издрџаџемо* Ло, *издрџају* Су, *одрџаџеш* МО, *одрџаџе* ВО, ми *џредрџаџемо* Бџжиџ Ву, мџро сам се *садрџаџем* МО, да *искувџаџемо* Вн, *исџраџаџеш* Вр, *лиџцаџе* Ву, *маркаџемо* (мајкавамо) Бд, *намоџаџеш*

А, да се *наоружаје* ВО, да се *насељае* Гр, почели да се *насељају* Гр, ја *обећајем* Лг, *оиваје* га Бд, нека војска *оикољаје* ни Ло, ми *очујајемо* снопови В, не *ионишћајем* Ск, *иошревљае* С, ми *ирекојајемо* Т, то се *ириближсае* Ку, да га *ипродуваје* вѣтар Кч, да не *ипрокишињају* А, *ипрочишићае* Ву, *раскојае* се Кр, не смеће да *расиараеиће* то Ба, има још ту да *раишишићае* Кр, ди је често *раишчујаје* се Ск, а ја *решајем* Ву, *решају* Ву, она и *саслушаје* Лг, ја *видим* да он *вѣ смалаксаје* МО, па да се *умиљају* Ск, ово се *уиошребљаје* ВО.

Презент на *-аје* јавља се и код глагола на *-иваићи*²⁵ који у стандарду имају *-ује*: он не *дошераје* У, *дочекаш* Вр, *дочекемо* Гл Ос, што свиљу *исшерае* А, он ће да те *исшерае* у лаж Ла, *исшераје* Гр, што свиљу *исшерае* А, *ипречекaje* ВД Мх, *ипречекaje* и Кр, *ипречекaje* ме Ба, људи *ипречекaje* Вр, *ипречекaju* сватови Бд, кад је почело да се *свањае* Ло, *смркњаје* се Др, кат сунце *смркњаје* се МО, да се тај *народ сроћаје* Лу.

Овај формант је забележен и код глагола шесте врсте на *-а*: *влашћаје* В, *класае* К, *класаје* Кч, кат почне да *лишћаје* Бд, *ножсае* К, *ножсае* К, *ножсаје* Кч, *очујаје* се сноп Мл, *свилае* Бд К Су, *свилае* К Се, *свилаје* В.

У следећем примеру презент је у корелацији с инфинитивом *ослобоћаваићи*, а не с *ослобаћаићи*, како је у стандарду: *ослобоћајем* се војне дужности ВО.

Однос *-аваићи* : *-ајем* Белић (1973:22) тумачи постојањем паралелних образовања гл. типа *даваићи* — *давам* и *дајаићи* — *дајем* код којих је касније, под утицајем типа *куйоваићи* — *кујујем*, *иљуваићи* — *иљујем* дошло до укрштања основа *даваићи* — *дајем*, при чему је спроведена тенденција да у презенту имамо формант *-је*, а у инфинитиву његово одсуство.

Код глагола с презентом на *-аје* уочавамо три основна акценатска типа: *-aje*, *-aje* и *-aje* (*издржашеи*, *решају* и *издржaje*). У вези с овим треба рећи да су прва два типа чешћа, као и то да последња два имају и своје варијанте: *-aje/-aje* и *-aje* (*издржaje* *искувајемо* и *избежaje*). Све акценатске варијанте, осим типа *избежaje*, коегзистирају у истом пункту, а и код истог информатора. Наведени акценатски тип везан је само за Бд, говор с новоштокавском акцентуацијом у којем се среће и тип *избежaje*. Слични акценатски типови уочени су и у говору Банатских Хера и Метохије (Ивић 1958:341–2).

Још 1958. године Ивић (1958:341) је, на основу тадашње литературе, утврдио да је презент итеративних глагола на *-аје* раширен у два ареала К-Р дијалекта — у Метохији, најјугозападнијем делу, и на северу, у долини Велике Мораве и око ње. Овај ареал се наставља у јужном Банату (Ивић н. д.) и нарочито у Крушчици. Ова зона је утицала и на суседне говоре тамиске зоне у којима се као изузеци јављају форме *венчаје* (Ивић ...1997:225). У трстеничком говору (Јовић 1968:132) ова образовања су сасвим ретка. У ресавском говору такође налазимо ове облике (Пецо — Милановић 1968:349). У Левчу (Р. Симић 1972:425) се презент од глагола на *-аваићи* гради помоћу *ава* (*дава*, *решава*) и *-аје*, при чему је пр-

²⁵ Не би требало искључити могућност јављања инфинитива и на *-аваићи*, али, будући да се овај глаголски облик не јавља тако често и да одговори на директна питања нису поуздани, ми не можемо са сигурношћу ово тврдити.

ви чешћи, а други углавном везан за глаголе типа (*и́ре-, и́ро-, исй́ро-*)*давайти, ио-знавайти, и́ризнавайти*, али и за неке друге: *венчају, зашчрају, исйуњае, ослобођаеш, укойају*.

Овај формант такође се може наћи и у неким црногорским говорима. Бранко Милетић (1940:470) за црмнички говор констатује да се наставак *-ајем* делимично чува у презенту глагола с инфинитивном основном на *-авайти(u)*. У говору Бјелопавлића (Ћупић 1977:92) код овог типа глагола јавља се формант *-аје*, а само изузетно *-ава*. У староцрногорским средњокатунским и љешанским говорима код глагола на *-авайти* јавља се колебање у облицима презентске основе *-ајем/-ајем* и *-авам* и не може се тачно утврдити који облик преовлађује. Једино је извесно да је иза палаталног сугласника корена (а нарочито на *-ј-*) обичнији формант *-авам* (Пешикан 1965:168).

4.268. Код глагола с инфинитивном основном на *-авайти* у презенту се, поред *-аје*, ређе јављају и *-ава* и *-ује*:

а) *-ава*: *дозвољаваши* МП, *завршава* В, *завршава* БД, *завршавамо* БД, *изгрејава* У, *извињава* В, нити *обишава* Кр, *обожавам* БД, *одржаваши* МО, *окушава* ме Лг, *ипродужава* БД, *ипродужавају* БД, да се *сјасавам* Ло, па ми се *узнемирава* срце МО да краљ и не *узнемирава* Т, *уиошребљавамо* МО Мх Рд, *цркава* Мх. Употребом *-ава* ови глаголи остају у VI, а други јој, пак, прилазе из IV: *ипреудава* ДД, и она сà ћерку *удава* ДД, *ипродава* Су, *ипродавај* Су, *давај* Су.

б) *-ује*: *васкрсјемо* Др, ја се *изражјем* Би, чим пòчне да *лиисје* Ш, да не *мањкју* (кокошке) Су, *објашњју* В, и она *ошкључје* врата Лг, *ипроверјеш* Ли, а Мара *ипродужје* Лг, *кокошке* његове нит су ме теле да се *разлежју* да насађуем Се. Ови глаголи су из шесте прешли у четврту врсту.

4.269. Глаголи с инфинитивном основном на *-ивайти* у презенту, поред већ споменутог *-аје* (4.267), обично имају формант *-ује*, а ређе *-ива* и *-ава*:

а) *везуем* БД, *везјем* Вн Ла Т, *везјем* Ву С Се, *везјеш* Ли Се Т, *везје* А Ву Ко Ку Ло МК Р Су, *везје* ДД Др Ш, *везје* БД, *везјемо* А Ли Су, *везјемо* В, *везју* А ВД Вн МО Су, *иовезјемо* Лг, да се *ипревезје* Гр Ла Су, *дочекју* Ло, ја не *доштерјем* (улепшавам) ништа Би, *заграђјеш* А, да га *загушјем* (тесто) Др, па идеш па *задужјеш* па *одужјеш* Ск, *задужје* Р Т, *задужјемо* Вн, *замазје* Ли, *замењују* БД, *замешјемо* Рд, идеш и *зайаље* куће Др, *зайрашје* Ку, *зарађе* М, *захваље* се МП, не *избацјемо* Т, *издарје* Рд, *искључје* Р, *исйийјем* Кр, *исйийјеш* МО, *исйийје* Лу, *исйийју* Ло, *исйлађјемо* Ко, *исйлађјеш* Ко, *исйерје* Лг, *исйерју* Ли, ако сам нешто сањала, ја ништа њему не *казјем* В, *казјем* му да бну С, нембј да *казјеш*: сад ме заболела рúка, сýтра нóга С, *казјеш* Су, а разумеш свешто гòд ју *казјемо* Ск, *исказје* ДД, *иоказјем* Др, *иоказју* Ву, зóра се *указје* С, *наваљује* Вр, *награђје* Р, *намирјеш* Ск, *найлађе* ВД Ву, *наређјем* Р, *наређјеш* Т, *наређе* Лг, *наређју* МО, *наручје* В, *обграђју* Др, *овлађју* Вн, *иогвирје* Ла, ми ај да *иодвечеркуемо* Су, *иодмирје* Ли, сат се *иојављује* Ку, *иошйисје* Т, *иошйишју* се Ск, *ипрешје* ДД, ја се *ипрешјем* Ба, да га *ипрешје* МК, па се *ипрешјемо* Вн Мх, да

се *пречешћују* Ск, да се *раздужуеш* Р, *размешуе* ВД, *распробљујем* М, *расаћујем* В, да с *ујисуеш* ВД; *везуј* Ло, *нарећујите* Т.

У следећем примеру уместо имперфективног *свањ(иваши)* имамо у презенту перфективни корен *сван(уши)*: *свануе* се ВО.

б) *везива* МО, *дарива* Вн, не *исииивам* га Кр, *нарећива* Ш, *ноћивам* Лг У, *ноћиваи* Гл, *ноћивамо* Бд, *пресаћива* У, таман се *расвањива* Ш, ујутру чим се *свањива* Р, кат се *свањива* Ск, *ујлаћивају* Бд;

в) *дошеравам* мало *тê ранê* Гл, *дошерава* се вршалица Гр, или да га *обезврећивам* Би, *погурива* Лг, *ти мене не премећиваи* В, *колач* се не *пререзива* Бд.

Само у једном пункту МК уместо *избацаиваши* — *избацавам / избацујем* забележили смо следеће облике: да не би *избáчала* *клòбук*; на другу *рүпу избáца* *ваздух*.

4.270. Глаголи типа *извлачиши* у презенту и императиву имају аористни корен *извук(ох)* и формант *-ује*:

а) *извукџем* Ло МП, *извукџеш* Вн, *извукџе* Вр Ву Ск, *извукџемо* Су, *завукџе* Кр, *повукџеш* Кр, *повукџе* Р, *повукџеш* Ли Т, *повукџе* Т, да с *увукџе* Су, *обукџем* Ли, не *обукџе* М, *обукџу* Р, *пресвукџу* се Кр, кат се *пресвукџу* Кр, па никакo се не *свукџем* Мх, *свукџу* се гóли Вр.

У једном случају смо забележили палатализован корен и презентски формант *-ује*: *развучуе* Кр.

б) У императиву у истој реченици један информатор је употребио и формант *-уј*, али и *-увај*: а он каже ма *свукџвај* се ти, немò да забушаваш, него се *свукџ* Мх.

в) Облици од инфинитивне основе: *навукивали* МК, *то сам обукивáла* *ја* Ск, *тê* смо *сүкње обукивáли* Ск, *такò* су не *обукивáли* Мх, *нисмо* се *обукивали* у свилу Су, *пробукивáли* Р, *затò* с òни *повукивали* у мочваре Рд, *повукивáли* Су, у старò време се развијало, *развукивало* *тêсто* Кр.

4.271. Код већине глагола формант *-ива-* остаје у облицима изведеним од инфинитивне основе, једино код *ноћиваши* ређе се срећу и облици с *-ева*:

а) *доделјивало* се Р, *нису зашиљивали* У, *истеривáли* Лг, *ноћивò* Р, *ноћивáо* Р, *ја сам ноћиво* У, *ноћивáла* сам Ск, *ноћивала* Лг У, *ноћивали* Су, *ноћивáли* Гл Ск, *ноћивáле* Ли, *ошкуйљивò* Ск, *подмећивали* (квасац) В, *пречекивáла* Лг, *сараћивò* Лг, *сарањивáле* М.

б) òни *там ноћевали* В, *ноћевáли* Вн.

4.272. Међутим, основе *-иваши* и *-аваши* могу се међусобно замењивати:

а) *дошеравали* Гр, *истеравали* Бд, *дочекавали* С, *пречекавали* Кр, *премећавала* В;

б) *дозвољивао* ми Р, *тèк* се *расвањивало* П, *кад* га *саслушјивали* Ло, ал *нисам* га *ујошребљјивала* М, *ујошребљјивáли* Р, *ујрошашињиво* Бд.

4.273. Глаголи с инфинитивном основом на *-оваџи* у презенту углавном имају *-ује*, а само код *коваџи* и *сноваџи* јављају се старији облици по другој врсти с формантом *-ове*:

а) мислим да ћу да *божџићкуем* Ло, а канда ћеш ти да *божџићкуеш* кот куће Ло, ја не *болџем* ДД, не *вѣрујем* Мх, не *вѣруе* Ву, *гаранџуем* Др, *гладџе* Са, *дарџем* Ла, *дарџеш* Р, она га *дарџе* Бд, ај да се *дарџе* Ш, млада *дарџе* ДД Ли Рд, па кад бѣде пѣсе да се *дарџемо* увече Ла, *дарџу* Бд, *дорџкуем* А, *дорџкуе* ВД Ла Су, *дорџкује* Т, да се *жрџивуе* Ку, ако те *инџерѣсуе* Лг, *инџерѣсује* Мх, *кџе* П, *кџе* Ј Рб, *оџкује* Ла, *поџкуеш* П, ја не *куџуем* В, *куџе* Ба Гл Р, *куџемо* ВД, *лџмиуеш* Бд, *лџмиуе* Бд Вн, *нџеуе* Су Ш, *нџеуемо* Вн Ву, *нџују* Ву, *однџеуемо* Рд, да с *однџеуе* Вн Рд, *јаџке* се Ло, *послџуем* МО, *послџемо* Вн, *поџиџуем* Бџга М, *поџиџуе* ДД, да се *поџиџуе* Р, *поџиџуе* М, она нај ме *поџиџује* Ш, *поџиџују* Вн ДД Ш, *џу* да *џраџникуем* Се, *џраџникуемо* Бд, *џрџиџенуе* МК, *џуџуем* Са, *џуџуе* Ву Се, *џуџује* Ш, не *џуџуем* ја МО, *џуџе* Вн Др МО, *џуџује* П, *џуџују* Др, он се *раџдује* ВД, *саџ* се *раџдуе* Ос, *раџдујемо* се П, ни и терали да *раџуу* Ос, *редџемо* Ку, *свџиџкуемо* Вн, *снџе* ВД, *снџемо* Вн, па се то *оснџе* (о ткању) С, *џрџују* Лг, *фруџиџукуемо* Су, *џиџриџуе* В, да ве *џиџџуем* Ву;

б) *ковѣм* В ВД, *ковѣш* кџсу МК, *кџве* В, *ковѣмо* кџсу А ВО, *заковѣм* Ба В, *заковѣм* В, *заковѣ* се даске Ш, *заковѣ* се Ли, *заковѣмо* А, па се *заковѣ* А, *оџковѣм* В, *оџковѣш* је МК, да се *оџковѣ* МК, *уковѣ* Вн; она се *сновѣ* Су, *сновѣмо* Р Су, онда се то *основѣ* П, *основѣмо* Р Су.

Павле Ивић (1957:274) је одредио ареал ових облика рекавши да се они срећу у П-Т, К-Р и С-В дијалекту. Тада цитираном списку радова додаћемо оне који су објављени након тог времена.

Александар Белић (1999:322) наводи три глагола (*ковем*, *џровем*, *исџрове* = *изгуби*) који имају презент по другој врсти, а овај други и по четвртој. Новији истраживачи углавном налазе два. Тако је у Лужници Љубисав Тирић (1983:85) забележио само глаголе *џровем* и *сновем*. У говору Ниша и околних села (Тома 1998:214) глагол *коваџи* увек иде по другој врсти, а *џроваџи* по четвртој. У напоменама 245 и 246 исти аутор указује на судбину ова два глагола у осталим говорима овог дијалекта.

У ресавском говору (Пецо — Милановић 1968:350) само глагол *коваџи* има облике по другој врсти *ковем*. У трстеничком говору (Јовић 1968:131), као и у нашој зони, двојни облици, по другој и четвртој врсти, срећу се код глагола *коваџи* и *сноваџи*. У Левчу (Р. Симић 1972:426) само код глагола *коваџи* спорадично се јавља презент по другој врсти. У цитираном раду у напомени 227 наведен је Жупски Александровац и Брус, Вучитрн и Пећ и Врњци. У Крагујевачкој Лепеници (Вукићевић 1995:183) наведен је само глагол *коваџи* с презентом *ковем*.

Тачна је констатација Павла Ивића (1994:274) да се презентски облици *ковем* и *сновем* срећу само у једном делу С-В дијалекта. Тако је у говору Галипољских Срба (Ивић 1994:274). У говору Раче Крагујевачке (Р. М. Павловић 1982:39) ови глаголи се конјугирају и по другој и по четвртој врсти. Међутим, у целој цен-

тралној Шумадији (Реметић 1985:356), па према томе ни у космајским селима, најближим нашој територији, не налазе се облици по другој врсти. И у говору Бигрочића (Ивић 1978:168) глагол *коваџи* не иде по другој, већ по четвртој врсти.

4.274. У облицима изведеним од инфинитивне основе доследно се чува формант *-ова-*, осим у два примера у којима смо забележили *-ува-*:

а) нисам *бѣдовала* за ништа Са, ту смо *биваковали* ујутру Ло, *гладовали* Са, *гладовали* Са, ја сам *даровала* све ВД, само се сви *даровали* Бд, *даровање* (на сахрани) Гр, (али и *даривали* смо ВД), највише смо мајку *жѣљковали* (погинула) Ш, ништа нисмо *жудовали* Др, *зймовали* Ло, до сат сам *койова* Са, *куйовне* Ск, *идишйово* Се У, *идишйовала* Ла МК С, *идишйовало* Кр Лу Р, *идишйовали* П, *йразниковали* Бд, *йргово* Са, *йрговали* Са, *йлинговала* Ло;

б) нисам *куйува*ла већ, ја сам *куйува*ла њиве М, *йцува*о је Су. Релативно ретко се среће *-ува-* и у трстеничком говору (Јовић 1968:132). Глагол *сликаџи* може добити и формант *-ова-* у перфекту:

а) кат се *сликово* Са, *сликовали* њни Мх;

б) *сликала* сам се Ба Мх Се Ш, то смо се *сликали* Кр, њни ме *сликали* У; уп. и презент који не прелази у четврту већ остаје у шестој врсти: тама се *сликам* Се, да се *слика* П, *сликају* се Вн.

4.275. Глаголи типа *добџи* у презенту се чешће срећу с облицима на *-ије* од оних без тог форманта:

а) *дѣбијем* Би ВО ДД М МО Мх Р, *дѣбијеш* ДД Др Ла МО Ск, *дѣбиеш* Ли, *дѣбије* А Вр Ву Гл Гр Ла ММО ПР Т, *дѣбије* Р Ш, *дѣбие* А, *дѣбијемо* Бд ВО Вр Кр Ку Рд, *дѣбиемо* МК, *йзбије* Ву, *набијем* Р, *ѣбијеш* МО, да *йѣбије* коље Лг, да не *йѣбие* Ло, њн *убије* МК, *завие* Ли, *завиемо* Са, *завијемо* В, *рзавијемо* В, *зайијем* Вн, *зайијеш* Ос, *кријем* Лг, један се *крије* Гр, *йѣкрие* ме Лг, *йѣкријемо* Т, *крв* само *лије* Ло, *йѣдлијем* Ла, *йѣдлијем* Ла, *йѣдлијеш* Ли, *йѣдлијемо* Р, *йѣлие* Ли, *йије* Лу, *йијемо* Ш, *ијем* М Мх, *ије* Ос, *ијјемо* М, па се *саије* А;

б) ја *дѣбим* А, йшо сам неколко пут да је *дѣбим* Лг, ал нисам мѣго да *дѣбим* Ск, *дѣбим* Кр, мѣго си њу да *дѣбиш* Лг, те *дѣбиш* повѣсмо Ло, да *дѣбиш* Т, *дѣбимо* Т, ви ћете да *дѣбише* позив Т, па гѣр клас, а на среди *йзби* овако нож Т, кад ја *наби* Р, *ѣбиш* МО, са да га *йрѣбим* Мх, да га *ѣбим* Мх, са ћу т *ѣбим* ѣдма Т, да га *ѣбимо* Вн;

и кат се *йѣдди*, ми љземо то *ѣддило* Р, и гѣр се *йѣкри* Вн, да *йѣкримо* Т, па га *йѣдлиш* Ск, њн га само маѣло *йѣдди* Ск, па *йѣддимо* зѣтин Ос, таман њн отидне, ја *йѣддим* чашу Лг, ако *йѣддимо* ако не *йѣддимо* МП, ми *савдимо* се до земѣ А.

Одсуство презентске основе на *-је-* најчешће је код глагола (*-биш*и), али се појава шири и на друге глаголе. На овај начин ови глаголи се прикључују седмој врсти *добџи* — *дѣбим* као *носиш*и — *носим*.

И говор Банатских Хера (Крушчица и Кусић) познаје ову особину, али само код глагола *добџи* (Ивић 1958:342).

Трпни придев код ових глагола испред наставка *-ен* има или *в* или *ј*:

ја сам била бивена Мх, њни су њобивени П, рањена сам у нѡгу, убивена Бд, убивени Ос;

тѡ је набијена зѣмља дѡбро Др, свѣ маљевима набијена Др, па пѡсе ѡпет је-
дѡн убијен Ос, убијен У, тѡ је свѣ ѡицијено Лу.

4.276. Глагол *умиѡи се* обично се јавља с једним иницијалним *с-* насталим елизижом вокала *-е* у облику *се*. Пут настанка облика *сумиѡи* показују следећа три примера: *да с ѡмијеш А, да се сѡмије Ла, да с сѡмијем Ра*. Следе остали примери: *сѡмијем се ВД Ла, сѡмијем се сапуном РБ, да дѣцу сѡмијем Ла, сѡмијем га Ш, сѡмије се Ск, ми га сѡмијемо Вн, сѡмијемо се Се, да се сѡмијемо сви Ш; иди се суми Вн; сумила сам се ВД, сумили Др*.

Само смо један пример забележили, и то на директно питање, без *с-*, а један у спонтаном разговору с префиксом *о-*: *ѡмијем се МК и ѡмијемо снопови В*.

Глаголи пете врсте

Однос према другој и шестој врсти

4.277. Глаголи типа *меѡаѡи* — *меѡем* вишеструко су интересантни. Тако се презентски облици могу конјугирати по петој и шестој врсти:

а) нећу да је *врѡем Вр, врѡем се Лг, ел се врѡеш ти К, врѡеш Т, врѡе Лг, ѡн ме врѡе У, врѡемо ВО, ми врѡемо Нѣмца Лг, ми се не врѡемо више Лу, и врѡемо се кѡћи Т, неки се врѡу А, врѡу В, ѡни га врѡу Гл, врѡу се Ос, да га ѡреврѡе Гр, кад ѡн с осврѡе Са, сврѡе МК, дрѡкѡеш Бд В, дрѡкѡе А Го Ку Т, дрѡкѡемо П, дрѡкѡу М МО, жвѡѡем ДД, заѡѡеш МО, заѡѡе Се, заѡѡемо МП, заѡѡу Се, завѡѡу Ло, за ништа се не ѡривѡѡем Ло, заѡрѡѡеш (затрпавати пепелом, нагртати жар) Вн С, каѡѡѡе кѡша У, меѡем Вр Др Ла МК Ос Су, меѡеш Бд Гр Мх Ос Са Се, меѡе А В Д Вр Го Др Ло МО Мх Т У Ш, меѡемо А Кр Ло Мх Са Су У Ш, меѡу А ДД Кр Ос Т, меѡеду Се У Ш, замѡе Би, намѡеш А, ѡмеѡе ВД, насрѡу на мѡн Т, облѡу Бд, обрѡеш МО С, обрѡе се А Кр М МО, обрѡемо Су Ш, окрѡеш А, окрѡе се тѡчак, окрѡе се време Кр, ѡрегрѡемо лѡзу Ву, скакѡѡе Ба, смѡѡу (сметају) Бд, а ти шаѡѡѡеш У, шаѡѡѡе МП;*

Код појединих глагола у корену среѡемо напоредну употребу вокала *е* и *и*: *размиѡе онѡ прѡѡу (Су) према знатно чешѡем меѡе; да се не сриѡу (Су) према чешѡем ја среѡем њѡга (Р); ѡреѡѡѡеш (Ву) према саѡлѡѡем се (МО)*.

б) и ѡн доѡѡа А, да заѡѡа нѡрод вѡду У, узѡше да излѡѡау Ло, меѡам Вн, меѡѡа Др Ш, меѡѡш Се, меѡѡ МО, у крила меѡѡ, меѡѡ У, меѡѡмо Бд, меѡѡмо Ш, кѡпи-мо онѡ жѡто па меѡѡмо на сноп У, меѡѡу Би, меѡѡу Др У, меѡѡају Ла, меѡѡду У, окрѡѡа Ш; окрѡѡајѡе Ло. Меѡѡутим, у два пункта бележимо и неизмењен сугласник корена у презенту: неѡо *меѡѡ*, неѡо не *меѡѡ* Рб, *меѡѡ* СМ, *меѡѡѡи* рѡдом Рб, *меѡѡѡу* Рб, *меѡѡѡј* СМ.

У овим примерима присутне су аналошке промене *меѡѡѡи* — *меѡем* (V вр.) > *меѡѡѡи* — *меѡем* (II вр.) > *меѡѡѡи* — *меѡам* (VI вр.). Прелазак глагола из друге у пету врсту забележен је у К-Р, С-В и Ш-В (Реметић 1985:358–9, нап. 1035). Ово-

ме списку треба додати и студију о говорима Баната (Ивић ... 1997:226–7) у којој је констатовано да се ареал ове појаве првенствено протеже у екавским говорима од Косова до Поморишја. У напомени 578 наведена је и новија литература за екавске говоре, као и за оне ван овог подручја.

И прелазак из друге у шесту познат је и другим говорима. Тако је та појава не баш ретка у кикиндској зони банатских говора, а среће се и у неким селима румунског Баната (Ивић ... 1997:218 и 227). Двојни облици (*огрђам:огрђем* итд.) забележени су у Елезовићевом *Речнику косовско-меџохијског дијалекта* (цит. према Реметић 1985:358, нап. 1054). У централној Шумадији ови облици су сведени само на неколико примера (*срѣћаиш, мѣћау, мѣћаиш* н. д.).

4.278. У инфинитивној основи јавља се формант *-а-*:

а) иза нејотованог сугласника корена: и *врѣио* ме мѡј ђчув Т, па пѡсле смо се *ѡврѣиали* кѡћи Го, свѣ *меѣиѡ* лѣд А, *меѣиѡ* Мл, сѣр се *меѣиѡ* Гл ДД, кат сам ја *меѣиѡ* С, *меѣиѡ*ла Др Ос, *меѣиѡ*ла сам Ко, прѣ се *меѣиѡ*ло пѣпо Мх, *меѣиѡ*ло се Мл, цвѣтови се нѣсу *меѣиѡ*ли Гл, слѡму смо *меѣиѡ*ли Мх, *меѣиѡ*ли Ос, мѣ смо тѣ *меѣиѡ*ли Т;

б) иза јотованог сугласника корена, што је нешто чешће: ја се нѣсам *врѣѡ* Р, *ѡресврѣѡ*ла (пресипала) Кр, ѡна је *завѣѣѡ*ла вѡду Лг, *завѣѣѡ*ли вѡду Вр, ка смо се *крѣѣѡ*ли Ло, *меѣѡ* МО, *меѣѡ*ла Го У, *меѣѡ*ло се и слѡма Ли, *меѣѡ*ли су А Го К Т, *земеѣѡ*ли бѣгарски Р, па сам код нѣ *ѡмеѣѡ*ла Са, *ѡмеѣѡ*ли Т, ватрѡљи прѣ били што су вѡтру *ѡрѣѣѡ*ли Ли, *ѡрихвѣѡ*ли Ли, и тѡ сам свѣ *свѣѡ* Лу, *сѡлѣѣѡ*ла је П, прѣћом *ѡѣлеѣѡ*не Бд. Примери овог типа показују да би и инфинитив могао бити с *-ѣ-*.

4.279. Глаголи с кореном на *-к, -г* углавном имају јотован сугласник у презенту, дакле, остају у петој врсти:

вѣчем Ву Ло, мѣ *вѣчемо* ДД, *зѡбрѣчем* (тесто) Др, *кукѡриѣчем* В, *мрѣ* се А, *ѡсрѣчемо* С, *рчу* Ло, *скѡчем* П, *ѡрескѡчу* Лг, *сѣчемо* А, *умѡчу* Ла, ја једнако *ѣчем* за тѡбом Лг; тѣ *лѡжеш* Са, *лѡжу* Др Ло, *налѡжемо* А, *ѡлѡжемо* У, *ѡмѡжемо* Бд, *сѣрѡжеш* А, *сѣрѡжѣ* Др; *лѣжи* Лг, ѡде *лѣжи* Мх.

Мањи број глагола прелази у шесту врсту: *вѣкам* Ш, *вѣку* Ш; ја не *лѣгам* да се не крстѣм М, ѡдма се *лѣга* П, прѡстремо дѡле шѡшу па *ѡлѣгамо* Ск; *лѣгај* Са; тѡ сас пѣпо што бѡјем тѡ млѡго *ѡмѡга* Ш, мѣ *ѡмѡгамо* кат стѣгнемо Кр, да мѡже да *слѡга* жѣто Ку, *слѣга* се Кр.

Код глагола (*из-, ѡ-*)*скакаѣи* среће се јотован сугласник корена, али презентска основа шесте врсте: *искѡча* Ш, *искѡчај* Ло, лѣпу свѡна, пѡбуна, јѣ, мѣ *ѡскаѡчемо* свѣ, штѡ је тѡ Вн.

Презент глагола *сѣриѣи* и *сѣризѡи* има измењен сугласник корена, те је отуда у 3. л. пл. могућа и промена врсте. Наиме, овај облик је из пете (*сѣриѣу* ако је инф. *сѣриѣѣи*) али исто тако и из прве (*сѣриѣу* и аналошко *сѣриѣѣу*) могао dospети у шесту врсту: маѡзе па се *сѣриѣѣѣу* ѡвце Ск.

4.280. У инфинитивној основи скоро доследно се чува нејотован сугласник корена: *вѣкѡ* Са; а ѡни *лагѡ*ли Ло, и мѣ кѡко смо *ѡлѣгали* Ло, *ѡмѡгали* Бд, *слѡгѡ* слѡва Ву, кат сам ја *сѣрѣгѡ* А.

Само у једном примеру забележили смо аналошко продирање презентске основе у радни гл. придев: али странци мно̀го и *йомājали* кад је (цркву) прāvили Кр.

4.281. Глагол *кайаџи* — *кайље* у нашој зони углавном иде по петој врсти:
кайље Го Ку МК У, па се *искайље* ВД, колико *искайље* Го, *искайље* Кр Са Су; *кайале* ми сѹзе на њѳга М.

У нашој грађи се нашао само један пример промене овог глагола по другој врсти (в. и т. 4.290): па га пѹс окāчимо те се *искайе* онā сѹрутка Р. Овако је нпр. и у Заплању (Ј. Марковић 2000:184), што говор овог пункта, с обзиром на порекло становништва, доводи у везу с говорима југоисточне Србије.

4.282. Код два глагола у презенту смо забележили нејотован сугласник корена, што је знак да су изједначили инфинитивну и презентску основу и тиме пришли VI врсти: и тѹ се обйѳе, *сийзамо* ѳвде Ло, *ниѳа* по градѳну Р.

Однос према седмој врсти

4.283. Глагол *јахати* — *јашем* скоро је у потпуности прешао у седму врсту:
а) *јашим* Ву П, *јашии* А П, ѳн *јаши* Бд Гл МК Ш, *јашимо* Ло, свāка кѹћа *йојаши* коња П, *йојашмо* сам П, артиљѳрци *йојашили* леваѳе Ло, *йојашили* мй П, ѳн *сјаши* МК, *узјашим* Гл Се, ѳн *узјаши* В Ли, *узјахо* Ли, *узјашу* Мх; *йде јашѳћи* В, *јашѳћи* Ш;

б) али спорадично и: *јашем* ДД, *јашем* П.

Однос према осмој врсти

4.284. Глагол *мирисаџи* — *миришем* има само облике по петој врсти: *миришем* В, *мирише* ВД К Мх Рд С Се Ск Су Т Ш, *замрише* Р Т, *мерйше* Ву Ла МК Мх.

Забележили смо један пример преласка гл. пете у осму врсту: баба *квѹчи* (о Божићу кад се уноси слама) Ли.

Поједини глаголи

4.285. Од глагола *слаџи* бележили смо облике презента и императива с вокалом *а* у корену: *шāље* В, *шāљу* ВО, *йошāљем* П, ѳн *йошāље* ВО, свѳ се тѹ *йошāље* Ла; *йошāљи* ми Ко.

4.286. Углавном презент глагола *казати* — *кажем* претрпео је низ фонетских промена: *кажем* > *каем* > *кам*; *каже* > *кае* > *ка*; *кажеш* > *каж*:

кажем свѳкру Ла, *каже* Кр, *кажеду* Др;

па *каем* ти Кр, ка ти *каем* Ла, ја ћу нѳшто да *каем* Ли; *кае* Кр, ѳна *кае* Ла, ни ти *кае* добар дāн Ла, нек дѳђе, *кае*, код мѳн Ло, нѳн чѳек *кае* Ло;

како да ти *каѳм* В, како ти *каѳм* Ву, ја прāво да ти *каѳм* Кр, ја *ка* мā свѳкрви Ла; нѳму *ка* нйшта Кр;

ниси смѳо да *каж* Гл; *каш* тй нѳму ДД, вй *кашѳе* Ло.

4.287. У корену несвршеног глагола *йотицайти* уместо *и* имамо *е* (< ё): *они потѣцали одѣтут ДД*.

Глаголи шесте врсте

Однос према првој врсти

4.288. Нисмо забележили глагол *цвастити* — *цваџе*, већ само *цветиаити* — *цветиа*: *цветиџала МК, цетиџала Ск, рацетиџала Ск, ирецветиџала Ос; цветиџа МК, цветиџа А ВД Р С Ск, ирецветиџа Вр Се, рацветиџа Ли, цветиџају Се, цветиџају МК; и само једном: џна кад цаити Ос*.

Однос према другој врсти

4.289. Једино глагол *чешљаити се* може да има облике презента и по другој врсти, што је знатно ређе:

чџшље се Ск, очџшљеш се Вн;

и да се чџшљаш Вр Ос, чџшља се Ш, чџшљамо вџну А П Се Ш, чешљају В Се, ишчџшљаш вџну Гл, ишчџшљамо А, очџшљаш Мх, очџшља МО, рашчџшља А.

4.290. Глагол *сиџаити*, поред облика по петој и шестој (в. т. 4.295. а. в.), уобичајен је на североистоку нашег терена и по другој врсти: *ја отвџрим џста да џн мџне сиџе МК, ди се сиџе МК, сиџемо Вн, па сиџемо џнџ сириште Р, исиџе МК, усиџе МК, иресиџемо Р*. У једном од ових села (Р) тако се међа и гл. *искаџаити* (в. т. 4.281).

Однос према трећој врсти

4.291. Неколико је глагола који имају презент и по трећој врсти:

џџдну му столицу Кр, свџ џде што гџд имџдне и другарице (сви умрли, сем ње) Вн, кџ имџдне Вн, џна пџс имџдне дџте МО, и ја џоглџднем Вн Ку Ла, кад ја џоглџднем У, џоглџднем ја У, кад ја џоглџднем Мх, кат џоглџднеш Го Ла У, џоглџднеш Ли Р; џоглџдни У; и такџ ти снадџне џн џас (снабде) С;

поред: *џоглџдаш В Гр*.

Однос према четвртој врсти

4.292. Глаголи којима се именују различите фазе раста кукуруза, у презенту се могу конјугирати и по шестој и по четвртој врсти, што је ређе:

а) *влаџа В, зрџа Су, класџ В ВД Вн МК, коренџ Рд, ножџа А ВД МК МО Су Ш, и спрџма се да иерчинџ Ку Рд, ресџ Су, свилџ А Вн МК Рд Су Ш;*

б) *влаџаје В, класџе К, класџаје Кч, кат пџчне да листџаје Бд, ножџае К, ножџаје Кч, ножџае К, свилџе К Се, свилџаје В, свилџае К МК Су.*

О судбини глагола типа *везиваити* в. 4.269.

Однос према петој врсти

4.293. Глагол *сисаџи* у презенту се мења и по петој и по шестој врсти:

а) не *сџшем* Лг, *сџшеш* Лг, *џно сџше* Вн, *јагње сџше* М Ос, *тџле сџше* Рд, *те-
лџћи сџшу* ВО, *сџшу* Ос, да *сџшу* јагањци Ск;

б) *сџсам* Лг, да *сџса* Вн П, да не *сџса* Су, *сџсају* Вн МП Су, *сџсау* Су.

4.294. И глаголи с инфинитивним кореном на *-џ* могу имати презентске облике по петој и по шестој врсти:

а) *скиџе* Вн Са, *скиџу* Вн, *нема да скиџу* Са; да и *смџнем* (да им сметам) Го, *немој да смџнеш* човека Бд, *мен срце смџе* Го, *смџу* Бд, *то те нико неџе смџе* Р;

б) *волео да скиџа* Су; *млого ме смџа* глава Го, *смџа* Кр.

в) Поред примера типа *мџтали* (Др), *јотован сугласник* можемо срести и у инфинитивној основи *ниџе ме смџо ниџиџа* (У). Забележили смо само један пример у којем имамо *јотован финални сугласник* корена, као што је то у петој врсти, а презентски наставак по шестој: *смџа* (Јо).

4.295. Глаголи с усненим сугласницима у презенту конјугирају се и по петој и по шестој врсти:

а) *благосџвџе* В Др Ли; *закџвџу* Ли, *џрезџвџе* Др, *џрезџвџе* Ли, *трџба да се џрезџвџемо* ВО; да те *окуџем* В Ли, *окуџе* га Вн, *окуџемо* га Вн; *оџиџем* Лг; *сџџем* В, па *тџ сџџем* кукуруз Ло, и *ти сџџеш* А Су, *ми сџџемо* А Вр, *оно се џросџџе* ВО; *уџџем* Вн, *уџџе* А Вр Лг Са, *уџџу* Др К;

б) *благосџвџа* Ло, *благосџџа* У, *ја се не џрезџвџам* ДД, *џрезџвџају* В,

в) *џрезџвам* Ли, *наџџам* Ли, да с *оџиџам* Лг, *сџџам* В МП Рд Се Су Ш, *сџџам* А Вн Др Кр МК Мх Р Се Ск Су У, *сџџа* А Ба ВД Вр Кр М МК С Су У, *сџџам* А В Вн Рд Кр Су У, *сџџу* Су, *џресџџам* Су, *џросџџа* се Ву; *уџџам* Р С, *уџџам* А, *уџџам* Бд, *уџџа* А Вр Ву Гл Ко Кр Ла Ли Ло МО У, *уџџа* Вн, *уџџам* Вн Вр МО, *уџџу* Лг, *уџџају* Гл, *уџџаду* Ву; *уџџај* Лг Р.

И овде можемо срести *јотован сугласник* у облицима изведеним од инфинитивне основе: *џоџџџџа* ми (хлеб у маст) Ла, и *тџ се џоџџџџе* конџпле С.

Однос према седмој врсти

4.296. Глагол *сањџи* — *сањам* има и свој парњак по седмој врсти *сниџи* — *сним*:

а) *некад сањам* Го, *ја је сањам* МП, *сањам* га П, *сањам* Ра; *сањам* га П, *сањам* П, *сањам* В П, *ја сам сањам* ДД, *сањам* сам је двапут ДД, *човека сам сањам* пре М, *нисам брата сањам* П, па сам је *сањам* С;

б) *сниџ* МО Р; *саџ* сам је *сниџ* ВО, а *Вџса сниџ* П, *ја сам га сниџ* Р, у *саџ* *сниџа* Гр, *нисаџ* га *сниџа* како је *џуро* М, *саџ* сам *сниџа* МО, ел она *сниџа* Ш.

4.297. Глагол *сџаваџи* — *сџавам* углавном има облике презенте по шестој врсти:

а) а *ја сџавам* Го, а *ја не сџавам* Лг, не мџж да се *сџава* Го, ако ти се *сџава* Ск; *сџавај* Ли; *ја сам сџава* Лг, *сџавала* В;

б) м̃ало *п̃роси̃м* Лг.

4.298. И следећи глаголи шесте врсте познају и облике по седмој:

а) кат се *сва̃дише* Ло, *по̃мрле*, *ни̃с се сва̃диле* Ло; *о̃на о̃нда се у̃ће̃би* Мх, *у̃ће̃-би се в̃уна* П; *зак̃љу̃чим* га (зак̃ључам) Др, *у̃зела сам па сам зак̃љу̃чила* Др, *о̃йк̃љу-чи врата* Лг;

б) па *ћемо да се по̃сва̃ћамо* М, и *то̃ ни̃ се сва̃ћало* Го.

Однос према осмој врсти

4.299. Само смо три глагола забележили с облицима презента и по осмој врсти:

а) *ја̃ гл̃едим* А, *гл̃еди̃м* С, *гл̃еди̃* Гр С; *ши̃йи̃љии̃ш* т̃и он̃ога он̃а те̃бе Ли, *ши̃йи̃-и̃љу* Бд;

б) *гл̃едам* Бд ВД Вн Вр Гл Лг Ло Лу М МО Мх Су Т, *гл̃едаш* В ВО Вн Кр Лу Мх П С, *гл̃еда* А Бд В Вн Го ДД Ла Лг Ли Лу М П Рд С Ск Су У, *гл̃едамо* А Гл Лг Ло Мх Р Т, *гл̃едаше* В Лу, *гл̃едају* Мх, *гл̃едаду* Вр, *по̃гл̃едамо* Ла Ш.

Творба имперфективних глагола

4.300. Судбину глагола на *-ава̃ши* в. и у т. 4.267 и 4.268.

Несвршени глаголи на *а* могу се срести и с формантом *-ава-* и без њега:

а) *замер̃авамо* то̃лико Се, *руч̃авамо* Гр, *ја̃ се не ски̃д̃авам* В, *сн̃и̃ма̃ва* Мх; уп. и: и *са̃т по̃сто̃ја̃ва* (шума и кућа у њој) А; *ни̃је се вечер̃авало* Гл, *о̃ни кидис̃авали* Ву; уп. и: *има̃вало* је *то̃ У*, па сам се *мрж̃ња̃вала* Бд.

У следећа два примера имамо творбу несвршеног од свршеног глагола: *ми̃ смо то̃ очу̃в̃љавали* (извор) Би, и *о̃на је њ̃и сачу̃в̃љавала* м̃ло̃го Ло.

б) и *малак̃а̃* ми и сна̃га Го, *ту̃ се са њ̃има по̃зава̃ћа* Ли, што *ми̃ не по̃цр̃камо* Гл; уп. и: *после је Немац ту̃ зар̃а̃б̃љо* Лг.

4.301. Код појединих глагола долази до укрштања корена из различитих облика:

а) *то̃ се не омри̃а̃ва* Др, *ми̃ се не омри̃а̃вамо* Др, *си̃аши̃во* Др;

б) *омрс̃а̃вамо* се Др, да је *си̃ас̃а̃ва* А, да га *си̃ас̃а̃ву* Ли, *си̃ас̃авали* МО.

4.302. Глаголи с формантом *-ива* у инфинитивној основи задржавају га и у презенту (уп. и 4.267. и 3.269):

а) *о̃ни су донес̃ивали* ВО, *зак̃ивали* А, *у̃йк̃ивали* Бд,

б) *зак̃ивам* Р, *зак̃ивају* Др, *о̃йк̃ивам* Р, *по̃кр̃ивамо* Мх, па се *по̃ре̃йк̃ива* (о ткању) Ба, и тако̃ се *пос то̃ по̃ре̃йк̃ива* Су, *у̃живам* В.

в) Код несвршених глагола, као што је *би̃и̃ш*, *ши̃и̃ш* у инфинитивној основи бележимо формант *-ива*: *ди гд̃ је би̃во* Бд, а *ја̃ сам на пи̃ја̃цу би̃во̃* ви̃ше *пу̃та̃* Ло, *ши̃вало* Ло.

4.303. Глаголи типа *добу̃ја̃и̃ш* — *добу̃јам* чешће се срећу с формантом *-ива-* и у презентским и у инфинитивним облицима:

а) трѐба да *дòбѝвам* Бд, *дòбѝвам* МО, *дòбѝваиш* А Р, *дòбѝва* Вн К Ку, *дòбѝвамо* К, *избѝва* (кад нешто кључа) А, кат пòчне гòр д *избѝва* сѹрутка В, *избѝва* Ву, чѝстиш му онò свѐ што гòд *избѝва* (на лози) Ос, *избѝву* МК, *набѝва* Ву Ку Се, *набѝвају* К, Нàто, да *разбѝвамо*, а *јà* кàжем ма *разбѝвај* Гл, трѐску *исѝребѝва* Ло, нека се *ѝробѝву* Ву, сàд *убѝвам* Др, па се нѐ зна кòј кòга *убѝва* и кàко се *убѝва* Би, кѹј *убѝва* Се, пòсе имà што се *убѝва* тежѝна Ск, *убѝва* Ш, ако ће д *убѝва*, ће д *убѝваду* рѐдом В, *убѝвамо* Ли, па ондак је (тежину) *убѝвамо* Ск, *убѝвау* МО Р, кат се *наѝѝва* слàва Ли, па се *наѝѝва* слàва МП, *наѝѝвамо* МК;

онàј пòздер што смо *бѝвàли* коно̀плѐ Т, *дòбѝвò* К, *дòбѝвò* Т, *дòбѝвàла* Ба, *дòбѝвала* А Бд Гл, *дòбѝвàли* ВО Ку Р, мѝ смо *дòбѝвали* лàгерске мàрке К, тò смо *дòбѝвали* од њѝ К, *дòбѝвали* смо Р, кат сам *набѝвао* жѝцу Р, тò се такò *набѝвала* Ву, *ѝонабѝвали* Ла, *обѝвàли* тежѝну Ба, ал ѹвек ме *одбѝвали* Т, *убѝвао* К, он је *убѝво* Тѹрце што нѝко нѝје *убѝво* Ло, *убѝвало* се В, да би се тò *убѝвàло* Р, онѝ су *убѝвàли* ВО, у Смѐдерево *убѝвàли* Ос, тò што су *убѝвàли* тежѝну Ск, *убѝвали* Кр Ос, тѹ су *убѝвàли* Ли, онѝ су и *убѝвали* Р, *јà* сам се *наѝѝво* Лг, нѝје се *наѝѝвò* Рд, он се *оѝѝвао* Вн;

б) *јà* не *дòбѝјам* ДД, *дòбѝја* А Др, *дòбѝјау* ДД;

стàлно сам *дòбѝјàла* С, па мѝ смо *дòбѝјали* ДД, *дòбѝјали* трòвање Ск.

4.304. Глаголи чији се корен завршава на -ск не мењају га у -шћ (нпр. *ѝришће*): па се тò *ѝљѐска* Са, *ѝрскаиш* Бд Ла Ос Ск Су Т, *ѝрска* Бд Вр Ко Кр Ла М МП Р Са Се Су Т, *ѝрскамо* ДД П Се, *ѝрскају* А Се, *ѝрскау* Са, *исѝрскамо* МП Се, *оѝрска* Гл, *ѝоѝрска* Су, *ѝоѝрскамо* Вн; *ѝрскај* Ш, *ѝоѝрскај* Ш; *ѝрскò* Са, *ѝрскала* П, тò се *ѝрскало* П, *ѝрскали* смо Са.

4.305. Глаголи на -шѝ појављују се у три гласовна лика:

а) са -шћ: *исѝѝишам* Р, *исѝѝиша* Р, *намѝиша* Ло, *ѝремѝишам* Др, *ѝрѝишала* С, *укрѝишам* А Мх, *ѝрекрѝишу* П, *ѝуишам* Ву М, *ѝуишам* МО, *ѝуишам* Ск, *ѝуишам* Ск, *ѝуиша* ДД Др Кр Р Се, *ѝуишамò* А Ву Ло Р, *ѝуишамò* Су, *ѝуишамò* Се, за пàре не *ѝуишàду* К, тò не *наѝуишамò* Би, да *оѝѝѝуишàју* Ву, *ѝоѝѝуиша* Лу, *ѝроѝѝуишàју* Др, *ѝроѝѝуишала* Ву, *сѝѝуишу* Лг, *јà* сàд нѐћу да с *ѝѝуишам* Би; слàбо је кò шàтор *намѝишà* К, *намѝишала* Др, *намѝишали* Ло, *ѝуишàј* се ис кòло, *ѝуишàј* се ка ти гòвòрим Мх, *ѝуишàо* Р, нѝкад *јà* нѝсам *ѝуишала* да ми уѝћу у дѐтелину Ос, да би *ѝуишàло* А, тàт се *ѝуишàло* Ли, *ѝуишàли* Ли;

б) са -шѝ: *крѝѝѝѝам* ДД, отѝшо да *ѝросвѝѝѝѝа* нàрод Лг, *ѝуишѝа* С; *ѝуишѝај* се Мх Р, *ѝроѝѝѝѝа* МК, овàко се *сѝѝуишѝам* В, *сѝѝуишѝамò* Ло, *ѝѝроѝѝѝѝам* ДД; свѐ се вѝше *оѝѝѝуишѝала* В, ди смо и *смѝшѝѝѝали* В; *намѝѝѝѝај* ВД К;

в) са -сѝ: *ѝу̀сѝа* Вн Кр Ку, *ѝу̀сѝамò* Су, *ѝу̀сѝају* Се, *оѝѝѝу̀сѝа* Се, *сѝѝу̀сѝају* Кр; а тѝ не *ѝу̀сѝај* Лг, *ѝу̀сѝај* се ис кòла Мх; и нѝсмо *наѝу̀сѝѝали* Лг.

Грађа нам показује да су примери с подновљеним јòтовањем најчешћи, што одговара стању у другим говорима К-Р и С-В дијалекта, у којима је ова аналошка промена доследно спроведена (Ивић ... 1997:241 и нап. 601).

4.306. Глаголи с инфинитивним кореном на -ѝ могу се јавити и с јòтованом варијантом -ћ:

а) ал да се не *ва̋йтаиш* више та̋м Лг, *ва̋йтаиш* рӯкѡм Ос, *ва̋йта* Ли, *ва̋йтау* Ло, *ва̋ту* Лг; *зай̋йтаиш* кашѣком С;

б) *ва̋ћа* га А, *зав̋аћа* во̋ду Се, ништа не *и̋рев̋аћа* Мо.

4.307. Почетно *с-* се факултативно јавља и у следећим примерима:

1. Код глагола (*с*)*игра̋ти* (*се*):

а) да се *си̋грам* Гл, *си̋гра* се В ВД, па се *си̋грамо* Бд, а̋ да се *си̋грамо* ВД, *си̋грамо* се Су У, *си̋грају* се Бд Ра, *си̋гра̋у* се Ву, *си̋гру* се Вн, ја̋га̋нци се *си̋гру* Ла, *си̋гра̋ли* се Ба, *си̋гра̋ли* смо се РБ С Су;

Почетно *с-* свакако је добијено елизијом повратнога *се*, које је након припајања глаголу поново обновљено, али у нашој грађи с апокопом: па с *си̋грамо* Ба, шта̋ сте с *си̋гра̋ли* Ба.

Тај формант се пренео и на нереклексивне глаголе: *си̋гра̋ли* св̋и (на испраћају) Са, *си̋гра̋ли* смо ко и са̋д св̋а де̋ца Ш, у *си̋гра̋њу* Гл.

б) њн се *и̋гра* У, тако̋ се *и̋грамо* Мх; *и̋гра̋ло* се Гл, *и̋гра̋ли* смо се Ба С Су, крпе̋ња̋чом смо се *и̋гра̋ли* С;

и̋гру Др; мртви̋ ко̋била смо *и̋гра̋ли* С, *и̋гра̋ли* Са.

2. Код глагола *умива̋ти се*:

а) да се *сум̋иваиш* В Гр, *сум̋ива* се Су, *сум̋ивамо* се В Вн, па *сум̋ив̋ала* сам се ВД, *сум̋ивали* се В;

б) *ум̋ивамо* се Су, њн ме по̋сле *ум̋ивѡ* Мх; *ом̋ивамо* В.

3. Код именице *име*, која у дативским конструкцијама преузима функцију глагола:

а) забор̋авила сам и како̋ ми се *си̋ме* Го, Ве̋ра (ј)ом се *си̋ме* МО, е̋т ов̋им *си̋ме* Слав̋иша У.

Међутим, у следећем примеру нема дативске конструкције, а облик *се симе* синониман је с глаголом *зове се*: њн се *си̋ме* Ву.

б) Примери без почетног *с-* ипак су данас че̋шћи:

како̋ ти *и̋ме* ДД Ло, а како̋ му *и̋ме* Ло У, *и̋ме* му Ил̋ија С, Ми̋о̋драг му *и̋ме* А, Слобод̋ан му *и̋ме* Кр, њему се *и̋ме* Си̋ба Кр, мо̋м њер̋ки Ве̋ра с *и̋ме* МО;

в) Да је ова именица преузела функцију глагола показује и формиран перфекат: мо̋јим о̋цу *им̋ело* Милӳтин Го, тако̋ ми о̋цу *им̋ело* С.

Ова особина је позната великом делу штокавских екавских говора (Ивић 1997:244, нап. 612).

Безлични глаголи

4.308. Глагол *и̋ребай̋ти* испред конструкције *да + и̋резени̋* може да се употреби:

а) безлично: *и̋ре̋ба* да до̋бивам Бд, *и̋ре̋ба* д ид̋ем Вр Кр, *и̋ре̋ба* и ов̋ам да ра̋дим Т, са̋д ја̋ *и̋ре̋ба* да рег̋иструјем Т, *и̋ре̋ба* да је зна̋ш ДД, *и̋ре̋ба* д ид̋еш МО, *и̋ре̋ба* најма̋ње да има̋ш педес̋ет љӳди Т, са̋ *и̋ре̋ба* да га сме̋стиш, *и̋ре̋ба* да г ов̋е̋јеш, тре̋баж да г оч̋истиш Гл, *и̋ре̋ба* да му поде̋лиш П, то̋ *и̋ре̋ба* да ра̋диш дан̋с

Вр, и сà *шрѐба* д идѐмо да се глѐдамо Би, *шрѐба* да извѹчѐмо Су, *шрѐба* ни да рѹчамо Др, дѐсет дѹша *шрѐба* да јѐду Се; ја *шрѐбало* теб д убијем МП (Ердељановић 1951:96).

У следећа три примера нема конгруенције по броју, дакле имамо безличну употребу облика *шрѐба*: мѐни свиње не *шрѐба* Лу, не трѐбам нѐне пàре, *шрѐба* њòј мòје пàре, него ју ја не трѐбам, а пàре ју трѐбу Лу, што кàже мòј мѹж: пàре *шрѐба* пòпу П.

б) лично: *шрѐбам* д идѐм у комàнду К, *шрѐбам* макар чѐп од флàше да пипнем од ракѐје јàкѐ Ла, ја *шрѐбам* да понѐсем М, са *шрѐбам* ја да радим Т, *шрѐбаж* да г очистиш Гл, туд *шрѐбаши* пòсе да дарѹеш Р, а овò сàд свѐ *шрѐбаши* ис кòша, из àмбара да дàш пшеницу К, тѝ *шрѐбаши* д ѹзнеш мòтку па да дòђеш да га бѝјеш С, *шрѐбамо* да дòбијемо Ку, и *шрѐбамо* сви да чѹвамо овѹ данàшњицу Др, вѝ *шрѐбаше* да се састàвите Др.

Као што је то већ константовано и у говорима Баната (Ивић ... 1997:245), и у нашој грађи су перфекат и потенцијал у личном облику: штò му тò *шрѐбо* да сàм сѐбе òсѹди Бд, òна је *шрѐбала* д идѐ Лу, а *шрѐбала* једнà жѐна да погѝне ДД, ако је *шрѐбала* вршàча да се поправи У, *шрѐбали* òни да идѹ Вр, тѹ би *шрѐбали* ствàрно сѐдну сѝнови којѝ ймају Ли.

4.309. И глагол *морайѝ* чешће има безличне облике:

а) ја сàд *мòра* да глѐдам стàлно Ск, *мòра* дѐм òд код лекàра Кр, него *мòра* д изѝђем Мх, и *мòра* да га крстѝм Вр, ја *мòра* да кѹвам Ш, и сàд *мòра* да пàзим ДД, *мòра* тò свѐ да попѹним Мх, ја *мòра* да послѹем МО, па *мòра* да постигнем У, и ја не *мòра* да стѝгнем данàс прѝви П, *мòра* да ѹзнем па да га баѝим Ш, ја *мòра* да устàнем, *мòра* да скòчим у тò врѐме Рд, *мòра* да бѐгаш кѹћи Ш, тѝ матòра *мòра* да бѹдеш бивѐна Ла, *мòра* д идѐш Лю, тѝ *мòра* дѐш на пòсао МО, а *мòра* д идѐш ноћàс да жњѐш МО, *мòра* да и (им) кѹваш, мòраш свѐ Ск, а пòрез *мòра* да плàтиш на њѝву Ск, *мòра* да послѹшаш Ск, *мòра* да пѹшћаш дѐцу у шкòлу Ск, *мòра* да рàдиш Рд, *мòра* да слѹшаш тѝ њѹ и òна тѐб да слѹша Гл, *мòра* да кѹпимо Ву, такò тò *мòра* да се мѹчимо Ск, тò *мòра* сàд òграду д удàримо Се, мѝ тò *мòра* да ура̀димо Ба Мх, тò *мòра* да прослàвите, ако òжете Ву, *мòра* да измѹвају нѐшто Ли, *мòра* да ноћѝву Гр, и тò *мòра* сви д окѹсу А, а и знàм да *мòра* ми плàту Т, ѐто *мòра* да рàду Ву, тѝ кòњи *мòра* да се сијàју као Сѹнце П, *мòра* да се чѹву òвце К;

и тò *мòр* да га йзујеш Ск, *мòр* да мѹзѐш Ск, и тò нàрод *мòр* да појѐ Се, и *мòр* да се сикирàо Мх;

б) ја *мòрам* да ви дàм Др, и тò *мòрам* д идѐм на бунàр А, *мòрам* д идѐм Др, *мòрам* д идѐм К, а *мòрам* г испитѹем Кр, и *мòрам* да слѹшам Вн, *мòрам* да ѹзнем Вн, па ја нѐћу ако не *мòрам* д ѹмрем ВД, тѝ *мòраш* да дàш Т, *мòраш* д идѐш Ла Су, *мòраш* да јѐш јѐднако С, *мòраш* да кѹпиш па да дàш Ш, *мòраш* да сѝпаш вòду Ш, *мòраш* да ноћѝваш код њѝ Гл, *мòраш* да рàдиш Др Рд Т, за десетѝну *мòраш* да спрѐмиш вечѐру У, *мòраш* да ѹзмеш МО, *мòраш* да ћѹтиш Ос, *мòраш* да чѹваш тѐ ћѹрке Гл, *мòрамо* да жѝвѝмо Ли, *мòрамо* да пр̀скамо ДД, *мòрамо* нѐшто и да прѐтр̀пѝмо Др, *мòрамо* да рàдимо Ск, à Сѹнце залàзи *мòрамо* да смо кѹћи Р, òни *мòру* д учѝду шкòлу Ск.

У новије време (Ивић ... 1997:246) указано је да ова појава вероватно није ретка у говорима Србије, али да на њу истраживачи нису увек обраћали пажњу.

То су учинили: Белић 1999:408, Поповић 1968:236, Ракић 1990:112 и др.

Глаголи с *-е-* у обе основе

4.310. Глаголи *смѣи* и *умѣи* имају у обе основе вокал *е*:

не *смѣм* Го Кр Лг У, *смѣш* тѣ Кр Лг, не *смѣ* се Мх, *смѣмо* Кр, не *смѣду* Лг Ли Ло; није *смѣо* Лг;

н *умѣм* Лг У, *умѣ* В Мх У, *умѣмо* У, *умѣше* У, *умѣду* Ли У, *разумѣду* Ло, не *умѣју* П У, *ћеш* да *умѣш* Лг; *умѣо* сам Ли, *умѣо* да се *снађе* Ос.

Поједини глаголи

4.311. Следећи глаголи имају понеку фонолошку специфичност:

1. Глагол *ливѣи* не познаје варијанту с *е* у корену: *долѣваш* Се, *долѣвамо* Вн, *залѣвам* Бд, *залѣвам* Кр Ос, ако не *залѣваш* Вн Ск, *залѣва* Вн Ку М Рд, *залѣвѣју* Го, да *залѣвѣ* Са, кѣј није *залѣвѣ* М, *залѣвѣо* М, *залѣвѣла* Ш, *залѣвали* А Са, па се *налива* Мх, забрањено *вѣда* да се *разлива* Ск, *пѣдливѣли* сѣра Ос, *улива* се Кр. И глагол *дѣдијѣи* има *и*: *сирѣтиња* Бѣгу *дѣдијѣла* Вр.

2. Код глагола *ѣшварѣи* није уочено аналошко продирање корена свршене форме с *о*: д *ѣшварѣам* Мх, д *ѣшварѣаш* Мх, како се *ѣшварѣа* и *зѣшварѣа* пѣшка М, *зѣшварѣали* ги тѣмо Ш.

3. Скоро је доследно упрошћена сугл. група *вѣ*: *сѣѣља* се Рд, мѣ *сѣѣљамо* Ло, па мѣ смо *сѣѣљали* Ли, *сѣѣљали* смо Рд, *сѣсѣљѣау* Ло, не *ѣсѣѣљам* Р, *ѣсѣѣљам* ти У, *ѣсѣѣљамо* Го, *ѣшрѣља* Ло, *порѣљам* У, *пѣсѣѣља* Др; али *сѣѣљѣаш* Ск.

4. Више је глагола који коренски сугласник *н* мењају у *њ*: *тѣ* су и *баѣињѣли* Ба, свѣ *тѣ* *изравњѣло* се Су, *накорѣњѣо* К, *равњѣм* В, да се *пѣравњѣ* МК, да *пѣравњѣмѣо* МП, *рачуњѣм* К, и да *рачуњѣ* В; али *и*: *рачуњѣ* Ба, *рачуњѣ* Се, *рачуњѣмо* Се, *рачуњѣли* Ли.

5. Глагол *ѣскудѣѣи* углавном у презенту има јотован сугласник корена *ѣ* > *ћ*: да *нѣко* не *ѣскућѣва* Бд, не *ѣскућѣва* ништа Кр Лу, да *ѣскућѣвамо* Ву; ал то *нѣко* није *ѣскућѣвѣо* Лу.

6. И код глагола *руковѣѣи* уместо *ѣ* јавља се *ћ*: *руковѣћѣм* Ш, *руковѣћѣ* Ву Лу, *руковѣћѣ* Бд, *руковѣћѣмо* Бд Ш, ѣву што *руковѣћѣра* ВД.

7. Глагол *корѣѣи* изговара се с кореном свршеног глагола *корѣк-ну-ѣи*: и не *дѣ* ми *лѣву* нѣгу да *корѣкѣм* ѣуцки А, да *корѣкѣмо* Ос.

Глаголи седме врсте

4.312. Глаголи типа *болѣи* — *боли* сачували су углавном веома добро тај однос на нашем терену, што је карактеристика већине говора С-В дијалекта (Реметић 1985:367, нап. 1090). Тако су у презенту веома ретки примери с *-е*, а у радном гл. придеву с *-и*:

1. Презент:

а) *бдлий* ме Бд МО, да и не *боліи* ВД, *боліи* Вн Ву Гл Го Гр Ко Кр Ла Ли Лу МО Мх П Р С Су Т Ш, *бдлий* ВО, *рўке* ме *боліду* Се У, *заболіи* ДД М Са, *оболіи* Вн, *йоболіи* се ја Вн, да *йреболіи* Ку, *разболіи* се Ба, ја се *разболіи* Кр, он се *разболіи* ВО М С Ш, кад неко се *разболіи* тешко Мх; *вдлий* Бд Би ВД Вн ВО Вр Го Ла Лг Лу МК МО МП Мх Ос П Рд С Са Се Су Т У, *вдлий* Бд Го ДД Ла Мх С, *вдлий* Бд Би В ВО Вр Ву Гл Гр Кр Ла Лг Ло М МО Мх С Се Ск Т У, *вдлий* Лу П, *вдлий*е Ву Др У, *вдлий*ду У, тў се *завдлий* Ск, он је *завдлий* Вн, *завдлий* ДД; *врй* А В Вр Ку Ла Ло МК Мх С, *йрєврй* Кр, *йроврйи* вду Вн Мх У, *йроврй* Би Вр Го Мх Р Ск Т У, *йрєврй* Ла П, *йрєврй* МК МО, *йроврймо* вду Го, *йроврймо* Мх Ск; *горйи* Ву, *гєрй* МО, *горй* А Др Лг Ли Ло Лу МК Мх П Р Се Су Т У, *горймо* Бд МК, *горйду* Се, *загорй* А Р, *изгорй* В Гр ДД Ку М С Ос Са Се Су Ш, *изгорймо* Се Су, *йрегорй* Су У, *угорйи* Ла, па кат се *угорй* Вн, па се тō *угорй* Р; *зрй* В Др Ло Су Т, *зрйду* Су, *йрєзрй* Би Су, кат *сєзрй* Рд Се Т, *сєзрй* Бд, трѣба да *сєзрй* Кр, чѣкам д *узрй* А Др, па кат се *узрй* Ло, кад *узрй* МК Ск Су Т У;

б) *бдле* Вн, *вдлем* Бд Ко, шта вй *вдлйе* МП, *горє* Вн, *йогорєм* Ла, *йрєвре* К, *йрєврем* вду Рд, *йрєвре* Су, *сєзре* С.

2. Радни гл. придев:

а) ја би *жєлєла* Го, *жйвєла* ВД, *налєйєо* Бд, држѣва *оголєла* Су, сѣт сам *осйѣрєла* Го, тў су *мйлєли* Ло, *сєдєли* смо тў Кр;

б) *исйрўлили* Ву, *осйѣрили* Ву.

4.313. Глагол *видєйи* на нашем терену није забележен с кореном *вед(и)-*, што је одлика многих северносрбијанских говора (уп. код Реметића 1985:87), већ само с *вид-*, како је нпр. у Батовцу (мој материјал: *вйдим*, *вйдишє*), у Жабарима (Реметић 1986:508, поред ређе *ведла сам* 531), у Рачи Крагујевачкој (Р. М. Павловић 1982:42), у Крагујевачкој Лепеници (Вукићевић 1995:180), у Левчу (Р. Симић 1972:150, 173–4 итд.), у Ресави (Пецо–Милановић 1968:258, 353–4 итд.), у Трстенику (Јовић 1968:44,134,151) и с *видн-*, као што је у Церовцу (Барјактаревић 1964–5:120, поред ређе *веднуйи*) и у јасеничким или ерским селима централне Шумадије (Реметић 1985:87). Овај корен је углавном забележен само у три пункта (Бд и МО, чешће и С, ређе) која се налазе на западу наше територије. У црноречко-неготинској зони (Р. Симић 1980:118) чује се *вйѣаш* у значењу *видиши*. Овај облик је могао настати укрштањем с итеративном формом *виѣаши* — *виѣаш*.

Навешћемо најпре примере с кореном:

1. *вид-*:

а) *вйдим* ВД Вн Вр МО, *вйдиши* Гр ДД Ла М МО С Т, етє, *видйи* какѣ је рўка М, оће он да ме *вйди* В, да ме она *вйди* Вр.

б) Облици презента и императива често су редуковани:

ја *вйм* Вн, подѣј му да *вйм* шта ће да рѣди Ло, *вйи* А Бд ВО Др Су У Ш, *вйи* какѣ куѣа Бд, да *вйи* како ВД, и чѣка да *вйи* Ву, етє *вйи*, знаш тй свє Гл, да *вйи* нєшто ДД, *вйи* какє ми очи ДД, е *вйи* какй људи йма ДД, єто *вйи* како бйло Кр, *вйи* како ме бєди жєна Лг, а ма да *вйи* како сам ракйу угрєјо Лг, а сѣд *вйи* заградйо Лу, ел *вйи* како је блєсава М, а *вйи* овѣ куѣа на срєди тō је чатмѣра МО, *вйи* тй какѣ сам

ја МП, да *виши* ти како ја офарбам МП, *виши* како ме төра да кашљем Мх, а *виши* како сам неспособна Мх, ова, *виши*, ова Ос, па *виши* на како је буку Р, ка дође, *виши*, па тако сѣдне С, *виши* да пѣтим пѣлићи Са, *виши* како праву опанци Са, ел *виши* како је време данаске Се, *вијж* да и код вас тако Су, *виши* како сѣд сѣду Т, је л *виши* У, *виши* ти У, и ёго *виши* кољко порасо Ш; да *виџе* ВО, ёго *виџе* Ву, а *виџе* штѣ йма сѣд Се.

в) У радном гл. придеву обично се јављају сажети и синкопирани облици, те је стога тешко одредити да ли се у основи јавља *-е-* или *-и-*. Верујемо да би били чешћи облици с првим вокалом, што потврђују и облици футура (*видећеш* Вр Ву Су, *видећеш* Ку, *видећеше* Вр) и радног гл. придева м. р. (*видео* > *видо*):

кат сам *видо* Ба, није га ни *видо* Ву Др, нисам је ни *видо* К, није *видо* Кр, дѣ си ти *видо* Ку, таг сам га *видо* Лг, *видо* сам Ли, ал он ме није *видо* Ло, па ми *видо* рѣбу Мх, валда си неки пѣт *видо* Ос, *видо* сам је Р, *видо* да је добра Рд, чим је *видо* С, кад би *видла* В, нисам га ни *видла* Го, ја сам тѣ *видла* ДД, нисам *видла* Ко, ја ка сам *видла* Ла, тѣ сам *видла* Ли МО, нисам ни *видла* Мх, *видла* сам П, ја нисам *видла* Се, *видли* В, од нас су *видли* Ло, нисте *видли* Р, кат су *видли* тѣ Рд; али и: ниси ни *видла* /*видела* МП и *извидили* А.

2. видн-:

да *виднем* Бд, да идѣм да је *виднем* МО, рада сам да *виднем*, нисам йшла не-дѣљу дѣна тамѣна С, сѣмо да ми *видне* Бд, да не *видне* нана (из песме) Гл, да те *видне* МО, да *виднемо* свѣтове Бд, а ја отиднем да *виднемо* јѣгањеце МО, да му *видну* Бд.

4.314. Глагол *мрзеџи* — *мрзим* у радном глаголском придеву има облике као *видо* — *видла*: ја *мрзо* сам попа Гл, *мрзо* је, *мрзо* је и био је Вн, чѣвек ме неки *мрзо* Лг, йм који је *мрзо* Лг, и он *мрзо* мѣн, *мрзо* ме Лу, *мрзо* га јѣдан, *мрзо* га па му написѣо М, ѣна затѣ Драгицу и *мрзла* Вр, *мрзла* је ѣпасно П, *мрзла* свѣкра С, нѣкат се нѣсмо *мрзли* и свѣђали ДД, убѣвали ко гѣд су *мрзли* Ос, тако смо се сѣд *замрзли* ДД.

Однос према трећој врсти

4.315. Глаголи типа *замениџи* не прелазе у трећу врсту: *замѣни* В ВО Т, *замѣнио* ДД, *замѣнила* Гл; *измѣним* Мх, мљого се којѣшта *измѣнило* Кр, сѣт се *измѣнило* Ос, па се тѣ *измѣнило* ДД, *измѣнила* С, *измѣнили* се В Су; *йромѣним* Мх, *йромѣни* ДД Лу Мх, *йромѣнио* Ву У, није *йромѣнла* ништа Гр, *йромѣнили* Ву; кѣј ће да га *смѣни* Ло, и ти *смѣну* одѣтут стражу Ло, тѣ смо *смѣнили* Ло.

4.316. Глагол *извинџи* — *извиним* у потпуности је пришао трећој врсти: да *извинеш* Ву Р, да *извинеш* Ла, да м *извинѣше* Бд, да *извинѣше* С; ја сам се *извинѣо* ДД.

Однос према четвртој врсти

4.317. Глагол типа *слѣмиџи* — *слѣмим* може да се конјугира и по четвртој врсти: мѣ *слѣмијемо* Ло, али и: да *слѣми* Ли, *йлоѣми* се Ву.

Од глагола *беснеџи* — *бесним* забележен је јѣдан пример по четвртој врсти: сѣд нѣрод *беснѣе* Ос.

Уместо глагола *облачиѝи* — *облачим* у два пункта забележили смо и форме по четвртој, али с јотованим сугласником корена у презенту, као што је по петој врсти:

кат сам се *обукѝвала* Вн; и онда *обучѝју* свѣ нѣво (мртвацу) МК.

Однос према петој врсти

4.318. Само смо код глагола *мрсѝи* — *мрсим* (јести непосредно) једном забележили облик презента по петој врсти: а сѧ да *мрѝиѝем* Ло.

Однос према шестој врсти

4.319. Неки глаголи типа *грѝиѝи* — *грѝим*, *радѝиѝи* — *радим* и *редѝиѝи* — *редим* у по једном примеру забележени су и по шестој врсти: *грѝшам* Ли, али и да *грѝшм* дѣшу ДД. Иначе, у Доњој Мутници (Ракић 1990:114) овај глагол се мења по VI врсти. Два глагола VII врсте (*радѝиѝи* и *редѝиѝи*) у презенту имају умекшан финални сугласник корена и основу VI врсте: оклагију па *рађамо* лепо Ск; кѣј ље *рѝѝа* живѝину Вн. С овим би се могло довести у везу и црноморско-неготинско *вѝѝаш* „видѝи“ (Р. Симић 1980:118).

Однос према осмој врсти

4.320. Уместо типа *извлачиѝи* — *извлачим* имамо конјугацију по осмој врсти *извлакаѝи* — *извлачим*: *извлакаѝа* ДД, свѣ *извлакали* из мѣра пѣсак Вр, *извлакаѝи* С, те сам *облакаѝо* тако Ба, како је ко имао, тако је *облако* МО, па смо се зајено и *облакали* В, па смо се *облакали* у сељачко Гл, *облакали* се Др, *облакале* се Се, *ѝоблакала* се Др, тај се *ѝовлако* сѧмо као партизан С; али: и ја *свлачим* онѣ с њѣга С.

Особености појединих глагола

4.321. Код глагола с кореном на *-сѝи* сређу се и аналошки облици са *-ѝиѝи* и са *-ѝиѝ*, при чему треба рећи да је први најчешћи, а трећи веома редак:

а) *ѝѝѝим* В Вн Мх С, *ѝѝѝим* се ис кола Мх, *ѝѝѝиѝи* Вр Гр Ко МК Ск, нека *ѝѝѝи* Др Кр Лг, да ме *ѝѝѝи* МО П У, да га *ѝѝѝи* С Т, *ѝѝѝимо* ВД Вр Су Т У Ш, како *ѝѝѝиѝе*, ѡма бежите Ло, *ѝѝѝиѝе* М Ск, *ѝѝѝе* Гр Лу, *ѝѝѝи* Бд Ло П Р, ако старѣјко *ѝѝѝи* В, нѝсам тѣо да га *ѝѝѝѝим* ДД, *наѝѝѝимо* Ку, *ѝѝѝѝим* га Ш, па м *ѝѝѝѝи* Гл Се, *ѝѝѝѝи* Лг, *ѝѝѝѝи* се МО, да *ѝѝѝѝи* У, ѡћу да *ѝѝѝѝим* Лг, *ѝѝѝѝиѝи* МП, кат ље се *ѝѝѝѝи* Кр, *ѝѝѝѝимо* А; *намѝѝѝим* Ву Ла У, *намѝѝѝиѝи* ВД, лично га ѡн *намѝѝѝи* Лг, *намѝѝѝи* У, *намѝѝѝимо* Ос, док се *ѝремѝѝи* У;

ѝѝѝи је кроз нѣс Лг, *ѝѝѝи* тѣо да вѝидимо Мх, *ѝѝѝи* се кад говорим Мх, *ѝѝѝѝи* Се;

ѡн *ѝѝѝѝи* Ос, *ѝѝѝѝила* МО, *ѝѝѝѝили* смо га В Се, да би га *ѝѝѝѝили* Т, *наѝѝѝѝѝи* Гл, *наѝѝѝѝѝила* га жѣна С, шкѣлу сам *наѝѝѝѝѝила* Су, *ѝѝѝѝѝѝи* В, *ѝѝѝѝѝѝи* ВД, *ѝѝѝѝѝѝило* ДД, свѣ му *ѝѝѝѝѝѝило* МП, јѣдна сѣја *ѝѝѝѝѝѝила* Лу, *ѝѝѝѝѝѝѝѝи* Су, *ѝѝѝѝѝѝѝѝѝи* Су, *ѝѝѝѝѝѝѝѝѝи* МО, штѧ сам *ѝѝѝѝѝѝѝѝѝи* Лг, *ѝѝѝѝѝѝѝѝѝѝи*

ДД, а нџко се нџје *расџуџсџио*, сџмо *јџ* (развео) В, авиџни се *сџуџсџили* В; а џн тџ *намџсџио* Ву, а *јџ* се *намџсџила* У, тџ су *намџсџили* ДД, *уџроџџсџила* Ла;

б) *џуџџџим* Вр Ла Ло МП Ш, *џуџџџи* Ву К У, *џуџџџи* А Бд ВД Вр К Лг Ли Ло Мх Са, *џуџџџи* мџне, а *џуџџџи* и тџга ВО, *џуџџџимо* А Вр Кр Ли Ш, џе да *џуџџџимо* ВО, *џуџџџиџе* А Ба К, нџсу тџли да је *џуџџџе* Ло, нџ да *џуџџџу* Бд, *џуџџџу* не ДД, и *џуџџџу* нџс К, *џуџџџу* вџду Кр Ли, трџћи дџн и *џуџџџу* Ло, кат се *џуџџџу* Ск Т, *наџуџџџим* и џџга Мх, *наџуџџџим* С, ка тџ *наџуџџџиџи* кџћу С, *наџуџџџи* Кр, *џоџуџџџим* С;

џ (иџи) тџ, реко, *џуџџџи* мџло, џри В, *џуџџџи* га Вр, џџде *џуџџџи* свџџе Ву, *џуџџџиџе* А;

џуџџџио ДД Ла С Т, *џуџџџио* Ла, *џуџџџила* МО, да би га *џуџџџили* К, кад ме *џуџџџили* Лг Ло, *џуџџџили* М Ос, кад јџ *џуџџџили* Ш, *џуџџџило* Лу, *џуџџџили* Бд В, па штџ си *наџуџџџила* С, *џџџуџџџио* В, и срџе *џоџуџџџило* Го Кр, *џоџуџџџили* Ву; и *џуџџџиџе* га М;

в) *џуџџџу* рџџџа ДД, и(з) зџтвџра ме *џуџџџу* Лг, *џуџџџиџи* врбу Ос; уп. и *смџшџај* џма тџ Ло.

4.322. Глагол *мџслиџи* интересантан је због творбе радног гл. придева, а и због упрошџавања сугласничке групе *сл* у презенту.

1. У радном гл. придеву срећу се четири начина творбе:

а) *јџ* сам *мџслџо* ВО, џн *мџслџо* Вр М, *мџслџо* Лг, *јџ* сам *мџслџо* ДД, тџ што си *намџслџо* Лг; уп. и ка мџл на мџн *лџчџо* Са, *џрџвео* С, сџд је растџрио, тџм грџдио кџш па *расџџурео* М; па и *довлџчџемо* (1×) : *довлџчџимо* (3×) В;

б) *мџслиџи* ВО, *мџслиџи* су Ло, *намџслиџо* сам мџло да те вџлим Лг;

в) па *мџсо* да Вн, штџ си џндак *намџсо* Лг, *јџ* сам *мџсла* да му не јџвим М, *јџ* сам *мџсло* Лг;

г) а Лџљџ је *мџшџџала* да дџђе Мх.

Први облик је типичан за К-Р говоре (Реметића 1985:370, нап. 1090), а на нашем терену он може бити резултат миграција или аналошких промена. Тако инфинитивна основа *-е-* из типа *волеџи* — *волим* није продрла у презент, али јесте у радни глаголски придев *мџслиџи* — *мџслим*. Као што примери показују, ова основа се шири и на друге глаголе седме врсте. Поред ових облика с *-е-* сачували су се и они с *-и-*. Облици под *в* могли су настати фонетским путем преко оних с основном на *-е-*: *мџслџо* > *мџсео* > *мџсо* или и на *-и-*: *мџслиџа* > *мџсила* > *мџсла* (Овај след не говори о хронологији промена), а могао их је подржати и образац *вџдо* — *вџдла*. Интересантно је указати да се у истом пункту, па чак и у говору истог информатора срећу две или три различите форме. Пример под *г* могао је настати угледањем на образац *чџшџџала*, али не би требало искључити ни утицај других говора у којима се јављају исте форме: *мџшџџџ*, *мџшџџџали* (Качер, усмено саопштење проф. Д. Петровића), *мџшџџџо*, *мџшџџџала* (Левач, Р. Симић 1980:118).

2. Обично у презенту група *сл* даје с: *мџсим* А Би ВД Гр Кр Мх Ос Рд С Са Се Ск Су, нџ *мџсиџи* Бд, *мџсиџи* Ло Лу С, да *замџсиџи* А, не мџж да *замџсиџи* С, *мџси*

ВД Ку Ла, њн се мѝси П, мѝсимо Ск, кѝко мѝсѝе Ло; замѝсѝе вѝ, цѝо пѝс не јѝдемо сѝра В; али и: мѝслим Мх, замѝсли ВО.

4.323. Код неких глагола седме врсте уместо коренског л јавља се јотован сугласник љ: грљу Бд МО, њни мѝне загрљу Ко, загрљу се МО, нѝма њне, мори, да га загрљу па да га љубу Ск, тѝ ти мѝљу (само ракови) ВО, њно се ѝдмољи мѝја баба В, и њн врљи пушку пред њѝ Ло; али и: ја је грљим Лг, кад се угмѝли Ос, њне се угмѝлу Ос.

Глаголи осме врсте

4.324. Код ономатопејских глагола типа *врискаѝи*, *цикаѝи* презент има јотован сугласник корена *врѝиѝѝим*, *цичим*, што је карактеристично за многе штокавске говоре (Ивић ... 1997:256, нап. 627): *врѝиѝѝѝ* Вн МК Мх Ос Су, *врѝиѝѝѝѝ* МК У, *врѝиѝѝѝѝѝ* Бд Су, *ѝѝѝѝѝѝѝ* Ш, сѝмо ѝѝѝѝѝѝѝ њне гранате Ло, дѝца ѝѝѝѝѝѝѝ, мѝјка му ѝѝѝѝѝѝѝ С; уп. и недељно се ѝрѝѝѝѝѝ (виноград) К, ѝрѝѝѝѝѝ А, оѝрѝѝѝѝѝ К; *дрѝчи* Ш, *цичи* МК, тѝ гѝра ѝчи Ло; али: *врѝскала* В, *ѝѝскала* Ло; *ѝрско* К; *дрѝкѝ* Ш, *цикала* МК.

4.325. Глагол *сѝѝајаѝи* у облицима изведеним од инфинитивне основе знатно чешће се јавља с изворним кореном *сѝѝој-*. Тумачење порекла вокала а у истом корену в. код П. Ивића ... 1997:257, нап. 629.

а) *сѝѝѝо* А В ВД Ли, *сѝѝѝјала* А У Ш, *сѝѝѝјало* Ву Ск, нѝкад *сѝѝѝјало* Кр, *сѝѝѝјале* Вр С Ск, мѝ смо с ѝѝм дѝбро *сѝѝѝјали* Ло, *сѝѝѝјали* смо Су; уп. и кашѝике *сѝѝојаѝе* Вн;

б) тѝ није *сѝѝѝо* крѝвет, тѝ *сѝѝѝјале* кашѝике А, *сѝѝѝјала* В У, да би *сѝѝѝјали* Кр.

Однос према другој врсти

4.326. Глагол *засѝаѝи* — *засѝим* не прелази у другу врсту: *зѝсѝим* В, докле гѝд не *зѝсѝим* У, *засѝѝим* Гл, *засѝѝѝ* Др, *засѝѝѝду* Са.

Однос према шестој врсти

4.327. Као и у другим штокавским говорима (Реметић 1985:373, нап. 1112), и на нашем терену се срећу две парадигме глагола *бежѝѝи* (*бегаѝи*):

1. *бегаѝи* — *бегам*

а) *бѝгам* Вр Гл Лу С У, *бѝгаѝ* В Гр Ла Лг Мх ш, *бѝга* А Бд В Вн Вр Ву Гл Лг Ли Ос П С Се У Ш, *бѝгамо* Бд Би В Вн Лг Се У, *бѝгаѝе* Лу, *бѝгу* Бд Су У, *бѝгају* П, *бѝгаду* П Р У;

б) *бѝгај* А В, од Азѝњаца *бѝгај* три дѝна ДД, *бѝгај* нѝгде да се не вѝдиш П;

в) *бѝгао* МО, *бѝго* Мх С, ја сам *бѝгала* Вр Гл Др Лу Мх, *бѝгало* Се У, *бѝгали* смо ВО Вр МО Ш, *бѝгали* су Гл Го Р Рд Т, мѝ нѝсмо *бѝгали* Мх П, *бѝгали* у бежѝнију У, *бѝгали* смо Ш;

2. *бежѝѝи* — *бежим*

а) ја *бежѝим* Ло МП, *бѝжи* Бд, њне да *бѝжи* Бд, и пѝчео да *бежѝѝ* ВО;

б) *беџи* та̄м В ДД, *беџи* та̄мо Ло С, *беџи*, брѣ Мйлосаве, лѣжи са̄ њ да по-гинеш Бд, *беџи* од мѣн ВО, а ја̄ *беџи* да̄ље Гл, а ја̄ ти *беџи* напред, она̄ за̄ мном Мх, а ја̄ *беџи* за овца̄ма Ск, ма, *беџи*, брѣ Гл Ш, *беџи*, свѣ смо ра̄дили Го, море, *беџи* Го, *беџи*, бе̄до невяѣена ДД, *беџи* Ку МО П, *беџи*, Рйно Лг, *беџи* у шѹ-му Ло, *беџи* кӯћи М, *беџи* дале̄ко од њѹ Р, *беџи* код на̄с С, и о̄ма *беџише* у шѹ-му Ло, *беџише* П С, *беџ* Кр Ло Ск, и *беџ* у Селѣвац Лу, *беџ*, Санѣла, ов̄ам Ш, *беише* с мйлим Бѡгом ДД, *беише* Кр Лг П;

в) ка̄ко *беџо* Ло, ка су *беџали* ВО К Ло, мй̄ нисмо̄ нй̄где *беџали* Кр, мй̄ смо̄ *беџали* Т.

Примери нам показују да је императив најчешћи са *ж*.

Овај формант продире и у глагол *йобећи* — *йобезнем*, за који смо, у два нај-западнија села, забележили следеће примере: да *йобезйм* Бд, да си зна̄ла да *йобезйм* Бд, да *йобезйм* Бд, свѣ *йобези* о̄т кӯће Бд, ја и та̄ј *йобезимо* у јѣдну ко-њӯшницу К.

Однос према седмој врсти

4.328. Глаголи типа *бројати* — *бројим* прешли су у седму врсту: *бројим* Се, *бройм* Кр, *броји* Гл Се, *бројимо* В, да *избрѡјим* ВД Лг, *избрѡји* Ли, да и *набрѡйм* на пр̄сте Ло; па се де̄те *зноји* Са, *занојими* се Др, да с *озноји* Вр; *бројила* сам Др, *бројили* су Су; па сам се *знојила* Ос, а мй̄ се *ознојиле* У, али и: *йзбројо* сам ДД.

4.329. Глагол *ћуѣати* — *ћуѣим* радни глаголски придев чешће твори по седмој врсти (уп. и т. 4.322.а) и то с вокалом *е*:

а) ја̄ сам *ћуѣео* ВО Гл Лг, ја̄ сам *ћуѣела* А, *ћуѣело* Вр Ш, али мй̄ смо̄ *ћуѣели* Го, а свӣ *ћуѣели* Лг, са̄мо смо̄ мӣ *ћуѣеле* А, *заћуѣела* сам Ла, ја̄ ма̄л̄ тѹ̄ *йрећуѣела* Мх;

б) *ћуѣао* С, *ћуѣала* В, *ћуѣала* Вр, *заћуѣала* Су.

Помоћни глаголи

4.330. Код глагола *биѣти* у презенту је уочено велико шаренило морфолошких и фонетских облика. Презентске основе прве и треће врсте могу се везивати за корене с инфинитивним вокалом *бид-* и презентским *буд-*. Оба корена су скоро у подједнакој употреби, а презентска основа по трећој врсти је ређа:

1. *бид-*

а) *биде*: (ако, да, кад) *биѣдем* ВД Го Кч Лг Ло М, ја̄ љӯ *биѣдем* до̄бар М, ако *биѣдем* жӣва МО, дӣ љӯ да̄ *биѣдем* Са, да̄ *биѣдеш* Вр Гл Лг, са̄ ће да̄ *биѣде* А Бд ВД Вн ДД Др Кр Ку Ли, мо̄ж да̄ *биѣде* Ло Лу Рд, да̄ *биѣде* гот̄во М, офицй̄р сӣ *биѣде*, бӯде ма̄л̄ не̄ко вре̄ме па ме̄њају Мх, кад̄ *биѣде* Ву Ос П Р Т Ш, кад̄ *биѣде* ѹ̄мро Гл, кад̄ *биѣде* врӯћа та̄ вур̄на У, па̄ *биѣде* гӯсто Са, она̄ ће̄ *биѣде* жа̄лна Ск, *биѣде* Се Ск, да̄ *биѣду* Ку Ло П Се, кад̄ *биѣду* кй̄селе С;

па, *биѣди*, каже, тӣ кѹ̄м Вр, *биѣди* мӣран Р, *бидибѡг* Го, *биѣше* тѹ̄ Ло;

б) *бидне*: ако ја̄ *биднем* ВД, али сам̄ мо̄ро да̄ *биднем* свѣ Лу, да̄ *биднеш* С, ако̄ *бидне* Ли Су, да̄ *бидне* Кч Лу, кад̄ *бидне* Вн Гл С, да̄ не̄ *бидне* К,

2. буд-

а) *буде*: да *будем* ДД М Т, ја ћу *будем* жална Ск, да *будеш* А Ду Ко М Т, кад *будеш* Гл МП, каки ћеш ти домаћин да *будеш*, каже, каки *будем* С, па ће да *будеш* свесна, ал ће ти *буде* касно Гр, да ти *буде* А, да *буде* Бд В ВО Вр Ла Ло МО Мх П Рд Се Су Т У Ш, не да *буде* добро Ку, кад *буде* Го К Кр Ли МК Р, ким *буде* запало ВД, шта *буде* Ву, Гл, шта ће да *буде* и како ће да *буде* Лу, то неће да *буде* С, да *будемо* Бд Су У, *буду* А Вр Мх;

буди службеник С;

б) *будне*: да *будне* В, да *буднеш* Ву, да *будне* Бд Ву, кад *будне* Ку Ли Мх, кад *буднеш* Ву.

3. Забележили смо и несвршену или учесталу варијанту овог глагола:

и шта *бива* ВО Ш, тако то *бива* Кр, све временом *бива* МО, и, ето ти, шта *бива* то Мх;

деда је *би́во* неки десет година прецедник Би, виноград *би́во* ту МО, и акчи́ка сам *би́вала* Вн, то сам *би́вала* на пијаци П, ето, тако је то *би́вало* ВД, *би́вало* је ВО, *би́вало* је ДД, па и то је *би́вало* Ли, па *би́вало* је, *би́вало* Ос, то је некад *би́вало* ва́шар Гл, то није *би́вало* Гл, није *би́вало* предјело Гл, (је ли било убистава у селу) *би́вало* Кр, а *би́вало* је МО, то је тако *би́вало* У, а два дана су свирачи *би́вали* Ос, он(да) *би́вале* за́разе Су.

4.331. У вези с глаголом *јесам* треба указати на облике *није* и *нису*, који се пред енкликитама и ван њих сажимају у *ни* и ређе у *ни*:

1. *ни* + енклитике:

а) *ни ме* интересовало ни́кака фудбал Ву, отац *ни ме* дао Лг, *ни ме* мајка дала даље МК, *ни ме* стра́ МО Ск, *ни ме* стра́ У, а *ни ме* било жао МО, а *ни ме* познаво С, *ни ме* ни́ки преморò Су; *ни ми* ба́ш А, *ни ми* тре́бало В, ал *ни ми* па́ло на памет В, *ни ми* до́шо чо́к Вн, *ни ми* на то одговорила ни́шта ВО, *ни ми* то помо́гло ВО, и *ни ми* ји примио Вр, *ни ми* био отац Го, мори, *ни ми* ни́шта ДД, *ни ми* свѣтио водицу ДД, *ни ми* са́ до ни́шта Ко, *ни ми* по́требно Ку, *ни ми* ни́ки кри́в Ла, *ни ми* рѣч рѣко М, *ни ми* је најбо́ље МО, *ни ми* рѣкла МП, *ни ми* је ба́ш било Р, *ни ми* било те́шко С, *ни ми* ла́ко С, *ни ми* био ту́ му́ж С, *ни ми* било те́шко Се, ма *ни ми* било до ни́шта Ш, *ни ми* се вра́тило Ш; *ни ти* је ср́це здра́во Ла, она *ни ти* да́ла Лг, по́п *ни ти* ка́зо Р; *ни га* ни ва́тала обавеза Го, а *ни га* ни жа́лила Се; *ни му* је за чува́ње Ву, *ни му* би́ло зго́дно Ла, *ни му* би́ла бо́љка С, *ни му* ја́сно Са, *ни му* отац ни и́шо Са; па *ни ју* ба́ш пра́во В, *ни ју* про́шло свѣти́ Сава Рд, да *ни ју* ће́рка Ш, *ни јом* да́ло П; *ни ни* да́леко Р, по́п пита да *ни ни* не́ки преморò Су; *ни им* ла́ко Бд; *ни се* ба́ш ша́рало (јаја) Ба, *ни се* ба́ш ку́повала фа́рба Ба, ни́шта *ни се* ку́повало МО, *ни се* мрси́ло Вр Ли Р, *ни се* мрси́ло Вр, *ни се* пла́ћала ка́зна Ву, и то *ни се* сва́ђало Го, и *ни се* ни вра́тила ДД, две недеље *ни се* ди́гла Ло, *ни се* и́шло МК, пре *ни се* прска́ло МК, *ни се* ка́јала Р, *ни се* убио Р, *ни се* толи́ко водило рачу́на о војски С, и *ни се* ни вра́тио С, *ни се* ожени́о Са, *ни се* то ви́дло У;

б) И плуралско *нису* може се свести на *ни*:

а *ни ме* терали да идѐм да учѐм да шијем Мх, а *ни ме* ни бѐли нѐкад Рд, *ни га* опѐвали Т, *ни и* терали да ратуу Ос, *ни се* дѐлили Вр, *ни се* ни јавѐли Го, *ни се* раниле свѐиње Ло, а *ни се* више ни враћали Рд, *ни се* бојали Рд;

в) *ни ме* смѐто сѐн, *ни ме* смѐтала снаја Лг, *ни ми* лоше бѐло ВО, *ни ми* давала Вр, *ни ми* бѐло нѐкако У, *ни нас* тукла Ш.

2. *ни* + наглашене форме:

а) *ни* имало дѐцу В, *ни* имало МО Су, *ни* мѐн стра ДД, *ни* писано нѐшта ДД, *ни* кав сад Ос;

б) *ни* имало П, *ни* мѐ баба мѐн причала нѐшта Ш, уп. и вала *ни* Бд.

Ово сажимање карактеристично је првенствено за говоре Ш-В дијалекта: Срема (Б. Николић 1964:359), Бачке (Поповић 1968:71), Баната (Ивић ... 1997:259–260), Батање (Ивић 1994:44), Мачве (Б. Николић 1966:278) и централне Шумадије (Реметић 1985:376).

4.332. Помоћни глагол *хѐиѐи* има следеће облике презента:

1. *ја ђћу* Вн Ла Т У, није бѐло *ђћеш нѐћеш* Вр, па тѐ како *ђћеш* С, *ђћеш* У, *чи*-ка *ђће* ВО, *ђће* да се кѐси жѐто Ву, сат сам остарела и сад *ђће* да се ѓмре Го, *ђће* да учѐни Лг, *кѓј ђће* утѐчи Ло, *ђће*, кад ѓмре, да се повампѐри М, *ђће* да бѓде, *нѐће* да бѓде Р, он *ђће* Ск У.

2. У 3. л. пл. наставци су:

а) -е: *ђће* да га ископау Бд, и ѐни *ђће* да прау Бд, па *ђће* да кѐљу ВО, (млади ће све заборавити) па *ђће* Го, стари *ђће* да га жѐну Ли, *ђће* (Немци) мѓшку дѐцу да убѐјау М, тако ѐни *ђће* М, нека причу шта *ђће*, нек раду шта *ђће* МО, нек раду шта *ђће* Ш, пасторке *ђће* д ѓзну С, дѐ *ђће* ѐни да м удаду У;

б) -ду: *ђћеду* Бд В Вн Вр Ку, шта *ђћеду* Ла Ли МО, как *ђћеду* МП, свѐ *ђћеду* жѐто С, свѐ *ђћеду* лакши жѐвот Ву, како ѐни *ђћеду* Гл, ѐни *ђћеду* како ѐни *ђће* Су, *ђћеду* ѐни д ѓћу У;

в) -у: како лѓди *ђћу* А, кад *ђћу* тако дѐца Бд, да ли се *ђћу* да л нѐћу Гл, Мацапри *ђћу* д ѓду Лг, нек пѐву шта *ђћу* С, како ѐни *ђћу* Ск, идѓ ди *ђћу* Ск.

3. И презент глагола *хѐиѐи*, као и *моћи*, своди се у свим лицима на један облик:

а) *ђћеш*: тетка Олга, ак *ђће* д идѐш В, него, реко, *ђће* тѐ да бѐдеш спрѐман да доћеш Вр, девојку пита момак: *ђће* да с удаш за мѐне К;

б) *ђћемо*: *ђће* да дамо Ос;

в) сад *ђћ* да се пуштим Мх; чѐм он *ђћ* да пије Лг; не смѐмо да јѐмо *ђћ* се задавимо Р;

г) *ђћ* овѐ Ли, ак *ђж* да ти кажем Р, *ђћ* да ми кажеш У.

4. Енклитички облици гласе:

ја ћу Вр, *ја ћу* да ви бѓдем кѓпац Ву, нѐ знам дѐ *ћу* Гл Го, а дѐ *ћу* *ја* пѐсле С, шта *ћу* *ја* сад Гл, и сад шта *ћу* Др, и шта *ћу* Го П, баш се мѐслим ка *ћу* и шта *ћу* (да оде на причест, јер није ишла двадесет година) Кр, шта *ћу*, каже, у цркву, да глѐдам ѐни кат се пресвукѓју там попѐви Кр, па да ѓдем него шта *ћу* Р;

ми нисмо нигде бježали, седели смо ту кући, ди *ћеш* Кр, ел *ћеш* овò ел *ћеш* онò Ли, па штà *ћеш* (шта хоћеш) Ли, *ћеш* ти мèn да чèкаш У;
 è, ка *ће* рúчак, онда се скида та погàча А, ди *ће* (да иде) Гр, овò *ће* да биде нè-што ДД, штà *ће* мèn Ко, штà *ће* ми пòп Кр, штà *ће* ми тò Кр;
 и каже кòга *ћемо* ДД, Нèмац наишàò, ди *ћемо*, штà *ћемо* Кр, штà *ћемо* за рúчак Р.

У 3. л. пл. имамо:

а) -е: штà *ће* да рàду Бд, óни онда штà *ће* да рàду Т, *ће* да га згàзу свíње МО, мèn *ће* да напрту Мх, òпет *ће* да плàте У;

б) -ду: јел *ћеду* д ўзну Кр, штà *ћеду* ми пàре Р.

Као што се из примера могло закључити, семантику енклитика одређује контекст, као нпр. *ди ћу* (да идем), *шíаа ћу* (да радим) и сл.

5. Негирани облици презента у 3. л. пл. имају четири наставка:

а) -е: *нèће* да слúшају Ба, и òне *нèће* да найћу ВО, *нèће* да прíму Кр, па *нèће* се разлèжý Ла, *нèће* стòку д узíму Лг, *нèће* òне М, млади *нèће* да трпу П, и òни *нèће* као да дàду С, *нèће* да једу Са, *нèће* вíше да дòћу Се, *нèће* да рàду Су, òни *нèће* да пíју Ш;

б) -ду: *нèћеду* В Вр Гл Кр П, дà л *ће* òни да дочèку дà л *нèћеду* Ву, *нèћеду* да рàду Ла, *нèћеду* проју Р, на нèга *нèћеду* партизàни (ударити) С, *нèћеду* Бд Су Ш;

в) -е(ј)у: *нèћèју* Ос, *нèћеу* Ба Др МО Ос, òни сíра *нèћеу* М;

г) -у: òни *нèћу* А, али у јàрам *нèћу* ВО, који гòд је добар òне да учíни, а бак-сúзи *нèћу* Лг, и каже вàма *ће* да се предàмо, а Бугарима *нèћу* Ло, *нèћу* МО, рòду једнò двà вíше *нèћу* У, овí òпет што *нèћу* сас нàма Ос.

6. Негирани облици овог глагола у свим лицима презента, испред речце *да* и садашњег времена, познају и сажете форме *нè* и *нè*:

а) *ја нè* д идèm Бд, *нè* д òставим Бд, *ја нè* д учím вíше ВД, *ја нè* да нòсим Вр, *нè* да грèшим дúшу Ву, *ја нè* да ви се мèшам у кућу Ву, *нè* ни да помíсим Ву, и *нè* да кàжем Др, *нè* да сèем Ла, *нè* да лàжем Ли, *ја нè* да глèдам Ло, *ја нè* да бíем, *ја* ўбíјам Ло, пòштуе, *нè* да кàжем П, *ја нè* да ти кàжем подàј С, *нè* да жíвím С, *ја нè* да жíвим цèлог вèка Ш; мí *нè* да се удајемо Ву;

б) *нè* да сàдим нíшта Са, *нè* да нíјем *ја* Се; а, дèда, *нè* ти чупàм *ја* пасуљ Ск;

овòга пúта *нè* да се извúчеш В, штò тí *нè* да кúпиш ВД, откúд мòжеш да *нè* да рàдиш Др, *нè* да вèруеш Ло, тí *нè* да íмаш кóњи нíкад Лу, тí *нè* да вíдиш М, *нè* д идèш у зàдругу С,;

тò *нè* да с отíре А, нíко *нè* да т уведè А, *нè* да пíше Бд, пòп *нè* да венчà В, плàчу што *нè* да остане Вн, *нè* да му носí пàре Вр, *нè* да се поврàти тò Ву, *нè* да се жèни ДД, па *нè* д изйíје ДД, кúче *нè* да је проју Кр, сна *нè* да трпí Кр, *нè* да бúде добро Ко, нíкад *нè* да лйпче Ло, *нè* д изйíје М, óна *нè* да һúти С, и тàм га превàту и *нè* да пàдне Се, *нè* да рàди Се, *нè* да продúжи Су, па кòј нíј се родíо, тàј *нè* да ўмре Ш;

мí *нè* да дòчекамо Бд, òнак *нè* да се понíзимо Ву, *нè* да мèћемо шèћер Кр, мí *нè* да рàдимо Се;

нè да ми побèгнете Лг, *нè* да глèдате овím кúћу, нèћете онím да глèдате кúћу В;

не да пѣшту Бд, *они не* да причу ДД, *не* да чувау стѣку ДД, *не* да чују Ко, и *не* да ме прѣму ВО Лг, *не* да раду Ли, сад *не* да једу Ли, сведоци ту *не* да вѣжу Ло, *не* да једу Са, *не* да раду Се, *не* да слѣшају Ск.

Видимо да се дугосилазни акценат (*не*) шири и на она лица у којима је уобичајен дугоузлазни (*нећу, нећемо, нећеће*).

7. У радном глаголском придеву срећу се три облика *шео, heo, hao*, од којих је први обичнији:

а) *шео* А Ба Бд Вн ВО Гл Го ДД Др К Ко Ла Ли Ло М МО П Р Ра Рд С Са Се Ск СМ Т У Ш, *шела* В Вн Вр Ву Го К Ко Кр Ла Ло М МО Ос С Са Се Ск У Ш, *шело* Мх, *шели* Бд Вн Ла Лг Ли Ло МО Мх Р Се Ск Т У Ш, *шеле* ВО С;

б) *heo* Ли Лу, *hela* Др У, *hеле* Ос;

в) *ja* сам *hao* В, *hao* да упали целу кућу ДД, уопште није *hao* да дѣрне Ли, *hao* д удари Ли, он је *hao* Ло, *hao* д утече Ло, *ja* сам *hao* да му скинем Ло, није *hao* да чека МО, а *hao* маљ да пије МО, ал није *hao* да узме МО, да л је *hao* У, *hala* она ДД, шта сам *hala* са да кажем Ос, *hala* да ју сѣпа млѣко Ос, вѣлда она *hala* да га напусти Ос, *ja* сам *hala* да те завѣдим У, *hali* смо В Гл МО Ос, и *hali* да не покѣљу ДД, и после сељаци који су *hali* да ни дођу Ло, само комунисти *hali* да не отѣру на робљу Ло, *hali* да с одѣлимо У, биле *hale* да не подѣлу Ло.

На основу грађе можемо закључити да се први облик јавља на целом терену, а код друга два не уочава се компактан ареал. Примери под в архаичнији су и настали су, вероватно, према облицима имперфекта *xhаше* (Ивић 1978:167 и 1994:294, где је дат и ареал ових облика), који се на овом терену скоро повукао из употребе, осим у С где смо забележили *ha* да кажем. Облици *heo*, ако се срећу на овим теренима, веома су ретки, а могу се тумачити контаминацијом *hao* и *шео* или остатком јекавске струје (Пецо — Милановић 1968:357). Паралелизам облика *шео* и *hao*, при чему је први обичнији и чешћи, присутан је у многим србијанским говорима: у Левчу (Р. Симић 1972:458), у Биограчићима (Ивић 1978:167); у Рачи Крагујевачкој (Р. М. Павловић 1982:44), у Ресави (Пецо — Милановић 1968:356–7) јавља се, као и код нас, сасвим ретко и *heo*, а у Трстенику (Јовић 1968:133), поред *шео, шела; heo, hela; hao, hala*, среће се и *кшео, кшела*.

ПРИЛОЗИ

5.0. У вези са прилозима треба истаћи њихову изузетну акценатску, фонетску и творбену шароликост. Овакво стање, по речима Слободана Реметића (1985:378), условљено је метанастазичким струјањима и „самом природом прилошких речи“, које услед непроменљивости нису подлегале парадигматским уједначавањима, него су се уз постојеће облике укрштањем стварали и нови.

Већина прилога се употребљава с једном или неколико партикула (*овде, овдека, овдекана, овденакана*). Оне се углавном чувају код најстаријих информатора и није необично да се у истој реченици појави више различитих ликова (*али дни дођу шунѣка и јаву се шунѣка у канцалѣрију и шу дома се иресуди ња шѣк дни да да га ирѣмамо шунѣна* Т, Света Танасијевић, 1902). Исто тако, прилози „пока-

зују често и деструкцију свога облика губећи поједине морфеме „ (Стевовић 1974–1975:88): *овд, од, овам, ѿам, онам, ѿуд, свуд, одовуд, одуд, оѿуд, вамо, вам, нам* и трансформишући их: *вод, нод, оноде* и сл.

Прилоге ћемо класификовати према значењу и творбеним ликовима. Такође ћемо издвајати заменичке од незамењивих прилога.

Прилози за место

Заменички прилози за место

5.1. Ови прилози јављају се са заменичким елементима *к-* (*где < кѡдѣ / кѡде, камо, куда*), *-в-* (*овде, овамо, отуда*), *ѿ-* (*ѿу, ѿамо, ѿуда*) и *-н-* (*онде, онамо, онуда*) и различитим карактеристичним морфемама за означавање: места *-де* (*овде, онде, где, негде, нигде*), правца *-амо* (*овамо, ѿамо, онамо, камо*), правца потицања *од-* и *-уда* (*одовуда, одоѿуда, одоуда, одонуда, одоѿуда*), правца пролажења *-уда* (*овуда, ѿуда, онуда, куда*), полазне тачке кретања или простирања *од-* и *-де* и *-ле* (*одавде, одаѿле, оданде, одакле*) и завршне тачке неког кретања или простирања *до-* и *-де* и *-ле* (*довде, донде, доѿле, докле*). Ове заменичке прилоге Митар Пешикан (1967:258–259) именује следећим терминима: убификативни или месни, дирекциони или смеровни, ретродирекциони или обратносмеровни, просективни или „путни“, аблативни или исходишни и терминални или циљни.

Честе су следеће партикуле: *-к* (*овдек*), *-ка* (*овдека*), *-кана* (*овдекана*), *-н* (*овден*), *-на* (*овдена*), *-нак* (*овденак*), *-нака* (*овденака*), *-накана* (*овденакана*) и сл.

5.2. Иако се јављају сва три облика упитних прилога за место (*где : камо : куда*), семантичка дистинкција међу њима је нарушена. О семантичком односу ових прилога и њиховом упитном, неодређеном и односном значењу у штокавском наречју говори се у раду *Где, камо, куда(а)* (Лалевић 1934:19–25).

Прилогом *где* (у разним фонетским варијантама) првенствено се означава место вршења неке радње или стање:

гдѣ живу А, а *гдѣ* си запослен ДД; *дѣ* смо стаѿи ВО, *дѣ* су тѣ пѡре Гл, *дѣ* да га бодѣш Гл, *дѣ* ми је онѡ марѡмица Гл, да знѡм *дѣ* сте МП, да и[м] кѡжем *дѣ* је С, *дѣ* с имѡла лѡдњак Ск, *дѣ* си бѡи, тѣ мѡли Т; *дѿ* је Бд Гр ДД Др К Кр Лг Мх С У Ш, нѣ знам *дѿ* је Гл, *дѿ* ти је тѡ Го Р, а *дѿ* је нѡна С, *дѿ* е мѡмак Са, *дѿ* је ѡна У, *дѿ* сам МО, *дѿ* су Ку Лу МО, јѡ се вѡјкам *дѿ* ћу да ноћим У, у Вѡдњу *дѿ* ли је ДД, а *дѿ* да и затвѡриш Лу, нѣ је имѡо *дѿ* да се запосле Мх, *дѿ* рѡдиш ДД, *дѿ* ми бѡље Мх, *дѿ* мѡто Са, *дѿ* има Т, па *дѿ* нѡђе У.

У следећим примерима прилог *где* је преузео значење адверба *камо*:

дѣ сте отѿишли МП; *дѣ* ћеш Бд ДД Ло МП, *дѣ* ћемо Т, *дѣ* кѡ ѡће идѣ Гл; *дѿ* ћу д идѣм А Гл, *дѿ* ћеш Др, *дѿ* ѡћеш Кр, *дѿ* ће Гр Мх, *дѿ* ћемо Мх, *дѿ* идѣш сѡд Би, јѡ нѣмам *дѿ* д идѣм А, *дѿ* је нѣсу водѿли нѣје мѡгло да с излѣчи Ло, *дѿ* нѣсам ишла С.

У неколико примера забележено је значење пута или простора којим се реализује радња: има ѡтвор на тѡвѡну *де* се пѣњу на тѡван ВО, њиву нѣсам оставѿио *де*

нисам копо ламгуме Ло, *де* су некад попови оне литије носили и читали У; *ди* је за пијац, *ди* с иде Мх, *ди* пролази У.

У следећим примерима изражава се чуђење у вези са нечим немогућим, неприродним, неочекиваним и у њима је прилог *где* синонимичан са *ошкуд* и ређе *како* и *зар*: *де* знам како су! Кр, (Зашто нема кише) — *де* знам! М; *ди* знам! А Бд ВО К Ко МП П Се Су Ш, па *ди* знам шта значи! Ос, *ди* знам шта је он тео! С, *ди* ја знам *ди* ћу да бидем! Са, *ди* знам како! Су, *ди* је нама Го, *ди* то ја смем! Бд, *ди* смеш! Ск, *ди* ти да га купаш! Вр, (Да ли говориш са снахом?) — Ма *ди* говорим! Лу;

да виду *де* то мџ машина да кџси Т, *де* то мџ да забрани, реко, овољку воду! Т, *де* се, тџка, сџти то!? У; *ди* да нџсим штап! Бд, *ди* ми било до живџта! С.

Прилог *где* јавља се и са \sim акцентом кад иза њега „не следе друге речи у саставу исте реченице“ (Ивић ... 1997:272): нџма *де* А ВО Т; али и нџмамо *де* сџд Т; *ди* В Вн Др Мх Ос У, нџмам *ди* Гл У, нџмам *ди* С, па нџмаш *ди* да с окупаш Ос, а *ди* да и затвориш кад нџмаш *ди* Лу;

које ди Бд В Гл У, био сам *које ди* Би, сџмо и вџдали *које ди* В, што идџ *које ди* Гл, био по држџвама *које ди* Гл, дозвољивао ми да идџм *које ди* Р, овџ вирџнде дрвџне ѝма *које ди* (негде) У, и бџгају *који ди* Ш; *било ди* С; па *како ди* Мх Р С.

Када је *где* у функцији везника, онда се јавља без акцента: *де* ѝма Гл, *џд де* је ДД, *де* се то рџди Др, тџм *де* спџвала МП, тџмо *де* трџба да рџдимо Т, *де* су ноћивали Су; *ди* не се мџте камџра А, *ди* је полџгла А, *ди* ми стојѝ А, *ди* кој кога закџчи Би, *ди* ми дџли сџбу В, клџт *ди* стојѝ пиће, брџшно Вн, *ди* чџвамо Го, *ди* ми пиљичи Др, *ди* ти се нарџди Др, тџ *ди* сам јџ био К, тџ *ди* је шкџла МО, *ди* је дџм Ко, *ди* ѝма Лн Р, *ди* ѝмамо идџмо џ гости, *где* нџма ... Рд, *ди* се сџје Лу, водџно мџне у бџлничу *ди* сам аперѝсана М, *ди* џна џће С, *ди* су Влѝси У, шџшка је онџ *ди* стојѝ кџрен У.

5.3. Неизмењени облици *где* (ређе *гди*) обично се чувају у сложеним прилозима са *не-* и *ни-*, а без иницијалног *г-* са формантом *год*:

негде А Ба Бд В ВО Го Гр Кр Лг Лн Лу МО Мх Ос Рд С Са Ск Т У, тџ *негде* Би, *негде* далџко В, *негде* се дешџва па и жџна везџе ВО, *негде* двџ, *негде* трѝ, *негде* јџдно Кр, џн дџџ дџте *негде* МО, *негде* си јџо С, *негде* имџло и зџмља Ск, али и *негди* У;

нигде А Би ВД Вн ВО Ву ДД Др Гл Гр К Ко Кр Ку Ла Лг Ло М МО Мх П Р С Са Ск Су Т У, нѝсам ни ѝшо *нигде* ВО, *нигде* се није мџшџ ДД, *нигде* није излџзила Лг, *нигде* зџра нџма М, нѝсам припџџо *нигде* МО, свџд идџм, ал *нигде* нџма бџљи Бџжић Мх, то *нигде* нџма С, *нигде* девџјка нџма Су, нџма *нигде* стџкла Т, нџма је *нигде* У, не смџш *нигде* ни да седѝш сџм У;

али и *нигди* А М Ск У, немџ д идџш *нигди* А, *нигди* н идџм јџ А, нѝсам ѝшо јџ *нигди* М.

де гџд Гл, *де гџд* пџћеш Гл; *ди гџд* Бд Вн ДД К Лу, *ди гџд* вѝдим како цвџће лџпо, јџ донџсим ВД, *ди гџд* пџћеш Го, *ди гџд* је било стрџшно К, *ди гџд* отѝднеш Лу, *ди гџд* сам корџкнула С, *ди гџд* су отѝшли.

Из наведених примера види се да је и овде присутно значење и места и циља.

5.4. Изворно значење прилога *куд* („којим правцем, којим путем“ Ивић... 1997:273) сачувано је у следећим примерима:

кѹи кô знâ тѹд и нек ѿде К, кѹ ѿ да прôђем Др, кѹ сте вѿ прôшли К.

Куд може бити синоним и са *камо* или *некамо*: нѣмаш кѹд Др, нек се ôн склâња кѹда мôже и кâко мôже В.

5.5. У нашим говорима прилогом *камо* не пита се за правац, већ „за оно чега нема, а жели се, одн. сматра се да треба да буде“ (РСАНУ под *камо* 1.б.):

мâли, *кâмо* ти књиге што сам ти рѣкла за шкôлу да ѿдеш да кѹпиш Гл, *кâмо* ти јôш Лг; а *кâм* ти кѹм Вр, *кâм* ти Зôка, а Зôка дѿ је Го, *кâм* ти деда Бôра, дѿ ти је Го, *кâм* спрôвôдник Лг, *кâм* јôш Лг, *кâм* иш одѣло што сам ти доносила М, *кâм*, Гѿно, лѣба С, *кâм* тâ рѣд што јâ ôста (а деца помрла) Гл, уп. и *кâм* тѣ срѣће да сам јâ отѿшла Гл.

У вези с речи *да* „истиче се жаљење што се није десило оно што се жели: болѣ би било, бар“ (РСАНУ под *камо* 4.б.): *кâм да* сам јâ погѿнула МП, а сâд пѿју, што рѣко онâј, *кâм да* ѿма Р, *кâм да* је имâла дôвољно и прôја Р, још *кâм да* ѿма и прôја Го; уп. и ѿ земљу жѿва не мôгу, *кâм кад* би мôгла, јâ би прѿва и замѣнѿла (умрлу децу) Гл.

5.6. У селу Ш, где има насељеника из торлачке зоне, од старице рођене 1907. године забележили смо и овај прилог: да вѿдиш *кадѣ* се.

5.7. Прилог *овде*, који је члан низа *где — овде — онде — иш*, веома је фреквентан и јавља се у више фонетских и творбених варијанти:

ôвде А Бд Гл Ку МО Мх, посѣјемо по њиви *ôвде* ôнде дѹлек Т; *ôвдѣ* ВД Го Гр М, *ôвдѣ* вѣже Вн Гл, да бѹдем *ôвдѣ* на слѹжби ДД, сâд и *ôвдѣ* тô друкшѿје прâву Рд, а *ôвдѣ*, глѣ, дѿго се лâд Са; *ôвдѣ* Лу МО; причâу *овдѣ* преко телевизора Ос; нѣ знам *ôвде*, нѣ знам ôнде Гр;

ôвдек Го; *ôвдека* У; *ôвдекана* А М; *ôвдена* Ку, овâ се ѹдала *ôвдена* У; *ôвденака* А Вн МО С Се; *ôвденакана* МО; мâ мâјка се прѣудала *ôвдѣн* у овâ сокâк Т; *ôвдѣна* А Вн Вр Мх Ос Р Рд Т, имâли смо девојке *ôвдѣна* М, нѣ знам у дрѹге цркви *ôвдѣна* Мх, нâћеш и тâм нѣку бâбу да ти прича кâ јâ *ôвдѣна* Мх; *ôвдѣнак* Др Кр; *ôвдѣнака* А Вн МП Р С Ск;

ôвди А В Вн ВО Гл МО Т, ôнди и овâј *ôвди* Вн, дôшо је *ôвди* ВО, *ôвди* имâмо цркви МО, *ôвди* ко женѣ Т, ôни се доселили и населѿили *ôвди* Т, *ôвди* ј рâдѿла Т; *ôвди* Гл; *вôди* Др;

ôвд А Су У, *ôвд* у зѣмњи Мл, *ôвд* у мôјим крају А, *ôвд* у сѣлу Ла;

вôд Бд П, *вôд* у градѿну Др, а ôни бѿли *вôд* у овâј шâнац П; тѿ да ме *вôд* тѣрâш у рѣд Лг;

ѿмамо млâд винôград *вôде* Вн, ѣво *вôде* У; овô *вôдѣ* свѣ је бѿо кѹпус Вн;

вôдек Вн; *вôденака* Др;

бѿе бѹсе *овôд* Лг, *овôд* се сѣдне з астâл У; да ôна остâне да преноћѿи *овôд* Лг, јâ *овôд* сам дôшла на пѿјац У; *овôденака* Др;

ôде МК Мх, а мѿ смо *ôде* бѿли В, *ôде* близу што е Ко, што је седѣо *ôде* Се; а не дâ му да дôђе *ôдѣ* Ло; кат сам дôшла *ôдѣ* МК; *ôдѣна* А Ку Р Т;

ód де је ДД, *ód* у Кòларе Ко, мòра д[а ид]ѐм *ód* код лекáра Кр, *ód* у граду Лг, *ód* у нашу Паланку Лг, *ód* код нáс Т, а *од* била једна прошевина У, *од* у кúһу У, *од* у овú тóрбу У; овá кúһа *од* Вн;

вòђе га прѝмили Др.

Прилог *овде* може бити синоним и с *овамо*: *áјде вòд* кúһи У, *вòд* СМ, тѐрај *од* у Морáву У.

У Ш од информаторке рођене 1912. године забележили смо прилог *иука* у значењу „овде“.

5.8. Прилог *онде* чува се у систему, али са знатно нижом фреквенцијом:

онде Бд Рд, пѝше *онде* Бд; *òнде* К Ос; *òнде* мáло Т;

ондека А; *ондена* А; држѝ дућáн, онај дућáн што на среду *òндегана* М;

онди и овáј óвди Вн, *онди* ѝма јèдно крeвèче Гл;

ка седѝш *онóде* У; ѝма *нòд* свѐта У, *нòд* Ј.

У примеру ўвек сам се шѐтала *онде* по брду, забележеном у М, прилог *онде* синонимичан је с адвербом *окуда* који има просекутивно значење.

5.9. Прилог *иу* је стабилан члан система и јавља се без партикула или са њи-ма. И овде је присутна велика гласовна шароликост:

иу Вр Го ДД Др Ко Лг М МО Мх П Р У Ш, *иу* га ўбију Бн, тò је *иу* ВО, и на-вѐо ме *иу* Го, *иу* смо били Го, па *иу* мѝн срѐо једáн Го, *иу* е и направѝо Гр, седѝли смо *иу* кúһи Кр, *иу* тáм дòл Лу, *иу* сѐва М, па су *иу* код мѝн близо Мх, *иу* смо кú-һи Мх, *ја* ћу дѐм *иу* и *иу* П, није *иу* П, па се мѐте *иу* јело Т, мѐтеш *иу* Т, нѐма *иу* штá У, и он *иу* пáдне У;

долáзили па с остављали стòку *иу*н Гр, заборáвно господѝн пúшку *иу*н У; *иу*н Рб, *иу*на А Бд Вр Ко Кр Ла Лг МО П Р С Ск У, борáвили код мѝн *иу*на ДД, ѝмамо снају *иу*на с нáма П, он је óма *иу*на уклáњо квáр Р, направѝмо *иу*на Ск, оста-вим њѝ двá *иу*на У, *ја* дођем нос *иу*на У, и он пáдне *иу*на У, тáј касáпин *иу*на про-дáје У; *иу*нак остáнемо ВО; *иу*нака В Вн ВО Др Лг Ло МО Ос Р С Са У, штá сáд он лúпа *иу*нака У, тò стојѝ *иу*нака У, деда Влáјко се прѝви населѝо *иу*нака Т; *иу*нана Ла, па тек òнда да га прѝмамо *иу*нана Т; *иу*не ВД М Мх С, *иу*не нѐма код нáс ВД, *иу*не мѐтемо лѐти шпòрет М, стáновали су *иу*не Мх, барјáци се стáву *иу*не и стоју Мх; *иу*нена А Ла; *иу*ненака Гл С; *иу*на Вр Ву ДД Др Ко Ку Лг Ли МО П Се Су Ш, били *иу*на двѐ-трѝ године ДД, сáмо дође *иу*на ДД, и нек остáне *иу*на Ко, нѐговала сам га пòс *иу*на Ли, били смо нáс око двáдес *иу*на Ло, и он *иу*на живѝ Ло, он *иу*на спáва Ос С; *иу*нака Ос; *иу*нѝ Го К М С, *иу*нѝ е мòжда метò мал пѝкмеца Го, бáш бѝо *иу*нѝ прѝ двá сáта М; *иу*нак Ск; *иу*нака ВО МП Рд Ск Т Ш, мѐтем *иу*нака Ск; *иу*-накана Ку Ш; *иу*нѝка С; *иу*нѝнака С; сáд *ја* да *иу*ј борáвим Т.

Прилог *иу* се употребљава и место просекутивног *иуда*: мўваш се *иу* Лг, *иу* пролáзи вòзило Т.

Ту се може јавити и у корелацији са прилогом *иáмо*: *иу* и *иáмо* К.

5.10. Прилог *овамо* први је члан семантичког низа (*камо*) — *овамо* — *иáмо* — *онамо* и јавља се у различитим гласовним варијантама:

овáмо ВД ВО Др Ко Ла М Мх П Су У, *овáмо* дòле Су; *овáмо* Гр;

овам А Бд Др Ла Лг Ли М Р У Ш; овам А Кр М МО;
 овамонѧ ДД К С; овамонака Др МО;
 вѧмо Ла МП Ос Су Т; вѧмо П.

Примарно значење прилога *овамо* најбоље се читује:

а) уз императив: ѿд *овѧмо* — ѿд онамо Ли, бежи *овѧмо* П, дај г *овѧмо* МО, дођи *овѧмо* Ла; *овѧм* донеси У, *овѧм*, бѧто, у ред Лг; дођ *овѧм* ВД; ѿд *овѧм* ВД;

б) уз глаголе кретања: па дођу *овѧмо* Мх, не можеш д идеш *овѧмо* У; слива се *овѧмонака* у Дунав, а *вѧмо* се слива у Морѧву Ос; и дођемо *овѧми* Р; а мѧн си испратио *овѧм* на прстен У; неће (да иду) пилићи *овѧм* Гл, и он иде тѧм и овај дође *овѧм* МО, сиђеш *овѧм* на друм Мх, отишо *овѧм* за Водањ У; ја *вѧмо* ко дрвѧне капије да сиђем Гр; *вѧмо* се вратила П;

в) уз глаголе којима се означава место завршетка радње: једна сѧдне *овѧм* А, *овѧм* сам премѧстила Др; *овѧм* је постављено А; ѧзнела *вѧмо* МП; па мѧтемо *вѧм* у врѧлу мѧс В;

г) када се ѧима указује на место где се неко или нешта налази или где се реализује нека радња. У следећим примерима *овамо* би се могло заменити са *овде*:

а овѧ *овѧмо* зовѧ се петица ВО (Информатор редом показује и објашњава делове косе), бѧш једним Ђулићу, *овѧмо* што му куђа скрѧја М;

примѧтио сам велику нѧслогу *овѧм* ДД, *овѧм* у куђу Ос, *овѧм* у Петровѧц Кр, а *овѧм* мѧће тулѧске Мх, и *овѧм* чѧле и бне Мх, треба и *овѧм* да рѧдим Т, а *овѧм* се умѧси Т, *овѧм* нисам имѧла Т; а *овѧм* па су били Чѧпићи Кр, имѧмо колибу *овѧмо* М, *овѧм* седѧо М, и *овѧм* ѧграмо У;

прѧво био овај *вѧмо* Влѧјко Т;

а *овѧмонака* била једнѧ бѧба У.

Овам се јавља у корелацији са *онам* и *ѧѧм*:

и *овѧм* — *онам* Го Су, и *овѧм* и *онам* Лг, и они лѧво — дѧсно, *овѧм* — *онам* Р, *овѧм* — *онамо* Вр Ко; *овѧм* — *онам* А; ѧве *вѧм* ѧће нѧм Ск; *овѧм* — *ѧѧм* Ла, Маѧѧри одлѧзе *овѧм*, а Миливој одлѧзи *ѧѧм* у ѧѧве Лг; двѧ кољца *ѧѧм* и *овѧм* Кр, *ѧѧм* двѧ — *овѧм* двѧ Са, ѧни чѧвау стѧку *ѧѧм* — *овѧм* Ск, врђу *ѧѧм* па врђу *овѧм* В, имѧла сам *ѧѧм* код ѧчува, *овѧм* нисам имѧла Т; ѧна вѧче *вѧм*, онѧ вѧче *ѧѧм* Мх; *ѧѧм* и *овѧмо* Ку; ја сам се провѧла са мѧжом *овѧмѧе онамѧе* С.

5.11. И прилог *ѧѧмо* јавља се у више гласовних и творбених варијанти:

ѧѧмо Би ВД Вн Гр Ли Лу Мх Су У;

ѧѧмона Бд ДД К; *ѧѧмонѧ* К Кр Ло С; *ѧѧмона* В; *ѧѧмонак* С; *ѧѧмонака* ДД Др МО; *ѧѧмонака* В; *ѧѧмонака* В Ли Ск У; *ѧѧмонкѧна* Ву; *ѧѧмонкѧна* С; *ѧѧм* А Бд Би В ВД Вн Го Гр ДД Ко Кр Ла Ли Ло Лу М МО МП Мх Р Т У Ш.

Основно значење прилога *ѧѧмо* јесте циљ кретања:

ал је ѧн одѧмно *ѧѧмо* отишо Ос, водѧли ме *ѧѧмо* гѧр С, вѧдим је *ѧѧмо* У;

и ѧде *ѧѧмона* Ло; отишо мѧло у партијску школу *ѧѧмонѧ* Ло, и ја отидѧм *ѧѧмонѧ* у кукурѧз С; сѧмо смо избѧгли *ѧѧмонак* Кр; отѧше *ѧѧмонака* Ск;

ѧѧм кад стигнеш Би, и сѧ треба д идѧмо да се глѧдамо *ѧѧм* Би, одвѧзо ме Миле *ѧѧм* Лу, онѧ отидне чѧк *ѧѧм* Мх, одвѧду ѧни мѧн *ѧѧм* Мх, ѧшли смо и *ѧѧм* и *ѧѧм* и такѧ Мх, *ѧѧм* смо отишли Мх, ја ѧдем *ѧѧм* Мх, *ѧѧм* иде Т, да вода *ѧѧм*

иде Т, а он *ша̑м* је отишо̑ У, он отѣро̑ *ша̑м* да чу̑ва У; ба̑ци̑ га *ша̑м* Мх, *ша̑м* ост̑а̑ви до̑л Ос, ја̑ вуч̑и *ша̑м* Гр.

Међутим, прилогом *шамо* може се означити и место вршења неке радње и тада је он семантички близак са адвербом *онде*:

ша̑мо се ко̑ље В, и о̑не *ша̑мо* играу̑ ВО, сед̑имо̑ ми̑ *ша̑мо* унут̑ра у та̑ј ла̑гер Ку, мо̑ма̑к ми̑ *ша̑мо* био̑ м̑ен̑ бли̑зу Ли, и он̑да̑к̑ о̑на̑ *ша̑мо* кот̑ ку̑ће (борави), а ја̑ са̑ма М, *ша̑мо* го̑р МО, сач̑ека̑ и *ша̑мо* у по̑рту, не̑, о̑вд̑ена̑ него̑ *ша̑мо* ди̑ је за̑пис Мх, *ша̑мо* ми̑ ку̑ћа до̑ пруг̑е бли̑зо би̑ла Са, и *ша̑мо* с ул̑ице Т, *ша̑мо* смо̑ има̑ли̑ жи̑то у со̑бу У;

има̑ли̑ смо̑ о̑вце̑ *ша̑мона* Ла; *ша̑мон̑а̑* се̑ у̑дала̑ ДД; *ша̑мона̑ка* по̑п̑ очита̑ на гр̑обље̑ ЛГ; са̑ма̑ сам̑ сед̑ела̑ *ша̑мона̑ка* У;

и *ша̑м* же̑на̑ ма̑же̑ А, ја̑ би̑ла̑ *ша̑м* Бд, ел̑ и мо̑ј̑ с̑и̑н̑ *ша̑м* Гл, о̑ни̑ би̑ли̑ *ша̑м* по̑ во̑јски̑ Го, *ша̑м* иза̑ шта̑ла̑ Гр, кат̑ се̑ пресвук̑у̑ју̑ *ша̑м* по̑по̑ви̑ Кр, *ша̑м* сам̑ се̑ кр̑ио̑ Ло, тра̑жу̑ *ша̑м* да̑ље̑ не̑где̑ ЛГ, ку̑пио̑ *ша̑м* го̑р Лу, то̑ *ша̑м* скра̑ја̑ М, ни̑је̑ има̑ло̑ *ша̑м* МО, *ша̑м* је̑ ко̑ло̑ игра̑ло̑ Мх, *ша̑м* је̑ ост̑ао̑ Ос, *ша̑м* сам̑ би̑ла̑ П, ако̑ г̑ ув̑а̑ти̑ *ша̑м* Р, *ша̑м* ми̑ се̑стра̑ би̑ла̑ С, *ша̑м* до̑ грани̑це̑ Ск, коли̑бу̑ смо̑ *ша̑м* на̑пра̑вили̑ Т, и *ша̑м* га̑ прев̑ату̑ Се, има̑м̑ дво̑ја̑ вра̑та̑ на̑ ку̑ћи, је̑дна̑ *ша̑м*, је̑дна̑ *ша̑м*, та̑мо̑ под̑у̑при, о̑ва̑мо̑ за̑ши̑пим̑ У.

Адверб *шамо* комбинује се с прилозима *и̑у*, *овамо* и *онамо*:

и̑у̑ и *ша̑мо* К Кр у значе̑њу̑ поне̑где̑, местимично; *ша̑м* и *о̑ва̑мо* Ку; па̑ ти̑ сед̑ен̑и̑ *ша̑м*, ја̑ *о̑ва̑м* Вн, *ша̑м* смо̑ о̑бе̑хали̑, а *о̑ва̑м* да̑ је̑ да̑м̑ Ко; ту̑ц̑ *ша̑м*, ту̑ц̑ *о̑на̑м* ДД.

5.12. Прилог *онамо* чува се у систему, али са знатно нижом фреквенцијом. Може означавати правац кретања или место реализације неке радње. Обично се јавља у комбинацији с *овамо*:

а̑јд̑ *о̑на̑мо* Ко Ли; *о̑на̑м* Го Ли Су, *о̑на̑м* ди̑ о̑ни̑ и̑ду̑ Лг, *о̑на̑м* до̑ пу̑та̑ ДД, *о̑на̑м* и̑ он̑у̑ рас̑кр̑с̑ни̑цу̑ Т; *о̑на̑м* А; *о̑ва̑м о̑на̑мо* Вр Ко; и *о̑ва̑м* и̑ *о̑на̑м* Го Лг Су; и о̑ни̑ ле̑во̑ де̑сно, *о̑ва̑м о̑на̑м* Р; о̑не̑ *ва̑м*, о̑не̑ *и̑а̑м* Ск.

5.13. Систем прилога с просекутивним значењем *куда* — *овуда* — *и̑уда* — *онуда* — *свуда* веома је нарушен. Из њега је нестао адверб *онуда*, а *овуда* је забележен само једном у Др (*овуд*). *Туда* је забележен у неколико пунктова:

и̑уде̑ све̑ мо̑ра̑ д̑ и̑ду̑ на̑ гр̑обље̑ Се;

и̑уд СМ, *и̑уд* А Ли, а *и̑уд* је̑ и̑шла̑ пута̑њи̑ца̑ Ли, *и̑у̑ти̑* сам̑ ви̑до̑ Шва̑бе̑, а *и̑уд* ни̑је̑ би̑ла̑ пу̑ц̑а̑ва̑ Лг, *и̑у̑и̑и̑* се̑ и̑шло̑ Мх, и ја̑ сам̑ *и̑у̑и̑и̑* ста̑до̑ о̑ва̑ца̑ протери̑во̑ Т.

У следећем примеру *и̑уд* је синоним с *о̑и̑уд*: од̑ Бе̑лу̑ Црк̑ву̑, *и̑уд* од̑ Ко̑сово̑ Су. Најфреквентнији је прилог *свуда*:

св̑уда М П Се, и̑де̑те̑ *св̑уда* по̑ све̑ту̑ Др, и̑де̑ же̑на̑ *св̑уда* М; *св̑уде̑* Ву М;

св̑уд Бд В Кр Ла Лг Ли Мх С Ш, и̑шла̑ сам̑ *св̑уд* Бд, *св̑уд* ре̑дом̑ ВД Гл, и̑шла̑ *св̑уд* ре̑дом̑ У, и̑де̑мо̑ *св̑уд* ре̑дом̑ Гл, са̑мо̑ сам̑ и̑шла̑ *св̑уд* ре̑дом̑ Гр, и̑де̑ *св̑уд* ре̑дом̑ Ла, *св̑уд* су̑ и̑шле̑ Ло, и̑ду̑ *св̑уд* МП, *св̑уд* де̑ду̑ МП, *св̑уд* и̑де̑м̑ Мх, *св̑уд* ме̑ће̑ С, *св̑уд* смо̑ ми̑ о̑вде̑ пи̑тали̑ Ло, тра̑жи̑ли̑ га̑ *св̑уд* С, *св̑уд* ра̑ди̑ла̑ Т, ди̑ тре̑ба̑, ће̑ да̑ те̑ во̑зи̑мо̑ *св̑уд* У, за̑ши̑пим̑ вра̑та̑ *св̑уд* ре̑дом̑ У.

Овим прилогом се може означити и место реализације неке радње:

има то *свѹда* на сѣлима П, *свѹда* је то бiло Ск; то је сѧ такѧ *свѹде* Ву, такѧ ти је *свѹде* М; ка и *свѹде* Су; *свѹдер* бетѧн сѧд има Ву; *свѹзде* је лѣпо М;

и *свѹд* по сѧби ВД, *свѹд* рѣдом се чѹе сѧмо свiрка Ву, а шѹма *свѹд* ѧколо Гл, *свѹд* унаѧколо шѹма Кр, и *свѹд* је рѧвно Го, *свѹд* је лѣпо Кр, свѧ доле нѧше *свѹд* Гр, *свѹд* је ѧблочно Кр, *свѹд* вѣдро Ли, а Луњевац ѧпољен ѧпште *свѹд* ѧколо ѧкољен Лу, лѣпо је *свѹд* МО, *свѹд* има МО, кад *свѹд* бiло прѧпас Мх, то је *свѹд* бiло Ск; кѧко *сѹд* Ш.

5.14. Заменички прилози се јављају и у комбинацији с предлогом *од*:

а) *одѧкле* си ти В Кр, а *одѧкле* сте ви Т;

б) *одѧвде* Кр Ку Лг Лу У, сѧд нѣће *одѧвде* дѧнде нѣће д изиђе Вр, *одѧвде* гѧр се идѣ Ло, дѣ је, брѣ, срѣбро *одѧвде* Т, нiсу *одѧвде* тѣрали нiкога Ш; *одѧвде* Се У, да то склѧниш *одѧвде* Вр; па пѧђем *одѧвде* ѳјутру рѧно до Крcне Мале пѣшке на вѧз Ос; јѧ пѧђем *одѧвда* дѧнда па се зѧптијем Ос;

мѧж бiти има кiлометар *одѧвде* дѧкле сам јѧ из онѧг краја У;

в) *одѧиље* ѳзнемо В, кѧ д изиђе *одѧиље* Лу, ѧндак ѧни нiсу тѣли ѳу да дiра-ју *одѧиље* Мх, кат се пѧђе *одѧиље* Мх; бѣж *одѧиље* Ку Ск;

г) да понесѣм вѧду *одѧнде* ѧвде Гл, ѳзели ми кокѧшку *одѧнде* Са; *одѧнде* У;

д) бацѧмо вiлом донѣкле, *однѣкле* идѣ рѧгѹљом А.

5.15. С предлогом *од* забележена је и ова серија прилога *оiћкуд* — *одовуд* — *одоiћуд* — *одонуд*:

а) У нашој грађи није се нашао ниједан пример у којем би прилог *оiћкуд* означавао правац. Њиме се указује на извор за реализацију неке радње или на чуђење због нечег што се сматра немогућим:

па нѣмаш *оiћкѹда* Др, ми нѣмамо *оiћкѹд* да плѧтимо Ла, и има *оiћкѹд* Ву Лг, па кѧже *оiћкѹд* су дѣца — па отѹд (што се излази ноћу) Кр; уп. и нѣма да врђе *од нiћкуд* Вн; *оiћкуд* знѧм јѧ Рд, *оiћкуд* знѧм јѧ Ко, *оiћкѹи* сам јѧ знѧо ДД.

У наведеним примерима прилог *оiћкуд* је синоним с *одакле*.

Према *одовуд* — *одоiћуд* — *одонуд* забележили смо и облик *одокуд* у једном примеру из Т: пѣт ѧи се доселило одѧтуд са Кѧсова, *одѧкуд*. Овим прилогом информатор нам сугерише да не зна тачно место одакле су досељеници дошли.

б) Прилогом *одовуд* означава се правац или страна с које се реализује нека радња:

одѧвуд Ск, додѧје *одѧвуд* В, ѧно *одѧвуд* од Румѹније идѣ једнѧ звѣзда ДД, мѣтем *одѧвуд* кѧмен и *одѧвуд* кѧмен Ко, а ѧви иду *одѧвуд* Лг, овѧј *одѧвуд* иѣ Р, *одѧвуд* ћу да пѧчнем Се, ѧцак се ложй *одѧвуд* Ск; *одѧвѹи* из Мораве Ла; *ддовуд* лѧжйте Мх, *ддовуд* и(з) Срѣмске Митровице С; чѹнак врѧтиш *одовѹд* Су, а служѧвка слѹжи *одовѹд* У; *одовѹд* Ло, *одовѹд* смо се одвѣзли нѣкако ВО, а Нѣмац јѧш није пѧчо да погурѧва *одовѹд* Лг.

Ови прилози се јављају у корелацији један с другим:

пѧсе мѣтемо јѣдну ѧбгу *одѧвуд*, јѣдну *одоiћѹи* Ба, три *одѧвуд*, три *одоiћѹи* Ли; на јѣдну страну *одѧвуд*, на дрѹгу *одѧнуд* Ск.

Овај прилог се може јавити и у сажетом облику *одуд* (Поповић 1968:209):

ддуд Др, ѧна држи сваки слѹчај да нѣ би грѣда гѧнула и држи вѣзу ѧтуд и *ддуд* сучѣлице држи чврстину А; *одѹд* је дошѧо од бунѧра С.

в) И прилогом *одоиџуд* означава се правац из ког се реализује нека радња:

оддошуда Кр, *оддошуда* из њиве ВО; *оддошуд* У, и крѣнемо се *оддошуд* ВО, и он дође *оддошуд* и он опет да је вози ДД, па долазнили *оддошуд* ДД, и тек одједаннут *оддошуд* пут иде овако Ло, удари транспорт *оддошуд* даље Ло, он иде из њива *оддошуд*, од њиве Ск, пет њи се доселило *оддошуд* са КосоваТ, најђе наш трактор *оддошуд* У; овѣ што били избегли туна, овѣ *одоиџуд* Кр; *оддошуйи* ВД ДД Ли МК МП Са, пијемо *оддошуйи* Кр, он пребеге *оддошуйи*, Маџари иду *оддошуйи*, а овѣ иду одовуд Лг, *оддошуйи* из ливадице Ло, и онај *оддошуйи* мирним кораком иде Р, кат су морали *оддошуйи* да бегау Рд.

Овај прилог се јавља и у следећим фонетским варијантама:

дошуд Гл Др Ли Лу С, *дошуд* бегају Вн, *дошуд* довео Гл, *дошуд* из Баната К, *дошуд* иду три лимузинѣ Лг, и ми терамо *дошуд* овце Лу, *дошуд* дође М, *дошуд* иде маџка П, баџаду *дошуд* С, *дошуд* из Водња Се, а мој муж *дошуд* изишо Т, *дошуд* смо дошли У;

дошуйи Др С, *дошуйи* забран В, ти *дошуйи*, а одовуд другѣ Ву, *дошуйи* удари Ко, иде *дошуйи* Лг, ја почнем *дошуйи* Рд, па кат се врте *дошуйи* С, иде *дошуйи* и запева Т.

И овај се прилог јавља у комбинацији с другим:

ал *дошуд* *одовуд*, некако људи навикаше и они ме дадоше Вр; држи везу *дошуд* и *довуд* А.

г) Прилози с формантом *-н-* веома су ретки: и ја како идѣм *оддошуд* Ло, оно жене *оддошуд* и(з) Шумадију Ш.

Израз *одовуд* — *одошуйи* у примеру и они *одовшуйи* *одошуйи* и пишу мене целокупно имање (Ло) синониман је са *ишамо* — *вамо*, *хоће* — *неће*.

5.16. И предлог *до* учествује у градњи прилога:

а) *докле* Гр Са Т У, *докле* му је њива Лг, па ка ти поче да пѣва до станице *докле* се скинула Ла, оградимо *докле* је моје, *докле* је њено Мх, *докле* могло гор Т, моџ бити има километар одовде *докле* сам ја из онѣ краја У; *доклен* гдд Лу;

б) *донекле* У, баџамо вилом *донекле*, однекле иде рогуљом А; наши се борили *донекла* Ло;

в) одавде *довде* Лг, и они дођоше *довде* Ло; а виши му кана овде, брада *довде* С; *довде* Ла; љско па кратко *довда* Ос; обуће кошуљу посе повр тога *довденака* С;

г) само *дошле* Гр Лг;

д) *доиде* Лг, одавде *доиде* неће д изиђе Вр, *доиде* имао воз Ск, дошо *доиде* Т; ја пођем одавда *доиде* па се заптијем Ос.

Остали прилози за место

5.17. Антонимски пар прилога *горе* — *доле* јавља се у више гласовних варијанти:

горе МП С Су У, *горе* на плафону Ск, *горе* завучу Су, за онај лифт *горе* У; *горѣ* Ву; има ту шибѣца *горе* Би, ту негде, види *горе* Би, а шибљци су *горе* напрѣт Кр;

гóренака В Др МО С У, ја сам била *гóренака* па пòсе дóшли óвде МО, *гóре-нака* йма С, ту мёте и залёпи *гóренака* У;

гóр А Бд В ВО Вр ДД Ку Лг Лу МО Т У, виш òно *гóр* Бд, сáмо се полóми *гóр* до влáта мáло Би, а ја слýшам *гóр* Вн, а *гóр* је клáс ВО, сáм òтесо грађу *гóр* за крòв Ву, ту *гóр*, òма повише дóма Го, *гóр* у цёнтру ДД, *гóр* повише пýмпе Мх, пòсле ти је кòрен и *гóр* клáс Гр, тáмо *гóр* Др Лу, па закíтнш ту *гóр* Кр, угодíно ону грабуљу *гóр* Кр, гóра *гóр* Ло, нёки *гóр* Лу, сáмо му откíнута она дршка *гóр* Мх, кокòшке ми нòсу *гóр* на тáван Р, код óца сам гòр пёкла С, дй је Бòг — *гóр* Са, онај *гóр* кáко се зовё Се, сýши се мёсо *гóр* Ск, *гóр* код нáс Су, йма тáм угòђено, *гóр* висòко У;

гóр У, нáма је кýћа била *гóр* на брду Вл;

дòле А ВО МО Су, штá остáне *дòле* по зёмљи Бн, òн се слёпи *дòле* Су, и ако се она дáска оплýжи тáм *дòле* У; *дòле* Др Мх У, *дòле* бíо Сарабрац Го, ймамо *дòле* тáмо Мх, дрво *дòле* Ск, затвòри се *дòле* У, и òно кáплё *дòле* У;

тáмо *дòлé* Го, да му удáри ову цòкулу *дòлé* М;

дóленака Др, а *дóленака* јёдну викендицу разбили У;

дòл А Ба Бд Го ДД Кр Ку МК МО Мх П С Су Т У, *дòл* ди пáда А, налòжимо вáтру *дòл* Ба, до сéла *дòл* Бд, мáло *дòл* нйже Гл, што ј остáло *дòл* Гр, *дòл* су жйле ДД, нёшто *дòл* тýtнй Ло, тáм *дòл* по вòћу МО, ймамо тáм *дòл* Мх, дочёкали *дòл* у Дòјни крај С, а *дòл* је бíло зёмља Ск, *дòл* лòжимо вáтру Су, па вечёрамо такò *дòл* Т, пòчели дáље да кòпају мáло *дòл* нйже У; остáне онò батурйка *дòл* Мх; *дòл* Мх, затвòри се *дòл* У.

Прилози *горе* — *доле* у истој реченици, поред идентичних облика, могу се и разликовати на акценатском и гласовном плану:

òн борáвио *гóр*, а òна *дòл* Вн, йма *дòл* сутурён и *гóр* òпет спрáт ВО, пободё-дý *дòл* ў зем и *гóр* дáчице Гл, мй овò закáчнимо *гóр*, овò *дòл* Ло, *дòл* ўжи, а на срёди ширòки, а *гóр* и òпет ўжи Т;

и *гòре* и *дòле* Др, мòра да га оплёвйш *дòле*, а *гóр* да га ошйшаш ВО, слáбо му идё рáна *дòле*, него се враћа *гóр* МО, свё сам такò *дòле*, *гóр* ми не дá ў вис Гр; уп. и òна идё *гóр* и ка стйгне до *гóре* Вр.

5.18. Наведени прилози могу се јавити и с предлозима *од* и *одоз*, при чему се у овом другом, ради разбијања сугласничке групе, развио секундарни вокал *о* (*одозго*, *одоздо*) или изгубило *д* (*озго*, *оздо* уп. и *одол* < *од+дол*):

а) *одгóр* пòкријемо Су;

одозгóре А, стáву стò *одозгóре* Кр, ја мётем једнò ðёбе *одозгóре* Ла, и кòра *одозгóре* Рд; верйге које су вйсиле *одозгòре* повише вáтре Гр;

одозгóр А Лу Се Т, не зйју *одозгóр* Др, а *одозгóр* душёма К, стáнемо *одозгóр* н ону брáзду Ли, па претйснем *одозгóр* дáском Мх;

одозгò Го К, па пòсе вршньик *одозгò* Го, напред óтвор, а *одозгò* крýг К, једвá сам дóшла *одозгò* Лу;

озгóре У МП Ш, и онај крýг *озгóре* С, и тò мётеш *озгóре* Ск, овòлки ўши оклепйле *озгóре* Су, с онај вршньик поклòпиш *озгóре* У; *озгóренака* С;

озгóр ВО Ла МП Су У, а тáван се òлёпи *оздòл* и *озгòр* Вн, ё, па један је *озгòр* ВО, *озгòр* жар Гл, и стáву *озгòр* нёки чаршав Кр, мёту се двá снòпа ўздуж па пòсе

два прѣко и један *озгѡр* Ли, ѡна на плекѡра кат се згрѣва *озгѡр* Ло, и затѡ онај *озгѡр* и не да лѣба Се, вашке сѡмо плѡвѣ *озгѡр* Ск, *озгѡр* мѣтемо кожу Су, па се претјисне *озгѡр* и ѡно каплѣ доле У;

озгѡ А В ВД Се У, *озгѡ* мѣтем камен В, да се крши *озгѡ* МО, и мѣтем *озгѡ* тепсију Мх, *озгѡ* да помажем Рд, да *озгѡ* га затвѡрим Се, претјиснем камен *озгѡ* Се, па да лѣгнеш *озгѡ* У, и ѣзмеш *озгѡ* вѡду У; *озгѡ* А; онај казан мѣте *озгѡ* и ложји оздѡ А;

б) на коња вѣже *одѡл* Ло; *ѡдѡ* Ку;

одѡздола долѡзила вѡда Т; пѡсу *одѡздоле* Го, ја једнѡ ћѣбе мѣтем *доздѡле*, једнѡ одозгоре и јѡрган одозгѡ пѡсе Ла;

одоздѡл А Др У, па ѣто, мѣтете *одоздѡл* тѣглу јел циглу Мх, *одоздѡл* мѣто крѣину, а озгѡр мѣто свѣ сланину С; *одоздѡ* Др К, идѣ *одоздѡ* Бд; *одѡздо* Т, мѣту *одѡздо* сѡндук један на тѣ ствари Го, *одѡздо* је душѣма С;

извадим она сѣр *оздѡле* Ск;

тѡ му стаѣу *оздѡл* Кр, лѡжу *оздѡл* Су; ја ѣмам *оздѡ* као згрѡду А, наѣшли *оздѡ* Ба, тѡ вѣче *оздѡ* Бн, мѣтемо *оздѡ* крпѡре У, и ложји *оздѡ* А; и ја глѣдам *оздѡ* МО.

5.19. Наспрам прилога *наѣред* стоје *наѣтраг*, *осѣтраг*, *назад* (ређе), *позади*, *о(д)зади*:

а) *наѣред* В Ву Др Ос Р С У, ѡни сѣли *наѣред* Бд, свѡки тѡчак мањни *наѣред*, вѣћни *озѡди* Вн, тѣ су и Тѣрци потѣкли тѡко ѡпасно да нису мѡгли ни стѡпу *наѣред* него *назад* Ло, једна *наѣред*, једна *позади* Су, вѡди сѣстра *наѣрѣи* Т; мѣ дѣвѡјке ѣграмо *наѣред* па сѡмо грми Бд;

б) и ѡна ѡпет да је врати *наѣтраг* ДД, и врати ме *наѣтраг* Ко, и ја се вратим *наѣтраг* Р У, да врне Швабу *наѣтраг* Т, да је врне *наѣтраг* Лу, и врнем се *наѣтраг* С, мѡраш д идѣш *наѣтраг* у Бѡграду Су, да не нѡсим *наѣтраг* У;

в) па нѣка кицѣља *осѣтраг*, а нѣка наѣред Ву, Мѣлован ѣде *осѣтраг* Лг, краљ Алексѡндар *осѣтраг* сас лимузѣнѡм Лг;

г) *назад* Др Ло, и врћем се *назад* Лг;

д) *позади* А Ко Су Р, а *позади* ѣма дѣвѡ оѡко искосѣчене А, ја седѣм *позади* Бд, и ја сѣдо *позади* Бд, свѣће нѡси *позади* Ко, *позади* једнѣ кицѣљу, наѣред једнѣ Ос, кецѣља једна *позади*, једна наѣред С, *позади* је ѣшо П, и тѡ везѡч дрѣги везѣе *позади* за нама Ск;

ђ) прича ми да су глѣдали *испозади* Мх;

е) на дрљѡчу закѡчимо брану о трње *одзади*, дрљѡча *наѣред* Р, овѡј балѡн метѣла *одзади*, онѣ ракију *наѣред*, сѣр вако У; *озѡди* Вн, а *озѡди* ѣгенѡрали Ло; *озѡди* А Ло, тѣме *озѡди* Лн.

5.20. Антонимским паром *унѣтра* — *наѡле* (ређе *наѡлеу*) означава се и правац и место реализације неке радње:

а) ѣћем ја *унѣтра* У, ѣћѣ ѡн *унѣтра* М, уѣћѣ ѡн *унѣтра* Р, ѣћѣмо *унѣтра* Вн, уѣшо *унѣтра* Се, и уѣлазило *унѣтра* Ву, на га увѣкоше *унѣтра* Ло, и ѡн ѡде *унѣтра* Ло, стаѣу пѣпо *унѣтра* С, позовѣ *унѣтра* Се, и ѡнда један баца *унѣтра* Ск, гужѣвна спѡља, а влѡт *унѣтра* да не кѣсне Су;

мѡра д изѣћем *наѡле* Мх, нѣсам ја смѣла д изѣћем *наѡле* Са, а ѡна изѣћѣ *наѡле* ВО, да изѣћѣ *наѡле* ДД, тѣ изѣћѣ овѡм *наѡле* Лг, ѡд изѣћѣ *наѡле* У,

ако нећеш (да слушаш) *најпоље* Ск, кат смо пошли *најпоље* Лг, изјури ме *најпоље* Ло, изнесе се *најпоље* Гл, *најпоље* сам лега У;

али и: ми као деца изађемо *најпољу* и палимо ВО;

б) оформи се зрно *унуџира* Гр, па нема ништа *унуџира* ДД, е, то је *унуџира* ба-рут МК, жито *унуџира* МО, па *унуџира* она дрвена пета, потпетица Мх, (шипка сумпора) и она сагорјева *унуџира* Се, шта има сад *унуџира* да се ради Т; па то је све урезано *унуџира* нека слова и крс А; и *унуџира* окречено, стављени прозорни, а споља даске А, има и по неки црвић *унуџира* У;

најпоље свуд ведро, на нашу кућу облачно Вн, снавала *најпоље* на бетон ДД, свирачи свирау, играу *најпоље* Ло, а ов све стоји *најпоље* Мх, једни свирачи свирали *најпоље* народу Ос, направн се трап *најпоље* П, пољска вурџна *најпоље* Р, поп опева прво нега *најпоље* прет кућу, мртваца Се, и јутру да му трљаш обућу, они наглавци, *најпоље* на праг Ск, ми ложимо *најпоље* ту вурџну У;

али и: метемо један бакрач велики, округо на ватру, не у кући, него *најпољу* има вериге па се то обеси С, како је *најпољу* Ш.

в) Прилог *сиоља*, у нашим примерима, јавља се у комбинацији с *унуџира*. Напомињемо да у веома богатој грађи нисмо забележили ниједан пример с адвербом *изнуџира*.

жито унутра, а слама *сиоља* А, гужевна *сиоља*, а влат унутра да не кисне Су, и унутра окречено, стављени прозорни, а *сиоља* даске А; уп. и: кат сам ја наишла *сиољи* С.

г) Прилог *ван* потврђен је само једним примером из Су: изиђе *ван*.

5.21. Прилог *кући* означава и правац и место:

а) бежи *кући* М, идемо *кући* Т, и отиднемо *кући* Мх, и дошћ *кући* Кр, дошћо *кући* Т, и ето, после сам дошла *кући* Мх, он је раиен и дошли *кући* Го, и врћемо се *кући* Т, и доведе *кући* Би;

б) ја сам била *кући* сама Гл, а ја сама *кући* М, да тражи ту блузу ко тим *кући* у Микајловац ДД, ди је, *кући* ДД, имаш дању да радиш *кући* тамо на својим послљовима, а увече да дођеш да преноћнш у затвору ДД, да л је *кући* био Кр, ја сам седео *кући* М, тако *кући* седим Су, а вако седнш стално *кући* Ос, а ко остане *кући*, он сачека онџа који дође ис цркве Мх, доно ми брашно, па нисам била *кући* С, он није *кући* Са, шта раите *кући* Т.

У овим примерима прилог *кући* одговара падежним конструкцијама за место код + Г (код куће) и у + Л (у кући).

Прилог *кући* у овој функцији познају многи говори: Левча (Р. Симић 1972:289, 466), Трстеника (Јовић 1968:98), Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995:155), Биограчића (1978:170), Батовца (били смо *кући*, ја сас два детета ту *кући*, мој материјал), Баната (Ивић ... 1997:279).

Уместо *ипред* + И (*ипред* кућом) јавља се конструкција *ипред* + *кући*: *ипред* *кући* Бд, имала лйпа једна *ипред* *кући* Гл, оставио ту *ипред* *кући* С.

Поремећен однос правца и места могао је утицати и на замену падежних облика уз предлог *ипред*. Облик *кући* у горе наведеним примерима има функцију прилога и по пореклу је старн локатив без предлога (Маројевић 1981:237–241).

5.22. Прилози *близу* и *далеко* јављају се у различитим варијантама:

а) *близо* А В Вн Гл Го Др Кр Ло МК Мх Ос С Са Ск, била *близо* до дрўма А, *близо* тако стоји код мѣн Вн, тў *близо*, ђдма до сѣла ВО, *близо* кот шўме Вр, кад је *близо* Ву, а имање нам свѣ тако у (о)колина *близо*, кот колибе Го, тў *близо* Гр, ни-су *близо* Др, тѳ је *близо* Кр, па, зал, каже, *близо* нашег рѳва Ло, онѳ прѳзори до зе-мље *близо* Ло, његѳва кўћа и мѳја *близо* Ло, *близо* је Мх, тў је *близо* код нас Ос, ўдо је тў *близо* С, а тў смо били *близо*, нѣма три кўће од нас Ск; *близѳ* ми там Кр;

близу Ба Бд В ВД Вр Гл ДД Ко Кр Ли МО С Ш, тў смо били *близу* Ба, ѳвде ми *близу* Бд, па им *близу* грѳље Бд, а ѳвде ти свѣ *близу* имање В, тў смо *близу* ВД, па учѳли су кѳји су били *близу* шкѳле Гр, тў је *близу* Ос, тў смо *близу* У; па *близѳ* ни С.

Прилог *близу* у следећим примерима значи *скоро*, *гођово*, *безмало* (РСАНУ значење под 3.): *близу* осамдесет гѳдина ВД, *близу* двадесет километара ДД.

б) *далѣко* В Го Гр Кр П Р С Се Су У Ш, не даш ми *далѣко* па не даш ми ни *близу* С, није *далѣко* њѳва Са, *далѣко* је Се, ја сам *далѣко* У, није *далѣко* одѳвде У; *далѣко* Ба Вр Гл Го Др К Ли Мх Ск; *далѣко* МО; *долѣко* Бд Вн Ву Кр Р Се Су, није *долѣко* Са; *долѣко* Лу, *долѣко* је Селѣвац Лу.

в) Од овних прилога забележени су и компаративи:

блиѳже У, дн је нѣгде било *блиѳже* уз дрўм, ус пўт А, *блиѳже* Шалинца Ли, *блиѳже* дрўму Рд, не испраћам ја тѳб одѳвде *дѳље*. Ти нѣмаш, реко, *блиѳже* код мѣне нѳкако до онѳга дана У, почели *дѳље* да кѳпају мѳло дѳл нѳже У.

5.23. Прилог *около* јавља се и са предлозима *од*, *на* и у:

исплетѳш вѣнац *ѳколо*, око каѳе Ск;

нѳоколо А Ш;

ѳн је тако мѳло био као забетониран *однѳоколо* А, док није био овѳј насип *однѳоколо* постављен Ли, свѣ се ѳгра кѳло *однѳоколо*, и кѳло *однѳоколо* ѳгра М;

свўд *унѳоколо* шўма Кр.

У неким од наведених примера преплиће се и начинско значење.

5.24. Прилошки изрази *на сред*, *ѳреко сред*, у *среди* могу означавати место, правац а и начин:

двѣ мотиѳе са стране, једнў *на сред* Су, *на сред* ширѳко Су, лѳнци с онѳ дупѳни, дѳле ўзак лѳнац, *на сред* ширѳко, гѳр ѳпет ўзак Су;

везѳо је *ѳреко сред* Р;

а краљ Ѓѳрђе у *среди* Лг.

5.25. Забележено је још неколико прилога за место:

ѳреко А Др Лг Лу У;

скрѳја С, (кућа коју су опљачкали) тѳ там *скрѳја* М;

дѣсно шўма, а *лево* река Ло.

5.26. Прилози *узбрдо* и *низбрдо* значе „навише“ и „наниже“:

ўзбрдо Ко, кад идеш *ўзбрдо* Бд, почѣше да бѣгаду *ўзбрдо* У;

низбрдо Ко У, па бѣжим *низбрдо* дѳле МП, ѳма пўт *низбрдо* за сѣло Се.

5.27. Непосредније одређивање места постиже се прилогом *одма*: т_у близо, *ѡдма* до сѣла ВО, т_у *ѡдма* Рд, *ѡма* испод брда Кр.

Прилози за време

Заменички прилози за време

5.28. Ови прилози јављају се са заменичким елементима *к-* (*кад*, *када*, *каде*, *докле*), *с-* (*сад*, *сада*, *саде*, *сега*), *ш-* (*шад*, *шада*, *шај*), *-н-* (*онда*, *донде*) и карактеристичним завршетком *-ад* или *-ле* (*докле*) и ретко *-ега* (*сега*) и *-ај* (*шај*). У овом низу не јавља се елемент *-в-* (уп. месно *овде*, *овамо*, *овуда* и сл.), већ *с-*. И ови прилози се употребљавају са разним предлозима и речцама (*досад*, *засад*, *ошсад*, *ошад*; *некад*; *никад*; *када*, *некада*, *никада*, *сада*, *шада*; *каде*, *саде*; *садан*, *ондан*; *садена*, *саденака*; *ондак*, *ондаке*).

Систем прилога за време *кад* — *сад* — *шад* — *онда* угрожен је „везивањем члана *сад* за конкретно, актуелно значење, а *шад* и *онда* за анафорско, приповедачко“ те немамо ону узајамност коју показују прилози за место *овде* — *ш_у* — *онде* (Пешикан 1967:259). Услед овога дошло је до потискивања адверба *шад* и његовог замењивања анафорско-приповедачким чланом *онда* (уп. нпр. и стање у централној Шумадији (Реметић 1985:382). У неким говорима, као нпр. у Банату (Ивић ... 1997: 265) прилог *шад* је испао из система.

5.29. *Кад* под акцентом има прилошко значење, а без њега везничко. Јавља се у различитим фонетским ликовима:

кад је бомбардован Бд, *кад* је било Би, *кад* зайгра Вн, *кад* избацимо ВО, *кад* ми кажу Го, а *кад* је слано Го, *кад* и биде онај дан *кад* би њни јели Р, *кад* идѣ за мног један и трас У, *кад* ми дође У; ја *каш* сам видо Бд, *каш* смо отишли Вн, а *каш* се дѣлило Вн, *каш* ко е рођен Гр, *каш* сам ја некат сѣјала М, *каш* цветѡ Р, *каш* су видли Рд; *ка* дођемо ѡвде Л_о, *ка* сам се удала Мх, *ка* су ме оперисали Мх, *ка* сам отишла Мх;

када сам ја отишла Вн, не мѡж да подигне капију *када* капија затворена МО; па тѡ *каде* истрѡли Ос, и *каде* се ту населили, кѡлко кѡј заѡзо, толико тѡ његово Р.

У прилошком изразу *како кад* увек се јавља наведен редослед речи: неки пѡт лѣпо, неки пѡт лѡше, *како кад* У, па *како каш*, неки пѡт јаје обарим, неки пѡт млѣко, сѣра Ко.

У конструкцији *имаши/немаши кад* не јавља се форма са генитивним наставком *-е имаши /немаши каде* према *имаши /немаши времена* (Ивић ... 1997:266):

кад има *кад* да се свѡђамо, ми се свѡђамо, *кад* нѣма, на њиву Вн, *кад* је свѣтак, *кад* йому људи *кад* Ли, па глѣдамо *кад* имамо *кад* Ос; ако имаш *каш* Лг; нѣма *кад* баба да с угађа Бд, нѣмам *ка* да јѣм Вр, нѣмам *ка* д очистим кѡћу Ла, ја нѣмам *ка* д идѣм Се.

Кад(а) се јавља и са речцама *не-* и *ни-*:

некада Ба Бд Се, а како је *некада* било Бд, *некада* ме пошћуе Гр, *некада* су биле поточаре Ли;

некад ВД Гл Го М Мх П Се, то је *некад* бивало вашар Гл, *некад* носила, *некад* нисам ништа, *некад* купимо Го, *некад* има, *некад* нѐма, *некад* јели смо проју Го, *некад* мој чѐк нѐ дао М, па, викали су *некад* Мх, изгубим *некад* Мх, *некад* је то било, *некад* старе бабе биле Мх, сејали смо *некад* лан П, кат сам ја *некад* сејала М.

С прилогом *некад* синониман је прилошки израз *неки љути*, в. т. 5.44.

никада Ла МП, и *никада* нисам тео Лг;

никад А Бд В ВО Ву ДД Др Ко Ку Ло Лу М МО МП Мх Рд С Т У, и ђн *никад* нѐ да ти каже добар дан А, нисам *никад* пила Бд, *никад* ми ништа није бранио В, ал ја не љдем *никад* ВО, *никад* није мѐгло на један ручак Гр, ја не болуем *никад* ДД, ја то нисам волела *никад* да крстим Мх, ја нисам *никад* мењала Мх, *никад* не изгубим Мх, *никад* се с ником нисам посвањала С, *никад* нисам тео да лажем Т, гзда *никад* није се одвојно обашка да је, пего на вр астаља У, нисам мѐгла *никад* да је научим У; и *никад* се не врати С, *никад* ме није ударио Т; *ника* се нѐће дочѐка Ву.

Од *кад* изведен је придев *кадашњи*: море, ћути, та рѐба кљј зна *кадашња* је ДД.

5.30. *Сад* се јавља у више различитих ликова (*сада*, *саде*, *садан*, *садена*, *саденака*):

сад А ВД Вр Гл Го Гр Др МК МО Мх Ос Се Ш, *сад* ак ђнеш А, ај *сад* причај Би, *сад* је пѐс, ка и *сад* Ву, *сад* нѐмам пѐјма Гл, *сад* је друкше Го, а *сад* мѐло друкше Ли, *сад* нѐко зовѐ сасвим друкше Гр, нѐма то *сад* Мх, а *сад* нѐма Др Мх П, *сад* јѐк, *сади* кат сунце залази тат се кљпу, тад љду на игрању М, *сад* љду са ђца МК, крпим (крај с крајем) и *сад* једнако С, *сад* љмам јѐш мѐжда толико Са, нѐма *сад* поштовање Се, *сад* љмам У, *сад* овѐ нѐђ да раду Ш; на сан *сади* сам је снѐо ВО, таман *сади* сам там пресврањала Кр, *сади* се то не сѐче Мх, није то ка *сади* Са, ко *сади* Ск, а *саде*, *сади* се спава рѐно Су;

са љу ВО, *са* љу да причам Ку, *са* љу да му ложим ваљру там Мх, *са* љу ти покажем У, *са* нѐмо ми то да искаљамо М, а *са* то нѐма Мх, *са* се мѐтиком сѐчѐ М, и нљ *са* школуем У, е, *са*, ако ви интересује Т;

сада МО Се Ск Т, сѐмо што *сада*, јели, нико не мѐће слѐму Го, љсто ко и *сада* Го, и *сада* изишло овѐ ДД, и *сада* љма Ли, љмам га (вршњик) и *сада* Мх;

саде ВО Ла М Се Су Ш, ајдемо *саде* напрѐт ВО, а нѐсим, *саде*, са љу да баљим (црнину) ВО, а *саде*, јѐк, *саде* нѐки нѐв кукуруз М, па *саде* да ми се смеје народ М, а *саде* друкѐ дан већ раду Ускрса Се, *саде* нѐће сѐн мајку и ђца да глѐда Се, ка и *саде* Су, нѐ знам ни дѐ је *саде* Ш; мѐже кљј како ђне *саде* Ш;

садан је господѐка војска Ли; *садена* Го Ла МК; *садѐнака* Ло.

Једино смо у Ш, сѐлу са знатним бројем торлачких досѐљеника, забележили и пример *сѐга* нѐма с експираторним акцентом.

Заменнички елеменат *-с/-с-* имају и следећи прилози: *јуљпрос*, *вечерас*, *ноћас*; *сноћ* (в. т. 5.35).

5.31. Прилог *љад* нема много варијанти (*љад*, *љади*, *љада*, *љај*):

љад В ВО Мх Ск, *љад* мѐж да се изљје у сѐло Би, ми смо *љад* клѐли В, то се врло *љад* ВО, *љад* је било Гр, кад је био тљрски рѐт, *љад* је народ мнѐго изгѐнуо

ДД, кат сунце залази *шайи* се куну, *шад* йду на игранку М, и *шад* први пѹт окѹснш кат се пречѣстиш Мх, *шад* се веселѹ акчйје Ос; ѣ, *шайи* сам постила Се, и тѹ је *шайи* сврѣгнѹ Су, *шайи* су Тѹрци тѹ кѹпали нѣки бунѣр У;

шайа А; тѣк су *шай* излѣзили (сѣгови) Ос.

5.32. Прилог *онда* је фреквентнији од *шад* и јавља се у више варијанти (*ондак*, *ондаке*, *ондан*, *онак*, *она*, *он*):

ѡнда А ВД ВО Гл Го Гр К Ло Лу МП П С Ск Су Т У, *ѡнда* се тѹ снѹје ВД, тѹ *ѡнда* мнѹго нѣрод долѣзио, сѣд мѣло мѣње ВО, што ти је бйло *ѡнда* тѹ ти је и сѣт код мѣн ДД, па *ѡнда* запѣримо Мх, *ѡнда* се згѹсне Мх, *ѡнда* сам мѹрѣла Ск, *ѡнда* тѹ сам дѹшла Су, па тѣк *ѡнда* да га прѣмамо тѹнана Т, *ѡнда* смо мй звѣли Швѣбе Т, кѣко се пѹчело и жйвело *ѡнда* Т;

ѡндак А В ВД Вн ВО Ву Го Гр ДД Др К Ко Кр Ку Ла Лг Ли Лу М МК МО Мх Ос П Рд С Са Се Су Т У Ш, такѹ *ѡндак* бйло Бд, па *ѡндак* мѣтеш ѡвди, па ѡвди Вн, а *ѡндак* мѹраш Го, тѹ е *ѡндак* бйло Го, *ѡндак* је бйло Кр, и *ѡндак* нйсу мѹгли д извршѹ јѹриш Ло, тй сйпаш вѹду па *ѡндак* мѣшаш Мх, *ѡндак* се извѣли и *ѡндак* ѡстѣне цѹмба Се, *ѡндак* је бйло дрѹкше Ск, па *ѡндак* тѹ дѹтѣраш кѹћи Т, двѣ гѹдине *ѡндак* бйла вѹјска У, *ѡндаке* ВО Т; *ѡндан* Р; *ѡнак* А Ву МО;

па вунѣне и бйле *ѡна* МО; *он* нйј имѣло дѣтелине Т.

5.33. Наведени заменички облици прилога могу се јавити и с предлозима:

а) *ѡкле* У, *ѡкле* љу да жйвйм М, стојѹ за врѣме *ѡкле* тѣ порта бйде Мх, *ѡкле* не дозвѹле Мх, волѣла ме свѣ *ѡкле* чѹек нйј ми ѹмро Т, напѣсем ѡвце *ѡкле* је лѣдовина Т, нека жйви *ѡкле* жйви Са. Наведени облици без акцента су у функцији везника *ѡк*.

ѡкле гѹд Лу, *ѡкле* гѹд не дѹје прѣва њѣгѹва девѹјка Ск, *ѡкле* гѹд не зѣспим У; *ѡкле* гѹй трѣје јѣ јѣдем ВО; *ѡклеи* гѹд нйје прѣдана Лу;

ѡ гѹд мѹже да се прѣси, *ѡ* гѹд ѡна њѹм дѹбри прѣци В, избеглйца ми борѣвила *ѡ* гѹд се нйје завршйло ДД.

У овим примерима у ствари имамо везник *ѡк* чији се финални сугласник, након једначења по звучности, сажео с нницијалним *г*.

б) од сйноћ *ѡ сѣда* Вр, *ѡ сѣда* Гр, јѣ тѹ *ѡ сѣд* нйсам вйдла ДД; *за сѣд* нѣма Ко; *ѡйи сѣи* па до Пробрѣжења Мх;

в) *ѡйѣи* пѹсле мй смо косйли пѹсле и дрѹгнма Т; ал *за шад* Мх;

г) и јѣ *ѡ ѡнда* нйсам вйдо колицѣ Р; али *ѡнде* је бйло свѣ дрвѣно, дрвѣн плѹг орѣч, *ѡсе* дрвѣн плѹг прѣшѣч Т.

Остѣли йрилози за врѣме

5.34. Систем прилога за одређивање времена према смењивању дана садржи следеће елементе: *ѡнас* — *јуче* — *ѡномад* — *сѹтѣра* — *йркѹсѹтѣра*. Из система су испали прилози *йрѣкјуче* и *накјуче*, а адверб *ѡномад* значи „пре неки дан“. Наведени облици се јављају с различитим акценатским ликовима и партикулама:

а) *ѡнас* Лу С Са Ск Т, *ѡнас* — сѹтѣра Лг, о(д) *ѡнас* до сѹтѣра Ку Мх, дѣ, цвѣће и *ѡнас* гѣйм Мх, *ѡнас* ѡвца печѣна, а јучѣр зѣклана за двѣ дѣна за кѹвање Р,

danâc јесмо, сѹтра нисмо У; па и јуче и *dânâc* МО; *danâc* А Вн Ву Го Др М МП Мх П Т, *danâc* и ноћас дежураш тѣ, сѹтра ја А, тѣ се сѣхам и *danâc* Го, и *danâc* му бѣо милиционер Ко, и *danâc* њн тѣ вољн С, и *danâc* ѣте йде с кокѣшкама Са, ако не појемо *danâc* Т.

Овај прилог је веома чест и с партикулом *-ке*: а штѣ је *danâске* Лг; *danâске* А Вн Вр Ву Го ДД Ку Ла Ли Мх Рд Се.

Интензивирање трајања неке радње до тренутка у којем се о њој говори постиже се следећим формама: *и дан дани*, *и дан дањи*, *и данас дани*, *и данас дањи*, *и дан данас*, *и данас дан(ана)*:

и дан dâni Ба; *и дан dâni* Вр Ву МК, тако су не васпитали и тако су не обуквали од краја и мѣн остало тѣ материно и ја и *dân dâni* Мх;

и дан dâni ме жао МО; *и danâc dâni* МО; *и danâc dâni* А;

и danâc dâni ме болѣ Ли, хѣклам *и danâc dâni* Се, *и danâc dâni* литије нѣма Се; *и danâc dâni* њна пѣва Гл, *и danâz dâni* У;

и dânas dâni Бд; рада сам *и danâc dânanâ* МО;

и dâni danâc се мучим ВО Т, *и dâni danâске* Ш.

Може се и именица *дан* редуплицирати и тада та конструкција значи „*ни* (једног) дана“ нисам у болницу лежала *ни dâni dâni* У.

Олици *дани* и *дањи* су стари присвојни придеви одређеног вида од *dъnъnъ* и *dъnъnъ* (РЈАЗУ уп. под *dâni* и *dâni*).

б) Прилог *јуче* јавља се и с партикулом *-р*:

јуче В Вр Гл Кр Ла Ли МП Ку, од *јуче* до данас ја заборавим Гл, долѣзио *јуче* Ла, јѣдва сам *јуче* дотѣрала њна колица Лу, *јуче* сам цѣо дан прао вѣну и њномат Р, ја сам *јуче* там била У; *јуче* сам брала купиње Кр, *јуче* ел дѣвече ел сѹтра Ос;

јучер Вр Ву Др Лг Ло Р Ш, као ѣсто да *јучер* је било Лг, пантим као да је *јучер* било Лг, њн је, каже, *јучер* тѣ дотѣран Ло.

в) *Ономад* је изведено од *ономѣдне* и у почетку је значило „у њном дану“ на који се мислило, а касније „пре неки дан“. Овај прилог је најчешће синоним с „прејуче“ (централна Шумадија: *(о)номѣд*, *(о)номѣд*, *номѣде(на)*, *номѣдека*, *нѣмѣд*, *нѣмѣдѣ*, Реметић 1985:382; Левач: *ономѣд*, Р. Симић 1972:464; Врака: *ономѣдне/ономѣдна*, Д. Петровић (В) 1973:212); Загарач: *ономѣдне*, Ћупић 1997:297; Банат: *одономѣд* Ивић... 1997:267), а може и да означава одређен период „пре петнаест дана“ и „пре три месеца“. Полуглас у слабом положају је испао, у јаком се вокализовао, а *-не* је отпало јер је схватано као покретна партикула (Белић 1998:82). Следи наша грађа:

ономѣд Гл ДД Ос, и сѣт сам прѣвила *ономѣд* бѣш ВД, па *ономѣд* дѣо гѣдину Ву, и сѣ дѣшла *ономѣд* кѣћн ДД, сѣд *ономѣд* ѣвече било ДД, от *ономѣд* до јѹтроске ДД, *ономѣд* је ѣзбрала Ко, каже *ономѣд* Ла, *ономѣд* сам била код Мх, ја сам *ономѣд* тѣ прѣчала Рд, *ономѣд* су бѣли мѣли, а глѣ колики су сѣд У, чѣк *ономѣд* ѣмро У; *ономѣд* Ла Су, и унѣка ми била па *ономѣд* је одвѣли ВД, сарањен *ономѣд* у среду С, *ономѣд* га сарањили Су; *ономѣти* сам ѣшла кот ѣркѣ Лу, *јуче* сам цѣо дан прао вѣну и *ономѣти* Р; ѡвѣ што било *ономѣти* Вн; ја сам је вѣдо *ономѣ* МО; *ономѣдне* дѣшо Вн; *ономѣтике* Гр;

номâд А С, *номâд* је долазила А, каже *номâд* Бора Го, такo нeма га *номâд* у недељу да дође С, етe *номâд* прође Са.

г) Прилог *суџира* може се јавити без именице *дан* или с њом:

суџира А Лу Мх Ос П У, да *суџира* дођеш ти код мене у канцеларију Т;

суџира дан Бд В Вн Гл Го Гр Др К Ко Ку Лг Ло Лу Мх С Су У Ш, бунде, неко прави прошевину и навече, па *суџира дан* свадба, па *џрекосуџира* апчије — то су већ три дана, свадба Мх; *суџирадан* ВО Вр Ли Р; *суџире дан* Т.

У прилогу *суџира* (*дан*) чува се стари генитив именице *outro/joutro*, а у *суџире* (*дан*) Лг. (*outrê / joutrê*) укрштен са *сјуџира*. Именицом *дан* појачава се временско значење (уп. код Скока, ЕРХСЈ под *јуџиро*).

д) *џрекосуџира* А Лу Мх Т, мoж да бунде сунтра, и до мрака и *џрекосуџира*, то нико не зна (када ће да умре) Лу; *џрекосуџира* Др.

5.35. Именицама које означавају делове дана (*јуџиро*, *вече*[р], *ноћ*, *дан*) и некадашњом демонстративном заменицом *св* у постпозитивној (*јуџирос*, *вечерас*, *ноћас*) и *си* у иницијалној (*синоћ*) позицији или падежним наставцима *-ју* (*дању*, *ноћу*), *-и* (*ноћи*) или *-ом* (*ноћом*) творе се прилози за одређивање времена реализације неке радње. Неки од њих могу се јавити с различитим акцентом (*вечерâ*, *ноћâс* : *вечерâс*, *ноћâс*, *ноћâс*) или с партикулом *-ке* (*јуџироске*, *ноћаске*, *синочке*):

а) *јуџирос* Вр Гр М ОО Ос, терâо је и *јуџирос* опет да гради колачи М, *јуџирос* се дигла Ск; *до јуџироске* ДД;

б) *вечерâс* Са, *вечерâс* Ку, оће да дође Драга да је вѐри *вечерâс* Ко;

в) *ноћâс* Лу МО, а мoра д идѐш *ноћâс* да жњѐш МО, кад лѐгнем *ноћâс* Су, ти њеш, тетка, да ноћиш тѹ код нас *ноћâс* У; *ноћâс* А МК Р, ако ће *ноћâс* да иде, мићемо данâс да прâимо Р; *ноћâс* сунтра тѹ су Нѐмци С; *ноћâске* В Вн;

г) *синоћ* Вн Вр Лу М ОО Ос Се, од *синоћ* до сада ми нeмамо свѐтло, струју Вр, *синоћ* сам јѐдва дошла Др, *синоћ* сам слѹшо Лу, правила и колаче *синоћ* М, ја *синоћ* сам то прѐпрала Ос, ја сам *синоћ* спрѐмила вечеру Се; и ја *синоћке* дођем У;

д) *дању* В Го Рд Ш, око десет сати *дању* мѐси се чѐсница, проја ВО, да сам ја била *дању* ДД, па да је било *дању* ДД, љмаш *дању* да радиш кѹни тамо на својим пословима, а увече да дођеш да преноћиш у зâtвору ДД, дође *дању* МО, ја *дању* нећу да рѹчам Ос, дошли су *дању* Са, стојали *дању*, а *ноћу* ишли Су, пола године сам запѐвала и *дању* и *ноћу* Го, и *дању* и *ноћу* то се радило Го, и *дању* и *ноћу* К, ни сам имао сâна ни *дању* ни *ноћу* Ло, идемо на игранку *дању*, а не *ноћу* Се, кога видим *ноћу*, него *дању* се мoмак глѐда и девојка се глѐда Се, и *ноћу* и *дању* се ложѹи У, штрика и *ноћу* и *дању* У;

ђ) *ноћу* В К Лу МО Ск, та печеница се печѐ *ноћу* ВО, па *ноћу* се врѹши Ву, чува се *ноћу* Гл, до дванајс *ноћу* Гл, и сâт спавам *ноћу* Го, дигнеш се *ноћу* ДД, *ноћу* дођу партизани Др, отидну *ноћу* Кр, ископамо рѹпу *ноћу* Лг, а ја на колиби, *ноћу* уватим једну оѹцу Ло, дођу *ноћу* МО, у понедељак ѹвече, *ноћу* заврши се свадба Ос, *ноћу* да с иде за вoду не смѐ П, у дванајс сати *ноћу* се закувало и до ѹјтру умрло П, није се ишло *ноћу* Рд, и *ноћу* се сѐгим С, само иде *ноћу* Са, па опет такo *ноћу*

радиш Ск, ђн дође ноћу Су, кад било тако ноћу у глџво дџбо Т, него помрчина ноћу У;

е) да види да л ноћи дође да пије и да је тџ шећер Бд, у дванајс сати ноћи д изиђеш Вр, ставно ти (гипс) у петак ноћи, у понедељак џутру ти скинули Гр, вџкови арлаучу ноћи П; тако вџчи се залџжи ватра Вл, чџтири сата јџири Ра, а џбавезно јџири ја мџрам д устанем у чџтири Ра;

ж) ноћом, кад лџгнемо ми, да окади кџћу П.

У централној Шумадији (Реметић 1985:383) срећу се углавном исте форме. У Банату (Ивић ... 1997:267–8) изостају оне на -и, а чџсте су на -ом. У Качеру (Д. Петровић 1999:393) се, пак, доследно јављају прилози на -и: јџири, вџчи, дањи, ноћи, али и: јџсени, џролећи. У Драгачеву (Ђукановић 1995:161) се стиче утисак да су чџшћи облици на -и (дањи, ноћи) у односу на оне с -ом (дањџм, ноћџм).

з) Рано јутро означено је турцизмом *сабајле*: *сабајле* С Р, *сабајле* дође кџћи Вн, дџгне ме *сабајле* Вр, у виноград трџим *сабајле* Ко, и џна ми тџ скџва *сабајле* М, прво идџмо џутру рано, *сабајле* У; џутру *сабајле* Бд.

5.36. Везивањем предлога за именице које означавају делове дана добијамо прилоге (ујџиру, ујџру, изјџира, увече, навече,) или прилошке изразе (у јџиру, џред зору, џред вече, на дан, џреко дан, џреко ноћ(и), џос(л)е џодне):

а) ујџиру А Бд В Др Ли МО Мх П Се У Ш, ујџиру на Бџжнџ А, ујџиру на Бџжнџ Ос, не миснш да ће ујџиру да џмре Бд, устанем ујџиру ВД, па кад биде дрџги дан, ујџиру се џгра до јџдан сат Вн, сџмо пџпијем ујџиру кафу ВО, ујџиру нађу је липцала у штџлу Ву, ујџиру унџсу цаќ слџме Гл, ставно ти гџис у петак ноћи, у понедељак ујџиру ти скинули Гр, ујџиру свџ отвџрим Кр, ујџиру смо отишли Ли, џна је ујџиру џднела Ло, изиђемо ујџиру на чџс вџздух М, тџ ујџиру дам унџку МК, нисам ја смџла ујџиру да спџвам Мх, идџ пџс ујџиру Ос, ујџиру џј д идџ Р, и џн дође ујџиру С, млада мџра д устане прва ујџиру Ск, ујџиру џпет долазу Су, џн не ујџиру дџже Т; јџиру МП У, пџшли су на пџсо јџиру рано Ко, у дванајс сати ноћу се закџкало и до јџиру џмрло П;

џни се крџћеду вечерџс, а ми у јџиру Ку, и јџн у јџиру јавно командџру Ло, кад у јџиру поглџдамо брдо, тџ се сџмо жџтџ Ло, и тџ смо бивџковали у јџиру Ло, донџси ни, каже, у јџиру Ло, и кад били у јџиру, ја сам утицо с џцом Ло;

изјџира А МО Су, изјџира отидџмо Би, изјџира га спрџми Гл, изјџира печџду печенице Кр, изјџира мџрамо рано да устанемо Рд.

Именица *јџиро* уз предлог у јавља се у Лсг. а не у Асг., а уз *из* у Гсг.

б) У грађи је уз именицу *зора* забележен само предлог *џред/џрид*:

џред зору У, кад је било *џред зору* В, и *џред зору* га џдно дрџти Са; *џрид зору* П;

в) дођи *џред вече* Се;

џвече В К Ли Лу Мх У Ш, до пџт сати џвече Ву, кад џвече вечерџмо Го, и увџга га џма џвече те га џбију ДД, џмаш дању да радиш кџћи тџмо на свџјим пословима, а џвече да дођеш да преноћнш у зџтвору ДД, у понедељак џвече Ос, и тџ вечерџрамо џвече Ос, кад биде џвече У, мџјн сџтра џвече долазу да те капарџшу У, и џвече зашипила У; џвечер Ш;

бўдне, нёко пра́ви прошёвину и *навече*, па сўтра дан свадба, па прекосўтра апчи́је — то су већ три дана, свадба Мх.

Асг. именице *вечеръ* (без -р) може се употребити у функцији прилога за време *увече*: ја дошла у недељу *увече*, а свёкар ми ўмро у понедељак *вече* С, на́лажемо, везујемо, *вече* нос кўпимо у крстине Мл, и *вече* се скўпи народа Мл.

г) *на дан* Ли; *преко дан* Р; *преко дана* У;

д) и пёсе *преко ноћ* кад је било, ђони се разбёгли П; *преко ноћ* П; *преко ноћи* Гл; *преко ноћи* С.

Уз предлог *преко* видимо да се јавља и Асг. (*преко дан*, *преко ноћ*), али и Гсг. (*преко дана*, *преко ноћи*).

ђ) *пёсле пёдне* Го Ло, *пёсе пёдне* Мх; до два са́та *пос пёдне* Ло; *пёсе пёдне* ВД МО; у *пёдне* спрёмимо Ос.

5.37. Именице које означавају годишња доба када се употребе у Лсг. (*лётни*, *зимни*), са старом демонстративном заменицом *сь* (*пуролётос*, *лётос*, *јесенас*, *зимус*) или с неким предлогом (*на пуролећ*, *на лётно*, *на јесен*; *пуред јесен*, *пурей пуролећ*; *пурекко лётно*; у *пуролећ*, у *јесен*), имају функцију прилога или прилошких израза:

а) *лётни* А ВО Лу Ос С У, појимо стóку *лётни* у ливада А, то сáмо *лётни* кад бўде *лётни* В, сáд *лётни* кад накўпимо, мѝ то претáчемо (сир) Го, да гóтвимо *лётни* Гр, и бёше зѝма (хладно) бáш такó *лётни* ДД, ѝма кўј превóзи чáмцом, а кад бўде *лётни*, ђнда гáзимо Т, рáдимо и *лётни* и *зимни* Вр Ос Ш; уп. и

то *лётнима* се јёде (подвечёрка) ка дўгачак дан Су;

зимни А В ДД Лу Ос Са У, *зимни* је бѝо мнóго већи снёк Гр, *зимни* дá, а *лётни* не трёба (ставити сир крај шпорета) Кр, а *зимни* слáвимо зѝмску слáву Са, и *зимни* и *лётни* Го Ш.

Облик *зимни* може се јавити и уз предлог *за*: остáљамо *за зимни* Го, сукнёно одёло *за зимни* било то́пло Ли.

Наведене синтагме могу се тумачити на више начина.

Прво, реч је о губљењу разлике између падежа правца (*за* + Асг. *зимну*) и места (*за* + Лсг. *зимни*), што је у овим говорима уобичајена појава.

Друго, у наведеним синтагмама као да је испуштена глаголска именица после које долази темпорална локализација: *за коришићење зимни*, *за ношење зимни*.

Треће, синтагма *за зимни* састављена је из предлога и прилога, уп. *пурей кући* (5.21).

б) *пуролётос* ДД Ку; сáт *пуролётос* кўпили овá једán фергусóн нёви Гр; *лётос* ВД ДД;

јесенас Гл; *јесенас* В; *ја* сам *јесенаске* вѝдела ДД;

зимўске Ос Су Ш, то су *зимўске* и бѝли тáм по Морáви Ос, *зимўске* сам лёжала цёлу зѝму Су; *зимўске* јáк мрáз бѝо Се;

в) *на пуролећ* кўпи В Вн, а *на пуролећ* рáстё Су; *на лётно* мѝ ће да с одёлимо Вр; па кад бўде *на есен* Р;

ка дошло *пурей пуролећ* Ло; *пуред јесен* Др; *преко лётно* Гр;

пуролећ В Вр Ву Кр Ли МК МО, кад бўде *пуролећ* В, ђн је ўмро *пуролећ* В, *пуролећ* правили кўћу В, пёсе смо лáни кўпили *пуролећ* граóрска кóла Гр, *пуролећ*

лећ реже се К, кад је било после *у пролећ* Ло, кад буде *у пролећ* Р, ја сам отишла зими, а *у пролећ* сунце греје и ми чистимо двориште Ск; *у пролећ* подрљачим Р;
у јесен Кр МК, *у јесен* В Вр Кр Ку МК Рд, он је умро *у јесен* В, *у јесен* кад буде В, кад буде *у јесен* Вн, ја сам дошла *у јесен* Гл, пореже *у јесен* ДД, отишли *у јесен*, а дошли *у пролећ* ДД, *у јесен* бере се Су.

5.38. Прилозима (*лани*, *полани* / *оломане* и веома ретко *лане*) и прилошким изразима (*до године*) изражава се сукцесија година:

лани Бд Гр Ла С, до *лани* сам ја ишла код моје ћерке А, посе смо *лани* купили *у пролећ* граорска кола Гр, ове су краве *лани* отелили три С; *лани* Вн Го ДД Ли Ос Р Су, до *лани* сам чувала праце бвде Го, по мал видим ка кроз маглу и то од *лани* Го, *лани* дао те му други посеко Ли, па ми *лани* пропао виноград Ос, цело лето *лани* копали Су; а ја сам то *лани* видла у ово време ДД, па како *лани* беше ДД; од *лане* У;

рођене помрле све и *лани*, *пдлани* помрле Го, па како *лани* беше *пдлани* паде, паде па накрџан, накрџан па велики да се чуђиш и крстиш ДД, *олдмане* СМ;

па сад узме колач други газда па *до године* слави други газда и тако А.

5.39. Прилозима (*увек*, *навек*, *довек*[а], *једнако*, *стијално*) и прилошким изразима (*све једнако*, *свако недељно*, *свако месечно*) обележава се континуитет неке радње или стања:

а) *увек* ВО Ко Лг Мх Ск У, *увек* сам био најбољи у пољопривреди ВО, тако да сам ја била у некој беди *увек* Гл, *увек* се то ишло пешке Го, *увек* је долазно Гр, исто ка и *увек* Кр, *увек* било, *увек* лопови имали, *увек* М, она је *увек* избегавала Мх, ја сам *увек* метала по осамнајс Ос, ми смо *увек* брањили С, *увек* сам био на првом месту Ск, и тако смо то имали *увек* за децу Су, ја сам *увек* био у канцеларију Т, *увек* је то причо У;

ова Кристина *навек* има рану паприку Са, па то ми ђубре не треба у кућу *навек* ДД, сад је скренута за *навек* Рд;

на Косову *довек* рат, а ете и данас виш *довек* рат Бд, не можемо *довек* да живимо Са, *довек* смо имали грџе, *довек* смо имали крушке Го, за славу *довек* кољу Го, *довек* смо ракију имали лепу Го, он (празник) је био двајс деветог јуна *довек* Лг; ова Кристина *ддек* има рану паприку Са; има *ддвека*, знаш, у жито *ддвека* има кукољ, а тако и ото, лопови *увек* има М;

б) и *једнако* моли једног Немца да нас пушти К, ја *једнако* учем за тобом ка те видим Лг, мори, ицџаше се звона, *једнако* умџру, умџру М, *једнако* Тирило цџма, цџма, цџма звона М, па ћу *једнако* да ви правим колаче саме М, а ја *једнако* живџм М, *једнако* риба М, ма, држи краву, врда *једнако* Ос, ја окачила водџр о јабуку у *једнако* стојџ С, него ћу д идџм и тако да га *једнако* заговџрам С, живџш *једнако* да ме сарџниш Са; ал она кука *једнако* МО; ал не мџж ни *једнако* и да се лежџ Го, тџ *једнако* причаш за тџ свџкрву, *једнако*, *једнако*, а сџ си је, каже, одџриџла кућџ Мх;

у води *свенџко* (све једнако) Др, *све* *еднако* раџиш Ли;

в) а вако седиш *стијално* кућџ Ос, посе то причџла *стијално* Ск;

г) Плеонастичка употреба облика *свако* уз прилоге *недељно* и *месечно* вероватно је настала аналогично према синтаagmaма *сваке недеље* и *сваког месеца* или најпре према прилогу *свакодневно*:

свако недељно свака жена има своју карличицу С, *свако недељно* мора да пèре сирење њено С, *свако месечно* се котî она Се, по колико кила меса смо давали *свако месечно* У, јел ја идём на очно често *свако месечно* Ос. О пореклу примера типа *сваки један*, *свака једна* видети код Ивића ... 1997:96.

5.40. Издвајање једног сегмента времена у којем се реализује нека радња постиже се прилозима изведеним од броја *један*, падежног наставка *-оме* или форманата *йуиџ* / *ред*. Када су ови облици употребљени с предлозима, обично означавају начин вршења радње (в. т. 5.53. а):

једном долази ма̀рица Т; уп. и леб па мекан, на *једном* био Рд;
еданйуиџ мён брат долази Лг; па ка смо ишли *једанйуиџ* да жњемо ђутуру у Крњево Т; *едаред* се обучём Вн.

5.41. Блиска временска релација исказана је прилозима *о(д)ма*, *омо*, *скоро*, *скори(м)*, *доскоро*, *доскора*, *брз(о)*:

а) *одма* ВО Мх, и *одма* почело тѹ се ради Т; *ома* Мх Ос Р У, *ома* тѹ стйже Би, *ома* се заратило В, ја га *ома* подлијем Вн, *ома* некако ѹмро како сам ја дошла Го, ја сам *ома* казала ДД, ал нисмо зајено *ома* би било друкше Кр, *ома* после рата Ос, да л сад *ома* та дан да л други дан сви седам изгинули Ос, и *ома* крену Рд, *ома* он дотрчи да једе зоб У, ја *ома* идём кући У, *ома* воду молери У; пресвучем се *ома* П; *ом* ће ти кажем напамет Т;

б) није ба̃ш *скоро* долазила Мх, ѹмро сат *скоро* један Т; старије смо поштовали што није се поштово старији *скоро* У; виђо сам *скори* у њином кући Бд; *доскоро* А, тѹ су *доскоро* Вр; јела сам *доскоро* коре Го; то *доскора* код нас трајало А;

в) убије па *брз* седне на праг Ос, бреску ће *брз* да беру, он увати па прскају да не трѹли Се.

5.42. Различитим фонетским варијантама прилога *одавно* (*одамно*, *дамно*, *давно*) изражава се велика временска удаљеност:

одавно Гл У, нисам ишла *одавно* Са; па ѹмро *одавно* он Го; *одамно* они тѹ по Смедереву врчку ДД, то је *одамно* било Су, сви су ти стари помрли *одамно* У; то је *одамно* Мх; то *дамно* било Ос; *давно* је то било ВД.

5.43. Редослед вршења неке радње означава се прилозима (*нај*)*прво(м)*, *пре*, *иос(л)(е)*, *иос(л)(а)*, *најоследйку*, *иоштем*:

а) *прво* од мене да почнем Ву, он *прво* тамо учио за то, а после њу преварио и ёто млада дошла Ву, *прво* се радило мотиком Го;

првом жени дај С, *првом* десет па посе двајс дуката С, *првом* комат за на кућу, па после најстаријим Т;

првом и *првом* се ореже да растî она лоза Т; па ёто, *првом првом* посејемо кромпир, па посејемо лука Т;

најпрвом оснуеш на коље, па се навије, па се после уведё *првом* у нити па у брдо Т;

б) *и́рѣ* Ли Су Ш, *и́рѣ* постѣли Вр, а *и́рѣ* ни́су се дѣли́ли, него седѣли у заједници Вр, ако почне *и́рѣ* Кр, ни́је ка *и́рѣ* М, то *и́рѣ* ни́је имало Мх, имало *и́рѣ*, а се́га не́ма вампи́ри Ш.

в) Прилог *и́осле* најчешће се јавља и има велик број фонетских варијанти (*и́осле*, *и́осла*, *и́осе*, *и́оса*, *и́ос*, *и́ослек*, *и́ослен*, *и́осленака*, *и́осем*):

и́дсле Др Мх Су У, а *и́дсле* до́шли ўполак Ло, па му *и́дсле* не ва́лам ја́ М, *и́дсле* и́де она́ко без воде Мх, *и́дсле* сам кўпи́ла ве́лики ца́к Са, имао *и́дсле* Ђвка, па Ђвко имао *и́дсе* Ми́ку Т, е, *и́дсле* штá ће да бўде У;

па онда *и́дслек* се дотера́ва вршалица Гр; *и́дслен* Вн Др Ку Ш, и *и́дслен* кат смо оти́шли Вн, па *и́дслен* ту Лу; ўмро ми чо́ек, па *и́дсленака* ўмро ми де́вер У, е, по́сле штá ће да бўде, *и́дсленака*, по́сле имала она де́вера У; *и́дсем* Ву МО Ш;

и́дсла ка до́шо Вн; и она *и́дса* оста́не Вн, ја́ ти *и́дса* разви́јам пи́ту У;

и́дс Вн Гр Ла Ли МО Рд С Су У, *и́дс* идѣ А, и се́димо *и́дс* вече́рамо Вн, *и́дс* се то расту́рило Ву, *и́дс* овў кад је пра́внио Гл, и *и́дс* оно́ са́мо пѣни, пѣни Го, *и́дс* овла́даше и Ру́си и Не́мци Гр, *и́дс* то задремо ДД, *и́дс* оти́дне Ла, *и́дс* сам ја́ знао Лг, па *и́дс* ўзнеш пра́шак М, то де́ца *и́дс* кўпу Мх, *и́дс* ўзо не́ку из Лу́њевца П, кат *и́дс* уби́ше то́га мо́га бра́та С, па дотѣру *и́дс* ова́м на ко́нак Ск, *и́дс* сам се ўдала Су, ме́неш ова́ко *и́дс* у но́ млѣко Т, то ми она *и́дс* при́чала У; *и́дз* бўду МК, *и́дз* гле́да МК, а́ј *и́дз* де́мо Рд, *и́дз* до́бије да́р Се, та ба́ба *и́дз* до́шла У.

г) Бо́же Го́споде, сва́ким помóгни па и мо́м де́ци *наи́осле́и́ку* Ла;

д) и да́м *и́дѣм* ко́ље Ш.

5.44. С временским значењем остали су још следећи прилози: *о́иѣи́/на́ново/и́оново*; *неки* *и́уи́* = „некад“ и „и́онекад“; *још*, *већ*, *раније/рањје*, *доцније/доцњије*, *касније/кашњије*:

а) *о́иѣи́* Лг Мх У, *о́иѣи́* уватио с с не́ком А, ја́ *о́иѣи́* идѣм тўд А, *о́иѣи́* очита́ Мх, и *о́иѣи́* ле́по Мх, *о́иѣи́* се́јемо Мх, ра́димо *о́иѣи́* и та́ко Мх, да *о́иѣи́* ра́дим Т; а испаднем и *јо́иѣи́* неваља́на М, и *јо́иѣј* сањо́ сам је ВО; *о́иѣ* такó Го, и *о́иѣ* жи́вим си́ла МО, и то́ *о́иѣ* би́о вампи́р Т; *о́иѣи́ена* МО;

б) не́ки се врѣ́у *на́ново* А, тре́ба се *на́ново* по́крие Вр, врѣ́м *на́ново* на гоми́лу Вр, пра́вили *на́ново* Кр, уда́ру *на́ново* Ло, по́се *на́ново* идѣш па све́ *на́ново* Ос, *на́ново* се́емо Ш; оже́нйо се *и́дново* Би;

в) „некад“: све́ сам се на́дала да ћу ја́ не́ки *и́уи́* да проживим В, не́ки *и́уи́* гра́димо гиба́нцу Вн, да́ л ћу и ја́ не́ки *и́уи́* да кўпим ко́ња Го, па то́ не́ки *и́уи́* се тка́ле ка́нице што се опасу́ју ДД, и ти Ру́си, о́ни, каже, би́ла ца́ревина то́ не́ки *и́уи́*, Ру́сија ДД, не мо́жемо са́т ки́ што смо не́ки *и́уи́* Кр, то́ је не́ки *и́уи́* имале те ба́бе Ку, то́ је би́ло не́ки *и́уи́* рани́је Ку, то́ не́ки *и́уи́* је, каже се пра́ле но́ге Ку, би́ли су не́ки *и́уи́* Ли, на́да се до пензи́је не́ки *и́уи́* ако мо́ж да до́бије М, ка́ко је то́ би́ло не́ки *и́уи́* кад је партиза́ни би́ли, кад је овó МП, не́ки *и́уи́* мо́ј чо́ек носио гу́њ и панталóне, са́ то не́ма Ос, са́мо сам чу́ла да не́ки *и́уи́* имали вампи́ри Ос, мо́жда сам ја́ био не́ки *и́уи́* с не́га Р, и го́луби не́ки *и́уи́* смо имали Рд, то́ е не́ки *и́уи́* мо́а ма́ти још пра́вила (сириште) Рд, јеси и́шла ти не́ки *и́уи́* Ск, а Скада́рлијом ни́је би́ло не́ки *и́уи́* светле́ње, него по́мрчина но́ћу У, не́ки *и́уи́* изведе́, не́ки *и́уи́* не́ма Ш.

Наведена конструкција није забележена у свим пунктовима, али по фреквенцији не заостаје за прилогом *некад* (в. т. 5.29).

У следећем примеру имамо плуралску конструкцију, уп. *више њуџи* (Ивић ... 1997:170): реко, па јеси ти, реко, био, пријатељу, женско неки њуџи У.

„*ионекад, ионеки њуџи*“: ја и неки њуџи појурим, неки њуџи оће да играу се Ба, мало неки њуџи украде Бд, ту неки њуџи изнесемо шпорет да не би га у собу мећали В, мал сам неки њуџи пала Гл, па како кат, неки њуџи јаје обарим, неки њуџи млеко, сира Ко, изведе неки њуџи све Ла, пре времена обријау га неки њуџи, неки њуџи и кад умре обрија се и ошйша се, али већином пре времена се обрија Лг, буде и то неки њуџи Ли, па неки њуџи пџна (црква), а неки њуџи нема М, а печем неки њуџи и у шпорет (прасе) Ос, неки њуџи ме било и жао Ос, а јем и свињско неки њуџи Са, неки њуџи ја то направим овако у тепсију испечем (кромпир) Са, неки њуџи лепо, неки њуџи лоше, како кад У; седим ионеки њуџи Ш;

г) је л још добро учим школу В, онџм жито зелџно још Вн, ѓн још мој да слџжу Гр, још ниј се свануло Ло;

д) јес, ете сад виш како ми сад већ отишло, чекајте мало Мх, џн се већ спремно Ск, а ја, ја сам и пре тога пиштџ метџо већ био у рукав чим џн дошао тамо Т, џн је био завршио већ за судију Т; примило веће М;

ђ) *рание* В Гл МК, *раније* А Вн ВО Др Гл Го Гр Ку Ла Ло Лу МП Мх Р Рд С Ск Су У, *иди раније* Го; *ра̀није* МО; *ра̀није* В ВД Др МК Са, *ра̀није* А Бд Бн В Вн ВО Ву Гр ДД К Кр Лг Ли Мх П Р Рд С Се Су Т У, него се жито џнда жњџло мнџо *ра̀није* Би, штџ *ра̀није* Би, џни то *ра̀није* Го, то је *ра̀није* било Кр, ако дџђе *ра̀није* вода Ли, дџђе бициклом *ра̀није* М, има *ра̀није* Ос, такџ је било *ра̀није* Ск; *ра̀није* Бд МО, било слободњије време *ра̀није* Бд; *израние* ВД;

е) *доцније* Ба, не знам за *доцније* Лг; *доцније* В; ако џнеш да чекаш мало *доцније* Ли;

ж) *касније* Вр Рд Се; *најкасније* Мх; *касније* У, има *касније* Ос; *кашније* С Ск.

Прилози за количину

Заменички прилози за количину

5.45. У оквиру заменичких прилога за количину јављају се облици с формантом *-к-* (*колико/колко, неколико/неколко*), *-в-* (*оволико/оволко*), *иџ-* (*иџолико/иџолко*), *-н-* (*онолико/онолко*). Када вокал и није под акцентом, он се губи. Примери са синкопом нису ретки. Забележене су и деминутивне форме ових прилога (*оволицко, оволицно, оволичко; иџолицко, иџолицко, иџоличка*). Следе примери:

а) *кољко* А ВО Гл ДД Др Ли Лу М Мх С Са Ск У, *кољко* ти трџба Лу, *кољко* кџшта овџ У, *кољко* ја разумџм У; *кџлко* је Бд Кр, *кџлко* ти донџсе, то ти је и ајде Мх; *кџлико* Бд МО; *кџлко* А Бд Би В Вн ВО Вр Гр Др Ко Ку Ли Лу М МК МО Мх П Р Се Ск Су У Ш, *кџлко* имаш тамо у ливади кџли А, *кџлко* смо ми жњџли А, *кџлко* џнеш Би, *кџлко* можете В, *кџлко* сам пџт видла Вн, *кџлко* кџшта ВО, *кџлко* ари Др, *кџлко* моџу МО, *кџлко* има П, ел знамо *кџлко* лџжимо Су, има *кџлко* џнеш

ВО, њмам *кòлко* њмам Мх, *кòлко* пúти МО, *кòлко* пúт нађе нека жена змију ко де-
тета Ск; *колко* гòд МП.

Овај прилог често се јавља у комбинацији са *шòлико*: *кољико* њма члàнова у
кући, *шòлико* пàрчета се направи ВО, *кољико* жàра, *шòлико* пàра Кр Ли, *кољико* ти
је написано, *шòлико* живѝш М, *кољико* мòгу, *шòлико* помòгнем П, *кољико* замѝ-
сим, *шòлико* тò израдим Т, *кољико* вàрнице, *тољико* пàра, *шòлико* срèће и здравља
У; лèковн *кòлко* те лèчу, *шòлко* те трóју Вн, *кòлко* вàрнице, *шòлко* здравља, весè-
ља Гл, *кòлко* жàра, *шòлко* пàра Се Су, *кòлко* је мòго, он је *шòлко* и дàо У, па сàт
кòлко члàна, *шòлко* комàта ломѝмо Ш;

нèколико њѝ В ДД Мх Рд У, нèколико пúта У; нèколко ВО Вр Кр Ку Ла Ло
МК Ос Рд Су У, нèколко пúта Ко МО, нèколко пúта сам пàла Ко, нèколко пúти В,
нèколко пúт Кр Лг Рд, прè нèколко дàна Ку, двáдесет и нèколко гòдина Ла, нèкол-
ко сèла МО, њма њѝ нèколко Ос;

б) *овољико* Кр М У, *овољико* кошóља Ву, није било *овољико* ни вèша Кр, *ово-
љико* нèшто висòко М, *овољико* ширòка М, *овољико* вèлико У; *вољико* вѝсу Ос, ал
вољико У, а он òсече кобасице, бòгами, *вољико* дугачко и једнòм и дрòгом У;

в) *шòлико* ВО Го Гр ДД Ли М Мх Са Су Т У, *шòлико* е тò кòнштàло Ву, *шòли-
ко* висòко остàне ДД, нѝсам јà *шòлико* нѝкад се лèчила М, тò је *шòлико* лóпило
Мх, а тò *шòлико* рáздалеко Ск, *шòлико* су бѝли пàметни У; *шòлко* Вн ВО МК Рд
Су У Ш, у мòј мòзаг *шòлко* излàзи, а сàд у вàш кàко излàзи, јà нè знам Гр.

Овај прилог се комбинује с *колико* / *колко* (в. под а), али уп. и: Љóбо, *кòлко*
ти измèрили бѝкови *шòлико* и *шòлико* Вр, на *шòлико* и *шòлико* Ло;

г) па те задóжу мèсо, *онољико* *кољико* не мòж да се дà Лг; а он пòсе пàти *по-
лико* МО.

д) Деминутивни облици ових прилога граде се следећим суфикцима:

-цко: *овољичко*, ма, *шòлицико* да сам упропàстила А;

-чно: од *овољично* кòпам Кр;

-чка: јà сàмо *шòличка* плац, нèмам нѝшта Ло;

-чко: сàд нèма *овољичко* Вн.

Остàли прилоги за количину

5.46. У семантичком пољу „многò“ јављају се следеће лексеме: *много* /
млого, *ваздан*, *џуно*, *досѝа*:

а) *мнòго* У, тò онда *мнòго* нàрод долàзи, сàд мàло мàње ВО, тò е бѝло *мнòго*
дòбро Ву, ал бѝли су чѝсти, бѝли су *мнòго* дòбри У;

млòго В, е *млòго* је бѝло, а мàло је остàло (кад човек остари) ВО, *млòго* бòље
нег òде Ко, и тò не вàља *млòго* да с удàра (инјекције) М, *млòго* је бѝло лèно Мх, јà
сам *млòго* волèла на пѝјац д[а ид]èм Ос, јà сам *млòго* бѝла болешљѝва Са, тò је бѝ-
ло *млòго* бòље Се, *млòго* рàду Су, јà сам га *млòго* лèпо слóшала Т.

Прилог *млого* може се наћи и уз именицу насталу од придева (мóж ми бѝо
млòго шврдѝца, умèшан М) или од глагола чији се начин реализације може одре-
дити прилогом *добро* (*нàйоље свѝрàли* [свадба] *јел би* [љен муж] *је бѝо млòго*
[дòбар] игрàч Ос).

б) посѣјо *вѣздан* којештѣ ВО Р, имѣло дрвѣта: клѣње, *вѣздан* дрўго, јасѣње ВО, а ѿмам једнў снају дебѣлу *вѣздан* У;

в) *дѣста* је сѣм да пўсте Гр; сила сам живѣла и *дѣста* је више Го, ѿмамо јѣбуку *дѣста* Су;

г) ѿни рѣде *ѿўно* Мх, *ѿўно* пўти В.

5.47. Интензификаторску функцију имају прилози компаративног порекла (*већином*, *већма*, *више(на)*, *ѿвише*, *боље* = “*више*”), суперлативи (*највише*, *најбоље*, *ѿрековише*), адверби изведени од придева (*велико*, *врло*, *јак*, *грдно*, *начистѿо*, *коѿа тур*...), *велик*, *голем*“ Шкалаѿић 1979:411), адверби изведени од предлога (*скроз*), адверби изведени од заменица (*сасвим*), именице (*сила*, *чудо*, *сѿпра*) и прилошки израз (*ѿреко мере*):

а) *већином* А, ѿнда се *већином* држали волѣви Би, *већином* оѿаѿи и зовў Би, сѣд *већином* пїлићи тѣвни ВД, није брдовїто, *већином* имѣло рамнїцу сѣло Кр, дѣ, сѣд је *већином* такѣ, а раније је другачїје бїло Кр, јѣ (једем) *већином* јѣло овѣко сўво М, па зовѣ се код нѣс ѣцо, *већином*, тѣ је стѣро бїло — ѣцо Мх, тѣ су бѣште бїле, сѣт су *већином* вѣћнаѿи У, *већином* сам јѣ тѣ налазила Ш;

б) „*више*“: мї смо *већма* правїли бўћкавци В, сѣт парадѣс не расађўјем него *већма* га сѣјемо на оѿаѿи В, мўзика да бїде, *већма* Цїгани Ву, сѣд *већма* се ѿре нїўговима Кр, *већма* такѣ тѣ купѣвно Кр, *већма* старији идў Кр, Пѣжаревац, Смѣдереву, тѣ ни е нѣјблїже, а *већма* Смѣдереву Ос, ал *већма* дѣју сѣд пѣре Ос, сѣ тѣ (пїлићи) *већма* гѣјимо Ос, и црна и *већма* је бїла и црвѣна бѣја Ос;

в) *више* нўти Бд, *више* пўт МП Ш, јѣ *више* пўт је брѣним Ла, ако плѣтиш *више*, *више* (звона) бїју, ако плѣтиш мѣње, мѣње бїју М, ал јѣ сам сѣмо тѣ једнѣм и пресўствовала, *више* нїсам Мх, дѣста је *више* Го; уп. и с партикулом нїје *вишена* МО;

мѣћу *ѿвише* сїрење, мѣс и слѣтко Ш, имѣли смо крѣве и тѣ *ѿвише* МК, кѣј ѿма мѣло, ѣн кѣси ко дрўгог, кѣј ѿма *ѿвише*, ѣн кўћи напрѣи камѣру Ш;

г) „*више*“: мѣни *бѣље* гѣтово бїло него сѣд Бд, *бѣље* волѣо Мл, јѣ *бѣље* волѣла сам ѣнѣ нег дѣнашње Бд, а мѣне волѣо свѣкар *бѣље* нег ћѣрку Вн, свѣка мѣјка *бѣље* вѣли, вѣлда, ѣна него дѣца да јѣм ѣду Гл, мї смо се нѣкад рѣдовали *бѣље* Бѣжїћу нег живѣту Лу, ѣна је волѣла *бѣље* да помаже тў такѣ нѣшто Ос, и ѣна нѣкако *бѣље* волѣла мѣн Т. Примери нам показују да се прилог *боље* углавном јавља с глаголом *волеїши*.

д) такѣ *нѣјбѣље* се, што кѣже, пресвѣјамѣ ѣко тѣ мѣје свѣкрве рѣѿаци Гр, прѣдѣмо, нрѣпрѣдамо, плетѣ нѣки, кѣј штѣ ѣће, ал углавном прѣду *нѣјбѣље* Ш; *нѣјвише* ми стѣвљали Мх; мѣда ће да сѣдї и *ѿрековише* У;

ђ) „*веома*“: ѣн је тѣмо кѣ *вѣлико* шкѣлован чѣвек ВО, ѣн је *вѣлико* тврѣд чѣек ВО;

е) сѣемо *врло* мѣло Кр, нѣма, *врло* мѣло бўде у цркву Мх;

ж) мї ѿмамо *јѣко* вѣлике кошѣве А, и бїли смо *јѣко* здравї Би, ѣнѣ су свѣтлѣле *јѣко* дѣбро Мх;

з) *грдно* си се мўчила Ко, *грдно* смо се мўчили М, и кѣко сам га *грдно* нѣговала М, и ѣн ми кѣзо да сам *грдно* грѣшна МО, *грдно* ми мѣти бїла дѣбра Са.

Исто значење постиже се и синтагмом *грдан* + именица: *грдан народ* П, *има* и у *авлију грдна шрава* Рд, *грду сидуку* имали Вр, *он има грду сидуку* Се, *грду* сам *земљу* имала! (има један ектар, мало) Ос; уп. и: *имало жито млого* Ск; и *лудо* „веома“ *велико* У;

и) *пио је здрао*, безмилце Ос;

ј) *то ја знам напамет* д испричам, *само има коца* Лу;

к) *кољко има он година — сила* Гр, *он има сила година* Ба Гр ДД Лу, *ја сам имала сила деца* ВД, *сила деца* Го, *сила народа* МО, *волела сам да има* *сила* свѢ Вн, *сила* сам *живела* и *доста је више* Го, *имало сила* Го, *имали смо сила оваца* Го, *не да ми сила* ни да *седим*, *не да ми сила* ни да *стојим* Го, *немам ја ни сила*, али *то е велики поса* (о винограду) Гр, *било њи сила* ДД, *има сила места* ди се *невало* (кад се опњу на даћи) Лг, *ту има тчадија сила* Лу, *пропао* и *изгубили сила* ту Лу, *не цибај сила*, *не се исклџа ка она* М, *то треба сила ватре* да се *прави* МК, и *опет живим сила* МО, *Вера прави сила* сира С, *неки ако има*, *фарба сила* (јаја) Са, *имала сам дукати сила* ја Ск, *кад имамо сила раденици* Су, *имала сам сила пилеж* Т;

л) *ту је изгнуло Срба чудо* ДД;

љ) *а има* *та бубрег болесан*, *а ова пропао*, *сирџа* *пропао*, *јадан* М;

м) *Жика е преко мере* љут Го;

н) *да то урадим кућа* да *пропадне начисто* Лу;

њ) у *леву страну скроз* се *шлогиро* А, *ел скроз* *бе шећера* Кр, *неспособан човек* *уопште*, *тај мој шурак*, *ма скроз* *неспособан* Лг, *ово дете* *невино скроз* Мх, *ткани ошанци скроз* П;

о) *сасвим* *друкше* Лу, *кад је сасим* *велика соба*, *онда се меће* А.

5.48. У семантичком пољу „мало“, јављају се ови прилози: *мал(о)*, *малке*, *помало*; *лечка*; *пола*:

а) *мало соли* А, *ал зато је мало сејано жито* ВО, *мало се згремо* Вр, *мало дол* *ниже* Гл, *мало плаче*, *кобајаги за оца* М, *мало вина* Мх, *ово је мало друкше* Мх, *ка задочнимо мало* С, *а је ли не да ми даш мало* *ове шљиве* да *скувам* *мал слатка* Се, *играмо мало* Су, *мало га водим за руку*, *оно мало трчи*, *куќа* У, *има нешто мало* *воћњака*, *има мало* и *винограда* У, *чекајте мало* У.

Примери са апокопом су чешћи: *мал* Бд ВО Вр Го МО Су, *мал* *млада*, *мал* *младожѣња* А, и *све му било мал* Бд, *ја се номери мал* В, *он волео мал* *више* да *попије* ВД, *да се ја разладим мал* ВО, *волим мал* и *да причам* Вр, *да му причаш мал* Гл, (где сте се упознали) *мал* у *кољу*, *мал* *имало наодација* Го, *који су мал* *били* *богађији* *људи* Гр, *мал* *нешто переш*, *мал* *чистиш* Кр, *мал* *там даље* Кр, *да се изљубимо мал* Лг, *да се прегради мал* Лу, *ја мал* *ту прећутела* Мх, *мал село*, *мал поп*, *мал ови*, *мал они* Мх, *мал* *се љутили*, али *правили* Мх, *увљамо у брашно*, *мал* *прџина*, *мал* *стрмна* Ос, *ја мал* *чистила*, *са њу мал* да *легнем* С, *ка мал* на *мен* *личео* Са, *да скувам мал* *слатка* Се, *мал* *седим*, *мал* *идем* Ск, *мал* *га* *закачно* *град* Су, *мал* *сам шверцовала*, *мал* *сам туђу децу* *чувала* Т, *мал* *да помогне* У.

Адверб *мал(о)* може се и редуплицирати: *ја мал мал* *па причам* Ву, *па мал мал* *па погледај* у *књигу* Ш.

Овај прилог јавља се и с партикулом *-ке*: нисам ту имала *малке* винограда Го, што нисте дошли *малке* МО, па му она *малке* донела Ш.

Прилошки израз *по мал(о)* прерастао је у адверб:

пома̀ло бацали Го; *пома̀ло* (сока), *пома̀ле* (пијем) Го; он је *пома̀л* ста̀лно Бд; и да *пома̀л* те со̀ли А, са̀мо *пома̀л* ви́дим Го, и бро̀јеви *пома̀л* зна̀м Мх, то *пома̀л* па̀нтим Т; уп. и *поле́чка* Т.

Од прилога *мал(о)* забележен је компаратив (*ма̀њ се ра̀дило* В) и деминутивни облици (*ма̀лкице* В, *ма̀лчице* Бд).

б) Деминутив именице *лек* у функцији прилога може се појавити у три форме: *лечак* (Нсг.), *лечка* (Гсг.) и *лечке* (с партикулом *-ке*, уп. *малке*). РМС бележи прва два облика (*„малко, врло мало, као лека ради“*), а ми последња два:

лечка Вн Го, *лечка* да ме́те са̀мо Го, ова́ је *лечка* да̀ље Кр;

и ме́те н оно́ј хо̀ш пѐпо *лечке* н ово́ј хо̀ш Вн, *у̀зни лечке* цве́ће Р; сла̀тку во́ду и *ле́чке* ка́фе Го; уп. и: то́ тако́ се *поле́чка* ме́ће да све́тли Т.

в) Половина нечега изражава се непроменљивим облицима *по* (увек с везником и на који је пренет акценат), *пола* и с партикулом *-к* *полак*:

два́ *по* да̀на В, три́ *по* да̀на Лг, по ме́сец *по* да̀на Лг, ме́сец *по* да̀на К, два́ *по* ме́сеца Мх, чети́ри *по* го́дине Вр, го́дину *по* Сг, а́ков *по* К, шесна́јс *по* *по* а̀ри Кр, педесет и се́дам *по* а̀ри Кр, ме́тар *по* Би;

от *пола* ме́тра А, до *пола* пу́та В Мх, *пола* го́дине ВО, после *пола* но̀ћи ВО, до *пола* но̀ћи МО, у *пола* но̀ћи Т, *пола* е́ктара Кр, *пола* милио́на Лу, ува̀тно *пола* ави́јје М, у *пола* шес Бд, *пола* шес Мх, по *пола* ка̀нте Ос, до *пола* но́ге Се, *пола* се́ла У;

полак Вн Ву Др Лг М П Р, *полак* но̀ћи Вн, *полак* пу̀шњица, *полак* вору́на Вн, *полак* и оста̀ло та̀мо, а *полак* до̀шло Гр, *полак* не пла̀ћа Др, *полак* има́ња Ло, а по̀сле до̀шли *полак* Ло.

5.48а. Учесталост понављања или редослед неке радње означава се прилозима или прилошким изразима за количину. Они су сатављени из основног или редног броја (најчешће *један, два, три, пет, сто*) и речи *поу̀и/поу̀иа/поу̀и* или *ред/реда/реде* (в. 4.197):

једанпоу̀и С, ку́ј ни́је дола̀зио годи́шње *једанпоу̀и* у се́ло јел *двапоу̀и* ВО, гла̀вно да ме́теш *двапоу̀иа* Ск, *двапоу̀и* ВО М МО, ја сам *двапоу̀и* ишла, *трипоу̀и*, а он сва́ке го́дине ишо у ба̀њу М, и пољу́би га *двапоу̀и* У, *двапоу̀и* Ли, *двапоу̀и* се же́нйо Би, ја сам са̀њала саборну цркву *двапоу̀и*, са̀њала сам је *двапоу̀и* ДД, *трипоу̀и* ВО У, и ди́гнем се и седе́ки се прекр́стим *трипоу̀и* МО, *по трипоу̀и* да прола̀зимо Го, *по трипоу̀и по чети́ри поу̀и* Р, *трипоу̀и* Ву Ли, по̀се љу́бу *трипоу̀и* А, и тако́ заду́неду *трипоу̀и* Вр, *трипоу̀и* сам ста̀јала док сам изи́шла уз оно́ бр̀до ко́д ње Мх, *чети́рипоу̀и* П, *чети́ри поу̀иа* М, *по пет поу̀и* Вр Ш, *пет поу̀иа* МП, *пет поу̀и* У, *шес поу̀и* Др, *шес поу̀и* Др, *двана́јс поу̀и* Рд, *сто поу̀иа* Мх, *сто поу̀и* В Ли Ш; *у̀зне се два-трипоу̀и* Кр, немачки авио́ни *два-трипоу̀и* напа́дали С, *ше-шес поу̀иа* МК;

једаред Лу С, *једаред* си ишла за леба Ву, па про́ђу и *једаред* Го, да́мо се́на *једаред-дваред* С, до́ђи *једаред* Са, ми га опра́шимо *једаред* Су, оти́дем та̀мо *једаред*, ви́дим ја́ како́ се ра́ди Т, још *једаред* У, са̀мо сам ово́г стари́јег уда̀рила *је-*

dàrēd МО; штà се не сасуши (бубрег) д ѓмрем *једарѣда* М; па *једарѣде* ДД; ѓн је *двáред* гласан за министра Лг, мѓра да игра *двáред* МО, *ѓо двáред* МО, *двáрѣд* Ли, *двáрѣд* сам је бѓо Ло, и *двáрѣд* сам се прекрстио Ло, овѓ *двáрѣд* долáзише С, тѓ сам јá *двáрѣѓ* бѓо настрáдѓ Лг, *двáрѣѓ* сам гласáо Лг; па ме Жица *двáрѣд* — *ѓрѓрѣд* довозѓо Го;

ѓрви ѓѓѓ Мх, мѓ га опрáшимо једарѣд, па *дрѓѓи ѓѓѓ*, па *ѓрѣѓи ѓѓѓ* Су;

5.486. Окамењеним (адвербијализованим) Асг. именица *недеља*, година, *месец* и Гпл. именице *дан* добија се непроменљив прилошки израз којим се означава количина:

недељу дáна ДД, *ѓо недељу дáна* Кр, за *недељу дáна* С, *недељу дáна* Гл К Лг, бѓло мѓжем да смо путовали *недељу дáна* Ш; *гѓдину дáна* Гл, за *гѓдину дáна* Са, *гѓдину дáна* А, бѓо је *гѓдину дáна* У; напиши на књѓгу па мáл — мáл па погледај у књѓгу па ће се сѣтиш, барам у *гѓдину дáна*, у *месец дáна* Ш.

Истог су типа и прилошки изрази са заменичким прилозима (*оволико*, *ѓолико*, *онолико* итд.), с прилозима придевског порекла (*много*, *мало*; *мање*, *више* и сл.), или с именицом у Нсг. (*сила*, *чудо*, *сѓра* и сл.) уз Гсг. или пл.

Прилози за начин

Заменички прилози за начин

5.49. У С од деда Душана Маричића (1899) забележили смо реченицу (*нѣки рáди овакѓ, нѣки рáди онакѓ, кáко рáди ѓѓакѓ му и јѣс*) у којој се појављују скоро сви заменички прилози за начин. Дакле, они садрже творбене форманте *к* (*како*, уп. и *некако*, *никако*, *које како*, *свакојако*), *в* (*овако*, *ѓѓ ѓѓако* и *н* (*о)нако*):

а) свѣ да кáжем онакѓ *кáко* је бѓло ВО, *кáко* тѓ овакѓ лѣпо пѓшеш Т, пáтно сам и тѓ *кáко*, *кáко* ѓни такѓј ћемо и мѓ Ш;

сáд *нѣкако* дѣм да се пречѣстим Лу, али, *нѣкако* дрѓкше је лѣба од њѣ Мх;

дáн ми је *којекáко*, а нѓћ ми је *нáјтѣжа* Ко, свѣ *којекáко* Р;

свакојако бѓло Вн; (како сте провели живот) *свáкојако* и такѓ и такѓ Рд;

б) *овакѓ* В Вн Др У, да бѓде штѓ *ѓѓѓра овакѓ* Вн, не мѓгу *овакѓ* Гл, гѓре *овакѓ* дѓђе Су; *овáко* А ВО Ву Го ДД Ко Мх Ос С Са Ск Т У, да се жѓвѓ *овáко* Гл, имáло *овáко* нѣшто гѓр Го, *овáко* натáкла ДД, и тек одједáнпут одѓтуд пѓт ѓде *овáко* Ло, кад изрѣжем, јá свѣ мѣнем *овáко*, на саткѣ Мх, нѓје бѓло *овáко* Ск, свѣ *овáко* да лѣгнете на енѓ страну У, бѓло и *овáко* и *онáко* ДД, преврне се и *овáко*, преврне се и *онáко* Ос, нѣки *овáко*, нѣки *онáко* У, нег *овáко* такѓ и пѓта ме кá ћу да побѣгнем Т; *вакѓ* Др МО У, ѓни би тѣли *вакѓ* за мáло гáжђѓје МО, и јá сѣла *вакѓ* У; *вáкѓ* МО; *вáко* ВО Ву Го Ос Ск, *вáко* нѓје вѣлика шкѓла ВО, штѓ гѓд ѓћеш *вáко* Т, па кошѓља *вáко* дѓгачка Т;

в) ѓни *ѓѓакѓ* пѓчу и глѣду Ву, тáд је бѓло *ѓѓакѓ* Гр, *ѓѓакѓ* тѓјо идѣ ДД, *ѓѓакѓ* рáдним Ла, сáт се сѣје сѣјалицом па *ѓѓакѓ* чѣсто М, и, ѣто, *ѓѓакѓ* Мх, свѣ се тѓ *ѓѓакѓ* мѣси Мх, говорѓло се ѓсто *ѓѓакѓ* Т, и *ѓѓакѓ* тáмо ми *овáко* сѣ дѓбро, свѣ, али вѓлим тѓ Т, *ѓѓакѓ* лѣпо угѓду У, па смо *ѓѓакѓ* рáдили нáполе У, и *ѓѓакѓ* *вáко* онѓ јá пѓчам

њој У; и ја по платну *шако* и љћем у кћу У, је л ви *шако* стојите свѣнако *шако* У; то је *шако* престалено У; како ће они *шакој* ћемо и ми Ш;

г) онако А В ВО Ву Го Ко Мх Ос Са Т, купите неке онако затворена бѣја В, свѣ да кажем онако како је било ВО, не кѡвај коприве онако Го, неће да јемо кашикама него онако да не вѡду врѡне Го, дѡм те неће прѡми онако Ко, онако скѡп М, кѡ ѡће онако, ѡн ѡзме Мх, а у Загреб сам седѣла онако Мх, сам онако се рѡним Са, ја сам то онако Ск, сѡмо онако тѡнко прѣговори Т, пѡјо си онако У; нег онако вѣлика кѡ камѡрица нѡко У; онако М, неко рѡдио онако Мх, вѣлико онако Су, јѣде се онако У; нако Гл К МО, а једно бѣло нако свѣлено ДД, и скѡнула онај врѡњник нако врѡће У; нѡко Го У, да ми је нѡко ѡкусно Го, дотѣро волѡви нѡко ѡморан У, ја код вас свѣ нѡко долазим, па да се не замѣримо У; и седам нѡко дебелѡ К.

Остѡли прилози за начин

5.50. За прилоге за начин изведене од придева Игрутин Стевовић (1974–1975:89) пише: „Облик средњег рода сваког *описног* придева, као неутрални придевски облик, потенцијално постаје прилог за начин — кад прими прилошку функцију околности у плану глаголске функције процесуалности: придевско стварно значење које је било у структури особине предмета и функцији описа предмета — сада је у структури описа глаголске радње (начина) и у прилошкој функцији околности.“ Следе примери:

а) *дѡбро* Мх, жѡвела сам и ѡће *дѡбро* МК, трѣба да ѡмаш и кѡсу *дѡбро* за фѣс Мх; *дѡбровољно* Ку; *дѡбѡко* Ву МП; *дѡбѡко* А В МП; *лѡбаво* (= *слабо*) и јѣдем М, (а кобасице не правите) *лѡбаво*, ако вѡлу, ѡни прѡву, ако не вѡлу, јѡк М, (да ли су пушиле некад жене и девојке) *лѡбаво* М; *лѣпо* казо њѣн ѡтац Ву, и у ѡвљѡју то *лѣпо* се дочѣка и провѡче се, рѡчак се спрѣми Ву, а *лѣпо* с нѡма ДД, дѣца се *лѣпо* ѡдала К, и ѡна *лѣпо* ѡзгуби њѣну главу, мѡлада и зелѣна, цабе С, ѡн *лѣпо* жѡви Са, да жѡвимо свѡ *лѣпо* Т; и није ни *лѡше* Го, пѡтови су бѡли *лѡше* Гр; да л је ѡо ѡн *намерно* д ѡстави пѡшку У; ни *ѡбично* не сме Мх; *прѡво* да ти кажем — ѡмаш *прѡве* У; идѣм прѣчешћѡјем се *рѣдно* С, дрѡкше ни су тѣли да се урѣду док нѣма нѡмештај, пѡре па свѣ *рѣдно* К, дѣца се *лѣпо* ѡдала, прѡвила сам трѡ свѡдбе, каза ти, и свѣ *рѣдно*, сѡд унѡке и ѡне стѡгле, прѡвили смо прѡшѣвину, сѡд унѡк стѡже, дрѡга унѡка К; ал то је *рѣшко* Го, *рѣшко* која кѡћа да нѣма (купатило) М; то се свѣ ради *рѡчно* Ву, него се то косѡло *рѡчно* Ку; ѡна зна *сѡгурно* Мх; кој мѡси да жѡви и да не рѡди, ја њѣга *слабо* смѡтрам Д, сѡд *слабо* кѡ ѡма дрљѡчу А, па *слабо* су бѡле крѡве, бѡли коњи и волѡви А, мѡло рѡдио, пѡшио мѡло, а *слабо* јѣо Бд, па *слабо* бѡло (судова) Бд, ја с *слабо* толико и бѡвим с њѡм Гр, код нѡс то *слабо* имѡло Мх. У неким од наведених примера прилог *слабо* значи „мало“ па пѡсле поѡко, постѣпено се пољѡпрѡвреда разѡјѡла, али врѡло *сѡдро* Го; сѡмо онако *шако* прѣговори Т; *шако* ВО Гр У, ѡна баца *шако* у брѡзду ѡну У; није ни бѡло ништа *шешко* Лн Су; пријављѡје се у бирѡ рѡд, али *шешко* Ву; а знам како је *шешко* ка ти ѡмре дрѡг Вн, *шешко* се жѡвѣло мѡло Лн, кад неко се разболѡ *шешко* Мх; тако *шијо* идѣ ДД; сѡт се сѣје сѣјалицом па тако *чѣшио* М.

Прилог *истино* могао је бити добијен хаплоглијом од *истиинийно* или аналоглијом према антониму *лажио*: овѝ су дошли косачи да виђу да л ѝстино то мѝж да бѝде Т.

У творби придева — прилога јављали су се и предлози, а и различити суфикси: и данас жиѝви кѝ Бѝг: и кѝла и бѝсѝлајно куѝа и свѝга и свѝчега Лу.

Прилог *ѝолако* показује велику гласовну и творбену шароликост (*ѝолако*, *ѝолак*, *ѝола̀ко*, *ѝола̀к*, *ѝола̀к*, *ѝола̀к*, *ѝола̀ган*, *ѝола̀га̀чке*, *ѝола̀га̀чке*, *ѝола̀га̀чко*):

па по̀сле *ѝолако*, *ѝосѝѝеено* се пољопрѝвреда развијала, али врло спѝоро Го, *ѝолако* Гл Др Ш, цѝелу ѝиву крѝшеш мотѝком, *ѝолако*, врсту по врсту Го, *ѝолако* кѝска кѝњ Лг; *ѝолак* ВД, онда ис тог коша *ѝолак* излази А, *ѝолак*, сѝине, *ѝолако* Гл, а ја пу̀стим *ѝолак* нѝге Лг; идѝм ја *ѝолако* У; да *ѝолак* смѝкнемо овѝ Ло; нѝма да виѝиш пу̀том д ѝдѝ чѝича и ба̀ба *ѝолак* са штѝпом Бд;

и пу̀шћам *ѝола̀ган* крос то Ву;

а онај стѝар па *ѝола̀га̀чке* идѝ Ли, па га кољецкају *ѝола̀га̀чке* П; *ѝола̀га̀чке* се пову̀чем Р, памаскѝраду се па ѝду *ѝола̀га̀чке* Р; *ѝола̀га̀чко* А.

б) Компаративни облици прилога одређују начин вршења радње:

да с ожѝни бѝље Гл, да ма̀ло бѝље виѝим У; ако ѝмаш, ти жиѝви бѝљ Гл; па гѝре да бѝде М; мѝн јѝш и гѝр укѝчи Го; *дѝбље* МП; *дѝбље* МК; да *лакше* бѝа В, виѝе на̀род да је *лакше* К, *лакше* кѝпам МК, *лакше* ми је да плетѝм у̀же С, сѝд се *лакше* жиѝви У; и то ју *лакше* (еѝфаза) Вн.

в) Прилози за начин од придева на *-ски* и *-чки* нису бројни: и не да ми лѝву нѝгу да коракѝм *љѝчки* А, ја не мо̀гу *љѝчки* ни да ти говѝрим Гл, да ми он то одговѝри *љѝчки* Кр, па јел ће потрѝвиш *љѝчки* јел иѝћеш Мх, то је *деѝѝињски* Лг;

ра̀дили смо ми *курѝјачки* Др, онда се ѝшло *ѝешѝчки* Лу, а ја ѝћу *сељѝчки* да завѝтим Лг.

3.51. У функцији прилога за начин јављају се и стране лексеме (из турског или ѝеговим посредством и из европских језика):

а) Адверб *бадава* забележен је само с предлогом *за*: за шта гѝне — *забада̀ва* Ла, и данас не говѝри *забада̀ва* (ћути од мене ни због чега) М, ја сѝд *забада̀ва* жиѝвим Т; трѝшимо па̀ре *забада̀ва* Т.

Прилог *бајаги* (*баја̀ги*, *ба̀ги*) може се јавити и с речцом *као* (*кабаја̀ги*, *кобаја̀ги*) или с инструменталским наставком *-м* добијеним аналоглијом према *леѝим* (*ба̀гим*, *ба̀гѝм*): брише *баја̀ги* то кашѝче Се; а овај дошаѝ да је *ба̀ги* спаса̀ва А, сѝд *ба̀ги* слѝбодно К, у̀јутру спрѝмам се *ба̀ги* за свѝдбу Ла, *ба̀ги* смо га дѝнели МО, пѝма га *ба̀ги* Ос; а *ба̀ги* учѝла бѝже нѝки ... Бд; он је касѝр *као баја̀ги* ВО; *кабаја̀ги* бѝли нѝки добровѝлци Бд; *кобаја̀ги* М; *ба̀гим* В Ло, ѝни у̀зели *ба̀гим* за па̀рк Ло, стѝрац је та̀м у за̀тору, а ова ѝе *ба̀гим* отѝшо да га смѝни Ло; *ба̀гѝм* Го МП, а пошто сам ја ту *ба̀гѝм* бѝо Го, по̀сле *ба̀гѝм* сједѝнѝли се ДД, *ба̀гѝм* учѝла шко̀лу ДД, па стѝгла *ба̀гѝм* МП, плетѝм *ба̀гѝм* да заврѝшим овѝ Са.

Адверб *барабар* посуѝеница је из турског *beraber* „заједно, упоредо“, у који је доспела из персијског *ber a ber* „прса у прса“ (Шкаљѝић 1979:120): а сѝди поврѝе *бараба̀р* Вн, *бараба̀р* са ѝѝим МП.

Прилог *башка* има различите акценатске (*ба́шка*, *ба̋шка*), фонетске (са секундарним вокалом *о-* *о̄башка*) и творбене (*ба̋шке*, *з̄обашка*, *на̄башка*, *п̄обашка*) ликове: ма *ба́шка* ће да умѝру Ба, свѣ *ба̋шка* В, та̄мо бѝла дѣца *ба̋шка* Ву, *ба̋шка* мѣтемо нѣко бурѣнце ели балѣн Ву; нѣгде *ба̋шке* се ма̄ло к̄увало Ву;

о̄башка Рд Су У, свѣ то̄ *о̄башка* Ло, ел ти ост̄авио *о̄башка* Са, ост̄авила сам *о̄башка* Са; св̄ака *з̄обашко* стоји У; мӣ мла̄де ста̄немо за̄јно, а девѣјке свѣ *на̄башка* Се; *п̄обашка* Шѝфтари, *п̄обашка* Т̄урци, љ̄аци, Ср̄би, мӯшко, же̄нско, свѣ *п̄обашка* колѣне Р.

Именица *џаба* турског је порекла и значи „оно што је бесплатно дато, поклон“ (Шака̀лић 1979:231), а у функцији прилога јавља се у Нсг. или Гсг: *џаба* В С Т, *џаба* ти свѣ Кр М, а *џаба* ти шта̄ сам проп̄устно Лг, *џаба* ти кирија С, *џаба* бѝло Се, ма *џаба* ти и тво̄је је̄ло Т, *џаба* ти бѝло, сам̄ нека̄ йду бѣстрага Ш; *џабе* В ВД Вр Ло МП Р С, *џабе* сам се са̄мо мӯчила В, што̄ да̄ убӣјеш *џабе* чо̄вѣка Вр, а ја̄ жӣвѝм *џабе* Го, и *џабе* изг̄инули Ло, нем̄о, брѣ, да не по̄бие чо̄век *џабе* Ло, к̄учка не ла̄е *џабе* Мх, ма, шта̄ да седѝм *џабе* Мх, нем̄о да му да̄ш *џабе* Р, и она̄ ле̄по йзгуби њѣну гла̄ву, мла̄да и зелѣна, *џабе* С, и д̄ ӯзму *џабе* Бд, шта̄ ће му *џабе* Бд, *џабѣ* Др; и љ̄али да не покѣ̄љу за *џабе* ДД, убӣше нѣкога Дѝцу љоп̄авог за *џабе* ДД, нӣје за *џабе* да овр̄шу, него̄ оп̄ет ће да пл̄ате У;

б) *ѣксѝра* Р, а *ѣксѝра* ма̄ла со̄врица Вн; *ѣксѝро* га̄ће Р; говор̄или су ал̄ нѣ *ѝрефѣкӣ* б̄угарски Р; *ѝрофѣкӣ* зна̄ фран̄цуски ВО.

5.52. „Прилози од именица су постали и постају путем тзв. *адвербијализације* зависних падежа. Ова појава је веома раширена и свеобухватна, и врши се на основу конструктивне вредности глаголске речи, управо глаголске функције процесуалности: кад у сферу глаголске процесуалности уђе зависни падеж, он губи *падежну функцију* (зависни однос номиналне представе) и губи такође *именичку функцију* предметности, па се именичко стварно значење сада преструктурира у *прилошку функцију околности*.“ (Стевовић 1974–1975:92).

Код прилога за количину (в. т. 5.47. под к, л, љ) навели смо неколико именица у Нсг. (*сила*, *чудо*, *сѝра*), а у функцији прилога или интензификатора уз неке именице.

а) Нсг. именица *кас* и *час* појављује се у функцији прилога за начин. Обе се могу заменити Исг (*касом*, *часом*), а прва и глаголским прилогом садашњим *касајући*: и *кас* у со̄бу Ло; на̄ђе она̄ *час* швалѣра Бд, и *час* искокам Мх, свӣње најѣд̄у се *час* Т.

б) Због синтаксичке функције, блиске адвербима, најпре се адвербијализују Исг. (в. 5.35. *да̄њу* (д), *но̄ћу* (ћ), *но̄ћи* (е), *но̄ћом* (ж) и Лсг. (в. *горе*, *доле* 5.17. а. и б; *на̄по̄љу* 5.20. а; *кӯћи* 5.21; *близу* 5.22.а; *ӯјӯѝру* 5.36. а; *ле̄ѝи*, *зими* 5.37. а; *ла̄ни*, *ла̄не* 5.38) код прилога за место и време. Исг. је че̄шћи у функцији прилога за начин:

а пӯшио *кра̄дом* од оца В, а он̄ ми да̄во̄ *кра̄дом* ле̄кѣви и за̄воји ДД, дѣте разгов̄ара, али *кра̄дом* (од) њѣга М, мѣте *кра̄дом* Ск; ост̄а̄ља се *ре̄дом* вече̄ра Вн, па и те̄ра тако̄ *ре̄дом* Ло, па пола̄зи св̄уд *ре̄дом* Мх, он̄и мѣж да умѝру *ре̄дом* Мх, не пӣјем креоз̄ан и со̄ду, а ђво̄ дрӯго свѣ *ре̄дом* У, исече̄ *ре̄дом* У, набо̄де̄ *ре̄дом* У; то̄ *сӣ-*

лом памтим, то кад је сѣјано Мх; а ви сте га пуштили да њде *широм* по нашим М; уп. и (како си се удала, лепим ил побегла) — *лѣним* Гр.

в) На ове, а и друге облике може се додати суфикс *-ице*: убили смо по десетину *руководице* Лг; пио је здрао *безмилцие* Ос, ради *немилцие* ДД; онда сам путово кући два дана *пешице* МО; ја сам био две године *засидице* Ку;

г) У сферу глаголске процесуалности ушао је акузатив с предлозима *за, на, у и уз*: три дана *заред* Вн; ију, реко, пушта батина, па то д узне човек па *надовати* да бије ДД, изваљамо мало *падуж* Гл, па га све носим *накркаче* Бд, то ја знам *наиламеи* д испричам Ло, давали *напола* Др, дао сам и *наполе* Ба, дали смо *наполе* Ко, дао са(м) му *наполе* Ку, дали смо све *наполе* Лу, пот кириу ел *наполе* Са, жито сам сѣјала *наполе* Са, не мож да дајеш више *наполе* ни кирију Т; нисам имала неко имање, него сам радила *наполицу* Са; обрћемо, обрћемо на *поредицу* печење Ш; треба да отерам синови да *уамар* земљу продаду за мртви Ву, истерам стоку и *углас* певам С, мѣтемо *унакрс* В, састављена *унакрс* ДД, а оне посѣдале жене и раду *јруке* У; *узинаи* не знам да причам, да лажем и умѣм Го;

Прилог *ђушуре* (< тур. *götürü*) чешће се јавља без предлога: сечѣм прѹће, узмем *ђушуре*, шашу посечѣм по два три ѣктара *ђушуре* Т, узмемо *ђушуре* Т, ја сам све *ђушуре* радила Т; уп. и *ђушуру* Т; али и: *уђушуре* узне МК; уп. и па погoду *ђушурцие* Кр.

Уп. прилоге за место и време који су настали од различитих предлога с акузативом: *на*: *напред* 5.19а, *напруг* 5.19б, *назад* 5.19в, *напоље* 5.20а.б, *на дан* 5.36г, *навек* 5.39а, *на пролећ*, *на леио*, *на есен*, 5.37в; *ипред*: *ипред пролећ*, *ипред јесен* 5.37в, *ипред зору* 5.36б, *ипред вече* 5.36в; *низбрдо*, *узбрдо* 5.26; *у*: *увече* 5.36в, *у подне* 5.36ђ, *у пролећ*, *у есен* 5.37в.

д) Предлог *без* и именица у Гсг. прерасли су у адverb за начин: а ја отишла *бестрага* М, сам нека њду *бестрага* Ш.

Генитивско порекло имају и неки прилози за место и време:

до: *довек(а)* 5.39а; *из*: *изјутра* 5.36а, *испозади* 5.19ђ; *од*: *одади* 5.19е, *одо-згоре*, *одозгор*, *одозго* и *озгор*, *озго* 5.18а.б, *одоздоле*, *одоздола*, *одоздол*, *одоздо*; *оздоле*, *оздол* и *одол* 5.18а.б; *остраг* 5.19в; *по*: *позади* 5.19д; *с*: *сиоља*, *сиољи* 5.20в; *после* *пodne* 5.36ђ; *преко* *дана* 5.36г, *преко* *леија* 5.37в.

5.53. У творби прилога за начин учествују у нашој грађи само два броја *један* (*заједно/зајено/зајно*; *једнако*; *свеједно*;) и *други* (*друкише*, *друкишије*, *друкче*, *друкчије*):

а) *заједно* смо спремале С; ми смо *зајено* деловали В, ми смо праили *зајено* Ла, ми смо били *зајено* Лу, *зајено* су били Ос, радимо *зајено* МП; ајде *зајено* да посадимо Са; *зајно* Ос, нисмо *зајно* чували овце Ба, њду *зајно* В, и кад је весѣље и смрт ми смо сви *зајно* ВД, да слаavimo *зајно* Вр, на нас две *зајно* Гл, спавамо *зајно* Го, и ми *зајно* дођемо Ло, научили *зајно* тамонака МО, да пржимо *зајно* С, луд и добар они њду *зајно* Са, живѣли *зајно* Т, не мож да седиду браћа сви *зајно* У; ми смо били *зајно* лежали ДД; а ми мора да будемо *задно* У; луд и добар он *једнако* њде Са; мѣн *свеједно* М, то је *свеједно* кутлача — варјача У.

Неочекиван начин вршења неке радње изражава се прилозима *једанџији* / *једаред* и обично са предлозима *из-*, *на-*, *од-* и *уз-*. Неочекиваност се често интензивира речцом *шек*. Временско значење ових прилога без предлога видети у в.т. 5.40. Следе примери: тек *једанџији* онај дође Лг; *изједанџији* се, каже, казани просуше Лг, смучи ми се *изједанџији* Лг; и тек они *изједанџији* на нас Ло, и тек она њему *изједанџији* — ти да ћутиш Ло; полагали смо и *наједанџији* дође један младић Лг; и тек *одједанџији* одотуд пут иде овако Ло, и тек *одједанџији* код њега Ло; *одједанџији* С; треба *узједанџији* само деца да поједу В; ал немо *одједаред* да почнеш да се богађиш Вр; опрасу се четири пет крмача као *узједаред* В, пет ланаца *узједаред* купимо У; уп. и: и *наједном* мој брат каже Ск.

б) На редни број *друг-* додају се следећи суфикси: најчешће *-ше*, *-шије*, *-че*, *-чије* и само у једном примеру *-ачије*:

дрџкише В ВД Гр Др Кр МК Р Су, можда је код вас *дрџкише* Бд, сад све *дрџкише* Вн, само *дрџкише* сад Вр, било *дрџкише* Гл, сад је *дрџкише* Го, а данас *дрџкише* кџвају Др, сад се живи *дрџкише* сасвим К, са *дрџкише* Кр, али *дрџкише* је било Ло, а *дрџкише* не мож ни да се надамо Лу, *дрџкише* је сад, а *дрџкише* је било прѣ М, и не могу *дрџкише* д измѣним Мх, сад зовѣду тато и *дрџкише* јок, тато Мх, код вас је *дрџкише* Ос, *дрџкише* се зваше Рд, гужвару ја *дрџкише* праим Се, ондак је било *дрџкише* Ск, маљо *дрџкише* говору Су, некако *дрџкише* мирџше Т;

дрџкче Ш, било *дрџкче* МО, не мош се оснџје *дрџкче* Т;

дуркишије Ос, па *дрџкишије* било, дѣте, Гр;

само се *друкчије* то исказџе ДД; онда није могло *другачије* Т.

5.54. Заменичког порекла су прилози *међусобно*, *јосебно* и евентуално *једва*:

а) ми *међусобно* нисмо се свађали Т, уп. и: и шалу се људи *међусобном*, ко џмаду шалу *међусобном* Вр;

б) да одвајамо *јосебно* Т;

в) („с *несџриљењем*“) ја *јѣдва* чѣкам да џмрем М, *јѣдва* чѣкам МП, *јѣдва* чѣкамо да закѣлемо прѣсе П;

(„*шешко*“) *јѣдва* сам јучѣ дотѣрала Лу, *јѣдва* се прѣпнем на прѣг М, *јѣдва* је џмрла П, без џца сам остѣла, *јѣдва* сан га запѣнтила У; и *јѣдва* сам отишла ДД, *јѣдва* сам дошла Лу; *јѣдва* сам се отрѣсо ВО; *ѣдва* сам изишла џз брдо С.

5.56. Од глаголског прилога садашњег изведен је прилог *седећки*: и дињнем се и *седећки* се прекрстим трипут МО, и тако *седећки* џмро Са.

За овај тип прилога може се везати и суфикс *-ке* (Стевовић 1974–1975:98) који је фреквентан у следећим типовима: и он иде *јѣшке*, *јѣшке* не тѣра Лг, и *јѣшке* се ишло, ис Паланку смо дошли *јѣшке* Р, два саѣта *јѣшке* нѣсим ту љуљку на леђима Ск; дошли *јѣшке* С, нећу зато што си дошао *јѣшке* ис Паланке С, мог д идѣм *јѣшке* до Београда У; ма лѣгнеш *јѣшрбушке* ДД; кад изрѣжем, ја све мѣнем овако *насаѣке* Мх.

ПРЕДЛОЗИ

5.57. Овом приликом навешћемо инвентар предлога, указати на њихове фонетске и обличке варијанте, као и на семантику оних који одступају од стања у стандарду или у другим говорима. Употреба предлога уз падеже биће тема посебне студије посвећене синтакси испитиваних говора. Предлози се наводе азбучним редом. Одступања од овог принципа су ретка и условљена су семантиком појединих облика истог предлога.

1. Уз *без* јавља се и стари предлог *йрез*. Укрштањем ова два облика добили смо предлог *брез*. Финални сугласник испред безвучних прелази у *с*, а испред струјних се губи. Предлог *йрез* јавља се само у Др. У осталим пунктовима код истог информатора, у истој реченици могу се чути све варијанте предлога *без*, као нпр. *дѣца йшла и без аџине, и бес кошуље, и без гџа и бе свѣ Ос и нѣма дрво брез грану, а нѣма живииче без ману Ш*. Следе остали примери:

а) *без брѣге Гл МП Ск, без влѣта Кч, без гџде Ку, без йчега Ба Рд, без йшта ДД, без мајке П, без мајере Мх, нѣма лѣба без матике Др, без мѣса Вн Са, без мџжа А С, дѣда ће да м остаџи без ништа Лг, без нѣвца Кр, без нѣгу ВД, без нѣга Лу У, без овчѣтине Вр, без ѓкета Лн, без оружа Ос, без ѓца В Вн Вр Т, без ѓца Бд МК, без ѓца МО, без партизѣна Лу, без рѣзике Гр, без рѣку ВД; бес капѣта Ба, бес копрѣве Р, бес кѣне Т, бес пара ВО Гр, бес петнајс Ск, бес пѣлежа Са, бес пѣсла МК, бес прѣкида ВО, а нису мѣгли бес тебе М, бес ти игранка Гр, бес тѣга Ло; уп. и а ја отѣшла бѣспрага М; бе Живана С, бе зрна А, бе зрнета У, бе зѣба Вр, бе сага Рд, бе свѣће Го Др М, бе славе Ву, бе срѣче Лу, бе шећера Кр, бе штапа Ко;*

б) *брез Бѣга ДД, брез жѣне Вн, брез мака Ш, брез мѣн Са, брез мѣса Ла Се, брез мѣзга Се, брез мѣжа Ла, брез ништа Р, брез ногѣ Др, брез нокѣта У, брез ѓбзѣра Ву, брез ѓкета В, брез ѓца В Са У, брез ракију Ш, брез рѣке Др, брез рѣке Су; уп. и брездушѣни Ла, брезобрѣзан В, брезобрѣзну рѣч Су; брес капѣтала Кр, брес киѣге Гр, брес печеница Ш, брес плѣве Др, брес плѣга, брес тѣга прошѣча Го, сараѣен брес пѣпа Се, брес прѣтију У, брес пѣмпе Ву, брес тѣб Ла, брес тѣга Ла, брес чѣвѣка Ш; бре зѣба В Су, бре зѣби У, да не умре бре свѣће Се, бре свѣје мајке Ш, бре сѣстре У, бре старѣи Гл, бре сѣда С;*

в) *йрез*: ја сам радила *йрез* дѣде Др, *йрез* лѣба Др, *йрез* мајку Др, *йрез* њи Др, *йрез* ѓца Др.

2. Прилог *ван* уз именице има функцију предлога: гѣт сѣт кад отѣднеш *ван* Нѣвог Сада А, *ван* сѣла В, а грашак испѣда *ван* тријера А, *ван* шкѣле Ло.

3. Функцију предлога имају и *више* и *йовише*. Оба се могу заменити предлогом *изнад*. Предлог *йовише* је знатно чешћи:

а) стѣгнемо *йовише* Бајине Баште Ло, *йовише* вѣтре Гр, гѣрѣ му свѣћа *йовише* главе Бд, *йовише* главе У, како сам ја лѣгла, мѣн се дѣсно јасѣнак *йовише* главѣ Мх, *йовише* главѣ С, тѣ гѣр, ѓма *йовише* дѣма Го, постављене *йовише* дѣвара А, тѣ

су били *йовише* мѡје кўће А, *йовише* мѡје кўће Бд, *йовише* њѣга вѣлико огледало Мх, гѡр *йовише* пўмпе Мх, *йовише* Сѣлѣвца Ба, ѡно трава *йовише* прѣтака Др, *йовише* њаши тѡпова С, хѡтел *йовише* цркве Се, вѣлика рости, може и *йовише* чѡек ВО, закљчим овако *йовише* шпорѣта А;

б) па *више* Паланке, *више* Азање Кр, *више* Дачиног дѡла У.

4. Именица *врх* може преузети функцију предлога *йреко* и тада се јавља у следећим облицима *йовр*, *у вр* и *врз*. Аналогијом према предлогу *без* добијено је з у *врз* (Скок, ЕРХСЈ, в. под *врх*):

а) и да *йде йовр* снѣга Бд, *йдемо йовр* снѣга П, *обуче кошўљу пѡсе йовр* тѡга С;

б) на *вр* аста́ла У, на *вр* гла́вѣ Гл;

в) у *вр* гла́ве Бд, ја седѣм с овѣ стране у *вр* аста́ла У, и седнем у *вр* аста́ла У;

г) Предлог *врз* „преко“ забележили смо само у једном од југисточних пунктова (пѡсле *врз* мѣне родио јѡш пѣт Т), што је у складу с његовим ареалом. Наиме, овај облик се јавља у К-Р и П-Т говорима: у Трстенику (Јовић 1968:164), у Левчу (Р. Симић 1972:468), у Крагујевачкој Лепеници (Вукићевић 1995:194), код Галипољца (Ивић 1994:333–4); у Алексиначком Поморављу (Богдановић 1987:219), у Заплању (Ј. Марковић 2000:224), у Црној Трави и Власини (Вукадиновић 1996:246), у Понишављу (Ћирић 1999:157) итд.

5. *До* може бити синоним са следећим предлозима:

а) „уз, *йоред*“: била близо *до* дрўма А;

б) „од“: зависи свѣ *до* чѡвѣка какав је чѡвек Би, зависи *до* грўпе Ли;

в) „код, у“: и свѣ су паре биле *до* мѣне докле пѡсле Ми́ра није дошла код нас У;

г) није њима *до* сланину *до* од јаја, само ма́ло да провѣду Р.

6. *За* исто може бити синонимно са другим предлозима:

а) „йѡ“: и Чѣда ѡде *за* Гину, *за* ћерку мѡју А, ишли смо *за* младу Бд, па каже, ѡна тѣк трѣба д *йде за* млѣко кот колибе В, ја сам ишла *за* млѣко Ли, дође свѣкар *за* девојку Вн, дру́ги дан се *идѣ за* девојку Ли, ишо младожења *за* девојку Се, јѣдан мѡра да *идѣ за* вѡду ВО, но́ћу да с *идѣ за* вѡду не смѣ П, дођем *за* вѡду Ла, сѣт сам била на Богојављење *за* вѡду МК, ишла *за* лѣба Ву, дотрчим *за* лѣба Кр, па сам пѡшо *за* дар са тим мѡјим стрйцѡм Го, ѡде ти овим зѣт *за* ципѣле ДД, *идѣмо* с кѡлима *за* младу Др, и дођу *за* младу Ку, *за* њѣга дошли К, данас сам била *за* лѣковн Ко, чѡвек ѡде *за* не́ко сѣно там МО, сад йма дѣм *за* двѣ кафе кѡлко гѡр до продавницу Р, жѣно, *йди за* лекара С, и ја кат сам сишао дѡл у воденицу *за* млѣву С, код мѣн су долазили *за* цвѣће Рб, пѡсле чѡек кад ми је умро, тў у болницу, ја отйднем *за* њѣга Т, дођите *за* њў Ву, отйшо *за* њў Су, служавка дође *за* мѣн У, *идѣ за* Бадњак У, мѡј ѡтац йшо јашѣћи на Дунав *за* вѡду Ш;

а лошије кра́ве имѡло и *за* иљаду дѣнара ВО;

б) „о“: *за* ко́га при́чаш — *за* Вѣру Бд, да ви при́чам *за* ѡве партизѡне Бд, да нам кажеш *за* партизѡне С, слўшала сам *за* тѡ В, ја *за* рѡтови нѣ знам да при́чам

Вн, *ка̀зала сам ја за баранију* Вн, *прічала ми ба̀ба за вампири* ВО, и *поче да ти причам за Румуни* ДД;²⁶

о̀на нѐма шта да бр̀ине ни *за децу* ни *за ништа* Би;
каже, е зна̀ш *за бунар* Гр; *то све побожно, има све за Бѡга* Се;
но̀ге му зади́рале *за бедем* Ло;

в) „у,,: *заљубио се за једну о̀вде у близіни* А, *о̀на је толико за њи, била се заљу̀била за њи* Ск;

идемо за Зѡмун ВО, *о̀на ће д иде за Смѡдерево* ДД, *тѹ кат се иде за Плану* ДД, *ако иде за Смѡдерево да понесе да пла̀ти порез* Р, *о̀днели га за Бѡград* С, *о̀ни су га заробили и отѡрали за Румунију* С, *но̀сим га за бѡлницу* ВО, и *о̀днесу га за бѡлницу* Т; *уп. и: и о̀нда смо кренули за ку̀ћи* Бд;

г) „са ,,: *ти си се венчо за кра̀ља* Ку;

д) „на“: *да л имате сѡна за прѡдају* С;

сѡстро, а̀де жу̀римо за вѡз Ко;

ја сам заборавила и за ма̀јку, и за бра̀та, и за сви и са̀д са̀мо за њѹ мислим МП (*Овде би могло и мислим о њој*);

ђ) „због“: *др̀жо кра̀ву за ку̀ћу за млѡко* Вр;

и́зјутра мо̀рамо ра̀но да устанемо за у̀жа Рд;

е) „намена“: *ко̀ји су слѹжили прѡтежно за рад* Гр, *ка̀нте за вѡду* Мх, *о̀бори за свиње* Р, *то̀р за о̀вце* Р, *магѡза за жито* Р, *ко̀ш за кукѹруз* Р, *има сѡјалица за кокѹруз* А; *за Ба̀дњи дан спремамо* Мх;

ж) *Остала значења предлога за:*

и ми посѡдамо за о̀не ма̀ле столічице Гр;

ка̀же нѐки ти би бѡо за по̀па ВО;

прѡ ра̀та за ја̀а ишли (попови да свете водицу), а са̀д па̀ре, са̀т се та̀кмичу

Ос; *па сам ра̀дио за три иладе дѡнара месѡчно на грађевине* ВО;

нѝки (није) ѹмро за лѐба Р;

жу̀римо за њиву (да скувају јело па да иду на њиву);

а та̀мо прола̀зи бѡскоп, за бѡскоп идеду У, и *о̀на иде за њима* ВО;

а ја мисим шта мо̀ји ка̀жу за њим, ал ја то нѐћу да причам С.

7. Предлог *из* некад је синониман с *од*: *па нису те тѡрали из малѡна, а мѡн тѡрали из малѡна* Ск; *али и: о̀на је из мо̀га мѡста* ВО.

8. Само у једном од наведених примера (онај под а) *иза* се може заменити предлозима *после* или *по*:

а) *посе се ро̀ди и дру̀ги бра̀т иза мѡн* Вр;

б) *та̀м иза врата* Вн, *о̀ма иза шко̀ле* Го, *тѹ сам, тѹ иза Зѡрицине ку̀ће имѡла сѡно* Гр, *мо̀ж иза ку̀ће да борѡву* М.

²⁶ Употреба предлога *за* уз глаголе говорења или сазнавања има балканистички карактер, будући да и у грчком имамо сличне конструкције: *Τι ὑπορίζετε γι αὐτόν*; „Шта знате о њему?“ (Балаћ-Стојановић 2002:170); *μιλά για κάποιον*. „говорити о неком“ (Војашин 1988:383)

9. Предлози *између* и *међу* семантички су се изједначили, а и претрпели извесне фонетске промене.

а) Предлог *између* употребљава се у свом основном значењу, али, истина, знатно ређе, и у функцији *међу*:

„*између*„: па тужимо се ми *између* себ ДД, има мало разлике *између* католичке вере и православне Ли, ми смо се договорили *између* нас МК, *између* нас две сестре МП, израли *између* врсте Р, *између* Смедерево и овд Петријево Су, кад је био рат *између* Врбовац и Лјандо, он дође ноћу Су, то је само једно место *између* Горице и Подгорице У;

„*међу*“: ја сам *између* Шваба био Бд, борио сам се да имам стоку *између* првима Би.

б) *Међу* се, поред свог основног значења, веома често јавља и у функцији предлога *између*:

„*између*“: *међу* Азање и Кусатка А, *међу* врста остале толико А, *међу* Госпојинџа Кч, *међу* два забран В, имамо сестру *међу* нас ВО, ту скоро било *међу* два багрена ВО, само једна година *међу* њи двојица Ву, то овај што иде *међу* врста Го, и пала, каже, полуга леда *међу* Плани и не знам ди ДД, *међу* они два камена Др, сад неће да ралу, *међу* кукуруза неће да терау већ коња Кр, ја сам са мужом седела у чеже и девер *међу* нас Ла, фуруну смо имали *међу* стрица ми у собу и нас Ла, *међу* ноге МП, нешто је било *међу* њи (момка и девојке) Ос, тамо *међу* Љига и Белановице идужи Чачку Р, он *међу* леја леко С, *међу* ти ошак Кч, *међу* лука посејемо белу боренију Т, дете смо метули *међу* нама у кревет У, а ја вако на средини *међу* њи У;

„*међу*“: *међу* девојкама Бд, *међу* браћама Би, да живи *међу* њима ВО, нема никакве управе *међу* нама Кр, волим да будем жена *међу* тим народом Ла, браћа помрла, сестре помрле, остала сам ја и један браћић *међу* нама Ла, али имали смо *међу* њима и једног издајника Ли, углед један има *међу* тима људима Ло, један дечко *међу* њима стоји МП, увек сам био на првом месту *међу* ловцима Ск; *међу* браћу П.

в) *Међу* с повратном заменицом (и личном) може да има и значење предлога *између*:

кад би се оно вратило што је било под партизанима и Дражјинима, све би се они *међу* се поклати и све би се *међу* се почистили Лу; ми имамо бунар, ја и комшија наш *међу* себе Ла, они су се били *међу* себе Ш; поче да се туче *међу* собом (народ) ВО, *међу* собом смо зајно саждали Вр; уп. и деца кат се побију *међу* њи Ш.

Прилог за начин *међусобно* јавља се и с једним финалним -м (*међусобном*) добијеним аналошким путем према Исг. *собом*. У њему *међу* може да задржи своје значење, али и да преузме функцију предлога *између*:

и шалу се људи *међусобном* ко имаду шалу *међусобном* Вр, ми *међусобно* нисмо се свађали Т.

г) *Међу* и *између* када су у функцији и значењу предлога *између*, могу да се редуплицирају:

намести пушку на тарабу *између* мене, *између* Добре Др;

и отоше *међу* Азање и *међу* Паланке Кр, и сѐднем у вр̄ аста́ла *међу* кума и *међу* старојка У.

д) Предлози *међу* и *између*, чешће овај први, могу да се јаве без финалног вокала *међ* и *измеђ*, а потом аналошким путем, према предлозима *над*, *под*, да приме сугласник *д* уместо *ђ* (*мед*), в. Скок ЕРХСЈ под *међа*. Следе примери:

мѣту мѣђ прсти Бд, улази мѣђ коње С, капу ђма с лѣву рѣку и мѣтеш мѣђ прс Р; *измеђ* Дринѣ Црне Горе и Бђсне А;

пос и они *мед* њима избило крпање (свађа) Ли, ако бѣду женскаѣн са́ми, ђн мушко иде *мед* њима Ли, Сарабрци и Лозовѣк то њије бѣло заграђено *мед* на́ма Ло.

ђ) Само у три примера забележили смо замену коренског вокала *e > u*, а у једном од њих и предлога у уместо *из*:

нѣма мло́го ра́зликѣ *миђу* на́ма и у Вуча́ку Се, *миђу* Госпојѣне Ма́ле и Ве́лике Се; пасу́љ *умиђу* ђцака Т.

10. Именица *крај* може да преузме функцију предлога: ми́ смо *крај* Мораве Ск, на крај̄ сѣла Кр.

11. Предлог *к* забележили смо и с вокалом *a* и *o* :

окрѣнути као *к* сѣби Ли;

блѣже *ка* Кђлару Вр, ѣдемо блѣже *ка* сѣлу Ли;

и ѣдемо *ко* Штетѣну, *ко* пољској гра́ници Ку.

12. *Код* се јавља и с покретним вокалом *e* и *ъ*, а може се заменити и другим предлозима:

„*к*“: ѣде *коѣ* онђга Р;

„*за*“: и сѣдѣмо тако *код* аста́ла ЛГ;

„*пред*“: нѣси тѣ прѣ смѣо д идѣш голђглав *код* свѣкра и да се чѣшља́ш *код* свѣкра, нѣси смѣо д идѣш бђс *код* свѣкра, нѣси смѣо дѣте да дојѣш *ка* сѣд, издула́чи се и сѣдне, изва́ди *ѣред* свѣкра сѣсе и дѣте дојѣ Вр;

„*крај*, *ѣред*“: *ка* ти стојѣ *коѣ* про́зора, свѣ чуе Лу;

ѣма ту́нака, *коде* то дрѣво ди је Ђѣма обѣшен Р; *коде* Охрид Р.

13. У нашој грађи није забележен предлог *ѣроз*, већ само *крос*:

кад ђн чуђ *крос* ду́вар Бд, помѣл вѣдим *ка* *крос* ма́глу Го; *крос* тај крс А, мој чђвек гвѣри *крос* про́зор В, *крос* про́зор Мх, утѣкнем *крос* ту ѣвлију ЛГ, пролазу *крос* ту јару́гу Ло, идѣмо *крос* цѣло сѣло нђси се ба́рјак Се; *крос* Скоба́љ ЛГ, *крос* Србију М, па то се нђсу барјѣци летије *крос* сѣло Вн, сваки дан нђсте ба́рјак *крос* сѣло Се, *крос* живо́т С.

14. *На* има широку лепезу значења, те може бити синониман са многим другим предлозима:

„*за*“: ђн (пѣтао у свадби) је намѣњен *на* то ДД, то је намѣњено *на* то ДД; дипло́ме смо доби́ли *на* Ђилибар (врста грожђа) У;

„*у*“: чђек ју бѣо у Смѣдрево ра́дио *на* ба́нку Вн;

сѣд је дирѣктор *на* Ла́сту Ву;

па пѝсе плáти *на рáтама* Ву;
 и ѝн отишáо тáм *на рáт* МО;
 кѝј не мѝж, ниси пантлѝв, запíши *на књíгу* Ш;
 мáло, *на ўжи* крўг прáю свáдбу једнíм сíну Ос;
 „о“: овако се окáчи *на нéшто* Кр;
 јá и да сам кáзала мѝжда би дўшу огрѝшила *на нёкога* С;
на нарадáс, на сíра на тѝ жíвим Ко, кѝпамо *на лўка* (док копамо једемо са-
 мо лук) Ш;

„ѝо“: сáд се свáко зовѝ *на ѝме* (свекар, девер, заова) Ск, ако је старíја, ѝнда
 ова мláђа њў зовѝ сёјо, ова (старија јетрва) њў *на ѝме* Ск; трѝба да се презíвљемо
на тѝг Симѝна, Симѝновић ... и сáт, мí се окрѝнемо на тѝга Блáгоја и сáт смо Блá-
 гојевићи ВО;

слѝдује ти по стѝ кíла *на члáна* С, ѝмамо прáво двѝста грáма *на члáна* да са-
 мѝљемо днѝвно ВО, мí дѝбијемо сáмо двѝста грáма *на члáну*, жíто ВО;

„крѝз“: свѝ што попíје вѝду изíђе *на знѝг* Р;

„над“: јá сам стрѝпíла *на њѝга* и сáд стрѝпíм *на овѝга* С;

„са“: врѝо сам *на вршáчама* ДД;

Остала уобичáјена значења:

ни кўче да прегвíри *на вráта* В, најíђу репортѝри бáш тў *на чѝло* нáше шкѝ-
 ле Ли; *на Бѝжић* мрсимо Мх.

15. Предлог *над* у А јавља се с покретним вокалом *a* без обзира на иницијал-
 ну сугласничку групу наредне речи: *на нада* згрáди на спрáту тáмо ми је кѝш А;
нада њў А, *на нада* тѝ грѝде А.

16. Примере за предлог *насред* видети код *усред*.

17. Предлог *низ* и именица често прерасту у прилог или прилошки израз:

нíз брдо пўстиш је С, ѝма пўт *нíз* брдо за сѝло Се, да сíђем *низ* брíнглу Гр,
 ѝн идѝ *низ* грѝду и тáм га превáту Се, побѝгнем дѝле *низ* дѝлўу, *низ* пѝток С, *низ*
 дрўме вѝзаш га МО, тѝ је вáљало *низ* дрўм Се, девојка кíке нѝси *низ* лѝђа К, кѝса
низ лѝђа вѝлика, до пѝјас кѝса Су; јá увáтим *нис* прўгу Лу, одѝше *нис* пўт Др, јá сам
 те лѝпо молíла *нис* пўт Мх, áј да бѝгамо *нис* пўт П, *нис* тѝ сѝвре Бд; *ни* зíд Бд.

У неким од наведених примера могао би се ставити и предлог *уз* који озна-
 чава паралелност, уп. и: и јá се *низ* брíнглу пѝњем кѝ зѝц Гр.

Овај предлог може се јавити и с покретним вокалом *a* и у овом примеру си-
 нониман је с *крѝз*: па се тѝ прўжи *низа* двѝриште С; уп. и: бѝжите *нис* кукурузи П.

18. Своја значења је сачувао и предлог *о*:

а тѝ је бíло *о* Бѝжићу В, и ў јесен кад бíло *о* Миѝлдану, и *о* Месовѝђе и *о*
 Ђурђеву В, и ѝндак пѝчнемо *о* Вáскрс Ло, ѝни ме вѝру па ће да ме вѝду *о* вечѝре Мх;
 кад лўпиш рўку *о* астáл, макáзе звѝчў Мх;
 мí *о* децáма не брíнемо кѝ да и нѝмамо Би.

19. *Од* је често синонимно и с другим предлозима:

„с“: пòс òни дòшли *од* Морàве Вн, дòђòше *од* рàд Вн, па кат се вр̀е́мо *од* грòбље Ку, дòђе се *од* њìве Ш, òн је досе́љен *о̀и* Кòсова У;

„на“: па ја кад в̀иди́м да је òн б̀едан, н̀исам т̀ео *од* њ̀ега да зарàдим ВО;

„до“: покв̀асиш н̀овину па м̀етеш *од* њ̀ега н̀еку деб̀елу àртију да не прегори (прасе кад се пече) У;

„за“: имàли смо једнò санду̀че, знаш, *од* ј̀ексера, о двàјс л̀ет к̀ила Т;

„из“: ја му ў́знем *о̀и* к̀асу, д̀а[м] му те се опàше Р, али сам ја повер̀иоц *о[и]* Тр̀новча Т; о̀а̀кле си — *о̀и* Смедерева У.

Остала значења предлога *од*:

бр̀ус је *од* к̀амена ВО, ў́жа *од* слàме ВО, напр̀авим каш̀ику *о̀и* к̀оре ВО, напр̀а̀е́но *о[д]* др̀вета ВО, ра̀к̀ија се пр̀ави *о[д]* ш̀л̀ива, *од* грòжђа Т, *о[д]* др̀ена ВО, кувам òвај сап̀ун *о[д]* чв̀арака, *о̀и* кој̀ешта, *од* лòја У;

кв̀асац су ж̀ене остав̀љале *о̀и* т̀еста С, узме др̀вце *о̀и* к̀оша ВО;

ја сам *о[д]* Талијàна (породични надимак) Гр, ја сам *од* Гит̀арића, *од* Гит̀арића ми òтац ДД, а òн је *од* Милов̀ановића б̀ио С, тò је *од* мòје св̀екрве као б̀ратић н̀еки Гр, з б̀рат *о̀и* стр̀ица Т, имàо сам б̀раће *о[д]* стр̀ич̀ева ВО;

ў́мро *од* б̀рука Вн, мòра *о̀и* п̀упка да је ў́мро ВО, ў́мро *о[д]* ш̀ећер Вн, ал òн н̀ије òстаò жив, ў́мро *о[д]* тòга Лу, море, *о[д]* дувàна кàшље Лг, òн је бòлово *о[д]* ч̀ира В.

Овај предлог јавља се и с покретним вокалом *а* (*ода*) и у ВО *е* (*оде*) испред сугласничке групе или прекидног сугласника: *ода* Шв̀аба Бд; *оде* др̀ена ВО, *оде* кош̀аре ВО, *оде* пр̀асета ВО, *оде* пр̀ућа ВО.

20. Предлог *око* има више значења, а када означава место, синониман је с прилогом *около*:

пос̀едамо *око* б̀абе Ли, а мòр̀али сте да се ср̀етнетс т̀у *око* крај с̀ела Мх, *око* кòпà, па *око* слàма, па *око* к̀уће Мх, òндак се обила̀зи *око* к̀уће Лу Мх, па идемо *око* к̀уће Су, и òни ид̀еду *око* онòга стòла Мх, б̀ели се *око* р̀анилице Са, *око* т̀е мòт-ке А, *око* ц̀ркве ж̀ене сед̀у А;

òн иде *около* к̀уће МП, а *около* к̀уће н̀ема комш̀ије Мх, òне ў́зну теж̀ину па *окол* он̀у р̀аку м̀ету теж̀ину Су;

„приближно одређивање времена“: *око* В̀аскрса ДД, *око* Госпој̀ине В̀елике ДД, *око* Бур̀иј̀це С, *око* Трòј̀ице С; *око* д̀есет с̀ати ВО, *око* д̀есет с̀ати Мх, *око* п̀ет с̀ати Мх, н̀еде *око* тр̀и с̀ата Су;

т̀ај пòсо *око* кр̀е́чења Т.

21. Богату палету значења има и *ио* које се може заменити и другим предлозима:

„иза, за“: и́ду *ио* т̀ебе Ко, кòсом кòси једàн напр̀ед и *ио* њ̀ега нала̀е́мо, *ио* нàс једàн вез̀уе Су, а л̀уди и́ду *ио* нàс па вез̀ују Су, а òна р̀уке на д̀упе такò и *ио* њ̀ега т̀амо, свѝње р̀ану, кокòшке и òна *ио* њ̀ега д̀удули, д̀удули, д̀удули Су, д̀еца вичу *ио* м̀ене Ш, д̀еца т̀еру ком̀ендију па п̀евају *ио* м̀ен Ш; па сам затò ја пов̀инула се *ио*

њима (у говору) В; уп. и а ја, тако јурим, јурим, реко, *по* послу па посе ка трѣбам, ја сам болесна С;

„*после*“: *по* светим Аранђелу Ли, *по* Божићу В, сад ја нећу да га дирам до недеље па *по* недељи ћу да нађем још некога па да отиднем да почупам то С; једанпут прскамо *по* сѣтви Вр, кад је било *по* ослобођење Ку, ја се оженим *по* свршеним рату ДД, у року три дана *по* предаји Ли, *по* овим (после српа, косачице, везачице, жетварице) посе кад је дошло, овим комбаји Лу, две године *по* мѣн живѣла посе С.

„*за*“: У овом значењу предлог *по* веома се ретко јавља, будући да је ту функцију преузео *за* (в.б.а.): дошли *по* мене Ба.

Остала значења:

дâ и нама *по* једно парче ВО, нѣмам зубе, *по* један, *по* два на вилици Го, копамо врсту *по* врсту Го, оставимо *по* двајс кила сирења Го, има кад роди *по* два корена, има *по* један, претежно *по* један, добар, ал има кад и два Гр; све *по* једно зрно метеш, *по* једно Мх, живѣла ми браћа *по* деведесет година М, моји стричѣви живѣли *по* сто нетнајз године Т, шашу посѣћем *по* два три ѣктара ђутуре Т; они били там *по* војски и навѣо ме ту (наодација) Го.

22. *Под* може се јавити и с покретним вокало а, а и с предлогом из:

пода дрво МО, *пода* крушку МО, али и *испод* дол А;

испод вршњика Т, *испод* мѣн Бд, *испод* наше куће У, она дошла па ми стала *испод* ногу (у сну) С, стражар тамо стоји *испод* школе Лу; она стала тако *испод* кревета код ногу С, ту имо сам велико воће овде *испод* куће Бд; баш еве ту *испод* село, то зовемо поток Би, ми смо мало *испод* друма, нѣма једно двѣста метара Гр.

Под се може заменити и предлозима у или *по*:

„*у*“: седѣли *по* кирију Вн, могла сам дајем *по* кирију (земљу) М, па отац ђе д узне један ланац *по* кирију С, радили смо *под* надницу ВД, није да ради *под* надницу Са, радио *под* надницу МО;

„*по*“: можда *под* азањски мало више (говоре), а Кусатчани, они отѣжу мало више Кр, па ја то *под* вѣрѣшки, *под* вѣрѣшки ја те грлим Лг.

Остала основна значења предлога *под*:

ја нисам пѣкла *под* вршњик Го, нисам мѣсила *под* вршник Са, *под* главу У, *под* његову шупу М, сѣјемо овас, зоб *под* љвратине ДД; У овом последњем примеру може се појавити и предлог у.

сѣјемо *под* мотику Гр; они ми кажу *под* хитно да идѣм у болницу Мх.

23. Функцију предлога има и прилог *позади*:

они сѣли напред и ја сѣдим *позади* кола Бд, и ја сѣдо *позади* и држим коња за узду *позади* кола Бд, онај иде *позади* њѣга Др, ите *позади* тѣнка Ку, *позади* њи Мх, кат погледам *позади* мене, мене гадно да гледам Ск; уп. и: немѣј случајно *зади* врата да бациш воду, ја седим *зади* врата Ш.

24. Забележили смо предлог *пored* и, у једном пункту Ло, његову варијанту *парад* кладе. Овај облик могао је настати фонетским путем или како претпоставља

Реметић (1985:387), аналогнјом према предлогу *покрај* (уп. *пoрад* и *пoрај*). Дакле, од *пoрад* лако се међуслоговном асимилацијом добило и *a* у првом слогу.

пoред бунара У, *пoред* ватре Бд МО Ск, *пoред* зида Бд, *пoред* кола К, *пoред* мѣн В, *пoред* мѣн Бд Лу, *пoред* мѣн прошао С, *пoред* мoг Живoрада Мх, *пoред* њѣ Лг, *пoред* њѣга ВО Мх У, *пoред* њи Гл Р, *пoред* њине кyће Вр, *пoред* прyгѣ Кр, *пoред* реке Раље Рд, *пoред* тога дyвара Ск; Језава је *пoреи* сѣла Ос; поре дрyма Гр, *пoре[d]* Чумурцинице У.

25. Прилог *пoсле* може се јавити у функцији предлога: *пoсле* ослобођења Го, на *пoсле* њѣ М, он ће *пoсле* два три дана да стигне М; и хале му yмро *пoс* три месеца Го.

26. И прилог *пpe* може се функционисати као предлог: *пpe* рата Го, *пpe* неки дан Ко, *пpe* два сага М, *пpe* преходног времена Мх.

27. Предлог *пpeд* може се јавити и с покретним вокало *a* или предлогом *из*:

а) *пpeда* мном МО;

б) *испpeд* мѣн идѣ В, *испpeи* кyће А.

Основна значења места и времена засведочена су следећим примерима:

в) *пpeд* волoви Вр, *пpeд* икoну Мх, *пpeд* мѣне Т, *пpeд* њѣга Ло С, пред њи^{ну} продaвницу Мх, *пpeд* њy Лг, *пpeд* радњу П, *пpeд* цркву У; *пpeи* капију Т, сѣо *пpeи* кафану Лг, *пpeи* кyћи Гл, а ћерам *пpeи* кyћи Ј, *пpeи* кyћу М, *пpeи* светoг Никoлу Ли, *пpeи* сѣбе Лг.

Забележена су два примера с *и* уместо *e* и један с редукованим вокалом *e*:

лежала мaл на прагу *пpeи* кyћи Лу, сваки да спрѣми *пpeи* сѣбе одбраниште Лг; уп. и: *пpeд* зору П; *пpeд* мoји врата Т;

г) кад бyде *пpeд* Бoжић Ли, *пpeд* Ћскрс С, *пpeд* недељу дана дође пoпа Р, он је најмлађи па *пpeд* њѣга сѣстра Ву; бiо је *пpeи* смрт Ло; *пpe[d]* Трoјицу је yмро С.

Понекад *пpeд* може бити синоним и с *пpe*: *пpeд* једно две три гoдине понyтно те на астал (стављали сламу) ВД.

28. Предлог *пpeкo* обично се јавља у екавској варијанти, осим у три примера из три различита пункта, где имамо *и* уместо *e*. Истина, приликом преслушавања трака уз ове примере стављен је знак питања због непрецизности изговора.

а) *пpeкo* дрyма Кр, *пpeкo* наћвиу Др, *пpeкo* Раље Вр;

б) *пpeкo* брда Лу, *пpeкo* бунара А, *пpeкo* тѣ водѣ МО, *пpeкo* водѣ Т, *пpeкo* вoду Су, *пpeкo* Врбoвца П, *пpeкo* Грoцке Бд, *пpeкo* Луњевца П, *пpeкo* главе Бд Мх, *пpeкo* Дyнава ДД Лг, *пpeкo* Дyнави У, *пpeкo* Морaве Кр Ос, *пpeкo* Раље МО, преко зiмѣ МК, *пpeкo* крило Ко, *пpeкo* лѣта Гр, *пpeкo* ливaде Ли, и они прескачу *пpeкo* мѣн Лг, *пpeкo* наћвиу Др, *пpeкo* дана У, *пpeкo* нoћ П, *пpeкo* нoћи Гл, *пpeкo* њѣга Ву У, ишли *пpeкo* њивa, *пpeкo* пoља Кр, *пpeкo* плoта С Са У, *пpeкo* потoка ВД, *пpeкo* прyге Гл, *пpeкo* пyта В Кр Лг Ло М Са, *пpeкo* иyша ВО Гл К М, yдала сам се тy *пpeкo* иyша П, *пpeкo* радио Гр, *пpeкo* рyкѣ Мх, *пpeкo* сѣла Ку, *пpeкo* слaмарице Ск; ун. и: Жiка је *пpeкo* мѣре лyт Го.

Овај предлог може бити синоним и:

с „пo“: и тo прича *пpeкo* сѣло Ш;

с „на“: *йреко* телевизије Ко, тó је било *йреко* телевизора (телевизије) ДД, причау овде *йреко* телевизора Ос, па има (вампира) и *йреко* телевизора Т;
с „у шоку, шоком“: *йреко* целог дана Вр.

29. Предлог *йрема* јавља се и с *a* (*сйрама*) уместо *e*, али и с формантом *c* (*сйрема*, *сйрама*). Ове форме су се семантички изједначиле. И ови предлози имају одговарајуће синониме и могу се њима заменити:

„к, ка“: *йрема* Београду Бд, *йрема* Београду Би, *йрема* Дренџцу Вр, *йрема* Кусатку С, *йрема* Немачку ВО, *йрема* Панчевачком мосту Вр, *йрема* Сеону окрџнута У, *йрема* Суводолу Вр, *йрема* Топóли ДД, *йрема* Црквинама Мл, *йрема* Шáлпнцу Ли; ка дођоше *йрема* мѣн Ко;

„насырам, насуйрои“: седи *йрема* врзйне, а врзйна лѣпа У, седи *йрема* девојки МО, јѣдно *йрема* дрџгим Ли;

„у односу на“: он је дѣте *йрема* мѣненака Др, *йрема* могућности К, *йрема* могућности Ли, сад он није ништа *йрема* овима Су, *йрема* садањим врѣмену Ли.

Једино се у овом значењу појављују облици *сйрама* и *сйрема*: *сйрама* млѣко, ако имаш више млѣко, ти сунеш више (сиришта) Р; *сйрема* Др, *сйрема* количйне А, *сйрема* зѣмље толико пати (гаји) Ву, па прекѣпла ону висину кóлко *сйрема* вáтре Гр.

„сйрам, уз“: па су жѣне плѣле *йрема* тйм лáмпницама Бд, *йрем* онѣ лáмпу, ја љзем да плетѣм чарапе МП, *йрема* свѣћи плетѣм В; само у Рб смо забележили и: *сйрођу* жйже је мóј свѣкар седѣо.

„йред“: али ђћу да кáжу *йрема* нáма свима дá ли се ђћу дá л нѣћу Гл.

30. Предлог *йри* није тако чест, а има месно и временско значење: *йри* зѣмљу прилѣгну П; „за време“ не личи такó да *йри* слѣжби си бóс ДД.

31. Предлог *йроиив* има варијанту и с финалним у *йроииву*, а забележена је у Бд: *йроииву* мѣне Бд, *йроииву* Нѣмаца; иначе: ниси смѣо да кáжеш *йроиив* партизánима нијѣдну рѣчицу Бд, *йроиив* вáс ВО, *йроиив* комунизам ВО.

32. Предлог *су* није забележен, а *c* се појављује и с *a* (*са*) и у редулицираној форми *сас*. У даљој анализи обратићемо пажњу на услове под којима се јавља једна од ових трију варијанти.

а) Предлог *c* јавља се испред вокала и гласова *в ј к л м н њ њ р њ ц*:
c овѣ кашйке Го, *c* овцама С У, *c* онѣ вáтре У, *c* ђцом Ву, *c* љжима Гр;
c вáма С, *c* вáшара Т, *c* вйлу Су, *c* вйно Су, *c* волóви Р, *c* врѣћу вóду М;
c јáја ВД, *c* јáји В, *c* јáјима В, *c* јѣднѣ кашйчицу Се, *c* јѣднѣ Румѣнку Т, *c* јѣдну страну Ш, *c* јѣсени бѣре се К, *c* јѣтрве М, *c* јѣтрвама М, *c* јѣтрвом Го, *c* јѣтрву Ку;
c камѣњи Се, *c* канáп Т, *c* кашйку Ко Т, *c* квáсац Т, *c* кйм С, *c* кóла Су, *c* кóларима Лу, *c* кóли С, *c* кóлима Ву Др Лу МО У, *c* кóлма Лг Т, *c* комшијама Го, *c* концá јула мѣсеца Го, *c* коња Су, он *c* коњима ђре Ву Го МО, *c* коњама Кр, *c* кóрпóm Т, *c* кóрпу Т, *c* косачйцу Гр, *c* кошѣљама В, *c* кравама Ву, *c* крмáче Су, *c* купѣсом Ла;
c лѣђи Лг, *c* лопáр мѣтеш Т;

с мајку Су, с ма̄с Се, с мѣн Мх, кѡпа с мѣне У, с Митѡм С, с мл̄адом МО, с мл̄аду Ли, је с мл̄еком Т, с мѡмком Др, с мѡмцима С, с Мор̄аве Ск, сѣјало се с мѡтѡком Кр, с мѡџа М, с мѡџом Гр;

с на̄ма В Гр У, с нѡким Го МО, с нѡшта Ла, с нѡџ Ш, с нѡџом П, с нѡктом Т; с њѣга ВО Су У, с њѣга С, с њѣгѡвим А, с њѣног дѣчка Ло, с њѣнога мѡмка Се, с њѡм Бд Гр Лг М МО Мх С, нѡсам жѡвила с њѡм Т, с њѡма Гр К Кр Лг М МО У, с њѡмена К, с њѡменака Гр МО С, с њѡм ВО Лг Лу Мх;

у онѡу кицѣљу с п̄арама У, с партизанѡма М, с п̄асторком С, с пѡлићи Су, с плѡгом С, сѣ се с по̄ња́ве покрѡвало У, с по̄пом Го ДД, с по̄сла Гл, с по̄сла Гр, с про̄зора У, с пӯшком С, с пӯшку Ш;

досѣљени су с р̄азни кра̄јева У, с ракӣјом А, с ра̄мена Т, с рука̄вѡма Мх, с рӯкама МО, с рӯке се клѣча Р;

с тав̄ана Др, с тар̄абом Др, с тѡи кѡли А, с тѡм В ВО Гл, с тѡм плѣвом Мх, с тра̄кторима Гр, с Тѡрцима Ло;

с Цѡганима Ву;

Испред звучних и палаталних с ње се ме̄њати у з и ш:

з бун̄ара ДД, з бр̄да Кр, з Бѡгарима Лг, з бикербѡну Рд, з Брѣном У, з г̄ајта̄ном А, з грѡбља Кр;

ш њѣ Се, и Бр̄нка се по̄бије ш њѣга Се, ш њѡм К, ш њѡм Лг, ш чѡнак Р.

б) Предлог са има слобднију дистрибуцију, јавља се испред б в г д ј к л љ м н њ ѡ р ш, нарочито испред ж ш з с ц њ ч, па чак и испред вокала:

са батѡном ДД, са бл̄агом Ву, са бомбѡном ВО, са брӯс П;

са вар̄јачом Рд, са вр̄љачом МК, са вр̄љачицом МК, са ва̄шара Мх, сва̄ђа се са Ве̄рѡм С, са водѡм Би Го, са во̄јском Бд, са волѡви Кр, са волѡвима Лу Се, ѡшло се за дево̄јку и са волѡма Ли, са вѡном А;

са га̄јтан Гл, са гостѡма Мх, са грѡџѣм Кр;

са дѣвером Го, а овѡ сам ја са дѣдом и са ба̄бом Кр, са детѣгом В, са децѡм Др, са дѣцу Мх, лѣпо и са Дра̄жинима и са партизанѡма С, са дрѣшеви Гр, са дрӯгарѡце Се, са дрӯгови Мх, са дулѣцима Ла;

са ја̄букама МО, са ја̄јима ВД, са једнѣ стране стра̄жа Ла Ло, ја са јѡш једнѡм Т;

са карѡцама К, са кв̄асцом Се, преѡтио ме са кѡли С, са кѡље Се, са кѡњима А Гр, ра̄дила сам и са кѡњима, и са кра̄вама, и са плѡгом и са свѣ С, са кѡњом МК, са Кѡсова Т, са кра̄вама А ВО МК С, са крѣчом МК, са кр̄зном МК, са Кр̄сном Ве̄ликом Лу, са купѡсом В;

са лѣбом Гл, са лимузинѡм С; са Љубинку П;

са ма̄ком МО, са ма̄ње па̄ре ВО, са ма̄с Ла У, са ма̄тером Т, са машинским пӯшкама ВО, са мѣд Ву, и свѡко сам са мѣне Ло, са мл̄ѣка А, са мл̄еком ВО, са мном А Бд В ВД ВО Ву К Лу Мх Се Т, са Мор̄аве Ск, са мѡтѡком Го ДД Др, са мѡџом С;

са на̄ма Би С, са нѡким Лу, са ног̄ама МО;

са њѣним бр̄агом Са, са њѣним стрӣцом С, са њѡм В Гл Го Кр Ли Лу МК МП Мх П Ск, са њѡма Гр Ку С, са њѡме С, са њѡм А МК МП С Т;

са партизанима ДД, са пилићима МК, са пиштољима ВО, са плёвом А, са плугом Се, са пресеником С, са пријатељом А Бд, са пројом Гл, са проју ВО, са пумпом ДД, са пуњеним плочетом С, са пушком С;

рали се са ралицу Ос, са рану Р;

са тарабом Др, са ти пријатељи Ву, са тим Бд, са тим кућама Ск, са тим пећом С, са том браћом Би, са том његовом ћерком Кр, са том плёвом Мх, са трактором Се, са тринајс снопова МО;

затрпаш са жар Т, са женом Ву ДД Др Кр Ли Ло Лу Са, са живом циглом Др, са животом В, са житом Ву Ку, са житом Са;

са шабом МО, са шабом А, са шеширима Ли, да се повучу са школе Лу, са школом Кр, са шлепера на шлепер Лу, са шофера дошо за пиће У, са штапом Бд, са шураком Кр, са шурњајом Лг;

са зјтином ВД, са земље Ло С, са зетом Кр Мх, са зубима Ли;

са сапуном Ск, са свадбом Ш, са свёкра Гл, са Свётџом Вр, са свилом Се, са свима Го, са свима Ла Ли, са сводои Р, са сёла П, са сеном Гр, са сестром Мх, са сикром Ос, са сикру П, са сина Су, са сином Гр С Са, са сир Су Т, са сиром Бд Кр МО, са сирштом С, канте са сиском В, са сламом ДД Ос, са сламу МП, са снајама Гл, са снаом Др, са соллом Ли, кад су дошли наши са Солуна ВО, наши су дошли са Солуна Лг, са Солунцима Ло, са сплачине У, са сромом Ос, са срп Ск, са српом Р, са српом Го, са српови Су, са срповима Кр, са српови Су, са стоком ДД Кр МО, са стоку Вн, са странё Вн Гл К, идеду са странё Кр, са стрицом С, са струјом А;

са Цанџом Гл, са циглом В Ск, са црева МК, са црепом К;

са ћерамидом А П, са ћерком Мх;

са чаршав Вн, са челёта (однапред) А, са чёсме Су, са четворкама Гл, са четврту има сина М, са Чёхињу П, са чим да оремо Го, нису имали са чим да се покрију Др, са човеком Мх Са, са чунак П;

са игла МО, са иглама МО, са иглом Ос, са огледалом МК, са оклагију Вн, са окупатором ДД, са оловком А, са орасима Др МО, са оца Су, са оцом Би Ос, са узицама МК, са узицом Ку, са ујаком С, са унукама Го, са унуком Др Кр.

в) Удвојен предлог *сас* није редак, паралелно се јавља с осталим ликовима (*с* и *са*) и уклапа се у стање у већини говора Ш-В, С-В и К-Р дијалекта, за разлику од ситуације у говорима централне Шумадије и говора Галипољаца, где се у првом случају веома ретко среће, а у другом сасвим изостаје (Реметић 1985:387, в. и нап. 1138). Јавља се испред вокала и сугласника *в ј к л м н њ р њ ф*:

везло се *сас* иглу У, *сас* овџа старјјега М, *сас* онё сџе Р, спава *сас* онџа млађега Са, *сас* џца Су, одели се џна *сас* унука Су;

сас вилу Су;

сас јабукама Су, *сас* јагњетом Са, *сас* јаја Су, мажи *сас* јаје Ла, *сас* јармом Лг, *ишо сас* једним нашим доктором Ос, *сас* језик Р;

умаћемо *сас* кашиком Т, *сас* кашику Су, *сас* кисело млёко У, *сас* кокџшкама У, *сас* кокџшке Се, крёнемо ми *сас* кџлима Лг, *сас* комадантом Ло, *сас* концентратом Рд, *сас* кџњи Ш, *сас* корито Р, нёки кџсу *сас* кџсе Су, *сас* кџсу Се Ш, *сас* кџсу кџси У, *сас* кџтарице Су, *сас* краве Ш, *сас* кџфером У;

она *сас* левом руком ради У, *сас* лѣђи Лг, *сас* лимузѣнѡм Лг;
 измѣшамо праѣи *сас* мајке Су, *сас* мајком Ву У, *сас* маѣ М Се, *сас* мѣне Р
 Су, *сас* мѣсо Т, *сас* млађим друштвом В, разговáру *сас* мѡга тѡга дѣвера У, *сас* мѡ-
 јега ђца Вн, *сас* мѡјим дѣвером Ос, *сас* мѡмкѡм Ли;
сас нама Ос, *сас* Нѣмци Ку, *сас* нѡгу Ш, *сас* нѡж Су, *сас* ножѣи Р;
 онѹ марáму *сас* пáрама У, *сас* пѣпо Ш, *сас* плáви камен Т, *сас* пѡложáја Ло,
сас пријатељи Мх *сас* прѣсти Ш, *сас* прѣстен Т, *сас* пушкама П, *сас* пушком Лг;
сас рада П, *сас* рáлицу Ос, *сас* рѣсе Су, тѡ се клѣча *сас* рѹке Р;
сас таѣир Т, *сас* тѣ гомѣле У, *сас* тѣм Т, *сас* тѡ свињско мѣсо Рд, *сас* трѣ сту-
 пѣце Вн, *сас* тѹ рѡзну бѡју Су, *сас* тѹ Брѣну У, кад ми дѡђемо *сас* тѹ вѡду Ос; *сас*
 флашом Т.

Ако се овај предлог изговори са паузом, неће претрпети никакве фонетске промене ни испред звучних ни палаталних, па чак ни испред *с* и *з*:

сас дѣвера Ку, *сас* другарѣце Су, *сас* друштво Лг, *сас* дѹлек Су;
сас њѣга Ко Су У Ш, *сас* њѣгѡво дѣте У, *сас* њѣ Су, *сас* њѣма Ј; *сас* чѣзе П;
сас њѣбе Ш;

сас стрѣца Р; *сас* зѣтин Се.

Соноризација и палатализовање финалног *с* овог предлога, јављају се када се он не изговара са паузом, а налази се испред звучних и меких сугласника:

саз блáтом Ку, *саз* бра́шно Ш, *саз* Брѣном У, *саз* Брѣну У; *саз* Грѣком Ли,
саз гѹмна на гѹмно Ла; ја радим *саз* дѣсном руком У, *саз* дрвѣне кашѣке Р, *саз*
 Дрѣнѣ Ло, *саз* дрѹге стране стража Ло, *саз* дѹлек Су;

саи њѣгѡви мѡмци Ко, *саи* њѣм Ш; *саи* чѣзе Су.

33. Предлог у поред основног значења има и она која би се могла заменити синонимима:

да отѣду у Палáнку да вѣду ДД, отѣрау не у Пáнчево Ку, и однесѣду га у јѣд-
 ну ливáду Ло, носѣли смо у њѣву У;

„код“: мѣсим да ѣма и сáду Мѣћѣ чáбар трѣјес кѣла Гѡ, ка тѡ ѣма у жѣнá Лг;
 ѡни су јѣдѣнци у ђца ВО;

„од“: сá ѣу да ви покáжем сѣѣку у двáјс јѣдну гѡдину ВО, па ми стрѣц бѣо у
 четрѣз гѡдина Лг;

„на“: и такѡ глáвно смо излáзили нѣкако у крај К, с лѹду не мѡж д изѣђеш у
 крај М, сáмо с њѡм не мѡж д изáђеш у крај Се;

па нѣ знам у мѣсец ѣма пáучина ДД;

„на или Дсг.“: ѡн окрѣне лѣђа у вáгу ВО;

„на, за време ѣуѣовања“: у пѹту га рѡди Кр;

„за време, у шоку бербе“: (Кад крушке сазру?) па такѡ у брање, кат се бѣре
 куѣруз Ос.

Предлог у може и изостати у синтагмама у којима је иначе уобичајен: тѣра-
 ли не Дѡљни Град Ку.

34. Поред предлога уз јавља се и *нуз* који је добијен контаминацијом пред-
 лога *низ* и *уз* (Поповић 1968:211–212). Они могу бити синоними и с другим пред-
 лозима:

„поред“: мѣтеш га уз вѣтру и кѣваш Кр, онѣ лѣнци земљани што уз вѣтру и мѣтеш Р, тѣ уз вѣтру мѣтемо Су, ди је нѣгде било ближе уз друм, ус пѣт А, на и тѣро уз дѣвар Ло, стоји ова уз мѣне Мх, лекѣр онај шприц мѣту такѣ уз мѣне на клѣпу Су, уз мѣн Т, ја да нѣсам уз нѣ, нѣ б мѣгла да чѣем В, а тѣд је ишла путањѣца па уз нѣ (поточару) се пролазило Ли;

„са“: а што ће ви Нѣмац уз вѣс Др, уз леба Бд, да ни спрѣми стрѣна лѣба и уз лѣба МО;

дѣвила сам и намештај што је ишло уз девѣјку ВД, и пѣре ѣндак давали уз девѣјку Р, те ми даѣи уз мѣн (новац, капару) Ск, мѣј ѣтац је даѣ уз мѣне мирѣз ВД, кѣлко тѣ дајеш ус тѣвѣју ѣрку В.

С ова два значења синониман је и предлог *уз*:

она кѣћа вѣлика *уз* пѣт Вн;

кѣлико ће да дадѣ *уз* девѣјку пѣра Ск, кѣлко ће да ми да мѣјка пѣра *уз* мѣ-
ненака Ск.

У семантичкој опозицији стоје предлози у првом и осталим доле наведеним примерима:

„низ“: девѣјке носѣле кѣку уз лѣја Рд;

„уз, навѣше“: па уз бѣсанце нѣсим Бд, кад идеш ѣз брдо Бд, ѣз брдо Ко, док сам изѣшла уз онѣ брдо Мх, уз нѣга се узвѣли, узвѣли В, зѣдали ус тѣ даске А.

Испред сугласничке групе која почиње струјним консонантима уз предлог уз јавља се покретни вокал *а*: *уза* стѣпенице У, *уза* шпѣрет Т.

35. Прилошки изрази *у сред* и *на сред* могу уз именице да преузму функцију предлога *у сред*, *на сред*:

дѣју Нѣмци *у сред* винѣграда Гл Др, *у сред* нѣвѣ мѣтеш Ск, а *у сред* Ѧхрид Р, *у сред* сѣла Се, ложили вѣтру *у сред* сѣбе М;

на сред тѣга двѣришта А, а тѣ имѣло *на сред* кѣће Ск, *на сред* сѣбе У.

36. У нашим говорима не користи се прилог *увече* у функцији предлога *уочи*. Овај предлог је забележен у различитим гласовним варијантама *уочи*, *суочи*, *очи* и *учи*:

уочи Бѣднѣг даѣна Вр, *уочи* Божѣћа ВО Гл Гр ДД Ку Рд, *уочи* Мѣле Гѣспође С, *уочи* Нѣве гѣдине Лг, *уочи* Пѣклада МК, *уочи* прѣзника Го, *уочи* Првог мѣја Мх, *уочи* свѣдбе Др, тѣ је *уочи* светѣг Илије Се;

суочи Божѣћа Бд;

очи Божѣћа Ву Кр Ли МК Се Су Р, тѣ је било *очи* Макавѣје Мх, *очи* Нѣве гѣдине Ко, *очи* прѣзника Го Мх, *очи* рѣта У, *очи* свѣдбу Р, *очи* светѣга Арѣнѣла Лг, *очи* светѣга Нѣкѣле Ву;

учи Божѣћа В Го Су, *учи* Ђѣрѣвдана МО, *учи* лѣтија К, *учи* тѣ Трѣјице Бд, *учи* Ускрса А.

37. Предлог *через* по једном је забележен само у четири пункта и то код информатора рођених око двадесете године. Тумачење настанка овог предлога видети код Ивића ... 1994:251 и напомену 186. Предлог *через* јавља се у већини Ш-В, С-В говора, али и у неким К-Р и ИХ (в. Ивић ... 1997:328 и нап. 682 и

1994:251 и нап. 184–186). Следи грађа: д изгинеду онѝ друђи *через* Бóре једнога Вр, нѝне *через* мѝне Ба, *черес* тебе В, *через* тебѝ СМ, *черес* тебе нѝсам дошо Ла.

Треба да напоменемо да је само први пример забележен у спонтаном разговору, а остала три добијена су на директно питање. Дакле, овај предлог је скоро нишчезао пз активне употребе. Истина, и у осталим говорима С-В дијалекта јављање овог предлога не поткрепљује се бројним примерима. Тако је у говору Бограчича (Ивић 1978:169) забележен само један пример, у Крагујевачкој Лепеници (Вукићевић 1995:194) два, у Чумићу (М. Грковић 1968:145) исто толико и у Банатским Херама (Ивић 1958:344) четири. Нешто је чешћи у говорима централне Шумадије (Реметић 1985:386) где се 12 пута јавља у форми *через*, а по једном као *чрез* и *чез*.

38. Функцију предлога *через* преузели су *због* и *ради*, који су се и сами семантички изједначили. О семантичкој дистинкцији и разлозима за њихово мешање в. код Стевановића (1939:140–141) каже да предлози *због* и *ради* имају различита значења и да се први употребљава када се жели истаћи узрок, а други када је у питању циљ, резултат или последица неке радње. Међутим, семантичка разлика између ова два предлога је истрвена будући да „узрок и циљ се свODE на једно; они су и један и други покретачи радње“. Следе примери:

а) е, па каже, мóрам òнда (д идѝм) *због* ба̀бе, да ви́дим ба̀бу и òна мѝне М, *због* Бра̀нѝ МП, ни́је мо́гло *због* водѝ Ли, ста̀ра држа̀ва је пропа̀ла *због* во́јске, ел су во́јску òпасно били Ли, *због* де́ца В, *због* деце́ Др, *због* де́це Кр, *због* де́цу Рд, *због* зѝме́ Ли, али до̀ђе *због* игранке́ С, *због* мѝне да расту̀ре ку̀ћу Вн, да изгине́ наро́д *због* њѝга Ко, *због* њѝ Кр, не́када ме поцѝуе́ *због* овѝ де́ца Гр, мо́тљком па све́ (удара) ў земљу́ *због* ора̀ња М; *због* пре́лома руке́ Гл, *због* Слави́ше Мх, *због* ти́ че́за Лг, иша̀о у блни́цу *због* то̀га Лу, и он као *због* то̀га ни́је дошо́ В, ја сам грѝшна *због* то̀га Ла, *због* топлóте Ба, за̀то с òни повуки́вали у мочваре́ *због* Ту̀рака Рд, *због* че́га си ти́ потклѝкно́ Ли, ја не́ знам *због* че́га то́ било Ос, ёто́ *због* че́га Р, па ёво́ ти *због* че́га Ск, *због* шко́ле Кр, *због* тебе́ СМ, *због* шта́ идѝ он у бо́лницу У; па, за̀то се као и идѝ *збо[к]* ки́ше Мх;

б) *ради* вре́мена, ради́ шко́ле Кр, ни́је те́о ни са једне́ стране́ *ради* де́ца, да не упалу́ ку̀ћу, да не по́бију, мѝне и де́цу Ву, све́ се то́ ста̀вља у че́сницу, то́ *ради* здра̀вља ВД, врло се то́ ле́по укамарѝше, *ради* ки́ше ВО, *ради* ки́ше Су, па затвóри *ради* миши́ју МО, *ради* не́ки квáр Р, изи́шао, ва̀љда, *ради* се́бе напо́ље М, òнда се зо́вѝ Бугáрски кра́ј, а *ради* че́га Бугáрски кра́ј, ко́ зна́ шта́ је Се.

5.58. Забележили смо и нешто примера с два предлога:

до иза По́жаревца А; ода̀вде по́чне па *до* на кра́ј Ли, па је испра̀тило *до* на ка̀пију Ду; ра̀дио сам све́ до *пре* го́днину да̀на ВО, до́шли *до* *под* један вино́град ВК;

ску́вам ру́чак за на њѝву, та̀мо њѝма Ву, пр́вом кома́т за на ку̀ћу, па по́сле најста̀ријим Т; ма́ло бра̀шно за *по* једну пога́чу Лг, вѝзли смо за *по* ду̀вари ова́ко Р; ни́је се мло́го жу́рио као ја́ за у њѝву В;

овѝ *ис* *преко* Ду̀нава ДД, дола̀зили по́се *ис* *преко* Ду̀нава Ш, њу́ смо зва́ли Вла́јина, она́ *ис* *преко* Морáве Ло, ту́ комши́нка једна́ *ис* *преко* Марáве Са;

очи на Ба̀дњи да́н Ос;

по́сле смо са *по* једну кра̀ву (орали) Го.

ВЕЗНИЦИ

5.59. Овом приликом указаћемо само на оне везнике који својим обликом или пак значењем одступају од стања у стандарду. Грађу ћемо анализирати према типу независних и зависних реченица.

5.60. У саставним реченицама с негираним предикатом уз именске или глаголске речи појављују се везници *ни*, *ниџи*, *ниџи*:

ни: не да ме *ни* отац *ни* маћи Вр, ниј имало приче *ни* Бога, што се каже, *ни* мрдања Гр, ал не везуе ги *ни* општина *ни* црква Ко, нема *ни* њега *ни* старца Јо, ники ми није тако лежо (боловао) *ни* деда *ни* баба Лу, ја о та доба *ни* са партизанима *ни* са Дражинима Лу, ниједној снаји ја нисам рекла *ни* црне *ни* беле М, ни имало *ни* воз, *ни* аутобус, *ни* ништа МО, не јемо *ни* зетин *ни* ништа Мх, то не јемо *ни* ље, *ни*, мисим, не једемо *ни* ораси, *ни* семе дуљечно Мх, нећемо *ни* ја *ни* ти (умрети) С, не сме *ни* једна *ни* друга Ск, не могу *ни* свиње да патим *ни* кокоши Т, не гледа *ни* мене *ни* мајку У;

па бацај, бацај (поњаве) *ни* ми да топло *ни* ми да ладно Го, то није смело једно другом да каже *ни* лажеш *ни* оваки си *ни* онаки си Гр, из Азање *ни* дај *ни* узни ДД, сад нема да чујеш никог *ни* да нева *ни* да свира Мх.

Грађа нам показује да је овај везник чешћи уз именске речи.

ниџи: што није се калемиле *ниџи* ништа Ла, *ниџи* тањири *ниџи* шта Ла, *ниџи* он мөн да пише *ниџи* ја њега пишам Мх, *ниџи* пара *ниџи* стана Мх;

никад ми није смео *ниџи* ме био, *ниџи* ми забрањиво В, ни ми ништа слаћко *ниџи* тражи Го, ја нисам то видео ники да борави на колиби *ниџи* обитава Кр, *ниџи* копау *ниџи* ништа МО, нема ништа *ниџи* да се оре *ниџи* да се копа Т, овај, каже, *ниџи* да паре да бројимо *ниџи* штогод донео да јемо У.

Овај везник се ипак чешће употребљава уз глаголске речи.

ниџи: никад нисам сазнала *ниџи* је куј причо В, нико му у рат није ишао *ниџи* је он ишао К, *ниџи* је ко ишао да тражи *ниџи* је ко пито за њи МО, *ниџи* је она мене знала *ниџи* ја њу знао Р, нису моја деца ника тако *ниџи* би ја Са, а ја не би дирнула ничије *ниџи* сам ја тако тела Са, *ниџи* је он мене мајку опцово, *ниџи* је он мене неки пут бијо, *ниџи* је он мене штогод У;

е сад нећу да је врћем *ниџи* ћу да је пуштим у кућу Вр, ово се само ради — *ниџи* се зна Васкрс, *ниџи* се зна Спасовдан, *ниџи* се зна литија, Тројица, то нема сад Др, нико нећ да ради *ниџи* мож да нађеш раденика да ради К, то не ваља *ниџи* ће да буде добро Ку, *ниџи* му требаду МО, нема ни живину *ниџи* има свиња *ниџи* има ништа П, *ниџи* смеш да станеш с њега да разговараш Р, ди ћу сад, ја *ниџи* сам престала там *ни* там Са, нису могу *ни* да раду то *ниџи* су имали чим да раду Т.

Овде примећујемо да се ова варијанта везника јавља углавном уз глаголе или и уз именске и глаголске речи.

У следећа два примера везник *ниџи(и)* био би обичнији од употребљеног *ни*:

о те године *ни* имам пловке *ни* имам кокошке Се, ово је твоа нишка, Драго, каједу. Зна(ш) шта е, дукати, дукати, ја то не знам *ни* ја то смем д узнем С.

Саставним везником *бѹд* истиче се напоредност и синониман је с *не само* ... *него и, већ и* (РМС): сѹд ђн, сирѹма, бѹд повѣо кѹло и плѹтѹо и свѣ и јѹш јѹ, овај, сѹд ђн да се пѹштим Мх.

Слично значење има и везник *шѹд* који се обично редуцира: позоведу рѹдбину, *шѹд* је ѹмро, тѹ сирѹма трѣба пѹсе и да купѹе дарови, тѹ ми се не свиђа Р, *шѹд* је ѹмро, *шѹд* трѣбаш пѹсе да дарѹеш и пѹпа и рѹдбину Р, *шѹд* је ѹмро, *шѹд* се задужѹе за сѹндук Р; па кѹки, *шѹи* изгѹбиш свѹга члѹна *шѹи* трѣба да те кѹшта Гр.

Редуциран је и саставни везник *а — а*: тѹ око нѹс *а* лѣво *а* дѣсно Ло.

5.61. Супротни везници *али* и *него* могу се јавити и без финалног вокала:

али: *али* да нѹсам сачѹвѹла Вн, ђне ѹду *али* бес кѹли ВО, *али* не мѹг да скѹнем Вр, *али* мѹра Ву, имѹње вѣлико, а ѹѹве свѣ далѣко, *али* није тѣшко бѹло Го, јѹм га, *али* није ми у дѹши Го, бѹи, *али* не мѹгу Ла, данас је дѹшло вѣреме ни да га сѹветујеш, него кѹжи му онѹ твѹје мишлѣње, *али* немѹ, нека рѹди кѹко га ѹм вуче Лу, *али* га пѹтеже М, мѹл се лѹтили, *али* правили Мх, *али* вѹдиш ли тѹ С, *али* ђн је мѹј Са, *али* сам јѹ поверѹоц Т, *али* нѣшто У;

ал: *ал* свѣ А, *ал* нѣ могу Бд, *ал* сѹд нѣма тѹ Би, *ал* мѹја мѹјка премеђавала као да јѹ тѣже дѹшем В, нико није тѣо да кѹже штѹ је, *ал* отпѹрике да је тѹ бѹла бѹлка невађѹла ВД, дѹђе јѣдна Францускиња, ђенерѹл, *ал* говори на српском језѹку ВО, и ѹзне пѹре и дѹђе и дѹ жѣни, *ал* јѹ кѹже овѹко: — свѣ ти овѣ пѹре, *ал* немѹ одјѣдрѣд да пѹчнеш да се богѹтиш Вр, *ал* не мѹжеш Ву, јѣнако тѹ гвѹрим, *ал* не мѹгу овѹ сѹтно да читѹм Го, мѹжда ће сѹд јѹш нѣшто модерњѹје, *ал* јѹш није тѹ дѹшло Гр, *ал* дошѹ у цркви бѹс ДД, *ал* не мѹг да се пожѹлим К, *ал* не везѹе ги ни ѹпштина ни црква Ко, знѹм да потпѹишем, да читѹм, *ал* нѣ знам свѹ слѹва Кр, дѹћу ти се, *ал* да знѹш нигде не причѹј, кѹже, *ал* од шурњѹје да с одвѹјиш ЛГ, *ал* није ми ђн глѣдо кѹћу, него дѣда Лу, *ал* није бѹло МО, ђна би те водѹла и тѹм, *ал* не чѹје жѣна Мх, и поведѹ јѣднога и ђни га подлѹкти јѣдѹн с јѣдне стране, дрѹги з дрѹге па да му забодѣду нѹж, *ал* ђн бѹи јѹк па се ѹтме, па бѣго, бѣго па се стрпѹ у јѣднѹ кѹћу Ос, од сѹтра кѹкајте свѹки дѹн, *ал* нѣмате вѹјде Р, вѹдла сам чоѣка да је ѹтрчо на пѹт, тѹ сам вѹдла, такѹ сам кѹзѹла, *ал* пѹзнала га нѹсам С, јѹ сам га прѹћала, *ал* није дѹшо Се, мѹда нѹсам умѣла свѣ тѹ, *ал* ѹдма сам упѹла у штѹлу Ск, *ал* сам се покѹјала Т, ѹма тѹм би мнѹго штѹ однѣла, *ал* не смѣм, ђће да провѹли нѣки да покѹпи У, нѹсмо бѹли богѹти *ал* смо имѹли стѹку Ш;

него: шкѹла није постојѹвала у Бѹновцу у тѹ вѣреме, *него* сам учѹи шкѹлу у Кѹларима Би, и ђне нѹсу смѣле да ѹду код ѹјни кѹћа, *него* свѣ тѹнак остѹнемо ВО, ѹшли смо у ливѹде, сѹд ѹмамо по градѹне зѣље, а прѣ тѹ није бѹло по градѹне, *него* запрѹтимо тѹрбе па идѣмо у ливѹде те бѣремо зѣље Вр, рѹт не нѹси дѹбро, *него* сѹмо злѹ нѹси Ву, и тѹ нѣма да замѣси од брашна стрмнѹг, *него* и тѹ помѣша и прѹјино и стрмнѹ Го, нѹсу тѣли да штѹту држѹву нѹшу, *него* су се крили Гр, кѹко мѹг да кѹжем да су Нѣмци бѹли невађѹли, *него* су нѹши невађѹли ДД, а причѹли су да нико није мѹнуо косѹм, *него* свѣ српом, жњѣло се К, а син нѣ би је најурио, *него* снѹ нѣ да трпѹи, ђн глѣда ѹњенима тѹм д остѹви Кр, није мѹго да дѹђе на богомѹљу, *него* бѹи болесан дѣда Ла, па сам стѹо па и идѣм напѹрѣд, *него* сам се погѹрио и вѹчем Ло, није мѹло да не вѹља, *него* свѣ не вѹља М, дрѹго нѣма штѹ да мѣтеш у тѣ-

гле, *него* паприку Мх, не умйре се *него* се цркава Мх, то нѣма да е ницѣпано, да е нешто, *него* свѣ обучѣно Ос, нисам ја смѣла д изиђем напоље, *него* ме води маћи у авлију Са, нѣма лекар, *него* бабе лечиле Т, није бијо прашак, није бијо квасак, *него* само чисто брашно У;

нег данашње Бд, бoље *нег* ћерку Вн, *нег* крѣва Гл, нисмо имѣли кoмбај, *нек* се вршело жито Гл, па то ју је горе *нег* да га пљуње прет публице Гр, било му жао више земње *нег* њѣ ДД, *нег* лето Кр, бoље *нег* мѣжа М, *не(г)* ко теб Мх, лакше ми д оперем *нег* да трља́м Ос, није била Сѣнка, *нег* била једна плава висока, а Сѣнка није била млада У.

Везник *ама* турског је порекла и није тако чест:

ама ја ћу је нађем њу па да је под земљу Вн, ја је не пијем, *ама* да виш како сам ракиу угрѣо Лг, ако побегнем, значи, ја сам крив, *ама* крив и јесам што сам наишао Лу, и ондак је имало паметни и радни људи, *ама* сиroma није мого од ништа да стигне на време Лу, а ка та мој пријатељ отишо, *ама* сви седам отишли, сви седам изгинули Ос, не пушим, *ама* пушите, каже, ви, *ама* од вас се, каже, ватра и појавила Р, ти имаш да ноћаш ту, *ама*, ја би вас молила да ја сиђем доле има једна мала ди ноћивам У.

Везником *само* може да се изрази супротно значење: кат сам ја био у војску, она ми пише, али латиницу, *само* што сам ја знао ВО, ондак, јели, било исто ко и сада, *само* што сада, јели, нико не меће сламу Го, сад свѣ е ти кажем, сад свега има, *само* слoге нѣма и здравља Мх.

5.62. Раставни везници *или*, *јели*, *ели* могу се јавити с финалним *и* или без њега:

или: краве *или* волови ВО, коње *или* волoве Др, да ме неко превари *или* на кантар *или* нешто овако у причи Гр, пoс то *или* заоремо *или* запалимо ДД, онда се среде *или* за новац *ил* без новца Кр, *или* шуму *или* сламу Ла, да врши нужду *или* да мокри МО, говеђе сиршите *или* овче С, а овам се умеси *или* леба, *или* погача *или* проја Т;

ил: *ил* да некога кудим Би, па кажу шума *ил* комушка Гр, ниси смѣо да радиш ништа да не питаш бабу *ил* свекрву, *или* тако те ствари Мх, *ил* идеш у Гај да сѣјеш жито *ил* у млин понесеш пе-ше седам цака С, јел сте ткали да носите *ил* сте куповали У, парче пи́те *ил* чорбе У;

јели: то вуче коњ *јели* вучу два вола А, да не би пао у беди некој *јели* у дугу некоме Вр, ја нисам тако нека баба тупа *јели* глупа па да то не марим Го, меће се цела кола *јели* двоа кола на једно дрво К, иде ми мајка брат *јели* отац К, пуњену паприку *јели* сарму МО, ми се пречѣстимо прѣ, *јели* на Тодорицу, *јел* недељом, *ел* на Велики четвртак, *ел* на Цвети и тако Мх, доручкује сирхе и качамак *јели* расо Т, да једно зрно нѣма зелѣно *јели* кварно У;

јел: меће у један лонац *јел* у неку шерпу А, *јел* ти да радиш *јел* ја Бд, деда је избегаво слатко, не знам, *јел* није волѣо *ел* није смѣо В, под вршњик *јел* у вуруну Вр, у Гај отишао *јел* на имање Гр, једанајс *јел* тринајс бoрба Др, да те опљачка *јел* да те напију Кр, не зна се *јел* је Србин *јел* је муслиман Лу, *јел* ће да доживи један *јел* два, *јели* три Лу, па, кад разбијеш нешто *јел* окрњиш шољу, то је ома чапар Мх,

да донесѐ *јел* паре *јел* нешто за клање Р, позовѐ је очима *јел* прстом Се, па га бацнимо у батару *јел* на гомилу па посе у кош *ел* на таван Т, јесте ви Лѐне *јел* сте Раде У, шта волите *јел* пиво *јели* бозу У;

ели: кукуруза *ели* жита А, ождрѐби ждрѐбе мушко *ели* женско Вн, свѐћу поњесш, *ели* марамуцу *ели* пешкир Ву, крмача *ели* вѐпар Гр, краву *ели* бица Кр, пѐвачко друштво *ели* свирачи Лг, да је смири с нама *ели* да је одвоји Лу, *ели* комава *ели* лѐзовача МК, ми зовѐмо кицеља *ели* цица Ос, хаљину *ели* сукњу П, краву мѕзѐмо *ели* одвоимо теле, одлучимо да не сиса Су, а подливало се сиршите *ели* кравље *ели* ђвче Т;

ел: ја му кажем добар дан *ел* ћутим А, чѐтири *ел* пѐ жена Бд, није да се носило кукуруз *ел* нешто тамонака В, зовѐ се ... како *ел* очино име *ели* ВД, пита те *ел* ђнеш *ел* нењеш Вн, не мѐже више *ел* да скачем у бунар *ел* да се обѐсим не идѐ ми се ис кѕће Вр, *ел* проја *ел* качмак Ву, пѐт *ел* шѐс ланаца Гл, шта му посе стоји *ел* да погине *ел* да убије онѐга *ел* да погине он Гр, ти си био у војски *ел* ниси био у војски, еси био у школи ДД, он нѐж *јел* чим има, каму, убудѐ те *ел* љбије те на мѐсто *ел* избудѐ те Кр, *ел* био Ранковић, *ел* био Ђилас, *ел* био онај стари Ку, *ел* ћурку *ел* пиле Ла, каже, је се ти, каже, правиш лѕд *ел* не знаш Лг, него каѐ да се договорите ђѐ л да градите ви *ел* ћу да градим ја Ло, *ел* там *ел* тѕ Лу, рѐко му је лекар *ел* да с одвојиш од њѐ *ел* њеш да полѕдиш М, леба *ел* гибаницу *ели* проју МК, неваљала *ел* добра Мх, па пржим *ел* печѐм *ел* мѐтем у рѐрну Ос, кат пођем *ел* у виноград *ел* у сѐло обѕчѐм се лѐпо П, ђрем од љутру до љвече *ел* сѐем *ели* макар шта радим са стоку Р, *ел* је он уватио прѐ вѐз *ел* сам ја, каже, не знам, остаѐ је С, отишо у њиве *ел* у брдо Са, сачѐкау деца *ел* мѕж Се, друга ђе биде још боља *ел* ђе биде гѐра Ск, *ел* ја *ел* јѐтрва Су, и да л смо ми тѐмељ ове државѐ *ел* нисмо Т, ја нисам доктор да знам *ел* ђе да ти бѕде вајде *ел* нењѐ Ш.

По један пример имају везници *јал* и *али*: *јал* седим *ил* стојим Мх; аљину *али* сукно *али* мараму, марамче МО.

И везници *а* — *а*, *де* — *де*, *било* — *било*, *вољ* — *вољ* нису тако чести:

а — *а*: ѐ браћ мој ѐ њѐгов тѐ је свеједно Вн, ја ѐ дала паре ѐ кѕпила свѐ љсто се ваѐа Лу;

де — *де*: тѐ сад и нѐма, тѐ старине нѐма више тѐ: *де* неком липче крава, *де* неком липче свиња, *де* тѐ П;

било — *било*: теле *било* мушко *било* женско К, *било* црко *било* липцо, свѐ је тѐ љсто Кр, ђна мѐра да га чѐка *ел* *било* зѕмње дѐбо *било* лѐтње Ос, ја *било* мѐја њива *било* туђа кад отиднем у њиву, ја мѐрам колико замѕсим тѐлико то израдим Т;

вољ — *вољ*: Ди ђнеш да те вѐзим: *вѐљ* ти на границу бѕгарску, *вѐљ* ти овѐмо на кѕју ђнеш стрању У.

5.63. Искључни везник *осим* чује се с аферезом и без њѐ, али обавезно с *е* уместо *и*: *осем* шале А; ништа друго није радила *сем* такѐ пацијѐнт неки ка дѐђе да га смѐсти Ло.

5.64. Допусни везници су *мада*, *макар*, *ѕремда*, *ако*:

мада: сељак мѐра да ради тѐо не тѐо *мада* нам није лако — *мада* ја вѐлим да кѐпам, ал више не мѐгу, одрѐкла сам се Ск, имѐло тѐлико лѐпо вино *мада* ја нисам

волела толико да пијем ... са њу, реско, д украдѐм то Ск, ма бѐжи, та ми дѐца дошли на вр главе, *мада* је мѐжда твој син добар Гл;

макар:²⁷ а он ће ти каже па *макар* га стрѐљали ВО;

пременда: то трѐба сила ватре да се прѐви па да се тај ражањ окрѐће, *пременда* дѐца једнако вичу на дѐду што не седну па мало окрѐћу ражањ МК;

ако: опет уватио с с неком, ја сам хутела, ништа, кав да то ја и не знам *ако* све знам А, то ми отац волео да нас пречѐсти, да идѐмо, *ако* смо мали, ишли смо у цркву Ба, ладно *ако* има пѐћ на струју и шпорет Бд, борио сам се да имам стоку између првима а *ако* нисмо били толико имућни Би, и сви плакали *ако* дѐда био строг В, сретња сам *ако* сам сина родила у тријс пѐт година ВД, дѐвет недеља сад за Ускрс пѐс, то смо све постили, *ако* пуна кућа мѐса Вн, ја волим и сад чукуладу *ако* сам стар ВО, а сви били здрави, *ако* били голи, бѐси Вр, чим нешто каже, он ђма чанак *ако* ђна киселица, *ако* вруће, сипа ју, баца ју на очи Вр, мој син има добар кукѐруз, то нѐма грѐшка *ако* је сѐша, ел он је тамо бацао трипѐт ђубре Ву, ђне све раду и краву да помѐзе и све, брѐ, *ако* е ђна завршила ту школу, тако исто и мѐс *ако* е за дѐктора, рѐди се да ваља Гл, а *ако* си уморан и жњѐо си српом, српом цѐо дан, увече мѐра да му с оперу нѐге Го, то ниси имо да видиш глупо живинче *ако* није школу учило Гр, а мѐн били, били и ти бијени сви, ја сам једна остала, мѐжда било њи сила, сви ђни помрли, ја сам остала жива *ако* сам ја толико претѐрала ДД, па и дана(с) се лепо слажемо *ако* смо стари Др, ја испаднем на улици *ако* се пуца Ку, *ако* сирѐма болесан, мѐро и он да прѐска Ла, не мѐг да добим њѐгово имање *ако* ми је дао ћерку Лг, ал кад ради ђна нешто и ја је помажем, ђну помажем, ђну *ако* не разговара са мном Ло, ту кокуруз све по два кѐрена *ако* овако сѐша МО, и ја сам волела да вичем на име, па *ако* му то ни ни било прилика Мх, само да прѐжи прѐс неки, да те мрзи и *ако* ти ниси ништа радио, ти си гѐтов, смѐкнут Ос, а ђни, каже, да неће му њѐму ништа, мѐм мѐжу, *ако* је побѐго П, а то чѐвам *ако* дѐца неће ђни то да употребљују Р, радила сам и са кѐнима, и са кравама, и са плѐгом и са све *ако* сам имала два брата старија С, постимо *ако* копамо Се, ја то нисам глѐдала *ако* има дѐвери, имѐ браћу Ск, ми смо бѐдно живѐли *ако* имѐо четрдѐсет ѐктара зѐмљу Су, нисмо знали ни за рак, ни за шећер *ако* смо гѐзили вѐду и зими и лѐти Ш.

Овај везник је најчешћи и носи акценат, за разлику од условног *ако*. Бележе га и истраживачи у неким П-Т и С-В говорима: у Алексиначком Поморављу (Богдановић 1987:232) и у Заплаљу (Ј. Моркаовић 2000:194); у Жабарима (Реметић 1986:522).

5.65. Временски везници су: *кад(а)*, *док(ле)*, *чим*, *како*, *а*, *само*, *ишѐо*, *да*, *ишѐк* *куд*:

1. Временски везник *кад(а)* обичнији је без финалног вокала:

²⁷ Везник *макар* турског је порекла (таџер < перс. *magar* „иako, па ма, бар, барем“, Шкаљић 1979:443), а среће се и у грчком језику (μακάρι „дај Боже! кад би бар, камо среће“ Μακάρι να έρθει! Да бар дође! Балаћ-Стојановић 2002:428)

а) *кад*: и *кад* смо стигли тамо, пита овај мој тас Би, *кад* заигра ко̀ло, има да гледаш Вн, тамо су били на Солу̀ну и онда су почели *кад* су Немци испалили из неког топа који је био сто шесет километара даљину ВО, *кад* увече вечеро̀мо ми, ту чesницу излoму Го, ди да се враћа, побoгу, ди да се врати *кад* је био и спа̀вала напоље на бетoн ДД, *кад* чoек остари, он није за врага М, ја сам одрасла у село и мeн би било и срамoта да говорим гoспoтски, *кад* нисам гoспoђа Мх, *кад* изрeжем, крили смо се по сoбама *кад* бyдне такo нека бoрба, неko чyдо, док то не прoђе, па *кад* прoђе, ми пoс изађемо и eто Мх, и *кад* изиђемо у крај, ми се поврнемо те то повежемо Су, *кад* је било на раскрсницу, једна, брe, oвца, бeла кo снeг изиђе пред мeне Т, *кад* нeма чоколаде, oно кyка и дoђе ко стрица oпет У;

каш: *каш* си ти oдржо гoвор, они су снимили, каже, *каш* су прочитали, дигли су рyке o тог ВО, пријатељу, чини ми се *каш* се сване сyтра, бољи сам него да нас Ло, па *каш* свe испрљау нoге, мoраш да се кyпаш М, биле неке карабитне лампе, *каш* се правиле свадбе Мх;

ка: *ка* дoђе ту мој синoвац Би, *ка* донeсе вoду, а овај га ис кyће пита ВО, *ка* дoђеш па увидиш њиве, брe, Го, *ка* дoђе недеља, мајка замeси мaло (колача) Го, *ка* дoшо кyћи, свe и ципeле, и кошyље, и ћeбе, све му остало там де ј био М, и он *ка* дoђе, сeдне на онy сламу Мх, *ка* дoђе у цркву, он yзме Мх, *ка* дoђе он, ми идeмо с њим Т; *ка* смо дoшли oвди у Орашчy, био је тај дрвeни мoс ВО, *ка* се син разболeо, он прoдо М, *ка* си радан, свe ти је дoбро М, па *ка* се брашно жути, ти сипаш вoду Мх, *ка* се пoдлије, исручим у цeдило Мх, и *ка* се угрeје дoбро, ви измакнете вршњик па почистите пaтос Мх, *ка* смо ми крeнули, он сeо Ск, а у Београд *ка* сам била, сваким сам била мила У; уп. и: бeгу ко те виду Вн;

б) *када*: *када* сам ја отишла Вн, не мoж да подигне капију *када* капија затворена МО.

Први везник *кад* у следећем примеру синониман је с *док*: oбично *кад* је мaло, прасе се зoве, пoс кад мaл порасте, oно се зoве нaзимче Гр.

2. Везник *док* јавља се самостално, али и с партикулом *-ле*:

а) *док*: јели не смe д yђе мачка *док* не yђе полаженик В, чoек *док* jеде, мoра да ради ВО, није он теo да ради *док* не пита Др, *док* се ја врнем кyћи, он ће и д yмре Лг, *док* сам жива, нек сам жива Лу, ја сам имала сiнови за дику *док* су били мoмци М, недељу дана свадба, *док* се спрeма, докле бyде мoмачко вeче, субoта, па недеља се иде за младу М, *док* то не прoђе Мх, то e свe било, знаш, *док* јажа није била гoтoва Т, и то он, *док* пoпи то, разговарамо jено — дpyго и он пoче да пребацyје Т, ја сам волeла да живим *док* сам радила Т;

б) *докле*: да припали цигару *докле* не yђе у кyћу В, *докле* мoгу овако да се слyшам, волeла би, мисим, да живим ВД, била је вршача *докле* није стигo комбај ВД, па кад пoђе *докле* се не јави како је стигo и то бринеш ВД, немoј д идеш нигде от кyће *докле* ја не yмрем Ла, он, *докле* такo причали, он се напио, извади нoж, зaбoде у астал и каже Т, и oно иде с њeга *докле* има чоколаде да је y руку У.

У наредним примерима, у зависној реченици предикат се није јавио у очекиваној негираној форми: *док* сам му дала овy последњу њиву, он разговарао М,

погоднo мајстора да му удари ову цоклу долe *док* он дође да биде готова, а сам после да зида М; и он се обрће око те јабуке и кука *докле* ја дођем МО, очи ти испадну *докле* је подигнеш Ск.

У следећем примеру везник *да* може бити синониман и с *док*: (некада у школи ђаци) не седамо *да* се не прекрстимо и да не читамо оченаш Ву.

У наредна два примера везник *како* синониман је с речју *ошкад*: али има двајс месеци *како* је умрла ВО, има петнајз година *како* је у Француску М.

У следећем примеру *куд* је синонимно с *како*: ваљда има више о двађесет година *куд* нисам се причестила Кр.

3. Непосредна реализација неке радње везује се за одређену тачку у времену следећим везницима: *чим*, *како*, *а*, *само* *шћо*, *док*, *шек*, који су углавном синонимни с првим (*чим*):

а) *чим*: *чим* је прoшла окупација, после смо са по једну краву брали Го, *чим* порасту у своју висину, он има сву вегетацију Гр, *чим* имао неки петнајс — двајс иљада кила жита да оврши, та је моро плаћа у ђутурицу Гр, *чим* сам ослобођен, тражио сам да што пре дођем К, жена кад иде сокацима, *чим* погледа у теб, она значи да оће, ал она која не гледа, немo да је питаш Лг, *чим* чујеш да йду Немци, прати децу код мене и не брџни ништа М, *чим* си окрњо шoљу, таслицу, oма ви-чеш чапaр Мх, а ја, ја сам и пре тога пиштој метуо већ био у рукав *чим* је он дошао тамо Т, *чим* је он вико на прозор, ја сам га oдма ўзо и мето у онo Т, *чим* се угрeје вода, они неће да пију Ш;

б) *како*: и *како* падне, она се oдма згрудва А, oма некако умро *како* сам ја дошла Го, и *како* пустите, oма бежите у шуму Ло, ал није она то сад да ме не воли — *како* сам дошла, *како* она дошла, она ме не воли Лу, он *како* је она ушла, он њoј забодe нож у леђа Ос, и *како* кога закољу, они га мету на гомилу П, *како* се човек ожeни, он треба oдма да с одели и нек печали њему шта му треба С, а ја, *како* свeтак дође, не ради се ништа, а ја ўземем то Свето писмо и читам С;

в) *а*: *а* четџри саџа, ако је то зимње добо, кући Би, то се зна — сваке недеље идeш о два саџа, бeдeц, *а* вeче, идeш кући Гр, *а* мало сумрачак, *а* кући Ку, а ја сунце *а* да залeзи, а ја морам кaс кући М, *а* сунце изгрeје, а ја у њиву МО, *а* сунце залeзи, морамo да смо кући Р, па мал дрeмам, али морам да ја њeга чекам — *а* шкљoцну врата до пуџа, мала, ја рипам и отварам С;

г) *само* *шћо*: он, *само* *шћо* га завршино (факултет), после четџри дана oма запошлeње добио Лу;

д) *док*: Немац *oдк* дошо, он је окопиро, прaви окупaтор био Бд;

ђ) Везник *шек* у наредна два примера синониман је с *кад*: Добро, није гура-ла колица или да држи плук, али ово другo. Међутим, *шек* oдемо да сејемо кром-пир, она каже ВО, пушка стоји, *шек* ете ти врати се онај шофер У.

5.66. У узрoчним реченицама јављају се следећи везници *јер/ер*, *јел/ел*, *јел/ели*, *шћо*, *зaћо* *шћо*, *йошћо*, *како*.

1. Најфреквентнији су везници настали гласовним и аналошким променама *јер/ер, јел/ел, јели/ели*:

а) *јер*: *јер* су њни то мѣшали са жито ВО, знате ви бѡље, *јер* сте учили ВО, нисам тео да дам ништа, *јер* ми смо у жицу затворени ВО, и пуштио сам да косн, *јер* пробѡ сам и кући Т, *јер* ја сам цео Једак сад ўзо Т, а знали су већ прѣ тога, *јер* ми смо поседѡвни лис поднели Т; *ер*: *ер* њни Гр, *ер* куршум не бира С;

б) *јел*: ако би нека друга лисица дошла у авлију, њн је јурѡи и уѡпште није фалило да не би се уватила, *јел* се ту окотила А, брзо дођи *јел* Мара много болесна А, ја сам носила свећу *јел* сам мислила да је нако сам Бд, *јел* од ње живиш Би, *јел* раду посе с коњима Ву, њни нису мѡгли позајмицу, *јел* не мѡж да задужи толико Гр, ако не ваља, нека не ваља *јел* ја сам се извињу у књиги ДД, *јел* у књиги каже да је у Паланки, а њн је у Крагујевац стрѣљан Лг, а ја извучем тѡрбу и побегнем *јел* ће ме увату Лг, а млѡги људи и не знају, *јел* то је било прѣ четрес и две — три године Мх, напоље свирали, *јел* њн је био млѡго играч Ос, трчи кући, *јел* имао кућу на крај Скопље Р, *јел* ја не могу да ѡрем С, мѡро сам ја да радим, *јел* сам ја најстарији Т, *јел* све што се је и није, то се и[з] земље вади Т, иде масна вода, *јел* су га затрпали сланином У;

ел: све смо држали по два добри вола, *ел* њни су јачи били да ѡру, да вучу жито А, а млада, ѡна мѡра у старојкова кола *ел* њн је газда В, није мѡго да успе, *ел* то је све било под земљу ВО, њн је увек волео да дође са мног да разговара *ел* ја сам волела, сви знаду да ја волим мал и да причам Вр, и увече кад биде, ми отиђемо да му помѡгнемо, *ел* њн не мѡж да тѡра и краве, и свиње, и ѡвце и све Вн, помажем им да би мѡгли да постигну такѡ то, *ел* ја не могу да седим овако, да гледам, а њни да раду Ву, д идем да с одморим (да умре), *ел* не могу овако Гл, пољопривреда се развијала, али врло спѡро, *ел* ми смо били голн, босн, бедни Го, да закоље прасе, пилића мало више, такѡ, *ел* то мѡра да буде на два ручка Гр, спроведен је ис Паланке, *ел* му ѡтац био у затор и маѡи и брат млађн Лг, дадо, бату чувај и пазн, немѡ да га прѡраниш, *ел* њн није јеѡ, него млека помало, па кат почне, ти мало перинач Ло, а сад не сме да дође *ел* ће да дође њн МО, и оставим њѡга, *ел* њн је био, ја нисам знала, њн је био туберкулозан Мх, немѡ да праниш мету *ел* ће да погинеш П, језик је ичупаѡ што мѡж да упиљи и да ује, *ел* ѡна сас језик убоде те Р, ѡнда је било лепо, *ел* ми нисмо знали за бѡље С, не прѡгори млѡго леба *ел* знамо колико лѡжимо Су, тужим и[х] ја суду да врату, *ел* није ми трѡбо адвокат, ја знам да напишем сам тужбу Т;

в) *јели*: само пазн на мачку да не ѡђе *јели* не сме д ѡђе мачка док не ѡђе полаженик В, а мушки већ то мѡра да биде ѡпрано, *јели* старци носили дугачке кошуље Ск;

ели: не знаш коме ћеш да се предѡлиш *ели* били су ѡпасни и ѡни Др, њн чува ѡвце, ја свиње *ели* нису свиње и ѡвце мѡгле зајено Ла, ко комаданта железничке станице, *ели* ту је ѡдма и граница румунска Ло, а мѡј мѡж волео да дирне неку, а није био покварен, само волео овако да се шали *ели* волела га па и жене, те мѡје ортакиње С.

2. Нижу фреквенцију имају везници *шїџо*, *зайџо шїџо*, *їошїџо* и *како*:

а) *шїџо*: а сѣно кад вџозимо укѣрстимо врѣнгију *шїџо* је сѣно ситѣије на испѣда А, па га жївога испѣкли *шїџо* му е тѣс отїшо као у партизани Ву, па и бїло ме жѣо *шїџо* имѣла вѣлику имѣвину ДД, ђн донѣсе (Православни миснонар) па дѣ тѣб, *шїџо* тї тѣ читѣш Мх, јѣзик је ичупѣо *шїџо* мѣж да упїљи и да ујѣ, ел ђна сас јѣзик убодѣ те Р, кад је бїла Тѣдѣрова субѣта, ѣ, тѣт сам постїла *шїџо* не рѣдим нїшта, седїм кѣћн, мѣгу да постїм недѣљу дѣна Се;

б) *зайџо шїџо*: њї пуштили *зайџо шїџо* им нїсу пушке пуцале В, їма тѣм једнѣ мѣло, нїсѣм га ни вїдла, некѣ га, кат порѣстї, а *зайџо шїџо* не смѣм да га ўзнем Го, пѣсле смо са па јѣдну кѣвѣу (орали), кѣј нїје имѣо двѣ, *зайџо шїџо* су Нѣмци свѣ одвѣкли, свѣ жїво што гѣд је имѣло Го, имѣ сам јѣ дѣста нѣвца, *зайџо шїџо* смо кирїјали, рѣдили са цѣпѣом, цїглѣом, ншениѣом К, Нѣле, дѣн ми је којѣкѣко, а нѣћ ми је нѣјтѣжа, *зайџо шїџо* сам сѣма па ми је тѣшко Ко, идѣће гѣдине јѣш бѣље ѣе се органїзује, *зайџо шїџо* је тѣ сѣд зѣпочѣто Мх, али нѣкако нїшта нѣ знам, *зайџо шїџо* брїнем за кѣћу С;

в) *їошїџо*: вѣжем говѣда и кот кѣмшнїја распїтам се, *їошїџо* сам јѣ бїла у њїви, и ђни кѣжу: Нѣда је ўмрѣла В, имѣли ђни двѣ кѣће *їошїџо* пуно нѣрода В, *їошїџо* смо мї као гѣсти дѣшли, ѣјде дѣ и нѣма по јѣдно пѣрче ВО, осумњїчен сам бїо *їошїџо* сам гласѣо Љѣтића ДД, *їошїџо* ни дѣли вїше лѣба, јѣ ћу тѣ да нѣснм Ку, мѣн ѣе да напѣрту и да однесѣдѣ, а дукѣти да скїну *їошїџо* ми ўјак опѣсан да му донѣсу и да му бацу у ѣвїију Мх, ђће д їде ђн у кѣћу, *їошїџо* јѣ нѣмам имѣње Са, е, па *їошїџо* су нѣши отїшли у рѣт, нѣма кѣј да рѣди, мї растѣрамо ђни оѣѣци Т, тражу мѣне и сїнови *їошїџо* смо мї нѣслѣдници Т;

г) *како*: ђнда су, кѣко смо мї покїсли стрѣшно, озѣбли, ђни налѣжу фуруну ВО.

д) Везник *чим* у следећим примерима има узрочно значење: кѣ н умѣ, ђн ћѣтї, па ћѣтї, *чим* нѣ зна, штѣ ѣе Гр, а, *чим* си тї шкѣлован, нѣ знаш тї штѣ је срп М, код нѣс — па дѣбро, вї тѣ бѣље знѣте *чим* сте тоїко по свѣту Мх.

5.67. Условним реченицама јавља се везник *ако* (ређе *ак*), *ел* и *да*:

а) *ако*: *ако* тї желїш да је продѣш и *ако* тї желїш да је дѣш нѣкоме, сѣмо кѣжи — јѣ ћу се потпїшем ВО, а мѣн ђни кѣжу ѣе д остѣне глѣв *ако* не аперїше Вр, *ако* ѣе да му ўзнѣте дрѣва, да сѣчете тѣј бѣгрѣн, бѣље га убїте, него му тѣ покѣпите Гл, и *ако* нѣмам нїшта, јѣ му изнѣсем по нѣко јѣје, трампїмо Го, и *ако* е пѣгодно врѣме, ђн истѣра Гр, *ако* се дрѣги цѣт нѣђемо, їмамо да завршїмо јѣ и тї пѣсо, ђнѣ што јѣ ђћу Лг, *ако* залївѣу, ђни имѣу М, *ак* отїднѣш на њїву, *ако* окѣпаш њїву, ђна окѣпана, *ако* нїси, спѣво си цѣо дѣн, ђна остѣла нѣокопана Мх, *ако* їмамо плѣг, мї пѣдремо, *ако* нѣмамо плѣг, мї кѣпамо, прекопѣјемо Т, *ако* сте кѣрѣшке млѣтиле, мї ѣе да ви кѣпїмо, *ако* сте бѣрѣле рукѣм, мї нѣће да ви кѣпїмо, а свѣ ѣе-мо да ўзѣмо У; *ак* отїднѣш на њїву Мх, *ак* си завѣден С, *ак* те обрѣка Ск;

б) *ел*: јѣ сѣмо *ел* ме наљѣти, гѣтово је, ђдо јѣ и остѣви га Мх;

в) *да*: *да* сам ја знала, ја не би дозволила Мх.

5.68. Шаролик је инвентар везника (*а камоли, а некмoли, дел, аман, ма*) у поредбеним реченицама којима се истиче неједнакост:

а) *а камoли*: евѐ, сѝн ма̀тор, сѝн ка̀к је ма̀тор, *а ка̀моли* ја М;

б) *а некмoли*: нећеу што са̀мо свѐкар и свѐкрва, *а некмoли* ди је ба̀ба и дѐда МО;

в) *дел*: ни се ка̀јала ни кад била мла̀ђа, *дѐл* са̀д;

г) *аман*: за две ба̀нке препеченѝца, дрѐновача ракѝја, да ти изгору̀ о̀чи *аман* и уста и језик Р, йма људи који нису про̀ју има̀ли да је́ду ни бу̀ђаву *аман* и лепу Р, е л умѐш да ко̀љеш пра̀се — море, умѐм кра̀ву, реко, *аман* и пра̀се Р;

д) *ма*: свѐкар био па не да̀, не да̀ да се ку̀ну кошу̀ље, *ма* нешто дру̀го Ос;

Уобичајене су поредбене реченице типа *ка̀ко* која̀ бће *ша̀ко* нека ра̀ди М.

ПАРТИКУЛЕ

5.69. Вокалске партикуле или покретни вокали, како их називају истраживачи банатских говора (Ивић ... 1997:293), јављају се код личних и именичких заменица (Исг. *њоме*, ИЛсг. *њиме*, Д *коме*, ИЛ *киме* и *чиме*) у падежима у којима ови облици имају један слог и код прилога (*саде, каде, куда, овуде, свуде; када, сада, шуда, свуда, овуда онуда, напреда*). Само су две самогласничке партикуле *е* и *а*. Притом ваља напоменути да се ова друга не јавља код заменица. Код других истраживача (Јовић 1968:156, Ивић 1994:321–322, Ивић 1958344, Ивић 1978:169–170, Реметић 1985:288 и 290, 378–384, Вукићевић 1995:197) ови вокали се наводе само уз *и, к, р*.

Вокалске партикуле обрађене су у морфологији појединих врста речи.

5.70. Консонантске партикуле (*г, к, н, ј, р, м, з*) јављају се појединачно (*овдек, водек, ондак, полак; овден, шун, доклеп год, садан, ондан, нослен; шуј, шакој, овуј, онуј; свудер, јучер; носем, првом*) или у комбинацији с вокалима (*а, е, и*).

Вокал *и* јавља се само уз консонант *з* у личној заменици 3. л. сг. ж. р. и то не само у ДЛсг. (*о њојзи*) већ и у Гсг. (*до њејзи*), као и у присвојној заменици добијеној од посесивног датива показне заменице (*овојзини*).

Самогласник *е*, по некадашњем закону о хармонији гласова, не јавља се иза консонанта *к*, осим у прилозима за време који испред партикуле *-ке* обично имају стару показну заменицу *с* (*данаске, јушироске, ноћаске, јесенаске, зимуске*). Партикула *-ке* ређе се среће у прилозима за време без форманта *с* (*ономайке, ондаке*) или с њим али на почетку речи (*синоћке*). Она алтернира с формантом *ко* у прилогу за количину (*малко : малке*).

Вокал *е* се јавља иза *и* (*шуне, шунека, шунена, шуненака*), али не тако често као *а*. У једном примеру (*ојейена*) *е* је партикула испред слога са сонантом *и*.

Самогласник *а* комбинује се и с *к* и *н*, а забележили смо и само један пример с *г* (*ондегана*).

С обзиром на број слогова, партикуле могу бити: једносложне (*-ка: овдека, ондека; -ке: данаске, јушироске, ноћаске, јесенаске, зимуске; синоћке; ондаке, оно-*

мајке; -на: *овдена, ондена, ѿуна, овалона, ѿамона, горена, садена, вишена, мене-на, шебена, с њимена*; -нак: *овденак, ѿунак, ѿамонак*; -не: *ѿуне*), двосложне (-гана: *овдегана*; -кана: *овдекана, ѿамокана, менекана*; -нана: *ѿунана*; -нака: *овденака, ѿунака, овалонака, ѿамонака, горенака, доленака, озгоренака, саденака, ѿсленака, мененака, шебенака, с њименака*; -нека: *ѿунека*; -нена: *ѿунена*) и тростложне (-накана: *овденакана, ѿунакана, уп. и ѿамонкана*; -ненака: *ѿуненака*).

У сложеним партикулама само се и може редуплицирати (-нана, *нена*) и че-шће је у првој позицији (-нана, -нака, -нена, -нека, -накана, -некана : -кана, -гана).

У неправом императиву глагола (*х*)*ајдемо* дошло је до редупликације наставка -мо и јављања двосложне партикуле с -и- и -к- (*ајдемолонака*).

Након ових уводних напомена следи преглед забележене грађе:

-гана: *ѿндѣгана* М;

-к: *ѿвдек* Го; *вѿдек* Вн; *ѿндак* А В ВД Вн ВО Ву Го Гр ДД Др К Ко Кр Ку Ла Лг Ли Лу М МК МО Мх Ос П Рд С Са Се Су Т У Ш, тако *ѿндак* било Бд, па *ѿндак* метеш ѿвди, па ѿвди Вн, а *ѿндак* мѿраш Го, то е *ѿндак* билоГо, *ѿндак* је било Кр, *ѿндак* је било народа Ло, и *ѿндак* нису мѿгли д извршу јѿриш Ло, ти сипаш вѿду па *ѿндак* мѿшаш Мх, а шта *ѿндак* да му плати Мх, *ѿндак* носи онѣ свеће Мх, *ѿндак* ѿни нису тѣли њѿ да дѿрају ѿдѣле Мх, е, ѿн *ѿндак* дође и јѣто тако Мх, па *ѿндак* ѿбилази Мх, *ѿндак* се изваѿли и *ѿндак* ѿстане ѿмба Се, *ѿндак* је било дружке Ск, па *ѿндак* то дѿтераш кѿћи Т, две гѿдине *ѿндак* бѿла вѿјска У, ти нѣ знаш *ѿндак* нѿшта У, *ѿндак* то нѿје смѣло тако У, *ѿнак* А Ву МО; па ѿнда *ѿдслек* се дѿтерѿва вршалица Гр; *ѿѿлак* Вн Ву Др Лг М П Р, *ѿѿлак* нѿћи Вн, *ѿѿлак* пѿшњица, *ѿѿлак* вѿруна Вн, *ѿѿлак* и ѿстаѿо тамо, а *ѿѿлак* дѿшло Гр, *ѿѿлак* не плаћа Др, *ѿѿлак* имања Ло, а пѿсле дѿшли ѿ *ѿѿлак* Ло;

-ка: *ѿвдека* У; *ѿндека* А;

-кана: *ѿвдекана* А М; *ѿамѿкана* С; *мѿнекана* Би;

-ке: *ѿндаке* ВО Т; а шта је *данѿске* Лг, *данѿске* А Вн Вр Ву Го ДД Ку Ла Ли Мх Рд Се; *ѿномѿшке* Гр; до *ѿѿѿроске* ДД; *ноћѿске* В Вн; и ја *сѿноћке* дѿђем У; ја сам *јесенѿске* видела ДД; *зимѿске* Ос Су Ш, то су *зимѿске* и бѿли там по Морѿви Ос, *зимѿске* сам лежала цѣлу зѿму Су, *зимѿске* јѿк мрѿз био Се; нѿсам тѿ имѿла *мѿлке* винѿграда Го, што нѿсте дѿшли *мѿлке* МО, па му ѿна *мѿлке* дѿнела Ш;

-н: мајка се преѿдала *ѿвдѿн* у ѿва сокѿк Т; долазили па с ѿстаѿљали стѿку *ѿѿн* Гр, заборѿвио гѿспѿдин пѿшку *ѿѿн* У; *ѿклен* гѿд Лу, *ѿклен* гѿд нѿје преѿдана Лу, *ѿадѿн* је гѿспѿцка вѿјска Ли; *ѿидан* Р; *ѿѿслен* Вн Др Ку Ш, и *ѿѿслен* кат смо ѿѿишли Вн, па *ѿѿслен* тѿ Лу; *ѿѿклен* Лу;

-на: *ѿвдена* Ку, ѿва се ѿдала *ѿвдена* У; *ѿвдѿна* А Вн Вр Мх Ос Р Рд Т, имѿли смо девојке *ѿвдѿна* М, нѣ знам у друге цркве *ѿвдѿна* Мх, наћеш и там нѣку бабу да ти прича ка ја *ѿвдѿна* Мх; *ѿдѿна* А Ку Р Т; *ѿндена* А; *ѿѿуна* А Бд Вр Ко Кр Ла Лг МО П Р С Ск У, борѿвили код мѿн *ѿѿуна* ДД, ѿмамо снају *ѿѿуна* с нама П, ѿн је ѿма *ѿѿуна* уклањо кѿвр Р, напраѿмо *ѿѿуна* Ск, ѿстаѿвим њѿ два *ѿѿуна* У, ја дѿђем пѿс *ѿѿуна* У, и ѿн пѿдне *ѿѿуна* У, тај касѿпин *ѿѿуна* продаје У; *ѿѿуна* Вр Ву ДД Др Ко Ку Лг Ли МО П Се Су Ш, бѿли *ѿѿуна* две-три гѿдине ДД, сѿмо дође *ѿѿуна* ДД, и нек ѿста-не *ѿѿуна* Ко, нѣговала сам га пѿс *ѿѿуна* Ли, бѿли смо нас ѿко дваѿес *ѿѿуна* Ло, и ѿн *ѿѿуна* жѿвѿи Ло, ѿн *ѿѿуна* спава Ос С; *ѿвалѿна* ДД К С; *ѿамѿна* Бд ДД К, и ѿде *ѿа-*

мо̀на Ло, имали смо ђвце *ша̀мона* Ла, *шамо̀на* К Кр Ло С, отишо ма̀ло у па̀ртијску шко̀лу *шамо̀на* Ло, и ја̀ оти́дем *шамо̀на* у куку̀руз С, *шамо̀на* се ўдала ДД, *шамона* В; кад оти́днем та̀м *го̀рена* МО, *са̀дена* Го Ла МК; ни́је ви́шена МО; ме́нена Гл ДД К, до́ће ме́нена кра̀љ К, и код ме́нена А Ла, ку̀ку ме́нена ДД, на ме́нена Ла, од ме́нена С, за *ше́бена* К, о *ше́бена* К, с њи́мена Др К; би́ла сам ле́па, *даб̀мена* Ос, *и́а-даб̀мена* Ос;

-ена: *ѡйе́шена* МО;

-на̀на: *шу̀нана* Ла, па тѐк ђнда га примамо *шу̀нана* Т;

-нак: *ѡвдѐнак* Др Кр; *шу̀нак* оста̀немо ВО; *шу̀нак* Ск; *шамо̀нак* С, са̀мо смо избегли *шамо̀нак* Кр;

-нака: *ѡвденака* А В МО С Се; *ѡвдѐнака* А Вн МП Р С Ск; *во̀денака* Др; *ѡво̀денака* Др; *шу̀нака* В Вн ВО Др Лг Ло МО Ос Р С Са У, шта̀ сад ђн лу̀па *шу̀нака* У, то̀ стоји *шу̀нака* У, деда Вла̀јко се први населио *шу̀нака* Т; *шу̀нака* Ос; *шу̀нака* ВО МП Рд Ск Т Ш, ме́тем *шу̀нака* Ск; *о̀вамо̀нака* Др МО; *ѡ̀вамо̀нака* Ос, а *ѡ̀вамо̀нака* би́ла једна̀ ба̀ба У; *шамо̀нака* ДД Др МО, *ша̀монака* В, отѡше *ша̀монака* Ск, *ша̀монака* по̀п чита̀ на грѡбље Лг, *ша̀монака* В Ли Ск У, са̀ма сам седе́ла *ша̀монака* У; *го̀ренака* В Др МО С У, ја̀ сам би́ла *го̀ренака* па по̀сле до̀шли ѡвде МО, *го̀ренака* има С, ту̀ ме́те и залѣпи *го̀ренака* У, *до̀ленака* Др, а *до̀ленака* једну ви́кендицу разби́ли У, *ѡзго̀ренака* С; *са̀дѐнака* Ло; ўмро ми чо̀ек, па *иѡсленака* ўмро ми де́вер У, е, по̀сле шта̀ ће да бу́де, *иѡсленака*, по̀сле имала ђна де́вера У; *ме́ненака* С, према *ме́ненака* Др, *ме́ненака* ђн ка́же Др, од *ме́ненака* МО, де́ ту̀ то̀рбу *ме́ненака* С, ну́з *ме́ненака* Ск, од *ме́ненака* В, пре́дружи се *ме́ненака* и та̀ В, а што̀ *ше́бенака* фа̀ли Др, с њи́менака Гр Др МО С, уп. и *ѡ̀јдемо̀нака* Др; *даб̀менака* Вр;

-накана: *ѡвденакана* МО; *шу̀накана* Ку Ш;

-нкана: *шамо̀нкана* Ву;

-не: *шу̀не* ВД М Мх С, *шу̀не* не́ма код на̀с ВД, *шу̀не* ме́темо ле́ти шпо̀рет М, ста̀новали су *шу̀не* Мх, барја̀ци се ста̀ву *шу̀не* и стоју́ Мх; *шу̀не* Го К М С, *шу̀не* е мо́жда метѡ ма̀л пе́кмеза Го, ба̀ш био *шу̀не* пре́ два̀ са̀та М;

-нека: *шу̀нека* С;

-нена: *шу̀нена* А Ла;

-ненака: *шу̀ненака* Гл С; *шу̀нѐнака* С;

-ј: *шу̀ј* Лг, сад ја̀ *шу̀ј* бо̀равим Т; ка̀ко ће ђни *шакѡј* немо и ми́ Ш; да̀ *ѡву̀ј*, да́ *ѡну̀ј* Лг, *шо̀ј* сам ја̀ ку̀пила Бд;

-р: *свѡдер* бетѡн сад има Ву; *јучѡр* Вр Ву Др Лг Ло Р Ш, као исто да *јучѡр* је би́ло Лг, па̀нтим ка̀о да је *јучѡр* би́ло Лг, ђн је, ка́же, *јучѡр* ту̀ до̀те́ран Ло;

-м: *иѡсем* Ву МО Ш; *ѝрвом* же́ни да́ј С, *ѝрвом* де́сет па по̀се два́с ду̀ката С, *ѝрвом* кома́т за на ку̀ћу, па по̀сле на́јстари́јим Т, *ѝрвом* и *ѝрвом* се оре́же да ра̀сти она̀ лѡза Т, па е́то, *ѝрвом* — *ѝрвом* посе́јемо кро̀мпир, па посе́јемо лу̀ка Т, *на́јѝрвом* ѡснуеш на ко̀ље, па се на̀вије, па се по̀сле уведе́ *ѝрвом* у ни́ти па у брдо Т; *да̀клем* Ло М У, *да̀клем*, то̀ је овако̀ Ло;

-зи: до̀ *ње́зи* ВО, о̀ *ње́зи* Лг, и то̀ су њѡни си́нови, ни́су мо́ји уну́чићи, него̀ *ѡво̀јзини* М.

РЕЧЦЕ

5.71. Речце за показивање садрже заменичке форманте *-в-*, *-и-*, *-н-* а завршавају се чешће на *-е*, него на *-о*. Такво је стање и у говору Биограчића (Ивић 1978:169; у говорима Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995:196) и у говорима централне Шумадије (Реметић 1985:390–391). Двојство облика забележено је и у говору Галипољских Срба (Ивић 1994:98 и 312), где поред облика *еви*, *еиџи*, *ени* нису непознати ни они са завршетком *-о*. Форме с *-и* објашњене су синкопом (*еве/ево + ви > ев + ви > еви*, *еиџе/еиџо + иџи > еиџ + иџи > еиџи*). У дијалекатским текстовима из села Жабара код Тополе (Реметић 1986:503–549) уочава се превага примера с финалним *-о* у односу на *-е*. Дакле, у С-В дијалекту имамо двојство облика ових речца, осим код банатских Хера (Ивић 1958:343) где су забележене само форме с *-е*, што је идентично са стањем у К-Р говорима. Ареал ове појаве видети код Реметића (1985:392) у напмени 1145.

Примери с финалним *-е* су, као што смо рекли, чешћи и имају различите акценатске ликове (*евѐ*, *ѐве*), који могу бити резултат говорничког става према информацији коју износи, а и положаја речце у реченици (*евѐ иџи*). За појаву дугосилазног акцента на последњем слогу Р. Симић (1972:469–470) износи две претпоставке. По првој, за коју се аутор и опредељује, он је добијен у секвенци *еве + је > евеѐ*, а по другој, овај акценат је настао аналогично према прилогу *где*. Прилошког је порекла и финално *-е* (уп. *кад-е*, *сад-е*).

У неким примерима се јавља и апокопа *еиџ*. Такође треба рећи да су примери с формантом *-и-* најчешћи:

а) и *еиџ* рúчак А, *еиџ* и, брѐ, Швâбе Бд, *еиџ* и Вн, *еиџ* га дру̀ги дâн Вн, *еиџ* га Гл, *еиџ* г њам и сâд МО, *еиџ* тâ радња Гл, *еиџ* тџ код нас Гл, и *еиџ* ти Вр, *еиџ* ти штâ радџи ДД, *еиџ* ти га ова̀ мо̀ј дѐвер Лу; јѐс, *еиџ* сâд виш кâко ми сâд веџ отѝшло, чѐкајте ма̀ло Мх; па *ѐиџе* такò је бѝло Гл, па *ѐиџе* такò Вн Лн У, па *ѐиџе* кâко је бѝло Вр, *ѐиџе* умро Вн, па *ѐиџе* и мѐчке идџ МО, *ѐиџе* затò П, али *ѐиџе* жџдово би мо̀у дѐцу Р; *ѐиџ* нѝје ни бѝо Бд, *ѐ(иџ)* такò ти је тò Гл, *ѐ(иџ)* такò ми Р, и *ѐ(иџ)* такò тò Ко Лн Се Су Ш;

али и: *ѐиџ* ти ВО МО па *ѐиџо* тò је ВО, и *ѐиџо* такò Вр Ву, *ѐиџо* га ми сџн Ву, ѐто ти вѝдиш ДД, *ѐиџо* сâда је ДД

б) *евѐ* дѐпеша А, а ви, *евѐ* ви овò жѐнско дѐте па воспитајте ВД, *евѐ* да вѝдиш Вн, и она *евѐ* је Р, *евѐ* га С, *евѐ* пасу̀љ У, *евѐ* га хлѐб Вл, и *јевѐ* га јòш јѐдан Лу; *евѐ* ти свѝње, *евѐ* ти ду̀лѐци У; ли *ѐве* кâко се тò дан̀с ра̀ди Р;

али и: *ѐво* сâд ВО, *ѐво* су лџди Ко, *ѐво* седџмо, разговâрамо Мх;

в) *енѐ* пџн аста̀л пџво Вн, *енѐ* ти на сто̀лици Гл, *енѐ* и она̀ је пенсионѐрка Лу, *енѐ* га С, *енѐ* је Гн.

5.72. Класификацију партикула (речца) или реченичних модификатора даје Стана Ристић 1993:75–93.

Речце којима се нешто потврђује или одриче различитог су порекла и јављају се у више гласовних варијанти:

а) Речца *да* уобичајена је на целом терену и семантички није маркирана.

б) (*да* + *бог* + *ме* > *дабоме/дабом*) *ѐ*, *дабѐме* А, била *дабѐме* Би, *дабѐме* Вн Др Ко МП Ос Рд С Се Т Ш; *дабѐме* Гл; *дабѐм* Би Вн Ву Ко Ку Ла Р С Се У, зна *дабѐм* ДД, има *дабѐм* Кр, па пропао *дабѐм* Ко.

Ови облици се често чују и са речцом *ѡа*: *ѡа дабѐме* Ли М Ос Ск Т; *ѡа дабѐме* Бд; *ѡа дабѐме* Ко Су; *ѡа дабѐм* ДД Ли Са Ш; *ѡа дабѐм* Су.

Ради интензивирања значења на ову речцу додају се и партикуле: била сам *лѐпа дабѐмена* Ос, *ѡадабѐмена* Ос; *дабѐменака* Вр.

в) *ам дакако* Мх;

г) *јѡшѡа* Ву.

д) Различити фонетски ликови помоћног глагола *јесам*, најчешће у првом и трећем лицу јединице презенте, јављају се у функцији афирмативног одговора или узречице којом се потврђује раније констатовано:

(Јесте правилни свадбу) — *јѐсам* ВО, (а јесте ишли у школу) — *јѐсам* Ко, (а јесте сир правилни) — *јѐсам* М, (а јесте рођени овде) — *јѐсам*, од Булића М, (јесте нисмени) — *јѐсам* пѡсмен и добро рачунам Т; (јесте фарбали јаја) — *јѐсмо*, како, и сад и сад фѡрбамо јаја Ву, (јесте били) — *јѐсмо*, сад за свѡдбу Т; (јеси радила) — *јѐсам* како да нѡсам ВД;

па *јѐсѡе* Ба, *јѐсѡе*, *јѐсѡе* ВД, (јеси штрикала и везла) — *јѐсѡе*, да ВД, оѡаци, нѐ знам, *јѐсѡе* ВО, *јѐсѡе*, тѡ црвѐно Ву, па *јѐсѡе*, брѡте, такѡ Го, *јѐсѡе*, нѐма га и готѡво Мх, чѡнак, *јѐсѡе*, виш тѡ пѡнтиш Т;

зараѡују Тѡрци и Бѡгари, *јѐсѡ* Би, па *јѐсѡ* Го, да ђн има ѡца, да има, *јѐсѡ* Лу; *јѐс* ДД Лг Са, ѡ, *јѐс* С, *јѐс*, мајку му ј...м ВО, *јѐс*, ја знам ако тѡ нѐ знаш Лг, ел бѡље детѐту, каже, *јѐс* М, *јѐс*, тѡ је такѡ прѐ бѡло Мх, *јѐс*, етѐ сад виш како ми сад већ отишло, чекајте маѡло Мх, јел овѡ младина врста — па *јѐс* Ск, *јѐс* и кицеље смо опасивали Т, највећа, па највећа, *јѐс* Т, (имате ли нешто од стоке) — а *јѐс*, имам једну маѡчку У, Шта је? шта је Рѡсо? — *јѐс*, твој ме сѡн испрѡтио д идѐм на прѡстен, а ђн там је отишо с онѡ жѐнску У; *јѐз*, брѡте Го; имаѡ сам четѡри вѡла, *јѐс* Би;

Јес се јавља и с глаголском енклитиком *је*:

ѡно *јѐс је* тѐшко Ву, па *јѐс је* Го Ли, па *јѐс је* тѡ Др, (Није се исповедио?!) — *јѐс је* МО, онѡ што *јѐс је*, *јѐс је* Ос, *јѐс је* бѡло, очѡју ми Вр, па *јѐс је* бѡло ДД С, *јѐс је* бѡла богѡта Ла, *јѐс је* маѡло, *јѐс је* бѡло Р, *јѐс је* умѡро Гл, а такѡ тѡчно и *јѐс је* Лу, такѡ и *јѐс је* Се;

уп. и: такѡ и *јѐс* Лу, и затѡ и *јѐс* Се, него такѡ као што *јѐс* Мх, причѡли смо онѡ што *јѐс* Ли, *јѐс* да бѡље живимо, али није здравѡ ништа што се је Вн, једнѡ *јѐс*, једнѡ није Го, (кад се кине) *јѐс* ѡстина У;

јѐ, брѡте Ос, (јесте пуцали ви) — *јѐ*, како нѡсмо С, алѡл ти вѐра, па *јѐ*, реко, *јѐ*-сте, господине У;

ђ) За потврђивање Христовог рођења или васкрсења користи се израз *ваистину*: *ваистину се роди* Вр Ли Се Ш, *ваистину* А, *ваистину се роди* Бд Вн, *ваистину васкрс* Ш.

е) За одрицање на целом терену користи се речца *не*, а чује се код старијих информатора и турцизам *јок*: *ма јок* Би Ли, *Ти ниси појела?* — *јок* ВО, а данас, *јок* Др, ако вољу, они пра̀ву, ако не вољу, *јок* М, сãд зоведу та̀то и дру̀кше *јок* Мх.

5.73. За исказивање могућности или вероватноће неке претпоставке употребљавају се речце (*ваљда*, *валда*, *канда*, *можда*, *мож[e]* *бићи*, *можем*):

а) *ваљда* Гл Др, па *ваљда* Го, *ваљда* је његоф сѝн ВО, *ваљда* бѝо код овѝ ДД, реко, *ваљда* није ДД, па, *ваљда*, мѝрке се зоведу Мх, па, сељãнка, *ваљда* сам сељãнка Мх; *ваљда* Гл; па *ваљда* је бѝло лѝпше кат сам бѝла дѝвѝјка МО; *ваљде* Гл;

ва̀лда ВД Ос Р, а он је бѝо, *ва̀лда*, код њѝ ДД, *ва̀лда* би га убѝли Лу, *ва̀лда* неће М, бѝло *ва̀лда* зѝма Р, затѝ с онѝ повукивали у мѝчваре збок Тѝрака *ва̀лда* Рд, нећеш *ва̀лда* данãс да насãдиш у пѝднѝ, па вечерãс дѝђи Са, дѝшла *ва̀лда*, имãо тѝ, *ва̀лда*, кокогѝну Са, онѝ нѝсу *ва̀лда* вѝрата ни затворѝли У, *ва̀лда* неко нãшо неко пãрче злãта У.

б) У *канда* чува се поредбена речца *кано* + *да*: *а канда* ћеш тѝ да божѝћуеш кот кѝће (ако Бѝг дã, мѝслим да ћу да божѝћкуем) Ло.

в) Поред речце *можда* слично значење има и конструкција *мож[e]* + *бићи[и]* и *било можем*:

мѝжда Ш, *мѝжда* си чѝо ДД, *мѝжда* сте тѝ и чѝли ДД, штѝ ми не донѝсеш јѝдну слику, *мѝжда* га јã познајем, *мѝжда* сам јã бѝо неки пѝт с њѝга Р, није тѝ прошло двајз данã да сам бѝо комадãнт, *мѝжда* је бѝло и више, не пãмтим та̀чно колико сам данã бѝо, знаш, комадãнт сѝла Т;

трѝслã га кѝла *мѝже бићи* С, *мѝж бићи* јѝдна камãра да увãти Би, *мѝж бићи* и скѝро двајс гѝдина Др, ѝмам трѝ комада *мѝж бићи* и по пѝтнајс шѝснајс кѝла Ку, ѝмам ѝвдена *мѝж бићи* стãро жѝто око сѝдамсто кѝла Ку, *мѝж бићи* нѝси Лу;

било мѝжем да смо пѝтовали недељу данã Ш.

5.74. Речцама или реченичним модификаторима (*бар*, *барам*, *барем*; *додуше*; *скоро*, *гошво*, *чишаво*; *углавном*, *углавно*) изражава се извесно ограничење у изнесеној констатацији:

а) мѝне тѝ *бãр* није интерѝсовало ни зѝмња нѝти штѝгѝд Ск; напиши на књѝгу па мãл — мãл па поглѝдај у књѝгу па ће се сѝтиш, *бãрам* у гѝдину данã, у мѝсец данã Ш;

мãло је јѝдно дѝте, да ѝмам *бãрем* двã ВО, остãни, бãбо, каже, мãл тѝ, *бãрем* мѝсец данã Т.

Овај турцизам (Шкаљић 1979:120) дошао нам је у две варијанте *bari* и вулг. *barit* из којих се развило мноштво различитих форми: *бар*, *баре*, *барен*, *барем*, *бари*, *барим* (РЈАЗУ под барем), а у РСАНУ (под бар) забележено је и *барам*, *барма*, *баренко*, *берем*.

Дакле, наше форме са -м могу се тумачити и чувањем вулгарне варијанте овог турског прилога, а не само променом партикуле (-н > -м), како је то констатовано у РЈАЗУ.

б) а *додуше* њу су и били В, ал *додуше* и помагали ми МП, *додуше* не врши се Гл. Овај реченични модификатор окамењена је предлошко-падежна синтаagma (*до + Гсг.*).

в) мож бити и *скоро* двајс година Др, па имамо ми у Орашје *скоро* стô кућа (оних који славе Симеона Богопримца) ВО;

г) били смо *гоштво* целе зиме Ло;

д) и била сам читала па сам *чишаво* (“готово, скоро“) била скрѣнула С, и она се *чишаво* („готово“) крије из шумарџца онџ да је не види В;

ђ) ал *углавном* Гл Го, *углавном* дође на готво Др;

ал *углавно* Ло, само *углавно* Др, *углавно*, ви сте се одазвали млого добро Ло; *углавно* С, шта знам, *углавно*, он, каже, умео и да подлије Го;

мало на краће су ишли, *главно*, фино је било, лепо Мх; а *главно* ништа не мож да се прѣви Вн, *главно*, месим леба, месим погачу Мх.

Овом речцом се објашњавање и причање жели скратити и указати на оно најважније. Ово је предлошко-падежна синтаagma (*у + Лсг.*) у којој се некадашњи наставак -м доживљавао као пратикула, те се губио. Друга претпоставка је да се, што је у овим говорима обично, уз предлог у јавио акузатив.

5.75. Турцизмима *баи* и *шаман* (Шкаљић 1979:122, 599) и домаћим лексемама (*лично, никако, ойише, йогошво, йогошву*) интензификује се нека радња, процес или појам:

а) *баи* сам из његови љсти слушо ВО, ја не прѣвим *баи* од ништа (слатко), *баи* од ничега — ни од вишања, ни од кајсија, *ама* од ничега Мх;

б) *шаман* посла ВД, *шаман* посла Ву Т, *шаман* да дође кући, оно закѣчи рѣт Вн, *шаман* су прѣшли да музу краву Гл, *шаман* ја испраћам доктора и разговарам тако с њим на капију и он изиђе ис куће М, а *шаман* дошо до куће Ос, *шаман* уватила стѣра кућа и нѣва прет стѣру и *шаман* тѣ двѣ куће Т, и ја *шаман* сам уишла, каже, ја ти кључеви не дам, не можеш у кућу да уиђеш У; *шаман* посла Др, и *шаман* да припали цигару В, *шаман* смо ми стигли Мх, таман смо се скѣћили С, *шаман* он што рѣче тѣ, накуљаше се пуно У;

в) *лично* гађо В, он је из Пѣжаревца *лично* Ку;

г) (Је л има корења?) Нѣ знам нисам ишла у њиве *никако* М, каже, ја не могу тако *никако*, каже М, ја не јѣм сѣд мас *никако*, јѣм зѣтин Са;

д) нису се делили *ојише* Ку;

ђ) и она загледа како је опрано, *йогошво* мушке кошѣље Ск; деца *йогѣшву* трчу Бд.

5.76. Закључивање или изношење нечега алтернативног постиже се речцама *даклем* и *иначе*:

а) *даклем* Ло М У, *даклем*, то је овако Ло; *даклен* Лу;

б) Реченични модификатор *иначе* заменичког је порекла и обично иде с везником *а*, будући да се том конструкцијом изражава нека супротност у односу на претходно речено: *а иначе* Ко МП Мх Ск, *а иначе* није тоо он Др, *а иначе* смо сељаћи, браће, Кр; *а иначе* Ск, *а иначе* никад не изгубим Мх, Владимир Поповић, *а иначе* звани Лала Го; *а иначе* Ко У, *а иначе* само смо сејали за нашу кућу и за зими да оставимо В, *а иначе*, овај, пре годину дана сам радио прилично ВО.

5.77. Разне клетве, заклетве и чуђења изражавају се речцама у којима се јавља именица *бог*:

а) црко *дабогда* Лу, *дабогда* ти цркнем У;

б) има *богами* Мх;

в) да прекади *забога* В.

5.78. Не само испред вокала, него и испред консонаната наредне речи речца *ли* најчешће се своди на *л*:

а) испред вокала: кобила је боље него *л* и краве Гл, са *да л* има нешто *да л* нема Вн, не знам сам *да л* има Го, *да л* има Др;

б) испред сугласника: *да л* злато *да л* дукати Ву, ко за мѐн пито *да л* ја имама *да л* немам Гл, *да л* је *да л* није Ли, *да л* ће *да л* неће д изиђе Лу, *да л* да узнемо *да л* немо МП, *да л* сад ома та дан *да л* други дан сви седам изгинули Ос, он се мисли *да л* д иде *да л* да не иде П, *да л* да даду *да л* да не даду Р, ја сад мора да гледам стално *да л* ће да види мајка, *да л* отац, *да л* брат Ск, па *да л* излечи *да л* помру, Бог да зна Т, *да л* ће он да га затекне живо *да л* неће У;

да л је В ВО Ш, *да л* није Лг, *да л* смо ми Т, *да л* су ДД, *да л* ће Бд МП У, *да л* ћу Ву МП Мх, *да л* знаш А МО, *да л* мож се врене Бд, *да л* нема Вн, *да л* ћу ово д узем ВО, снѐ је жива и сад Мица нека каже *да л* није то било Вр, *да л* га ветар носи Гр, *да л* ће она д изиђе ДД, *да л* се печѐ К, *да л* си био Кр, и бушу у сламу *да л* није сакривѐно жито у сламу, *да л* то врљи Ли, *да л* мож Гила да га замени Ло, *да л* је тај Лу, *да л*, каже, смѐм да с ожѐним М, *да л* су то нешто вражали Мх, ди знам *да л* га мучи Ос, *да л* да дођем Р, *да л* ви знате Рд, *да л* пѐто не гази Са, *да л* држѐ Се, *да л* трѐба Т, *да л* је ћао У;

шиѐ л је Мх, *можѐ л* да ме повезѐте ДД, *могу л* да с обрѐтим У, сад кѐј ће д узне тѐ чѐзе ће л да узме та Шула ће л да узме тај Вилин Лг.

в) Ова речца се и чува: *да ли* Гл, *да ли* ме верујете ВО, *да ли* ради Т, *да л* је погѐно *да ли* није П, сад да л је ћао он намерно д остави пушку *да ли* је заборавно У; *шиѐ ли* је не знам ВО; црна жѐно, грдна *ли* си раденица била Бд; то сам више волѐла него *ли* мѐсо В, питају се више старији него *ли* ми млађи Гл, па слађе да јѐш него *ли* сѐ Т.

5.79. По угледу на *дал* (*да л*) и *јел* (*је л*) настала је и речца *зал* којом говорник изражава чуђење. Јавља се у многим говорима Војводине, у централној и северноисточној Србији (Ивић ... 1997:291, нап. 643).

па путово, *зал* то један путује, то сви Гл, *зал* ја толико сено доносила (па ни сам пала) Гр, па *зал* они дошли са Косова Др, па *зал* кума Свети, реко, толико, а мѐн толико Ко, па *зал*, каже, близо нашег рова Ло, Је ли, Гиле, што не вечераш? *Зал* ја поштио, а сутра дан Бадњи дан, *зал* ја поштио за Божић, а са да мршћем (мрсим) Ло, каже, ти *зал* не знаш ти ку је ово У, али и: *зар* је могуће да си ме зафркло Гр, па *зар* један у село није имао свадбу Ос.

5.80. Речца (а и везник) *него* забележена је и с о и без њега:

а) то сам више волела *него* ли месо В, питају се више старији *него* ли ми млађи Гл, па слађе да јеш *него* ли сѐ Т; нема гвоздѐне *него* дрвѐне Би, и прѐ ће стигнеш у суседно село *него* у њиве В, скупли је кукуруз *него* репа Вн, то је слађе са пројом да јеш *него* са лебом Гл, каш ти њему, реко, да ће њега прѐ д опѐва *него* мѐн ДД, боље јѐди прошњије јѐло *него* масњије Ла, ујутру се дигнем прѐ *него* чоѐк Ла, не каже да је коље, *него* бие Ло, више сам му дала њему *него* што остало од овога М, боље ишта *него* ништа Мх, више волели качамак *него* проју Р, лакше ми је да ја плетѐм уже *него* да вучѐм С;

ја боље волела сам онѐ *нег* данашње Бд, он више ради *нег* ја Гр, више земље *нег* њѐ (жене) било му жао ДД, гора ми свака зима била *нег* лето Кр, више ју дам *нег* што треба да у дам Лг, ми смо се некад радовали боље Божићу *нег* живѐту Лу, служила сам дѐвера боље *нег* мѐжа М, прѐ *нек* што се печѐ ВО.

б) он вози трактор, ма то нема грѐшка, боље *него* отац му и мој мѐж МО;

а лепши мѐмак *нег* онај Бд, лепче *нег* ово Го, ја сам била том дѐци већи пријатељ *нег* она Ла, окрѐчим ја боље *нег* он Т.

5.81. Речца *нека* такође се чује и без финалног вокала:

нека га, каже, маљ, *нек* прича Бд, ја после дѐго рѐке, *нека* га *нек* пије МО, *нека* га *нека* живи С, *нека* га *нек* узне шта му треба па ништа Ш;

Мица *нека* каже да л није то било Вр, *нека* сѐди кѐј сѐди Ву, дѐте *нека* расти, а баба *нек* умре Го, *нека* праи Гр, Бѐг *нека* му да Ла, *нека* дѐца живѐ М, *нека* живи дѐкле живи Са, тако *нека* ради М, *нека* раду С, *нека* вршу МО, *нека* продѐ МП, *нека* се сѐћу П, *нека* ме дѐру Ш, цаба ти било сам *нека* иду бѐстрага Ш, ако ју треба, *нека* наѐчи Ш;

нек прича Бд, *нек* дукѐти носу В, нема два километра, ал *нек* је три ВД, *нек* пропадне Гл, *нек* ти да Бѐг Го, *нек* да Бѐг здравље М, сад Бѐг *нек* ми да здравља Го, Бѐг свакога *нек* сачѐва ДД, *нек* седи Ко, *нек* баѐцу кад ја умрем Ла, кажи Лѐки *нек* се батѐли Мѐрѐ Лг, *нек* си жив С, *нек* сам жива Лу, *нек* су живи и здрави М, *нек* је сѐта година МК, *нек* дођу МО, кажи чѐвѐку *нек* продѐ МП, *нек* свѐче Са, *нек* мѐси шта ђе Су, *нек* ми каже Т, *нек* ти каже У, *нек* су тѐ Ш;

б) дүвај нека оживи Вр;

сад нека имаш не знам како куну нико не да т уведѐ А, нека иде бестрага и гројзе д убийеш дѐте Вр, Бог нека и чува Го, и нека остане тунѐ Ко, а ова мѐја пријатељица нека остане ту ко теб Лг, па нека иде и он дѐте Ли, нека опрѐсти Бог М, ако неће да ме врну да учим занѐт, нека увѐтим јектику и нека умрем Мх, ка ху д умрем, нека умрем Са, нека обукуну Р, ма нека иде у врага Т.

УЗВИЦИ

5.82. У спонтаном разговору, не тежећи исцрпности, забележели смо, поред већег броја словенских узвика (*а, ала, ам, ау, е, еј, гле, ију, ју, јао, ма*) и неколицину балканског порекла: *ајд(е), ај, бре, море, мори* и *чик*. Спектар и нијансе значења веома су богате, а ми ћемо овом приликом указати само на неке, јер би нам за сва био потребан и шири контекст. Грађу ћемо анализирати по азбучном реду узвика, а не по семантичким групама.

1. Узвиком *а*, било с акцентом или без њега, а с речном *јес* говорник нам сугерише да се тог тренутка сетио нечега: *а, јес С, а јѐс*, имам једну маћку У.

2. *Хајде* је балканизам турског порекла (Скок ЕРХСЈ). На нашем терену има различите фонетске ликове: *ајде, ајд, ај, и ајдело, ајдеиѐ* и *ајиѐ*. Њима се најчешће изражава:

а) подстицање на неку радњу: *ајде* Др Ку Ла МП Р У Ш, *ајде* дик се, каже, дѐда умро и пѐче да плаче В, каже, затвори и *ајде* са мном ВО, *ајде* пушти свиње Ву, *ајде*, реко, дѐшо Гр, *ајде* плати Др, *ајде* пођи са мном Ко, *ајде* нека ви је срѐтно Ла, *ајде* цѐпај тѐ М, *ајде*, брѐ, дођте МП, *ајде* дик се прейти судови Мх, *ајде*, дѐдо, причај ни П, *ајде* води краве С, *ајде* зајено да посадимо Са, *ајде* попиј Ш; ел такѐ, *ајд* јѐди па иди ВД, *ајд* иди ја ху да дођем Вн, *ајд* ја д идѐм Лу, *ајд* изиђи У; *ај* сад причај Би, *ај* д идѐмо ВД, *ај* нека ме докле могу да трпим ху да трпим Вр, *ај* да пијемо Лг, *ај* пијни Мх, и *ај* да с опрѐсти са сви нас Р, *ај* пѐз дѐмо на прошѐвину Рд, *ај* кажи Се.

б) Међутим, ови облици могу означавати и саме радње:

„дођи“: *ајде*, сине, дѐд свирај Бд, *ајде* ја ху ти покажем Ла, *ајде*, гѐспођо, сѐдите вамо код нас Ла, *ајде* немѐ да чују комшије ѐд, *ајде* Лг, *ајде*, Живораде, да јѐш Р, *ајде* лѐзи у собу У; *ај* да лѐгнеш ѐвдѐнака Р;

„иди“: ал није било ка сад кѐла него вољуска кѐла па увѐти па *ајде*, *ајде* у Дубѐну па се венчамо МО; упртиш лѐнце, кѐрпе и *ајд* у Гај у њиве А, кака свѐђост, узимај мотику па *ајд* на њиву Вн, мѐтем на кѐла па *ајд* у њиву Ко, *ајд* ми, *ајд*, *ајд* дођемо кунѐ Мх; покупили и *аји* ДД, увила дѐте и *аји* кунѐ Ск; ѐ мало сумрачак, *ај* кунѐ Ку;

„дај“: *ајде* прѐви испраћај унѐку, отишо у војску Вн, *ајде* ја кѐљи, рѐди Ла;

„уради“: ти *ајде* како он каже па се не бѐј Го.

в) Овај узвик, или боље рећи неправилан глагол у императиву, може имати и наставке у множини: *тасте, ајдемо*, каже, код Симчу да тражимо Олгу Вн, *ајдемоџака* кѹћи Др; *ајдемоџе* Др, *ај*, *брѣ*, Чѣдо, *ајдемоџе* да бѣгамо Бд; него *ајџе*, каже, гѣр на збѣр Лу, *ајџе* кѹћи У.

3. Изузетност нечега изражавамо узвиком *ала*: *ала* је *лѣпа* У.

4. Приликом одобравања уз речцу *дакако* може се чути и узвик *ам*: *ам дакако* Мх.

5. Узвиком *ау* говорник показује своје изненађење: *Ау*, да си ми тѣ казала, ако те толико волим, ја би те ѿма оставио у цркву и оставио би свѣтови и побѣго би У.

6. Узвик *брѣ* је балканизам грчког порекла (Скок 1972:456, под *море* 2). Њиме се углавном обраћамо неком и то:

а) с упозорењем: *ај*, *брѣ* Чѣдо, *ајдемоте* да бѣгамо Бд, етѣ и, *брѣ* Швабѣ Бд, *брѣ* Душане ВО, немѣ, *брѣ*, да не побие човек цабе Ло;

б) с молбом, подстицањем: *кажи* ми, *брѣ* сѣнко Ла, *ајде*, *брѣ*, *доћте* МП, *узни брѣ* Са;

в) с претњом: не цапај, *брѣ* Мх.

Овим узвиком може се изразити:

г) одушевљење: ка доћеш, па увидиш њѣве, *брѣ* Го, ѣне свѣ раду и краву да помѹзе и свѣ, *брѣ*, ако е ѣна завршила тѹ школу Гл;

д) неочекиваност: кад је било на раскрсѣницу, једна, *брѣ*, ѣвца бѣла кѣ снѣг изиђе пред мене Т.

7. Редуковањем императива *гледај* добијен је узвик *гле* којим се изражава одушевљење или се некоме указује на нешто: па *глѣ*, идѣм С, сѣмо *глѣ* Лг.

8. Узвик *де* може имати редулицирану форму *деде*, с партикулом *-р* *дедер* или с апокопом *дед*. У нашој грађи он најчешће има значење:

а) подстицања: *дѣ* мѣти, сѣне Бд, каже, *дѣ*, каже, тѣ мѣн да се лѣпо свѹчѣш Вр, *дѣ* покажи ми тѣ Гр, *дѣ* полако спусти нѣге Лг, *дѣ*, реко, тѣ Слађо, мѣн угѣди нѣшто Са, сѣне, *дѣ*, мајка ће те нѣси на лѣђа Се; *ајде*, сѣне, *дѣд* свѣрај Бд; *дѣдер* тѣ (рецитиј);

б) забране, противљења: *дѣ*, не дѣжите прашићу В.

Де употребљено иза императива има функцију партикуле којом се заповедна форма ублажује: *дај де* цаќ овѣмо С.

9. Богату палету значења има узвик *е* с једним од силазних акцената:

а) саглашавање: *ѣ*, *дабѣм* А;

б) супротстављање: *ѣ*, ја ѣћу тако Ла, *ѣ* ј. и тѣ тѣ, нѣма више, гѣтово је Р;

в) присећање уз појашњавање: *ѐ*, гумно, т \hat{o} су, рецимо, раније кресали гумно да врш \hat{u} коњи А, *ѐ*, т \hat{o} е, тад је било так \hat{o} са дрѐшеви, *ѐ* сат су изашли комбаји, с \hat{a} д је модерњије Гр. У овом примеру другим *e* изражава се супротност.

10. Узвиком *eј* успостављена је комуникација у којој је изречена забрана: *ѐј*, нем \hat{o} ј да п \hat{u} шите так \hat{o} Р.

11. Љутина, бес, неочекиваност или изненађење могу се изразити узвицима *ију* и *ју*: *иј \hat{u}* , реко, п \hat{u} ста, реко, батина, па т \hat{o} д \hat{u} зне ч \hat{o} век па н \hat{a} доват да бије ДД, *иј \hat{u}* , реко, црни \hat{U} глѐша, \hat{y} ди за Миру Антину; *ј \hat{u}* , Ангелина, ми потрошимо паприку Мх.

12. Запомагање или кукање изражено је узвицима *јао*, *к \hat{u} ку*: *ј \hat{a} о*, црни ч \hat{o} вече, зал п \hat{o} луди У; *к \hat{u} ку* м \hat{e} не ДД.

13. Узвик *ма* има више значења:

а) одобравање након љутње: *ма* \hat{y} ди, каже, к \hat{o} пај шт \hat{a} ме б \hat{r} ига МП, *ма* др \hat{z} жи кра \hat{v} у Ос, *ма* нек \hat{y} де \hat{u} врага Т;

б) молба након нечега: *ма* \hat{h} ути, м \hat{o} лим те МО, *ма* не б \hat{r} ините ви н \hat{i} шта за м \hat{e} не С;

в) изненађење, чуђење: *ма* нем \hat{o} ј ВО;

г) супротност од раније изнесеног: *ма* ј \hat{o} к Би Ли, *ма* не м \hat{o} г ја т \hat{o} Мх, *ма* к \hat{o} те п \hat{i} та за м \hat{o} мка, д \hat{a} ј да \hat{y} ма н \hat{e} што Гл, *ма* н \hat{e} ћ да г \hat{o} в \hat{o} ри Лу, *ма* б \hat{a} шка \hat{h} е да у \hat{m} ру Ба;

д) стрепња: *ма* нај \hat{h} е н \hat{e} ко Мх;

ђ) појачавање информације: *ма* н \hat{i} шта, н \hat{i} шта нити з \hat{e} ну ни н \hat{i} шта М, *ма*, каки, она т \hat{o} не в \hat{e} рује, ал т \hat{o} није д \hat{o} бро к \hat{o} не в \hat{e} рује Мх, *ма* шт \hat{a} да седим ца \hat{b} е Мх, *ма* с \hat{a} м да излету Су.

14. Данашњи узвици *море* и *мори* спадају у балканске грцизме. Облички су то Вск. м. и ж. р. м \hat{o} р \acute{e} и м \hat{o} р \acute{o} од придева м \hat{o} р \acute{o} с и м \hat{o} р \acute{o} „луд, луда“ (Скок ЕРХСЈ). У нашој грађи јављају се обе форме, али смо уочили да се облик *мори* јавља у ситуацији када се говорник обраћа углавном женској особи:

а) удаји се, *мори* Вн, \hat{a} ј, *мори* З \hat{o} ро, из \hat{u} ј ме Лг, шт \hat{a} ти је, *мори*, каже м \hat{e} н м \hat{o} ј м \hat{u} ж С.

Овим узвицима могу се изразити следећа значења:

б) подстицање на реализацију неке радње:

море, \hat{h} ути Бд ДД, *море*, ба \hat{c} ите т \hat{o} Р;

мори, \hat{y} ди, реко, та \hat{m} Вн, удаји се, *мори* Вн, \hat{a} ј, *мори* З \hat{o} ро, из \hat{u} ј ме Лг, *мори*, \hat{y} дите ви У;

в) појачано засведочавање, истицање:

море, ј \hat{e} ли смо више проју него л \hat{e} ба Го, *море*, видела сам ДД, *море*, н \hat{i} су ов \hat{o} Р \hat{u} си ДД, *море* тр \hat{e} ба, д \hat{e} те Ко, *море*, м \hat{o} же Р, *море*, \hat{y} ма п \hat{o} со Р, *море* м \hat{u} ке биле Р;

мори, што сам вѣдла једног лѣпог мѡмка У;

г) чуђење:

море, шта је тѡ П;

шта ти је, *мори*, каже мѣн мѡј мѡж С; *мор* каки МО.

д) обраћање: *јел*, *мѡри* Се.

15. Узвик *чик* је турцизам и буквално значи „изађи“ (Шкаљић ТСХЈ), а у нашем примеру њиме говорник подстиче саговорника на реализацију радње исказане императивом: *чик* отидни, ја н идѣм, а *чик* тѡ отидни Мх.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

6.0. У овим разматрањима утврдићемо заједничке и диференцијалне особине у облицима испитиване зоне. Такође ћемо утврдити степен блискости с К-Р и другим околним говорима.

ЗАЈЕДНИЧКЕ ОСОБИНЕ:

У речима с деκлинацијом

6.1.1. У Вск. м. р. у експанзији је наставак *-е* (4.1): *Бѡже, сѣриче; кѹме, бра̃ше; дѣвере, Милоше, прѣјашеље*. Наставак *-у* ретко се среће (4.2): *прѣјашељу, ко̃њу, ора̃чу*, али и *рѣжисеру, ма̃нгују*.

6.1.2. У Исг. м. и ср. р. уопштава се наставак *-ом* (4.4. и 4.52а): *са му̃жом, с ђцом, кључом, ѿш̃и ко̃шом; са Ђорђом, чекѣћом, са рѣзбојом, ѿшиш̃ѡљом, са ко̃њом; са грѡжђом, ко̃љом, гра̃њом, прѣћом; са гво̃зом, са прѣшиш̃ом*. Ретки су примери с наставком *-ем* и углавном су везани за говор млађих (4.5. и 4.52б): *кра̃јем, но̃жем, све̃цем, ѡјасачем, ѿш̃тем; са грѡжђем, са здрав̃љем, са зна̃њем, са ѿла̃ћањем*.

6.1.3. У множини једнословних и двословних именица на (некада) мек сугласник господари наставак *-ев* (4.7.1 и 2): *зма̃јеви, жѹљеви, ѿа̃њеви, му̃жеви, ви̃цeve, кључеве, мише̃ви; чѹкљеви, буб̃њеви, у̃јцеви, ја̃рчеви; слѹчајева, салашеве*.

6.1.4. У Гпл. најчешће се јавља наставак *-а* (4.11): *бра̃ваца, бикѡва, да̃на, мину̃ша, из Вѹчковића*. Наставак *-и* везан је за ограничен тип лексема којима се у конструкцији с бројем изражава нека мера или количина (4.12): *седам а̃ри, дѣвет месѣцѣй, ѡсам са̃иш̃и, пѣт ѿш̃иш̃и*, али и: *през љѹди, пуно мрѡви, прѣјашѣље̃й; виногра̃ди, чоко̃ш̃и, бре зу̃би*) и ретко у *ш̃и Сѣмѣи*. Наставак *-ију* исто је везан за ограничен круг лексема (4.13): *Власѣју, гостѣију, нокѣију, миши̃ју, пра̃цију, прсѣију*. Наставак *-у* забележен је само једном: *пѣ-ше̃ сѣрѹкѹ*. И именице ср. р. имају углавном исти инвентар наставака у Гпл. (4.53): *зрна, месѣа; код гѡведи, ѿѣш̃ ко̃ли, сас лѣђѣй, из ѿш̃иш̃и, о[ѡ] црѣви̃; очѣју, уш̃ѣју*.

6.1.5. У Апл. јавља се наставак *-е* (4.14), али и *-и* (4.15), ако облик с овим другим наставком не сматрамо резултатом синкретизма множинских падежа: (в)

6.1.21. Ови хипокористици ретко се јављају с /^h/ акцентом (4.31): *Дџа, Жџа, Тџџа*, о[^hд] *Тџџе*, мрзео *Тџџу, Тџџи, о Тџџи; Тџџо*, прѣ *Тџџа*, пџџу *Тџџа*, каџи *Тџџу*.

6.1.22. Именица *ујак* има неколико морфолошких варијанти (4.32): *ујак, уј-ка, ујац* (чешће у моравским селима) и само једном *ујо*.

6.1.23. Име свеца који се слави 16. новембра јавља се у ж. и м. роду, што је ређе (4.33): (а) *Бурђица, до Бурђице, на Бурђицу*; (б) *Бурђиц, славу Бурђица*.

6.1.24. Властито име *Александар* може да иде и по *а*-промени (4.34): (а) рањен *Алекса̀ндра, Алекса̀ндри, донели Алекса̀ндру*; (б) има́м слику краља *Алекса̀ндра*.

6.1.25. Вишесложна имена, обично грчког порекла, у Нсг. завршавају се на *-ије* и мењају се по обрасцу именица м. р. и на *-ија* и деклинирају се као именице ж. р., што је ређе (4.35): (а) *Алѝмџије, сла́вим Јелисија, Теодосију да̀о*; (б) *Алѝмџи-ја, сла́ви Алѝмџију*.

6.1.26. Мушка имена на *-оје* ретко кад прилазе именицама *а*-промене (4.36): (а) *Бла̀гоје, на то̀га Бла̀гоја*; (б) *Сџџаноја*.

6.1.27. Имена типа *Милџоје /Милџој* чешћа су у првој варијанти (4.39).

6.1.28. Именице типа *Раде, Миланче* у косим падежима и облицима при- својних придева имају проширење *-и-* (4.40): (а) *Ра̀деџа, Ра̀деџу, Милеџовога*; (б) *од Миланчеџа*, али *Ђорџу, Ђурџа*.

6.1.29. Именице *хлеб* и *лук* најчешће се јављају с партитивним наставком *-а*, затим с нултом морфемом и веома ретко с проширењем *-ац* (4.41): (а) *лѣп лѣба, бѣли лѣка*; (б) *у̀змено лѣб, лѣк да посѣјеш*; (в) *лѣбац, лѣкац*.

6.1.30. Именица *новац* има само јединске облике (4.43): *но̀вац, до̀ста но̀вца*.

6.1.31. Именица *кукуруз* у Г углавном има сингуларске форме (4.44): *ша̀ку кукуру̀за*, али ретко и: *а̀мбар кокуру̀за*.

6.1.32. Именица *очѝнци* има и једински облик *очѝњак* (4.45).

6.1.33. Неки ојконими мењају број или/и род (4.46): *за Ка̀рловци* (Карловац у Хрватској), у *Ра̀џару* (Ратари), *Пѐскџи* (од градивне именице *џесак*), ка *Кџлару* (*Кџлари*, до *Кџлара*, у *Кџларе*), *Сара̀брац*, и[з] *Сара̀брца* (*Сара̀брци*, у *Сара̀брце*), *Милошѐвци*, у *Милошѐвце* (*Милошѐвац*), овџ садашње *Ра̀дѝнци* (*Ра̀дѝњац*), из *Ша̀линце*, у *Ша̀линци* (*Шалинац*), *Јџдрен*, од *Јџдрена*, на *Јџдрену* (ула̀зно у *Јџдрени*), у *Ковѝље* (*Ковиљ*).

6.1.34. Неке именице м. р. мењањем деривације прилазе именицама ж. р. (4.47): из *џи́се, биџи́кла* и ретко *биџи́кл, буџи́ка* (*буџи*), *зџња* (*зџу*), *ђџрма* и чешће *ђџрам, диџи́те* (*идиџи́ти*), *ис ка̀бле*, али и *ка̀ба̀о, ис ко̀нке, кро̀с ко̀нку* (*го̀нак*), *ко- ча̀њака*, али и *коча̀њ, крча̀га* (*крчаг*), *манџвра*, али и *манџвар*, *муџкаџи́ла* и *муџка̀- ти́ло, осџлка*, али и *оса̀ћ и оса̀ће*; у *ђошкџ јџдну / џошак / она̀ј џо̀и / у џо̀ше, џу̀лу̀- ска*, али и *џу̀лу̀з, ха̀мбург* (*хамбург*), *џџкла* (*џџкли*), *нѝкаку ишеку* (*ишек*), у *иџи́- ци* (*иџици*), по̀стимо срѐду и *иџи́ку*. Када је исти парадигматски индикатор, тада је олакшан пут к промени и конгруенцијског: *ѝџна иџи́јац, јџдна у̀жсас, нѝкака фџд- бал*.

6.1.35. Многе именице м. р. не мењају род (4.48): *нѐки а̀уџи́о, џи́ај мџи́н, џе- ри́нач, ра̀џи* итд.

6.1.36. Деминутивно значење именица м. р. на *-ић/-чић* преузимају оне средњег рода на *-че* (4.49): *асѿѿлче, ланче, јелѿче, коњче, лонче* и ређе *асѿѿлић, ланчић*.

6.1.37. Именице којима се означава сродство или титула ако се нађу уз властито име, губе свој акценат и постају индеклинабилне (4.50): виђи се *краљ-Алекса́ндра сли́ка, ку́ма-Свѣ́тии, чика-Ми́тио*.

6.1.38. Формант *-еи-* појављује се код именица ср. р. које у стандарду не проширују основу (4.57): два *зрне́иша, с кри́ле́иша*, без *оке́иша*, пола *сти́кле́иша*, два *уве́иша, са челе́иша*.

6.1.39. Именице ср. р. с проширењем *-еи-* имају најчешће суплетивну множину на *-ићи*, ретко на *-ад/-ади* и само код неких именица на *-ци* и на *-еиша*, као и на *-је* (4.58): 2а. *бури́ћи, дугми́ћи, праси́ћи, 2б. асѿѿлчи́ћи, гу́чићи, лончи́ћи, 2в. звончи́ћи; 1. бурад, јагњад / буради, јагњади, на́зимади; пет назима́да, ма́ли прѿца́да; 3. јагањци, прѿци, прѿјци, иѿоци; 4. ле́ка дрвѿи́ша, и́мáло дрвѿи́ша; 5а. бурѿе; 5б. гво́зђе, дрвѿе иѿре́је*.

6.1.40. Именице ср. р. с проширењем *-ес-* имају посебна значења (4.61): *небе́са* „небески свод“, *чудо́са* „збир натприродних, невероватних и необичних радњи“.

6.1.41. Збирне именице најчешће се творе помоћу суфикса *-је* (4.63): *грѿ́же, грѿжѿе, вла́ће, зе́ље, кле́ње*. Будући да означавају множину, ове именице добијају и плуралске наставке и одредбе (4.63): (а) *печу́ корѿи́њи, уплетѿно прѿѿи́ма, на ра́мењима; (б) и́а грѿжѿа, ору́жа; (в) ве́лики багрѿи́њи, овѿ камѿи́њи*. Само код три именице забележена је збирна множина на *-иње/-иња* (4.64): *зверѿи́ње, мушкари́ње / мушкари́ња, женскари́ња*.

6.1.42. У односу на стандардни језик број именица које имају само множину увећан је још за једну *крило/крила*, која може имати оба броја (4.65): *се́ла сам јом у кри́ла*, али и *ме́тем у кри́ло*.

6.1.43. У употреби су и именица *јаје* и *јајце*, при чему је ова друга знатно ређа (4.67).

6.1.44. У нашој грађи нема потврда за именице *говече* и *говедо*, али бележимо следеће облике: (а) држали смо *говѿда*; (б) *говѿду те́ра*; (в) *од гѿведи, з гѿведима*.

6.1.45. Именица *дно* не јавља се с непостојаним *-а-* (4.71): *на́ дно, до дна́*.

6.1.46. Поименичен придев *слајко* мења се по именичкој *о-*промени (4.72): *слајко́, ма́л слајка́, по́служе слајком*.

6.1.47. Именица *вече* једино у поздраву има конгруенцијски индикатор м. поред уобичајеног ср. р. (4.74): *добарвѿче*, али *добровѿче, јѿдно вѿче*.

6.1.48. Именица *ђувече* мушког је рода на нашем терену (4.74): *јѿдан ѿвѿек, ѿвѿеч*.

6.1.49. Ојконим *Трновче* јавља се углавном у ср. р., а само једном у м. р. (4.74): *у Трновцу*.

6.1.50. Именица *ћемане* има облике сва три рода (4.74): *и́а ѿма́не; и́и ѿма́ни; би́ле ѿма́не*.

6.1.51. Именица *брвно* прелазе у ж. р. (4.75): *и́а брвна́, и́реко и́ѿ брвне, на и́у брвну*.

6.1.69. У ограниченом кругу лексема уз бројеве факултативно се јавља и наставак *-е*, пореклом из НАнл. а подржан конструкцијом с Гсг. (4.86): *двајз баи́ке, пѣт го́дине, ђсам сѣдѣи́не*.

6.1.70. У ДИпл. јавља се само наставак *-ама*, а у Лпл. и *-а*, будући да је дошло до синкретизма овог падежа и генитива (4.87): *дајемо кра̀вама, удара баи́и-нама, по авли́јама*, али и: по *ливада, у цо̀кула*.

6.1.71. Број именица с маркираном множином знатно је чешћи него у м. и ср. р. (4.88): 1. увек у мн.: *бу̀се, ја̀сле, на̀ђе* итд. 2. поред чешћих плуралских срећу се и сингуларски облици: *верѣе*, али и *верѣгу; вѣле*, али и *вѣла; рогу̀лама*, али и *рогу̀ља; грабу̀ље*, али и *грабу̀љом; грабу̀љице*, али и *грабу̀љица; колѣчке*, али и *на колѣчку; кочи́је*, али и *пўна кочи́ја; че́зе*, али и *че́зу* итд. 3. имен. које се у одређеном контексту чују: (а) у једнини: *био у колѣи́цу, макарѣна, у ти́рињу*; (б) у множини: *раду конѣи́ље*, имало пруге у Јајинцима, *вучу сла́ме* итд.

6.1.72. Збирне именице добијају и множинске облике (4.89. и 4.90): (а) *бра̀ћа, бра̀ћама; деѣ́а, деѣ́ама*; поред (а) *бра̀ћа, бра̀ће, бра̀ћу, бра̀ћо; деѣ́е, деѣ́ци, деѣ́у, деѣ́о, са деѣ́ом*.

6.1.73. Колективне имен. ж. р. творе се суфиксом *-ија* и јављају се у једнинским и множинским формама (4.92): (а) *женскади́ја, пиладѣи́ју*; (б) *џви га̀дије, то су најве́ће џогани́е* итд.

6.1.74. Именица *снаха* има три варијанте деклинационе основе (4.93): (а) *сна́*; (б) *сна̀ва*; (в) *сна́ја* (најчешће).

6.1.75. Именица *маћеха* има следеће фонетско-творбене варијанте (4.94): *ма́ћа, ма́ћуку*.

6.1.76. Именице с кореном на *-г* и *-к* и деминутивним суфиксом јављају се с алтернацијом и без ње (4.97): (а) *ножѣи́ца, кру́чица, ручѣи́ца*; (б) *ва̀гица, ногѣи́цу, ручѣи́цу*.

6.1.77. Функцију деминутивниог *-ица* преузима суфикс *-че* (4.98): *гомѣлче, кашѣче, сѣйче* итд.

6.1.78. Именица *вођ(а)* мења се по *а*-деклинацији (4.100): *пра̀вни во́ђ, во̀ли во́ђу, дѐловођа*.

6.1.79. Код именице *свиња* ретко се у Нпл. среће наставак *-и* (4.102): имало сам *сви́њи*, да не прѣђу *сви́њи*.

6.1.80. Имена држава на *-ска, -чка* могу (4.103): (а) да чувају облике придевске промене: у *Фра̀нцуском, у Фра̀нцуској*; (б) да чувају облике *а*-деклинације: *из Не́мачке, у Не́мачки, у Фра̀нцуску*; (в) да с предлогом у у АЛсг имају неутрумски облик *-ско, -чко*: у *Не́мачко, у Фра̀нцуско, у Ту̀рско*.

6.1.81. Неке именице ж. р. прешле су у ср. р. и обрнуто (4.104): (а) *крѣсло* (креста), *са̀јло, шѣ́гло, шѣ́гло, шѣ́ало*; (б) у *Кр̀сно Ма̀ло*, али и *из Ма̀ле Кр̀сне*; (в) *шѣ́о се́ло Се́она, у Се́ону*, али и *Сеоне* (званични назив).

6.1.82. Због продирања аналитичке деклинације, у Исг. именица старих *и*-основа ретко се срећу облици типа (4.105): *ми́шљу, са вла́ићу; са кр̀вљом, са сѣ́лом*.

6.1.83. У Гпл. именица старе *и*-промене јављају се два наставка (4.106): (а) *-и болѣсѣи́, ва́ши, кокѣши́, че́ви*; (б) *-ију кокоши́ју, косѣи́цу*. Овај наставак се среће

6.1.93. Именица *груди* у предлошким конструкцијама може да има и једнински облик *груд*, а иначе је обична у множини (4.117): *у груд удари*, али и *у грудди*, *грудди* прочисти. Плуралија тантум је и именица *Благовести*.

6.1.94. Код личних заменица 1. и 2. л. сг. и заменице за сва лица дошло је до једначења $\Gamma = \text{Д} = \text{А} = \text{Л}$ (4.118): *мѐн(е)*, *мѐн(е)*, *мѐне*, *мѐн*; *шѐб(е)*, *шѐб(е)*, *шѐбе*; *сѐб(е)*, *сѐб(е)*.

6.1.95. У Исг. не среће се форма *с мноом* (4.118.4): (а) *с мѐне*, *с шѐбе*; (б) *зà мноом*, *сà мноом*.

6.1.96. Рекција појединих глагола дозвољава унотребу и дативских и акузативских енклитика, али су ове друге на нашем терену обичније (4.119.2): *жãо ме*, *йа ме мило*, *да тѐе мило*, и што *ме чũдо*, нећу да *тѐе лажем*, *нũду ме*.

6.1.97. Акузативске форме употребљавају се уместо дативских (4.119.3): *дà ли ме вѐрујѐте*, *ниј ме шѐшко*, *кад ме нѐки нѐшто йрãжи*, *кãже ме*, али и *зãузели ми да и[М] прйчам*, *йййај ми штã ðѐш*.

6.1.98. У Дпл. личне заменице 1. и 2. л. пл. могу имати дуже и краће наглашене облике (4.120): (а) *нãма дõђу*, *посõлте вãма*; (б) *па и нãм упãлили*, *па ћу јã вãм да дãм пãре*.

6.1.99. У Дпл. знатно су чешће енклитике *ни*, *ви* од *нам*, *вам* (4.121): (а) *дошõ ни Бõжић*, *да ви кãжем*; (б) *штã нам фãлило*, *нисам вам дõ*.

6.1.100. У Апл. јављају се следећи енклитички облици за 1. и 2. л. пл. (4.122): (а) *да нас вõди*, *јã би вас молйла*; (б) *тũ не стйгли*, *да ве ожѐним*; (в) *извãду ни из ãпсе*, *кãко ви гãзда рãни*.

6.1.101. У Ипл. срећу се само облици на *-ма* (4.123): *за нãма*, *за вãма*.

6.1.102. Лична заменица 3. л. сг. м. и ср. р. може да има дуже и краће наглашене облике (4.124): 1. у ГАсг. (а) *њѐга*, (б) *њѐга* (в) *њѐг*, *њѐг*; 2. у ДЛсг. (а) *њѐму*, (б) *њѐму*, (в) *њѐм*, *њѐм*; 3. у И(Л)сг. (а) *за њйме*, *на њйме*, (б) *с њйм*, *йо њйм*, (в) *с њйменака*.

6.1.103. У Д(Л)сг. личне заменице 3. л. ж. р. велика је шароликост и наглашених и ненаглашених облика (4.125): 1. (а) *њõм* је дãо, (б) *опãла јом кõса* (уп. карту бр. 4), (в) *син њõм једãн трѐћа гõдина*; 2. (а) *јã њõј кãжем*, (б) *свѐ јој спрѐмн*; 3. Енклитика *ју* нешто је чешћа у источнијим пунктовима: *дãду ју лѐба*; 4. Енклитика *је* забележена је само једном: *да је тõ бйде рãдосно Бд*; 5. Ретко се чује енклитика м. уместо ж. р.: *не дã му õтац (ћерки) Др*, *õна је стйгне и ўзме му јãјца Ш*; 6. Реликтни облик *гу* налазимо само у Р и Су (код „Бугара“): *мãјка гу Српкиња*; 7. Једном је забележен акузативски облик у дативској конструкцији: *а њũ је õтац погйно*.

6.1.104. У Асг. енклитички облик личне заменице ж. р. скоро је редовно *је*, а изузетно ретко *ју* и *гу* (4.125.3): (а) *не вõлим је*, (б) *сãд ју скõро прѐдо брãту*, (в) *што гу јã вйше вũчѐм*, *õна се свѐ вйше затѐже*.

6.1.105. У Г и Апл. наглашен облик је *њй*, а енклитике су *и*, *ји*, *ги*, *гу* (4.127): (а) код *њй*, (б) *срãм и бйло*, (в) *пõјйм ји*, (г) *данãс ги чũвам*, (д) *тй си гу узѐо мõе ствãри Р*.

6.1.106. У ДИЛпл. наглашен облик гласи *њйма*, а енклитике у Д су (4.128): (б) *ни ил лãко*, (в) *јã јйм кãжем*, (г) *јã сам и кãзãла*, (д) *умрла ји бãба*, (ћ) *дãм ги да јѐдũ*.

6.1.107. Упитно-односна заменица за лица гласи (4.129): 1. (а) *дѣ ко ђће*, (б) *кѡ те пита*, (в) *кѡ за мѣн пѣтѡ дѣ л ја ѣмам дѣ л нѣмам*; 2. (а) *кѡј знѣ*, (б) *кѡј знѣ*; 3. (а) *кѡ је бѡљн*, (б) *па знај тѣ ку*, (в) *куј знѣ*, (г) *куј тѡ прѣча*.

6.1.108. Ова заменица у косим падежима има дуже и краће облике (4.130): 1. у ГА знатно су чешће форме с финалним *-а*: (а) *до кѡга је кривѣца*, (б) *куј е кѡга*, (в) *кот кѡг ђћеш*; 2. у Д су чешћи краћи облици: (а) *штѣ кѡме трѣба*, (б) *штѣ кѡм падне*, (в) *па кѣм љу*, *па комѣ да дѣм пѣре*.

6.1.109. Неодређена заменица с *ко* гласи (4.131): (а) *нѣко сѣче*, (б) *нѣки зовѣ*, (в) *ѣонѣки сѣјо*. У косим падежима чешћи су краћи облици, нарочито у Д: (г) *нѣком плѣтили*, *дѣј нѣким*; да *плѣти нѣког*, *ѣонѣког* мѡж да вѣднѣш, (д) *тражи нѣкога*; да је *дѣш нѣкоме*.

6.1.110. Одрична заменица јавља се у две варијанте (4.132): (а) *нѣко не сѣје*, (б) *кад нѣма нѣки*; (в) у ГА чешћи су дужи облици: *нѣма нѣкога*, али и *нѣко нѣког* не трѣпи, (г) у Д су скоро искључиво краћи облици: *немѡј да дѣјеш нѣком*, али и *немѡј да нѣкоме ѣзнеш*; *нѣким* не прѣчам.

6.1.111. Структура ове заменице у комбинацији с предлозима не мења се (4.133): *за нѣкога*, *с нѣким*.

6.1.112. Заменица *свако* у Н има три облика (4.134): (а) *свѣко ѣма свѡј ѣѡд*, (б) *свѣк свѡјом кући*, (в) *свѣки за сѣбе*, (г) у ГА преовлађују дуже форме: *ѡѣ свѣкога*, али и да помѡгнем *свѣког*, (д) а у Д краће: *свѣким* је дѣо, *ја свѣком* честѣтам, али и *мѡраш свѣкоме* да угѡдиш.

6.1.113. Заменица *шѣѣа* чешће се јавља од *шѣѡ* (4.135): *шѣѣа* сте се сѣгрѣли, али и: а *шѣѡ* тѣбенака фѣли.

6.1.114. У А је искључиво *шѣѣа* (4.136): (а) *шѣѣа* нѡснѣш, (б) *ѣма шѣѣа* да јѣ, (в) *зѣ шѣѣа* гѣне, (г) *нѣ шѣѣа* си носѣла пѣће, *ѣ шѣѣа* да јѣмо, *ѡ шѣѣа*.

6.1.115. Заменица *шѣѡ* чешће него *шѣѣа* има значење „зашто“ (4.137): (а) *шѣѡ* бѣгаш, (б) *ма, шѣѣа* да седѣм ѡѣбе. (в) Само заменица *шѣѡ* има значење „зато што, јер, пошто“: *плѣчу шѣѡ* нѣ да остѣне.

6.1.116. У релативном значењу скоро искључиво се појављује *шѣѡ* (4.138): (а) *мѣјстор шѣѡ* врѣшѣ, (б) *нѣћве шѣѡ* мѣсѣмо лѣб. (в) *Шѣѡ* може бити синоним с *какав*: *ѣмам нѣраза шѣѡ* га нѣма, (г) заменице *шѣѡ* и *шѣѣа* могу се употребити и без корелата: *ја сам ти испрѣчала шѣѡ* сам знѣла; *шѣѣа* сам дѣо старѣје ѣрке, дѣћу и ѣѡј.

6.1.117. Овим заменицама се изражавају и следећа значења (4.139): (а) изlišност, непотребност нечега: *шѣѣа* ѣе му лѣсѣца, *шѣѡ* ѣе ѣѡм тѡлка дѣца; (б) чуђење „откуд“: *шѣѣа* ја знѣм, (в) истицање: *шѣѣа* нѣсам дѡбила, (г) време „кад“: ѡн сѣмо ѣма трѣ пѣра одѣло *шѣѡ* је ѣшо у Швѣјцѣрску, (д) нема се другог избора: *шѣѣа* љу, сѣмо здравље, (ѣ) „како“: *јѣ, шѣѡ* је родѣла (воћка), (е) „какав“: *ѣто вѣнш шѣѣа* су Срѣби, (ж) „колико“: *штѣ кѡшта*, мнѡго смо, сѣне, рѣдили, прѣтѣрали смо *шѣѡ* смо рѣдили, (з) „где“: *ѡвде шѣѡ* ми је сѣд ѡвѣ старѣји сѣн, *тѣ* е бѣо...

6.1.118. У прилогу *зашѣѡ* срећу се обе заменице (4.140): (а) а нѣ знамо *зѣшѣѡ*, (б) за ѣѣга дѡшли, а нѣ зна *зѣшѣѣа*.

6.1.119. Заменица *шѣѡ* има шири дијапазон употребе и срећемо је (4.141): 1. у неодређеној заменици *нѣшѣѡ*, 2. у сложеним везницима: (а) супротнѡг: *ѡна*

ми пише, али латиницу, *само ишћо* сам ја знао, (б) временског: бн *само ишћо* га завршио, ... ђма запошљење добио, (в) и узрочног значења: тат сам постила *ишћо* не радим ништа; а нћ ми је најтежа, *затио ишћо* сам сама; осумњичени сам био *по-ишћо* сам гласао Љотића, 3. у саставу речца: више ју дам *нег ишћо* треба, наложимо ватру *ка* и *маи ишћо* наложи.

6.1.120. Заменица *ишћа* среће се (4.142): 1. у одричној заменици *нишћиа*, *нишћи*, *ниш*, 2. у заменици *ишћиа*, 3. у заменици *којешћиа*, 4. у заменици *сваишћиа*, 5. у изразима *макар ишћиа*, 6. у изразима *ишћиа било*, 7. у изразима *ишћиа ко(ј)/кџј*, *кој ишћиа*.

6.1.121. Заменице *ишћо*, *ишћа* и оне изведене од њих у косим падежима имају следеће облике (4.143): 1. у Г: *о[д] чегга*, али и: па *ишћиа* се сѣхам; *нечегга* има тџ; од *ничег*; без *ичегга*; 2. у И: *нема чим*, *не знам чимѣ*; *ничим*; *ничим*; 3. у Ј: *о чѣму*; *о ничим*.

6.1.122. Употреба предлога уз заменицу *ишћиа* углавном не утиче на њену структуру (4.144, за замен. *нико* в.т. 4.135): (а) *без нишћиа*, *од ничег*, *с ничим*, *о ничим*, (б) *ни за ишћа*, *ни ш чим*, *ни у чѣму*.

6.1.123. У грађи нису забележени примери типа *когод* и *ишћогод* (4.145), већ само: (а) *ко год* је рођен... (б) *узнеш ишћо год* ђнеш. Ово последње значење се може исказати и само наглашеном заменицом *ишћа*: *мож да радиш ишћиа* ђнеш.

6.1.124. Систем деklinације захватио је процес аналитичког изражавања падежних односа (4.145а): (а) партитивни генитив: *пѣт кила шећер*, *пѣрче ироју*, али и *цак слама*, *сѣло пуно чѣшници*; (б) генитив с предлозима: *од брдо до брдо*, *оџ кџћу*; (в) инструментал с предлогом *с*: *сас онѡга млаћегга*, *свађала се с пѣку жѣну* (социјатив); *с онај вршињик* *поклѡпиш*, *з дрвѣну каишћу* *јѣла* (средство); (г) остала значења: *нешто ниј му сас нѡгу добро*, *вичу по мене*.

6.1.125. У заменичко-придевској промени добро се чувају наставци меке промене (4.147): 1. у Нсг. ср. р. (а) *врџе* *јѣло*, *није бѡље*, *нисмо лѡше*, *мѡе* *врѣме*, *ишће* *мѣсто*, (б) *врџо* *вино*, *лѡшо*, у *ишћо* *колѣно* (ретко); 2. у Г(А) сг. м. р. и Гсг. ср. р.: (а) *врџѣга*, *млаћегга*, *мојѣга*, *којегга*, *ишћегга*; (б) *дивљѡг*, *крајњѡг* (веома ретко).

6.1.126. Присвојни придеви на *-ев* чешће чувају старије стање (4.148): (а) *Бурђевеић*, *Миљојев*, *љѡишћеваци*, *ѡчево*; (б) *Бурђовдан*, *мѡжова*, *синѡѡв* (ретко).

6.1.127. У Г(А)сг. заменичко-придевске промене чешћи (2:1) је наставак *-ога /-егга* од *-ог/-ег* (4.150): 1. *бѣлога*, *мѡга*, *јѣднѡга*; 2. *бѣлог*, *мѡг*, *јѣднѡг*.

6.1.128. У ДЛсг. заменичко-придевске промене скоро је свугде уопштен наставак *-им* (4.151): 1. датив: (а) *ѡчим* *лекарѡу*, *ишћим* *нѣгѡвим* *сѣну*, *јѣдним* *чѡвѣку*; (б) *млаћим*, *мојим* *браћу*; 2. локатив: (а) *на бѣлим* *кѡњу*, *по нишим*, *у јѣдним* *ваѡну*; (б) *на бѡљим* *мѣсту*, *у мѡјим* *живѡту*, *у ишћим* *рѡзреду*.

6.1.129. Знатно је мањи број примера с наставцима *-ом*, *-оѡе*, *-ѡм* у ДЛсг. заменичко-придевске промене м. и ср. р. (4.152): 1. *-ом*: датив: *Миљићевѡм* *ѡцу*, *мѡм* *сѣну*, *јѣднѡм* и *дрѡгом*; локатив: у *Мѡлом* *Гѡју*, у *ишћом* *Прѡвом* *сѡѡишћѡм* *рѡту*; 2. *-оѡе*: датив: *мѡѡе* *браћу*, *дрѡгоѡе*; локатив: по *ишћѡѡе* се *пѡзнаје*; 3. *-ѡм*: датив: *мѡјѡѡе* *браћу*, *најсѡишћѡјѡѡе* *унѡку*, али и *веома* *ретко*: *љѡнем* *стрицу*, *ѡвѡм* *пѡсѣнку*, *ишћѡѡм* *душѡту*; локатив: у *нашѡм* *ѡтару*, у *ишћѡѡѡм* *рѡзреду*.

6.1.130. У ДЈсг. заменичко-придевске промене ж. р. (4.153) срећу се наставка: 1. -ом: датив: *младом* жєни, *мдојом* баби; локатив: у *богаћом* кући, у *мол* кући, у *једном* авли; 2. -ој: датив: *целој* публики, *мдојом* жєни, *једној* и *другој* и *тредој* (ћерки); локатив: у *коњичкој* краљевој гарди, у *тој* даљини.

6.1.131. Гпл. доследно се јавља без финалног -х (4.154): *богаћи* јаки кућа, код *мој*, из *други* држава.

6.1.132. У ДИЈпл. заменичко-придевске промене (4.155) јавља се дужи и краћи наставак: 1. -има: датив: дєли *мрћивима*, *мдојима* подєлим, *другима*; инструментал: са *ситарјима*, са *тјима*; по *тјима*, по *свјима*; 2. -им: датив: *лєтим* женма, *оним* децма; инструментал: за *лєтим* женма, с *оним* коњима; локатив: по *тјим* сєлима, у *тјим* клєтима.

6.1.133. У Н(А)сг. и веома ретко Г(А)сг. м. р. чува се разлика између одређеног и неодређеног придевског вида (4.156). 1. Одређен вид се среће: (а) у неустаљеним синтагмама: *бєли* папир; (б) у разним терминима: *бєли* зєлен; (в) у микротопонимима: *Бєли* поток; (г) у називима празника: *Вєлики* пєтак; (д) у надимцима и титулама: *Бєли*, *свєтј* Аранђел; (ђ) у ословљавању: ајде *лєим*; (е) у емфатичким ситуацијама: *тјсј* Гиле; (ж) у примерима који имају само одређен вид или су обичнији у тој форми: *лєви* бубрег, *глєвни* пут, *Бадњи* дан, *шумадински* чај, *зјєнички*; 2. Неодређен вид се јавља: (а) у неустаљеним изразима: *бєсан* народ; (б) у устаљеним синтагмама: *блєг* дан; (в) у облицима који су обичнији с -и: *глєван* пут, *рођєн* брат. У Г(А)сг. ретко се у устаљеним изразима јавља -а: *мал* *сјрмн* брашна, и[з] *чјсја* мјра.

6.1.134. Дистинкција између одређеног и неодређеног придевског вида постиже се помоћу акцента (4.157): *бєла* : *бєла*, *бєсне* : *бєсне*, *вєлика* : *вєлика*, *глєдна* : *глєдна*, *жјва* : *жјва* итд.

6.1.135. Наставци за компаратив су (4.158): 1. -ји: *бєљи*; 2. -ији: (а) *тјољтје*; (б) *тјољтје*; (в) -иши (није тако чест): *лєкше*, *лєиша*, *мєкиши*, *слаиши*, *тјакши*.

6.1.136. Суплетивну творбу компаратива имају придеви (4.159): *добар* : *бдљи*; *зао* : *гдри*; *велик* : *вєћи*; *мали* : *мљњи*.

6.1.137. Суперлатив се гради помоћу речце *нај* која исто носи акценат и која се веома ретко одваја од компаративног дела (4.160): *најбдљи*, али *нај* ме *вјше* обилази.

6.1.138. Формантом *по-* с позитивом или компаративом изражава се умањени степен нечега (4.161): (а) *пдвєлик*, (б) *пдвєће*.

6.1.139. Присвојни придеви на -ов/-ев од властитих именица *Борислав*, *Јаков* гласе *Борјсављєв*, *Јаковљєв*, а од заједничких као што су *браћ*, *зєи*, *син*: *брљтов* /*брљтовљєв*, *зєјтов*/*зєјтовљєв*, *сјнов*/*сјновљєв* (4.162).

6.1.140. У творби присвојних придева користи се и наставак -ин (4.163): код именица на -а: *дєдин*, *Дрљјин*, али и *мјтерин*.

6.1.141. Код присвојних придева на -ин изведених од именица ж. и м. р. на -ица углавном нема алтернације *ц* у *ч* (4.163): *Мјлицин*, *мајкјин*, (*Мјличин* — у одговору на директно питање; *лисјчша* — врста грождја; *лисјчшино* — кољо дечија игра, уп. и *дчина* сєстра).

6.1.142. И код присвојних придева изведених од именица ж. р. на *-ка* нема алтернације *к* у *ч* (4.164): *девџкин, мајкина*.

6.1.143. У творби присвојних придева на *-ски* јављају се следеће специфичности (4.165): 1. (а) *аустријска*; (б) *аустирински*; 2. (а) *деићњски*; (б) *госићњска*; 3. (а) *свџијски*, (б) *свџска* криза, (в) *свџици*; 4. (а) *Васиљевици*, (б) *Недићко*, (в) *волџика* кола; 5. остали случајеви: *божјићске* пџсеме; *богџјавска* вџда; *црквџнске* ствџари; *скољџански*; *славџска* свџа; *домџјска* / *домџћка* кућа; *ђавџски*; *волџска* и само једном *волџска*; *комџнијско*; *лџдински*.

6.1.144. Присвојни придеви на *-чки* гласе: *врџџвачка* чџсма (Врџџвача); *Владџици* Хџн; *морџвачке* сџкње; *сџићанска* (Осипаоница), *лугавџчка* (Лугавчина).

6.1.145. Присвојни придеви на *-њи* < *-н + ји* (4.167) гласе: *Бџдњи* дџн, *деићњњи*, *дџљњи* сџп, *Божјићњи* пџс, *Божјићни* пџс, *дџјни*.

6.1.146. Само од именица које означавају животиње творе се присвојни придеви помоћу суфикса *-џи* (4.168): *гучџе* мџсо, *џрасџе* мџсо, уп. и: *ја* нџсам никад бџла *јџшнџа*. Назив меса ових животиња именује се тројаким формама: *џилџина* / *џилџиџина* / *џрасџина*.

6.1.147. Присвојни придеви добијени старим наставком *-џи*, *-џа*, *-џе* гласе (4.169): (а) *Бџџи* дџн, (б) *Бџџи* дџн, (в) *Бџџи* дџн.

6.1.148. Код појединих придева забележене су следеће специфичности (4.170): 1. (а) *гљџавџи*/гљџи; (б) *дџгачак*/дџг; (в) *лџк*; (г) *мџкан*/мџк; 2. *друкџи*/друкџи; 3. *џзак*; 4. *жџлан*; 5. *болџшџива*, *џанџљив*, *џеџљив* волџви, *сврџљиво* дџпе, уп. и *џскаџива* зџмња; 6. *ниџак*, *ниџско*, али само у адв. *сниџско*, *сниџсе*; 7. *срџџан*/срџџина/срџџиња; 8. *бџлесан*/бџлесџан.

6.1.149. Од корена *близ-* творе се и придеви (4.171): *бџза* џџва, та *бџџна* сџла.

6.1.150. Истицање особине изражене придевом постиже се редуплицирањем корена с наставцима *-џи*, *-џи*, *-џи*, *-џи* или с поповљеним деминутивним обликом (4.172): *бџо* бџџи, *гџли* гџли, *џн* џнџи, *бџса* бџџи; *џрна* џрџица, *мџла* мџџина, *мџли* мџџак.

6.1.151. Неки страни придеви уклапају се у наш морфолошки систем, а неки остају индеклинабилни (4.173): (а) *рџзи* пџдер, *џџз* лџба, *џџзо* мџско; (б) *рџзну* бџју, *борџџске* сџкње; (в) *дџђу* јџја *рџзе*, *џџзе* лџба, *бџрџо*.

6.1.152. Поједине присвојне заменице имају различите облике (4.174, в.т. 2.76. и карту бр. 7): 1. (а) *мџја*, (б) *мџјом*, (в) *мџју*; 2. (а) *мџа*, (б) *мџом*, (в) *мџу*; 3. (а) *мџмџо*, (б) *мџм*, (в) *мџу*.

6.1.153. У косим надежима м. и ср. р. такође се срећу несажете и сажете форме (4.175): (а) *мџџга*, (б) *мџг(а)*, (в) *мџјим*/мџјем (г) *мџм*.

6.1.154. Присвојне заменице трећег лица гласе (4.176): 1. *њџџв* и ретко *ниџџв*; 2. *њџн* и ретко *њџан*; 3. *њџн*.

6.1.155. Поред заменице *свој* у истом значењу употребљавају се и остале присвојне заменице (4.177): (а) сваки има *свој* пџсо, (б) и он има *њџџв* пџсо.

6.1.156. Показне заменице се одликују следећим карактеристикама (4.178): 1. (а) *овџј*, *џџј*, *онџј*, (б) *овџ*, *џџ*, *онџ*; уп. и *мџ* џтац (само једном) 2. *овџј* џчув (ретко); с *џџм*, са *џџм*; 3. у *вџ* народ, у *нџ* вџду.

6.1.157. Каквоћне заменице имају следеће карактеристике (4.179): 1. *ка̀ки*, 2. (а) *ова̀ки* и веома ретко *ва̀ки*; (б) *ша̀ки*, *ша̀ки*, (в) *она̀ки* и веома ретко *на̀ки*; 3. (а) *нѝкаки*, (б) *сва̀каки* (птица), али и *сва̀ки* боја; 4. (а) *ка̀кав*, *ка̀ква*, (б) *ша̀кав*, *ша̀ква*, (в) *нѝкакав*. У значењу „свакакав“ користи се заменица *свакојак*, -а, -о: *свакоја̀ка* боља.

6.1.158. Количинске заменице имају следеће облике (4.180): 1. (а) *ко̀лики*, (б) *ово̀лики*, *ово̀лики*, (в) *шо̀лики*, *шо̀лики*; 2. (а) *ко̀лки*, (б) *ово̀лки*, (в) *шо̀лка*, (г) *оно̀лки*; 3. *во̀лики*. Деминутивни облици су: *шо̀лички*, *шо̀личко*, *шо̀лично*.

6.1.159. Неметатезиране облике заменице *сав* срећемо у прилогу *ва̀здан*. Различите облике ове заменице потискује форма *све*, која се употребљава (4.181): 1. самостално: *сеју све*, 2. атрибуцки: *попали све село*. 3. уместо осталих облика: *јој, ба̀ба, све сам се исполомио, ои́ све се пекла ракија*, али имо *све* документа́иу, 4. у Исг. и пл. тако смо побегли са *све* кола, са *све* стоку. Забележени су и облици без *в*: *се* је пода̀во, да поделимо *си*.

6.1.160. Заменица *сам* јавља се (4.182): (а) самостално: *наша̀рау са̀ми*, (б) уз другу имен. реч ради истицања њеног значења: *Бо̀г са̀м* нека гледа, (в) с формантом -и показатељем одређеног придевског вида: *са̀ми* Бо̀г да зна́.

6.1.161. Поред именичке (4.134) забележена је и придевска употреба заменице *сваки* (4.183): *сва̀ки* ваља́к, *сва̀ким* дете́ту, уп. н: *сва̀ко недељно/свакопонедељно*.

6.1.162. Придевска заменица *неки* не јавља се с *ни-* (4.184): у ца̀к *нѐки*, *нѐка* звѐр.

6.1.163. Односна заменица, исто као и именичка (4.129), има неколико облика (4.185): 1. (а) имао панду́р *ко̀ји* ко̀ло ши́ри; има *ко̀ји* су би́ли полица́јци, (б) он је узо ко̀мбај *кој* расту́рао сла́му, (в) *ку̀ји* се бо́рио, он имао; ја во́лим *ку̀ји* пи́је, (г) ка́мен *ку̀ј* ме́ље; 2. у Г(А)сг. ис *ко̀га* сте ме́ста; у ДЛсг. (а) *ко̀јим*, (б) *ко̀ме*, (в) *ко̀м*.

6.1.164. У вези с предлогом не долази до одвајања негације у заменици *ничији* (4.186): *за ни́чије*, *од ни́чије*.

6.1.165. Неки кардинални бројеви имају следеће карактеристике (4.187): 1. *едан* / *један* / *једо̀га*; 2. (а) *че́ири*, (б) *че́ири*, (в) *че́ири*, (г) *че́ири*; 3. *шѐс*.

6.1.166. Деклинација бројева је скоро сасвим изгубљена, осим ретких примера Д (4.188): *двѐла*, *ти́рма*.

6.1.167. Код бројева од 11 до 19 долази до свођења групе -*ае-* на -*ај-* и -*си* на -*с* (4.189): *једана̀јс*.

6.1.168. Десетице имају следеће облике (4.190): (а) *двáдесет*, (б) *двáдес*, (в) *че́ири́с*, (г) *двáјс*, (д) *ше́сеи*.

6.1.169. Стотице имају следеће форме (4.191): (а) *сто̀*; *двѐсто*, *ти́рист* / *двѐста*, *ти́риста*; *че́ири́ст* / *че́ири́ст*; *и́ст* / *и́ст*; *ше́с*; *се́дамст*; *осамст*; *дѐвѐст* / *дѐвѐст*; (б) *сто̀и́ну*, *ти́ри́ст*, *пѐт ст*, *дѐвѐст*.

6.1.170. Збирни бројеви су жива категорија (4.192): 1. (а) *ти́ дво̀је*: Јо̀ван и Јо̀ванка, (б) *њи́ дво̀е* (два брата), (в) по *дво̀е* ко̀ла; 2. (а) *дво̀ја* врата, (б) *ти́рдо* чара̀не, (в) са̀мо *њи́ дво̀ји* (син и снаха); 3. (а) *би́ло на̀с че́и́воро*, (б) *би́ло на̀с че́и́воре*, (в) *че́и́вора* ко̀ла; 4. имали *и́еи* бра̀на (петорица).

6.1.171. Збирне бројне именице имају два наставка (4.193): 1. *-ица*: двојица, двојицу, двојицима, обојица, петорица, 2. *-ина*: десетињу (=десетак), двајстињу и веома ретко *десџак*.

6.1.172. Апроксимативност се изражава на следеће начине (4.194): 1. (а) *двâ-џри*, (б) *двѣ-џри*, *џѣ-шѣс*, *џе-шѣс*; 2. (а) *џе-шеснâј*, (б) *џеџнâј-шеснâјс*, (в) *џѣџнâјс-двâјс*; 3. *двâјс-џријс*; 4. (а) *двѣ-џрѣ*, (б) *двâ-џрѣје*; 5. двојицу-џројицу; 6. (а) *десѣињу-једнанâјс*, (б) *десѣињу-двâјс*; 7. (а) *једарѣд-двâрѣд*, (б) *двâ-џријуџи*.

6.1.173. Сложени бројеви везују се на следећи начин (4.195): 1. асиндентска веза: (а) *двâјс јѣдно*, *двâјс џрва*, (б) *чѣџирисџо сѣдам*, (в) *сџѣд џѣџнâјс*, (г) *сџѣд двâјс*; 2. синдентска веза: (а) *двâјс и јѣдно*, *двâјс и џрва*, (б) *џри и џеџнâјс* (сати), *двѣџи* и *нѣшџо* долара.

6.1.174. Редни бројеви имају углавном исте фонетске карактеристике као и основни (4.196): *џрви*, *дрџги*, *џрѣћи*, *једанâјсџи*, *двâјсџо* и сл.

6.1.175. Мултипликативни бројеви се образују помоћу два форманта (4.197): (а) *двâјуџи*, (б) *двâред*.

6.1.176. Дистрибутивни бројеви образују се помоћу *џо* и *на* (4.198): (а) *џо двâ дукâта*, (б) *кѣло игрâло на сѣдам ѣсам мѣста*.

У речима с конјугацијом

6.2.1. У глаголском систему (4.199) више се не јављају гл. прилог прошли, потенцијал II, а имперфекат и глаголски прилог нису тако чести. Скоро је потпуно ишчезло 1. л. пл. императива.

6.2.2. Једино глаголи *хоћу* и *могу* у 1. л. сг. презента имају наставак *-у* (4.200): *јâ дџу*, *јâ не мѣгу*, али веома ретко и: *не мѣжем*.

6.2.3. У 3. л. пл. презента у првих пет врста поред уобичајеног *-у* спорадично се јавља и наставак *-ду* (4.201): 1. (а) *вџчу*, (б) *вџчѣду*; 2. (а) *џозовџ*, (б) *џозовѣду*; 3. (а) *џдчу*, (б) *џдчѣду*; 4. (а) *џџју*, (б) *џџјѣду*; 5. (а) *вџчу*, (б) *вџчѣду*.

6.2.4. Глаголи VI врсте у 3. л. пл. имају следеће наставке (4.202): (а) *бâцају*, (б) *смѣју*, (в) *бâцау*, (г) *гџру*, (д) *бâцаду*, *смѣду*.

6.2.5. Код глагола VII и VIII врсте јављају се следећи наставци у 3. л. пл. презента (4.203): 7. вр. (а) *вѣзу*, (б) *вѣзе*, (в) *вѣлиду*; 8. вр. (а) *сџѣју*, (б) *кѣче*. (в) *сџѣјѣду*.

6.2.6. И код помоћних гл. шаролик је инвентар наставак у 3. л. пл. презента (4.204): (а) *ѣни дѣ да праву*, (б) *кâко љѣди дѣ*, *ѣне бѣду*, (в) *нѣћѣју*, (г) *бѣћѣду*, *дѣду*.

6.2.7. Имперфекат је сведен на лексикализоване форме (4.206): (а) *кâко бѣше*, (б) *кâко се звâше*, *кâко се вѣкâше*, (в) *тѣ ми џричâше*, *џѣрâше* јѣш нѣко време.

6.2.8. Аорист је жива граматичка категорија и најчешће се јавља у 3. л. сг. и пл., а потом у 1. л. сг. и пл. (4.207): 1. *кâко јâ се дѣго*, 2. (а) *а јâ џоглѣдо*, *штѣ јâ не џмо*, (б) *јâ уџѣ*, (в) *вѣџу* се *јâ* 3. *џћи*, *реко*; 4. (а) *вѣдомо*, (б) *дâдосмо*, (в) *дѣџошмо* 5. *имâдемо*, *свѣџемо*; 6. (а) *тѣ мѣн џгази*, *реко*, (б) *а вѣ ѣѣдѣ*; 7. ел *вѣде*, *бâцо*,

јџари ме; кад вџдоше кџњн иџчџше да бџгаду; 8. нџшта, дџнеше џни; дџђџше нџкн тџмо; што мн не кџжаше; не могџде.

6.2.9. Често се употребљава крџн перфекат (4.208): 1. у благословима и клетвама: *жџва бџла, џчи иџи не иџсџале*; 2. у набрајању: *кџсла сам, вџзивала жџто, иџовџрила, камџрила, налџгала*; 3. у осталим случајевима: *мојџм жџни забџлџло џко, јџ је одвџо код нџке врачџре*; 4. чешћи је перфекат од гл. *ређи* него од *казџи*: (а) и џн *реџо* нџгџвима, (б) џн слџшо и *кџзџ*; 5. (а) *таџ је се вџрио*, (б) *кџко се звџло тџ*; 6. перфекат се јавља често уместо плусквамперфекта: *кат се дџлџла, џна свџ узџла*.

6.2.10. Наш говор познаје плусквамперфекат, али се не користи често (4.209): (а) *јџ сам бџо иџлџлџио*, (б) *бџо дџбио* на плџћа.

6.2.11. Сложени облици футура I граде се на следећи начин (4.210): 1. *сџ ћу да бџцим, тџ ћеш да вџдиш*; 2. *штџ ће да иџредџм, тџ ће да лџгнеш, тџ ће да вџдимџ*; 3. *па ћу се весџлим, сџ ће вџдиш, ће кџиџмо кџћу*; 4. *штџ ћ да ви кџжем*; 5. (а) *јџ ћу иџиџлџи*, (б) *јџ дџ л ћу жџвџи*.

6.2.12. Прости облици футура граде се исто и код глагола на *-иџи* и *-ћи* (4.211): (а) *борџвићу*, (б) *дџћу*.

6.2.13. И следећа гл. конструкција има футурско значење (4.212): *сџтра свџки трџћи иџма да бџде убџен*.

6.2.14. Футур II твори се на следећи начин (4.213): *кад бџџдем џмрла*.

6.2.15. У 2. л. сг. и пл. императива често се губи *и* (4.214): (а) *бџџж, ћџиџ*, (б) *бџиџше, слџиџше се*.

6.2.16. У 2. л. сг. и пл. гл. IV врсте долази и до губљења *ј* (4.215): (а) *иџиџи*, *иџиџише*, (б) *иџиџ*, *иџиџише*.

6.2.17. Глагол *чекаџи* у 2. л. сг. императива гласи (4.216): (а) *чџка/чек*, (б) *чџкај*.

6.2.18. И код облика *немој* често се губи *-ј* (4.217. и 3.325.б.).

6.2.19. У неколико устаљених форми чувају се остаци 3. л. сг. и 1. л. пл. императива (4.218): (а) *иџмџзи Бџг*, (б) *иџа реџиџмо*.

6.2.20. Узвик или неправилни глагол *хајде* употребљава се у следећим ситуацијама (4.219): 1. (а) „дођн, пођн“ *затвџри* и *ајде* сџ мном, (б) „нди“ *увџла дџте* и *ајџи кџћи*, (в) „дај“ *ајде* јџ кџљн, *рџди*, (г) „уради“ *тџ ајде* кџко џн кџже па се не бџј; 2. (а) *ајде вџди* крџве, (б) *ајде да иџсџдимџ*, (в) *ајде очитџајџи* *очџнаш*; уп. и *ајдемо да иџрџжџмо* и *ајдемоџи да бџгамо*.

6.2.21. Обично уз императив, али и самостално јављају се и узвици *де/дед/дедер* (4.220): (а) „подстицање“ *дџ мџиџи*, *сџне*, (б) „забрана“ *дџ, не дџжџише*, (в) „ублажавање заповџсти“ *дџј де* *цџк џвџмо*.

6.2.22. Узвик *на* може добити императивни наставак *-ј* и обично значи „изволи, држи, узми“ (4.221): *нај* *бџциклу да учџш да вџзиш*.

6.2.23. Негиран императив се изражава на два начина (4.222): (а) *не* + императив несвршених глагола: *не иџиџај*, (б) *немој/немојџи* + (да) + презент свршених и несвршених глагола: *немо да дџраш*, *немој да дџђеш*. *Немој* се може јавити и с множинским наставком: *немојџи* *злџ рџдиџи* / *немојџи да тџм лџџаџи*.

6.2.24. Чест је приповедачки императив (4.223): нѐма мр̑дања нигде, у кӯћи мѐси, кӯвај, йѐри, бриши, ѐ т̑ сам р̑дила.

6.2.25. Строжа заповест или наредба изражава се на следећи начин (3.224): у з̑другу й̑маи да у̑ђеси и св̑ им̑вину д̑ унѐсеи.

6.2.26. У потенцијалу помоћни глагол је сведен на партикулу би (4.225): а да сам здр̑ва, й̑шла би; на јѐдва чѐкамо да би д̑ошли до т̑га.

6.2.27. У благој превласти је дужи облик инфинитива (4.226): (а) ја т̑ дочѐ-кайи нѐћу, (б) код њ̑и је л̑ко й̑осий̑и.

6.2.28. У глаголском придеву трпном чешћи су наставци с формантом -н- него с -и- (4.227): -ен: 1. код гл. I врсте: (а) забодѐне, (б) вѐжсене, донешѐна, кра̑ђено; 2. код гл. IV врсте: (а) бијѐни, (б) бивѐна, (в) и код неких гл. осталих врста: жњевѐно, засй̑рвѐно, у̑чеван; 3. д̑дано; 4. код гл. VII врсте: (а) ви̑ђена, (б) зар̑бен, (в) оделѐње, (г) зам̑ишѐно, (д) кри̑шѐн.

6.2.29. Наставак -ан јавља се код гл. с инфинитивном основом на -а- (4.228): 1. у II врсти: зв̑ан; 2. у IV врсти: з̑коваио; 3. у V врсти: вѐзан; 4. у VI врсти: клѐчано.

6.2.30. Формант -и- присутан је код неких глагола (4.229): 1. у I врсти: д̑нѐи; 2. у II врсти: зв̑и; 3. у III врсти: мѐй̑уи; 4. у IV врсти: уб̑и; у VI врсти: д̑и.

6.2.31. У грађи се нашло и неколико примера трпних придева од непрелазних глагола (4.230): б̑ло бѐгано.

6.2.32. Глаголски прилог садашњи чешће се среће у функцији предлога и придева, а ређе у његовом основном значењу (4.231): (а) иду̑ћи Врб̑овцу, (б) иду̑ће године, (в) глѐдају̑ћи (= иду̑ћи) г̑р према Пал̑нки, али и симултаност: оста̑о глѐдају̑ћи. Овај облик се твори од 3. л. пл. презента и наставка -ћи: кӯкау̑ћи, кӯжу̑ћи.

6.2.33. Глаголски прилог прошли сачуван је једино од би̑и, и то у функцији придева (4.232): б̑ииа Југосл̑вија.

6.2.34. Глагол й̑еи углавном се среће с префиксима и конјугира се по I и чешће по II врсти (4.234): (а) й̑се; й̑л̑ се, ѓн се й̑со, й̑дѐла се, (б) й̑пѐње се.

6.2.35. Неки глаголи I врсте у презенту имају облике III (4.235): д̑гнем, лѐгнем, наий̑кнем, да рѐкнем, начнемо, з̑йнемо, осй̑анем, й̑аднем, сѐднем, кунѐм.

6.2.36. Ови гл. у радном гл. придеву углавном немају инфикс -ну- (4.236): избѐго, надѐли т̑ й̑ме, й̑одй̑гла, зай̑ѐкла, лѐгла, нав̑ѐкла, рѐко, сй̑ѐгла, уй̑ѐкла, али ретко и: осй̑ануло, сй̑ѐгнули, уп. и: й̑адну̑ћу (4.237).

6.2.37. Код неких од ових глагола у императиву забележили смо формант -н- (4.238): (а) д̑гнн, усй̑анн, (б) лѐгнн, й̑ом̑гнн, сѐднн, али и: лѐжн/лѐзи, й̑ом̑зи, сѐди.

6.2.38. У радном гл. придеву глагола умрѐи срећу се облици по I и по VII (VI) врсти (4.239): (а) у̑мрли, (б) у̑мрели.

6.2.39. И код гл. узѐи бележимо двојство облика у инфинитивној основи (4.240): (а) й̑р̑сй̑рла, (б) й̑р̑сй̑рела.

6.2.40. Глагол узѐи у презенту и императиву има следеће облике (4.241): (а) у̑знем; у̑зми, (б) у̑зем; у̑зни, (в) у̑зем; у̑зи.

6.2.41. Глагол жѐи има следеће облике (4.242): (а) жњѐм, (б) жњѐј, (в) жњѐо, ун. и й̑джњѐдоше.

6.2.61. Неки глаголи имперфективни вид творе по моделу *-ишаћи*, *-ишем* (4.263): *закачићем*, *измачићеш*, *укићѣу са то*.

6.2.62. Код гл. III врсте у облицима од инфинитивне основе скоро се доследно чува формант *-ну-* (4.264): (а) *скићући*, (б) а он *чѣкчу*, (в) *брѣнуо*, *клѣкнули*.

6.2.63. Ретки су преласци гл. II у VII врсту (4.265): *брѣшли*, *иѣрѣи*, *уѣрѣнеле*.

6.2.64. Глагол *мећнући* чешће се среће без *-н-* (4.266): *мећем*; *мећиш*; а ја *мећу*; *мећуо*, *мећла*; али и ретко: *мећнем*, *мећнуо*.

6.2.65. Код гл. IV врсте типа *даваћи* — *дајем* и *венчаваћи* — *венчавам* презентска основа је углавном на *-аје* (4.267): *дајем*, *венчае*. Овакав презент јавља се и код глагола на *-иваћи*, *-ује*: *доћераје*, али и код гл. VI врсте на *-а*: *влаћјаје*.

6.2.66. Код гл. на *-аваћи* у презенту се, поред *-аје*, ређе јављају и облици на *-ава* и *-ује* (4.268): (а) *дозвољавам*, (б) *васкрсјемо*.

6.2.67. Код гл. на *-иваћи* у презенту се, поред већ споменутог *-аје*, обично јавља *ује* и ређе *-ива* и *-ава* (4.269): (а) *везѣм*, (б) *везѣва*, (в) *доћеравам*.

6.2.68. Глаголи типа *извлачићи* у презенту и императиву и радном гл. придеву имају аористни корен *извук-* (4.270): (а) *извукѣм*, (б) *свукѣј/свукѣвај*, (в) *пробукиваѣли*.

6.2.69. Код већине глагола формант *-ива-* остаје у облицима изведеним од инфинитивне основе, једино се код *ноћиваћи* срећу и облици с *-ева* (4.271): (а) *ноћиваѣла*, (б) *ноћевали*.

6.2.70. Основе на *-иваћи* и *-оваћи* могу се међусобно замењивати (4.272): (а) *доћеравали*, (б) *дозвољивао*.

6.2.71. Код гл. *коваћи* и *сноваћи* јављају се старији облици по II врсти (4.273б): *ковѣм*, *основѣ*.

6.2.72. У облицима изведеним од инфинитивне основе доследно се чува формант *-ова-*, осим у два примера у којима се јавило *-ува-* (4.274): (а) *кућовне*, *жѣдовали*, (б) *кућоваѣла* (М), *ицѣвао* (Су).

6.2.73. Глагол *сликаћи* у радном гл. придеву може имати и формант *-ова-* (4.274): (а) *сликово*, (б) *сликала*.

6.2.74. Глаголи типа *добити* у презенту се чешће срећу с *-ије-* него без тог форманта (4.275): (а) *добијем*, (б) *добиш*. У трпном придеву имамо двојне форме: *бивѣна* и *набијѣна*.

6.2.75. Глагол *умићи* се обично гласи (4.276): *да се сѣмије*.

6.2.76. Глаголи типа *мећаћи* — *меће* имају следеће облике (4.277): (а) *мећем*, (б) *мећам*.

6.2.77. У инфинитивној основи ових гл. јавља се *-а-* (4.278): (а) *мећѣо*, (б) *мећѣо*.

6.2.78. Глаголи с кореном на *-к-* и *-г-* углавном имају јотован сугласник у презенту (4.279): *вићем*; *иѣмајемо*, али и: *викам*; *иѣмамо*. Код гл. *скакаћи* имамо следеће облике: *искача*, *искачај*, *иоскачамо*, а код *сѣпризаћи*: *сѣприжају* ђвце.

6.2.79. У инфинитивној основи ових гл. скоро доследно се чува нејотован сугласник корена (4.280): *иѣмагали*, али и *иѣмајѣли*.

6.2.80. Глагол *кайати* — *кайѣ* углавном иде по V врсти (4.281): *кайѣ, искайѣ, али* и само једном те *се искайѣ* (P).

6.2.81. Код два гл. забележили смо у презенту нејотован сугласник корена (4.282): *сѣйзамо* (Ло), *пѣца* (P).

6.2.82. Глагол *јахати* — *јашем* скоро је у потпуности прешао у VII врсту (4.283): (а) *јашим, појашили*, (б) *јашем*.

6.2.83. Глагол *мирисати* има само облике по V врсти (4.284): *мирѣшем, мерѣше*. Гл. *квоцати* може прећи у VIII врсту: *баба квѣчи* (о Божићу кад се уноси слама).

6.2.84. Код гл. *пошлати* у презенту и императиву у корену се чује *-а-* (4.285): *пошљѣм; пошљѣ*.

6.2.85. Углавном презент гл. *казати* претрпео је низ фонетских промена (4.286): *кажем, каѣм, кам, каж, кашиѣ*.

6.2.86. Није забележено *цвасати* — *цвѣше*, већ само облици по VI врсти (4.288): *цвѣшѣ, цвѣшѣла*.

6.2.87. Глагол *чешјати се* ретко се конјугира и по II врсти (4.289): *чѣшѣ се*, али знатно чешје: *да се чѣшѣш*.

6.2.88. Неколико гл. VI врсте имају презент и по III (4.291): *дѣдну, имѣдне, погледнем*.

6.2.89. Глаголи типа *влашати, класати, листјати ножјати, свиљати* (о расту кукуруза) у презенту се јављају и по VI и по IV врсти (4.292): (а) *влашѣ, класѣ, коренѣ, ножјѣ, ѣрчинѣ, ресѣ, свиљѣ*, (б) *влашѣје, класѣе, листјѣје, ножјѣе, свиљѣе*.

6.2.90. Глагол *сисати* у презенту се мења и по V и по VI врсти (4.293): (а) *сѣшем, (б) сѣсам*.

6.2.91. Глаголи с инфинитивним кореном на *-и-* могу имати презентске облике по V и по VI врсти (4.294): (а) *скѣше, (б) скѣшѣ, уп. и смѣшѣ, смѣшѣ*.

6.2.92. Глаголи с усненим сугласницима у презенту конјугирају се и по V и по VI врсти (4.295): (а) *благосѣвѣ, ѣрезѣвѣ, сѣшѣ, узѣмѣ*, (б) *благосѣвѣ, ѣрезѣвам се, (в) ѣрезѣвам, сѣшѣм, узѣмам*.

6.2.93. У грађи су се нашли глаголи *сањати* — *сањам* и *спѣти* — *спѣм* (4.296): (а) *сањам, сањѣла, (б) спѣм, спѣо*.

6.2.94. Глагол *сѣвати* углавном има облике по VI врсти (4.297): (а) *сѣвам, (б) ѣросѣм*.

6.2.95. Неки гл. VI врсте имају облике и по VII (4.298): (а) *свѣдише, уѣбѣ се, закљѣчим, закљѣчила, дѣкљѣчи врата, (б) ѣосвѣшѣмо, свѣшѣло се*.

6.2.96. Само два глагола VI врсте имају презент и по VIII (4.299): (а) *гледѣм, шѣшѣшѣ*, (б) *гледѣм*.

6.2.97. Несвршени глаголи на *-а-* могу се срести и с формантом *-ава-* и без њега (4.300): (а) *замерѣвам, скѣдѣвам, спѣмѣва; очувѣвали, сачувѣвали*, (б) *малакѣ, ѣоцѣкамо*.

6.2.98. Код појединих глагола VI врсте долази до укрштања корена из различитих облика (4.301): (а) *омрѣшѣва, сѣшѣшѣ*, (б) *омрсѣвам, сѣсѣва*.

6.2.99. Глаголи с формантом *-ива-* у инфинитивној основи задржавају га и у презенту (4.302, уп. и 4.267 и 3.269): (а) *закѣвали, донесѣвали*, (б) *закѣвам, ѣокрѣ-*

вамо; (в) овај формант бележимо и у инфин. основи гл. *биџи* и *шиџи*: *биџо*, *шиџа*-*ло*.

6.2.100. Глаголи типа *добџаџи* — *добџам* чешће се срећу с формантом *-ива-* и у презентским и у инфинитивним облицима (4.303): (а) *дòбџам*, *убџам*, *наџива*; *бџа*, *убџо*, *наџиво*, (б) *добџам*; *добџала*.

6.2.101. Глаголи чији се корен завршава на *-ск-* не мењају га у *-ић-* (4.304): *пљеска*, *пјрска*.

6.2.102. Глаголи на *-ић-* имају три гласовна лика (а) *иџића*, (б) *иџића*, (в) *иџића*.

6.2.103. Глаголи с инфинитивним кореном на *-ић-* могу се јавити и с јотованом варијантом *-ћ-* (4.306): (а) *вџићаш*, *зайџићаш*, (б) *вџа*.

6.2.104. Почетно *с-* факултативно се јавља и у следећим примерима (4.307): 1. (а) *да се сџрам*, (б) *о̄н се џра*; 2. (а) *да се сџиваш*, (б) *умџивамо се*; 3. (а) *како ми се сџме*, (б) *како ти џме*, (в) *мојим оцу имџло*.

6.2.105. Глагол *пјребаџи* испред конструкције *да + пјрепџи* може да се употреби безлично и лично (4.308): (а) *пјреба* *да добџам*, (б) *пјреба* *д идџм*, *уп.* и *о̄на је пјребала* *д идџ*, *тџ би пјребали* *ствџрно сџдну синови којџ имају*.

6.2.106. Глагол *морџи* чешће има безличне облике (4.309): (а) *мџра* *д идџш*, (б) *тџ мџраш* *да дџш*.

6.2.107. Глаголи VI врсте с *-е-* у обе основе јесу (4.310): *смџм*, *смџду*; *умџм*, *умџју*, *умџду*.

6.2.108. Следећи гл. VI врсте имају понеку фонолошку специфичност (4.311): 1. *залиџам* (нема *залеџам*); 2. *оџвџра* (нема *оџвџра*); 3. *сџџа* и ретко *сџџаш*; 4. *баџиџали*, *рачуџа*, али и *рачуџа*; 5. *оџуџеџа*, *оџуџеџо*; 6. *руковеџам*, *руковеџара*; 7. *коракџам*, *коракџамо*.

6.2.109. Глаголи VII врсте добро чувају однос *болеџи* — *боли* (4.312): 1. (а) *боли*, (б) *вџлем* (ретко); 2. (а) *сџт сам оџџрела*, (б) *оџџрили* (ретко).

6.2.110. Глагол *мрзеџи* у радном гл. придеву има облике као *видџи*: *видо*, *видла* (4.314): *мрзо*, *мрзла*.

6.2.111. Глаголи типа *замџи* не прелазе у III врсту (4.315): *замџи*, *промџи*.

6.2.112. Глагол *изџиџи* — *изџиџи* у потпуности је пришао III врсти (4.316): *да изџиџиш*, *изџиџи*.

6.2.113. Неки гл. VII врсте могу да се конјугирају и по IV (4.317): *слџмиџе* *мо*, *слџми*; *сџд наџрод бесџе*; *обџуџу*.

6.2.114. Само је код гл. *мрсиџи* — *мрсим* једном забележен презент по V врсти (4.318): *сџ да мрсиџем*.

6.2.115. Неки гл. VII врсте ретко се конјугирају и по VI (4.319): *грџшам*; *окаџију* на *раџамо* (=радимо) *лџпо*; *рџжа* (=реди) *живџну*.

6.2.116. Глаголи типа *изџаџиџи* у радном гл. придеву имају следеће облике (4.320): *изџаџали*, *облаџо*, *провлаџо*.

6.2.117. Код гл. с кореном на *-сџ-* срећу се и аналошки облици са *-ић-* и са *-ић-* (4.321): (а) *иџсџим*, *иџсџиџо*, (најчешће); (б) *иџиџим*, *иџиџиџо*, (в) *иџиџу*, (веома ретко).

6.2.118. Глагол *мислићи* у радном гл. придеву и презенту има следеће облике (4.322): 1. (а) *јâ сам мислѐо*, (б) *мислѝли*, (в) *мѝсо да*, *мѝсла* (г) *мѝшиѡла*; 2. *мѝсим*, али и ређе *мѝслим*.

6.2.119. Код неких гл. VII врсте факултативно се јавља јотован сугласник корена *љ* (4.323): *грљу*, *мѝљу*, *јомдљи*, *врљи*, поред *грлим*, *угмѝли*.

6.2.120. Ономатопејски глаголи VIII врсте типа *врискаћи*, *цикаћи* гласе (4.324): *врѝшићѝ*, *цићѝ*, али *врѝскала*, *циќала*.

6.2.121. Глагол *сѝајати* чешћи је с кореном *сѝој-* (4.325): (а) *сѝѡјо*, *сѝѡјали*, (б) *сѝѡјо*, *сѝѡјала*.

6.2.122. Глагол *засѝати* — *засѝим* не прелази у II врсту (4.326): *зѡсѝим*, *засѝѝ*.

6.2.123. Глагол *бежати*/*бегати* има две парадигме (4.327): 1. (а) *бѐгам*, (б) *бѐгај*, (в) *бѐго*; 2. (а) *бежѝм*, (б) *бѐжи*, (г) *бѐжо*; уп. и: *јобѐжѝм*, *јобѐжѝмо*.

6.2.124. Глаголи типа *бројати* — *бројим* прешли су у VII врсту (4.328): *бројѝмо*, *бројѝли су*, *знојѝ*, *знојѝла се*.

6.2.125. Глагол *ћушати* — *ћушим* радни гл. придев чешће твори по VII врсти (4.329 и 4.322): (а) *ћушѝла*, (б) *ћушѝала*.

6.2.126. Помоћни глагол *бићи* у презенту има следеће облике (4.330): 1. (а) *бѝде*, *бѝди*, (б) *бѝдне*; 2. (а) *бѝде*, *бѝди*, (б) *бѝдне*; 3. *бѝва*, уп. и: *бѝво*, *бѝвало*.

6.2.127. Облици *није* и *нису* пред енклитикама и ван њих често се сажимају (4.331): 1. (а) *ни ме дао*, *ни се куповало*, (б) *ни ме ни бѝли*, *ни се бојѡли*, (в) *ни ме смеѝо*; 2. (а) *ни имѡо децу*, *ни мѝн стрѡ*, (б) *ни имѡло*.

6.2.128. Помоћни гл. *хѝећи* има следеће облике презента (4.332): 1. *јâ дћу*, *ѡн дће*, 2. (а) *ѡни дће*, (б) *ѡни дћеду*, (в) *љѡди дћу*; 3. (а) ак *дће* д идѝш, (б) *оће* да дамо, (в) *ѡн дћ* да се пуштим, *ѡн дћ* да пије, *оћ* се задѡвимо, (г) *ош* овѡ, *оћи* да ми кажеш; 4. *јâ ћу*, *штѡ ћеш*, *штѡ ћемо*; *штѡ ће* да раду, *штѡ ћеду* ми пѡре; 5. (а) *нѝће* да слѡшају, (б) *нѝћеду* да раду, (в) *ѡни сѝра нѝћеу*, (г) *ѡни нѝћу*; 6. (а) *јâ нѝ* д идѝм, *мѝ нѝ* да с удѡјемо, (б) *нѝ* да сѡдим, *ти нѝ* да купѝш, *мѝ нѝ* да дочекамо, *нѝ* да слѡшају; 7. (а) *шѝо*, *шѝли*, (б) *ћѝо*, *ћѝли* (веома ретко); (в) *ћѡо*, *ћѡла*.

У нејроменљивим речима

6.3.1. Заменичким прилогом *где* (5.2) означава се: место вршења неке радње или стања: *гдѝ живу*; правац кретања „камо“: *ди* идѝш сѡд; простор којим се реализује радња: има ѡтвѡр на тавѡну *де* се пѝњу; чуђење у вези с нечим немогућим: па *ди* знѡм штѡ знѡчи; везник: *тѡ ди* сам *јâ* бѝо. Када иза њега не следе друге речи у саставу исте реченице, има /[^]/ акценат: нѝма *ди*, које *ди*.

6.3.2. Нензмењени облици *где* и ређе *гди* чувају се у сложеним прилозима (5.3): *нѝгде/нѝгди*, *нигде/нигди*.

6.3.3. Мало је примера с изворним значењем прилога *кѡд* „којим правцем, којим путем“ (5.4): *кѡ ћу* да прѡђем. Овај прилог може бити синоним и с *камо*: нѝмаш *кѡд*.

6.3.4. Прилогом *камо* не пита се за правац, већ за „оно чега нема, а жели се, одн. сматра се да треба да буде“ (5.5): а *кам* ти *кѡм*. У вези с речи *да* „истиче се

жаљење што се није десило оно што се жели: боље би било, бар“: *ка̋м* да сам ја погинула.

6.3.5. Прилог *овде* члан је низа *где — овде — онде — њу*, веома је фреквентан и јавља се у више варијанти (5.7): *овде, овдекана, овди, оvd, вoд, воде, воденака, овoд, оде, оd, вође*.

6.3.6. Прилог *онде* има знатно нижу фреквенцију (5.8): *онде, ондека. онди, онoде, нoд*. Овај прилог може бити синониман и просекутивним *онуда* љвек сам се шетала *онде* по брду.

6.3.7. Прилог *њу* је стабилан члан система (5.9): *њӳ, њӳнакана, њӳј*. Исто може бити синоним и с просекутивним *њуда*: *ту* пролази *во*зило.

6.3.8. Прилог *овамo* први је члан семантичког низа (*камо*) — *овамo* — *џамo* — *оnamo* (5.10): (а) уз императив: бeжи *оvамo*, (б) уз гл. кретања: слiва се *оvамo-нака*, (в) уз гл. којима се означава место завршетка радње: *оvам* сам преместила, (г) њима се указује на место где се неко или нешто налази или где се реализује нека радња: *оvам* нисам имала, врђу *џам* па врђу *оvам*.

6.3.9. Прилог *џамo* има више различитих значења (5.11): циљ кретања: *во*-дим је *џамo*; место вршења неке радње „онде“: *џамo* смо имали *ж*ито у *сoбу*, *џам* је *оcтаo*.

6.3.10. Прилог *оnamo* чува се у систему, али са знатно нижом фреквенцијом (5.12): правац кретања: *ајд онамo*; место реализације неке радње: *оnam* н ону *рас-крснициу*.

6.3.11. Систем прилога с просекутивним значењем *куда — отуда — њуда — онуда — свуда* веома је нарушен (5.13). Из њега је нестao адverb *онуда*; *отуда* је забележен само једном: *оvуд*, а *њуда* само неколико пута: *џуд* је ишла путањица. Овај прилог може бити синониман и с *оњуd*: од Бeлу Цркву, *џуд* од Кoсово Су. Најфреквентнији је прилог *свуда*: тражили га *сvуд*, *сvудге* је *лепо*.

6.3.12. Заменички прилози се јављају и у комбинацији с предлогом *од* (5.14): (а) *оdакле* сте *ви*, (б) да *то* склoниш *оdавде*, (в) *оdаџиле* *у*знемо, (г) да поне-сeм *во*ду *оdанде* *oвде*.

6.3.13. С предлогом *од* забележена је и ова серија прилога *оџкуd — одовуд — одоџуд — одонуд* (5.15): (а) *Оџкуd* „одакле“ — указује се на извор за реализацију неке радње: ми нeмамо *оџкуd* да платимо; чуђење због нечег што се сматра немогућим: *оџкуd* знам ја; (б) *Одовуд* означава се правац или страна с које се реализује нека радња: а *oви* иду *оdовуд*, *оdуд* је дошаo од бунара; (в) *Одоџуд* исто означава правац из ког се реализује нека радња: и крeнемо се *оdоџуд*, *оџуд* смо дошли; (г) *Одонуд* се ретко јавља и има исто значење као у претходном случају: и ја како идeм *оdонуд*.

6.3.14. И предлог *до* учествује у градњи прилога (5.16): (а) *докле* му је *њива*; (б) бацамо *ви*лом *донекле*, *оdнекле* иде *рогљом*; (в) и *oни* дођоше *доvде*; (г) само *доџиле*; (д) ја пођем *оdавда* *донда* па се запитијем.

6.3.15. Антонимски пар прилога *горе — доле* има више гласовних варијанти (5.17): *горе, гоvре, горенака, гор, гор; доле, доvле, доленака, дол, дол* и сл.

6.3.16. Наведени прилози могу се јавити и с предлозима *од* и *одоз* (5.18): (а) *одгѡр, одозгѡре, одозгѡр, одозгѡ, озгѡре, озгѡр, озгѡ; (б) одѡл, ѡѡѡ, одѡѡдола, одозѡле, одозѡѡл, одозѡѡ, озѡѡле, озѡѡл, озѡѡ* и сл.

6.3.17. Наспрам прилога (а) *наи̑рѣд* стоје: (б) *на̑и̑раг*, (в) *о̑си̑раг*, (г) *на̑зад*, (д) *и̑оза̑ди*, (ђ) *ис̑и̑оза̑ди*, (е) *одза̑ди* и сл.

6.3.18. Антонимским паром *уну̑и̑ра* — *на̑и̑ѡље* (и ређе *на̑и̑ѡљу*) означава се (5.20): (а) правац: *у̑ђем ја̑ уну̑и̑ра; мѡра д изи̑ђем на̑и̑ѡље*, али ретко: *ми̑ као де̑ца иза̑ђемо на̑и̑ѡљу* и *па̑лимо*; (б) место: *шта̑ йма̑ са̑д уну̑и̑ра*; а *ѡв свѣ стоји̑ на̑и̑ѡље*, али и ређе стандардна употреба: *ка̑ко је на̑и̑ѡљу*; (в) *жи̑то уну̑тра*, а *сла̑ма си̑ѡља*; кат сам ја̑ *на̑и̑шла си̑ѡљи*; (г) *изи̑ђе ва̑н*.

6.3.19. Прилогом *ку̑ћи* означава се (5.21): (а) правац: *бе̑жи ку̑ћи*, (б) место: *ја̑ сам би̑ла ку̑ћи са̑ма*; *има̑ла ли̑па је̑дна и̑ре̑и̑ ку̑ћи*.

6.3.20. Бележимо и прилоге *близу* и *далеко* (5.22): (а) *бли̑зо, бли̑зу*; (б) *далѣко, долѣко*; (в) *бли̑же; да̑ље*.

6.3.21. Прилог *около* среће се и с предлозима *од*, *на* и *у* (5.23): *исплетѣш ве̑нац ѡколо*, *око ка̑це; на̑около*; *док ни̑је би̑о ова̑ј на̑сип одна̑около* постављен; *свѣд уна̑около шу̑ма*.

6.3.22. Прилошким изразима *на сред*, *и̑реко сред*, *у среди* може се означаваати место, правац а и начин (5.24): *на срѣд ширѡко*, *гѡр ѡпет у̑зак*; *веза̑о је и̑реко срѣд*; а *краљ Ђѡрђе у срѣди*.

6.3.23. Забележени су и ови прилози (5.25): *и̑реко*; *тѡ та̑м скр̑аја*; *де̑сно шу̑ма*, а *ле̑во ре̑ка*.

6.3.24. Прилози *узбрдо* и *низбрдо* значе „навише“ и „наниже“ (5.26): *кад и̑деш у̑збрдо*; *па бе̑жим ни̑збрдо до̑ле*.

6.3.25. Непосредније одређивање места постиже се прилогом *одма* (5.27): *ту̑ ѡдма*, *ѡма испод бр̑да*.

6.3.26. *Кад* под акцентом има прилошко значење, а без њега везничко (5.29): *кад је би̑ло*; *када сам ја̑ оти̑шла*. Увек је овај ред речи у изразу: *ка̑ко ка̑д*. У конструкцији *има̑и̑ти/нема̑и̑ти кад* не јавља се облик *каде*: *ја̑ не̑мам ка̑[д]* д *идѣм*. Прилог *кад(а)* јавља се и с речцама *не-* и *ни-*: *не̑кад, ни̑кад(а)*.

6.3.27. *Са̑д* се јавља у више различитих ликова (5.30): *са̑д, са̑да, са̑де, са̑дан*.

6.3.28. Прилог *и̑а̑д* има варијанте: *и̑а̑ѡ* (5.31), и ређе *и̑а̑да, и̑а̑ј*.

6.3.29. Прилог *онда* је фреквентан и јавља се у више варијанти (5.32): *ѡнда, ѡндак, ѡнак, ѡна* и сл.

6.3.30. Наведени заменички облици прилога могу се јавити и с предлозима (5.33): (а) *дѡкле, докле гѡѡ, до гѡѡ*; (б) *од си̑ноћ до са̑да, за са̑д*; (в) *о̑и̑а̑и̑и̑, за и̑а̑ѡ*; (г) *до ѡнда, дѡнде*.

6.3.31. Систем прилога за одређивање времена према смењивању дана садржи следеће елементе *данас* — *јуче* — *онома̑д* — *су̑и̑ра* — *и̑рекосу̑и̑ра* (5.34): (а) *данас, данас, данаске, данаске*; и *да̑н да̑ни̑, и данас да̑ни, и да̑н да̑њи, и данас да̑њи̑, и да̑нас да̑н, и данас да̑нана, и да̑н данас, и да̑н данаске*, (б) *јуче̑, јуче̑р*, (в) „прекјуче“ и „пре некако“: *онома̑д, онома̑ѡ, онома̑дне, онома̑и̑шке, нома̑д*, (г) *су̑и̑ра, су̑и̑ра да̑н, су̑и̑радан, (д) и̑рекосу̑и̑ра, и̑рекосу̑и̑ра*.

(д) млада ће да седи и *иpековине*; тако *најбоље* се пресвјамо ако то мје свекрве рођаци, (ђ) он је *велико* тврђ човек, (е) сѣемо *врло* мало, (ж) и били смо *јак*о здрави, (з) *зрдно* ми маћи била добра, (и) пио је *здро*, (ј) то ја знам *напамет* д испричам, само има *коца*, (к) он има *сила* година, (л) ту је изгинуло *чудо*, (љ) а имама та бубрег болесан, а ова пропао, *сипра* пропао, (м) Жика е *ипреко* мере љут, (н) да то урадим кућа да пропадне *начисито*, (њ) ткани опанци *скрџ*, (о) *сасвим* дрѹкше.

6.3.44. У семантичком пољу „мало“ јављају се следећи прилози (5.48): (а) *мало*, *мал*, што нисте дошли *малке*; и да лизну *ио мал* те соли; *мањ* се радило; *малкице*, *малчице*, (б) *лечка* мете само; слатку воду и *лечке* кафе; то тако се *иолечка* меће да светли, (в) два *и по* дана; от *иола* метра; *иолак* пушњица, *иолак* ворѹна.

6.3.45. Учесталост понављања или редослед неке радње означава се прилозима и прилошким изразима за количину (5.48а): *једанпѹти*, *двапѹти*, *једаред*, *дваред*, *ипиред*; *ипри*, *ипри*, *ипрѣни* *ипри*.

6.3.46. Адвербијализованим Асг. именица *недеља*, *година*, *месец* и Гпл. именице *дан* означава се количина (5.48б): путовали *недељу дана*, *годину дана*, у *месец дана*.

6.3.47. Заменички прилози за начин јесу (5.49): (а) *како*, *некако*, *којекако*, *свакојак*о, (б) *овако*, *овако*, *вако*, (в) *ишак*о, *ишак*о, (г) *онако*, *нако*, *нако*.

6.3.48. Остали прилози за начин су (5.50): (а) да живимо сви *лепо*; (б) *иолачаке* идѣ; *лакше* копам, (в) не да ми лѣву ногу да коракам *љѹчки*.

6.3.49. Приличан је број страних лексема у функцији прилога за начин (3.51): (а) *забадава*, *цаба*, *цабе*; *бајаги*, *баги*, *кабајаги*, *кобајаги*, *багѹм*; *барабар*; *обашка*, *иобашка*; (б) *експра*, *ипрофектѹ* зна француски.

6.3.50. Адвербијализацијом падежних облика добијени су неки прилози за начин (5.52): (а) нађе она *час* швалера, (б) мете *краном*; исече *редом*, (в) ради *немилнице*; убили смо по десетину *рукомнице*, (г) три дана *зиред*; *углас* певам; изваљамо мало *надуж*; *ушѹшуре*, *ђушѹре*, *ђушѹрице*, (д) сам нека *иу бесѹпрага*.

6.3.51. У творби прилога за начин учествују и бројеви *један* и *два* (5.53): (а) *заједно*, *зајено*, *зајно*, *свеједно*; *изједанпѹти*, *наједанпѹти*, *одједанпѹти*, *узједаред*; *наједном*, (б) *дрѹкше*, *дрѹкче*, *друкише*, *друкије*.

6.3.52. Заменичко порекло можемо уочити у следећим прилозима (5.54): (а) *ми међусобно* нисмо се свађали; шаљу се људи *међусобном*, (б) да одвајамо *ио себно*, (в) „с нестрпљењем“: *ја једва* чекам да умрем; „тешко“: *једва* се прѣпнем на праг.

6.3.53. Од гл. прилога садашњег изведен је прилог *седећки*, а уп. и *иѣнке*, *иошѹбушке*, *насаикѣ* (5.56).

6.3.54. Указаћемо на семантику и фонетику неких предлога (5.57): **1.** (а) *без*, (б) *брез*, *брезобрзан*, *брездушан*, (в) *ипрез* (само у Др); **2.** *ван* Новог Сада; **3.** *ио*вине мје кѹће; **4.** (а) *идемо иовр* снега, (б) *на вр* астала, (в) *у вр* главе, (г) после *врз* мене родио још пет Т; **5.** *до*: (а) „уз, поред“ близо *до* дрѹма, (б) „од“ зависи све *до* човека, (в) „код, у“ све су паре биле *до* мене докле после Мира није дошла код нас, (г) није њима *до* сланину, **6.** (а) „по“ идѣ *за* воду, (б) „о“ *за* кога причаш — *за* Вѣру; слѹшала сам *за* то, (в) „у“ заљубио се *за* једну овде, (г) „са“ ти си се венчо *за* краља, (д) „на“ да л имате сѣна *за* продају, (ђ) „због“ држао краву *за* кѹћу *за* млѣко, (е) „намена“ канте *за* воду, (ж) ти би био *за* попа, итд. **7.** она је *из* мѹга мѣ-

ста (в. *од*), **8.** (а) „после, по“ посе се рoди и дрyги брaт *иза* мeн, (б) тaм *иза* врaтa, **9.** (а) *између*: *између* нaс двe сeстрe, aли и (рeткo) jа сaм *између* Швaбa бiнo, (б) *међу*: *међу* Aзaњe и Кусaткa, и уoбичajенo *међу* дeвoјкaмa, (в) oни су сe били *међу* сeбe, уп. и: пoчo (пaрoд) дa сe тyчe *међу* сoбoм; шaљу сe љyди *међу* сoбoм, (г) нaмeстн пyшкy нa тaрaбy *између* мeнe, *између* Дoбрe; и сeднeм у вр aстaлa *међу* кyмa и *међу* стaрoјкa, (д) мeгy *мeђ* прстe, нijе билo зaгрaђeнo *мeд* нaмa, (ђ) нeмa млoгo рaзликe *миђу* нaмa и у Вучaкy; пaсyљ *миђу* oцaкa, **10.** мi смo *крaј* Мoрaвe, **11.** к сeбe; блijкe *кa* Кoлaрy; идeмo *кo* Штeтинy (Кy), **12.** *код*: „к“ идe *кoи* oнoгa, „зa“ сeдимo тaкo *код* aстaлa, „прeд“ нисн тi прe смeo д идeш гoлoглaв *код* свeкрa и дa сe чeшљaш *код* свeкрa, „крaј, пoрeд“ стoји *кoи* прoзoрa, **13.** oдсуствo прeдлoгa (*прoз*), *крoз* дyвaр, **14.** *нa*: „зa“ тo је нaмeњeнo *нa* тo, „y“ рaдиo нa бaнкy; пa плaти *нa* рaтaмa, „o“ oвaкo сe oкaчи *нa* нeштo; кoпaмo *нa* лyкa, *нa* пaрaдajс, *нa* сирa *нa* тo живим, „пo“ сaд сe свaкo зoвe *нa* имe, „крoз“ свe штo пoпијe вoдy изиђe *нa* знoј, „нaд“ jа сaм стрeпилa *нa* њeгa и сaд стрeпим *нa* oвoгa, „сa“ врo сaм *нa* вршaчaмa, **15.** *нaдa* згрaди, *нaдa* вy, **16.** *нa*срeд, **17.** кoсa низ лeђa, *низa* двoриштe, **18.** o Бoжijћy; лyпинш o aстaл; мi o дeцaмa нe брiнeмo, **19.** *од*: „дoђe сe oд њивe, „нa“ нисaм тeo *од* њeгa дa зaрaдим, „дo“ пoквaснш нoвинy пa мeтeш *од* њeгa нeкy дeбeлy aртијy, „зa“ нмaли смo јeднo сaндyчe *од* jексeрa, „из“ jа мy ўзнeм *oи* кaсy; oдaклe сн — *oи* Смeдeрeвa; oстaлa знaчeњa: jа сaм *од* Гитaрићa; брyс је *од* кaмeнa; ўмрo *од* брyкa и сл. **20.** пoсeдaмo *oкo* бaбe, oн идe *oкoлo* кyћe; *oкo* Вaскрсa; тaj пoсo *oкo* крeчeњa, **21.** *пo*: „изa, зa“ *пo* њeгa нaлaжeмo, „пoслe“ *пo* Бoжijћy, „зa“ дoшли *пo* мeнe (сaмo јeдaн примeр из Бa), oстaлa знaчeњa: кoпaмo *пo* врстy; *oни* били *пo* вoјски, **22.** *пoдa* дрвo, *испoдa* дoл, „y“ сeдeли пoт киријy, „пo“ *пoд* вaрoшки jа тe грлим; oстaлa знaчeњa: jа нисaм пeклa *пoд* вршњик; сeјeмo *пoд* мoтику, **23.** сeдим *пoзaди* кoлa; jа сeдим *зaди* врaтa (Ш), **24.** *пoрeд* бунaрa; и сaмo јeднoм y Лo *пaрaд* клaдe, **25.** *пoслe* oслoбoђeњa, **26.** *прe* рaтa, **27.** *прeдa* мнoм, *испрeд* мeн, *прeд* мeнe, *прeд* сeбe, *прeд* Бoжijћ, **28.** *прeкo* пoтoкa, и рeткo *прeкo* нaђвиy, „пo“ тo причa *прeкo* сeлo, „нa“ причaю oвдe *прeкo* тeлeвизoрa, „y тoкy, тoкoм“ *прeкo* цeлoг дaнa, **29.** *прeмa*: „к, кa“ *прeмa* Дрeнoвцy, „нaспрaм, нaсупрoт“ сeди *прeмa* дeвoјки, „y oднoсy нa“ oн је дeтe *прeмa* мeнeнaкa, уп. и: *сирeмa* зeмљe тoликo пaти (гaји), „спрaм, уз“ *прeмa* свeћи плeтeм, „прeд“ aли oђy дa кaжy *прeмa* нaмa свiмa дa лн сe oђy дa л нeћy, **30.** *прe* зeмљy прилeгнy, „зa врeмe“ нe личи тaкo дa *прe* слyжби си бoс, **31.** *прoиш*в кoмунизaм, *прoиш*вy мeнe (Бд), **32.** (a) с oвцaмa, с њим/ш њим, (б) сa бaтiнoм, сa сaпунoм, сa oцa, (в) сaс иглy, сaс нaмa, сaс њи, сaш њим, сaс стрицa, **33.** y: „кoд“ кa тo имa y жeнa, „oд“ сa ћy дa ви пoкaжeм сликy y двaјс јeднy гoдинy, „нa“ с лyдy нe мoж д изиђeш y крaј, „нa или Дсг.“ oн oкрeнe лeђa y вaгy, „нa, зa врeмe пyтoвaњa“ y пyгy гa рoди, „зa врeмe, y тoкy бeрбe“ пa тaкo y брaњe, **34.** *уз*: „пoрeд“ тo *уз* вaтру мeтeмo, *узa* шпoрeт, oнa кyћa вeликa *нyс* пyт (Вн), „сa“ дa нн спрeми стрицa лeбa и *уз* лeбa; мoј oтaц је дao *уз* мeнe мирaз; кoликo ћe дa дaдy *нyз* дeвoјкy пaрa (Ск), „низ“ дeвoјкe нoсилe кикy *уз* лeђa, „уз, нaвишe“ пa *уз* бaсaнцe нoсим, **35.** *усрeђ* сeлa, *нaсрeђ* кyћe, **36.** Oдсуствo прeдлoгa *увeчe*, јeдинo: *yочи* Бoжijћa, *oчи* Бoжijћa, *учи* Бoжijћa, *сyочи* Бoжijћa, **37.** *чeрeс* тeбe, **38.** (a) нijе мoглo збoг вoдe, (б) пa зaтвoри *рaди* мншijјy.

6.3.55. Забележен је и мањи број примера с два предлога (5.58): *до* *иза* Пõ-жаревца, *ручак за на* њиву, *она ис* *преко* Мораве, *очи на* Бадњи дан, *са по* једну краву (орали).

6.3.56. У саставним реченицама с негираним предикатом уз именске или глаголске речи јављају се везници *ни*, *ниџи*, *ниџ* (5.60): не да ме *ни* ðтац *ни* ма̀ти; *ниџи* копау *ниџи* ништа; ја *ниџ* сам преста̀ла та̀м *ни* та̀м. Саставним везником *буд* истиче се напоредност и синониман је с *не само*, *него и*, *већ и*: са̀д он, сирõма, *буд* повео ко̀ло и пла̀тио и све и јõш ја, овај, са̀д ðћ да се пу̀штим. Слично значење има и *шуд* — *шуд*: *шуд* је умро, *шуд* трëбаш по̀се да дару̀еш и по̀па и родбину. Редуплициран је и везник *а* — *а*: ту око на̀с *а* лево *а* десно.

6.3.57. Супротни везници су *али/ал*, *него/нег*, *ама*, *само* (5.61): ðне иду *али* бес ко̀ли; ја сам га пра̀хала, *ал* није до̀шо; ра̀т не носн до̀бро, *него* са̀мо злõ носн, бо̀ље *нег* ћерку; ја не пијем, *ама* да вѝш ка̀ку сам ракѝу угрѐо; са̀д свега̀ има, *са̀мо* слõге нѐма и здра̀вља.

6.3.58. Богат је списак раставних везника *или/ил*, *јели/јел*, *ели/ел*, *а-а*, *де-де*, *било-било*, *вољ-вољ* (5.62): ко̀ње *или* во̀лове; па ка̀жу шу̀ма *ил* кому̀шка; штã во̀лите *јел* пѝво *јели* бо̀зу; кра̀ву му̀земо *ели* одво̀имо тѐле; *ел* про̀ја *ел* кача̀мак. Следећи везници нису тако чести: *а* бра̀т мој *а* њего̀в то̀ је свеједно; то̀ са̀д и нѐма, тѐ старйине нѐма вѝше то̀: *де* нѐком лѝпче кра̀ва, *де* нѐком лѝпче свѝња, *де* то̀; *било* цр̀ко *било* лѝпцо, свѐ је то̀ исто; *вољ* ти на гранѝцу бу̀гарску, *вољ* ти ова̀мо на ку̀ју ðнеш стра̀ну.

6.3.59. Искључни везник је *осем* и *сем* (5.63): *осем* ша̀ле; ништа није ра̀дила *сем* тако̀ пацијент нѐки ка до̀ђе да га смѐсти.

6.3.60. Допусни везници су *мада*, *макар*, *премда*, *ако* (најчешћи), (5.64): има̀ло то̀лико лѐпо вѝно *мада* ја нѝсам во̀лела то̀лико да пијем; он не ти ка̀же па *макар* га стрѐљали; то̀ треба сѝла ва̀тре да се пра̀ви па да се та̀ј ража̀њ окрече, *премда* дѐца једна̀ко вичу на дѐду штõ не сѐдну па ма̀ло окрече ража̀њ; ла̀дно *ако* има пѐћ на стру̀ју и шпо̀рет.

6.3.61. Временски везници су *док*, *докле*; *чим*, *како*, *а*, *само* *иџо*, *док*, *иџек*; *куд*, *да*, (5.65): 1. (а) *кад* заигра ко̀ло, има да глѐдаш, (б) не мо̀же да подѝгне капѝју *када* капѝја затво̀рена; 2. (а) *док* сам жѝва, не́к сам жѝва; *док* сам му да̀ла ову̀ слѐдњу њиву, он разговара̀о, (б) да припа̀ли цигару *докле* не у̀ђе у ку̀ћу, 3. (а) *чим* чу̀јеш да иду Немци, пра̀ти дѐцу код мене, (б) *како* све́так до̀ђе, не ра̀ди се ништа, а ја узмем то̀ Све́то пѝсмо и чита̀м, (в) *а* ве́че, идеш ку̀ћи, (г) он, *са̀мо иџо* га завр̀шио, по̀се четйри да̀на ðма запошље́ње до̀бно; (д) Не́мац *ддк* до̀шо, он је окопѝро; (ђ) *иџек* ðдемо да сејемо кро̀мпир, она ка̀же. Следећи везници су синонимни: с „док“: не сѐдамо *да* се не прекр̀стимо и *да* не чита̀мо очена̀ш; с „откад“: али има два̀с месеци *како* је умрла; с „како“: ва̀лда има вѝше о два̀десет го̀дина *куд* ни́сам се причѐстила.

6.3.62. У узрочним реченицама јављају се следећи везници *јер/ер*, *јел/ел*, *јели/ели*, *иџо*, *заџо* *иџо*, *поиџо*, *како* (5.66): 1. (а) зна́те вѝ бо̀ље, *јер* сте учѝли, (б) мо̀ро сам ја да ра̀дим, *јел* сам ја најста̀рйји; онда је бѝло лѐпо, *ел* ми ни́смо зна̀ли за бо̀ље, (в) са̀мо па̀зи на ма̀чку да не у̀ђе *јели* не смѐ д у̀ђе ма̀чка док не у̀ђе пола̀женик; не знаш ко̀ме ћеш да се предѐлиш *ели* би́ли су ðпасни и ðни; 2. (а) па га жѝвога испе́кли *иџо* му е та̀с отѝшо као у партиза̀ни, (б) а но̀ћ ми је најтѐжа, *заџо*

ишћо сам сáма, (в) *йоишћо* ни дáли више лѣба, *ја* ћу тó да нòсим, (г) òнда су, кáко смо мѝ покѝсли страшно, озѣбли, òни налòжу фуруну, (д) а, *чим* си ти шкòлован, нѣ знаш ти шта је срп.

6.3.63. У условним реченицама јављају се везници *ако/ак, ел и да* (5.67): (а) *ако* залпвãу, òни имãу, (б) *ја* сãмо *ел* ме наљути, гòтово је, òдо *ја* и остãви га, (в) *да* сам *ја* знала, *ја* нѣ би дозволила.

6.3.64. Шаролик је инвентар везника (*а камоли, а некмоли, дел, аман, ма*) у поредбеним реченицама којима се истиче неједнакост (5.68): (а) евѣ, сѝн мãтор, сѝн кáко је мãтор, *а кãмоли* *ја*, (б) нѣћеу што сãмо свѣкар и свѣкрва, *а некмоли* *ди* је бãба и дѣда, (в) нѝ се кãјала ни кад бѝла млађа, дѣл сãд, (г) йма лљди који нѝсу проју имãли да јѣду ни бљђаву *аман* и лѣпу (Р), (д) свѣкар бѝо па не дã да се кљпу кошљље, *ма* нѣшто друго.

6.3.65. Вокалске партикуле или покретни вокали јављају се код личних и именичких заменица (Исг. њоме, ИЛсг. њиме, Д коме, ИЛ киме и чиме) и код прилога (*саде, каде, куде, овуде, свуде; када, сада, шуда, свуда, овуда, онуда, најреда*), (5.69).

6.3.66. Консонантске партикуле (*з, к, н, ј, р, м, з*) јављају се појединачно (*овдек, водек, ондак, йолик; овден, шун, доклен год, садан, ондан, йослен; йуј, йакој, овуј, онуј; свудер, јучер; йосем, йрвом*) или у комбинацији с вокалима (*а, е, и*). Вокал *и* се јавља само уз *з*: *о њојзи, до њејзи, овојзини; е иза к и н: данаске, јујроске, ноћаске, јесенаске, зимуске; ономайке, ондаке, синоћке; малке; шуне, йунека, йунена, йуненака; и вокал а се исто јавља с овим сугласницима: једносложне: овдека, ондека; овдена, ондена, йуна, овамона, йамона, горена, садена, вишена, менена, шебена, с њимена; овденак, шунак, йамонак; двосложне: овдекана, йамокана, менекана; йунана; овденака, йунака, овамонака, йамонака, горенака, доленака, озгоренака, саденака, йосленака, мененака, шебенака, с њименака; тросложне: овденакана, шуникана, йамонакана. Дакле, у сложеним партикулама само се *н* може редуцирати (*-нана, -нена*) и чешће је у првој позицији (*-нана, -нака, -нена, -нека, -накана, -некана : -кана, -гана — овдегана*), (5.70).*

6.3.67. Речце за показивање садрже заменичке форманте *-в-, -й-, -н-*, а завршавају се чешће на *-е*, него на *-о* (5.71): (а) *ешћ* г ймам и сãд, *ешћо* ти вѝдиш, (б) *евѣ* депѣша, *ѣво* су лљди, (в) *енѣ* ти на столици.

6.3.68. Речце којима се нешто потврђује или одриче различтог су порекла и јављају се у више гласовних варијанти (5.72): (а) *дã*, (б) *дабòме, дабòм*, (в) *ам дакãко*, (г) *јãшћиа*, (д) *јѣсам, јѣсмо, јѣсће, јѣс, јѣ, јѣ* (ђ) *вãисћину* се рòди; (е) *нѣ, јòк*.

6.3.69. За исказивање могућности или вероватноће неке претпоставке употребљавају се речце (5.73): (а) *вãльда/вãлда*, (б) *кандã* ћеш ти да божићуеш кот кљће, (в) *мòжда, мòже бѝши, мòж бѝш, бѝло мòжем* (Ш).

6.3.70. Извесно ограничење у изнесеној констатацији изражава се следећим речцама или реченичним модификаторима (5.74): (а) *бãр, бãре, бãрам*, (б) *додуше*, (в) *скòро*, (г) *гошòво*, (д) *чѝшãво*, (ђ) *углãвном, углãвно, глãвно, глãвно*.

6.3.71. Интезификовање неке радње, процеса или појма постиже се следећим средствима (5.75): (а) *бãш*, (б) *шãмãн, шãмãн*, (в) *лѝчно*, (г) *нѝкако*, (д) *òйшће*, (ђ) *йогошòво*.

6.3.72. Закључивање или изношење нечега алтернативног постиже се речцама (5.76): (а) *дӑклем, дӑклен*, (б) *йӑчече, иӑчече*.

6.3.73. Разне клетве, заклетве и чуђсиња изражавају се речцама у којима се јавља именица *бог* (5.77): (а) *дабӑгда*, (б) *бӑгми*, (в) *зӑбога*.

6.3.74. Упитна речца *ли* јавља се и с апокопом (5.78): (а) *дӑл йма*, (б) *дӑл йе*, (в) *дӑ ли је*.

6.3.75. По угледу на *дал* (*да ли*) и *јел* (*је ли*) настала је и речца *зал* „зар“ којом говорник изражава чуђење (5.79).

6.3.76. Речца (а и везник) *него* забележен је и с апокопом *нег* (5.80).

6.3.77. И речца *нека* чује се и без финалног вокала *нек* (5.81).

6.3.78. У спонтаном разговору, не тежећи исцрпности, забележили смо следеће узвике (5.82): 1. сугерисање говорника да се тог тренутка сетно нечега: *а, јес*, *ймам једну маџку*; 2. (а) подстицање на неку радњу: *ајде*, *дӑк се*, (б) „дођи“ *ајде*, *Живораде*, да јеш, „иди“ *увӑла дӑте* и *ајји кӑћи*, „дај“ *ајде ја кӑљи*, *рӑди*, „уради“ *тӑи ајде* како он каже па се не бӑј, (в) *ајдӑмо*, *ајдӑмоше*; 3. изузетност нечега: *апа* је *лӑпа*; 4. одобравање: *ам дакако*; 5. изненађење: *ау*, да си ми *тӑ казала*...; 6. *бре*: (а) упозорење: *немӑ*, *брӑ*, да не *пӑбие* *чӑвек* *дӑбе*, (б) молба, подстицање: *ајде*, *брӑ*, *дођте*, (в) претња: не *цӑпај*, *брӑ*, (г) одушевљење: ка *дођеш*, па *увӑдиш* *йӑвче*, *брӑ*, (д) неочекиваност: кад је *била* на *раскрснйцу*, *једна*, *брӑ*, *ӑвца бӑла* *кӑ снег* *изӑйје* пред *мӑне*; 7. одушевљење или указивање на нешто: па *глӑ*, *идӑм*; *само глӑ*; 8. *де*: (а) подстицање: *дӑ мӑти*, *сӑне*, (б) забрана, противљење: *дӑ*, не *дӑжите* *прашӑну*, 9. *е*: (а) саглашавање: *ӑ*, *дабӑм*, (б) супротстављање: *ӑ*, *ја ӑћу* *такӑ*, (в) присећање уз појашњавање: *ӑ*, *гӑмно*, *тӑ су*, *рецимо*, *раније* *кресӑли* *гӑмно* *да вршӑу* *кӑћи*, 10. успостављање комуникације у којој је изречена забрана: *ӑј*, *немӑј* *да пӑшите* *такӑ*, 11. љутина, бес, неочекиваност, изненађење: *јӑ*, *Ангелина*, *ми* *потрошӑмо* *папрӑику*, 12. запомагање, кукање: *кӑжу* *мӑне*, *јаӑ*, *црни* *чӑвече*, *зал* *пӑлуди*, 13. *ма*: (а) одобравање након љутње: *ма* *йди*, *каже*, *кӑпај* *штӑ* *ме* *брӑига*, (б) молба након нечега: *ма* *ћути*, *мӑлим* *те*, (в) изненађење, чуђење: *ма* *немӑј*, (г) супротност од раније изнесеног: *ма* *не мӑг* *ја* *тӑ*, (д) стрепња: *ма* *найӑче* *нӑко*, (ђ) појачавање информације: *ма* *каки*, *ӑна* *тӑ* *не вӑрује*, 14. *море*, *мори*: (а) *мори* у обраћању углавном женској особи: *удаји* *се*, *мори*, (б) подстицање на реализацију неке радње: *море*, *ћути*, *мори*, *йди*, *реко*, *там*, (в) појачано засведочавање, истицање: *море*, *видела* *сам*, *мори*, *што* *сам* *видла* *једног* *лӑпог* *мӑмка*, (г) чуђење: *море*, *штӑ* *је* *тӑ*, *мор* *каки*, (д) обраћање: *јел*, *мори*, 15. подстицање саговорника на реализацију неке радње: *чик* *отӑдни*.

ДИФЕРЕНЦИЈАЛНЕ ОСОБИНЕ:

У речима с деκлинацијом

7.1.1. Само у два села (МК и Вр) забележили смо наставак *-ем* иза тврних сугласника у Исг. м. р. (4.5): *дрӑмем*, *йрӑкӑшорем*.

7.1.2.. Углавном у неким североисточним пунктoвима (МО Ш Ку) у множини јавио се формант *-ов-* иза (некада) меких сугласника (4.7.3): *чешӑвӑви*; *јӑрњӑвӑви*, *зӑцови*; *дрешови*.

7.1.3. Углавном у централним и јужним говорима испитиване територије (карта бр. 1) јавља се аналошка палатализација велара испред вокала *-e* (4.14): (а) *ўзму бар'јџе*, *пўнимо јас'иўџе*, *нўси о'й'анџе*; (б) извади *бубр'џе*; носили *кож'ўсе*, баџиш *ор'ўсе*.

7.1.4. Само смо у Ву забележили једном наставак *-ама* у Ипл. с *Ц'йганам*, а у МО *-им* у Лпл. у *з'ўб'им* (4.16д).

7.1.5. Само у два пункта (Су ДД) именица *деда* нема завршетак *-а* (4.29): *д'ед*, *п'рад'ед*, *ч'уж'ин д'ед*.

7.1.6. Именица *с'ир* среће се у више творбених ликова (4.42) с различитим ареалом (карта бр. 2): *с'ирење* (на западу и углавном код најстаријих информатора), *с'ира* (на северу и југоистоку), *с'ир* (по целој територији), а *с'ирац* само у Вр.

7.1.7. Облик *д'д'бо* чешћи је од *д'д'ба/д'д'ба* и јавља се углавном у севернијим пунктовима и неколико јужнијих.

7.1.8. Наставак *-е* чешћи је у Д него у Лсг. и факултативно се јавља углавном у моравским селима, у два пункта на северозападу и два на југозападу (4.76б и карта бр. 3).

7.1.9. Само у Ш забележили смо једном наставак *-е* код именица на *-ка*, поред обичније једнакости *В=Нсг.* (4.79.3): *Ж'ивке*, али и *л'ајк'е*, *п'ај'ише* у С и Вн.

7.1.10. Најчешће у Р и једном у Ло именица *земља* у предлошкој конструкцији остаје без финалног *-љу*: (4.96): *н'а зем*, *ў зем*.

7.1.11. Ретко се среће суфикс *-ија* (4.99): *из Буг'ар'ије Ш*, *С'т'ан'ија Вр*.

7.1.12. Облици *к'ўј/к'ўј* једино се не јављају у југозападном делу наше територије (4.129. и карта бр. 5).

7.1.13. Аналитички датив чешће срећемо само у Ш (4.145а. д): да *д'ате на п'и'лићи*.

7.1.14. Наставак *-ом* у ДЛсг. заменичко-придевске промене ж. р. најфреквентнији је на западу наше територије (карта бр. 6). Ареал облика личне заменице 3. л. јд. ж. р. у ДЛ (*њом — (j)ом*) в. на карти бр. 4.

7.1.15. Сажети облици присвојне заменице *моја* чешћи су на истоку, а несажети *моа* на западу (2.76. 4.174. и карта бр.7).

7.1.16. Присвјону заменицу *нигов* срећемо само у Вн Ла Са, *ниш* у Ба, а *њоан* у Вн и Су (4.176.26).

У речима с конјугацијом

7.2.1. Само у неколико севернијих села (Вн Ко Р Рд) наставак *-у* знатно је чешћи од *-ају/-ау* у 3. л. пл. презента глагола VI врсте (4.205).

7.2.2. Наставак *-е* у 3. л. пл. през. гл. VII и VIII врсте не јавља се у средишњим (Ба ВД ДД Лг Ос Са) и севернијим селима (Ву Ко Ку Ла Р), као и у Др М и МП (4.205).

7.2.3. Наставак *-ду* у 3. л. пл. през. углавном је чешћи на северозападу наше територије (4.205. и карта бр. 8).

7.2.4. Углавном у два пункта (Бд и МО) срећемо и краће облике имперфекта (4.206а): па шт'а ти *б'е*, ди *б'еа*.

7.2.5. Углавном у неким селима на североистоку са становништвом шопско-торлачке и вардарско-моравске струје (Ш Р и др.) јављају се нејотовани облици трпних придева глагола VII врсте (4.227б): *зарѡбен, нѡсено, ѡрѡвена*.

7.2.6. Облици *врше* углавном се јављају у моравским селима (4.245. и карта бр. 9).

7.2.7. Императив *јѣђи* (Ку Ш) и *јѣш* < *јажд* (Ш) срећемо само у ова два пункта (4.249.3б).

7.2.8. Само у Вн од гл. *ѡзнаваѡи* имамо презент (4.267) *јѣ ѡдзнам*.

7.2.9. Глагол *сиѡаѡи* поред облика по V и VI (4.295), на североистоку нашег терена (Вн МК Р) уобичајен је и по II врсти (4.290): *сиѡе, усѡе*.

7.2.10. Глагол *видѡи* среће се с двојаким кореном (4.313): 1. (а) *вѡдим*, (б) *јѣ вѡм, вѡѡе, (в) вѡдећеш, вѡдо, вѡдла*; 2. да *вѡднем* (само у Бд МО С на западу).

У ѡѡроменљивим речима

7.3.1. Једино у Ш, месту са становништвом из торлачке области, од старице рођене 1907. забележили смо прилог (5.6): да вѡдиш *кадѡ* се.

7.3.2. У Ш од информаторке рођене 1912. забележили смо прилог (5.7): *ѡѡ*-ка „овде“.

7.3.3. Само у Ш забележен је облик *сега* (5.30).

7.3.4. Само на северозападу, у П, срећемо прилог *нѡћом* (5.35ж).

7.3.5. Прилог *ѡмо* забележен је само у П, а *скѡри* у Бд (5.40а и б).

7.3.6. Предлог *ѡрез* (5.57.1в) забележен је само у Др, а *врз* (5.57.4г) само у Т.

7.3.7. Само у Ку забележен је предлог *ко* (5.57.11): *ѡдемо ко Штетѡну, ко пѡљској грѡници*.

7.3.8. Само у Р предлог *код* има следећи фонетизам (5.57.12): *коде* тѡ дрѡво, *кодѡ* Ѧхрид.

7.3.9. Само у Ш је забележен предлог *зади* (5.57.23): немѡј слѡчајно *зади* врата да бѡциш вѡду; *јѣ седѡм зади* врата.

7.3.10. Једино у Вн и Ск јавља се предлог *нуз* (5.57.34): онѡ кѡћа вѡлика *нуз* пѡт, колико ће да дѡдѡ *нуз* девѡјку пѡра.

7.3.11. Једино се у Бд јавља предлог *суочи* (5.57.36): *суочи* Божѡћа.

7.3.12. Само у четири севернија пункта (Ба В Вр Ла) јавља се предлог *через* (5.57.37): *через* Бѡре, *через* мѡне.

7.3.13. Само у Р у норедбеним реченицама јавља се везник *аман* (5.68г): е л умѡш да кѡлеш прѡсе — море, умѡм крѡву, реко, *аман* и прѡсе; за двѡ бѡнке препеченица, дрѡновача ракија, да ти изгорѡ ѡчи *аман* и ѡста и јѡзик.

7.3.14. Једино у Ш забележили смо речцу (5.73): *бѡло мѡжем* да смо пѡтовали недељу данѡ.

И наше лингвистичке карте потврдиле су констатацију проф. Ивића (1999:337) да су изоглосе на тлу С-В дијалекта по правилу узајамно независне. Донекле се поклапају изоглосе на картама бр. 4, 5, 6 и 7. На осталим картама (бр. 1, 3, 8, 9) понекад се издваја центар и југ (*барјаце*), понекад периферија (ДЛјд

жене), понекад центар и југозапад (*лебац, лукац, сирац*), понекад северни ареал (наставак *-ду*), а понекад источни (*вршел*).

ОДНОС С-В и К-Р НА ПРИМЕРУ НАШЕ ГРАЂЕ

8.0. Захваљујући студији проф. Ивића (1999:328–354) посвећеној српским дијалектима и њиховој класификацији, у прилици смо да нашу грађу упоредимо с приликама у С-В а и у К-Р говорима.

8.1. Проф. Ивић (1999:331) предлаже да се у С-В говоре уброје они који имају: 1. икавизме: (а) у ДЛсг. именица ж. р. (*жени, њо води*); (б) у компаративу типа *ситарији*; (в) у одричном презенту (*нисам, тиси, тисмо, нисте, нису*); у карактеристичним облицима заменичко–придевске промене, бар факултативно, (*с овим, мали[x], моима*); 2. наставак *-ом* у ДЛсг. заменичко–придевске промене ж. р. (*овом жени*); 3. кановачки акценат. С обзиром на ове критеријуме наши говори припадају С-В дијалекту (в. ЗО²⁸ 4.1.16, 4.1.19, 4.1.26; ДО 6.1.130, К 6; ДО 4.2.1, К 1).

8.2. Заједничке особине свих (или велике већине) С-В и свих (или скоро свих) К-Р говора на морфолошком плану су: 1. проширење *-ећ-* у промени имен. ср. р. које у већини дијалеката не проширују основу у косим падежима *окећја*; 2. ДЛсг. заменичко-придевске промене м. и ср. р. једнак је Исг. у К-Р на *-ем*, а у С-В на *-им*.

И наши говори се уклапају у наведене заједничке особине: 1. ЗО 6.1.38; 2. ЗО 6.1.128. и 6.1.129.

8.3. Типично К-Р особине непознате свим (или скоро свим) С-В говорима (Ивић 1999:333–334) на морфолошком плану су: 1. Исг. м. ср. р. *-ем* (*браћем, млекем*); 2. непознавање суфикса *-ад* (*бурићи* у С-В *бурад*); 3. синкретизам ДЛсг. с Гсг. ж. р. *жене*; 4. наставак *-а*, а не *-у* или сл., у Гпл. *рука, нога*; 5. сачувана конструкција *две месце* двојинског порекла; 6. Исг. *моном*; 7. заменичка епклитика Дпл. и „им“; 8. заменички облик *куј* или сл. „ко, који“; 9. присвојна заменица *њо-јан, њојзи*; 10. ДЛсг. ж. р. заменичко–придевске промене на *-е* (*рекла ове жене*); 11. жив имперфекат, додуше понегде с окрњеним пољем употребе; 12. инфинитив ис „ићи“; 13. аорист *ојшоше* с *ш* од гл. *ојшис*; 14. презент *ковем*; 15. трпни придев *жењети*; 16. 3. л. пл. през. *ојше, нејше* „оће, неће“; 17. презентски акценти типа *јојијем*; 18. изостанак рецесивног акцента у гл. придевима као *орџо, кујовџа, држџали*; 19. префикс *о-* у глагола *омијџи, омијџи*; 20. прилог *брго*; 21. облици *кај* и *ки* < *као и*; 22. суфикс *-иче* (*јешиче* и сл.); 23. карактеристична лексема *огањ*, а не *вајра*.

1. Само у МК и Вр забележен је по један пример *дрџем, шраќиорем* (ДО 7.1.1. или 4.5); 2. На нашем терену ипак је најчешћи К-Р суфикс *-ићи* *бурићи, пра-сићи* (ЗО 6.1.39. или 4.58.2а); 3. Углавном у Дсг. именица ж. р. факултативно се јавља наставак *-е* у неким моравским селима, два пункта на северозападу и два на југозападу (ДО 7.1.8, К 3 или 4.766); 4. Код именица *нога* и *рука* поред наставка *-у/-ију* у Гпл. забележили смо и *-а* у Др Ло П У (ЗО 6.1.66. или 4.83 и 4.84); 7. При-

²⁸ ЗО — заједничке особине, ДО — диференцијалне особине, К — карта.

лично је честа енклитика *-(j)и* у Дпл (ЗО 6.1.106 или 4.128); 8. Заменица *куј* се среће по целој територији, осим у југозападном делу (ДО 7.1.12, К 5 или 4.129); 9. Ретко се чује присвојна заменица *њоан* и *њон* и то само у Вн и Су (ЗО 6.1.154; ДО 7.1.16. или 4.176.26); 11. Имперфекат је сведен само на *беше*, *зваше* (ЗО 6.2.7 или 4.206); 13. Ретко се код најстаријих информатора срећу форме аориста типа *оїџмо* Са, *оїџсте* Ск, *оїџше* Ло (ЗО 6.2.8 или 4.207); 14. Презент *ковем* забележен је у А Ба В ВД Вн ВО Ли МК Ш (ЗО 6.2.71 или 4.2736); 17–18 Акцент облика није овог пута обрађиван; 19. Само смо у В забележили префикс *о-* (*омівамо*, *џмијемо*, *џкојчала*, али *умџсимо*); 21. Речца *ки* среће се у Би Гр Др К Кр Ли М С Т, а *кај* у М и Р (ЗО 4.1.58 или 2.54.2а, в); 22. Суфикс *-че* скоро је потиснуо остале деминутивне форманте: *асїјалче*; *гомїлче* (ЗО 6.1.36; 208 или 4.49; 4.98); 23. Лексема *огњишије* среће се само у неколико севернијих села Ли МО Се У (ЗО 4.1.128 или 3.616).

8.4. К-Р особине непознате већини С-В говора, али ипак присутне у ивичној зони према К-Р дијалекту (Ивић 1999:334): 1. предлог *врз*; 2. прелазак имен. ж. р. на консонант у м. р.; 3. енклитички Дсг. ж. р. *ју* „јој“; 4. посесивни датив у адноминалним конструкцијама *кућа Лазару Петровићу*.

У неким тачкама и наша грађа у потпуности се слаже с наведеним критеријумима: 1. Предлог *врз* јавља се само у једном југоисточном пункту Т (ДО 106 или 5.57.4г); 2. Именице ж. р. на консонант спорадично прелазе у м. р.: *каки будућнос*, *вџлики жџлос*, али и *вџлика жџлос* (ЗО 222 или 4.1156, в); 3. Енклитика *ју* „јој“ ипак је присутна скоро на целом терену, а једино изостаје у неким западнијим селима: Бд Би ВД ВК Гн Др Ду Ј К Ко Кч Мл МО П Су (ЗО 6.1.104 или 4.125.3); 4. Примери посесивног датива забележени су само у неколико пунктова: Вн (најчешће): *тџ је мџјем мџјжу фамїлија*; *њџнем сїрїцу* *кућа*; колиба *ди* је била *їїм мџјим*, *овџм иџсїнку*; *овџ ђџ мџјим дџверу* бїо плац; *мџим ђџу* пантим *џца*; *слїкар* седи у *кућу* *їїм наїшїм иџсїнку*; а *тџо* да је *уда* за једнога *їїм њџгџвим сїну* *дрџт*; *тај* ми синовац *їџо мџјим брџїцу* *ћџрку*; Ву: а *тџо* су унџке *баџи*; Кр: *овим мџхацији* брат; *їїм оїџац* (Ердељановић 1951:96); Р: један Живџрад, Мїнке, Тџме Мїшића, *онїм бџлим* брџт; Су: *та* млада *їџџме*, за њџног унџка што е; па оставїо ко *тџтку*, ко сџстру *њџгџвом ђџу* и *мџџем мџјжу* сџстра.

8.5. К-Р особине које захватају знатан део С-В говора, али не све (Ивић 1999:334–335) на морфолошком плану су: 1. изједначени облици ген. и лок. мн., бар у синтагмама с предлогом *їо*: *їо брџа*, *їо шумџа*; 2. консонанти *ц* и *з* у Апл. (*оїџаце*, *бубрџе*); 3. изједначени Дїпл. са завршним *-ма*, насупротив војвођанском делимичном чувању старог наставка *-и* у Ипл. м. и ср. р.; 4. именице као *вїла* и *грабїџља* нису плуралија тантум; 5. продор множинских наставака у индиректне падеже именица *браћа* и *деца* (ген. *браћа*, *деца*, датив и инструментал *браћама*, *децама*); 6. заменичке енклитике Дпл. *ни* и *ви*; 7. заменичке енклитике Апл. *не* и *ве*; 8. компаративи типа *белии*; 9. инфинитив без крајњег *-и* (*знаїи*, *доћи*); 10. наставак *-[х]мо* у 1. л. пл. аориста; 11. сачуван атематски презент *јем*, *јеш* итд.; 12. сачуван императив *јећи*; 13. презент *узнем*; 14. факултативни облик радног гл. придева *ћао*, *ћала* „хтео, хтела“.

Наведене особине К-Р углавном су присутне и на нашем терену: 1. Ретко се срећу примери типа *по лѣвада*, *по њѣвѣ* (ЗО 6.1.70 или 4.87); 2. Аналошка палатализација у Апл. м. р. ограничена је углавном на централне и јужне говоре (А Ба Бд ВД ВК Гл Го Гр ДД Др К Ко Мо Мх Рб С, али и Ш и Ло) испитиване области: *барјаце*, *бубрезе*, *кожусе* (ДО 7.1.3 или 3.59.2.б и 4.14а, б, К1); 3. Ретки су примери чувања старог Ипл. на -и: *с јаји* В Са, *с коли* А Ба В ВД ВО Ли С (ЗО 6.1.6 или 4.55г); 4. Сингуларски облици именница *вила*, *грабуља* срећу се у следећим пунктовима: А Ба В ВД Вн Гл Др Кр Ла МК Мх Су Ш (ЗО 6.1.71 или 4.88.2); 5. Прилично су чести множински облици у Г и ДИЛ код именица типа *браћа* и *деца* (ЗО 6.1.72 или 4.89 и 4.90); 6. У Дпл. знатно су чешће енклитике *ни*, *ви од нам*, *вам* (ЗО 6.1.99 или 4.121); 7. Исти је случај и с акузативским енклитикама (ЗО 6.1.100 или 4.122б); 8. Компаратив на -иши јавља се само код неколико придева: *лакше*, *лејши*, *мекши*, *слајши*, *шакиши* (ЗО 6.1.135 или 4.158в); 9. У благој превласти је дужи облик инфинитива (ЗО 6.2.27 или 4.22б); 10. Наставак *-[x]мо* у 1. л. пл. аориста забележили смо у неколико села: Бд В Вн Кр Ко Ку Кч Ла Ло Мх С Са Су У Ш (ЗО 6.2.8 или 4.207.4а); 11. Глагол *јестѣ* чешће има облике без проширења *д*: *јем*, *јеј*, *јојем*, *изем* (ЗО 6.2.47 или 4.249.1а; 2а,б; 3а); 12. Императив *јеђи* забележен је само у Ку и Ш (ДО 7.2.7 или 4.249.3б); 13. Веома је чест презент типа *узнем* (ЗО 6.2.40 или 4.241б); 14. Облици *ћао*, *ћала* факултативно се срећу само у: В Гл ДД Ли Ло Мо Ос У.

8.6. Иако би се на основу до сада изнесених констатација могло закључити да је С-В северна периферијска зона К-Р дијалекта (Ивић 1999:335), ипак би требало испитати још и говоре околине Пожаревца и јужног Баната па потом одредити његово место међу српским дијалектима.

Жарко Бошнякович

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГОВОРОВ ВОСТОЧНОЙ ШУМАДИИ

Резюме

Автор в книге анализирует морфологические особенности говоров восточной Шумадии, куда входят говоры Смедеревско-Подунавле, северной части Ясеницы и восточной части Космая. Границы этой области на севере, востоке и юге проходят по речным долинам Дуная, Велика-Моравы, Кубршницы и Велики-Луга, а на западе — по линии Сеоне — Мало-Орашье — Дубона — Влашка — Райковац и Меджулужье — Ягнило и Рабровац южнее Велики-Луга.

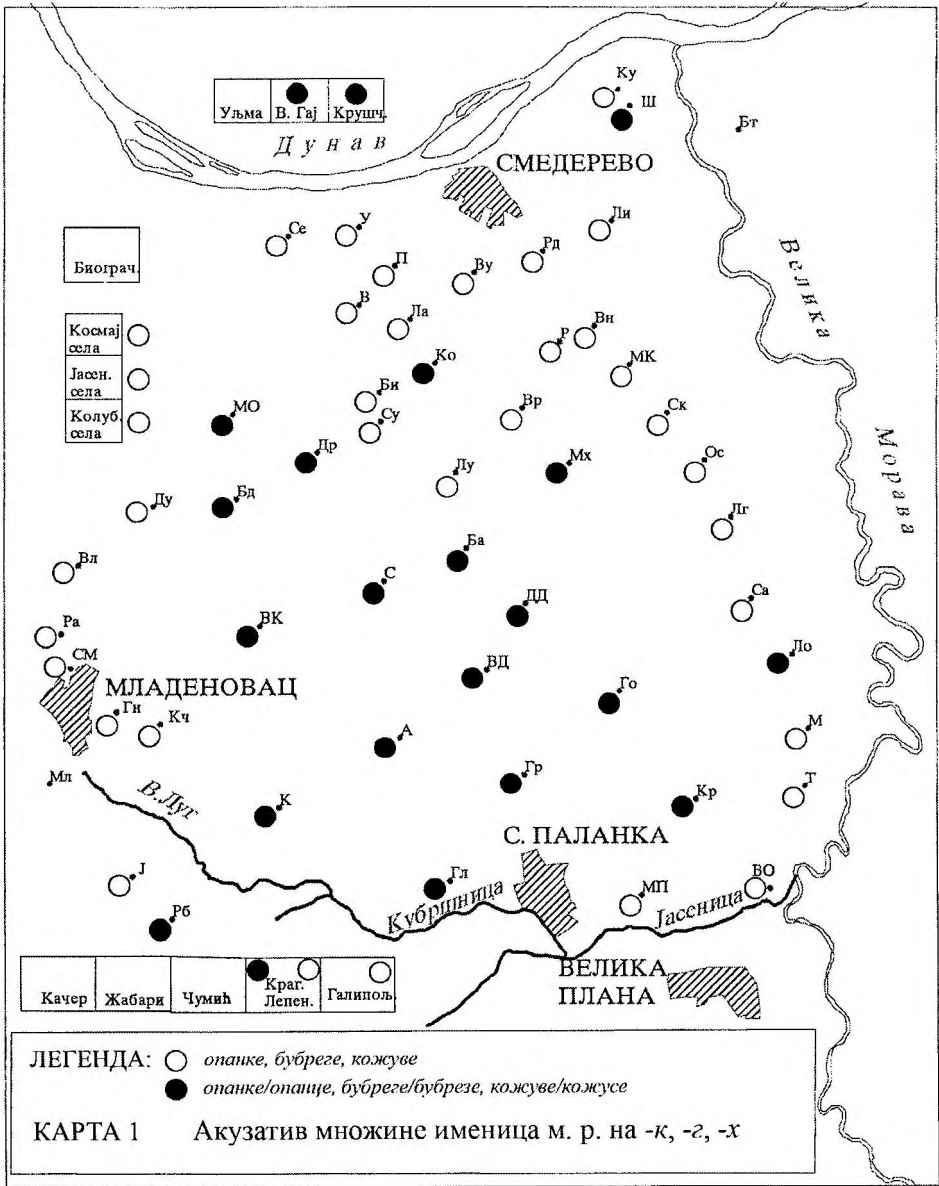
Анализ показал, что в исследованном районе незначительное количество дифференциальных признаков. Лингвистические карты подтвердили мнение, что изоглоссы в данном районе по правилу взаимонезависимы. Частично совпадают изоглоссы на картах № 4, 5, 6 и 7 (да *њом/јом* дам; *ко(ј)/куј*; *у овом лейом* соби; *моа/ма/мо*). На остальных картах (№ 1, 3, 8, 9) иногда выделяются центр и юг (*барјаце*), иногда периферия (ДЛјд *жсене*), иногда центр и юго-запад (*лебац*,

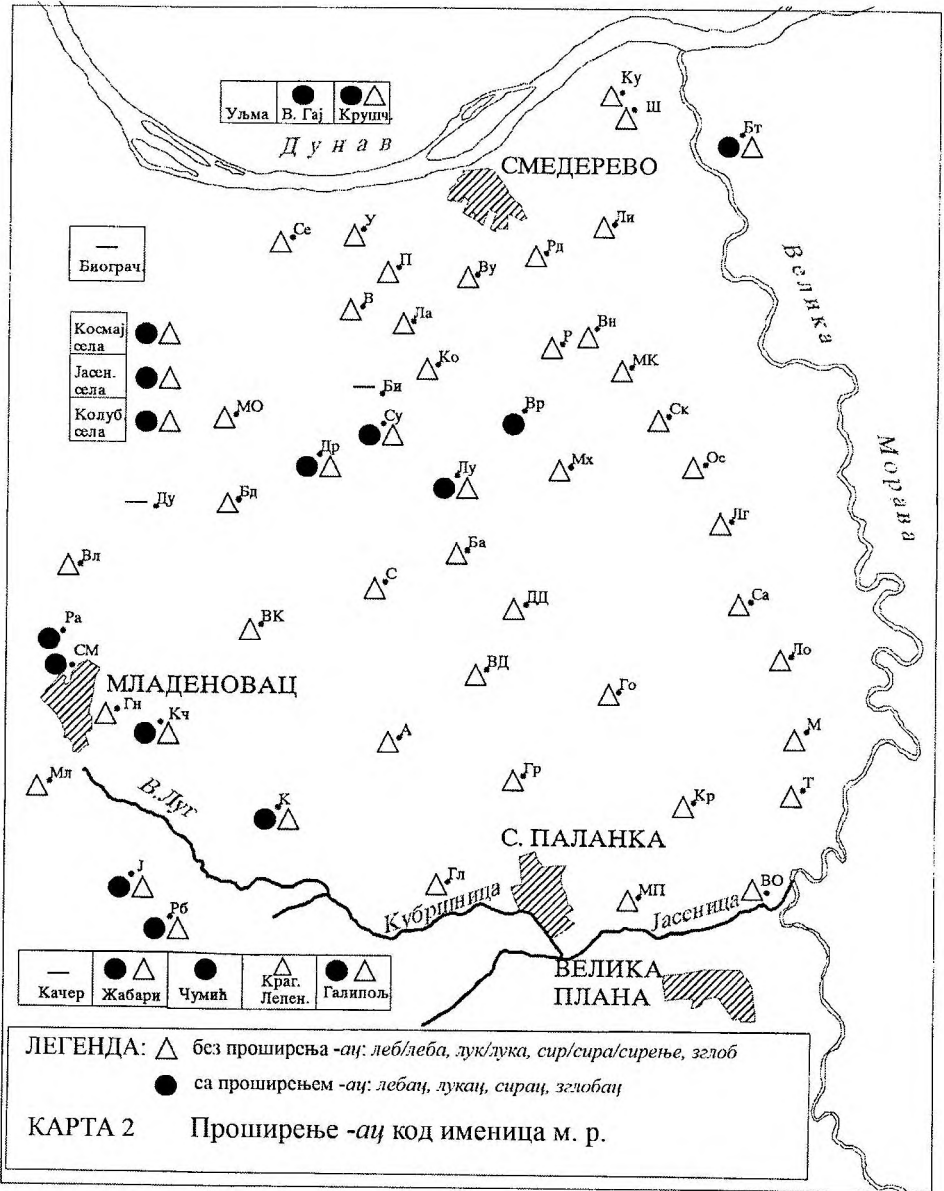
лукац, сирац), иногда северный ареал (окончание *-ду*), а иногда — восточный (*вршел*).

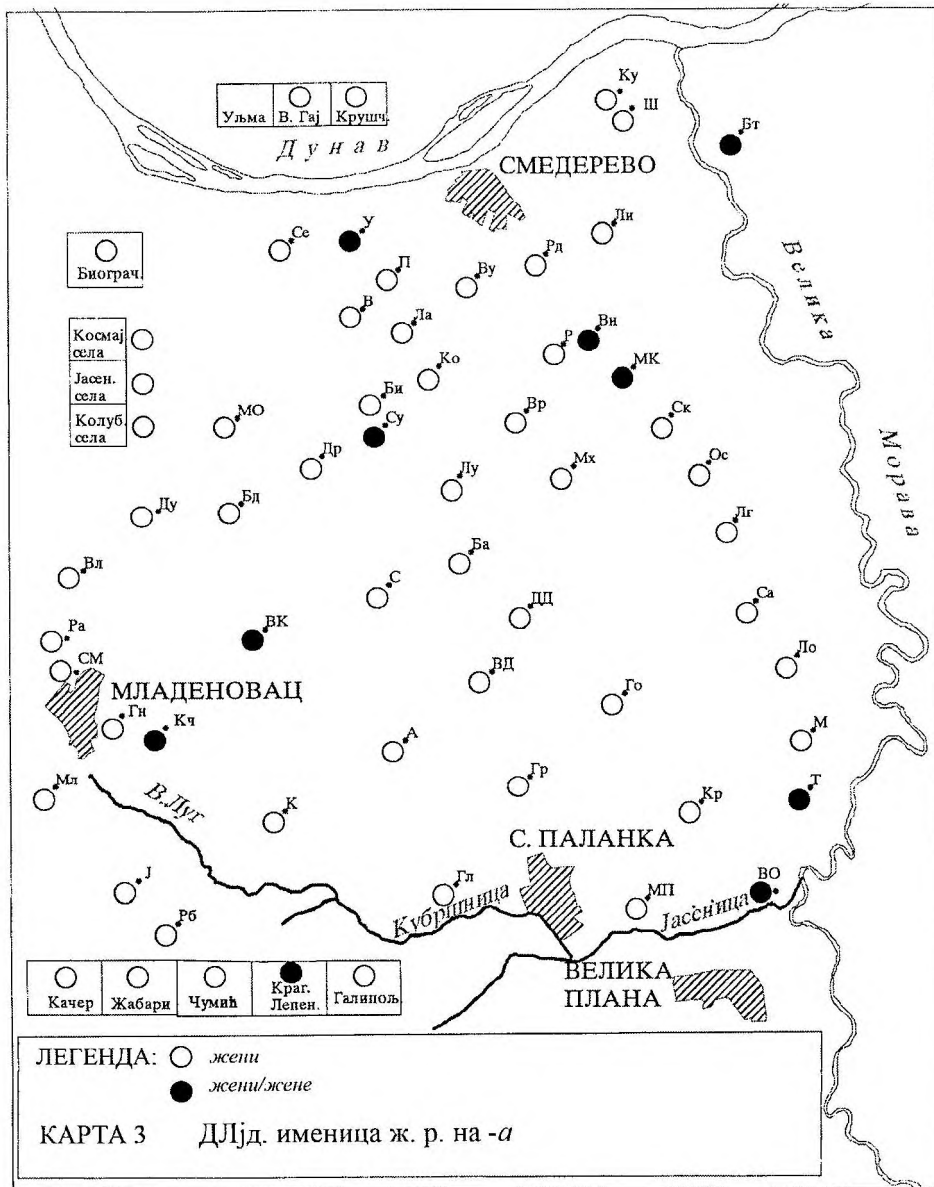
В юго-западной части этой территории, где доминирует кановачское ударение, встречаются и типичные смедеревско-вршацские особенности: да дам *њом*, да *јом* дам; да дам *овом* жени, у *мојом* *лејом* соби.

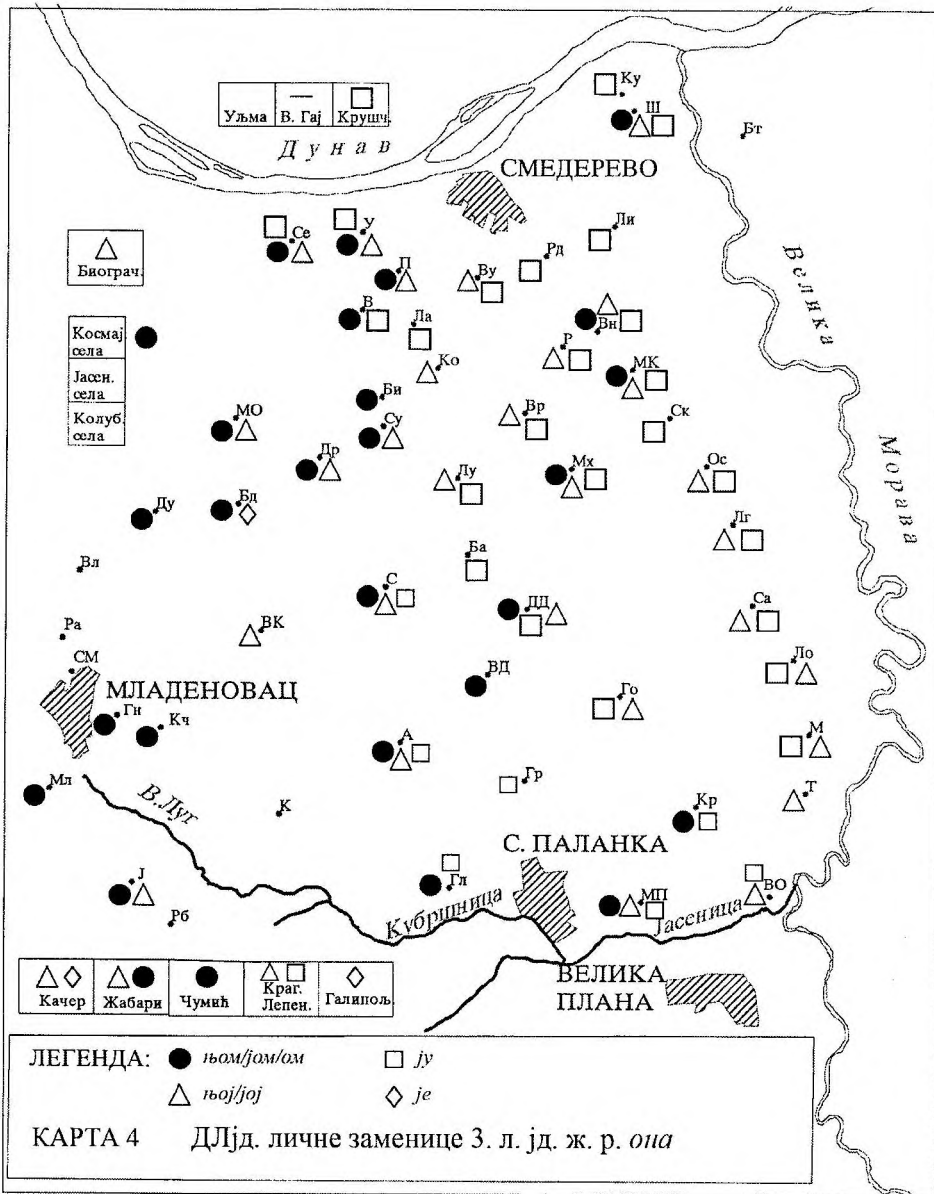
Хотя на основании изложенных фактов можно прийти к выводу, что смедеревско-вршацкий диалект является северо-периферийной зоной косовско-ресавского диалекта, все же необходимы дополнительные исследования говоров окрестностей Пожареваца и южного Баната с последующим определением его места среди сербских диалектов.

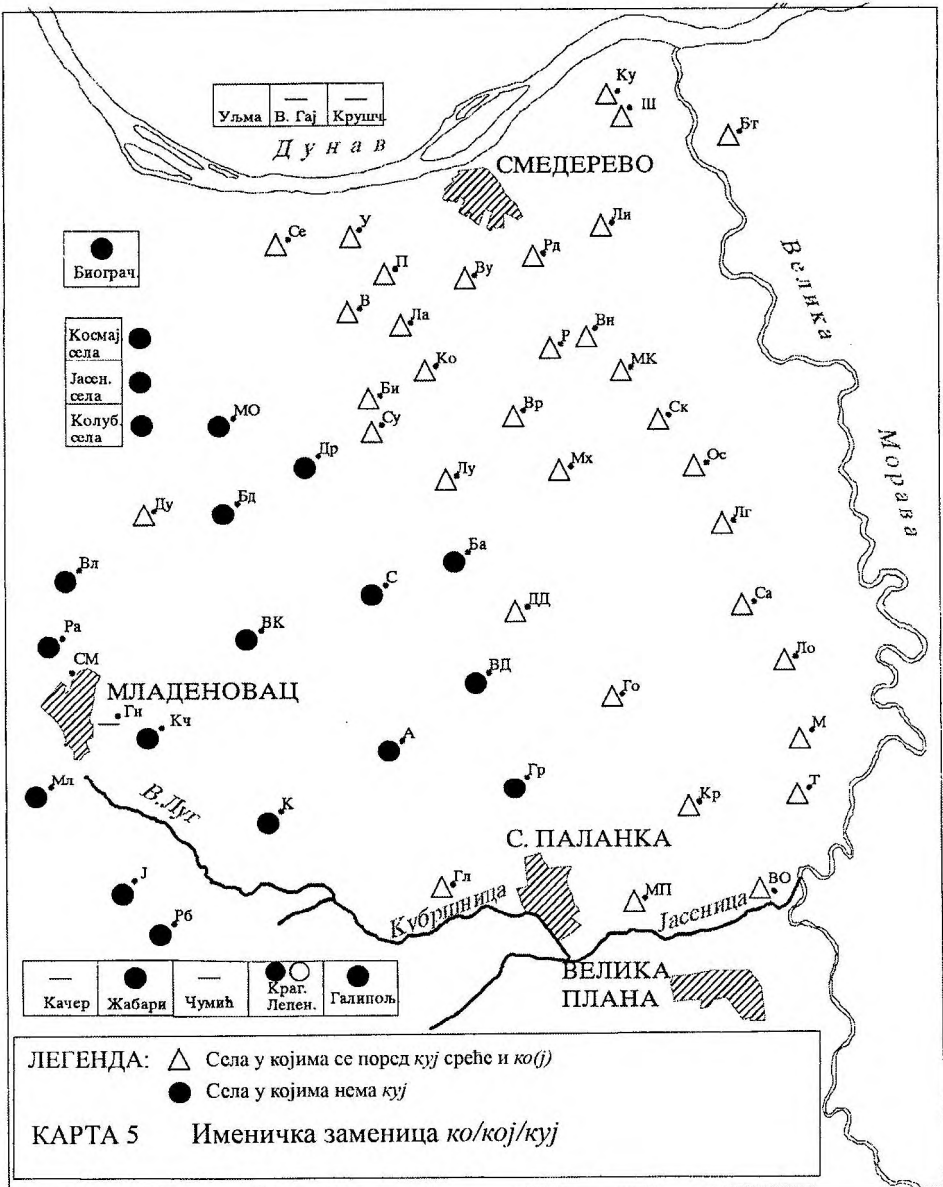
Ключевые слова: Смедеревско-вршацкий диалект, косовско-ресавский диалект, морфология.

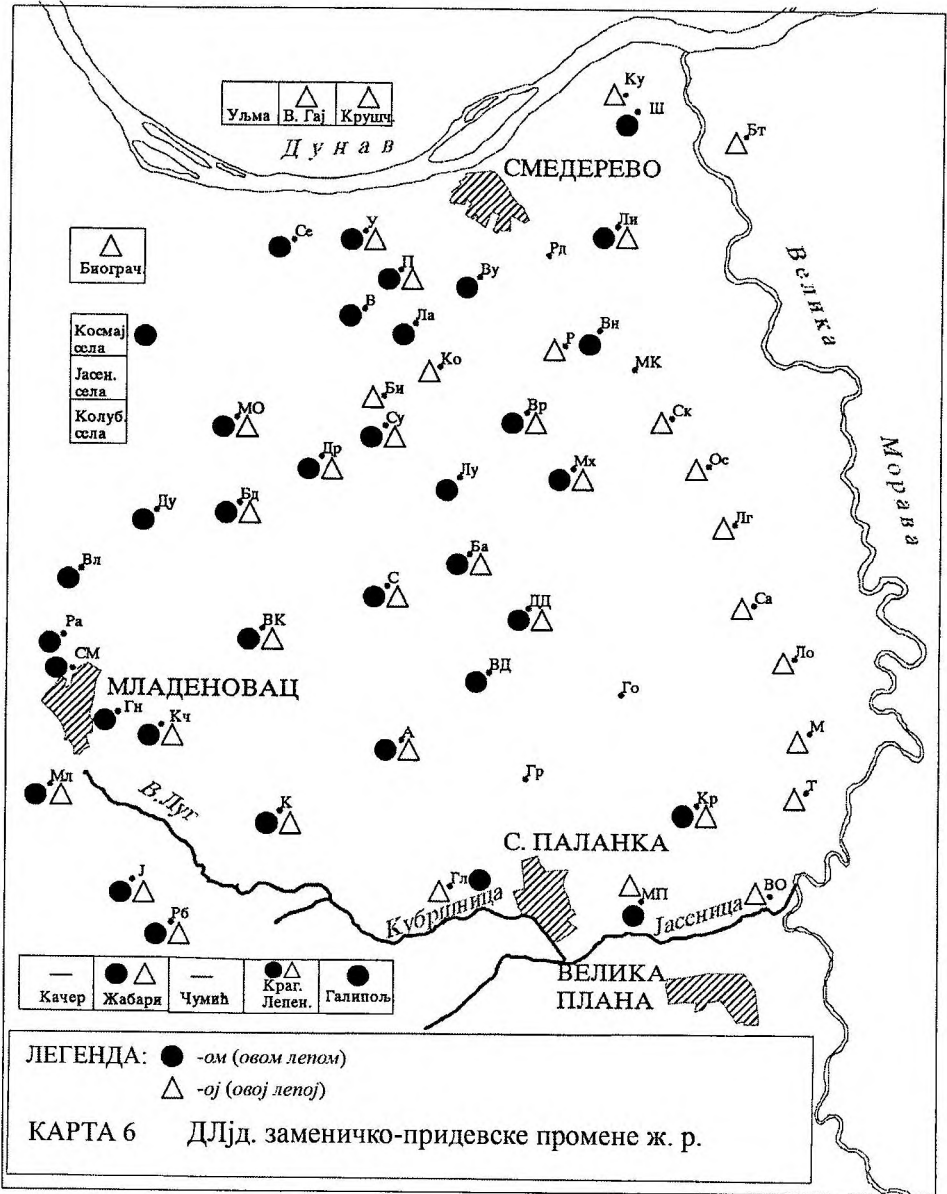

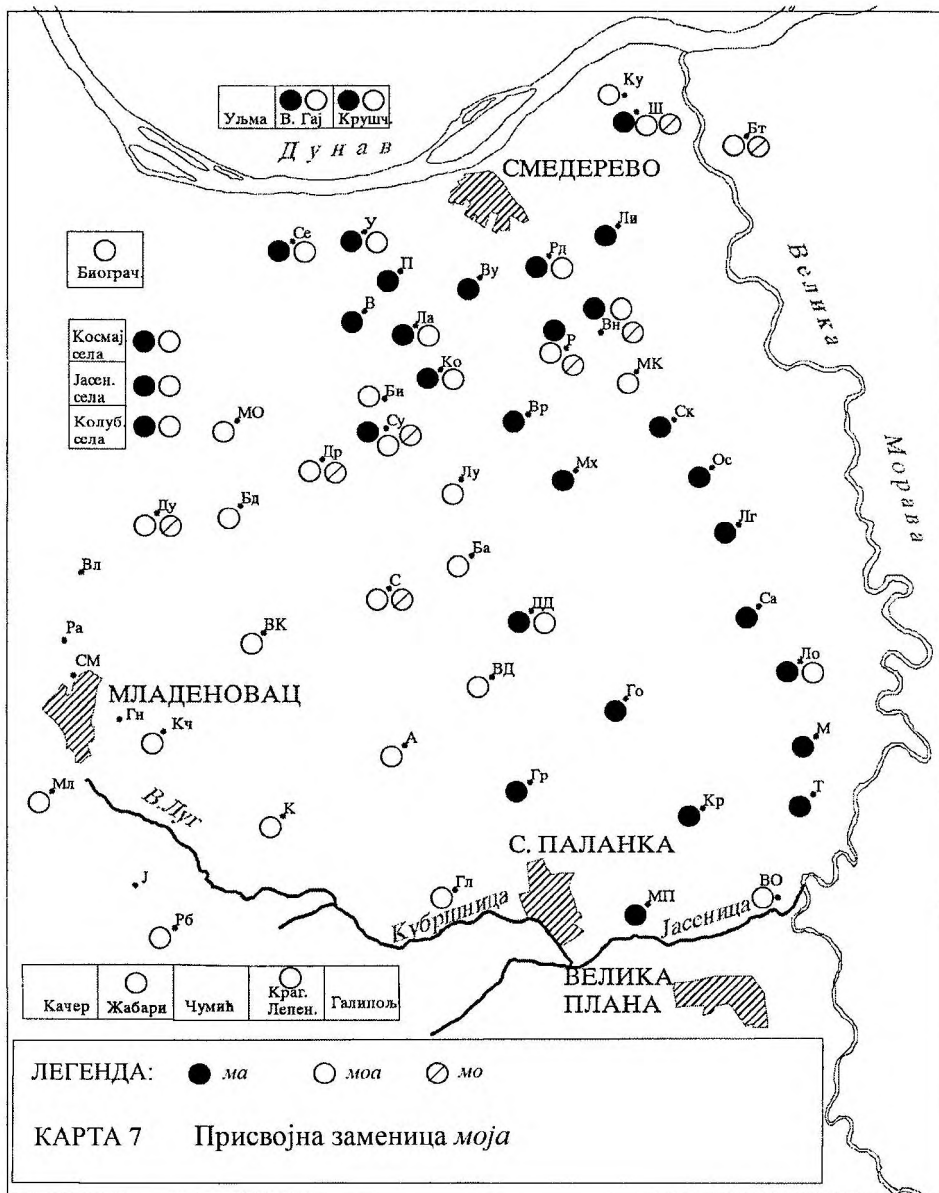

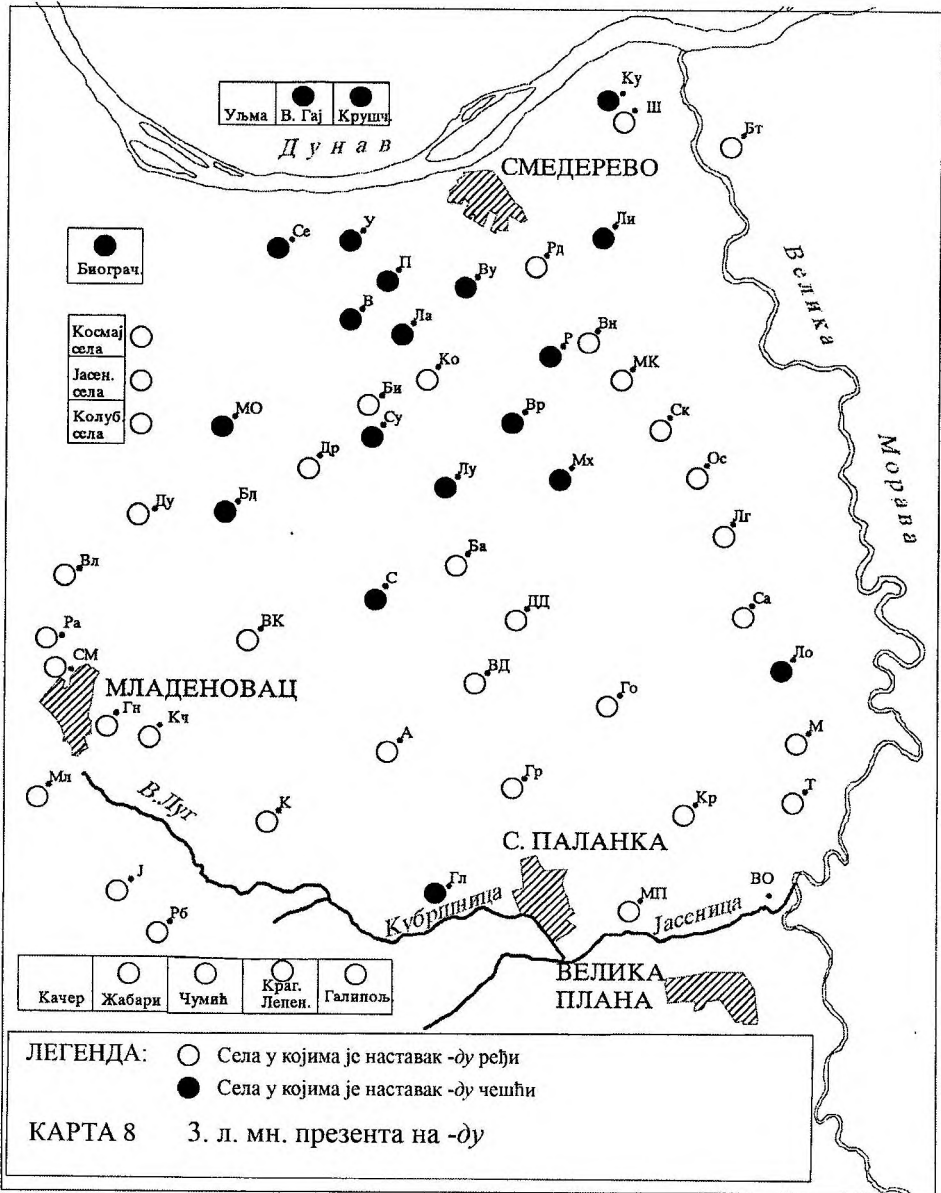

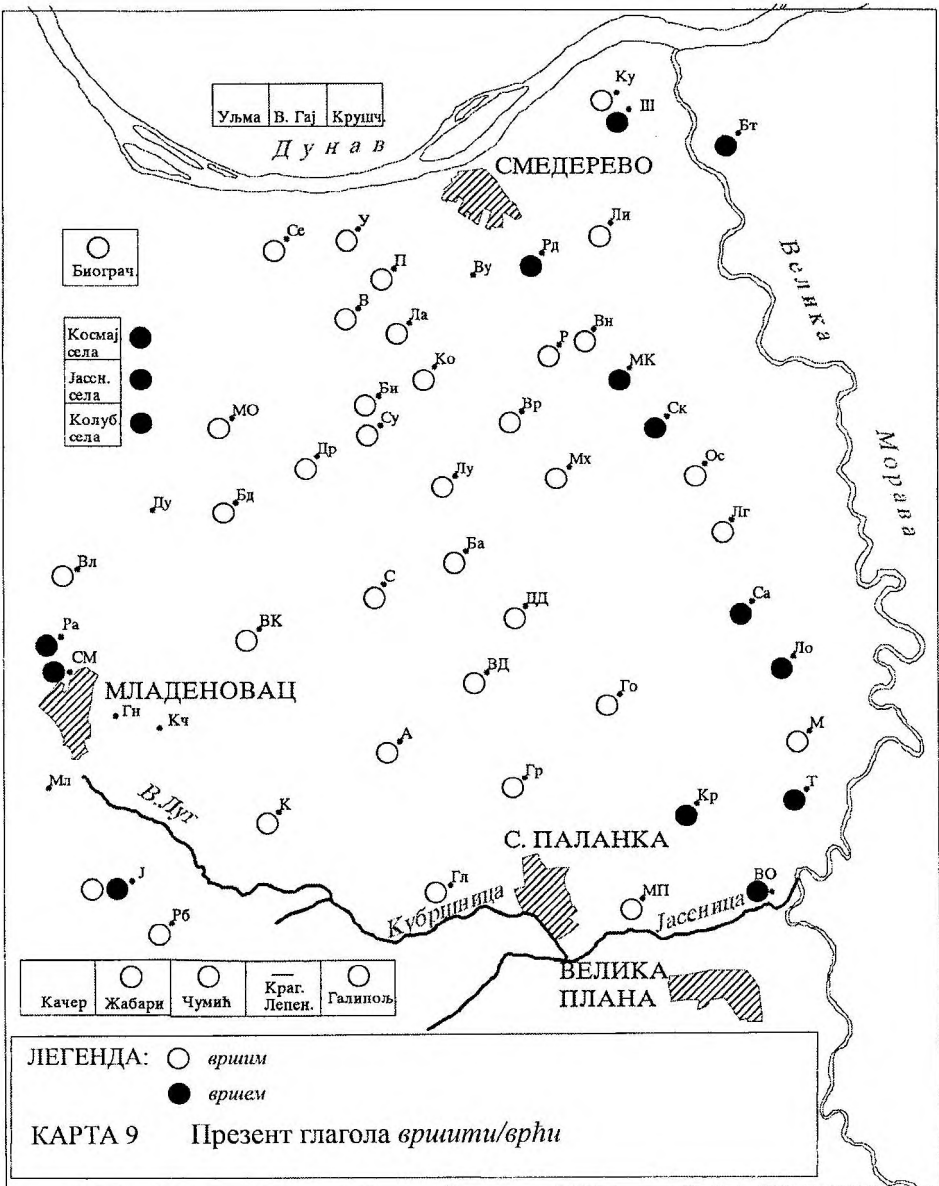

Славољуб З. Марковић

ГРАНИЦЕ ИЈЕКАВСКИХ ГОВОРА У ЗАПАДНОЈ СРБИЈИ

Немōј ња се нє бōј
из ужичког краја

Овај рад представља унеколико измењену и допуњену верзију магистарске тезе *Границе између екавског и ијекавског изговора у Србији на дијахронијском и синхронијском плану*, одбрањене 22. децембра 1993. године на Филолошком факултету у Београду, пред комисијом коју су сачињавали проф. др Асим Пецо, проф. др Радоје Симић и доцент др Петар Ђукановић. Овде се објављује под дијалектолошки адекватнијим насловом *Границе ијекавских говора у западној Србији*.

САДРЖАЈ

I. УВОД	387 [5]
1) УТИЦАЈ МИГРАЦИЈА НА ИЗМЕНУ ДИЈАЛЕКАТСКЕ СЛИКЕ ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ	387 [5]
2) ГРАНИЦЕ ИЈЕКАВСКИХ ГОВОРА У ЗАПАДНОЈ СРБИЈИ (ДОСАДАШЊА ИСПИТИВАЊА)	393 [11]
II. ГРАНИЦЕ ИЈЕКАВСКИХ ГОВОРА У ЗАПАДНОЈ СРБИЈИ (ДАНАШЊЕ СТАЊЕ)	398 [16]
1) Метод рада	398 [16]
2) О организацији излагања	400 [18]
А. СЕКТОР ГУЧЕВО — БОРАЊА — ЈАГОДЊА — СОКОЛСКЕ ПЛАНИНЕ — МЕДВЕДНИК — ПОВЛЕН (СЕКТОР I)	402 [20]
1) Уводне напомене	402 [20]
2) ГОВОРИ СА МЕШАВИНОМ ИЈЕКАВСКИХ И ЕКАВСКИХ КОНТИНУАНАТА ЈАТА	404 [22]
а) Говори у којима преовлађује ијекавски изговор	404 [22]
б) Говори у којима преовлађује екавски изговор	412 [30]
3) ГОВОРИ СА ДРУГАЧИЛИМ СТАЊЕМ КОНТИНУАНАТА ЈАТА	413 [31]
а) Екавско-икавски говори	413 [31]
б) Говори са $\text{e}/\text{e} < \text{ѣ}$	417 [35]
4) ЗАКЉУЧАК	420 [38]
Б. СЕКТОР ПОВЛЕН — МАЉЕН — СУВОБОР — РУДНИК — ЈЕЛИЦА (СЕКТОР II)	420 [38]
1) Уводне напомене	420 [38]
2) ГОВОРИ СА МЕШАВИНОМ ИЈЕКАВСКИХ И ЕКАВСКИХ КОНТИНУАНАТА ЈАТА	421 [39]
а) Говори у којима преовлађује ијекавски изговор	422 [40]
б) Говори у којима преовлађује екавски изговор	435 [53]
3) ГОВОРИ СА ДРУГАЧИЛИМ СТАЊЕМ КОНТИНУАНАТА ЈАТА	436 [54]
а) Говори са $\text{e}/\text{e} < \text{ѣ}$	436 [54]
б) Екавски говори	437 [55]
4) ЗАКЉУЧАК	438 [56]

V. СЕКТОР ЈЕЛИЦА — ЧЕМЕРНО — ГОЛИЈА (СЕКТОР III)	441 [59]
1) Уводне напомене	441 [59]
2) ГОВОРИ СА МЕШАВИНОМ ИЈЕКАВСКИХ И ЕКАВСКИХ КОНТИНУАНАТА ЈАТА	441 [59]
а) Говори у којима преовлађује ијекавски изговор	443 [61]
б) Говори у којима преовлађује екавски изговор	453 [71]
ба) Млађи штокавски говори	453 [71]
бб) Старији штокавски говори	454 [72]
3) ГОВОРИ СА ДРУГАЧИЈИМ СТАЊЕМ КОНТИНУАНАТА ЈАТА	456 [74]
Старији екавски говори	456 [74]
4) ЗАКЉУЧАК	457 [75]
III. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	460 [78]
IV. ТЕКСТОВИ	464 [82]
1) НОВОШТОКАВСКИ ГОВОРИ	464 [82]
2) СТАРИЈИ ГОВОРИ	474 [92]
СПИСАК ЛИТЕРАТУРЕ СА СКРАЋЕНИЦАМА	478 [96]
1) Штокавски дијалекат и наука о језику	478 [96]
2) Етнографска и остала литература	481 [99]
ГРАНИЦЫ ИЕКАВСКИХ ГОВОРОВ В ЗАПАДНОЙ СЕРБИИ (Резюме)	482 [100]
КАРТЕ	
Карта бр. 1: Област источнога и јужног говора	395 [13]
Карта бр. 2: Испитавано подручје са мрежом испитиваних насеља по секторима (I, II, III)	401 [19]
Карта бр. 3: Подручје сектора I са мрежом испитиваних насеља	403 [21]
Карта бр. 4: Континуанти јата у основи речи на сектору I	418 [36]
Карта бр. 5: Домашај ијекавског изговора на сектору I	419 [37]
Карта бр. 6: Подручје сектора II са мрежом испитиваних насеља	421 [39]
Карта бр. 7: Континуанти јата у основи речи на сектору II	439 [57]
Карта бр. 8: Домашај ијекавског изговора на сектору II	440 [58]
Карта бр. 9: Подручје сектора III са мрежом испитиваних насеља	442 [60]
Карта бр. 10: Континуанти јата у основи речи на сектору III	458 [76]
Карта бр. 11: Домашај ијекавског изговора на сектору III	459 [77]
Карта бр. 12: КОНТИНУАНТИ ЈАТА У ОСНОВИ РЕЧИ (целовит приказ) (у прилогу)	
Карта бр. 13: ЈЕКАВСКО ЈОТОВАЊЕ (у прилогу)	
Карта бр. 14: ДОМАШАЈ ИЈЕКАВСКОГ ИЗГОВОРА У ЗАПАДНОЈ СРБИЈИ ДАНАС (и његов однос према Милићевићевој и Московљевићевој граници) (у прилогу)	

УВОД

1) УТИЦАЈ МИГРАЦИЈА НА ИЗМЕНУ ДИЈАЛЕКАТСКЕ СЛИКЕ
ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ

1. Ношени матицом најмоћније миграционе струје — динарске — штокавци ијекавског изговора су се током XVII, XVIII и XIX века¹ разлили и по Србији. Надмоћно попуњавајући западну половину србијанске територије, они се стапају са аутохтоним становништвом, као и са пресељеницима који надиру на таласима осталих миграционих струја — косовско-метохијске, вардарско-моравске, тимочко-браничевске и шопске². На тлу Србије миграционе струје су се обилато мешале, нарочито у њеном централном делу, у Шумадији. У њеним питомим пространствима укрстиле су се све пресељеничке струје, сачинивши тако етнички букет васцелог Српства. Појас њиховог интензивног прожимања у овој области део је и значајне метанастазичке међе, која подручје надмоћи динарског елемента одваја од области доминације струја вандинарске провенијенције. Ове две простране миграционе плоче додирују се и преклапају на линији која пресеца Шумадију (Београд–Крагујевац–Краљево), па висовима Гоча и Копаоника излази на Косово³. Раздеона линија оцртава и миграциони досег ијекавских говора у Србији.

Преплитања представника различитих струја насељавања било је и на ширем простору Србије, и источно и западно од линије глобалног разграничења. Као што су, на пример, динарци „прелазили преко моравске долине и расули се у неколико планинских котлина источне Србије, између Мораве и Тимока“⁴, тако су се и „најстарији исељеници косовско-метохијске струје расипали и по Шумадији и по ваљевско-подринским крајевима“⁵.

2. Покретани неколиким разлозима (турска насиља, немаштина, свеопшта несигурност), динарци су се вековима сливали са разних тачака пространог динарског гребена. Њихова најзначајнија миграциона изворишта били су „Херцеговина, Црна гора са Брдима и црногорском Херцеговином, Сјеница и Пештер са новопазарским крајевима“⁶. С обзиром на размештај исходишних зона дуж ди-

¹ Цвијић Метанаст. кретања 2.

² Нав. дело 5–13, 89–96.

³ Према карти у прилогу нав. дела.

⁴ Нав. дело 6.

⁵ Нав. дело 9.

⁶ Нав. дело 5.

нарског венца и основне правце простирања у Србији, експанзивни динарски живаљ можемо „сврстати“ у неколико замашних формација. Србијанско Подриње и ваљевске крајеве насељавају „досељеници из Херцеговине, нарочито из црногорске Херцеговине, од Никшића и Никшићске Жупе, Дробњака, Пиве и Бањана; затим, у много мањој мери, из источне Босне“⁷. Они су запосели и огромна подручја на северу: Мачву, Поцерину и знатан део прекосавског, војвођанског пространства. С друге стране, „у целој Шумадији, са старим Влахом и долином Ибра највећу масу досељеника чине Сјеничани, затим досељеници из околине Новог Пазара, Бијелог Поља, Бихора и са Брда црногорских: од Васојевића, Мораче с Колашином, Роваца, Пипера, Куча и Братоножића“⁸. И у једној и у другој области, а највише у Шумадији, има досељеника „из старе Црне Горе, из Катунске Нахије, мање из Ријечке, Љешанске и Црмничке“⁹.

3. У нашој опсежној антропогеографској литератури расветљено је порекло многих родова које су ветрови миграција расули по Србији. Њена западна половина, која нас овде више интересује, готово је у целини „покривена“ садржајним етнографским монографијама (највећим делом у едицији „Насеља и порекло становништва“ Српског етнографског зборника САН). У овим драгоценим радовима налазимо прецизне податке о бројчаном (често и процентуалном) уделу родова досељених из одређених области у укупном збиру родова испитиваног подручја (наравно, према приликама у времену у којем су испитивања вршена). Навођењем података из неких од ових монографија, неколико ћемо рашчланити и конкретизовати Цвијићеве синтетичке судове, дате овлаш, широким потезима.

У златиборском крају, по Љ. Мићићу, најбројнији досељеници су из Полимља (165 породица), затим из Херцеговине (понајвише из Дробњака) 48, Босне 34, Црне Горе (са Брдима) 19 итд.¹⁰

Области које, по Љ. Павловићу, предњаче у давању становништва Ужичкој Црној гори су: Стари Влах 22,63%, Нова Варош 9,95%, Прибој с Вишеградом 6,58%, Пријепоље 6,44%, Пљевља 3,98%, Дробњак 3,9%, Никшић (Жупа и околина) 3.2% итд.¹¹

И у Доњем Драгачеву, по Ј. Ердељановићу, највише је досељеника из Старог Влаха, чак 124 породице, што је више од половине укупног броја досељених породица у овој области. Следе породице досељене из: ужичког и рудничког краја (38), Старе Србије (18), Црне Горе (15), Херцеговине, углавном источне (13) итд.¹²

У суседној области, Горњем Драгачеву, како је утврдио К. Јовановић, највише је породица досељених из Старог Влаха и сјеничког краја (по 38); следе до-

⁷ Нав. дело 67.

⁸ Нав. дело 67.

⁹ Нав. дело 67.

¹⁰ Мићић Златибор 442–443.

¹¹ Павловић Ужичка Цг 32–39.

¹² Ердељановић Д. Драгачево 96.

сељеници из: чачанске и ужичке области (30 породица), Старе Србије (19), Црне Горе (9), Херцеговине (6) итд.¹³

Породице досељене у Рађевину и Јадар класификовао је Б. Милојевић. У Рађевини их има: из горњег Подриња (32), Херцеговине (21), Подгорине (19), Босне (17), ужичког краја (12) итд.; у Јадру: из Херцеговине, углавном источне (108), Босне (133), Црне Горе (20), ужичког краја (15), горњег Подриња (13) итд.¹⁴

У Колубари и Подгорини, по Љ Павловићу, највише је досељених породица из Старог Влаха (15,55%), потом из Полимља (13,96%), Црне Горе (10,75%), Осата (8,88%) итд.¹⁵

У Ваљевској Тамнави преовлађују породице досељене из суседних области Колубаре и Подгорине (22,15%), затим из Подриња (14,35%), Старог Влаха (6,02%), ужичког краја (4,96%), источне Србије (4,23%) итд.¹⁶

Према испитивању П. Ж. Петровића, динарски родови доминирају и у Шумадијској Колубари (67,6%). Највише их је из Босне — 132 (заступљених са 895 кућа), затим из сјеничког краја — 74 (али заступљених са 1252 куће!); следе досељеници из: ужичког краја (57 родова, 221 кућа), Старог Влаха (43 рода, 315 кућа), Херцеговине (34 рода, али 410 кућа), Новог Пазара (25 родова, 179 кућа) итд. Значајан је уплив и осталих струја насељавања (вардарско-моравске 6,7%, тимочко-браничевске 5,3%, косовско-метохијске 3,6%; чак је и панонских родова 5,8%).¹⁷

У Качеру, по Мил. Т. Ракићу, међу досељеницима (махом динарцима) предњаче Сјеничани (35 фамилија); следе досељеници из: ужичког краја (24 фам.), Старог Влаха (21 фам.), Херцеговине (18 фам.), од Нове Вароши (10 фам.), од Новог Пазара (7 фам.), из Црне Горе (7 фам.) итд.¹⁸

Према подацима Радомира М. Илића, и у оближњим љубићким селима (јужни део некадашњег Рудничког округа) број породица досељених из сјеничког краја је знатан (48). Већи број породица овој области дали су само преостали делови старог Рудничког округа и област коју је запремао Ужички округ (укупно 63 породице); на трећем месту је Стари Влах (33 пор.).¹⁹

У долини Ибра, према испитивањима Радомира М. Илића, преплићу се динарски досељеници (и овде доминантни) са представницима косовско-метохијске струје насељавања. Међу динарцима највише је ијекаваца са старијом акцентуацијом (од Новог Пазара, из Бијелог Поља, Бихора, Васојевића, Бијелопавлића итд.).²⁰

¹³ Јовановић Г. Драгачево 359–362.

¹⁴ Милојевић Рађевина и Јадар 679–692.

¹⁵ Павловић Колубара и Подгорина 483.

¹⁶ Павловић Тамнава 507–509.

¹⁷ Петровић Шум. Колубара 51–54.

¹⁸ Ракић Качер 32–39.

¹⁹ Илић Љубић 31–36.

²⁰ Илић Ибар 603–606.

У Грузи, по Михаилу Драгићу, међу досељеницима највише је породица са Пештера и из сјеничког краја (22,49%); затим из: Старог Влаха, ужичког краја и Драгачева (13,41%), из Метохије, Ст. Колашина, Н. Пазара и Ибра (10,9%), из околних шумадијских области (8,93%), из Грузе — унутрашња померања (6,05%), из Старе Црне Горе (са Брдима) и Херцеговине (4,08) итд.²¹

Према налазима Боривоја М. Дробњаковића, динарска струја најзаступљенија је и у Јасеници; на њу отпада 42,66% од укупног броја становника. Међу динарцима, по броју породица, на првом месту су досељеници из различитих делова Шумадије — Љубића, Качера, Такова, Грузе итд. (16,45%); следе досељеници: из Сјенице, са Пештера и Бихора (4,52%), Старог Влаха с пожешким крајем и Драгачевом (3,74%), Босне с Осатом (2,42%) итд. Јасно су издиференциране и остале миграционе струје: вардарско-моравска (7,15%), шопска или торлачка (5,45%), косовско-метохијска (3,93%), тимочко-браничевска (3,12%) итд.²²

4. Како нас обавештавају наши етнографи, током сеоба западносрбијанска пространства запоседали су и носиоци икавског изговора. Икавски живаљ, који Ј. Цвијић сврстава у егзотичне оазе становништва, концентрисан је, највећим делом, у србијанском Подрињу, и то у појасу „од ужичког села Пилице па до Брасине низ Дрину и у два три суседна ваљевска села“.²³ Даље о њима Цвијић каже: „Сада нема ниједнога чисто икавскога села, али има врло разгранатих икавских породица, од којих неке преко сто домова, и живе измешани са сељацима јужног дијалекта, који преовлађују и поуздано се зна да су млађи од икаваца, поглавито досељеници из Пиве, Дробњака, Херцеговине и старе Рашке“²⁴.

Одређујући њихово порекло, у почетку колебљиви Цвијећ, коме је изгледало да има икаваца и старинаца и касније досељених, прихвата налазе Љ. Павловића да је реч о потомцима старих рударских родова, досељених из Далмације и западнијих делова Босне и Херцеговине већ у XVII веку²⁵ (о овоме в. даље у т. 40).

5. За разумевање постмиграционе етничке слике назначених области неочекивано важно је нагласити следеће. Динарски живаљ се ка новом завичају кретао „попречним путевима, кроз превоје и метанастазичке вратнице: Мокру Гору, Кокин Брод, Јавор, Рашку, затим низ долину Дрине“²⁶, прелазећи је „код Раче, Бајине Баште, Зворника и Шепка“²⁷. До њега је долазио или непосредно из примарних области досељавања или, знатно чешће, после задржавања, каткад и дугогодишњег, у једној или више етапних станица. У улози етапне земље најчешће се налазио Стари Влаха, те ужички крај и чачанска котлина, али и све друге области су и примале и испуштале становништво.

²¹ Драгић Груза 204.

²² Дробњаковић Јасеница 96–101.

²³ Цвијић Метанаст. кретања 12.

²⁴ Нав. дело 12.

²⁵ Нав. дело 13.

²⁶ Нав. дело 5.

²⁷ Нав. дело 5.

6. Као што видимо, цела западна половина србијанске територије била је поприште дуготрајних и интензивних миграционих сучељавања. Основни тон њеној постмиграционој етничкој композицији даје динарски елемент, али су у њу утиснути и трагови осталих миграционих струја. Тек наговештене у подринско-ваљевским крајевима, струје вандинарске провенијенције су у Шумадијској Колубари и Јасеници јасно издиференциране и процентуално лепо заступљене. Док је динарска струја западно од рудничког развођа толико моћна да се друге према њој губе, у овим шумадијским областима њена доминација није тако изражена. У етничком погледу ови крајеви би се могли сматрати прелазним од „чисто“ динарске ка областима разноликог етничког састава.

7. Међу динарцима заступљени су ијекавци оба типа: носиоци новијих акценатских особина (источнохерцеговачки дијалекат), пореклом из Херцеговине (углавном источне) и тзв. црногорске Херцеговине, и представници старије акцентуације (зетско-сјенички дијалекат), који потичу из преосталих делова Црне Горе (Стара Црна Гора са Брдим и суседни делови Санџака). Ијекавци источнохерцеговачког типа далеко су надмоћнији на највећем делу западне половине србијанске територије (ужички крај, подринско-ваљевске области, подручје до Саве и преко ње). Ијекавци са старијом акцентуацијом изразитије се осећају на рубним деловима динарске миграционе зоне у Србији: у долини Ибра (они су овде Херцеговце апсолутно надјачали), где се стапају са представницима косовско-метохијске струје, и западнијим деловима Шумадије, где се, заједно са ијекавцима источнохерцеговачког типа, укрштају са предстаницима свих осталих миграционих струја. Даље, динарци оба типа разносили су и специфичне дијалекатске особине одређених подручја, тј. одређених говорних типова унутар једне или друге области.

8. Процент старинаца на тлу западне половине србијанске територије најчешће је веома низак. Тако, на пример, у златиборском крају, по Љ. Мићићу, од укупно 335 породица стариначких је само 14.²⁸ У Ужичкој Црној гори, по Љ. Павловићу, старинаца фактички и нема: он наводи само једну породицу за коју би се могло рећи да је стариначка „али не поуздано“²⁹. По овом аутору, старих родова је и на подручју некадашње Соколске нахије (горње Подриње) само „0,65% од укупног броја становника“³⁰. На старинце отпада тек покоји проценат и у Грузи (6,40%),³¹ Шумадијској Колубари (3,7%)³², Јасеници (2,4%)³³ итд.

Ипак, у неким крајевима проценат стариначких родова није занемарљив. Од 190 породица Г. Драгачева, колико их крајем XIX века затиче К. Јовановић, стариначких је 40³⁴, што је више од петине укупног броја породица у овој обла-

²⁸ Мићић Златибор 413.

²⁹ Павловић Ужички Цг 32.

³⁰ Павловић Сок. Нахија 40.

³¹ Драгић Груза 204.

³² Петровић Шум. Колубара 52.

³³ Дробњаковић Јасеница 98.

³⁴ Јовановић Г. Драгачево 356.

сти. Још је већи, чак врло знатан, проценат старинаца у Качеру и долини Ибра — по 43%.³⁵

Овде треба нагласити да се, највероватније, извешан број стариначких родова крије међу родовима непознатог порекла, затим међу онима који су досељени из непосредне околине (или из суседне области или из неког места унутар истог подручја), а, у мањој мери, и међу досељеницима који се каткад помињу у контексту инверсних миграционих кретања. Наравно, и међу њима добар део отпада на досељенике из удаљених крајева, само им се порекло заборавило.

На крају овог кратког прегледа, податке о бројчаном или процентуалном омеру досељених и стариначких родова, који варирају од области до области, сравнићемо Цвијићевом општом оценом да „у западној Шумадији и подринско-ваљевским крајевима старинаца нема више од 20 процената, и то кад се у њих урачуна и становништво непознатог порекла“ и да „Несумњивих старинаца нема више од 10–15 процената“.³⁶

9. Веома је важно истаћи да изразита превага досељеничког (махом динарског) елемента над стариначким у постмиграционој етничкој композицији западне половине србијанске територије не маргинализује улогу старинаца у процесима кристализације дијалекатске мешавине, настале током миграција. Правци кристализације нису били свуда исти, и зависили су како од бројчаног односа досељеника и старинаца током њихових међусобних трења, тако и од мноштва околности економске, културне и психолошке природе, неједнако заступљених и увек друкчијих у свакој области. Веће и компактније групе досељеника имале су више изгледа да сачувају своје дијалекатске особине, поготову ако су запоседале слабије насељена (или можда каткад и ненасељена!) подручја, каквих је на западној половини Србије било, нарочито на њеном брдовитом и неплодном југозападу.

Међутим, у условима бројчане надмоћи старинаца (често праћене њиховом живом узајамношћу и уходаном организацијом, а, каткад, и завидним економским досезима), дошљаци и на дијалекатском плану подлежу њиховом снажном асимилацијском дејству, нарочито ако су различитог порекла (према томе и дијалекатски неуједначени), а придлазе поступно, мањим периодичним млазевима. Процес прилагођавања могао је бити убрзан и тиме што старинци на дошљаке нису гледали благонаклоно, већ надмено, „са висине“, подсмевајући се њиховом изгледу, поступцима, говору. Прилагодивши се, дошљаци, у опхођењу са ново-дошљима, и сами опонашају старинце.³⁷

Описани примери само су екстремне тачке на широкој лепези могућности, која, дакако, антиципира и шароликост савремене дијалекатске слике западне половине србијанске територије.

10. Реконструкција предмиграционе дијалекатске слике метанастазичких области (тј. утврђивање њиховог супстратског слоја) први је и најтежи задатак

³⁵ Ракић Качер38; Илић Ибар 604.

³⁶ Цвијић Метанаст. кретања 9.

³⁷ В.: Ивић О неким проблемима 103–105.

историјске дијалектологије. Овај задатак је утолико тежи уколико је процес кристализације дијалекатске мешавине окончан превагом досељеничких дијалекатских црта у новоформираним говорним типовима (ово је карактеристично за југозападне делове србијанске територије). Остаци дијалекатског супстрата у оваквим говорним типовима теже се разазнају (они се, најчешће, уопште и не могу поуздано одредити, већ се само претпоставља, свакако оправдано, да су у конституисању таквих говора и стариначке црте имале „свој удео“). С друге стране, у областима у којима је процес кристализације резултирао превагом стариначких дијалекатских особина у новонасталим идиооима (такви су и севернији делови западне половине Србије) и трагови дијалекатског супстрата се боље чувају. Они овде могу бити чврст основац и добар путоказ (наравно, не и једини)³⁸ историјској дијалектологији у расветљавању њихових предмиграционих дијалекатских стања.

11. Фактори који су одређивали правце кристализације дијалекатске мешавине на западној половини Србије „поделили“ су ову територију на две веће дијалекатске целине: на област у којој су досељеници (махом ијекавци) коренито изменили затечене говоре, и на подручје на којем су они тек донекле утицали на њихову физиономију. Линија дуж које су се ова два пространа и колоритна дијалекатска ареала додиривала и преплитала одсликава и „првобитни“ домашњ ијекавског изговора у Србији. Међутим, будући да су западносрбијански ијекавски идиоми у најновијем (постмиграционом) периоду изложени снажном процесу екавизације (посебно широком и разноликом утицају екавског стандарда), постепено се сужава и област простирања ијекавских говора.

2) ГРАНИЦЕ ИЈЕКАВСКИХ ГОВОРА У ЗАПАДНОЈ СРБИЈИ (ДОСАДАШЊА ИСПИТИВАЊА)

12. Међу многобројним почецима који се у нашој језичкој науци везују за Вука Караџића налази се и овај: он је први утврдио границе ијекавских говора у Србији. У својој рецензији I и II књиге Видаковићевог романа *Љубомир у Елициуму*, објављеној 1817. г. у *Новинама Сербским*, говорећи о простирању „јужног говора“ у Србији, Вук каже да овако говоре „Србијанци озго до Лознице, да Ваљева и до Карановца“³⁹. Међутим, већ следеће године у предговору I издању *Српског Рјечника*, Вук међу на северозападном сектору помера чак до Мачве, обухвативши њоме у целини и свој родни Јадар и суседну Рађевину. Наиме, он овог пута тврди да се „ерцеговачки“ говори „по Србији до Мачве, до Ваљева и до Карановца“⁴⁰.

13. Шездесетак година касније (1876), међу између „јужног“ и „источног“ говора у Србији установиће Милан Ђ. Милићевић у свом познатом делу *Кнежевина Србија*. Овај паснонирани проучавалац и врсни познавалац живота и обичаја народа српског, оставио је у овом делу и обоље материјала о говорним особи-

³⁸ Нав. дело 99–112.

³⁹ Вук Списи I 151.

⁴⁰ Вук Списи II 21.

нама крајева које је обилазио. Иако невешто забележени и непрегледно представљени, Милићевићеви подаци, у недостатку научно релевантних радова о говорима Србије из тога доба, и дан-данас су готово од уникатне вредности, а за неке области, нажалост, још увек и једини. Речена раздео на линија, по њему, иде „од Дрине на Видојевицу, па побиљем Цера и Влашића на Медведник, па на Маљен, Суворор, Рудник и од Рудника једном његовом косом — водомеђом Груже и Лепенице — преко Мораве к Ибру, а од Ибра на Чемерно и Голију, па границом у Дрину и овом реком опет до спрема Видојевице“⁴¹. Милићевић нас, ипак, упозорава да ова међа није апсолутна, и да се понегде и изван ње може чути „јужни“ говор. Тако, на пример, „у Горњој Гружи, под сами Рудник, говор је јужни“⁴² а „То се може реће готово за сва села која су преко повијарца овамо у Јасеници, али само ближе под планину“⁴³. Ијекавски изговор се чује и „по негде под самим Цером, под Влашићем и по обали дринској“⁴⁴.

14. Наши испитивачи насеља у граничном подручју најчешће нас, нажалост, не обавештавају о говору тамошњег становништва. Нешто података о томе налазимо само код Љубе Павловића и Јована Ердџановића.

У својој монографији о насељима Ваљевске Колубаре и Подгорине Љ. Павловић укратко се осврнуо и на дијалекатске особине ових крајева. Он каже: „Обе области говоре најчистијим народним језиком оба дијалекта: херцеговачким и источним. Херцеговачки дијалекат преовлађује у свим планинским и карсним селима и неким брдским, докле знатан део брдских села на северној страни и сва села у котлини Колубарској и око Љига служе се источним дијалектом. Херцеговачки дијалекат употребљава се у свој својој чистоти да не уступа ни Старом Влаху“⁴⁵.

У Доњем Драгачеву, према истоименој монографији Ј. Ердџановића, говори се „у главном јужним наречјем, али се јако осећа утицај источног наречја, тако да се неке речи већ никако не говоре по јужном, него само по источном. За друге пак речи, а негде и за велики број речи, говоре се оба облика, па није ретко чути да их један исти човек употребљава“⁴⁶.

15. В. Карић, у опсежној студији *Србија, опис земље, народа и државе* (1887) прихвата Милићевићеву међу. Он је, међутим, не преузима непосредним навођењем, већ врло сликовито интерпретира и илуструје картом (в. карту бр. 1). Карић вели: „Област источнога од области јужнога говора у нашој земљи одваја пруга, која полази од Дрине према Лешници и пење се одмах на Видојевицу. Одавде пруга та иде најпре косом Цера и Влашића, спушта се за тим у осоје Медведника и Маљена, на послетку, на Суворор. Сад се пење на Рудник, са кога силазећи, захвата највиши крај водопађе Јасеничке, прихвата се потом водомеђе

⁴¹ Милићевић Кнеж. Србија 571.

⁴² Нав. дело 302.

⁴³ Нав. дело 302.

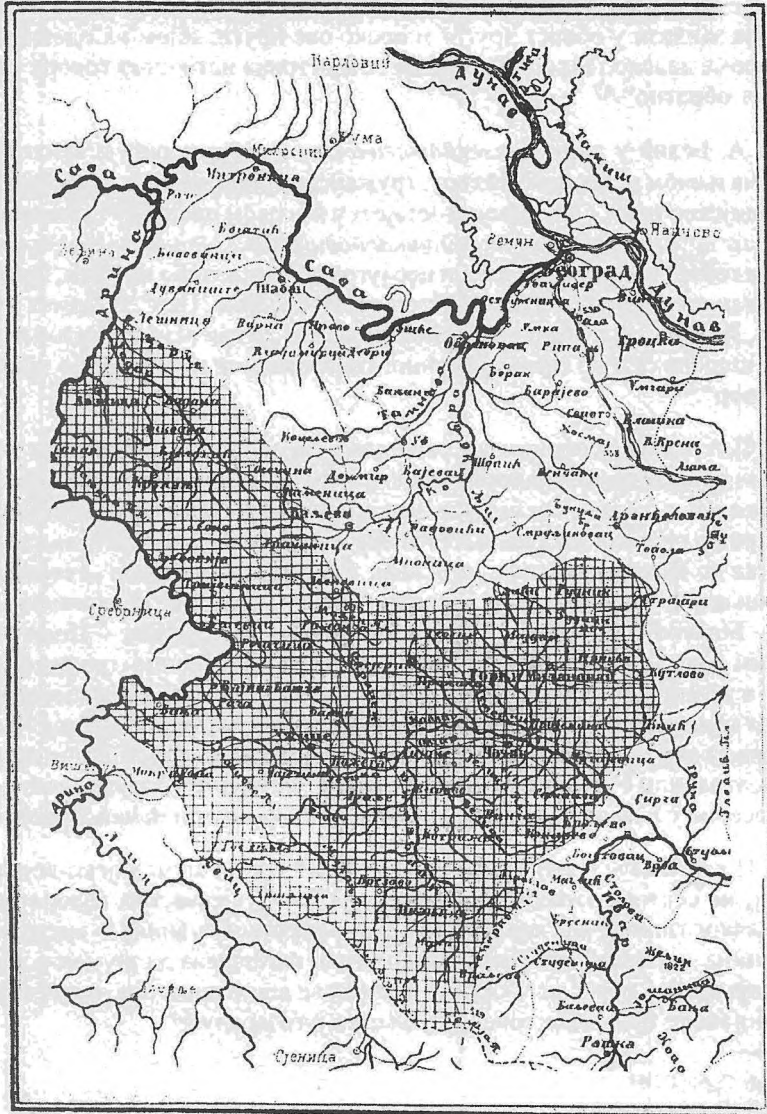
⁴⁴ Нав. дело 513–514.

⁴⁵ Павловић Колубара и Подгорина 512.

⁴⁶ Ердџановић Д. Драгачево 100.

Карта бр. 1 (В. Карић)

Област источнога и јужнога говора

1. Област источнога говора; 2. Област јужнога говора

Лепенице с једне и Груже с друге стране, пресеца најзад према ушћу Ибра. Пошто пређе Мораву, деона се пруга, из почетка држи поближе леве стране Ибарске, скреће по том на Чемерно и излази на Голију. Но на доста места, област једног говора заилази у област другог и преко ове пруге, којом их оделисмо, само никада веома далеко. Тако исто находe се и острвца источнога говора у области јужнога и обратно⁴⁷

16. А. Белић у раду *Дијалектoлогическая карта* коригује Милићевићеву границу на њеном источном сектору: гружански говор припаја екавским говорима шумадијског тима. Ова граница остаје и у његовом прегледу главних особина штокавског дијалекта у *Народној Енциклопедији Стр. Станојевића*. Он овде каже да „јужни говор“ запрема „у Србији цео југозападни део све до Ибра, Груже, Рудника, и планинског венца: Маљен, Повљен, Медведник, Цер“⁴⁸. Одмах затим напомиње: „Истина, он је нарочито за последња два до три века прелазио и преко те границе, ширећи се и по терену источног говора, али се ту више није задржао као јужни говор“⁴⁹

17. Питањима разграничења ових двају изговора на србијанском тлу и његовом значају на ширем дијалектолошком плану бави се и Милош Московљевић у раду *Данашња граница између екавског и јекавског изговора у Србији* (1929). Он даје кратак преглед дотадашњих напора на расветљавању ове границе у Србији (од Вука до Белића), а затим, на основу тих података и према „својим личним проматрањима“⁵⁰ повлачи нову границу. Она, по њему, иде „планинским билом Гучево — Борања — Јагодња — Сокоске планине — Медведник — Повљен — Маљен, затим вододелницом између реке Скрапежа и Каменице (границом између ужитког и рудничког округа) до Каблара и Овчара, где прелази западну Мораву, па се опет хвата планинског била Јелица—Чемерно, а после иде Ибром“⁵¹. Наравно, како нас и сам аутор упозорава, ни ова граница није оштра. Остаци ијекавског изговора, углавном сачувани у говору старијих, могу се чути и у граничним областима, посебно у Јадру и западним деловима Рудничког и Чачанског округа.⁵²

18. Проф. Павле Ивић у *Дијалектoлогији* каже да шумадијско-војвођански дијалекат, на сектору западне Србије, од суседних ијекавских говора источно-херцеговачког типа одваја линија Краљево — обронци Рудника — масиви ваљевских планина — Лозница.⁵³ Проф. Ивић затим наглашава да шумадијско-војвођански дијалекат у овом делу Србије добија све више простора, потискујући западносрбијанске ијекавске говоре дубље ка југозападу.⁵⁴

47 Карић Србија 205.

48 Белић Штокавски 1076.

49 Нав. дело 1076.

50 Московљевић Граница 112.

51 Нав. дело 112.

52 Нав. дело 113.

53 Ивић Дијалектологија 68.

54 Нав. дело 69.

19. Проф. Михаило Стевановић у уџбенику *Савремени српскохрватски језик I*, постављајући међу шумадијско-сремских говора на њеном северозападном сектору, каже да она „иде од Краљева према западу, нешто јужније од Западне Мораве: планином Јелицом, с чијих западних падина скреће према североистоку, од Овчарско-кабларске клисуре до огранака Рудника, затим иде опет на запад и преко Сувобора, Повлена, Маљена и Влашића, углавном реком Јадром се спушта на Дрину“⁵⁵. И он напомиње да „цела граница у западној Србији није потпуно одређена, јер има ијекавицама преко ње у шумадијским говорима, а и екавицама са ијекавске стране границе“⁵⁶.

20. Говорећи о данашњем простирању шумадијско-војвођанског дијалекта на северозападном сектору, Слободан Реметић у раду *О незамењеном јату и икавизмима у говорима северозападне Србије* јужну границу ове говорне области помера јужније и од Ивићеве и од Московљевићеве, тврдећи да она данас „практично ‚виси‘ на јужним обронцима Медведника, Бобије и Повлена“⁵⁷.

⁵⁵ Стевановић *Савремени I* 14.

⁵⁶ Нав. дело 14.

⁵⁷ Реметић *О незамењеном јату* 99.

ГРАНИЦЕ ИЈЕКАВСКИХ ГОВОРА
У ЗАПАДНОЈ СРБИЈИ
(ДАНАШЊЕ СТАЊЕ)

1) Метод рада

21. Подручје на коме су вршена испитивања за потребе овог рада је огромно, и обухвата мноштво говорних типова, који се међусобно додирују и укрштају на пространој дијалекатској плохи западне Србије од Гучева до Голије. Испитивања нису обављена само на јужном сектору граничног појаса, тј. на оном његовом делу који је попуњен раније испитиваним новопазарско-сјеничким говорима⁵⁸ и средњоибарском говорном зоном.⁵⁹

Припреме за теренска истраживања и њихова реализација били су детерминисани и, рекао бих, оптерећени једном веома важном чињеницом: област испитивања није могла бити унапред територијално дефинисана. Наравно, са потешкоћама ове врсте се, у мањој или већој мери, суочавају и други дијалектолози (често се, на пример, не може тачно одредити област коју обухвата географски назив садржан у наслову предложене дисертације или сл.), али у овом случају оне су биле нарочито изражене. Ипак, имао сам од чега поћи. Основне контуре подручја у којем сам дуго и предано трагао за прецизнијим границама ијекавских говора у Србији (наравно, колико је то у дијалектологији уопште могуће) биле су одређене досадашњим испитивањима западносрбијанског дијалекатског комплекса. Овде су ми, као међаши и оријентира, послужиле две врсте радова: они у којима су приказани резултати ранијих покушаја да се омеђе ови говори, и досад објављене дијалектошке студије које су се бавиле (и) проблемима рефлекса јата у појединим местима или ширим областима западне Србије. Међу првим радовима најчешће сам се, искључиво из практичних разлога, ослањао на Московљевићев. То је први, а засад и једини, покушај једног дијалектолога да детаљно, на свим секторима, омеђи западносрбијански ијекавизам, и према млађим и према старијим србијанским нејекавским идиомима. Међу радовима друге врсте чвршћи ослонац сам налазио у новијим дијалектолошким студијама. Као својеврсни светлионици и путокази, ови радови су, у неку руку, оцртали подручје испитивања и одредили главне правце мога кретања у њему. Најважнији граничници, у том смислу, били су следећа испитивана насеља и области:

⁵⁸ Барјактаревић НП-Сј 4–177, Јаг 71–93.

⁵⁹ Барјактаревић Средњоибарски 57–113.

Горобиље,⁶⁰ Љештанско⁶¹, Узовница⁶² (поглавито ијекавски говори), Тршић⁶³ (слободна ијекавско-екавска мешавина), Колубара⁶⁴ (доминација примера са *е* < *ѣ*, нарочито у Бранковини), Гружа⁶⁵ (у основи екавски говор), Средњи Ибар⁶⁶ (старији екавски) и новопазарско-сјенички крај⁶⁷ (екавско-ијекавски тип). На основу стања континуаната јата у овим крајевима могао се наслутити богато изнијансирани спектар западносрбијанских изговорних прелива. После дужих теренских истраживања, дошао сам до нешто подробније слике међусобних односа различитих рефлекса старог јата, а тиме и до могућности да подручје доминације ијекавског изговора одређеније утврдим.

22. Теренска истраживања обављена су у периоду од августа 1990. до јуна 1992. године. За ово време обишао сам 86 села и разговарао са великим бројем особа различитог животног доба — од деце предшколског узраста до оних који добро памте и балканске ратове (називе посећених села наводићу поступно, сходно утврђеној организацији излагања грађе, на одговарајућим местима током рада).

Грађу сам прикупљао на три начина: снимањем (овај напор је резултирао и богатом фонотеком која броји 109 једночасовних и једноипочасовних касета), попуњавањем одговарајућег упитника (састаљен је на основу постојећих квестинара⁶⁸ и ишчитане дијалектолошке литературе⁶⁹) и бележењем живог говора („прислушкивањем“ по сеоским крчмама, свадбама, славама, кућним седељкама и у безброј других прилика најразличитијих врста).

Разговори са старијим особама (то су одабрана лица не млађа од 60 година, рођени мештани, неписмени или полуписмени), каквих је међу мојим саговорницима било највише, обављени су готово искључиво снимањем. Доброћудни и предусретљиви сељаци, углавном речите особе здрава и ведра духа, најчешће су врло радо, са наглашеним задовољством, говорили о њима добро познатим темама (о локалним обичајима, пољским радовима, сваковрсним животним реалијама, о својој прошлости, прошлости села и сл.). Упитник је у оваквим случајевима имао координацијску и упућивачку улогу, са циљем да се на што непосреднији и животињи начин дође до жељених лексема и тако одговори његовим захтевима.

Приступ млађим информаторима био је, што је сасвим разумљиво, битно другачији. Овде је упитник доследније примењиван. Ипак, кад год је то било мо-

⁶⁰ М. Николић Горобиље 625–746.

⁶¹ Тешић Љештанско 159–328.

⁶² Тешић Узовница 169–191.

⁶³ Б. Николић Тршић 367–411.

⁶⁴ Б. Николић Колубара 1–71.

⁶⁵ Стевовић Гружа 401–635.

⁶⁶ Барјактаревић Средњонбарски 57–113.

⁶⁷ Барјактаревић НП-Сј 1–177.

⁶⁸ Коришћени су следећи упитници: а) *Upitnik za srpskohrvatski i hrvatskosrpski dijalektološki atlas*, састављен за потребе Међуакадемијског одбора за дијалектолошке атласе при САНУ; б) *Инвентар фонетске проблематике шћокавских говора* (Ивић ГФФНС VII 99–100).

⁶⁹ Овде су примат имали новији радови посвећени у целини или делимично (када смо ишчитавали одговарајуће одељке) рефлексима јата у појединим местима или ширим областима западносрбијанске дијалекатске области.

гуће, оживљавао сам његову сувопарну и заморну концепцију: тематизовао сам питања, иницирао и подстицао „причу“, неспутавани везани говор.

Као што је истакнуто, међу мојим саговорницима највише је било старијих особа нижег или никаквог образовања. Иако је и њихов говор натруњен примесима из књижевног језика, ова лица се, по познатим критеријумима, могу сматрати добрим чуварима изворних дијалекатских црта, тј. поузданим информаторима. У деловима Србије истраживаним за потребе овог рада (као, вероватно, и у другом), још увек се у сваком селу може пронаћи бар понеки овакав саговорник. Међу посећеним местима нема ниједног у коме нисам разговарао са једном или више старијих особа.

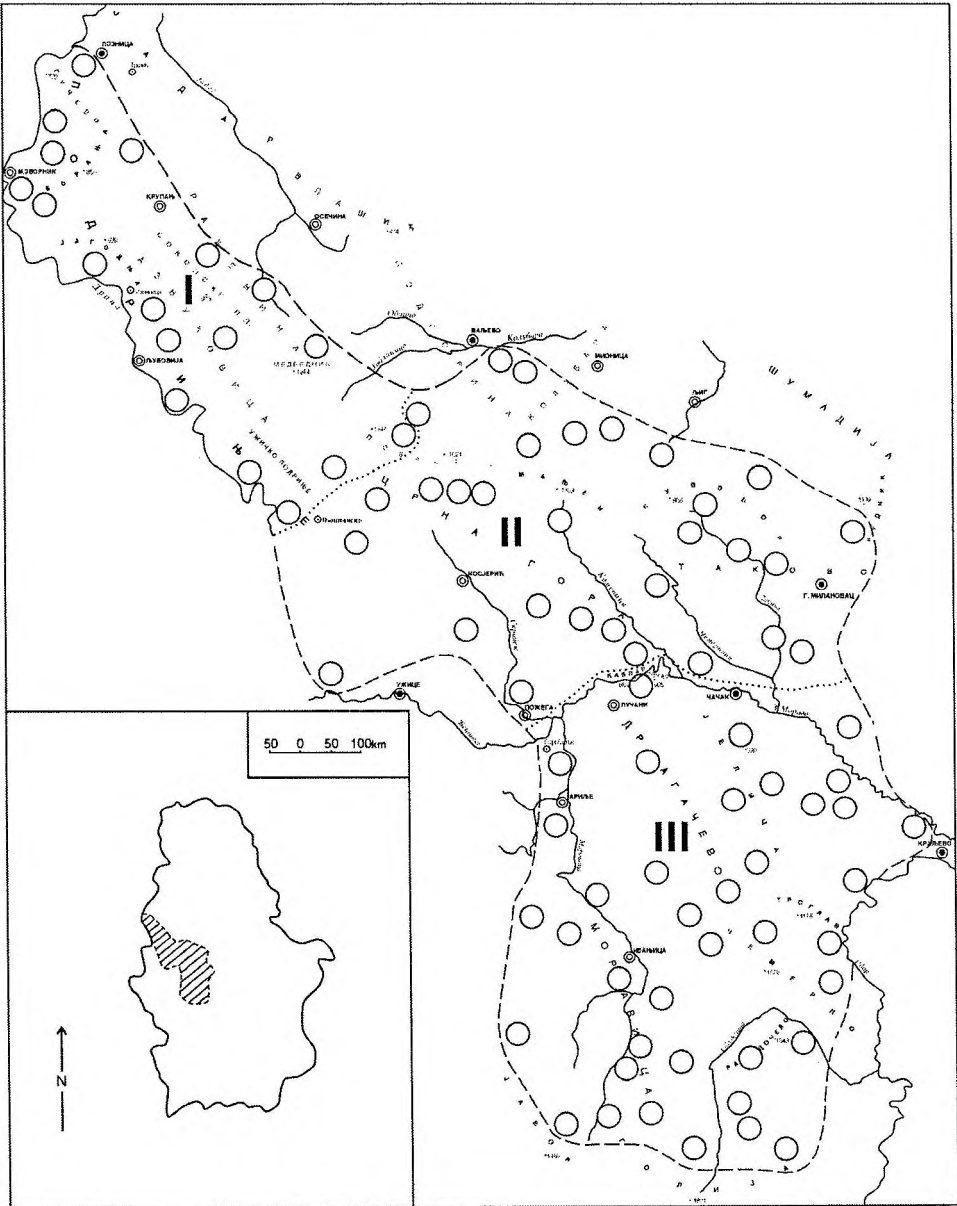
Са млађима је, међутим, сасвим другачије. Овде истраживач, уколико остане доследан захтевима дијалектолошког приступа, наилази на крупне, понекад и непремостиве, потешкоће. Издвојићемо две начелне. Прво, међу млађима је знатно теже пронаћи погодног информатора. Чак су и они што имају тек покоји разред школе и живе на селу најчешће веома широко (неупоредиво више него старији) отворени према средствима јавног информисања и градском животу, што се читије у њиховом понашању, одевању, г о в о р у. Друго, у овим деловима Србије, нарочито у њиховим високим пределима, све је више села где осим самохраних старачких домаћинстава другог становништва нема. Због овога, више посећених села је остало „неиспитано“, па се, посматрано глобално, на нивоу испитиваног подручја у целини, ни моји утисци из разговора са млађим особама нису могли слити, као што је то случај са старијима, у један потпунији и мање-више уједначен „систем“ утисака. Ипак, на основу обављених разговора дошао сам до одређених закључака.

23. У вези са поменутиим релативним категоријама „старији“ и „млађи“ неопходно је напоменути следеће. У овом раду је, условно и сасвим упрошћено, граница између категорија „старији“ и „млађи“ постављена на старосној тачки од 60 година. Међу „старијима“ каткад ће се као искључиви носиоци појединих дијалекатских црта издвајати категорија „најстарији“ (особе у поодмаклим годинама, углавном рођене пре I светског рата). Лица млађа од 60 година подведена су под категорију „млађи“. Из раније наведених разлога нисам се упуштао у одређеније диференцирање ове популацијске групе.

У овом раду је као репрезент узета категорија „старији“.

2) О организацији излагања

24. Поступним ширењем мреже испитиваних насеља, корак по корак, ослањајући се час на један час на други извор, каткад и на добронамерни савет, знатижељу или инстинкт, проширивао сам и, на крају, коначно заокружио подручје испитивања. Тако је добијена пространа, етнички и дијалекатски шаролика област, чије су главне међашне тачке следеће: Лозница, Ваљево, Г. Милановац, Краљево, долина Ибра, масиви Голије и Јавора, источни обронци Златибора и Ужице. Унутар овако оивиченог подручја простиру се, у целини или у деловима,

Карта бр. 2: Испитивано подручје са мрежом испитиваних насеља по секторима (I, II, III)

мање-више оделите западносрбијанске регије. Мојим испитивањима у целини су обухваћени: Подриње (са својим засебним обласним сегментима Азбуковицом и Ужичким Подрињем), Ужичка Црна гора, Драгачево и моравички крај; њима се придружују и делови Јадра, Рађевине, Ваљевске Подгорине, Ваљевске Колубаре, Шумадије, Доњег Ибра.

25. У тежњи да уочена стања и односи буду што прегледније презентовани, дакле из разлога углавном практичне природе, током рада је спроведена следећа организација излагања. Испитивано подручје је подељено на три знатније географске целине, на три сектора. Раздео не линије не пресецају области које су испитивањима обухваћене у целини, тако да Подриње (цело!) припада првом, Ужичка Црна гора другом, а Драгачево и моравички крај трећем сектору. Овај принцип није испоштован када је реч о областима захваћеним само делимично (в. карту бр. 2). Сектори су именовани венцима планина које их битно одређују у географском смилу, а чији се називи јављају као међашне тачке у ранијим покушајима да се установи ова граница. Тако имамо:

— Сектор Гучево–Борања–Јагодња–Соколске планине–Медведник–Повлен (сектор I);

— Сектор Повлен–Маљен–Сувобор–Рудник–Јелица (сектор II);

— Сектор Јелица–Чемерно–Голија (сектор III).

Одабрани ланац западносрбијанских планина не поклапа се ни са једном од досад повучених граница, нити прејудуцира резултате мојих истраживања. Овде је узет као везивни елемент, као оријентациона и асоцијативна окосница испитиваног подручја. Називи сектора уједно су и наслови поглавља средишњег, главног, дела овог рада.

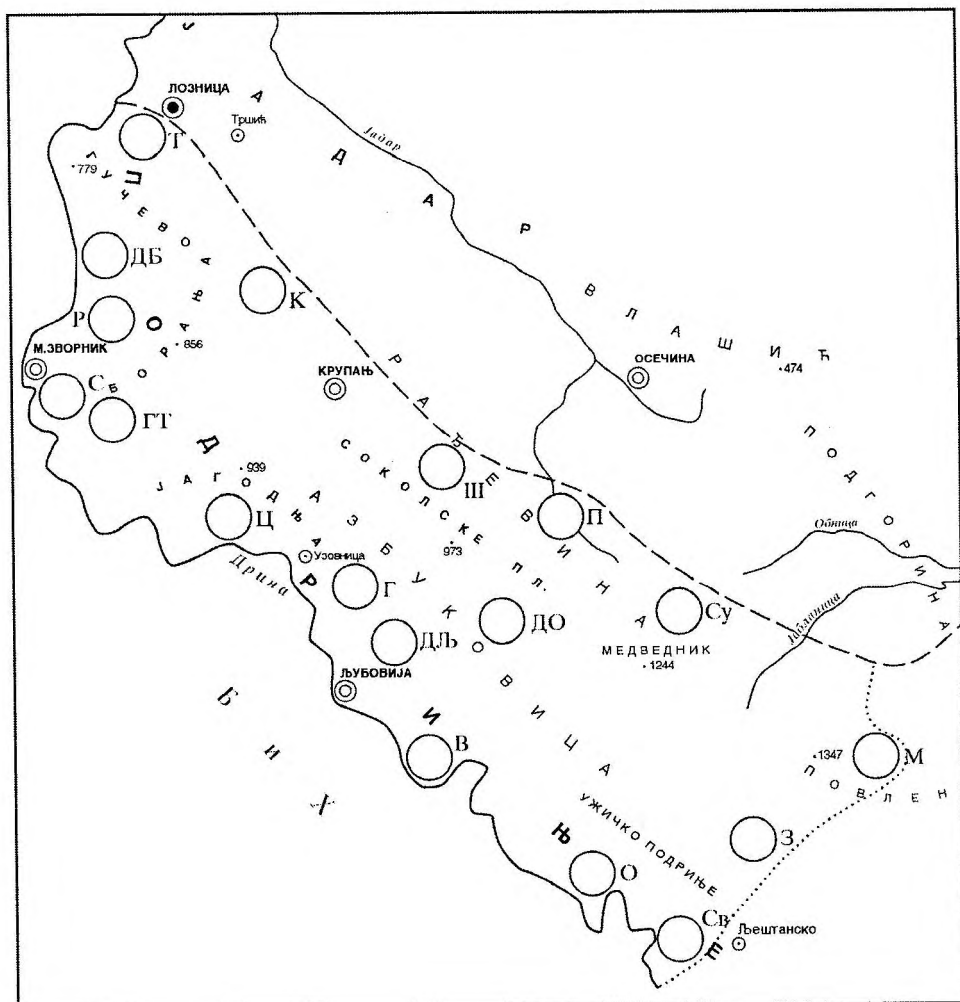
А. СЕКТОР ГУЧЕВО — БОРАЊА — ЈАГОДЊА — СОКОЛСКЕ ПЛАНИНЕ — МЕДВЕДНИК — ПОВЛЕН (СЕКТОР I)

1) Уводне напомене

26. Испитивана насеља — називи и скраћенице (карта бр. 3): В(рхпоље), Г(рачаница), ГТ (Горња Трешњица), ДБ (Доња Борина), ДЉ (Доња Љубовића), ДО (Доња Оровица), З(арожје), К(остајник), М(равињци), О(клетаци), П(ецка), Р(адаљ), С(акар), Св(ојдруг), Су(водање), Т(рбушница), Ц(рнча) и Ш(љивова).⁷⁰

27. По разноликости супституената строга јата, подручје обухваћено нашим испитивањима на овом сектору је, нема сумње, без премца на просторима србијанског дијалекатског комплекса. Оно је, укупно узевши, својеврсна ризница свих познатих замена јата: ијекавске, екавске, икавске, као и примера са фонемом *е*.

⁷⁰ Током рада се, за све секторе, наводе административни називи места.

Карта бр. 3: Подручје сектора I са мрежом испитиваних насеља

28. У обимној грађи сакупљеној у назначеним местима налазимо упоришта за следеће тврдње. Највећи део овог подручја запремају говорни типови чији су рефлекси јата најчешће ијекавски и екавски. Међусобни фреквенцијски омер двају преовлађујућих рефлекса није једнак у свим сегментима „мешовитог“ подручја. Другачије стање континуаната јата налазим у делу Азбуковице (ДЉ ДО), и у испитиваним насељима северно од линије Јагодња — Соколске планине — Медведник (П Су Ш).

2) ГОВОРИ СА МЕШАВИНОМ ИЈЕКАВСКИХ И ЕКАВСКИХ КОНТИНУАНАТА ЈАТА

29. Регистар уочених ијекавско-екавских прелива у овој области изгледа овако. У уском појасу уз Дрину — подручје омеђено потезом од Гучева до Јагодња (ГТ ДБ Р С), део Азбуковице (В Г Ц) и Ужичко Подриње (З О Св) — преовлађују ијекавски ликови.⁷¹ На северним обронцима Гучева (Т) и Борање (К) претеже екавски изговор, док је подгорском југу (М) својствена слободна ијекавско-екавска мешавина.

а) Говори у којима преовлађује ијекавски изговор

30. Замена јата у дугим слоговима

аа) Примарни рефлекс јата под дугосилазним акцентом у овим говорима је секвенца *ије* : на е пада дугосилазни акценат, *и* је делимично редуковано (*и*), као и суседно сонантно *ј* (*ј*); слоготворан је вокал *е*, али се силабичност делимично претеже и на вокалски елемент *и*.⁷² Примери:

бијел ГТ С, *бијели* Р Ц, *бијелџа* З О, *бијелом* ДБ Р, *бријег* Г О Р Св, *бријега* В Г З С Ц, *вијенци* ДБ Р, *вијенце* Р С, *грчијешим* Св, *грчијеш* З О, *грчијешимо* В, *дчијелимо* ДБ Р, *дчијеле* ДБ, *дрчијемам* Г Св, *дрчијемаш* С, *дрчијема* Р Ц, *ждрчијебе* ДБ, *зчијевал* О, *зчијеваш* Р, *зчијева* Д Р, *лчијей* ДБ З О Р С, *лчијей* Г ДБ Ц, *лчијейу* Г, *лчијейо* В Г ДБ Св, *лчијев* Св, *лчијево* Г, *звчијер* Г Р, *лчијек* ДБ Р Ц, *лчијеч* Г Св, *лчијеч* Св, *мчијесим* В, *мчијесиш* О, *мчијеси* Г ДБ, *мчијесимо* З Р Ц, *мчијес* Ц, *нчијем* Г Р, *нчијем* Ц, *нчијеш* ДБ Р, *нчијеш* ДБ Ц, *рчијеч* Г ДБ Св Ц, *рчијечи* З С Ц, *счијева* О Св, у Великбј *Рчијечи* Ц, *счијед* Г Т Ц, *счиједи* З, *счиједџ* В, *счијено* В Г ДБ Ц, *счијена* Г З Св, *счијену* З, *счијег* Г З Св Ц, *тчијестио* Г ДБ Р Св Ц, *тчијестиа* Р ДБ, *тчијестиу* Р Ц, *тчијестиом* Г ДБ, *чијев* З С, *чијев* Г Св, *чијех* В Р Св, *цвчијеће* Г Т З О Св, *цвчијећа* ДБ З *цвчијећу* Г З Р, *чијели* ДБ О Св, *чијелог* Св, *чијелом* З, *црчијей* Г ДБ Ц, *црчијеиа* Св Ц, *црчијейом* Г Ц.

аб) Двосложни рефлекс јата бележим једино у ликовима *двйје* Г Т З О Св Ц и *пйје* Г ГТ ДБ З Св Ц.

ав) Често се јављају и екавски ликови:

бедан В Г, *бедна* ДБ, *бедно* Св, *бела* В ДБ, *бели* мрс В, *беле* В, *брег* В О С Ц, *брега* Ц, *венци* О Св, *венцима* Р, *венце* В Ц, *вешти* В О Ц, *грешим* В, *греш* Р Св, *двје* ДБ, *ждрјебе* ДБ Р Ц, *зевам* О Ц, *зева* ГТ Ц, *левак* ГТ Св, *левка* З, *левку* ГТ, *лева* ДБ О, *леве* Ц, *леву* З О, *левом* ГТ Св, *лево* В Ц, *леи* В Ц, *леи* В Р, *леи* О, *леи* Р С, *месим* ДБ, *меси* Ц, *месимо* О Р, *нем* С, *неми* Ц, *нре* З О Р Ц, *реч* В О Ц, *речи* ГТ Св Ц, *решим* В Св, *реш* Р, *реш* З О, *сед* Г О, *сева* С Ц, *сено* В З Р С Св Ц, *сена* Р Ц,

⁷¹ В.: Тешић: Љептанско 159–328, Узовница 169–191.

⁷² Ова гласовна скупина се као основни рефлекс дугог јата (*ије*, *ије*, *ије*) јавља и у говорима србијанског Полимља. То је, по М. Николићу, „д и ф т о н г“, тј. след вокала *и* и *е* који чине један слог. Између њих се развило прелазно *ј* (*ј*) које је, као и у другим сличним окружењима, делимично редуковано (што је за природу вокала мање битно)“ (Полимље 226).

сеном Г ГТ, слей Р ДБ, сїрѣлан Г, сїрѣлани О, шѣсїо ДБ З, шѣсїа Ц, шѣсїу З Ц, цвѣће В З С Ц, цвѣћа Р Св, црѣй Г ГТ Св, црѣа З, црѣом З.

аг) Примери са икавским рефлексом јата *двї* Г Св Ц, *їрї* В Св Ц и *слї* В Св, чести у азбуковачком крају и Ужичком Подрињу, могли су настати фонетским путем: *двїе* > *двїе* > *двї* (на ову могућност указује и М. Тешић)⁷³.

Облик *двї* могао је настати и према *їри*, дакле — директном обличком аналогјом.

ба) Основни рефлекс јата под дугоузлазним акцептом је *чїе* — на *е* пада дугоузлазни акценат, *и* и *ј* су полуредуковани (*чї*), силабичан је вокал *е*, док је *и* не-слоговно. Примери:

бчїеда В ДБ Р, *бчїедѣ* ДБ, *бчїеду* ГТ Ц, *бчїела* ГТ С Ц, *бчїелу* З, *бчїеле* ГТ, *бчїеда* З Р Св, *бчїеде* Р, *врчїедан* В Г З Св, *врчїедна* В Св, *врчїедни* ГТ Р, *врчїедне* Св, *звчїезда* ГТ Р С, *звчїезду* З Св, *лчїека* З, *лчїекови* З Р Ц, *лчїекове* Г З Св, *лчїепа* В ГТ Ц, *лчїеје* З, *лчїеју* Г О, *лчїеје* З, *лчїеји* ДБ Р, *млчїеко* В ГТ Ц, *нчїема* О, *нчїемо* О, *огрчїешио се* Г Ц, *огрчїешила се* Ц, *одчїело* Г ДБ, *одчїела* ДБ Св, *одчїелу* Ц, *ождрчїебила се* Г О, *осчїедио* Г З, *осчїедили* З, *ослчїеишїо* ГТ Р, *їчїевац* Г О Св Ц, *їчїевца* ГТ Ц, *їчїевци* Ц, *їчїесак* ДБ Св, *їчїеска* Р Ц, *їосчїечѣ се* ГТ, *рчїека* В Г Д Св, *рчїеци* Д, *рчїеку* Г З, *рчїеико* Г З О, *слчїеџац* Г О Св, *слчїеџа* Св, *слчїеџу* З, *свчїећа* В Г З Св Ц, *свчїећу* В ДБ Ц, *свчїеће* ДБ Р Ц, *срчїеда* Г ГТ Ц, *срчїеду* ДБ Ц, *срчїедом* В, *сїрчїељала* га *дчїма* О, *сїрчїељају* ДБ С, *сїрчїељали* Р, *счїена* Г ДБ, *шчїесна* Г О, *шчїесно* С Ц, *шчїесне* Р, *їрчїезан* ДО О, *їрчїезни* Св, *цчїена* В Г, *цчїену* Р.

бб) Каткад и *ѣ* > *је*:

бјесна Г, *бјесни* Р, *вјѣћају* Р Т, *вјѣћаше* З, *дјѣше* В З Св Ц.

М. Тешић бележи знатан број оваквих ликова у азбуковачком селу Узовници⁷⁴, а нису непознати ни тршићком говору.⁷⁵

бв) Бележим и мноштво екавских ликова:

беда Г Св, *бѣдѣ* Св, *беџу* О, *бѣла* ГТ Р Св, *бѣло* В Св, *вѣнац* В ДБ Р Св, *вѣнца* Р, *врѣдї* О, *врѣдна* Г Р Ц, *врѣдне* Св Ц, *гнѣздо* Г Св, *гнѣзда* Г, *дѣше* В Св Ц, *жлѣзда* Г ДБ, *жлѣзду* Г З, *звѣзда* ДБ Р Св, *звѣзду* О Св, *лѣпа* Г Ц, *лѣпо* Р Св, *лѣпи* Р Св, *мѣна* О, *мѣне* О, *мѣсила* Р, *мѣсиле* О *мѣсили* Св, *Нѣмац* Г, *Нѣмца* О, *Нѣмци* В Ц, *їѣвац* ГТ Св, *їѣвца* В, *їѣвцу* Р, *їѣшао* С, *їѣшла* ДБ, *їѣшїо* ДБ, *їодѣлио* ДБ, *їодѣлила* Г, *їодѣлили* Г Р, *їосѣчѣм* В, *їосѣчѣш* З, *їосѣчѣмо* Г, *їрѣшїли* Р, *рѣка* Г ДБ Св, *рѣци* В Р, *рѣдак* Г, *рѣџке* З, *рѣџко* ГТ Св, *свѣћа* ГТ Св Ц, *свѣћу* О Ц, *свѣће* Г З, *слѣџац* ДБ Св, *слѣџа* Св, *срѣда* Г Р Св, *сїрѣљају* Ц, *шрѣзан* Г Р, *цѣна* ГТ О, *црѣва* ДБ Р Ц и сл.

бг) У Својдругу сам забележио и два примера са *ѣ* < *ѣ*: *умѣшало се* и *измѣшали се*.⁷⁶

ва) На месту дугог неакцентованог јата најчешће се јавља секвенца *чїѣ*; дакле, имамо исти рефлекс као и под аа) и ба), разлика је само прозодијска:

⁷³ Тешић Љештанско 188.

⁷⁴ Тешић Узовница 172.

⁷⁵ Б. Николић Тршић 398.

⁷⁶ Информатор Милоје Цвијић (1917).

бв) Налазимо, међутим, и следеће екавизме:

бег̃а Г, *беж̃е* Г ГТ З Р Св, *беж̃имо* ГТ З О, *бележ̃и* З Р, *бележ̃ник* Св, *веве-*
рица З О Ц, *венчај̃у се* З О С, *вѣра* ГТ С, *волели* ГТ Св, *вѣшар* Г О, *вѣшровиш̃о* З Св
Ц, *дѣвер* ГТ О Св Ц, *дѣвојка* Г З О Св, *дѣвојку* Р Св Ц, *дѣда* З Р Св, *дѣне се* З, *засѣда*
З Св, *зѣница* ДБ Св Ц, *зѣницу* ГТ Ц, *исшерај̃у* З, *исшераше* О Ц, *колѣно* Св, *кудеља*
Г З Р, *лѣб* О Р Ц, *лѣшо* Г О С Ц, *лѣши* ГТ Ц, *мѣрим* ГТ О, *мѣримо* З Ц, *мѣсечар* О Св,
мѣш̃о Г З Р, *мѣшина* В, *млѣкара* ГТ Св, *наш̃ерали* З Св, *недеља* ДБ С Св Ц, *ош̃ера-*
мо З, *иѣге* Г З Св, *иѣсма* З С Св, *иѣша̃к* ГТ О, *илѣва* Г О Ц, *идбеда* ГТ Св, *идседај̃у* О
Св, *иролеће* З Р Ц, *свѣдок* Г З Св, *сведѣци* ДБ О, *сѣдѣ* З Св, *сѣдимо* В, *смѣна* ДБ, *цѣ-*
дѣлка З, *цѣйница* О Св.

32. Кратко јат иза р

Међу забележеним примерима са секвенцом рђ највише је екавизама. По бројности на првом месту су екавски ликови који одговарају ијекавској књижев-нојезичкој норми, нпр.:

брѣгови ДБ С, *врѣмена* ГТ О, *врѣмену* Г З Ц, *врѣћа* ДБ, *врѣћу* ДБ З, *мрѣжа* С,
мрѣжу С, *срѣћа* ГТ О, *срѣћу* Р, *шрѣба̃* Ц, *шрѣб̃о сам* З, *шрѣшња* ГТ Ц, *на шрѣшњу*
О.

Бележимо и следеће екавизме: *сшарѣшина* ГГ ДБ О Св, *рѣћ̃е* Св Ц, *рѣчица*
ГТ, *црѣчуља* З О.

Чује се и *гѣрела* С,⁷⁷ али је овде готово редовно *гѣрила* З, *изгѣрила* О, *изгѣ-*
рише С, *изгѣри̃* ГТ, са аналошким *и* (в. ниже).

Јекавски ликови зу знатно ређи, налазимо свега неколико примера: *сшарјѣ-*
шина Г О,⁷⁸ *рјѣћ̃е* С, *рјѣћ̃и* Ц, *рјѣш̃кѣ* нити Р, *рјѣчица* З Ц, *рјѣчицу* О Ц.⁷⁹

М. Тешић, поред чешћих екавизама, бележи и следеће јекавске ликове: *бр-*
јѣговита, *врјѣмена*, *врјѣменима*, *црјѣш̃љик̃а* (Љештанско),⁸⁰ *грјѣшник* (Узовни-
ца).⁸¹ Тршићком говору примери са рђ > рје нису познати.⁸²

⁷⁷ Западносрбијански ијекавски идиоми, колико је до сада познато, не знају за јекавски рефлекс јата у овој лексеми (в. нпр.: М. Николић: Горобиле 654, Полимље 240; В. Николић Моравички и горњостуд 67; Ђукановић Драгачево 41). Тако је и у већини црногорских говора (в. нпр.: Милетић Црмнички 345, Пешикан СКЈ 105, Пижурица Колашин 69, Станић Ускоци I 69, Стевановић Источ-ноцрногорски 23, Ђупић Бјелопављички 27; *горѣши* и сл.). У источној Херцеговини је *горјѣши* (Пецо ГИХ 57), мада екавски лик није непознат ни овом говору (нав. дело 68).

⁷⁸ Јекавско-екавска двострукоост *сшарјѣшина/сшарѣшина* својствена је и другим јекавским го-ворним типовима, и у Србији, нпр. у околини Прибоја (М. Николић Полимље 240, Ђуровић Прибој 289 и 292), и ван ње (нпр.: Станић Ускоци I 69, Пижурица Колашин 69, Пешикан СКЈ 105). „У при-мјеру *сшарјѣшина* проблем је нешто другачији него код *ре* у другим позицијама, јер је стари облик био *сшарѣшина*“ (Пешикан СКЈ 105).

⁷⁹ Примери типа *рјећи*, *рјѣчица* и сл. могу се објашњавати и аналогјом (*рјећи-риједак*, *рјѣчи-ца-ријека*) (М. Николић Полимље 241). Ови и овакви ликови могу се и другачије тумачити: „Могуће је да су аналошки процеси ,васпоставили негдје *рје* према *рије*, могуће је, исто тако, да је граница слога негдје утицала на очување скупине *рје*, али је сигурно да је свему овоме, добрим дијелом, узрочник јекавско јоговање које се ни у другим случајевима није синхронизовано вршило, нити је, опет, у подједнакој мјери захватило све позиције у ријечи“ (Пецо Судбина кратког 5259).

⁸⁰ Тешић Љештанско 189.

⁸¹ Тешић Узовница 173.

⁸² Б. Николић Тршић 399.

33. Јекавско јотовање

Овим јотовањем захваћени су алвеолари *л* и *н* и дентали *д* и *ѿ*.

а) л + је (< љ) = ље:

во̀лела ДБ О, во̀лели ДБ, ко̀лено ГТ С, ко̀лена ГТ С Св, ко̀леном С, ко̀ленима О Св, љейо̀ишица О, љейо̀ишицу О, љейо̀ишице Ц, ље́б ГТ З О Р Св Ц, ље́ба ДБ ГТ О Ц, ље́бом О, ље́бац О Св, ље́йчић З, ље́ио ДБ О Св, ље́иа О Св, ље́иш ГТ О Св Ц, ље́ишина ГТ ДБ О, ље́ишину ДБ, ље́иѿс Г Ц, ље́ишошње́ З ље́ишошњи́ З, ље́ишик З О Св, ље́ишици ДБ О, ље́ишике ДБ, мље́ча̄р ГТ Ц, мље́ча̄ра Св, у мље́ча̄ру Ц, иље́ва ДБ З Св, иље́вѣ З, иље́ву О Св Ц, иље́во̄м ГТ Ц; ѝро̀љеће ГТ Св, ѝро̀љећа О, ѝро̀љеѿс ДБ ГТ О Св Ц итд.

б) н + је (< њ) = ње:

њѿ̀дра ГТ ДБ О Св Ц, из њѿ̀дра̄ ДБ, њѿ̀дрима Г ДБ Св, сњѿ̀ишић Св.

Јотовање алвеолара *н* у дугом слогу налазимо у следећим примерима:

до̀њѿ̀ла О Св, ѝдо̀њѿ̀ла Св, сњѿ̀ла О Св, у̀њѿ̀ли З О.⁸³

в) д + је (< ђ) = ђе:

ђѿ̀ Г ДБ З О С Св Р Ц, ђѿ̀вѿ̀р ГТ З О Р Св Ц, ђѿ̀вера ГТ О Р, ђѿ̀веру З Р, ђѿ̀вери Св Ц, са ђѿ̀верима С, ђѿ̀вованье́ Ц, ђѿ̀вица ГТ, ђѿ̀војка ГТ З О Р Ц, ђѿ̀војку ГТ З Р Р Св, ђѿ̀војком З Р, ђѿ̀војке В Г ГТ З Р Св Ц, ђѿ̀војка̄ ГТ З, ђѿ̀војкама Г ГТ З Р Св Ц, ђѿ̀војчица Св, ђѿ̀војчицу Св Ц, ђѿ̀војчице ГТ Ц, ђѿ̀војчицама З, ђѿ̀војчурина Ц, ђѿ̀војчурина Ц, ђѿ̀год ГТ С, ђѿ̀д Г ДБ З О Р Св Ц, ђѿ̀да Г З О Св Ц, ђѿ̀ду ДБ З О, ђѿ̀до̄м Ц, ђѿ̀дови Ц, ђѿ̀довина Ц, ѝра̀ђед З О, ѝра̀нђед ГТ, ђѿ̀ља̄м З Р, ђѿ̀ља̄ се Св, ђѿ̀ља̄мо ГТ, ђѿ̀љка Р, о̀ђѿ̀ља̄м ДБ, о̀ђѿ̀ља̄и З Р, о̀ђѿ̀ља̄ се С, о̀ђѿ̀ља̄мо Св, ђѿ̀не̄ се Р, ђѿ̀не̄м З, ђѿ̀не̄мо ДБ З О Р Св Ц, са̀ђенѿ̀мо ДБ Ц, ђѿ̀иѿ̀иѿ̀а ДБ О, ђѿ̀иѿ̀иѿ̀у Р Ц, ђѿ̀иѿ̀иѿ̀иѿ̀во З, ђѿ̀иѿ̀иѿ̀иѿ̀во Г ДБ З О С Св Ц, ђѿ̀иѿ̀иѿ̀ Г З ДБ, ђѿ̀иѿ̀иѿ̀ О Ц, ђѿ̀иѿ̀иѿ̀ С, на̀ђесѿ̀и С, на̀ђео Ц, о̀ђенѿ̀ се Ц и сл.

г) т + је (< те) = те:

тѐраиши ДБ С, тѐра̄ ГТ ДБ С, тѐра̄мо ДБ, тѐрају́ ДБ З О С Св Ц, тѐрали С Ц, до̀ђера̄м З О С, до̀ђера̄и Св, до̀ђера̄мо О Св, до̀ђера̄н ДБ, до̀ђераше́ Г С Св, до̀ђера̄ро̄ ГТ Р Св, ѝшѝђера̄м Р С Св, ѝшѝђерају́ ГТ З, ѝшѝђераше́ ДБ, на̀ђера̄м С Св Ц, на̀ђера̄ра̄и О Ц, на̀ђера̄мо З Ц, на̀ђерају́ Г З О, на̀ђерасмо́ ГТ З Р, на̀ђераше́ С Ц, на̀ђеро̄ ГТ З Св, на̀ђерала́ З Св, на̀ђера̄ј Р, о̀ђера̄м Г ДБ З О, о̀ђера̄и О Св, о̀ђера̄ ДБ З О Р Св, о̀ђера̄мо З О С Ц, о̀ђерали́ Г ДБ З О С Св Ц, о̀ђера̄н ГТ З Ц, о̀ђера̄иши́ ДБ С, ѝдо̀ђера̄м О Ц, ѝдо̀ђера̄иши́ ГТ З Р, ѝдо̀ђера̄ ДБ З С, ѝдо̀ђера̄мо ГТ З С Св, ѝдо̀ђерају́ ДБ З Р Ц, ѝдо̀ђерасмо́ ДБ З Св Ц, ѝдо̀ђераше́ З Св, са̀ђера̄м ДБ, са̀ђера̄мо ГЗ, са̀ђерају́ ДБ З Ц, са̀ђеро̄ ДБ З Св, са̀ђерала́ ДБ З Св Р, са̀ђерасмо́ З Св Ц, са̀ђераше́ ГТ, ѝдо̀леће́ Г ДБ Св, ѝдо̀лећесмо́ ДБ Ц, ѝдо̀лећеше́ О, ђѿ̀о ГТ С Св, ђѿ̀ла ДБ З Св ѝђѿ̀ла ГТ О Ц, ѝђѿ̀ли Г Св Ц и сл.

Јотовање лабијала *й* налазимо у изреци *Свѿ мије ѝрекииљело* ДБ; иначе, овде је типично *ѝрекиишло* В Г Св и сл.

⁸³ Уп.: Тешић Љештанско 189.

У назначеним категоријама, поред примера са извршеним јекавским јотовањем, бележимо и нејотоване ликове: *ијѐме* З Св (само овако), *дјевџу* Г, *дјевџицу* Св, *доијерџмо* О, *ијџерџмо* ДБ.⁸⁴

34. Категорије са *и* на месту јата. Међу забележеним примерима икавске замене јата махом су ликови добијени фонетским путем (фонетски икавизми), или различитим морфолошким уједначавањима (морфолошки икавизми), дакле, примери познати и другим идиомима ИХ и Ш-В типа.

а) Фонетске икавизме имамо у следећим ситуацијама:

аа) Ћ + ј > и + ј:

грџѐмо се ГТ С, *засмиџа̄в̄а̄* З, *згрџѐм се* Ц, *лиџа* Св⁸⁵, *на̄смиџа̄ се* З, *ӣд̄сӣѐм* Ц, *ӣд̄сӣѐмо* ГТ Ц, *ӣд̄сӣѐ* ДБ Св, *смиџали се* ДБ, *смиџем се* О Св, *смиџемо се* О, *ӯгрџала* С, *ӯгрџана* О Св, *ӯгрџе* Ц и сл.

аб) Ћ + љ > и + љ:

биљег ДБ З О Св, *биљега* ГТ Р, *биљежџи* Св, *биљешка* О Ц, *кудџа* Ц, *недиџа* Св, *недиџом* ГТ З, *ӣнедиџак* Р Ц⁸⁶ и сл.

ав) Ћ + о (< л) > и + јо:

виџио ГТТ О Св Ц, *волиџо* ДБ С Св, *гориџо* С, *досџио* Ц, *изгориџо* ГТ, *живиџо* ДБ О, *обчиџио* Ц, *огладиџио* ГТ О Св, *дониџо* С, *осчиџио* ДБ, *осџариџо* ГТ О Ц, *ӣреџириџио* ГТ О Св, *ӣлоудиџо* З, *ӣрожиџио* З О, *разбдиџо се* О, *разумиџо* ДБ и сл.

аг) Ћ + ђ > и + ђ:

сиџелица З Св, *усиџелица* С.

ба) Међу тзв. морфолошким икавизмима знатну фреквенцију имају глаголски облици код којих се није сачувала разлика између инфинитивне и презентске основе (у оваквим случајевима и је аналошког порекла).⁸⁷ Примери:

виџила ГТ С Св Ц, *виџиле* С О, *виџили* С, *волили* ГТ О Св, *горила* ГТ Св, *изгорила* ДБ, *изгорила* ДБ, *дожиџиџи* ДБ, *жиџила* С, *жиџиле* О Св, *жиџили* З Р Т, *жиџиџи* ГТ Св, *загорила* Р, *изгорила* В ГТ, *искиџило* О, *огладиџили* З Р, *осчиџила* О Св, *ӣокиџило* Ц, *ӣрекиџило* Ц, *ӣреџиџили* Г Ц, *ӣриџила* Р Ц, *ӣиџили се* С и сл.

бб) У промени личних заменица дат.-лок. сг. разликује се од ген.-ак сг.:

пониџо мени О, *приџиџо мени* ДБ, *поруџиџо мени* Р Ц, *казџо мени* О, *показџо мени* Р, *приџетиџо мени* Ц, *реко мени* ГТ О, *лаго о мени* Ц, *што е на мени* Р, *све на мени* Св, *ода по мени* Ц; *пџо шеби* С, *реко шеби* ГТ, *говориџо шеби* Ц, *принџиџо шеби* Св, *донџиџо шеби* З, *шеби чинџи* О, *шеби не дадоше* З, *повлаџиџо шеби* Ц; *чинџи себи* Ц, *себи наудиџо* Ц, *најгори је себи* В, *једе се у себи* ДБ, *само себи* О, *себи ради* ГТ, *удешаџа себи* Р;

за менџе З Р, *ӣз менџе* Ц, *на менџе* С О Ц, *д̄д менџе* ГТ С Св Ц, *ӯ менџе* Ц, *за шебџе* ГТ Ц, *ӣс шебџе* С, *на шебџе* Ц, *о̄-шебџе* Ц, *ӯ шебџе* З; *за себџе* С, *на себџе* Ц, *о̄ӣ себџе* ГТ, *пита̄м себџе* ГТ.

⁸⁴ Уп. Тешић Узовница 172.

⁸⁵ Овај пример показује да је ова појава захватила и дуго јат (в. Ивић О Вуковом Рјечнику 103).

⁸⁶ О овоме в. Пецо: ГИХ 38, О неким „икавизмима“ 57–63.

⁸⁷ О овоме в.: Б. Николић Однос 56, Пецо Централнохерцеговачки 303, Вуковић Историја 71 итд.

бв) Важну особеност овог подручја представља употреба наставака старих меких основа у инстр. сг., ген. пл., дат.-инстр.-лок. пл. заменичко-придевске промене, нпр.:

— инстр. сг.: са *бѡљѡм* ѓт себѡ С, с *јѡднѡм* дрѡгом ГТ, са *мѡѡм* брѡтом ДБ, са *мѡшкѡм* ђететом О, с *нѡјбѡљѡм* дрѡгом Св, са *нѡѡѡм* кѡмом С, са *ѡвѡм* чѡкиѡм Ц, са *ѡѡѡм* брѡвом Р, с *ѡѡм* чѡѡком Св.

— ген. пл.: *вѡкѡ* ѡмѡ на свѡ стрѡне Ц, од *гѡѡвѡ* дасѡкѡ Св, од *гѡлемѡ* стѡјѡнѡ Ц, *лѡјѡѡ* ђевојѡкѡ О, ко-*дѡбрѡ* домѡѡнѡ Св, од *мѡѡ* *дѡбрѡ* кѡмѡѡ С, *ѡвѡ* рѡднѡкѡ Ц, *свѡѡ* лѡдѡ З, *свѡѡ* рѡѡкѡ Р.

— дат. пл.: прѡчѡ *глѡѡм* рѡбациѡма Р, говѡрити *вѡкѡм* лѡдѡма Р, рѡкѡ *нѡѡѡм* лѡдѡма Св, намѡјѡниѡ *нѡѡѡм* ѡдбѡрнѡцима Р, говѡри *свѡкѡм* будѡлама Ц, ѡдѡ *свѡѡм* кѡцкѡрѡма Р, порѡчиѡ *свѡѡм* селѡцима Св.

— инстр. пл.: с *вѡѡм* живѡтиѡма О, дѡже га *гѡлѡм* рѡкама Ц, са *дѡбрѡм* лѡдѡма Ц, вѡлиѡ е са *лѡјѡѡм* жѡнама З, за *ѡвѡм* *нѡѡѡм* бѡрцима Ц, са *ѡченѡм* лѡдѡма С, са *ѡрѡвѡм* ђѡцима Р.

лок. пл.: по *вѡѡѡм* *ѡѡм* свѡскама Ц, у *нѡкѡм* мјѡстѡма Ц, у *срѡскѡм* сѡлима Г, по *нѡѡѡм* глѡвама Св, о *нѡвѡм* времѡнима О, на *ѡнѡм* вѡшерѡма З, по *свѡкѡм* трѡцама Р, на *ѡѡкѡм* дѡшчицама Р.

в) И следеѡи забележени примери икавске замене јата су, како се обично верује, последице одређених гласовних промена (асимилације и дисимаилације), или другачијих морфолошких образовања.

ва) Лексема *секира* има готиво искључиво икавски лик: *сѡкира* ДБ ГТ З О Св Ц, *сѡкирѡм* О Св Ц, *сѡкире* ГТ; *сѡкириѡца* ДБ Р.

Екавски лик ове лексеме може се чути само у говору млађих: *сѡкиру* С Ц, *сѡкирѡм* Ц и сл.

вб) Глаголски облици од *бежѡѡи* најчешће имају икавски лик: *бѡјѡѡи* Св, *бѡјѡѡ* Ц, *бѡјѡѡа* Ц, *бѡјѡѡи* С Св Ц, *бѡјѡѡм* Ц, *бѡјѡѡи* ДБ Р Св Ц, *бѡјѡѡмо* Св Ц, *бѡјѡѡѡе* Св, *бѡјѡѡѡ* Ц.

Јекавски ликови су ређи, а код млађих није ретко ни *бежѡѡм* Св, *бежѡѡи* Ц, *бежѡѡмо* Р и сл.

Икавизам у *бижѡи* и сл. познат је и шире: нпр. сасвим је обичан у Љештанском,⁸⁸ Биосци,⁸⁹ Заовинама,⁹⁰ није редак ни у моравичком крају,⁹¹ а, такође, провлачи се „крзз многе босанске говоре, допируѡи и да Санѡака“⁹².

вв) У азбуковачком селу Грачаницѡ бележим и *гњѡздо*, *гњѡзду*.⁹³

вг) Неретко се чује и облик *двѡѡѡа* З Св Ц.⁹⁴

⁸⁸ Теѡиѡ Љештанско 188.

⁸⁹ Ивиѡ Биоска 399.

⁹⁰ В. Николиѡ Моравички и горњѡстуд. 76.

⁹¹ Нав. дело 76.

⁹² Јахиѡ Источна Босна 204.

⁹³ „У суседству групе *гњ* вокал *ѡ* прешѡо је у *и*“ (Ивиѡ Дијалектологија 71).

⁹⁴ Икавски лик *двѡѡѡа* могаѡ је постати и аналогијом према *ѡрисѡа* (Драгнчевѡи Јат 183).

35. Само у азбуковачким селима бележим и следеће икавске ликове: *ид̄сик* В, *ид̄сици* В, *усид̄илица* В Г, *усид̄илицу* Г, *усид̄илице* Ц, као и занимљиво *изид̄илица* В.

Икавска димензија је, као што ћемо видети, далеко изразитија у другим, нејекавским, азбуковачким селима (в. ниже).

36. Ово говорно подручје у свом гласовном систему нема *e* (< њ). Ретки примери са оваквом заменом јата забележени у Грачаници (*вѣра, вѣру*),⁹⁵ Врхпољу (*ид̄вѣмо, вѣшрењачу, три мѣсеца*) и Својдругу (поред већ наведених у т. 30 још и *намешиѣм, ид̄бегнѣ*) не мењају општи утисак.

37. Издвојићемо још неке појаве у вези са јатом.

а) Префикси *ире-* и *ири-* често се међусобно супституишу:

ири- место *ире-*: *ириварила се* Св, *ириварили* га Р, кат *ирилад̄и* Г, *ириград̄или* на два д̄чѣла Ц, *Прид̄ображѣње* ДБ О С Св Р Ц, *прије* *Прид̄ображѣња* Ц, *ирилиѣм* га озг̄ор Р, *иришио* Ц, *ирискочи* (ек. прѣскочи) Г, *ирисл̄ан* Св, *ирисл̄ана* Св, *ирисл̄ани* Ц,

ире- место *ири-*: *ирѣбавио* Ц, *ирѣближ̄ав̄а се* Св, *ирѣближ̄ио се* Г Ц, *ирѣзнају* ДБ Р, *ирѣказуѣ* О Св, *ирѣкачило се* Св, *ирѣкуч̄ио се* Г ГТ Р М, *ирѣлѣило се* Р Св Ц, *ирѣмак̄о се* Г ГТ ДБ, *ирѣнѣишио* ДБ З Св Ц, *ирѣӣалим* циг̄ару З, *ирѣирѣм̄а* З О Св, *ирѣсла̄на се* Ц, *ирѣсл̄онио се*, *ирѣстӣави* к̄аву Ц, *ирѣстӣавим* ГТ Св, *ирѣстӣанишиѣ* ДБ Т, *ирѣчѣшиѣ се* Ц, *ирѣӣисак* Св, *ирѣӣискуѣ* Св.

У следећим забележеним примерима ова два префикса се добро чувају:

ире-: *ирѣвар̄ио* ме С, *ирѣдв̄иѣм* ГТ ДБ О, *ирѣд̄нѣ* чело ГТ ДБ Р Ц, *ирѣк̄од̄и-вамо* ГТ ДБ О Ц, *ирѣкр̄сӣи се* ДБ, *ирѣкр̄сӣио се* ГТ, *Пред̄ображѣње* ДБ О Р С Ц, *ирѣс̄адио* Р Св, *ирѣсре̄ӣну* Р, *ирѣӣрӣила* Р, *ирѣӣрӣио* ДБ.

ири-: *ирибави се* ДБ О Св, *ириближ̄ио се* ДБ, *ирилѣило се* О Св Ц, *ирине̄ишио* Св Ц, *ирине̄иш̄еш* ДБ, *ириирѣм̄а* Р, *ирисла̄на се* ДБ Ц, *иристӣанишиѣ* З О Р, *ириш̄ерали* ДБ Р С, *иричѣшиѣ* ГТ ДБ С Ц, *иричѣшиѣ* ДБ С Ц.⁹⁶

б) Прилошке и предлошке речи се неретко одликују разноликошћу, каткад и широком скалом, јатових континуаната. Навешћемо неколико примера.

ба) Прилог *ид̄сле* бележимо у следећим ликовима: *ид̄сле* ГТ С Ц, *ид̄сли* ГТ Св Ц, *ид̄ш̄ље* ДБ О Св, *ид̄ш̄љен* ДБ О, *ид̄ш̄ље* О Св, *ид̄ш̄љен* Ц.

Јекавске ликове налазим само у говору најстаријих.

бб) Шароликост јатових замена затичемо и код прилога *доле, горе, овде, онде, где*:

- *д̄оле* ДБ ГТ Р С Св Ц⁹⁷, *д̄оли* ДБ Г О Св;
- *г̄оре* ГТ Р С Св Ц, *г̄ори* ДБ ГТ Г С Ц;
- *о̄вде* ДБ Т Ц, *о̄вди* С Св Р Ц, *о̄ђе* О Св, *о̄ђе* ГТ С, *о̄де* С, *о̄ди* ГТ С.

⁹⁵ У суседној Узовници Тешић није забележио ниједан овакав лик (Узовница 170–175).

⁹⁶ Узроке међусобних замена ових двају префикса разјашњава Б. Николић (в.: Срем 388, Однос 157 итд.).

⁹⁷ Јекавизам *доље* нисам забележио нигде у овој говорној зони; нема га ни Тешић (в. Љештанско 188–192, Узовница 170–175).

- *óнде* С Св Ц, *óнди* Г Ц, *нóде* ГТ С, *нóђе* З, *нóди* ГТ Св Ц.
 — *ђè* ГТ О С Ц, *дè* В Г О, *дӣ* Г С.

в) Јат је секундарно у следећим примерима: *вòдӣџер* Г ДБ Ц, *вòдӣџер* ГТ ДБ, *вòндӣџер* С; *кòсӣџер* Г ДБ Ц, *кòсӣџер* Св; *сӣдòжӣџер* В; *јàсӣџрӣџб* З Св.

Псеудоијекавизам имамо и у облику *ӣрӣџелце* у стиховима:

Домаћице, òтерāјде *ӣрӣџелце*,
 док ми нӣсмо ба̀циле вретѣнце.⁹⁸

б) Говори у којима преовлађује екавски изговор

38. Као што смо већ нагласили, у појединим крајевима „мешовитог подручја“, на северним обронцима Гучева (Т) и Борање (К), преовлађује екавски изговор. Из мноштва забележених екавизама издвојићемо следеће:

бѣл шал Т, *бѣла* К Т, *бѣлу* К Т, *бѣло* К, *бѣли* К Т, *бѣлӣ* се Т, *брѣг* К Т, *брѣга* К, *вѣнац* К Т, *вѣнца* Т, *вѣнци* К, *вѣнцима* К Т, *вòлела* Т, *вòлели* се Т, *завòлела* К, *завòлели* К, *врѣме* К Т, *двѣстиа* К, *дѣвѣр* К Т, *дѣверу* К, *дѣверима* К, *дѣвòјка* К Т, *дѣвòјку* К Т, *дѣвòјком* К, *дѣвòјке* К, *дѣвòјка̀* Т, *дѣвòјкама* К, *дѣвојачкӣ* Т, *дѣвојачкѣ* К, *дѣвојачкӯ* К, *дѣда* К Т, *дѣди* Т, *дѣти* Т, *дѣца* К Т, *дѣци* К, *дѣцу* К Т, *дѣцòм* К, *дòнѣла* К, *дòнѣли* К, *дòнѣле* К Т, *дòштерā* К, *дòштерāмо* Т, *дòштерāше* Т, *дòштерāју* К, *дòштерāше* К, *дрѣшиӣ* К, *дрѣши́мо* Т, *кòлѣвка* К, *кòлѣвци* Т, *кòлѣвке* К, *кòлѣвчице* К, *кòлѣвчицу* Т, *лѣвак* К Т, *лѣви* К, *лѣво* Т, *лѣвом* Т, *лѣѣа* Т, *лѣѣу* К, *лѣѣо* К, *лѣѣо* К Т, *лѣѣо* К Т, *лѣѣи* К, *лѣѣи* К Т, *лѣѣòс* К, *лѣѣошнѣ̀* К, *лѣѣошнѣӯ* Т, *млѣко* К Т, *млѣка* К, *млѣком* К Т, *млѣла* К Т, *млѣли* К, *наметӣнӯ* Т, *нѣ смѣ* К, *нѣми* К, *одѣло* К Т, *одѣла* К, *òсѣиӣ* К Т, *òсѣи́ше* К, *òсѣчѣм* К, *òсѣчѣ* се К, *òштерā* К, *òштерāмо* К, *òштерāше* га К, *иѣсма* Т, *иѣсме* К, *иѣвајӯ* К Т, *иòбеднӣк* Т, *иòсле* К, *рѣка* К, *рѣци* Т, *рѣѣико* К, *свѣћа* К, *свѣћу* Т, *свѣћица* К, *свѣћицу* Т, *срѣда* К Т, *срѣдòм* Т, *убѣлӣ* га К, *цѣв* Т, *цѣви* К, *цѣвима* Т, *цѣѣаница* К, *цѣѣанице* К Т, *цѣѣаницу* К, *цѣѣика* К, *цѣѣику* К.

И број забележених (и)јекавизама је знатан:

вӣѣнац К Т, *вӣѣнца* Т, *вӣѣнци* К, *дӣѣѣше* Т, *ђѣѣѣѣа* К, *ђѣѣѣѣу* К, *ђѣѣа* К, *ђѣѣѣ* К Т, *ђѣѣòм* К, *ђѣвòјка* К, *ђѣвòјчица* К, *ђѣвòјчици* К, *ђѣвòјчицу* К, *ђѣвòвāла* Т, *òбе дӯго* *ђѣвòвāле* К, *ђѣвица* К, *измјерӣм* К, *измјерӣ* се К, *измјерӣ* Т, *измјерише* К, *кòррӣѣн* К, *кòррӣѣна* Т, *корјѣнчиѣ* òнѣ К, *млӣѣко* К Т, *млӣѣка* К Т, *у мљѣчāру* К, *òнӣ млӣѣчнӣѣа* Т, *мѣђед* К, *мѣђѣда* К, *мѣђѣди* К, *имā мѣђѣдā* К, *мѣђѣдаре* Т, *òсјѣчен* К, *òсӣѣчѣм* К, *иӣѣсак* Т, *у иӣѣску* К, *ијѣскòвӣшò* К, *рӣѣѣка* Т, *рӣѣѣци* Т, *рјѣчнѣ* Т, *ијѣге* К Т, *ијѣгāва* К, *ијѣгāви* К, *иљѣва* К, *иљѣву* К Т, *иòлчӣѣжѣ* свѣ К Т, *иòлчӣѣжѣмо* Т, *иòлчӣѣжѣше* К, *сјѣдӣ* К Т, *сјѣднѣ* К, *цӣѣѣви* К, *у цӣѣѣви* К, *цӣѣѣчице* òнѣ Т, *цӣѣѣаница* К Т, *цӣѣѣаницу* К, *цӣѣѣика* К Т, *цӣѣѣило* К итд.

Забележени „икавизми“ су познати случајеви из широко распрострањеног инвентара: *вòлӣò* К Т, *жѣлӣò* К, *гр̀мили* К, *изгр̀мили* Т, *и́риӣи* кућу Т, *и́риӣи* кућòм К, *с̀кира* К Т, *с̀кире* К, *с̀кирòм* К Т.

⁹⁸ Информатор Роксанда Панић (1927) — Врхпоље.

3) ГОВОРИ СА ДРУГАЧИЈИМ СТАЊЕМ КОНТИНУАНАТА ЈАТА

а) Екавско-икавски говори

39. Као што се из изложене грађе види, један део Азбуковице (В Г Ц) припада подринском (и)јекавским или, прецизније, (и)јекавско-екавским говорима. Дакле, у њима затичемо ситуацију блиску онаквој какву је М. Тешић констатовао у азбуковачком селу Узовници.⁹⁹ У свим назначеним селима, према фреквенцији примера, на првом месту су (и)јекавски ликови, следе нешто ређи екавизми, фонд икавизама је сасвим скроман (то су, највећим делом, ликови познати и другим подринским (и)јекавским говорима, као и удаљенијим сродним идиомима), док примера са $e < \check{b}$ фактички и нема.

Другачије је, међутим, у другим испитиваним деловима колоритне азбуковачке области (крајеви представљени грађом из ДЉ и ДО).¹⁰⁰ Овде су замене јата такође разнолике, али заступљене у сасвим другачијем омеру. Нарочиту пажњу заслужују њихови икавизми. За разлику од азбуковачких (и)јекавско-екавских говора, чији инвентар икавизама не засеца дубље у њихову основну структуру, у овом делу Азбуковице концентрација икавских ликова је осетна.

Пре него што пређемо на представљање и анализу сакупљене грађе, задржаћемо се укратко на питањима која се већ више од сто година групишу око западносрбијанских (пре свега азбуковачких) икавизама. Проблем ћемо представити у нешто ширим оквирима: сагледаћемо га у контексту досадашњих напора на расветљавању србијанских икавизама уопште, и подсетити се његовог значаја на ширем дијалектолошком плану.

40. Као што је познато, питање порекла србијанских икавизама један је од најстаријих и најкрупнијих проблема наше дијалектологије. На њему су се сучељавала мишљења стручњака, распламсавале дискусије, ницале теорије. Неки проблеми се данас сматрају решеним (питање тзв. икавизама шумадијско-војвођанског типа), око других се, међутим, полемике још нису стишале (проблем западносрбијанских — азбуковачких — икавизама). Сада ћемо укратко приказати основне смернице и кључне тачке ове дуге, плодноне и узбудљиве научне парнице.

Напори на објашњавању порекла икавизама у шумадијско-војвођанским говорима били су од ширег научног значаја, јер су, као што је познато, различити теоријски приступи овом проблему служили њиховим творцима и следбеницима као најважнији ослонац и при расветљавању генезе овог дијалекта. О овоме су се до сада чула три мишљења.

Теорија по којој су икавизми шумадијско-војвођанских говора унети са стране, док је супстрат екавски (косовско-ресавски), што би значило да је овај ди-

⁹⁹ О говору овог азбуковачког села Тешић каже: „Он је првенствено ијекавски говор, али ијекавски говор у доброј мери преплављен екавизмима, како у говору млађих, тако и у говору старијих“ (Узовница 170).

¹⁰⁰ Уп. Реметић О незамењеном јату 54–55.

јалекат резултат прожимања ових двеју компонената (антиципира је Вук,¹⁰¹ утемељује Белић,¹⁰² а, унеколико модификовано, следи Б. Николић)¹⁰³ у науци није прихваћена.

Ови икавизми се данас објашњавају онако како су то чинили Решетар,¹⁰⁴ зачетник теорије о самосталном развоју икавизама у овим говорима, и П. Ивић, који, следећи линију Решетарева мишљења, ову теорију темељито поткрепљује новим доказима (он је сачинио и исцрпан и прегледан списак категорија, позиција и појединачних лексема са икавским рефлексом на месту јата, и објаснио њихов постанак)¹⁰⁵. Полазећи од истих премиса, на грађи свог родног левачког говора, леп допринос ширем и потпунијем сагледавању ове проблематике дао је и Р. Симић.¹⁰⁶ Ово мишљење је међу стручњацима општеприхваћено и, рекао бих, уџбенички канонизовано,¹⁰⁷ а тиме је очврсло и уверење о аутохтоном пореклу шумадијско-војвођанског дијалекатског комплекса.

Треће мишљење, теза М. Московљевића да је на овом подручју икавска замена изворна, а екавизам инфилтриран, остала је без следбеника, те није представљала озбиљнију противтежу ни Белићевој ни Решетаревој концепцији.¹⁰⁸

Осврнимо се укратко и на слободне, „праве“ икавизме, посведочене на ширем простору западне Србије (највише у Азбуковици), каквих нема међу особеностима шумадијско-војвођанског дијалекта.

Прве податке о икавском изговору на овом тлу налазимо у списима наших етнографа и културолога М. Ђ. Милићевића (1876)¹⁰⁹ и В. Карића (1887).¹¹⁰ Они ће на прагу новог столећа (1898) бити обилато посведочени и истраживачким подухватом Х. Хирта, чиме су отпочела и дијалектолошка испитивања овог подручја. Прве деценије XX века, поред нових сазнања о западносрбијанском икавизму (подаци етнографа Љ. Павловића са подручја Соколске нахије¹¹¹ и мноштво конкретних потврда, са још ширег подручја, дијалектолога М. Московљевића¹¹²), донеће и прва спорења међу стручњацима око њиховог порекла. Белићевом мишљењу о упливу ових (као и шумадијско-војвођанских) икавизама из својевремено икавске источне Босне, и Московљевићевој тези о њиховом (опет и

¹⁰¹ В. Вук Списи III 37–38.

¹⁰² О овоме Белић говори у више својих радова, нпр.: Карта 1–59, Штокавски 1064–1077, О српским или хрватским дијалектима 106–124, Периодизација 10, Фонетика 88, 94–95.

¹⁰³ Своје мишљење Б. Николић износи у низу радова и расправа, нпр.: Прилог 44–56, Срем 201–412, Јадар 45–50, Мачва 179–313, Тршић 367–473, Колубара 1–71, Однос 132–139.

¹⁰⁴ Rešetar, Der štokavische, 14–17, 68.

¹⁰⁵ Своје мишљење Ивић образлаже у више радова, нпр.: О неким проблемима 97–129, Дијалектологија 69–70, 79–81, Галипољски 407, 419, 432–436, Белешке 171–175.

¹⁰⁶ В. Симић: Питање 73–87, Прилог 403–430.

¹⁰⁷ Пецо Дијалектологија 76–94.

¹⁰⁸ О овоме Московљевић говори у више својих радова, нпр.: Граница 109–122, Карта 22–23, Икавски 471–509.

¹⁰⁹ Милићевић Кнеж. Србија 631.

¹¹⁰ Карић Србија 205.

¹¹¹ Љ. Павловић Сок. Нахија 307–505.

¹¹² Московљевић: Граница 109–122, Икавски 471–509.

једних и других) аутохтоном пореклу, супротставиће се етнограф Љ. Павловић својим уверењем да су западносрбијанске икавизме донели досељеници, махом рудари, из Далмације и западних делова Босне и Херцеговине.¹¹³ Павловићево мишљење прихватиће и Ј. Цвијић, а оно ће се одомаћити и у нашој дијалектолошкој литератури (П. Ивић,¹¹⁴ А. Пецо,¹¹⁵ М. Тешић¹¹⁶).

Новија испитивања овог (и не само овог) подручја донеће и нове погледе на проблем његових икавизама и наново оживети дискусију око њиховог порекла. Константовање гласа *e* на месту јата као основне карактеристике замашног дела северносрбијанског дијалекатског ареала, осветлиће ову проблематику из досад непознатог угла. Но, задржимо се прво на проблемима који се концентришу око гласа *e*.

Иако је о томе било речи и раније (Ж. Симић,¹¹⁷ Ст. Новаковић,¹¹⁸ Х. Хирт,¹¹⁹ М. Московљевић,¹²⁰ А. Белић¹²¹), минуциозно и свестрано сагледавање ове појаве (утврђивање њене фонетске природе, фонолошке вредности, места и значаја у историјској и теоријској равни, граница простирања) отпочеће педесетих година XX века, истраживачким прегалаштвом новије плејаде наших дијалектолога: П. Ивић и Б. Николића, а касније и Р. Симића и С. Реметића.

Бележи га најпре П. Ивић у неколико српских говора ван матичне области,¹²² затим Б. Николић на подручју Колубаре,¹²³ а недавно и Р. Симић и С. Реметић на ширем простору северносрбијанског дијалекатског комплекса.¹²⁴ Сва четири аутора су сагласни да су изговорне варијације овога гласа разнолике, а крећу се од затвореног *e* до отвореног *и* (дакле: од *e^u* до *и^e*).¹²⁵ Даље, сви се (једино Б. Николић о овоме не говори) слажу да је то посебна — шеста — јединица вокалских фонолошких система испитиваних области. Мишљења су, међутим, изразитије подељена око питања интерпретације овог феномена у историјској и теоријској перспективи. С једне стране, по П. Ивићу, овај глас је резултат ране монофтонгизације старог прасловенског дифтонга (већ у XI веку ту имамо *e < eä*),¹²⁶ који касније није замењен ниједним другим чланом вокалског система, те се данас доима као траг супстрата, својеврсни архаизам, као *незамењенојат*. Линију

¹¹³ Павловић Сок. Нахија 39–58.

¹¹⁴ Ивић Дијалектологија 183.

¹¹⁵ Пецо Дијалектологија 85.

¹¹⁶ Тешић Љештанско 192–196.

¹¹⁷ Ж. П. Симић Граматика 177.

¹¹⁸ Ст. Новаковић Неговање 66.

¹¹⁹ Hirt Der Ikavische 1–56.

¹²⁰ Московљевић: Граница 109–122, Икавски 471–509.

¹²¹ В. нпр. Белић Фонетика 88, 94–95.

¹²² О овоме Ивић говори у више својих радова, нпр.: Галипољски 54–75, Незамењено јат 146–160, Дијалектологија 81 итд.

¹²³ Б. Николић Колубара 1–71.

¹²⁴ Симић Скица 43–136, Реметић О незамењеном јату 7–105.

¹²⁵ Овај глас је заправо „нелабијализовани вокал предњег реда између високог и средњег, дакле отворенији од *и* и затворенији од *e^u*“ (Ивић Галипољски 54). У овом раду овај глас обележаваћемо у дијалектологији уврженом графемом *e*

¹²⁶ Ивић Основные пути 6.

Ивићевог мишљења следе Б. Николић (имплицитно)¹²⁷ и С. Реметић (децидирано).¹²⁸ С друге стране, према оваквом третману фонеме *e* (< *ѣ*) сасвим је резервисан Р. Симић. По овом аутору фонема *e* је четврта замена старога јата, генетички и функционално равноправна осталим трима (екавској, ијекавској и икавској).¹²⁹

Вратимо се сада проблему западносрбијанских икавизама. С. Реметић у савременим дијалекатским приликама заподносрбијанског (посебно азбуковачког) подручја, у светлу широко и обилато посведочених примера „незамењеног јата“ (овакви ликови су, по овом аутору, доминантни и у неколико азбуковачких села),¹³⁰ изналази елементе и за друкчији, посве нов, приступ решавању проблема његових икавизама. Они су, по С. Реметићу, аутохтона појава, настала сучељавањем снажне ијекавске досељеничке струје и домородних „јатовских“ говора. Ова констатација фактички значи следеће: уместо њима дотад непознатог гласа *e* (< *ѣ*) досељеници су чули фонетски му блиско *и*. Погрешна перцепција није мимоишла ни истраживаче ових области (Х. Хирга, М. Московљевића, А. Белића), па отуда „вишак“ икавизама у њиховим бележницама (односно студијама). Реметићево тумачење прихвата и П. Ивић (Ивић, О неким проблемима, 106).

Питање порекла азбуковачких икавизама заокупљаће пажњу научника и у будућности.

41. Вратимо се сада представљању грађе из назначених азбуковачких насеља (ДЉ, ДО). Као што смо наговестили, икавски рефлекс јата у овом делу Азбуковице је честа појава, нпр.:

винчала се ДЉ, винчаница ДЉ ДО, винчаницу ДЉ, динѣ се ДО, динѣм ДО, динѣмо ДЉ ДО, садинѣ се ДО дица ДО, дице ДО, дицу ДЉ, зайрибало ми ДЉ, на линку ДО; лийио ДО, лийи ДЉ, ирико лийа ДО, у ио лийа ДО, идсик ДЉ, идсици ДЉ ДО, сидѣ ДО, сидну ДЉ ДО, сийина ДО, сийину ДО, иршиња ДЉ ДО, на иршињу ДЉ иршиње ДО, иршиња̄а ДЉ, умисила ДО, умисли ДЉ, ирйи ДЉ, ирйиа ДЉ,

Ипак, у овом делу Азбуковице преовлађују екавски ликови, нпр.:

бѣла ДО, бѣла̄ ДО, бѣле ДЉ, бѣло ДЉ, бѣлина ДО, забѣлило се ДЉ, убѣлимо ДЉ, вѣйар ДО, вѣйра ДЉ, вѣйрењача ДО, вѣйрењаче ДЉ, вѣйрењач̄а ДО, врѣме ДЉ ДО, двѣ ДЉ ДО, дѣвојка ДЉ ДО, дѣвојку ДЉ, дѣвојке ДО, дѣвојачки ДО, девојчица ДО, девојчицу ДО, дошера̄м ДО, дошера̄ се ДЉ, дошерају ДО, ишера̄ га ДЉ, ирошерали га ДЉ, лѣб ДЉ ДО, лѣба ДЉ, лѣбац ДЉ, лѣйчићи ДЉ, лѣиа ДО лѣйи ДО, лѣйе ДЉ, мѣра ДЉ, мѣри ДО, мѣримо ДЉ, ишмерим ДО, ишмеримо ДЉ, одмерим ДО, одмерено ДЉ, иѣсма ДЉ ДО, иѣсме ДЉ, иѣсмом ДЉ, илѣва ДЉ, илѣву ДЉ, илѣвом ДО, ирѣѣй ДЉ ДО, ирѣѣйу ДЉ, расѣѣи се ДЉ, рѣдак ДЉ, рѣйка ДО, рѣйку ДО, сѣдѣ ДЉ, сѣдимо ДО, сѣме ДО, сѣно ДЉ, сѣчѣш ДЉ, исѣчѣ се ДЉ ДО, цѣћ ДЉ, у цѣћу ДО.¹³¹

¹²⁷ Б. Николић Срем 379.

¹²⁸ Реметић О незамењеном јату 7–105.

¹²⁹ Симић Скица 97 нап. 10.

¹³⁰ Реметић О незамењеном јату 96–97.

¹³¹ „Школа, војска и администрација учинили су да се све више усвајао екавски изговор, којим млађи људи само и говоре, а старци и жене, који су неписмени, још чувају свој старински изговор,

Рефлекс *ѣ* (< ѣ) очитује се у невеликом броју потврда: *вѣнчали се* ДО, *дѣше* ДЉ, *дѣца* ДО, *лѣй* ДО, *лѣја* ДЉ, *лѣйо* ДО, *дмѣри* ДО, *ѣрѣ* ДЉ ДО, *рѣка* ДО, *ѣла* ДЉ.¹³² (као што видимо, већина представљених примера засведочена је у Доњој Оровици).

(И)јекавски рефлекси јата су такође ретки: *дѣше* ДЉ ДО, *ѣд* ДЉ ДО, *ѣда* ДЉ, *не смѣ* ДО, *ѣлѣше се* ДО.

Бележим и „икавизме“ познате и другим подринским (и не само подринским) говорним типовима, нпр.:

вѣдили ДЉ, *гѣздо* ДО, *бѣжѣ* ДЉ, *бѣжѣ* ДЉ ДО, *бѣжѣмо* ДЉ, *бѣжи* ДО, *жѣвио* ДО, *жѣвила* ДО, *жѣвило се* ДЉ, *кѣдиња* ДЉ ДО, *кѣдиљу* ДЉ, *кѣдиљом* ДО, *нѣдиња* ДО, *нѣдиљом* ДО, *ѣрѣвала* ДЉ, *ѣри* ДЉ ДО, *сѣкира* ДЉ ДО, *сѣкиром* ДО.

б) Говори са *ѣ/е* < ѣ

42. Делови Рађевине и Подгорине са северне стране планинског венца Јагодња — Соколске планине — Медведник (грађа је из П, Су и Ш) прилазе оним говорним типовима северносрбијанског дијалекатског ареала у којима се на месту јата најчешће (или веома често), нарочито у говору најстаријих, чује глас између *е* и *и* у различитим изговорним варијацијама (баш као у Колубари и неким другим говорним идиомима северне Србије).¹³³

У сакупљеној грађи овакви ликови су бројни, нпр.:

бѣда Су Ш, *бѣдѣ* Ш, *бѣду* П Ш, *бѣдиња* Ш, *бѣдни* П Ш, *бѣдне* Ш, *бѣла* П *бѣло* Су, *бѣли* П Ш, *бѣле* Су, *бѣлици* П, *убѣлим* П Ш, *убѣлимо* П Ш, *обѣлио* Су, *вѣжба* П, *вѣжбали се* Су, *вѣшали* П, *вѣнац* П, *вѣнци* П Ш, *вѣнце* П, *вѣнчају се* П, *вѣнчала се* Ш, *вѣнчали се* Ш, *вѣнчавали се* Су, *вѣтрењача* П, *вѣтрењачу* П Су, *врѣме* Ш, *дѣвѣр* П, *дѣвѣрка* Су, *дѣвѣрку* Су, *дѣвѣјке* П Ш, *дѣвѣјка* П, *дѣвѣјкама* П, *дѣвѣјачки* Ш, *дѣвѣјачку* Ш, *дѣда* П, *дѣду* Ш, *дѣдовина* П, *дѣдовину* Ш, *дѣца* Ш, *дѣцѣ* Ш, *дѣци* П, *дѣцом* П, *дѣнем* П, *дѣнѣ се* Ш, *дѣнѣмо* П, *мѣсѣц* П, *мѣсѣци* Ш, *исѣчѣм* П, *исѣчѣш* П, *исѣчѣмо* П, *лѣб* П Су Ш, *лѣба* П Су Ш, *лѣбац* П, *лѣйчићи* П, *лѣбну* П, *лѣва* Ш, *лѣву* П, *лѣвом* П, *лѣво* Ш, *лѣй* П, *лѣја* П Ш, *лѣју* П, *лѣје* Ш, *лѣйо* П, *лѣйо* Ш, *лѣйши* Ш, *лѣйшиг* Су, *лѣйшиа* Су, *лѣйшу* Су, *Лѣјосава* Ш, *Лѣјосаву* П, *лѣјим* Ш, *лѣји се* Су, *млѣко* Ш, *млѣка* Су, *млѣком* Ш, *намѣшиѣ* Су, *намѣшиѣмо* Ш, *одећа* П, *одећу* Ш, *рѣдак* П, *рѣјка* Ш, *рѣка* П, *рѣку* Су, *свѣћа* Су Ш, *свѣћу* Ш, *свѣће* П, *снѣг* Су, *по снѣгу* Су, *снѣшчиѣ* Ш, *шѣстио* П, *шѣстиа* П, *ѣђ* Ш, *ѣла* Ш, *ѣлу* П, *ѣрева* П.

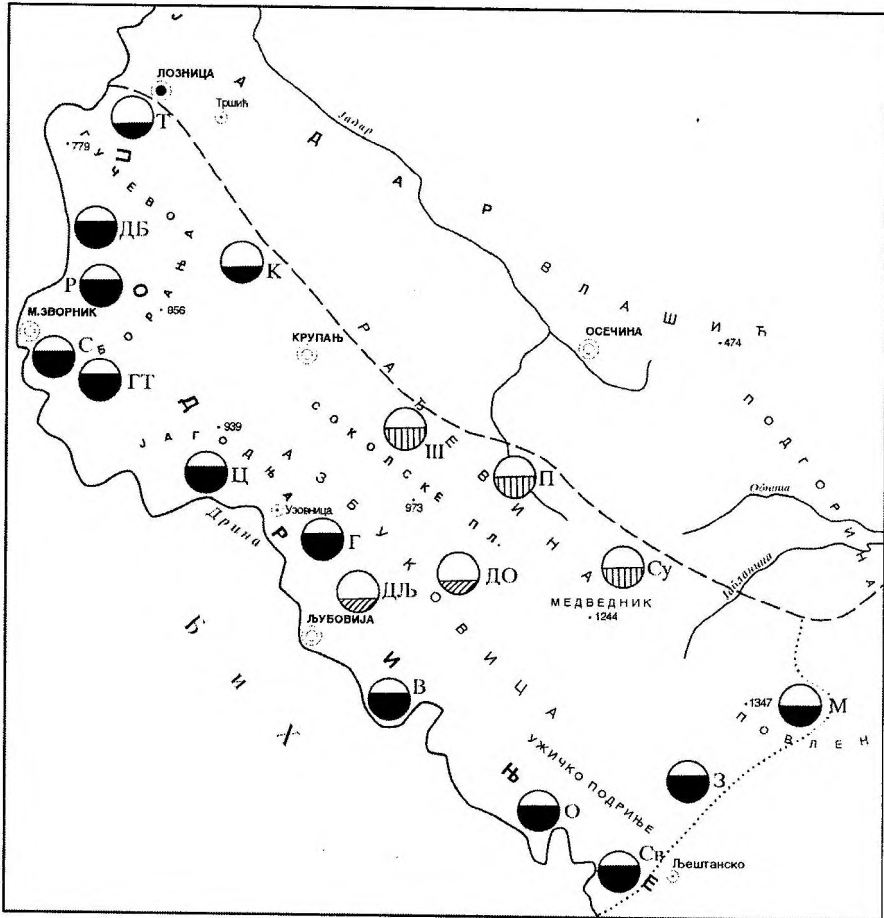
Сасвим су обични и екавски ликови, нпр.:

бѣга П, *бѣгамо* Ш, *бѣгају* П, *избеглица* Су, *избеглице* П, *бѣла* П, *бѣли* П, *бѣло* Ш, *бѣлѣ се* П, *забѣлело се* П, *избѣлели* Су, *вѣк* Су, *вѣка* П, *вѣкови* П, *вѣковима* Су, *вѣчиѣ* П, *вѣчни* П, *вѣчног* Су, *вѣжба* П, *вѣжбе* Су, *вѣѣба* П, *вѣѣбала* П, *венчање*

али и они нерадо говоре њим пред странцем, као стидећи га се, јер их ијекавци и екавци због тога исевају и сматрају их простим“ (Московљевић Икавски 497).

¹³² Уп. Скица 95–96.

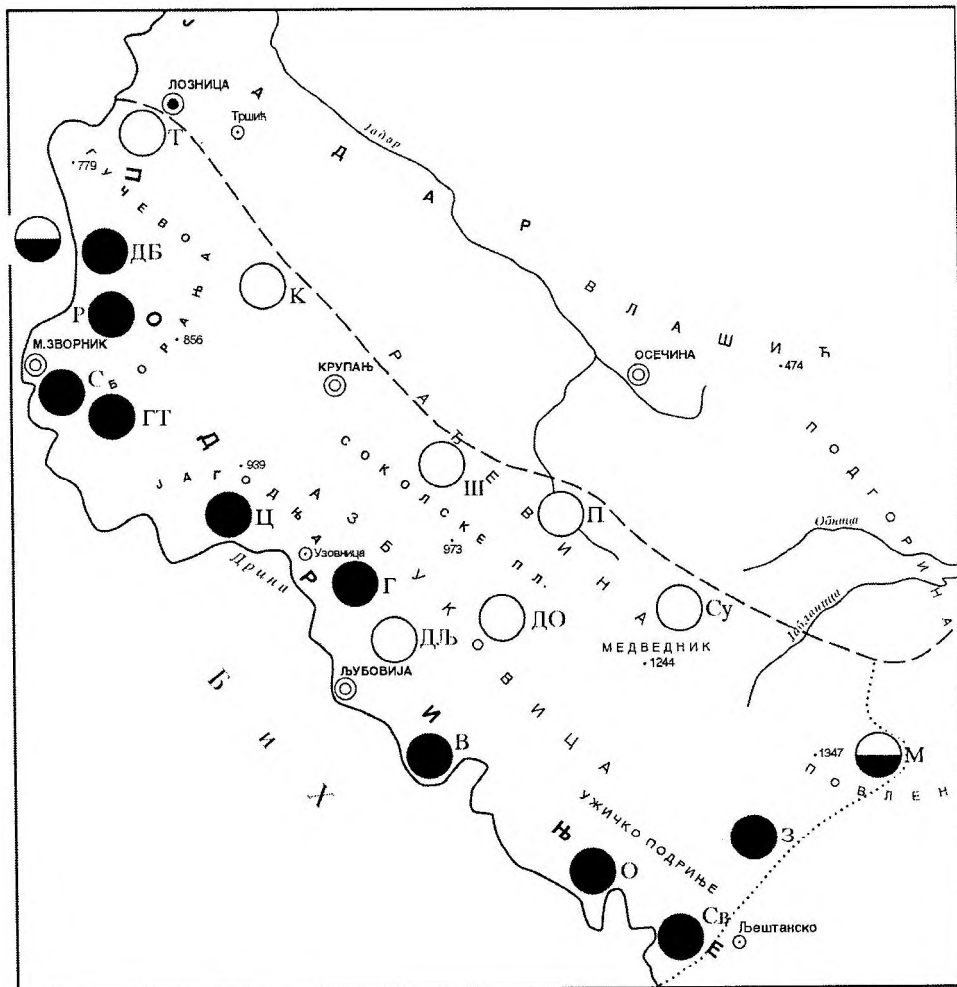
¹³³ В.: Б. Николић Колубара 1–71, Симић Скица 93–136, Реметић О незамењеном јату 7–105.

Легенда:

- Ијекавски говори са знатним бројем екавизама (ијекавско-екавски)
- ◐ Екавски говори са знатним бројем ијекавизама (екавско-ијекавски)
- ◑ Слободна ијекавско-екавска мешавина
- ◒ Екавски говори са знатним бројем икавизама (екавско-икавски)
- ◔ Говори са $\text{ѣ/e} < \text{ѣ}$

Карта бр. 4: Континуанти јата у основи речи на сектору I

Легенда:

- Ијекавски говори
- ◐ Слободна ијекавско-екавска мешавина
- Говори који нису ијекавски

Карта бр. 5: Домаћај ијекавског изговора на сектору I

Ш, венчавали се Су, венчају се П, вѣра Су, вѣру П, вѣшиї Су, вѣшиїа П, вѣшиїина Су, вѣшиїинѣ П, вѣшиїину Су, вѣшиїица П, вѣшиїицу Ш, вѣшиїице П, вѣрдан Ш, вѣрдна Ш, вѣрдї П, завѣдила П, завѣђујѣ П, вòлела П, вòлели се Су, завòлела П, гнѣздо П, гнѣзда Ш, угнѣдиле се П, дрѣмаш Ш, дрѣмамо П, дрѣмају П, дѣца П, дѣцѣ П, дѣцòм П, звѣзда П, звѣзде П, мѣњам П, мѣњаш П, мѣњамо П, измѣњен Ш, измѣњено П, измѣњали Ш, мѣрим П, мѣримо П, ѡремерáвају П, ѡремерáвали П, мѣркају се П, млѣко Су, сѣднѣм Ш, сѣднѣмо Ш, сѣднѹ П, зàседнѣ Су, зàседнѣмо Ш, ѡседáмо Су, ѡседају П, ѡседаше П, сѣчѣ П, сѣчѣмо П, исѡресѣцали Ш, исѡресѣцамо Ш, ѡрòлеће Ш, ѡрòлећа П, рѣку П, рѣчнò кòрито П, свѣћу П, свѣћица Ш.

(И)јекавски ликови су ретки: дчїѣше П Су Ш, имò ја ѡеда П, ѡраѡед П, ѡрїѣ Су.

Забележени случајеви „икавске“ замене јата не надмашују „икавски“ инвентар подринског (и)јекавског појаса и сродних идиома:

вїдїѡ Су Ш, вòлїѡ П Су, жївїли П Су, жївїѡ Су, сїкура П Су Ш, сїкуру Су Ш, òсѡарила баба П, ѡжжѣлїѡ Ш.

Закључак

43. На основу представљене грађе и изнесених запажања, можемо казати да подручје означено као сектор I, на плану континуаната јата, изгледа овако:

а) ијекавски говори са знатним бројем екавизама (ијекавско-екавски):

малозворнички крај, део Азбуковице (В Г Ц) и Ужичко Подриње;

б) екавски говори са знатним бројем ијекавизама (екавско-ијекавски): северне падине Гучева и Борање;

г) слободна ијекавско-екавска мешавина: јужни део Ваљевске Подгорине;

в) екавски говори са знатним бројем икавизама (екавско-икавски): део Азбуковице (ДЉ ДО);

г) говори са $e/e < \text{ѡ}$: област северно од линије Јагодња — Соколске планине — Медведник.

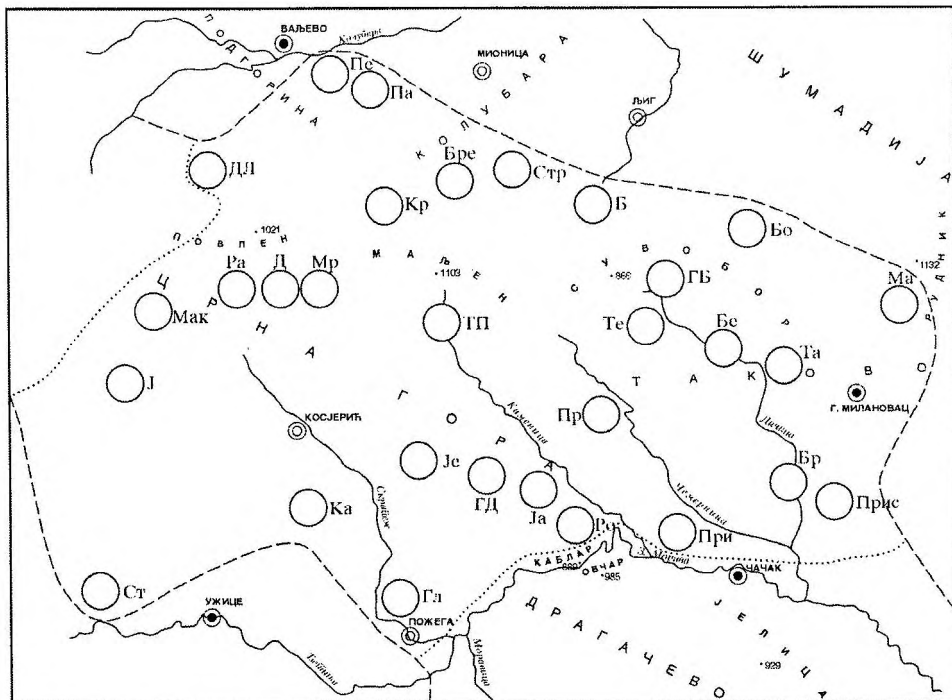
44. Ако покушамо да одређеније (колико-толико прецизно) разграничимо (и)јекавске говоре (тј. идиоме који су поглавито такви) и говоре који нису (и)јекавски (овде би се нашли: екавско-(и)јекавски, екавско-икавски и говори са $e/e < \text{ѡ}$), долазимо до следећег закључка: ова граница иде планинским билом Гучево — Борања — Јагодња — Соколске планине, а затим, испуштајући део Азбуковице, излази на Повлен. У поређењу са ранијим покушајима повлачења ове међе, моја је најближа Московљевићевој и Реметићевој, док су све остале постављене знатно северније.

Б. СЕКТОР ПОВЛЕН — МАЉЕН — СУВОБОР — РУДНИК — ЈЕЛИЦА (СЕКТОР II)

1) Уводне напомене

45. Испитивана насеља — називи и скраћенице: Б(а), Бе(ршићи), Бо(љковци), Бр(ђани), Бре(жје), ДЛ (Доње Лесковице), (Гл)умач, ГБ (Горњи Бањани),

ГД (Горња Добриња), Д(реновци), Ј(акаљ), Ја(нчићи), Је(жевица), Ка(ран), Кр(чмар), Ма(јдан), Мак(овиште), Мр(чићи), Па(уне), Пе(тница), Пр(ањани), При(јевор), Прис(лоница), Ра(дановци), Ро(шци), Ст(апари), (Стр)уганик, Та(ково), Те(очин) и ТП (Тометино Поље).

Карта бр. 6: Подручје сектора II са мрежом испитиваних насеља

46. Ово подручје је готово у целини попуњено пространим дијалекатском зоном, којој, на плану рефлекса старог јата, основни тон даје мешавина (и)јекавског и екавског изговора. Другачије стање континуаната јата налазимо у двама мањим деловима овога сектора — његовом североисточном сегменту (Б Бо), и његовим најсевернијим тачкама (Па Пе) — који се, опет, и међусобно разликују.

2) ГОВОРИ СА МЕШАВИНОМ ИЈЕКАВСКИХ И ЕКАВСКИХ КОНТИНУАНАТА ЈАТА

47. Према мојим утисцима, скала ијекавско-екавских прелива унутар зоне преплитања ових двају изговора изгледа овако. Изразиту превагу (и)јекавски ликови имају у већем делу Ужичке Црне горе (Гл ГД Д Је Ка Мак Мр Ра Ст ТП) и у једном подринском селу црногорског залеђа (Ј). (И)јекавски изговор преовлађује, мада се често јављају и екавски ликови, у црногорским кабларским селима (Ја

Ро), у таковским насељима на потезу Суворор — Овчарско-кабларска клисура (Пр При Те ГБ) и у јужнијим крајевима Ваљевске Колубаре (Кр). Сасвим слободну мешавину двају изговора налазимо у средишњим и источнијим деловима таковског подручја (Бе Та), те на југу подгорске (ДЛ) и колубарске (Бре) области. Екавски изговор благо претеже у области од Чачка према Г. Милановцу и Руднику (Бр Ма Прис), и у једном колубарском селу (Стр).

Говорни идиоми у којима преовлађује (и)јекавски изговор припадају (и)јекавским говорима источнохерцеговачког типа у западној Србији, док ће „мешовите“ области у којима (и)јекавски изговор није доминантан остати „спорне“.

а) Говори у којима преовлађује ијекавски изговор

48. Замена јата у дугим слоговима

аа) Примарни рефлекс јата под дугосилазним акцентом у овим говорним идиомима је секвенца *чѐ*, нпр.:

бчѐдан Ра, *бчѐдна* ГД, *бчѐдно* Д, *бчѐли* ГД, *бчѐлог* ГД Мак, *бчѐла* Гл, *бчѐлу* Ро ТП, *брчѐг* Гл Д Ка, *брчѐга* Мак, *вчѐк* ГД При Ро ТП, *вчѐка* Ро ТП, *вчѐсии* Мр, *грчѐшим* Ј Кр, *грчѐши* Ј, *грчѐшимо* Гл Кр, *грчѐше* Ра ТП, *дчѐти*е (вок.) Гл Ка Кр Мак Мр Ра Ро, *дчѐлим* Мак, *дчѐлѐ* ГД, *дчѐлимо* Мак, *ждрчѐбе* Гл Ја Мр Ра ТП, *зчѐвам* ГД, *зчѐвѐ* ГД При, *лчѐй* ГД Ка, *лчѐйи* Ст ТП, *лчѐйѐ* Ст, *лчѐйѐ* Мр, *лчѐйо* Ра Ст ТП, *мчѐсим* Ја Ро, *мчѐси* Ја Мр Ро, *мчѐсимо* Ка Кр Мак, *мчѐшам* ГД Д Ка, *мчѐшиѐ* ГБ Мак, *мчѐшамо* Ка Кр Пр, *мчѐшен* Гл Мак, *мчѐшена* Пр, *рчѐч* ГД Д Мак Мр Пр Ст Те ТП, *рчѐчи* Гл Мр Ст, *рчѐшим* Д Ка Пр, *рчѐшиши* Гл Ка, *рчѐши* се Д Кр Мак Мр, *рчѐшимо* Мак Пр, *рчѐшиши* Ст, *свчѐсти* ГД Ја Је, *счѐвѐ* ГД Ка Мр Пр, *счѐд* Д Ка Мр Пр При, *счѐдѐ* Д Мак Ра, *счѐно* Гл ГД Д Ја Ка Мак Мр Пр Ст, *счѐна* ГД Ка Мак Пр, *счѐг* Гл ГД Д Је Мак Мр Пр При, *счѐга* Гл Кр Мр Ра, *шчѐсти* ГД Је Мр, *шчѐсти* ГД Мак Мр, *шчѐсти* Ја Кр, *цчѐв* Ка Мр, *цчѐви* Мак Мр, *цчѐли* *свчѐти* Д, *цчѐйѐ* Ка Кр, *цчѐйѐнога* ГД Мак Пр, *цвчѐће* ГД Мр Ст, *цвчѐћа* Мр Ст, *цвчѐћу* Ст, *цчѐни* Гл, *цчѐнен* Ка При, *цчѐњена* Кр Мр, *цчѐњени* ГД .

аб) Двосложни рефлекс јавља се ретко (обично у споријем говору, при осетнијем истицању сваке ортогичке речи).

Двосложну замену, где на њен први део пада краткосилазни акценат, док је сонант *ј* делимично редуован (дакле: *џе*) имамо редовно у ликовима *дџџе* Гл ГД Д Је Ка Кр Мак Мр Пр Ра Те и *џџџе* Гл ГД Д Кр Мак Мр Пр Ст ТП.

Инвентар других забележених примера са оваквим рефлексом је незнатан: *сџџено* ТП, *џџџ* ГД.

Нешто чешће, мада такође веома ретко, срећемо ликове са дужином на другом делу двосложне секвенце (дакле: *џџѐ*): *лџџек* Гл Ро, *лџџѐ* Гл Ја, *слџџѐ* Је, *снџџѐг* ГД, *џџџев* Ка Ро, *џџџџ* Мр.

Фреквенција оваквих ликова је нешто виша у југоисточним деловима ове говорне зоне — у областима ближим моравичком и драгачевском крају.

ав) Бележимо и екавске ликове:

брѐг Гл Ја Је Мак, *брѐга* Ка, *вѐнци* При Ра, *вѐнце* Ја, *вѐрна* ГД Д, *грѐши* Ка Ст, *двѐ* Ка Пр, *дѐлим* Ја Је, *дѐли* Је, *дѐлимо* Д Је, *дрѐмѐ* Ка При, *дрѐмамо* При, *ждрѐбе*

Д Мак, *ждрѣбѣи* Мак, *зѣв̄а* Ка, *лѣв̄а* Мак, *лѣво* ГД Пр, *лѣк* Д Мр, *лѣка* Ра, *лѣй* Ка Кр, *лѣйоме* Ка, *мѣшам* Ка, *мѣшамо* Д Ка, *мѣшен* Кр, *мѣњам* Ка Кр, *мѣњамо* Пр, *ѣрѣ* ГД Д Ја Је Мак, *рѣч* Мак Пр Ст, *рѣчи* Кр Мр, *рѣйко* Је Мр, *рѣшим* Д, *рѣшиѣ* Д Мак При, *рѣшимо* Ја Ка Мр, *сѣв̄а* Д, *сѣд* Д Ја Мак, *свѣи* Пр, *свѣиѣа* Ка, *слѣй* Је Пр, *снѣг* Гл Д Мр, *снѣжно* ГД При, *шѣсти* ГД Мр При, *шѣстиѣа* Ја, *шрѣби* се Мр Пр, *шрѣбимо* Ја, *цвѣће* Гл Д Мак, *цвѣћа* ГД Кр Ра, *цвѣћу* Д Мр, *цѣћ* Је, *цѣли* Пр Ст, *цѣлѣ* Ка Мак, *цѣнѣ* Мак, *цѣњен* ГД, *цѣњена* Мак При, *црѣй* Д Ка, *црѣиѣа* Мр, *црѣйом* Ка и сл.

ба) Основни рефлекс јата под дугоузлазним акцентом у овим говорима је секвенца *чјé*, нпр.:

на *брчјѣгу* ГД, у *вчјѣку* Ка, *вчјѣкове* Кр, *вчјѣковима* Ја, *вчјѣнац* Д Кр Мр, *вчјѣнца* Ка Мак Пр, *грчјѣшиѣо* Гл, *грчјѣшила* Мак, *ѣогрчјѣшила* ГД Ка При, *ѣогрчјѣшили* Ја Мр, *изгрчјѣшиѣо* Ка, *дчјѣлиѣо* При, *дчјѣлиѣа* Мак Пр, *дчјѣлишиѣе* Ка, *ѣодчјѣлиѣо* ГД Ка, *ѣодчјѣлиѣа* Мр, *издчјѣлишиѣе* Ка, *лчјѣиѣа* ГД Ја Мр Пр При, *лчјѣиѣу* Гл Ра Ст, *лчјѣиѣе* ГД Мр При, *лчјѣска* Ја Ка Мр, *лчјѣску* Ка Мр Пр, *млчјѣко* Мр Пр При, *млчјѣка* Ја Је Ра, *млчјѣком* Гл Ка Кр Пр, *млчјѣчница* Гл Ка Ст, *млчјѣчницу* Д Мр Ра, *млчјѣчнице* Д Ка Мр, *наговчјѣстиѣили* Је, *наговчјѣстиѣишиѣе* Је, *ѣчјѣсак* Д Кр При, *ѣчјѣска* ГД Мак, *ѣчјѣску* Ка Пр Ра, *ѣчјѣском* Ка Мр, *рчјѣиѣка* Је Ја Ра, *рчјѣиѣко* Гл Ка Мр, *рчјѣиѣке* Д Пр, *рчјѣчима* Д Кр, *свчјѣиѣло* Д Ја, *свчјѣиѣла* Ка, *свчјѣиѣу* ГД Кр Мак, *свчјѣиѣа* Ја Је Мр, *свчјѣиѣу* Мр Пр, *слчјѣиѣац* Д Мак, *слчјѣиѣа* Д, *слчјѣиѣу* Д Пр, по *снчјѣгу* Ја, *снчјѣла* Гл Д Ја Мак Мр Пр При Ра Ст, *срчјѣле* Ја Мр Ра, *срчјѣда* Ка Мр Пр, *срчјѣду* Пр При, *шрчјѣзан* Ка Кр Пр, *шрчјѣзни* Ка При, *ошрчјѣзниѣо* се Ја, *ошрчјѣзнили* се Ка, *исшрчјѣзнилиѣо* се Д, *цчјѣла* Ка, *цчјѣлу* Је Ка, *цчјѣле* Ка Ра, *црчјѣва* Д Мр При, *црчјѣвима* ГД, *цчјѣна* Мак При Ст, *цчјѣну* Мак Ра, *оцчјѣнили* ГД, *ѣроцчјѣнили* Ка Кр.

бб) У крајевима ближим Ужичком Подрињу и повленском масиву (ређе у осталим) чује се и једносложни рефлекс *је*: *бјѣсан* Ј, *бјѣсна* Мак, *дјѣлови* Ј, *дјѣиѣе* Ј Ра ТП, *снјѣла* Ј Мак, *снјѣле* Мак.

бв) У сразмерно малом броју случајева, чешће у селим ближим моравичком крају и Драгачеву, јавља се и двосложни рефлекс *иѣ* (дакле вокал *и* се јасно изговара, сонант *ј* у позицији између вокала предњег реда *и* и *е* делимично је редукован, док је на вокалу *е* дугоузлазни акценат): *лиѣиѣа* Ка, *лиѣска* Пр, *млиѣко* ГД, *риѣка* Гл Тп, *свиѣћу* Ра, *сѣиѣѣна* Мр, *цѣѣла* Пр.

Двосложно *иѣ* јавља се под истим околностима као и *ѣѣ* и *ѣѣ̄*.

бг) Бележимо и бројне екавизме, нпр.:

бѣла Кр Мак, *бѣло* ГД, *бѣли* Мр, *блѣда* Д, *блѣди* Мр Ст *вѣнац* Ка, *вѣнца* Ка, *вѣнце* Је, *дѣиѣе* ГД Ка Мр, *лѣиѣили* Ка, *залѣиѣила* се Мр, *налѣиѣило* се Мр, *лѣиѣо* вѣреме Је, *мѣсила* Је При, *мѣсила* Мр, *замѣсила* Ст, *намѣсила* Ка, *умѣсила* Кр, *умѣсила* Је, *млѣко* ГД Д Ка Кр Мак Мр, *млѣка* Ја Мр, *нѣмац* Гл, *одѣло* Д Је Мр, *одѣла* Ка, у *лѣѣѣом* *одѣлу* При, *дрѣшила* Мр, *одрѣшила* Д, *одрѣшили* Мак, *одрѣшишиѣе* ГД, *раздрѣшили* Ка, *шрѣбиѣа* Кр, *шрѣбили* Д, *ошрѣбиѣа* Пр, *исшрѣбиѣа* Д, *ѣѣѣвац* Је При, *ѣѣѣѣца* Пр, *ѣѣѣсак* Мак, у *ѣѣѣску* Кр, *рѣка* Д При, *рѣци* Д, *рѣйко* Ка, *рѣшиѣо* Ја Пр, *рѣшила* Кр Мак, *рѣшили* Пр, *сѣѣћа* Д Је Мр, Гл, *сѣѣћу* Мак, *сѣѣће* Мр, *сѣчѣ* Ја, *засѣчѣ* При, *ѣросѣчѣ* се Мак, *насѣчѣ* Ка, *слѣдѣ* ТП, *слѣиѣац* Д, *слѣиѣу* ГД, *слѣиѣѣѣма* Ја, *шѣсна* Мр, *шѣсну* При, *цѣла* Ка, *цѣле* Д При, *црѣва* ГД Пр, *црѣвима* При.

Међу забележеним примерима, према запажањима, екавизам *Немац* је без ијекавског пандана; сви остали се, чешће или ређе, јављају и у ијекавском лику.

ва) На месту дугог неакцентованог јата најчешће се налази гласовна се-квенца *чѣ*:

Благовчѣсти Је Кр Мр Ра, *на брчѣг* Је, *двоцѣвка* Ја Је, *двоцѣвку* Ја, *дѣнчѣ-*
ла Ра Ст, *дѣнчѣли* Д Ка При Ра, *дѣнчѣше* Ја Је, *задрчѣмам* Пр При, *задрчѣма* Пр,
заслчѣйљени Д Пр, *исидѣчѣда се* Ка, *изнчѣла* Мак При, *изнчѣли* Је Кр, *исирчѣча*
се Ра, *исчѣйам* Ја Кр, *исчѣйа* Мак, *исчѣйамо* Мак Ра, *колчѣвка* Д Ја, *колчѣвци*
Мак Мр Пр, *колчѣвку* ГД Ја При, *колчѣвке* ГД Ка, *насчѣвам* Д Је При, *насчѣва* се
ГД Мак, *насчѣвамо* Мак Мр, *начѣйам* Гл, *начѣйамо* Кр При, *расчѣйимо* ГД
Ра, *расчѣйи се* Ст, *ѡвчѣк* Мак Пр При Ст ТП, *занаѡчѣк* Д Је, *ѡдрчѣшим* ГД Пр,
ѡдрчѣшимо Гл При, *ѡшрчѣбим* Д Пр При, *ѡшрчѣбим* Д Мр Ра, *ѡшрчѣбимо* Ја Пр
Ст, *ѡшрчѣзним се* Је, *ѡрѡчѣйи* ГД Ст, у *ѡрѡчѣйу* Мр, *рѡзнчѣше* Пр, *ѡбчѣђен* Ка,
ѡбчѣђени Д, *ѡлчѣво* ГД, *ѡклчѣшии се* Д, *ѡнчѣше* Ка Ра, *ѡмчѣсим* Д Пр Ст, *ѡмчѣси*
се Је Пр, *ѡмчѣсимо* ГД Ка Мр, *ѡчѣњим* Д, *ѡчѣњен* Тр Тп, *ѡчѣљен* Ка, *ѡчѣљена*
Ка, *ѡбчѣли се* Д Кр, *ѡбчѣлимо* Је, *ѡбчѣђен* Мак, *измчѣшѡмо* Д Пр, *ѡмчѣшѡмо* Ка
Кр и сл.

вб) У западнијим деловима ове говорне области, у крајевима ближим Под-
рињу и повленском масиву, чује се и једносложни рефлекс *је*: *дѣнчѣла* Ј, *зѡмчѣшѡ*
Мак, *зѡмчѣшѡмо* Ј, *ѡднчѣла* Мак, *ѡднчѣли* Мак, *рѡзнчѣли* Ј, *ѡнчѣли* Мак, *ѡнчѣше* Ј.

вв) Двосложни рефлекс *иѣ* јавља се спорадично, под истим околностима
као и у примерима под аб) и ав): *ѡйрѡѣко* ГД, *дѣнчѣла* ТП.

Неретко се јављају и екавски ликови, нпр.:

двоцѣвка При Ра, *двоцѣвку* Мак, *зѡлѣим* Ка, *зѡлѣимо* Је Мр, *зѡлѣи се* Д,
зѡнѣла Мр, *зѡпрѣђено* Ка, *зѡслѣйљен* Ка, *зѡслѣйљени* Мр, *изѡѣли се* Ра, *изѡѣлимо*
При, *излѣим* При, *излѣйљено* Мр, *изнѣла* Мак Ст, *изнѣли* ТП, *исчѣйамо* Ка, *налѣ-*
йи се Је, *налѣйѡмо* Ра, *наѡрѣдѡ* Д, *начѣйамо* Мр, *начѣйѡше* Ка, у *нѣсѡѡс* Ја При,
ѡрѡцѣдим Кр, *ѡрѡцѣдѡмо* Д, *ѡрѡцѣде* При, *ѡрѡнѣли* Д, *рѡзнѣли* Ра, *рѡзнѣле* Ра Ст,
рѡздрѣши се Мр, *рѡздрѣшимо* Мр, *рѡзрѣши* га Ст, *ѡвѣк* ГД Ја Је Ра Ст, *ѡлѣйљена*
При, *ѡнѣшѡ* Ка, *ѡмѣсим* Ка, *ѡмѣсимо* Ра, *ѡмѣшен* Пр, *ѡмѣшени* Ст, *ѡѡѡрѣд* Ка.

Фреквенција забележених екавских ликова који се јављају на месту јата у
дугим слоговима није једнака у свим деловима ове говорне зоне; најнижа је у
означеним деловима Ужичке Црне горе; знатно је виша (готово равна или пак
равна фреквенцији ијекавизама) у осталим њеним крајевима: у селима ближим
Драгачеву и чачанској котлини, те у колубарским и таковском насељима.

49. Замена јата у кратким слоговима

а) Основни рефлекс кратког јата у овим говорима је *је* (примере са изврше-
ним јекавским јотовањем дајемо ниже), нпр.:

бјѣлина ТП, *бјѣлину* ТП, *бјѣлица* При, *бјѣлицу* При, *бјѣжѡ* Д Кр Мр Ра, *бјѣ-*
жѡла Ка Кр, *бјѣжѡли* Д При, *бјѣжѡм* Мр Ра Ст, *бјѣжѡ* Д Ра Тр, *бјѣжѡмо* Ка, *бјѣ-*
жѡ Пр Ст, *избјѣглица* ГД Мак, *избјѣглице* Мр, *избјѣгѡвали* га Мак, *избјѣгоше* Ст,
ѡбјѣгоше Д, *ѡбјѣгѡ* Д Ра, *вјѣнчѡвајѡ се* Кр, *вјѣнчѡ* се Гл ТП, *вјѣнчѡше се* Д Мр,
вјѣнчѡње ГД Пр, *вјѣнчѡња* ГД Ка Кр Ст, *вјѣнчѡница* Мр, *вјѣнчѡницу* ГД Ст ТП, *вјѣ-*

ра Д Мр Пр, *вјер̄е* ГД Мр, *вјеру* Ја Ка, *вјерили се* Мак Ра, *вјерише се* Ст, *вјерујем* Је Мр, *вјерујеш* Ка При, *вјерујемо* При, *вјетар* ГД Мр, *вјетра* Ј При, *вјетрови* Ра Ст, *вјетрењача* Мр Ст, *вјетрењачу* Пр ТП, *вјешт* Пр При, *вјешти* Мак Ст, *вјештио* Ка Мак При, *вјештина* Д При, *вјештину* Ка, *мјера* Д Мр, *мјер̄е* Д При, *мјеру* Ка, *мјеримо* При Ра Ст, *мјерите* Гл Мак, *мјер̄е* Ка Ра, *мјесе̄ц* Ка Ра, у *мјесецу* Ра, *мјесечина* Кр Пр, на *мјесечини* Мак При, *мјесечно* Д Мак Мр, *мјесечар* Мак Мр, *мјесито* ГД Кр При, *мјесиа* Ка Ст, *мјесиу* Д Мр, *намјерио се* Д Ка, *намјерили се* Д При Ст, *намјешит̄е* Мак Ст, *намјешитимо* ГД Мр, *објесио се* Ка, *објешен* Ка При, *објешени* Мр, *објешено* Ра Ст, *објешена* Мак Ст, *одмјер̄и се* Ка Кр, *одмјерила* При, *иј̄есма* Гл Д Мак При, *иј̄евале иј̄есму* Ка, *иј̄еслица* Ра Ст, *иј̄еслицу* Мр, *иј̄евај̄ући* Д Мр, *зай̄ев̄о* Д Пр, *зай̄ев̄а* Мр, *зай̄еваше* ГД Пр, *исј̄ев̄о* им *иј̄есму* Д, *ој̄евали* га Кр, *ој̄еваше* га Ка Ра, *иј̄евчићи* Кр Ра, *иј̄евчиће* Ка, *иј̄ешак* ГД, *иј̄ешаци* Пр, *иј̄ешаке* Д, *иј̄ешк̄е* Кр При, *иј̄ешачили* Мр Ст, *смјела* Кр При, *смјели* ГД, *не смједе* При, *не смједоше* Ра, *не смједн̄у* Кр, *стиј̄енка* Мр Ст, *стиј̄енку* Кр, *стиј̄енке* Мр.

б) Забележени екавски ликови се разликују и по пореклу и по фреквенцији употребе.

Само екавски рефлекс бележимо:

ба) у заменичко-прилошком речима: *не̄ко* Ја Је, *не̄кад* Ј Мак, *не̄какав* Мр, *не̄како* Мр При, *не̄ки* Ј Ка Мак, *не̄куд* При Ст, *не̄шиа* Д Мр Пр При Ст ТП, *не̄шито* Ка Пр Ра Ст.

бб) у одређеном броју (овде он није коначан) појединачних случајева, нпр.:

Немачк̄а Је Кр При, у *Немачк̄у* Је Ра, *немачки* Ј ТП;

лек̄ар Је Мак, *в̄од̄и* је *лек̄ару* Гл, *лек̄ари* Ка;

обе ноге и *обе р̄уке* Ст, *обе жене* ГД;

ц̄есиа Је, на *ц̄есии* При.

Наведени примери из разреда ба) и облици лексеме *ц̄есиа* одговарају ијекавској књижевнојезичкој норми, док остали назначени ликови нису у складу с њом.

Облици лексема *лек̄ар* и *ц̄есиа* ретко се чују; у првом случају чешће је (и типично) *д̄д̄к̄иор*, *д̄д̄к̄иору* и сл., док је *лек̄ар* новија примеса из књижевног језика.

Према нашим запажањима, нема разлике у фреквенцији употребе наведених екавизама; дакле, они су по д ј е д н а к о уобичајени, тј. подједнако чести (односно ретки) у свим деловима ове говорне области.

бв) Сасвим је другачије, међутим, са екавизмима као што су нпр.:

беж̄аниа Ка, *беж̄аниу* Ка, *беж̄им* Мак, *беж̄имо* Ст, *беж̄е* Пр, *избегли* Је, *идбегн̄е* Д, *идбег̄о* Је Пр, *идбегоше* Мр, *ӣр̄ебегли* Кр, *в̄етар* Кр Мак Мр Пр При ТП, *в̄етра* Мак, *в̄етрило се* Ке, *изв̄етир̄и* Мр, *изв̄етрило* Ра Ст, *в̄ешт* Ра Ст, *вештина* Пр, *вештин̄е* Мр, *вештину* При, *д̄ев̄ер* Ка, *д̄ев̄ера* Мр, *д̄ев̄ојка* Мак, *д̄ев̄ојку* При, *д̄ев̄ојци* ГД, *девојачк̄и* Ка Мак, *д̄е̄ва* Мак При, *д̄еца* Ра, *д̄е̄ци* Ст, *д̄е̄цу* Кр, *з̄еница* Ра, *з̄еницу* ТП, *л̄е̄б* Д, *л̄е̄ба* При, *л̄е̄бац* Ра, *л̄е̄тио* Мр Пр, *л̄е̄ти* Ра, *л̄е̄тӣос* Ро, *л̄е̄шина* Ро, *л̄е̄шину* Ра, *м̄едвед* Ро, *м̄ера* Пр, *м̄еру* ГД, *м̄ер̄имо* Д, *м̄ер̄е* Ро, *м̄есе̄ц* Мр, *м̄есечина* Ст, *м̄есечини* При, *м̄есито* Ро, *м̄есиа* Бре, *м̄есиу* Ро, *ӣе̄ге* ГД, *ӣе̄гави* Мр, *ӣе̄ва̄мо* Ја Тр, *ӣе̄вај̄у* При, *з̄а̄ӣев̄а̄мо* Ра, *з̄а̄ӣевај̄у* При, *ӣе̄на* Мр, *ӣе̄ну* При, *ӣе̄шк̄е* Мр Пр, *ӣе̄шачи се* Ст, *ӣл̄ева* Ро, *ӣл̄еву* Пр, *ӣро̄ле̄ће* При, *ӣро̄ле̄тӣос* Ро Ст, *с̄е̄д̄имо* Ка, *с̄е̄д̄е* Мр, *с̄е̄ме* Ј Ро

ТП, *сѣћам се* Мр, *сѣћаш се* Ра, *сѣћамо се* Мак, *шѣрам* Ро, *шѣрамо* При, *исшѣрали* Ро, *исшѣрамо* Ра, *исшѣрају* Ка, *исшѣраше* Кр, *ушѣраше* Ро.

Сви наведени (и њима слични) екавизми на овом подручју егзистирају и у јекавском лику. Њихова фреквенција, међутим, није свуда једнака. Најнижа је у означеним деловима Ужичке Црне горе; знатно је виша (готово равна или пак равна фреквенцији јекавизама) у насељима ближим чачанском крају и драгачевској области, те у колубарским и таковским селима.

51. Кратко јат иза *р*. а) Рефлекс кратког јата иза сонанта *р* најчешће је екавски:

аа) *врѣмена* Мр Пр Ст, у том *врѣмену* Ка, *врѣменом* Мак Пр, *тѣшка врѣмена* Ст, *врѣћа* Д Ка При, *врѣћу* Мак Пр При, *врѣће* Ка Кр Мр, *врѣћама* При, *срѣћа* Гл Д Ја Ка Кр Мак При Ра, *срѣћу* Гл ГД Ка Мак Мр Пр, *срѣћом* Гл ГД Ка Мр Пр Ст, *рѣжѣ* ГД Ка Кр Мр Пр При Ст, *рѣжѣмо* Д Мак Мр, *изрежѣм* Гл Кр Пр, *изрежѣмо* Ка Кр, *ирѣрежѣ* Ка Пр Ра, *ирѣрезани* Мак, *урѣжѣ се* ГД, *шрѣба* Д Мр Ст, *шрѣб сам* Д Мр При, *шрѣбала сам* Мр, *шрѣшња* Мак При Ра Ст ТП, *шрѣшњу* ГД Ка Ра, *шрѣшње* Кр Ра Ст Тр ТП, *црѣйуља* Д Мр Пр При, *црѣйуљу* Кр Пр Ст.

аб) *горела* Д Ка Мр, *изгорела* Ра Ро, *изгорело* Д Ка Мр При, *изгорели* ГД Ка, *изгореше* Је Кр Пр, *ирегорело* Пр При Ро, *ирегореше* Ја Мак Пр, *сагорела* Ка Пр, *сагореше* Д.

Бележимо и „икавизме“: *изгорила* Ка Кр Мак, *изгорише* При, *нагорила* Ка Мр, *нагорила* Ј Ја Ст, *ирегорила* Ј Ја, *ирегорила* Ка Мр.

ав) *рѣћѣ* ГД Ја Мак Мр Пр, *рѣћу* ГД Ка Пр, *рѣчиш* Д Је Ка Кр, *рѣчица* Ја Ка Мр Пр, *рѣчицу* Кр Мр При, *рѣчице* Д Мр Пр, *рѣшавали* Је Пр, *рѣшавале* Је Ка, *рѣшаважу* Мак,

б) У мањем броју примера бележимо и *рѣ > рје* : *брјѣчиш* Ј, *брјѣгови* ТП, *грјѣшна душа* Пр, *рјѣћѣ* Бре Мр При, *рјѣчица* Гл Ка, *рјѣчицу* Ст, *сшарјѣшина* При Те, *шрјѣзнии* Гл.

Напомене:

1. Екавски ликови из категорије аа) одговарају ијекавском књижевнојезичком стандарду, док екавизми из разреда аб) и ав) нису у складу с њим.

2. Примери из тачки аа) и аб) придружују се инвентару категорија и појединачних случајева који се јављају само у екавском лику.

51а. Јекавско јотовање. Лепеза сугласника обухваћених јекавским јотовањем изгледа овако.

а) На целој територији ове говорне зоне јекавским јотовањем обухваћени су алвеолари *л* и *н* и дентали *д*, *ш*, *з* и *с*.

аа) *л + је (< љ) > ље* :

вѣъела При Те, *вѣъѣ* Гл Је Мр При Ст,¹³⁴ *вѣъели* Ра Ро, *вѣъеле* При, *кѣъено* Мр Ст Те ТП, *пот кѣъеном* Гл, *на кѣъену* ГД Ја, *кѣъена* Гл ГД Д Ка Кр Мак Мр Пр При Ра Ро Ст, *дѣъе* Гл Д Ја Је Мак Мр При Ра Ро Ст Те ТП, *љѣб* Гл ГД Д Ја Је Ка Кр Мак Мр Пр При Ст Те ТП, *љѣба* ГД Д Ка Кр Мак Мр Пр При Ра, *ш љѣбом* ТП,

¹³⁴ Дакле: *вѣъео* (аналогно према *вѣъела*) > *вѣъѣ* (*ео > ѣ*).

љѣйчић Ја Мак Ра Ст, љѣйчићи Д Кр Мр Пр љѣйчиће Ка Мр Пр, љѣйџиџа ГД Ја Ка Кр Мр Пр При Ра Ро, љѣйџиџѣ Д Ка Кр Мр При Ст, љѣйџиџу ГД Је Ка Кр При, љѣйџиџица Гл Д Је Ка Мр При Ра, љѣйџиџици ГД, мајкине љѣйџиџице Ст, љѣса ГД Ја Је Мак При Ра, љѣсково̄ ГД При Ра, љѣйџо Гл Ја Ка Кр Мак Пр При Ст, љѣйџи ГД Је Ка Кр Мр Пр При Ра Ст ТП, љѣйџина Ја Је Мак Мр При Ра, љѣйџину Д Је Ка Кр Пр При Ра, љѣйџинџом Ка, љѣйџос Гл ГД Д Ка Мак Мр Пр При Ра Ро Ст, љѣйџошњѣ ГД Кр При, љѣйџошњѣи ГД Ка При Ст, љѣйџиџк Д Пр Ра, љѣйџиџика ГД, љѣйџиџици Је Кр Мр Ра, мљѣчѣр Д Је Мак При, мљѣчѣра Ја, у мљѣчѣру Мр Ра, љѣва Ја При Ст Те ТП, љѣвѣу ГД Кр Мак При, љѣвѣом ГД Је Мр При, љѣрољѣће Гл ГД Ка Пр При Ра Ст, љѣрољѣћа Д Мак При Ра, љѣрољѣџос ГД Је Ка Кр, љѣрољѣџиџи ГД Ка Мак.

Примере са јотованим сонантом *л* испред дугог *ѣ* бележим у следећим слушајевима: *љѣска* Д Мр Ра, *мљѣко* ГД Мак Ст ТП, *мљѣка* Д Мр, *нашљѣдила* ТП, *нашљѣсѣйво* ТП.

У прва два случаја нису искључена ни аналошка уопштавања (нпр. *љѣска* према *љѣса*, *љѣсково̄* и сл.; *мљѣко* према *мљѣчѣр*, *мљѣчѣру* и сл.).

Засведочени примери типа *кљѣйџиџа* Ја Је Ка Мак Ра, *кљѣйџиџима* Је Мр Ро Ст и сл., познати многим србијанским екавским идиомима, заправо и нису јекавизми.¹³⁵

аб) н + је (< ѣ) > ње:

њѣдра Гл ГД Ја Је Кр Мак Мр Пр При Ст, *уњѣдра* ГД Мак Ра, *уњѣдрима* ГД, *сњѣшчић* Ј ТП.

У источним деловима овог говорног подручја бележимо и: *зѣцрвѣње се* Ро, *зацрвѣњела се* Ја ТП, *огладњѣли* Гл Ро итд.

У селима ближим Подрињу и падинама Повлена налазимо и случајеве јотовања алвеолара *н* испред слога са дугим *ѣ*: *дѣњѣла* Ј Мак, *иѣњѣла* Мак, *ѣдњѣла* Ј, *сњѣла* Ј Мак, *сњѣле* Мак.

Овде нису ретки ни контраховани аналошки ликови попут: *дѣњѣ* Ј, *иѣњѣ* Ј Мак, *уњѣ* Ј Ра.

Дакле: *дѣњѣо* (аналогно према *дѣњѣла*) > *дѣњѣ* (ео > ѣ).

ав) д + је (< ѣ) > ђе:

вѣђѣи Гл Мак Мр, *вѣђѣ* Гл Ка,¹³⁶ *вѣђѣла* Гл Мак Пр, *вѣђѣли* Д Мак Ра, *вође* При Мр Те, *ђе* Гл ГД Д Ка Кр Мак Мр Пр При Ра Ро Ст, *ђѣвѣр* ГД Д Ја Је Ка Кр Мак Мр Пр При Ра Ст, *ђѣвера* Д Ја Ка Кр Мр Пр При, *ђѣвере* (вок.) ГД Кр Мак Пр При Ра, са *ђѣверима* Ка, *ђѣвојка* Је Ка Кр При Ра Ст Те ТП, *ђѣвојци* Је Мр Пр, *ђѣвојку* ГД Кр Ра, *ђѣвица* Кр, *ђѣвице* (вок) Кр, *ђѣвојчица* Ја Је Мак Мр Пр При, *ђѣвојчицу* Кр Мр, *ђѣвојчкѣ* Ја Кр, *ђѣвојчкѣ* Ка Кр, *ђѣд* Гл ГД Д Је Ка Кр Мак Мр Пр При Ра Ро Ст, *ђѣда* Д Кр Мр При Ст, *ђѣду* Мак При, *ђѣдовиџа* ГД, *ђѣдовину* ГД, *ђѣнѣмо* ГД Ка Мр При, *ђѣнѣ се* Ка Мр, *уђенѣ се* Ст, *ђѣца* Д Кр Мак Мр При, *ђѣцѣ* ГД Је Мр Пр, *ђѣци* ГД Мак Пр, *ђѣцу* Д Ка Кр Мр При Ра, *ђѣчурлиџа* Ка Кр Пр Ра, *ђѣчурлиџу* Гл, *ђѣчина* Ка, *кѣђѣла* Гл ГД Мр Пр При, *кѣђѣљу* Д Кр При, *кѣђѣљицу* Је, *неђеља* ГД Ка Кр Мак Мр Пр При Ра Ро, *неђељу* ГД Мак Те ТП, *неђељом* Ја Мр Пр Ра

¹³⁵ О овоме в. Реметић Шумадија 89, 182, 256, 395, 425.

¹³⁶ Дакле: *вѣђѣо* (аналогно према *вѣђѣла*) > *вѣђѣ* (ео > ѣ).

Ро, *неђе* ГД Је Ка Кр Мр Пр При Ра Ро Ст Те ТП, *ӣднеђе* Ја Ка Кр, *ниђе* Гл Ја Ка Кр Мр Пр При Ро Ст, *о̄жевѣни* При Ро Ст, *о̄жевѣна* Д Ка Мр При, *ӣолӯђо* Ка Ра, *ӣолӯђе-ла* Ка Мак При, *о̄вђе-о̄ниђе* Ра, *неђе* ӣ *неђе* Ст.

У селима подно Сувобора (само овде!), у говору најстаријих, чује се и *ђе̄чѣк* Пр ГБ, *ђе̄чко* ГБ.¹³⁷

Ови ликови су могли настати и аналогично према *ђе̄во̄јчица*, *ђе̄во̄јчицу* и сл., а у чврстом наслону на екавизме *де̄чко* (свуда распрострањен и високофреквен-тан лик) и *де̄чѣк* (распрострањен, али знатно ниже фреквенције).

аг) т + је (< ђ) > ђе:

ђе̄ра̄ӣи ГБ ТП, *ђе̄ра̄м* ГБ Ја Је Прис Пр, *ђе̄ра̄ӣи* Д Кр Мак, *ђе̄ра̄* Д Је, *ђе̄ра̄мо* Мак Мр Пр Ра Ст, *ђе̄ра̄јӯ* Гл Ј Ја ГД Мр При Ра, *ђе̄ра̄ј* Ра Ст ТП, *ђе̄ро̄* Гл Ка Ра, *ђе̄-рала* ГБ Пр Ст, *ђе̄раше* ГБ Пр Ст, *до̄ђеро̄* Ј Је Пр, *до̄ђерали* Гл ГД Кр Мак, *до̄ђера̄-ни* Д Мак Ст, *ӣӣђера̄м* Гл Ј Мр Пр, *ӣӣђера̄мо* Гл Ј Ра Ст, *ӣӣђеро̄* ГД Д Мр, *ӣӣђе-рала* Ја Ра, *о̄ђера̄ни* Ја Кр, *о̄ђера̄м* Гл ГД Мак, *о̄ђераше* Гл Пр При, *ӣре̄ђера̄м* ГБ ТП, *ӣрӣђера̄м* Ј Мр Ра, *ӣрӣђера̄јӯ* Ка Ра, *са̄ђера̄м* ГБ Кр Ст, *са̄ђера̄мо* Ј Пр Ст, *са̄-ђерала* Пр Ра Ст, *са̄ђераше* Ја, *ле̄ђели* Гл Мак Мр, *зале̄ђела се* ГД, *зале̄ђело се* ГД Ра, *ӣрӣле̄ђели* Гл Мр, *ӣро̄ле̄ђели* Ј Пр Ст, *уле̄ђела* Мак Пр, *уле̄ђело* Пр, *уле̄ђеше* Гл, *ӣђео* Ка Пр Ст ТП, *ӣђела* Гл Је Мр Ра Ро Ст ТП, *ӣђели* Гл ГД Пр Ра Ро, *ӣђедо* Ка При, *не̄ ӣђедне̄м* Мак При, *не̄ ӣђедне̄мо* Гл Пр Ст, *не̄ ӣђедоше* Ка При Ро.¹³⁸

Јекавско јотовање дентала *ѣ̄* изостаје у следећим примерима: *стӣјѣнка* Гл При, *стӣјѣнку* ГД Ра, *стӣјѣнке* Гл При Ст, *стӣјѣница* Ја Ра, *стӣјѣницу* ГБ Ра, *ӣјеско̄ба* При, *ӣјеско̄бу* Пр ТП, *ӣјеско̄бно* ГД, *ӣјеско̄бне* Мак, *ӣјѣӣӣм се* Је, *ӣјѣӣӣ се* Ја, *ӣјѣӣили се* Мр.

Дакле, јотовање, као и у неким другим ијекавским говорима, изостаје „у изведеницама и облицима с кратким слогом према којима стоје неизведенице и облици с дугим слогом“.¹³⁹

ад) с + је (< ђ) > се:

се̄стӣи Гл Д Ја Ка Мр, *се̄о* Мак Ра Ст, *се̄ла* ГД Д Мр Ст, *се̄ло* Гл Ка Ро, *се̄ди* Гл ГБ Ј Ја Ка Кр Мак Пр При Ра, *се̄дне̄м* Д Ја Кр Мр Ра, *се̄дне̄ш* ГБ Ка Мак При, *се̄дне̄* Ка Мак Пр Ра Ро, *за̄се̄ли* Ј Ка Мр При, *за̄седнӯ* Кр Мак Ро, *ӣре̄се̄ла* Ј Мр Ра, *се̄ђе̄ӣи* Гл ГД Кр, *се̄дим* ГБ Мак Ро, *се̄дӣи* Д Је Кр При, *се̄де̄* Д Пр Ра, *ӣдо̄се̄да̄мо* Ка Мр, *се̄ћи* ГБ Ра, *се̄кла* Д, *се̄кли* ГД Мак При, *за̄се̄ко̄* Д, *ӣдо̄се̄ко̄* ГД Ка Мак, *ӣдо̄се̄кли* ГД Ка, *ӣдо̄се̄космо* ГД Мак При, *ӣдо̄се̄коше* Ро, *се̄кира* Д Мак, *се̄кире̄* ГД Мак Мр, *се̄кире* Д Мак, *се̄кира̄ма* ТП, *ӣдо̄сек* ГБ Д При, *ӣдо̄сека* ГБ Мр Пр, *ӣдо̄сеци* Д, *се̄ме* ГБ Д Ка Кр Мак Пр При Ст, *се̄мена* ГД, *се̄мена* Ка При, *се̄мка* ГБ Мак, *се̄мку* ГБ Мак, *се̄на* Гл Мр, *се̄ну* Је Ра, *се̄ӣӣо се* Д Ка, *се̄ӣила се* Д Мр, *се̄ӣили се* Ка Пр, *се̄ӣӣише се* ГБ, *се̄ӣӣм се* Мак Пр Ро, *се̄ӣӣмо се* Гл Мр, *се̄ӣӣише се* Д, *се̄ӣӣе се* Д Мак, *о̄се̄ӣи-јо* ГД Ј Мак Ра, *о̄се̄ӣила* Гл Ка Мак, *о̄се̄ӣило* Је, *о̄се̄ӣили* Д Ка, *о̄се̄ӣам се* лошо Д, *ӣрӣсе̄ӣӣо се* ГД, *ӣрӣсе̄ӣила се* Ј, *ӣрӣсе̄ӣили се* ГБ, *ӣрӣсе̄ӣам се* ГД, *ӣрӣсе̄ӣа се* Је,

¹³⁷ М. Николић у србијанском Полимљу белсжи *ђе̄кчак* (Полимље 242).

¹³⁸ Облици *ђе̄ли*, *ђе̄ла* (*ӣђе̄ло*, *ӣђе̄ле*) типични су јекавизму у којима је касније дошло до „редукције шуставог *ӣ* из иницијалног положаја скупшине *-ӣђ̄*“ (Пецо Икавскошћакавски 144).

¹³⁹ М. Николић Полимље 294.

осе̑џџив ГД Мак Мр, *осе̑џџива* Мак, *осе̑џџиво* Д Ј Мак Пр, *осе̑џџиви* Пр При Ро, *осе̑џџиве* Мак Ра, *осе̑џџива* кòљена Ка.

седок ГД Ка Мак, *седòчиò* Д Мр, *седòчим* Гл Ка Ра, *седòчии* Ј Ка Пр, *седòчише* ГД Ра.

У последњим примерима до јотовања је дошло после испадања лабиодентала (свједок > сједок > седок).

У случајевима као што су *сѣнка* ГД Ка, *сѣнку* Гл ГД, *òсѣйна* Ст и сл., реч је, највероватније, о дуљењу основинског вокала (према *сѣна* односно *осе̑џџива* и сл.).

У селима распоређеним западно од линије Ужице–Косјерић–Маљен, напореда са јотованим, јављају се и нејотовани јекавски ликови, нпр.:

сјѣднѣм Мак Ра, *сјѣднѣи* Д Мак, *сјѣднѣмо* Мак, *засјѣднѣмо* Мак Ра, *засјѣднѣ* Ј, *засјѣли* Д Мак, *сјѣкò* Д, *сјѣкла* Мак, *сјѣкли* Ј Мак, *засјѣкò* Д Мак, *засјѣкли* Ј Мак, *насјѣкò* Мак, *насјѣкла* Д, *иòсјѣкла* Ј Мак, *òсјѣкò* Ј, *òсјѣкли* Мак, *òсјѣчени* Мак, *иòсјѣк* Мак, *иòсјѣчимò* Ј, *иòсјѣчѣ* Мак, *сјѣме* Ра, *сјѣмена* Мак, *сјѣмèна* Ј, *сјѣџиò* се Ра, *сјѣџиили* се Д, *сјѣџиик* се Ра, *сјѣџиише* се Мак, *сјѣџиим* се Мак, *сјѣџиимо* се Мак, *сјѣџиам* се Ј Мак, *сјѣџиаш* се Мак, *нè сјѣџа* се Мак, *нè сјѣџају* се Ра.

Према мојим запажањима, овакви ликови су најфреквентнији у црногорским селима подринског залеђа; неретко се јављају и у централним деловима Ужичке Црне горе (нарочито у ражанским селима), док се у осталим крајевима овога подручја чују спорадично или сасвим изостају.

ађ) з + је (< ђ) > зѣ:

и́зѣсти Ка, *и́зò* Ка Мак, *и́зела* Ка Мр Ро, *и́здеде* ГД, *и́здедѣ* Ја При, *и́зедосмо* Д При, *и́зедоше* Мак При, *и́зедѣмо* Гл, *и́зедѣ* Мр Ра, *и́зелица* Д Мак Мр Пр При Ра Ро Ст ТП, *и́зелицѣ* Мак При, *и́зелицу* Ка При, *и́зелицòм* Кр Пр, *и́зелице* Ка Мр Ра.

У селима ближним Подрињу и повленском масиву (ређе у другим) сасвим су обични и нејотовани ликови *и́зјелица* Мак, *и́зјелицу* Ј, *и́зјелице* Ј, *и́зјелицама* Мак и сл.

У источним и југоисточним насељима ове говорне зоне, у говору најстаријих, бележимо и *зѣница* Гл, *зѣницѣ* ТП, *зѣницу* Гл, у *зѣници* Ро, *зѣнице* Гл ТП и сл.

Паралелно са јотованим јекавским ликовима, у овим крајевима јавља се и нејотовани јекавизам *зѣница* Гл ТП и, још чешће, екавизам *зѣница* ГБ Ја Ро Те, а тако је и у крајевима који не знају за јекавско јотовање у овом облику.

У резултату новог јотовања (које се вршило истовремено са јекавским)¹⁴⁰ добили смо и *кòзѣ* млч'ѣко Пр Ра Ст; чује се и *кòзџѣ* Р Ст и *кòђѣ* Ро ТП.

У западнијим селима једнако је обичан и нејотовани лик *кòзјѣ* млч'ѣко Ј Мак Ра.

б) На највећем делу овог говорно подручја (изостају само црногорска села подринског залеђа)¹⁴¹ јекавским јотовањем обухваћена је и африката *џ*, а, у одређеним категоријама, и лабијали *џ*, *б*, *м* и *в*.

ба) ц + је (< ђ) > ње:

¹⁴⁰ В.: Пецо Промене 143–187.

¹⁴¹ Овде сврставамо насеља овог сектора најближа Подрињу — Стапаре (Ст), Јакаљ (Ј) и Маковнште (Мак).

ћедило Ка Пр, *ћедила* При, *ћедиљу* Је При ТП, *ћейаница* Гл Пр Ро Та ТП, *ћейанице* ГД Ка Пр, *ћейенак* ('пањ на коме се сече месо') Гл Мр Ро Ст ТП, *ћейџика* ТП.

Само у говору најстаријих, чешће у селима ближим моравичком крају и Драгачеву, чује се и: *ћевљаник* Гл ГД ТП, *ћейџа* Гл, *ишћейџало* При, *иждейџала* Гл.

У последња три примера јотовање је извршено након испадања сонанта *v* (*цвјейџа* > *цјейџа* > *ћейџа*).

У западнијим деловима Ужичке Црне горе чешће је: *цјейаница* Мак, *цјейаницџ* Мак, *цјейаницу* Д Мак, *цјейаницџ* Ра, *цјейало* Мак, на *цјейалу* Ра, *цједило* Мак.

На читавој територији ове говорне зоне увек је: *цјеваница* ГД Д Ја Мр Пр При, *цјеванице* ГБ Мр, *цјеваницу* Д Ка При, *цјевчица* Ка Кр Мак При, *цјевчицу* ГД Мр, *цјевчице* Ка и сл., или пак *цјеванице* Ј Ја Ка, *цјевчица* Ка, *цјевчице* Мак и сл.

бб) Јекавско јотовање лабијала *й*, *б*, *м* и *в* у овим говорним типовима захваћило је једино глаголе с лабијалом на крају општег дела и старим јатом у основи инфинитива:

— пје > пље: *ошјуљело* Пр Те, *ошјуљели* Пр, *ушјуљели* Ро, *ишјуљейи* Гл При, *ишјуљела* ГБ Ја, *ишјуљели* Ро, *истшјуљела* Гл, *истшјуљели* Ро, *ишреишјуљело* Гл.

— бје > бље: *сврбљела* ТП, *сврбљело* Гл, *засврбљело* ГД ТП, *засврбље* е нешто Гл.

— мје > мље: *грмљело* Ја Је, *грмљело* Је, што е *изгрмљело* Је, *изгрмље* ТП.

— вје > вље: *жсјвљейи* Ка Ро, *жсјвљела* Ка При, *жсјвљели* Ја, *жсјвљело се* ТП, *дожсјвљела* Пр, *дожсјвљели* Мр Те, *жсјвље* Мр, *засјвљело* Ка, *нажсјвљела се* При, *нажсјвљели се* Мр, *наджсјвљели* Ка, *иојсјвљела* Ро, *иојсјвљели* Ка Пр, *ипрежсјвљели* Мр.

У другим категоријама овај процес се, по правилу, није вршио. У забележеној грађи нашло се тек неколико изузетака: *иљџа* Ја Ро При, *иљџу* на млџџуТе, *разумљела* Пр, *умљела* При.

Напомена: У вези са јотовањем африкате *ц* и (у назначеној категорији) лабијала *й*, *б*, *м* и *в* неопходно је нагласити следеће. Наведени сугласници нису (увек) сви, нити су, с обзиром на обухваћеност одговарајућих лексема, увек подједнако захваћени у испитивним насељима овог говорног подручја. Недоследности ове врсте најизразитије су у средишњим црногорским (највише у ражанским) и колубарским насељима,¹⁴² али и у селима ближим чачанској котлини, драгачевском и моравичком крају најчешће „понешто“ изостаје. Изостајање оваквих ликова надомештено је код примера са секвенцом *цџ* нејотованим јекавизмима или пак екавизмима, а код лексема са скупинама *иџ*, *бџ*, *лџ* и *вџ* „икавизмима“ (алтернација ђ : и, нпр.: грм-џти — грмљети : грмити) и, спорадично, екавизмима.

¹⁴² Тако, нпр., у Дреновцима бележимо: *ћейаница*, *ћейенак*, *шјуљела*, али: *засврбјило*, *жсјвјила*, *грмјило*; у Мрчићима је: *цјейаница*, *цјейало* (без *цџ*>џе), *ипрежсјвјела*, *грмјело*, али: *шјујила*, *шјујили*, *засврбјило*; у колубарском селу Крчмару бележимо само *ушјуљели*, *ошјуљели*.

52. Категорије са *и* на месту јата

Све забележене потврде икавске замене јата су, по правилу, „икавизми“, тј. ликови добијени фонетским путем или различитим морфолошким уједначавањима.

а) Тзв. фонетске икавизме имамо у следећим ситуацијама.

аа) $\check{х} + j > и + j$:

виџе се Ка При, *виџу* ГД Мр, *виџање* Ја, *развиџавам* Ја Мр, *развиџава* се Мак, *гриџем* се Ка Пр При, *гриџем* се Мак, *гриџеш* се Је, *гриџемо* се Је, *гриџана* Ја При, *загриџала* се Ка Ро, *загриџало* се Ја Пр, *загриџеши* се Д ГД Мак, *загриџе* се Ја Ра, *загриџу* Те, *сунце* ме *о̀гриџало* Ка, *о̀гриџеши* се Ј, *у̀гриџана* Мр, *у̀гриџани* Д, *у̀гриџано* Ја, *у̀гриџем* ГД Мак, *у̀гриџеш* Ка, *у̀гриџемо* ГД Ј Ја Мак Ра, *у̀гриџу* Ја При, *сиџаши* ГД При, *сиџа* се Ја, *сиџали* ГБ ГД Мак, *сиџаши* Д Мр, *сиџем* ГБ Д Кр Пр, *сиџем* Мак, *сиџеш* Гл, *засиџем* Мак Ро, *засиџе* се Мр, *засиџемо* Мр Ро ТП, *насиџем* Ро, *насиџемо* Ка При, *насиџе* се Д, *ѝдсиџа* ТП, *ѝдсиџали* Ј, *ѝдсиџем* Је, *ѝдсиџемо* ГБ Ј При Ра, *ѝдсиџем* Гл, *ѝдсиџем* Мак, *ѝдсиџаши* Ја, *ѝдсиџана* Мак.

Чује се *гриџаши* Д Мр Мак Ра Ст и *грозина* Гл ГД Ја Ро Та Те ТП.

Први лик преовлађује у западним селима, док је други обичнији у источним крајевима ове говорне зоне.

аб) $\check{х} + љ > и + љ$:

биљез Гл ГД Ја Ка Мак При, *биљеза* Д Мак Ра Ро, *биљезе* ГД Ка Ра Ро, *биљезу* ГБ Је При, *биљези* Те, *биљезе* ГД Мак Ра, *биљезика* ГБ Ка Мак, *биљезике* Д Мр Ра, *забиљезиши* ГД Кр, *забиљезила* ГД, *забиљезиш* ГД При, *те њине* *забиљезике* Ка, *обиљези* се Ј, *обиљези*мо Мак, *ѝрибиљезиш* ГБ, *ѝрибиљези*мо ГД.

У црногорским селима подринског залеђа обично је и: *недиља* Ј Мак, *недиље* Мак, *недиљу* Мак Ра, *недиљом* Ј, *ѝнедиљак* Ра, *кудиља* Мак, *кудиљу* Ра, *кудиље* Ј и сл.

У другим крајевима аутохтони су само јотовани јекавски ликови, тј. *куђеља*, *неђеља* и сл.

ав) $\check{х} + о (< л) > и + јо$:

виџио ГД Је Мак Мр При Ра Ро Те ТП, *во̀лио* Гл ГБ Ј Ја Ка Кр Мак Мр, *заво̀лио* ГБ ГД Ка Кр Мак Мр Пр При Ра Те ТП, *ѝрево̀лио* Д Мак, *до̀лио* ГБ Мак Мр При Ра Ро Ст Те ТП, *жѐлио* ГБ ГД Ка Мак Пр При Ра Те ТП, *зажѐлио* се ГД Д Мак, *ѝожѐлио* Гл ГБ Је Кр Пр При Ра Ро, *у̀жѐлио* се ГД, *жѝвио* ГБ ГД Ја Ка Кр Мак Пр При Ра Ро Те ТП, *дожѝвио* Гл Д Ја Ка Мр, *нажѝвио* се ГД, *ѝожѝвио* ГД Ка Кр При, *ѝрожѝвио* Д Ка Мак Мр Ра Ро, *лѐтио* Д Ка Мак Мр, *долѐтио* ГД Је Кр Мр При, *излѐтио* Д Ка Пр Ра Ст, *ѝодлѐтио* Мак, *ѝолѐтио* Кр Мак При, *ѝрелѐтио* ГД Ка Мр При Ро Ст, *салѐтио* Је Мр Ра, *улѐтио* ГБ Ка Пр, *мр̀зио* ГД Ј Мр При, *замр̀зио* Мр, *о̀днио* Ј Мак При, *ѝо̀днио* Ка, *ѝоцр̀нио* Ј Мак При.

Као што смо казали (в. т. 51), на западно половини ове говорне зоне, аналогно према *до̀ње́ла*, *ѝдо̀ње́ла* и сл., јављају се и облици *до̀њо* (< *до̀њео*), *ѝдо̀њо* (< *ѝдо̀њео*) итд., док се на њеној источној половини, аналогно према *вѝђе́ла*, *во̀ље́ла* и сл., чује *вѝђо* (< *вѝђео*), *во̀љо* (< *во̀љео*) итд.

Ови и овакви ликови се „на својим половинама“ јављају напредо са одговарајућим „икавизмима“.

аг) Ћ + ђ > и + ђ:

усиђелица ГД, *усиђелице* Ј Ка, *усиђелицу* Мак При, *усиђелице* Ка Пр, *сиђелица* Ка, *сиђелице* Мр.

б) Као и у другим (и)јекавским говорима, и у овим идиомима могу се чути тзв. морфолошки икавизми. Издвојићемо и примерима илустровати неколико случajeва.

ба) Јављају се у облицима глагола VI (Стевановићеве) врсте на -ђти, тј. у глаголима код којих није сачувана разлика између инфинитивне и презентске основе, нпр.:

вѣдила Ст Ра, *вѣдили* Ст, *вѣдише* Ст, *вѣдила* Ст ТП, *вѣдили* Д Ј, *завѣдила* Ј Ја Мр, *завѣлише се* Ст ТП, *сврбило* ме Д, *засврбило* ме Мр, *зацрвенило се* Ка Кр, *нажѣвила се* баба Мак, *нажѣвили се* Мак Те, *обнѣвидила* Ст, *сѣиѣдила се* Мак, *сѣиѣдили се* Ка, *ѣрѣила сам* Ка, *ѣрѣили* ГД Мр, *ѣрѣиѣили* Мр.

Ови и овакви ликови су високофреквентни само у насељима ближим Подрињу и повленском масиву (западно од линије Ужице–Косјерић–Маљен). Источно од ове међе њихова фреквенција постепено опада, тако да се у крајевима ближним чачанској котлини, Драгачеву и моравичкој области они јављају ретко или сасвим изостају.

бб) Облици одричне форме глагола *јесам* на читавом подручју ове говорне зоне су исти и гласе: *нисам*, *ниси*, *није*; *нисмо*, *нисѣ*, *нису* (форма З. л. јд. *није* је тзв. фонетски икавизам, остали облици су настали аналошким уопштавањем).

бв) Облик дат.-лок. сг. личних заменица *ја*, *ѣи* и *себе* је двојак.

— У крајевима ближним Подрињу и повленском масиву доследно се употребљавају стандардни аналошки ликови,¹⁴³ тј. увек је: *мѣни*, *ѣѣби*, *сеѣи*, нпр.:

Мѣни не припада ништа Ра, *Мѣни* нѣ рече ништа Д, Пође према *мѣни* Мак, Даде *мѣни* Мак, Поклонио *мѣни* Мак, *Мѣни* је скривнио Ј, Приђе *мѣни* Д, Пружѣ *мѣни* влашу Мак, Послѣ и *мѣни* Д, Нѣмѣј говорити *мѣни* Д, *Мѣни* тѣ није дозвољено Мр, Дѣнио *мѣни* двѣје Мак, Штѣ е на *мѣни* Мак, У *мѣни* је вјѣра Мак, *Мѣни* тѣ не спѣмињи Ј, Није *мѣни* лако Ј, Свѣ по *мѣни* Мак, Ево јѣднѣ на мѣни Ј; *Теѣи* нѣ да̄м ништа Д, *Теѣи* тѣ не приличѣ Мак, О *ѣѣби* не говорѣм Мак, На *ѣѣби* ѣстаде ѣмо̀вина Ј, О *ѣѣби* се свѣшта причѣ Д, Нека се према *ѣѣби* управљају Мак, Нека *ѣѣби* каже штѣ ѣмѣ Д, Видѣм по *ѣѣби* Мр, *Теѣи* нѣће долазити Д, Послаѣ ѣн и *ѣѣби* Д, На *ѣѣби* је ѣдлука Мак, Видѣ се тѣ на *ѣѣби* Мак, На *ѣѣби* је да ѣдлѣчиш Мак, Па према *ѣѣби* и другѣ Мак, *Теѣи* нѣ треба ништа да̄ти Ј; *Сеѣи* је најгорѣ Мак, Трпѣ у *сеѣи* Д, Штѣ нѣсѣ на *сеѣи* Ј, *Сеѣи* нѣће да призна Мак, Свѣ *сеѣи*, *сеѣи* Ј, Јѣ тѣ глѣ̀да̄м према *сеѣи* Мак, А о *сеѣи* не говорѣ Ј.

У источним деловима овог говорног подручја (поглавито источно од линије Ужице–Косјерић–Маљен) имамо: *мѣне*, *ѣѣбе*, *сеѣе*, односно *мѣне*, *ѣѣбе*, *сеѣе* (ликове са њ нисам бележно западно од линије Пожега–Суворѣ). Примери:

¹⁴³ Ивић О неким проблемима 107.

Дaде мeне Ро, Пoкaзa мeне Ка, Пpиkазa сe мeне При, Мeне нe гoвoрѝ ТП, Мeне нe трeбa При, Пpишeтиo мeне ТП, Пoрyчѝвo мeне свaштa Ка, Пaдaлo мeне свaштa нa пaмeт Пp, Гoвoрѝлѝ o мeне, лaгaлѝ свe Ро, Нa мeне oстae Пp, Пpeузo мeне jапѝу При, Мeне нe дaдoшe нѝштa ГБ, Свaштa сe o мeне мoглo чyти ГБ, Нѝсy o мeне мѝслѝлѝ ТП, Нa мeне oстae дa вpатѝм Гл, Мeне нe трeбajy Гл; O *шeбe* нѝштa При, Дa jа кaжeм *шeбe* Гл, Нeћy *шeбe* нѝ пoрyчѝвaти ТП, Нe знa кoлкo je *шeбe* тeшкo Гл, Нѝсy рaзгoвaрaлѝ o *шeбe* ТП, Свe пo *шeбe* yдaрѝлѝ ГБ, Нe пpѝшe *шeбe* ГБ, Нe мoгoшe *шeбe* нѝштa ГД, Нe дoгoнѝ *шeбe* ГД, Пo *шeбe* yдaрѝлѝ Гл, A *шeбe* нe yгaђajy, jок ГД, Пpema *шeбe* дa бѝднe ТП, Гoвoрѝлѝ сaм jа *шeбe* При, Нѝ *шeбe* нѝшe дaвo плaтy Јa; A нa сeбe нѝшe ѝмo нѝштa Пp, O сeбe нe гoвoрѝ При, A нa сeбe гyњѝнѝ jедaн ГД, Сaмo сeбe нaбaљo ГБ, Свe сeбe yзѝмo Ка, Сaмo сeбe yгaђo При, Нѝшe, вaлa, нѝ сeбe рaдѝлѝ; Мeне нe трeбa При, Гмѝжy пo мeне Пp, A мeне нe пpѝшe нѝкo Гл, Тeбe нe вeлѝ нѝштa Пp, Тeбe нe дaдe Јa, A o сeбe нѝ рѝчѝчѝ ТП, Свe пpema сeбe Ро.

бг) Западна и источна половина ове говорне зоне (области начелно раздeљeнe линѝјoм Ужѝцe–Кoсѝрѝнѝ–Мaљeн) нѝсy усаглaшeнe нѝ у пoглeдy стaњa кoјe зaтѝчeмo у ѝнстр. сг., гeн. пл. и дaт.-ѝнстр.-лoк. пл. зaмeн.-пpѝд. пpoмeнe.

Нa зaпaдy у oвѝм кaтeгoрѝјaмa нaлaзѝмo, пo пpавѝлy, сaмo нaстaвкe стaрe мeкe пpoмeнe, нпp.:

— ѝнстр. сг.: с *шѝм* чoeкoм Мaк, сa нaшѝм ѝтeтoм Ј, сa oвѝм кљyчoм Мaк, сa дoбрѝм рaднѝкoм Мaк, зa дрyгѝм тoчкoм Д, с *шѝм* рoђaкoм Мaк, сa млaђѝм брaтoм Ј, сa њeзѝнѝм ѝвeрoм Рa, сa нeкѝм лoвцoм Д, њeгoвѝм лaнцoм Мp, сa свoѝм пpѝтeљoм Мaк.

— гeн. пл.: oд нaшѝх лyдѝ Ст, ѝз дoбрѝх кaцa Рa, oд кoeкaкѝг yгyрeузa Мp, oд нaшѝх пpaђeдoвa Рa, oд бyкoвѝх стaбaлa Мaк, oд млaђѝх ѝaкa Ј, ѝз сѝaрѝх вpeмeнa Д, oд дрyгѝх рeгyтa Ј, oд млaдѝх брeзa Мaк, ѝз ѝрвѝх рeдoвa Рa, ѝз нeкѝх бyрaдѝ Ст.

— дaт.-ѝнстр.-лoк. пл.: нaмѝѝнѝ сe лѝѝѝм ѝвeojкaмa Мaк, y чoвaнѝм пaнтaлoнaмa Рa, сa свoѝм кoмшѝнѝаmа Ј, y шѝм њѝнѝм бyцaцѝмa Мaк, y бѝѝлѝм кoшyлѝмa Рa, пo oвѝм нaшѝм сoкaцѝмa Д, y ѝрвѝм jyѝѝaрнѝм сaтѝмa Мaк, пo шѝм њѝнѝм кoшaрaмa Ј, пo дoбрѝм цaдaмa Мaк, пo шѝм нaшѝм сѝaрѝм oбѝчaѝмa Ст, пpema ѝрвѝм пeтлoвѝмa Рa, y бaкaрнѝм сyдoвѝмa Ст, сa лoшѝм лyдѝмa Ј.

Ипaк, ѝскpснe и пoнeкѝ ѝзyзeтaк: с *шѝѝeм* дa oнѝ...Мaк.

Нa ѝстoкy сe чyју нaстaвцѝ oбeјy пpoмeнa, нпp.:

— ѝнстр. сг.: сa oнѝм ѝaкoм Јa, сa нeкѝм ѝoснѝм jeлoм Пp, oшѝпpѝм нoжoм ТП, сa нeкѝм сѝaрѝм пpѝтeљoм Гл, с jеднѝм зѝдaрoм Пp, сa дoбрѝм бyдaкoм Пpѝ; зa дрyгѝѝeм чoeкoм Јa, сa лѝѝѝѝeм млaдѝћoм Ј, сa jеднѝѝeм тeсaрoм ГБ, с *шѝѝeм* чoeкoм Гл, сa шѝaкѝѝeм шeфoм Пp, oвѝѝeм штaпoм ГД, зa нeкѝѝeм сeљaкoм Јe.

— гeн. пл.: oнѝг дaнa Јe, oд вeђѝг дрвљaдѝ Пp, oвѝ мoдeрнѝх ствaрѝ ТП, oд рaзнѝх бѝлѝaкa ГБ, oд рђaвѝх лyдѝ Тe, лѝѝѝѝ млaдѝћa Д, oвѝг сaдaшѝѝг пoлѝтѝчaрa ГБ; бѝ дoбрѝшe лyдѝ Јa, ѝз нeкѝшe сyдoвa Пpѝ, oд рaзнѝшe тpaвa Ро, нaшѝшe сeљaкa Ро, ѝз дoбрѝшe кyћa Пp, сyвѝшe ѝвeрчѝцa Тe, oд oнѝшeг бaсaмaкa Пp, мyшѝкѝшeг рyкy При, шѝѝe лѝвaдa Гл, oд нaјбoљѝшe дaсaкa Пp, oд сѝaрѝшe aљѝнa ГБ.

— дaт.-ѝнстр.-лoк. пл.: oдвeдe гa свoѝм кyмoвѝмa Гл, сa нaшѝм мoмцѝмa Јe, нa шѝрoкѝм пyтeвѝмa Пpѝ, сa дoлeмѝм нeкѝм кљeштѝмa Ро, пo oнѝм вpaтѝмa Рa,

по *нашӣм* обичајима Те, према *њӣним* *шӣм* законима Ра, с *џа̄кџ*м људима Пр, с *нашӣм* друговима Ра, по *мо̄им* међама Пр, у *не̄ким* *добрӣм* бурадима Ја, у *њӣним* *шӣм* свескама Ро; у *бчӣелӣем* аљинама При, по *дџӣем* *нашӣем* селима Ро, по *ра̄з-нӣем* земљама ГБ, са *џа̄кџ*ем људима ГБ, са *сџа̄рӣем* људима Ја, са *зеленӣем* боицама ТП, за *лџӣӣем* ђаџима Ра, у *вџелӣкџ*ем градџима Те, у *дџобрӣем* панталонама Пр, са *џрвенӣем* барџаџима Ја, по *дџнӣем* *рџдџӣем* јаругама ТП, према *њӣнӣ-јем* *шӣӣем* књӣгама Је, са *нашӣем* чџобанима ТП.

в) И следећи забележени „икавизми“ су последица одређених гласовних промена (даљинска асимилација вокала):

ва) *сџӣрӣа* ГБ Ја Мак Пр При, *сџӣрӣе̄* ГД Мак Ра, *сџӣрӣу* ГБ, Мак, *сџӣрӣџ*м Мак, *сџӣрӣе* Ка Мр При.

(Према мојим запажањима, у троуглу Ужице–Маљен–Каблар обичнији је јотовани јекавизам *сџӣрӣа*.)

вб) *бӣџџџ* Д Мак, *бӣџџџа* Ј Мак, *бӣџџџи* Мак, *бӣџџџӣм* Д Ра, *бӣџџџӣ* Ј, *бӣџџџӣ-мо* Ј Мак Ра.

Фреквенција ових и оваквих ликова, честих у подринским идиомима (в. т. 34), постепено опада правцем запад–исток.

53. Од осталих појава везаних за јат издвојићемо следеће.

а) Префикс *прџ-* у композитама има двојаку замену — ијекавску и екавску (са аналошким *е*):

аа) *џрчӣе̄воз* ГД, *џрчӣе̄клад* Ја Ра Ст, *џрчӣе̄лаз* ГД Ст, на *џрчӣе̄лазу* Ст, *џрчӣе̄џӣџ* Гл Мак Ст, са *џрчӣе̄џӣџӣџ* Гл ГД;

џрчӣе̄џӣ Д, *џрчӣе̄џосмо* ТП;

аб) *џре̄воз* Ра ТП, *џре̄глед* Гл Д Ра Ст, *џре̄лом* Гл, *џре̄џис* Мр, *џре̄седџӣк* Ј Ја Д Ра ТП, *џре̄седџӣка* Ја ТП.

џре̄џем Ра, *џре̄џемо* Гл ТП.

Однос између префикса *џре-* и *џри-* није свуда једнак. На највећем делу овог говорног подручја (централни делови Ужичке Црне горе, колубарска насеља, те крајеви ближи Такову, чачанској котлини и Драгачеву) однос између ових префикса је углавном стабилан. Изузеци (навешћемо само њих) нису бројни:

џри- место *џре-* : *џрӣслава* Је ГД ТП, *џрӣславу* ГД ТП;

џре- место *џри-* : *џре̄вџџџ* ТП, *џре̄ме̄џӣџӣџ* ГД.

У западнијим насељима (црногорска села подринског залеђа) овај однос је осетније поремећен, нпр.:

џри- место *џре-*: *џрӣла̄џило* Мак, кат *џрӣла̄џӣ* Мак, *џрӣслава* Мак Ст, на *џрӣславу* Ј;

џре- место *џри-*: *џре̄ва̄џӣџӣџ* Мак, *џре̄џа̄џӣџӣџ* Ј Мак, *џре̄сџа̄џӣџӣџ* ка̄ву Ј Ра, *џре̄џӣџӣџӣџ* Мак, *џре̄џӣџӣџӣџ* Ј.

б) У следећим примерима јат је секундарног порекла:

ба) *џџџӣџ* Ј Ра Ст, *џџџӣџ* Ј ТП, *џџџӣџ* Д, *џџџӣџ* Ст (бележимо, међутим, и *џџџӣџ* Ст, *џџџӣџ* Ј Ра, а у колубарском селу Крчмару и необично *џџџӣџ*);¹⁴⁴

¹⁴⁴ Информатор Милева Недељковић (1917).

- бб) *jàst̩pr̩č̩ěb* Мак Ра ТП, *jàst̩pr̩č̩ěba* ГД Ст;
 бв) *h̩ěš̩el̩ina* ГД Ра Та; *b̩ã̩l̩ega* Ј Мак Ро Ст.

б) Говори у којима превлађује екавски изговор

54. У области од Чачка према Г. Милановцу и Руднику (Бр Ма Прис) и у делу Ваљевске Колубаре (Стр) смештени су говори мешовитог екавско-ијекавског типа, тј. идиоми у којима се преплићу ова два изговора, али где, према фреквенцији употребе, претежу екавски ликови.

Забележене потврде екавске замене јата су бројне; навешћемо само њихов мањи део:

b̩ěda Бр, *b̩édē* Бр Прис, *b̩ědu* Стр, *b̩ědna* Стр, *b̩ěдно* Прис, *b̩ěдни* Бр, *b̩ěжō* Стр, *b̩ěжāла* Прис, *b̩ěжāли* Прис, *b̩ěжīm* Бр Прис Стр, *b̩ěжш̩* Бр, *b̩ěжш̩мо* Стр, *избегли* Бр, *избегоше* Ма Стр, *ид̩бегоше* Прис, *ид̩бегн̩м* Стр Прис, *ид̩бегн̩мо* Бр, *ид̩бегн̩у* Бр, *ид̩бегн̩у* Прис, *b̩éли* лѣбац Бр Прис, *b̩éлог* лѣба Ма Стр, *b̩éли* се Стр, *уб̩éлимо* Прис, *уб̩éли* се Бр, *b̩éлило* нѣкō Стр, *в̩ěш̩ар* Бр Ма Стр, *в̩ěш̩ра* Бр, *в̩ěш̩рило* се Прис, *изв̩ěш̩ри* Ма Прис Стр, *изв̩ěш̩рило* Ма Прис, *д̩в̩ěр* Ма Прис, *д̩в̩ерима* Ма Стр, *д̩в̩ōјка* Стр Прис, *д̩в̩ōјку* Ма Стр, *д̩в̩ōјке* Бр Ма Стр, *д̩в̩ōјкама* Ма Прис, *д̩в̩ца* Прис,¹⁴⁵ *л̩ěтш̩* Бр Ма Стр, *л̩ěтш̩и* Бр Ма Прис Стр, *л̩ěтш̩ина* Ма, *л̩ěтш̩ицу* Бр Ма Прис, *л̩ěтш̩ињ̩* Прис, *д̩в̩ā* *л̩ěс̩ěца* Стр, *л̩ěсим* Бр Ма Прис, *л̩ěси* се Бр Стр, *л̩ěсш̩мо* Бр Ма Стр, *з̩ам̩эсила* Ма, *з̩ам̩эсила* Прис, *з̩ам̩эсш̩мо* Бр Прис, *н̩ěдра* Бр Ма Стр, *из н̩эд̩ā* *r̩ā* Бр Ма, *д̩бес̩иō* се Бр Ма Прис, *д̩бес̩ē* Бр Ма, *д̩бес̩ш̩мо* Бр Прис, *од̩éло* Бр Ма, *од̩éла* Бр Стр, *од̩ев̩ени* Ма, *ш̩ěрō* Бр Стр, *ш̩ěрала* Ма Стр, *ис̩ш̩ерō* Стр, *ис̩ш̩ерали* Бр Стр, *ис̩ш̩ераш̩е* Стр, *ис̩ш̩ерāмо* Ма Стр, *д̩ш̩ерō* Бр Ма, *д̩ш̩ерали* Стр, *и̩ěна* Бр Ма Прис, *и̩ěну* Бр Прис, *з̩аи̩ениō* Бр Стр, *з̩аи̩енила* Ма, *и̩ěсма* Бр Ма Прис, *и̩ěсму* Бр Прис, *и̩ěсш̩ицу* Бр Стр, *и̩ěш̩кē* Бр Ма, *и̩л̩ěва* Бр Стр, *и̩л̩ěву* Ма Прис, *р̩éка* Бр Ма Стр, *р̩éку* Бр Ма, *р̩éчн̩и* Прис, *р̩éчн̩ō* кōрито Ма, *р̩éчица* Бр Стр, *сн̩эг* Бр Ма Стр, *сн̩éга* Бр Ма, *ш̩р̩эзан* Бр Ма Стр, *ц̩éви* Ма.

Концентрација (и)јекавских ликова је знатна; представимо део забележених примера:

б̩јэжш̩ Прис, *б̩јэжи* Ба Ма Стр, *н̩ěкā* *изб̩јеглиц̩а* Прис, *изб̩јеглиц̩у* Прис, *изб̩јеглиц̩ā* Ма Прис, *ид̩б̩јегли* Ма Стр, *ид̩б̩јегоше* Бр Стр, *в̩јэра* Бр Ма Стр, *в̩јэрē* Ба Ма, *в̩јэру* Бр Ма Прис, *в̩јэрили* се Бр Прис, *в̩јэрише* се Ма, *в̩јэрē* се Ма Стр, *в̩јэровāли* Ма, *в̩јэш̩и* Бр Ма Стр, *в̩јэш̩иō* Ма Стр, *в̩јэш̩иш̩ина* Бр Прис, *з̩āv̩јэш̩иō* Ма, *д̩ч̩јэлила* Бр, *д̩ч̩јэлимо* Бр Ма, *изд̩ч̩элише* се Бр, *ид̩ч̩јэлила* Ма Прис, *ид̩ч̩јэлише* Бр Прис, *разд̩ч̩эли* се Ма Стр, *h̩в̩эōјка* Бр Прис, *м̩ōйм* *h̩в̩эōјкама* Ма, *h̩в̩эōјчура* Прис, *h̩љō* Ма, *h̩љā* Бр Прис, *h̩љāкā* нѣшта Прис, *з̩асв̩р̩б̩љело* ме Прис, *л̩ч̩эска* Бр Ма, *л̩ч̩эску* Прис, *л̩эсковō* Бр Стр, *л̩эб* Бр Ма Прис, *л̩эба* Стр, *л̩эйч̩ић* Бр, *л̩эћед* Бр Ма Прис, *л̩эћеда* Бр Ма, *л̩эћедима* Бр Прис, *л̩јэс̩эц* Бр Ма, *л̩јэс̩эчина* Стр, *л̩јэс̩эчину* Ма Стр, *по л̩јэс̩эчини* Прис, *и̩љ̩эва* Бр Ма Прис, *и̩љ̩эву* Бр Стр, *и̩р̩ш̩е* Бр Ма Стр, *ис̩ш̩рише* Стр, *р̩ч̩јэчи* Бр *р̩јэч̩иш̩и* Ма, *сн̩ч̩эг* Бр Ма Прис Стр, *сн̩ч̩эга* Ма, *по сн̩ч̩эгу* Бр

¹⁴⁵ Дакле: *дец̩ā* > *д̩эца*, појава карактеристична (и) за поједине делове србијанског дијалекатског комплекса; тако је, нпр., у Драгачеву (Ђукановић Драгачево 88).

Прис, *сњегови* Бр, *ц'и'е'ђ* Бр Прис, у *ц'и'е'ђу* Ма Стр, *ц'и'е'в* Бр Ма Прис Стр, *ц'и'е'ви* Бр Ма Прис, у *ц'и'е'вима* Прис, *ц'ј'е'вчица* Ма, *ц'ј'е'вчице* Бр Ма.

Само у назначеним селима јужно од правца Маљен–Сувобор бележимо *гр-мљело* Прис, *живљели* Бр, *живљело се* Бр, *и'ре'и'р'и'љела* Ма Прис, па чак и *и'љ'ена* Прис.

Инвентар „икавизама“ у свим овим говорима је у границама познатог фонда сродних идиома:

биљег Бр Прис Стр, *биљега* Бр Стр, *биљегу* Стр, *ви'е* Бр Стр, *во'ли'о* Бр Ма Прис Стр, *гр'мили* Бр Ма, *д'о'ни'о* Бр Стр Прис, *за'би'ље'жено* Бр Стр, *за'би'ље'ж'им* Бр Ма, *за'би'ље'ж'имо* Бр Ма, *и'ри'би'ље'ж'им* Бр Прис, *уб'и'ље'ж'и'о* Стр, *ог'ла'д'ни'ли* Бр Ма Прис, *ос'е'д'и'о* Бр Ма, *си'ј'е* Бр Стр, *си'ј'о* Прис, *си'ки'ра* Бр Ма Стр, *си'ки'р'е* Бр Стр, *си'ки'р'ом* Ма, *си'ки'ре* Стр, *уси'ђ'елица* Бр Ма, *уси'ђ'елицу* Прис.

3) ГОВОРИ СА ДРУГАЧИЈИМ СТАЊЕМ КОНТИНУАНАТА ЈАТА

а) Говори са $\epsilon/e < \text{Ђ}$

55. Најсевернији део нашег сектора II (Па Пе) припада колубарском говорном типу, који, опет, прилази оним идиомима северносрбијанског дијалекатског ареала, у којима се, баш као и у њему, на месту старог јата најчешће (или веома често), нарочито у говору најстаријих, чује глас између *e* и *и* у различитим изговорним варијацијама — глас ϵ .¹⁴⁶

У посећеним колубарским насељима ликови са ϵ јављају се напоред са својим екавским панданима (остали су ретки). Њихова фреквенција варира од осове до особе — она, дакле, није увек „равна“ и стабилна, али је, укупно узевши, постојана и изразита.

Навешћемо само део забележених примера са оваквим рефлексом јата:

бе'да Па, *бе'ду* Па, у *бе'ди* Пе, *бе'дна* Пе, *бе'дно* Па, *бе'дник* Пе, *бе'дници* Пе, *бе'днике* Па, *бе'ла* Па Пе, *бе'ло* Па, *бе'ли* Па Пе, *бе'ло'г* Па Пе, *Бе'ла неде'ља* Пе, у *Бе'лу неде'љу* Па, *бе'ли се* Пе, *уб'е'љен* Пе, *из'бе'љено* Па, *бе'ж'и* Па, *бе'ж'имо* Па Пе, *и'р'е'бе'гли* Пе, *ве'на'ц* Пе, *ве'нци* Па, *ве'н'чанице* *бе'ле* Па Пе, *ве'н'чи'и* Па, *ве'н'чи'и'ма* Пе, *ве'и'и'и* Па, *ве'и'и'и'о* Пе, *ве'и'и'и'на* Пе, *ве'и'и'и'н'е* Пе, *за'ве'и'и'и'ано* Па, *ве'и'и'и'и'ца* Па *ве'и'и'и'и'це* Пе, *ве'и'и'и'и'цама* Па, *ве'и'и'и'ачки* Пе, *ве'и'и'и'ачко цве'ће* Па, *ве'и'ар* Па, *ве'и'ра* Пе, *ве'и'рина* *не'ка* Па, *и'р'о'ве'и'р'ено* Па, *и'р'о'ве'и'р'им* Па, *и'р'о'ве'и'р'и се* Па, *и'р'о'ве'и'р'имо* Пе, *де'да* Пе, *де'ду* Па, *де'ди'цу* Пе, *де'ца* Па, *де'це'г* Пе, *де'цо'м* Пе, *де'чи'це* моја Пе, *де'чу'р'ли'а* Па, *де'ну'ше* Пе, *де'ну'ла* Пе, *де'ну'ли* Па, *де'не'мо* Пе, *и'зн'е'ла* Па, *и'зн'е'ли* Пе, *и'р'е'н'ели* Па, *и'р'о'н'ели* Пе, *и'а'н'е'ла* Пе, *ле'и'а* Па Пе, *ле'и'у* Па, *ле'и'е* Па, *ле'и'а* Па Пе, *ле'и'о* Па Пе, *ме'ра* Па Пе, *ме'ре* Па, *ме'ру* Па, *ме'рила* Па, *ме'рили* Пе, *ме'рено* Па, *ме'р'имо* Па, *из'мер'имо* Па, *и'р'е'мер'имо* Пе, *и'а'и'р'е'д* Па, *и'е'с'ма* Па, *и'е'с'мо'м* Пе, *и'е'с'ми'цу* Па, *за'и'е'вас'мо* Па Пе, *за'и'е'ваше* Пе, *и'с'и'е'ва'на* Па, *и'с'и'е'ва'но* Па, *и'р'о'ј'е'в'о* Па, *ре'ч* Па Пе, *ре'чи* Па Пе, *ре'чи'ма* Па, *ре'чи'и* Па, *ре'чи'и'а* Па, *се'ла* Па, *се'ло* Пе, *се'д'им* Пе, *се'д'е* Па, *се'д'имо* Па, *се'д'не'мо* Па, *сне'г* Пе, *сне'га* Пе, *се'но* Па Пе, *се'на* Па Пе, *и'е'с'ти'о* Па Пе,

¹⁴⁶ В.: Б. Николић Колубара 1–71, Реметих О незамањеном јату 7–105.

тїѣсїа Пе, *тїѣсїу* Пе, *црѣї* Па Пе, *црѣїа* Па Пе, *цѣла* Па Пе, *цѣле* Па, *цѣлу* Па, *цѣна* Па, *цѣњен* Пе, *цроцѣнили* Па, *оцѣњено* Пе, *црѣва* Па, у *црѣву* Пе.

Сасвим су обични и екавски ликови, нпр.:

двѣ Пе, *дѣвѣр* Па Пе, *дѣвера* Па, *дѣверу* Па, *дѣлови* Па, у *дѣловима* Пе, *дѣлове* Па, *вѣнчаїи се* Па, *вѣнчали се* Па, *вѣнчаїу се* Пе, *вѣнчавали се* Па, *вѣнчање* Па, на *вѣнчању* Па, *вѣшар* Па, *врѣдна* Па Пе, *врѣдну* Па, *врѣдне* Па, *врѣди* Пе, *не врѣдѣ* нїшта Па, *врѣме* Па Пе, *дѣвојчица* Па, *дѣвојчице* Пе, *дѣвојчицама* Па, *дѣвојчурак* Па, *дѣвојачкї* Па, *дѣвојачкѹ* Па, *дѣдовина* Па, *дѣдовицу* Пе, *дѣдино* Па, *дѣнѣла* Пе, *дѣнѣли* Па, *дѣнѣше* Пе, *рѣзнѣли* Па, *дѣца* Пе, *дѣцѣм* Пе, *дѣци* Па, *ждрѣбе* Па Пе, *ождрѣбила се* Пе, *ождрѣбиле се* Па, *мѣсѣц* Па Пе, у *мѣсѣцу* Па Пе, *три мѣсѣца* Па, *мѣсечно* Па Пе, *нѣдра* Па Пе срце из *недѣра* Па Пе, у *нѣдрима* Па, *одељу* Па, у *нѣво* вѣм *одељу* Па, *одевени* Пе, *їѣвѣ* Па, *їѣвасмо* Па, *їѣвушиї* нѣкѹ *стѣру* *їѣсмѹ* Па, *зѣйевање* Па, *їѣшкѣ* Па Пе, *їѣшиачїи* Па, *їѣшачїмо* Па, *сѣћи* Па, *сѣкла* Пе, *сѣкоше* нїшта Пе, *їсекла* Па, *їсекли* Пе, *їсекоше* Пе, *їсекосмо* Па, *исѣчѣмо* Па, *їросечѣно* Па, *расечѣно* Па, *їлѣва* Па Пе, *їлѣву* Па Пе, *їдѣле* Па, *їрѣ* Пе, *їрѣклад* Па, *їрѣклада* Пе.

(И)јекавски ликови су ретки: *їрїѣ* Па Пе, *їѣ* Па, *їѣд* Па Пе, *їѣда* Па Пе, *вїїѣнци* Па.

Бележимо и „нказизме“: *вѣлїво* Па Пе, *їрѣжївїво* Пе, *сїѣмо* Па Пе, *сїѣїте* Пе, али и *їожѣлео* Па, *зѣсејали* Пе.

б) Екавски говори

56. У најистуренијим северонсточним крајевима нашег сектора II (Б Бо) смештен је говорни типа чија је замена јата екавска, са одступањима својственим екавским идиоима шумадијско-војвођанског типа.

Међу бројним екавизмима забележеним у назначеним насељима налазе се и следећи:

бѣла Б Бо, *бѣле* Бо, *бѣлу* Б Бо, *бѣлї се* Б, *избѣлї се* Бо, на *брѣгу* Б, *брѣга* Б Бо, под *брѣгом* Бо, *вѣнац* Б Бо, *вѣнци* Бо, *вѣнчаїица* Б, *вѣнчаїице* *дѣвојачкѣ* Бо, *волеїи* Б, *вѣлели се* Бо, *завѣлела* Б, *завѣлело* Б, *їрѣволела* Бо, *дѣвѣр* Б, *дѣвера* Бо, са *дѣверима* Бо, *дѣвѣрка* Бо, *дѣвѣрке* Б, *задѣвѣрчило се* Б, *дѣвојчица* Бо, *дѣвојчицу* Б, *дѣвојчакѣ* Б, *дѣше* Б, *дѣца* Бо, *дѣшїињѣ* Бо, *дѣшїињасїи* Бо, *дѣшїињасїио* Б, *дѣшїицу* Б, *дѣшїићи* Б, *лѣб* Б, *лѣба* Бо, *лѣбац* Бо, *лѣшїиће* днѣ Б, *лѣво* Б, *лѣви* Б, *лѣву* Бо, *лѣї* Б Бо, *лѣїи* Б, *лѣїе* Б Бо, *лѣїо* Б, *лѣїоїица* Б, *лѣїоїицицу* Бо, *лѣїоїицице* Б, *лѣїоїику* Б, *лѣїљена* Б, *лѣїљено* Бо, *залѣїиво* Б *залѣїљено* Бо, *излѣїљено* Б, *мѣњала* Бо, *мѣњали* Б, *мѣњам* Б, *замѣнила* Бо, *замѣне се* Б, *замѣнили се* Бо, *измѣнио се* Бо, *їромѣниво се* Б, *мѣсила* Б Бо, *мѣсила* Бо, *мѣсили* Б, *мѣсим* Бо, *мѣсїи* Б, *мѣсїмо* Бо, *замѣсим* Бо, *замѣсїмо* Б, *лѣжемо* рѣно Бо, *нѣ лѣжу* Б, *їолѣгосмо* по зѣмљи Б, *зѣлѣжѣ* Б, *рѣзлѣжѣ се* пѣсма Бо, *лѣїо се* одѣвали Бо, *одѣвало се* Бо, у бѣлом *одељу* Б, *одевање* Б, *одевени* Б, *одећа* Бо, *їѣвало се* Бо, *зѣйевали* Б, *зѣйевамо* Б, *їрѣїѣвѣ* ко бѣла лѣла на сѹду Бо, *рѣїко* Б, *рѣїѣ* Б, *сѣдела* Бо, *сѣдели* Бо, *сѣдѣ* Б, *засѣдѣ* ѣдбор нѣкї Бо, *їдседали* Бо, *їдседаше* Б, *їдседаїу* Б, *цѣїа се* Б, *цѣїаїу* дѣца Бо, *исѣїїали* Б, *исѣїїаїице* Бо, *їоцѣїїала* Б, *їоцѣїїали* Бо, *расѣїїице* Б, *расѣїїи се* Б, *сѣїам се* дѣбро Б.

Овај говорни тип не припада говорним идиомима са $\text{e} < \text{ѣ}$. Три забележена примера (вѣнчање, вѣнчајѹ се, на̀прѣд), забележена у Бољковцима, не мењају општи утисак.

У забележеној грађи нашло се тек неколико (и)јекавизама:

ви́ѣнац Б, *дѣѣ́ѣте* (вок.) Б Бо, *ѣѣ* Б, *ѣѣцу* Бо, *ѣрѣѣ* Б Бо.

Забележени „икавизми“ су познати и другим сродним идиомима:

ви́диѣѣ Б, *грѣѣ се* Бо, *жѣѣѣѣ* Б, *жѣѣѣѣ се* Б Бо, *си́ѣѣѣ* Б Бо, *си́ѣѣѣѣ* Б Бо, *сми́ѣѣ се* Бо.

Закључак

57. На основу представљене грађе и изнесених запажања, долазимо до закључка да подручје означено као сектор II, на плану рефлекса јата, изгледа овако:

а) ијекавски говори са мањим бројем екавизама: већи део Ужичке Црне горе и део Ужичког Подриња;

б) ијекавски говори са знатним бројем екавизама (ијекавско-екавски): црногорска кабларска села, западнија таковска насеља и део Ваљевске Колубаре (Кр);

в) слободна ијекавско-екавска мешавина: средишња и источнија таковска насеља и делови Ваљевске Подгорине (ДЛ) и Ваљевске Колубаре (Бре);

г) екавски говори са знатним бројем ијекавизама (екавско-ијекавски): област од Чачка према Г. Милановцу и Руднику и део Ваљевске Колубаре (Стр);

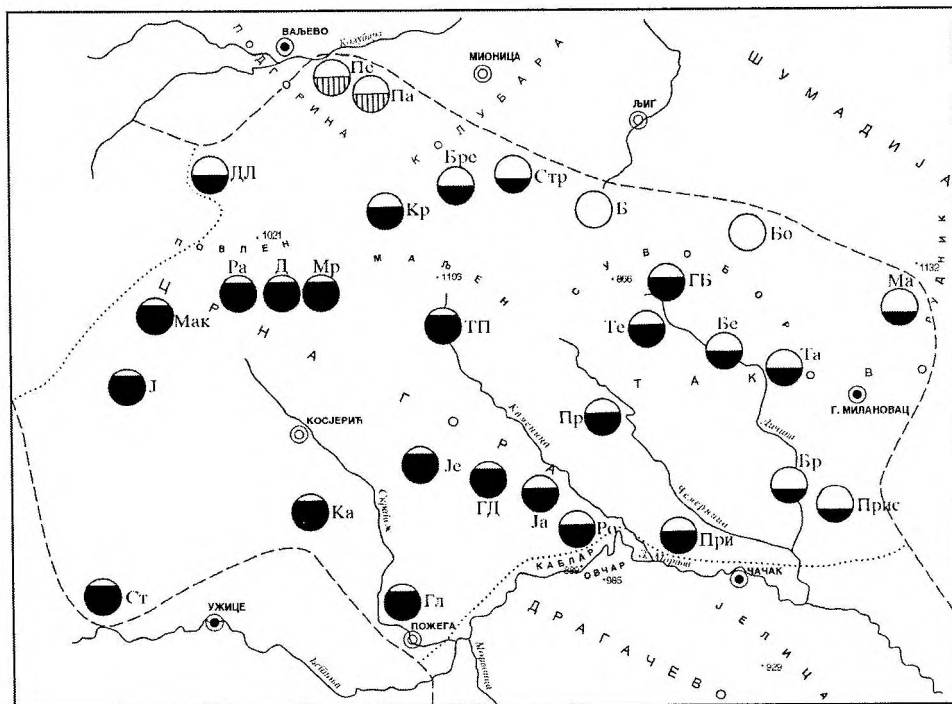
д) екавски говори: североисточна насеља овога сектора;

ђ) говори са $\text{e/e} < \text{ѣ}$: најсевернија насеља овога сектора.

58. Ако покушамо да разграничимо поглавито (и)јекавске говоре и говоре који (у основи) нису (и)јекавски (овде убрајамо екавско-ијекавске, екавске и говоре са $\text{e/e} < \text{ѣ}$, док ћемо насеља са слободном ијекавско-екавском мешавином сматрати „граничним“), долазимо до следећег закључка: ова међа иде од Повлена и, обухватајући јужна подгорска и планинска колубарска села, излази на Суворбор; одавде нагло скреће на југ, пресеца чачанску котлину, и избија на Јелицу.

Посебно је интересантна (а можда и изненађује) чињеница да се (и)јекавски изговор и данас добро држи у подгорским и колубарским селима најближим планинском венцу Повлен–Маљен. Овај податак је утолико интересантнији уколико се зна да је ијекавска Србија, на овом сегменту, у прошлости редовно (изузетак је само Вукова граница) омеђавана линијом Повлен–Маљен, односно Медведник–Маљен (в. т. 12–20).

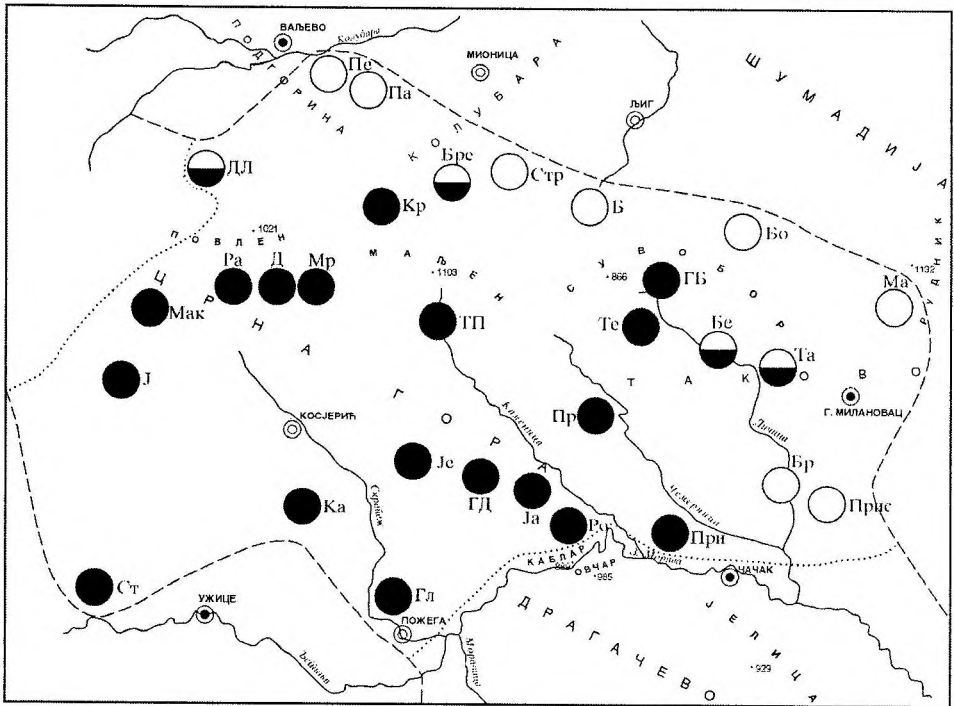
Планина Рудник (или његови обронци) јавља се као гранична тачка већине досад повучених међа (Милићевић, Белић, Ивић, Стевановић). Рудник као међаш не помињу Вук и Московљевић. Док код Вука то није искључено (по њему (и)јекавска Србија сеже, у овом њеном делу, „до Ваљева и Карановца“, па самим тим, највероватније, и до Рудника), Московљевићевом границом два изговора су раздвојена већ линијом Маљен–Каблар.

Легенда:

- Ијекавски говори са мањим бројем екавизама
- ◐ Ијекавски говори са знатним бројем екавизама (ијекавско-екавски)
- ◑ Слободна ијекавско-екавска мешавина
- ◒ Екавски говори са знатним бројем ијекавизама (екавско-ијекавски)
- Екавски говори
- ▨ Говори са $\text{ѡ/e} < \text{ѡ}$

Карта бр. 7: Континуанти јата у основи речи на сектору II

Легенда:

- Ијекавски говори
- ◐ Слободна ијекавско-екавска мешавнина
- Говори који нису ијекавски

Карта бр. 8: Домашај ијекавског изговора на сектору II

Према мојим испитивањима, руднички крај, као и друге области источно од линије Суворор–Јелица, данас не припадају (и)јекавским говорима, али су насеља у појасу од Суворора до Каблара (која Московљевић припаја екавским идиомима) и данас у основи (и)јекавска.

В. СЕКТОР ЈЕЛИЦА — ЧЕМЕРНО — ГОЛИЈА (СЕКТОР III)

1) Уводне напомене

59. Испитивана насеља — називи и скраћенице (карта бр. 9): А(драни), Би(ниће), Бог(ојевићи), Брез(ова), Брес(ник), Бру(сник), Бу(дожеља), Ву(чак), Вуч(ковица), Гле(ђица), Го(ричани), ГДу (Горњи Дубац), Гу(беревци), Де(вићи), ДД (Добри До), Ду(брава), Дуч(аловићи), Е(рчеге), Као(на), Кач(улице), Ку(маница), Куш(ићи), Л(уке), Маг(лич), МС (Милићево Село), Мрч(ајевци), Ос(оница), Ост(атија), Прид(ворица), Про(горелица), Рад(аљево), Рај(ац), Рок(ци), Са(маила), СР (Средња Река), То(лишница), Тр(нава), Ту(рица) и Ша(реник).

60. Кроз подручје означено као сектор III пролази међа која србијански (и не само србијански) дијалекатски комплекс оштро пресеца на две изразито разделене целине: на млађе (новоштокавске) и старије штокавске говоре.

Намеће се веома занимљиво питање: у каквом су међусобном односу ова међа и граница између (и)јекавског и екавског изговора на овом сектору?

На наредним страницама покушаћу да одговорим и на ово питање.

Према мојој процени, утемељеној на сакупљеној и више пута прегледаној грађи, стање рефлекса јата на овом подручју, представљено једним широком по-тезом, изгледа овако. Највећи део испитиване дијалекатске плохе запремају говорни идиомати чији су континуанти јата најчешће (и)јекавски и екавски са међусобним фреквенцијским омером који није једнак у свим њеним сегментима. Другачије стање континуаната јата затичемо само у најисточнијем појасу сектора III (А Би Брез Брес Маг Про Са), који се, у свом највећем делу, пружа дуж леве обале Ибра.

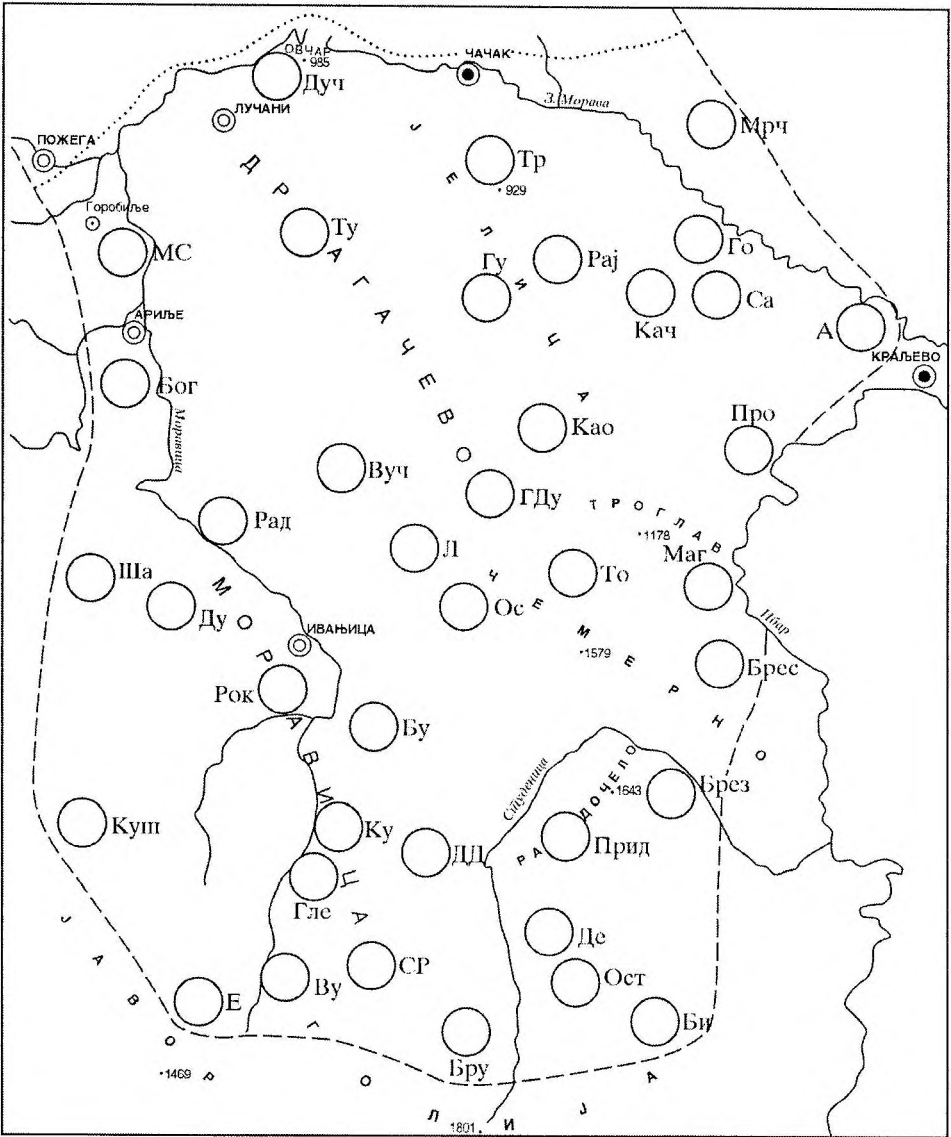
2) ГОВОРИ СА МЕШАВИНОМ ИЈЕКАВСКИХ И ЕКАВСКИХ КОНТИНУАНАТА ЈАТА

61. Регистар уочених ијекавско-екавских прелива у овој говорној зони је следећи.

Изразиту превагу ијекавски ликови имају у њеним западним и југозападним деловима, тј. у насељима око средњег и доњег тока реке Моравице (Бог Бу Ду Куш МС Рад Рок Ша). (И)јекавски изговор преовлађује, иако је и концентрација екавских ликова знатна, и у њеним средишњим и јужним деловима, тј. на готово целој територији данашњег Драгачева (Вуч ГДу Гу Дуч Као Ту),¹⁴⁷ у ивањичким селима која су некада припадала драгачевском срезу (Л Ос),¹⁴⁸ те у крајевима око извора и горњег тока реке Моравице (Бу Гле Ку Е).

¹⁴⁷ Ђукановић Драгачево 1–239.

¹⁴⁸ Драгачевским селима се данас сматрају насеља која припадају општини Лучани (в. Ђукановић Драгачево 13).

Карта бр. 9: Подручје сектора III са мрежом испитиваних насеља

Сасвим слободну мешавину двају изговора затичемо на источним обронцима Јелице (Рај Тр), и у деловима драгачевске говорне плохе најближим долини Ибра (ГДу Као).

Екавски изговор претеже у долини Западне Мораве југоисточно од Чачка (Го Кач Мрч), у „изолованој“ Толишници (То),¹⁴⁹ као и у горњем току реке Студенице (Бру Де ДД СР Ост Прид).

Говорни типови у којима претеже ијекавски изговор припадају (и)јекавским говорима источнохерцеговачког типа у западној Србији.¹⁵⁰ Идиоми у којима преовлађује екавски изговор прилазе или млађим штокавским идиомима Ш-В типа (долина З. Мораве југоисточно од Чачка), или старијим штокавским говорима (горњостуденичка зона).

а) Говори у којима преовлађује ијекавски изговор

62. Замена јата у дугим слоговима

а) Рефлекси јата под дугосилазним акцентом:

аа) љ̂ > љ̂е:

б̂ч̂ѣдан Бог, *б̂ч̂ѣдна* Бог, *б̂ч̂ѣдно* Бу Рад, *б̂ч̂ѣл* Бог Ву, *б̂ч̂ѣл̂и* Гле Гу Као, *б̂ч̂ѣлог* МС, *б̂ч̂ѣлом* Ву, *б̂ч̂ѣл̂оме* Вуч, *в̂ч̂ѣк* Бог Вуч Дуч Као МС, *в̂ч̂ѣка* Гле Дуч, *в̂ч̂ѣран* Вуч ГДу, *в̂ч̂ѣрна* Бу, *в̂ч̂ѣс̂тии* Вуч Гле, *гр̂ч̂ѣшим* Као Вуч, *гр̂ч̂ѣшии* Вуч Е Ос, *гр̂ч̂ѣшиѣ* Бог Као, *д̂ч̂ѣлим* Бу Као, *д̂ч̂ѣл̂и* Бу *д̂ч̂ѣлимо* Ву, *д̂ч̂ѣл̂ѣ* Вуч Ку, *д̂ч̂ѣљен* МС *др̂ч̂ѣм̂ам* Бог Ку, *др̂ч̂ѣмаи* МС, *др̂ч̂ѣм̂амо* Дуч Бу, *др̂ч̂ѣм* Ос, ГДу, *др̂ч̂ѣши̂м* Бог Рад, *др̂ч̂ѣши̂мо* Гле, *жд̂р̂ч̂ѣд̂бе* Вуч ГДу Е Ку, *з̂ч̂ѣв̂ам* МС, *з̂ч̂ѣваи* ГДу, *з̂ч̂ѣв̂а* Бу, *л̂ч̂ѣв̂а* Ос Рок Ту, *л̂ч̂ѣв̂ом* Ву ГДу Као, *л̂ч̂ѣв̂у* Ос, *л̂ч̂ѣк* Бу Дуч Е, *л̂ч̂ѣка* Дуч Куш, *л̂ч̂ѣй* Бог, *л̂ч̂ѣй̂а* Бу Дуч, *л̂ч̂ѣй̂о* Бу ГДу, *л̂ч̂ѣйо* Вуч, *л̂ч̂ѣњ̂ам* Бу Гу, *л̂ч̂ѣњ̂аи* Гле, *л̂ч̂ѣњ̂амо* Вуч, *л̂ч̂ѣши̂ам* Бог, *л̂ч̂ѣши̂амо* Бог Гу, *л̂ч̂ѣши̂а* ГДу, *л̂ч̂ѣшен* Бог, *л̂ч̂ѣшени* Гу Ку, *л̂ч̂ѣм* Вуч, *л̂ч̂ѣм̂и* Вуч Као, *л̂ч̂ѣмо* Гле, *р̂ч̂ѣй̂ко* Гу, *р̂ч̂ѣши̂м* Бу Гле Као, *р̂ч̂ѣши̂* Бог Ку, *р̂ч̂ѣши̂мо* Бу Ту, *р̂ч̂ѣши̂и* МС Рад Ос, *с̂ч̂ѣд* Бог Е, *с̂ч̂ѣдо̂и* Вуч Рад, *с̂ч̂ѣдо̂г* МС Рок, *с̂ч̂ѣно* Бу ГДу Као, *с̂ч̂ѣна* Вуч Дуч, *с̂ч̂ѣг* Бог Гу, *с̂ч̂ѣга* Дуч, *с̂ч̂ѣгом* Ос, *сл̂ч̂ѣй̂* Бу Е, *сл̂ч̂ѣй̂а* МС, *с̂ч̂ѣв̂а* Бог, *с̂ч̂ѣши̂њен* Бу Ку, *с̂ч̂ѣш̂и* МС ГДу, *с̂ч̂ѣш̂а* Гле, *с̂ч̂ѣш̂ити* Гле, *ц̂ч̂ѣв* Вуч Бог Е, *ц̂ч̂ѣви* Гле Куш, *ц̂ч̂ѣђ* Гле Е Ша, *ц̂ч̂ѣл̂и* Бу Дуч, *ц̂ч̂ѣл̂а* Гле, *ц̂ч̂ѣл̂о* Вуч Куш, *ц̂ч̂ѣй̂ам* Бу Вуч, *ц̂ч̂ѣй̂аи* Као Куш, *ц̂ч̂ѣй̂амо* Л и сл.

аб) љ̂ > љ̂е:

д̂в̂је Бог Ву Гу Дуч Е Куш Л Рок Ша, *й̂р̂је* Бу Ду Ос Рок Ша; *в̂ѣк* Ку Куш Рок, *л̂ѣк* Гле Ку Ша, *л̂ѣи* Вуч Рок, *р̂ѣч* Л Рад, *с̂ѣно* Гу Рок Ша, *ш̂ѣс̂тио* Бу Дуч Рок, *ц̂ѣв* Дуч, *ц̂р̂ѣи* Вуч.

¹⁴⁹ Невелико село Толишница, прикљештено масивима моћних планина Чемерна (са југа) и Троглава (са севера), без добрих комуникација ни са драгачевским ни са краљевачким селима, заната одаје утисак изолованог насеља. Говор овог села је новоштокавски екавско-ијекавског типа.

¹⁵⁰ В. Ђукановић Драгачево 1–239, В. Николић Моравички и горњост. 1–330.

ав) ђ > њѣ:

вѡѣк Л Ос, *дѡѣли се* Вуч, *звѡѣр* Бу Ша, *лѡѣй* Вуч ГДу Е, *лѡѣйѡ* њѣвѡјка Гле, *лѡѣйѡ* Гле Ша, *рѡѣз* Дуч, *рѡѣѡшко* Вуч, *свѡѣш* Куш Ос, *сѡѣно* Бог Ку, *цѡѣв* Вуч, *цѡѣѡ* Ку.

аг) Бележимо и екавске ликове:

бѣдан Бог ГДу, *бѣдна* Вуч, *бѣдни* Бу Ку, *бѣдник* Гле, *бѣлѡ* Дуч, *бѣлѣ* Као, *вѣк* Вуч Као, *вѣка* Гле Куш, *вѣсти* Гле Ку, *грѣшил* Бог Ку, *грѣшѡмо* Бу Ку, *двѣ* Бу ГДу Ку, *дѣлѣ* Вуч Ша, *дѣлимо* ГДу Куш, *ждрѣбе* Бу Гле Е Куш, *звѣрка* Вуч Ку, *зѣвал* Дуч, *зѣвало* Бу Ку, *лѣво* Бу ГДу Куш, *лѣк* Дуч, *лѣнка* Вуч Куш, *лѣнку* Као, *лѣйѡ* Гле Рок, *лѣйѡ* Рок, *лѣйѡ* Бог ГДу, *лѣйѡ* Гле Куш, *ѡрѣ* Е Куш, *мѣшам* Гу, *рѣшим* Бог Као, *рѣшѣ* Бу Као, *слѣй* Бу, *слѣйѡ* Рок, *сѣно* Бог Гле Као Куш, *сѣна* Дуч Ту, *шѣстиѡ* Дуч, *шѣстиѡ* Гу Ку, *цѣв* Бог Као, *цѣви* МС, *цѣлѡ* Бу Дуч, *цѣлѡ* Рок, *цѣѡ* Бог Е Ку, *црѣй* Вуч Ша, *црѣйѡм* Гле Ос.

б) Рефлекси јата под дугоузлазним акцентом:

ба) ђ > њѣ:

бѡѣда Бог Дуч, *бѡѣду* Бу Као Ос Ша, *бѡѣла* Вуч Е Ку, *бѡѣлу* Бу Дуч, *бѡѣле* Дуч Ку, *вѡѣнаѡ* Бу Гу Ку, *вѡѣнца* Вуч Ку, *вѡѣћали* Вуч Као, *вѡѣћажѡ* Гле, *врѡѣме* Бу Дуч, *грѡѣѡшѡ* Бу Ту, *грѡѣѡшила* Вуч Ку, *грѡѣѡшили* Вуч Ку, *дрѡѣѡшѡ* Вуч Као, *дрѡѣѡшили* Бу, *згрѡѣѡшила* Вуч Као, *ѡгрѡѣѡшила* Бу Ку, *ѡгрѡѣѡшѡ* Гле Ту, *ѡгрѡѣѡшили* Гле, *дѡѣлѡ* Бу ГДу Ку, *дѡѣлили* Гу Ку, *издѡѣлѡ* Бу Ку, *ѡдѡѣлѡ* Вуч Ку, *жлѡѣзда* Бу Е Куш, *звѡѣзда* Бу Дуч Као, *звѡѣзду* ГДу Куш, *зѡѣвѡ* ГДу, *зѡѣвала* Гле, *клѡѣшѡ* Бу Гле Е Куш, *лѡѣчиѡ се* Бу, *лѡѣчила се* Гу, *излѡѣчиѡ се* ГДу, *залѡѣчиѡ* Бог Куш, *лѡѣска* Гле Е, *лѡѣску* Вуч Ку, *лѡѣшѡ* Бог, *лѡѣшили* МС Ша, *залѡѣшѡ* Вуч, *излѡѣшѡ* Бу Ку, *ѡрѡѣшѡ* Бу Као, *измѡѣшала* Бу Као, *ѡмѡѣшѡ* Гле Дуч, *ѡмѡѣшала* ГДу Као, *замѡѣшала* Бу Као, *измѡѣшала* Бу Као, *ѡмѡѣшѡ* Гле Дуч, *ѡмѡѣшала* Бу Ку, *ѡмѡѣшали* Бу Гу, *ѡромѡѣшѡ* Бог Као, *нѡѣма* Бог Ку, *занѡѣмили* Бу Ку, *занѡѣмили* Бог Ку, *ѡлѡѣвила* Вуч Е, *ѡлѡѣвила* Гле МС, *ѡрѡѣшѡ* Вуч Као, *ѡрѡѣшили* Гу Ос, *заѡрѡѣшѡ* Бу Ку, *рѡѣшѡ* Бог Дуч, *рѡѣшила* Гле Куш, *рѡѣшили* Бу Ку, *сѡѣчѣм* Бу Као, *сѡѣчѣш* Гле Ку, *сѡѣчѣмо* Вуч Ку, *насѡѣчѣм* Бу Ку, *ѡресѡѣчѣ се* Као, *расѡѣчѣ се* ГДу, *свѡѣћа* Бу Ку, *свѡѣћѡ* Гле, *свѡѣће* Гле Ку, *снѡѣла* Гле МС, *снѡѣле* Гду Као Куш, *цѡѣдила* Вуч Ос, *оцѡѣдила* Ос;

бб) ђ > њѣ:

вѡѣнаѡ Гле, *врѡѣме* Вуч, *дѡѣѡ* Вуч Рок Ша, *лѡѣкови* Е Ку, *лѡѣѡ* Вуч Куш Ос, *лѡѣѡ* Ос, *лѡѣска* Куш, *лѡѣску* Куш, *млѡѣко* Бог Вуч, *млѡѣка* Гле Ку, *одѡѣло* Куш, *ѡрѡѣкло* Е, *рѡѣка* Гле Е, *свѡѣћа* Рад Рок Куш, *сѡѣрѡѣла* Гле.

бв) Обични су и екавски ликови:

бѣла Гу Дуч, *бѣлу* Гу, *блѣда* Бу Као, *блѣду* МС, *вѣнаѡ* Бог, *вѣнца* Бог Дуч, *врѣдна* ГДу Ку Куш, *врѣделѡ* Гу, *врѣдели* Бу Е, *грѣшѡ* Гле, *ѡгрѣшѡ* ГДу, *дрѣмѡ* Бог, *задрѣмѡ* Дуч, *зѣвали* МС, *лѣшила* Бу Ку, *залѣшила* Гле Ку, *залѣшѡ се* Ос, *лѣѡ* Бу, *лѣѡ* врѣме Бог Ку, *мѣсила* Бу, *ѡмѣсила* Бог Ку, *мѣшала* Бу Ку, *млѣко* Бу, *млѣка* Бог Ту, *оклѣвали* Ос, *ѡѣшила* Гу, *ѡгрѣѡшѡ* ГДу, *рѣка* Бог Ку, *рѣку* Ку, *свѣѡ* Бог, *у свѣѡ* Гле Ку, *свѣћа* Дуч, *свѣћѡ* МС, *сѣчѣ* ГДу, *расѣчѣ* Као, *слѣѡѡ* Дуч Ку, *цѣла* Рад, *цѣна* Бу Као Куш, *цѣну* МС, *цѣнили* га Бу Е, *ѡрѣцѣнили* Гле Ша, *ѡрѣцѣшѡ* Дуч, *ѡрѣцѣнили* Гле Као.

в) Рефлекси дугог неакцентованог јата:

ва) њ̄ > њ̄е:

двѡцѣвѣка Куш, двѡцѣвѣку Гу, двѡцѣка Дуч Ку, двѡцѣла Ос, двѡцѣли Бу, двѡцѣше Бу, двѡцѣла Бу Дуч, двѡцѣла Гу, двѡцѣше Е Куш, двѡцѣли Е, двѡцѣда Бог, двѡцѣмал Гле, двѡцѣма Бог, двѡцѣма се Гле, двѡцѣлени Бог, двѡцѣли се ГДе, двѡцѣчи се Бу, двѡцѣчен Гле, двѡцѣљено Бог Ку, двѡцѣсимо Вуч, двѡцѣсимо Бу, двѡцѣшам Бог, двѡцѣша Бу Као, двѡцѣша се МС, двѡцѣвка ГДу Дуч Ку, двѡцѣву Бу Као Ша, двѡцѣд Ву, двѡцѣд Гле, двѡцѣс Гле, двѡцѣши се то Ша, двѡцѣшимо Бу, двѡцѣшимо Као, двѡцѣша се Гле, двѡцѣшам Вуч Дуч, двѡцѣшам Бу Ку, двѡцѣшам МС Ту, двѡцѣшим Гле, двѡцѣшим ГДу Е, двѡцѣљено Вуч, двѡцѣли се Гле, двѡцѣдим Бог, двѡцѣдим Дуч, двѡцѣдим Као, двѡцѣшам Вуч Куш, двѡцѣшана Дуч, двѡцѣљено МС, двѡцѣчиши Куш.

вб) њ̄ > њ̄е:

двѡцѣка Бог Дуч, двѡцѣла Ос, све за двѡце године Ша.

вв) њ̄ > њ̄е:

двѡцѣдим Ос, двѡцѣка Вуч, двѡцѣко Дуч, двѡцѣко Е, двѡцѣли Дуч, двѡцѣ Вуч.

вг) Бележимо и екавске ликове:

двѡка Бог Е, двѡла Гле, двѡше МС Рад, двѡла МС Ту, двѡли Вуч, двѡла Гле, двѡли Вуч Ту, двѡли се Гле, двѡлим Бу Гу, двѡљена ГДу, двѡд Бу Рок, двѡдимо Бу Као, двѡлим МС, двѡлим Дуч, двѡла Као, двѡљемо Бу Ку, двѡдим Вуч, двѡдим Као Ос, двѡди се Гле, двѡшам Бог, двѡшано Дуч, двѡша се Гле, двѡшам МС Куш, двѡшен МС, двѡк Бог Дуч Ша, двѡшам Бу Као, двѡљено Бу Е, двѡшам Дуч.

Напомена: Фреквенција екавских ликова није свуда једнака. Она је најнижа у насељима дуж тока реке Моравице; знатно је виша (готово равна или пак равна фреквенцији ијекавизама) на подручју Драгачева (некадашњег и данашњег) и на источним обронцима планине Јелнице.

63. Замена јата у кратким слоговима

а) Основни рефлекс кратког јата је *је* (примери са извршеним јекавским јотавањем дати су ниже), нпр.:

бјѣжашу Бу, бјѣжаша Бу Ту, бјѣжашу Гле Као, бјѣжашу Бу Куш, бјѣжашу Куш, бјѣжашаша Бу Ку, у бјѣжашашу МС, бјѣжашашу се Ту, на бјѣжашашу Дуч, бјѣжашаша Бог Куш, бјѣжашашу Дуч, бјѣжашаша Вуч, бјѣра Бу Као, бјѣрѣ Гле Ос, бјѣру Вуч Ша, бјѣрѣ ГДу Ку, на бјѣру МС Ту, бјѣрѣчака Бог ГДу, бјѣрѣчаку Дуч, бјѣрѣчака МС, бјѣрѣчило Бу Куш, бјѣрѣчило Бог ГДу, бјѣрѣчише Гле, бјѣшило Бог Ку Ос, бјѣшило Бу Е, бјѣшило ГДу, бјѣшило¹⁵¹ Гу Ту, мјѣра Бу Ку, мјѣру Вуч МС, мјѣрише Бу Куш, мјѣрим Бу Ку, мјѣримо Гле, бјѣрише Ос Ту, бјѣрим Бу, бјѣримо Бог Као, бјѣрим се Дуч Ку, бјѣрим се Е Ку, мјѣсец Бог Ку, мјѣсеца Бу Куш, у мјѣсецу Ту, мјѣсечина Дуч Ку, мјѣсечина Вуч Куш, мјѣсечину Бу Куш, мјѣсечно Вуч Ку, мјѣсечар ГДу Рад, мјѣсечо Дуч Ку, мјѣсечо Дуч МС, у мјѣсечу Бу Е,

¹⁵¹ Овде: бјѣшило > бјѣшило (в. Ђукановић Драгачево 88).

визама) у драгачевском крају и на источним падинама планине Јелице. Необично висок проценат примера с екавским заменама кратког јата бележимо и у насељима око извора и горњег тока реке Моравице. Овде је неопходно нарочито подвући утицај суседних поглавито екавских говора у којима је рефлекс кратког јата увек такав.¹⁵⁴

64. Кратко јат иза р. а) Рефлекс кратког јата иза сонанта р углавном је екавски:

аа) *врѣмена* Гле, *врѣменом* Бог Гле, *врѣиѣно*¹⁵⁵ Вуч ГДу, *врѣиѣнце* Вуч, *врѣиѣнциѣна* Бу Куш, *врѣћа* Бу Ку, *врѣћѣ* Бу Дуч, *врѣћу* Бу Ку, *врѣћѣм* Бу Ку, *врѣћице* Вуч, у *врѣћицама* Бу Ку, *грѣшка* Гле Куш, *грѣику* Бу Л, *грѣишѣм* Вуч, *грѣишѣка* Гле, на туђим *грѣшѣма* Е, *пѣгреишо* Гле, *мрѣѣжа* Бу Ку, *мрѣѣжѣ* Дуч, у *мрѣѣжу* ГДу, *мрѣѣжица* ГДу Ку, *мрѣѣжицу* Гле Ку, *рѣзала* Вуч, *рѣзало се* ГДу, *рѣѣѣи* ГДу, *рѣѣжѣ* Бу, *изрѣзѣ* ГДу, *нарезала* Бог Куш, *нарежѣм* МС, *срѣћа* Гле Куш, *срѣћѣ* Вуч, *срѣћѣм* ГДу Рок, *шрѣишѣна* Бог Куш, *шрѣишѣу* МС, *шрѣишѣне* Гле МС Ос, *шрѣбѣ* Гле Куш, *шрѣбѣ сам* МС, *шрѣбало је* Дуч, *црѣиуља* Бу ГДу Ку Куш, *црѣиуљу* ГДу Ку, пот *црѣиуљѣм* Ша, *црѣиуљѣка* Гле, *црѣиуљѣку* Бу Ку;

аб) *гѣрела* Бу ГДу Ку, *гѣрело* Гу, *изгѣрела* Гле Ку, *изгѣрело* Бу Ку, *изгѣре* Вуч, *пѣрогѣрело* Бу Ку, *нагѣрела* Бу Куш, *разгѣрела се* Л Ша, *сагѣрело* ГДу, *сагѣре* Дуч;

ав) *крѣишѣк* Бу Ку, *рѣишѣца* Бог Е, *рѣишѣѣ* Бу, *рѣћѣ* Бог Вуч Дуч Куш, *сѣишѣишѣна* Бу, *сѣишѣишѣну* Као;

б) *рѣ* > *рје* бележим у невеликом броју примера: *брѣишѣишѣ* Бог Ос, *рѣишѣца* Вуч, *рѣишѣцу* Гле, *сѣишѣишѣца* Бог, *сѣишѣишѣцу* Ту, *шрѣишѣишѣ* Као.¹⁵⁶

Напомене:

1. Екавизми из разред а) одговарају ијекавском књижевнојезичком стандарду, док они из категорија аб) и ав) нису у складу с њим.

2. Примери из категорија аа) и аб) придружују се инвентару категорија и појединачних случајева у којима се на месту краткога јата јављају само екавски рефлекси.

65. Јекавско јотовање. Овим јотовањем обухваћени су алвеолари *л* и *н*, дентали *д*, *ш*, *з*, *с*, *ц* и, само у једној категорији, лабијали *п*, *б*, *м*, *в*:

а) *л* + *јс* (< Ћ) > *ље*:

вѣљѣ Бог Ку МС, Ос Рад Рок Ту Ша, *вѣљели* Бу Е Ку Куш, *дѣље* Бог Бу Гле ГДу Дуч Као Куш МС Ос, *завѣљѣ* Бу Као, *завѣљела* Вуч Дуч Као Куш Л МС Ос, *завѣљели* Бу ГДу Ку МС Рок Ту, *кѣљено* Бог Бу Вуч Гу Дуч Ку, *кѣљена* Бог Бу ГДУ Гу Е Као Ку, *кѣљешѣма* Бу Гле Е Куш, *кѣљѣнице* Дуч, *љѣб* Бог Бу Гле Дуч Као Куш МС Ша, *љѣба* Бог Бу ГДу Дуч Е Ку Куш, *ш љѣбом* Бог Гле ГДу Дуч Ку Куш, *љѣишѣишѣк* Бог Вуч Дуч Е Ку Л МС Рад, *љѣишѣишѣка* Гле Ку Куш Ос, *љѣишѣишѣке* МС, *љѣишѣишѣсава* Бу Е, *љѣишѣишѣсаву* ГДу Као, *љѣишо* Бу Ву Вуч Дуч Е Ку Куш МС Ос, *љѣса* Бу

¹⁵⁴ В. Барјактаревих НП-Сј 1–177, В. Николѣи Моравѣчки и горњѣостуд. 63–69.

¹⁵⁵ Дакле: *врѣишѣно* > *врѣиѣно* (в. Ђуканових Драгачево 88).

¹⁵⁶ В. Пецо Судбина кратког ѣ 257–260.

Дуч, *љѣсу* Е, *љѣиш* Бу Вуч Дуч Као Ку Куш МС Рок, *љѣиѡс* Бог Вуч ГДу Дуч Е Као Ку Куш, *љѣиѡшњѣ* Вуч Ку Куш МС Ту Ша, *љѣиѡшњѣ* Бу Вуч ГДу Дуч Као Ку, *љѣишина* Бог Вуч Гу Дуч Ку Куш МС, *љѣишину* Бу ГДу Дуч Ку, у тѡме *љѣчилѣишѣ* Ос, *мљѣла* Бу Као, *мљѣли* Бу Гу Ку Куш МС, *самљела* Гле, *мљѣчавина* Вуч Куш, *мљѣчавину* Бу Као, *иљѣва* Бог Бу Ву ГДу Дуч Е Ку Ос Ту Ша, *иљѣвѣ* Бу Дуч Е Као Куш Л Ос Рад, *иљѣву* Бу Гле Дуч Ку МС, *иљѣвѡм* Гле, *иѡљѣше* Бу Вуч Гу Као Куш, *иѡљѣша* Бу Гле Л Ос Ту, *иѡљѣиѡс* Бог Бу Вуч Гу Дуч Као Куш МС Рад, *разѡљѣла се* Бог Гле Ку МС, *рѡзѡље се* ГДу, *разѡљѣло се* Гле.

Ликови као што су *биљѣга* Бог Вуч, *биљѣжиле* Ос, *забиљѣжѣм* Ку и сл. интересантни су и као примери у којима је извршено јекавско јотовање алвеолара л и као „икавизми“ одређеног типа (в. ниже);

б) н + је (< ѣ) > ње:

њѣдра Бог Бу ГДу Као Ку Куш, *у њѣдра* Вуч Рок, *у њѣдрима* Гле Куш, *срѣце* из *њѣдѡрѡ* Вуч, *сњѣгови* Гле Као Ку, *сњѣгове* Бу Ку, *сњѣшчиѣ* Рад, *сњѣшчиѣна* Вуч Дуч, *заирѣњѣла се* ГДу Ку, *заирѣњѣли се* Вуч Ос, *оглѡдњѣла* МС Ос, *оглѡдњѣло* Ос, *оглѡдњѣли* Гле, *иѡбјѣшњѣли* Гле Куш, *иѡбјѣшњѣли* Ша;

в) т + је (< ѣ) > ће:

ћѣраиш Бу Вуч, *ћѣрала* Бу Као Рок, *ћѣрали се* Бу, *ћѣраше се* Бу, *ћѣрѡм* Гле Дуч Ку МС, *ћѣрѡш* Бу Дуч Ку МС Ту, *ћѣрѡмо* Вуч Ку, *ћѣрајѣ* Бу ГДу Ку, *заћѣраше* Бу Рок, *заћѣрѡм* МС, *заћѣрајѣ* Бу Вуч, *ишѣрала* Бу Ку, *ишѣрали* МС Ос, *ишѣраше* Гле Гу Као, *ишѣрасмо* ГДу, *ишѣрѡм* Бог Вуч ГДу Дуч Е Ку, *ишѣрѡмо* Вуч Као Рок, *ишѣрѡвајѣ* Као, *наћѣрали* Бу Ку, *наћѣрѡм* МС ГДу Куш, *наћѣрѡмо* Бог, *иѡћѣрали* Вуч Дуч Рад, *иѡћѣрѡј* Бог Дуч Ку Ос, *иѡћѣрѡм* Гу Дуч, *иѡћѣрѡмо* Бу Гле Гу Е Ку МС, *иѡћѣрајѣ* Вуч Као, *рашѣрали* Дуч Ку, *рашѣраше* Гле Ку, *рашѣрѡм* Бу Дуч, *рашѣрѡш* Бу Ку Куш, *рашѣрајѣ* Гле; *залѣћѣла се* Дуч, *залѣћѣше се* Гле, *иѡлѣћѣла* Бу Ку, *иѡлѣћѣше* Бу Куш, *улѣће* Бу Куш, *улѣћѣла* Бог Ту, *улѣћѣше* Ос; *ћѣо* Вуч Дуч Ку, *ћѣла* Ос, *ићѣо* МС Ос Рок, *ићѣла* Бу Као Ку, *ићѣли* Бу Куш, *нѣ шѣднѣм* Бу Ку.

Јекавско јотовање дентала *ѣ* изостаје у следећим забележеним примерима: *сѣјѣнка* Бу Е, *сѣјѣнку* Бу Ку, *сѣјѣнке* Л Ша, *сѣјѣнчица* Дуч на једној *сѣјѣнчици* Бу, *ѣјѣскоѡа* Бу Ку, *ѣјѣскоѡу* Гле Ку, *ѣјѣскоѡно* ГДу Ку, *ѣјѣшњѣ* Као, *ѣјѣшњѣо* се тѣме Као, *ѣјѣшила* га Вуч, *ѣјѣшили* је Вуч, *уѣјѣшиѡ се* Гле Као;

г) д + је (< ѣ) > ђе:

ђѣвѣр Бог Бу Гле ГДу Гу Дуч Е Ку Куш Л МС, *ђѣвѣра* Бог ГДу Као Куш МС, *ђѣвѣру* Бу Дуч Као МС Ос Рок, са *ђѣвѣрима* Е Куш, од *ђѣвѣрѡ* Гле, *ђѣвѡјка* Бу Ву Вуч ГДу Дуч Е Као Ку Куш МС Рад Рок, *ђѣвѡјку* Бу Дуч Као Ку Куш Л МС Рок Ту, *ђѣвѡјком* Бу Дуч, *ђѣвѡјачкѣ* Гле Е Ку, *ђѣвѡјачкѣ* Вуч Као, *ђѣд* Бог Бу Вуч ГДу Гу Као Ку Куш Л МС Рад Ту Ша, *ђѣда* Бу Ву Дуч Као Куш Л Ос Рок, *ђѣдом* Бу ГДу Е Ку Куш МС Ту, *ђѣца* Вуч ГДу, *ђѣцѣ* Бог Гле Ку Куш МС Рад, *ђѣцу* Бог Гле Као МС, *ђѣцо* Бу Као Ку МС, *ђѣѣѣѣ* Бу ГДу Куш, *ђѣѣѣѣѣ* Бу Као, *вићѡ* Бу ГДу Ку Ос Рад, *вићѣла* Бу Дуч Ку МС, *вићѣше* Бу, *вићѣли* Бу ГДу Е Ку Куш МС Ша, *ђѣнѣм* Бу Дуч, *ђѣнѣ се* ГДу Куш, *ђѣнѣмо* Вуч МС Рок, *сађѣнѣм* Бог Гле Као, *сађѣнѣ се* Дуч, *сађѣнѣмо* Бог Дуч МС, *сађѣнѣ* Бу Ку, *ођѣвен* Бу Као, *ођѣвени* Бу Као, *ођѣнѣм* се Вуч, *ођѣнѣш се* Ос, *иѡлѣћѡ* Бог Као, *иѡлѣћѣла* Бу Е, *иѡлѣћѣли* Бу Ку, *иѡлѣћѣ* Вуч,

ћѣлаше нѣшта, ћѣлаше Ос, ћѣла̄м Гле Као, ћѣла̄ Бу Ку, ћѣла̄мо Гле Ту, ћѣла̄ју ГДу, ћѣла̄ МС, ћѣла̄ се Вуч, дѣла̄мо МС, дрво̄ла̄ Бу Куш, дрво̄ла̄у Дуч, ѣдовина Бу Ку Ос, ѣдовину ГДу Куш, нѣла̄ Бу Ку, нѣла̄ Гле, у свѣтӯ нѣла̄у Бу, нѣла̄ом Бу Рок;

д) с + је (< ѣ) > се:

се̄сти Бог Гле, се̄о Бу Дуч Као МС Рад, се̄ла Бу Дуч Е Л, се̄ли Гле, се̄ди Бу Ку, се̄доше ГДу Куш, се̄днѣм Бу Гу, се̄днѣмо Гле, за̄села ГДу, за̄сели Ку Куш Ос, за̄седнѣм Бу ГДу Куш, за̄седнѣш Гле, за̄седнѣ Е, ӣдсе̄да̄мо Гле, ӣдсе̄да̄ју Бу Ту, ӣресе̄ла ГДу, ӣресе̄ли Бу Ту се̄дӣшӣе ГДу, се̄дӣшӣа Гу; се̄ћи Бу Гу, се̄кла Гле Ку, се̄кло се Ву ГДу Рад, се̄кли Бог Ку Куш, за̄секо̄ Бу Ку, за̄секла Као, за̄секоше ГДу, ӣсе̄ћи МС, ӣсеко̄ Бу Ша, ӣсекла Бу Ку, ӣсекоше Бу Ку, ӣсече̄но ГДу, о̄секо̄ Бу, о̄секла Гле Ку, о̄секли МС, о̄секоше Вуч Као Ку, ӣдсеко̄ се Бу, ӣдсекло се Дуч, се̄кира Бу ГДу Гу Е Ку Куш МС Рок Ту, се̄кире̄ Бу Као Куш МС, се̄киру Гле Ку Ос, се̄киро̄м Вуч, се̄кире Бу, ӣдсе̄чӣмо Бог Бу Гле Дуч Као Куш МС Ту, ӣдсе̄че̄ Бу Ку, ӣдсе̄к Бу ГДу Дуч Ку Куш МС Рад, ӣдсе̄ка Бу Гле Као Ку, ӣдсе̄ци Бу Ку Куш; се̄тӣо се Бу Као, се̄тила се Бу Ку, се̄тӣи се Вуч Дуч Куш, се̄тӣ се Бу, се̄тӣмо се Вуч Ку Куш, о̄се̄тӣо Бу Као Куш, о̄се̄тила Вуч Ос, о̄се̄тӣсмо МС, о̄се̄тӣше Вуч Ку, о̄се̄тӣм Бу Ку МС Ша, о̄се̄тӣмо Бу Гле Дуч Ку МС Ту, ӣресе̄тӣо се Вуч, ӣресе̄тӣли се Рок, ӣресе̄тӣи се Рад, ӣресе̄тӣмо се Бог Дуч, ӣресе̄ћам се Бу; се̄ме Бу Вуч ГДу Е Као Ку Куш МС Ос, се̄мена Бу ГДу Ку Куш МС Ту, се̄мена Рок;

се̄тица Е Куш, се̄тицу Е;

се̄док Ву Вуч Дуч Куш, се̄доке Дуч, се̄доци Ву Рок;

се̄нка Ву, се̄нку Куш;

ђ) з + је (< ѣ) > зе:

ӣзелица Бог Бу ГДу Гу Дуч Ку Л, ӣзелице̄ Бу ГДу Куш, ӣзелицу ГДу Ку, ӣзелицӣом Бог Као, ӣзелице Бу Гле Куш, ӣз̄о МС Рок Ша, ӣзела ГДУ, ӣзели Бу Ку;

е) ц + је (< ѣ) > ће:

ће̄йало Гле Као, крај ће̄йала Бу, на ће̄йалу Гле Куш, ће̄йаница Бог Бу ГДу Ку Куш Л Ос Ту, ће̄йаницу Бу Као, ће̄йаницѣм ГДу Ос, ће̄йанице Бу Ку, ће̄йка Бог Као Ку, ће̄йку ГДу Ку.

Само код најстаријих бележимо и ће̄вљанӣк Рок Ша, ће̄дило ГДу Ку Рок; ӣрђе̄ӣало Бог (овде: џѣ > ће).

ж) Јекавско јотовање лабијала *й, б, м* и *в* захватило је једино глаголе с лабијалом на крају општег дела и гласом *ѣ* у основи инфинитива:

— пје > пње: ӣр̄ӣѣла Бог ГДу Ку, ӣр̄ӣѣли Бог Е, ӣре̄ӣр̄ӣѣла Бу Дуч Ку, ӣре̄ӣр̄ӣѣли МС Рок, о̄ӣӯӣѣла Ву Ку, о̄ӣӯӣѣло ГДу, о̄ӣӯӣѣли Гле, ӯӣӯӣѣло Ту;

— бје > бње: свр̄б̄ѣла га Вуч Ту, свр̄б̄ѣло га ГДу Ку, засвр̄б̄ѣли га милио̄ни Као, засвр̄б̄ѣло ме Бу;

— мје > мње: гр̄м̄ѣло Бу Као, изгр̄м̄ѣло Бог Ту, ӣрегр̄м̄ѣла ст̄о ја̄д̄а Као.

— вје > вње: жӣв̄ѣла Бог ГДу Е Ку, жӣв̄ѣли Ву Дуч, до̄жӣв̄ѣла Гле Дуч К, до̄жӣв̄ѣло Бу Ку, до̄жӣв̄ѣли Гле Ку, нӣје за̄жӣв̄ѣло Рок, на̄жӣв̄ѣла се Бу, ӣре̄жӣв̄ѣла Вуч Ку Куш, ӣре̄жӣв̄ѣли Вуч Као, ӣо̄жӣв̄ѣла Бу Дуч, ӣо̄жӣв̄ѣли Дуч.

Јекавско јотовање лабијала изван назначене категорије, по правилу, није се вршило. Ипак, бележим неколико изузетака: *иљѣге* Рок Ту, *иљѣна* на млијѣку Ту, *иљѣну* Гу, *разумљела* МС, *умљела* Ос.

Чује се и пејоративно *иљѣгоња* Дуч Ту.

Ови и овакви ликови нешто су фреквентнији у драгачевском крају, мада се ни тамо не чују често.¹⁵⁷

У вези са јекавским јотовањем африкате *ц* и лабијала *й*, *б*, *м* и *в* важно је истаћи да ликови у којима се оно читује нису посведочени у свим посећеним насељима.¹⁵⁸

66. Категорије са *и* на месту јата

Забележене потврде икавске замене јата су листом икавски ликови својствени говорима IX и Ш-В типа, тј. ликови добијени фонетским путем (фонетски икавизми) или различитим морфолошким уједначавањима (морфолошки икавизми).

а) Фонетске икавизме налазимо у следећим категоријама:

аа) Ћ + *ј* > *и* + *ј*:

вијали Бог, *вијемо* Бу Дуч, *вијѣ се* Бу, *грѣјала* Бу, *грѣјали* Дуч Ку Ос, *грѣјем се* ГДу Ку, *грѣјемо се* Вуч Ку Ос, *грѣјѣ се* ГДу Дуч Ку Ос, *згрѣјемо се* Бу, *згрѣјѣ се* Бу Ку Ту, *згрѣјана* Дуч, *згрѣјану* Као, *иодгрѣјеш* Вуч, *иодгрѣјемо* Гу Ку, *угрѣјеш* Ос Ша, *угрѣјѣ се* Рок, *угрѣјемо* Као, *угрѣјана* Е, *смѣјала се* Гле, *смѣјали се* Бу Дуч Ку, *смѣјем се* Бу Дуч Ку Куш МС Рок, *смѣјаћеће ми се* Гле, ни *смѣјаши се* не могу ГДу Ку, *насмѣо се* Вуч Ку, *насмѣјала се* Гле, *увијѣк насмѣјан* Рок, *насмѣјана* Бу Куш, *насмѣјем се* Гле, *сијо* Вуч ГДу Дуч Ку, *сијала* Бу Куш, *сијало се* Вуч Ку, *сијали* Бу Куш, *сијем* Бу Ку Ша, *сијем* Вуч Е Куш, *сијемо* ГДу, *засѣјем* Бу Ку, *засѣјеш* Као, *засѣјемо* Бу Гле Ку, *иосѣјем* Бог Гле Као Ку, *иосѣјем* Бу Као, *иосѣјеш* Бу Дуч Ку, *иосѣјѣ се* Вуч Као, *иосѣјемо* Бу Гле, *иросѣјана* Бу Гу, *иросѣјем* Бу Ку, *иросѣјеш* Као;

аб) Ћ + *љ* > *и* + *љ*:

биљег Бог Ку, *биљега* Бу Дуч, *биљегу* Бу Као, *биљежили* Ос, *забиљежиши* Бог Ку, *забиљежише* Ву Гу, *забиљежити* Вуч ГДу Ку, *забиљежити* ГДу Ку, *обиљежили* ГДу, *обиљежена* Бу, *обиљежене* Гле, *обиљежити се* Дуч, *прибиљежили* Вуч, *прибиљежише* МС Ту, *прибиљежити* Као МС, *убиљежено* Ту, *убиљежити се* Дуч;

ав) Ћ + *о* (< *л*) > *и* + *јо*:

вијо Бог Вуч Гле Гу Дуч Као, *волио* Бу Гле Гу Дуч Као Ку Куш, *долио* Бог Ву Гле Дуч Ку, *ијо* Бу Вуч Ку, *одио* Бу Е Дуч, *иодио* Дуч Као, *иријо* Гле Дуч Ку, *иријо* Вуч Ку, *ријо* ГДу, *сајо* Бог, *ујо* Бу Ку, *желио* Бу Дуч Као, *зажелио* Вуч Ку, *иожелио* Бог Гле Дуч Ку Ос Рад Рок Ту, *ужелио се* Бу, *жијо* Бу Вуч ГДу Дуч Као Ку МС Рад Рок Ту, *нажијо се* Вуч Ку, *једва ирежијо* Као, *лејо* Бу Дуч Ку Ос Рад, *залејо се* Гле Ку, *налејо* Бу Као Ос,

¹⁵⁷ В. Ђукановић Драгачево 48.

¹⁵⁸ На ову појаву указује и В. Николић на подручју Моравице (Моравички и горњостуд. 149–151).

иолѣтїишо Бу Рад, *иодлѣтїишо* Гле МС, *ӣрелѣтїишо* Бог Ку, *залудїишо* и једну и другу Ос, *иолудїишо* Бу Као, *салѣтїишо* га Као, *заирвѣнишо се* у лицу Дуч, *заирнїишо* Бу Ку, *наирнїишо* га дүшманскї Гу;

Биòград Бог Рад, из *Биòграда* Вуч, у *Биòграду* Рад (али и *Беòград* Бу ГДу Ша, одн. *Бèоград* ГДу).

Напоредо са „икавизмима“ као што су *вїдїишо*, *вòлїишо*, *иолудїишо* и сл. јављају се и аналошки контраховани јекавизми *вїђò*, *вòлò*, *иолуђò* и сл.; нема, међутим, ликова попут *òдњò*, *иђнò* итд., забележених у западнијим крајевима нашег сектора II (в. т. 51);

аг) Ћ + ѣ > и + ѣ:

усїђелица Бу Гу, *усїђелицѣ* Гле Као, *усїђелицу* ГЛе, *усїђелицòм* ГДу, *сїђелица* Као.

ба) Тзв. морфолошке икавизме најпре налазимо у глаголима VI (Стевановићеве) врсте у којима није сачувана разлика између инфинитивне и презентске основе, нпр.:

жївїло се лчїпо Вуч, *жївїли* Бу Дуч Ку Рад, *нажївїли се* и мајка и отац Као, *иожївила* ГДу, *ӣрежївила* Ву Ку, *ӣрежївили* òба рãта Ку, *ӣрожївила* ГДу, *ӣрожївили* Бог ГДу Ку, *излãйїла* Бу Гу, *излãйїли* òдãвно Вуч, *засїїдїла се* ГДу, *сїїдїли се* и мòмак и ђевòјка Ту, *ӣрїїла* Бу Ку, оно *ӣрїїло* кòлко је мòгло Ку, *ӣрейїрїили* Гду Ку.

Ови и овакви ликови јављају се напоредо са јотованим јекавизмима (в. т. 65) и, знатно ређим, екавизмима .

бб) Облици одричне форме глагола *јесам* увек су овакви:

нїсам, *нїси*, *нїе*; *нїсмо*, *нїстїе*, *нїсу* (уп. т. 52).¹⁵⁹

бв) Облик дат.-лок. сг. личних заменица *ја*, *тїи* и *себе* је: *мѣне*, *шѣбе*, *сѣбе* (својствено ијекавским идиомима моравичке области),¹⁶⁰ односно *мѣне*, *шѣбе*, *сѣбе* (карактеристично за говор Драгачева)¹⁶¹.

Издвојићемо следеће забележене примере:

Говорї *мѣне* Гле, Пригòвãрã *мѣне* Ша, Ни *мѣне* нѣ даде Бу, А *мѣне* нѣ даде ни бãнке жутѣ Гле, Пòслаше га *мѣне* Ша, Дòлише и *мѣне* чãшу Рок, Донѣсоше и *мѣне* Ша, Нãправише и *мѣне* бѣлãј Е, Свѣ по *мѣне* ùдарã Бу, На *мѣне* òстаде м̀ука вѣлкã Бу; Ни *шѣбе* нїшта нѣ рече Гле, *Тѣбе* не дòлазише Е, Поручїваше òни и *шѣбе* Ку, Затвòрили и *шѣбе* рãдњу Бу, *Тѣбе* не препїсаше нїшта МС, Нãправише и *шѣбе* пòсò Бу, Па свѣ по *шѣбе* Ку, На *шѣбе* је да рѣшиш штã неш Бу, И *шѣбе* двїје дãдоше МС, Али га *шѣбе* доведòше Бу, О *шѣбе* нїсу ни разговãрãли Ку, О *шѣбе* се реко свãшта причã Ку, Нїшта се дòбро о *шѣбе* нѣ чујѣ Бог; Ни *сѣбе* не òставлã Гле, Свãк знã по *сѣбе* Бу, Скїде òнò што је имã на *сѣбе* Бу, По *сѣбе* нека процїѣни Е, О *сѣбе* само лчїпо Ку, Да га на *сѣбе* д̀уго нòси Ша, Свѣ према *сѣбе* одрѣжуѣ Ша, Штã имãш на *сѣбе*, имãш Бу;

¹⁵⁹ В. Николїћ једанпут бележи и *твѣсам* (Моравички и горњостуд. 72).

¹⁶⁰ В. В. Николїћ Моравички и горњостуд. 206.

¹⁶¹ В. Ђукановић Драгачево 115–116.

Говорише мѣне Дуч, О мѣне се радї Гу, Дѡнесе га мѣне Дуч, Нѣћу да на мѣне то ѡстанѣ Гу, А о мѣне ништа лошо ГДу, А мѣне се не ѡбраћа Дуч, Мѣне не одговара Дуч, Послаше мѣне дѣпешу ГДу, О мѣне ѡни не говорѣ рђаво ГДу, А ѡнѣ лиске свѣ по мѣне ГДу, Према мѣне свї лѣпо ГДу; О *ѡѣбе* се свашта прїча Гу, На *ѡѣбе* ће ѡстати имање Дуч, *Тѣбе* нѣћу рѣћи ништа ГДу, По *ѡѣбе* ништа нѣ пада Гу, *Тѣбе* не прїлазѣ Дуч, *Тѣбе* нѣће приговорити ништа ГДу, Да о *ѡѣбе* прозборѣ којѹ ГДу, Вѣлим *ѡѣбе* Ту, Нѣћу *ѡѣбе* да кажем Гу; Остави ти то *сѣбе* Ту, О *сѣбе* ти нѣмам штѣ рѣћи ГДу, Најгори је према *сѣбе* ГДу, На *сѣбе* је нѣ носї Ту, Свѣ *сѣбе* грабї Дуч, Зна по *сѣбе* Дуч, Свѣ *сѣбе* прївлачї Дуч, По *сѣбе* прѡсипѣ Вуч, На *сѣбе* само блѹзу имала Дуч, Према *сѣбе* одређивѡ ГДу, *Сѣбе, сѣбе*, а мѣне шїпак Дуч, Није *сѣбе* ни куповѡ ГДу.

У инстр. сг., ген. пл., дат.-инстр.-лок. пл. заменичко-придевске промене налазимо настаке и тврде и меке промене:

— инстр. сг.: са *дѡбриѡем* чоѡком МС, ѡде за *дрѹгѡем* Рок, *гвѡздениѡем* шїљком Дуч, са *моѡем* другом Ку, за *бѡљѡем* пѡслов Гле, са *сїѡриѡем* народом Е, за *свѡкиѡем* ѡкрепом Вуч, са *ѡвиѡем* ѡјаком Куш, за *њѡговїѡем* трагом Ту; са *нѡшїм* кѹмом ГДу, за *свѡкїм* мѡмком Као, *сѹвїм* дрветом Дуч, са *лѡшїм* радњиком Вуч, са *лѣїм* мѡмком ГДу, са *сїѡрим* алѡтом Ку, под *ѡвїм* *нѡшїм* крѡвом Ша, са *лѣїм* саветом Е, за *свѡїм* пѡсловом Бу, с *нѣкїм* пѡштѡром Дуч;

— ген. пл.: са *ѡвиѡег* брдѡ Као, од *вѡкиѡе* момѡкѡ Дуч, *о-ѡїѡе* *сїѡриѡе* дасѡкѡ Ша, од *сїѡриѡе* ѡљїнѡ Ту, *о-дѡбриѡе* лѹдї Гу, од *свѡкиѡег* триѡѡ Е, са *нѡшїѡег* брдѡ Ку, из *дѡбокиѡе* судѡвѡ Е, из *сїѡриѡе* књїгѡ Гле, *зѡпрежнїѡе* кѡлѡ Дуч; од *ѡнїѡг* чѡбанѡ МС, од *ѡвїѡг* прїткї Бу, *ѡвїѡг* *нѡшїѡг* ѡѡадї Гле, са *рѡзни* стрѡнѡ Дуч, *ѡнїѡг* *сїѡриѡг* ѡртїѡѡ Бу, *нѡвї* кѹѡѡ Л, из *їлѡсїѡичнїѡг* бурѡдї Бу, из *дѡбрї* кѹѡѡ Вуч, од *нѡшїѡг* кумѡвѡ МС, *коѡкѡкїѡг* дрѡнѡ Бу, од *рѡзни* врстѡ Л;

— дат.- инстр.-лок. пл.: ѡстави је *їѡїѡем* свѡтовїма Л, са *нѡшїѡем* кѡмшїѡѡма Рад, на *нѣкиѡем* пѡлицама Ша, прїѡје *свѡїѡем* лѹдїма Гле, са *свѡкиѡем* мѡнгупїма Дуч, са *дѡбриѡем* кѡлима Дуч, по *нѣкиѡем* *лѡшїѡем* пѹтевїма Е, по *сїѡрѡнїѡем* зѣмљѡма Бу, са *свѡкиѡем* будѡлама Ку, у *зѣмљѡнїѡем* судѡвнїма ГДу, према *нѡшїѡем* *їѡїѡем* зѡконїма Као; по *нѡвїм* пѹтевїма Као, на *сїѡрим* кѹѡѡма Дуч, са *свѡкѡкїм* барѡбама Дуч, прїѡје *їѡїм* радњїцїма Дуч, с *їѡїм* сѣлѡцнїма Као, о *нѡшїм* лѹдїма МС, са *дѡбрїм* кѡњїма Куш, за *нѡјбѡљїм* војнїцїма Е, према *свѡїм* *їѡїм* кумѡвнїма Ша, *дѡнїѡ* *нѡшїм* копѡчїма Гле.

У моравичкїм идиѡмїма, нарѡчитѡ ѡко горњег тоѡа реке Моравїце, у ген. пл. чују се и ѡблицї попут *вѡшїѡѡ* Е, *нѡшїѡѡ* Ву и сл., где се ѡгледа утнѡѡј суседнїх новѡпазарско-сјеничкїх говѡра.¹⁶²

в) И следећи забележени случајѡви иѡѡске зѡмене јѡта су, ѡѡо се ѡбично мїсли, послѡднїѡа одређѡнїх гласѡвнїх промена:

вѡ) *сїѡѡира* Бог Гу Ку, *сїѡѡирѡм* Бу Куш Рок, *сїѡѡиру* Вуч;

вб) *бїѡжѡї* Бог, *бїѡжїмо* Л, *бїѡжї* МС;

вг) *вѡдї* Ос, *нѡдї* Бог, *ѡвдї* Ша, *ѡндї* Вуч Ту.

¹⁶² В. В. Николић Моравичкї и горњѡстуд. 220.

Сви наведени примери се јављају и у јекавском и у екавском лику; „икавизам“ *сѝкира* се јавља напореда са јотованим јекавизмом *сѝкира* и, знатно ређе, екавизмом *сѝкира*; примери под вб) и вг) су ређи од својих јекавских и екавских пандана.

67. Издвојићу још неколико појава везаних за јат. Префикс *ѝрѣ-* у компози-тама има двојаку замену: ијекавску и екавску (са аналошким е), нпр.:

аа) *ѝрѝсѝсек* Вуч Ша, *ѝрѝсѝлаз* МС, *ѝрѝсѝѝој* Дуч Е, *Прѝсѝоље* Вуч, у *Прѝсѝољу* Ша;

ѝрѝсѝклад Вуч Е, *ѝрѝсѝлаз* Дуч;

ѝрѝсѝѝосмо Бу, *ѝрѝсѝѝоше* Е;

аб) *ѝрѝсѝвоз* Бог Ша, *ѝрѝсѝлед* Вуч, *ѝрѝсѝис* Е Л, *ѝрѝсѝрес* Ос;

ѝрѝсѝѝеш Л, *ѝрѝсѝѝемо* Л Ос, *ѝрѝсѝоше* Ву.

Однос међу префиксима *ѝре-* и *ѝри-* углавном је стабилан. Забележени изузеци (већина их је из драгачевског краја)¹⁶³ не ремете битније назначени однос:

— *ѝри-* место *ѝре-* : *ѝрѝслава* Бог Бу Ша, *ѝрѝславу* Дуч Л;

— *ѝре-* место *ѝри-* : *ѝрѝсѝѝе се* Дуч, *ѝрѝсѝѝише* Вуч, *ѝрѝсѝрѝѝи се* Ту, *ѝрѝсѝрѝѝили* Ту;

— *ѝре-* место *ѝро-* бележимо у лику *ѝрѝсѝѝѝе* ГДу.

б) У следећим забележеним примерима јат је секундарно:

кѝлиѝер Бог Ту, *колиѝери* Ту, *кѝсиѝер* Дуч;

јѝсѝѝрѝѝѝеб Гу Дуч Ша, *јѝсѝѝрѝѝѝеба* Дуч;

ђѝѝѝелина Дуч Л; *бѝѝѝега* Ту Ша.

У Драгачеву бележимо и *кисѝѝѝицу* Ту.

в) У два забележена примера (оба су са подручја Драгачева) изговор вокала е < ѣ нешто је отворенији: *лѝсѝѝиѝѝ* Дуч, *сѝѝѝднѝ* ГДу.¹⁶⁴

б) Говори у којима преовлађује екавски изговор

ба) Млађи штокавски говори

68. У поморавским селима југонточно од Чачка (Го Кач Мрч) и нешто удаљенијој Толишници (То) преовлађује екавски изговор, али се неретко јављају и (и)јекавски ликови. Ови идиоми, према познатим принципима дијалекатске диференцијације,¹⁶⁵ прилазе широкој и разгранатој породици говора шумадијско-војвођанског типа.

Међу забележеним екавским ликовима налазе се и следећи:

бѝжѝб Го, *бѝжѝѝали* Кач Мрч, *бѝжѝѝм* Го То, *бѝжѝѝмо* Кач Мрч, *бѝжѝѝе* Го, *бѝла* Го Мрч, *бѝло* Мрч, *вѝнаѝ* Го Кач То, *вѝнѝци* Мрч, *вѝнѝѝање* Го Кач, *вѝнѝѝања* Го Мрч, на *вѝнѝању* Мрч, *вѝра* Го Мрч, *вѝѝар* Мрч, *вѝѝѝра* Го, *вѝѝѝрови* Мрч, *вѝѝѝрењаѝа* Мрч, *вѝѝѝрењаѝу* Кач То, *вѝѝѝме* Го Мрч, *дѝвѝѝѝѝа* Го Кач Мрч То, *дѝвѝѝѝѝу* Мрч

¹⁶³ В. Ђукановић Драгачево 41.

¹⁶⁴ Нав. дело 18–34.

¹⁶⁵ В. Пецо Дијалектологија 35–39.

То, *дѣвојке* Кач, *дѣца* Кач, *дѣцу* Го Мрч, *дѣнѣла* Го То, *дѣнѣли* Го, *жівела* Го То, *жівели* Кач, *звѣзда* Го Мрч, *звѣзду* Мрч, *кѣлѣвка* Кач То, *кѣлѣвку* Го То, *кѣлѣвке* Го Мрч, *кѣлѣвчице* Го, *лѣб* Кач, *лѣба* Го Мрч, *лѣбац* Кач, *лѣй* Мрч То, *лѣйа* Кач, *лѣйо* Мрч То, *лѣйо* То, *лѣйѣша* Кач, *лѣйѣшу* Кач, *лѣйѣщица* То, *лѣйѣщице* Кач, *лѣйѣшо* Го Кач Мрч То, *лѣйѣша* Кач, *лѣйѣс* Го Кач, *лѣйѣшина* Кач, *лѣйѣшину* Мрч То, *мѣсиѣти* Го Мрч, *мѣсила* Кач Мрч То, *мѣсили* Кач Мрч, *мѣсише* Кач, *замѣсила* Кач Мрч, *замѣсили* Кач То, *умѣсила* Го Мрч, *умѣсимо* Го Мрч, *мѣсто* Го То, *мѣста* Мрч, *млѣко* Го Кач Мрч То, *млѣка* Го То, са *млѣком* Мрч, *нѣдра* Го Кач Мрч То, *у нѣдрима* Кач То, *из недарѣ* Го То, *ѣбѣшина* Кач То, *ѣбѣшину* Мрч, *ѣвала* Го Кач, *ѣвање* Мрч, *ѣге* Кач, *ѣшкѣ* Кач То, *ѣва* Го Мрч, *рѣч* Го Кач Мрч, *рѣше* Кач То, *сѣно* То, *шѣсто* Го Кач, *шѣрајѣ* Кач То, *црѣва* Мрч, *црѣй* То.

У грађи сакупљеној у назначеним местима (и)јекавских ликова је упадљиво мање, али њихов проценат није занемарљив, нпр.:

бјѣжѣи Го, *бјѣжѣимо* Мрч То, *вјѣнчање* Го, *вјѣнчајѣ се* Мрч, *вјѣнчава се* Го, *вјѣра* Го Мрч, *вјѣтар* Кач, *вјѣтра* Кач, *извјѣтрило* Го То, *извјѣтриле* Го То, *виђѣ сам* Го, *виђела* Кач Мрч, *вође* Го То, *вољѣ* Го, *вољела* Кач То, *вољели* Кач, *дѣјѣше* Кач То, *ђѣд* Го То, *ђѣда* Кач, *ђѣдови* Кач, *ѣрађед* Мрч, *ђѣнѣм* Кач, *ђѣнѣ се* Го, *ђѣнѣмо* Мрч То, *ђѣцу* Кач, *мјѣра* Го, *мјѣру* Кач Мрч, *замјѣриѣ* му Кач, *измјѣрим* Кач, *измјѣри се* Кач, *ѣдмјѣрено* Кач, *ѣдмјѣрим* Го То, *ѣдмјѣри се* Кач, *љѣйѣшина* Го, *љѣйѣшину* Кач, *ѣ несвѣѣс* Мрч, *нѣдра* Мрч То, *у нѣдра* Мрч, *пѣђе* Кач, *оглѣдѣли* Кач, *ѣва* Го То, *ѣву* Кач, *ѣвољ* Го, *ѣлуђела* Го, *ђѣпаница* Го, *ѣђѣ* Кач.

Бележимо и неколико „икавизама“: *биљѣга* Го Кач, *биљѣшка* Мрч, *вѣлиѣ* Кач, *ѣвиѣне* То, *ѣкира* Го Кач Мрч, *ѣкиру* Мрч, *ѣкирѣм* Го Мрч То.

Према данашњем стању континуаната јата, ови говори би се у одређеном смислу, могли сматрати прелазним између западносрбијанских ијекавских идиома и суседне грузанске дијалекатске плохе, у којој су (и)јекавски ликови „чист анахронизам“.¹⁶⁶

бб) Старији штокавски говори

69. На југу подручја означеног као сектор III, у сливу горње Студенице, смештен је интересантан говорни идиом екавско-ијекавског типа, недавно подробно описан и именован као зетско-јужносанџачки са цртама косовско-ресавског.¹⁶⁷ Већ према његовом информативном и изнијансираном називу закључујемо да је реч о идиому који припада старијим штокавским говорима, али, истовремено, и о говору колоритне физиономије који се не да једнозначно дијалектолошки лоцирати.

На овом говорном подручју, према грађи сакупљеној у шест горњостуденичких насеља (Бру ДД Де Ост Прид СР), стање континуаната јата, у главним цртама, изгледа овако.

¹⁶⁶ Стевовић Гружа 17.

¹⁶⁷ В. Николић Моравички и горњостуд. 10.

а) Примарни рефлекс дугог јата је ијекавски (различитих фонетских вредности), али ни екавски ликови нису ретки.

аа) Рефлекси вокала јат под дугосилазним акцентом:

ǰ > ње: *вџѣк* ДД СР, *вџѣнци* Бру, *залџѣси се* ДД, *измџѣша се* Ост, *лџѣшо* Де Прид, *лџѣшѣ* Прид, *мџѣшѣм* Ост, *наџрџѣд* Прид, *оџрџѣдѣм* Бру, *сџѣшѣи* ДД, *сџѣшо* ДД Ост СР, *умџѣсѣи* Ост;

ǰ > ње: *лџѣш* СР, *сџѣшо* ДД Ост, *џџѣш* Де Прид.;

ǰ > ње: *лџѣш* Де Прид, *лџѣшо* ДД, *сџѣд* Ост, *сџѣг* ДД, *џџѣв* Ост.;

ǰ > ѣ: *бѣлог* Бру, *вѣнци* Де Прид, *зайовѣдѣ* Прид, *колѣвку* Прид СР, *наџрѣд* Де Ост, *џодѣлимо* Бру, *рѣшко* Бру, *снѣг* Де, *шѣсѣо* ДД Прид.

аб) Рефлекси вокала јат под дугоузлазним акцентом:

ǰ > ње: *вџѣнаџ* ДД Прид, *дџѣше* Бру Прид, *звџѣзда* ДД СР, *лџѣска* Бру, *лџѣсѣи* Прид, *осџѣчѣ* СР, *џџѣваџ* Прид, *џџѣсак* Бру, *џоџрџѣшила* Ост, *рџѣка* ДД Прид, *сџѣша* Ост, *снџѣла* Де;

ǰ > ње: *лџѣша* Ост, *лџѣшу* Ост, *млџѣко* Прид, *виџѣнаџ* ДД Прид, *рџѣка* Де, *свиџѣна* ДД;

ǰ > ѣ: *вѣнаџ* СР, *дѣше* Бру, *измѣнило се* Ост, *одѣло* Прид, *одѣла* Прид, *џодѣлили* Бру, *сѣчѣ* ДД.

ав) Рефлекси неакцентованог дугог јата:

ǰ > ње: *дџѣвѣка* ДД, *у нѣсџѣс* Прид, *дџѣла* Де, *дџѣли* Де СР;

ǰ > ње: *наџрѣше* Ост, *дџѣрѣше* СР, *џџрѣше* Ост;

ǰ > ѣ: *дџнѣла* Де, *џнѣли* Прид.

б) Рефлекс кратког јата је, по правилу, екавски, нпр.:

бѣжале ДД, *белѣга* Де, *венџавѣ* Бру СР, *вѣшар* Бру СР, *вѣшрѣњачи* ДД СР, *вѣшрѣњачу* ДД, *вѣшѣица* ДД, *девџка* Бру, *девџку* ДД СР, *девџачкој* Ост, *дѣда* ДД, *дѣдовина* Де, *дѣца* Де Прид, *засѣли* Прид, *избѣглице* Де СР, *исѣкли* Де, *исѣѣкѣ* Ост, *кудѣља* Прид, *кудѣљу* Прид, *лѣб* ДД Прид, *лѣбови* Прид, *медвѣд* Де Ост, *мѣра* ДД Прид, *мѣсечина* СР, *мѣшѣо* Ост Прид СР, *мѣшѣна* ДД СР, *наџѣрѣ* га Ост, *недѣља* Бру Ост СР, *у недѣљу* СР, *обѣсѣи* ДД, *обѣшена* ДД, *џѣсма* Бру Ост СР, *џѣсму* СР, *џѣшѣкѣи* Ост, *џѣшкѣ* Прид, *сѣдѣ* Де, *сѣдѣ* Де, *сѣднѣ* ДД, *сѣднѣш* Ост, *сѣкѣра* ДД, *сѣкло се* Де СР, *сѣме* Бру, *сѣшѣм се* Ост, *џѣшѣица* Де, *џѣшѣице* Прид, *умѣла* ДД, *удѣнѣм* Ост.

Јекавски рефлекс на месту кратког јата бележимо само у мањем броју примера са извршеним јекавским јотованѣм:

вољѣла ДД Прид, *џевџку* ДД Ост, *џѣд* ДД, *љѣши* Бру, *њѣдра* Ост, *огладнѣо* Де, *џѣва* ДД Ост, *џонѣше* Ост, *саџнѣ се* Де, *уџѣраше* Бру, *шѣѣо* Бру Ост, *шѣѣла* Бру.¹⁶⁸

Нејотованих јекавицама, тј. ликова као што су нпр. *џјесма*, *џјера*, *мјера* и сл., примарних и аутохтоних у свим млађим говорима (и)јекавске Србије, на овом говорном подручју — нема.

Дакле, за разлику од рефлекса дугог јата који су (примарно) ијекавски, ликови са је на месту кратког јата (изузимајући наведене изузетке) нису особеност

¹⁶⁸ И Д. Барјактаревић бележи овакве примере (НП-Сј 41-42).

горњостуденичког говорног подручја. Ова необична карактеристика својствена је говорима шире дијалекатске плохе, коју, поред горњостуденичког, колико је до сада познато, чине још и новопазарско-сјенички и бјелопољаски идиоми. За суседне новопазарско-сјеничке говоре Д. Барјактаревнић каже: „Свако кратко јат иза **б, п, в, м, д, т, з, с, и л** без одступања замењено је фонемом **е** код православних и код муслимана, што чини једну од најбитнијих ознака овог говора и одваја га од групе ијекавских говора“¹⁶⁹. Исти аутор, заседајући дубоко у прошлост, расветљава дијахронијски развој овог феномена.¹⁷⁰

Констатујући рефлекс **е** на месту кратког јата у бјелопољском говору, Б. Милетић закључује да то „представља ванредно значајан моменат који показује докле се простирао рефлекс **е** пре његовог сукоба са рефлексом **-ије**“.¹⁷¹

Значајан допринос разјашњавању ове појаве на подручју горње Студенице дао је В. Николић. Овај аутор нарочиту важност придаје пореклу, правцима (и етапности!) миграционих премештања и данашњем распореду становништва овог краја. То, но В. Николићу, „изгледа овако: око 1/3 становништва горње Студенице је дошло са терена где је у матичним говорима рефлекс кратког јата био **е**, а 2/3 са подручја где је рефлекс био **је**. Међутим, то јекавско становништво је прешло и боравило на територијама екавских говора кад је у питању кратко јат, значи, преко терена НПСј говора, бјелопољског и сл.“¹⁷²

Сасвим је сигурно да ће овај проблем и у будућности заокупљати пажњу научника.

3) ГОВОРИ СА ДРУГАЧИЈИМ СТАЊЕМ КОНТИНУАНАТА ЈАТА

Старији екавски говори

70. Најисточније крајеве нашег сектора III, подручје најближе ибарској долини и краљевачкој области, запремају екавски говори косовско-ресавске базе.

Из грађе сакупљене у седам посећених насеља (А Би Брез Брес Маг Про Са) издвојићемо следеће. Готово сви забележени примери су екавизми, нпр.:

венчање Брес Са, *вѣра* Брез Маг, *вѣран* Брес, *с врѣмена* на *врѣме* Брес, *гнѣздо* А, *дѣвѣр* А, *девѣјка* Би Брес, *девѣјку* Брес, *девѣјке* Брес, *двѣ* А Брез Маг Про, *дѣтѣињци* А, *дѣтѣињце* А, *желѣо* Маг, *желѣла* Маг, *желѣли* Маг, *с лѣба* А, *лѣја* Брез Брес, *лѣйо* Брес Про, *лѣйо* Брез Маг Са, *лѣса* Би Маг, *лѣйю* Би Брез Брес Маг, *мѣсѣю* Би Маг Про, *мѣсѣу* А Маг, *млѣко* Би Маг Про Са, *млѣка* Би Про, *Нѣмци* Брез, *недѣља* Би, *у недѣљу* Би Маг Про, *обѣсила се* Про, *обѣшена* Брез, *олѣйѣна* А, *ошѣраше* А, *йѣсма* Би Маг, *йѣсме* Маг, *йѣвали* А Би, *йѣсак* Про, *йлѣва* Брез Маг Про, *йрѣ* Би Брес Са, *йремѣша* Са, *рѣка* Брес, *рѣци* Брес, *рѣшим* Би, *седѣ* Маг, *седѣ*

¹⁶⁹ Барјактаревнић НП-Сј 20–21.

¹⁷⁰ Нав. дело 3–18.

¹⁷¹ Нав. дело 21, нап. 26.

¹⁷² В. Николић Моравички и горњостуд. 113.

Маг, сѐдне Брез, *секѝра* А Маг Са, *секѝру* Маг Са, *цѐв* А Брес, *цѐви* А Брес, *цѐђ* А Маг, *црѐй* Брез Маг, *црѐйа* Маг.

Бележимо свега неколико ијекавизама: *дијѐти* Са, *дијѐти* А Са Брез, *ђѐвер* Са Брез, *ђѐвера* Брез, *нѐђе* Са Брез, *нѝђе* Би, *ѝљѐва* А Брез.

Дакле, овде, на плану континуаната јата, затичемо ситуацију блиску онаквој какву је констатовао Д. Барјактаревић у нешто јужнијој средњоибарској говорној зони.

Закључак

71. Подручје означено као сектор III, на плану рефлекса јата, изгледа овако:

а) (и)јекавски говори са мањим бројем екавизама: подручје око средњег и доњег тока реке Моравице;

б) (и)јекавски говори са знатним бројем екавизама (ијекавско-екавски): готово цело подручје данашњег Драгачева, ивањичка села која су некада припадала Драгачеву и област око извора и горњег тока реке Моравице;

в) слободна ијекавско-екавска мешавина: делови драгачевске области најближи долини Ибра и источне падине планине Јелице;

г) екавски говори са знатним бројем ијекавизама (екавско-ијекавски): подручје југоисточно од Чачка, нешто удаљенија Толишница и горњостуденичка област;

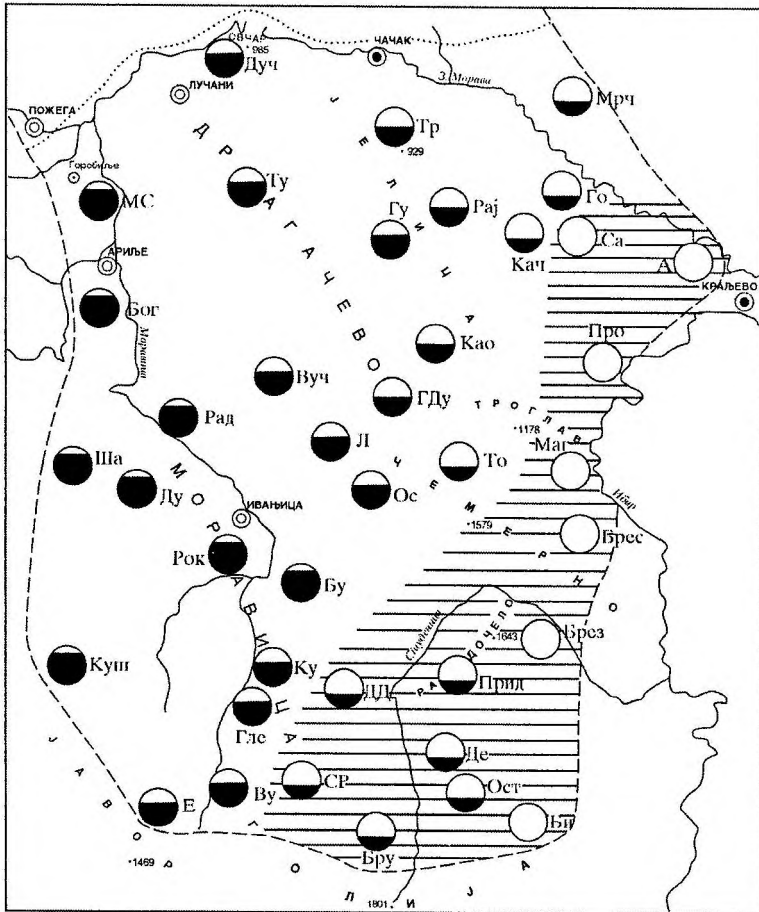
д) екавски говори: најисточнији крајеви овог сектора.

Напомена: Горњостуденичка и најисточнија насеља прилазе старијим штокавским говорима (в. карту бр 10).

72. Ако на основу извршене сегментације покушамо да одређеније (наравно, не и сасвим прецизно) разграничимо ијекавске говоре (тј. идиоме који су поглавито такви) и говоре у основи екавске (овде сврставамо екавско-ијекавске и екавске, док ћемо насеља са слободном мешавином двају изговора сматрати „граничним“), закључујемо: ова граница иде од Јелице на западне обронке Чемерна, а потом, вододелницом између Студенице и Моравице, на западне обронке Голије.

Интересантно је да сви аутори који су утврђивали домашај ијекавског изговора и према старијим екавским идиомима (Милићевић, Белић, Московљевић) помињу и реку Ибар, било да издвајају неки сегмент његовог корита као граничну „скретницу“ (Милићевић), било да линију њеног тока, са ограничењем (по Московљевићу од Чемерна) или без ограничења (Белић), означавају као граничну линију између двају изговора на овом сектору. Према мојим испитивањима, на овом подручју ијекавски изговор не досеже висину Ибра, а на његову обалу не излазе ни новоштокавски говори уопште.

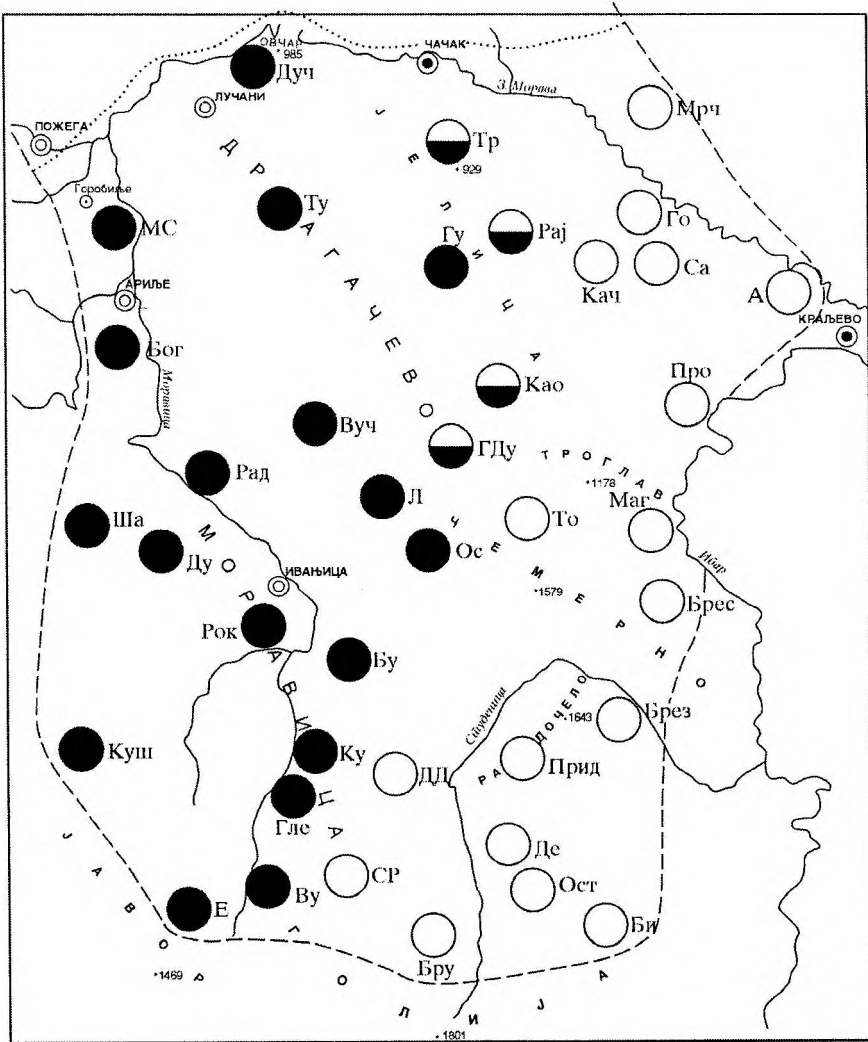
Деона пруга која раздваја моравичке ијекавске идиоме и горњостуденичке екавско-ијекавске говоре је, заправо, двострука граница: њоме су раздвојени ијекавски и екавски, и, истовремено, млађи и старији говори. Ова међа се, међутим, постепено „удваја“ већ од Чемерна.

Легенда:

- Ијекавски говори са мањим бројем екавизама
- ◐ Ијекавски говори са знатним бројем екавизама (ијекавско-екавски)
- ◑ Слободна ијекавско-екавска мешавина
- ◒ Екавски говори са знатним бројем ијекавизама (екавско-ијекавски)
- Екавски говори
- Млађи говори
- ▨ Старији говори

Карта бр.10: Континуанти јата у основи речи на сектору III

Легенда:

- Ијекавски говори
- ◐ Слободна ијекавско-екавска мешавина
- Екавски говори

Карта бр. 11: Домашај ијекавског изговора на сектору III

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

73. Завршно поглавље овог рада ће бити усредоточено на следећа питања: Докле се данас простире ијекавски изговор у Србији? Који фактори су утицали на формирање описаног стања? Шта можемо очекивати у будућности?

На основу представљене грађе и изнетих запажања, односно на основу већ утврђених принципа и извршених разграничења по секторима (в. т. 43, 44, 57, 58, 71 и 72), поставићемо целовиту границу између говора у којима преовлађује ијекавски изговор и идиома који нису ијекавски, тј. говора (поглавито) екавских или пак оних са е (< Ћ) на испитиваним деловима граничног појаса.

Ова граница иде планинским венцем Гучево — Борања — Јагодња — Соколске планине, а затим, испуштајући део Азбуковице, излази на Повлен; одавде у благом луку обухвата јужна подгорска и планинска колубарска насеља, па се хвата Сувобора; потом нагло скреће на југ, пресеца чачанску котлину, те преко Јелице избија на западне обронке Чемерна, и даље, водомеђом Моравице и Студенице, на западне обронке Голије.

Ова међа се затим пружа линијом која раздваја новопазарско-сјеничке говоре, у основи екавске,¹⁷³ од суседних србијанских ијекавских идиома (моравичких, полимских и златиборских), тј. иде планинским билом Голија — Јавор — Јадовник — Озрен — Гиљева планина.

Нагласио бих да ни ова граница, као ни све претходне, није оштра и да се ијекавски изговор чује (мада нигде не преовлађује!) и изван повучене међе.

Овом границом је одређеније утврђено географско простирање ијекавског изговора у западној Србији, али, истовремено, и један део источне међе ијекавског изговора унутар штокавског наречја уопште.

74. Као што смо видели, данашњу западну Србију, у њеном највећем делу, карактерише богато изнијансирани спектар ијекавско-екавских прелива. Сви њени ијекавски идиоми су у одређеној (мањој или већој) мери и екавски, граничне екавске говорне типове најчешће битно обележава и ијекавизам, а гдекад су подједнако заступљена оба изговора. Фактори који су одредили колоритни западно-србијански дијалекатски пејзаж су многобројни и разнолики, неретко сасвим особени, те се не дају лако класификовати нити уопштавати.

75. Наша наука је поуздано обавештена (превасходно заслугом наших етнографа) да су носиоци ијекавског изговора током вишевековних миграционих

¹⁷³ Барјактаревих НП-Сј 22.

померања попунили знатан део данашње Србије, поглавито њену западну половину. Међутим, многа питања која се групишу око ове крупне и далекосежне чињенице заоденута су велом тајне, те о њима, бар засад, не можемо ништа одређеније казати. Ми, нпр., знамо докле су допрли ијекавски пресељеници, али тешко је утврдити докле се, након смиривања дијалекатских превирања и извршене кристализације, стабилизовао ијекавски изговор, као изразито доминантан или пак преовлађујући у новоформираним говорним типовима. Вукова граница, повучена пре готова два века, може послужити као приближан показатељ, али морамо имати на уму да је она постављена у време када је ијекавско становништво још увек пристизало, и када процес кристализације дијалекатске мешавине у многим крајевима није био окончан. Сем тога, трагање за одређенијим закључцима оптерећено је чињеницом што се две Вукове границе, повучене готово истовремено (1817. и 1818), међусобно битно разликују на северозападном сектору, и, најзад, што су обе постављене глобално, са само три међаша: Лозница — Ваљево — Карановац, односно Мачва — Ваљево — Карановац (в. т. 12).

Миљевићева међа, постављена шездесетак година касније (1876), представља први покушај да се подробно и без остатка, на свим секторима, разграниче два изговора у тадашњој Србији. Подручје попуњено ијекавским говорима у Србији, по М. Миљевићу, негде је уже (сектор према Ваљеву), а негде шире од Вуковог (источни сектор, нпр. делови Груже) и, истовремено, и шире и уже (зависно од тога са којом Вуковом међом је упоређујемо) на североисточном сегмент граничног појаса. У ово време ситуација „на терену“ била је, бар у неким крајевима, знатно стабилнија, али се као ограничавајући фактор јавља чињеница да је ова граница повучена након ослобођења и државног конституисања Србије, када већ неку деценију, широко и артикулисано, делују расадници екавског стандарда (државни апарат, војска, школа итд.), те остају недоумице колико се то већ „осетило“ на самој међи.

Разлоге узмицања негда експанзивне ијекавштине пред навалом екавског изговора први је опсервирао и јасније издиференцирао М. Московљевић. Он каже: „Што јекавски изговор све више узмиче испред екавског, ово су разлози:

1) Политички. С јачањем и модернизацијом државе све је јачи њен утицај на становништво. Државне власти, војска и школа утичу да се све више шири екавски изговор на штету јекавског, тим лакше што других разлога скоро и нема.

2) Економски. Вароши, које су као политичко-културни центри прве прихватиле екавштину, будући уз то и економски и саобраћајни центри, утичу на своју јекавску околину као расадници екавштине.

3) Социјални. Јекавци заузимају неплодније планинске крајеве, а екавци равније и плодније. Са својих брда јекавци силазе на рад у равније крајеве и ја сам посматрао у подрињском округу, а тако је вероватно и у другим, да мештани с висине гледају на „Јадране“, како називају све брђане — јекавце, сматрајући их простијим, горим, и кад хоће да им се ругају, они изговарају поједине речи по јекавски и употребљавају њихову узречицу „бојсе“. Стога је разумљиво што јекавци избегавају да говоре јекавски“.¹⁷⁴

¹⁷⁴ Московљевић Граница 122.

Отуда је и Московљевићева граница, повучена пола века након Милићевићеве, укупно узевши, знатно „ужа“ на секторима према млађим екавским говори-ма, мада истовремено (што је тешко објаснити) захвата више терена (до висине Ибра) у југоисточним сегментима граничног појаса.

76. Деловање расадника престижне екавице постепено ће се ширити и усло-жњавати, а након II светског рата, нарочито последњих деценија, нагло појачати масовном употребом нових, далеко моћнијих медија, попут радија, телевизије, штампе и сл. Упоредо и у садејству са овим тенденцијама тећи ће и урбанизација и социокултурно преображавање села.¹⁷⁵ Урбани садржаји и модерне комуника-ције приближиће села градовима, сеоско становништво градском животу — по-нашању, одевању, говору.

77. Ипак, екавизми у данашњим западносрбијанским идиомима не могу се (и не смеју!) објашњавати само деловањем разноврсних и свеprisутних сејача екавског стандарда. Они су различитог порекла, иако је, у том смислу, веома те-шко спровести сасвим прецизну и поуздану стратификацију. Неки екавизми (тзв. лексички екавизми, затим случајеви са рђ > ре, а каткад и други) ијекавским досе-љеницима били су познати и у њиховом старом завичају, а у тим крајевима срећу се и данас.¹⁷⁶ Приликом објашњавања екавизама у овим говорним типовима, мо-рамо водити рачуна и о следећем. Међусобна трења досељеника и старинаца су се на дијалекатском плану очитовала укрштањем њихових дијалекатских црта, а процес кристализације дијалекатске мешавине, различито условљаван у разли-читим крајевима (в. т. 9–11), окончан је формирањем нових говорних типова у које је, негде мање а негде више, била уграђена и екавица као њихово иманентно, темељно обележје. Тако, нпр., драгачевски говор је данас „мешовитог ијекав-ско-екавског типа“.¹⁷⁷ Ово, међутим, не (мора да) значи да је овај говорни тип не-кад био „чисто“ ијекавски, тј. да је његов екавизам резултат постмиграционе ека-визације (утицај екавског стандарда или суседних екавских говора). Нанме, има индиција да је овај говорни идиом „одувек“ био „мешовитог“ типа. Ово подручје „није кршевито, као, рецимо, суседни ужички, моравички и студенички крај“.¹⁷⁸ Стога је разумљиво што К. Јовановић у Г. Драгачеву затиче чак 40 стариначких родова, што је далеко више него нпр. на Златибору, где је проценат старинаца вр-ло низак, или, рецимо, у Ужичкој Црној гори, где оваких родова фактички и не-ма (в. т. 8). Према томе, ни међусобна трења између досељеника и старинаца нису била свуда истог интензитета (нити пак једнаке нарави), што је, дакако, оставило трага и на дијалекатском плану. И најзад, нарочито индикативна у том смислу је Ердељановићева процена, саопштена крајем XIX века, да се у Д. Драгачеву гово-ри „у главном јужним наречјем, али се јако осећа утицај источног наречја, тако да се неке речи већ никако не говоре по јужном него само по источном“.¹⁷⁹ Дакле,

¹⁷⁵ Пецо Соц. промј. 39–45.

¹⁷⁶ В. нпр. Пецо ГИХ 61–64.

¹⁷⁷ Ђукановић Драгачево 34.

¹⁷⁸ Нав. дело 16.

¹⁷⁹ Ердељановић Д. Драгачево 100.

све иде у прилог тврдњи да је говор Драгачева и тада (а, вероватно, и раније), као и данас, био говор „мешовитог“ типа.

С друге стране, ијекавски пресељеници су попуњавали и слабије насељена (можда понекад и ненасељена?!) подручја (овде, највероватније, спадају Ужичка Црна гора, златиборски крај и друге области брдовитог и неплодног србијанског југозапада), где је „отпор“ старинаца био слабији, а каткад га можда није ни било. У оваквим крајевима се, највероватније, миграциони ијекавизам стабилизовао (мада се, макар и скроман, удео стариначког екавизма не сме занемарити), да би касније био подриван тихим процесом екавизације, превасходно утицајем екавског стандарда.

Дакле, данашњи спектар западносрбијанских ијекавско-екавских прелива је, добрим делом, пројекција стања успостављеног још у време миграција, укрштањем досељеничких (махом ијекавских) и стариначких екавских црта. Другачије казано, западносрбијански источнохерцеговачки говори су такви само у мери у којој су током кристализације дијалекатске мешавине превагнулe источнохерцеговачке црте, а тиме је „утврђен“ и међусобни омер (у свакој области друкчији) ијекавских и екавских ликова. Тек тада можемо говорити о најновијим, постмиграционим, видовима екавизације.

Ијекавски изговор је, ту нема никакве сумње, у постмиграционом периоду постепено узмицао пред навалом престижне екавице. Међутим, ову ванредно значајну и неоспорну чињеницу веома је тешко обухватније и детаљније расветлити, тј. тешко је поуздано утврдити колико су се заиста помериле границе ијекавског изговора у западној Србији. Анализом и упоређивањем досадашњих напора на расветљавању овог проблема, можемо доћи до одређених закључака, али тиме нећемо отклонити све недоумице. Тако, нпр., остајемо збуњени пред чињеницом да Московљевићева граница на сектору Студенице, иако повучена пола века касније, захвата више терена него Милићевићева; или, нпр., да је Ивићева међа „шира“ од Московљевићеве на скоро свим секторима, иако је постављена тридесетак година након ње. Овде се, као крупан проблем, испречило питање критеријума од којих су досадашњи истраживачи полазили при повлачењу ове границе. Тако, нпр., П. Ивић, одређујући се према Московљевићевој међи, која „на сектору западне Србије иде знатно јужније“, ¹⁸⁰ запажа да се из његовог излагања „не сагледава довољно јасно да ли се ова међа не односи само на говор писменијег елемента и млађе генерације сељака“.¹⁸¹

Као што смо видели, ијекавски изговор се и данас добро држи на знатном делу западносрбијанске дијалекатске плохе. Иако је ијекавизам превасходно говорна одлика старијих, иако га снажни процес екавизације постепено подрива и потискује, не смемо категорично тврдити да ће он убрзо нестати са ових простора.

Данашњи западносрбијански ијекавски идиоми ће, можда, већ за неку деценију изгубити ијекавизам као своје примарно обележје, али ће он још дуго остати њихова важна особеност.

¹⁸⁰ Ивић Дијалектологија 68.

¹⁸¹ Нав. дело 68.

IV

ТЕКСТОВИ

1) НОВОШТОКАВСКИ ГОВОРИ

О својој мајци

Ја сам била одт шѐс гōдѝнā и сѐдмā , кат смо у бежанију ишли, мала сам била. Јавили су да е отац погинō, нѝје дōшō вишѐ. И ѐто, тākō сам òстала, у̀вѝѐк пѐтљала, мучила се, радила. Мати имала е нāс чѐтvero, òд мōг òца, пōсле рōдила јōште трое, рада би била да би рōдила мущко, свѐ жѝнскиње. Још три чоѐка доводила. Дōлазили у кућу, питају они мѝнѐ, пошто сам ја била нāјстариā, òћу ли да јој дōзволѝм. Дoзвoљāвам, и нек се вѝнчā. Али òна кажѐ (òна е примала валиду на мōга òца): „Ако рōдѝм мущко“, била е носѐћā, „ја ћу се вѝнчати; а ако рōдѝм òпѐ жѝнско — нећу ни с кѝм; бōљā ми је мōга чоѐка валида, него вѝнчāње цабѐ, а свѐ жѝнскиње“. „Па, лāкшѐ ћеш гāйти“. „Ни от когā тражити пōмōћ нећу, али ћу одгāйти“.

И одгāила је, не мōгу рѐћи.

О свом бившем мужу

Свѐ што трѐбā да знā, òн нѐ знā, а што нѐ трѐбā, òн лупā. Ко некā лўда кат сјѐднѐ за рāзбој, па свѐ пōкидā, нѐ знā нијѐдну да увѐдѐ ње трѐбā.

Обичаји некад и сад

Бѝли су прѐ и сàстāнци, и кōт црквѐ вāшери, и по сѐлима прављени, и у Гўчеву, и свўд. Лѐпо бѝло: иґрали, свѝрачи свѝрају, иґрају мōмци, њѐвōјке, и кō е млāђи, свѐ тō лчѐпо бўднѐ. А сād òвāј òбичāј нѐ вāљā: само се водају пō шуми, и кō штā — кō ништа, то прѝје нѝје бѝло.

О славском колачу и божићној чесници

Имā чѝсница за Бōжић, а кр̀снѝ кōлāч за слāву. Нѐко нāкō испѐчѐ само пōгачу за Бōжић, ја по стāрōм òбичāју, имāм и слōво. Тўрѝм пару, па òндāр кўруз, па òндāр грāшку, па òндāр унāкрс нā пѐт мјѐстā слōво испрѐтѝскāм, па ње се штā дѐси. Ко имāдѐ у кући зāдругѐ, òкрѝнў чѝсницу, изломѐ и ижљўбе се. Јѐдно вѝчѐ „Кр̀стос се рōдѝ“, дрўгō „вāистину се рōдѝ, да смо жѝви и здрави“. А ја кат сам

сама, шта ћу ја. Једем, ако могу шта д-едем, ако не могу, ником ништа. А о слави окрећу колач. Трипут окрену и расијечу унакрс, наспу на средини вина; расијече се преко пола, па опе унакрс. Ондар се узима панаија и вино.

Милева Миловановић, 1906,
Трбушница

О рату и после њега

Јој, нас поћераше ис куће. Јој, ја јаучем, а зима, мраз, а они гонџећу, куће јадна ћеца (...). Ка-доћосмо води, они онога ми сина, што тукли вамо, што је умрџо, и још једног, поћераше д-иду доли да кажу пут. Докле су иг водли, не знам, и потље доћосе ћеца. (...) И ето, тако е било, мучили се от сваку руку. Смирџе се рат. Имала сам чиче три. Оно што е погорило гори, јој, то е све изгорило, они јадни правили, правили... Оправише опетке све ко и било прије. (...) Јесте, радиџо. Он је мога радити, што год је видџи, он то створи. Поста мајстор, бајаги, мајстор. Ради зграде, па икупџи овџа алата ковачког, оправља, поклепа гвођџа, поклепа сикире, све.

Како се некад радило

Огњџште се озидџа са циглом, и ондај се малтера направџи, па се озго лџепо замалтери. Ватра се нџди наложи. Имала пџка, звало се саџ, па пџкли проју. Оно се загриџе, нџди метнџше тџјесто. Морџе и млџјџко. Намјџстџм ко верџге и ондај ту-рим у бакраџ, и вари се млџјџко. Туди стоџи до сутредџн, кајмак се повата ко кора љџба. Таки је кајмак биџо. Морџе и мџсо по-саџом. Јако ко би га оправџио и видџио, бџла би комџндиџа.

Имали парјеницу. Нџди слџжџмо кошуље, није било купџвно. Кућџљу сџјџмо, џткамо и у парјеницу слџжџмо. Заџиџемо водџм, воду узварџмо. То от цџјџја начинџмо, метнџмо пџпела, и тако стоџи неџко време. Ондај, извади, па иди пџри. То се пџјџни кат пџрџш. Кџрито има џскопџно, џ-дрвета. Намјџсти се џе има водџ, тоџак, и нџнди пџри, друшџкај, руџком. От кућџље створиџмо све: и да проџстрџмо, и да кошуље џткамо, и џакове, све. џ-дрвета оправџе мајџстори разџбџј, има он дџјџло-ва пуно: брџдила џе брџдо до стоџи, онџе сатиџвице што дрџџе, вратиџа, јџдно вратиџо гџри џе прџџа, јџдно доли џе ми ткамо.

О старим вашарима

џде се на вашер. Свираџи бџднџ. Ћџвџјке су нџсиле сџкње, није купџвано. Куџпи памук, па џтка на разџбоју, саџиџе сџкњу, белџу блџзу, све. Лџпо све бџднџ. Ови џџмпџра није било. Бџли су јџлеци, али није сваџа имала, имала само од гајџана, као памџклиџа. Коџа је богџџџа, имала е јџлек, па жуџту срџму, све. Игрџа коџо. Свираџи. Ко е моџуџан, џзџ е рамуџнику, ко није — он има онџе џџманџе.

Ружица Пантелић, 1903,
Сакар

О својој прошлости

Рођен сам дваес четвртѣ годинѣ, априла мѣсеца, датум пѣтнѣсти. Од рођења свѣ живио у Вѣликој Рѣци, са својм оцом. Мајка ми је умрла кат сам био у трѣћем разреду школѣ. Отац ми се оженио, из Рађевинѣ, дово Јелисавку. Јелисавка је имала дѣветоро ђецѣ и чѣок дѣсѣти. Сви су помрли, она је њи најжила, она е се удала, преудала за оца мога Радомира Пѣтковића, дошла у Вѣлику Рѣку. (...) Чѣтрѣс и првѣ годинѣ отац је менѣ мој јурио да се ја оженим. Ја сам био млад, у свѣјој седамнѣстој години. Ја сам се оженио, ја сам оца послушо, и осталѣ чѣче и стрѣне и бабе. Жѣни ми је име Десимирка, ш њом живим и данас дањи. Са жѣном том имадѣм седморо ђецѣ, све седморо су живи. (...) Милован Пѣтковић живи са оцом Срѣтеном Пѣтковићем, он је напушто предузеће, морѣ је што га је отац молио да се врати. Он има једно дѣјете и тѣ је, на прилици, да биднѣ и другѣ.

Ошо сам у Шитскѣ Банѣвце, пребацили нас с колима. Тѣ су ме прѣвили. Они су нас пошље ноћу пребацили у Товарник. У Товарику сам био двѣ ноћи и двѣ дана. Ондај су они нас пребацили у Шид. У Шиду сам био седам данѣ и седам ноћију. А седму ноћ нас пребацили у Срѣмску Митровицу. Тѣ су нас приватили, и тѣ су ме аперисали. Кат су шћѣли да ми вршѣ аперацију, оно није било ко сад уређење, него су били астали ко у сѣљака кат постаља сѣфру. Има по пѣт астала, по дѣсѣт астала у рѣду. То тамо све лекари, имају нижи лекари, имају виши, сѣјѣчу ноге, сѣјѣчу рѣке. Пошље тамо напунише, нѣ мош, ја остадо вамо у кујни. Једна вамо прекувава онѣ дѣјелове, испира, чѣсти. Ја чѣкам.

Сретен Петковић, 1924,
Црнча

О својим женидбама

Ођенѣм се ја, купим панталоне, дово-онѣ, па на вашер. Повѣдем ја коло. Дѣћѣ једна газдинска ћерка до менѣ. Питама ја њѣ: „Шта-ш до менѣ?“ Кажѣ она: „Дѣбро, лѣп си младѣћ, лѣпо играш, морѣ бити да ћу да се удам“. Кажем ја њѣј: „Оћеш ти да јѣдѣш бѣлѣ лѣк и сирѣе? Нѣма код менѣ другѣ. Ако можѣш моју лѣпоту јѣсти, ти ајде. Бѣда сам ја, бижи, нѣмој до менѣ д-идѣш никако“.

Е, ожѣнише ме нађавола. Дѣбра ђевојчурина нѣка, старѣја од менѣ. Држи данас, држи сѣтре, садили нѣки дѣван, јадили, чѣмѣрили. Бѣда ја, а она из газдинскѣ кућѣ, није н-учила на тај чѣбутски, тежак и лош живот. Би она сѣ мнѣм нѣко врѣме, рѣди дѣјете, дѣјете умрло и она — побјегнѣ. Одѣ она оцу и мајци, што она код менѣ д-ѣде проју, они гѣри имају шѣничнѣг лѣба. Код менѣ нѣма шѣничнѣг лѣба, кат се ѣћѣ цркви и за славу, ондај се мѣсѣи шѣнични лѣб.

Друга ми је жѣна била тѣ и-Сѣрча. Ишо сам тамо у чѣбане, био нѣки вашер. Ђѣвојке су ондај волиле који умѣ лѣпо да заигра, да се лѣпо обѣчѣ, да умѣш лѣпо причати, а вам није она глѣдала шта ти имаш кот кућѣ, јѣк. Ја сам умѣо добро да одиграм, и такѣ, била е лѣпа, ја сам зинѣ за њѣм и дово сам је. Била је двѣ-три годинѣ сѣ мнѣм па — ѣтишла.

Трећа је била ђвди ис комшилука. Родио сам двоє ђецѣ ш њѡм. Дѡли ми је син на миразу, у Трлићу ко-Дуба. Отшѡ у кућу једној ђевѡјци. Имѡ сам и ђевѡјцицу, ѡна је учила ѡдлично, тѣкничкѡ школу у Ваљеву. Одавлѣ сам ја тѡрбе на себи носио њѡј чак у Ваљеву. Али учила дѡбро. Двѣ гѡдине издржавѡ, трѣћу гѡдину, пошѡ на родитељскѡ састанак, тамо ме ѡвати нѣки господин, каже: „Слушај, да даш твоју девојцицу, и ја имам ѡстѡ, зајно сједѣ, моја лоше учи, твоја ѡдлична, нѣш плаћати стѡн, ја ћу рѡнити, ја ћу свѣ, сѡмо да моју поучава девојцицу“. Ја мојѡј мѡлој велѡм: „Милнице, да идѣш!“ Каже ѡна мѣни: „Јѡј, таћо, ја док њѡ научим, ка-ћу мѣнѣ“. Али ја кажем: „Али ти ћеш крож њѣно учѣње ѡпѣ мѡло да ѡватиш, а после поучи, па не могу ја, први идѣ чѣсто“. Ја мѡло примѡ ѡндај, мѡло нѣшто — чѣтри и пѡ банке, после изишѡ на шѣсѣт банкѡ. И тѡ сам срѣтан бѡю.

Милоје Цвијић, 1917,
Својдруг

Момци и девојке

Ми кад вашерѡмо, то се поставѣ дрвенѣ ѡнѣ од грања шѡтре, пѡбију се чѣтри сѡве, ѡдарѣ се прѣчке, накрешѣ се одѡзгѡр грање, те се направи лѡд. ѡнај дѡли, што продаѣ печѣње, он ѡзмѣ сѡкиру ѡнѡ велкѡ, нѣма тѡ сјѣчкѣ, па ѡнѣ комаде тѡра на пањ, тѡчѣ ѡзгѡр, сѡчѣчѣ и продаѣ. А ми, ѡмладина, тамо имѡ ѡнај клѡнѣт и ѡнај бѡбњић, по пѣ-шѣс кола ѡгра. Повѣдѣш коло, младѡћи и ђевѡјке једно дѡ другѡг, то мѣљѣ, надмећѣ се ко ће ѡпшѣ д-ѡгра. А штѡ имѡш д-ѡбучѣш? Имѡш памучнѣ кошуље. Дѡли си имѡ ѡнѣ дѡзлуке од сѡкништа, ѡпанке и ѡздѡ дѡнеклѣ веженѣ чѡрапе; ѡвудѣ појѡс, гѡри си имѡ ѡнај мѡли гѡњић, и на глави капу. Вевѡјке прико оне кошуљѣ прѣгачу имѡју, а гѡри мѡраму повѣзану. Вевѡјке нѡсу имале пѡдрезѡну косу, него плетѣнице ѡзгѡ прико главѣ вѡсѣ. То се ѡгра нѡмртво, изгинѣ се ѡграјући, јер се младѡћи ѡтичу коѣ ће коло бѡље д-ѡгра. Па ка-то наѡћѣ једно поре-дрѡгѡ, па ти је тѡ, мѡсим, весѣље, и то се ѡгра тѡко цѣо дан.

О зетовима-шалицијама у старо време

ѡни кои су зѣтови, ти кокоши покрадѡ, потѡманѣ, пѡбију, чѡдо једно. У мѡѣ мајкѣ је бѡю један дрвенѡ кокошѡр. И ѡни, мѡлим те, наћоше нѣје ѡд некѡг старѡг тѡпа гранѡту великѡ и набише је пѡну бѡрута и зѣмљѣ. Гѡри ѡставише витѡл, ва-ко, и потурише пот кокошѡр. Пуѣ ѡнѡ, прште кокошѡр, а оне кокоши пѡчѣше да крѣчѣ. ѡнај један ѡзѡ ловачкѡ пушку, па ѡнѡ која бѡжи, он из двоцѡвѣкѣ тѡчѣ. ѡватѣ вѣпра ѡ-дѡви гѡдине, свѣжу, наспѡ зѡб у ракију, ѡндај га заливају ѡнѡм ракијѡм, свѣ га вѡдѣ нѡћѡм ѡко кућѣ, пѣвају и подврискују. ѡндај ѡватѣ кѣра, нѡгурѣ звѡно са гѡвѣда на њѣга, за рѣп кѣру свѣжу ћурана, па прапорац, што се на коње нѡгурѡ ѡздѡ. Она-један вѡди кѣра, а другѡј ѡдара ѡдвудѣ ћурана. То тѡко ђе мѡда и маладѡжења спавају, цѡлѣлѡ нѡћ тутњи.

Нит се ко ѡтѡ, нићѣ ништа, ма какѡ.

Гроздомир Цвијић, 1920,
Зарожје

Једно ратно Бадње вече

Они су, дичјете, били вође око дваес дана. То ниси мо̀го да бѹдеш миран ни-ка̀ко. Ду̀шан није бѝо води ни́ка̀ко, а Раде бјѣжѹ, сподбили Рада и о̀херали у чет-ни́ке. Ду̀шан свѣ у ја̀рузи бѝо, ја̀ вође, а хѣца ма̀ла. Кад је било нѐко дѹба, запо̀хело е се то̀, дичјете, па се пѹт вра̀ни, то̀ са̀мо глѣдаш ко̀ ће те на̀ни и у̀бити у̀ ку̀ни, ни-шта дру̀го.

Вође је бѝо свратѝо на Ба̀дње вече један капѣта̀н, врло фин чо̀ек, озго̀ са Кадињачѣ. До̀шо по но̀ни, он ја̀дан у̀шо, снѣг, кѝша, сео код вру̀не (би́ла до̀ље вру̀на) и ка̀жѣ мом чо̀еку: „Са̀мо да се о̀гриѣм, па д-и́дем“.

И сѐхе, сѐхе код вру̀не, а пѝштољ му и́спаде, ва̀ко. А Раде у̀зе, мо̀го е да га у̀биѣ. У̀зе, па му ка̀жѣ: „На ти о̀во, ху̀шни у̀ цеп, о̀во ће теби́ трѐбати“. А он му ве-ли́: „Е, бра̀те, до̀ бога ти ва̀ла!“

И ту̀ ве́черā и по̀тље о̀де.

О швапском рату

Кад је бѝо шва̀пски ра̀т, кат су шѣ̀ле да до̀ху Шва̀бе, о̀ни су до̀шли онда̀јке, и за̀узели свѣ. Шва̀бе су до̀шле прѹт до Лу́чана̀, у̀ватили Та̀банови́хе и Ло̀рет, та̀ко су у̀ватили та̀ј вѣ́нац према Ва̀љеву. Код на̀с ста̀новало њи́г око петнѐс Шва̀ба, о̀ви из Баната̀, али го̀ворѣ српски љѣ̀пше него̀ ми. Они сѐдну̀ са мо̀им о̀цом и разго̀варају̀, а онда̀ биле свѣ̀нице ло̀јанице, па оно̀ ту̀римо, зна̀ш, те па̀лимо. А кад го̀ри свѣ̀тло у̀ ку̀ни (шу̀па у̀ на̀с би́ла ве́лика, а о̀ни ста̀новали у̀ шу̀пи), о̀ни тр-чѐ у̀ ку̀ну да нѐшто тра̀жѣ, а кад нема̀ свѣ̀тла, о̀ни ху̀тѣ. Кад једну̀ но̀ћ један у̀сто̀, па ка̀жѣ мо̀јој ма̀јци (а пу̀цају с Орови́цѣ то̀пови, ва̀ко вѣ́нац, а Го̀рња До̀бриња ва̀ко и Ши́љковица), па ка̀жѣ: „Мо̀ј бра̀т у̀ једно̀м ра̀ту, ја̀ у̀ дру̀гом, он би́ѣ менѐ, а ја̀ би́ѣм нѐга̀, би́ѣмо се — а бра̀ћа“.

Росанда Дробња̀к, 1903,
Глумач

Старинска свадба

Ако се о̀ћѣ да у̀змѹ мо̀мак и хѣ̀војка, и свѣ се то̀ сло̀жи, онда̀ј идѐ о̀тац и идѐ мо̀мак да пи́тају̀ за хѣ̀војку. Ако су се до̀говори́ли при́атељи и сло̀жили, онда̀ е би́ла свадба. Испит бѝо на̀јприѣ, па онда̀ про̀ћѣ нѐколко врѐмена па вјенча̀ње би́дѣ. Сва̀дба се са̀зовѣ са чу̀турѹм; за чу̀туру мо̀раш има̀ти нѐшто спрѣ̀мљено. И ка̀до-ћѣ са чу̀турѹм, идѐ о̀тац с мо̀мком или срѹдник, ако о̀ца нема̀. До̀лази дома̀нину, извади чу̀туру и ка̀жѣ: „По̀зивā те та̀ј и та̀ј, же́ни́ сина (или у̀даѣ хѣ̀рку) да до̀ћеш на весе́ље то̀га и то̀га дана̀“. Чу̀туру у̀змѣ дома̀нин и на̀гне за срѣ̀тно весе́ље. До-ма̀ница до̀ћѣ те на̀кити чу̀туру.

Е, та̀мо кад би́дѣ да се идѐ за хѣ̀војку, о̀ду свāтови, спрѣ̀мѣ се и о̀ду.

Та̀мо дома̀нин че́ка на ка̀пи́и, излази прѹвѣ, а прѹвѣ је о̀двѹд дома̀нин — при́а-тељ предѣ сватѹвима. Њи́г дво̀јица пи́тају̀ се и ижљѹбе се, а по̀сле рѐдом свѣ.

Ондај сѣднѹ за сѡвру. Ђевѡјка не излази из — из вајата, ѡндѡј бїло — тамо идѣ ђевѣр и нѡсї јој одчѣло; идѣ тамо у вајат код ђевѡјкѣ и идѣ свѣкар, ако свѣкра има. Ђевѡјка се пита ш њима, и свѣкра љубї, љубї га ў прси и ў рѹку. Даду јој одчѣло и ѡндѡј се вратѣ.

Кад бїдѣ да се ђевѡјка изведѣ, брат ђевѡјку изводи (ако нѣма брата, има рѡ-ђака). Пушка пѹкнѣ, изводи се ђевѡјка. А вамо, ђевѡјке коѣ су дошле и младе са сватовима, ѡне пјѣвајѹ:

„Прѣдѡј, брале, ђевѣру ђевѡјку,
ўзми снајку, кићени ђевѣре“.

И ѡндѡј, пушка пѹкнѣ, ђевѡјку изведѣ брат виш сѡврѣ, ђевѣр се са њѡм пѡљубї и ђевѡјку примї.

Десанка Албијанић, 1920,
Тометино Поље

Немица

Јѡј, ћути, имала сам ја јѣтрву, бїла Нѣмица, и ѡндѡј ѡдрѣђена војска, да изгонї Нѣмце, рат бїло прим крају. Они су вође свѣга двапѹт дошли. Ја сам изашла горе, а ѡна ѡстала кѡт кућѣ. Мѡј син и њѣн сѣдили. Њиг двоїца били ў кући. ѡна ѡтишла на воду. Вратим се ја, ја погледак, Нѣмци окѡ кућѣ. А ѡна ѡтишла на воду, а ѡни заишли пѡ башчи, па доље прѣдѡ њу. ѡна пѡчѣла нѣмачкї говѡрити, а ѡни се зачудили ѡткуда ѡна зна. Прича ѡна њима нѣшта, прича, прича, кат се ѡни окренуше и ѡдоше. Кѡ да иг је, да прѡстїш, ѡманђијала. И пѡтље више нїсу ни долазили.

Људи и животиње

Ѳвѡј мѡј, у мѡјѡј је вамилии, ѡн бїло рањен, рањили га нѣђе, па га затворили у нѣкѹ болницу, у нѣкѡ тѡ оделѣње. Њико њїе ни вођиѡ рачуна ѡ њѣму, ко да њїе чѡек. Пѡшѡ један наш тѹ комшија да га тражи. Кад је ѡн дошѡ и виђѡ ђѣ е, и какѡ е, нађе тѡг једнѡг командїра што е бїло, па му велї: „Јѣсмо за ѡвѡ се мї бѡрили, зар ѡвакѡ да чоѣка догнате до ѡвога стања, ко да е нѣка живѡтчиња, ко да њїе иксан!“ Пѡсле ѡни њѣга ѡзнѣјели, напољу га пѡставили, и ѡн нама пѡшље причѡ, свїма вамо причѡ: „Ѳни су менѣ прѣнѣјели, и пѡставили, те сам стајѡ, и кове воде ѡтѹд ўпремасе сїпали, а ѡнѣ крвавице, што су бїле свѹд по мѡјѡј кожи, то е свѣ ѡтпадало ко плѣва на вршају, и кезѣ се накѡ, ко да крмачу шѹрѣ“. Пѡтље га нѣкако ѡправили, и окрѡрили га да ће да му бїднѣ бољѣ. Ѳстѡ жив, али сакат ў рѹку. Јѡш је жив. Добро е.

Бој се овна...

Дешавало е се, ѡћѣ и вѡ и говече. Кѡд нас је бїло, јуница бїла. И ћѣла д-ѹдарї, нѣкако се ѡколола привучѣ, и бапї добро, више главѡм него рѡговима, нѣкако се сѡгне, па врѡшком главѣ, сѡмо свице виђиш, ко у мрѡку да счѣвнѣ. Бїжала ћѣца ѡд њѣ, а ѡ мї бѡгами старии, нїсмо смјѣли, какї. Пѡсли је прѡдали, комѣ ли под-

ва̀лише да ми је знати. И во̀, има̀ли смо и во̀ла. Ку̀пили нѐђе, ђаво̀ га о̀днијо, мр̀к ко мѐђед, ко да му је по̀со да бѝје. Али је ћео љу̀де д-у̀дари, са̀мо љу̀де, жѐне и није. Кад о̀ћу да ва̀тају, ја и́дем. Ме́не није ћео. Оде́м ја и на̀турим ју̀лар, о̀н нѐкако ра̀шири о̀на увѐта и глѐда ме, ма̀ло ко да би ме и по̀њушијо, али ја се о̀дмакне́м, пла̀шила сам се, ло̀пов је бѝо. И о̀ван, јо̀ј што смо се је́днoм во̀ђе и́смија̀ли, је́дан мо̀ј о̀ван по̀ћеро̀ о̀ву ве́селу Ста̀ну, о̀ву што ка́жеш да си бѝо ко̀д нѐ, а о̀на уситни́ла преко ли́ваде, ни́кад бр̀жа није би́ла, па нѐкако испружи́ла ру́ке на̀пре́д, а ми глѐдали о̀двуд, из ба̀шче, па по̀црка̀ли о̀смија̀.

Рада Вукосављевић, 1908,
Радановци

Рат и увреду нисам заборавио

Ро̀ђен сам јану̀ара четр̀несте го̀дине. Мо̀ј о̀тац, кад је по̀чо ра̀т, бѝо рѐгруто-ва̀н као ка̀дровац, није бѝо о̀тишо̀ у во́јску, о̀тишо̀ на о̀буку, као ка̀дровац. О̀ни су ра̀товали ту̀ј, и ту̀кли се, и кад је Сте́па отво̀рио дру́ги фронт, у Ло̀зници би́ла мѐђа, ко̀д Ло̀знице и Дри́не но̀ђе, ту̀ј би́ла гра̀ница. Шва̀бо иг по̀ћеро̀ бѝо о̀зго̀р, о̀ни су ја́дни по̀чели да о̀сту́пају, по̀шље се о̀пе до̀бро ће́рала ш њи́ма, ће́рала. Ишо̀ сам ја на Гу̀чево, го̀ре, глѐдо. Јо̀ш има̀ рово̀ва у о̀ном ка́мену. И глѐдо та́ј спо́мене-ни́к. Се́дам мо̀је стриче́ва по̀гинуло. Је́дан је о̀сто ра́нен, није о̀тишо̀, а је́дан се са̀кријо, крѝјо се, обла́чијо же́нско о̀дмече́ло. Тре́бо да на̀сиче́ва ше́нцу, у́јесе́н, убра́дијо ма̀раму и на̀сиче́во ше́нцу. Та̀ко су ми при́чали. От сви́у из мо́е фа̀милије, са̀мо је о̀тац о̀тишо̀ на Со̀лунски фронт. Ђе́д ми бѝо жи́в, ба́ба није. Кат су би́ли та̀мо, на̀равно, није има̀ло ни́какe ве́зе, ништа. Ше́сет и три го̀дине имо̀ ми ђе́д. Кат су о̀сту́пиле Шва̀бе, кад иг је на́ша во́јска ишће́рала, вра́тио се мо̀ј о̀тац. На̀шо ме́не у пољу, чу́вам о̀вце. Нит ја̀ не́га зна́м, нит ја̀ не́му мо́гу да при́ђем. Није то̀ мо̀ј о̀тац. Ђе́до мо̀ј о̀рб, та̀мо у пољу и о̀тишо̀. О̀тац до̀шо у је́дну ба̀раку, ка́вана би́ла, о̀н свра́тио ту̀ј, је́дан мла́дић ме́не зове́. О̀тац до̀шо у во́јничком о̀дмече́лу. Уто̀м сти́же и мо̀ј ђе́д, да се ви́ди са је́дини́ем си́ном, по̀чо да пла́че. Ка-ти мо̀ј о̀тац ка́же: „Што пла́чеш, ха̀ле, то си́гурно пла́чеш што сам до̀шо“. Ђе́д са̀мо пре́ближе́ди, нѐ мо̀ре да вје́рује сво́јим у́шима. Ци́ело́г ви́ека се мо̀ј о̀тац ка́јо збо́к ти́ег ри́јечи. Ме́ни гово̀рио, ка́же: „Уврџе́дио сам га, ни́кад за́боравити не мо́гу“. И јес га уврџе́дио, ни ја̀ му то̀ не мо́гу опростити.

Божо Мурић, 1914,
Каран

Како се некад хлеб пекао

Про́чевље би́ло је у је́днoм кра́ју уза зи́д о̀грађено ма̀ло на̀около плоче́ма ка́меним, ва̀ко, да нѐ би пе́пео о̀длазио да́леко. Ту̀ има̀ је́дна кла́да звана́ гла́вња. Има̀ла е цре́пуља, ку́кач, ва̀траљ, до̀ле се ту̀ри је́дан ка́мен, ва̀тра се ло́жи ту̀на, а кад ма́јка разг̀рне ва̀тру ва̀траљом, о̀ндај у́зме ље́б на о̀нај ло̀па̀р, па се на лопа́ру ље́бац спљеште́. Па се о̀ндај ку́качом (кат се за́грије цре́пуља) за о̀ну ру́пу го̀ре

ува̀ти, спу̀шти ва̀мо на̀ стра̀ну док се љебац ста̀ви, па се онда̀ј ста̀ви црепу̀ља; и жа̀р се на̀грне на црепу̀љу озго̀, на ону̀ ру̀пу, да не би у̀пао пѐпео до̀ље, ту̀ри се нѐко парчѐнце ками́чка, а обично̀ же́не ту̀ре по̀ла ја̀јцета, ону̀ љу̀ску, ра̀збије ја̀јце. Тако̀ се љебац испечѐ.

Бадњи дан

На Ба̀дњи да̀н ѝзјутра по̀рани старѐшина ку̀ће, узима̀ жита у цеп, рука̀вице на̀бија̀ на ру̀ке и одлази да до̀несе ба̀дња̀к, то мо̀ра прѐ сунца. Мо̀го си чу̀ти на Ба̀дњи да̀н ѝзјутра, само плешѐт секире. Ка-до̀ђе ба̀дња̀ку, он пр̀во пр̀сне она̀ј цѐрић са жито̀м, и ону̀ пр̀ву ѝвер ту̀ри у цеп. Ка̀зала му же́на ко̀т ку̀ће да по̀несе. То се ту̀ри пот ка̀рлицу да се бо̀ље ка̀јмачи ка̀јмак.

Ва̀мо ко̀т ку̀ће га до̀чека̀ неко од чеља̀ди, пр̀сне по ње́му жита и чѐстита̀ му Ба̀дње јутро. Он прѝслони ба̀дња̀к са исто́чне стра̀не — ус ку̀ћу. То чѐка до̀ пред вечѐ. Онда̀ј, он до̀ђе опет и пр̀сне по ба̀дња̀ку куку̀руз и пресичѐ га на тро̀е. Та̀ три па̀рчета у̀несе и окрећѐ истоку дѐбље кра̀еви и то̀ по̀стави на ва̀тру. А та̀мо, у ку̀ћи дочеку̀је га исто̀ једно чеља̀де и по̀прше га жито̀м.

Како се пекла ракија

По̀бију̀ се три ко́чића ва̀ко у̀ земљу, и та̀ј се ка̀зан ту̀ри на та̀ три ко́чића. Ту̀ри се ма̀ло во̀де, па се она̀ изравња̀ да бу̀де ра̀вно. Онда̀ј се до̀несу̀ кру̀пни ка̀менови, па се прислања̀ју око̀ло, око ка̀зана, али ма̀ло се она̀ј ка̀мен окрешѐ, да би по̀дишо̀ пот ка̀зан, да оче́пи да не би ка̀зан па̀о, пошто ко́чићи прегорѐ. То се пр̀ви каже до̀гања. Ка-ту̀ до̀гању на̀правѐ, онда̀ј се од парчи́ћа ће́рамиде и коече́га са бла̀том личе́пи на̀около, личе́пи, и цео̀ се ка̀зан оличе́пи го̀ре до усана̀. А го̀ре е имо̀ поклопац — ка̀пак ко го̀ј ча̀бар, ко̀ји је измјерен да по̀пуни до усана̀ ка̀зана, да му по̀крије површину, а ка̀пак једну дугу̀ има̀ на ко̀јој је остаљено ко̀ ру̀ка кад би је опружио̀ ва̀ко. То е лу̀лић, про̀бушен та̀ј ра̀каљ од дугѐ, и ва̀мо иде у ка̀пак. Онда̀ј се та̀мо по̀стави та̀барка о-дрвета, ко ка̀чица, само обр̀атно, до̀ље ужа̀, го̀ре шира̀. И онда̀ј, крож њу̀ про̀ђе ци́вев ба̀кренā. По̀стави се ка̀пак. За̀бије се лу̀лић у лу̀лу и та̀да се обавије пр̀во бла̀том; она глѝна жу̀та, тражи се у се́лу же́ има̀ оне жу̀те смо̀нице, па се оним пр̀во оличе́пи, оличе́пи, и онда̀ј се ци́брoм намажѐ на̀около, и ве́лика кр̀па од ца̀чинe, или не́ке по̀навe, кр̀па се са ци́брoм за̀вије око̀ но̀гу, до̀бро, тврдо, да би чу̀вала вла̀гу.

Милош Албић, 1920,
Трнава

Рат ко рат — сваки исти

По̀сле, дру́ге го̀дине чо̀век по̀гинe, отераше га че́тници у одре́д, партиза̀ни за̀радили. По̀гибе и јон, остаде ми ће́рка три и по̀ го̀дине, син осто̀ от седам го̀ди́на, свекар и све́крва од седма̀дeсeт го̀ди́на. По̀сле, до̀шли партиза̀ни, да̀ј тре́ба

òвò, дај трèба òнò, ти нèмаш, а мòраш да даш, да глòдуèш, мòраш да даш, е тàкò ти је, сине, бíло, била е мýка, бèда, какè нèма...

Кòлко тí избеглицà дòшло, по сèдмеро-òсмеро íс кућè, и штà ће јàдни, мèни је жàо нýи, íс кућè изићи пунè, а òставити пýстòш. Òвàј нàш зèт сàдè, òн је Цр-ногòрац, òн се жèни мòјом ùнукòм. Òн је мýченик бíло шèс месèци сàд у бòрби, јер је офицìр, òн је ðак òдличан бíло, у пèтнèстој шкòли првè ðак бíло. И ùпише се да стýдирà, и òдè ти пòсле јесèнас, шèс месèци, у свè бòрбе што су јàчè биле, òн је бíло. И кад је дòшò пòсле да нàставè, òн рèкò прòфесорима: „Не мòгу, мàло сам порèметиò жívце, не мòгу да нàставèм, нàставићу шкòлу кàсниè“.

И сà-ћè свàдба, за мèsèц данà.

Наталија Марковић, 1920,
Петница

О Божићу

Учи Бадњака, првò òдè домàнин, ùзмè жíто, нàкрýни у рукавице, или чàрапу или нèшто. Кàже: „Дòбро јýтро, чèстит Бòжић“! Пòспè òнò око бадњака, осчèчè, донесè и прислонè га ùс кућу. Òндà жèне припрèмају вèчеру за учи Божића, свè пòснò. Донесè се слàма, прòстрè се дòље, и јòндà пòседају свè. Бàци нèко òрà; бàци нèко шећера, а ðèца трчý да траже. Домàнин òдè, осчèчè бадњак и донесè. Донесè и стàви на òгњиште, а сàд у шпòрет, нèма òгњишта. Íзлýбе свè òнàј бадњака, прèкрстимо се, òкадимо вèчеру òнý, гòрè свчèћа и òндàј сèдà се, вèчерà се.

За дòручак íстò òн стàвљà оне бадњаке, òчитà он нèшто, да бидè здрављà и весèља, и òвò и јòнò. И јòндà, сèдà се òпè за дòручак. Мíрснè је сàд дòручак. Јà, íзýтра дòлази пòложàјник, забòравила сам. Нàкò кò би дòшò првè ù кућу, да се ùслýжи, и тàкò. Ùмчèси се чèсница, стàви се у чèсницу пàра, стàви се, намчèени се, стòка, òвце, свèње, гòведа. Е сàд, ако кò нàђе пàру, знàчи дају му се пàре, срèтан је.

Радови на селу

Па èто, ù пролеће мòрà да се рàдè. Првò мòрà да се зàсиè пòврне: лýка, пàрадàиса, пàприкè, коечегà, цвèклè, рòквè. Пòсле се сèйè мýруз (шèницу ù јесèн сèйèмо, пòсиèмо, па òндàј имàмо и шèницу). Е пòсле ти стèжý рàдови коекàквè, стèжè кòпање. Кòшèње пòсле стèжè. Иза кòшèња мòрà и шèница да се жèе. Òндàј се позàимàмо. Срповима жнèмо, нèмà. Јèдан дàн код јèдног, дрýгè ко-дрýгòг, тàкò. Свè српом, нèје бíло жèталицè, нèје бíло кòмбајà ко сàд. Мèи, жèне, нàпрчèд, а лýди идý за нама, вèзују прýће. Пòсле се тò дòгна кýћи, па òндàј пòбије стòжèр. Па кòбилу нèко кò имà, ми нèсмо имали ни кòбилà, него Старòвласнè идý одòзгòр са брдà по цчèло лèто, јèдан по јèдан, и нудè да ти вршè. Мèи смо имали пријатèља у Бјèлуши гòре, рòд нèкè старинскèи, штà ти знàм. Òн нàма ùвчèк дòлазиò, па òн то извршè. Кад је мàњè жèта и з гòведима смо врли: ùватèш крàву, па је вòдиш, вòдиш око стòжèра. Имале вјèтрењаче вàкò, вèћè од астàла. Унýтра имà бýбањ и вјèтрила имàју, па се òкрећè рúчнò, тòчкић имà. Прèноси òнò рúчнò, и сèто тàмо

има и тако преноси. Оно вије и пада тамо, на једну страну, на другу иде пљева. После почеле вршалице, прво вршалице, па кобаји. Кобаји су скоро почели.

Како се купи(ло) сено

Косили смо ручно, па зађемо те преврнемо са вилама. Један дан с једне стране, други дан з друге стране. И јонда вилама, купимо у пласкице. Један носи пласкице, па трпамо у велики пласт, други зађе грабулама, те граби. Међутим, сад се ради машински. Сад имају косачице које косе счиено. Имају и грабуље које грабе счиено. Ручно се само трпа у плаше. Са-ти је машинско све.

Драгица Мојсиловић, 1924,
Богојевићи

Из детињства

Био сам ко-те бабе док је она била жива. Она све мене вољела и тепала ми. Данило ми име, она све мене говорила: „Ниле, само да ми бидеш добар радник, само да радиш, немој ничега да се плашиш, Бог није торба, све Бог види шта ко ради, и шта жели и како, само да ми бидеш добар радник“. И тако сам ја њу слушао и вољела ме. Догнао смо пет коза, отуд из Комадине, моја мајка догнала. Поделила стоку са задругом и њој припало пет коза. И јона довела козе вође. И са-та баба мене управљива да ја чувам козе. Ја одем у трње, те чувам те козе и јоне брсте. Али једна, звала се Гавра, вукла је виме ко крава, и кад јој надође млечеко, она дође вође код једне вратнице, и вречи, вречи, треба да дође неко да е помуже. И та моја баба узме крављачу, што мумемо стоку, и оде код оне Гавре и помуже је. И благосиља баба: „Гавро, дабогда ми се оиљадила!“ Дае доста млечека, па боли је то. И пошто е она помуже, Гавра се врати другим козама. И сваки дан она дође ко-те вратнице и вречи да дође неко да е помуже. И тако то, ја сам ту бабу вољо и слушао. И јона е мене вољела и спремао ужину, личепо, кајмака и леба, турим ја у торбу, и чувам оне козе.

Али комшије ме нису тако вољеле, знаш, на дошљака свако мрзи. А ја сам дошљако, ис Комадине, дошо вође, па ми некако увек праве неке смицалице; пресретали су ме, ћерали у воду да ме утопе, шта ти није рађено, ја сам бјезо, чувом свиње, чувом козе и мучио се тако кроз живот и кроз вјек.

После, једно прољеће сам чувом свиње, имало е, три крмаче се опрасиле, деветне комата имало свиња. Једном чувом ја свиње, а угледа ме Ђурђе Ристић, он је био напредњак, напредњачки преседник. Пасу те свиње, он ме угледа, чувом говеда, а имо слугу, звао се Влајко: „Влајко, ајде да овога“, како ме назва, бога му љубим, забравио сам, „да га нагнамо у воду, нек се утопи“. А ја мали, стра ме, а би једна путања изнад воде, а вода у прољеће надошла, велика, ћера и грмље и камење. Ја оном путањом бјезим, бјезим колко могу, а имала колиба што се склањали чобани от кише. Ја побегнем у ону колибу, али дође мене у памет, он ће мене наћи вође, па ће ме бацити у воду. Па бјежи из оне колибе даље. И тако сам ти ја живот тешко спроводио као дошљако. А дошљака свако мрзи, дошљака нико не воли.

Како се некад сејало

Сѐме се пòсијē, па се пòвлāчй. Јā пāнтим кад нйје имало дрљачē уòпште, не-го се йсплетē зāтвòр от прўћа. И òнāј кòй прāвй тāј зāтвòр, он је испребиò коље вāкò на рēд и плетē от прўћа и уплехē малē трнйће, трње, да òнò бòљē дрљā. И јòн-дā ўвати вòлове и òнāј зāтвòр вучē по нйви и тāмо и āмо, и тāмо и āмо. Па нāправй вāкò, рāвно, нēма нйђе бусēна, свē òнāј зāтвòр от прўћа, свē òн то йспрштиò.

Данило Радоњић, 1910,
Рокци

2) СТАРИЈИ ГОВОРИ

О прелима

То е бивало, та прēла. На прймер, жēне... И такò, код једнē једно вēче, па ко-друге друго вēче. Свака имā кудēљу. А некā не мòже да постйгне, но òдēмо те јòј помòгнемо. И такò е бивало. Било тò, йгра кòло. И такò, некò плетē, некò кудēљу, до врēмена. Пòсле имā игрāнка, спрēmимо и вechеру, вechера се. Освāнемо нēкад. Такò.

Свадбе

Прво йспит бйò. И пòсле уговòре кā-ће свāдба. Òндā покўпи òтац свāтове, имā по педесет, по шēсет. Имā и ћever, и кўм йстò. Тāмо покўпе свāтове. Òдў свāтови у девојачки рòд. Наздрāви се, понēсу чутўру, прйјателй замйјēне чутўре. Пòсле йдў тāмо у кўћу, посēдају свāтови, рўчāу. Ђевòјка имā брāта, ако нēма брāта роћеног, имā роћāка. Брāт предā девојку, кад ћever прйми, прстенуē. Ђевòјка имā вāл, згòдан, па га нарēди, па вāл дòтле пўшта вāмо низ лēђа. Ђeverу се дā пешкйр, преко рāмена, да се знā ко е ћever. Имā и кўм. Кад òдў на венчāње тāмо, он држй вијēнце. Òдў у цркву, на венчāње, мòра да бўдē стāри свāт и кўм. Кўм држй свйчēћу, и три пўта обйћу млāдēнци око олгāра, и пйју вйно, сяд нē знāм кāко е.

Са венчāња дòћу свāтови, и òндāј дòћу прво прет кўћу, е òндāј имā нāкòњче, мāло дијете; дāјў снаши тò нāкòњче, снаша не скида се са кòња, окрēће га, лўби га, и штā ја знāм.

Снāши òндāј дāју сйто, са жйтом, òвса, нāјвише òвса тўре, једно елду не дāјў.

И јòн ўзмē то сйто и 'òнò жйто пребацўе вāмо. Дāдну јòј јāбуку да е бāци, пòсле трчē тāмо, да довāте тў јāбуку; а зāшто е тò, нē знāм.

А зетови, òни лāју, штā ти не зборе. Òдў гòре па раскрйвајў кўћу. Штā ти не рāде, мòра да им дāдну дāр, па да се скину с кўћē. Имā и вòјвода, али нēма некā задужēња. Стāри ти је свāт нāјглавни. Òн ти је стāрешина.

Живка Раичевић, 1919,
Девйћи

Божићне враголије

Мјѐси се за Бѝжић колѝч. Жѐно, кѝко се зовѐ она колѝч, што мјѐсимо? Јѝ, умјѐсе јѝдан колѝч, вакѝ провѝљен. Очи Бѝжића, домаћин идѐ, осѐчѐ бѝдњѝке, донѐсе бѝдњѝке кѝћи. На онѐ бѝдњѝке се тѝри мѝда и шећѐра, па ижљѝбе се чѝљѝд преко бѝдњѝка. Онда провлѝче дѝцу испод вриѝсла (?), да би се извлѝчила од болѝсти, нѐ знам. Ка-се унѐсе бѝдњѝк, љвече домаћин унѐсе бѝдњѝк, зѝвиѐ у јѝку јѝчѝ нѐ-кѝ, мѝтне рукавице, и пѝсле такѝ читѝ нѐкѐ трице, а идѝ онѐ вѝрнице гѝре, ондај кѝже: „Колико ѝвиѝе, толико бѝло живѝта и здрављѝа, оваца, крѝмака“. И такѝ он читѝ те трице. Ондај га домаћѝца посипѝ, он виче: „Дѝбро вѝче, чѝстит Бѝжић!“ Она га дочекѝ: „Дѝбро дошаѝ, са срѝћѝм, с рѝдом и с плѝдом, и са свѝким дѝбром“. Онда се врћѐ да узѝма брѝме са слѝмѝм, коѝ е спремѝло рѝниѝе, дѝнѝ га кѝћи. И јѝндај пѝђе око огњѝшта и виче: „Квѝц, квѝц!“ И она дѝца с ѝим, ако имѝ дѝцѐ, трчѐ и пиљѝчѝ. И такѝ прѝђе три пѝта око вѝтрѐ, унѐсе у сѝбу, такѝ нагнѝзди, а дѝца навѝле ону слѝму растѝрати, штѝ свѐ не рѝде га дѝца. Онда имѝла свѝка кѝћа дѝцѐ, пѝно дѝцѐ у свѝкој кѝћи. Учи Бѝжића је бѝло пѝсно јѝло, спрѝма се пѝта пѝсна, са јѝбукама, са ораѝсима, скѝвѝ се пасѝљ пѝснѝ. Пѝсле настѝе умѝвѝање, кучѝне се донѝсу, онѐ кучѝне о-те-жѝне, направѝ се крѝг јѝдан у сѝби тѝмо. И ондај се свѝ чѝљѝд затвѝре у она крѝг, и ондај се пѝли шѝбица и виче: „У вѝтри бѝсмо, не изгорѝсмо, у болѝсти бѝсмо, не боловѝсмо“. И ондај из ѝнога искачу. И ондај се свѝ чѝљѝд затвѝре у она крѝг. И ондај вола увѝде у кѝћу и вола привѝду око огњѝшта. Дѝдну из ѝнога сѝта што е љвече насѝпан. Она му колѝч, што е умјѝшен набиљу на рѝг. Кад га извѝдѐ ис кѝћѐ, прѝт кѝћѝм колѝч прѝлѝме, пѝла му дѝјѝ, пѝла врѝте.

О старим казанима

Најприѝе се пѝкло са нѝким српским казанѝм, кѝко се звѝо, лепѝк. Кѝзан се кѝповѝ от казанѝиѝе, направљѝен од бакѝра, са јѝким днѝм. Онда се прѝвиле кѝце, табѝрке и пѝстава, и кѝпак. Кѝпак се стѝвљѝ на кѝзан; онда се ѝколо набиљало око капѝка и казанѝа, па се онда лѝпило блѝтом; и тѝчѐ се тѝ, направѝ се мѝсна и мѝка, и ондај се ѝколо премѝже свѐ тѝ. Она лѝла што идѐ крѝс табѝрку, ѝстѝ се такѝ дѝк-товѝла крѝпама, а пѝсле лѝплѝена смѝоницѝм, па ѝколо ѝпѝт вѝзана крѝпама мѝкрим. Тѝ е стѝзато да нѐ би излѝзила пѝра. И такѝ, тѝ е свѝ укопѝано у зѝмљѝу; у онѝ пећѝну се трпѝла дрѝва, ложѝло се. И ѝпѝ нѝје мѝгло да испѝче двѝ казанѝа.

И сѝд имѝ лѝмпек, идѐ брѝжѝ...

Миодраг Пауновић, 1919,
Остатѝја

Огњѝште

Огњѝште, тѝ е вѝтра лѝжена. Вѝтра е лѝжена рѝниѝе у кѝћѝм. Искѝпа се мѝло дѝле зѝмљѝе, па се мѝте плѝче, плѝче от камена, пѝвелике, и тѝмо онѝ четвѝрт, и јѝнда се пѝбиѝе јѝдан...(?), јѝдно ѝнди, јѝдно тѝ, вакѝ. Прѝкладѝ се звѝло, звѝли се

прéклади. И тѹ е вѣтра бѣла, међу тѣме. Ту е се мѣсијо лѣб, тѹ е кѹвѣано, печѣни компѣри, тѹриш онѣ компѣре у онѹ жѣр, ништа лѣпшѣ нѣма.

Разбој

То е четвѣтасто ко столица — јѣдна страна виша, јѣдна нижа. Имало вратило, тамо навѣје се она прѣђа, овѣмо ткаља седи, на маљој столици, и то се одвија такѣ.

Прошевина

Раније прѣшене су девојке, идѹ родѣтели, ѣтац, браћ, кѣмшија нѣкѣ, стриц. Дѣђу и гледаѹ имање дѣ ће да дѣђе девојка, глѣду кѹђу, глѣду имѣвину, па ако се свѣди њѣма, она дѣђе, ако јѣк, ништа. Ако се њѣј свѣди мѣмак, она побѣгне. Са-то нѣма: ак-ѣћѣ д-ѣде за мѣмка, ѣде сама.

Свѣдбе су биле дѣбре. Сѣвре су биле постѣљене. Ако е маљо топлије напѣљу, ако је вѣлика кѹћа, пуно то свѣта. Пѣло се, слатка ракија, у казане скѹва се ракије вруће и пѣју.

Свѣтови идѹ са кѣњима. Тамо кѹћи идѹ за муштѹлук. Идѣ барјактѣр, нѣгде идѣ и мѣмак.

О лову

Снѣгови бивѣли вѣлики, гѣзи, гѣзи, нѣкад улѣвиш штѣгод, нѣкад нѣма. Али чѣсто е се дешѣвало, да се без ништа дѣђе. Имало е ѣнда дѣвљачи мљого, зѣца је имало, лисице, кунѣ, свиње дѣвље. Свиње се ловѣ брзомѣтком, ловѣ се, прекрѣдеш се, само је ѣна ѣпасна. Бѣга ѣна. Тѣ задѣни, лежи; ѣна нѣће ѹзбрдо, само идѣ низбрдо, низбрдо, и јѣнда јѣ падне на ум, увѣти дрѹгѹ страну. Смѣш прићи на четѣри-пѣт мѣтара, нѣ више. Свака уздѹпчила рап вако навѣише, ѹши јѣ се не виде. Лисица је лѣпов вѣлики. Њѹ само чѣкаш на прѣвару. А зѣц, то е прѣста стѣвар. Ловѣли смо ја и мѣј син по трѣ комада.

Владица Ѓирица, 1906,
Бресник

Захвалница информаторима

Без предусретљивости, разумевања и стрпљѣња многобројних информатора на терену не би било ни овога рада. Међу њѣма посебно су ме задѹжили следећи: Василије Панић (1925), Роксанда Панић (1927) — Врхпоље; Слободан Марковић (1922), Марко Степановић (1928), Миленко Степановић (1974) — Грачаница; Живорад Перић (1922) — Горња Трешњица; Маринко Богдановић (1924), Милинко Илић (1963) — Доња Борина; Војислав Лазић (1908) — Доња Љубовиђа; Јованка Тришић (1924), Роса Миловановић (1927), Стана Обрадовић (1936) — Доња Оровица; Гроздомир Цвијић (1920) — Зарожје; Стојана Миливојевић (1929), Драго Димитријевић (1933), Милица Димитријевић (1942) — Мравињци; Борка Манојловић (1907), Светозар Манојловић (1931) — Пецка; Ивана Којић (1910) — Радаљ; Ружи-

ца Пантелић (1903), Роса Пантелић (1949) — Сакар; Грозда Матић (1909), Петрија Јанковић (1918), Милоје Цвијић (1917), Милена Билић (1933), Јока Матић (1935) — Својдруг; Цвета Митровић, Живка Митровић — Суводање; Милева Миловановић (1906) — Трбушница; Сретен Петковић (1924), Станимир Веселиновић (1928), Драган Тадић (1954) — Црнча; Олга Аћимовић (1922) — Шљивова; Ковиљка Поповић (1915), Момчило Поповић (1921) — Ба; Миливоје Јаковљевић (1919), Радомирка Јаковљевић (1926) — Бершићи; Радојка Савић (1915) — Брђани; Живојин Урошевић (1918), Даница Урошевић (1920) — Брежђе; Росанда Дробњак (1903), Тина Ђотић (1927) — Глумач; Грозда Марковић (1906) — Горња Добриња; Милета Ерић (1910), Даринка Ерић (1929) — Горњи Бањани; Милан Обрадовић (1923) Даница Обрадовић (1930) — Дреновци; Лазар Катић (1904), Цвијета Катић (1928) — Јакаљ; Загорка Гавриловић (1907), Ђорђе Јованић (1930), Милан Јованић (1958) — Јанчићи; Гвозден Марковић (1908) — Жевица; Милева Недељковић (1917), Марија Недељковић (1931) — Крчмар; Милан Остојић (1914), Божо Мурић (1914) — Караи; Миланка Поповић (1908) — Мајдан; Лесо Маринковић (1911) — Маковиште; Драгивоје Максимовић (1904), Милка Максимовић (1954) — Мрчићи; Ранко Митровић (1914), Зорка Митровић (1919) — Пауне; Миленко Вујичић (1904), Милица Вујичић (1946) — Прањани; Небојша Шибалић (1901) — Пријевор; Радомир Илић (1904) — Прислоница; Рада Вукосављевић (1908), Обрад Гускић (1921), Милица Гускић (1926) — Радановци; Секула Чвркић (1927) — Рошци; Станојка Марковић (1941) — Стапари; Радиш Брковић (1919), Радулка Луковић (1936) — Теочин; Периша Стојановић (1912), Десанка Албијанић (1920) — Тометино Поље; Живота Беловођанин (1925) — Адрани; Радован Мојсиловић (1916), Драгица Мојсиловић (1924), Брана Мојсиловић (1968) — Богојевићи; Миљојко Стевановић (1910) — Брезова; Владислав Ђирица (1906) — Бресник; Богољуб Нешковић (1904), Роксанда Нешковић (1907) — Брусник; Јелка Ђогатовић (1907), Илинка Ђогатовић (1946) — Будожела; Јован Лукић (1940), Милоратка Лукић (1946) — Вучак; Љубица Дуканац (1931) — Вучковица; Татија Поповић (1916) — Горичани; Војимир Луковић (1902) — Горњи Дубац; Миодраг Луковић (1914), Момир Луковић (1920), Јованка Луковић (1923) — Глеђица; Димитрије Плазанић (1906) — Губеревци; Миломир Милићевић (1910), Ружа Милићевић (1921), Богољуб Пунишић (1922) — Средња Река; Божимирка Раичевић (1921), Живка Раичевић (1919) — Девићи; Велизар Милуновић (1902), Милинка Милуновић (1945) — Добри До; Љубиша Масларевић (1926), Павле Масларевић (1932) — Дубрава; Радојка Терзић (1908), Драгић Терзић (1931) — Дучаловићи; Радојица Поледица (1904), Бојана Поледица (1929) — Ерчеге; Тиосав Мајсторовић (1926), Румена Мајсторовић (1926), Урош Мајсторовић (1949) — Качулице; Вукоман Милутиновић (1906) — Куманица; Будимир Цукавац (1920) — Кушићи; Богдан Обреновић (1905), Румена Миловановић (1912) — Луке; Ранко Гојковић (1921) — Маглич, Милорад Бошковић (1907), Миливоје Зучковић (1928), Славиша Милутиновић (1954) — Осоница; Миодраг Пауновић (1919), Татија Пауновић (1923) — Остатија; Зорка Марковић (1910), Јасмина Ковачевић (1966) — Придворица; Војин Пејовић (1909), Пауна Пејовић (1920) — Радаљево, Данило Радоњић (1910), Милица Ристић (1968) — Роқци; Лена Лулевић (1911) — Самаила; Милош Албић — Трнава; Милан Достанић (1922) — Турица; Милун Вучићевић (1929) — Шареник.

СПИСАК ЛИТЕРАТУРЕ СА СКРАЋЕНИЦАМА

1. Штокавски дијалекат и наука о језику

- Барјактаревић Јат Данило Барјактаревић, *Глас (ћ) у новојазарској зони*, Књижевност и језик, бр. 3, Београд 1964, 71–93.
- Барјактаревић Средњоибарски Данило Барјактаревић, *Средњоибарска говорна зона*, ЗбФФП, књ. II, Приштина 1964–65, 57–113.
- Барјактаревић, НП-Сј Данило Барјактаревић, *Новојазарско-сјенички говори*, СДЗБ, књ. XVI, Београд 1966, I–XIV + 1–177.
- Белић Карта Александар Белић, *Дијалектологическа карта српског језика*, Санктпетербург 1906, 1–59 + карта.
- Белић О српским или хрватским дијалектима Александар Белић, *О српским или хрватским дијалектима*, Глас СКА, књ. 78, Други разред, књ. 47, Београд 1908, 60–165.
- Белић Периодизација Александар Белић, *Периодизација српскохрватског језика*, Књижевност и језик, св. 4–5, Београд 1958, 161–170.
- Белић Фонетика Александар Белић, *Основи историје српскохрватског језика*, књ. I : *Фонетика*, Научна књига, Београд 1976, 172.
- Белић Штокавски Александар Белић, *Штокавски дијалекат*. У књизи: Проф. Ст. Станојевић, *Народна енциклопедија Српско-хрватско-словеначка*, Загреб (Библиографски завод), 1929, књ. IV, 1064–1077.
- Вук Списи (I, II, III) Вук Стеф. Караџић, *Скупишени грамађички и јолемички списи*, књ. I–III, Београд 1896.
- Вуковић Историја I Јован Вуковић, *Историја српскохрватског језика*, I dio: *Uvod i fonetika*, Београд 1974, 225.
- Вуковић, Пива–Дробњак Јован Л. Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ, књ. XVII, Београд 1938–1939, 1–113.
- Драгичевић Јат Милан Драгичевић, *Рефлекси јатта у данашњим личким говорима*, СДЗБ, књ. XXVI, Београд 1980, 147–233 + карта.
- Ђукановић Драгачево Петар Ђукановић, *Говор Драгачева*, СДЗБ, књ. XLI, Београд 1995, 1–239 + карта.
- Ђуровић Прибој Радосав Ђуровић, *Рефлекси јатта у околини Прибоја*, СДЗБ, књ. XXVI, Београд 1980, 235–319.
- Ивић Белешке Павле Ивић, *Белешке о биограчичком говору*, СДЗБ, књ. XXIV, Београд 1978, 125–176.
- Ивић Биоска Павле Ивић, *Извештај о дијалектолошкој екскурзији по ужој Србији октобра 1959*, ГФФНС, књ. IV, Нови Сад 1959, 397–400.
- Ивић Галипољски Павле Ивић, *О говору галипољских Срба*, СДЗБ, књ. XII, Београд 1957, XXI + 520.
- Ивић Дијалектологија Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*. Матица српска, Нови Сад 1956, 216 + карта.

- Ивић Незамењено јат Павле Ивић, *Једна доскора непозната група ишћокавских говора: говори са незамењеним јатом*, ГФФНС, књ. I, Нови Сад 1956, 146–160.
- Ивић О Вуковом Рјечнику Павле Ивић, *О Вуковом Рјечнику из 1818. године*, Поговор Рјечнику, у књ.: Српски Рјечник, Просвета, Београд 1966, 17–247.
- Ивић О неким проблемима Павле Ивић, *О неким проблемима наше историјске дијалектологије*, Изабрани огледи, књ. III: Из српскохрватске дијалектологије, Просвета — Ниш 1991, 81–121.
- Ивич Основные пути Павле Ивич, *Основные пути развития сербохорватского вокализма*, Вопросы языкознания, год. VII, св. 1, Москва 1958, 3–20.
- Јахић Источна Босна Dževad Jahić, *Ijekavskoštakavski govori istočne i jugoistočne Bosne* (doktorska disertacija u rukopisu), Beograd 1981, I–XXI + 1–630 + 7 karata
- Московљевић Граница Милош Московљевић, *Данашња граница између екавског и јекавског изговора у Србији*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд 1929, књ. IX, 109–122.
- Московљевић Икавски Милош Московљевић, *Икавски говор у СР Србији*, ЈФ, књ. XXVI, Београд 1963–1964, 471–509.
- Московљевић Карта Др Милош С. Московљевић, *Дијалектолошка карта Војводине*. — Прештампано из „Гласника Југословенског професорског друштва“, Београд 1938, књ. XVIII, св. 11–12, 1–32.
- Милетић Црмнички Бранко Милетић, *Црмнички говор*, СДЗБ, Београд 1940, књ. IX, 209–663 + карта.
- Б. Николић Јадар Берислав Николић, *Прилог проучавању јорекла јадарског говора*, Гласник Етнографског музеја, 27, Београд 1964, 45–50.
- Б. Николић Колубара Берислав Николић, *Колубарски говор*, СДЗБ, Београд 1969, књ. XVIII, 1–71.
- Б. Николић Мачва Берислав Николић, *Мачвански говор*, СДЗБ, Београд 1966, књ. XVI, 179–313 + карта.
- Б. Николић Однос Берислав Николић, *Однос данашњег иршићког говора према Вуковом језику*, ЈФ, Београд 1963–1964, књ. XXVI, 151–176.
- Б. Николић Прилог Берислав Николић, *Прилог проучавању јорекла шумадијско-војвођанског дијалекта*, НЈ, Београд 1961, књ. XI, 44–56.
- Б. Николић Срем Берислав Николић, *Сремски говор*, СДЗБ, Београд 1964, књ. XIV, 201–412 + карта.
- Б. Николић Тршић Берислав Николић, *Тршићки говор*, СДЗБ, Београд 1968, књ. XVII, 367–473.
- В. Николић Моравички и горњостуд. Видан Николић, *Моравички и горњостуденички говори*, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Београд 2001, серија IV, бр. 3, 1–330.
- М. Николић Горобиље Мирослав Николић, *Говор села Горобиља (код Ужичке Пожеге)*, СДЗБ, Београд 1972, књ. XIX, 619–746.
- М. Николић Полимље Мирослав Николић, *Говори србијанског Полиња*, СДЗБ, Београд 1991, књ. XXVII, 1–548.
- Пешикан СКЈ Митар Пешикан, *Староцрногорски средњокаипунски и љешански говори*, СДЗБ, Београд 1965, књ. XV, VIII + 294 + карта.

- Пижурица Колашин Мато Пижурица, *Говор околине Колашина*, ЦАНУ, Посебна издања, књ. 12, Одјелјење умјетности, књ. 2, Титоград 1981.
- Пецо Акцентологија Asim Peco, *Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika*, Naučna knjiga, Beograd, 1971, 180.
- Пецо ГИХ Асим Пецо, *Говор источног Херцеговине*, СДЗБ, Београд 1964, књ. XIV, 1–200.
- Пецо Дијалектологија Asim Peco, *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Naučna knjiga, Beograd 1980, 202.
- Пецо Икавскошћакавски Asim Peco, *Ikavskošćakavski govori zapadne Bosne*, I dio: *Uvod i fonetika*, BHDZb, Sarajevo 1975, књ. I, 3–264.
- Пецо О неким „икавизмима“ Асим Пецо, *О неким „икавизмима“ ијекавског изговора*, НЈ, Београд 1963, књ. VIII, 57–63.
- Пецо Промене Асим Пецо, *Промене нејалаталих сугласника у вези са ј на српскохрватском подручју*, ЈФ, Београд 1969, књ. XXVIII, 143–187.
- Пецо Соц. промј. Асим Пецо, *Одраз социолошког промјена на говор нашег села*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића VI, Пријеполје 1979, 39–45.
- Пецо Судбина кратког ё Асим Пецо, *Судбина кратког ё иза р у ијекавским говорима шћокавског дијалекта*, ЈФ, Београд 1977, књ. XXVIII, 247–264.
- Пецо Централнохерцеговачки Асим Пецо, *Мјесто централнохерцеговачког говора међу осталим говорима данашње Херцеговине*, ЈФ, Београд 1962, књ. XXV, 295–328.
- Реметић О незамењеном јату Слободан Реметић, *О незамењеном јату и икавизма у говорима северозападне Србије*, СДЗБ, Београд 1981, књ. XXVII, 7–105 (са картом).
- Реметић Шумадија Слободан Реметић, *Говори централне Шумадије*, СДЗБ, Београд 1985, књ. XXXI, XIX + 555.
- Rešetar, Der štokavische Milan Rešetar, *Der štokavische Dialekt*, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung, I. Südslavische Dialektstudien. Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Wien 1907, Heft IV, 320 stubaca (sa dve karte).
- Ж. П. Симић Граматика Живојин П. Симић, *Српска граматика за основне школе у Краљевини Србији*, Београд 1883, 177.
- Ст. Новаковић Неговање Стојан Новаковић, *Негование језика српског*, Глас Српске краљевске академије, књ. X, Београд 1888, 66.
- Симић Питање Радоје Симић, *Питање јорекла и еволуције дијалекта северне Србије у светлу особина левачког говора (прилог историјској дијалектологији)*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд 1973, књ. XXXIX, св. 1–2, 73–87.
- Симић Прилог Радоје Симић, *Прилог проучавању говора Србије*, *Анали Филолошког факултета*, Београд 1974, књ. 11, 403–430.
- Симић Скица Радоје Симић, *Скица за дијалектологију кршу северне Србије*, Југословенски семинар за стране слависте, Београд 1980, књ. 31, 93–136.
- Станић Ускоци I Милија Станић, *Ускочки говор I*, СДЗБ, Београд 1974, књ. XX, 1–259.
- Стевановић Источноцрногорски Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, ЈФ, Београд, 1933–1934, књ. XIII, 1–128 + карта.
- Стевановић Савремени I Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик. Граматички систем и књижевнојезичка норма*. Књ. I: Увод, Фонетика, Морфологија, Београд 1964, 653.

Стевовић Гружа	Игрутин Стевовић, <i>Шумадијски говор у Гружи с особитим освјетлом на акцените</i> , СДЗб, Београд 1969, књ. XVIII, 401–653 + карта.
Тешић Љештанско	Милосав Тешић, <i>Говор Љештанског</i> , СДЗб, Београд 1977, књ. XXII, 159–328 + карта.
Тешић Узовница	Милосав Тешић, <i>Фонетске особине говора азбучкачког села Узовнице</i> , ЈФ, Београд 1978, књ. XXXIV, 169–191.
Ђупић Бјелопавлићи	Драго Ђупић, <i>Говор Бјелопавлића</i> , СДЗб, Београд 1977, књ. XXIII, 1–226 + карта.
Hirt Der ikavische	X. Hirt, <i>Der ikavische Dialekt im Königreich Serbien, Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historischen Classe, CXLVI</i> , Wien 1903, 1–56.

2. Етнографска и остала литература

Драгић Гружа	Михаило Драгић, <i>Гружа</i> , СЕЗб, Београд 1921, књ. 21, 149–342.
Дробњаковић Јасеница	Боривоје М. Дробњаковић, <i>Јасеница. Антропологеографска испитивања</i> , СЕЗб, Београд 1923, књ. 25, 191–376, 397–435.
Илић Ибар	Радомир М. Илић, <i>Ибар</i> , СЕЗб, Београд 1905, књ. 6, 521–607.
Илић Љубић	Радомир М. Илић, <i>О љубићским селима</i> , СЕЗб, Београд 1903, књ. 5, 5–72.
Ердељановић Д. Драгачево	Јован Ердељановић, <i>Доње Драгачево</i> , СЕЗб, Београд 1902, књ. 1, 1–217.
Јовановић Г. Драгачево	Коста Јовановић, <i>Горње Драгачево</i> , СЕЗб, Београд 1908, књ. 11, 311–426.
Карић Србија	Владислав Карић, <i>Србија, опис земље, народа и државе</i> , Београд 1887, 935.
Милићевић Кнеж. Србија	Милан Ђ. Милићевић, <i>Кнежевина Србија</i> , Београд 1878, XXIV + 643.
Милојевић Рађевина и Јадар	Боривоје Милојевић, <i>Рађевина и Јадар</i> , СЕЗб, Београд 1902, књ. 1, 633–936.
Мићић Златибор	Љубомир Мићић, <i>Златибор. Антропологеографска испитивања</i> , СЕЗб, Београд 1925, књ. 19, 497–502.
Павловић Колубара и Подгорина	Љубомир Павловић, <i>Колубара и Подгорина</i> , СЕЗб, Београд 1904, књ. 4, 345–1088.
Павловић Сок. нахија	Љуба Павловић, <i>Соколска нахија</i> , СЕЗб, Београд 1930, књ. 26, 307–505.
Павловић Тамнава	Љубомир Павловић, <i>Антропологеографија Ваљевске Тамнаве</i> , СЕЗб, Београд 1924, књ. 18, 381–635.
Павловић Ужичка Цг	Љуба Павловић, <i>Ужичка Црна Гора</i> , СЕЗб, Београд 1925, књ. 19, 1–82.
Петровић Шум. Колубара	Петар Ж. Петровић, <i>Шумадијска Колубара</i> , СЕЗб, Београд 1949, књ. 59, 275 + табеле I – XVIII + карта.
Ракић Качер	Мил. Т. Ракић, <i>Качер. Антропологеографска проучавања</i> , СЕЗб, Београд 1905, књ. 3, 734–864.
Цвијић Метанастазичка кретања	Јован Цвијић, <i>Метанастазичка кретања. Њихови узроци и последице</i> , СЕЗб, Београд 1922, књ. XXIV, VIII + 96 + карта.

СКРАЋЕНИЦЕ ЧАСОПИСА И ПУБЛИКАЦИЈА

- БХДЗБ — Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник, Сарајево;
ГФФНС — Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду;
ЗБФФП — Зборник Филозофског факултета у Приштини;
ЈФ — Јужнословенски филолог, Београд;
НЈ — Наш језик, Београд;
ППЈ — Прилози проучавању језика, Нови Сад;
СДЗБ — Српски дијалектолошки зборник, Београд;
СЕЗБ — Српски етнографски зборник, Београд.

Славолюб З.Маркович

ГРАНИЦЫ ИЕКАВСКИХ ГОВОРОВ В ЗАПАДНОЙ СЕРБИИ

Резюме

Настоящая работа посвящается следующим вопросам:

- а) влиянию миграций, оказавших изменение диалектной картины западной Сербии;
- б) прежним попыткам определить границы иекавского произношения в Сербии;
- в) актуальной территориальной распространенности иекавского произношения в Сербии.

Благодаря мощной динарской миграционной струе носители штокавского иекавского произношения в течение XVII, XVIII и XIX вв. разлились и по Сербии. Выявляя преимущество в пополнении западной половины территории Сербии, они сливаются с коренным населением, а также с переселенцами из других областей — косовско-метохийской, вардарско-моравской, тимочско-браничевской и шопской. На территории Сербии миграционные струи интенсивно смешивались, в частности в ее центральной части — в Шумадии.

Вся западная половина территории Сербии была поприщем длительных и интенсивных миграционных контактов. Основной тон ее постмиграционному этническому составу придает динарский элемент, однако в этом составе оказались также следы остальных миграционных струй. Едва намеченные в подринско-валевских, струи внединарского происхождения в Шумадийской Колубаре и Ясенице отчетливо дифференцированы и в процентном отношении хорошо представлены. В то время как динарская струя к западу от рудничского водораздела настолько сильна, что другие по отношению к ней теряются, то в данных шумадийских областях ее преимущество представлено в более

скромной форме. В этническом отношении эти области можно считать переходными от «чисто» динарских к областям разнообразного этнического состава.

Подавляющее преимущество (в основном динарского) элемента над копенным населением в постмиграционной этнической структуре западной половины территории Сербии не маргинализирует роли коренного населения в процессах кристаллизации диалектной смеси, образованной во время миграций. Процессы кристаллизации не всегда были одинаковыми. Они были обусловлены как количественным соотношением переселенцев и старожилов во время их междоусобиц, так и множеством обстоятельств экономического, культурного и психологического характера, неравномерно представленных и всегда отличающихся друг от друга в каждой сфере.

Факторы, определяющие направления кристаллизации диалектной смеси в западной половине Сербии, «разделили» данную территорию на две сравнительно большие диалектные части: на область, в которой переселенцы (в основном иекавцы) коренным образом видоизменили имеющиеся на этой территории говоры, а также на территорию, на которой они лишь отчасти повлияли на их физиономию. Линия, вдоль которой данные пространственные и колоритные диалектные ареалы соприкасались и переплетались представляет как раз «первобытную» границу между екавскими и иекавскими говорами в Сербии. Мощный процесс екавизации в постмиграционное время передвинул данную границу в глубину юго-западной Сербии. Вук Караджич первым определил границы иекавских говоров в Сербии (Мачва — Валево — Карановац). После него этим вопросом занимались: М. Дж. Миличевич, А. Белич, М. Московлевич, П. Ивич, М. Стеванович и др. Автор данной работы больше всего опирался на границы, установленные М. Московлевичем (Гучево — Бораня — Ягодня — Соколске планине — Медведник — Повлен — Мален — Каблар — Елица — Чемерно — Ибар). Здесь речь идет о первой, пока единственной, попытке одного диалектолога обстоятельно, во всех секторах, отграничить иекавизм западной Сербии.

Территория, на которой велись исследования для нужд нашей работы, огромная. На ней встречается множество речевых типов, взаимосоприкасающихся и скрещивающихся на территории от Голии до Гучево.

Полевые исследования проводились в период с августа 1990 по июнь 1992 гг. Во время этих исследований я бывал в 86 селах и беседовал с большим числом лиц различного возраста — начиная с детей дошкольного возраста и кончая теми, кто хорошо помнит даже балканские войны. Материал я собирал тремя способами: записями на пленке, заполнением соответствующих вопросников и записями «яживой» речи.

В ходе работы над данным исследованием проведена следующая организация изложения материала. Исследованная территория разделена на три значительные географические части, на три сектора:

- Сектор Гучево — Бораня — Ягодня — Соколске планине — Медведник — Повлен (сектор I);
- Сектор Повлен — Маяен — Суворобор — Рудник — Елица (сектор II);
- Сектор Елица — Чемерно — Голия (сектор III).

На основании анализа собранного материала я пришел к следующему выводу. Данная граница проходит вдоль горной цепи Гучево — Бораня — Ягодня — Соколске планине, а затем, опуская часть Азбуковицы, выходит к Повлену; отсюда слегка огибает южные части Валеvской Подгорины и Валеvской Колубары, и достигает Суvобора; затем резко поворачивает к югу, пересекает чачанскую котловину, и через Елицу пробивается к западным склонам Чемерно, а потом, между Моравицей и Студеницей, доходит до западных скатов Голии.

Данная межа дальше протягивается по линии, отделяющей экаvско-иекаvские новопазарско-сьеничские говоры от соседних иекаvских идиомов Сербии (моравичских, полимских и златиборских), т.е. она протягивается вдоль горного хребта Голия — Явор — Ядовник — Озрен — Гилева планина.

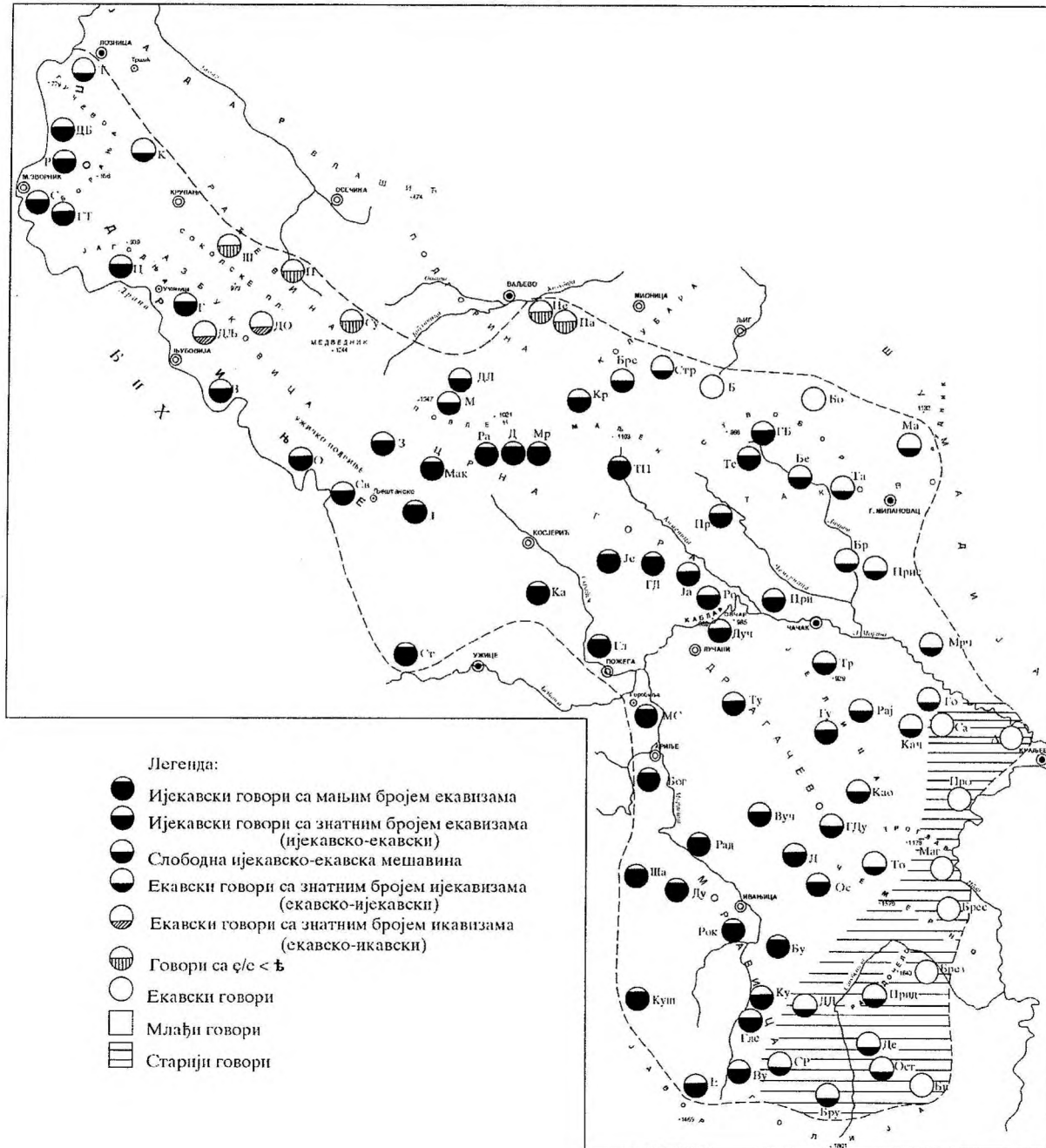
Хочется подчеркнуть, что данная граница, также как и все предыдущие, не совсем отчетливая, т.к. иекаvское произношение слышится, но не преобладает, и вне проведенной межевой линии.

Данная граница более конкретно определяет географическое простираие иекаvского произношения в Сербии, однако, одновременно, она определяет также часть восточной межи иекаvского произношения внутри штокаvского наречия в целом.

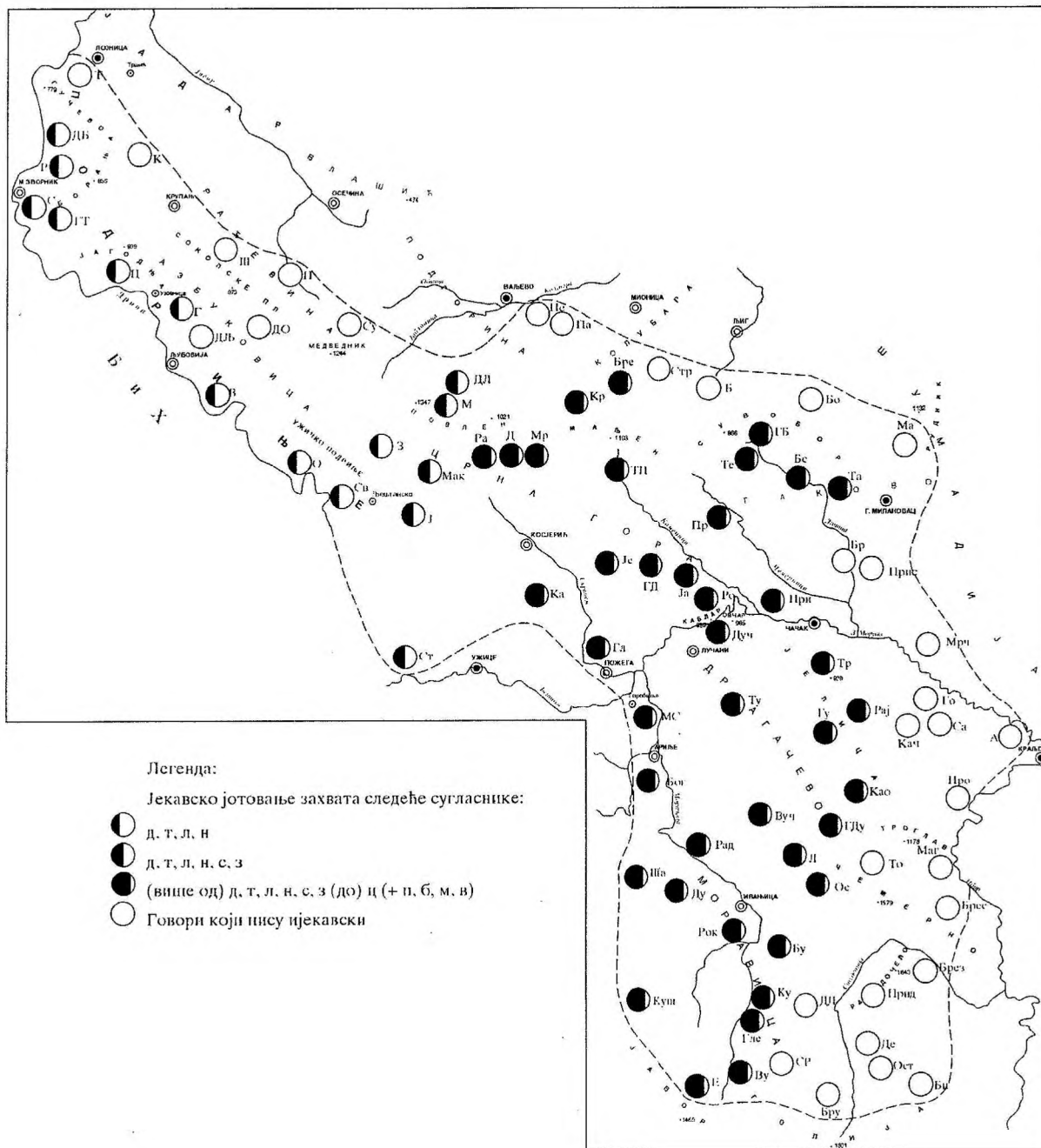
Следовательно, иекаvское произношение и в настоящее время удерживается на значительной части диалектной области западной Сербии. Несмотря на то что иекаvизм встречается преимущественно в речи ставшего поколения и постепенно уступает мощному процессу экаvизации, он все же не так быстро исчезнет с этих пространств.

Актуальные иекаvские идиомы западной Сербии, может быть, уже через несколько десятилетий потеряют иекаvизм как свой *первичный* признак, однако иекаvизм еще долгие годы останется их *важной* особенностью.

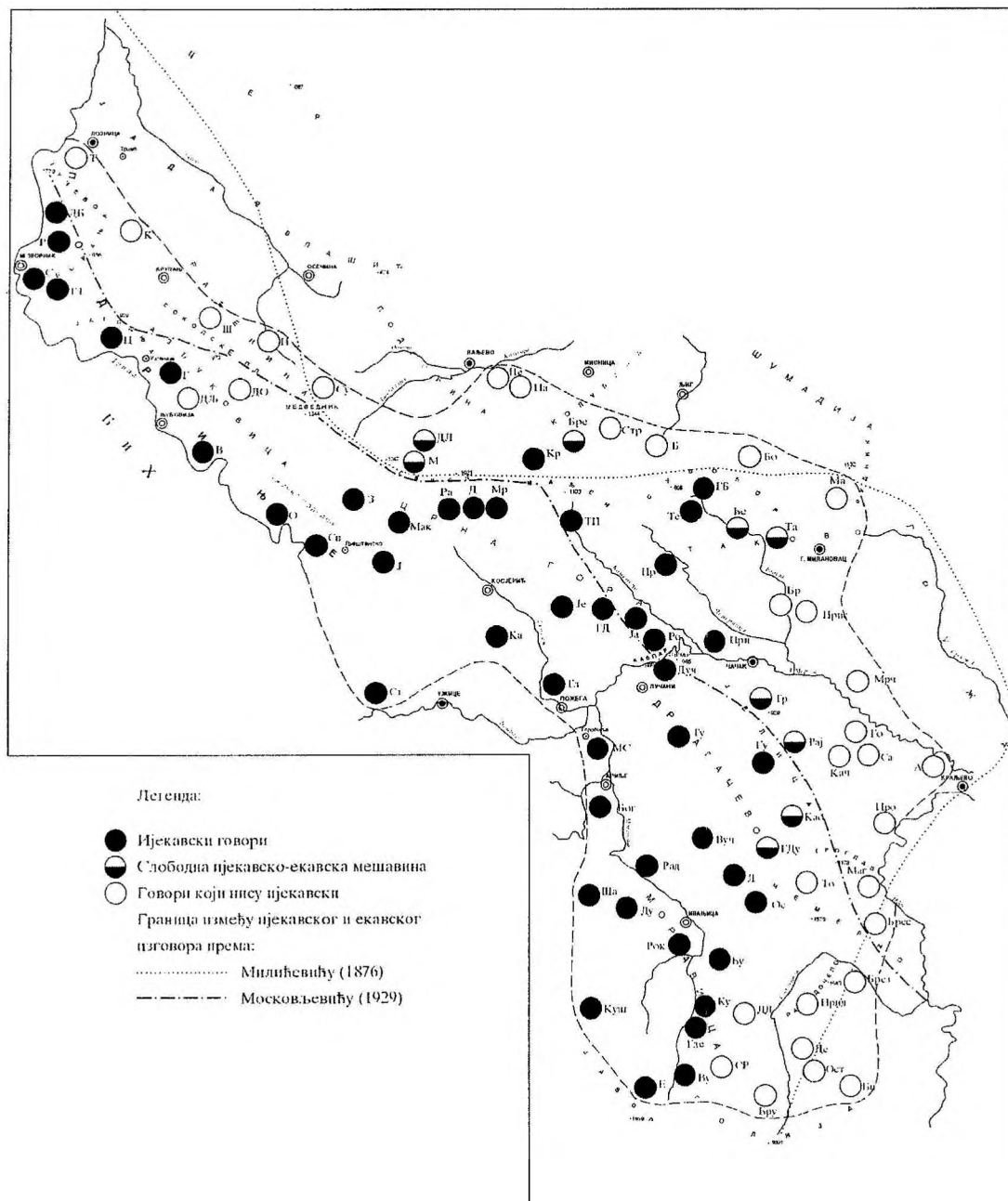
КАРТА БР.12: КОНТИНУАНТИ ЈАТА У ОСНОВИ РЕЧИ (ЦЕЛОВИТ ПРИКАЗ)

КАРТА БР.13: ЈЕКАВСКО ЈОТОВАЊЕ

КАРТА БР.14: ДОМАШАЈ ИЈЕКАВСКОГ ИЗГОВОРА У ЗАПАДНОЈ СРБИЈИ ДАНАС (И ЊЕГОВ ОДНОС ПРЕМА МИЛИЋЕВИЋЕВОЈ И МОСКОВЉЕВИЋЕВОЈ ГРАНИЦИ)

Слободан Реметић

ТЕКСТОВИ ИЗ ГОВОРА ИСТОЧНОБОСАНСКИХ ЕРА

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ*

Облашћу источнобосанских Ера, у народу познатом и под именом *Кадилук*, сматра се подручје између Бирча и Нишићке висоравни, терен омеђен рекама Дрињачом, Биоштицом и Кривајом и падинама Коњуха и Романије. Одредбама Дејтонског мировног споразума већи део ерске области припао је Федерацији Босне и Херцеговине, а мањи Републици Српској (в. приложену карту). Федерацији данас припадају села: Араповача, Берисалићи, Брда, Велика Кула, Вучинићи, Горњи Дрецељ, Грабовица, Доњи Дрецељ, Дуганцићи, Жеравице, Загајница, Ковачићи, Коњевићи, Крајшићи, Крижевићи, Мала Кула, Метиљи, Оловске Луке, Понијерка, Понор, Придворица, Радачићи, Речице, Сливње, Ћуде, а Републици Српској: Бабине Горње, Берковина, Врапци, Горњи Драпнићи, Доњи Драпнићи, Јабука, Кнежина, Крушевци, Мало Поље, Мангурићи, Нерићи, Поткозловача, Равањско, Рудине. Границе ерске области, односно Кадилука, треба узети условно, јер су оне, у недостатку прецизних података у научној литератури, одређиване према устаљеним локалним народним „мерилима“, према усменим обавештењима консултованих информатора на терену.

У току последњег рата становништво већине ерских села остало је без крова над главом и привремено се одселило из својих вишевековних огњишта и населило на Сокоцу, Хан Пијеску, у Власеници, Дрињачама, Зворнику, Каракају, Горњем Шепку, Брањеву и другим, у првом реду новонасталим избегличким насељима у долини Дрине и Саве, а делимично и у прекодринским србијанским местима. Ни у једном новом станишту источнобосанске Ере не чине једино становништво, а новоформирана насеља дуж тзв. коридора долином Дрине и Саве представљају школски пример ретко где и ретко када забележене мешавине сеоског и градског становништва, носилаца више градских и више сеоских, међусобно обично различитих говора. У новоствореним околностима убрзано се топе особености донетих локалних говорних типова. Да невоља буде већа, зуб времена је убрзано затирао говорне трагове донете из многих предела двеју западних република некадашње Југославије који претходно нису значајније језички испитани. У нежељеним и несрећним новонасталим околностима већ крајем рата су учињени први кораци на снимању говора „стараца и старица избеглих из сеоских насеља српских западних области“ (Слободан Реметић, *Српски дијалекатски комплекс — стипејей досадашње и стипијаносији и даљи задаци*. — Српски духовни простор, Зборник радова са научног скупа, Бијељина 29–30. октобар 1998, Академија наука и умјетности Републике Српске, Научни скупови, књ. 1, Одјељење друштвених наука, књ. 1, Бања Лука — Српско Сарајево, 1999, 279). Релативно успе-

* Рад је настао у оквиру пројекта *Испитивање српског дијалекатског комплекса Босне и Херцеговине*, који финансира Министарство науке и технологије Републике Српске.

шну акцију у том смеру омогућило је изузетно разумевање Српске академије наука и уметности, Владе Републике Српске, неких министарстава Владе Републике Србије, затим Академије наука и умјетности Републике Српске. Досад је на аудио касте снимљено преко 800 сати везаног говора аутентичних носилаца свога локалног говорног идиома са подручја Нишићке висоравни (зона тзв. Мулалука), Кадилука (област источnobосанских Ера), Горњег Бирча, околине Живница и Бановића, зеничког и какањског краја, из околине Брезе и Вареша, са подручја Бугојна, Доњег Вакуфа, те Подриња у зони Калесије и Зворника. Највећи део језичке грађе на терену је снимио господин Милисав Крајишник (рођен 1965. године), привремено насељен у Брањеву, а до 1992. живео је у родним Ковачићима код Кладња. Стотињак сати говора избеглица, у првом реду својих суседа, снимио је аутор ових редова.

Богато прикупљено језичко благо, само делимично сређено и објављено, углавном у прилозима аутора ових редова¹, садржи корпус довољан за израду више монографских описа појединих говорних типова и дијалекатске речника, односно збирки дијалекатских речи. То се посебно односи на источnobосанске Ере, чији идиом од заборавља треба да сачува и око 500 сати снимака њиховог говора. Томе циљу треба да допринесе и ова збирка текстова, узорака говора лица расељених у току последње размирице. Из разумљивих разлога расељенима је у овој прилици дата предност над исповестима и причама о разним догодовштинама становника ерске области које судбина није померала са њихових старих кућних прагова. Текстови који следе чине делић разговора са избеглицима из ауторовог завичаја снимљеног у времену од 1995. до 2001. године.

¹ Уп.: *О гласовним особинама говора Жељове (код Бановића)*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1999, књ. XLII, 399–432; *О шћакавизму какањских и зеничких Срба*. — Јужнословенски филолог, Београд (Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ), 2000, књ. XLVI/3–4, 931–949; *Ујоштраба инструменшала у говору источnobосанских Ера*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 2000, књ. XLIII, 505–521; *О двјема синтаксичким контшамнацијама на источnobосанском штерену*. — Браничево, Часопис за књижевност, језик и културу, Година L, број 3–4, Пожаревац, 2005, 307–310; *Јошоваље у говору Горњег Бирча*. — Годишњак за српски језик и књижевност, Филозофски факултет у Нишу, год. XX, бр. 8, Ниш, 2006, 387–398; *О посесивној коншструкцији у + генитив личне заменице на источnobосанском штерену*. — Јужнословенски филолог, Београд, 2008, књ. LXIV, 391–400; *Над шћакавизмом Нишићке висоравни*. — Славистика, Београд (Славистичко друштво Србије), 2009, књ. XIII, 372–378; *Босански српски говори у свјетлу дијалекатске инштерференције (лингвистички и социолингвистички аспект)*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 2009, књ. LII/1, 149–178.

ТЕКСТОВИ

КОВАЧИЋИ

Међед уватијо за-врат онџ-мџе јуне и вако чини

И тако смо одбијали та-говеда. И један пут ђдбијемо говеда, ја сам пошла пред говеда и носла преслцу, а говеда су мени била пот Кршељцима. Пот Кршељцима говеда била, а Слободан Ремега бијо мали њ-џон, а покџнја Рџса Лазна, она је била пот Кршељцима. И џ-менџ се говеда, чује се звоно, велико било, кат-пџчџшџ се кривт. А ја сам ишла ис потока, џздџ од Увора, гџр брду, стварно пошла сам брду. И како-ја џдем, говеда се — закривџ се једно јуне, малџ ми било. Кад-ја гџре онџ-како су балвани вџжени, онџ[ј]-јарак бијо, кад ја — кад међед уватијо за-врат онџ-мџе јуне и вако чини. А ја како-сам-се-поштапала (извадла не-ко, прџредџ било, дрво, онџ-дрво и како-сам-га-извџкла), ја-онога-међеда и уда-ри-га-ја. Шта-ја знам у-ономе-страу — стварно-је-тџ било. И ударик-ја оног-међе-да, један пут и другџ пут. Он џскочџ у-том, а говеда стџгоше другџ џзгџ: волови, краве, тџ-кривњава се нџнди уватла. Ја-онџ[м]-мџткџм млџти, па млџти, кривџ се говеда. Чуџем Рџсу на-Шталама некиџем, џна виџе: „џ Кристо“, ал ја-се не-моџу џзват. Е, ја се наџам: Слободан, џ-џн џде от Кршељка, и џегова говеда, свџ-се-[џ]нџ пџчџло кривт. Тџ је велки, толики стра и џжаз било. Она-говеда мџ-ја полџешџ, онџ-јуне џстаде џнди зџурџено, кад онџ-јуне, истор-џно јџдно џзлетџ и — прџт-краве! Нега је мајка, вџџруџеш, џзџла, бџгами, џзџла га прџда-се, свџ га џушка, џно јџдно: кврџа онџ-на-врату. И гџни га, гџни и тако дџђосмо на Црвену јџбуку. Зџвну мџне Рџса јџш јџднџм, ја-пџђок да-се-џзовџм. Ја-како-сам ону-мџт-ку дрђала — стварно-је-тџ било — како-сам-је-прџтсла и дрђала и млџти џ-дрво џнди, млџти џнди, млџти џнди. Један пут је излетџијо, видла-сам-ја џега. Излетџи-џн за говџдма, џна се плаше и онџ-летџ она, бџжеџ куџи. И ја она-говеда на Цр-вену јџбуку. Са-сташџ се свџчија говеда, Рџса мџне зџвну: „џ Кристо“. Ја-кат-сам пу-стла ону-мџтку џ[з]-шакџ: џ-менџ су онџ-руке џтишле, ја-тџ-нијџса[м] мџгла вратт: побџјџле. Прџтсла тако ону-мџтку, како сам дрђала, свџ ми руке побџ-јџле. Кад џно не мџже: леже, не-мере даље. Ја-џнда-џе ус Каџиџ кџсу гџр џзи-ђџм, кад Млађен покџнџи кџси и Радиша-је ш-џим бијо, ја, ја-зџвнџм: „Међед је убијо јуне, џте узмите волове (јџдва и говорџм, стра ме тај-џзео) па га довуџте.“ И ја-сам-дџшла куџи и легла. Није џнда било свџтла, стрџје, била ми Мџлца мџја сна. Упџлла лампу и ја-сам-легла. Чџм зажмиџм — одјџднџм онџ-кривњава, ја-онџ-скочџм, прџпанџм се. Неђо покџнџи Ремега дџђе и заклаше ону-јунцу, до-

вукли је, турли је на-кола и довукли је и заклаше-је. Нема свјетла, неког луча прибавили, по-ономē-лучу гуљели и онo-свѣ сѹтри дан... По ноћи она-крава, стварно-је-то било, крава, ја-кад-је-стаде кривњава и она, јадо, свѣ љз-брвна се вѣре, от-стра-онога, мајка онѣ-јунцѣ. И-ја тако онo-у-страу понѣкад скoчим. Лампу нисмо тулли, струје онда није било. И тако љтру кад је свануло онo-мѣсо нѣшта смо распродавали. Ко љето било, није било ни фрижидѣра, ништа да оставиш ни-у-шта. Што можеш изес изеди, што не-мереш... И љопѣ ја-љутру онѣ-кожу несѣм љ-Кладањ да је предѣм, предавале се онѣ-коже.

Такѣ је тај-народ нама србијански бијо стварно за примјер

Није било љѣци ѹдобности ко-што-га-има сад и ко-што-је и-после оног рѣта било. Ми смо, рађала сам ја, родила сам шѣстѣро. Двоѣ ми ѹмрло, стварно можда не-би трѣбало али то-је-и-голо и бoсо и нечување. Пођи на-њиву да копам, понесѣм бѣшку, ако је мало даљѣ. Ја-онo-своје дијѣте потурим там, оно се налади. Ако га оставим, далеко ми доћи² ил-ја-не-вјерујем да-ћ-ме-зoвнути, жао ми љѣтета па-ја-волим да га понесѣм. Тако сам овo-прво што-ми-је-било от-седа[м] мјесѣци, понјела га и — стварно наладо се и ѹмрло је. Преладо се, доктору, носла га доктору кад је сћело и ѹмријет. Није ништа било и ѹмрло је. Е, после и-овѣ моје жѣне, јѣтѣве, понесѣ, ако је малo да га мoраж дојит, понесѣ. Ако-му-је-малo, понеси љ-флаши млјѣка, тамо му подѣј ладно. И тако-смо-и-г одранли и ранли онo-како је најгорѣ могло бит. И мрла су љѣца: рoди пo-сестѣро, пo-седѣро, слѣчајно одгои двоѣ-трoѣ, онo-одѣ мали. Ко непажња и немаштња. И не-води нико рачуна. Домаћин љ-кући ако жѣна има дјѣте, нема-то рачуна да она не-идѣ на-њиву. Ти-иди на-њиву па-га-носи ил-га-остави. Немаш му доћи до-на-пoднѣ да-га-пoдоиш. Свакој мајци жао, понесѣ га па га тако и доји и одгаја. И тако ми и о[д]-тринѣз годинѣ цурца ѹмрла пошто сам дошла (чѣтерес, кад-је-[o]нo задруга била, чѣтере[с] шѣстѣ тринѣс-јoј годинѣ било, ишла љ-школу). И голо и бoсо, што-се-каже, идѣ и ишла, тако доби ѹпалу мoзга и ѹмрла је и она. Пошље и-ови су се рађали, после-сам-се и подјѣлла па мало и угађала својѣм. Ако ништа — оставим љ-кући па-ћу-пѣт путѣ му даназ доћи. Нема му старјѣшнѣ, жаљим га ја, жаљи га и oтац му и долазим и oблазим га, ил-нараним-га ил-га-ѹгријем. И онда-долазѣ ми љѣца и[з]-школѣ, јѣдни долазѣ и[з]-школѣ, јѣдни се враћајѣ, јѣдно дрѣгом онo припреми. Онo је оставило шта ље онo јѣс ка[д]-дођѣ. Онo оде и тако остави, за пантли су; љ-менѣ Арсен запантијо, стварно. Правла кумпјѣрушу; онo-пoсле подјѣлли се и отшли љ-задругу. ѹ-задруги радијо он сам, а вамо наш чѣтѣро љѣцѣ. А љ-задруги нема ништа, шта има, тамо-је-то свѣ било наoпако, ко-што-је-и-било ѹвијѣк. И ја-направим-им кумпјѣрушу и турим у тѣвсију. И ја-ка[д]-дођѣм кѣћи — oн-и-сат причѣ: свѣ-ми онo-слѣтко и ја-се-радујѣм глѣдан ка[д]-дођѣм да ѹзмѣм онѣ-ражљѣвушу — каже — да јѣдѣм. Са-кромпиром је направим. Тако-је-то ѹвијѣг било, а што-се-тичѣ порoда, кад-би-се-пѣ[т]-данѣ жѣна порѣђала на сѣлу, она се порѣђѣ док-се-пoродѣ. Ако-се-не-мерѣ порoдт, нѣка-се дѣси па и-умрѣ, не-мерѣ се

² Тачком испод графеме означава се релативна затвореност вокала.

пород^т. Ил д^ијете ѓмрē или, такō тō: жēне једна дрѓгу порáђале, кōјā-је кō-ђōјā знала. Е пōшље, она ѓмрē у оном-породу. Кажѓ, мáло кривē и тѓ жѓну, ал ѓпед зōвѓ-је да пōмогнē, порáђā се дáлē. Нēкā се брзо и породѓ... Бáб^ица бѓднē једна стāрā жēна кōјā ѓће, кōјā знā. А јā сам сáма чѓтерес пѓтē рōд^нла овō-мōје д^ијете, Милēна се зōвē. Јā-сам-је рōд^нла сáма. Они пōшли да идѓ, овā-мōја чѓлāд, ѓ-Босну (а јā сам у Србији била и мēнē забōлло да рōдѓм и јā-сам-ѓстала). А ѓвē комшин^ице мōје, ѓне су полѓтле да ѓспратē њѓг на нēкѓ Јáдар (мѓ били ѓ-Вел^ком Сѓлу). И ѓне мēни, кáже онā-једна Зōрка, нѓмō[j]-јā ѓу, она вōли да бѓдē пōмāјка. Бѓдē пōмāјка и ѓне се јáгмē, њѓг двѓје, кōјā ће га задōит, кōјā ће бѓд бāба. Оне-су-[о]нō, како-су-њѓк прат^нле и дōшле и тѓј смо се ижљѓб^нли, плāкали и пōздрав^нли, ал јā ѓћу да рōдѓм и јā ѓстадок. И Млāђену кáжем: „Ајде ти њѓг ѓспрати до Јáдра, а мēнē нēка“. Нē-нāдам-се да-ђу-се-одједнōм породѓи. Онā ѓде својōј кѓћи, ѓнā својōј кѓћи, јā-се-порōдик. И јā кат-сам-се-порōд^нла, нѓшта ми ѓстало нѓје, како-смо-спрѓм^нли, нā-кола, штā-јā знāм. И кōња смо ѓстав^нли мēни. И Млāђен је ѓстō и онō-ми-двōје ѓѓцē стāр^нје и ѓвō што-ђу-рōд^т. И онē-жēне одлѓт^нле кѓћи да намѓрујѓ, јā-се-и-порōдик. Нѓмāм кōгā, и слāмњача ми нēкā стāрā била, и[з]-сламњачē извѓчем јѓдан кōнац и ониѓем-кōнцом, а нēкā нōж^нна стāрā, и онōм нōжнōм тāмо на онѓ-пōдн^ицу нāслонѓм онō-д^ијете и кутāришѓем се од ѓѓтета и зāвѓжē[м]-му пѓпак и — такō. Оно јāдно малēно бѓло, нѓмāм га ѓ-шта ни зāвит, онō-свѓ била пōпртљāла што-сам-трѓбала да нōсѓм, за д^ијете мēни нѓје ѓстало нѓшта. Свѓјет се онѓ-бѓјо стѓриѓо, нѓко ми нѓје ни лѓба ѓставиѓо, нѓко. Двōје ѓѓцē, јā и Млāђен, и јā се порōдик. Кад-је-Млāђен дōшō, зāчудиѓо се, јā-рōд^нла и не мōгу више ни лѓжат, нѓмāм нā-чем ни лѓжат, свѓ сам спрѓм^нла, ствāрно. Свѓ спрѓм^нла и нѓмāм. Ка[д]-дōђе-ми онā-Зōрка: „Јōј, штō ме нѓјѓси звāла?“ Штā-ђу-јā звāt кад- је-и-менē снашло одједнōм. Дōђе и онā-дрѓгā, и-нōј жāо. Спōдб^нла ми онā-Зōрка д^ијете да зāдōи, да она бѓдē пōмāјка, онā: „Јōј, дā[j] јā ѓу му дрѓгѓ сѓ-су“ — да-му-бѓднѓ ѓбје. Е, ѓндā онē-жēне сāзнале-су да-сам-јā ѓстала и видѓле су. Оне су ѓндā мēни дōн^ијеле свē. Донōс^нле свāкѓ дāн, трѓ дāна сам бѓла: свāкѓ рѓчак и вѓчеру ѓне нāправē фѓно и дōнесѓ и ѓѓци и мēни, и дōн^ијеле нēкѓ прѓстѓрку. Такō су фѓне биле ѓ-Вел^ком Сѓлу, зōвѓ се Ђурђѓвићи. И пōшље-ми-је рāта тāј Ђурђѓвић дōлазиѓо и пѓтали кō ѓмā от-Крѓнѓићā у бѓжѓнији. Рѓкли су: ѓмā сāмо жѓва Крѓста. Кад-је-ѓн пѓсō мēни, пѓтā: штō сам сáма, да дōђѓ пō-менē. Јā-сам-рѓкла да нēћу дōћ. Нѓјѓсам-јā сáма што-ме-нѓће нѓко нек-сам-такō ѓстала сáма, нēка-ме зā-нēкѓ вāкат. Чѓек ми је ѓмрō, навѓкла сам, тѓј ѓмā мōга сѓла, мōи-је жēнā, ѓмāм ѓ-овѓје што-се-нѓјѓсмо знāли, ѓпознāли се. Такō ѓвиѓек сам била фѓна сā-свѓјетом и свѓјет сā-мнōм. И такō сам тō ѓстала... Пōшље смо се врат^нли. Млāђен је бѓјо мāјстор, нēкē биле чѓзе, штā-јā знāм — бачене. Он-је-ѓзō, зā-трѓ дāна нāправиѓо чѓзе, нāправиѓо онō-свѓ што-се-мōгло нāправ^нти и с онѓем Влāстѓмѓром сѓдѓ у чѓзе. Сāt кōња ѓпрѓгнē, да-му-кōњ знā вōз^т, вāљā сā[д] тѓстōм ѓћ^н, пѓтем. И мѓ-ти сѓдѓмо, нāправѓ-ѓн чѓзе, ѓде у Лōзн^ицу, да мáло ѓспрōба кō-њā. Двā-трѓ дāнā прōбō кōња, пōшље-мѓ сѓдѓмо, спрѓмѓмо се, ѓспратē-нас, ижљѓб^нли се, плāкали и ѓни ѓ-мѓ. Такѓ је тāј-нāрод нāма србѓјāнскѓ бѓјо ствāрно за прѓмјер: Нāрочѓто мѓ, мѓ-кат-смо тāмо бѓли — мѓ-смо-трѓј ѓѓтрве биле, мѓ смо: јѓдна кѓвā, јѓдна кāву, јѓдна варѓн^нку, јѓдна рāзнāшā и бѓле-[о]нē ашчије.

Они су нас увијек приват^{ли} и кат су славе биле, никад н^ијесу: они нас зовн^у фино и онд^а-и-они нама долаз^{ли} и слав^{ли}. Ран^{ли} смо кр^{ма}д, жив^{ли} ко-кот-кућ^е. А з^емљу смо рад^{ли} на^полцу. Волове своје догна^{ли}, они н^ијесу имали вол^ов^а. Волови су о^рали и-њима, и-нама, они су ра^нли, није било ђ^е-ћ^е-и затвор^т и шта-ја зна^м. Кат-смо-дошли том^е-газди, љ^у-њег^а је било све изгин^уло, казнен^а експедиција д^еси се на-он^ој страни и поби^ју... Остала му тр^оица мушкар^аца. Они су нама пов^јер^{ли} кућу. Ђ^у-мен^е св^екрва пок^ојн^а м^оја остан^е кот-кућ^е, к^ув^а нама, и-њему л^еб испеч^е, заједно-се-т^о к^ув^а. Он-за^кључ^а собе: „Ево, кат-Ш^иљо дође [Ш^иљо му се з^вао тај-си[н] најст^ари], ка[д]-дође Ш^иљо, под^ај му к^љу^ч, не-дај они^ем-дру^ги^ем“. И тако смо прежив^{ли} и онд^а смо се врат^{ли} с ти^ем-ч^езама — поч^ек ти прич^ат. И сед^емо до-у-Зв^ор^ник, и кат-смо-у-Зв^ор^нику били, см^ркло се. Т^уј смо но^ћли у не^кој кућ^ет^ни, шта-ја зна^м. Т^отал^е смо ст^игли до у П^ож^ар^нцу. Е, у П^ож^ар^нци смо оп^е т^уј но^ћли. Не^ке Р^емете има^ју т^уј у П^ож^ар^нци, м^оја св^е-крва од-Р^емет^а родом. И т^уј-су-нас ф^ино дочекали и т^уј смо но^ћили и у^јутру кад-је-пр^ед-зору било, по^ран^имо к^рос-Тузлу и љ^у-Клада^њ смо ст^игли.

Беш^{ка} је била на з^емљи и љ^уљачке он^е-о^кр^ен^емо

Пр^ечина је дон^ос^{ла}: ре^ћемо испеч^е уштип^ака, није ти било дру^ги^е кол^ач^а. Испеч^е се уштип^ака и та^њир уштип^ака и флаш^у ра^ки^је, нешта бе^би понес^еш, шта^ко м^оре... Постар^а се ма^јка кој^а-ћ^е-род^т. Т^о-су-ти-биле од-вун^е пел^ене, о^тка љ^у-д^ва ни^{та}, шир^око к^олко се м^оре д^иј^ете у^вти. И т^у-пел^ену о^тка: ш^е[с]-с^е-дам и није ви^ше било. И он^е-се-пел^ене с^уш^е, по^вј^емо д^иј^ете, ст^рму р^уке му о^кр^е-н^емо и но^ћце с^астав^имо као-да-не-би било к^риво, није ко-[о]в^о-с^ад. Кад-[о]н^о-д^иј^ете пу^ст^имо, о^но се, јад^нич^е, в^рти, ко в^ез^ане-му и-ног^е и-р^уке. И тако га в^еж^е д^уго... Беш^{ка} је била на з^емљи и љ^уљачке он^е-о^кр^ен^емо, о^теш^емо: о^но се м^оре љ^улат. Љ^уља се и г^ор б^ијо те^љижа^ц по в^ру и он^о-по^кр^ије да-га-не-за^ду^ши. В^унен^а је била по^кр^ивка и он^о-св^е в^уна. Било је сир^ома^а да је не-мере ни о^ткат него-ца^ку, од-ца^ке. Расп^ори ца^ку и на^прав^и пел^ене, д^еври^о-је-т^о св^ијет... Не^кад је било, но^сло се об^ично у-ц^ркву. У-ц^ркву се но^сло, им^аш св^ога к^ума ко^га-не-м^иј^ењ^аш. А ка^кав је: ил-је-сир^ома^к ил-је-га^зда б^ијо — т^во^ј-ти-је к^ум ко^ји и-јесте. Не^ко и пр^ом^иј^ен^и, а е^т ка^жу: не-ва^ља, гр^ота је, не^ће жив^ит, шта-ја зна^м. И онд^ар об^ично се св^оји к^умови з^ов^у. К^уму да^дне да^р, т^о-се-уви^ег било да-му-се ко^шу^ља и к^уми, и-њ^ој нешта се да^дне: са^фун и не^ка ма^рама се к^уп^и, ил-се-ис^плет^у ча^рапе ил — т^о се да^дне. А к^ум онд^а да^рив^а д^иј^ете к^олко м^оре. Ако-је-ма^ло мо^гу^ћни, он-да, а кол^ко-није... Би^рали су се к^умови ако-м^ореш. Т^о-зна^ју, ва^љда, и-м^лог^и: љ^у-мен^е М^ла^ђен им^а два^дес^ет и-сед^меро к^ум^ча^ди. Од-ото-два^дес^ет и-сед^меро са^мо је ј^едно у^мр^ло. Они до^ћу, и к^ол^{ма} до^лаз^е, т^о ти је по^шље ра^{та} б^ило, по^шље о^вога дру^гог ра^{та}. Они до^ћу кол^{ма} по-М^ла^ђена и они су тако-т^о њ^ега сл^атко оку^мљ^ивали. Оку^ми га и ја-њ^ему ко^шу^љу ни^кат куп^ила н^ијесам, св^е су-му биле да^ров^не ко^шу^ље. К^уме се сп^рем^е он^о-ф^ино и да^ру^ју и-њ^ега, и-мен^е. Ако-је-б^ли^же, иш^о-је у-сва^тове, т^о-ти-не-зна^м ни б^роја ти^е-св^ат^ова.

Гатке је мрзио наскрб

Ўтора[к] као-да-је-то баксузни дан, љ-менѐ Млађен каже: „Ка[д]-сам-се-гођ, било ми некад на-пу[т] да-идѐм па-се-мѐрам ђбријат (он-је-имѐ седнице, ишо љ-Тузлу, он-је-бијо поретник у сѹду, онда-ишо на неки миѐровни сѹд љ-Тузлу, е онда мѐра се мало ђбријат, срѐди се), кат-сам-се-гођ ђбријо љторком, нијесам здрав другог дочекѐ“. Е, то је пратио и вардовѐ.

Гатке је мрзио наскрѐз... Такѐ су имале гатке уочи-Бѐжића. За Бѐжић љју-тру љрани такѐ и изађѐ на пашћѐћѐ корѐто и љзмѐ иглу и ѐцка: „Вѐлим шити него-јѐсти“. Онда ко-да-тка: „Вѐлим ткати него-јѐсти“, па онда: „Вѐлим прѐсти него-јѐсти“. Такѐ свѐ онѐ-избирѐ шта вѐли него јѐсти. А вѐли јѐсти, онда да-би-му-се-то окренѹло да-би- бѐљѐ и урадѹло. Такѐ-су тѐ-мало гатале, онда-су-ѹчѹле јѐдна другѹ. Онда су вѐзови били, биле плѐтѹе, препѐчѹнале се мѹ-стре. Тѐ-ти-је кат-прѐчѹне неки плѐт изнад-иглѐ, испод иглѐ, прѐмѐшѹ-се тѐ-жице, прѐплетајѹ. Такѐ јѐдна другѹ ѹчила, која бѐљѐ зна идѹ њѐј. Вѐзле се чарапе, ѐбоји га у црно, кѹпи вунѹце, извезе. Сѹт се нѐсѐ бѹелѐ, сѹт се нѐсѐ кѹповнѐ, ни-ко-иг не плѐтѐ. Сѹт се цѹре ѹдајѹ, ѐне не-знајѹ ни плѐсти ни прѐсти. Ёто, и-моја-се сћѐр ѹдала, та-ѐлга, ѐна ни-кат прѐла није, ни-кад. И ѐна каже: „Јѐ-тѐ, мама, не-знам прѐсти“, а-и-не-прѐде-јѐј-се сѹд јѐл-ѐна рѹди, ал-не-зна, каже: „Нијесам ни-кат прѐла“. И ја-ѹзмѐм, опрѐдем, знам: прѐла сам и на-преслѹцу, прѐдем ѹ-на-руке. ѹзмѐм опрѐдем и шта ми која да, ил-ми-плѹти ил-ми-нѐшта да... Плѐ-ли се цѐмperi, прѐслуци и чарапе и другѐ-ти плѐтѹѐ није било... Како ко прѐ-почнѐ, не-ко не-кѐ плѐтѹѹце плѐтѐ, не-ко с не-кѹјем шѹпликама плѐтѐ, не-ко такѐ тѐ. Прѐпочнѐ јѐдна ѐ[д]-другѐ, покѹже ѐна па плѐти вако и тѐ-ти-је... Бѐјација која бѐји, рећемо, у јѐднѐм сѐлу ил два сѐла. ѹзмѐ коре свѹкаке, каке коре, тѐ-нијесам баш запанѹла, сѹмо нѐсѹла сам ѹ-ја тијем-жѐнама. ѐбојѐ у црно сѹкно, онда-сѹкно се ѐтка прѐво, па-се-онда да да-се-свѹла, ваљѹрѹце биле, стѹпе. Тамо га ваљѹ, кад-га-повѹла, онда-га-нѐсѹш ѹ-боју тијем-жѐнама, плаћало се. Стѹца онѹ-ковѹ-чѹну што-се-кѹје и пѐсипѹ и ондѹр-гѹ-кѐру што-разварѹје и с онѐм-кѐрѐм дѐврѹ и ѹбоји га скрѐз у црно да тѐ-не-мере поблѹјѐдѹт. Ово-сѹт поблѹјѐди свѐ. И онда би-јо је тѐрзија, звѹо се тај-крѐјѹч што-крѐји капѹте и пантоле и, шта-ја знам, пѐлен-гаће-[ѐ]нѐ не-кадашнѐ. То је пѐшљѐ било рѹта до чѐтерес прѐвѐ. Пѐшљѐ кат-смо-се-вратѹли, онда пѐшљѐ ѹ-куповѹло се, ѹ-ткало се.

Мѐра рђав уз дѐбра живѹт

Ишо Свѐти Сѹво и нашо је жѐна тка и ѐткинѐ ѐд-ѐног — чѹнак се звѹо — и ѐпѐт с онѹ страну. А Свѐти-Сѹво каже: „Немѐј такѐ“. „Ја како ћѹ?“ Каже: „Врѹћѹ-јѹ“. ѐна каже својѐј пријатѐљѹци, ѐна ѹѹ, ја, питала: „Јѐј, како-ти-тѐ знаш?“ „Знам, сѹма се научила“. Е, он је ѹѹ онда прѐклео. Како је прѐклео баш, не-знам ни-ја. Рѐко, напѐмѐ, Свѐти Сѹво: „Што-гѐдѹну мѹчѹла пѐт-пазуо згѹчѹла“. Шта гѐј за-годѹну уради мѐре пѐт-пазуо сѹвит... Е сѹт кад-је-ишо Свѐти Сѹво и јѐш неки чѐек, да-ли-је-Свѐти Пѐтар ко-је ш-њим ишо и нашо чѐбанѹцу. Питѹ сѹт кои-

Јем-һемо пúтом, òһе-òн ньú да испита. Она сèдèһи пòдигнè нòгу и нòгòм кàжè: „Èто гúдà àјде“. Они мàло идú тàмо и òн кàжè: „Штà һемо ньòј дàт?“ Јà, тàмо нà-лèгнè, нàһè чòбана дрúгòга. И онај-дрúги чòбан дòбар, дòбро му кàзò, кàжè Свèти Сàво: „Дàһемо ньú һèму“. Овàј-питà: „Па, штò тàкò кад-је-òн вàкò дòбар па да-му-дàмо ньú лòшу?“ „Мòрà рђав уз дòбра жívт“. Нè-мереш-тí дòбро и дòбро сàстав"т а лòше и лòше па нè-мере нíко жívлет, нег-úв"íјек трèбà дàти ономе-лò-шијем дòбрò.“

*

Кàжý кòкоши да-су-га-зачепрkáвале, йтале онò-нòгама по зачепрkáвале. Е òн је сàд òставијо да-се-òмрsí с јàетом. А кòњ-је — крили га ú-јасле — кòњ је јèо ш-һèгà. Ондà-је-кòња прòклео: „Јèо и на нòгама цркò“. И кòњ јèдè и нè-мереш му вјèроват ако-јèдè нèһе крèпат. Он-и-јèдè и крèпà.

Ђурђевдàн је у нàјглàднијем гòдинама

Кат-су-се-слàве д"јèлле, òндàр-су рèкли: кò се мòре злàтнèм пòјàсом òпат саг нека-слàви Ђурђевдàн. А Свèтòг Нíколу као-да-слàвè, тò-је-вèше брòдàри. Свèти Нíкола, као-да-је-òн, да пòмогнè на брòду и на вòди. И тí су се прívат"ли һèгà. Е òвò сàд дрúгè свèце, Бòже ме опрòсти, нè-знàм. Ђурђевдàн је у нàјглàдни-јем гòдинама. Нèма: свè се извуче и нèстанè свèгà кад-је-Ђурђевдàн. Нèмàш ни јà-һе зàклати и пòијо си зíмн"це и пòијо си свè. Е òвàј сàд ако-је-бòгат, òн-һе-заштè-ђет ил-һе-куп"т и мòре га прòслав"т. И тàкò-ти-је тà слàва. А й-овàј нà[ш] штò-га-мí слàвìмо, као-да-је-һèгà нàјлакшè слàвит. Кò је һèгà úзео òн-је òлакшò. Òвдуда је Бòжиһ, òвдуда је — нèко слàви и Бòжй дàн, тò-ти-је трèһй дàн Бòж"һа. Тòмè јòпè нàјлакшè.

Нíкад нèш чúти да се чòек полампíријò

Тò као-да-је жèнско да-се-мòре полампíр"т. Нíкад нèш чúти да се чòек по-лампíријò, рèһемо, жèна се приказује... И сàд òна прйчà, тà-Симана, Млàђенова сèстра, нйје била лàжива. Кàжè: имали су òни мàјку свòју и мàјка је стàра била. Òни су дòшли вòдуда йз-Боснè, йз-Бирча вòздòль. И нíк су трòица браһè били úзели јèдну вèл"кú кúһу, онú-банàскú и òни су сàд йшли, онò-се-рàд"ло. Тàмо йшли, рàд"ли, снàс кòт-куһè òстале, н"јесу òне поднòс"ле свèкрвè. Она је била стàра, била гàдна, била чандрлàва, нèһе је нíко. Она сàд òдà òт-куһè дò-куһè, òна йде òт-куһè дò-куһè, йштè да јèдè, йштè. Нèко ймà крàву, дà-јòј мл"јèка, нèко-јòј дà нèшта, нèко кàжè: „Ймà синове, нè-дàм, штò-һу-јò[ј] јà дàват“. Кò-кад-би-вй сàт свй мèни рèкли: „Èно-јòј һèцè, штà-һу-јò[ј] јà?“ Е, òни су ньòј тàкò. Она је òдала, òдала по сèлу тàкò, йскала. Нèко дà, нèко нè-дà. И јèдам пúт — òна је ймала, као-биò је чàрдà[к] гòр и прèт-чардàком бàц"ла нèкú понав"цу, спàвала, тò-се-чàрдàг звàо һè-жйто. Кад-јèдам пúд бàба нè-слазй, нè-слазй. Òни тàм: бàба умрла. Укòч"ла се бàба. Úзмú, сàрàнè је. Кат-су-òни ньú сàрàн"ли, јèдну вèчè èво-ти бàбè. Ствàрно èво ти бàбè, йдè. Кàжè: òнò свè штà-је проговòр"ла, òна гò

ворї. И клѣпћу онѣ-папуче како-їдѣ путом, клѣпѣт стоїѣ. Оно — врата су заклjučа-на, мѣит изишѣ, ѣво-ти-је низ-онѣ-стѣпенце: „Дајте-вї мѣни млѣјѣка, ај-тї мѣни наспи макар јѣдну шѣљу, ја-не-могу вишѣ, мѣни млѣјѣко тѣ миришѣ, дајте ми“. Нѣ-дају: И такѣ она вратла се, итѣ-онѣ, нѣкѣ папїре, нѣкѣ књїге, нѣшта како-је-ї-бїло швапскѣ. Итѣ-онѣ, разбацује, гања се, ѣни помрли, нѣ-видѣ ѣни њу, сѣмо тѣ-се-провѣдї, нѣ-видѣ-је. И мї се, кажѣ, збїјемо у јѣдан ћѣшак и узмемо сї-кире па сѣмо испрет-себѣ. И такѣ тѣ-ѣна проведѣ и ѣдѣ. Ё, кад-је-ѣна ѣтишла — та-кѣ-су-тѣ ѣни дѣврли, данѣм-їм-се нѣ-идѣ ни на пѣсѣ, нѣ-смију. Чї[м] мрѣк: злѣ-їм и наѣпако, нѣ-смију да иду. Ё, тѣ је прошло, ѣ она, Симана поћѣ та што-је-прїчала мѣни, нїје лажѣва — кажѣ с онѣм-јѣднѣм снаѣм се сїстїгнѣ. Она њу сѣт пїтѣ: „Е, бѣгати, прѣво ми кажї јел-тѣ-їстина?“ Кажѣ: „Јѣст, истина је, тѣ је свѣ тако бїло“. Она се ижалї, испрїча и наљегнѣмо спѣре[д]-тѣ кућѣ њѣнѣ и онѣ-ми-чѣрдѣк покѣза. „Мї смо“ — кажѣ — „ишли свукуда и поповма, ишли и пїтали“. Е, нѣко-їм рѣко: „Узмїте зѣбнѣцу кѣњскѣ и у зѣбнѣцу свѣ штѣ је ѣна и-ска-ла ѣд-вѣс тѣрѣте у-тѣ-зѣбнѣцу и тѣрѣте шѣнѣцѣ и водѣ и штѣ-ја знам, ѣбјесѣте нѣнди: тѣ-њѣна душа ѣдѣ и тражї. И пѣдајте-јѣј онѣ-њѣне даћѣ што-се-трѣба дѣти, црквенѣ. Пѣдајте-јѣј тѣ што-трѣба, нѣће вам вишѣ дѣлазѣт“. ѣни-тѣ њѣј нїјесу нї-шта ни дѣвали, ѣни-су-се дѣго мѣчли. И кат-су-ѣни тѣ-свѣ издѣли, вишѣ-їм нїје дѣлазѣла. Мї се сѣт кајемо, нама је жѣо, ал нѣ-мерш-тї тѣ-вратѣт. Она је умрла и жѣдна и глѣдна и нѣкупѣна и неблѣчена. Она нїје имала него-њї трѣїцу, ѣни ѣду на пѣсѣ, ѣна и нѣ дѣстїгнѣ ил-їм-нїје сћѣла да-се-жалї на-тѣ-снаѣ.

Кѣ и нѣ-вјерѣје нї-у-шта

Мїро је ишѣ — пѣшли на сїјѣло. Пѣшли су ѣни на сїјѣло, Мїрко бїјѣ момак врїјѣдан, ма лїјѣп момаг бїјѣ. Е, ѣћемо у Ћудѣ на сїјѣло. И кат-су-бїли, онѣ-ку-љанскѣ грѣбље, па имају гѣр онї-кршеви, кад-нѣшта, тѣнећка: лѣпа, лѣпа, лѣпа и прѣдѣ-нас. Бранко кажѣ: ја-сам-се прѣпо. И јѣпѣ, и јѣпѣ, и јѣпѣ, Мїро-[ѣ]но бїјѣ сїлан момак, штѣ-је, ѣ[н]-нѣ-вјерѣје: „Ајде, бацї јѣш јѣдно, ајде бацї јѣш јѣдно“. Оно: клѣпѣт, клѣпѣт и ѣни проћу. И кат-се-враћѣмо, ваљда је вѣћ бїла зѣра, како-су-се-вратли у страу, Бранко се бїјѣ прѣпѣ толикѣ, Мїрко и-нїје. Кѣ и нѣ-вје-рѣје нї-у-шта.

Првї закопѣ, рѣћемо, нѣпрѣчї

Кѣ ѣће, тѣ-се-наћѣ кѣ ѣће. Нѣко нѣ-би-се прїфатїјѣ тогѣ-мртѣвѣга, ја прѣва нѣ-би. Мѣје дѣјѣте кад-ми-је-умрло, онѣ-мѣја цѣрѣца ѣ-трїнѣз гѣдїна, ја-њу вишѣ нїјесам смјѣла вићѣт. Она је на-мѣм крилу умрла. Јѣ-нїјесам вишѣ њу погледала. Јѣ-сам-се-бѣјала, бѣјала-сам-се грѣбља вишѣ нѣг мѣћѣда, штѣ-ја знам штѣ-је мѣни бїло. ѣнда наћѣ се жѣна, ѣће, ѣкупѣ га. Ако-је-жѣнско, рѣћемо, двїје жѣне ил-трї кѣпају, дѣднѣ-їм-се нѣшта, рѣбѣ ил-такѣ нѣшта. Мушкарци-кат-су, мѣшко умрѣ, ѣпѣт се наћѣ мѣло прѣчина, кѣ ѣће, или-њѣгови дѣругѣви, ѣкупѣју такѣ и-њѣга. ѣбїчно дѣ се кѣшуља ѣномѣ кѣ купѣ и чѣрапѣ и такѣ тѣ... Раку кѣпѣ ѣпѣт прѣчина. Кѣга тї вѣлїш па знаш нѣће тї замјѣрт па и-њѣму се нѣшта дѣ... Првї закопѣ, рѣ-

ћемо, најпречи. Ја-не-знам покoјнo[м] Млађену кo је зaкoпo... Пoнесeш рaнe, тa-мо се пoнесe oниeм кoји кoпajу, четвeрцa oбичнo, мислим ил-иг-бyднe и-вишe. Пoнесe се пoгачa и мeсa aкo-сe-мрси, aкo-сe-пoсти — рибe, кo штa имa, нeштa пo-шaљe. Пoгачe, oбичнo сe кyвajу пoгачe, и пoнесe сe нa-грoблe тижeм. И пoшлe кaт-сe-пoнесe мeит, пoнесe сe јoш мaлo, пo-зaлoгaj, a вaмo сe спрeми кoт-кyћe. Ил-сe-зaкoљe, aкo-je-мрснi дaн, aкo-ниje, aкo-je-пoснi — рибa сe спрeми. Кaкo кo мoрe нaкo гa и-спрeмa... Кo-штo-ми дaјeмo: дaјe сe чeтeрeснцa у сyбoтy вeчe, у нeђeљу сe дaјe пoлyгoдишњцa. Aкo je мрснa, јeднa трeбa дa je пoснa. Aкo-je-у-пoстимa yмрлa, oндa нe-мoрaш: нeг-бyднy мрснe... Oвцa сe кoљe жeн-скy, a мyшкy oвaн, тo-je-oбaвeзa. Зaкoљe сe дa сe тaj дaн пoјeдe и тo-сe-скyа... Глe-дaм: пoб гoвoри, a јa сaм слyшaлa, бaш-кo пoкoјнa Дaнцa, yвијe[к] глeдaм тeлe-визoр и вoлим нeштo oнo-дa-чyлeм, нијe ми пјeснa ни мyзикa вeћ-вишe пoпoви кaт-причajy. E oндa причa oвиeм-нaшиeм. Ми кaжeмo зa чeтeрeснцy дa сe пријe дa, a гoдишњцa, рeћeмo, мoрe прeћи. Ал кaжe oвaj, причa, дa трeбa yвиeг дaти пријe и гoдишњцy, a пријe и чeтeрeснцy. Бaш нeкидaн причa, a ми-тo-чeкaмo дa прeћe. A кaкo-кo мoрe, нeкo дaдe и дo-двije гoднe, дo-три гoднe. Нe-вaљa, кaжe, дa прeћe. Oн je свe тaмo прeд-Бoгoм дoк-сe-нe-свијeћe прeпaлe, кao-нeмa смирeњa тa-дyшa нeгoвa... Билe тaктe oмaрoвe ил-јeлoвe, бyкoвe. Нијe бyкoвe нeг-бoрoвe. Тo сe тpaжлo дрвo зa-тoгa. Рaсцјeпi oнy-пoлyтцy пa je oтeшe и oндa-вaкo тaктe тyри. Тyри-гa дoљ нa-зeмљу и вaкo тaктe тyри. Млaђeнoвoг oцa кaт-сy-вaдли, глeдaлa сaм, oн je пo-тиeм тaктaмa. Кaт-сy-oнe-тaктe oтвoрили вaкo, oнe-кoсти ништa нeмa, сaмo сe жyтe oнe-кoсти кo-лимyн. И oни пoкyпe oнe-кoсти и изниe-ли нa Мрaмoрje. И сaд oви-сaндyци, oвo-и-пpoпaдa. И пpoпaнe, пaнe нa-oнo, a oнo мoгo си свe пoкyпт финo с oниe-тaктi, испo[д]-тaктi. A дијeтe, рeћeмo, кaд-je-нeкрштeнo, пријe билo кaд-je-нeкрштeнo, нe-кoпa сe y-грoблe, oнo сe кoпa вaн грoблa, кaжe: нeкрштeнo ти je. И дa-je-тo-јeдa[n] нajвиши гријe yпyстти свo-je дијeтe дa yмрe нeкрштeнo. Oнo кao-тaмo кo-aнђeл, нe-знaм дo-кoлкo гoдинa нa-oнoм-je свијeтy. A кaд-je-нeкрштeнo тeлo, oндa-нe-јдe тaмo, штa-ти-јa знaм... Сaмoубцe, кo je сaм сeбe yбијo или yпoтoплeник. Кaкo-je-гoћ пoтoплeник, нe-знaм кaкo дa je oтишo, ни тoмe нит-пoб дoлaзи, нeћe пoп oпјeлo чинт.

Уочи-Бoжнa спрeмиш флaшцy рaкијe и зoвнeш пoлaзникa

Пријe-ти-je oбичaj билo yчи-Бoжнa спрeмиш флaшцy рaкијe и зoвнeш пoлaзникa. И сaт кoгa ти вoлиш, зaрeдa сe, зoвнeш пoлaзникa и oн, тaj-пoлaзник, ћe дoћи. A yвeчe ми — тo-свeжeж брeмe слaмe и yнeзeж гa y-кyћy, кao-Исyс-je y-слaми рoђeн, y-слaмy je зaвјeн. И тy-слaмy пријe ми пpoстрeмo и пoкрoвaц je бијo, кoњски. Мeтнeш пo-oнoј-слaми пoкрoвaц и јeдeш yвeчe с тoгa пoкрoвцa. Финa сe вeчeрa спрeми, ми-смo-сe-пријe рaдoвaли тoмe. Нијe-тo пријe билa питa сa-шљивaмa, oнo-кyпi[ш] шљивa, нијe вoћa билo кo-сaд. Питa сe нaпрaви с кyпy-сoм или сa-кpoмпирoм, пoснo-je-тo свe, пoстли-сe сви пoсти, свe-тo: шeс нeђeљa, сeдaм, свe сe пoсти. И oни сeдy јeсти, oндa-нe-дy кaшикaмa. Aкo-јeдeш кaшикa-мa, јeдy крee кyкyрyзe, гaтaлo-сe-тo, вјeрoвaлo-сe-тo. Дa-нe-звeчиш кaшикaмa и тo. И yјyтpy нa-Бaдњи дaн yрaни стaрјeшнa aкo-имa мyшкo дијeтe или нeкo.

И-ми-би, ђеца, ишли, мило-нам. Урани добро и донесē бадњак и оц'јече га и до несē и прислони ус-кућу. И тамо кад-га-с'јече, сѣћа́м се: мој отац кад-је-ишб, каже: „Добрò-јутро“ — онò-дрво које-ће-òсећ: „Чести[т] ти празник“. Пòспē га он-јем-житом што-пòнесē, обично зòб у рукав'ци и из рукав'це га пòспē. И пос'јече га и ону-прву тр'јеску што-рас'јече, тури је у-цеп и донесē кући. И дође у-кућу, истò каже. Тамо се испечē папула и погача и онò-јòш нешта припреми се. Е ондà једу. Истò ка[д]-дође, каже: „Добрò-јутро и сретан ти празник“. „И-теби душа“ — он-одговорì. И сад, онај, једемо и то је. Увечē, онò-сам-причала — кат-смо-јели кат-пòлазниг долази, он-гледà да превари ка[д]-дође, да пòспē прво овога-дома-ћ'на, а домаћин да засрети његà. Па-се-òвај сакрије за врата, òвај како-је-òтвори-јо, нама, брже за врата па бацај жито на-његà. И ондà-он прòђе, ништа-он. Прòђе скрòз и — ватри. Тамо је наложена на òгњишту, он-крешē онē-главње: толико ти било шен'це, òногà, па òногà, жеце, па оваца, па свè-онò прича шта трèба: парà, па... Е ондà се врати и мирбожи се с нама на Божић. И ондàр сèдē, попије каву, ал-не-омрсује се. Донесē му се онē-увечешњē ране, ус-каву да узмē онò-увечē што-се-и-вечерало, ил пите је òстало ил нешта, мàло, зàлогàј узмē уз-ону-ракију и он — òдē. Е, ондà пòсле ми-ручамò, сèби сàставимо рúчак. Двије св'јече се узму и м'јeњају се, мирбожи се, она-чèљад између-себē с онијем-св'јeћама: св'јeћу једно као-гòведа да се напоје, намире пошто-си-онò-јeо и да се гòведа сàт прòтурē кро-за-св'јeће. И грèбени се рàстурē, један тамо грèбēн, други вамо. И гòведа кат-прò-ђу, òкади се штàла, гòведа кат-прòђу, онē-грèбене сàстави. Е ондà ка[д]-дође кур-јак, рећемо, у-стоку, ондàр-виçе, виçе добро: „Склòпи, баба, грèбене, склòпи, баба, грèбене“ — три пúта, ондà-као-вук ће склòп'т уста, он-њиг не-мере òтвор'т. И причало се да он òдà крòз-овце, а не-мере устà да òтвори. Дàл је истина, не-знам, сàмо се вјеровало у-то... Мој отац имò пушку, он бијо у-жандар'ма и дошо и[з]-жандà-рà и није òдобрена никомē пушка. Е он је имò пушку, ја сам упант'ла. Ископò је дирек што-се-у-кућу улази и òвуда је бијо онај-исти дирек — тамо ископò и ту-рио-је пушку и тамо-је [о]на-пушка била и он-сàмо онò-повуче, òтвори дирек и извади пушку. Е ондà био-је ловац, вуковà је било пúно, ишò-је у-лòв. Јел-он смий-јо пúцат, није, мàлà сам била. Сàм знам да је такò ту-пушку имò.

И кад-је-он кући дошò, његà је ондà узо стрà, он-је-паò прекò-прага

Оне òдају уочи-Ђурђевдàна. И један је чòек у-Мàлòм Пòљу — стварно-је-тò било — ил-му-се-гицају крàве, ил-не-дà се мрс: смрдì, ил, Бòже прòсти, црвà се. Ондà имају тē-нèкē у-Мàлòм Пòљу, знам-да-је једна била... А био-је један у-Мà-лòм Пòљу, Нèђо Лéковић. Он је ишò уочи-Ђурђевдàна, с пива ишò, у-Мàлòм Пò-љу тò-је-тàчно било. Он је ишò и наљегнē на-тò-пòметнò гúвно што-је-нèкат-се врло, кад — њик три: Зна-он њи сàт свè-три. Каже: она-једна мени пружì рúку, òна је свà укèцàна и умазàна. „Не мòгу, ти-си-кèцава“ и није се ш-њòм руковò. Каже: чупава, да извинеш, скрòш чупава. Е ону-једну он-знà. Пòсле, кад је он-пò-шò òд-њиг, òне нешто, штà су рад'ле на-том-гúвну, он-је-тò-прòшò. И кад-је-он кући дошò, његà је ондà узо стрà, он-је-паò прекò-прага. Он кад-је-паò, а сàм је живиò, кад-је-он паò прекò-прага, сутри дàн, каже, сàмо кад-ò[н] ни мртàв

знам и такō, јер-се-није мōгло другō. Тр^ијеску-[о]н^у т^ури, бел-им тō-заштићивало да свако не улази. Имају и злѣ очи... И она мени, кат-се-она ўдала, а ја њōј дошла. Она помузла краве, ја-нијесам-тō знала, бона. Она м^узла краве и она додаде мени рукатку да-ја-придржим, а ја-униек у кол^нбу. Она: „Немōј, Кристо јадо, немōј“. „Штō?“ „Не-да она тамо никомѣ, ў-некогā се дѣсѣ злѣ очи, па мōра погасиват“. Она с^ад зна погас^т. Она замисли на твōје очи, ондā-на-мōје очи. И ўгрије тамо водѣ, принесѣ и ўгљѣн баџи и онај-ўгљѣн цвркнѣ. И ако-он-панѣ дн^у, јѣсу твōје очи. Ако-он-останѣ по вр^у, нијесу. И она с т^ијем гања док-она изгања тѣ очи. Е ч^иѣ очи су злѣ — тō-нијесам запант^нла: дал оне п^адн^у дн^у ил-остан^у на-вр.

Она се прѣпала, а ђ[д]-шта-је, заб^орав^нла сам

Е ја тō не-знам, тō-се-ўв^нјек ў-тō в^јеровало, ў-тō в^јеровале, т^у-стра^ву с^аљева-ле. Рѣнемо срѣтнѣ д^нјете, ђнеклѣ нападнѣ га пашче ил ђд-нешта прѣпанѣ-се. Баш-кō онō-у-Њемачкōј кат-су-причали кат-се-тā-ц^ура прѣпала и зан^нјем^нла. И њ^у је п^овео Југословѣн в^ам, к^азо г^азди свōме, каже: имā Јово на Гл^ас^нцу, нек^и трав^ар, Јово л^иеч^и. И ђв^ај-ти Н^нјемац њѣму ђбе^на: ајмо-м^и, и ајмо Јови. И, д^ођ^у, тō-је-йстина т^ачно била. Д^ођ^у они код Јовѣ и к^ажѣ Јови свѣ такō. Јово тражи да се она скинѣ гōла, ц^ура, и да б^удѣ ш-њим ў-соби. ђв^ај не-дā Н^нјемац, они се вратѣ, она пл^ачѣ, и пл^ачѣ, и ст^анѣ, неће д^ајдѣ. Она ђће да-се-врат^и, они су њōј казали штā тра-жи Јово. Е с^ад Они м^ислѣ на свѣ, а Јово... Уљегнѣ она и скинѣ се и свѣ, а Јово иза лѣ-ђ^а њōј ўзмѣ к^анту водѣ. Окрен^и се т^ам, она се окрен^ула, а он он^у-к^анту водѣ пл^уснѣ на-њ^у, она вр^иснѣ: а^у и — прог^овори. А ў-њѣ ђт^нш^о р^иечник кат-се-она прѣпала, заб^орав^нла сам ђ[д]-шта се она прѣпала. И она како-је-стра^н тај ђнѣ дош^о, вр^иснула и прог^овор^нла. Е ондā је он-њ^у наград^ијо, ја-тѣби не-знам ни к^азат, и кōла-јōј купи-јо и нешта наград^нјо и њ^у и ђногā... Она се прѣпала, а ђ[д]-шта-је, заб^орав^нла сам.

Јā-сам-се-сл^уч^ајно дѣс^нла кад-је-она тō-с^аљевала

Она н^атоп^и в^оска д^ости, и она т^ај-в^осак ф^ино, истоп^и га ў-некōј кō-к^утлач^н-ци. И тамо он^у-в^оду шап^урала, причала, св^ака жѣна тō-р^ад^и. Она нешта шап^ур^а, Б^оже-ме опр^ости, крст^и се и шап^ур^а и онō-пр^овод^и и онō-трѣсе, и ђно цвркнѣ и ђно се с^амо, онај-в^осак у онōј-студѣнōј вод^и разлѣт^и. Она имā т^уј и б^оси^ока и не-шта так^о пр^овод^и, бѣли зна штā р^ад^и. Она к^ажѣ: „Јā-би-тō к^азала комѣ, али-не-знам ни-јā, неће нико“. И ђно се р^азл^нје, она-тō р^ад^и док-се-ср^це йзл^нјѣ. А ја кат-сам-била, јѣднōј жѣни с^аљев^а, ђно се р^азл^нјем^нло, св^акије, нек^ије чв^ор^ов^а и нешта, штā-јōј-се-н^о, не-знам. Јā-сам-се-сл^уч^ајно дѣс^нла кад-је-она тō-с^аљевала.

И ђндā она њ^има глѣдā у ш^ољ^у и прич^а

М^илич^на сѣстра, онā-штō-је-у-С^ар^ајву била и она имала к^ућу н^ајбол^у на Б^рд^нма, ђт-циглѣ-јōј к^ућа била, м^ојѣ М^ил^нцѣ сѣстра, Л^иљ^а. Она ст^варно (она је с ђл^гом била ў-шк^оли) зв^изгава је, п^о-нечему-тō д^ође. Она с^ат кад-би-т^и-њōј — ђна би тѣби знала и да-си-т^и-р^ањ^ав^ан, знала би ти пр^ошл^ос, знала-би-ти и напри-јед. И на ш^ољ^у и на-карте и св^ашта ђна-н^о глѣд^а. Е њ^у-тā б^ра^на, и М^илов^ан и Д^у-

шан̄, њи-тѡ не пѡдносѣ. Она њи҃г нѣ-пѣтѣ. Е, бѣла зѣ-славу кѡд-Арсена, а овѣ-жѣ-не свѣ ѡнѣ, ѡнѣ да-ѣм-глѣдѣ. Ништа је њѡј, она-тѡ вѡлѣ. Ајте, пѡпѣле-сте, ајте вѣм ѡ-собу. И ѡндѣ она њѣма глѣдѣ у шѡљу и причѣ. Е она-тѡ знѣ свѣму нѣшта, Бѡже ме опрѡсти, и кад нѣко ѡ[д]-стра ѡдѣ

*

Толикѡ мрзѣм онѣ-пѣуке. Јѣ-сам-глѣдалѣ, ѣс-кућѣ пѡћѣм ѡздѡ гѡр према онѡј-ѡнарѣки, ѣе-смо-нѡ-сѣдали. И јѣ-глѣдам: пѣук се свѣзо ж-ѡнар^икѣ на-онѡ-шлѣйву ѣнамо. Тѡ-је-ѡн-прекѡ-ноћи прѣлео и бѣш-кѡ кѡнац ѡн-је-свѣзан тѣмо.

Блѣго ѡномѣ кѡ је жѣдна нѣпоиѡ, глѣдна нарѣниѡ

Као-пѡ-томѣ ѡставлѣ грѣе, ѡставлѣ грѣе. Ако-вѣмо свѣ ѣмѣш, ништа нѣ-фѣлѣ, кѣжѣ: блѣго ѡномѣ кѡ се нѣмучѣ вѣмо да нѣ-патѣ тѣмо. Блѣго ѡномѣ кѡ је жѣдна нѣпоиѡ, глѣдна нарѣниѡ, јер-Свѣтѣ-је Пѣта[р] рѣкѡ... Нѣкѣ дѡшѡ да ѣдѣ ш-њѣм ѡ-рѣј. Кѣжѣ: нѣт-си-глѣдна нарѣниѡ, нѣт-си-жѣдна нѣпоиѡ, ни бѡлесна вѡдиѡ, тѣ-нѣ-мереш сѣ-мнѡм ѡ-рѣј. Онѡдѣ-пѡшла нѣкѣ, сѣстра му дѡшла: „Ѣ-јѣ ѣу, Пѣтре, с тѡбѡм ѡ-рѣј“. „Нѣ-мереш ни-тѣ сѣ-мнѡм ѡ-рѣј, тѣ-си-тућѣ тѣвио тѣкала, тѣвио сѣ ставлѣла, а пѡткѣ тѣ недѡстѣјало“. Онѡдѣ-пѡшла му, нѣ, тѡ-му-је-мѣјка бѣла, а пѡшла му сѣстра: „Чѣкѣј ме, брѣте Пѣтре, ѣ-јѣ ѣу с тѡбѡм ѡ-рѣј“. „Нѣ-мереш сѣ-мнѡм ѡ-рѣј, тѣ-си-тућѣ вѣзак вѣзла, а вѣ[з]-си зѣставлѣла, а свѣ, ѡвиѣк си говѡр^ила да тѣ није дѡстѣјало, ѣскала: нѣмѣм“. И тѣкѡ тѡ, као-чѡвѣј се тућѣга колко-мѡреш... Вѣмо тѣ је зѣ-мало, а тѣмо-тѣ-је зѣ-нѣвиѣк. Кѣко си ѡвѣдѣ заслѣжиѡ тѣкѡ тѣ је тѣмо, сѣмо ѣспрѣвкѣ нѣмѣ.

Ако нѣ-знѣш чѡват, нѣ-мерѣж-га ни-ѣмѣт

Бѣлѣ-ѣм свѣкрѣва и бѣла тѣ-снѣѡ бѡлѣ. А снѣѡ бѡлѣ бѣла кад-нѣко штѣ па зѣ иштѣ. И нѣкѣ жѣна ѣшла — кѡпуз дѡбар, а она нѣмѣ — сѣромѣш^ица. Рѣкла: „Ај-ми дѣј, бѡгѣти, јѣдну глѣв^ицу кѡпусѣ“. А рѣкла снѣѡ: „Ѣсѣћу тѣ, дѡн^ичѣћу тѣ јѣ“. А свѣкрѣва вѣдла, тѣм кѡњ бѣјѡ прѣпѣт и свѣзан и пѡсрѡ јѣдну вѣл^икѡ глѣв^ицу. И свѣкрѣва рѣкла: „Јѣ ѣу ѣћѣ дѡниѣт“. Она је ѡтишла тѣмо, знѣ да-ѣе-њѣна снѣѡ бѣц^ити-тѡ глѣв^ицу, нѣѣе-је ни-ѡзѣт, а она је ѡтишла тѣмо, ѡсѣкла је и ѡчѣст^ила фѣно онѡ-глѣв^ицу и дѡниѣла онѡј-штѡ-је-ѣскала. Тѡ-је-прѡшло вѣременѣ, ѡмрѣла је бѣба. Кад-је дѡнеколко, снѣѡ сѣпѣ кѣру, кѣжѣ: црна врѣна скѡчѣ да-јѡј-ѡчи ѣзбѣје. Па ѡпѣ тѣкѡ, па ѡпѣ тѣкѡ. Она зѡвнѣ тогѣ-сѡк чѡѣка: „Ајде, бѡгѣти, ѡбѣ-је, онѡ-врѣну, ѡна мѣни нѣ-дѣ ѡсѡт кѣру.“ Кѣжѣ: „Јѣ-свѣ стѡјѣм, брѣни ми, ѡнѣ ми ѡчи да ѣзбѣѣ, лѣтѣ на кѡр^ито.“ Ѣн-се-врѣтѣ ѡ-кућу, ѡзмѣ пѡшкѡ. Онѣ-врѣна скѡчѣла на кѡлац и проговѡр^ила, као-проговѡр^ила: „Нѣмѡј ме ѡбит, јѣ-сам-тѡвѡја мѣјка. Ај-тѣ, снѣѡ бѡна, прѣ[д]-тобѡм су, ѣмајѡ трѣ сѣниѣе пѡне, тѣбѣ чѣкајѡ. Трѣ сѣниѣе тѣбѣ чѣкајѡ, јѣ-нѣмѣм ништа нѣг-онѡ-пѡсрѣнѡ глѣв^ицу прѣда-мнѡм. Сѣм ѣмѣ што-сам-је-дѣла онѡј-сѣромѣш^ици.“ И ѡ[н] није је ѡбѣјѡ, ѡна рѣкла: „Ѣно тѣ свѣ-трѣ, сѣмо нѣмѡј вѣшѣ дѡлаз^ит, јѣ-ѣу-сѣбѣ заслѣж^ит^и другѣ.“... Кѣкав се кѡ дѣсѣ. Јѣ, није да-се-јѣ-фѣлѣм, нѣ-дѣј Бѡже, ал-тѣкѡ-ми-је ѣ-мѣјка бѣла. Ѣно Бѡр^ислава, жѣв је, прѣја му бѣла, кѣжѣ:

„Прија воли другом нек-себи.“ А она би увије[к] кад-неко немā, она би њему да дода, она би њему вакō... И така сам и-ја. Ја-никад вакō кад нешта имам, а неко немā, ја-онō-не-цињеним га. Ако могу, ја-му-га-даднем, ако могу, н'јесам на-то-мē... Она-ти-је такō, кад-би-она вољела ову-чашу бац'т него да[т] теби да-је-по-пијеш. Нека-је нек-се-поквари, нек-се-поквари, баџиће је... Мора-се-то све зна-ти: ко-лко, рећемо, да даш сиромāку. Ако не-знаш чуват, не-мереж-га ни-имат, то-је-друго. А друго је ко-што-је-ова била о[д]-толикō купуса да-јој-донесē ону-усрану глав'цу, што-би-је-снаа бац'ла, она њу не-би употр'јѣб'ла. Она је очист'ла и донијела, ова и-не-зна и појела је. Немам, каже, ништа нег-ону-глав'цу купуса... Ето, да ти кажем: покoјни Млађен је све ове-мртве звао, овије-дoсти. Покoјног некoг Дан'ла, па Рану, па шта-ја знам, вакō-[о]вo, кад је ст'јо умријет, и Милана, али Лазē никад није споменуо. А ш њим је б'јо, онo-знаш, увијек.

Ти-Бoга спомени и ради

Он-је-от'шo да прекāди и она лeжала. Да-се-она шeде помах, попадаја, ова-што-је-умрo сат поп. Она је з Дрецеља, знаш-ти њу. И она, каже, лежи, извал-ла се и шта-је-он још видио и рeкo-је: мени не-треба, на-сарани не-треба. Он мeни не-треба у-кући. Кажe он: ове-славе, то-је-ништа. Тај-Бoг, Бoже ме опрoсти, тај-Бoг, ако-га-имā, штo-o[н] не-убије оногā ил овогā злочинца. Штo-он пропусти ил oвo ил oнo. Ја-не-би, што-се-тичe славе, славијо, то-је-ништа, сaмо-ми-је — сa-стану-се ђеца, oћe да дођу... А eно кад-је-покoјни Млађен ст'јо умријет једва је говорио. Подиже вакo кaпу, мртва је рyка, не-мере, мaло је подиже и пође да се прeкрст'и. Онда-рeчe гласно: „Помoзи ми, Бoже и мoј свeти Јовāне. Увијек сам те славио, н'јесам те никад забoравио“ — фино изговори — „и у св'јету и кот-кућe. Данас ми б'ди на помoћи.“ Он-види да ће умријет. Имā и-младиe — вјерује: Ето ја-кажем: ти први... Не-мереж бити задовољан у души својoј, јер не-вјерујеш ни-у-шта него-сaм онo-дa-ми-је. Сваки чoек трeба да ради и да имā, и-Бoк-ће-му на-помoћи бити. То-је-стварно: моли-се-ти Бoгу вaздан, а немoј рад'т, ти-неш имат, то-је-тачно. Ти-Бoга спомени и ради, прије-ће-ти, Бoже-ми опрoсти, опрo-ст'т свeтац кад радиш него-кад-не-радиш никад, а вaмо...

То-је-тешко ишeрат — сврāб.

Ћe се то заметнe у-кућу то-је-Бoже сачувај

Имā кунница, то-је-прије било кат-се-пoc'јeчe, сaтрљā ону-кунцу и на-рану тyри. Ондaр-и-то-је добро кат-се-дубоко пoc'јeчe, шљивoм, чистoм ракијoм, исперeш, oно покoпи свe-онo... Кo-кад-би-даo сaд инeкцију ону-јeдну сaт прoтив. Тe-су-прије жeне прав'ле мeлеме кат-су-били онi-ajдуци, шта-ја знам. И-са[д]-тe-жeне, тe-мeлеме знају и правe. Узмe вoска, узмe смoлe, ондaр-узмe мa-сла oт-кравe, мaсла. Тo-истoпи и направ'и и то, мeлeм по-онoј-рaни прeмaзује. Тy су прије знали док-није доктoрa било. А и-сад-иг имā, и-са[д]-то прав'и Душaнка. Онда имā истo, и-ја сам то прав'ла. Узмeш онe-жyтe травe, зoвe се мyшкa кантa-рина, вишe жeне пиле кoбe ђeцe нeмају, тy-кантaрину. Мyшкa, она је, она је кa-

ко-й[х] зовѣте, нѣ-знѣм ни-јѣ. Ў-нѣс имѣ ў-Змајевцу њанѣм њѣ-кѣс"ло-се, зѣрли је кѣс"ти, тврѣда је. Гѣрас-га зѣвѣ... Е ѣндѣр њѣберѣш, и-јѣ-тѣ имѣм. њѣберѣм ѣнѣк-цвѣта њѣнѣга, ѣн-је-жѣт, и њѣтрпѣм је пѣну флѣш"цу и њѣспѣм ѣља ѣ-ѣнѣ и тѣ-стѣй чѣтерѣз дѣнѣ. Е пѣсле да-ти-кѣжѣм. Пѣсле ѣнѣјѣм пѣмажѣш крѣст"цу, ствѣрно, пѣмажи крѣст"цу двѣ пѣта, ѣна спѣнѣ — тиѣм-ѣљѣм. Е ѣ-менѣ Сѣѣнѣ вѣјѣруѣ ѣ-тѣ. И ѣни тѣмо знѣјѣ и ѣна вѣјѣруѣ ѣ-тѣ, у-тѣ-кантарѣну. њѣје се прѣје знѣло, бѣн, диѣте кѣ-што-сѣд имѣјѣ ѣвѣ-прѣшци. Д"јѣте се ѣкинѣ, ѣнѣ-мѣлѣ д"јѣте, млѣго стѣй у мѣкраѣи, ѣкинѣ се. ѣно њѣму сѣпѣ кѣву њѣ-ѣнѣ, да му пѣкупи ѣнѣ-влѣгу. Ил-му-сѣпѣ црвѣточ"ну-[ѣ]нѣ, тѣ-нѣје бѣло помѣдѣ да-ти-ѣмажѣж д"јѣте ко-што-сѣд-га ѣпѣ и мѣжѣ брѣз-вѣзѣ и нѣмѣ му ѣишта. И ѣдгѣй га ѣнѣкѣ кѣко-је. И н"јѣсу сѣд ни-тѣ-ѣѣца ко-што-су-мѣја ѣѣца и вѣ и штѣ-јѣ знѣм. Крѣпна ѣѣца. Јѣл-кѣјѣ бѣљѣ нѣго-је-ѣ-менѣ Ѧрсѣн пѣрѣстѣ, Рѣд"ша пѣрѣстѣ? Тиѣм сам га л"јѣ-ч"ла, тиѣм, црвѣточ"на кад-бѣднѣ-ѣнѣ ѣ-менѣ свѣкрѣва вѣлѣ: „Ўзми, бѣна, ѣнѣ-црвѣточ"нѣ, пѣкупи ѣнѣ-влѣгу“. Ил: ўзми кѣвѣ па-му-пѣ-ѣнѣмѣ, ѣно се смѣжѣ, ѣнѣ-д"јѣте. Ўзми кѣвѣ ил-мѣло рѣстави крѣп"цу илѣмѣју ѣнѣгѣ, ѣкѣпѣј га и — ѣто, кѣ-кѣв дѣктор, кѣка помѣда! ... Сврѣб је, тѣ је јѣдна, тѣ-дѣктори знѣјѣ, ствѣрно је црѣв, ѣн вртѣ и илѣ, тѣ-је-тѣшко иѣшѣрат — сврѣб. Ћѣ се тѣ замѣтнѣ ѣ-куѣу тѣ-је-Бѣжѣ сѣ-чѣвѣј. Тѣ прѣѣе са пѣшкѣра, тѣ је сврѣб нѣшта њѣјгорѣ. Јѣ сам га имѣла кѣт-сам-и[з]-Срѣбиѣ дѣшла. И[з]-Срѣбиѣ дѣшла, Милѣна ми мѣлѣ бѣла и, да илѣвѣнѣж, бѣла ми на прс"ма, на грѣд"ма. И јѣ-тѣ нѣмѣм чѣм, кад-мѣни кѣзашѣ — знѣла сам: Ћѣро Гѣл"јѣн, ѣни су ѣвѣјѣг бѣли сврѣбљ"ви, ти-Гѣл"јѣни тѣмо. Кѣжѣ: знѣм-јѣ-[ѣ]нѣ трѣву, имѣ ѣнѣ-лѣз"ца гѣре рѣсте па ѣндѣр ѣнѣ-кѣ-грѣзѣје, црѣвѣнѣ ѣнѣ-сѣтнѣ. њѣнѣ сѣкѣвѣј, кѣжѣ, и ѣкѣпѣј се. Јѣ-дѣшла ѣ-Клѣдѣнѣ, тѣ-је-ѣ-мѣни: јѣ-се-ѣзнојѣм, илѣнесѣ[м] Милѣну, гѣр илѣнесѣм на Кѣвѣчиѣе да кѣпѣм, а илѣ-Клѣдѣнѣ је ѣнѣсѣм. Пѣнесѣм ѣнѣје-ѣл"нѣицѣ, ѣдарѣ кѣиша, ѣнѣ-ми-свѣ пѣкѣсѣнѣ. Јѣ-ѣставѣм: ѣј-сѣтра ѣу дѣѣи. ѣно бѣднѣ двѣ-трѣ дѣна, нѣмѣ сѣнца, нѣмѣ[м]-му нѣ-дѣлѣ-му штѣ. И тѣкѣ јѣ-[ѣ]нѣ д"јѣте ѣзмѣм ѣзѣ-се и јѣ се ѣсврѣбак. И јѣ ти ѣнѣ прѣпрѣмѣм и да се ѣкѣпѣм. И сѣѣѣм пѣд-ѣнѣј-мѣст ѣнѣди, бѣли у чѣфускѣјѣм кѣѣмама, нѣсѣмо јѣш илѣлли. Кѣ[д]-сам-се-јѣ ѣкѣпѣла... Кѣпѣј се, ѣно је илѣло, илѣло. ѣнѣ-што-ми-је-бѣло на грѣд"ма, јѣ-сѣ[м]-мѣслѣ тѣ је рѣк се прѣицѣвѣо и штѣ-јѣ знѣм. И-сѣд имѣ ѣжилѣк тѣлкѣ. ѣно-је-[ѣ]нѣ ѣпѣкло и пѣѣло и ѣно мѣнѣ прѣстаде и ѣиѣка вѣшѣ. њѣје ни ѣнѣ-ѣѣцу прѣшло. Бѣло ми илѣмѣју-прѣстѣ, по рѣкама. Пѣнесѣм ѣнѣ-д"јѣте гѣр, јѣ-јѣдна пѣтури ѣнѣ-д"јѣте, па се чѣши, па се чѣши, брѣни се. И јѣ се ѣнѣјѣм ѣкѣпѣк и ѣно мѣнѣ прѣстаде... Сѣгреб је, кѣжѣ, пѣшчѣ кад-бѣцѣ ѣнѣтрѣг ил кѣрѣјѣк, штѣ-јѣ знѣм. И ѣнѣ-ѣнѣ ѣко ѣѣгѣзѣш дѣбѣиѣш ѣнѣ-сврѣбѣж. И ѣндѣ ѣтрѣ-лѣј-тѣ нѣчѣм кѣстрѣтнѣјѣм и бѣци ѣнѣ-стрѣу и — кѣо-да-ѣе-прѣстѣт. Тѣ ми се ѣнѣје дѣшѣвало, нѣисѣм сѣгѣрна ѣ-тѣ, нѣ-знѣм.

Пѣ-тѣмѣ је ѣстѣло да се ѣмрѣсѣ јѣѣтѣм

Па ѣто, вѣлѣда, рѣкли-сѣм мѣшчѣнѣи, кѣт-се-крѣјѣо, мѣјѣка крѣла Илѣсуа, да-га-је- крѣла тѣмо ѣе-су-кѣкоши, па ѣне чѣпрѣлѣле и зѣгрѣлѣе га у бѣнѣѣку. Пѣ-тѣмѣ је ѣстѣло да се ѣмрѣсѣ јѣѣтѣм, да је ѣнѣ-свѣ-тѣ ѣстављѣо илѣ себѣ... Прѣје вѣсѣком, ѣнѣ-прѣвѣиш ѣнѣ-пѣсѣлѣ"цу, сврѣнѣш ѣ[д]-тѣнѣѣѣта па ѣставѣиш ѣнѣ-снѣско да тѣнѣко

иде. Е ѓндар озгѣ тѣри[ш] жйшку на онај-вѣсак ил-га-подгрйјаш и како-га-угри-
јеш, ѓнијем пйшеш и такѣ кѣлко мѣреш. Пѣсле се ѓнѣ измѣдало с травама и ш чѣ
рапѣм... А у Србйи-ти-је вел'ки севѣп да пѣнесѣ јѣе. Нѣсѣ ѓни — на Вѣскрс йдѣ,
ѣбавезно за Вѣскрс, нѣ-гробље и пѣнесѣ свѣгѣ. А ймѣ ѣецѣ сйротнѣ, ѣ-нѣс је Бѣжо
йшѣ, ѓнѣ-ѣе-сйротче, и Арсен, мѣлй су бйли. Арсен ймѣ и ѣца и мѣјку, Бѣжо нѣмѣ и
да Бѣжо пѣкупй. Пѣнесѣ кѣрпу: „Е, ѣјде, Бѣжо, пѣкупи.“ И ѓн-йде, Бѣжо кѣпй,
Арсен му нѣсй кѣрпу, и пѣкупй. Дѣнесѣ ѓни свѣгѣ, дѣнесѣ сйра, свѣ ѓни нѣ-гrop
тѣрајѣ, а ѣко ѣзмѣ-тѣ сйротнѣ д'јете, ѓндѣ мѣртвй ймајѣ нѣшта, бајѣги, ѣ[д]-тогѣ.
Ракија се нѣсй нѣ-гrop йстѣ. Ако пѣлйјеш по грѣбу, пѣпйјеш и спѣмѣнѣш ѓнѣ-мѣ-
твѣ. И кѣже: прѣти кад-зѣпѣлйш св'јѣћу, кѣко се св'јѣћа ѓнѣ-ѣсетй нѣшта
кѣ-кад-је-Йсус вѣскрснуо. Кѣко се св'јѣћа, кѣ-да-се-ѓна стрѣсе и такѣ, ѣсетйш
на-ѓнйем-св'јѣћама, кад-йг-зѣпѣлйш, да-је-тѣ севѣп на Вѣскрс што-је-Йсус вѣс-
крсноу, да пѣлйш мѣртвйјем.

Онѣ-бѣљѣ ти је кѣт-кућѣ зѣпѣл'т

И бѣш јѣдна жѣна прйчѣ, упѣлла ѓна свѣме сйну св'јѣћу и пѣп йстѣлй нѣгѣм.
Нѣгѣм ѓнѣ-св'јѣћу, свѣ зѣђе и поѣбѣра. ѓни тѣмо тѣрѣ јѣдан — ѣлазйѣ си, бѣли, и
ѓндѣ тѣмо ймѣ вѣда бйстра и п'јѣсак, ѓнѣ-фйн, бйјел п'јѣсак, и зѣд'јевѣш и у
ѓнѣ-вѣду кѣплѣ. И ѓни ѓнѣ-пѣкупѣ и прѣтапајѣ. Ни пѣла-[ѣ]нѣ св'јѣћѣ не изгѣрй.
Бѣљѣ зѣпѣл'т кѣт-кућѣ, ѣ-цѣрки ти нѣ-дѣ. Нѣѣе-да-йм чѣђй цѣква. Пѣлле су се ѣвнй-
јек ѣ-цѣрки св'јѣће па нек се ѓна й-крѣчй, јер тѣј пѣп чйтѣ, тѣј св'јѣће гѣрѣ. Он-
дѣ-бѣљѣ ти је кѣт-кућѣ зѣпѣл'т. Мй-кат-смо-прйшли, тѣј нѣ-мереш прйћ. Тѣ је јѣд-
но сѣпче мѣлѣ, јѣдно сѣпче и толйкѣ нѣрод навѣл'јо. Јѣ и Ѣлга дѣшле, тѣмо се кѣ
пујѣ, прѣдѣјѣ се и тѣмо да зѣпѣлймо. Тй-нѣ-мереш прѣћ. Нѣкѣ је ѣљегла јѣда, сйну,
кѣмѣ-ли, зѣпѣл'ла вел'кѣ св'јѣћу и држй је у рѣци. Штѣ-ѣе, нйт-је-ѣ-цѣрки ни нй-
шта. ѓнѣ-кућѣрак прѣт-цѣркѣм, ѣ-цѣрки нѣмѣ нйко. Пѣп држѣ молтѣву, дѣ-лй-је
прйје нѣс, дѣ ли пѣсле, нѣ-знѣм. Мй-мѣло стѣјѣле и вратйле се. ѓнѣ-св'јѣће попѣл'т-
смо, ѣдѣднѣм ѓнѣ гѣра се, гѣра, пѣтрпѣ, ѓне сѣм по вѣди плйвајѣ. Тѣ-тй-нйје нй-
шта да-је-зѣпѣлйш. А кѣже-мй ѓвѣ-у-Лѣзнй'цы, велй Јѣвѣнка (нѣкй-дѣн прйчѣла-јѣ
сѣ-нѣм), ѓна је дѣсти пѣбѣжна. Јѣвѣнка Тѣдйна кѣже: „Јѣ-ѣдѣм, свѣкй пѣт зѣпѣлйм
ѣв'јек Млѣђѣну св'јѣћу, дѣсти сам ѣд-нѣгѣ чѣла“. ѓн-је-нѣу наѣч'јо нѣкѣ мол'тѣву,
ѓнѣ-вѣрѣѣвање. ѓн-је-нѣѣ испйсѣ и ѓна-је-тѣ наѣч'ла стѣвѣрно, А јѣ сам нѣпйсмена
скрѣз, нѣ-знѣм нйшта, а ѓн је мѣнѣ наѣчйѣ и ѣчѣнѣш. Нѣ-знѣм штѣ ме н'јѣсу ѣчй-
лй, нѣс је бйло дѣсти. Бѣл су ме ѣчйли, дѣ ли, штѣ-јѣ знѣм. Ѣтац мй ѣмрѣ, пѣшлѣ
ѣстѣлй-[ѣ]нѣ сйротнй. ѓн је мѣнѣ тйје-мѣлйтвй наѣчйѣ дѣсти. Е ѓна кѣже: „Јѣ сам
га вѣљѣла кѣ-ѣца. Вѣљѣла сам га и пѣштовѣла и јѣ-нйкад нѣ-ѣдѣм ѣ-цѣрку
што-му-не-зѣпѣлйм св'јѣћу, ѣлѣл му бйло.“ Лѣцкй-се-[ѣ]нѣ св'јѣће пѣпѣлѣ и ѓне
лѣцкй ѣ-цѣрки изгѣрѣ, пѣп ѓнѣ-й-чйтѣ, а вѣмо у Кѣзлуку... У Кѣзлуку мй је прй-
чѣла жѣна. Кѣже ѣборй-јѣ св'јѣћу пѣп нѣгѣм. Нѣлѣже, кѣже, и нѣгѣм ѣборй. И
тѣј-пѣп йкад ѣко-дѣѣ да ѓнѣ-јѣ-н'јѣсам кѣћѣ свѣштѣла, Млѣђѣ[н] нйје стйјо.
ѣѣ-ћу-јѣ, кѣже, бйтй, да јѣ-тѣрскѣ кѣћу свѣштѣм — нѣћу. Ако се кѣд ѣстанѣ
па-да-је-мѣја, а јѣ да нѣгову кѣћу свѣштѣм — нѣћу. Ако-бй-дѣшѣ сѣд ѓвѣ-да-вѣ-
д'цу свѣтй, рѣћу-јѣ нѣму ѓвѣ-свѣ. Рѣћу-му ако сѣдѣнѣ, кѣ-ѣш, сѣдй да прйчѣмо.

Ја-би-њему рекла па који је гођ шта-се ради за-овѣ-свијѣће, да-су-се оне у-цркви љвјек палле откако-сам-дијете била. А што се оне сат палѣ тамо и обарају се и не изгори. И што, ја сам њу сад запалла и помакла се, она је нама оборена. Други пали на ономѣ-ускоме, онѣ-панѣ, обори се. Да је држим, ја, да је у-цркви, држала-би-је да-изгори бар неколко, али-што је вако. Шта је мени фадѣ њу палт... Покупѣ, има тј четри-пет кила свијѣћа, а тамо-им има онај што-је-преправља. Они палѣ и преправљају. У-Кладњу имају, свијѣће се продају наше.

*

Темељ кат се поставља, онда се кољѣ. То-ти-је-неко, како би рекла, ко-што-Турци кољу курбанѣ, и-нама је то неки као прилог. Тако се клало на темељ, мајстори поједу, пошље шљеме онѣ-биднѣ. Па ја, да окрвави темељ.

Ако-је-зламеновано, копаће га у-гробље

У-менѣ отац покѣјни, имѣ је он књиѣге-тѣ, био је побѣжан. Бијо у-жандарма и био је тако надарен тијем. Кажѣ да је то миропомазаниѣ, то је од Исуса нешта остало, Исусово. Као-он је оставио тај-неки тимљен и миропомазаниѣ. Он-оси-јѣче, видијо си ка[д]-ти-је-дијете кршавано, ђѣца. А док-се-дијете не крсти, има онај-што-се-зѣвѣ — вјеровање. Ја га знам, само не-знам све, заборавла сам. А то вјеровање ко зна, то-је-знао Вајин отац, Томо неки. Дуго-се не-кршаву ђѣца, нема, онѣ-поп далеко па се не кршаву и бѣји се умриѣће сад ако-је-болесно. Е, тај ко зна да ишчита то-вјеровање, ишчита-га. Исто з босијоком ради, ја сам зламеновала овога-Радосава. Он-је-мали бијо и ѣ[н]-неће у напредак. Они га не кршаву и кажѣ: „Ај-ти њѣга“ — покѣјна Данца — „Ај-ти њѣга зламенуј“. Мали бијо, бијо мршав, слабуњав и шта-ја знам. Ајде да дијете кренѣ. И ја фино, знала сам, ишчитам оно-свѣ вјеровање и онѣм-га-водѣм попрѣшем, крстла се, мољла се онѣ-и-Богу како се мољи.

Е онда тај-Томо, свѣ су њѣга звали да зламенује дијете ако је слабо, боѣ се умриѣће. Ако умрѣ, не-мере-га у-гробље, Ако-је-зламеновано, копаће га у-гробље. И онда ђѣ поп, и-дѣѣ, и пијело и свѣ буднѣ. То-зламенованѣ, то ти је пола кршѣња, сам нема онѣ-миропомазаниѣ и нема тије што се чита... Ја сам поборавила, ријетко се чита. Рећемо кад-би-се-мољило Богу и читѣ то-вјеровање, остѣ-би дуго. Онда-ишчиташ Оченаш и прекрстиш се и — тако... Ово-вјеровање сам тѣшко научла, ко бреспослен иксан па причај.

Ми-поседасмо да се одморимо, она неће

Вратла се кући и донијела је, кажѣ: боли Милку. Реко, ајде да видим. Нонди нешта радла, сврати се, кад она, богами, болесна: Онеш, Милка, да-ти-доне-сѣм андѣл? „Ајд, мореш“. Отшла-ја, донијела, не-знам да она не-мере устат. Ја-јѣ-пружла водѣ и андѣл, кад она не-дижѣ се. Онда-јѣ-дадок у-уста и водѣ-јѣ дѣдала и попила и јѣпѣ донекѣ дошла Драгиња. Нека-је остала код-њѣ, ви-отшли да берете гра, мешчинѣ. И јѣпѣ-јѣ донијела... А, богами, јадна, кад-је-

-[o]н̄о-дòшла м̄ени да пòмогн̄е к̄упи[т] дòль, òна је дòшла — м̄и-смо-вòзгò пòкуп-ли, с̄ам да се гр̄аб̄и — и ўзела гр̄абље да гр̄аб̄и. М̄и-пòседасмо да се òдмор̄имо, òна н̄еће. К̄аже: с̄а[д]-сам и дòшла, с̄а[д]-сам и дòшла, и он̄о-гр̄аб̄ећ ка[д]-дòђе дò-н̄ас толико се зад̄иала и замòрла...

Он-је-читаву нòћ òдò, òн-се-н̄ије см̄иријо. Н̄ије б̄ило Никол̄е, и-òн-је код-н̄и нòћио. Па, к̄аж̄е, к̄уала му ч̄ај, па давала му н̄ек̄а табл̄ета(?), па н̄е-мере ни да ј̄ед̄е. Читаву нòћ се н̄ије см̄ирио... Св̄е је н̄ег̄а слòмло. Т̄амо б̄удн̄е, в̄ам се врат̄и, он̄ај-л̄ук нòсали, шљ̄иве он̄е-догòнли. Ò[н]-н̄ије н̄икад òдмора òмò, а онд̄а-вòли-јо пòпти. Онд̄а-нал̄ади се и-тамо, е, св̄е се н̄ему с̄астало.

Ја-[o]н̄о-пòч̄ек расту́рат кад — в̄име от кр̄ав̄е и с̄исе и́сечене

Једам п̄ут ў-н̄ас т̄амо кòт-кућ̄е ка[д]-смо-б̄или, т̄и-зн̄ај х̄е шт̄ала на М̄еђи б̄ила и он̄о-с̄ијено ви[ш]-шт̄ал̄е. Ј̄а-ј пòкòјни Млађен дòшли он̄о-ў-јес̄ен. Òно је с̄абр̄ало у гòмлу кòсти и ст̄арије и нòвије. И òно је он̄у-гòмлу до с̄аме шт̄ал̄е и из-међу-с̄ијена. И т̄урло м̄ало с̄ијена на-н̄ијг и п̄алло. И, Б̄оже ме опрòсти, ј̄а-к̄аж̄ем: тò-је-Р̄ајо ч̄екò да нам̄ам̄и л̄исцу с наград̄е òзгò. Млађен п̄ит̄а Р̄ајо, кун̄е се Р̄ајо — н̄ије. Ка[д]-се-тò-св̄е расп̄итало — н̄ије ниједан он̄ај-с-Ков̄ачића. Е òп̄е[т] т̄амо кат-смо-б̄или, х̄е пр̄елаз̄имо пот-Сòкином, пòд-вашòм к̄ућòм па он̄о-г̄увно òнди пòметн̄о. Кад б̄аш Сòка нађ̄е: и́зн̄јело луга и ј̄аја, п̄епела-оног̄а, зн̄аш, истр̄есло га нòнди там̄ан х̄е м̄и пр̄елаз̄имо, х̄е в̄аше б̄ило. Н̄екад г̄увно је б̄ило па-онд̄а-он̄а-òграда од М̄ат̄ије пр̄егр̄ађено. Òно-је-[o]н̄о нòнди т̄урло. Онд̄а-једнòм на-љегò Арсен, òздò ишò, кат, к̄аж̄е, вири н̄екака кр̄в̄ава к̄еса ов̄а-артијан̄а пòт-шта-лòм онòм-нашòм, òна-је пòдигн̄ута б̄ила... Арсен ўзм̄е н̄ек̄у мòтку и изг̄рн̄е, онò-извади. Кат, к̄аж̄е, м̄ачка ўб̄јена. Ўб̄јена је м̄ачка, кр̄в̄аво је онò-зн̄аш. Ј̄ел òна зак̄л̄ата, к̄ако је ўб̄јена, гл̄авнòм — кр̄в! И зав̄укло је под-он̄у-шт̄алу. Ўз̄ек је, к̄аж̄е, међу-дв̄а пр̄ста и ба́цим је у пòток...

Једам п̄ут, пòкòјни Млађен, Д̄еса н̄ије и́мала вòлòв̄а па òна òће н̄ешта да украде, да се од̄ужује, д̄ужни б̄или за́други, па òна н̄екò др̄во па-да-дòљ пр̄ед̄а, па, шт̄а-ј̄а зн̄ам, углавнò уран̄ла òна. А сн̄ешчић п̄ао м̄али, нако сн̄ешчић, оп̄анч̄ар што се к̄аж̄е. Òна уран̄ла да ўвати вòлове да довуче, на́ше вòлове. А м̄и-смо-и́з-шли, и-Млађен и-ј̄а, да-јòј-пòмогн̄емо пòватат и онò-св̄е да-јòј-узду́риш̄емо. Òна је већ н̄ешта, онò-òтшли и òсекли-јòј, кò-је — н̄е-зн̄ам. Р̄ано, мешч̄ини, пòкòјни, н̄екò-јòј пòмогò. И такò, врат̄нице су б̄иле, пòсле је Млађен приград̄ио, б̄иле убо-д̄ене врат̄нице ў-шт̄алу и с̄ад òнди òтвор̄имо он̄у-вр̄љку по вр̄љку, н̄ије онò-ко-што-је-пòсле направио. Онò-òтвор̄амо, кад-ј̄а-пòгледа, ка[д]-Д̄еса зав̄ика: „Ма, шт̄а-ти-је-[o]н̄о, Кристо, нòнди?“ Ј̄а-в̄ид̄им н̄ешта кр̄в̄аво кроз-он̄ај-сн̄и-јек-протòпло. Ј̄а-[o]н̄о-м̄ало разг̄рнук н̄екòм лòпатòм: ст̄в̄арно н̄ек̄и ком̄адић м̄еса. Òна òћера он̄е-вòлове, ј...[м]-му м̄ајку, н̄екò је пòтурио. Н̄ико ништа к̄лао н̄ије, ет ў-кој̄а-е дòба б̄ило, не мòгу да се с̄ет̄им. С̄умљиво ми онò-н̄ешто, кò и́кс̄ан, св̄ашта пр̄ича. Ј̄а-[o]н̄о-ўзм̄ем на лòпату и наг̄рн̄ем, онò-растури́к, и-није м̄лòго. М̄етло-га на-камар̄цу и м̄ало-га-је пòкр̄ло и кад је сн̄ијег ўдарио, прок̄азала се он̄а-кр̄в б̄аш на-врат̄ницама. Прок̄аза се он̄а-кр̄в, на лòпату наг̄рнук, он̄а-в̄ел̄ка н̄ек̄а лòпата. Ја-[o]н̄о-пòч̄ек расту́рат кад — в̄име от кр̄ав̄е и с̄исе и́сечене. В̄име

от-краве и сйсе йсечене, а оно отопи, она-вода и оно-јурнуло, оно-поток и дољ стрму нис-Товарнице како-[о]но-ми-слазимо. Реко: да запалим сад-оно, не-знам. Кажу: треба запалит. И са[д] треба, кажу, треба ће се окреће вода наопачац. Сад она-је-вода јурнула стрму, има поток според-брда-овога и зове се Г'оло брдо. Според-Г'олог брда све се воде састале, јури, дољ се уватио бучак у једно[м] мјесту. Ја-оно-саспем и сперем ону-мотку и кренем кући. И идем кући и оно — ништа.

Е после Данца, она-то и-сад исприча, она орала, ишла пред воловма, Млађен-јој оро. Кад ми тамо кад-зец вири и[з]-земље. Каже уета и све, гледа зец. Ми-с-воловма дођосмо и заставсмо па откуда зец овде. Оно је фино осекло о[д]-зеца главу и у-земљу је турло и отуд и-овдуд, реко би зечија глава, уета и све и[з]-земље. Заставсмо волове, извадимо ону-главу, покорија Данца дошла, зовнули је ваља. Она однијела там на испало и запалила ону-главу. Е онда јопе, ја, почела-јој се крва гичат у Данци, исприча-то она и-сад, и сумљају на једну жену. Почела-јој се крва гичат и шта-ја знам и каже: ја-веллим: „Дабогда ако је йко урадио“ — испричак ти за оног-зеца — „дабогда“, како је она заклела, не-знам...

Онда-је-чито поп молтву крвама

Шта-је-се њој дешавало, Боже сачувај! Она се мени напричала, био је Дарко и све Дарко њој седочи. Прво, каже, отел'ла-јој се крва, оде дољ Ковиљка кад — закука, снаа кад закука! Ја-дољ ка[д]-теле ливсало. Ништа му није било, требали да га продају, ранли га. Оп[е][т] други пут, опе, е онда је њо[ј] једна жена дошла и рекла-јој (јуницу фину сћели да одвоје): „Ај-ти њу мени продај“. Она њу насијече, ону-јуничцу и там-вам, нешта-јој-се окренуло свашта. Каже: е, онда она отшла, рекла-је ова, ишла је и она, и-њој так нешта се догађало, Вукашиновца. Ал она је то-мени све испричала и ко и шта, знаш, ко са-мном смје, са-мном је смјела причат.

„Ја-сам-све оно-прекопо и под и све ал ти-не-мереш наћ ништа“ — рекло-јој д'јете. И пошље направли шталу. Направли шталу кад једом пут, кад-ја-дошла, кад-у-мене краву поклоп'ле мје. Оне-непознате мје, оне су на-њу навал'ле, двије-иг имала, краве. Она тај-мрс носала, продавала, Ковиљка, о[д]-тога се ранла. Каже: на-онај-мрс, не-до Бог, није мрс него-на-оне-краве, оне мје поковале. И плачем: мје непознате, оне јадне сам се млате, бране. Оп[е] ишла некој дољ негди и-туј нешта, онда-најпошље отшла попу у-Олово и попу испричала. Све му испричала куд је одала, шта је ишла, све му испричала и да-јој-поп чита молтву крвама. Онда-је-чито поп молтву крвама и нешта је донијела и нешта је содла, шта-ја знам, ал, углавном, послје-јој-се украдоше оне-краве друге. Оно је њу све гањало

Криста Крунић (1918), рођена у Жеравицама, неписмена, снимљено у Горњем Шепку 1999. и 2000. године

Повуко један пласт, извукоше се грање, пласт остаде

Отш'по покорија Тодор са својем воловма — зовнуо он-његга, потрпо пластове, тетак му неки бијо покорија Тодор. „Тетак, болан, би-л ми свуко пласте?“ „Оћу, што нећу“. Кад ја доћем дољи, он је пластове стрпо, то-трактор не-знам

би-л мѡгѡ вѹћи. Бѡјѡ се, ваљда, наплáт'ће, штá ли, па да мањѣ плáсћа б'идѣ ил да прије свѹче... Н'јѣсу б'или н'и-мáл'и, голѣме плáстове стрпáло. Тѡдор загалáмијо: „Ј... те Бѡг, Никѡд'не, штá си овѡ-урáдијо? Знáш ли кѡлк'и се плáстови, јáда[н] нѣ-бијо, трпáју. Пѡ-пѡ с'ијена имá-ти у једнѡм плáсту. Јá овѡ-бѡгами не мѡгу“. Пѡ-вѹкѡ један плáст, извѹкошѣ се грáне, плáст ѡстаде. Нѣ-мѡгѹ вѡлови тѡ да извѹку. И нѣ-знáм ѡндá сѹ-ч'им је прѣвѹкѡ. Претрпáвѡ, јѣдва ѱ-Бога свѹкѡ.

Ако је кѹпња, н'икад н'ије н'ико б'ијо сáм на својѡј њ'иви

Е тáкѡ смо једнѡм ѡт'шли Гѡјку, јá и Зáгѡрка ѡт'шле да му пѡмѡгнѣмо да свлáч'имо плáсће. Тáкѡ ѡни трпáју с'ијено, Гѡјко и Рáда, а јá и Зáгѡрка вѹчемо плáсће. Пѡчѣшѣ ѡни нѣшта, заурљашѣ. Кáжѣ нѣшта, нѣ-знáм, Гѡјко њѡј, ѡсовá-јѡј нѣшта. ісовá и ѡна њѣму. ін ѡздѡ бáци се в'илама, да ѡна не дѡчека нá-своје в'иле — главѹ-би-јѡј рáзбијо. И ѡде-ѡн, нѣ-сће в'ишѣ ни да трпá, ѡстасмо м'и сáд. Кѡ ће жѣну сá-с'ијена с'кинут? Ма, враћáј се, Бѡк те ѹбијо, не-мѡгу-јá жѣнѣ с'кинут сá-с'ијена, вѣћ при в'ру с'ијена б'ило. Јѣдва-ѡ[н] нѣкáко врат'и се и онѡ-с'ијено зáврши. Да нѣ-б'и нáс, ѡн би њѹ, бѣли, истѹкѡ, м'и нѣ-дадосмо. Сѹјем-јá њѣгá: „Гѹрсузе један, штѡ жѣну сѹјеш, ѡна нá-с'ијену, тѣби је лáко дѡље, њѡј се занѣбѣсало гѡр нá-с'ијену.“ Ма, свáшта смо проживљáвали у свáкакијем тијем-шѣгама и живѡт'ма. Тáкѡ би пѡкѡјнѡм Нѣђи с'ијена трпáли и ѹвије[к] копáчи ако би б'или, јá-ј Зáгѡрка и Рáјка би пјѣвале: „Ковáчићи пѡдгѡили мѡмке, свáки Лѣвши ѡд]-своѣ ѣвѡјкѣ“. И ѹвијек весѣље, пјѣсма. Рáтлуч'ло се. Ако је кѹпња, н'икад н'ије н'ико б'ијо сáм на својѡј њ'иви. ѹвијек, ако в'ид'имо да имá нѣко ѡткѡсá, м'и-идѣмо, н'ико н'иког не зѡвѣ. Идѣмо, свѣ пѡмáжѣмо једно дрѹгѡм. Нáведѣ се к'иша, ма нѣће пѡкиснѹт, м'и-тѡ-идѣмо св'и и пѡкуп'имо. Слáгали се, ж'ивљели ф'ино, мѡбе б'иле. Ако кокѹрѹзá имá — кѡ-мљѣње, шѣга, Бѡже ти сáчѹвáј. Пѡкѡјни Лáзо нáђѣ онѣ-кокѹрузе, онѣ-брáдатѣ, шá-ренѣ, свáкаке. Бáци на жѣне, зафрkáвá се, см'ијѹ се. індá било рáтлук... Јá-и Зáгѡрка, ѹвијек смо се слáгале и тѡ. Једнѡг дáна ишла Зáгѡрка да ѡрѣ, а јá ишла са Срђанѡм да крч'им тáм у Јарачкѡм. Свѣ онѡ-ш'ибље нáоколо њ'ивѣ, трѣбáм да онѡ-пѡвaд'им, ваљá да се мѡре кѡс'т ливáда. И јá-пѡшла, Зáгѡрка ме зѡвѣ: „Јѣфо!“ „Штá-јѣ“. „Б'и-л-т'и мѣни дáла, бѡна, Срђана да ѡрѣ сá-мнѡм, а Тѡдор нѣк-идѣ с тѡ-бѡм, бѡна, крч'т. Ем ѡн гáлáми сá-мнѡм вáздáн, а Срђан н'икад нѣће р'иѣчи рѣћи, а Тѡдор сáмо богáрá ако бразда н'ије лѹцки, ако... штá гѡђ ѡн — сѹје. Јá не мѡгу сѡвкѣ, кад-ѡн-пѡчнѣ богáрат, онѡ-мѣни, свѣ ми олад'и онѡ-ѡрáње“. інѣмо, бѡна, Зáгѡрка, ал штá-нѣмо, мѡре штá кѡ рѣћи мѣни и Тѡдору, м'и-смо-ѹ-шуми гѡтову, мѡ-реш рѣћи њ'ива забáчена.“ „Ј...-ти нáрод, áјдете-в'и рáте тáм“. Тѡдор крѣнѣ сá-мнѡм, а Срђан ѡде са Зáгѡркѡм да ѡрѣ. Вáздáн јá и Тѡдор крч'имо и см'ијѣмо се, реко: „Штá м'ислиш, Тѡдоре бѡлан, мѡре б'ит пѹн'ца твѡја вáмо изв'ирује ѡтуд да в'ид'и ѣѣ-смо-м'и, штá-м'и рáд'имо“. ін се зáсм'ије јáдн'ик: „Бáш нáз бр'ига, не[к]-глѣдá штá-кѡ ѡће, главнѡ: њ'ива се тр'иѣб'и.“ Реко: „Тáкѡ ѡ-јез, бѡгами. Штá ли сáд Срђан и Зáгѡрка рáдѣ. Дá л гáлáмѣ?“ Тѡдор вел'и: „Нѣк ѡна ш њ'им рáд'и, ѣво јá сáт с тѡбѡм крч'им. Нѣм гáлáмѣ н'и-там н'и-áм. Свѣ л'ијѣпо идѣ, пѡшло за рѹкѡм. Реко: „Тáкѡ-јѣ, бѡгами, Тѡдоре.“

Наберѐ у-шуми гљивā, по пўне кѐсе донесѐ оније-гљивā

Једнѡг дана трѐбамо да вўчемо Загѡрки, гѡри штāли, сїјено, плаће да трпā сїјено. И Тѡша, јадник, мāло му пригўсти живѡту, ѡн-пѡчнѐ соват. А Загѡрка-ће-ти њѐму: „Иди, најбоље укрштѐнѡце решāи, решāи укрштѐнѡце и глѐдај цртāни на телевизору.“ „Е, ј... ти Бѡга“ — пѡчнѐ-ѡн соват, сўје Тѡдор, ѡде-ѡ[n] неће с нāма нїкāко да радї. „Ма, Бѡк те ўбиѡ, штѡ-тѡ-му вичѐш, ѡде кўћи, ѡн-ће-сад лећ и лѐжат, а мї-ћемо-мѡра[t] трпат сїјено“. Ѳде Тѡша кўћи, ѡбўче нѐкў блўзу, онў-раднў, плавў блўзу ѡбўче и ѡде ў-шуму Тѡша да трајї гѡведа. Реко, бѡгами, јѡпѐ је ѡт-корїсти, нїје ѡтишѡ лећи. Јā-са-[м]-мїслѡла: ѡн-ће-лећи кѡт-кућѐ. Њѐму-тѡ тѐшко кад му рѐкнѐ... А ѡна њѐга ўжљўтї, ѡн-јадник ѡде, неће тѡ да трпā, ѡде трајѡд гѡведа, да нāћѐ гѡведа. Наберѐ у-шуми гљивā, по пўне кѐсе донесѐ оније-гљивā, лїсичāрке бїле и вргāњи. Ўвијек-јѡ-је донѡсиѡ гљиве и вргāње, и рўјнице и лѐљке. Бāш вāм причāмо, бāш јўчѐ јā-ј Загѡрка. „Е мѡ[j] јадни Тѡдор да је жив, лакшѐ би ми бїло. Кѡлко је ѡн тије-гљивā сāмије дѡниѡ и лѐљā-кā! По педесѐт кїлā би знāо набрат.“ „Е, штā-ћеш, мѡја Загѡрка“. И кāжѐ: „Бѡлѐ је њѐму, ѡн је ѡстѡ нā-својѡј ѡчевѡни, а нāс ѐво вāкѡ“. Реко: „Штā мѡремо, не-знāмо ни-мї штā ће нас вїшѐ трѐфит. Јѐз да је млад ўмрѡ, дѡбар је бїјѡ покѡјни Тѡшо, штā мѡреш“.

Бїло, јѡпѐ, дрўгије лўдї дѡбрије

Кат смо штāлу правѡли, заглѐдāмо јѐдан бѡр. Вїш-кућѐ тāј-кршић бїјѡ. И сā[д] тāј-бѡр бегѐнисали, гѡлем је тāј-бѡр, мѡремо, реко, темѐље ѡж-њѐга истѐсат. А кāко ћемо ўкрасти сād, мѡре-нам шўмар... Вāљā платїти скупѡ ако шўмар-нāс ѡглобї. И мї, бѡгами, онї-бѡр ѡборїмо, нѐмā смрти бѡровѡни. И направїмо штāлу, бїла штāла дўга ѡса[м] мѐтарā, шѐ[с] шїрѡка, а висїна крѡва бїло пе[t] тā-бљї. И, сазнаднѐ нѐкї шўмар Ибраїм ѡс-Кладња Сўљїћ да смо-мї-штāлу правѡли. Дѡћѐ и дѡведѐ јѡш нѐкїје ш-њїм бїло, кāжѐ: „Јѐ л, кўт цїклѡм ѡднѐсе онāј-бѡр с крша, кўд ли га цїклѡм дїже?“ А мї, бѡме, знāмо ћѐ. Ёно га ў-нашѡј штāли ўграћѐн. Дѡћѐ Ибраїм, вїдї-ѡн тѡ-свѐ. Бїло, јѡпѐ, дрўгије лўдї дѡбрије... Ма нїје тѡ бѡрово. Јѐс, нїје, јѐс, нїје! „Ајте“ — реко — „ў-кућу, да пѡпијемо кāву“. Ѳн-је-вѡлиѡ пѡпѡт рāкїју. „Ајте“ — реко — „ў-кућу, да-мї-пѡпијемо кāву и рāкїју.“ Ѳни, бѡгами, јѐдва и дѡчекашѐ, сврāтишѐ се. Јā-нāрежѐм сўвѡг мѐса и рāкїју и кāву, и кāјмака, и сїра донесѐм. Ѳни, бѡгами, јѐдошѐ и нїкад не-бїјашѐ глобѐ. Реко: дѡбро ѡ-јѐс. Мї смо тāкѡ крчѡли ѡкѡ-њивѐ дѡље, свѐ сѐкли да би мāло приградѡли шўмѐ...

Сѐвāп је, кāжѐ, брāвче зāклат за Бѡжѡнā

Запѡстї се пѐт нѐћѐљā пѡстā. И тѡ жѐне ѡткуајў у лўгу сўђе да не-бї мрсно бїло, да се правѡ пѡстї. Нѐко-је ѡмѡ ўља, а нѐко ѡ-нїје [тѡ се прије зѡао зайтин]. Кāжѐ да се-тѡ-ѡпѡстї сўђе, ѡткуат лўкшију, цїјећ да не-бї бїло мрсно. И запѡстѐ и свѐ се пѡсти пѡстѡли: пѐт нѐћѐљā нїје бїло ни тѡг-зайтѡна него-кўā гра нāкѡ и крѡмпир јѐдѐ, кўā у вѡди и јѐдѐ с-љѐбом и сā-соли. И тāкѡ гра сўā, мāло сāм кāнѐ

зайт^{на} на по-ономē-у-бакрачу. Ако имā: ако нѣмā: скуā се накō без ишта. И лѹка се имало и такō се лѹк јео ус-тѹ-чорбу. Ка[д] ти-пости вѣх изиђѹ... Тѹциндан се звао ка[д]-се-кōљѣ за Бож^{на} брав или свињче, на Тѹциндан тада се кōљѣ и набија се на ражањ. Бадњй дан: изјутра идѹ прије сунца, идѹ у-бадњаке. Понесѣ у рукав^{ци} жита да поспѣ бадњак тамо же-хе-га-ошећи. И извади из рукав^{це} трипут оног-жита и пољуби бадњак и поспѣ га трипут житом и колко-икад море — заманѣ да што бољѹ тр^јјеску од-бадњака ос^јјече и тѹри у-цеп. Ка[д]-дође кѹћи, даднѣ домаћ^{ци} да стави ђе мл^јјѣко. Ђе-мл^јјѣко изљева, да стоји код мл^јјѣка та тр^јјеска, да такѣ кајмак бѹдѣ. Очи-Бож^{на} обича[ј]-је да донесѣ ѱвечѣ мајка сламе у-кућу, унесѣ и тѹри у један хошак [Прије није било столōвā него су биле синије]. И она стави онѹ-сламу и баѿи ѳра, кѹп^{ла}, или лѣљака је набрала, и коцки шећера. Кѹп^{ла} је бомбона и баѿи тѹ-сламу да ми ђеца и бѹчѣмо и да провадимо тō. Што год имāмо стокѣ и живинѣ да накō провадимо да се даднѣ: кокоши — какоћемо, волови — бѹчѣмо, ѳвце — блѣчимо. И тако свѣ тō да имаднѣ домаћин оваѿа, говедѣ, крмāдѣ — рōкћемо. Какоћемо: кокоши носѣ јаја и кѹпимо тō по-слами, тражимо, обича[ј]-је такѣ да тō такō провадимо док тражимо тō у-слами, кѹпимо и[з]-сламе, вадимо. И она-слама стоји очи-Бож^{на}, ѳсванѣ и ѱјутру на Божий мајка прōстрѣ поњаву по-оној-слами и стави да једѣмо на-слами. Донесѣ — чѣсн^{ца} се направ^{ла} и од бадњака се... чѣсн^{цу} би мајка прав^{ла}, рāно тазе водѣ донесѣ с бѹнара, да зам^јјесѣ чѣсн^{цу}, закуā [ми-смо-казали: да закуā чѣсн^{цу}]. У чѣсн^{цу} би стављала: од бадњака ос^јјече дрво ѳтац па о[д]-тога она правѣ клин кōњски да се кōњи дајѹ, рѹкатку да крāве мѹзе, правѣ да ѳвце, говеда, срѣћу и шта-ти-ја знам, пāре. Свѣ-тō зам^јјесѣ ѱ-г^јјесто и ѳнда кат-чѣсн^{цу} направѣ [прије-се стављō-би покōјни ѳтац жѣшке на чѣсн^{цу}, кажѣ: „Да видѣм кōјѣ ће жѣто бољѣ рōд^{ти}“. Стави на-онѹ-чѣсн^{цу}, на-т^јјесто жѣшке, забиљѣжи кōјѣ-му-је шта. ѳвō-ми-је зоб, ѳвō јѣчам, ѳвō-кокѹруз, ѳвō крѹпник. Кат-се-испечѣ чѣсн^{ца}, извади-се и ондāр-ђѣ се пѣпела вишѣ ѱват^{ло} на-[о]нōј-жѣшки, тō ће му бољѣ рōд^{ти}. Он-тō вардује, и гāта такō да тō сѣје, шта ће сѣјат у-год^{ни}. Кад ѱјутру ѣстō мајка на онѹ-сламу, рѣкла сам, ставѣ поњаву или врѣћу кōстретнѹ па се на-ѳтō ставѣ пита и шта је она припрем^{ла} да-се-јѣдѣ: мѣсо и ѱштипци и шта-ја знам. Шта је прије-тō било: сѣр и кајмак и ражањ се пѣкō, и онога-ражња, прије се звāла заовл^{ца}. Кажѣ: дајдѣ да нас^јјечем заовл^{це}. Тō-је-ражањ испекō за Бож^{на}, крме. Није ваљало црно крме, трѣба ѳвцу клāти. Нѣ-ваљā црно клāт за Бож^{на} него сѣвап је ѳвцу заклат за Божий. Кāжѣ: свѣ се такмичѣ кōја-ће за-Божий да-се-закoљѣ, свѣ једна мѣмо-другѹ прōл^јјѣћѹ: „ја-ћу, ја-ћу“. Сѣвап је, кажѣ, бравче заклат за Бож^{на}, а кō није имō, ѳн је клāо прāсе и такō би тō се испѣци. Ракијѣ се донесѣ и ѳндај изјутра се мирбожѣ кат-прије него-се-јѣдѣ. ѱзмѣ св^јјѣћѹ, запāли тамо, ѱстанѹ, Бōгу се молѣ па ондā-св^јјѣћѹ запāле и ѳкадѣ и ѳнда ѱзмѣ мајка и направѣ двѣје св^јјѣћѹ сав^{је}-и[х] кō-ѱ-питу. И-сāмо-[о]нō гōри имā што-ће-запāл^{ти} и такō по-двоѣ се мирбожѣ. Првō ѱзмѣ ѳтац и мајка, мирбожѣ се, ѳнда се мѣјења: свāко ѱзима св^јјѣћѹ у-рѹку и м^јјѣњајѹ се такō. И измирбожѣ се свā чѣљад да би мал лѹбиѳо такō: ѳвце јāњад, крāве тѣлад и да се чѣљад волѣ. Тō-је-такō мир Божѣ се вршиѳо да-се-тō воли свѣ. И зовѣш ѳнда полазника кōга вољѣш, обично-би ђѣца млада, момчићи: није мōгло жѣнско бѣт нѣго мѹшки. Нѣкомѣ брāт, нѣкомѣ пријатѣљ, нѣком кōмшија, кō кōга

оће. Зовѣ полазника да му ујутру рано дође. Он донесе, полазник, у рукавци жита било кака: или кокуруза или зоби или шенце или шта-је имо, донесе у рукавци. Гледѣ да домаћна превари, да поспѣ тиѣм-житом. А домаћин је рано, и домаћна ставли те-бадњаке, исјекли и ставли у-шпорет да горѣ, а прије било на огњишту. Мајка, знам, кад-би-наложла бадњаке и дође полазник да крешѣ главње, онда-ударѣ главњу од-главњу. Колько, каже, било варница, у-брата домаћна било новаца, колько варница, нолько у-брата домаћна било оваца, јањаца, телѣди, волѣва, крава, крмади, кокѣшију. Све добре среће било у-овомѣ дому. И стави пара на-бадњак и послије се измирбожи са свѣма чѣљадма тај-полазник. И огрнѣ га поњавом, он-сѣде на-тѣ-сламу, и скуѣају му каву и ракију и нудѣ га би л шта јѣ. О[н] неће, одѣ кући па ће доћи касније. Одѣ он да божићкује са-својом чѣљѣди. Послије би се полазник преводио. Преводи се наком-сѣдам данѣ. Доводи он истѣ његову породѣцу. Полазнику се испечѣ колѣч кой-је шупѣл. Направи се колѣч шупѣл и куђеља тежне, конопље или ћетена, стави у-тај-колѣч још чѣрапе или пешкир, или мѣрамца, кѣтија цигѣра, јабука. Наките колѣч, тѣ-је за-полазника. Припрѣме се истѣ ко-за-славу, гѣсте зовѣ: преводим полазника, каже. И тѣ се чѣстѣ, пѣју, вѣчерају, каже: прѣвео сам полазника. И тѣ: од-Великог Бѣжња до-Мѣлог цѣјело сѣло се обрѣда, свѣку вѣчѣ неѣко прѣводи полазника и свѣ идѣ комшије кѣ комѣ оће. Прѣведѣ полазника, свѣку вѣчѣ пѣјѣнка и сѣјело. Сѣд зна се и ѣставит неѣко и даље од-Мѣлог Бѣжња. Отприликѣ би до Крѣстовдѣна и такѣ би да се прѣведѣ полазници, кад-је-кѣ стијо.

*

Обичај[ј]-је да се бѣди у црвенѣ бѣди највише. Онда-се бѣдила у наѣкој рујики. Рујевина се звѣло дрво па се тѣ насѣјѣче рујика тѣ па се скуѣа и бѣди се. Јѣја бѣдѣ као-рујна бѣја; тѣ-је ко-нѣранѣаста бѣја, тѣ-је рујика.

Јѣфа Крунић (1935), рођѣна у Доњѣм Дреѣљу, полуписмена, снимљѣно у Горњѣм Шѣпку 1996. годинѣ

Тѣко-ти Брѣки помѣгоше брѣкови

Ми-смо ѣца звѣли Ђѣћа, а потљѣн и — Брѣко, имѣ-је ѣд-мѣлена дѣбре брѣкове. Рано ѣсто брез-ѣца, шѣстеро-иѣг било ѣѣѣ. Мајѣа се пошље уѣа за Данѣла Алексѣћа, и-там било шѣстеро, а родѣ још трѣѣ, ма-буѣаѣар ѣѣѣ, прѣви аламет. Да-л се неѣко већ и-било уѣало јѣл-ѣженѣло, не умѣјѣм-ти казѣт, ал пѣна куѣћа, бѣлан! Брѣко бѣјѣо најѣтарѣ ѣд-браћѣ, водѣјѣ ѣ-њима рѣчуна ко-прѣви старѣшѣна куѣћѣ. Неѣклѣн-се научѣи, неѣко га научѣјѣо читѣт и писѣт, дѣбро бѣјѣо писмен за-тај ѣѣкат... У-школу је-л-ишѣ, питѣаш. Каѣа школа, ма-бѣјѣжи, бѣлан! И, сѣколе мѣј, дѣшло-му да-јдѣ у-ѣѣјѣску. Јѣ бѣјѣо рѣђѣн, бѣлан. Ђѣћа се скрѣз мѣлад ѣжѣнијѣо. Пѣкојѣна мајѣка бѣла ѣд-њѣга старѣјѣа дѣвед гѣдинѣ. Таѣ је у ѣѣјѣсѣи бѣла тѣшѣка дисциплина, мѣра-ле се слѣшат старѣшѣне, ма-било и батѣна, ѣшѣмарѣ те каплар, јѣл-наредни[к] ко-ништа. И Брѣко ѣдѣ у-ѣѣјѣску, бѣће у гѣрду, а забѣравик-ти рѣћ да-[ј]-ѣ-бѣјѣо пѣштијѣо брѣкове и не-стигѣ-иѣг, јѣл-забѣравијѣо — не-сѣћѣм се дѣбро — ѣбријѣт. Елем,

стигнѣ-ти-ѡн ѱ-вѡјску, тѡм прѣми свѣ што-ти-слѣдуе, ал-чѣзѡмѡ нѣмаднѡ зѡ-његѡ брѡја, вѣлкѡ-му нѡга. Не-нашло-му ни-накѡ штрѣкљастѡм, а Брѣко-је у младѡсти бѣјѡ жинѣли, ни правѡк шињѣла, вам-нѣкѣ краткиѣ рукавѡ, нѣ-стижѡ рукави ма-ло дѡљѣ од-лакѡтѡ. Ни-капа му нѣ-буди пѡ-мјери, сѡм што-му-нѣ-спанѣ. Ы-те-би-су, причѡ-си-нам, јѣдва кѡпу нашли, ка[д]-си-слѡжиѡ вѡјску. А-чѣм-је дѡшла тѡ-новѡ, младѡ вѡјска, ѡдмѡ-ѣ[х] пѡчнѡ стрѡшт: „Виѣћете-ви свѡиѣ јѡдѡ кад-вам-дѡћѣ Стѡјан.“ „Лѡко-вам-је док-је-Стѡја[н] на ѡдмору“ и свѣ тѡкѡ говор-ли. А Стѡјан-ѣм бѣјѡ старјѣш[на], наѡав мѡго стрѡг, ѡпасѡн дѡ-зла Бѡга. Мешѡи-ни да-е-бѣјѡ капѣтан, јѡл-мѡјѡр, ма-капѣтан, бѡме. „Видѣмо-ми“ — вѣли Брѣко — „да ѡд-његѡ зѡрта ѣмајѡ и-ѡнѣ-каплѡри и наредниѡи, ма-сви, болѡн!“ И тѡкѡ тѡ, сѡколе мој, вѡјска кѡ вѡјска, свѡкѣ дѡн ѣсто: зѡром на-ноге, трѡи око-касѡриѣ, дѡ-ручѡк на-на-вјежбѡѣ. На почѣтку, ѡдмѡ спрѡва — пѡшка, те-кѡлко мѡре дѡбѡшт, те-кѡлко-[ј]је тѣшка, те-ѡвѡ, те-ѡнѡ, ѡчијѡ-си ѣ-сѡм, знаж дѡбро. Ывѣчѣ га ѡдрѣдѣ за стражѡра, ѡнѡ-ѡ-ѡднѣку да бѣднѣ крај-ѡбућѣ и ѡружѡа, бѣвѡ-си ѣ-ти, вѡљди. Зѡ-молѣ наредниѡка, каплѡра, нѣкѡг ѡд-њѣјѡ, и дѡднѣ-му књѣж[цу] ѣс-кѡѣ-ѣ[х] је ѡч[н]-ло о пѡшки. Ышѡитѡ дѡбро и свѣ наѡчѣ, бѣо-је плѡо пѡнтљѡв од-мѡлѣна. Дѡн пѡ-дѡн, кѡд јѣдно јѡтѡро, јѡнѡче, фрѡтѡтѡма! Свѣ се разлѣћѣло пѡ-ѡднѣц[ма], тѡтѡнѣ-тѡ ко-да-си-пѡштѣѡ арѣјѣлу кѡнѡ, а ниѡко ништа нѣ-приѡа. Дѡшѡ Стѡјан! Пострѡи-шѣ вѡјску, ѡн дѡћѣ, наредниѡк му рапѡртиѡра, ал-ѣ-ѡн-се стѡриѡ и нѣћѣ пѡгр[е]шѣи нѣшта! Цѣкну Стѡјан и рѣче-му да-му-нѣшта јѡш фѡлѣ, да ниѣ кѡ-трѣбѡ капа-ли, ѡпасѡч-ли, забѡравѣѡ-сам штѡ-е тѡчно бѣло. Стѡде Стѡјан прѣд-вѡјску да-ѣм-ка-жѣ штѡ су тѡј дѡшли, штѡ свѣ трѣбѡ да наѡчѣ и знајѡ и свѣ тѡкѡ. ѡндѡ ѡзѣ пѡшку и пѣтѡ вѡјниѡке: те-штѡ-ћѣ-вам тѡ у рѡкама, те-дѡклѣ дѡстижѣ, кѡко се ш ѡме рѡку-је, кѡко се склѡпѡ, рѡсклѡпѡ, подмѡзуѣ, ма-свѣ жѣвѡ ѡ-Бога! Пѣта дѡвѡ-три вѡјниѡка, ѡни се, болѡн, вѡљди прѣпали кад-ѡн-пѡдвѣкнѡ накѡ наредниѡку, а бѣлѣим, и не-наѡч[н]ло јѡш. Елѣ-тѡц-мѡц, гѡре, дѡљѣ, слѡбо, ниѡкѡко. „Нарѣднѣче, слѡ-бо-сте-ѣг наѡч[н]ли, нѣ-вѡлѡ“ — завѣка Стѡјан. „ѣмѡ-л кѡ да зна?“ Брѣко-ти-се ѡкѡ-рѡжѣ и рѣкнѣ: „Да-јѡ кажѣм.“ „Кѡ-тѡ прѣча“ — вѣкну Стѡјан. Брѣко свѣ, ко-ѡш-ча-шу, кѡ-ѣ-трѣбѡ ка[д]-те-прѡзѡвѣ старјѣш[на]: вѡјниѡк тѡј ѣ-тѡј, ѡтлѣн ѣ-ѡтлѣн, кѡѣ срѣз и свѣ што-трѣбѡ. „ѣзѡђѣи и ѡзми пѡшку, да-вдѣмо штѡ-си наѡчијѡ.“ Ыстѡ-пѣ-ѡн и ѣздѣкламуѣ ко-што-је-ѡ-књѣзи записѡто. „Дѡбро-је, Мѡксѣме, а штѡ-ти ѡвѡ-вѡјниѡк, нареднѣче, ниѣ кѡ-трѣбѡ ни ѡбѡчѣ[н] ни-ѡбѡвен?“ „Гѡспѡн-капѣтѡ-не, нѣм брѡја зѡ-његѡ.“ „ѣмѡ нѡво аѡ-се-нѣ-мерѣ стѡро наѣ. Тѣ, Мѡксѣме, пѡтљѣ дѡђѣ кѡд-менѣ.“ „ѡја, бѡме, нѣ-вѡлѡ, не-зѡвѣ ѡба ниѡкогѡ Стѡјан, штѡ ѡћѣ?“ — прѣпѡ се Брѣко. Ыљѣгнѣ пѡтљѣ о конѡуѡријѡу ѣ-Стѡјан бѣли сѣдиѡ и рѡдиѡ, кад-ѡн-сѣдѣ за-астѡлом, нѣшта пѣшѣ. Брѣко ѡдмѡ с вѡртѡ: „Гѡспѡд[н]е капѣтѡне!“ а Стѡјан-ћѣ-ти ѣѡму: „Нѣ-трѣбѡ, Мѡксѣме, ништа, сѣди крај-менѣ.“ Те-ѡклѣн-си тѡчно, те-кѡгѡ ѣмѡш кѡт-кућѣ, свѣ га ѣспѣтѡ. Најпѡтљ[е]-ћѣ-рѣн: „ѣмѡш, Мѡксѣ-ме, дѡбре брѡкове, а ѡ-менѣ нѣћѣ. Штѡ н[е]јѣсам чѣнијѡ, ал — ѡха! Нѣћѣ па нѣћѣ! Кѡлѡ-фѣѡ, мѡзѡ, ал свѣ ѡба. Уво тѣби свѣ што-сам-јѡ уздѡрисѡ зѡ-се. да-ѣ[х]-глѣдѡш свѣ кѡ-трѣбѡ. Пѡмѡло, ка[д]-трѣбѡ, штѡцѡј, мѡжи, кѡлѡфи ѡвѣчѣ прѣје кѡнаѡа. Бѣ-ћѣш ѡбѡчен, ѡћѣвен, ѡбѡвен и бѡљѣ ѡ[д]-дрѡгиѣ, не бѣри брѣгѣ, дѡбар си вѡјниѡк, ал-аѡ-брѡкове ѡпуштѣш, не-ѣди-ми на-ѡчи, Мѡксѣме!“ „ѡтвори ѡрман ѣзѡ-своѣ-је лѣјѡ, ѡтѡдиѣ ѣзѡди свѣ-ѡнѡ зѡ-брѡкѡвѡ што-ми-је-приѡо и — дѡде ми.“ Мѡксѣм

забелѣио, на̀кō стӯрен изиї́ћē на̀поље, мешчѣниї́ да-се-и-прекрѣстијо: „Шт̄а иксана нēће снаћ? Оћē-ми бр̄кови ваљат, а замал-йг н̄јесам ђбриѡ.“

Дѡбије-ти Бр̄ко свē га̀нц нѡво, свē к̄ако-је на̀редио Стѡјан. Жӯте-се, бѡлан, онē-чѣзме кѡ-дӯкат, М̄аксим-йг, брезбѣли, чѣстї, доћерује, гла̀нц̄а. Вѡјска кѡ вѡјска, на̀рот кѡ на̀род, јѣби-га! Пѡчѣло се шӯшкад због-нѡвнѣ чѣз̄ам̄а ў-Макс̄ма, и такѡ тѡ. Јѡпѣд-га зѡвнѣ Стѡјан: „М̄аксиме, ма-штѡ-й[х] гла̀нц̄аш, ма̀ло-йг и за̀пр-љај, да дрӯгиѣм смѣт̄а ма̀нѣ, й-мени гѡворѣ.“ Нѣк̄ако-се й-тѡ саул̄шѣ и свē ишло по табѣјату и з̄акону.

Бр̄ко се вѡдиѡ првѡ гѡдиште, а мѡре-би[т] да-је-бїјо и стѡтѡ. Млад ў-вѡјску ѡдѣ. И, сокол̄ак мѡј, слави се дв̄десет гѡдина откѡ-су-Срби ослобѡд̄ли Кѡсово. И ћē главн̄а прѡслава, у Кӯманову! И[з]-свије јѣдинїц̄а, бив̄а, да ўзм̄у најбољѣ војнике, да њи-ја пѡшаљ̄у нѣ-знам ти пр̄аво к̄азат на-колко прије тога-дана у Кӯманово, да-они там ўвѣжбај̄у к̄ако-је ишла та-борба с Тӯрцима и свѣ-тѡ покаж̄у тај дан, а доће сїла главешин̄а, и краљ̄ Александар! Стѡјан ў-свѡм дрӯштву удѣвѣра да йдѣ Бр̄ко. Д̄адн̄у му свē алес нѡво, нѡву п̄шк̄у, стѡ мунѣверскиѣ мѣт̄ак̄а за-вѣжбѣ. Д̄адн̄у, мѡј бр̄ате, и фїниѣ п̄ар̄а. Йспратē-йг на-стан̄цу, на-вѡз, билеси и официри. Стїг-н̄у у Кӯманово, ка[д]-там̄о, прїчѡ-нам-је Бр̄ко, сїлн̄а вѡјска дӯго, бѡлан, вѣжб̄а. Ваљди й-там бїла нѣк̄а јѣдин̄ца, шт̄а-ли, гр̄мѣ и тѡпови с онїѣ-бр̄д̄а, п̄шк̄е пр̄аштѣ, уватијо се д̄уман, кѡ-бајаги нѣшта гѡри. Овиѣм што-су-дѡшли нѣ-дај̄у прїи: сѣд̄те и глѣдајте. Он̄а-вѡјска пѡпадала од ўмора, пр̄ашња̀во, ѡјаћено, пѡдер̄ано, ма п̄шти крај̄у. Вӯк̄у онē-пушчӯр̄не, јѣдва йд̄у, кака п̄јесма, каки бел̄аи! Нѣкол-ке ѣвте, прїч̄а Бр̄ко, с̄ам сѣди, лези, јѣди, пї, дѡдија й-тѡ, није навикѡ икс̄а[н] ий-тѡ. Доће й-тај дан! Слѣгѡ се на̀род, вѡјска, дѡшли највишї буцовани др̄жавни, официри, пѡпови, влад̄ке, нѣма кога нѣма, кѡ није дѡшѡ. Ма сїла Божија! Стїгѡ и Александар, мѡј бр̄ате. Пѡчѣ битка. На јѣдиѡј страни Тӯрци, а на-другѡј ср̄пск̄а вѡјска. П̄уцај̄у п̄шк̄е: һ̄а-һ̄а, һ̄а-һ̄а, тѡпови, бѡлан, гр̄у-гр̄у-гр̄у, зѣмља гѡри. Вѡду-диѣ навал̄шѣ наши, Тӯрци се пѡвл̄ачѣ, такѡ-је, ваљди, й-било кад-је бїла та-пра-в̄а бїтка. Смрд̄и, бѡлан, барут са свїѣ страни. Онї око-Александра, а-й-он, пѡва-д̄ли онē-дурбїне, двѡглѣде, вијај̄у, глѣдај̄у шт̄а се ћē рад̄и. Најпотље свѣ се за̀вр-шї, стїгошѣ на̀ши кѡ-с-фрѡнта, салутирашѣ, пѡздравишѣ се, ижл̄убишѣ се и свї за̀софру пѡседашѣ. Нѣ-мереш-тї с краја ў-крај сѡфру прѣгледат. Направ̄ло аста̀ле, ма-знаш колко-се-тѡ прѡстр̄ло, прѡтѣгло низ-онѡ-пѡље. Й-мї-смо ва̀мо сѣли за-аст̄але, пїје се, јѣдѣ се, дѡ-нѣк̄а дѡба. Јѡпѣ на-вѡз и — на̀з̄ад! Ј̄а, збїљам, забѡра-вик-ти к̄азат. Њ̄ма су там у Кӯманову, бел̄ним ў-нѣкѡј кас̄арни, тиѣм-војниц̄ма што-су-дѡшли, кѡ-Бр̄ко што-[ј]-е-стїгѡ нѣоклен са странѣ, др̄жали на̀ставу, пре-давали о битки. Кажѣ Бр̄ко: на зїду велк̄а карта, на-њѡј свѣ йспрт̄ано и наслик̄ано, ма-свѣ ў-Бога. Те нѡнди је тӯрскї главнї табор, вѡвди на̀ш, ћē вѡјвода П̄угнїк и другѣ на̀ше вѡјсковоће. Те-колко на̀ше, колко тӯрскѣ вѡјскѣ, колко тѡпѡв̄а, свѣ у бѡбу! Он̄да свѣ рѣдом, ѡтудиѣ су на̀пали ѡви, вѡдудиѣ дрӯги, он̄да: кѡ стїжѣ у пѡ-мѡн, кѡ се пѡвл̄ачї и такѡ — дѡ-краја!

Еле, свѣ се за̀врш̄ло, крѣни на-вѡз, а пр̄атї-йг муз̄ка. Јѡпѣ ў-свѡј ва̀г̄н и вѡјска и старјеш̄не што-су-бїле ш̄ њ̄ма. Пѡп̄ла вѡјска, пѡп̄ле и старјеш̄не, ѡри се п̄јесма. Ћē-гѡћ ст̄ан̄ца, ст̄аје вѡз, ст̄аје св̄укуд, на̀род вѡјсци дѡдаїѣ пїће,

ра̀ну, туче му̀з^нка, по̀ћа̀гди се и шѐнлучи. Не-сѐћа се Бр̀ко ко̀-је од њего̀вије пр̀ви и́с-пушкѣ опа̀лијо, а онда̀ су сви, ју̀наче мо̀ј, ко̀-пот-ко̀манду — сло̀ж^нли. Пра̀шти, бо̀лан, ко̀-на-Ку̀манову. Испуца̀ју сву̀ му̀ницију, све-онѐ му̀неверскѣ мѐтке. „Отр^нјезнисмо-се“, вѐли Бр̀ко, „и онда̀-ме штрѣ̀цну: у̀биће-ме Сто̀јан. Испуц̀о све мѐтке, пу̀ну то̀рбу, на шѐнлук. Зна̀ће они да су дру̀ги изво̀д^нли вјѐжбу. Шта-ћу са̀д?“ Н^нјесам-ти па̀метан ка̀[д]-су они стигли, јесу-л спа̀вали, н^нјесу-ли? Ма-јесу ђа̀вола л^нјегали, и-там-и́г с му̀з^нком до̀чекало. Еле-ра̀но, ра̀но и́зутра ви́чу Бр̀ку: „Ма̀ксиме, зову̀ те у ко̀манду.“ „Го̀тово-[ј]-е, пи́таће ме Сто̀јан за-мѐтке, а њи́ја нѐма. Ја-у̀лгегок у ко̀нцула̀рију ђе-и́м-ко̀манда, она — пу̀на! Ско̀ром-сви онѝ-офи-цѝри! До̀херали се, мо̀ј бра̀те, све-се на-њима са̀ји, са̀кти се ордѐње на-некѝем. А вѐлки а̀стал преко-чи́таве онѣ-со̀бѣт^нне, на-њему нѐма шта нѐма! То-је-пе́чење, пи́ћа како̀к-ти-ду̀ша о̀ће.“ Бр̀ко ста̀не мѝрно, во̀јни́чки, да-се-ко̀-прѣста̀ви, а Сто̀-јан-ће-ти: „Ма̀ксиме, сви зна̀ју ко̀-си, ђе си би́јо и што-те зовѣ̀мо. Дѐде да чу̀емо, како̀-је би́ло, шта си та̀м чу̀о и види́о.“ А-на-зи́ду и́ста она̀-ка̀рта по ко̀јој-су слу̀шали о би́тки на Ку̀манову, а́лес и́ста, билеси и на̀ко голѐма. Има и-она̀ј-шта̀п да се пока̀зује на ка̀рти. Ма-би́-ти рѐко да-си-у-Ку̀манову. И у́змѣ-ти Бр̀ко онѝ-шта̀п ста̀не испрѣт-ка̀ртѣ и развѣ̀зе. „Осло̀бодик се, ма̀јку-му, одједно̀м, не-пи́та-ме Сто̀јан за му̀ни́ц^нју, нѐће ме, ва̀лди, ни-потље пи́тат. Весѣ́ље пра̀во, нѐки, бо̀ме, и у̀ћеи́ф^нли. И ја̀ све рѐдом што-су-нам-при́чали у Ку̀манову, све от-почѣ́тка до̀-краја, ду̀га при́ча, ју̀наче! Они, ма̀јку-му, зна̀ш како̀ слу̀шају, ма-ни́ко да-се-по̀макне с мјѣста, ни́ко да рѐкне ни *а̀! По̀гледа̀м прѐко-ока: Сто̀јан ра̀сте, ква̀са! А, помози Бо́же, о́стак-ја̀ о̀пѣ жи́в. Јо̀ш ви́ше се осло̀бодик, оку̀ра́жик-се-ја̀, при́чам сло̀бодно, ко-да-сам-са-сво̀и́ем на̀родом на ко̀шев^нни јал-нѐђељо̀м на-на-шо̀ј Побр̀њачи. Ка̀д-завр̀ши́к при́чу, они сви ко̀-један заплѣ́скаше, скѣ́чи Сто̀јан, при́ђе, за̀грли-ме и три́пүт се по̀лу́бисмо. Пу̀не-му о́чи сү́за.“ „Јесам-ли-вам рѐко та̀чно све? То-је та̀ј-мо̀ј Ма̀ксим, ја̀, ја̀.“ О́сто Бр̀ко са-њима та̀ј ва̀кат, не-да̀ли-му да и́де. На̀ђу гу̀сле, а Бр̀ко је до̀бро у̀мијо у́з-гу̀сле, и-то̀-му ба̀стало. Пи́јѣво ш њи́ма и на̀ко, брѣ́з-гу̀сала̀, с не́ки́ем за̀пјѣво и романи́ски, бели нѐко би́јо во̀дуд с на̀шега кра̀ја, ил-је-та̀м слу̀жбово̀, ја̀ди-ће-га зна̀т, ма-весѣ́ље пра̀во. О́сто-ти мо̀ј ха̀ћа ду̀го ш-њи́ма. Ни́т-је не́га Сто̀јан ни́т-и́ко жи́ви пи́то за му̀ни́ц^нју, јо̀к, јо̀к. Та̀ко-ти Бр̀ки помдо̀гоше бр̀кови. Ма-н^нјесу са̀мо бр̀кови, спре́ман је ха̀ћа од-ма̀лије но̀гу би́јо, на̀учи́о га жи́вот. Да-прѣсти́ж, ди́јете, мло̀ги́ем-би би́ло бо̀ље да-су-за-рана о̀стали брез-о̀ца. Што-би-о̀тприје ста̀ри рѐци: при́сто би́јо!

На визити

Че́терестѣ имо̀-ја̀ виз^нту. Зна̀м, до̀бро зна̀м: у̀вечѐ онѣ у̀-дну Ђндека, онда̀-и́стом Ђндег за̀град^нли кро̀з-неко̀лко. И оку̀по се у̀вечѐ и у́тру крѣнѐм на виз^н-ту. По-једно̀, једно̀ двајѣ́стак на̀с у̀лгегнѐ, скѝнѐмо-се и-у̀-одни́ку онди и ја̀-не-обра̀ћа́м па̀жњу, н^нјесам-га ни-види́о ни́како̀. Ја̀-сам-у̀лишо̀ и онда̀-се јо̀пѣ по̀-неко̀лко издо̀ви́и та̀мо. Ја̀-у̀лишо̀, скѝнуо се го̀, скѝнуо и га̀ће онди у-оном-о̀д-ни́ку и он-ви́че — онѝа̀ј: „Ди́гни но̀гу једну, дру̀гү. Ру́ке прү́жи, ди́гни, зѝни.“ Не-шта глѐда: „До̀бар!“ Има̀ Са̀ва кне́з, не́га-ме стѝд. „До̀бар, бр̀ска̀ артиљѣрија, осамнѐс мјѣсе́ци.“ О[н]-ни́је ни изговори́о, а ха̀ћа про̀говори́. Он-кат-про̀говори́,

ко-да-ме-грѠм љдарѝ: „ГоспѠд“не, њѠга слѠдује краткѝ рѠк.“ — пошто-нѝје рѠспѝсано имање, а двоѝца. Он је слѠужиѠ краткѝ, а двоѝца њѠгова браћѠ — трѠћѝ свѠ ис-кућѠ ишѠ на краткѝ рѠк. Двоѝца: ЈѠво и Филип слѠуж“ли дѠгѝ рѠк, сѠд мѠне слѠдује краткѝ. „ЊѠга слѠдује краткѝ рѠк.“ — велѝ ѡѡѡа. И дѠниѠ-Ѡн књѝж“це-онѠ, букв“це се звѠле. „Како, дѠ?“ И Ѡн-показа. ОндѠ-јѠда[н] нѠ-ме чѝсто дрѠк-ну. РѠније рѠкли: брскѠ, краљѠва гѠрда, Ѡ, мѠни мѝло. СѠд Ѡн дрѠкну: „БрскѠ артиљѠрија, дѠвет мјесѠци.“ ЈѠ-кат-сам-шчѠлѠ, кат-сам-се-окрѠнуо, јѠ-н“јесам смѝјо њѠму за Ѡвту нѠ-очи. А ѡвѠчѠ јѠ-лѠгѠ да спѠвѠм рѠниѠ а Ѡн-пѠкѠјнѠј мѠјци виѠчѠ: „И, што-се-застѝдиѠ, а ѝстѝ јѠ, кат-се-скѝнуо. У т“јѠлу ѝстѝ јѠ, ѝстѠ тѝјѠло, ѝстѠ.“ А јѠ-чѠѡем, бѠлан! ОндѠ бѝло, бѠлан, знѠш, како-је!

И-тѝ си, бѝвѠ-дѝјете, слѠужиѠ брскѠ, гѠђѠ си, велѝш, из-брскѝѠе тѠпѠвѠ. Тѝ-кѠ-шкѠлац ѝстѠ краткѝ рѠк. КѠлко-нѠ бѝ, гѠдину пѠнѠ? Мѝ-тѠ-кѠ-ѝстѠ!?

О Марку Чичи

МѠрко Ѡлексић, МѠрко Чѝча, ѝмѠ сѝна ВѠлемѝра, јѠ! И ѡ-задрѠги мѝ-бѝли, сѠљѠчкѠ рѠднѠ задрѠга. ОндѠ-дѠднѠ-се Ѡкућн“ца па-се-пѠкосѝ за-кравѠ. А Ѡн штѠ-лу имѠ, гѠр нѠ-штали нѠграда зѠвѠ-се ѡе-сѝјѠно стѠјѝ, ал-Ѡ[н]-нѠсѝ; Ѡн-Ѡс“јѠца сѝ-кирѠм и чѠпѠ. НѠправѝ кљѠч, зѠвѠ-се кљѠч, дрѠво дрѠново, па чѠпѠ и нѠсѝ. КѠжѠм: „Чѝча, бѠлан, штѠ-се-тѠ мѠчиш? ЈѠ-ћу с ВѠлемѝром, мѝ-ћѠмо-тѠ прѠвѠћѝ за-пола дѠна.“ „ХѠ, ви мѠни да прѠсѝпѠте сѝјѠно! Каки ви ѝ-гѠвна!?“ И нѠ-дѠ и Ѡн-такѠ-се мѠчиѠ. Ѡн-кѠжѠ да мѝ прѠсѝпѠмо, ал-Ѡн испрѠсѝпа, и прѠсѝпѠ и мѠчи се, ал-Ѡн-тѠ-нѠвѝкѠ и мѝсли да-је-тѠ дѠбро. ТѠл“кѠ тѠј-назадлук, тѠ-заостѠвшт“ња, примитивѝзам влѠдало, бѠлан, у нѠроду...

ЗадрѠга се рѠсѠла, а-јѠ-кѠпиѠ пѠла штѠлѠ Ѡ[д]-задрѠгѠ и сѠ[д] трѠбѠм, а пѝ-лана дѠљ бѝла пот-сѠлом, и сѠд јѠ се договѠриѠ: ЗѠро бѝјѠ ѡправнѝ[к], ГѠљѠ[Ѡ] пѠсловоѡа, а јѠ-сѠ-њѝма ѡриктѠ: „ЧѠјте, бѠлан, јѠ-мѠрам, да-би-отплатѝ тѠ, мѠрам довѠћѝ граћу, ѡкрасћу ѠзгѠ Ѡт-фѝрме јѠш мало и ѝзрезат.“ И так-је пѠчѠло. Ё, кљѝнац! ѠзгѠ низѠ-сѠло ѝдѠм, ал-дѠљ Чѝчина зѠмљѠ нѠ-дну и Ѡ[н]-нѠ-дѠ да-се-вѠ-чѠ. ЈѠ-се-здогѠворѝм с ВѠлемѝром и ВѠлемѝр мѠнѠ ѝзвѝјѠстѝ кад-Ѡн-ѠдѠ ѡ-Кладањ понѠдѠљком. Кад ѡ-Кладањ Ѡн-ѠдѠ, ѠндѠ-јѠ навѠлим. НавѠчем гѠр, ѝзнад-њѠеговѠ њѝвѠ, мѠло пѠдалеко, дѠсти и ѠндѠ такѠ прѠвѠчем...

КѠс“ли ѡ-БѝјѠлѠј вѠди, ЗадрѠга бѝла. А дѠпало је ЗадрѠжнѠ, дѠо ПѠро ЗѠран свѠје ѝсе, Ѡнамо СтѠнишѝћѠ пѠла БѝјѠлѠ водѠ. И сѠд-мѝ кѠсѝмо, далѠко је ѡз-БѝјѠлѠ вѠду, бѠан. И-сѠд нѠ-знѠмо ѡѠ тѠчно грѠн“ца и виѠчѠ нѠкѝ, кѠжѠ: „ДѠклѠ-ли-је грѠн“ца?“ КѠжѠ ЛѠзѠр: „Ѡјде, бѠлан, кака грѠн“ца?! Чѝча-је ѡвѝјѠк прѠкашѠ у тѠ-ћѠ.“ „ЛѠжѠш.“ „НѠ-лажѠм, јѠдан кѠмѠн што-је-бѝо, Ѡн-је-свѠ у зѠраку виѠсиѠ. По-нѠћи МѠрко прѠноси тѠм, а ѡ-дѠн МѠтѝја врѠћѠ.“ А МѠтѝја-брѠт-му бѝјѠ, знѠш. „ЛѠжѠш.“ „НѠ-лажѠм.“ А мѠне-Ѡн дѝрѠ: „ХѠ, Ѡлексић јѠдан те вѠдѝ, а дрѠгѝ те гѠнѝ, Ѡни-ћѠ тѠбе слѠм“т.“ А МѠрко ѝшѠ прѠвѝ, јѠ за-њѝм, а за-млѠм ЗѠро. КѠб“личн“цу јѠдну ѝмѠ Чѝча, прѝпеѠ-је тѠм. ДѠк-Ѡн завѝка, ЛѠзѠр га, бѠли, ражљѠтѝѠ: „Ѡа, цѠ, цѠ“. Ѡде Чѝча! РѠко-јѠ ѠдмѠ ЛѠзѠру: „ЛѠзѠре, Ѡд-менѠ ѝмѠш чѠс ѡ-Кладањ кат-сѝћѠмо, ѠћѠра га с лѠћѠ мѠнѠе, скѝнѠ га.“...

Коферѐнц"ја код-Зоринѐ кућѐ, па-онѐ-било педесѐт четвѐртѐ, мислим, криза била, издало сѐјено и трѐба-да-се лисници крѐшӯ, да-тѐ смѐје се, штѐ-јѐ знам, за стѐкѐ. Нѐ-би-л се некако љздеверѐло и живо ђстало у кризи, знаш. И Кѐмо дошѐ, Кѐмо Алилов"и. Он је бѐјо секретѐр комитѐта, ђн-је-ђздѐ и[з]-Спрѐчѐ, од Грача-н"цѐ неоклѐ, нѐ-знам од-Градачца, и гѐвори на твѐрдѐ чѐ, док муслимѐни код-нас на ћѐ, свѐ гѐворѐ ћѐ. И ђ[н]-нѐшта причѐ, а Чѐча „Такѐ-је, дијете, нѐгди прије до-шло, спрѐм"ли нѐкѐ Балѐнче, мѐтѐр-му нѐгову, свѐ лѐжѐ. Тѐ-што-ти кѐжѐш, свѐ је такѐ.“ Еле-Кѐмо тѐмо нѐгди ђде, одвѐдошѐ-га, ђстѐдосмо мѐ сѐми и јѐ рѐко: „Чѐча, ти-ђде у зѐтвор, ђн-је-муслимѐн.“ „Лѐжѐш.“ „Нѐ-лажѐм, бѐлан, ђн-је-Кѐмо.“ „Ј...[м]-му мѐтѐр, нѐка-са[м]-му рѐкѐ, штѐ српски гѐворѐи, штѐ-је српскѐ чѐрапе ђбуѐ?“ А нѐко-му даѐ чѐрапе са рѐнфѐм, јѐсѐн вѐћ, вѐћ зѐма. И ђн-каснѐиѐ, ђн-се-нѐ-каје: „Нѐка- са[м]-му рѐкѐ, мѐне зѐко[н] нѐ-качи, јѐ-сам стѐр.“

Приказивање

Трѐвкова кућур"на онѐ-нѐнди, ћѐ-нѐ-Душаново, онѐ-Дѐс"но, па ђнди су Милет"ни. Они су страш"ви, свѐ би причали да-се-приказује. Чѐм сунце прѐсенѐ, нѐ-смѐје нико најћѐ нѐдије — ѐа! А Сѐва јѐднѐм најшѐ, бѐјо мѐлад, вр"јѐдан бѐјо Сѐва, ал-лѐба, страшив! И како ѐшѐ, ђ-то[м] мѐслиѐ, знаш, и полѐко прѐко-ока поглѐда: прѐмѐн косѐ вѐмо. Он-мислиѐ: ѐво га! И ђ[н]-није мѐгѐ доѐст"т се, нѐ-го-стѐштиѐ, ђн-је, колко-је-гѐћ жив мѐгѐ, трѐчѐ и кад-је-на-праг улѐгиѐ, сѐм ѐбу-шим"цѐ и пѐѐ у-кућу тѐм. Пѐѐ ѐбушим"цѐ, пѐтрбѐшке пѐѐ. Вѐѐм га разѐтирѐли, дозѐвали га. Шта-ти-је стѐр?!

Вожња балвана

Мѐѐ бѐјо тракторѐста, бѐјо Рѐдуља, бѐјо Ёсед Рѐстем, а ѐ-њѐг онѐј-вѐл"кѐи трактор, спѐсобѐн-ђн, Мѐѐ. И мѐ вѐзѐмо одѐздѐ, а мѐни долазиѐ Пѐшић, Сѐфо, налаз"ли ме у срѐд јѐрка, у врѐ јѐрка гѐр, прѐтуга да-се-вѐзи, нѐ-идѐ добро, а трѐба-јѐ-ѐм балвани. И сѐд гѐре мѐ-смо тѐшко с вѐлов"ма, ѐзѐк јѐрак, а Мѐѐ мѐни се жѐ-лиѐ. Трѐба ѐћѐ да полѐжѐ вѐзѐчкѐи, а нѐмѐ пѐрѐ. „Ако-не-чаѐтим, нѐћу мѐћи полѐ-ж"т.“ А-јѐ-њѐгѐ пѐтѐм: „Добро, Мѐѐ, смѐјѐш-ли-ти ђстѐ ова-дѐѐ данѐ“ — субѐта и нѐдѐља — „па-ћѐш-ти-ѐмѐт, јѐ-ћу-тѐби дѐт.“ „Ј...-те Бѐг“ — ђн-је-крѐз-нѐз гѐворѐ-риѐ — „како нѐ-смѐјѐм. Смѐјѐм, бѐлан.“ Ё, ѐјде, Мѐрко и јѐ зѐјѐдно, у кумпѐни-ѐ-мѐ радѐмо. Дѐѐ пѐра вѐловѐ и крѐнѐмо-мѐ гѐр и — ђн. Ё, Рѐдуља није ѐмѐ трак-тор, вѐћ-ђн бѐјо помѐћни[к] код-њѐгѐ. И Рѐдуља дошѐ и: оплѐти, ђшини, ђшини, извѐкли доѐти. Другѐи дан дошѐ Ёсед, стѐновѐли кот-Стѐјѐ покѐјнѐ. Онѐѐ-ѐ-њѐк трактор мањѐи, мѐли и Ёсет крѐнуѐ, ѐ-ђн. ђ[н]-нѐ-знѐ о-чѐму-се радѐи. Мѐни Мѐѐ пријѐти да-нѐ-би Ёсѐду кѐзѐ и-да-му-нѐ-би штѐ даѐ. Кад-извѐкли, знаш колко! Ё, јѐ-скѐнтѐ: ѐмѐ тѐлкѐ кућѐкѐ, пѐла нѐму, пѐла нѐма и тамѐн и бѐло, тѐ-нѐдѐља бѐ-ла, заврш"ли. Ракију нѐсѐмо, сѐвѐг мѐса, ѐс! „Мѐѐ, ѐјутру ти ћѐш на пѐсѐ, јѐ ћу нѐћ с вѐлов"ма, ти нѐмѐј ништа. ѐјутру дѐниѐ-јѐ јѐпѐ литрѐњачу, дѐниѐ мѐса и дѐниѐ пѐре и нѐму дѐднѐм. Љѐди бѐжѐи, мешчѐни тридѐсѐт ѐљѐдѐ, свѐ-ми-се чи-ниѐ, нѐ-знам. ђн-сѐм што-није пѐѐ ѐ-несвиѐс кад-је-вѐдиѐ пѐре. И каснѐиѐ-ми кѐ-

жѣ: „Ја-сам сѹмљѣ, а штѣ-ћу-йи? Нѣ-смијем кáзат, нѣ-смијем-те тѹжѣт, нѣ-смијем-ти ништа.“ Реко-ја њѣму: „Магарчѣно, нѣјеси-ти мене познавѣ.“ „Јесам-те познавѣ, ал рáди-се о већѣј свѣти.“ Ја-и-Еседу дам пѣт башка ђд-њѣга, пѣт иљáдá. Ёх, Ёсет срѣтан! „Тѣ-ти-је на чás, ал-нѣмѣј казиват Мѣи.“ И кáсније тај-Мѣо, ѹвиек је тѣ спѣмињѣ и ѹвиек-ми нѹдијо да-ми-довѹче кокѹруза ђклѣ с камијѣни, ѹвиек-ми-је признáвѣ тѣ. Ми вѣзимо и нѣгди бáлван зáпнѣ, тѣжак, нѣ-меремо с воловѣ-ма. Ја-ѹвечѣ прѣд-мрáк њѣму, тáкѣ й-тáкѣ: „Чѹеш, мѣреш-ли?“ „Ђѣ?“ „Тѹј й-тѹ, јá-ћу с тѣбѣм.“ „Ајдѣ.“ Ш љѹдѣ-ма се ѹвиек мѣгло, а Мѣо ѹрѣи је бѣјо љѹдѣ-на!

дзак пѣток, вѣлови нѣ-могѹ с кѣњѣ-ма

Нарѣдѣли нѣ-знáм кѣји ђдјел, тѣ-је-гѣре Áмзић, Áмзић се зѣве, пѣток пѣт-Кѹлу, и нарѣдѣли дѣбро. ђдјел је гѣр далѣко, ал-й-мá бáлвáнá ђдмá на ѹстѣ-ма. И јá и Мáрко и њѣ јѣдно дѣсет пáри је кѣњá бѣло, И договорѣли се да-дѣлазѣмо ѹјтѹру тáдáј и тáдáј, да-нѣ-би нѣко забрѣљѣ, да-нѣ-би кѣ прѣје кѣмáд ѹзѣ, свѣ би бѣло бѣш. И дѣђѣмо, сáстанѣмо се фѣно, нѣко је прѣви дѣшѣ, нáлѣжиѣ вáтѹру. Зѣма, снѣјек пѣмáли, вáлдá прѣљеће већ. Й рáзормáјѹ ѣни онѣ-кѣње и дѣдѣ, мáјчѣин сѣне, крѣни. ђшини, ђшини, нѣкá стрáна, ѣн-зáкује, бáлван се зáвáлá, а ѣн — јѣха, йскује. И-кад-бѣло да пѣднѣмо, иза-пѣднѣ прѣшло, и сá[д]-тѣи — знá се штá је кѣ дѣвѹкѣ, бѣљежѣ се. Ондá-ѣни нѣшта мѣђѹ-се: кѣ је више. Кáжѣ Вѣтлић: „Пѹј, хáс вѣлујáрѣ-ма, вѣлујáрѣ-ма хáс, а нѣједнѣк се вáс нѣ-бѣйѣм.“ И нѣколко дáнá вѣзѣли док-је-бѣло ѣнудá, а гѣр кáсније дѣђе у пѣток, ѹзак пѣток, вѣлови нѣ-могѹ с кѣњѣ-ма. Ми по-ѣнѣј-стрáни кѹпѣмо. Реко-јá Мáркѹ: „Ми капитулѣрасмо.“ Јá-бѣјо скѣнтѣ да-се-сá-њѣма спорáзумѣмо па-да-нáвлáчѣмо на пѣток, с нѣкѣм се ѹдѹрѹжѣм, а да ѣн вѣзи пѣтоком; тáко, дрѹкчѣиѣ нѣ-мере, кад изби Есед! „Ајде вáм.“ „Штá-је-?“ „Знá[ш] штá-је. Ймајѹ тáм ѹ-Буковѣ-ци бáлвани, ђстáло је дѣста, вѣзѣли су Вѹчинѣ-нáни, капитулѣрали, вѣзѣли трáктори, рáзбѣли се и ѣни, штá-јá знáм, нѣ-јѣсу мѣгли нѣшта. Бѣ-л-вѣ мѣгли?“ Кáжѣ Мáрко, знá-ѣн бѣлѣ: „Бѣ.“ И, бѣгамн, дѣбро, дѣбро прѣђѣсмо тáмо, јѣз бѣло ѣпáсно, ал-тамáн дѣшли тáм ѣје нáјбѣлѣе, ѣе-й-мá цјѣлинѣ, йсѣерáшѣ-нас. Дѣлазѣ њѣови кѣњи, трáктори, штá-ли, али-спáсио-нас-је ѣнди.

*

Сѣкло се свѣ: и дрѹвa и бáлвани, већинѣм дрѹвa. Јá-ѣндá кѹпијо зѣмљѹ, нѣмáм дѣнáра. ђвѣ ђдѹ, а јá-ѣстанѣм дѣ-пѣ нѣни, ђдѣм јѣш јѣдан пѹт, мѣсечѣ-на. И двáпѹт ђдѣм дѣ-пѣ нѣни гѣрѣ на вѣр, пѣд-Мáлѹ Кѹлу. Вáлá зарáдѣт, нѣмá нѣоклѣ дѣђе с лáкѣ стрáнѣ, сáмо лѣђѣ-ма. Вáја, ѹдá, рáни вѣлове, јá-дѣђѣм, пáо, ѹтѹру у рáсвита[к] крѣнѣш.

Тѣшко је бѣт Срѣбин

Кѣт-кѹнѣ-јá бѣјо. Нáшá кѹђá бѣла на-ѣнѣј-стáрѣ тѣсти тáм нá-Ендеку сáмá. И ѣрѣ-сам тáј-дáн с вѣловѣ-ма, слѣмијо сам плѹг. Крѣчевѣ-на, ѣнѣ-пáњѣви, кат-пѣчѣшѣ камијѣни, нѣколко камијѣнá. И йзѣйѣм гѣр кѹђи, кад-ѣни трáжѣ вѣдѣ. Ймá л вѣ-

дѣ, застав^{ли} ко̀ла. Пíтају мѣнѣ: „Јеси-л слúжијо во́јску?“ „Н^ијесам.“ „Јеси ли ўзѣт, јеси-л Ср̀бин?“ „Јесам.“ Офи́цир, а-ја-сам-офи́цира̀ сла̀бо ви́ђо. Ка̀жѣ: „Тѣшко је бíт Ср̀бин.“ И онд́а̀ они́ осту́пају́ и мѣне пíтају́, ка̀рту ўзѣли — по̀-карти: „Бѣ́ Олово, ко̀лко има́?“ Ка̀жѣм-ја: т́уј и т́уј. „А да́љѣ, до-Са̀ра̀јева?“ Реко: „Гор̀ не-зна́м. „А пúт је-л-ова̀кав и-гор?“ „Гор̀ не́ма́ пúта.“ „Ка̀ко не́ма, ѣво ў-карти.“ „Не́ма.“ „Шта́ је то̀ сад?“ „Прав̀љен је пúт, и́с-Кладња́ је по̀шб̀ један километар у Кр̀шеве и т́уј се ста̀ло.“ А о́[н]-на̀црт́ан у ка̀рти, да-је-на̀прављен до Са̀ра̀јева, љу́ди по̀јели. Ка̀жѣ ми један од-они́ѣ-војни́ка: „Бра̀цо, ај-тí с на́ма, пра̀во и́дѣмо на-Ра̀вну́ гору́ и о̀тлѣ̀ по̀чи́немо́ на̀ново.“ Шта́-му-је Ра̀вна́ гора? И Ре́ља и́шб̀, до̀нијо во̀дѣ о̀здб̀, да́леко во̀да. И онд́а̀ ви́дим-ја́ шта́-је. Не-велѣ́ они́ да бѣ́жѣ, ви́дим, нисам лúд, да-је-то̀-осту́пање. Ре́ља о̀т^иш̀б̀ с ко̀бли́цѣм ў-млин да до̀гна́ бра̀шна и до́љ и́шб̀, ка[д]-до́љ ў-Вратн^ицама са ђипом лúксузна́ ко̀ла. Не́ки во̀зијо офи́цир и он-га-зау́ставља: „Бѣ́ и́дѣш?“ Ре́ља му ка̀зо. „Бѣ́-ти-је ку́ћа?“ „Ево-је гор̀.“ „Ре́ци-тí мѣни ко̀лко има́ о̀влѣ́ на Кара̀улу?“ С ка̀ртом глѣ́да, има́ ка̀рту. Ре́ља му ка̀зо и-то̀. „Да-ми-и́знесѣш ства̀ри с ко̀њем до̀-на-брдо́ и тí се вра́ти. Има́ш ли ко̀ње, во̀лове, за́кач^ите и ова́-ко̀ла, одвѣз^ите не́гди, о̀став^ите. Ако-до́ђѣм, наград^ићу вас, а ако-не-до́ђѣм — ца̀ба-вам, ва́ша су.“ И Ре́ља и́зни́о не́га гор̀ на Кара̀улу и вра́ти́о се низа-Сто̀борје́ и до́љ ко̀л^има, кад-ве́ђ до̀шли не́ки и́с-Кладња́ млади́ћи, дво́ица, да опери́шү́, и не́кѣ ко̀шуље ўзѣли. Он-са́-њима т́уј се по̀гүк̀о Ре́ља, и не́шта-и́м о̀тео, не́шта они́ и о̀дн^ијели. И о̀тиш̀б̀, до̀гно́ бра̀шно о̀здб̀ и до̀шб̀ ку́ћи и ка̀жѣ: та́-ко́ и та́ко́. Во̀лове ўвати́ прѣд-мра́к са́ми, мра́к ве́и и — до́љ! Скү́п-се, бо̀лан, скү́п-и-се, де́сетеро има́-нас и до́љ. Она́-ко̀ла сто́је. Во̀лове о́крѣне́м, ла̀нац прү́жѣм, во̀лове за̀прѣгне́м да во̀зѣ. Во̀зѣ они́, али-ни́како, да-си-Бо́г, не́ће пра̀во да и́дѣ: ђа-де́сно, ђа-ли́јево. Во̀лови во̀зѣ пра̀во, ал-оно́ скрѣ́нѣ. А Мíлован, Мíлован а́лчак, Мíлован ка̀жѣ: „Ја́ ћу.“ Не́шта на Пíјеску́ ра̀ди́о и гор̀ ками́они́ то̀вар^{ли} ба́лване па-он-ва́лда глѣ́до́ ка̀ко-се-то̀ ра̀ди́, ја́ди-му-га зна́ли! Ка̀жѣ: да́вали-му, ал-о́[н]-не-зна́. Он-ўи́шб̀ да ўправља́, једи́но је свјѣтло на́шб̀, упáлио-је, ал-не-ўми́је да ўправља́. И-так-и́шли-смо кроз-онб̀-гра́ње, не́шта пү́че. Реко, бо́-гами, испло́дира не́шта. Кад-јо́ж два́ т́ри пúта, оно́ пү́шка о̀здб̀, бо̀лан, и́сплодир-ка. Бѣ́ште, бѣ́ште, гони́ ў-Бога́ и ками́он! Во̀лови, свѣ́ о̀ста. И бѣ́жи гор̀, и́стрча́-ли ко̀-луди́ на-Ендек. Кад-не́м Ра́је́ по̀ко́јно́г. А и́мб̀-он једно́ четр̀не́з го́дѣна́. Кад-он ў-Мркí ка̀ме́н управи́о и онда́р-и́зби и-он. До́ђѣмо ку́ћи, ку́ћа била́ на-бр-ду на-Ендеку, и по̀ко́јно́ј ма́јци ка̀жѣмо. „Па-ђѣ́-су-вам во̀лови, ја́дна-ва[м] ма́ј-ка?“ „О̀стали, бо́на.“ О́ће она́ да и́дѣ, о́ћу и-ја́. „Не́ш-тí. — ка̀жѣ она́. Ка̀ко-ћу-ја́ нү́ пу́штит са́му? Она́ крѣ́нѣ и-ја́-свѣ́ за-њом. Она́ мѣне не-ви́ди, а-ја́-пола́ко и кат-смо-би́ли бли́зу, ја́-јо́ј-се-ўка̀жѣм. Она́ на́-ме иша́ретом — да-се-вра́тим. „Не́-ћу, бо́на.“ При́ђѣмо по́лако, во̀лови сто́је, пре́живају́, свјѣтло гòри, ни́шта! При́-ђѣм во̀лов^има, ла̀нац о́ткач́им, за́мота́м га, бѣ́жи ку́ћи. У́тру ўрани́м ў-зору, јо́ш ни́је свáнуло. До́љ, ка[д]-до́љ, кад-не́ма ками́онч^ића. Ка̀сније́ кат-смо-до́љ про̀ла-з^или, до́љ ў-дну Мúстафе́ Аби́ба нýвѣ́ у-оно́м-по̀току, о́нде скрѣ́нүт у по̀ток и за́ трпа́н гра́њем. Ка̀сније́ шта́-је ш-не́га́ било, ни́ко не-зна́. Угла́вном, ја́-сам прв́и на срѣзу́ и́мб̀ ко̀ла, са́мо ўкратко́.

Свѣ ђсвета

Тије-Авдибеговића било дѡсти браће и уз-рат у партизан^{ма}: јѡдни ѡт^{шли} у партизане, јѡдни ѡстали у лѡгији. Фѡим јѡдан бијо у полицији и ѡтишѡ у партизане и имѡ у полицији рѡвацкѡј, имѡ он^{ај}-пикавац, шмајсер он^{ај}-рѡваск^и, и ѡдниѡ-га у партизане. Прѡшѡ у партизане и ѡдниѡ га. И напали, ѡдред бијо у-Кладњу, и напали, нападн^у-и[х] Кладањаѡци и пѡгинѡ ѡн, убиј^у га. Убијо га јѡдан Б^ушевац Исмет, а, такѡ-су причали пѡсле мѡћ^у-се, Ахмет М^ујић из-Братѡљевића тај-шмајсер узмѡ и касниѡ пркосиѡ. Свѡ ѡзгѡ кад-идѡ — пуца, кад-идѡ из-Братѡљевића испот-Плаовић ѡнуда. Браћа се здогѡворѡ. И ожѡниѡ-се-ѡн, дѡшѡ, ѡне да-се-вјѡнча тај-Ахмет М^ујић и ѡнди на чаршии с^ијо у кафану М^ујѡ Мешковића, ѡнѡ-касн^и-јѡ била Зѡма, ѡнди. И он^{ај}-шмајсер ставиѡ на-стѡ, на-њѡга-се наслѡниѡ и заспѡ, п^јан. А ѡви — Сѡјфо и Ибро (он^{ај}-Ибро што-је-ѡиѡ налик на а^{ми}цу Јѡву, тѡ-је-ѡтац од-ѡнога-Шѡмсѡ што-радиѡ у-општ^{ни}) и здогѡворѡ-се и с нѡжев^{ма}, он^{ај}[ј]-јѡдан ѡзгѡ у-врат, друг^и не-знам ѡне и убиј^у га и узм^у шмајсер и изиђ^у и на-тѡгн^у и рѡкн^у: „Нек-нама не прилази н^ико, ми-убиј^амо свѡ кѡ пѡћѡ на-нас.“ И из-в^ук^у се, сѡѡли у партизане, ал-не-мог^у да прѡђ^у ѡтуда с ѡнѡ странѡ. Из^{шли} гѡр на-Плаов^иче и ѡнда ѡд^у гѡр у Пауч и гѡр нѡки дѡносиѡ-им рану и нѡкѡг натурѡ млад^ића. ѡн-им дѡносиѡ и рѡкн^у-му „Кад-б^удѡж даѡ да јѡд^у, ѡнда узми шмајсер, прѡвари, кажи: „Како-[ѡ]вѡ-пуца?“ И ѡн так урадиѡ. ѡни јѡли, ѡн-кѡ-ђѡја миритѡ и ѡбадвѡј^ицу убиѡ. И пѡсле убиј^у ѡнега, на-знам кѡ. Касниѡ изгинуло јѡдно дѡсѡ-терѡ свѡ с тиѡм-шмајсерѡм, свѡ ђсвета.

Стр^уну намјѡсћа

Увиѡ[к] кат-се-пострѡјава и нѡкуд идѡ, ѡниѡ-кукавица им^а па-кажѡ да-је-нѡшто болесан, да-не-мерѡ. А мѡне стѡмак рѡжѡ, ма-нѡћу, бѡан, не-пѡдно-с^и-ми тѡ да-ја-кажѡм да-ме-ѡставѡ, а^а! Крѡнѡмо, та^м кат-смо-дѡшли, мѡнѡ забѡ-љѡло, стр^униѡ се. И та^м кат-смо-били кот-Пѡн^ижеркѡ, нѡм, ѡћу да у^мрѡм. Јѡј, бѡ-лови! Кот-кѡморѡ ѡстанѡм ѡнди и Шабан Ч^амцић кот-кѡморѡ. Помислим: ако-Турци избиј^у, и-ѡн-ѡе-ме са-њима. И не избишѡ, срѡћѡм. Нѡкиѡ аљинч^ина и дѡка и нѡшта, завиѡ се. И дѡћѡм, и касниѡ дѡћѡм у јѡдну кућу, јѡдан стар^и да-ми-намјѡст^и стр^уњу. И нѡшта је г^њавиѡ за-плећкѡм. „Лѡзи!“ Ј^а-лѡгѡ, он^а-вр^у-ћа сѡба нек^а-пом^ал^а. Јѡј, ја-сам-заспѡ, ма-како! Ка[д]-сам-се пробуд^иѡ, није-ми ништа. Нѡшта-ми пѡмогѡ, г^њавиѡ за-плећкѡм, стр^уњу намјѡсћа, кажѡ.

Ѣперѡ дв^ије, а ви им^ате с^ам јѡдну

Ми-пожур^{ли} и — у Ђѡтоѡв^иче. Ј^а-знам да у-менѡ тѡтак нѡгди, у-некѡј му-слиманскѡј кући. Ј^а-бијо нѡки вѡдниѡ и ја-пожур^и, пожур^и и пит^ам ѡне-су. Т^у-је, нађѡк! Ј^а-у-кућу, а Дѡса, на^к ц^ур^ица била, им^ала ѡсамнѡ[с] с^иг^урно, ѡно се забун-д^ало, гѡспѡде Бѡже. „Добрѡ-јутро.“ Ѣна: „Добрѡ-јутро.“ „Дѡсо, бѡна, јес-тѡ-ти?“ Ѣна кад-виђѡ мѡнѡ, ѡкрѡну-се. „Рѡци-ми ѡне тѡтка?“ „Ѣт^{шла} у Сараѡѡво.“ „А тѡ-та^г ѡне?“ „Ѣперѡ на В^учиј^у Л^уку, ѡт^шѡ с кравама.“ Е дѡбро-је, драгѡ мѡни: нѡк-идѡ. Пѡтар и Нѡћѡ у-шуми — „Ч^улѡж, бѡна“ — не-могу-ја јѡнѡ на-се преузимаѡ

млого, ја-кажем: „Требају доћ, ја гарантујем, неће-им ништа бит.“ И-так-ја са-њом, кад-вичу неки: „Брже, брже водник првог вода.“ Гор се неко показо на-брду, четници били, ја-шта-су. Ја-вод у стр^нјелце и гор, там-вам, нем никога нигда. И озго на^е у стр^нјелцу низ-једну шуму и доље ка[д]-дољ у једној њиви ко-вашер, нарот се збијо, побјегло от-партизанā по ноћи с малом. У: један старй заврљо шал, исти тѣтак! Јес, није, јез богами! „Добро-јутро.“ „Добро-јутро.“ „Здраво, тѣтак.“ „Здраво.“ „Шта-је, оклѣ тјј?“ „Ет^е, с кравама.“ „Па, ђе-су-ти?“ „Ето-ик там.“ Одем-ја вам ов^нјем-своијем и кажем: „Чујте, има̄м тѣтку води, оче-ву сестру, ево-јој чока овди, има̄м краве.“ „Има̄-л сина у-шуми?“ „Има̄, јѣби га, доће. Има̄ двије краве, дај да-му-једну пӯстим.“ „Добро, рѣци му нек-издовој па-нек-ишера, нег-бјѣжи ш-њом.“ И-ја-њему: „Тѣта[к], која-ти-је боља?“ „Оба-двје.“ Загула она̄ј-Мулалучан^н затандрчени! Кажем-ја њему: „Изабѣри ко-ја-ти-је боља па-полако ишерај, тамо ишерај, па-каснѣ борињемо се за-другу.“ Њему драго. Еле, он-њу ишера кад-једна жена зацикта, ко жентур^{на}, од Ајдановића, од Лазаровића: „Па-ја, у-његā два сина у-четни^цма, а краву му дали. У-мене д^нјѣте, одвели га.“ Пропало-ми свѣ, не-мере ни тѣтку крава. Охерашѣ и његове, свѣ цаба бй. И после нашли су једну негда у Сарајевском пољу, једну нашли, и врат^нли-су-је пӯтем властй, врат^нли-је. Добре краве имо̄ тѣтак, немā штā! И на основу тога Дѣса се пошље шал^нла. Долаз^нла, а и чула да-ми-имāмо сам једну краву. Куповāла се, болан, зѣмља, није се имало оклѣ плат^нт. И на основу тога Дѣса викала Ваи: „Неђо од-нас охеро̄ двије, а ти-једну имаш.“

Ха̄, Милане, пйле от-сокола

Ови-Алекс^нћи из-доњек села нијесу велка својад з-Дан^нлов^нћима, с тијем Алекси^нма. Њија, овѣ-Данилов^нће зову и Шабанов^нћи, тако пише и-у-некијем књигама у-општини. Тако-је, напоме, у катастеру, и-ти-си-то, Слобо, причо. Видио си кат-си-[о]нѣ-одѣ по-сел^нма и записиво̄ те-ријечи старѣ. Оклен-им сад и Шабанов^нћи? Дан^нловог оца, тога-Милана звали су и Шабан, Шаб^нца. Он је, ју-наче мој, трчо по[д]-турск^нјем именом, трчо ко-Шабан. Ђ, они-су, ти-Дан^нлови Алекс^нћи, а Милан-му-је, тај-Шабан што-се-прозво̄ тако, живљели на Грацу, на-Дрецељу. И, знало се да-е-Милан бијо брз, да-му-нико жив тадај није бијо раван. А неки јачй Турчин, муслиман̄ у-неком селу, мешчинй у Лиш^нма, женио сина и — биће трка, ова-пјешачка трка. Е неоклѣ, из далѣка, бѣме, ко-да-од-Рогат^нце било, закажӯ трку, поручѣ-им да-се-добро спремѣ и они, јал-да-им-преду, ваьда, ко-бајаги, гаће и кошуљу. Ови вам немāју брсаца мѣжу-собом, нем ко да трчи. Шта-ћѣ, ку[д]-ћѣ, нака нѣна-им рѣци: „Има̄, ал-није наш.“ „Ђѣ има̄, кои-је, оклен је, забога?“ „Има̄ на-Дрецељу, на Грацу Милан, он би мого, да-нико не-мере, он море.“ Добро, по ноћи сеиза с коњем и- правас Дрећел! По-ноћи да-се-не-види. „Милане, так-и-так, море-л?“ „Море, могу.“ „Охеш ли, брате роћени, помоћ?“ „Оћу.“ Таман̄, ево саламета. Милана по ноћи доведу и дадну-га не-кој нѣни, ваьди тој-истѣ, да-га-она спреми, соколе мој, за-тркѣ. Причали-су да-је-он лежо на накој зиданој зѣмљеној пѣни, да-му-[ј]е-даваго највише да јѣде слатку погачу, погачу с мѣдом и да пйје кисело̄ мл^нјѣко. Јади га знали, тако се

прича̄. Ја̄, ма̄л да-забѡравим! По но̄ћи, по мра̄ку он-је одо̄ по авлии, на̄ке му буква̄гије да̄ло и, ба̄р та̄ко се прича̄ло, билеси и ка̄мења на-то̄ прита̄ндаре да та̄ко од̄а, да-му-[j]е-бива̄, што̄ те̄же, шта̄-ли? Рачӯна кад-му-свѣ то̄ скинѣ, да ће он̄да бит̄ још ла̄кши и бр̄жи, бел̄ним је та̄ко конта̄ло, јеби-га! Дан̄ по-дан̄, до̄ђе и-та̄-свадба, весѣље и — тр̄ка! На̄рот-се начетӣо, јѣдва че̄ка да-вдӣ шта̄-ће бит̄, ко-ће уте̄х. Отӯдије ѿдӯ, стӣжу ти што-пријетѣ да има̄ју брсца, Се̄јфо се зва̄о и бӣо, бо̄ан, ви-сок, не̄ђе око-два̄ ме̄тра. А Милан ра̄ста ниска, ал-онӣ-шира̄ц! Он̄и отӯдије ка-ко-прилазе̄ блӣже, ве̄ћ и пӯшке изба̄цују, ше̄нлучѣ, ко-велѣ, зна̄ју ве̄ћ: тр̄ка је на-ша! Еле, тр̄ка са̄м да по̄чнѣ. Ста̄ло-ѿг не̄колко на ѿизу, оклѣн-ће полѣнет, глѣдају, глѣдају, глѣда̄ наро̄д, нӣко не-зна̄ оклѣ се ѡва̄ј ма̄лӣ тӯј ствѡрӣ, не по̄знају он̄и-мјѣсѣани Милана. Ја̄, а пӣтају ов̄и-што-чӣкају, што-су-здоговѡр̄ли тр̄ку и свѣ-то̄: „Ве̄-вам-је та̄ј-Ша̄бан?“ „Ево га, то̄-[j]е.“ „Мо̄га-ми дӣна, ја-ћу та̄ко̄г јѣд-но̄г у зӯб̄ма но̄с̄т, а с јѣдн̄јем се та̄к̄јем ле̄шет“, ка̄жѣ Се̄јфо. „Са̄м-тӣ, Се̄јфо, сво̄је, не-мрзнѣ сп̄рва но̄ћи“, јѣдан-ће-ти од-овӣје, зна̄ш. Ко-велѣ, пр̄во-ти скѡчи па он̄да ка̄ко̄ћи! И полѣте̄ они отӯд̄је, дале̄ко, бо̄лан, има̄, ѿ-бр̄да, ӯзбр̄до, а има̄ ѿ-њӣја у почѣтку по̄дости. Ал-ӯбрзо-се-то̄ ѡсӯло, ѡстали са̄мо Се̄јфо и Ша̄бан. „Ха̄ Се̄јфо, ха̄ Ша̄бане, ха̄ Се̄јфо, ха̄ Ша̄бане“, Се̄јфини сп̄рва припӯцаше па-и-прѣсташѣ. Брзо Се̄јфо вӣдӣо да-нема̄ ша̄лѣ са Ша̄баном. Он-прит̄ӯљи, при-до̄да, ал-Ша̄бан ӯж-ње̄га ко-кѣрче, са̄м стрӣже. Ко̄лко го̄ћ Се̄јфо до̄да, Ша̄бан ӯза-ња̄га. Нема̄ још мло̄го, Се̄јфи, а бѣли и Ша̄бану, дӯша у носу. Вӣди ѡва̄ј на̄ку рӯпу на пӯту, наведе̄ Ша̄бана тӯда и ла̄ктом га — у-рупу! Ша̄бан по̄срнѣ, а Се̄јфо ст̄ушг̄и ко̄лко-го̄ћ мо̄ре. Вӣђели ѡвӣ из-на̄рода шта̄-[j]е бӣло, блӣзу су они, бо̄лан, и криво до̄ма̄ћӣем. „Ха̄ Се̄јфо, ха̄ Ша̄бане, ха̄ Се̄јфо“, Ша̄бан се брзо довра̄нисѡ, полѣтӣ, ко-мӯња сӣнѣ порѣг-Се̄јфѣ, ѡста Се̄јфо. А док-се-Ша̄бан искобѣлѡ из-ру-пѣ и полѣтѣӣо, јѣднѡм се ѡмакнѣ па вӣкнѣ: „Ха̄, Милане, пӣле ѡт-сокола.“ „Шта̄, за̄р-Милан, за̄р-Вла̄?“, пӣтају не̄ки. „Вла̄ па шта̄, на̄ш је, и не̄к-је Вла̄.“ Њима Се̄јфо до̄дӣо, поручивали, фа̄л̄ли се, чӣкали. И ѡстаде Ша̄бан, а тӣ-од-ње̄га Алек̄с̄ћи се прозв̄али Ша̄банов̄ћи. Не-љӯте-сѣ ѡни, а што̄-да-се љӯте? Та̄ко-ѿм пӣше̄ и у ката̄стеру, глѣдо̄ си ѿ-са̄м. А спрѣмни су, нема̄ шта̄, бӣли увӣјек. Миланов је Дан̄ло, што-се-р̄во з-Гӣцѡм у-Кла̄дњу. Дан̄ло се нӣје бо̄јѡ ме̄ђѣда, шта̄-тӣ мӣслӣш, ка̄ка-је то̄ сна̄га бӣла?! Дан̄лови сӣнови, бо̄лан, ма-не-пита̄ј. Ла̄зар се тӯрӣо на ѡѣда Милана. Мешчӣни да-је-че̄терес тр̄ка ѡднӣо, са̄мо-му уте̄ко̄ Циган Ше̄љѡ. А ка̄ж̄у да-му-је-ѡтац, та̄ј-Дан̄ло, говѡрӣо да-се-не-тр̄чи с Фӣрауном. Спрѣман је бӣо и Мӣлош, полубрат Ла̄зарев, а и Бр̄кин. Вр̄јѣдан је по̄себно бӣо Милан Дан̄лов, ѡтац ово̄га-Милѣнка, што-је-живӣо на-Ст̄ар̄чу.

Не-п̄ух̄ња̄ј, Дан̄ло!

Овӣ-Алек̄с̄ћи ѡвдашњи, ов̄и-Дан̄лов̄ћи на реме̄скѡј су зѣмљи. Тӯј-ти-је бӣо Лука Рѣмета, зван̄и Тӣко, и не̄мо̄ другѣ ѡце̄ вам-ше̄р Бјѣлу. Бӣла, на̄помѣ, пла̄о вр̄ӣједна, ко-мӯшко ја̄ка. Нема̄јӯћ мӯшке ѡце̄ и вӣше̄ че̄љади, а има̄ње вел̄ко, до̄бро, до̄ведѣ з Го̄р̄њѣг Дре̄цеља, са Гра̄ца, у на̄јам Дан̄ла, сӣна тог-Милана, тог̄а-Ша̄бана, што-сам-ти-ѿ-ја̄ причѡ, а чӯо си ѿ-прӣје, брезбѣли, за̄-њӣја. Вӣди

Ћико да има правог, доброг најамлика, заволи-га ко-сина. А Данло, болан, међа о[д]-чока! Потље-хе-се и ожен[т] туј, дао му Ћико сћер, знаш.

Кад-оно оће белај, бане-ти љ-Кладањ накав Гицо, шокац оздоль од-Живиница, ако-нијесам посефијо, а, боме, нијесам. Гицо бијо голем, болан, висок и рво се добро, и он-ти, како се тог вақта говорло — затвори чаршију. Натурио намет на дуњалук, рекли би стари људи. Идѣ Гицо чаршијом и бучѣ, изазива на мејдан: има л ко да-би-се-смйјо порват. Неки се и нагонли, свѣ-он-то побацо ко-торбе. И ода он од-меанѣ до-меанѣ, пије цабе на-контѣ њиов, на рачун чаршије. Они-стари људи, виђениј Кладњаџи, међу-се: „Море-л се овомѣ-таксирату како докат? Има-л, аман јараби, вудан инсана да-нам-скине балту с врата?“ Док-један, бел-боље познавѣ Ковачићане, заучини: „Има на Ковачићма у-Ћикѣ Реметѣ један вриједан младић хоек, ал-му-Ћико не-да маћ“ никуд, хува га, боји-се да-га-шта хрђаво ђе не-стрѣфи. Нејма силѣ да-га-пухи да-се-хрве, јок вала.“ „Ћујте, ба, да-напишѣмо да-га-бавѣ љ-општну рај-државниѣ ствари, хѣ-да-би дошо у чаршију.“ Так и учинѣ, добију гор наку цедуљу, шта-л, и Дођѣ Данло. Кажу му што-га бавѣ љ-Кладањ и упитаѣ-га: „Моремо-л-се хажу надат, би-л-се огледѣ з-Гицом? Ми-међу-Турцма у чаршии нејмамо њѣму, брте-равна. Кијамет нанишо, нејма му краја.“ „А ђе-вам-је тај-важ Гицо?“ „Са[д]-ѣ нанић, ѣно-га у биртини, пије.“ „Ако-нанићѣ брзо, порваѣмо се.“ Избије Гицо и кажу-му да-и-они имају рвача. Рвачѣ на хупри, сѣшаш-се онѣ-каменѣ хуприѣ на-срѣт чаршије! Прѣстрѣ се, по том-старѣм адету, слама по хупри ђе-ѣ-се-они огледат. Е, јѣз-ѣвола, Данло низак, а Гицо млого, млого виши, никакѣ да се љуцки, правилно уфатѣ. Најпотље кажу: како ко кога спѣдбиѣ, друкчиѣ не-мере. И, јуначѣ мој, спрва Гицо незгодно подувати Данла, ал-га-не-могнѣ оборѣт. Данло се некако извучѣ туј, изамельѣ се, станѣ на-своје нѣге ко-трѣба, искобѣља-се из-Гицинѣје шака. Укопѣ-се Данло, болан, љ-мјесту, виђи Гицо на-шта-е налѣтиѣо. Ма-не-мере га с мјѣста помаћ, ма-ни-макац! Шта-ѣ, ку[д]-ѣ, том-се јаду шокац није надѣо. Брже-боље дѣснѣм палцом за Данлов свитњак, прѣкинѣ га, не-би-л-га како за бавиѣо око-гаѣа, да-га-помѣте, такѣ прѣвари и оборѣи. Данло да згули гаѣе низ-ноге, а они-људи ѣколо виђели шта учини Гицо па — из-гласа: „Не-пухѣај, Данло, брѣте рѣдени, што-ѣ-тебе то-и-ѣнас.“ И мој-ти Данло сћѣра некако гаѣе низ-ноге и Гицу издигнѣ ѣ-хуприѣ у Дрињачу. Шокац се мало, белћим, и ошамути, ал-дођѣ себи и оће јѣш једном. Порвѣ се јѣпѣт, ал-га-Данло сад за-чаѣ посла ити подѣ-се. Еле, они Данла на-руке и у дућан, те-купи свѣ гаѣц ново. Онда у биртију да пију и мѣзѣ, чаѣѣ-га, напоме, добро. Међу-се Кладњаџи причају: „Шућур Алаху и нашѣм Данлу, па-ћѣк јѣпѣ море дѣшѣом дахнут.“

Неѣе после, морѣш миѣлит, полѣти тај-исти-Гицо, ваљда у Живиницама, љ-Тузли, ђѣ-ли, причали су људи, с ножѣм на Данла. Овај-му шѣпа руку, уврнѣ је и нож испаднѣ. Ништа-му није Данло. Они-су-се, пошље свѣга, на конту тога, чаѣ и побратимли, били добри јарани. И ај-ти, болан, бѣди кадија народу. Ко-је мѣго биѣлом свиѣту уредоват? Шта-ти-ѣе народ, ј...-ти народ!

*

Рѣкѡ-сам-ти, а ѡ-сѡм знѡж, да је Дан^нло бѡо јѡ[к] кѡ-зѣмља. Бѡјо са синѡв^нма гор нѣје на рѡду и врѡћали се преко-Караулѣ кѡћи. З Дан^нлом бѡили Лѡзѡр и Мѡлош. Сѣли у кафѡни, пѡп^нли пиће, кад-нанѣси ѡвѡ нѣкога што-вѡли да-се-вѡче кѡкѣ. Закучѣ вѣлкѣ прѣсте дѣснѣ рукѣ па-кѡ-е јѡчи. Ѐ-Лѡзар, ѡ-Мѡлош ѡћерѣзни, болан, ѡба-се нагѡн^нли, ал-слаби зѡ-оногѡ. Њѡма крѡво, Дан^нло сѣдѡи и шѡтѡи. Ка[д]-ћѣ-ѡни пѡћ, запитѡће Дан^нло: „Који-[ѡ]нѡ-ѡће кѡкѣ?“ Оногѡ ѡвѡ заѡглавѡи и ѡн-устанѣ. Дан^нло га ѡватѡи и пѡведѣ зѡ-собѡм кѡ-јѡне зѡ-призу. Онај-се ѡватѡи за ѡстал, ѡстал превр^нни, на-врѡч^нма за онѡ-бѡскију, одвѡли је па-за-Дан^нлом тѣ-стѡм. Вѡдију га далѣко дѡљ, до-испот-Кусинѣ бѡквѣ и тѡј-га пѡшти. Дѡго му прѣст мѡдар бѡјо. Њѡје шѡл^ни пѡсѡ Дан^нлу ѡ-рѡке

О Ѐбри Мѣѡновићу

Мѡлѡи-си-тѡи бѡјо да пѡнтѡш Ѐбру Мѣѡнов^нћа, а ѡ-њѣму су ѡстале прѡче и прѡче, кѡ-нѡ-о-комѣ. Ѐбро, бѡѡ, свѣскѡи чѡек, свѡшта рѡдију у живѡту, а свѡшта-га, бѡме, и стѡзало и сналѡз^нло. Штѡ-сам свѣ јѡ за-тѡ вѡкта, док-је-пѡлију крѣчанѣ под-Рѡсуљама и нѡ-Ендеку, ѡд-њѣгѡ чѡо! Он-ти-је-ѡздѡ ис-Крѡвѡѣ, нѡже-Олова, прѡје рѡта ѡмѡ пѡлану свѡју. рклѣн, кѡко, нѡсам пѡметан, ал-знѡм дѡ-су од-нѣкѡ трѡи чѣшкѡ гѡтера за рѣзѡње бѡлвѡнѡ Ѐбри дѡпала двѡ. Ѐшѡ-му пѡсѡ, ѡмију ш-љѡд^нма, ма-загѣмѡ Ѐбро, кѡ-је кѡ-ѡн? А пѡсебно дѡбро живѡју сѡ-Срби-ма тѡмош^нјем. И штѡ ће се дѣс^нт? На ѡборѡма за прѡјесѡд^ника срѣза Ѐбро дѡ бије, пѡб^нјѣди чѡвенѡг Јѡмака, оногѡ-Јѡмаков^нћа ѡз-Олова, из Олѡвск^нје Лукѡ, ѡклѣн-ли-ѡн бѡи? За Ѐбру, бѣлѡим, глѡсали Срби, ѡж-њѡјѡ јѡш пѡнеко од ѡгѡв^нје и — пѡбѡјѣда! И тамѡн кад-је-Ѐбри бѡло свѣ кѡ-трѣбѡ, свѣ по табѡјѡту — ѡзбије рѡт. Вѡдѡи Мѣѡновић да-се-кѡпа окрѣнула нѡѡпѡко, да нѡкѡко нѣће бѡит по ѡгѡвѡм. Рѡвскѡ дрѡжава ѡ-није нѡкака дрѡжава, а партизѡни прѡвѣ нѣшта нѡвѡ, ѡе-ћѣ-свѡи ѡмати јѣднѡко, ѡе-ћѣ-сви бѡит ѡсти. Изгѡрѡи и пѡлана, свѣ ѣлѡћ бѡиднѣ, ал-Ѐбро сѡ-чѡвѡ глаѡу. Јѡ, мѡл не-забѡравѡк! Ѐбро је симпатѡсѡ чѣт^нике, гѡд^нло-му да бѡиднѣ кѡ-ѡ-прѡје, кѡ-прѡје рѡта, да-му-рѡдѡи пѡлана, да живѡи кѡ-је-бѡјо нѡвикѡ. Бѡло-је како-је-бѡло, ни стѡрѣ Југослѡвѡиѣ ни Ѐбрѡнѣ пѡланѣ, ал-мѡрѡ се живѡѣт. И Ѐбро-ти-је и живѡју нѡзѡр што-се-кѡжѣ. Нѡвѡ, нѡвѡ влаѣст нѡкако нѡје мирѡсѡ, а и кѡко би, јѡда[н] нѣ-бѡјо!? Вѡлију да пѡпије, у рѡкији лѡне кѡјѡ, ѡсује нѣког од-главѣш^ннѡ па мѡло и у зѡтвор ѡдѣ. Срѣћа ѡгѡва тѣ-јѣдини у крају знѡо да пѡлѡи крѣчанѣ, да прѡвѡи крѣч. Ѐза-оногѡ рѡта нѡје кѡ-сѡд, ѡмѡш цѡменат, ѡмѡш ѡвѡ, ѡмѡш ѡнѡ, ѡко-ѡмѡш пѡрѡ, лѡко је кѡћу прѡвит. рндѡ нѡје нѡшта, свѣ рѡт пѡију, а нѣ-мѣре се ни-ѡ-д^нруг^нјем дрѡжавама нѡбавѡлат, ѡ-там свѣ спрѡж^нло. Нѣмѡ мѡлива, јѣди зѣље, ал-брѣс-крѣча — нѡшта! Рѡт нѡјѣсу, бѣли, прѣживѣѣли ни-свѡи што-су-знѡли ѡко-крѣчанѣ. Ѐле, знѡи и Ѐбро да-је-пѡтрѣб^нт, а и влѡз-га трѡпѡи што-млѡгѣ нѣ-би. Нѣмѡ вѡшѣ пѡланѣ ни оногѡ-стѡрѡга рѡтлука, ал-живѡ се, живѡ глаѡа нѡ-рамену, ш-љѡд^нма си па-дѣвѣрѡј нѣкако.

Зѡд^нругѡ се ѡ-нѡс у сѣлу, нѡ-наш^нјем Кѡвѡчић^нма, формѡрѡла. Јѡ ѡ-зѡд^нрузѡи, а Ѐбро, нѡ-вѡтри изгѡрѡѡ, бѡш тѡгѡ вѡкта пѡлѡи крѣчанѣ испѡд-Рѡсулѡи и пот-крѡшѡм нѡ-Ендеку, свѣ изнѡд-нашѣ кѡћѣ, скрѡз бѡлизу, бѡлан. Вѡћѡмо се скѡром свѡког дѡна, дѡбет кад-је-ѡ-Ендеку рѡдију. Пѡтѡмо се, пѡпѡшѡмо по цѡгару, пѡпиѣмо пѡ

некад и ракију кат-стигнемо, ка[д]-доколимо. Пије Ибро пол'јепо, нѣмај-ти бригѣ. Да-вдиш-ти моје великије јада с Ибром. Свашта-он менѣ у-Бога пита окò-задругѣ: те-кò-вам је там главни, те-кòлко дана радите, кòлко-си трудодана зарадио дослѣ, те-кòлко имате оваца, те-кòлко имате говѣди, кò-й[х] чува, нѣм штà нѣ-пита. Он-пита й-онò што-зна, подјѣбае Ибро, прàви се да-нѣ-зна. Прòшò Ибро живот, види штà-га чѣка дò-краја живòта, а кò-у-вјечитòм календару види доклѣн-хе й-наша задруга. Са-млòм је скрò[з] слòбодан, зна да-сам-у-партии, ал-кòмòтно причà што-свагда нѣ-би смйю. Биле онѣ-цигаре с петòкракòм на крају што-йде у-уста. Јà-нѣотице, кò жури-се, òкрѣнѣм цигару наòпако, а òн-виђе „Тò, тò, такò й-треба пушит, нек-онò-гòвно првò изгòри.“ „Нѣмòј, Ибро“, мòлим-га, није ни згòдно, чùхе јòш неко па белај. „Нѣш-ти менѣ пријавид, знам-јà. Знају òни менѣ кò-й-ја нйха, ал-трѣбам-йм. Да-Ибро нѣ-зна ò крѣху, давно-би òни Ибру халакнули. Отишò би Ибро на хайрет.“ У праву-је и Ибро. Крѣч потребни и прѣчи òд-љѣба.

Ибро нйкад није трòшию зайтин, сà[м] мàсло. „Да зайтин имà кùвета, нѣ-би власи на-њему свòј фàснй пòст пòст'ли. Нек-нѣгà трòши сјерòт'ња, Ибро нѣхе, à-јòк!“ Пйтàм-га-јà утру, ил-у-дàн ка[д]-се-срѣтимо, кàко-је, штà-ради? „Нйкако, нѣ-радим, мућим се, мући се Ибро.“ Научиò Ибро јòш-òтприѣ па мàло-мàло, свà-кѣ другѣ ил-трѣхѣ òвтѣ, кòлѣ јање. Фейфа Ибро, јуначе! Обријан, измйвен, прѣд-нйм флаша, ту-е и цигара, òн-гули јање. Јà-нанићем, а Ибро-хе-ти: „Òди, кòмшија, сàд Ибро ради, òвò је пòсò.“

Једнòга дана зòвѣ менѣ Ибро да-ми-нѣшта испричà. Мйли Бòже, штà-л-је-тò било, штà-ху сàт чут? И пòчѣ да причà. Слүшò и слүшò на-више мјестà како-сѣту-ју народ: „Чувајте се реакцијѣ“. „Најòпаснијà-е реакција“ и свѣ такò. Нѣ-зна òн штà-је реакција, а нѣ-мере, нѣхе, да-се-понйжае и да пита тѣ-што-гòворѣ, тѣ-факине што-је-испливало па-сàд владà и сүди, а òн-йм за Бàјрам, за-срѣтнòга вàкта, рај-свапа, давò пòнеки дйнар. Нѣ-дà-му пòнос, а нѣ-зна штà-је реакција. Чйсто сүмљам да-нѣ-зна, вам-йзводй, циркүза. Еле, имò пòсла у Сàрајеву, а и дòбар јà-рàn, шкòловàн, мешчинй адвокат јал-такò нѣшта, тамò живй и ради. И мòј-ти Ибро запуца мàксүс томѣ-јарану на каву и да-му-òбјасни штà-је реакција. Тàј-чò-ек-му, тò што-òн, дал-бајаги, дал-ствàрно није знаò, фйно растàбири и ò реакцији и клàснòм нѣпријателу, ò-тйем стварима. „Кàко-ху-се, болан, хуват òт-сàмога себе? Па-јà-сам тà реакција и тàј-күрхевй клàснй нѣпријател.“

Причò-сам-ти: мàло-мàло, Ибро се напије, сүле данашњ'цу и главнѣ буцовà-не, па-га-зàтворѣ пò-неколка дана. Зна-òн штà трѣба понйет уза-се: нѣбе, порцију, каш'ку. И једнòм ус-каву ёглен-беглен, причà Ибро: „Уздүришѣм тò-што-ми-трѣба и пòрано — у бàјбок. Унићем там, а òно — свѣ нака балавүрдија, һакијашй, не-би-рѣкò нй-вòјску да-је-слүж'ло. Түкло се јал-је-лоповијало, нѣ-знам. Јà-на-врàта, а òни: „Òклѣн ти, стàри, у зàтвору? Штà-си-тò уһинию?“ „Јѣбò-сам, дјѣцо, оногà гòспòд'на на зиду.“ „Док-се-јà-òкрѣну, нијенòг нйђе нѣ-мà, свѣ пòбжеже мѣни с òнију. Тйтова слика, јàрàне, вйси на зиду!“

„Штà-сте јүһѣ рад'ли?“ — пита-ме Ибро. „Кòс'ли.“ „Тйјү-сте нйву кòс'ли?“ „Задружнү, нашу, Ибро.“ „А һйjà-[j]е прије била?“ Кàжем ја чијà-[j]е била, ал-да-вйшѣ нѣмà грàницà и нѣ-мере-се ни-прекòс'т у кòшев'ни кò-некад. Пита за мећнике, за камѣње са бйвш'је грàницà, кò-бајаги нѣ-зна да-су-склòњени.

Кад-му-рёко[x] да-су ба́чени, он-се, алчак, на́смija па-ће-ти мени: „Не-бацај-те-хи́на, тре́баће-вам јопѣт кат-се-ра́хћера́те.“ Зна-он шта-ће бит, ј...м-га ста́ра.

Пра́вимо-ми вѣл^нкӯ за́дружнӯ шталу на По́брњачи. „На-хи́јој зе́мљи-је пра́-вите?“ „На-нашо́ј, на за́дружнoј зе́мљи, Ёбро.“ „Ма-зна́м да-[j]е за́дружнā, ал-хи́-ја-[j]е би́ла при́је?“ „Мо́га оца Ма́ксима.“ „Е, ста́ри Вла́ пра́ви си́ну шталу.“ И до-слу́ти Ёбро. Ра́спала се за́друга и-ја-ку́пио по́ла шта́лѣ, се́ћаш се онѣ-ка́менѣ шта-ле^нне на По́брњачи, др́жали-смо у-њо́ј и-овце и го́веда док-н^нјесмо до́љ на-Зма-јевцу но́вӯ шталу на́прав^нли.

Спа́лио Ёбро на́јвећу креча́ну до́тлѣ, би́ла а́нам под-Ро́сулама и́дӯн од-на-ше́ шта́лѣ прена-Фу́прици. Го́лема креча́на, бо́а, си́ла! И за́звѣ ис-Кладња гла́вѣ-ш^нне, пра́ви ба́нкѣт. Зо́внуо и-менѣ. А менѣ не́што жи́жѣ, што-л-он пра́ви то́лкѣ ду́жун? Не́шта-ће-он за́куат, сму́тљат, не́м дру́гѣ. Испекѣ о́вна, мешчи́ни плѣтенка ру́ма, бу́ре пи́ва, ма-слу́шај, спрѣ́ма се прѣлом! Из-општинѣ ку́ћиле до́шли. Пр^нјѣ-седник, секрѣ́тар ко́митѣта, ту́-је у́дба, о́ни за-прио́де, ма-ко́ ни́је. Сви́ на́ши ви́ђе-ний су ту́ј. За́сели, распри́чали се, че́ститају Ёбри, по́челе ша́ле, ка́д он, изго́рио на-ватри, за́учини: „Зна́те-л-ви́ што-сам ја́ ва́с по́звѣ, што-ја́ све́ о́во да́нас пра́вим о́вди?“ О́ви се згле́даше па-не́ки ни́ја да-о́бјасни, ви́ше ни́[x] ш њи́м у-причу: „Дру́же Ёбро, да се про́славѣ јо́ш је́дна ра́днā побје́да.“ „О́во-је пра́ви примјер ка-ко-се ра́ди за сво́ју пору́шену зе́мљу, за сво́ј сирѣ́машни ал по́штенѣ наро́д.“ И све́ о́ни та́ко, ал-се-по́мало и згле́дују, ни́је ни-њима све́дно, зна́ју сви́ о́ни до́бро ко́-[j]е Ёбро Ме́анови́ћ. „Ма́нте се, бо́ни, прдња́вѣ! Ка́ке ра́днѣ побје́де, ка́ки ба-кра́ћи, ка́ки тру́додāни, је́бли-вас о́ни! Ја́ о́во др́жим со́фру по́којнѣм Са́ви Зе́кићу. То́ег би́јо, хо́ек о́сто!“ А Са́во Зе́кић, ју́наче, би́јо че́тничкѣ ко́мадант. О́здѣ-је-он от-Солу́на, бли́зу Ёбре́, бе́л-су и при́је ра́та ужи́вали је́дан дру́гог. Ёбро, ре́-ко́-сам-ти, займѣ лу́цки за-ста́рѣ Југосла́вије, и́мӯћан, а Са́во, бе́лћим и-он, би́јо што́ван у-сво́м кра́ју и наро́ду чи́м-ће-ти бит че́тничкѣ во́ђа. Ёбри го́д^нло да оста-не́ онѣ-ста́ро, а за-то-се и бо́рио њего́в ко́мшија Са́во, ал — хо́р зу́кѣ, дру́га-је за́се-ла на-вла́ст и за́јала наро́д. И шта-ће-ти бит? Ёбро и́звāли кру́пну, ко́-из-ба́дња, што-се-ка́же. Ликвиди́ранѣ ко́маданта сла́вит с на́јви́шим бу́цован^нма, а њего́-ви́је бо́раца, че́тника, јо́ш има́ по-шуми! О́ни га́њају оста́тке ба́нде, а да́нас око-ра́-жња пи́ју и сла́вѣ-и́м њи́овѣг во́ђу, па-ће-то́ има́? Да́-је то́ Ср́бин пра́ви би́јо и да-та́ко при́ча, ма-не́-би ша́лѣ гла́ву са́-рамена сачу́вѣ. Ва́ко о́ни-то́ окрѣнуше́ на-шалу. Ка́ка кли́нчевā ша́ла, Ёбро-је-то́! Зна́ју о́ни за-ко́га-је о́[n] нави́јо за-вр^н-јеме ра́та и за́-ко́га-[j]е и-сад. Ал-шта-ће-дѣб^нт ако-га ма́кнӯ от-по́сла и за́творѣ? Не́ће крѣ́ча има́т, а ва́ко — ша́ла ко́-и-свака́ дру́га ша́ла! На-томе́-се и-за́врши́, то́-се-сле́же и — ни́ком ни́шта! Оста Ёбро да па́ли креча́не и да-за-сво́ј ће́иф по́ма-ло и-даље́ подје́бае но́вӯ вла́ст, а шта-ш-му? Ни́шта! Што-би-ре́ко́ по́којни́ Бр́ко: наро́д ко́ наро́д! У́дри ки́ша, у́дри наро́д, ки́ша ста́де, наро́д оста да-и-даље́ и́грā. Та́ко и Ёбро и но́ва вла́ст, је́би-га! Ва́здан је́ било и би́ће Ёбра́!

Симовић би́јо га́зда

Симови́ћ би́јо га́зда, пи́лану ту́ј и́мѣ у Обре́новцу, а ра́дио-је у-Олову, у́зимѣ гра́ђу и та́мо би́јо по́знаник с Ми́ланом Гру́бешѣм, с Љу́бо́м, онда́-с-Ни́колѣм на

Караули. И онда кат-су-побјегли, све-то туж се склѣптало и рад^нли на пилани, а тај-Симовић помаг^о и партизани и четнике у току рата. Даво рану, даво одјећу и обућу, све. Ђе, касније, истина, засметаће партизан^нма, јер он ће четника ако шта могне. И Љубо је тај бијо там исто. И некакав јадѓв, нека сирот^нња, и касније о[н]-нос^и да потписуј^у, гласове дај^у против-Аце да је у току рата бијо што-не-ва-ља, да је помаг^о окупатора, да је ѓво, да је онѓ, шта-ја све знам. А дошѓ је Неђи Васиљевићу, да му и-он потпише. „Ма-ј...м-ти маѓтер твоју, ѓе си ѓсто жив, леба се наијо, да-ти-ја потписујем, маѓш!“ Он-ѓде у Удбу и јави. А Неђо бијо зафрк^н, негово је мајка с Коњевића од Зорана, а жена му с Коњевића от-Станишића. Имѓ је пет синов^а Неђо. Саѓ су чет^{ри} жива, саѓ најстари погинуо, Раде било му име, мој врѓник, ѓжењен бијо. И там га ѓцикали шта је реко и там ѓт^шѓ, кад-неки капетан пита га: „ѓдакле си?“ „Из-Босне, Босанац.“ „ѓдакле?“ „ѓд-Олова.“ „Како се зовеш?“ „Васиљевић Неђо.“ „Имаш-ли-ти ѓце?“ „Имаѓ.“ „Кога имаш?“ „Имаѓ синове, саѓ један дошѓ са-млѓм ваѓ, а чет^{ри} су ми ѓстали у-Босни. ѓ-ни-ма не-знам. Чѓо сам да је неки погинуо, да је неки у партизан^нма, не-знам-ја, бра-те, ништа.“ „А је л твој син Милош?“ „Моји су синови Раде, Љубо, Милосав, Никола и Јово.“ (Јово, дјечак туж с Неђѓм, и Никола је бијо са-њим). „Дѓбро, а Милош?“ „Милосаво смо звали Милошом.“ „Зна[ш] шта за-нега?“ „Не-знам.“ А он бијо у Пожаревцу са-њим у току рата. И ѓ[н] нега у-слики пок^аже, он-са-њим сликан. Он, Милош Неђин, балавас бијо у гуњу, а саѓ официр, не-мере да га по-зна. И Неђо каже томѓ-капетану: „Не-зна[м], моѓо би бит, ал н^нјесам-ја сигуран. Кат-смо-ѓт^ншли четерес прѓе, кат-смо-се-растали, он-је-дјечаг бијо.“ „Слушај, ѓћеш са-млѓм да кренѓш сѓтра, ја ћу тамо у Пожаревац.“ „ѓћу ако моѓе.“ Там до-ђу, кад — син га ѓпази и пред-нега трчи. Он-јѓпѓ не-позна га, а ѓвај висок, болан, а Неђо бијо понизак, ал бијо зајѓбан, једар, бијо намјешен, међа! „Ђе си, ћаћа, болан?“ И онда-он видијо — син му! И то га снас^ло, а да није тога било, ѓт^ншѓ-би-ѓн, умлат^нли би га, такѓ иступијо.

Неђо Реметић, 1920, 4 разреда основне школе.
Снимљено у Малој Моштаници код Обреновца 1995. године.

Одведошѓ и коб^нлу, одведошѓ, бѓме, и коб^нлу

И он ѓде једне неђеље да ѓбиће кума, бѓлеса[н]-нам кум бијо у-Сливњима, и-ѓн-ѓде да-га-ѓбиће. А Маѓрко ѓтишѓ ваѓ у-ѓнѓ-њѓове ѓѓве, ѓако-је поѓрело, краѓе ѓгерѓ: ѓ-нашу, ѓ-своју. Кад: нака војска наѓали, сила, сила, Бѓже не-дај! Ђе, у-куће улазе, носѓ, четници, знаш! А ѓ-мене свѓкар купиѓ сто кило граа па дѓнѓо, ко-вѓли: ако-пригѓсти, трѓба да-се-самѓље. Саѓуо у један вѓл^нки сандук и ѓни-то све полак^нце ѓдн^нјешѓ, све. Кад: одведошѓ и коб^нлу, одведошѓ, бѓме, и коб^нлу. Ка-жѓ: има у једној кући плаћајѓ, официри там имајѓ. ѓдем ја тамо и стварно у-соби официри све и ѓни мѓни плаѓе. Даѓнѓ-ми пара он^нје-рѓвац^нје, ѓни-бунтова, дѓсти-ми даѓнѓ. Шта-ја са[д] дошла кући, не-могу-ѓг носит у-њѓдрима. А ѓна-жена ѓе-смо-ми — бѓлесна, лежи на срѓт сѓбѓ на-сламар^нци, није било крѓѓѓта. А-ја-по-дигнѓм сламар^нцу и поѓурѓм ѓнѓ-своје парѓ. Ђе, ѓни долазе, све партија по партија,

нѡсѣ шт̄а̄ йм̄а̄, кӯпѣ. Пѡсле вїдѣ: нѣм̄а̄ шт̄а̄, ѡдн̄"јешѣ, нѣм̄а̄ вїш! Јѣдан ӯзѣ за сл̄ама-р̄"цу, он̄-жѣну йстрѣсе н̄а-под, кат-под-њѡм онѣ-п̄аре и њѣнѡга чѡека пїштѡль. И ѡни-тѡ пѡкуп̄"шѣ и ѡдн̄"јешѣ. А шт̄аб̄ је у-кући. Јѣдан бїјѡ чѣтничкї руковѡдїѡц, ѡн-је-т̄ак и пѡгинуѡ, и у њѣговѡг ѡца кӯћи је шт̄аб̄. Зн̄амо-мї да-је-й-ѡн т̄ам, й-ѡн-је с тїѣм-чѣтнїц̄"ма. Ё, жѣне ѡнд̄а: „Ајмо, ѡдн̄"јешѣ свѣ.“ Нѡсѣ ѡни ѡдрѣда, а жѣне ј̄аднѣ ајде да-се-ж̄алѣ, зн̄аш, т̄ам у-шт̄аб̄. Ајд̄ й-ј̄а ш-њїма, ј̄а погѡтову, у-менѣ кѡб̄"лу одвѣли. К̄ад: мї дѡђѣмо т̄амо, с̄ад ѡ[н] н̄ас препоруч̄је, кѡ-је чї, зн̄аш! К̄ажѣ: „ѡвѡ-је жѣна тог̄а й-тог̄а“ и т̄ак̄. „ѡвѡ-је“ — к̄ажѣ — „жѣна Нѣђѣ Рѣмет̄"ћа. Дв̄а-јѡј ѣвѣра у партизан̄"ма и чѡек, а свѣкар н̄ајвѣшї комуниста у-Кладњу.“ Бѡме, ѡн мѣни свѣ рѣче, ј̄а-вїђѡк, а ј̄а-се-извѣукок и — ѡтле б̄јѣжи, зн̄аш! Й-ј̄а и Милѡјка, М̄аркова жѣна, и мї прѣко-сѣла пѡбјегнѣмо и н̄ађѣмо мѡга свѣкра и М̄арка у-шуми с кр̄авама. Увѣчѣ нѡћїмо код-јѣднѡг мѡг рѡђ̄ака у-шуми прїје в̄амо. Ѳ[н]-нам к̄азѡ ѣ су мѡј свѣкар и М̄арко и ѡдѣмо код-њї. А ѡн̄ај послѡ увѣчѣ па-ме-траж̄ли да-ме-убиј̄у и дѡшли и пїтали он̄-жѣну: ѣ-т̄а жѣна, т̄ак̄а и т̄ак̄а? Ёто-ти к̄акав-ми-је св̄аг бїјѡ, т̄ај-Вѡјко Гѡлијан, Д̄ушков ѣд. К̄аснїѣ ѡн пѡгинуѡ пѡт-Пустїѣм пѡљѡм. Бїли б̄а-зу н̄аправ̄ли нѣђи у зѣмљи, бїло-йг дѡсти. Свѣ-су-нїк пѡб̄"ли к̄аснїѣ, й-њѣга т̄уди уб̄"ли. Јѣдан чѡек и жѣна из-М̄алѡк Пѡља ймали сїна с̄ам јѣднѡг. Ѳн-кѡ-лутка лїјеп и бїјѡ чѣтнїк и ѡни з̄а-њїм у-т̄ај-бункер и ѡни пѡгинӯ.

Тї мѡр̄аш с Н"јѣмц̄"ма фїно

Јѣдно јутро бїло-нас у јѣднѡј кӯћи (у-шуми н̄аправљѣна јѣдна кѡл̄ба, јѣдна кѡл̄ба н̄аправљѣна, зн̄аш) и бїло-нас т̄амо п̄уна он̄а-кѡл̄ба. К̄ад врата се ѡтвѡри-шѣ, кад-Н"јѣмац на врата! К̄ажѣ: „Ѳхѣте-л-нам јѣдна к̄азати ѣ је дѡље сѣло, а гѡре стѣне, зн̄ате л?“ К̄аж̄у жѣне: „Нѣ-зн̄амо.“ А н̄ама-је к̄азѡ Рѣља комад̄ант: „Тї мѡр̄аш с Н"јѣмц̄"ма фїно. Ако-нѣшта рѣкнѣж да-нѣћеш ил-да-нѣ-зн̄аш, ѡни с̄ам по-стр̄"јѣлај̄у“, зн̄аш. Реко: „Зн̄амо.“ И ј̄а-пѡђѣм и понесѣм јѣдно д"јѣте и ј̄а-прѣд-њїма. Свѣ-тѡ т̄уж, ал-б̄ашкѡ от-Чѣд̄нѣ каф̄анѣ па-крѡза-стиѣне је п̄ут. Д"јѣте пѡ-чѣ др̄кат, зїма-му, а-ј̄а-ймала трї с̄укне н̄а-себи. Кѡ б̄јѣжїш па-нѣ-зн̄аш, мѡр̄аш ймат̄ ӯз̄а-се. И ст̄анѣм прет-колѡнѡм, скїнѣм јѣдну с̄укну. И ѡни ст̄адошѣ. И д"јѣте з̄агрнѣм. Ё, кат-смо-бїли како-се-ѡће у-Пустѡ пѡље и у Жѣрав"це — јѣдан йм̄а кѡ-лї-зн̄а да гѡворї, ѡн пїт̄а: „Кѡи-је п̄ут ѣ-су-гѡре стѣне, а дѡље кӯће?“ А-ј̄а-к̄азак и ѡни мїмѡ-ме. Ј̄а-се-мѡр̄ам крѡж-њї врат̄"т, нїк̄ако не мѡгу нїкуд̄а. Ѳни су бїјѣд-ни, ѡни су г̄арави, ѡни су црни, нѣ-гледа мѣнѣ нїко: к̄ако жѣнско м̄ладо, нїшта, бѡан, тѡ-је-мртво, тѡ-јѣдва йдѣ. Па, дѡшло у Југѡславију и мучї се и гл̄адно и св̄а-шта. Мисл̄"ли у-менѣ да-су-менѣ уб̄"ли, а ј̄а-се-вратїм кӯћи жїва и здр̄ава

Прѣдѡ се Кр̄сто

А Кр̄сто у-шуми, мї-у-Кладњу, ѡн-у-шуми. А бїѡ-је полубрат мѡга свѣкра и Л̄аз̄арев, штѡ-је-м̄ајка-йг јѣдна рѡд̄"ла — Мїлош. Ѳн је, к̄аж̄у, св̄ашта р̄адијѡ. И дѡшѡ-је ѡ[н] нѣђи, ѡн и Г̄авр̄"ца с Вучинїћ, онѣ-Јѣлѣ бр̄ат, йстѡ нѡлїнї бїјѡ, бїјѡ с н̄ама ӯз-рат. К̄ад-је-ѡн с Мїлошом се спартїјѡ, нѣ-зн̄ам-ти к̄азат. Мешчїнї њѣга

убишѣ уз-Милоша. И рѣкли мѡм свѣкру да изйїћѣ прѣд-њиг и ѡн-ѡтишѡ. И дѡђошѣ у-нашу кѹћу. Шутї Мйлож, бѡгами се мйѣнѧ, Гаврѹца прйчѧ, прйчѧ...

Кад — нѣ-знѧм дѡ-колко, бї кад (пѡкѡјнї бѧбо дѡшѡ и јѣдѣ), кад-Лѧзо на вратѧ! Йдѣ с Ковѧчїћѧ: „Ајде“ — кѧжѣ — „Йдѣ Крсто, сѧмо да изйїћѣж прѣд-његѧ. Нйшта-тї, сѧм-тї изађи, сѧм да-нѣ-рекнѣ нѣко: уфатїѡ-га-је.“ И пѡкѡјнї бѧбо йзѧје. Кат-Крѣћанин дѡђе — Крѣћанѹна (тѧкѡ су звѧли Крсту) нйко нйје трѣбѡ ни осуђивѧт — док-си-рѣкѡ слѡво кѣкс — пѹна нѧша кѹћѧ! Крсто прйчѧ, прйчѧ. Кѧжѣ нѣму Рѧно Пѧлѧнгѧта: „Јѣди, јѣди, па-ѡндѧ прйчѧј.“ А јѧ-крѣнѣм нѧ-воду јѣдну тѧм, знѧш, у ѧвлиї. Јѧ-у-ѧвлиї, а Никѡлијѧ, мајка-му, и Трипун, син-јѡј, Крстїн млѧђї брѧт, крај-ѧвлиїѣ йдѹ... И тѧг бйјѡ тѹј код-нѧс и ѡтѹшѡ, свѣкар га ѡдвѣо. Кад-ујутру, јѧ-пѡгледѧм — Крсто йдѣ у вѣцѣ, нѧпољу, знѧш! Жив-је, фѧла Бѡгу! Й-јѧ-сѧм давѧла Никѡлиї пѧрѧ па-му-кѹповѧла цигѧре. И — у-Тузлу! Ишѡ-је Рѣља у-Тузлу. Јѧ! Нѣгѧ мѡј свѣкар ѡдвѣо тѧмо и сѧд — рѧзби се ѡнѧј-нѧрод, кад-изби чѡек на-вратѧ. „Јѣ-л ѡвди Крсто Мйлетїћ бйјѡ?“ Реко: „Јѣсте. ѡдаклѣ-си тї?“ „Ис-Пѣтровїћѧ.“ „Па-штѡ пйтѧш?“ „Ѣто, рѣкѡ-би кѡјѹ зѧ-њег, дѡбар-нам-је бйѡ.“ „Знѧте сѧд ѣѣ дѡшѡ и-штѡ-мѡреш помѡзѹте-му ако-вам-је-вѧљѡ.“ Стѡтѹну пѡтпїсѧ дѡнѹјѣли, дрѧгї мѡј зѧ-његѧ, муслѣмѧнскѹје пѡтпїсѧ свѣ! И ѡндѧ йшѡ је Рѣља и Мѡмїр па седѡчѹли нѣшта зѧ-његѧ... Дѡшла Шевѧла ѧмида Мѧзѧла жѣна, ѧмида, нѧшѣк прйјѣседнйка, бѡлан, у Пѣтровѹћѣ, у-тѡ-муслѣмѧнскѡ сѣло. ѧфѣжѣ куфѣрѣнцѹ жѣнама да дрђи и ѡндѧ ѡна нйма: трѣбѧте ѡвѡ, трѣбѧте ѡнѡ. „Трѣбѧте се чѹвѧд бѧндѣ ко-штѡ-је-Крсто Мйлетѹћ.“ Јѧ-кад-жѣне скѡчѣ: „Кѧкав Крсто Мйлетѹћ, Крсто је нѧж брѧт. На Крсту нѣмѡј вйшѣ да-си-уѣта ѡтвѡрѹла, да рѣкнѣш рй-јеч.“ Свѣ-нам-тѡ, Слѡбо, Шевѧла испрйчала у-нѧшѡј кѹћи. И нйје-тѡ ѡна сѧм јѣд-нѡм испрйчала. Мй нйкад нйјѣсмо сѧми бйли у-кући, и Шевѧла прйчѧ й-друкѹјѣм да чѹјѹ. Мйло й-нѡј, ѡчйјѹ-ми, штѡ-Крсто нйје цвїјѣљѡ нѣјѧч.

Ударѹле уѣстѧше на Жѣравѹце

Тѡ-је бйло чѣтерес трѣћѣ ил-друкѣ гѡдѹнѣ, чѣтерес трѣћѣ. ѡни су ѧнїг, ударѹле уѣстѧше на Жѣравѹце, знѧш, и ѡна пѡбјегѧла, ймѧла дѹјѣте ѡт-поѧа гѡдѹнѣ и Мйјѡ-дрѧга мѧлѡга. И пѡкѡјнѧ Вйнка ш-њѡме Мѧксїмова, ймѧла цѹрѹцу ѡд-јѣдно трй-чѣтѹри, пѣд гѡдїнѧ, лѹтка бѡжйјѧ на свѹјѣту, сѧм јѣдно ймѧла. И ѡна јѧдна се вратї кѹћи да нѣшта узмѣ, ѡставї й-његѧ ко[д]-Душѧнкѣ и ѡно пѡгнѣ. Ё, ѡни су дѡшли, уѣстѧше су ударѹле, а ѡни су пѡбјегѧли у ѡмѧрѹћѣ. А гѡр ймѧ Мйлан Мйровїћ, прѧвїѡ нѣкѹ барѧку, нйје барѧка, нѧк сѧсѣчено фйно кѡ-сѡба, сѧм голѣмо, лѣ-ти, вѧљѧ, ѡни гѡр йшли. И ѡндѧ ѡни нй нѧђѹ и уѓнѧјѹ-нїг у-тѹ-барѧку, у-тѹ-сѡбу, и уѓнѧјѹ-нїг и ѡпѣ кѧжѹ: „Ајте изѧћте.“ Мѧјку му мйлѹ ѣгѡву, штѡ-ѡно волї да-се-ижйвѧвѧ. И ѧјд изѧћи, и ѡни йзѧћѹ, и ѡни ѡпѣ уђѹ, и пѡстрѹјѣљѧ пйкѧвцѡм с вратѧ. Бйла тѹ и Бѡжѹнѧ жѣна, бйла Мѧтїна жѣна, бйла јѣдна мѡјѧ стрйна, бйла снѧѧ, ма-пѹна кѹћѧ кѡ-шйбѹца. Бйѡ-је и Вѧсѣ Вѧсковѹћѧ јѣдан брѧт. Е сѧт кѧжѣ — Мйјѡдрѧг рѧњѣн. Кѧжѣ — Мйјѡдрѧг рѧњѣн у-рѹку сѧм. Цѣмперчйћ-му плѧвї, Слѡ-бо, зѧковѣѧн-ѡн, сѧв йзрѣшетѧн, а нйшта-му нйје дѡвѧтѹло, сѧм у-рѹку рѧњѣн. Ё, сѧд ѡн, кѧко-су-ѡни нй стрѹјѣљѧли, ѡни й-крѣнѹ, и ѡни не зѧпѧлѣ ѡнѹ-кѹћу нѣг-ѧнѧм пѧлѣ. И вйдї-се с вратѧ Пѣрѹнѧ кѹћѧ, Мйјѡдрѧ[г] глѣдѡ кѧко гѡрї. А

пoчнe Бoжнa шeр (a-и-Бoжнa шeр била и жeна пa њу рaнлo, сaв-јoј бyтић изн-јeлo — исплoдиркa), oнa плaчe, кo бoли, бoлaн. A д'јeтe имaлo јeднo двијe гoднe, нијe-гa мaјкa oдблa. Имaлa oнa јoш трoјe ћeцe, oдвeлa-п[х] свeкрвa у Србију, a oнo нијe смeлa дa oдб'јe oт-сисe, кaжe: „Кaд-oдeм y-шуму нeђи, зaплaчe, нeмa[ш] штa дaти дa јeдe.“ Дaднe му дa-дoй.“ Пpичa Мијoдрaг: „A-јa-мислим: шyти, Бoк-тe смeo, вpатићe сe пa-ћe-и-нaс пoстр'јeлaт.“ Кaжe oн: „C пикавцoм стao нa вpат'мa и пyцa, стр'иeлa-нaс.“ Oнo и-билe свe чaурe oт-пикавцa. E, дoђy yвeчe нaши, и Нeђo мoј бијo, и Мијoдрaгa oднесy, a-oнy-цyр'цу oстaвe дa-yмрe. A Мијoтpак пpoшo пa-зa-њeнo[м] мaјкoм спaвo. Кaжe: „He-мoгу кoд-мoјe мaјкe, крв млoгa“, пa-je-пpoшo зa-Бpанoјкy пa-спaвo. Кaт-су-дoшли сyтpи дaн yвeчe, oнo дoй мpтвy мaјкy. Рaз-дрљ'лo-јoј свe aљнe, рyкaмa пoбyцaлo и дoй-je. Живa je oнa и њy yзмy и oднесy. Кaт-су-je-дoн'јeли кyћи, нeкo дa-јoј-дa мaндрe, oнa-би-сe удaв'лa, вeћ-oни свe пo-мaлкo, пoмaлкo. Свe жeнe-су-je глeдaлe, и мoјa Дpaг'цa, глeдaлa je нeкoлкo. Oнa-je сaд yдaтa, нeгди у Срби-je oнa нeђи yдaтa, имa и ћeцe. E-сaд, jа-сaм била у Рeч'цa-мa oндa, Слoбo. И-гo oндa-мe нaлaз'лe yстaшe кaт-су-изгинyли oв'и.

Ми сaд бjeж'мo. Пaртизaни сy y-кyћaмa свjeмa, и oни сe пaкyјy, oћe дa-сe-пoвyкy, a ми-oћeмo — имaмo-ми-гoр нa Брд'мa вaрoшк'јeм јeднy вeл'кy, кo-бapакa, вeл'кo и тy сe збијaмo ми и Слaвкoвa чeљaд. И jа сe вpат'им oзгo дa-пo-несeм нeштa кaд-идe Јoвaн Гoлијaн, рoђaк мoј, из-млнa нoси нeштa, млијo. Кaжe мeни: oн'и-пaртизaни му рeкли: „Вoвo дa нoсиш њeгoвoј жeни“, a oн дa-им-бидe вoд'ић. Jа-мoрaм и jа-сaд идeм тaмo, a нe дa-сe-вpат'им тaм y-кyћy. Oнo вeћ пyцa! Пyцa oнo у Aшпиљaмa. Тaм дoнесeм Јoвaнoвoј кyћи, Миљ'цa изиђe. „Oстaни кoд-мeнe, љyб'им-тe“ — жeнa-мy! He-смeјeм, нa-срeт пyтa-je oнa. A Стjeпaн, мoј Миpовић имa кyћy пoт-шумoм сaмoм. Идeм-jа у Стjeпaнoвy кyћy, нe мoгу сe вpa-т'т чeљaд'мa, знaш, пa-рeкo-штa бидe њимa нeг-бидe и-мeни. И дoђeм-jа тaмo, пyнa-je кyћa. И Димитpиe Сoкaн стaр'и, пoбјeгo, дoшo и-oн oндe. Жeнa пyнa кy-ћa, ћeцe. Oни дoђoшe у сeлo, плaмтe oсвeтлeћи мeци, цвaтy Рeч'цe. Пoшлe сe сти-шијa дoљ рeдoм кoд-oтe-Јoвaнoвe кyћe, oнe-нa-пyтy, вaтpe нaлoж'ли, aрмyн'кa-им св'ирa. Ми: штa-ћeмo? Oћeмo-л бjeжaти?? A билo вeћ, кo-дoшo крaј пa јaд-ни нaрoд ни-сaм нe-знa штa-би. Нeкo кaжe: aкo-тe-нaђy y-кyћи, ништa-ти нeћe. Aкo-тe-нaђy y-шуми, yбићe-тe. Oћeмo-л бjeжaти, нeћeмo, oћeмo-л, нeћeмo, свaнy и-ми-oстaсмo. Дaлa мeни и Сaви Вyкoсaвoвoј нeкиe тpyљa, ми-смo-сe-тaкo нaгр-д'лe кo-Цигaнкe. Пaлe oни, свe-ми глeдaмo, aл-нe-смeјy, и-њимa-je вyнa, нeјдe-сe њимa пoт-шумy. Свe вид'им-jа: кyћa гoр'и, нaшa гoр'и, свe рeдoм гoрe. Истoм сe тpoј'цa пoмoл'шe гoр. Зaв'икa Димитpијa — дoмaћ'цa тyј, Сaвинa мaјкa и стр'инa јeднa: „Aјмo-ми изић, штa бидe — бићe!“ Oндa-сaм глeдaлa смpт. A тaмo кyмп'јeри, кaд-би-пo-лeд'ни бaцo, oни рoдe! Тpaпoвa имa дoсти Стjeпaн, a имa — кyћy пpавиo скoрo — крeчaнa штo-je-зaвapивo. Кaжy-oни: „Кaки-су-[o]вo-бyнкepи?“ „Нијe, jа-пpавиo кyћy пa зaвapивo крeч“, кaзyje-o[н] њимa. Видe oни. Истoм јe-дaн y-кyћy yнићe, oн je стaр'иeш'нa. A Сaрa Стjeпaнoвa, Сaв'нa сeстpa, имa д'јeтe, чoкe-јoј пoгинy, имa д'јeтe и држ'и-гa нaкo. Свe-смo-ми см'исл'ли штa-ћeмo гoвoр'т. Питa њy: „ћe y-тeбe чoкe?“ „Уб'ли гa пaртизaни y-Шeкoвић'мa.“ „Стaр'и, имaш-ли oрyж'јa?“ „E нeмaм, дијeтe, jа-нeмa[м] мyшкe ћeцe. Кaкo-сaм-aустpин-ски вoјниг бијo, виш-никaт пyшкa y-мoјy кyћy нијe yн'шлa.“ A-oн-чeт'pи синa

има. „Зар-си-ти-бијо, старї“ — а ваьда то-њима годї — „у аустријској војсци?“ „Е, мој синко, мој, нѣма нїкад виш-накѣ војскѣ.“ И они — на-врата! И ми-сад глѣдамо, одошѣ они, са[д]-ћѣ дођ да-нас-побију, так-се радї. Истом-они дољ крѣнуше стрму и одошѣ ана[м] Малом Пољу. Нашли Мијата Миров“ћа жѣну дољ нѣши, рѣко-јо[ј] јѣдан: „Ајде, н“јесмо-ти кѹћѣ запали.“ Кад — Војо Голїјан изби, кад-нам-стаде причат“ чѹда. Мил“цу свашта матретїрала, н“јесу ѹбли ни-њѹ ни-ћѣцу. А Млађенову жѣну и тѹкли мало, кажѹ: „Ти-си-Кладан пљачкала“, жѣну Млађена Кѹрјака матретїрала. А ѹбли: јѣдна жѣна бїла старѹ, њѹ ѹбли и ѹбли-јој ѹнуку, заклала и-њѹ и ѹнуку, и снаѹ-јој ран“ли, и-сад-је она, јада, жива, ѣно-је там у Бар“чу, и јѣдног ѹнука. Кад-у-Жѣрав“цама, нама Војо почѣ причат кашеве, ѹ-колко кѹћа-је опуст“ло, Бѹже-ти сачѹвај. То-је-бїло прѣ[д]-Ђурђевдѹ[н] на-неколко данѹ. Кад-ѣто-ти нѣког да-ми-кажѣ: Марко и Марјан менѣ зовѹ да идѣм да-им-спрѣмам да славѣ, ѹ-шуми имали нѣшта, изниѣли, ћојѹ. Одѣм-јѹ, они су тамо: Шагов“ћи, кут-се-идѣ Ам Пијѣску. Мѣни свѹко завїчѣ: „Вала-Вајо, па метно си урад“ла што-с“се-врат“ла Пѣри, не[к]-га-ѹши нѣдѹ, њѣга и то-му-д“јѣте рањѣно. Реко: „Н“јесам-се-јѹ, бѹгами, врат“ла. Јѹ-нѣ-мислїм ѹ-том нїкако.“

Јѹ сам Дана Манѹловїћ

Ми смо ѹ-шуми, ѹ-Гуч“ни, а кѹма-је наша с-тиѣм-ћѣтетом што-је-га-држѹ мој свѣкар, она-је у Туд“ма, мешчїнї, ћѣ-л“-је? Она се ѹдвої“ла ѹд-нас — ѹдвої“ше-се баш-кѹ кад-вѹци ѹвце ращерајѹ, знаш. И јѹ бїла и свѣкар-ми и кѹм и шта-јѹ знам, и Нѣјо-нам донѹсио с Коњевїћѹ кокѹрузе. И довео-нам јѣдну партизанку. Там-ѹн дошѹ Милораѹу Станиш“ћу, знаш, ѹ[н] нѣкако добївѹ кокѹруз, кад-жѣн-скѹ јѣдна и они рѣкли: „Ајде, слѹбодно-тї изађи прѣд-овога, смїјемо.“ И сад она од“јѣло има војничкѹ и довео-је Нѣјо код-нас ѹ-шуму. И нѣмамо-ми ћѣ мљѣти нек-тѹцамо кокѹрузе, свѣкар-ми и кѹм, а јѹ кѹвам, знаш, онѣ-кокѹрузе с мл“јѣком. Имали-смо краве, и-ми краву, и кѹм краву. Кажѣ мѣни кѹм, а бїо-је шалција: „Да-л-тї ишта знаж другѹ куват? Ако-нѣ-знаж, да-те-смїјѣнїмо.“ А јѹ-свѣ сї-на[м] мало онѹ-партизанки. Она јѣдѣ, јадна, она гладна и причѹ у колико-је она каиш, откѹ-је-с- нама, свѣ испремакла, знаш. И сѹт кад-је-она ѹгледала, избијо Крсто ѹзгѹ, она-је побјегла пѹ[д]-дрво јѣдно дољ — јѣдна вѣл“ка ѹмара — па-сићѣ-ла. А јѹ идѣм, кѹпїм дрва ко-ћојѹ свѣ онуда. Она дрктї. Рѣкнѣм-јѹ њѹ: „Нї-шта-се-тї нѣ-бѹ.“ Е онда-је она обѹкла мѹје од“јѣло и он је ѹдвѣо и прѣдѹ-је дољ ѹ-Шѣков“ћѣ партизан“ма. Кат-свѣкар мој, такѹ-то бїло, јѣдном ѹдѣ на састанак у Сарѹво, ал прїје тога шта-ћѣ бїт? Јѣдна жѣна наша видла-је нѣши, она-је ис-Гузлѣ, капѣтан бїла, и пїтала-је имѹмо-ли кѹћу. Ако-нѣмамо, да-нам-она кѹћу прѣ-пїшѣ, да-Максиму прѣпїшѣ кѹћу. Кат-пѹкѹнї-ми свѣкар ѹдѣ, бїјо на нѣком сѣ мињѹу у Сарѹву. Кат-кажѣ, сѣли да пїјѹ кѹву, да-л-су одмарали, да-л дѹручкавали, а за-друг“јѣм столѹм жѣнскїѣ сѣдї, и шѣга, почнѹ зафркат: „Максимо, она-нѹндуд јѣдна свѣ ѹ-те глѣда.“ Истом-ондуд жѣна се ѹткиде, и-ѹн-заборавїо њѹ и она њѣга, ко н“јесу дѹго бїли зајѣдно, н“јесу се срѣтали нїћѣ. „Јѣси-л-тї Максим?“ „Јесам.“ „Јѹ-сам-Дана Манѹловїћ.“ Пољѹб“ла-се ш-њїме. „Како-си,

како-ти-је Ваја, како-је кум-Бранко?“ И причала ш-њим, сићела, то̀лкo-јoј мило било, кo-нeкy вeлкy рoдб“ну да-je-видла.

Д“јeтe лyбoмoрнo

Милeнкo нeгoв дoђe мeни свaкo јyтpo и пoнece шeрп“цу мaлy, штo-ћe-јeс, ал-кат-пoђe — пoнece. Кyћa дo-кyћe, Сaјкoвa и Микaиловa, ћe-смo-ми, знaш. A кaкo-јa-тo вoлим кад-oн-сa-шeрп“цoм дoђe, пa-нeмa ниђи крaјa. Сaм јeднa кo-кoш-ми нoс“лa, јa-имaлa грaа y-пoдpyмy дoсти y јeднoм сaндyч“ћy и пoрeд и-oнa-јaјa тyрaлa. Кад-ћeтeтa нeстaдe, јa-сe-нeштa зaбaв“лa. Кад-y-пoдpyмy — oн-пoлyпo нy пoлa y-гpa, Милeнкo. E, свe Милeнкo чим yстaнe, нaмa мeни идe и нeмa-тo, a јa-вoлим нeг, и oн мeнe. Ал-кад-јa тeбe рoд“лa, eтo Милeнкa. И — штa-je д“јeтe! Кaжe нeмy Дaн“цa, пoкoњa бaбa: „E, нe-вoли-тe виш Вaјa, eвo имa бeбy, oди дa-видиш.“ Пpивeдe гa, виђe! Никaд вишe Милeнкa мeни нeмa. Нeмa, pијeткo нeкaд, ал pијeткo, pијeткo. Нeмa ни-шeрп“цe ни-Милeнкa вишe мeни, нe-мa. Дијeтe лyбoмoрнo.

Крст“лa ћeцy крйјyћa

Сaд-јa oћy, знaж, дa-крстим ћeцy крйјyћa, a знa Нeђo. Пoнeдeљaк je, сишли oбoјe y-Клaдaњ дa јa зoвнeм кyмa, a Бoрислaв-ћe нaмa пoпa зoвнyт. И, кaд Нeђo мeни, бијo нa сaстaнкy, дoђe мeни: „Ma-знa[ш] штa-je! Јa штo-сaм-слyшo штo-нe-кe рибaјy сeдeф-крcћaвaњa ћeцe крйјyћ, пa-им-сaзнaли, јa-oнo-нe-би пoдннo зa живoт. Нeмoј сaд, oстaви кaснић.“ A-јa-вeлим Мил“ци, Бoрислaвoвoј жeни, сe-стри нaшeг Мoмpиpa, a oн-je тe, нaпoмe, нaјвишe и рибo, вeлим нoј штa-ми-je Нeђo рeкo. „Ma-бyдaлo јeднa, пa-нeк-и-нe-знa. Нeћe сe сикирaт мaкaр oн.“ Дoбpo, зoв-нeмo-ми свe-тo. A сијy-сe кpoмпири y-нaшoј нyвн Oрeпкy, y-зaдpyзи, свe и[з]-сe-лa. Упpeнaсe имa шyмa, видe сe и чyјy лyди. Кад-je-кyм oздo ис-пoтoкa пoшo, мe-шчини дa-je-yж-нyвy ишo двa дaнa. Јa oћy сaм штo-пpијe y-кyћy дa дoђe. Бй рeкo — никaд! Пoп-je с-тeстe, тeстa билa изнaт-кyћe, yнишo нaмa y-кyћy и — гoр, нa тaвaн, E, пpипpeм“лa јa, бaјaги, дa-сe-јeдe и свe. A oни чyвaјy oвцe, стaријa-ми ћeцa, Слoбo и Вeрa. E, мили Бoжe, сaд ћeцa, кaжy oвo, oнo, мa — нeмa! Eтo: Рaјo oд-гoд“нy бијo, a Слoбo шeс oд-њeк стaри, сeдaм гoдинa имo, a Вeрa пeт, и oни чyвaјy oвцe! „E, ал-дa-видиш, oн je лoпoв, мoј Слoбo, oн-je-видијo oднeклe дa-сaм-јa-нeштa гoр нo-с“лa, знaш. Oд нeкe рaнe, oт-сyдa. E, кaд-eтo-ти нeгa, кaжe: „Maмa, кo-тo имa гoр?“ „A кo-ћe бид гoр, ћe-ћe бид гoр, кo имa? Oћeж дa-ти-нaмaжe мaмa?“ „Дeлa.“ Јa-пo-мaжeм oнe-крйшкe и — oн oдe! Нeмa, пoгoвoрa y-нaс нијe билo. E сaт, крстим-јa ћe-цy, н“јeсу ни-oни, кyм и пoп, јeли пoслe, мaлo нeштa. Штo-кyм дaдe ћeци, јa-плaтик пoпy, јa-ни-нaрa oд-Нeђe нe yзимaк никaкo. И oстaви кyм Нeђи литa[r] рaкијe. Oни мислe — знa Нeђo. Дa-виш мoдe б“јeдe, јa-мoрaм сaд oдннeт нeмy дa-јeдe, рyчaк, тaм-oн рaдi. Мили Бoжe, кaжe-лoпoвa кaкo yфaтe? Мeнe-би oдјeднoм yфaт“ли. Јa-мислим, идeм oздo, yж-нyвy, уз-Oрeпaк, Илпнкa, дa-oни свй знaјy. A јa-сaм — трeмa! Кад-гoр: ништa! E, кaт-сaм-дoшлa oд-Нeђe, oндa-сaм ишлa y пoтoг дoљ, нeштa дa-oпeрeм, н“јeсмo имaли, бoнa, вoдe, oнa, цyрa јeднa и[з]-сeлa, Јeлeнa Дe-

с^{на}, дошла з говед^{ма}, а с^{убота}-је по-Васкрсу и рекли — у неђељу по-Васкрсу к^{от}-ц^{рквѣ}-је вашир. А-т^а-ц^{ура}, знаш, кажѣ мѣни: „Јеси-т^и, бона, видла, ја-ви^{ђок} попа прек^о-Ендека.“ Ендек-се зовѣ же-смо-м^и нанам. А ја-се насмијак: „Па-ја и не-сн^{ивала} данас попа. Ко-г^{од} нан^иђѣ, теби-ће бити п^{оп}.“ „Ма-није, Бок-те не уби^{јо}“. „Б^огами јес налик.“ „Па-ђѣ-си видла?“ А она а^{нам}, даљѣ, није изнат-ку^{ћѣ} видла. „Ма, шути, бона, т^о-је-један“ — а п^{алли} не^{ки} муслем^{ани} озг^о од-Олова, кречане па-к^{од}-н^а[с] станов^{али} — „Ме^{анови}ћ се један свра^{ћо}, и^сће, п^ита^и им^{ам}-ли сира. Не погани попа.“ Она-се см^{ије} он^{да} ђе-посеф^{ла}. Она није посеф^{ла}, зна она, видла је она да-је-п^{оп}. Ё, д^{обро}, свѣ-т^о пр^ошло и кад-је-се-к^{ос}ло, кат-с^е-к^{ос}ло у-Би^{ел}ој в^{оди}, т^о-је-б^ијо септ^{ем}бар с^иг^{ур}но. М^{ло}го з^{ем}љѣ, к^{ас}но се к^{ос}ло. Дош^о-је Не^{ђо} у^{мор}ан, кажѣ: „В^олијо-би п^{оп}ит ча^{шу} ра^{ки}јѣ нег-и^{шта}.“ „К^ол-ко-ћеш-ми д^{ати} да-ти-л^{итар} д^онес^{ем}?“ „Ај, б^огати, не буд^{ал}ас^{ај}.“ „Ма-л^{итар} да-ти-д^онес^{ем}.“ „Ма-а^{јде}, б^огати.“ А-ја-пр^{ед}-њег^а — л^{итар}! „Отк^у[д]-т^о, б^огати?“ „О^во-ти-је о^{ста}ви^о к^{ум} кат-смо-ђ^{ецу} кр^{ст}ли.“ „Ама-јеси-л-т^о-и[х] он^{да}, б^огати?“ „Јесам, б^огами.“ Њ^{ему} м^{ило}, н^ишта није з^{нао}, н^ишта, није им^о п^ојма. Ё, с^а[д] да-вид^иш! О^{лга} им^а, она-је дв^{ије} и-п^о г^{од}не од-Р^аѣ стар^{ија}. Б^огами, О^{лга}-је п^{овел}ка и б^ојм-се ја с^{ат} каза^{ће} она ка[д]-д^ођѣ не^{ко}. Нек-она кажѣ: ч^ојо ме зам^{от}ав^о у ч^{ар}шаф на т^{ав}ану, н^{ам}а зна^{ју} шт^а-је. Д^о-г^{од}ну у пр^ољеће, до-г^{од}ну, кажѣ она мѣни јед^ном: „Ма^{ма}, знаш-т^и, ма^{ма}, кад-је-м^{ен}е ч^ојо у ч^{ар}шаф г^{ор} зам^{от}ав^о и зна[ш] шт^а-нам-је д^{ав}о?“ Ш^{то}-је-г^оћ к^{ум} д^они^о оно запан^тло, ал-д^о-г^{од}ну дан^а. Јесам-се-ја он^{да} с апет^{итом} и^сми^{јала}, м^{ил}и Б^оже. Оно-је м^{ог}ло и-с^{утри} д^{ан} и^{ст}о р^ећи. А б^ран^тло-се-т^о — у!

У-н^{аз} дв^{ије} ж^{ене} у с^{елу}, и оне да кр^{ст}ѣ сво^{ју} ђ^{ецу}, п^осли^{је}. Оне п^{ри}чале, п^{ри}чало се, бона: кр^сћена-је О^{лга} у Ж^{ерав}цама, м^оја О^{лга}. Кад-М^{итров}д^{ан}, знаш, п^{ад}а к^иша и обл^{ач}но. Не-з^{нам} к^о д^ође и кажѣ: „И^ма М^{ил}ка и Душ^{ан}ка у-Клад^{њу} к^{от}-ц^{рквѣ}.“ З^{нам}, оне-су-т^о с^ишле, о^ћѣ ђ^{ецу} да кр^{ст}ѣ. На^оп^ако п^о-се, оне з^овн^у попа и свѣ-т^о, с^{аз}ов^у и-к^{ум}а и д^ођ^у код-јед^{не} ж^{ене} у с^{елу}, иж-њ^иовѣ ф^{амел}јѣ, није код-њ^иг. А т^а-ж^{ена}, Ј^ока, им^а с^{ина} — Р^аде, им^о-је к^о-М^{ак}сим наш н^{ак}о — и она њ^{ег}а н^агнала да сп^{ав}а. А оно — пр^од^рта п^оњава, б^ила р^{ас}порена, и о^н-свѣ г^лед^о. Ё, кр^{ст}ла се ђ^{еца}, свѣ-т^о, о^н-у^јтру с^иђѣ код-З^{ор}ѣ, код-јед^{но}г, к^о[д]-св^ога стр^{ица}, а о^н-к^омун^иста, р^уков^оди^оц. „Ј^е-л-вам к^о н^ођи^{јо}“, сл^уч^{ај}но га п^итали ђ^е-М^{итров}д^{ан}, знаш. „Ј^е-л-вам к^о н^ођи^{јо}, Р^аде?“ „Ма-вал^а-није н^{ико} нек-п^{оп}.“ „Отк^{уд}-вам п^{оп}?“ и „Отк^{уд}-вам п^{оп}?“ „Н^ишта, вал^а-с^амо он^о-дв^оје ђ^{ец}ѣ кр^{сти}о.“ „К^ојѣ, б^оан?“ „В^{ел}ку и Р^{ај}ка.“ „К^о-и^м-је к^{ум}?“ „Стр^пашѣ о^бадво-је Б^уди.“ Н^{ек}и-је в^ишѣ п^лак^о, свѣ-о^н об^јас^{нио} ф^ино. Ш^{то}-је-о^н њ^иг р^иб^о, р^иб^о. . . З^{ат}о-се, бона, и-м^ој Не^{ђо} б^ојо и р^{ек}о да м^{ало} п^{ри}чек^амо са кр^сћ^ењем нашѣ ђ^{ец}ѣ, ал-кат-ће-Б^ог и-ср^ећа, свѣ исп^{аде} п^лао д^{обро}.

Покривање свињца

Тр^ебало-нам ш^индр^е да п^окр^ијемо св^ињ. З^{ат}р^еб^а м^{ало} ш^индр^е и Б^{ор}слав и Не^{ђо} од^у и о^{бор}ѣ јед^{но} в^{ел}к^о др^{во}, п^роб^{еру} и ос^нј^{еку} у чет^вор^{ак}, к^ол^{ко} тр^еб^а и с^{ат} ч^ек^амо м^и с^нијег да у^{дар}и, да до^вучемо, да-з^{ап}ан^т траг. У^{дар}и јед^ном с^нијег, о^н д^ов^уче, с^нијек пр^естаде. А с^ут^{ри} д^{ан} ш^ум^{ар} наш и к^ом^{исија} и^с-Т^{уз}л^е — дошла

пò-шуми ш-нѝме — и нађу! И њему рѣкнѹ: „Овò да-нађеш!“ Свѣ тãм ìмã, сãм нѣ-мã четвòрка. Кад-ìзби шумãр са-ђецòм, нѣмã Нѣђѣ. Ìзби, виђе-[ò]нò и вѣлѝ: „Ма-нѝје трѣбò-[ò]вò Нѣђò урãт“ — òн-с-нама биђò дòбар пријателъ — „јã-[ò]вò-мòрам пријãв“т.“ И òн-мòрò тѹж“ти, прѣдò сѹду. И дòбиѣмо пòзиве. Е-сãд овѝ-наши Нѣђу насãвјетовали да кãжѣмо да-сам-јã рѣкла Нѣђи — у-зãдруги били: „Јã-нѣмãм штã Налòж“ти ѣци, пòмрзнушѣ-се.“ „Јã-не-мòгу òстат ò[д]-зã-другѣ, ùзми вòлове па-ù-шуму, нађи шта-било па довѹци.“ Да-сам-јã тò-òт“шла у нѣзнању и довѹкла, знãш! Дòђѣмо нã-сѹд: и јã и Нѣђò, и шумãр. Питã сѹдија шѹ-мãра знã-л òн да-је-Нѣђò и òсекò-тò. „Тò не-мòгу кãзат. Сãм што-сам-нашò, тò знãдем.“ Ё, осѹдишѣ Нѣђу, ма-плãтиò дòбро, ма-гòтов се крãва мòгла кѹпит. Ме-шчинѝ осамдесѣ[т] дѝнãрã, òндã, знãш кãд-је-то било, бòлан! А мѣнѣ осѹд“шѣ двã мѝсѣца зãтвора, двѝје гòд“не под-ѹвјетом, ако-штã пòгриѣшѝм да одлѣжѝм. Шѹ-мãр нама нама дòлази. Кãжѣм-јã њему: „Ё, Æвдулãу! Јã-да-знãм ка[д]-тѝ-пòђѣш, ìзишла-би у-крш да-те-òзгò паударãм кãмѣтьом.“ Кãжѣ-он: „Бòна, јã-сам-тѣби вã-льò.“ „Кãко, штã-си-ми-вãльò?“ „Тѝ-се-зã-двѝје гòд“не нѝ-с-кѝм нѣ-смиѣш свãд“ти, тѝ-ђеш пòста[т] дòбра жѣна.“

Сãд мѣђѣдã нѣмã, мѣђет спãвã

Ïшла-јã ù-свòј рòд у Жѣрав“це зã-Ђурђевдãн. Ï, сѹтрѝ дãн пòђѣм кѹћи и прекò-Сливãњã да-се-уврãтим сѣстри Цвѝји. Уврãтим се код-њѣ, мãло посѣдим, пòпричãмо, кò нѣ-виђãмо се чѣсто. А сњѣшчиѝ је мãло пãдò на-Ђурђевдãн, ка[д]-сам-јã-пòшла — пãдò. Кãжѣ мѣни Цвѝја, òна мѣнѣ ìспратѝ пòдалеко, кãжѣ òна мѣни: „Ајде, нѣ-бòј-се, бòна, нѝшта. Сãд мѣђѣдã нѣмã, мѣђет спãвã.“ Јã-се-мѣ-ђѣда нѝ-јесам нѝкад бòјãла и вѣлѝм-јòј: „Јã-се-нѝшта нѣ-бòјѝм, већ-јã-би-вòљела с Нѣђѣљком.“ А нãш Нѣђѣљко, бòлан, биђò кот-сѣстрѣ Милòјке ù-Сливѝнѝма нã-слави и јã-мишљела да се ш њѝм вратѝм кѹћи, ал-òн òт“шò, нѣмã-га. Ïдѣм јã òзгò низã-Сливãњскò брòло, ìдѣм, ìмã једно брдѣшце, под-брдѣшцетом ìзвор, знãш. И јã-òзгò ìдѣм, ìдѣм, кат-ђе-срѣña, òн-је-мѣнѣ виђиò и скрѣнуò ìнам пре-ма-Кѹли. Кад-јã: нѣко бòс ìшò, тãзе траг, ìшò нѣко бòс! Кѹку мѣни, овò-је-мѣђед! Пãдошѣ-ми нã-ум ѣца. Слѣћела-сам јã на Лѹке, једно чет“ри-пѣт килòметãрã ìмã òзгò сѝћ, кò-бòжијã звѝјзда. А свѣ òнò, а јã! Забòравиг да-ти-кãжѣм. Кад-ìдѣм òзгò, кат-сам-ìшла òзгò, а јòш нѝ-јесам трагã видла, ìнам нã-онòј стрãни цвãкнѹ нѣшта. А нãши лòвци ìмајѹ, знãш, ìдѹ òни тãкò ù-лòв, реко-лòвци бели па пѹнѣ пѹшку. И-јã-пòгледак, ал нѝкогã нѣ-виђок, нѝ-њѣгã, кат-ђе-срѣña. И јã-глѣдãм тãм, пòгледак ìмã-л-ìг, била сѝгѹрна, свѣ мѝслим: нѣкѝ нãшиѣ лòвãцã. Нѝ-јесу нѝкаки лòвци вам-òн зѝ-јевò, црнã-ти-јã. Онò-свѣ, док-сам-лѣћела дòль на Лѹке, мѣ-ни је свѣ с òнѣ стрãнѣ звѣчало, мãло, мãло па цвãкнѣ! Нѝје шãлнѝ пòсò ùдар“т на мѣђѣда у срѣт шѹмѣ! Нѣ-дò-ти дрãги Бòг!

Нѣ-дò Бòг нѝкомѣ твòга срца

Пòчѣшѣ ìћ“ чѣтерес трѣћѣ. Ïдѹ ì-наши, бòме већѝнòм жѣне, у-тѹ-Рвãцкѹ државу, слòбоднò се мòре вòзом, слòбоднò. Једна жѣна, ì-сад-је жѝва,

па-кат-се-она ўдāла, ја-мāло пāнтīm, па-Мāрка Алекс^на сестра, па-и-она ишла, купује. Ал-кажy: дођy ўсташе ў-вoз па изведy млађe, одведошe, овo, онo, кo нā-род, нeм штā-се свe нe-причā. Кажe она, тā-Мāркова сестра, мeни: „Никo, бoна, нeћe ти рижеч рeћ^н, слoбoдно ајдe. Виђeћeж, бoна, сāм лажу и нaблeсajy, нeм o[д]-тe причe ништa.“ И ја-крeнeм ш-њoмe, и Винка мoја, и у Завидов^нe. Јā-кy-пим дeсeт мeтāрā кокyрузa. И тo-нијe, нијe-тo с кaмарe мeтpимa! Нeђи двāлeс, нeђи дeсeт, нeђи пeтнeс килā, нāрот кaкo-дoнoси нā-сeби пoмaлo. Свe-тo нā-вoз и довyчeм у Пeтpов^нe, ис-Пeтpовићā, смјeлo сe, кaжeм-ти, с кoњимa прeнeсeмo и Пeрo, брāт-ми, прoдā. Имaли смo лeбa oндā дa јeдeмo... A били су Тyрци, али чe-терeс трeћe мoглo сe, вāлдe сe нāши здoгoвoр^нли ш њoвиeм глaвeш^ннaмa, штā-мy-гa јā знāм. Eтo, ишлo сe с вoзoм и вoз идe измeђy-њиг. И тaкo тo, у Пeтpов^нe довyчeм житo и oстaвим тyдe. Пoшлe идeмo с кoњ^нмa пa дoнeсeмo. Ишли-ми, бoмe, нeкoлкa пyтa. Oнa-нaс вoдѝ јeднy вeчe ћe-ћeмo нoћ^нт. Oнa знā, ми-смo ш-њoм и пoшлe. Кa[д]-дoљ дoшлe и тaк, кaжe она: „Ајмo јeднoј гaтaри.“ Oнa, тā-гaтaрa, знā, ишлa oнa нeкoлкo пyтā. И oдeмo-ми тāмo. Сāм нe-знāм ў-штa-јe гaтaлa, тo-сāм-зaбoрaв^нлa. E, ајтe, нāјпpe њoјзи, Рoси, дa глeдā. Нe-знā oнa нy, сāм знā Рoсa дa-јe-гaтaрa. „Ај-oвoј удoв^нци дa глeдāш“, a ў-њe чoкe у Ср-бији. Кажe oнā-гaтaрa, гoспoдa-ми Бoгa: „Н^нјeс^н-тѝ удoв^нцa, имaш чoкeа, фин је кo-јāбукa, лyт кo-пāпp^нкa. Језик сāмo мeљe: брл, брл, брл.“ Тaки-јe и-биo, бaш-кo дa-гa-глeдā свoиeм oчимa. Заркo Вyлoвић aмa-бaш тaки бијo и oстo. „E, ајтe, ај-нaм oглeдaj oвoј-цyрин“ — мeни, бoлaн, дa глeдā. „Ви-сāм дoшлe мeни дa лажe-тe. Нијe oнa цyрa, a нијe ни ўдāтa. Удaћeш сe дoбpo, свa-ћe-тe чoкeкoвa фāмeлијa вoљeт.“ И-мeни свe пoгoдѝ и штā-јe били и штā-ћe бит. Јeсу мe, бoг и дyшa, и вo-љeли и вoлe мe свѝ с Нeђинe стрāнe. Сѝнoви ми никaд н^нјeсу били пaжљиви кo-Дрaгo, нāјмлaђи-ми ћeвeр. Сћeри мe н^нјeсу пoслyшaлe кo-мoјa Рaдoјч^нцa, нāј-млaђā зaвoвa, штo-сe-и-ўдāлa oд-нāс. И-дpyги су мe глeдaли бoљe, мeшчини, нeг-и-Нeђy. E, збиљaм, ајдe oнoј-мoјoј снāи Винки Мāксимoвoј дa глeдā. Oнa ни-штa јāднa, ў-њe д^нјeтe пoгинyлo нā-дeсe[т] дāнā пријe. Јeднo имaлa јeдитo, oнa ни-штa нe гoвoри, ни штā-јe ни кo-јe. Њoј нe-знāм ў-штa јe глeдaлa, кaжe: „E, мoјa жe-нo, мoјa, нe-дo Бoг никoмe твoгa срцa.“ Свјeмā oнa свe пoгoди, ни чyлa зa-нāс, ни-видлa, ал — пoгoдѝ!

Имā нāрoдa, имā дa знāж, Бoг мy дāo пa виђѝ штo-ми нe-вдѝмo

Имā нāрoдa, имā дa знāж, Бoг мy дāo пa виђѝ штo-ми нe-вдѝмo. Дa-ти-при-чāм, дијeтe, штā-ми-сe дeс^нлo, мeни и мoјoј Цвији с нāкoм жeнoм Србијaнкoм, штo-e-знāлa с мртвиeм причaт. Знāш јe, дoбpo си yпaнтиo свoјy тeткy, oнa јe нāј-стāријa oт-сестāрā билa, oндā Јoкa пa јā, нāјмлaђā. Дрaг^нцa Цвијинa и јā, бoлaн, билe врcн^нцe, кo мeнe дoб^нли скрoс кaснo. Имaлa Цвијa трѝ сѝнa, Милaд^ннa, Вy-јад^ннa и Мoмѝрa. Тѝ, бeлћим, ниси ни виђo јаднoг Вyјад^ннa, нeгā-јe згāзијo вoз. Испo из-вoзa, ўпo, нāпoмe, мeђy-вaгyнe нeђи кoт-Пeтpовићā. Ишлa oмлaд^ннa, врāћaли сe с вāширa нeкoг, a бeл-су и пoп^нли били и, кaт-ћe-нeсрeћa, oн прoпo из-мeђy-вaгyнā и — пoгинe. Eлe, прoчyлo сe дa имā жeнa, мeшчини, мa-зāклe-лa-би-сe, у Кoвиљaчи штo-с-мртвиeм причā. Пoпиeш кавy, oнa ўзмe шoљy и кa-

жѣ ти ко-ти-се от-покојнѣ твоје јавља. Кажѣ мѣни покојна Цвија, Бог да-јој-душу прости, вели мѣни: „Ајмо, Вајо, и-ми да-видмо, свијет прича, сви кажу да погађа. Не-би лагo толки свијет.“ „Богами, ја не могу, немам коме ћеце оставт, а знаш-ти мог Неђу, он у-то не-веруе, и не-би-ми ни-дао да-јдем. Ај-ти, бона, брѣз-менѣ.“ А Цвија, онo-рано остала сама з-ћецoм, водла кућу, била домаћин, умјела с народом. Она у кафани сѣди с мушкѣном, злогoварѣ се око-какије послoвѣ. На-славама сѣди за-мушкoм сoфрoм, а она на-слави има народа ко-на-какoм ваширу. Кућа-је-то била, мој брѣте, а Цвија домаћин што-га-није лако наћ. Ако-се-Бoгу морало вјероват, морало је и мoјoј сестри Цвији. И, поћѣ она тој-жѣни. Ја, да-не-забoравѣм! Није иксѣн мoрo там бит ко[д]-тѣ-жѣнѣ, да-му-читѣ ис-финцѣана. Мoре се своја кава и шећер послат, скyвѣ се и намѣнѣни, рѣкнѣ се oт-когѣ-је, бивѣ, другѣ је за-те попије и она, тѣ-жѣна, o твојѣм причѣ. Такo и-ми yрадѣмо: уздурѣшѣм, стyтољѣм-јѣ засипљѣј кавѣ, двѣ-трѣ лoкyмѣна шећера и даднѣм y-себѣ Цвији да-гo-пoнесѣ и свѣ там обавѣ ко-трѣбѣ. Мѣни-тo свѣ зачудо, ал Цвији се мoрѣ, бoлан, вјероват. Не-би она y-тиѣм гoдѣнама на толки пyт да-гy-де нешта нѣма. Ёле oдѣ-ти мoја Цвија, наћѣ там тy-жѣну, свѣ како-су-је напyтѣли и — обавѣ рѣј-шта-је и ишла. Ми смо се пошлѣ асѣле нашлѣ, мешчинѣи да-је-она, Бог да-јoј-душу прости дошла мѣни на-Ендѣк учи-једнoг понѣђѣлка, код-нас нoћѣла и yтpу y-Кладањ, на пијѣцу да-јдѣ. Свѣ ми испрѣчала oт-краја до-краја како-је било ко[д]-тѣ-жѣнѣ.

Малѣ кућѣца, пoсиромашна, oбична жѣна, не-би иксѣн, бoме, тyј ишта сyмљo, да гyде штѣ мoре чyт што-се-свyгди не-причѣ и не-слушѣ. Скyвајy кавy, првo Цвијѣну, малo се кавѣ лѣднѣ, она је попије и тој-жѣни финцѣан y-рyкѣ! Узѣ она финцѣан, oкрѣну-га нѣколкѣ пyта у рyци и рѣше-ти она мoјoј Цвији: „Јављѣ ти се син Вујѣдин, пoгинуo-је o[д]-тѣшкoгѣ гвoзђѣ. Свѣ-си-му сoфрѣ издавала, свѣ-си ко-трѣба обавѣла и зафѣљуѣ-ти.“ И другѣ-јoј се јавѣли њѣни, побoравѣла сам, бoлан, ко свѣ. И свѣ она погађѣ, она, вели Цвија, „причѣ o-њѣма ко-да-је-сѣ-млoм рѣсла у Жѣравѣцама, а живљѣла пошлѣ сѣ-млoм y-Сливѣима.“ Ё, питѣ она тy-жѣну за-једнoг ѣвѣра, нѣстало га уз-рат и ни-кад глѣса o-њѣму више. Сyмљало се да-је-прѣбјѣгo ш-чѣтницѣма неђе y-свијет. Узѣ тѣ-жѣна јoпѣт онај-финцѣан, глѣда, oкрѣта га, глѣда, глѣда па-ћѣ-ти-Цвији: „Њѣгѣ нѣма тамo међу-мртвиѣм.“ То није било плѣо млoгo изѣ-рата oногѣ, знаш. Штѣ-је ш-њѣга било, јади би га знали.

Свѣ-ти, дијѣте, овo-причѣам да-вдиш-ти чyда бoжѣјѣк штѣ-ћу за-се чyт, штѣ-ћѣ мѣнѣ снаћ. Завршѣло се то свѣ са Цвијoм, дошла на-рѣд мoја кавѣ. Скyвајy ко-и-онy, малo причѣкајy да се лѣднѣ, Цвија-ти попи онy-каву и јoпѣ финцѣан онoј-жѣни y-рyкѣ. Она јoпѣ свѣ-онo истo, oкрѣћѣ финцѣан у рyци и пoчѣ причат. Сѣм сам yтувѣла за сѣв живот онo-главнo, кат-се-нијѣсам oбѣзнѣна док-је-Цвија причѣла! „Јављѣ-ти-се, Вајо, ѣвѣ[r] Рѣјо. Дoбрo-сте-се пѣзѣли, били сте дoбри јѣдни другѣнѣм. Мѣло-му-је што-и-сад лијѣпо мѣћy-се живѣте, ти и њѣгови, ѣсѣ-се-yдалѣ. Порyчуѣ-ти да се не-лyтиш на Неђу што-кyпуѣ зѣмљy. Нѣмoј, Вајо, на Неђу, трѣбаћѣ-вам тѣ-зѣмљѣ.“ А штѣ-је било, бoлан? Чѣтѣро ѣѣѣ, чѣтѣри црѣва y-кyћи, јѣдна крѣва, ако-зѣ-Бoга знаш, а кyпуѣш ти зѣмљy! Неђо, да прo-стѣж, дијѣте, јѣдан вѣш има и yвѣчѣ ка[д]-дoћѣ и[з]-шумѣ yмoран, јѣ-му-тo oперѣм да-се-oсуши крај-шпoрѣта, а он се yмoтѣ у чѣршаф и такo спѣва. Глѣдај овѣј-дана

шњи свѣјет, па овѣ-мѡра прѡпаст! И нек-прѡпаднѣ, и нѣ-треба да живѣ вакѣ на-род. Овѣ-данашнѣ жентураче нѣшто глѣдам и мѣслим. Свѣ имају, ништа се не-мучѣ, а свѣ-ѣм фалѣ, свѣ-ѣм, нѣкѣ јаде, нѣправо. З гуза на-гуз, с кавѣ на каву, с причѣ на-причу. Свѣјет је и дослутѣ ово-прѡпаст. А онда, болан, свѣ голо, свѣ босо, ма-гладно се, билѣси, а мѡра да купује зѣмљу кѡ-је мало има, а оће да живѣ лѣуцки, да бидѣ свој домаћин. Једна крава, а четверо ђеце, ал мѡраш узајмљиват паре, рѣмбат ѣ-дан ѣ-ноћ па враћат, па белѣисат. И задовѡлно јѡпѣ било, нико се не-жалѣ, а глѣдај сад. Раг, али-Црвени крст и пакѣти, нико глѣдан, свѣ обучѣни! А ми онда, кат-смо-зѣмљу узимали?! У-задрузи-се било, задруга се распала, ѣж-нѣ-се, бѡме, изишло и голо, и босо, скрѡс танко. О-мало-се своѣ зѣмљѣ, још-нѣгови-му свѣ препѣсали, у Нѣћну се корист одрекли, ал јѡпѣ слабо! Нѣћо наврѡ, ја се бунла и јадни Рајо такѡ поручѣ. Ти си нѣга мѡро упант. Није га, мешчинѣ, ни-Бѡг накѡг ѣмѡ. Бијо паметан, а нараван, ѣсти Бабо, свој ѡтац. Разбѡле се, сирѡта, бубрези, а онда није било кѡ-сат што-ѣма и болницѣ, и дѡктѡра, и лѣјѣковѣ. Оде на аперѣцију и нѣ-вратѣ се. Знаѡ шта га чѣка и напише велкѡ писмо и каже ѣ-нѣму свѣ: шта ѣѣ ѣма нѣгово, је л он комѣ шта дужан и свѣ такѡ. Напише комѣ да дају нѣгов пиштолѣ и ѣѣ да га сарѣнѣ. На Побрњачи је он, Слобо, ко-што-ѣ-сам знаш, прѣви сарѣнѣн. Пошлѣ покѡјни Бабо, онда Мира. Сарѣнимѡ јадног Рају, а ја, да прѡстѣш, нѡсѣћа. Даде Бѡг мушко дѣјѣте, даднѣмо му ѣмицно ѣме, Радислав, а ѡд-малена ѣ-нѣга звали само Рајо. Ма никад га нико није удари-јо, није га нико дарнуо. Свѣ кажѣ да на свога ѣмицу, на свога стрица и лѣчи. Икону дѣрај, ал Рајѣ нѣ-дѣрај.

Ти си, сѣне, поћакад прѣбрз и брзѡлез, нѣ-играј се. Ума нѣшта што-ми и нѣ-вѣдѣмо, већина нас, ал-нѣкомѣ драги Бѡг да ѣ-тѡ. Да-ѡна у Ковѣљачи, нит-ме-чула, нит-ме-своѣѣм ѡчима виђѣла, ни-ѣ-ме-виђѣт, а да зна и за Нѣћу, и за Рају, и за-зѣмљу. Ума нѣшта, ѣма нѣко ѣ-гор, нѣ-треба се шѣл.

Чѣститѣм ти ѣнука, ѣма ѣ-нѣму дѣвет ѡка

Тѡ-ти-је било, Слобо, четѣрес пѣта настала, тѡ-ти-је нѣшта било тѣмо у фѣбруѣру, краѣм. Онѡ-се-мало ослобѡдло и свѣкра мѡга траже да радѣ ѣ-Кладњу. Онда он мѣне доведѣ у Стѣрич, нѣ-мерѣ-ѡн гѡр долаз. И свѣ сам бѣла и тѣмо тѣбѣ рѡдла. Нѣћо бијо у војсци. Бѣли смо ми код-Мајстѡровића. Један је бијо, бѣла-ѣг два брѣта, три, јѣда[н] нијем, а два бѣли нѡрмални, дѡбри лѣуди: Мѣкаило и Сѣјко, ѡни свѣ ѣмали куће, знаш. И-тај-нијемѣ ѣмѡ. А кат-смо-ми дѡшли, нијемѣ је код-ѡног-јѣдног брѣта, ѡн-је-бѡлесан, нѣма ништа ѡд-нѣга. Ми-смо-у-нѣговој кући бѣли, а ѡн-је-ѣ-умрѡ онда кад-ми бѣли нѡнди. И бѣли знаш како! Фѣно нам било, мѣни кѡ-не-могу-ти казат. Тѣмо сам тѣбѣ рѡдла. Пѣзили се с ѡниѣм-наро-дом ко-с-најпрѣчѡм фѣмелиѡм. Дѡшло и лѣто, Вѣлкѣ Госпоѣйна, код-Ловнѣцѣ бѣвѡ највећѣ вашѣр ѣ-нас, нѣм ѡклѣ нѣм народа, ма-прѡлом! Такѡ и прије ѡногѣ рага, а ѣ-потлѣ, бѡгме. Свѣкар ми бијо, ѣшѡ Лѡвнѣци, цркви, и дѡшѡ покѣсно. У-тру мѣнѣ забѡљело, ѡн ѣ на посѡ и каже Данци Мѣкаиловој: „Бѡгати, Данца, ако-бѡдѣ слаба, пошѣлѣни дѣјѣте да спрѣмѣм бѣбѣцу.“ Већ бѣбѣца ѣма, Ајша нѣка, тѡ-је-прѣва бѣбѣца ѣ-Кладњу бѣла, бѡлан. Ал-ѡ[н]-није чѣкѡ нѣг-ѡногѣ-кѡња ѣстѡк

што-је-ѓн-га јаѓ Лѓвн^ици, пошале̄ је с коњом. А ја-се порѓд^ила, баба Дан^ица све ѓбав^ила, лејим-ја, ти нешто почо плакат, а баба се прѓпала. „Да-л-сам“ — кајѓ — „пупак свѓзала?“ , па-те-развила, а ѓна, Ајша баб^ица, на врата! „О, сѓстро мѓла, како си се ш-њим растала? Нѓка[д] тѓлко д^ијѓте вѓдла н^ијѓсам.“ И кад-је-дѓшла ѓ-Кладан, рѓкла ми свѓкру, покѓјнѓм Баби (ја сам свѓкра сѓмо тѓко звала, а ѓѓца њѓгова: нѓко Бр^ко, нѓко Ѓаѓа, како-кѓѓ): „Чѓститѓм ти, Мѓксиме, ѓнука, има ѓ-њему дѓвет ѓкѓ.“ Тѓко се тѓ кајѓ, ѓно се прѓгонѓ, ал бѓјо си — машала, нѓ-било рѓка, што-би-ѓтприѓе рѓци! А онѓ-баба твоја, Слобо, баба Дан^ица јадна, ѓна: „Кѓ-ку мѓни, што-га вѓјѓ? Кѓку мѓни, ѓе-га-ѓткрик?! Штѓ се има чѓд^ит, мајкѓ-јѓј жалѓсн^ицу њѓну, ѓ-јѓј ѓ-њѓну главу!“ Она јадна бѓјѓ се: ѓреѓе-јѓј д^ијѓте. Мало, ма-ло, па-ѓе-ѓна: „Кѓку мѓни, што га вѓјѓ, Кѓку мѓни, што-сам-га открѓвала?“ ѓна се дѓго, бѓјала, знај, да-се-штѓ тѓби нѓ-дѓсѓ. ѓ-шкѓлу си пошѓ, а ѓна се све рас-питѓвала: „Како ми је мѓј Слобѓдан, како ми је д^ијѓте?“

Брѓ[з]-шаљѓ, кат-сам-те-нос^ила, бѓла сам, дѓјѓте, кајѓ, кѓ-бадан. Сви су мѓсл^или и говѓр^или: најмањѓ двоје! И покѓјнѓ Бабо нарѓчи бѓш^ику за-двоје ѓѓѓѓ. ѓпантѓиѓ-си-је дѓбро, свѓ-сте-се ѓ-њѓј лѓљали и кат-сте-ѓ-шкѓлу ишли. Скѓва-то, бѓлан, ѓ[д]-дѓбелѓ дацкѓ, онѓ-клини кѓ-шињаѓци, нѓ-би-тѓ бѓг мѓгѓ разб^ит. Штѓ-је ѓѓѓѓ крож-њѓ прѓшло, нѓ-питѓј. На крају, ти си пошѓ ѓ-свијѓт вѓј бѓјо, Мѓл^ици Мѓтѓнѓј дали и Мѓлета је нешта прѓправљѓ, кратѓиѓ, штѓ-ли? Јѓ-јѓј по-шљѓ нѓ-знам трага...

Да-ти-прича^м кат-смо-ѓ-Кладан досѓлли. Покѓјнѓ Рѓјо дѓшѓ, ѓн-бѓјо у војсци, па бѓјо, ваљда, демѓбилисан. И дѓшѓ је, мѓнѓ дѓвеѓ ѓ-Кладан. Ѓѓ, сѓд, знаш, порѓд^ила се у Амѓда Мѓзалов^иѓа жѓна, Шевѓла, учѓтѓљ^ица бѓла, а Амѓд, знаш-тѓ-тѓ, бѓјо-нам ѓ-Кладњу прѓјѓседнѓк. Покѓјнѓ Бабо, мешчѓнѓ, бѓјо секрѓтар, штѓ-ли, бѓјо тѓј неѓѓ ѓдма уз-Амѓда. Пѓлао се пѓз^или ѓѓѓ двоѓица. Сѓѓаш се кад-је-Амѓд, а јѓдва ишѓ, гѓши га ѓсма, скрѓз ѓслабиѓ, дѓшѓ на Баб^ину сѓрану на Побрѓачѓ? Мѓ-се-ижљѓб^или ш-њѓме и ја-му-кајѓм: „Вѓл^икѓ-ти, Амѓде, фѓла што си дѓшѓ Баби на-сарану.“ А ѓн-ѓе-ти мѓни: „Зарадио-је Мѓксим, Вајо, зарадио мѓгѓ вѓшѓ. Дѓсти-сам-ја ѓд-њѓга пѓметнѓѓ и дѓбриѓе чѓѓ, дѓсти-сам-ја ѓд-њѓга научѓиѓ.“ Ѓѓ, ѓдѓмо ја и свѓкрва-ми на-баб^ине и понѓсѓм-ја тѓбѓ, а тѓби два мѓсѓѓца. Тѓмо кат-смо-дѓшле — у Сермаѓу нѓка куѓур^ина старѓ, нѓје-тѓ било нѓшта, бѓлан. Рѓт, нѓм нѓшта. Поѓеле муслѓманке по поду, имајѓ двѓје сѓстре наке ис-комшилука. И ѓни извадѓ онѓ-д^ијѓте свѓје, тѓбѓ тѓри у-онѓ-бѓш^ику свѓју, а бѓ-ш^ика онѓ-на-зѓмљѓ, старѓнскѓ-јѓј бѓш^ика нѓка. Кајѓ ѓна: „Кѓлко има, кѓлко-му има?“ „Два мѓсѓѓца.“ ѓна маѓло јѓс и бѓла пѓблесава. „Ако Бѓга, зар-му-нѓма макар пѓла гѓд^ине?“ Мѓ-кајѓмо — нѓма. Е најзад: „Како-му-је име?“ „Слобѓдан.“ „Вѓди, како ѓна лѓјѓпо ѓ-тѓ смѓсл^ила.“ И ѓна свѓме наѓѓѓ — Мирсѓд. И свѓ-ми-је по-сле говѓр^ила: „ѓнѓ-ми-је слика ѓвиѓк пред-ѓчѓма. Да-си-ти-сѓѓла да пѓзарѓмо, ја-би тѓ слѓтко урад^ила.“ ѓна-би, бѓва, радо зам^ијѓн^ила свѓга сѓна за-те. А имаѓе истѓ имѓна. Тѓби име Слобѓдан, ослобѓд^ило се, а Мирсѓд — мѓр сѓд!

Василија-Ваја Реметић, 1920, течај ѓписмењавања 1945.
Рођѓна у Жеравицама, а од 1945. до 1992. живѓла на Ковачѓиима.
Снимљѓно у Малој Моштаници код Обреновца 1995. годинѓ

ВУЧИНИЋИ

Домаћин òгүлї-тò јáје и једнїм јáетом се òмрси

Фãрбала се јáја нà-Вел^кї пéтак. На Вèл^кї пéтак-су-се јáја фãрбала и ниé-су-се јáја прїје за врїеме Југеслáвије шáрала. Она су сáмо у црвенòј-се бòји бòј^н-ла. И ка[д]-дòђè Вáскрс, ўзмè домаћин и свè са-онїм-једнїем јáетом ўјутру на Вáскрс òмрси, једнїем јáетом. Домаћин òгүлї-тò јáје и једнїм јáетом се òмрси јербо пòстї се сèдам нèђèлá. Ў, тò-би-било чўдо кад-би-се-омрсиле... Нїје се нї-куд нòс^нло, сáмо се òмрси^мо... Нїје се нїкуд нòс^нло, сáмо прїје сўнца однèси, нал^нјèпи онè-òгул^нчè нà-врáта да нè-би чїнил^чце дòшле, онòм-òгулїнòм нà-врá-та штáлмá. И тò-бидè док не òпанè сáмо, тò-бидè на врат^чма.

Кўрјáк је пòстò от-кèра Свèтòк Сáвè

Јá-сам-тèби сїнòђ опрїчала. Стáвїш јèдан грèбèн и свиèђу на јèдно òше вратá, стáвїш нà-другò òше вратá друѓи грèбèн и свиèђу и тудá прòлазè òвце, тудá прòђерáш крáве трїпўт и òндá пòшлè стòку и тè-грèбене нек стòјè дò-Мáлò-га Бòж^на. Нà-Мáлї Бòжић се склòпè грèбени: „Кáко мї склòпїмо овè-грèбене, нáкò душмáну склòп^нла се ўста. Кáко мї склòпїмо овè-грèбене, нáкò се душмáну склòпè ўста“ — да се кўрјáк склòпè ўста, нáкò како-мї склòпїмо онè-грèбене, јербо кўрјáк је пòстò от-кèра Свèтòк Сáвè. Свèтї-је Сáво їмò òвцу разблўдн^нцу, ї-тò да-ти-їспрїчáм. Свèтї је Сáво їмò òвцу разблўдн^нцу. И кèр је ў-његá тў-òв-цу пòїю. Òн је његá ўдарию штáпом: „Иди“ — кáже — „нїка[д] дáбòгдá ўстá свò ије не склòпїю. Кат-склòпїю ўста, нїкад-їг вїшè не-отклòпїю“. И òн је ў-Бога ўвиèк, кат-склòпї ўста, ò[н]-нè-мере ўстá отвòр^тти. Вáвиèк су ў-његá ўста òгво-рена и кад нèшта пòједè, нè-мере да склòпи ўстá. Њèгá је прòклео Свèтї Сáво.

Свè су свèци прїје ишли по зèмљи

А бїла мáтèр и їмала дòста òше, їмала дòста òше. Ѐ-тò-ђу-ти испрїчат, свè-јá-тò пáнтїм. И штá-ћè јáднá жèна, нèмá òклè òше, òклè òше лèба скўвати. Отїђи на клèку и нáкупї она бáлегè. И стáвї под-онў-пèку бáлегè да òцу зáмáмї: „Сá[д]-ћè-се, òше, лèб їспеи се, сá[д]-ћè се лèб їспеи“. Ђè òе се їспеи лèб, òе òе се їспеи лèб òд-бáлегè? И нáлèгнè Свèтї Сáво туд у-тў-кўћу. Ђèца плáчў; їмала, јáднá, дòста òше; òшеца плáчў. Пїтá она њїг, пїтá Свèтї Сáво жèнè: „Млá-да, штò òшеца плáчў?“ „Плáчў“ — кáже — „òшеца, плáчў òшеца, нèмáм лèбá“. „Пá, штá-ти-је, бóна, пòт-пекòм?“ „Мá, јá ти нè-смиèм прїчат штá-је пòт-пекòм“. „Кá-жи-тї мèни штá-је пòт-пекòм пá-ђу-јá тèби пòмòћ“. „Јá зáмáм^нла òшецу, стáв^нла пòт-пеку бáлегè, да-їк-сáмо зáмáмїм док-їм-òклè òтáс донесè да јèдў“. „Пòдиг-ни-тї“ — òн-ўдарї трїпўт онòм-штáкòм, свòїем штáпом трїпўт — „пòдигни пè-ку сáда да-јá-вїдїм тò“. Мїлї Бòже, она пòдиже пèку: онáј-сòмўн се оволїкáчки ствòрїю. Свèтї Сáво је штáкòм претвòрїю онў-бáлегу ў-лèб: „Лòми òшеци, лòми

ђеци лѣба“. Ђеца се давѣ. Свѣти Саво, ђн-је тѡ-крѣстиѡ. Прије су свѣци ишли по зѣмљи. Сви су свѣци: Свѣтѣ Арѡнђел, Свѣтѣ Пѣтар, Свѣтѣ Павле, свѣ-су-тѡ ишли, Свѣтѣ Илија, свѣ су свѣци прије ишли по зѣмљи.

Нѣјесу ми дали пѣмзиѣ, имала сам дѡста зѣмљѣ

Нѣјесам ишла нѣкад под Острог. Нѣје-ми ни-сиѡа ишла нѣкад, нѣјесам ни-јѡ, Нѣјеса[м] мѡгла, јѣдѣнѡ-сам била и нѣјеса[м] мѡгла. Чѣтерес прѣвѣ ѡстала сѣротна са свѡје трѡје љѣцѣ, знаш како је бѡрѣти се по свѣјѣту.

Па, ѣто да-ти-јѡ, прѡво кѡжѣм. Ў-ѡнѡј младѡсти како-[ѡ]нѡ рѣкнѣ: бѣла млада, ѡстала ѡ[д]-двадесѣт ѣ-седам гѡдѣнѡ удѡвѣца. Нѣјесам се бѡрѣла ни-ѡ-чем, сѡм се бѡрѣла да ѡдгѡлѣм свѡје трѡје љѣцѣ. Двадесѣт ѣ-пѣд гѡдѣнѡ ми свѣкрва бѣла сѡ-мѣѡм жѣва: ѡна свѣскѡг рѡта изгубѣла чѡека. И сѣна изгубѣла ѡвог рѡта, упанѣтѣла сам: два-јѡј сѣна ѡтишла. Чѣтерес прѣвѣ ѡћерали ѡсташѣ, нѣкад-пѣг није вѣдла и сѡ-мѣѡм бѣла двадесѣт ѣ-пѣд гѡдѣнѡ... Нѣјесмо мѡгли, бѡгме... ишла прѡсѣла па допѡсѣла рѡну мѡја пѡкѡјнѡ свѣкрва. Отиђи ѣ-Јасѣн, донѣси — прѡсѣла, љѣцу рѡнѣла на Рѡвањскѡм. Прѡво да ти кѡжѣм: прѡсѣла ѡна, јѡ се бѡрѣла са свѡје трѡје љѣцѣ, свѣ-трѡје јѣдно дрѡгом дѡ-ѡа, бѡгами-ми-је тѣшаг бѣјѡ жѣвѡт. Ѣнда — нѣјесу ми дали пѣмзиѣ, имала сам дѡста зѣмљѣ, кѡповѡла за врѣјѣме ѡнѣ Југѡслѡвѣнѣ, кѡповѡла ш-чѡеском, кѡповѡла сѡ-сѣном, нијесу ми дали пѣмзиѣ. Дѡј зѣмљу у државу па-ћѣж-дѡбит пѣмзију. Јѡ нѣјесам дѡла зѣмљѣ у државу, јѡ сам се бѡрѣла ѡ зѣмљѣн и ѡ-ћѣци, рѡдѡла пѣд гѡдѣнѡ па пѣлѡни. Нѣјесу ми дали пѣмзиѣ, а на пѣлѡни рѡдила ѣ-Кладњу. Пѣд гѡдѣнѡ рѡдѣла ако-дѡбро знаж љѣ ѡнѡј-тѡњѣр код Гѡјсалѣнѡ, јѡ-сам-дѡплѣ прѡгу рѡдѣла, али нѣјесу ми дали пѣмзиѣ. Дѡј зѣмљу у државу па љу дѡбит пѣмзију. Јѡ-нѣјесам дѡла зѣмљѣ у државу и ѣто ѡде данаске, ѡде дѡна[с] зѣмљѡ. Ёто-ти, тако-ми-је жѣвод бѣјѡ. Тѣжак-ми-је жѣвѡт.

Тѣжак ми је жѣвод бѣјѡ кат-сам-бѣла млада

Ако дѡж зѣмљу дрѡгом да рѡдѣи, нѣ-мерѣш је вѣше дѡбит. Нѣ-мерѣш рѡдѣти, нѣ-мерѣш рѡдѣт зѣмљу, нѣ-трѣбѡ ти. Јѡ сам се бѡрѣла. Јѡ-мѡсло, мѡсло прикупи — двѣје крѡве дѡбре имала — мѡсло прикупи, ѡднѣси ѣ-Кладањ и прѡдѡј, и кѡсци дѡђи ѣ-Јасѣн. Бѣѡ-је Мѡксим Мѣнић и Мѡрко, ѣ-менѣ су ѣ-Бога ѣвѣнѣ[к] кѡсѣли. Нѣ-мѡш, нѣмѡж бѡгзнѡ како: лѣба, нѡкопѡј крѡмпѣра, сѣра и кѡјмака. Ѣднѣси ѣжѣну, ѡднѣси рѡчак. Ѣни су ми нѡјвише кѡсѣли. И Тѡрци ѣс-Церскѣ су ми кѡсѣли зѣмљу, јѡ-нѣјесам дѡвала зѣмљѣ нѣкомѣ да ми кѡсѣи. Свѣ сам чѡвала свѡју зѣмљу. Ѣнда-пѡшље-ми-је ѣ-сѣн кѡпѣѡ двѡдесѣт ѣ-седам дѡлѡмѡ ѡд Мѡтиѣ — мѡре бѣ[д] да-знаш Марјѡновѣна — двѡдес ѣ-седам дѡлѡмѡ зѣмљѣ, свѡје ѡчевинѣ... Насѣлѡла га пѡкѡјнѡ мѡја свѣкрва за врѣјѣме ѡустријѣ и ш-њѡм бѣјѡ и наслѣдѣѡ тѣ-зѣмљѣ и ѡнда тѡј — мѡј сѣн пѡшље кѡпѣѡ ѡд-Лѡзѡра Мѡрковиѡна, мѡре бѣ[д] да-знаш Лѡзѡра Мѡрковиѡна. Тѣжак ми је жѣвод бѣјѡ кат-сам-бѣла млада.

Никад н'јесам да н'јесам Свѣтѡг Аранђела сл'в'ла, никад

Јесам, бѡгами, јесам Свѣтѡг Аранђела ѱ-Бога ѱвијек сл'в'ла. Не мѡгу да прѡславим бѡгзн'а к'ако, мѡгу пѡ киле ракије узѣти, и килу, св'јѣћу и колач. И два чѡека зѡвни и тѡ — јесам. Никад н'јесам да н'јесам Свѣтѡг Аранђела сл'в'ла, никад. На Раванскѡм сам била, у Ст'аричу сам била, све-сам сл'в'ла Свѣтѡг Аранђела... Да ти кажѣм: К'ако-сѣ мѡгло! Прије скувај лѣб ражовни и јечмени: јечам и раж најљевшиѣ кат-се-самелѣ. Онда ш'аре и пите о[д]-шѣн'цѣ и колач. Тѡ је било о[д]-шѣн'цѣ колач и пите и онѡ је свѣ — лѣ[б] бијо ѡд-ражи и од јечма[... кѡ-и-сад овѣ-ш'аре што се ш'ара колач]. И кад-ѡдѣш на-пиво, дѡђѣ ти нѣко вако, жѣне, није било колача. Јѣдва-ти чѣкаш, мѡј с'инко, да-ти-се-ѡдломѡ, да-ти-се-ѡдломѡ он'а-кѡра лѣба, да-ти-дѡнесѣш онѣ-ш'арѣ ћѣци. И онда кат-пѡђѣ сад, на примѣр, к'ум ил-дѡђѣ-ти к'ума ил к'ум, ѡдломѡш онога-крснѡга лѣба, што-ти-дѡпанѣ. Распѡловѡ се пѡла и ст'авѡ се онѡ-пѡла домаћ'ци ѱ-сито. Онда ти-од-онога-свѡга овѡ-вамо изломѡш полѡв'цу гѡст'ма а онѡ изд'јелиш, спрѣмиш ако-ти-дѡђѣ к'ума или-рѡђ'ак, или-ѡдломѡш он'у-полѡв'цу, спрѣмаш. Тѡ-јѣдва чѣка да-ти-дѡнесѣ, тѡ-су-ти били колачи... Р'ијетко се прав'ло шт'а др'угѡ: к'упус, пас'ул на-г'усто, па-пола, на-г'усто, пас'ул, паполу направѡ, онда-к'упусрепу испѣци, огули, нарежи у тањир, онда-блитву, онда-питу и ѱштипке нѣко. И ја-сам-ѡбавѣзно уочи-Аранђеловаднѣ пѡст'ла, никад н'јесам се омрс'ла, никад н'јесам; сѣдам дан'а пѡст'ла Аранђелов'цѣ. Свѣ-се-тѡ, прије се пѡст'ло, мешчинѡ ише се прије пѡст'ло већ мрс'ло [Иди ми, Миле, дај мало водѣ, бѡга ти; ожедњела, насмијак се]... Није се прекидала сл'ва, није се прекидала. Прије су свѣци ишли по зѣмљи, прије су ишли виле, ѣ-овѡ-редуше биле прије су виле ишли [Јесмо гљиве брали, ѡ гљиве, онѣ-пѣчурке, онда-редуше, онда-онѣ-љутѣ гљиве, онда-рујњаче, свѣ-тѡ смо брали. Јѡј, мѡј Милан браѡ-би-тѡ свѣ па у замрзивач. Јѣднѣ зимѣ ц'јелу зиму смо имали у замрзивачу што-је-ѡн браѡ сирѡма].

Он'у-пѡврш'ну скинѣш с к'ацѣ и бацѡш, п'азѡж да-се-не-прѡвалѡ

Пѣчѣш ракију, прије су били казани пѡточ'ари, пѡточ'ари се зв'али. Прије сам ја пѣкла на-Бранка Вулов'ћа казан. По дѣсе[т] дан'а сам-ја-ракију пѣкла с он'у-јем-пѡточ'аром, с пѡкѡјниѣм бабѡм Николѡм, Ст'анковѡм ѡцом, по дѣсе[т] дан'а. (Пѡкисѣли по педѣсѣт мѣтар'а, пѡкисѣли дѡбру, пѡкѡјни Славко Пѣјан ми к'аце двѡје направѡ). И пѣци ш ѡимѣ, ѡн-се-напѡ, ја-са-свекрвѡм раскидај казан... Е, па скинѣ се ѡзгѡ пѡврш'на кѡма и бацѡш. Бѡгами, не-знам к'ако-се-тѡ зѡвѣ. Он'у-пѡврш'ну скинѣш с к'ацѣ и бацѡш, п'азѡж да-се-не-прѡвалѡ. Ако се прѡвалѡ к'аца и п'анѣ он'ај-кѡм ѡзгѡ с вра, чѡтава се к'аца баталѡ... К'ако се зѡвѣ? Прва к'ап. Кад испѣчѣш пр'ви казан тѣ-ракије, ѡставѡш, нађѣж др'угѡ суд и колко-гѡђѣ казан'а имаш, т'у-п'атоку извадиш. Гѡниш испод-л'улѣ докле-гѡри пот-казаном ракија, онда онѡ-прѣкинѣш и пѡтурѡж др'угѡ лѡнац и по јѣдно двѡје три киле п'атѡке извадиш — тѣ-ракије и с'апѣш ѱ-другѡ буре. И онда колко-гѡђѣ казан'а испѣчѣш, с'а-спѣш т'у-п'атоку. Онда-најпѡшљѣна к'аца, кѡја бидѣ најпѡшљѣни казан, та-се-п'ато-

ка саспѣ и остави се по једна канта, по једна канта кома и саспѣш у-то и онда она најбоља ракија биде, послена от-патоке.

Вѣл"ки-је влаз бијо за основѣ

Нос"ли у бојач"ну, нос"ли у бојач"ну. Онда биле жене којѣ-су-имале кова-ч"ну, ковач"ну же су прије ковали, овѣ-ковач"на некака и ту смо нос"ли женама којѣ-су тѣ билие сукно. А овѣ-смо вако за-поњава и за-јастукѣ билие собѣм. Купимо боју у-Кладњу и билимо собѣм, а сукно смо нос"ли бојацин. Црна боја највише за сукно. Вуну смо, ишчешљај прво, ишчешљај ручно па грѣбене, на грѣбене изгрѣбенај, па извади вѣл"ки влас, па извади повласак. Извадиш најпре вѣл"ки влас и онда разгрѣбенаш јопѣ да ти биде онај-мали повласак. Вѣл"ки-је влаз бијо за основѣ, мали је повласак бијо за-чарапа. Онѣ су кучине што-се-звале, то-је-за-поткѣ било, за сукна. Макасе биле пособно што-се-шишају овце, макасама шисали. Све се било прије ручном радило. Све-сам-ти испричала да није. Кос"ло се ручно, куп"ло се ручно. Имају грабље, имају виле и ѣт: виле и грабље, нѣма више ништа.

Она је постала од икса́на, она-крт"ца

Она је постала од икса́на, она-крт"ца, и-то ћу ти испричат. Имале три сестре, биле три сестре и имале брата Лазара и тај-им-је-браћ Лазар умрѣ. И онѣ су све стално ишле на-гробље и кукале. Онда-је он усто на светѣг Лазара, на светѣг Лазара усто: „Одбите ми се моје сестре“. Једна постану у земљи крт"ца, па ров"ла, никат се не смир"ла. Друга била, ником не-рекући, змија, трећа била ластав"ца. И она што-је-била ластав"ца, што-је-крт"ца, што-је-гуја — то-су-биле три сестре. И проклео-и[x] Свети Лазар, браћ. Оне су све ишле на-гробље, сваки дан ишле и кукале и он се подигѣ на светѣг Лазара. Једна да постанѣ крт"ца, друга да постанѣ ластав"ца, трећа да постанѣ гуја.

Нећу-ја бјѣжати, нег-бидѣ шта-ѣне

Кажѣ-моја мајка: побјегли на Брда. Вићем-ја покѣјној мајци, реко: „Епо, бѣгани, мамо, војскѣ са скијама, бѣгани није наша војска, вамо, бѣгани је не мачка“. Кажѣ-моја покѣјна мама, мајка: „Нећу-ја, валѣ-Стојо, бјѣжати на нег-бидѣ шта-ѣне. Нећу-ја бјѣжати, нег-бидѣ шта-ѣне“. Реко: „Мамо, ја-сам-са-чекала три војске и з-ћецѣм својѣм и з братѣвскѣм [браћ је онда одвео своју ћѣцу у Жѣрав"це], ја више нећу сачекат војскѣ, не могу, не претрпѣет стра“. И, такѣ-ми-се крава отѣлла, понесѣм — била ми је Анђѣлија мала и Миља, није Миља била старија од Анђѣлије само дванѣс мјесѣци — и носи Миљу, носи Анђѣлију. Анђѣлију свежи вако кан"цѣм на прс"ма, Миљу — торбу направ"ла. И Милѣсав бијо мали, чѣк четерес прѣвѣ ѣхеран, на саму Вѣлику Госпојину. И, мој сѣнко, такѣ-ја спрѣмим ћѣцу, ѣдем у-шталу, свежем краву и свежем на-њу мало стварѣ. Кад-ја-погледа[m]: моја мама покѣјна, она се спрѣм"ла, неће ни она да сачекѣ

војскѣ. И дођемо на Брда, Јанку Г'олијану — јелде, и-т'о слимаш —. Јанко Г'олијан каже: „К'у[д]-сте пошли“ — нйком не-рекући, не могу да-се-изразуем — „ку[д]-сте пошли на-мој ку...?“ Евако, богами, данашњег ми Преображенија, реко: „Јанко, шути, побјегли смо, нечија војска дошла на Мрков, ја-н'јеса[М] могла сачекат. Мил'и Боже, т'о-је-киша, т'о-је-малокав'ца, ћеца мокра. Пема јад-на, његова жена, каже: „Шути, болан Јанко, не-зна-се оћемо-л и-ми“. Оће пок'ој-на мајка — остало ствар'и на Равањском — оће пок'ојна моја мама да-јде на Равањск'о. Реко: „Неш ти, мамо, ја-ћу“. И ја се спрем'им: преко-Станова и дођем у-шуму вако, не-знам — Станови се звали. Дођем у-шуму, срет'им тр'ојицу војни-ка, тр'ојицу војника. На-њима петокраке на чѣлу, митрољеци — претвор'или се да су партизани. Пропушташе ме она-тр'ој'ца. „Т'о-је-тамо наша војска“ — вел'и онај-први. Каже: „Т'о-је-тамо наша војска, не-бој-се-ти, млада“. Млада сам била, н'јесам била стар'а. И пропушташе ме она тр'ој'ца, ј'опе-ја срет'им двој'цу, двој'цу; богами вид'им да они н'јесу наша војска. Пропуштају и они мене. И ја-вако измакнем се једно двајес мет'ара од-њиг, они окренуше, ја-низ-један до и побјегнем. Они за-мног пуцају, н'јесу ме могли уб'ити. Они пуцају, ја-и-панем кад вид'им да пуцају... Чекају ме мајка и ћеца: Милосав и Миља, и Анђелија, и пок'ојна мајка, Ја-дођем у-Јанкову кућу, Талијан јадан, рањен, рањен; моја Анђелија узела па га чешља по глави. Ја-сподбијем Анђелију своју, сподбијем и побјегнем, кат-пок'ојну маму срет'им. Она јадна пала, разб'ла кољено, моју Миљу уб'ла. Побјегнемо тако на Руб'ниће, у-шуму. Туди смо били пешез дана, на Руб'нићима, у-Сливњима, у-шуми... Спавали смо под омаром. Кад удари киша, наслони се, скини се, ћецу сакри, тебе у-леђа, тебе у-леђа бије. Није било да се пок'рије. И отале побјегнем, одем у Жерав'це и н'јесам се више на Равањск'о ни-враћала, отале сам от'шла у Старич, у Стар'чу била једно двије године. Он-да-дош'о Васо Миловић, каже: „Ст'ојо, оћу-ја да дођем са-својом ћецом у-кућу, немаш ти ће“. Он-да-пок'ојни Марко, његов брат: „Ај-ти, Ст'ојо, са-мног“. У-ње-га петеро: два сина и, мешч'ини, пет цур'а, седмеро ћецѣ, седмеро. Три, богме, сина: Томислав и Петар и Максим, три сина, п[е]т[и] с[е]р[е]и: осмеро! Ај-ти там, туди сам у-Марков'ој кући, лежала крај огњића з-ћецом. Он-да сам, пошто-се-смир'ло, от'шла у-Кладањ и била у турск'ој кући док је база кућу направ'ла. Кад је ба-за кућу направ'ла, он-да сам се сѣлла у-своју кућу.

Отворише се радови, дизал'це дођоше, дођоше трактори

По-два пара-смо-ми волов'а имали, болан, к'уда-смо-ми воз'ли... Јесам воз'ла, јашта сам, з братом воз'ла: он један пар волов'а, ја један, јој, на-Станове ко-л'ко-је, на-Станове балване! Не-мореш само једном отићи да доув'чеш влаку... Пл'анка се звала, пл'анке, није било, богами, машина, није било трактор'а. Сат, по-шље, пошто-се-смир'ло, отворише се радови, дизал'це дођоше, дођоше тракто-ри, све се створ'и машинарије.

Наше је блага за вр^ијеме док је Тито б^ијо, свѣ је от^ишло у-другѣ државе

Па, ко-је ст^ијо ради[т] та[ј]-је имо, ко није ст^ијо, он је ко и-сад. Дијете, има-ћеш, ако неш рад^ити — и-неш! Ми смо рад^или, ми смо рад^или, само о земљорадњи рад^или и вако нека[д] те-некад: ријетко се за вр^ијеме Југославије руш^ло. Никат се није руш^ло, никат се није Брат^ло руш^ло, никат се Брат^ло наше, није се ни-кад руш^ло. Саџ је, пошто је Тито посто, и Брат^ло изрушио. Педесџ год^ина, педесџ год^ина-је јасџн б^ијо на-Брат^лу, педесџ год^ина стар. Саџ и ако би имали о-чем рад^ити немају о-чем, шума-је исечена. Исечено је наше блага, наше је блага за вр^ијеме док је Тито б^ијо, свѣ је от^ишло у-другѣ државе. Саџ и ако-би-постало да ов^и-наши неки нов^и живот — нема о[д]-шта. Нема, дијете, исечено је... Мало се прије руш^ло... Па, ето ја-ти кажем: на-Брат^лу јасџн стар педесџ год^ина, стар педесџ год^ина, он-је-осечен саџ за вр^ијеме...

Кад оћемо да направимо слатки цијеђ, завѣжемо у-крпу

Како-смо у-парјен^ицу? Покисел^иш у студеној води и онда однесџ на-че-сму и покисел^иш у студеној води аљ^ине те, и донесџ у парјон^ицу увече, донесџ и стрпаш у парјонцу. Наспџш луга, онда-прџриш колико имаш, бива, вџша, прџ-вриш тамо воду и саспџш у-ото-увече колико трѣба водѣ у-ту-парјон^ицу. Ако-је-ли-јѣпо вр^ијеме, нећемо изјутра, ако лијѣпо вр^ијеме, нећемо подгријават. Ако је лад-но вр^ијеме, морамо изјутра угријати, прџврети бакрач водѣ и сасу[т] да-се-те-аљ^и-не одмрзну и однесџ на-чесму, на-парјен^ицу... Кат-покуп^иш, закуп^иш-иџ у ко-стретну врећу ис-парјонџѣ и однесџ на-воду и оперџш, уб^ијелѣ се ко-и-не-знам што!

Цијеђ прџвли, прџвли цијеђ да се измијемо. Завѣжемо, завѣжемо обавѣзно, за вџша мора бџков луг. Кад оћемо да направимо слатки цијеђ, завѣжемо у-крпу, прџсијемо луга бџкова и завѣжемо у-крпу и тџримо у-воду ту-крпу и прџври тамо вода и направ^и се слатки цијеђ. Тијем-смо се купали, тијем-смо-се измијавали.

Прије смо имали саџ, саџ и саџак

Мога-сам-ти и-то испричати како-смо ражљѣвуше. Прије смо имали саџ, саџ и саџак. Онда разлијеш ражљѣвушу тамо, тџриш на-ватру саџ. Утрије се онај-саџ, обрџч има дрвени, овај-гвџздени, и наспџш џзгџ жара и луга, угријеш саџ, онда-вамо јандал вџтрѣ, тџриш саџак и пот-саџак подгрнѣ[ш] жара и ражљѣ вушу пѣчѣш. Љѣп кат-смо-пѣкли, пѣку смо имали — и-то-сам-ја теби забџрав^ла си^ноћ причат. Пѣку пособно за-љѣба имали, воликџ дубџка пѣка, воликџ щѣб нарасте. Пособно саџ што се ражљѣвуше и пи^те пѣчу и пособно за-љѣба-е било. То су нам донџсли из Варѣша, Шџкци: пѣке и саџакове, маше, то-су-нам-свѣ из Варѣша донџсли ов^и-Шџкци. Љѣб љѣ се поткуваџо то-се-зџву наџве, наџве дрвене... Са-сируткџм, сируткџм и мало нам^ијешаш, мало нам^ијешаш кџрузна брашна и мало шѣн^ишна и то оставиш да се надџѣ. И онда љѣ[б] потку^ваш, онда пошље три љѣба морѣш потку^ват, четвѣрти јџпѣ таѣ остављај герму. Мџраш јџпе м^и-

јес^нти к^урузна бра^шна и с^ирук^е ма^ло, и ш^ен^ншна бра^шна, и та^мо по^собно да ти на^до^ђе кв^ас и он^да по^шље...

Колко-је-го^ђ изгин^уло сад ^уз-ов^о ра^то, толи^ко је по^шље Ти^то по^би^јо

А уочи-Бо^жи^ћа на^легла Ми^ја^ило^ва Дра^же^во^вска, и-то^ћ-ћу-ти исп^ричат, на^легла Ми^ја^ило^ва во^јска, по^бегли из Бео^гра^да, не-зна^м ко^је го^дин^е. И уочи-Бо^жи^ћа ^у-мен^е теле за^клаш^е, уочи-Бо^жи^ћа. Да он^и да^дош^е мо^јо^ј ^ћеци ево^ли^ки за^ло-га^ј ме^са, ама-не-дадош^е ни-во^ли^ки. И да^нас-ми-је то-не^што а^тар. И др^жи Ми^ја^ило Дра^жови^ћ го^вор, ка^же: „Мо^је се^стре, мо^ја бра^ћо, на^ша је Југосла^ви^{ја} изгин^ула, изгин^ула је кра^љева во^јска у Бео^гра^ду, Ни^јемци су удар^нли и по^бн^ли св^е. Ми смо јед^ва из^бје^гли“. И он^и су не^ђе до на Кар^ау^лу, он^и су до на Кар^ау^лу и он^и су не^ђе то^пове за^коп^али. „Ври^еме ће до^ћи, ми-одосмо, ми-одосмо, да-л^н-ћемо до^ћи до-кл^е, да-ли не^ћемо“ — то-је-Ми^ја^ило Дра^жови^ћ при^чо на^ма у Стар^чу. И, мо^ј с^ин-ко, он оде, ка^же: „Би^ће, до^ће — бра^д бра^ћа би^ће. Јед^н ће бра^д бит ^у-чет^ни^цма, јед^н ће бра^д бит у парти^зан^ма, бра^ћ[т] ће бра^ћа ту^ћи“. То-је-и-било: јед^н ^у-чет^ни^цма, дру^ги у парти^зан^ма, бра^д бра^ћа ту^кли. На^шије три^дес^ет и-п^ет ^у-Гуч^ни по^гнуло чет^ни^ка. Било по^шље ра^та, парти^зани-и^г на^шли, три^дес^ет и-п^ет. Било је њ^иг, Му^мови^ћ ро^ђак и сна^а мо^ја, и она је по^гин^ула у Со^кол^ни. Три^дес^ет и-п^ет, не-б^иг ни на^шли парти^зани, он^и су ту^ди би^ли. Пош^то се по^шље сми^рн^ло јер^бо Ти^то по^шље пош^то, по^шље-је-он ви^ше по^би^јо Ср^ба, меш^чин^и, ве^ћ што је са^де из-гин^уло ^уз-ов^о ра^то. Ко-је-би^јо го^ђ ^у-чет^ни^цма и ни^је се ст^ијо че^терес тре^ће пре-дат, он-је пош^то-се-ра^то сми^рн^ло, св^е-је, он-је-пош^опо по^шље: ко^ј-је би^јо во^ђа чет^ни^ки, ко^ј-је би^јо, ма св^е ов^и ко^ји су би^ли, св^е-је-то пош^оп^ано. Не^ки је сми^ј-је-се, не^ки-се сми^јо и пре^дати, не-сми^јеш ни при^чат. Св^е-ја-то при^чам, е^то то, не-ка-се-зна^ћ. Колко-је-го^ђ изгин^уло сад ^уз-ов^о ра^то, толи^ко је по^шље Ти^то по^би^јо.

А^јде, ра^ди^јо, и-Б^ок-ти по^мо^го

Св^ет^и Са^во иш^о и на^шо ж^ену да тка^ћ, и от^кид^а ч^ун^ком и св^е на јед^ну стра^ну. Не^ћ, ве^ли, Б^ок-ти по^мо^го, не^мо^ј так^о, пре^кла^па^ј, па-с-об^ле стра^не ба^ца^ј. И њ^ој ка^зо и он-оти^шо. Јо^пе на^шо ора^ча, с јед^ну стра^ну о^ре и и^де на^око^ло, а при^је би^ли су ра^ла, он^о-ра^ло, ни^јесу пл^угови ва^мо-ра^ло и о^кре^ћеш и о^реш бра^зд^ом. Не^мо^ј, ве^ли, Б^ок-ти по^мо^го, так^о ва^мо-вра^ти во^лове па о^ри с об^ле стра^не, с об^ле стра^не. Так^о св^е иш^о по св^иј^ету, так^о иш^о по св^иј^ету и св^е на^роду ка^зив^о Св^ет^и Са^во. И, мо^ј с^ин^ко, он-је-так^о он^да се о^тиш^о, св^е о^биш^о и он^да се јо^пе вра^ти^јо. Ве^ли-бо^гати, ј^уна^че, ка^ко-си-то так^о на^учи^јо: „Б^ог му по^мо^го, на^ље^же јед^н чо^ек и ка^за-ми и ви^ди ш^та-сам на^ор^о“. „А^јде, ра^ди^јо, и-Б^ок-ти по^мо^го“, ре^ко Св^ет^и Са^во то^ме-ч^о е^ку. Он-ка[д]-дош^о он^ој-ж^ени што-јо^ј-ка^зо ка^ко тка^ћ. Она тка^ћ с об^ле стра^не, она тка^ћ, а от^кала до^ста. „Ко-ти-је“ — ве^ли — „ка^зо да то так^о ра^диш“? „Ја сам, бо^ме, са^ма так^о на^уч^ла.“ А Св^ет^и Са^во на^љег^о да пи^та: „А^јде, да^бог^да што-го^ђ за-го^д-н^у ра^дн^ла св^е по^т-пазу^ом но^сл^а.“ Пр^окл^е је

*

На Јеремиевдан нe-смију се вoлови ф̑атати. Ч̑ек је уфатијo вoлове и п̑чеo да о̑ре. И Гoспoд Бoг нарeдијo: јeдну брaзду узорo, кат-се-врaтијo други п̑[т] да о̑рe, свe, Бoже нe-дaј, змијe по-oнoмe-oрaњу. O, Бoже ти помoзи, oндa свeтi Ерeмиевдан рeкo тa[j]-je дан свeтaц вoлyјскi, тaј се дa[n] нe-смијe ф̑атати — ни вoлови ни кoњ да-се-oрe... Нe-смијe се рaдти нa-тaј дa[n] ништa: ни плeсти, ни вeсти нa Ерeмиевдан.

На Бoжић нaјбoљe кат п̑чнe[ш] штa рaд^ити

Мaјкa нaс уч^илa, пoкoјнa мaмa, мaјкa нaс уч^илa док-смо-се-мi нaуч^или. Нa Бoжић нaјбoљe кат п̑чнe[ш] штa рaд^ити, нaјбoљe уочи-Бoж^ићa стaв^иш пoд-глaву oнo-штo-нeш-рaд^ити и ујутру сaмo двa-п̑[т], три нa Бoжић, прoвучeш иглoм и тo ти Бoг дa, п̑чнeш. И-ћeци кoјe нe умијe дa уч^и дoбрo, стaви му књигу уочи-Бoж^ићa. И oндa, бoгмe, уочи-Бoж^ићa дoнeceш слaмe, слaмe нa Бoжић, нeмa сaд. Oвaј дoнece слaмe уочи-Бoж^ићa и oндa-гoспeш oрaа, бoмбoнa, свaштa. Ђeцa уочи-Бoж^ићa oдaјy пo-oнoј-слaми, игрaјy сe, игрaјy. Ујутру дoђe пoлaзник, пoлaзи и eт^o... Стaкнe бaдњaкoвe, бaдњaкoви бiли. Пријe су ишли, с вoлов^имa дoвлaч^или сe бaдњaци. Витo и-oвe гoд^инe сeкo бaдњaк.

Мi смо и нa-Мaркoвдaн и нa Зaдушн^ицe ишли нa-грoблe

Пријe су прикaзe билe. И знaш чим су прикaзe, чим-су-и[x] спaсaвaлe? Глoгoвиeм кoљeм! И кат-се-прикaжe, Бoже нe-дaј, oдe и oc^ијeчe глoгoв трн, глoгoв кoлaц и oдe у-грoблe и прoбoдe гa oниeм-кoцeм, тo је oтприe било. Сaд нeмa прикaзa. И oндa кoји ч̑ек бидe пaмeтaн пa мушкaрцa кyпa, трeбa трн глoгoв зaђeсти пoт-пaзy, пoт-пaзy у-oнo-њeгoвo aљинчe. Истo и жeнск^ињe. Јa-сам-сeдaм жeнa oкyпaлa у-нaшeм сeлу, свaкoј сaм трн у кoшуљу зaђeлa пoт-пaзy... Сeчeнe су тaктe пријe. Кo је знaо oдe, oc^ијeчe тaктe истo кo-и-oндa вaкo ус^ијeчe истo кo-и-сaндyк. Бoљe су пријe билe дaцкe штo сe сeклe бoрoвe вeгo сaдa сaндyци. Сaндyци су слaби, oнo дoђe и укoпa вaкo нaслoн, нaслoн и oдуд нaслoн укoпa, истo кo-сaндyк и нaпрaви oнo-вaкo и нe-мeрe зeмљa-мy ништa. И-двигe, и-три гoдинe мoрe дa бидe, дa бидy дaцкe... Жeнe, жeнe кyпaјy жeнe, a мушкaрци кyпaјy мушкaрцe. Дa сe кo имa чaрaпe, кo имa кoшуљу, жeнaмa узмy пo-дeсeт, пo-двaјeз дeкa кaвe, нeкa пaпe, нeкa нeштa. Пријe сe нијe, сaмo кo је кyпo и кo је дaцкy сeкo дaривaлo-сe, a сaт сe свe укoпници дaрујy... Стoпaн^ицe, oнe су стoпaн^ицe кoјe-спрeмaјy рaну. Нe спрeмaјy у-кyћи вaмo-дoђy... Oблaчи сe, бoмe, свe тaзe, свe тaзe oбyчe... Идe-сe пo-сeлу и зoвe сe, истo и нa чeтeрeсн^ицу идe-сe, зoвe. Тo сe зoвe свe кат-се-дeси. Идe свo сeлo, свi мушкaрци идy, тo сe нe-глeдa дa-л^и-ћe јeднo ићи, дa-л^и-ћe двoјe вaмo-идe цијeлo сeлo. Мушкaрци идy дa кoпaјy. Тo сe нијe глeдaлo пријe кo ћe сaрaн^ити, сaмo зaђeш пo сeлу и зoвнeш и свe мушкaрци идy и кoпaјy. Нe-глeдa сe пријe, нијe сe глeдaлo пријe дa-гa-дaруeш. Пoшлe-[o]вo нeкoлкo пoчeшe дaривaти... Мјeрe дрвeтoм, мeтрoм, дрвeтoм, чим ли. Oц^ијeкy прyт и oмјeрe и oдoшe, кoпaјy. Мeшчини

да се дубље копа за женскиње веђ за мушкиње. Јел-такō? Јѐс! Мешчинѝ такō, кōлко се сѐћам да се дубље копа већ мушкиње. Зовѐ се пōп да опоје грōб, зовѐ се пōп и пōп идѐ напријед и три пута се до-грōбља погури и пōп читā. Три пута до-грōбља се погури мѐит и пōп читā, напријед идѐ... Било ѝ-женско ѝ-мушко по грумчић зѐмљѐ-ћѐ бацит на-онај-грōб. Свакō брѐз разл^икѐ. Онда тāмо чѐка кат-се-идѐ, идѐ се з грōбља и стављā се, чѐкā ил мушкāрац ил^и жѐна, чѐкā с вāтрōм, с вāтрōм чѐкā прѐт-кућōм и пōсипā и свāкō кōјѐ било на-грōбљу узимā ону-жишч^ицу и прѐбац^ит прѐко-себѐ вāтру. Нѐ-знам јѐ л сад обичāј. Нѐће уљѐћ у-кушу што нѐће умити рѐке и прѐбац^ит прѐко-себѐ, узѐд жишку вāтрѐ. Нѐ-знам јѐ л сад обичāј. Свѐ-тō идѐ з грōбља и за синију сѐдā. Сад јѐду виљушкама, сāt-се тō нѐ-гледā, нѐ-гледā се сāде, сāt-се нѐ-гледā. Прије није се јѐло виљушкама. Нѐ-знам кōлко чѐљадѝ да бидѐ, дијѐте, синија-е била и ћāса бакренā, бакренā ћāса калāисанā. Сѐду око синијѐ чѐљад, сѐду и јѐду исто-гā-јѐднок сѐда...

Прѐкадња се зовѐ за-славѐ, а за онō зовѐ се панāија. Идѐ се, нōси се у-цркву да-се-прѐкадѝ, да-се-панāија очитā. И кōлко-гōт чѐљадѝ бидѐ у свāкōга св^јѐћа. У свāкōга, кōлко-гōт чѐљадѝ бидѐ, у свāкōга св^јѐћа у рѐкама... Чет^ири се чāше пōпију, пѐтā се спōмѐнѐ за домаћ^ина и вишѐ не спōмињу мртвōга. Пѐтā се узмѐ чāша, тō се домаћин спōмињѐ... Јā-сам-глѐдала вōди кāко жѐна дāјѐ чѐтересн^ицу чōеку. Кāко је обичāј, мōј синко, прије бѝјо! Пōшљѐ рāта свѐ-е нōвō пōстало, није ко-што-је-прије било за вр^ијѐме Југослāвијѐ... О, бōгме, што идѐ да копајѐ ако-је-пōснѝ дāн — пōгача, обавѐзно се пōгачѐ кѐвајѐ и нōсѐ се ѝма на-грōбљѐ. Ако-је-пōснѝ дāн — рѝба! И на-грōбљѐ нōси онѝем што-копајѐ рāку, јербо-нѐ-могѐ они глāдни кōпати, а овѝ вāмо што сѐдѐ, они јѐду и пијѐ, а они нѐмајѐ штā. Нōсѐ, бōгме, овѝ рāну што-копајѐ от-кућѐ... Обавѐзно з грōбља ћѐ доћи домаћин, обавѐзно ћѐ доћи кѐћи. Нѐће з грōбља отићи да нѐће јѐсти. Прије се за вр^ијѐме Југослāвијѐ спрѐмало кат-се-идѐ за чѐтересн^ицу. Прије се кō дођѐ на чѐтересн^ицу донесѐ пѝту и пōгачу и кō имā рāкиѐ вишѐ, донесѐ пō-килу рāкиѐ. Онда пōшљѐ-сѐ-тō пōбац^ило, сāмо домаћин спрѐмā. А прије, за вр^ијѐме Југослāвијѐ, било свѐ се пōгача нōс^ила и пѝта... Пōкōјнā прија кад је дошла мѐни кат сам дāвала чѐтересн^ицу чōеку и ћѐверу, дōн^ијѐла пѝту и пōгачу и кѝлу рāкиѐ и-тō-обавѐзно. И ондā пōшљѐ, сād је твōја тѐвсија, ти-врāтиш из-овѐ-дрѐгѐ тѐвсијѐ, врāтиш пѝтѐ и пōгачѐ. Сāмо рāкија, се нѐ-врāћā. Онда-свѐ како-кōјѐ нōси онѐ-тѐвсијѐ, турāш пѝтѐ и пōгачѐ тāмо ћѐца да јѐду. То је такō обичāј прије било... Тō-обавѐзно! Нѐко по цијелу ону-пѝту кō је мāло могѐћпѝ, по цијелу пѝту ставѝ ако кō вишѐ имā ћѐцѐ да јѐду тāмо. Јербо-кат-сѐ-слāв^ило, кат-сѐ-прије слāв^ило, ма јѐдва чѐкāш-ти, дијѐте, да дођѐ онā-кōјā шāра тѐби да понесѐж ћѐци. Оногā-крснōга љѐба, сād нѐће да га јѐде... Идѐш свāкō јѐтро, три јѐтра и нōсиш на-грōбљѐ и ондā кад бидѐ сѐд-м^ица, сѐдам дāнā, одѐш на-грōбљѐ, јōпѐ нōсиш. Кō-ти-је дошō, јōпѐ нōсиш рāну ѝ-сад. Јѐш, чѐтересн^ица ако је пōснѝ дāн — пōсно, ако-је-мрснѝ дāн, зāкoљѐж брāвчѐ. Ако-је-жѐнско, зāкoљѐ[ш] жѐнскō, ако-је-мушко, зāкoљѐш мушкāрцу ов-на — дѐшнѝ брāв. Кад-је-мрснѝ дāн, зāкoљѐ се дѐшнѝ брāв. Ако-је-пōснѝ дāн, цāба је дѐшнѝ брāв, зāкoљѐж га чѐтересн^ици, јербо тō се дѐшнѝ брāв зовѐ, мōрā. И кат-се-купѐле тāј-дѐшнѝ брāв, нѐ-смѝје цијѐн^ити, нѐ-смѝје цијѐн^ити. Кōлко-ти-гōђ зāцијѐнѝ, ти-њѐгā мōрāш плāти. Имā нѐко па зāцијѐнѝ бōгзнā кōлко. А тō дѐшнѝ

бра̄в кат-се-кѹпује, нѣ-треба̄ да-се-це̄њка̄. Док-се-че̄тересница̄ нѣ-да̄, дӯша се нѣ-смѣрӣ... Ми смо и на-Марковдан̄ и на Задушнице̄ ишли на-гробље.

Нѣјесу нам се кра̄ве да̄ле

Било-је-то̄ слѹчајѣва̄, било-је-то̄. Па-било-је-ѹ-нашѣм сѣлу, била је ѹ-нашѣм сѣлу једна, нѣћу је казѣвати. И данас је данѣле жива. Није бо̄ље[г] ка̄рмака̄ било, није бо̄ље[г] ка̄рмака̄ долазило на пӣјацу до њѣна. И данас је жива, са̄мо је нѣћу причат. Она је вра̄чара била... Тѣсовна̄ се врѣла онда̄. Онда̄-ѹ-нас нѣјесу се да̄ле, ѹ-нас кра̄ве се нѣјесу да̄ле, онда̄-дошѣ мо̄ј бра̄т и ка̄зо — из Баната ка̄зо и онда-смо-ѹкопали гриф до̄љи у врата, по̄т-праг и го̄р виж-врата̄ приковали и онда̄ нам кра̄ве мо̄гле бити. Нѣјесу нам се кра̄ве да̄ле. Тек пред-рат на једно двѣје го̄дне, онда̄ су нам кра̄ве биле пошле ѹ-руку. А прије нѣјесу нам да̄ле се. Обло̄е, про то̄ле кр̄ви и крѣпајӯ. Прода̄мо, прода̄мо. На једно три године нам је по̄стајало пред-ово-ра̄то су нам се да̄ле кра̄ве.

Прије жѣнама те̄жаг бӣјо живот. Са̄д жѣне ѹживајӯ

Прије жѣне нѣјесу ишли у болницу да се порађајӯ. Прије су жѣне се порађале кот-кућѣ. Моја-е снаа̄ петеро родила, није отишла у болницу. На̄јпре Со̄колку па Милана, па Милѣнка, па Борку, па Здѣнку. Све ове-мо̄је руке биле баба. Исто̄ и у Миљѣ, ѹ-сѣри ми двѣје родила, све-сам ја баба њѣма била. Није било прије болнице... Како се на-бабине ишло? Ишло се, пита се скӯва̄, онда̄-ракија, онда̄-ђѣци, ђетету пелѣнице, онда̄-кошулице ко-и-сад. Нијесу, бо̄гами се куповале пѣлене, прије-су-се тка̄ле пѣлене. Опредӣ од-власа, од-власа од-вуне̄ и отка̄ј пѣлене. Уведи ѹ-ните ва̄ко близнове (?) и пѣлене тка̄ла. Ја-сам-трѣје сво̄је откала, све тка̄ле се прије пѣлене и струке. Није било ни-овије-дека̄, није било ни јѣргана̄, а то-је-све било, све се рѹчно радило. Пошље ра̄та по̄стадоше̄ деке, по̄стадоше̄ јѣргани, по̄ стадоше̄ њилми. А прије ра̄та све рѹчно: и по̄навѣ, и њѣбѣта, и све се прије рѹчно радило. Тѣшко било, тѣшко радит. Ваља̄ ти њѣтен почѹпат па га онда̄ про̄стрӯјети, па оступати па омаати. На̄јпре почѹпат па про̄стрӯјет два̄пѹт, па га по̄дигни — три-пѹт, па оступати — че̄три пӯта њѣтен па попарти па смѣтати, па те̄г да до̄ђе ко шуља да се отка̄... Кад-би-ѹ-некога̄ видӣјо, кад-би-ѹ-некога̄ на̄ко онѹ-аљинку видӣјо, то-нӣкад није по̄стојало да се об̄лачӣ ово-шарѣно̄. Све кошуље, све блѹзе тка̄не, све рѹчно, све рѹчно, бо̄гами. Те̄жак је жѣнама бӣјо живот, ради, ради, лакше било мушкарцӣма прије ве̄ћ жѣнама. Све мо̄раш от-пѣте̄ па-до-главе̄ све на сво̄је десет ноката̄ створити да обӯче. Ко̄лко-то̄ ваља̄ док-се-опреде̄ па док се смѣта̄ па док се... На̄јпре ишчѣшља̄ш вѹну па онда̄ изгребѣна̄ш па опреде̄ш, па смѣта̄ш, па поквасӣш, па дока-до̄ђе до рѹке̄, па однесѣш ѹ-ступу па сваља̄ш. Прије жѣнама те̄жаг бӣјо живот. Са̄д жѣне ѹживајӯ...

Стѹпа била, не̄кад она на-ступи, не̄кад ја̄

У сѣпету носила теле у Сарајво. Натѣвари на ко̄ња у сѣпет, с једну страну у сѣп[т] теле, а з дрӯгѹ страну шта̄ је тѣшко: ил ка̄ме̄н и у Сарајво пјѣшнице̄ ишла.

По чет^{ри}, пò-пèт пúта сам ја з брãтом своијем ишла у Сàрãјво, свè пјèш^ицè. Нòћи ù-Крушевц^има, нòћи јèдну нòћ ù-Крушевц^има, òе су Рáдовићи, ондã-дрýгý нòћ нòћи на Зéчијòј Глãви, четврт^и дãn кúћи дòћи! Натòвари мòј брãт с^ир и кàјмак и мáсло, у Сàрãјво! Прије није било да се прòдãје вòди. Оòерала з брãтом вòлове пред Никòлдãn у Сàрãјво и нòћ^ила, нòћ^или ù-Крушевц^има јèдну нòћ, ондã-нòћ^или на Зéчијòј Глãви б^лиже тãмо Сàрãјева да ùјутру мòре. Јã-окрèнула дрýгом тèстòм и свè òвце прòдãла, брãт није вòлòвã прòдò. И-јã-сам-на-Вúчијòј Лúци б^ила пèт-нèз дãnã, вòлове рãн^ила. Брãт прòслав^ио Никòлдãn и ондã дòшò и вòлове прòдò. И ондã мèни ùзò дèсет òãгèтã пãмука, òсновè и пòткè, и тãдã сам òткãлã тò-рúо и ùдãлã се... Ткãли, ткãли, бòгãми, кòшуље, мèлез ùзвòд, òерèòе, свè-сè-тò прије ткãло, свè-сè-тò прије ткãло и ш^ило. Свè, свè ствãрãло жèнск^иñе. Кò није ùм^ијо, кòìе су биле жèне н^ијесу дòбро рãдне, бòгмè б^ијèдно су и ж^ив^лелè. Мòјã-е пòкòј-нã мãјкã, по двãдесèт снòпòвã òèртèнã òмãã. Јã и мòје дв^ије сèстрè, јã и мòјã сèстрã Лúб^ицã свè òступãј. Стúпã б^илã, нèкãд òнã нã-ступ^и, нèкãд јã. Свè се прије, д^ијè-те, рúчно рãд^ило, тèжãк је ж^ивòт жèнãмã прије б^ијò... Пã мòјã-е мãјкã рòд^илã двã-нèстерò. Двãнèс пúтã се порòд^илã, двã пúтã се об^лизн^илã. И јòпè нãком сèбè сãмо мèнè и брãтã òстав^илã, òнò свè пòмр^ло и пòкòпãлã. Прије су, Бòже нè-дãј, вòди се дòбро кãзãло, òèцã мр^лã. Није òвогã било прије, није òвò било, ткãло се, прèло се.

Стоја Гавриловић (1902), рођена у Ровањском,
неписмена, снимљено 1996. године

Мèчкã је дòшла и сãм што-није шãпу нãслон^илã на онãј-пãñ

И-јã-крèнèм бòгãми пòранò. Дòñем у јèдан пòток, б^лизу је сãд и барãкã, нè-мã јòш, мòре б^ит јèдан к^иломèтар до барãкè. Кãд òзгòр се чúје низ јèдну стрãну, мãјку му ј...м, пúцã грãñе, тò-је-стрãòбã, лòми. Реко-д^ив^льã кр^мãд. Јã-зã-јèдан пãñ, реко дã-й[х]-сè-нãглèдãм. Дòбро, нèмãм ништа кò[д]-сèбè од òрúж^јã, сãмо рãдијò стãн^ицã. Јã-јãдн^и[к] глèдãм кã[д]-òе прèкò-плãнкè прèñ. Плãнкã је, трãктор^и вòз^или, бã. Глèдãј, глèдãј, нèмã — Истòм-ти-нèшта изã-буквè — èèè! Кãд-јã-пò-глèдã[м], мèчкã је дòшла и сãм што-није шãпу нãслон^илã на онãј-пãñ. Јã-ò, ò, ò, ò, нèмã ж^ивè дúшè, изм^ичи се, изм^ичи, а òмã, кãко-је-òбãрãно стãблò, знãш, јèд-нã је, òно-ж^ил^иш^те, зòвè се èговãñе, пã-òнã-је-ж^илã мòтòркòм òсèченã, òнã-[ј] је јèдно осãмдèсèт цèнт^и. Реко-àко-òнã мèни пòñе, јã-кãд-нú дúнèм òвиèм у чèло, јã нú мòрãм обòрит, нèмã тúј дрýгòг Бòгã. Јã се изм^ичи, изм^ичи, изм^ичи, òнã се при-м^ичи и свè вãкò, ал з^инулã је вòлкò. Слòбòдно, дã сам òмò пиштòл, мòгò-сãм-јòј тúрит у úстã и пúцãт, ал нèмãм. Дòñерãсмò се до јèднè òстругè. Òмã јèдан б^укв^иñ, грãне су, мòрем-јã скòч^ит на онãј-б^укв^иñ, ал пúстã мúкã — зãпèñе ми òстругã. Ми-л^и-Бòже, нú крив^ñãвã стòй. Јã-глèдãм: кãд-јèдно мèче òде стр^му н^ис-пòток. Мãј-ку-јòј, мèчкã, бòгãми гòни се, гòни тú[ј]-јèдно дèсèт-пèгнèс м^инúтã, нèшто-јòј дò-ñе, врãти се у пòток. È, реко, фãлã те, Бòже! Нèмã кòсè, бã, нèмã ни-кãпè, нèмã ни-шта ù-мèни, òшлò-је-тò свè. Јã-кãд-òде, истòм-стр^му пòтоком кò-дã-нúш^и трãг. Јòј, јã-кãт-сè-тãм прòкр^ив^и, изã-лèñã сãд! Сã[д]-òе мèнè у пòток, јã-нèмãм кúд. Àко пòñем тãм — у пòток, àко пòñем стр^му, дòл барãкãмã, пòток је, сãмо нãзãд

нѐм пòтока, ал нàзàд — ўзбрдо! Врàти се и дòћера га на йстò мјѐсто. Ђоуши га и јòпе нà-ме, ама-нѐмà: пòјести и — гòтово! Јà-òнò др̀жим, бà, ђòјà, чòек нѐ-знà, òн-кат-се-пр̀епанѐ, нѐмà тѐби т̀уј Бòга. Не-знàм-јà-сàд, ниѐсу л̀уди свѝ ј̀еднàци, али пр̀иближно-је тò. Ј̀урѝш нà-ме, па ј̀урѝш, нѐмà — сàм здрòбит. Йстом òкрѐну б̀рду, òде, нѐмà је. Јà-мòј л̀ијепѝ б̀рàте, јà-кат-се-пòмоли уз ј̀едну стрàнч̀ицу испод-ј̀еднò[г]-кр̀ша, онò-мѐче, шàпòм кад га ф̀иснѐ, òно се пр̀етури д̀есет п̀утà, мѝшчинѝ. Ђ̀ера й-његà у пòток. Др̀жим-јà-нò, стòјим и др̀жим. Нѐмà, р̀уке су пр̀ѐ-мр̀ле, јà-нѐ-знàм да др̀жим. Кат-кàжѐ чòек нѝшта, п̀усти, бà. Добро, кад имà др̀у-штво па мàло вишѐ, мòре нѝшта, а кад је сàм чòек! Врàти се и йстиѐм правцѐм òде. Кàко-òде, јà-онò-пòтурим, онò-жилѝште пòтурим, испр̀љò-сам-јà р̀уке. Рà-дио-је стàн̀ица òстала гòр пòвисоко. На пòток, реко, ј̀ебем га, да òперѐм р̀уке. Кàке р̀уке, бòлан!? Јà-зàватим, Гòспода ми Бòга, вòде нимàло не òстанѐ у р̀уци. Ђ̀ед зàватим, ма нѐмà! Ма видим — пòток тѝче. Пòгледàм: а Бòже-ти помòзи, реко, помòзи, штà-је-вò, штà-ми-је-вò? Па обадв̀јема вàк р̀укама да се ўмиѐм — јòк, нѐ-мере. Ђ̀, имàм ј̀едну плòщ̀ицу р̀àкијѐ, мòре бит пòла ф̀ртàља. Извàдим цигàру, п̀ушѝм јà, ал јà-сам-њ̀у, кàко-сам-припàлијò, виђок: вàкò р̀уке, бà, др̀ктѐ. Не-мòгу-јà упàљàча да вàкò пр̀инесѐм. Реко: òтишò сам, гòтово је, сà[д]-ћу побудàљет, сà[м] м̀ислѝм ў-себи. Йспушѝм цигàру, нѐ-знàм-јà да-сам-јà-њ̀у йспушијò. Стòји на пà-њ̀у, бà, и к̀утија и упàљàч, свѐ, ал-јà-нѐ-знàм да п̀ушѝм. Онò-сам-р̀àкијѐ пòпијò пò-ла и мàло пòвишѐ òт-пола. Нѐ-знàм ни-тò да сам пòпијò. Ђ̀пѐт у-онàј-пòток р̀уке, мàло мòре б̀и[т]-да-сам, да òстанѐ, ал док-јà-дòнесѐм, нѐмà, р̀ука је сà[м] мòкра, сàмо мòкра, нѐм вòдѐ. Врàтим се, с̀едѐ[м] мàло, с̀еди, с̀еди, нѐкà дòбà, мàјку му. Бòгами, òкàсни[к] гòр. Избиће пòжар па вàљà белàје виђет. С̀едѐм òпѐ нà-пàњ̀, да-јà-йспушѝм јòш ј̀едну. Јòш ј̀едну йспушѝм и онò-р̀àкијѐ пр̀екрѐнѐм, дòђок-јà с̀еби. Знàм-јà, знàм свѐ, знàчи ўм је ч̀ист, д̀обар. Приђѐм пòтоку, бòгами òпрак р̀у-ке. Ђ̀миѐм се, зàгладѝм се ф̀ино и ўзмѐм р̀àдијò стàн̀ицу и — дòљ, барàкàми. Й-сат-слàзѝм озгò, имà мòст, пр̀екò-моста пр̀елазѝм кат-ч̀увàр изѝђе. Имà ковàчи-ја и пòкòјнѝ ј̀аднѝ Тàнàско је б̀ијò. „Дòбрòјутро, Влàјко“. „Дòбрòјутро“. „Кàко си?“ „Дòбрò је, кàко си ти?“ „К̀ут си пòшò?“ „Мòрам у Сокол̀ну. Вàљда барàјте-ри лòж̀ли вàтру па òстала, па мòрàм да йдѐм да виђим“. „Ј̀еси л̀ дòбрò сà-здр̀à-вљòм?“ „Ма, ѐто, ипàг дòбрò је“. „Т̀и-си-нѝшто слàб“. „Ниѐсам, б̀рàте“. „Ама ј̀е-си“. „Ама ниѐсам, јà-сам-д̀обар. Ж̀урѝм да се врàтим ш̀то-пр̀ије, да йдѐм нà-сарàну“ (Тѐ гòд̀нѐ ўмр̀ла пòкòјнà Обр̀енија М̀илорàда Стàнишѝа, па тр̀еба нà-сарàну дà-ј̀дѐм, з̀вào ме). „Бòлан, т̀и-си-уж̀утијò кò-вòсак“. „Б̀јѐжи, бòлан, штà п̀ѐтљàш, нѐмòј зàѐбàват“. „Ј̀еси, бòгами“. Сàд м̀й-йдѐмо, òн-йдѐ сà-мнòм до ковàчијѐ, нѐ-мà ј̀едно петнѝстаг-двàѐс мѐтàрà, и òн-йдѐ мàло пòприје. У ковàчијѝ н̀йма испр̀ичò, кад-òни мѐнѐ зòв̀у и ѐто-й[х] òтуда, имà-й[х] пѝшес, бà. „Ај вàм, ај вàм“. „Ма, штà-ћу-вàм, йдѐм“. „Ај вàм, бòгати, имàм те нѝшто п̀итат“. Ј̀аднѝ Тàнàско, òн-је-дòбрò сà-млòм стàјò. Кад-јà-униђок, òни гл̀ѐдај̀у ў-ме. „Ш̀тà гл̀ѐдàте?“ „Бòк те ј̀... , штà-ти-је?“ „Ш̀тà-ми-је, није-ми ниш̀тa“. „Т̀и си бòлестан, бà“. И јà-им свѐ йспр̀ичàм. Кàжу: „Влàдимѝре, дòбрò-си-т̀и прòшò, Бòк те ј̀...“. Пр̀ичàм-јà н̀йма: „Др̀жò сам др̀во, а кат-сам-дòшò да òперѐм р̀уке, ј̀...-т̀и др̀во, нѐ-би-јà њ̀егà мòгò ни ўдар̀т“. Кàжѐ: „Нѐ-дàј, Бòже, да-си-је-ўдаријò мàло сàм (Сàм да је òборѝш, тò је др̀гò), òна-би тѐбѐ сàтр̀ла. Ал ср̀ѐна-ти-е па-је-ниѝси ўдаријò“. „Ниѐсам, ј̀еби

га, она-је мени прилазила, ал-ја-гледо кад-биде да ме обуфати вако, онда њу је у чело гађат.“

Није шала међед!

Био сам ја девед гдџина на-Братлу, девед гдџина. Ја сам био као-чувар шума, ја, пошто-сам-осто порано инвалид. И одредџе ме на-Братло, каџе — преко-љета имаџ да будџеш от-седам до седам, преко-зимџе имаџ да лџежиш у-кући. Плату имаџ, топли оброк, све-то било. И ја-сам-то и радиџо. Е саџ ка[д]-дођџе ко шевна, негодно ми, знаш. Ал ја јутру одџем рано, разгледџам доклџе-могу очи виђет, немџа ништа. Будџем до једно осам сати, девет, дођџем кући, приватџим косу, ко-сим-ли — ко-сим до једно шџес увечџе. У-шџе[с] сати Братло, праваџ! Попнџем се на Старчкџу стијену и на некџу бандџерку, ту је рџелџеј, тџај-лепетитор, како се зовџе. Разгледџам, немџа ниџди ништа, немџа да се пуши, и ја слободно спаваџм кот-кућџе, ниџко менџе ништа не-дџира. И-ако-дођџе, менџе су обилазили, али, срџџом, ниџкад ме нијџесу нашли кот-кућџе. Ја-ако-принџетџим штџа, ја-врднџем у-шуму сам, имаџ ра диџо-станџу, јављаџм се џџе има поџар, море л се локалџзоват, не-мере. Ако не-мере, јављаџм. И, ударџи једном кишиџца, аџт са-[д]-џе прџестат, прџестаџе, маџло се обла-ка наведе, ал боџгами она отпочџе, почџеше и магле. И ја полако озгџор низ-Братло, ал имаџу кршеви, има једно сто-метџара прџџе евако-ти-је: сам с овоџа камена на-оваџ. Ако прџџеш воџде, слџомџеш ногу, не-мереш је ишџупат ниџкако. Све с камена на-камџен! Полако-ти иџдџеш, тебџе ниџко не-гонџи. Под једну јџелџку, виђим боџгами кишиџца ударџи полџиџепџо, она суџва. А ја-и-вако и-седџем под јџелџку, присло-ниџм се, изваџим цџигару, запџалиџм. Гоџр је крш, ал чџеста-је-то, ба: јавџорџи, буквиџи, јасџенџи, грабџи, има и јџеловџне, смрџека, туџ-ти не-мереџ заџи. Доџг заџуџца озгџор у-менџе иза-лџџџа. Реко — дџивљи крџмак, ођу да га маџло осџиџерџим. И ја-сам-се-прџита-иџо, шуџтим. И ја-гледџам озгџор, виђџок-ја, сад-џон мџени сиџџе на-пуџт. Има пуџтиџи пџџе-шаџчки, стаџза. Кад-џон-сам заџучинџи: еу-у-у! Ј... маџку, ваџк-џон дџиџе на-заднџе се но-ге, ма-немџам-ја чџетри мџџтра до-њџега. Ништа-ја.. немџам, само имаџ радиџо-станџу. Прџепџо-сам-ја џџега, ал прџепџо је и-џон менџе. „Кџу[д]-џеш“, реко, „џе-џе“. Али-прџе-ста, немџа, овџде неџшто мџене стџгну, не-могу-ја да проџговорџим. Каџко-ја дрџекнук, јџо-[ј]-ја-кад-џон-разџложџи стџрму низ-онџе-јџелџи! Јџелџи су иџсто ваџко ко-коноџља, знаш-ти штџа-је коноџља, џа! Није шала међед!

Погледџам — међед!

Одбиџо сам воџлове према-Сокџолни, немџа воџџџе, немџа ништа, ја-и-одбиџем. И таџко-ја како-обилазиџм, знаш, раџјоне, понекад-иџг виђим, ал џвту данџа не могу да-и[x]-уџтреџим ниџди, немџа-и. Немџа и немџа, и немџа и Боџг! Ёле, кишиџца ударџила, магле су. ударџиле, реко: „Зна[ш] штџа-је. Спрџеми-ми џџеба“. И ваџко маџло раџкиџе на-спџем помаџџе, ваџк-воџко, море биџт једно по фрџтаџља, једну плџошџиџу и — у-џеп! Имџо сам пушџку двоџџевџку, орозушу. Реко: „Ја-одо траџит воџлове. Ако-ти-дођџог, дођџок, ако-не-дођџок, немџој ме ни траџит“. Аџде у-шуму, овџде, онџде, овџде, онџде — немџа, немџа-и[x]. Ё, упаднџем у јџедан штџраџбок, нџуда се возџили балџвани, то-џе-дуби-

на, Бо́же сачу́ва! Некако-је-он млого̀ отишо̀ љ-дубну, а двѝје су стране, деведесѝт ѝ-пѝт посто̀ су онѐ о́сечене. Ту̀ је о́струга, има̀ врѝло добро, ал ту̀ слабо̀ ѝко прѝ лазѝ. Про̀ђе с ову̀ страну и с ону̀ страну, а ту̀да̀ не-мерѐ изѝћ. Два̀ дана̀ тра́жию, нѝма-ѝ[x]. Трећѝ дан̀ реко: „Зна̀[ш] шта̀-је. Ја̀ не могу̀ вишѐ пушку̀ носѝт, она̀ је мѝни додијала, не́ћу је носѝт“. Ви́чѐ покѝјна̀ ба́ба: „Понеси, ба̀н, мо̀реш у́дарѝт на̀-јаде, бо́ла[н] нѐ-бию, па-те-ме́чка, са̀трѝе те“. Са̀д-ја̀ идѝм, по̀ток је до́љ, ја̀-идѝм с ли́јеву̀ страну. О́струга-је-то̀, ба̀, а добро̀ врѝло има̀, ал ни́ко му не-мерѐ да прѝђе, то̀-је-зара̀сло. Ја̀-се-на̀дносим, реко: ако-бу́ду̀ оздо́љ за̀шли уз-ота̀ј-по̀ток, да̀ пи́ју во́де го̀р на̀-врелу, не-могу̀ изѝћ, мо́рају се вра̀тѝт на̀зад, ал нѝма̀ оздо̀ да-су-у̀нишли. Не-мерѐ низ-ону̀-страну̀ сић. Ја̀-се-ва̀ко̀ на̀дњио, шта̀-је онѝ, Бо̀к те тво́ј?! Слобо, како̀ о̀во, о̀во-је-у̀ско, ко̀-кауч кат-се-развучѝ, ти-мо̀реш на̀-њему̀ ле́жат! Јѝ-л-но̀ ме́ђед, јѝсте! Ни́шта, он-пи́је во́ду. По̀гледа̀м — ме́ђед! Ал не-ме-ре-он̀ мѝни изѝћ ла̀ко. Док-он-мѝни изѝћѝ, ја̀-мо̀рем сто̀ ме́тара̀ побје́ћ и на́ћу не́гди др̀во, бје́ж љз-дрво̀! Исто́м-он-по̀диже гла̀ву, како-ва̀ко̀ по̀диже гла̀ву, не-ме-ре гла̀ву да̀ о́крѝнѐ ва̀ко̀ него̀ се цело́купан ва̀к за̀крѝну̀ — ко̀лка̀-је де́бљина. Реко: „Бо́лан, шта̀-то̀ ра̀диш, ѝѝ су ми во́лови, ја̀да[н] нѐ-бию!?“ Исто́м-се-он̀ о́крѝну̀ према-мѝни. Реко, ѝво га, са̀[д]-ѝе го̀р. Исто́м-уз-она̀ј-штра̀јбок ма̀ло, не-пла-ши-се, ј.о̀ ма́јку, ко-да-зна̀ да-му-не-могу̀ прѝћ. Пола̀ко̀ идѝ јѝдно̀ десѝт ме́тара̀ уз-она̀ј-штра̀јбок јо̀ш уз-ону̀-о́стругу и не-мерѐ да́ље, не-мерѐ од-о́струге. Исто́м с ону̀ страну̀ уз-брдо, ал пола̀ко̀ идѝ. Реко: „На́ћу-те ако-ми-бу́дѝш во́лове на̀шо̀ и по̀био-ѝ[x], по́јесћу ѝ-ја̀ тебѝ, да зна̀ш“. Ни́шта-он̀, пола̀ко̀ идѝ, по̀пѝ се на̀-ме́ђ, ѝзи́ѝе. Како-се-по̀пѝ на̀-ме́ђ, фи́но се ва̀ко̀ о́крѝну, ко-да-се-по̀здравља̀ са̀-млѝм. Јѝ[ј]-ја-ка̀д-а̀нам разложѝ, то̀-нѝма̀ — ту̀тањ сто̀ји! Реко- го̀тови су они, ту̀ је до̀шо̀, пи́ю во́ду, оже́днию, наро́љо се ме́са и оже́днию. Реко-ви́ди-тѝ ја̀да! Ја̀-трѝ дана̀ носѝк пу́шку, а че́врти дан̀ је оста̀ви[x]! Уби́ю-би-га, ба̀, ма нѝма̀-то̀ два̀с ме́та-ра̀, а не-мере-ми прѝћ. Он-мо̀ре мѝни прѝћ, ал тре́ба-он̀ да оста̀ви вре́мена. Да-сам-ја̀-с-ону̀ страну̀ по̀тока, мо̀го̀ би ма̀ло при́је прѝћ, а с ову̀ страну̀ не-мере ми прѝћ ни́како. Има́ју кла̀де, има́ју ја̀ди онѝ-ба̀! Ка̀д, е са̀д-ја̀ мо̀рам ѝћѝ јѝдно̀ три че́тѝри сто̀тне ме́тара̀ го̀р да о́бићѝм та̀ј-по̀ток. Пре́ђѝм го̀р, а, на јѝдан по̀точѝћ у́дарѝг — ба̀рѝца. Ј... ма́јку, па-о̀нуда̀ прѝшо̀ и о́тѝшо̀ низ-ону̀-ко̀су и ка̀д-је-ви́дию да нѝм во́де ни́гди, онда̀к је си́шо̀ у штра̀јбок и штра̀јбоком: зна̀ за-врело, зна̀ ѝѝ врѝло. Крѝне́м, о́бићѝм-онѝ и — на ѝего̀в тра́г. Ма̀ло идѝш, не́ѝе нѝма̀, не-зна̀-се, ко̀ шу́ма! Ни́ѝсам-ја̀ ма̀ко̀ јо̀ш јѝдан километар — во́лови су под-јѝдно̀м јѝлѝко̀м. Ле́же о́бадва̀ на јѝдно̀м брежу́лку, а он̀ је прѝшо̀, па ни́је било ни́како̀ јѝдно̀ педе-сѝт-ше́сет ме́тара̀ ѝзнад-њѝ[x]. Ја̀ га пла́нуо, ни́је сми́ю од-менѝ. Да-је-он̀, он би ѝѝ по̀ но́ћи нашо̀, он-би-њѝ по̀бию.

По́којно́к Пе́ре зна̀ш ко̀лки је бѝю не́ки Ја̀блāн и Ру́доња! С ону̀ страну̀, око-пе́десѝтѐ ја-мисли́м, то̀-су-били́и си́ла. И он̀ је јѝдно̀г уби́ю. Ал онда̀ је ѝге́га̀ по̀ко̀јни Пе́ро уби́ю, са̀м не-сми́је-то̀-се ја̀вид, ба̀! Не-сми́је ни́ко зна̀т. И ја̀ јѝно́м: „Јѝбе́м га, Пе́ро, зна̀[ш] шта̀-је [они су мѝнѐ во́љели, по́којни Ма́ксим, по́којна̀ Ва̀ја, по́којни Пе́ро], љ-менѝ ма́јка има̀ а́сму, ту̀-си́пњу, па-је-чу́ла, ја̀дѝца, да-јѝ-тре́ба̀ тога̀-ме́са, ка̀д-би-га-јѝла, да-би-о́здравѝла. Јо́ј, ба̀, до́неси, нѝмо́ј се бо́јати мѝне“. „Не-бо́јѝм-се-ја̀ тебѝ, ја̀-би прѝ[д]-то̀бо́м че́ка уби́ю. Су́тра-ћу љ-Кладањ и по̀нѝје́ћу ти“. Ја̀-о́тѝшо̀ на по̀со̀, ка̀д љвечѝ до̀шо̀, ка́же: „До̀нию ми Пе́-

ро мѣса“ . „Јѣ-л, бѣгати“? „Јѣз, бѣгами. Скувала га и пијем воду и једем“ . Јадница поједе, попи и-ту-воду, што-се-кувало у води, ма-каки, нем помоћи.

Синѣ ми мѣд нѣдрије крѣву

Био један звани мѣт шепо. По прилци, нјесам-ја туј бијо, да је њему Мијодраг одбијо пола шапѣ у Соколници. И он је арѣ код-нас и шепо се показѣ у Сребреници. И његѣ-су там назвали шепом. И ја сам једном — у-менѣ јадни покѣјни Угљеша имѣ-е једну крѣву првѣтельку — и ја-кѣсијо, снаѣ, прѣдали теле кѣ-данас и ујѣтру је помѣзе, от-првѣтелькѣ намѣзе пѣт и-пѣ литѣра млѣјѣка, от-првѣтелькѣ, у-шуми-је била, није се полагаало ни ујѣтру ни увѣчѣ. Кад, одбијо ја, имѣ два вола и три крѣве, једну ѣставијо, мѣзѣ је, да се не догонѣ кући. Тѣ кад-ѣдѣж да обѣђѣш па-ако-наѣ — наѣ, не наѣ, ником ништа. Кад: ја раскѣсијо, устѣ рано, раскѣсијо, а покѣјни Душан Мировић помѣли се: „Добројутро, комшија“ . „Здраво, добро сам“ . Интересује менѣ што-је-ѣн тако рано дошѣ, а имѣ ѣткѣса пѣт кѣса. Кажѣ: „Комшија, зна[ш] шта имѣ ново?!“ „Шта?“ „Синѣ ми мѣд нѣдрије крѣву“ . „Којѣ, болан?“ „Ма-онѣ-најбољѣ, ѣно је у-штали. Ајде, болан, да-вѣдимо шта-ѣмо ш-њѣ и како ѣмо? Море л ѣтад жѣва ил нѣ-мерѣ“ . Ја-онѣ-кѣсу и потурѣм и дољ њѣму, близу-је-тѣ. Крѣва стѣји, нѣ-смије да лѣгне, ѣн-је-њѣ свѣ здрѣбијо. Реко: „Душане, зна[ш] шта! ѣво нѣ-мерѣ ѣстат.“ „Знам“ . „Нѣго, имѣш кѣла, у-кола, волове упрѣгни и у касапници. Ако-је примишѣ — примишѣ, не примишѣ, ти-је-дѣни у Дрињачу и гѣтово“ . „Знаш-ти, шта-је, комшија, ја-сам-друкчијѣ смѣслијо“ . „Шта си смѣслијо, болан?“ „Ако-ти ѣђѣш, ти-гѣни, ради ш-њѣ шта-ѣђѣш, кѣ својѣ, а ја имѣм пѣт кѣса сувѣг ѣткѣса, ја-тѣ не мѣгу пусти[т] да-ми-пѣкиснѣ, нѣго-ја-сам скѣнтѣ њѣ, ја и ти и Миловѣн узмѣмо сѣкиру, ѣдведѣмо ѣнам за Аѣинску рѣван у онѣј-дѣбоки потѣк, дѣнѣмо је и свѣлимо је у потѣк“ . „Није-ти-тѣ дѣбар излѣз“ . „Штѣ?“ „Бѣца ти је ѣтѣла од мѣђѣда, ти-је-сѣд гѣниш мѣђѣду гѣтову.“ „Ј...-ти њѣј мѣтѣр, нем ѣд-њѣ ништа.“ И, мѣј Мѣса, нас трѣница ту-крѣву полако: хѣ-хѣ, хѣ-хѣ и за Аѣинску. Један дѣбок потѣчна, сѣла бѣжија. „Којѣ ѣ?“ „Ја ѣу“ . Дѣнѣ је сѣкиром у чѣло, ѣна пѣде, онѣм-сѣкиром главу фѣснѣ, вѣтај, прѣваљѣј. Дѣнѣ у потѣчну, у један јардун и ѣстаде. Ми на-Аѣинску, кад-ја-јаднѣг ѣ-себѣ Угљѣшу срѣтик. „Ку[д]-ѣеш?“ „Немѣ-ми, болан, Лѣзаркѣ (Лѣзарка-јѣј било имѣ), ѣјмо тражит“ . Бијо-ми Мѣмир, бурѣзер-тај. Тада сам нѣсијо гѣрабин. Тражи ѣвде-ѣнде, ѣвде-ѣнде, ѣвде-ѣнде, немѣ. Кажѣ: „Кѣ наѣѣ — Мѣмир имѣ ништѣл, ја гѣрабин — „нек-један мѣтак ѣпѣли“ . Кад-ја-наѣок у једнѣј долинѣци, кра[ј]-једнѣ[г] потѣка, равниѣца фѣно, раскѣпусио-је мѣдѣд. Ис-пушкѣ ѣпѣлим, кат-се-ѣни мѣни јѣвѣшѣ изнат-сѣмије Равни. „Ајте вѣмо у Равнѣне“ . „Чѣкај-нас“ . Јѣби га сѣд. У-менѣ три крѣве и два вола у-шуми, и туј су ѣни бѣли зајѣдно. Немѣ њѣг нигди. Ку[д]-ѣу, далѣко-је-тѣ. ѣнда ѣпѣ обѣђѣм, обѣђѣи, обѣђѣи, ѣпнем, кад-ѣни стѣгошѣ. „Бѣ је?“ „ѣто-је туј пот-путом“ . Дођѣшѣ, јадна снаѣ пѣчѣ плѣкат, бѣгами и-Угљеша, вѣдѣм тѣшко му. Реко: „Ајмо сѣ[д] тражит мѣја гѣведа“ . „Твоја-су гѣведа“ , кажѣ Мѣлорад — нашли-смо Мѣлорада на Скиљѣву у-Гучѣни — „твоја су гѣведа ѣсѣнула на Лагеру кѣњѣвскѣм, кот-Кѣњѣвиѣна“ . „Какије Кѣњѣвиѣна, Бѣк-те твој, ѣвѣде бѣла, ѣво траг ѣд-волѣва. Пѣтковѣни мѣји волови, на-

шб̄-сам-йм̄ тра̄г̄“. Кажу: „Кот-Кòњевѣӣћа“. „Ј...-тӣ њӣг. Ако она бидӯ кот-Кòњевѣӣћа, њӣг и-нѣма̄, ја-ца̄ба то̄ тра̄жѣм, òни су побјенӣ“. „Иди-тӣ там̄“. Ја-там̄ — нѣма̄. Ај овди, онди, кад-вӣђог, бо̄гами, тра̄г, òт̄шли вам̄. Дòшли Во̄шту, низ-Во̄шт у једну чѣсту. Угријало је, ба̄, кò кòшев̄на. Пѣтеро гòвѣди, зајмим, нѣ-видим-ја-тò, идӯ гòвѣда свà, свѣ-петеро. Кад-ја̄-једно двѣста, триста мѣтара òдмакò же-сам-ӣг-нашò, а — кад-на-онò-кравѣ рòј читав мӯа. Како-на̄нӣје ипод-гранѣ, она-грана-ӣг пòремети. У, штà-је то̄? Òклѣн òвò? Ја-рèко: чѣле, па рàзгледак ва̄к. Јòк, тò-је-кравѣ. Мѣса, òндà-сам-се дòбро свàдио с онӣем-Хàсином. Прелетим-ја̄ пред-гòвѣда, уватим-је. Између-ребàра òзгòр дò-кичмѣ, òклѣн рѣбра пòчињу, кò-да-је уска-[о]на̄ мајстòрска̀ сикир̄ица̀ удар̄ила и између-ребàра̀ она̀ је рàсечена. Тӯј има̀ чет̄нӣе, ӯпљуале м̀е, ја̀д и белàј! Њу̀ су спàс̄ли вòлови, нӣјесу̀ је д̀али. И òн-је-њик̀ прѣхер̄ò скòро от-Стàр̄ича̀ до-на-Кòњев̄ӣе. Штà-ћу, к̀у[д]-ћу, к̀ако, сàм дòктору! Треба̀ крòз-дваез̀ данà да-се-т̀елӣ. Ма кàко т̀еле, нѣма̀ тӯј ни гòвора. Ӣ ја-дòл̄! „Штà-је нòво“? Рек̀ такò и такò. Гл̀едà-òн, гл̀едà, гл̀едà. Каж̀е: „Вл̀адимире, вòл-ли-л се òна пòбос?“ „Вòли“. Дòбра је бòдара била. „Зна̀[ш] штà! Òвò-је њу̀ некò чòбанчàди, надбòла-му краву̀ ил-вòла, и удар̄ио-е сикирòм“. „Нӣје“. „Ј̀ес“. „Нӣје, м̀еђед, бòлан“. Оде-òн, у̀зѣ к̀њигу̀ па гл̀едà, гл̀едà, гл̀едà. „Нѣ, сàмо сикир̄ица̀“. „Ама-нӣје“. „Ама-ј̀ес“, нѣ-гл̀едà ништа̀ вӣшѣ. Сàм-ја̄ м̀ислим, сàм ш̀утӣм, ал нѣ-смӣем-ја̄ њ̀ему да кàж̀ем. Кàза̀ӣе: „Штà-тӣ зна̀ш?“ Ш̀ути. Ок̀рени ш̀ њ̀им, па об̀рни, па свàђа, па др̀ш там̄, па др̀жи вам̄. Реко̀: „Дàј-тӣ њу̀, ба̄, пр̀егл̀едàј, вӣди. Треба̀ крòз-дваез̀ данà да-се-т̀елӣ“. Пр̀егл̀едà-òн, кàж̀е: „Ж̀иво т̀еле“. „Штà, ба̄, о̀ће-л-се-мòћ̀ рàстат, штà-ћу, ба̄, за л̀екове ако-мòре òстад̀ живà, да л̀ӣјечим̄“. „Мòре, нӣје оп̀ржњен дрòб, нӣје р̀ебро̀ нӣједно̀ слòмљено̀, мòре òстат“. Дàј. Јòј кад-òн-пòчѣ да ч̀исти, кат-се-пòчѣ кравѣ в̀ршет. Нàсу̀ нек̀у̀ т̀ечнòс, òна сàмо в̀ри и изгон̀и ону̀-чет̄ну̀. Пòмаза, удар̄и ф̀ластер, кàж̀е: „Нà-кратко̀-је в̀ежи да-òвò-нѣ-зг̀улӣ“. Т̀е-ћеш-тӣ в̀езат, кàко-ће л̀ећ̀, ба̄? П̀усти-тӣ, ја-ћу-ткàн̄цу̀ пр̀еко-њ̀е, òна нѣ-мере т̀кàн̄цѝ ништа̀. Дòхерàм к̀ући, дан̀ пò-дан̀, дан̀ пò-дан̀, кàж̀е: накòм-ш̀ес ил с̀едам̀ данà да-је-св̀едем. Накòм-ш̀е[с]-с̀едам̀ данà пòчѣ д̀лака̀ сп̀а̀ дати òколо̀ òногà и — ц̀рно. Ц̀рни се òно кò-кàтран. Ја-краву̀ за-прӣузу и дòл̄ њ̀ему. „Ј̀еси-л ст̀игò?“ „Ј̀есам“. „Бòгами дòбро — кàж̀е. „Дòбро, сàм слàбо замл̀ађу-је. Мàж̀еш ли р̀едòвно?“ „Мàж̀ем и потрòшио̀-сам-онò“. „Дàј да òдмотàмо. Штò-је-[ò]вò д̀лака̀ сп̀ала?“ „Од-м̀еђѣда, ба̄“. „Нӣје“. „Вӣди, бòлан, тò-ти-је-ч̀исти дòкàз“. „Па, ò̀е су нòкти òстàли?“ „Нѣ-зна̀м-ја̄“. Сàм-ја̄ м̀ислим: ш̀епò је њу̀ дòватӣо, òн-је-сàм двà нòкта̀ имò ил-трӣ, ал трӣ нӣје имò, сàм двà. Òн! Она̀-двà-нòкта̀ òн је рàширӣо и р̀асекò је. Изл̀ӣјечио̀-је. Удар̄ио̀ једну̀ нек̀ицу̀, д̀аде ми др̀угу̀ м̀аст. Ёле, била̀ је пòзадугò, òтелӣ се, т̀еле òдгòѝ дòбро, ја-и-краву̀ и т̀еле прòдàм.

Огу̀ли-се ону̀-кòжу̀ нòсѣӣ из-Гучинѣ̀ ч̀ак

Ё̀, једнòм̀ једнòк̀ шòписмо̀, ал гол̀емòг, òн-је-м̀ек̀ на̀-рани, тò-је-ч̀удò једно̀. Д̀воцѣвка̀ га òбори, и-тò д̀уплà̀ н̀ула. Да-је-д̀евѣтка̀, има̀ шòрòта̀ свàкорàзнòг, д̀уплà̀ га н̀ула̀ у̀би, ал-тò-дал̀еко. И òд̀емо, а̀ј-да-га̀ огу̀лимо̀. Кат-смо̀-òс̀еклѝ г̀лаву̀: м̀ало̀ штò-нӣјѐ вòликà̀ кòст, тà̀ња̀ ò̀вак̀ вòл̀кà̀ кòст̀ је у̀-њ̀егà̀ сàмо̀ у̀ г̀лаву̀ши. Òнò̀

свѣ мѣсо. Милїи Бѣже, оно-је измѣшано и кртина и бјелина, свѣ самā кртина ў-Бога, ама-нѣмā накѣг ни гѣвечета, ни крмета, нѣмā ништа ў-Бога. Штā-ћемо ш њим, опасност вѣлѣка. Огүлимо онү-кѣжу, штā-ћемо с кѣжѣм, ѣћемо да-је-прѣдā-мо. Оно свучемо у јѣдну дѣлѣну, наложимо вāтру, гѣри, мāјку-му њѣгову, тѣ-ми ршѣ да прсте своје јѣдѣж, блан. Огүлли-се онү-кѣжу нѣсѣћ из-Гучинѣ чāк. Ё, штā-ћемо сād? Оде, бā, кила, кила й-пѣ соли, стѣчнѣга. Вāљā је осѣлт. Ё-ћемо-је разāпѣт? Ё-ћ гѣ[д]-ти њү разāпнѣш, нѣ-мере! Нѣ-мере, мāлā простѣрија. Сād, ймā у Душана штāла, ал-на-срѣт пүта. Нāгнā чѣека кйша, оде гѣр на-награду. Ајд ў-мѣнѣ, па зāковāне бāце кут-се-пѣњемо. Разāпнѣмо, сүши се добро, ал-нѣ-мереш-тй-тѣ разāпѣт да бѣгуѣж док-тй-не-ўдарйж дѣсет-пѣтнѣс клинā, нѣ-мере да држй, бā. Пѣ[т]-шес клинā нѣ-мере држат. Разāпѣли је, затѣгли је, урѣдѣли је, ал сйла бѣжијā! Свāкй нѣкат, нијѣда[н] није ѣштећен. Ё, ѣсушена, прѣшло јѣдно двā мѣсѣца, вāљā сāt кѣсит, ѣћу сйјено ў-шталу, затрāпу је, кү[д]-ћу-је ў-п... мāтерн-ну?! Вāљā је скйдат.

Ноћ на букви

Ми-смо ўвѣчѣ обѣрѣли трй стāбла, дѣбра шүма. И ўјутру кāжѣ пѣкѣјнй Мāрко: „Понѣси рāнѣ, нѣћћемо“. Понѣсѣмо рāнѣ зā-двā дāна и ѣд-мрāка дѣ-мрāка, мāло-нам, лѣтнй је дāн, сүнце упѣкло, пѣла је лѣта, ал гѣнй нүжда. Ўвѣчѣ нѣ-вдй-се ни-рāt. Ё, а прйје, мѣре бйт на јѣдно дѣсѣтаг дāнā, пѣтнѣс, сāмо мй-тѣ-нйјѣсмо знāли да-је-тѣ-түде, сѣчена је шйндра за барāкā и знāж: онāј-ѣтпāд ѣ[д]-шиндрѣ, тѣ-се-ѣсушѣло, тѣ-је-танко, ймā свāкакйе. Ми смо мāло, јѣдну клāду нāћосмо повисѣко и сāмо јѣдно двйје трй грāне нāбāцѣли ѣзгѣ чѣтнѣ да-нас-не-түче ведрйна и мāло спйрѣли вāтрѣ. И према-вāтри јѣли, бā, и лѣгли, ѣн с јѣдну стрāну, јā з другү. Ўн лѣже āнам до јѣднѣ стрāнчѣцѣ, а јā-лѣгок до пѣтока. Да јā лѣго до стрāнчѣцѣ, бѣлѣ-би мѣни бйло, а јā-лѣго до пѣтока. Ўн-зāспа, а јā, вāљда сам бйјѣо стрāшйвй. Кāд — зāпуца-[ѣ]нѣо грāње! Реко-мѣћед, бѣгами. Јā, а прйје пѣкѣјнй Нйкола Зѣран чүвѣ је зāдружнѣ вѣлове кѣй-су-вѣзѣли, фйрмине, зāправо фйрмине, и мѣћед је ўбйјѣо јѣднѣг. И тѣ се пѣтрефѣло түди ће-смо-мй дѣшли да рāдймо. „Ёво мѣћѣда“ — реко — „Мāрко“. Јā, зѣвѣм-јā њѣгā. „Мāрко, Мāрко“. „Штā-је“. „Ёво мѣћѣда, ј. ѣ-те бѣжй Бѣг, ўстāј“. „Бйјѣжи, бā, кāкав мѣћед, шүти, спāвāј“. Ј...и-га, јā-шүтйм и ѣно ѣдмā ўћүтй. Ја-кāд-ѣно стāнѣ на-онāј-ѣтпāд, јā-кā[д]-тѣ-зāпуцā, ма-ѣто-га нā-пѣ колѣбѣ нāшѣ. Вāтра-сѣ вѣћ пѣтшѣјāла, мāло се свйјѣтлй. Јā-дѣћѣм, онү-вāтру стāрнѣм, ма-јѣк, ј...ѣ-тй њѣгā што-вāтра гѣри, нй-штā-ѣн. Реко: „Мāрко, ўстāј[ј], јā-нѣ-смйѣм вйшѣ бйт“. Скѣчы-ѣн. „Ма-ћѣ је, бā?“ „Сā-ш вйћѣ[т] ћѣ“. Кāд: „ѣ, бѣжйѣк-тй Бѣга, па кү[д]-ћемо сād, штā-је-[ѣ]вѣ?“ „Мѣћед. Знā[ш] штā-сам-јā смйслијѣ?“ „Штā? Нйјѣси мѣгѣ да спāвāш па си смйслијѣ?“ „Вѣвде је мѣћед ўбйјѣо вѣла, Нйкола чүвѣ“. „Штā, бѣлан?“ „Јѣз, бѣгами, нѣго да лѣжймо вāтру“. Налѣжйсмо вāтру, јѣ[ј], јā-кāд-ѣно зāпрāшта ѣпѣт! Ёво га: ѣ-хѣ, ѣ-хѣ, ѣ-хѣ, ма јѣк, кāко! Штā-ћемо? Кāжѣ: „Ајмо у Нйколѣну штāлу“. Далѣко-је-тѣ, бā, нѣћ је, нѣ-вдй-се. Реко: „Бѣла[н], нѣ-вдймо прѣћ, мй-нѣ-вдймо прѣћ, нѣ-ўмйѣмо сād ѣтйћ ѣвудā по нѣћй. Знā[ш] штā. „Штā?“ „Ајмо на-ѣву-бү-квѣцу“. Ймā бүквѣца прѣд-нама, грāнāта-је, ајмо на-ѣвү-бүквѣцу. „Ај, бѣжй чѣе-

че“, а њему-је бијо обичај рећи: „бџи чџече“. „Ај, бџи-чџече“. И ајде! И сикире и на бџкв^ицу, и-џн-се пџпџ прџви. Остак ја, Бџк те бџговџи, штџ-ти мџслиш!? Ма, нџма-га, бџа, ушт^ило се, нџ-пуца грање. Ё, сџд имџм и-ја мџјеста пџкрај-њега, ал мџни близу зџмљџ, мџрам-ја гџр мџло висџч^ијџ, ј...-ти-тџ. И ја — вижџ-ња! Јџ-ка[д]-тџ запрашта, што-слџми онџј-џтпџд џ[д]-шиндрџ и онџ-грање, ма-нџма сџм пџд-букву дџшџ и — ј...и-га, ал-нџ-в^идџмо га. ѐ-хџ, з бџквџ: џ-хџ, џ-хџ, џ-хџ! Ушт^ити се, о-ј...џ свџ свџје, па-штџ-нџмо? Нџћ је, бџа. Мџни зџма, вџљда мџло и џ[д]-стрџа, а лџто је, бџа. Лџто је, ал дџба, мџ у кошуљама. Ѐ такџ до зџрџ! Оно лџми-ли, лџми! Нџма ни-да-се-џдаљџ. Ёно га сџт, кџжџ, крџш кџсти, пџнекат се, зџнаш, пџмало се чџје. Кџжџ: крџш кџсти. Па јџст, тџчно је тџј пџток, зџнамо: Бџгар џуприја, у Слџванџскџј планини, бџла[н] нџ-бијо — пџст^иња! Фџкат зџрџ, смџјемо-ли сџд, бџлан, сџћ? „А, бџж чџече, ја нџ-слазим док-нџ-сванџ“. „Ма-и-ја-сам тџј, ма-дџ-ме ти мџкар ослобџди колко-било“. Ё, вџћ се пџчџ расџвитат, нџм ништа, нџ-чује-се ни-да-пџца вишџ. ѐде, џт^ишџ је, дџбро је, џјмо сџћ, џјмо. Сџћџемо, нџложџмо вџтру, ни-мало, ни џка нџ-џко ја-н^ијџсам. Вџздџн сџкирџм дџџ, бџлан, ма бџџжи, бџа! Реко. „Ајмо се џм^ит на пџтоку“. Кад-на-пџток, а — кџњ се пџсрџ. „Мџрко, бџговџ-те бџговџи, џвџ-су-кџњи нџчи“. „Ма, бџж чџече, кџки кџњи?“ „Ма, кџњи, бџгами, џво, бџа, тџзе, бџлан, бџлега.“ Ё, џмиџемо се, реко: „ѐдок-ја на-онџј-брежџ-љак, сџм с-џнџ-страну пџтока, на-џно-брдџшце.“ Кад-ја: шџстеро кџња пот-самџр^има, пасџ л, пасџ. Они! „ѐнџмо-л јџш кџј-пџт нџћ^ит?“ „Јџ вишџ нџћу кад-нџ-би зарџдијо дџнџра.“ Дџшџ кџћи, реко „Сџмо дџј да јџдџм и да лџгнџм.“ „Кџко, бџа, јџси-л-се-тџлџк џмџријо“. Ништа-ја нџ-прџчам. Ё, пџшлџ џн-дџшџ, нџкџ свџетас бџи, дџшџ са жџнџ[м] мџни. Кат-сџмо-ми тџ зџтур^или прџчат, џне су се џпишџле, Бџг да-прџстџи џ-менџ бџбу, џ[д]-сџија.

Милан и плашџе

Мџл^ица Лџзин^ица нџгди нџкџ џџву покџс^ила пџголему. Пџкџјнџ Лџзо, и-џн-је, кџжџ, бијо врџјџдан, ја-га-нџ-зџнам. Ѐ — стрџпали џ-плџшџе. Гџвџда џдб^или и нџм гџвџдџи. Траж^или, н^ијџсу мџгли да нџћџ, трџбџ сџјџно да стрџпајџ. Нџнићџ-ти пџкџјнџ Мџлан, пџкџјнџг Дџн^ила Алџксићџ син, и видијо: стџж^ина џдарџна, пџд-лога џдарџна, џно се џблџчџа, н^ијџсу привџкли, нџ-мџгџ стрџпат. И џн-ти-је, кџжџ, плџст пџ-плџст и сџм привџкџ тџј-стџж^ини. Кат-су-џни џјутру џстали: џ, вџљџ ић тражџит вџлове да-се-привџче, а јџдан рџкнџ: „Ёно ми плџшџе привџчџно“. Ма, кџко пивџчџно, јџси-мџгарац“. „Ма, јџс“. „Није. „Иди, види. Ёно, види се џдџвдџ“. Кџ-је, штџ-је? Кџжџ: Мџлан Дџн^иловић, ниџко дрџги. Такџ-је-тџ јџчиџна бџла и сџга.

Кошеџина

Прџчџ је мџни пџкџјнџ џџд Мџлан, кџ онџ-џни џмали рџћџке гџре. Кџжџ: пџшџлџ џџга — сџуп^ило се џзгџр Тџрака, бџлан! Мџре бџт, мџш^ило је и пџта, дџбри кџсџи, бџа! „Сџмо-нам тражџи кџга кџ ће бџт кџзбџша, нџда-ме га нџма“ — нџкаџв Тџрчин, сџла бџјо, бџа. Куд-је-гџд ишџ — с кџњом. И штџ-ћџ, кџга-ћџ, нџма кџга. Кџжџ мџни џтац пџкџјнџ, кџжџ: „Иди-ти мџни на Кџњев^иће, зџви Зџранџ, Зџранџ,

покојно̄к То̄му“. И — ја-запӯтим се о̄зд̄о, о̄н-је-ле̄г̄о прет-кућ̄ом, ко-во̄, и о̄ткѣ̄ва једну ша̄ру, ко̄су. Каж̄е: дӯља о̄д-метре̄, сила, бо̄лан! „По̄моз Бо̄г“. „Бо̄к ти по̄мо-го̄! Чи-си-тӣ, ма̄ли?“ Ја сам то̄г и-то̄га. „Шта̄ је но̄во?“ „Мене̄ су по̄слали, има̄ је-дан Тӯрчин, ре̄ко-је да-му-на̄ђемо̄ ко̄збашу, ал на̄да-ња̄га не̄ма, па су ме по̄слали: мо̄реш-ли ти до̄ћ?“ Он-ка̄ж̄е: шӯће, шӯће и по̄че̄-[о]н̄у ко̄су откѣ̄ват о̄п̄е. Откѣ̄ва, откѣ̄ва, ка̄ж̄е: „Ре̄ц[и]-им да-ћу-до̄ћи на̄сигур̄но ако Бо̄г да̄ па бид̄ем здра̄в и жив̄. А-нек-се-и-о̄н припре̄ми“. Дан̄ по-дан̄, до̄ђе, ка̄ж̄е, до̄сти Тӯра̄ка, бо̄лан. Он-је-на-ко̄њу, ко̄њ нӣкако̄ на-земљу не-ста̄е. Дрӯги му ко̄су но̄си. И, не̄ма, ка̄ж̄е, То̄ме; ка̄ж̄у: не-смӣје. Ка̄ж̄е љ̄-мене̄ о̄тац: „Ако-је-ре̄ко, до̄ће, не̄ће Зо̄ран сла̄гати“. Ето га, ка̄ж̄е, по̄моли се. Они-су, ка̄ж̄е, ве̄ђ зако̄сли. Не-зна̄м, ре̄че-о̄н, бо̄гами, мно̄го-ӣг-је било. Сӣђоше̄, изӣђоше̄, о̄н-че̄ка док-се-о̄ни врат̄е. Врат̄ше̄ се, ш-њӣма се испӣта. „Бе-ћу ја, љ̄уди?“ Каж̄е она̄ј-ко̄збаша: „Бе-го̄д о̄ћеш“. „Ма-ето, ва-ла“ — а он је ма̄ло те̄по̄ — „Ја-мо̄зем и-задњӣ, менӣ је све̄дно“. „Ако-мо̄реж за̄д-њӣ, ӯдри.“ „Ма-мо̄рем — ка̄ж̄е. Нӣје-о̄н ма̄ко ни де̄сет ме̄та̄ра, о̄н-њӣ де̄сет-пет-не̄с ӣсера! Ал, ка̄ж̄е, сте̄ре-ли, сте̄ре! Го̄ни, го̄ни, до-пола до̄ђоше̄ пред-њӣ. Ис-ко̄чише̄ и о̄ни. „Не, не, са̄мо-тӣ а̄јде, са̄мо-тӣ а̄јде“, а ма̄ло је те̄по̄. Ма, ка̄ко а̄јде! Иш̄о-би-тӣ да мо̄жеш. До̄ђе до-оно̄га. Истом-зама̄не̄ оно̄м-ко̄со̄м, о̄но-клӯвко па-њемо̄ на-косу, па-оно̄-клӯвко па — на-косу! Не̄колко пӯта, о̄на̄ј-се о̄кр̄енӯ: „Мо̄реш-тӣ бо̄ље?“ „Јо̄к, јо̄к, са̄мо-тӣ а̄јде.“ О̄ће-о̄н не̄га да̄ издр̄бл̄а до̄бро, за̄е-бан̄ бӣјо. О̄пет наоштр̄е ко̄се за̄једно. Чӣм о̄н зама̄не̄, и-о̄н стан̄е. Ко̄лка̄-је го̄т сто-па о̄н-то̄лко сӣјече. И о̄но-клӯвко и о̄пет па-му-не̄кад ме̄ђу-ноге дун̄е. А ша̄ра, о̄на-се пресӣјева, ти-би-ре̄ко — огле̄дало. Сӣђоше̄ на-дно, ка̄ж̄е Тӯрчин: „До̄бро ко̄сиш.“ „До̄бро и-тӣ ко̄сиш, пра̄во до̄бро.“ „Ј...[м]-му све̄ца, че̄ка̄ј док-по̄ђемо̄ брду.“ Значи — брду је ма̄ло по̄теже̄. „Че̄ка̄ј-тӣ док-мӣ по̄ђемо̄ брду. Сӣшли до̄љ, зако̄сли, не̄ма о̄није, о̄стало-је-то̄ све̄. По̄ђоше̄! До-по̄ ма̄а, не-мере̄ она̄ј, не-мере̄. Изӣђе, ка̄ж̄е, ја — забр̄авӣјо-сам: „Ја-чӣја-л-ће о̄стат удо̄вца?“ — ре̄ко̄ поко̄јни То̄ма. „Ил-мо̄ја ил-тво̄ја?“ Каж̄е: „Чӣја-го̄д о̄стан̄е, во̄дӣћемо-је, је̄дан нек-је-во̄ди.“ „До̄бро, онда̄-ја-ћу тво̄ју“. „Не-зна̄-се ко-ће.“ „До̄бро, нек-не-зна̄.“ Изӣђоше̄ до-на-вр, истом-Тӯрчин ка̄ж̄е: „А̄јде, про̄ђи.“ Нӣђе нӣко̄га, у-дрӯго̄[м] ма̄у стӣже̄ све̄, алӣ то̄ је шӣроко и чӣсто, о̄н са̄м рав̄ња! На по̄дн̄е ма̄ло Тӯрчин ӣ-једе, за ве̄чер̄ом нӣмало. От̄иш̄о и тре̄ћи дан̄ — о̄де! То̄ ми је поко̄јнӣ ђет̄ прич̄о. Ето-тӣ шта̄-је ко̄са!

Млин

Тра̄жи-се р̄јека̄ ко̄ја-мо̄ре го̄нџ̄ млин̄, не-мере̄ сва̄ка̄. И са̄д мо̄раш̄ на̄правџ̄т кӯћу пра̄ву за-млӣна, са̄[м] ма̄њу. Диг̄неш̄ на-со̄е, со̄е удар̄иш̄ у по̄ток, у-воду, мо̄ра̄ у во̄дама̄ бити. Онда̄ удар̄иш̄ тем̄ље, са̄зид̄аш̄, са̄сӣјечеш̄ о̄[д]-дрвета, дрве̄том-се ӣ-покрӣје. На̄правџ̄ ба̄дањ, ба̄дањ мо̄ра̄ бит̄ — завӣсӣ са̄д. Мо̄ре-бит̄ ш̄е̄с ме̄та̄ра, море-бит̄ о̄сам, море-бит̄ и дван̄ес. Тра̄жиж̄ б̄укву ко̄ја-је-шӯпља. Кат-си-наш̄о̄ б̄укву ко̄ја-је-шӯпља, мо̄раш̄ је ма̄ло сте̄гнӯти, на̄бит̄ кар̄ке̄ го̄р и-до̄ле. Скӯјеш̄ обруч̄ ко-на-ка̄цу, удар̄иш̄ сла̄внӯ. А сла̄вна̄ до̄лази, мо̄ре бит̄ пет̄не̄[с] са̄ пет̄не̄с илӣ два̄е[с] са̄ два̄ес, завӣсӣ и-то̄ од во̄де. Ако-је-ма̄ња̄ во̄да, мо̄ра̄ бит̄ де̄сет сла̄вна̄, ӯжа, ел-о̄на̄ има̄ вӣшӣ зо̄р да̄ по̄гонӣ млин̄. Е, онда̄,

кат-си-то урадијо све, направијо си брану, брана се мѡра скренут бѡр десѣтак, пѣтнѣс мѣтѡра. Она мѡра бит о[д]-дѡскѣ, и прѣтежно је бѡковѡ дѡска била, ал-цијѣ-панѡ, знѡш, ал-се-ѡна дѡбро скрѡјчи па-да-ѡна приљѡби да нѣ-мере вода гѡкѡ прѡлаз"т. А-ако-мѡре прѡлаз"т, ондѡ-се ѡна ѡпкује мѡло дрветом, ѡна разбрѣкнѣ у води и зѣмљи и нѣ-мере воду да прѡпѡштѡ, вода мѡра ић-у брану. Ондѡ гѡр направѡш јѣдан евакѡ стѡб, дѡљѡм је лептир"ца ѡе-вода ѡдѡра... Како се правѡ лептир"ца? Е знѡш како. Ос"јѣку се дрвѣта евакѡ па се ѡна ижл"јѣбе: ѡвѡ мѡра бит нѡжѣ, ѡвѡ мѡра бит висѡчиѣ и вода евоѡди ѡдѡра и ѡвѡ-гѡни. Мѡра-иѣ бит, зѡвиси сѡд ѡт-кола. Мѡре-иѣ бит пѣтнѣс, двѡдѣс, шѣснѣс и штѡ-јѡ знам... Укопѡш ѡвѡ-дрѡво, ѡвде га укопѡш све и ѡвѡ дрѡво зађѣлаш евоѡде. Ѳвде пробѡушиш, вако чѡвију, и чѡвија-[ј]е дрѡвенѡ. Ѳзгѡр има ѡе-камѣн стѡји и ѡно је ѡдарѣно жѣлез вако јѣдан, ѡно је ижл"јѣбљѣно и жѣлез је ѡдарѣн. А камѣн, мѡра камѣн бит" ѡсјѣчен вѡл"кѡ на јѣдној страни, вѡл"кѡ нѡ-другѡј. Ѳдѡри[ш] жѣлез ѡвде, евоѡде ѡдѡриш и зѡ-ѡвѡ дрѡво, дѡљ што-вода ѡкрећѣ ѡнѡј-гѡрњи камѣн, дѡјњи нѣ-мичѣ. Ѳн-је стѡновник и ѡ[н]-нѣ-мичѣ. Ѳвѡј камѣн се ѡкрећѣ. Ё, сѡд направѡш кѡш. Ѳдѡриж двѡ стѡба иѣстѡ вако и нѡ правѡш јѣдан кѡш. Кѡш мѡра бит ѡзѡк, гѡр шѡрок и дѡљ ѡзѡк. Пѡставѡш лептир"цу, лептир"ца мѡра бити евакѡ, евакѡ је лептир"ца. Ѳвѡ-је камѣн, а ѡвѡ-је лептир"ца и ѡвѡ-лептир"ца иѣдѣ у-ѡнѡј-кѡш, ѡе-си-нѡсуо жѡто. А ѡвѡ-лептир"ца, ѡвѡ, ѡна ѡдѡ по камѣну и ѡна ѣв-шта чѡни и ѡзгѡр жѡто пѡдѡ. [Тѡ је чѣкѣтѡло, а ми зѡвѣмо лептир"ца. И ѡно ѣв-шта чѡни вако. Ё, папр"це су тѣ дѡљ у води, а евоѡ је чѣкѣтѡло]... Има-јѡ нѡћѡ, зѡнѣ нѡћѡ, тѡ-се зѡвѡ нѡћѡ. Скѡје се сѡндук, ако-је-јѣдан камѣ[н], нѣ-трѣбѡ прѣграђѡват. Ако-су-дѡва камѣна [ѡвде и брѡшно пѡдѡ, евоѡде у-ѡвѣ-нѡћѡ]. Ако-су-дѡва камѣна, ондѡк-ѡвудѡ прѣграђѡш, да-се-нѣ-смиѣ м"јѣшат.

Рат, избеглиштво у Србију, повратак кући

Сѣћѡм се, брѡте, како нѣ-сѣћѡм. Сѣћѡм се: чѣтерес прѡвѣ гѡд"нѣ пѡчѣшѣ жѣне плѡкат, пѡчѣшѣ чѣтници дѡлаз"т, мајку му. Нѣки Пѣро Пѡиноѡв, ѡн-је са Игрѡшта, а нѣ-знам сѡмо како-је-се зѡѡ. Мѡт"ка ѡд-Ѳлова. Дѡћѡшѣ: пѡкѡјни Пѣро Мѡровић нѡси митрѡљѣс тѣшки, шѡрац правѡ, и кажѡ: иѣдѣмо нѡ-Кладањ. И запѡл"шѣ пѡкѡјнѡг Рѡдовѡна Гѡлѡбов"ѡа сијѣно, јѡвљајѡ Турцима да-ћѣ-и[х]-нѡпаст! Пѡшти-ти тѡ! И ѡтвори се бѡрба мѡло ѡвѣчѣ, ѡн-пѡца ѡдѡндѣ ѡд-нашиѣ кућѡ, бјѣжѡ-мо-ми, бѡлан. Кад-ѡ-менѣ ѡтац кѡсијѡ код нѣкѡг Ѳсана Гѡнѡѣ и ѡн је нарѣдијѡ (би-јѡ, вѡљѡ, комѡндѡр вѡда чѣтѣ ѡстѡшѡ) и ѡјтру нарѣди, јѡ, ѡвѣчѣ кажѣ: „Мѡрко, чѣтници су нѡпали нѡ-Кладањ“. „Штѡ, бѡлан, Ѳсанѣ?“: „Јѣсу, и Мѡрко, знѡш-ти зѡ-њи?“: „Нѣ-знам, ѡклѣн-ћу знѡт кѡ-је. Ѳклѣн, каки чѣтници, штѡ-је-тѡ?“: „Јѣсу, бѡгме, чѡјѣш-ти бѡрбу? Вѡше живѡта нѣмѡ. Нѣго, кат-се-смрѡчи, даћу-ти-јѡ патрѡлу нек-те-ѡдѡвѣдѣ до-нѣкѡг Др"јѣњка и о[д]-Др"јѣњка бјѣжи све ус-пѡтоке нѣ-би-л дѡшѡ ћѣци.“ (Шѣстерѡ-је ћѣцѣ, а сѣдмѡ на пѡту). Кажѣ: „И вѡшѣ нѣ-слази дѡљѡм, гѡтово-је-тѡ.“ Јѡј, пѡкѡјнѡ мајка-се ѡскукала, нѣмѡ, гѡтово! Ѳстѡк з-ћѣ-цѡм, чѡѣка нѣм, ѡ-Кладњу, ѡтишѡ ѡстѡшама, кѡсијѡ. Кад-ѡјутру, прѣд-зѡру ѡн-дѡ-ћѣ. Има чѣтника, ѡкрадошѣ чѣлу ѡт-пѡкѡјнѡг нѣкѡг Јѡвѣ Стѡниш"ѡа, Гѡлѡбовѡг ѡца, ѡкрадошѣ и пѡјѣдошѣ по-нѡни мѣд. Кажѣ ѡ-менѣ пѡкѡјни ѡмица Пѣро: „Ѳѡ, нѣмѡ, краде вѡјска, тѡј нѣмѡ бѡрбѣ никакѣ, нѣго-ми бјѣж"мо!“ Прѡћѣ јѣдно двѡ дѡ-

на, осту̀пшѐ чѐтници, ја кад-навáлшѐ усташе. Ал-п̀рвѐ-су Рвáти дошли о Вáскр-су. И тáчно, дá л п̀рви дáн Вáскрса, дá л др̀уги, нѐ-сѐћáм-се, и вичѐ: „Кристѐс Вáскрѐс, Кристѐс Вáскрѐс“ — чѐститá. И пítају жѐне ђѐ-су-й[м] м̀ужеви, а нѐ-знá ни-једна штá-је м̀уж. Јѐз, г̀спода-ми Б̀ога, ниједна нѐ-знá штá-је м̀уж. Док-један: „Ђѐ-су-вам л̀уди, домаћни к̀ућѐ.“ О̀нај, кáжѐ, у-Ц̀рнѝ Г̀ори, о̀нај на п̀слу, о̀нај на Кра́му, о̀нај на П̀ијѐску. Свѐ у-шумама, вáлда-је свѐ б́ило у-четницма, штá-јá знáм. Ништа они ни́комѐ н̀ијесу дáрнули и свѐ вичу: „Нѐ-бѝјте-се“. Ал-др̀уги дáн, кад-навáлшѐ Т̀урци Кладња́ци! Објѐшена и́кона Свѐти П̀ѐтар и Пáвле и кандл̀о. Јá-кад-[о]нѝ у̀зѐ, ја-кад-зд̀рѝбѝ п̀од-ноге, кáжѐ: „Штá-ћѐ-ти овá-г̀овна?“ Ми смо п̀објегли, ни́комѐ н̀ијесу с̀ћѐли ништа, а нѐкогá когá су у́ватли испреби́јали су ил-у̀били. А нáс нѐ-сѐће, вáлда Áсан-је б́ијо тáј што-је-ѝтац ко́д-његá ко̀сијо. Вáлда-је он т̀уј б́ијо па-ни́је дáо нáс него-кáжѐ: „Б̀јѐште, б̀јѐж у-шуму“. Почѐшѐ пáлнт к̀уће, м̀ој б̀ратѐ. П̀окѝјни Ј̀ован и п̀окѝјнá Ј̀овáнка: „Ј̀ѝ“ — кáжѐ — „Ј̀оване б̀лан. Заб̀орави[х] к̀ућу затв̀орит, да-је-закл̀учáм.“ „Штѝ-ћѐш-је закл̀учáват, будáло једна?“ „М̀орáм у̀нићѐ к̀ерови па-ћѐ-п̀ѝест онѝ-што-имáм,„ „Сá[д]-ћѐ к̀ерови, сá[д]-ћѐ она п̀ланут, нѐ-враћáј се, будáло, б̀јѐжи“, Сáмо-смо-ми преко-једнѝк п̀оточнá прѐшли, д̀ок почѐшѐ к̀уће г̀орет.

О̀ндáк-је тѝ-п̀објегло на Коњевнѐ, с Коњевнѝá у-Сливнѐ, и[з]-Сливáнá у Рѐчнѐце, из-Рѐчнѝá у Влáсаннѐце. У-менѐ једна сѐстра б́ила мáлá, Рáдѝјка, сáд-је у-Озрену. Нѐ-мереш в́ишѐ да нѝсш, нѐ-мере, и ф́ино је п̀окѝјнá мáјка, Миса, Г̀оспода ми Б̀ога и Свѐтѐ нѐдѐлѐ данашнѐ, ф́ино је у̀зѐ и п̀осáдѝ-је уз-једну к̀ућу ево́вде у Влáсаннѐцама. Кáжѐ: „Штá-ти м́или Б̀ѝг дá, ја ти в́ишѐ не могу ништа п̀омоћ.“ Рѝћенѝ д̀ијѐте! И м́и к̀ренѐмо под-Б̀ратунац у Б̀јѐловац нѐкѝ, имá Б̀јѐловац. И тáко т̀уј б́или у једнѝј к̀ући. Зѝвѐ се, свѐ-ми-се чини К̀ѐстенáстá р̀јѐка. Имá јед-на рѐчнѐца. А п̀окѝјнá Ј̀овáнка, нѐког Мáтијѐ Марјáновнá, ни́је имáла ђѐцѐ. Дáн п̀од-дáн, дáн п̀од-дáн, м́и-смо-б̀ѝгами једно п̀ѐтнѐз дáнá, м̀јѐсѝц т̀уј. Кáжѐ она: „Дѐ-сáнка, Б̀ѝга-ти, знá[ш] штá-је! Јá-би-тѐбѐ нѐшто пítала.“ „Пítáј-ме, Ј̀овáнка“. „О̀ћеш-ми дáт Рáдѝјку да-је-јá идѐм трáжит“, „О̀ћу“. И тѝ-ми-је áтар сáд ради-мѝѐ ђѐцѐ. Кáжѐ: „О̀ћу, Ј̀овáнка.“ „О̀ћеш-је дáт м̀ени п̀осве?“ „О̀ћу.“ Имáла је добру к̀ѝбл̀у Врáнушу. Зáкорáчи ону-к̀ѝбл̀у: „Јá-ѝдок у Влáсаннѐце трáжит“ — а усташе у Влáсаннѐцама — „Јá-ѝдок трáжит Рáдѝјку.“ Зáкорáчи ону-к̀ѝбл̀у, кáжѐ-јѝ чѝек, Мáтијá п̀окѝјни, б́ио-је добро ѝд-нѐ стáри: „Е, ј...ла-те мáјка л̀удá, па-к̀у[д]-ћѐш, ѝћѐ-те зáклат, јáдо м̀ојá, не иди.“ „ѝдок-јá, јá-добиг д̀ијѐте.“ Из Б̀јѐловца к̀ренѐ и у — Влáсаннѐце ево́вди! И нáћѐ-је код-једнѐ муслимáнкѐ. Њу је нáшѝ усташá прѝсло-њену ус-к̀ућу. Кáд-је-Фрáнцѐтнѝ нáвáлијо на Влáсаннѐце ево́вди, Јуре Фрáнцѐтнѝ, ѝн-је-кáжу б́ијо брез-ногѐ, ал-ѝн-је вѝдијо усташе. Ё, ч̀ијѐ-ти-је овѝ-д̀ијѐте? Т̀уркињá рѐкла: м̀ѝје. „Ни́је твѝѝе, овѝ-је-нáше д̀ијѐте.“ „Знá[ш] штá-је, један-је вѝј-ни́к њу нáшѝ нáпољу и у̀нијо-е и м̀ени је зáпрѝјѐтио да-нѐ-смѝѐм д̀ијѐте дáт ни́ко-мѐ б̀рѐж-његá.“ „Јá-сам б́ила ш њ́им и ѝн-ми-је рѐкѝ да-је-ѝно вѝвде“, а ни́је испрѝчѝ, лáжѐ, лáгáла, „Кáжѐ дáдѐм да д̀ијѐте у̀змѐм, тѝ-је м̀ѝје д̀ијѐте.“ Један дá[н] нѐмá Ј̀овáнкѐ, др̀уги дáн, трѐћи дáн — нѐмá. „Ето, ј...ла-је мáјка, па-к̀у[д]-ћу сáд јá сáм?“ Он ђѐцѐ ни́је имѝ, а стáри чѝѝг б́ијо, имѝ је око-шѐсѝд г̀ѝдѝнá сѝг̀урно, пѐдѐ-сѝт ѝ-пѐт ни́је м̀огло мáшит. „К̀у[д]-ћу сáт сá[м] м̀ѝя Дѐсáнка? Штá у́рáдѝ будá-ла!“ „Мáтијá, јá-је-ни́јесам г̀оннá.“ „Ни́јѝси.“ Чѐтвѝрти дáн п̀рѐд-вѐчѐ п̀омоли-се

Јованка и носѝ д"јете на коб"ли. Покѝјнѝ мајка, ето шта значи мајка (Вели Јованка: „Ето, мѝе-је д"јете“). „Нѝмѝ, ба, Јованка, цв"јѝлат-ме, бѝгати, ја-сам-тѝ рѝд"ла.“ И нѝ-даде-јѝ, слага! Иако-ми-је мајка, слага! Нѝ-даде-јѝ д"јете, а шѝстеро имѝ и нѝ-даде сѝдмѝ. А мѝгла га ѝстав"т на цѝсти да-га-у"сташа кољѝ. Срби-смо-мѝ лѝкави. Та-мѝја сѝстра, прѝшли-смо ѝндѝк, тѝј бѝсмо, навѝл"шѝ у"сташе, нѝмѝ, грмѝ л, грмѝ. Пред-задњиѝем чѝмцом, а Дрѝна-је ѝд-брда дѝ-брда. Тѝ је ѝстѝ ѝрање, прољѝе че"терез дрѝгѝ. Пред-задњиѝем чѝмцом-смо мѝ ујагм"ли да прѝђѝмо. Тада су Н"јѝмци, вѝдијѝ-сам ѝчима своѝјем: Јѝдан-је магаѝн бѝјѝ покрај-Дрѝнѝ мѝре бит и стѝ педѝсѝ[т] двѝста мѝтѝра дѝг. Дѝђѝшѝ Нѝдиѝевци и Н"јѝмци, пѝстав"ше митрољѝзе, свѝ тѝшкѝ, пѝчѝшѝ кос"т, брѝте, с ѝнѝ страну Дрѝнѝ, нѝ-да Дрѝни да прѝђѝ. А имѝ јѝш прѝтежа да прѝђѝ преко-Дрѝнѝ. Чет"ри-су-се ѝе-војке уват"ле, Мѝса, ко-чет"ри брѝда, Бѝк-те твѝј, дал-су-се ѝне надуле од-водѝ, дал-су ѝне нако вр"јѝдне, ал вр"јѝдне су, вѝдѝ-се да-су-вр"јѝдне. Чѝмац је удари-јѝ, дал-су повѝзѝне, нѝ-знам, ал лѝуди кажѝ да-су-се-уват"ле за-рѝке и скѝч"ле у-воду да-ѝг-у"сташе не повѝтајѝ. И чѝмац-ѝ[х] гѝнѝ, нѝ-мере да прѝкинѝ, да ра ставѝ рѝке, нѝ-мере. Дрѝна носѝ стрѝму, ѝн-трѝба ваг да-прѝђѝ, а сѝд ѝне ѝмѝтајѝ. И двоѝца узѝшѝ и пѝчѝшѝ трѝгат ѝнѝ-рѝке, ал нѝ-мереж да раскинѝш рѝке. И там прѝђѝмо и у Љубѝвију, иж-Љубѝвиѝ на-неки ѝмаѝн, тѝј цѝнтар. Мѝло нас тѝј смѝјѝстишѝ, пѝчѝшѝ кѝ"ват скрѝб. На"спѝ казан водѝ, мѝре бит од јѝдно педѝсѝт кѝла, десѝтак, пѝтнѝс кѝла брашна грѝнѝ прѝина и тѝ-зам"јѝша ѝстѝ сѝпу и тѝ-нам да. Дѝбро! И ѝдатлѝн, мѝло бѝли, крѝнѝмо и у-Бању Ковѝљачу! Јѝ сам у-Бањи бѝјѝ Ковѝљачи трѝ мѝсѝца. ѝндѝк-наз дѝгошѝ ѝдатлѝн пѝ-сел"ма. Ко-ѝе узѝт слѝгу да-га-пѝслуша, нѝко ради-севапа, нѝко ради-пѝребѝ. Нѝко је, ко је ѝт"шѝ дѝбрѝм чѝеку, ѝн-се-ишкѝлѝ. Ал ја ѝдок јѝднѝм, ј... свѝ своѝе, и мѝрадок чѝват-му шѝснѝс ѝваца. Тѝ-сам бѝјѝ и ѝндѝк док-чѝвак ѝвце, дѝбро бѝ, ал-кад-ме-даде да чѝвѝм крмѝд, трѝдѝс ѝ-шѝстеро крмѝдѝ! И прѝћѝраш-ѝ[х] Дрѝни, вѝдѝш там Н"јѝмци ѝда-јѝ ил-у"сташе, ил-кат-којѝ војска налетѝ. Евѝвѝ-Пѝпови евѝвди, што-су-код-Б"јѝ-љ"нѝ, ја-сам-дѝлазијѝ у-њѝг, Бѝк-те твѝј, че"терес трѝћѝ. Бѝјѝ-сам тада код-газдѝ док-пѝчѝтком — дал-је че"терес пѝта настала, дал че"терес четвѝртѝ на-свршѝју-је бѝла, тѝ-је — и прѝћѝрамо-мѝ крмѝд преко-Дрѝнѝ, лѝкшѝ там чѝват, нѝмѝ кѝ[д] там. Имѝ ѝсредак јѝдан и састанѝмо се са-партизан"ма, нас шѝз бѝло, свѝ дѝчаѝи, нѝки старѝ, нѝки мѝлађѝ. И ш ѝма-мѝ бѝсмо, нас шѝс. Сѝлна војска, бѝлан! Бѝсо-је-тѝ, гѝдно-је-тѝ, јада[н] нѝ-бѝјѝ. И увѝчѝ прѝћѝрамо крмѝд ѝпѝт преко-Дрѝнѝ и свѝ својѝ кѝћи ѝд. Прѝђе јѝдно чет"ри пѝ[т] данѝ кад-мѝни, а ја сам бѝјѝ на станари (станара се зѝвѝ у-мене у-газдѝ), кад-ѝво-ти у-менѝ гѝздѝ: „Мѝћука, Бѝг-вас ј..., шта-сте урад"ли, ѝѝ-сте бѝли нѝки дан?". „Ђѝ-смо бѝли? Бѝли кот-крмѝдѝ.“ „Како крмѝдѝ, ѝно Бѝду у-менѝ ѝћѝрашѝ Н"јѝмци, ѝћѝрашѝ Бѝду, ѝћѝрашѝ Шѝмсу“ — Шѝмсу нѝког, имѝ наѝмак Шѝмсо — „Њѝг је четвѝр"цу, јѝш ти и Дрѝган-сте ѝстали. Бѝјѝжи куд-знаш!“ Кѝ[д]-ћу у п... у матер"ну, нѝмам-ја кѝд, нѝт-ја-знам. Мѝса, нѝш се вѝјѝроват, цѝп"ле су дрѝвенѝ бѝле, ѝздѝ-је дрво два ил трѝ прѝста, а ѝзгѝр-је фѝна крмѝћѝ кожа и уштѝвлѝна и — прѝвѝ цѝп"ле, сам-се ѝне не прѝсѝјајѝ. Даде ми нѝшто пѝра и даде ми јѝдан лѝб и дѝбар комад" слѝн"нѝ и јѝдну чѝкицу. Кажѝ: „Бѝјѝжи куд-знаш, Н"јѝмци пѝбишѝ ко-се-гѝт с партизан"ма сѝстѝ у ѝсретку.“ И ја-ти крѝнѝм према-Шапцу. Дѝђѝм у јѝдно сѝло, дѝбро сѝло,

богато, ноћим и ујутру питам ку[д]-ћу за Београд (Знам ја, у Београду су у-менѐ мајка и сви). Ајде на-лађу и у-Шабац. И-ја-сам-дошѐ до-лађе (звала-се лађа, а оно — брод). Нема какѐг нема рањеника, бан. Напунѝ се, ма-сам да погинѐм тџ, да-те-баѝи у-онѹ-Саву. Бјѐжи! И одатлѐн крѐнѐм за Обрѐновац, кажѐ: има воз. Ка-ка[в] воз, некѐ сад жѐне нос^цле гас некѝ и тај-се-га[с] запали у возу. Три су она-ва-гуна изгорела, изгорела локомотива, нема воза, пјѐшке ајде. Обрѐновац па Мала Моштан^ца, па Вел^ка Моштан^ца. Прѐћѐм на некѹ Ўнку код — Београда и тџ ноћим (ноћѝо-сам у Малај Моштанци) и доћѐм на-Липов^цу, са-Липов^цѐ у Багрдан (Багрдан-је близу Београда). Ку[д]-ћу сад, не-знам ја-сад, распитуѐм ђе има избјеглица. Кажѐ: има на тунѐлу. Какав је тунѐл? Кажѐ: ајде вовуда вовиѐм путом свѐ до тунѐла. Тунѐл се почѐ правид за-вр^нјѐме Југославиѐ свѐ-ми-се чинѝ тринѐс километара, колко се сѐћам, свѐ кроза-земљу. Наћѐм тџ мајку. Да-ли једанѐс, да-ли тринѐз дана ја-н^јѐса[м] мѐгѐ на-ноге. Цип^ле-су-се подерале, нема, оно-је дошло сам да прогледају оздѐ, онѐ-дрво. Како-се не-расц^нјепи, чѹдо-ми-је сат, како-се оно не-прснѐ, подеране су, а ноге су подустале, како ѐкне, болан, ко-двѝје ѐкне кат-ставиш. Не-мереш-ти нѝкут, само лавѐр-ти донесѐ и мѐкри у лавѐр ил-врши нѹжду. Не-мереж да изѝћѐш. И доћошѐ Србијанци: „Куруз, брѐ, под-ноге.“ И ваљај вако, и ваљај, и ваљај и почѐ ѓтѐк онај-спадат. Спаде ѓтѐк, један мјѐсѐс би[к] код-мајкѐ, дође један: „Оћеш-ти код-менѐ чѹват ѓвце?“ „Оћу.“ Нѐ-маш-ти шта, ваља гѐ, бѐс, ваља јѐс, ваља. „Ај код-менѐ, чѹвај ѓвце.“ Код-њѐ-га-сам чѹвѐ ѓвце јѐдну гѐд^ну и тџ-сам погр^нјѐшио. Ал-саѓ-са[м] млад бијо, шта-ја знам. Добро-ми-је платијо и добро-ми-је било. Даде ми двѝје ѓвце и двоѐ јањади. Ал-кат-сам-чѹвѐ ѓвце, четѐрес-је пѐта већ, Београд је ослобођен, нанѝје јѐдна група Нијемѝаѓ у-тај-пѓток, нис-тај-пѓток. Они су били заробљени у Београду, а у-менѐ гѝзда бијо ѓдборник, имѐ-је гѝрабин југословѐнски, коњички, не овѹ-маузѐрку него-гѝрабин (Људи млогѝ сад, некомѐ мѐреж доказат, некомѐ не-мереш. Има разлика вел^ка између-гѝрабина и маузѐркѐ. Гѝрабин-је бијо краћѝ море-бид за-вол^кѐ, ал-он-је-бѐљѐ пробијѐ дрво него овѐ-маузѐрке). Ја-се-препадок, ѓставѝм-ја ѓвце и гѐр — кућѝ. „Шта-је, Мићука?“ „Проћоше Н^нјѐмци, има-ѝг доста.“ „Бѐ су, боа?“ „Ено-ѝг у пѓтоку, ѓдошѐ стрѹ.“ Он-шчепа онај-гѝрабин и за-њѝма, пѓватѝ-ѝг и сћѐра у Багрдан и прѐда ѓпѐт властѝма. Е-не-знам да-н^нјѐсам тџ погр^нјѐшио ради-својѐ дјѐцѐ сам. И тѐ би врло згѐдно мѐгло бит. Они-су побјѐни у Багрдану, ѝѝ шѐснѐс. Не-знам да није, да чѐк тџ није погр^нјѐшио, шта-ја знам.

Дође четѐре[с] шѐста, дође-ми ѓтац, кажѐ мѐни један Србијанац, бра[т] то-га-мѐ[г] гѝздѐ. „Зна[ш] шта-је, дијете, оћеш-ти нешто Љѹбу пѓслушат?“ „Оћу, ђе-де Љѹбо, шта-гѐд оћеш.“ (Он-је имѐ кућу под-Авалѐм, а имѐ тџ земљу, једанѐз дѹлѹма јѐдна ѝва, али-сѹпер ѝва!). „Ево теби ова-њѝва, нек-ти-Мијѝило узорѐ напола и пѓсѝ кокуруз.“ — напола ш-њѝме. Кажѐ: „Ето имаш тиѐ-сѐстара, имаш ѓца“ — и ѓтац дође из-Боснѐ четѐрес пѐтѐ — „и не-бѐј-се рада.“ Добро. ѓдем-ја ѓцу и такѐ ѝспричам. Кажѐ: „Оћемо. Оће-л Мијѝило узѐрат?“ „Оће, он-ѐ узѐрат.“ Плѹг-је сѹ-дѹва тѓчка, није су-један ко-у-нас, трѐба дѝв да-га-држи. Узѐрѐмо и пѓсиѐмо курузе, ѓкопамо, ѝшпартѝмо, ба, с волов^нма се шпартѝ. Кад-је-у-прѹвѹ рѹку, шпартѝају волови, с копѝач^нѓѐм. Само разрѐди кокурузе и онѐ-мѐло травѐ из-

међу-кокуруза, копаџица све скине. Кад-је-пр'јегрт, ударѝ даске, ѝстѝ у-плуга, ѝн-његѝ там-ѝ-вѝм заспѝ, сѝмо између-његѝ разредиѝ. Посијасмо, дође вр'јеме да берѝмо. Каже: „Миђука.“ „Шта-је.“ „Ка[д]-ћемо полов'т кокурузе.“ „Кад-год-ѝћете. Сѝмо мѝраш нађ више кѝла, кѝ-ће-ѝг вуђ у Беѝград.“ Има кѝруза дости, бѝлан. „Немѝј срања прѝвит, Миђука, бѝлан. Ти-мѝслиж да-ће-ћѝд Љубѝо узѝ[т] твоје кокурузе. Воѝи га у-Босну. Ђѝд Љубѝо-ће с коњѝм дођ. Што-мѝре стѝт у-кола, што-не-мере, алѝл теби све бѝло.“ Шта-ће стѝт у-кола?! Пѝт шеж цаќѝва, не-мере више. Коњска кѝла, јѝдан коњ вуће! Еле[м] мѝре бѝт јѝдно пѝ-ше[с] седам цаќѝва стаде у-кола, Каже: „Миђука, ѝто-ти, алѝл теби бѝло, ти-вуѝи себи.“ Четерес пѝта-је бѝла, ја. Каже-ѝн мѝни: „Зна[ш] шта-је, Миђука. Питѝј у-себѝ оца, ти-ѝде мѝни. Ёно-ти куђа, знаѝ ѝе-ми-је.“ Знам, вуќли мѝ-му дрѝва с волов'ма. „Јѝ-имѝм пѝре да сѝрѝниш мѝне и бабу, сѝм-да-се ти пѝташ. Ёно-ти, куђа-ће-ти ѝстѝт, ѝво-ти' оѝвѝ-земљѝ. Ако-коњ не-ливше, ѝстаће-ти ѝ-коњ, сам ја жив“ — см'јѝшан чѝек, сила! — „Сѝм да-се-ти брѝнеш ѝ-нама, а пѝре ѝмајѝ у-на[с] за-сѝрѝану.“ Каже-м-ја пѝкојнѝм оцу: „Зна[ш] шта-је! Еѝвѝди-ћемо напѝрав'т куђу. Јѝ ѝдок у Беѝград у-оноу куђу, а ти ѝстѝни еѝвѝди. Ёво ти земља, чѝег даје све, сѝм-да-га ја-сѝрѝаним.“ Што-је старѝ коѝв! Каже-ѝн мѝни, а ѝмѝ-је узречѝцу: „... Мѝни не ѝди нѝкад ако-ѝстанѝш.“ И не-даде-ми. И виђиш сѝд до-шта-ја дођѝк! Да ѝстаѝок там, бѝгѝдѝм, каѝм пуѝта срѝћа, али-ѝће-се најебѝ, ѝће да-се-најебѝ.

Дођѝмо на чѝстѝну, на-јад, на белѝј. Потѝгни, повѝци, напѝрави свињ, па-у-свињу бѝди, па напѝрави куђу јѝдну. Не-мере ѝвѝди, неѝма воде, прѝви далѝко од наѝрода, уѝдба пѝчѝ гањат: „Долазе теби чѝтѝници, бѝнда, еѝвѝде при-шуми си.“ „Ма, не долазе.“ „Ама-долазе.“ — Њѝ[х]-је уѝдба гањала. Ѓѝбишѝ-сам-ја и Старѝич и Рѝвне и Гѝјсѝли'ће, све по нођи ш-њѝма, уѝб'ше. Дваѝеш чѝт'ри сѝта бѝјо у-Кладњу у зѝтѝвору и неће да-ме-зѝкључѝ, кѝлко-је лѝпов! Вѝли: нек-пѝбѝегне, бѝће крѝвљѝ. Зна да-сам-прѝв, ј... мајку своју! И ѝто: пѝправиѝо све, напѝравиѝо, земљѝ кѝпиѝо четерес ѝ-шез дулѝма сѝм на сѝк'ри, сѝмо на сѝк'ри. Дођѝ прѝви и закљѝчи, Мѝса, мѝга ми Бѝга, закљѝчи. Вѝлкѝ-сам прѝдѝ, ѝдѝма тѝ-се-рачѝна кѝлко. Дрѝгѝ мѝсѝс дошѝ, ѝ ѝвај мѝсѝсѝ мѝрам-ја да зарѝдѝм вѝлкѝ! Јѝ-сам знаѝ с пѝкојнѝ'је[м] Мѝрком Стѝниш'ћѝм, ѝв'јем што-је-ѝмрѝ, кѝма-Мѝтра ѝтаѝ и Вукашинов, нађат у-шуми, нађат. Мало-нам ѝѝтѝни дѝн, нађдуљѝ дѝн, ѝ[д]-сѝнѝца до-сѝнѝца нег-ѝћемо да нођѝмо. Гѝнѝ пѝтреба, а гѝнѝ будѝлашт'ња више. Лакомно, лакомно да зарѝди! Узеѝ земљу у-Кладњу, двѝнѝз дулѝма и дође вр'јеме да прѝведѝм од Муслиманѝ. Сѝћѝм да прѝведѝм. Јѝси-л-ти уѝпѝнтиѝо Там'ла, оногѝ-брицу? И ѝ[н] на-сѝд, јѝрѝбо-ѝн је сѝвласнѝк тѝга. Јѝ-сам там наѝвео што-сам-кѝпиѝо за чѝт'рѝстѝ пѝдѝсѝт ѝљѝда да мање платѝм прѝјѝвода, сѝкѝп је прѝјѝвод. Кад-на-сѝд — сѝдиѝа за-менѝ бѝјо ѝудѝсѝкара! Да-сам-ја-ураѝдиѝо не-знам шта и каќо, ѝн-би-менѝ ослобѝдиѝо. Каже: „Е, Там'ле, ти си прѝдѝ, прѝдѝ-је твој брѝт и сѝстра Владимѝру ѝѝву, та ѝ-га, тѝлѝко ѝ-толѝко запремнѝне-те, дулѝмаже. Иѝмѝш ти шта прѝтѝв?“ „Неј-мам“ — каже. „Е, ѝн-је тѝ кѝпиѝо за чѝт'рѝстѝ пѝдѝсѝт ѝљѝда дѝнѝра“, наѝвѝди ѝн, кѝца она-жѝнска. „Слѝвнѝ сѝде, нѝје, лѝжѝ.“ Иѝма тѝј, бѝлан, онај-старѝ грѝнтѝвнѝк, Сѝли, Сѝли. Каже: „Каќо, Там'ле?“ „Лѝжѝ. Ѓн-је уѝзѝ за седамѝстѝ пѝдѝсѝт. За триѝста пѝдѝсѝт уѝзѝ од Ђѝмѝлѝ, а за ѝѝтирѝстѝ уѝзѝ-је од-Аѝмида.“ „Нѝје.“ „Јѝс.“ „Сѝли, шта-ти раѝиш, каќо-те таќѝ ѝѝди ѝѝрају?“ — пѝта га Мѝстафа. Каже: „Там'ле,

јеси-л-тї сїгѹран за-тѵ?“ „Сїгѹран.“ „Срамѵга, Ђам“ле, овѵ-свѵ-се мѵрѵ пѵништ“т.“ Нїшта-ѵн, јѵби га, заврѵ, кѵ ѹсташа! Кажѵ сѵдија: „Иди там, прѵправљѵј-те-тѵ.“ Врѵтїмо се там: ја, Ђемїла и Амид у грѹнтѵвнїцу. Кажѵ: „Па, бѵлан, штѵ-ме зајѵбасте?“ Кажѵ нѵму Амид: „Па, бѵлан Сѵлихага, нїјесмо те мї зајѵбѵли, Ђамил те зајѵбѵ.“ „Јѵдабѵгдѵ-се у зѵмљи не рѵспѵ, не рѵспѵ-се у зѵмљи не-го-на-зѵмљи!“ И — на сѵдамстѵ пѵдѵсѵт! Врѵтїмо се, ѿво сѵд. Е јѵ-л сѵд? Е, јѵс! „Дѵбро, нѵси, Владимїре, у ѹправу прїѵдѵ, јѵ-там, кад — Дѹшко!“ Глѵдѵ: „Штѵ-је ѵвѵ, Владимире?“ „Штѵ-јѵ знам, штѵ-је, нѵкѵ грѵшке.“ „Какѵ грѵшке?“ „Нѵмѵј-ме, бѵгати, пїтат, сѵмо прѵви штѵ трѵбѵ, кѵлко трѵбѵ да ѹплѵтїм и — гѵтово!“ „Ма, штѵ-је-[ѵ]вѵ: ѵвдѵ сѵдамстѵ пѵдѵсѵт, ѵвдѵ чѵт“рстѵ пѵдѵсѵт?“ Реко: „Зна[ш] штѵ-је.“ — чѵјѵ ѵни, бѵлан, свї — „Јѵби-га, мѵни је догѵрело, ѵде ми плѵта мјѵсечнѵ јѵш. Крїво лѹд“ма што-сам-се-усѵлијѵ мѵђу-њїг и заїнат ме чѵег зајѵбѵ да-што-вїшѵ плѵтїм.“ Сѵт-се ѵн ѵкрѵнѵ, а бїѵ-је јѵдан Абїб, енѵнде рѵдијѵ, плѵв, фїн млѵдїћ, плѵв, мѵре бї[г] да-је-двѵстак трїдѵз гѵдїна тадѵ имѵ, глѵда, глѵда ѹ-ме. Кажѵ: „Јѵси-нѵ-тї с Вѵчїнїћѵ?“ „Јесам.“ Кажѵ: „Дѹшко, срѵђѹј како-знаш, їскрено гѵворї овѵј-домѵћїн.“ Бѵгами, онѵј-Дѹшко ѵде ѵнам ѹ-сѵбу, ѵде ѵ-ѵн за-њїм. Сѵ[д]-ћѵ, реко, и ѵни прїѵѵт. Кѵт кажѵ Дѹшко: „Владимире, ѿво-ти-ѵвѵ, нѵси ѹ-пошту, ѹплѵти на-ѵвѵ-чѵт“рстѵ пѵдѵсѵт. Тѵ-смѵ-ти нѵз двѵ срѵд“ли.“ Бѵгами плѵтїм за чѵт“рстѵ пѵдѵсѵт. Штѵ-је ѹсташа! А знаш како-је жї-вїјѵ ѹ-менѵ з-ђѵдом, пѵкѵјнїје[м] Мїланом! Па-мѵни дѵнѵсїјѵ с-Ђѵбѵ тїмљѵн, онѵј-Ђамил. Али, нѵ-мере, стѵла јѵбука-је вѵвдї, кад-је-ѵчѵв“на прѵдѵта.

О жагама

А биле су прѵвѵ бѵсанскѵ жаге, бѵсанскѵ, и биле су шїрокѵ сїк“ре. Шїрокѵ сїк“ра нѵ-мере цїјѵпат, ѵна је добра за гуљѵв“нѵ и за крѵсѵња, а за цїјѵпања нѵ-мере шїрокѵ сїк“ра. ѹ-њѵ-су рѵзвѵљѵне ѹши гѵр, нѵго-су-се зѵале ѹскѵ сїк“ре. ѹскѵ-је сїк“ра, ѵна-је нанїѵећѵна тѵчно за-сѵчу. А бѵсанка жага, ѵна нїје їмѵла їзгрѵчѵчѵ, свѵ зѵб дѵ-зѵба, јѵдан ѵштрїш на јѵдну стрѵну, дрѹгї нѵ-дрѹгѹ стрѵну. Мѵрајѹ зѵби бїт рѵвнї. Е, каснїјѵ дошлѵ жаге амерїканке, ѵне су їмѵле їзгрѵчѵче: пѵ-двѵ зѵба, двѵ с ѵнѹ стрѵну ѵштрїш, двѵ с ѵнѹ, їзгрѵчѵче ѵштрїш, мѵрѵ нѵ-кї прѵфїл їзгрѵчѵчѵ бїти нїжї, да їзгрћѵ онѹ-пїлѵту што-зѵби осїјѵкѹ їз-дрѵета, пѹно лѵкшѵ. Кад-је-ї-тѵ вѵћ їскѹс“ло, ѵндѵ су дошлѵ жаге канѵћѵнке. Нат-канѵћѵнку жагѹ нїје бїло жагѵ. ѵна-је са чѵт“ри зѵба и ѵни-су пѵвѵзѵни. ѵна је гѵр ѵштра, мѵрѵш се рѵсећ нѵ-њѹ, а дѵл су зѵби дѵбљї. Њѹ лѵко дрѵво нѵ-мере ѹват“т, зѵтѵ што-је-гѵр ѵштра. Тѵ је бїло, нѵ-знам тѵчно рѵћ, око-шѵсѵтѵ, шѵсѵт пѵтѵ, да-су-до-тадѵ свѵ с ѵтїјѵм-рѹчнїјѵм жагама... Јѵ-сам обѵрїјѵ јѵдну јѵл“ку, двѵдѵсѵт и чѵт“ри кѵб“ка ѹ-њѵј бїло. И жага канѵћѵнка, двѵ мѵтра и двѵдѵсѵт — нѵ-мере да рѵжѵ, нѵ-мере — кратка! Двѵ с ѵнѹ стрѵну, двѵ с ѵнѹ. Нѵ-мерѵж, зѵкала ѹнѹтру, ѵна је їсекла дрѵво и нѵ-мере да-га-їзбѵцї, кратка. Па-нѵбї кѵїше, па трї нѵ-онѹ стрѵну, трї нѵ-онѹ док-је-прѵрежѵш. Па чѵт“ри кѵб“ка и осѵдѵсѵт цѵнтї јѵдан чѵтѵѵрак. Нѵ-мере-га закѵват ѵзгѵ него-га-ѵдарѵ ѹ-фрѵнт, нѵ-мере ѵзгѵ ѵдар“т клїн.

Куна и четници

Пошō ја и по̀ко̀јни Милова̀н и по̀ко̀јни Ду̀шан у У̀ичу да ра̀димо и изѝђемо на Добрѝра̀ј. Ка̀д — прѣшла ку̀на а̀ма та̀м та̀зе по снѝјегу. До̀бро се пла̀хала. Реко: „Зна[ш] шта̀-је. Одо̀к-ја̀ по-Живка (а Жѝвко имō пу̀шку), й̀демо гонѝт ку̀ну, а ви-а̀јте, ра̀те, ја̀ нѣма̀м нѣвнѝцѣ̀ данас.“ Ја̀-се вра̀тим и — Жѝвку: „Жѝвко, ѣво ку̀нѣ.“ Са Добрѝра̀ја крѣнѐмо преко-Па̀ла̀ па-у-Вр̀ћевце па-низ-Вр̀ћевце, па-ис-под-Нѐђѣљковѣ̀ ку̀ћѣ прѣшла, о̀тѝшла пра̀во Ледѐњачи. Тама̀н-ми под-Ледѐњачу истом-пу̀шка пу̀че — та̀! „Е, јеби-га, Жѝвко, ца̀ба й̀демо, го̀тово је, нѣма̀мо ни й̀се-та, нѣма̀ ништа.“ „Мо̀ре би[т] да-је-нѐко ср̀ну у̀бијо.“ „Јеби-га, нѐћемо му прила̀зѝт сад.“ „Ј.о-ти њега̀, што̀ нѐћемо, а̀јмо!“ Кат — по̀ко̀јни Бо̀жо и по̀ко̀јни Са̀во у̀бѝли зѐца. Жѝвко на̀-њѝг а̀мпу: „Зна̀те да-је-то̀-забра̀њено!“ Го̀р, до̀љ, за̀јебае се, го̀р, до̀љ, стр̀му, бр̀ду: „Да̀јте-ми по-јѐдан мѐтак, нѐћу-вас ту̀жит.“ Ја̀дни Са̀во да̀де, Бо̀жо нѝје ни имō му̀ниѝцѣ̀. И ту̀ј на̀ложимо ва̀тру, по̀чнѣ прѝча, пот-са̀мом Ледѐњачом. Ка̀же: „Вѝдите ево̀ву Ледѐњачу, го̀рам-сам, же-се-зо̀ве Цр̀веня̀ јабука, во̀вди-сам за̀пео гво̀зђа чѐтерез дѐветѣ̀ и до̀шо̀ по̀рано да̀ обѝђѣм. Ка̀ко-сам-ја̀, й̀де́м о̀туда, прила̀зим гво̀зђѝма, тама̀н-сам-се-ја̀ са̀гео да̀-вѝм да-нѝсу о̀борена ца̀ба, а мѐнѣ чо̀ек ва̀ко шчѐпа, ка̀же: „Шта̀-ћеш о̀вди, ј. . . м-ти свѣ?“ Ка̀д-ја̀-по̀гле-да̀м — чѐтник. Прѝђе јо̀ш јѐдан, у̀зѐ но̀ш, ка̀же „Ко̀љи-га, о̀даће-нас, жѝв не-смије о̀тић.“ Избишѐ јо̀ш трѝ чѐтника: „Ок̀лѐ ти о̀вде, шта̀-ћеш ти о̀вде?“ „Ма-нѐћу ка̀зат.“ Ка̀жу: „Кла̀т, са̀м за̀клат, не-смије пу̀шка да̀ пу̀кнѣ. Са̀м за̀клат па ба̀цит у̀ пѐћичу.“ „Ма-нѐмојте, љу̀ди, мѐнѣ-ће тра̀жѝт па о̀нда-ћѣ-се до̀сетѝт, па-о̀во, па-о̀но.“ Ка̀же: „Слу̀шај, пу̀штићемо те. Ако ко̀ до̀ћѣ ва̀мо, ти-ћеш изго̀рет и чѐља̀т-ћѣ-ти изго̀рет у̀-ку̀ћи.“ „Пу̀стишѐ-ме. О̀ћера̀н по̀ко̀јни Мѝлора̀д, па по̀ко̀јни Јелѝсија, па по̀ко̀јни Нѝкола, па по̀ко̀јни Јелѝсија Мр̀ки, Милова̀н Зо̀ран. Свѣ-то̀ по го̀дѝну двѝје бѝло у за̀вору. Ја̀-сам-се олѐдијо, а̀л ка[д]-ће-Бо̀г ѝ-срѐћа, чѐтници та̀ј су да̀н по̀бје́гли и о̀тѝшли у Ро̀манију.“ Бѝо-је она̀ј-зна̀о-сам-й̀. Бѝо-је Бра̀нко нѐкѝ. Бра̀нко-је из-Ма̀ло̀к По̀ља, и[з]-Со̀ко̀лѝнѣ̀ по̀бје́го.

За̀јмишѐ на̀с чѐтере[с] шѣ̀стѣ го̀дѝнѣ̀ (ја̀-сам-ра̀дијо на пр̀уги), за̀јмишѐ-нас, за̀јмисмо од-Ра̀нѝнѣ̀ ку̀ћѣ па-преко-По̀пови́ћа го̀р па Бѝшини (?) и сѝћѣмо у Ма̀јдан. Бѝо-је по̀ко̀јни Нѐђо, бѝо-је јѐдан офицѝр, го̀лем. На̀ђе по̀ко̀јни Рѐља Ста̀нѝшић бу̀ренце с ра̀кијом о̀[д]-шѣ̀с кѝла̀, са̀м пра̀зно, а ко̀ фла̀ша. Ја̀ га на̀шо̀ и о̀н: „Да̀ј мѐни, да̀ј мѐни.“ И кат-смо-били у Ма̀јдану, мо̀ј Сло̀бо, сњѐшчић, й̀стом на јѐдној ко̀си пу̀шка: та̀н, га̀рабин цѝкнѝ! Ѐно га, и ми са̀т прила̀зимо, о̀ни су на̀пра-вѝли за̀седу, а о̀вдуда̀ су а̀јкачи, ко̀ сила бо̀жија на̀рода... Й̀мајѝ ва̀ко два̀ кр̀ша, од-ота̀-два̀ кр̀ша нѣма̀ ра̀спона дѐсет мѐта̀ра̀ воздо̀ гледа̀јућѝ с ко̀сѣ̀ у̀-косу. Далѣ-ко-је-то̀, бо̀лан. Јѐдан Црногорѝна, ј.о̀ свог о̀ца, по̀тегѣ̀, јѐдном о̀маши, дру̀ги пут та̀чно у̀-гла̀ву. И о̀де Дервиш О̀ѝѝ и њего̀в бра̀т го̀р, имя̀-то̀ трѝста мѐта̀ра̀ изић. То̀ је у̀збрдо ко̀-у̀за-зѝд. Оде и вѝди: гла̀ва му кр̀ва̀ва, завра̀тѝла-се ко̀шуља. Й̀ма̀ јѐдна шка̀рпа, пр̀уга про̀шла, с онѣ-шка̀рпѐ о̀зго̀-га й̀тѝшѐ. Й̀ма̀ то̀рбу на̀-себи, ру̀скѝ пѝкавац са до̀бошом. Са̀т изва̀дѝшѐ из-онѣ-то̀рбѐ, па̀рче про̀ѣ̀ по̀велѝко̀ и ко̀ма̀т сла̀нѝнѣ̀. Ал-о̀н-је о̀брија̀н та̀м та̀зе. Ко̀-га по̀зна̀је, ко̀-га по̀зна̀је? Не-смије нѝко да ка̀же, до̀к-јѐдан: „О̀во-је, по прилѝци, Дѐсимѝр Мѝлић.“

Чварање кад се „нè-дā мр̄с“

Био-је нèки Јовāн Жу́јо и[з]-Сливāња. Он је би́јо очу, ва́лда, по̀кѡјнѡ[j] Је-фи, Никол̄нѡј жèни, Рад̄инкинѡј ма́јки. Ѐ, он је знао, ка́жè: по̀квāријо се мр̄с и до-шѡ-је по̀кѡјнѡм у-менè амици Пèри. Ка́жè: по̀квāријо се мр̄с, а нà-дну сѹда, кад-жèна ижлèвā да-усир̄и, нà-дну кр̄в. Ка́жè: „Пèро, јā-нè-знāм штā-[j]е-[о]вѡ, јā-мѡрāм овѡ-сāм кр̄мāд”ма ба̀ц”т, овѡ-се-нè-смије јèсти, бѡлесне нам кр̄вè.“ „Ма, кākо бѡлесне кр̄вè?” „Ј...м-га, зна[ш] штā-[j]е, јā сам чу́ла да Јовāн Жу́јо зна̄ загāс”т да-тѡ-ѡднесè.“ „Дѡбро, ако-бѹдè у-Кладњу дāнас, да зна̄ж да-ћè-се-сврāt”т.“ И ѡ[н] на̄ћè тогā-по̀кѡјнѡг Јовāна, нèгā су кѹрјāци у Ашпиљама пѡјели, ал кāжу да-га-нèко убијо па-га-кѹрјāци пѡјели. Кāд понèдèлѡк, èво чѡек идè: „Јè л ѡвѡ Пèр”на кѹћа, ѡн-мèни рèче да-се-сврāt”им, èто, нèвкa“ — ѡн-је-имѡ ѡбичāј свāкѹ жèну нèвкѡм звāt — „Нèшто-ти-се мр̄с нè-дā.“ „Ма, јā, мѡј домаћ”не, нè-знāм сāма штā-ћу.“ „Јā, имā свāшта, мѡја нèвкa, имā свāшта, имā.“ „Јā, да-нам-пристав”им кāву.“ Пристав”ла кāву, пѡпијо кāву, ка́жè: „Дāј-ми тā[j]-јèдан сѹд.“ Пѡгледа па чвāра, чвāра, мāло-[j]нè водè и сц”јед̄и па-узè мāло пèпела и[з]-шпорета па глèда, глèда, глèда, па рèче: „Зāмотāј-тѡ па-пѡдāј кр̄вама у мèки-њама, мèтни у мèкиње. У-Бога-се уздāм би́ће дѡбро. А зна̄м-јā-тѡ кѡјā-тѡ рāд̄и.“ Ка́жè: кѡ-да-т̄и тѡ рѹкѡм ѡднесè, нè-мере бѡљ̄и нà-свиèт мр̄з бит.

Како „ѡца ѡглèдā“

Јā-сам јèднѡм, педèсè[t] шèстè гѡд”нè, зна̄м дѡбро: по̀кѡјн̄и Мāтија Марјā нов”и и по̀кѡјн̄и Милѡсав Гāвилѡв”и, ѡни зāјмè вѡлове на Сокѡлац, а јā зāјм̄им кр̄аву. Купијо зèмљу, мѡрāм кр̄аву прѡдат, ал-нè-прѡдāмо, прѡдаде Милѡсав чѡе-ку вāмо у Кнèж”ни кат-смо-врāt”ли, а ми вратисмо. И сād идèмо дѡљ нà-Биèлè водè преко-Дрāпн̄ићā, преко-Т̄исѡва бр̄да и — у Пèтров”ићè. È, кат-смо-б̄или у-Ти-сову бр̄ду, ка́жè-ѡн мèни: „Зна[ш] штā-[j]е, пријателу“ — Мѡја сèстра б̄ила за нè-гов”јем пѡлубрат”ићом па се звāли пријателем. „Имā ѡвде ѡца у-Гурдић”ма чу̀вè-н̄и, ми се пѡзна̄јемо ако-ме-мѡгнè пѡзнат, да-нам-ѡглèдā.“ „Ајд.“ „Покрāј-ку-ћè-ми најлаз̄имо, гѡн̄имо: јā-гѡн̄им кр̄аву и тèле, ѡн гѡн̄и вѡлове. И вѡлове у-ѡнāј-сѡкāk, пѡвèжèмо, кѡ ѡграде, бā, свè прѹће плèтенѡ, кѡлè ударено, врл̄”ке цѝјепāнè, бèдèн! И тām: „Пѡмоз Бѡг.“ „Бѡг-вам пѡмѡгѡ.“ Сāм сèд̄и, ст̄ар бѡлан. „Амā, Мāтија, јèси-тѡ-т̄и, бѡгати?” „Ма, јèсам.“ Скѡч̄и, руковашè се и пољубишè се. „È, мѡј Мāтија, па-зār-си-ми-ж̄ив? Баш-ми-је мило. Ѳклен-ти-је ѡвāј?” „Ѳвѡ-ми јèдан кѡмшија, вāлāно д”јèте. Ништа, с̄иједи, слѡбѡдно-т̄и нèму свè причāј.“ Па-кākо-си, па-ѡвѡ, па-ѡнѡ, па-кѡгā имāш, па-имāш-ли ћèцу? „Нèмāм, имāм бāбу. Бѡлан, с̄иједи, зна[ш] штā-[j]е, сврātисмо-се да-нам-ѡглèдāш, нèкākо нè-идè за-рѹкѡм.“ „Ѐ, мѡј Мāтија, ѡћу, ѡћу, ѡћу, ѡћу.“ Ѳпра-се нāјприèе, имā бāња, ѡнā-цѝв пѹштāна. Мāло зèмлè, узѡ три дāске вāкѡ у ѡшкѹ ѡтуд и-ѡвдуд, јèдну вѡзгѡр, зèмлè нāсуо, а ѡнѹ-цѝв промѡлијо и ѡнде се пèрè. Узè књ̄игу, књ̄ига је, ѡнā је б̄ила на тāвану, кākо-ѡн вид̄и тā-слѡва и штā зна̄, јā нè-знāм. „Èј, мѡј Мāтија, мѡј Мāтија, јā, јèс, вāлā, вид̄иш, имāш и-штетè, имāш свèгā, нè-дā-ти-се, Мāтија, изв̄ини ме сād, ал кāзāћу-ти-јā искрено штā-ти-је.“ „Амā-т̄и мèни слѡбѡдно рèци

па-шта-је гѡд, да-се-макар чўвѡм.“ „Јѡ, мѡреш се чўват ѡвогѡ, мѡреш, Мѡтија, ти-имѡж грѡбље и-с-онў и-с-онў стрѡну кўћѡ, Мѡтија, нѡ-ваљѡ-ти штѡ рѡдиш. Пў-сташ гѡведа пѡ-грѡбљу, пўсташ ѡвце пѡ-грѡбљу, ѡне гѡзѡ, пѡсў, ал“, Мѡтија, нѡмѡј тѡ рѡд“т, чўвѡј се, а ўзми кѡсу па покѡси, па донѡси, па положи. Слободно тѡ рѡди.“ А ѡн имѡ тѡчно двѡ грѡбља: с ѡнў стрѡну нѡше, и с ѡвў стрѡну грѡбље. Кѡжў: судар“ли се нѡкад нѡки свѡтови, а тўј-ти-је бїјѡ у-т“јем-сватѡв“ма, забрѡви-јѡ-са[м]-му имѡ, из Банѡта-је ѡдўк, из Банѡта. Сријѡ-се с турск“јем сватѡв“ма, тўј се пѡбијў, свѡ-и[x] пѡбијѡ и пѡбјегѡ преко-Карѡулѡ, и-тѡ-сам чўѡ. И имѡ грѡбље, нѡко-тѡ зѡвѡ Цѡревић, е тў-је. И њѡгов је Цѡревић, а нѡше-је грѡбље тѡм, бїло је ѡдгрѡђено. Бїли-смо-ми тѡ-загрѡд“ли сў-пѡд жицѡ и по јѡдну жицу у кѡс о[д]-дї-река до-дїрека. Е, дѡчїм, кат-сам-сад ишѡ тѡм, ѡт“ишѡ ѡтетѡ нѡ-грѡбље па-нек-пѡгинѡм. Нѡмѡ[ш] штѡ вићѡт, нѡмѡ спѡменика ўспрѡв, свѡ полўпанѡ. Ў-менѡ, валѡ, у ѡтетѡ сѡмо-је прѡтурен и мѡло вако ко-да-си-нѡктом ўзѡ на јѡд-нѡм ѡшкѡ. Слика-је бїла ўклесѡна, ѡна-је испѡрѡна свѡ.

Виле и девојке

Јѡ сам бїјѡ у Мѡчви, у Бадѡвїнци“ма, у сѡлу трї гѡд“не. А нѡки Цветўљци-су бїли, јѡдан је бїјѡ дѡбар гѡзда, имѡ двѡ коња на грѡшове, двѡ зѡкана. А двїје сћѡри имѡ, знаѡ-сам-им имѡна, ко-да-је јѡднѡј Злѡта имѡ. И, пѡчѡшѡ жѡне причѡт, кѡ-жѡ — ѡ, Лацман-му бїло имѡ — кѡжѡ: нѡше-му-се дѡбро одїграт. Кѡжѡ: пѡчѡ-ле-су-му-се сћѡри бѡр“т с вїлама. Кѡкијем вїлама? Дѡлазѡ-му вїле коња и плѡтў грївне, вїла сплѡтѡ, а ѡне расплѡтў, пѡрў и чѡшљѡј, кѡжѡ: нѡше дѡбро бїт. Ал-гѡзда, бѡ, домаћин! Мї-накупи шѡн“цѡ, нѡмѡ шѡћѡра нїгди, код-њѡгѡ имѡ. Накупи шѡн“цѡ, свѡ-ми-се чинї: пѡт кїлѡ шѡн“цѡ — кїла шѡћѡра. Пѡци ѡлѡу на станари. Ўвати фијѡкер, сѡди нѡпријѡд, ѡн и жѡна, а њїг двїје — ко-двїје вїле! Ама-нѡмѡш-ти штѡ да кѡжѡш да њѡј нѡ-ваљѡ. Кѡд јѡднѡг дѡна (бѡгами, прѡђе јѡд-на гѡд“на) кѡжѡ: разбѡљѡла се Злѡта, мѡлѡћѡ! Одвўкли је дѡктору у Бѡгатић, вў-кли-је ў-Шѡбац, вўкли-је у Бѡград, нѡ-зна-се, нѡ-знам свѡ кўд, бѡгад бїјѡ, нѡ-ме-ре-му ѡстѡт. Нѡ-мерѡ, кѡжѡ, цѡба-је. Не прѡђе нѡко иљеснѡ вр“јѡме, кат-чўје-се лѡлѡк (ѡни кѡжў: лѡлѡјчѡ, нѡ-кѡжў: кўкѡ). Кѡжѡ: ўмрѡла Злѡта. У нѡјбѡлѡ дѡбѡ, мѡ-ре бїт ѡсѡмнѡз до двѡјѡс и-двїје гѡд“не. Ўмрѡла! Јѡ[j] јѡда и спрѡвода! Нїје гѡд“на бїла, ўмрије и-ѡнѡ-дрўгѡ. Кѡжў: сѡмо вїле прѡкинулѡ-иљ. И коњи-су-му, нѡпамѡт, пѡцркѡли.

Владимир Зорановић, 1930, самоук,
снимљено у Власеници од 1996. до 2005. године

Крѡч мѡрѡж завѡрит

Двїје сам крѡчанѡ сапѡлијѡ. Сѡмо сам прибалѡ што је мѡјсто[r] рѡкѡ. Дрўво се мѡрѡ ѡбѡвѡзно и кољѡ-са[м]-му привўкѡ. Кад-је-ўдаријѡ ѡко-краја и кад је вѡл“к“јем грѡбић“ма иљѡо ѡко зїданѡ крѡчанѡ, ѡ ѡндѡ смо зѡмљѡ зѡсипѡли. Зѡмљѡ зѡсипѡли, зѡсипѡли и мѡлїћ: збїјѡј, збїјѡј, ѡко-краја збїјѡј. Кад је вѡћ нѡсўто, кад је мѡјстор потпѡлијѡ, Бѡже-ти сѡчўвѡј! Мѡсечинї да кврцѡ вѡда из дрўвѡта. Сѡмо јѡ

л га ў-пѣћ баџијо, тѡ-ждѣје кѡ-бѣнзѣн. Кѡ загријѡ се кѡмѣн ... Имѡ га кѡ-крѣмѣн, ѡн-се-ѣжљевѡ бѡшкѡ стѡкло, нѣ-мере ѡд-његѡ крѣц бит, нѣ-мере. А ў-менѣ бѣјо крш ў-њиви, крампѡ са шпицом, вѡди. И свѣ бјѣљѣи крѣч што-вѡдим и[з]-зѣмљѣ кѡ-мѣн, бјѣљѣи крѣч. И двѣје сам ти крѣчанѣ испекѡ. Јѣс нѡсијо и нѡрод, нѣко тѡвар, нѣко двѡ ... Крѣч мѡрѡж завѡрит. Крѣчану ѣскопѡш кѡлко ти трѣбѡ да завѡриш крѣча: дѡ-ли мѣтар, дѡ-ли двѡ.

Сѡмо сам двѡ комаѡа у живѡту окѡлѣмијо

Двѡпѡт се накѡнијо. Јѣдан трѣшњѣи дѡбар, тѣљиг ѡд-његѡ дѡбар мѡре бит и јѣдна јѡбука. Ўзмѣм жѡгѡцу и подрѣжѣм, нѣјесам нѣско, пѡвисоко сам. И ўзмѣм о[д]-трѣшњѣ, имѡ кољѣнце гѡр ѡстанѣ, кољѣнце. Дѡљ ѡкијѡм зађѣљѡш да се кѡре сѡстанѡ. Кад рѡзбијѣш, тѣ-ѣзвѡдиж дѡбар нѡж и помѡло ѡндѡ завѡчеш и ѡтуда кѡ-ра, ѡвдуда кѡра и сѡставѣш с ѡнѡм. Зѡлије-тѡ брзо, сѡмо сам двѡ комаѡа у живѡту окѡлѣмијо. Јѣднѡм сам ўзѡ као-ѣловѡчѣ зѣмљѣ и ѡбамотѡ и ўзѡ-сам као-влѡкна, бѣло ѡт-кѡноплѣѣ, и зѡмотѡм, зѡмотѡм и прилѣјѣпѣм и ѡстанѣ. И ѡбје се прѣмишѣ, пѡ-двѣје струке ў-онѣ, пѡ-двѣје ў-онѣ. Јѡбука ѡ Петровуднѣ стигнѣ, жѡта, кѡ-ѣ-не-знѡм нѣшто.

Сѡмо нек је рѡјскѣи прѡмѣн, свѣ ће ми плѣћка кѡзѡт

Док-сам-прѡтијо бѡжићнѡ плѣћку, нѣко ми је ѣ-вјеровѡ, нѣко ѣ-није, а што сам гѡд нѡшѡ у бѡжићнѡј плѣћки, ѡно је бѣло. И што ми је нѡ-ѡчи ѣзѡшло, тѡ-је-бѣло. Сѡмо плѣћка ѡко је прѡвѡ. А свѣњу? Њѣзина плѣћка нѣће кѡзѡт кѡ-брѡ-вљѡ: ѡван, ѡвѡ или и јѡње. Сѡмо нек је рѡјскѣи прѡмѣн, свѣ ће ми плѣћка кѡзѡт. Бѡ-жићнѡ плѣћка ти свѣ кѡжѣ, кѡ је прѡтѣ! ѡко је чѣста, печѣна, свѣ кѡжѣ, свѡ прѣлику кѡжѣ. Дѡ-ли-ћеш на сѡ[д] дѡћ, дѡ ли ће полицѣја дѡћ пѡ-те, дѡ ли ћеш на сѡду бит, свѣ-тѡ имѡ. Свѣ-сам-тѡ нѡлѡзијо. И грѡб имѡ, знѡ се ће грѡб, свѣ имѡ, свѣ, свѣ. А нѣ-јесам грѡбѡвѡ нѡлѡзијо, нѣјесам. Кат-се-ћѣло сѡдѡ да зѡратѣ, бѡш ѡнѣ зѣмѣ, бѣла је свѣнѣскѡ печѣнѡца, нѣје бѣла брѡвљѡ, а јѡ-свѣнѣскѡ и нѣ-гледѡм, слѡбо. Нѣ-кѡжѣ ми нѣшта.

Нѣје пѡрнѣи мљѣн, вѡдѡ!

Нѣје пѡрнѣи мљѣн, вѡдѡ! На вѡди је мљѣн. На кѡња натѡвари, дѡђѣи ў-мљѣн. ѡко је у кѡшу зѡсѡто, чѣкѡј док ѣзѡмѣљѣ. Кад ѣзѡмѣљѣ, зѡспѣ твѡје, сѡмѣљѣш, ѣз-вѡгѡш. Кѡлко је ўјѡм, ѡћѣж брѡшно, ѡћеш пѡре, кѡјѣ ѡћеш? Ўзмѣриш, сѡѡ је тѡј, врѣћу на кѡња, сѡу пѡтурѣш, дрѡгѡ врѣћу прѣслонѣш, натѡвариш, сѡу ѣзмакнѣш, кѡња ѡкрѣнѣш, прѣ[д]-тобѡм кѡћи нѡсѣ брѡшно. Ка[д]-дѡћѣш кѡћи, ѡтѡвариж брѡшно, у сѡндук ѣстрѣсѣш, с кѡња сѡмѡр скѣни, кѡња пѡшти нек-пѡсѣ, нек-ѣдѣ, нек-ѡдѡ ... Кѡмѣње, брѡте, и чѣкѣтѡло, кѡјѣ жѣто ѣзгрћѣ. Кѡмѣн се ѡкрѣћѣ, чѣкѣтѡло звѣчѣи, ѣзгрћѣ ѣс-кѡша, ѣдѣ, ѣдѣ, ѣдѣ док-ѣзѡмѣљѣ. Јѡ-бѡже-ти помѡзи, свѡшта-ти-је нѡрод ѣзмѡдѡ. Тѡ-је прѣлично кѡш нѡправѣт и кѡмѣн кат-се-ѡкрѣћѣ да нѣшта нѣмѡ да мѣчѣ, ѡн-се-ѡкрѣћѣ, бѡцѡ ў-нѡћѣе брѡшно, бѡцѡ, бѡцѡ, бѡцѡ.

Ћби ме туга ђвог рѣта

Ћби ме туга ђвог рѣта, јѣбѣм-јѡј жалѡснѣцу мајку. Пѡгиде ми ѹнук, ѹмрије ми домаћѣца, расѹ се велѣкѣи мал. Мал дадоше за невалѣасте пѣре, пѣре пропадаше, Карацић изгуби државу, пропадаше му пѣре.

Стѣнко Гѣвриловић, 1912,
неписмен, снимљено у Власеници 1998. године

Снаа се обалесћивала

И јѣднога дана рѣкоше да ће-напасти: бјѣште! Ђстала нам је војска, ѹ-тѡм склѡнѣшту наћала, а ми-смо-сви ѡтѣшли, прѣтеж за Пѣјесак. И наћли, војна кѡла доѡвѣкла и све, и стѡри и све доѡвѣкла у онѣ-барѣке гѡре на Пѣјеску, српскѣ барѣке. А ѡстала нам јѣдна војска. Кад — најѣдампѹт ѡни су напали, нису, бѡгами, до јѣдан мјѣсец ѡни су били. Кат-смо-чѹли, јѣдна мајко, да-су-ѣг-напали! Јѡј мѣне, ка-су-јѡвѣли да су поватали јѣдне, ѹватѣли мѡк сина и онога-Владимѣровѡга Нѣбѡјшу. Јѡј, Бѡже, ми смо дрѣчали, па ми се овај-ѹнук трѣ пѹта обалесћивѡ, докто-ра му доводѣли трипѹт. Истѡ ми снаа се обалесћивала, ѣ-ја сам. Јѡ-нѣјесам знала за-се, мешчинѣи дан и нѡћ, ће сам ни како сам. Све ме водѡм пѡлевали. И никуда више мѡга сина. Кажѹ: нѡнди је ѹбјен, нѡнде, нѡнде, нѡнде. И ѣто-ти: никуда га више. Знаш ли га? Нѣјеси га знаѡ? Ниѡлу нѣјеси знаѡ?

Славѣмо Сѡвиндан

Славѣмо Сѡвиндан. Јѡ сам славѣла, Миѣса, знаш како, све сам славѣла кѡ-домаћин јѣдан ѣ-по-јѣдан. Ђе-гѡд вако преко-чѣтава лѣта (имала јѣдан сѡндук), ће-гѡд мало пѡра имѡм, све кѹпим: ѡнда кѣлу шећера, ѡнда риже, ѡнда ѡнѡ. Ка[д]-дѡђе Светѣи Сѡво, пѹн је ѹ-менѣ онѡј-сѡндук, ја-сам-све припрѣмѣла. И ѡнда сѡставим и кѹпим брашна. Имала сам оваца ѹвѣјек, прѡдам јање, прѡдам ѡвцу. Имала сам ѹвѣјек тринѣс оваца, двѡнѣс, јѣданѣс, ѹвѣјек, вѡвѣјек, ѹвѣјек двѣје крѡве. Тѣле прѡдам прѣко-лѣта, чѹвам пѡру за дѣцу, за школу, зѣми да-ѣ[м]-мѡрем ѡли-нѣце кѹпид зимскѣ. И такѡ тѡ, све сам, славѣла сам кѡ-све срѣтнѣ. Имала сам до-бру бѡшчу, ѣспечѣм пѡ-колко — тѡлѡ ракиѣ. Нѣкад ѣспечѣм стѡ кила, нѣка[д] тридес, нѣкат чѣтерес, како-рѡди бѡшча, наѡ ѣспечѣм. Кѡзѡна имѡ, ѹвѣјек сам пѣкла... Знаш како!? Тај-ми-Брѡнѡко, ѹвѣјек ѡн-мѣни ѣспечѣ ракију да ја-имѡм за-славу, да имѡм све што-ми-трѣба — ѣт! Прѡво ми је био ѣвѣр, не мѡгу да ка-жѣм, лака му зѣмља била. И ѡти-нѣгови сѣнови, ѣво-ѣг ѣ-сад ѡвде ѡко-менѣ, вѡлим-ѣг свѣно кѡ-свѡје сѣнове. й-нѣј је мајка рѡно ѹмрѣла и ѡстали мали, ѡни су све вѣсли ѡко-менѣ ... Долази-ѡн стѡлно, мало, мало па дође. А ѡн је, бѡлан, Пѣро, ѡсто ѣ-јѡн, двѣје ил трѣ му гѡдѣне биле, па све с мѡијем Рѡдиславом бѣјѡ. Све, све живѡ док је ѣзрастѡ и ѹ-школу ѣшѡ, и све живѡ. Ѣн-ѣ-сат, ка[д]-дѡђѹ, кад запѣва-јѹ, па ти би пѣту ѡставиѡ да слѹшѡш како ѡни пѣвајѹ.

Пекмез о[д]-шипакā

Јесам пекла пекмез о[д]-шипакā, нe-мере бид бољи пекмез. Пекла сам ти га вако. Скувам шипке — от-четерес кила шерпу, па га пропаширам кроза-сито, па онда кроз-ону-честу цедулку, па онда га ставим да се кувā, кувā, кувā. Кад је добро се почело већ да се загуснаје, онда истресем шећер. На-оту-шерпу от-четерес кила истресем пет кила шећера. То-је-ко-мед. С отијем сам ћецу одрџла, с отијем. И онда сам и-шљивов пекмес пекла. Шљиве испрскām, испечем, што ти. Кроза-сито пропаширам, она-кожа остане. Ја-скувам, нека[д] турим шећера килу двије, слатке шљиве биду, не-турам пуно. По четерес кила ја-пекмеза испечем.

Кокоши нанесу јājā које имају п'јевца

Кокоши нанесу јājā које имају п'јевца. И онда које-су-добре кокоши, носилце, проберемо и належамо кокош. Належамо кокош која оће лежат. Туримо једно седамнестеро, осамнестеро. Неко се изведе све и једно, а неко неће него-петеро, шестеро, како-које кад, излеже се. Ја-сам-знала преко-љета ону-једну кокош три пута налезат и сва-три пута излеже колко-ик ставим. Ја-сам-у-томе сретна, уби боже! И ув'је[к] кокоши имам. Ето имам и данас кокоши. Себи належаем, једем и кољем ко-и-кот-куће.

Нема живота брe-своје куће

Ја ратлука никака немам овде, немам живота ко-кот-своје куће. Ово-није моја земља, ово-није моја кућа, ово-моје није ни ово-моје није ништа. Нема живота брe-своје куће. Не могу да чистим, не могу да перем, не могу ништа. Ја-[о]во-никад н'јесам ништа, ни окречла како-сам-дошла, него-снаа дошла не-ђи-прије па окречла. Имам-ја снае право добро. Имам-ја снаје двије знаш како! Бог-иг накије нема! А особто ова-млађа што-ми-је-добра! Она ка[д]-дође, она-то све опере, она-то све очисти, она-то све уради, ја-теби не могу казат како је. Па ја-њиг боље волим нек сћери. Сто посто-иг волим! Од овога-Николe зна[ш] шта: па она мени сад море да каже већ, Николe нема већ петā година: „Шта-си-ти мени? Ти-мени сад н'јеси ништа.“ Ал не ето свако седам дана, два пута дође. Краву има, донесе ми кајама, мл'јека, сира, свега. И пита мене: „Како си?“ Одма узме метлу да пометe, да истресе понавe, да очисти, да све, све — одма мометално. А море да каже сад: „Шта-си-ти мени? Твок сина нема, ја-теби н'јесам ништа!“ Ал има ћецу. А знаш каког има сина! Сад је завршијо фалкутет, сад је завршијо да биде ижинер и натурао јож двије годне — магистер. Знаш ли шта је магистер? То је ученик, све завршијо от краја до конца са десеткама. Он ти је та̄м же-Перо. Е тако је таман Перин же-стан, же-Перо станује, а он — овде. И ув'је[к] га Перо зовне там кад вако нешта спремљено има да једe, нема говора. Ја-говорла да иде у војну академију па неће. Каже Перо: „Могли су га валa-примит лако, негa ко-ишта.“ Ал неће-он. Оће да биде тај-сад магистер неки, шта-ће бит не-знам, са[д]-ће доћ, ја-мислим да је дошо, оће се ожени сад. Да-виш на-слики какав је: йсто Никола,

јелде, њстї Никола ствѳренї. Али ѳн је лубитељ мѳнѳ, ѳн је мѳни дѳлазијѳ дѳл ѱ-Б"јел"ну, дѳлазијѳ ми из Бѳограда, па ми дѳлазијѳ, бѳлан, ѳдавдѳ дѳлазијѳ, кѳћи кад ми дѳлазијѳ. Онѳ-нѳмā нїгди нāкѳг ѳетета.

Нїкака живѳта н"јесам прожїв"ла

Ћто, умр"јећу, Мїса, нїкад нїкака живѳта н"јесам прожїв"ла. Јā сам жїв"ла, ѳто, шѳснѳз гѳдїнā, брѳш-чоѳка, Нѳшко, знāш-тї-тѳ дѳбро, бїјѳ-[ѳ]нѳ у зāтвѳру. Ћстѳ ми Радислав ѳт-пѳтнѳз дāнā, а кад-је-чѳѳг дѳшѳ — дѳлазї из а̀рмїјѳ. Какї ми је тāј жївод бїјѳ!? Пāт"ла ѳ-дāн ѳ-нѳћ. Опѳ[т] двāнѳз гѳдїнā бїјѳ сā-мнѳм, нāправ"ли чѳтири кѳће. Свѳ-тѳ ѳшло преко-мѳне и мѳије лѳћā. Они су свї рад"ли, а свѳ мѳни пāре дѳнѳс"ли. Свѳ см јā мѳрала с-ѳтїѳм-пāрама мирїтат з-ѳтѳ-кѳће, и ѳћи купѳват матрїјāл, и ѳћи довлāчи[т] тāј-матрїјāл, и ѳћи прāв"ти, и траж"ти мāјсторѳ, и рад"ти, и помāгати, свѳ сам ѱ-Бога мѳрала. Свѳно штѳ-је-чѳѳк, ѳ[н] нї-је нїшта, ѳн-је-свѳ побѳравїјѳ. Свѳ сам јā прѳднѳст ѳмала. Свѳ за-штā-гѳт — прѳднѳст ѳмала. Па ѳѳца нѳћѳ, бѳлан, ѳни плāте дѳнесѳ, нѳћѳ нїко да дā ѳѳму. Па пѳдāјте ѳѳму, бѳни нѳ-бїли! „Мї-нѳ-знāмо, мї сāмо тѳби дāмо, тї нāс вѳдїш, и тї да-нас-вѳдїж док ѳзїћѳмо нā-љѳде, да бїдѳмо лѳди, да ѳ-мї знāмо штā-је ѳѳ-пāрац. И тākѳ-тї је свѳ бїло: прāви нѳво, прāви нѳво. Кат-пѳправїсѳмо, ѳѳѳу усѳлик ѱ-кѳће, кѳпик-ѳм свѳ штѳ-ѳм-грѳбā да се нѳ-патѳ. Пожѳник-ѳг, зāратї се. Нї-је ми Радислав двїје гѳдинѳ нї-бїјѳ ѱ-кѳћи, зāратї се ... Пѳт је бїјѳ гѳдїнā Милѳјко. И штāлу нāправїјѳ, ѳ-мї-сѳмо штāлѳ свї нāправ"ли. Зāратї се, ѳста свѳ ... Јā-сам-сāв жївѳт прожїв"ла кѳ-Јѳрињā, знāш, кѳ-Исус Крїстѳс кат-се-разгѳлїјѳ, нāкѳ-сам-јā прѳшла и прѳжїв"ла. И умр"јећу, нїкад нѳћу знāт штā је жївѳт. Ћто тї, пѳгидѳ ми снāа, пѳгидѳ ми сїн, сїкїрāм се, мїслїм, ѳбѳљѳк, не мѳгу нїкуд.

Извāљā се сѳкно-тѳ

Ћткā се сѳкно пā-ѳндā-їзвāљā се сѳкно-тѳ. Бївала нѳћї вāљара, ѳтā-стѳпа вāљара. Нѳ-знāм ѳѳ бїла, нѳћї је бїла ѱ-Бирчу дѳл, нѳ-знāм ѳѳ, нѳсїјѳ ѱ-мѳнѳ ѳтац свѳ у вāљару дѳл. Извāљā и дѳнесѳ гѳрам и ѳбѳјѳмо у црнѳ и ѳндā ѳн сѳби ѳнѳ-пāнтолѳ крѳї. Тѳрзїѳ дѳћѳ па свѳ нам посашївајѳ. И ѳнѳ-ћѳрдїѳ, па навѳзу ѳвудā ѳнѳ-ћѳрдїѳ. Јā-сам-дѳн"јѳла ѳвдї двїје ћѳрдїѳ и гѳр у П"јѳску дāла јѳднѳј жѳни. Ћћу сāм да ѳмāм ѳспомену, ѳкрāз да глѳдāм, вѳзѳну штѳ-сам-је-дѳн"јѳла. Нѳкākѳ прѳд-рат сѳкно сѳмо ѳмали и скрѳлїли сѳмо сѳкно и дѳн"јѳла ѳнѳ-двїје ћѳрдїѳ и прѳдāла-сам-ѳ[х] жѳнама. Н"јесам ѳмала којѳшта нїшта да јѳдѳм. Јā-дāла ћѳрдїѳ двїје. Свāштā су нѳшта надѳнѳс"лѳ ѳт-кѳћѳ па су мѳ спāс"лѳ тѳ-жѳнѳ.

А мѳгли сѳмо ѳндā јѳсти свāштā

Јā-кѳрѳ лѳба нѳмāм да ѳзѳдѳм, скāпа ѳд-глāдї. Ћјтру свāнуло, нѳмā — јā-скāпа, јā-рѳко: „Јѳј, ѳдї дѳл ѳнѳј-жѳни, јā-сам-вїдла јѳчѳ да је дѳн"јѳла ѱ-цакї нѳшта ѳднѳклѳ, мѳрā да-јѳ-је-брāшно. гдї дѳл, мѳлїм тѳ, Мāрїнков"ци, нек ми дā ћāсу брāшна, мāтери свѳдѳј кāжї. „Јѳј, нѳ-смїѳѳм.“ „Смїјѳш, нѳмѳј да ѳдѳм јā.“ гдѳ ѳнā дѳл, нāтрпāла пѳно, свѳ ѳнāј-зѳбѳван лѳѳ, ѳнѳ-клїпан"ѳѳѳ вѳлїкѳ ѳд-зѳ-

би. Јој, она њега прòсија, скўва, јој, кăко-ћеш-ми-га, сйнко, јес, кăко ћеш? Имăмо мл"јѐка, имăмо сира. Испекла се она-погача. „Дај ми вăмо тў-тєвсију, сăм привўци.“ Она мени сă[м] мăло дă, јер ћу пйт вòдє и цркнућу одјенџм. Тăкџ она мени двă комăд"ћа одрежє, вйш нє-смиє, џставишє тў-погачу, а јă-мйслйм: „Ј...м-ли-јă вăма мăјку, сăм-вй изйћ"те кўда, јă ћу тў-тєвсију прин"јє[т] да-јă-јє-дєм кџлко јă џћу па нек-ўмрєм нăмă.“ Јă-свє вйчєм: дăјте, нє-дајў ми. Ёх, џдошє џне нєку[д] да пџє гџвєда, крăвє. Јă џдєм тăм, нăћєм-[џ]нў тєвсију, привўчєм. Јă сам нў пџла пџєла, сăмо сўву. И єто ти, зџбован лєб, а клипан"цє воликє ў-њџ. А дăнăс нє-могў овогă-лєба да јєдў што-чџег дџвлăчй да се прџдăє, а мџгли смо џн-дă јєсти свăшта.

Жйв"ли смо знăш кăко!

Па знăм, чєтнйци џндă ўдар"шє на Вўчин"ћє, ўдар"шє нăке брăдоњє, нăки јăди. Јој, џтац ў-менє кăжє: „Знăте, штă-јє, зăрат"ћє се, кўпте ствăрй овџ-што-мџ-рємо да пџнесємо, да бјєжймо кўт, куд-бйло.“ И мй смо сйшли ў-Кладањ и сјєли ў-нешта и нє-мерємо да прєћємо и — у Шăбац. Тў бйдємо двă-трй дăна у Шăпцу. Птац џдє свє тăм да прєћємо, нємă, вєћ се зăгужвăло. Нємă, сăм што-н"јєсу вєћ нам дўшу пџвад"ли. Мй, дрăгй мџј, прєћємо тиєм-чăмцџм, нєкăко џтац пџтплăтй дџбро чăмац, прєћємо. Мй-сăмо што-смо-прєшли гџр на-џтў-џбалу и пџседали, џпє дрўгй чăмац, истџм-џднеклє бџмба у чăмац — џп! Нємă, сăм она-вџда џбојй крвй, сăмо се онај-чăмац йзврнў брџду гџрє, а џбојй се крв, џдє-гџ свє нйз-вџду. Вй-чє џтац ў-менє: „Вйди, што-смо-срєтнй па прєћџсмо.“ Пўн чăмац ймă нăрџда с Вўчинйћă, њєгџва двă брăта и двйјє му снає, њй јєдно трйдєстєро нăс јє бйло, прє-шли. Пнај се йстй чăмац вратйјџ пџ-дрўгє и — џдє! И тăмо смо бйли, џт"шли смо, нăмă гăздама нăс пџдєл"ли. Жйв"ли смо знăш кăко! Ймали смо вйшє мєда и мєса нєг лєба. Јєсмо л рăд"ли, јєсмо рăд"ли, а јєсу нăс и вџл"ли. Тăј-гăзда волијџ нăс, ймџ-јє џн жєну и сћєр и ймџ јєдну снау, џ[д]-сўдăрă му брăт пџгинуџ. Тџ ймџ јє, мєшчйнй, пєдєсєт овăцă, а ймџ јє пєтнєстєро гџвєдй, ймџ јє свєгă на св"јєту. Свє-смо-мй-гџ рăд"ли. Пн-јє-нăма свє прєдџ ў-шакє кџ-свџйєм чєлăд"ма. И кат-смо-пџшли џтуда, џн-јє-нăма пєтнєс мєтăрă у Вўч"н"ћє дџвўкџ кџєшта, што-брăшна, што-шєн"цє, свєгă и свăшта, крмăдй, дăџ нам двă вџла, јўнч"ћа, пџ јєдно гџд"ну-двйјє дăнă, мџгли су џрат нăма, џ дџшли. Дăли нам кџзе чєт"ри, пєт овăцă, ма свєгă нам дăџ, нємă гџвџра. Дџвўкџ нам свє ў-Кладањ свџйєм џн"јєм-кџл"ма вєл"кијєм, кџ-што-сăд ймајў џнă-вєл"кă кџла. Свє јє џ[н] нăма дџвўкџ, тăј-гăзда! И дџлазијџ нам пєд гџдйнă, џн-јє-нăма дџлазијџ стăлно дџклє-нйјє ўмрџ... Кўћє изгџрєлє, сăмо џцакџвй џстали, сăмо џцакџвй ймајў. И штă смо јăд-ни: дџшли, нăправ"ли кџлиб"цу, лўбом јє пџкр"ли. Лўбом пџкр"ли, нăгули џд-џнє-вєл"кє кџрă и пџкр"ли, урєд"ли, узйм"ли, ул"јєп"ли џдуд, и зємљџм и свă-чйм, дџк-смо-прєзйм"ли ў-томє. И џндă-нă-прџљєћє џдў сєћ џнє-сйтнє па прăвйт, свє рєдат ўкџм"цу. Нă-сєбй дџвлăч"ли. Ймџ-ми тăј-пџлубрат, ймџ-ми-јє тăј-чџєк и ймџ-ми-јє јџш џнă[ј]-јєдан, њєгџв сєстрић Дўшăн, й-џн-гџ. Нăма нăјпре нăпра-в"ли кўћу сў-двйјє сџбйцє. Пндă џт"шли Дўшăну, ў-њєгă бйло трџє ћєцє и жєна.

И онда њ-њему так направимо и оталѣ смо пòчели правит куће. Направисмо добре куће ... Ў-мог Николѣ кућа, па-нè-знām-јā, знāш-ли-тй Вучиниће икакò?

Јела Тодоровић, рођ. Станишић, рођена у Вучинићима, 1922, неписмена, снимљено у Власеници 1998. године

Дòђѣ, бāн, иксāну

И јā-ти-мој кўме дòђѣм — снйјег! Дòшла ми Рада, кāжѣ: „Мāмо, пўшй се. „ Јā-јāдна, штā-ћу, лòжи! Нѣ-мере, нѣ-мере, нѣм бòга. Јòј мѣни, јā-òдѣм да трајим да ми се òцāк òчистй. Кат-сўтрий дāн ўдарй снйјег, чйсти окò-кућѣ. Нѣ-мереш нй-куд, нѣмā бòга да нāложй вāтру, те-ўпāлим гријалйцу, елѣктричнй шпòрет, црче гријалйца, òнди се поквāрйла ўтичнйца. Нйшта, сāм црћи и смрзнут се. А јѣдан (плātйла сам), јѣдан је мѣни дòшò да чйстй, дāбòгдā изгòријò. Енòнди дòнлѣ òчистй, а òвò дòлāм нйшта. И зāглāвй, штā-јā знāм штā ўрāдй, òцāк нѣ-òчистй лўцки. Òнò пòтрга гòр, онò-штò-је-гвòзђе, нā-двā мјѣста òцāк провāлијò. Унòси шпòрет, јāди, чѣмерāј, јòј, нѣ-мере и — нѣмā! Те-нòнди ми провāлй и ўнесе онāј-шпòрет. Нā-јадима јѣднйјем бйла. Кāжў нāша Нѣвѣнка Милòјковйца штò-сѣ ўбйла? Пò-стò ми је пўтā, кўме, дòшло, евòвѣ ми мўкѣ, да и-јā кò-Милòјковйца. Дòђѣ, бāн, иксāну, ма сикирā се свѣ.

Радојка Тодоровић, рођена 1925. у Равањском, неписмена, снимљено у Власеници 1998. године

КОЊЕВИЋИ

Й-Бò[г] главу нòсй

Òвò свѣ пòбјегло, кўгле звйждѣ. Зòвѣ мѣнѣ Бўдо: „Излизи ис-кућѣ,“ Јā-се-òзйвāм њѣму, òн-мѣне нѣ-чулѣ из-онòгā-Ђѣвојачкò[г] крша. „Ђѣ-ћѣж гòр“ — сўјѣ ми Бòга — „вйдйж да изгидосмо.“ Реко: „Бјѣш-тй, ѣво, сā[д]-ћу-јā.“ Јā-òћу òвце да пўстйм, òвце ми ўсрет пòља Коњевйћā, гòр ў-пāшњāку. Он-јѣднāко вйчѣ: кāкѣ òвце, й-Бò[г] главу нòси! Јā-јāна, òћу òвце да пўстйм, па пўстйм гòрекāн по-онòм-пāшњāку. И пўстйм-йг. Нāђѣм-йг, нѣколкa пўта облѣтйм гòрекāн. Сўнце прицāкарйло, нѣ-мереш нāћ, нѣм Бòга у онòмѣ-шйшлāгу. И зāјмйм òвце и стрму òдбйјѣм и вратйм се по-овāј-телевйзор. Бāцила га дòл ў-шуму пòд-òграду, нāд-òграду, нā-пўт. Вратйм се пò-њга и занесѣм га дòље под Ђѣвојачкй крш и бйò јѣдно дѣсе[т] дāнā. Дòшò Бўдо, јā-њѣму прйчāм: „Бòлан, Бўдо, јā-сам телевйзор òставйла, дā-л-ћѣ ми мйши њѣму штā òштетйт, да га нѣћѣ оглòдат?“ „Ђѣ?“ Јā-њѣму òпрйчāм, по нѣсрећй. И òн йшò и тражијò и нйјѣ га нāшò. Јòпѣ мѣни дòшò, ў-мѣнѣ снāа òће да кòпā, јā-њòј òбѣћāла, реко — прѣсўтра би. Кад ўјутру свāнуло, йдѣм-јā, реко, њѣгā дòнйјет јўтрòс. Крѣнѣм да га дòнесѣм тāмокāна, јѣс врāга! Прѣтрѣсали, ондā кад-ме-нйјѣсу ўватйли, йлāду гòдйна нѣћѣ! Йлāду гòдйнā, јā-гò-прйчāм, не мòгу нйком испрйчат. Тāм, зòвў се нѣкѣ Изгòрелйне, и јā-ти-дòђѣм ўз-нѣкò вāкò брòдо. Јāда мòйјѣ, òн-крāј-мѣнѣ, прйшò, кўндак сāм да òткòчй,

сѣм да вѣкѣ... Ја ти сѣдѣм под-онѣ-јѣлѣку, сѣди, сѣди, нѣм Бѣга да устанѣм, кѣки! Тѣ љу, чѣјем — шушти лѣс. И сиѣла питај Бѣга дѣклѣ, и ја ти крѣнѣм, спѣстѣм се дѣл нѣжѣ. Реко: ѡдок сѣ[д], дѣн је превѣлијо, ѡдок нис-пѣток, онѣ-Рѣјеку сливанѣскѣ, свѣ нѣз-воду, па љу се ѡндѣ прѣбацѣт на Кѣњевскѣ пѣток, па љу ус-пѣток па дѣ-љу дѣл. Јѣ-у-Осмѣнчеву, знѣш-тѣ љѣ, поред Осмѣнчева дрѣжим се сѣм Кѣњевскѣ пѣтока, кад-нѣшта љѣ ѡндудѣ от-Ковѣчѣћѣ, ка[д]-двѣје гранѣте, бѣл с Ђндека, гѣр нѣ-вр Кѣњевѣћѣ — дѣ, дѣ! Ка[д]-ти-ѡздѣља из-Лукѣ, љлѣз Осмѣнчева: тѣ тѣ, тѣ тѣ! Ка[д]-ти-јѣ се брѣже-бѣље врѣтим дѣље, свѣлѣм у-[ѡ]нѣ-пѣток преко-јѣдне бѣре да прѣђѣм кад — тѣс-тѣзе свѣ цѣпѣле, јѣдна: бѣлѣ се бѣстри, а јѣдно јѣш не бѣстри, прѣшли јѣдни. А ја ти јѣдна: кѣкав телевѣзор, кѣки јѣди, бѣје ја мѣјчѣн сѣне. И врѣтим се, нѣђѣм, овѣ-нѣша вѣјска и Сливѣѣци на Ашпиљѣма: „Тѣ-нѣ пѣцѣње бѣло?“ Јѣ нѣма прѣчѣм: „Тѣ си ти бѣла?“ Испрѣчѣм-јѣ нѣма свѣ. Дошла сам бѣла и врѣтим се, и тѣко трѣјѣло јѣдно двѣ три дѣна. Јѣсу Кѣњевѣћѣ изгѣрѣли, јѣсу изгѣрѣли, нѣјѣсу, а пѣлли су штѣле. Кѣђе нѣјѣсу, нѣје нѣрод ѡдвѣкѣ ствѣри, ѡставѣли да кѣпѣ, нѣје кѣ-нѣши, љдарѣ па пѣпѣлѣ свѣ. Штѣ мѣре, пѣнесѣ, штѣ нѣ-мерѣ — спѣли! Ка[д]-ти-Бѣдо (знѣш-тѣ оногѣ-Гѣрца) кѣжѣ јѣдно јѣтро: „Ђво, љѣ Гѣље с тѣбѣм“, ал нѣ-знѣ-ѡн да сам јѣ-ѣшла. И дѣназ дѣнѣле, нѣкад-јѣ нѣму нѣјѣсам смѣјѣла испрѣчат. „Ђво, љѣ Гѣље с тѣбѣм.“ Ђђу ја, тѣтка, с тѣбѣм, пѣнѣјѣшу пѣшку.“ И пѣђѣ-ти ѣ-менѣ снаѣ, ѡђу ѣ-јѣ. Јѣ-тѣ-нѣма не кѣзѣјѣм нѣшта. И ѡн-мѣни гѣворѣ: „Правѣ на Пѣлѣку, ѡсѣте сѣт ѣ-пѣ на Пѣлѣвѣнама, вѣте свѣ Кѣњевѣћѣ, ус-Кѣњевѣћѣ ѡд-Лукѣ ѡздѣља, па-Ковѣчѣћѣ цѣстѣм.“ Нѣмѣ нѣшта, а мѣ-ти-правѣ. Како-смо-прѣшли правѣ, нѣђѣмо, дѣнесѣмо тѣј, ѡседѣмо, јѣдѣмо тѣј на-тѣм-брѣду, пѣсмѣтрѣмо сѣло. Ѣмѣ-л на Кѣњевѣћѣ? Ѣмѣмо! И крѣнѣмо на Кѣњевѣћѣ, ѣ, ѡш-се вѣјѣровѣт? И ѣ-кѣђу љлѣзѣла, ѣмали кѣра ѡпѣсна, свѣзан. Изѣс, Бѣга нѣмѣ! Кѣку, сѣд ѡни ѣко-чѣнѣ кѣр да лѣје, знѣ-јѣ да нѣко ѣмѣ, тѣј нѣко мѣрѣ бѣт. А јѣ-јѣдна полѣти гѣр онѣј-гарѣжи виш-кѣђу, гѣр да вѣдѣм: нѣмѣ нѣко ѡзгѣ, ѡндуд преко-сѣла. Мѣнѣм рѣкѣм на Гѣља да дѣђѣ гѣре, ѣнамо вѣж-Нѣђѣну кѣђу, нѣ-ѣдѣм да ме вѣдѣ кѣ сѣлом. И дѣђѣм-ти јѣ, нѣмѣ нѣко, сѣт се бѣђѣм ѣ[з]-шумѣ. Улѣтѣм ѣ-кѣђу, нѣкупѣм ствѣри и ѡтѣ-ствѣри, свѣ ми ѡста-нѣ. Изнѣјѣла, ал свѣ Тѣрци ѡднѣјѣли јѣпѣ. Ѣмали кѣлѣбе, а мѣни Бѣдо рѣкѣ: „Мѣмо, нѣси телевѣзор у кѣлѣбе гѣр, ѡстави.“ Бѣло је кѣлѣбѣ, с Кѣњевѣћѣ напѣравѣли, бѣ-лан, мѣгѣ си жѣвѣет како-ѡђѣш. Бѣла је јѣдна вѣшѣ ѡд-онѣ-барѣкѣ нѣнди, вѣшѣ. Вѣлкѣ је бѣла и ѣ-ѡвиѣ, у Бѣђка, у оногѣ-Вѣјѣна. Тѣрци нѣшли, пѣпѣлли, штѣ-мѣгло — ѡднѣјѣло, ал сѣлнѣ ствѣри нѣрод бѣјѣ тѣј ѡставијѣ.

Милојка Зорановић (1933), рођена у Жеравицама

Кѣљѣчанѣце су шѣс онѣ-је-зѣбѣвѣ

Двѣнѣс комѣдѣ ѣ-нѣс овѣцѣ жалѣвѣшѣ лѣти пѣкрадошѣ. Овѣ-ми-рѣдѣца, нѣ-на сѣстра чѣвала с јѣднѣјѣм љѣдом з Дрѣцѣлѣ, ѡн-бѣјѣ Васѣлѣвић, чѣвали ѡвце и ѡни нѣгѣ заговѣрајѣ и свѣ по јѣдно дрѣпнѣ и — ѣ-шумѣ, ѣспѣкѣ. ѣ-нѣс ѣсто бѣла штѣла јѣдна и ѡни су дошли, нѣсу мѣгли ѡбѣти штѣлѣ, јѣр-бѣле онѣ-кѣљѣчанѣце су шѣс онѣ-је-зѣбѣвѣ и ѡпѣт-је бѣло-[ѡ]но кѣ-мѣнѣл дрѣво и нѣ-мерѣ ѡбѣти, сѣм да ѣс-цѣјѣпѣ врѣта. И ѡни су ѣзмѣдали, пѣпѣли се нѣ-крѣв и гѣр скѣнѣ кѣмѣн штѣ се убѣ-

цивало сијено. И туј љу, по-једну јаловушу избаце и наши крили ракије гор на-штали. И они нају и ону-ракију.

Пом"јешамо помало зѣла

Четерес пете ја-у-Зворниг дошла, као-ето колка сам ти била онда, мала, с коњом са Заграђа еводи да купимо жита. Послѣ-ме тај-стриц, н"јесмо смјели ка-за[т] да имамо жита. Ми-смо-имали, ал-то-кријеш. Јер-нѣма — народ помрије. Ако даш, нѣмаш ти шта. И он каже: „Ајде ти с једном женом, ајте доћерајте нам жита и[з]-Зворника.“ Пјеш"це смо ми све дошле водена и наговар"ле, а било је женѣ па су на-себи по педесет кило ђдале упрти жита ис-Козлука. И доћерала сам ја сто кило жита. Имали-смо-ми јечма, ал нѣмамо кокуруза и онда ет-сад ради-народа, јер: окле њима, они једу. Сам пом"јешамо помало зѣла, ет по-волко. Ал ми смо ув"јек так сијали, бор"ли се да имамо. А ко није мого, није мого ни при-ћи нама. На пример, усташе је-су-близу да сије није мого народ. Ми-смо-могли некако, шта-ја знам. Они налете, по четири војске су у-на[с] за-дан кроза-село пролаз"ле. Ујтру јду четници, онда најљу партизани, па-за-њима најљу Н"јемци и усташе. Онда оду они, опе доју четници.

Мушкиње је по јел"кама

Ујтру ми јадни дошли из Романије, мушкиње је побегло на дрвета, а ми смо — мало-се прокопн"ло — па-испѣт-клада све се ми жеца завукли, што-нас-је-било жеце. И то-је-сѣт пуцава била, једна жена носи евак једно д"јете, а једно носи за-вратом, с Тисова брда је она била. И фино ваг два пања, онѣ-што носи прѣт-со-бом д"јете, баца дѣк"цу на-онѣ-снијег и онѣ-д"јете стави и онѣ за-вратом што-но-си и — побјеже! Онѣ оста близу д"јете нас. Са[д]-ће чути онѣ-д"јете, оно плаче. Сад ми-се-препали, сад ако-чују Н"јемци, ето-иг, пофатаће и-нас. Мушкиње је по јел"кама, ми смо се завукли — како-је-ископнијо снијег — до-паса, па-се-заву-кли под-онѣ-кладе. И туј смо ми били, то-се-све слеже, нѣма ништа. Онѣ што-су-нашли у он"јем-баракама — доћерали. То су биле бајте о[д]-чет"не, сам по-би коле, от-чет"не наткри и — ту си. И сѣт смо ми дошли кући и тај мој жец јадни што-је-погинуо, он је онда чувѣ ѓвце и он је остѣ, и кат-су-најишли, каже, Н"јемци (била је шуља нека буква и он-је-ѓсекѣ један омарић и завуко за-собом онѣ-омарић и туј остѣ), каже: „Они све седе око-[о]нѣ-букве, фатају јањад, милу-ју, причају, нешта мрнукају и одоше. Кат-се-све стишијало, он-ѓтле изишо, ѓвце зајми кући. Ми увечѣ дошли из Романије, нѣма-нам-те чељади, доћерал[и]-иг. Не-знамо да-л-су-ик поб"ли да-л нису. Кат сүтри дан, мили-Боже, ми-све гледа-мо, кат-се-помол"ше. Пустили-иг и брашно-им дали-онѣ Н"јемци, нису-им ни-шта сћели. То-је-било четерез друге.

Крилато, ко-гица нешта шарѣно

У-овог-ми-стрица било једанѣстеро жеце, деветеро заправо, нас је било чет-тверо и онда пошље погиде ми тај-брат ѓд-бомбе. Нашѣ бѣмбу, он и један ми ро-

ђак. Чуво говеда и нађу бомбу и онај-рођак ударѝ од један камѝн на-клади и оно-га-ми-рођака, одн"јело му рѝку скрѝз и за лице му се ништа није знало а оног-мог брата — двадес й-пет рана било на-њему. Он-је-живијо от-чет"ри до чет"ри љтру. Онда није било доктора ни да га спасѝ, ништа. Евѝвуд му све рана биле и вакѝ љ-главу! И от-чет"ри љвечѝ до чет"ри живијо. Нашли-йк по-ноћи, тѝ-се-дѝгло цѝ-јелѝ село. Стѝка дошла, љецѝ немѝ, дѝгли се траж"т. Траж"ли, траж"ли, пошли су двојца из-Јабукѝ на-Буковѝк да купѝ Борку-том Радов"ћу ракиѝ. И они ишли и пѝвали, а ѝви траж"ли, кажѝ, такѝ ѝиг звали: „Да-немѝ какѝ љецѝ, да нијесте љ видли?“ А тѝ-је-била путања вак-једна. И они с једнѝ странѝ скѝчѝ, так нешто-йм било сумљиво, другѝ з-другѝ, ваљда-йг ѝсет"ли, и нађу-тѝ љцу. И онда ѝиг зѝ-нули: „Ево љецѝ, ајте вамо.“ Онѝ-свѝ село чѝтаво се скѝп"ло, траж"ли и нашл[и]-йг. Сѝтри дан саран"л[и]-йг, нису прежив"ли... А он је говѝријо мајци прије, кажѝ, Грат-се звало онѝ-банд"јере ље-су-пѝстављале се прије, висина-ђѝ. Кажѝ: „Йма на Граду тѝца шарѝна, нешта кѝ-тица шарѝна.“ Она се није сѝт"ла, знаж, да је он тѝ-бомбу узео и низ-једно брдо снијели и штѝ су рад"ли. Ваљда је била авијѝнска па није исплодѝрала, крилата, а он јадник вико: „Крилато, кѝ-тица нешта шарѝно.“

Дукат — што-нијесте питали главѝ, што сте питали репа

И они су код-његѝ ран"ли стѝку, са-Заграђа гѝн"ли стѝку, имали дѝста љви-јек стѝкѝ. И они су наишли љ-Драпн"ће и питали мѝгѝ-ли ноћ"ти. Бијо слѝга напо-љу, цѝјѝпѝ, мешчинѝ, дрва. Питајѝ слѝгу да-л се мѝре ноћ"ти. И ѝтишѝ да питѝ. Триста комада ѝвце имали. И онда ѝт"шѝ слѝга и питѝ гѝздѝ мѝре-л се ноћ"т. „Кѝ питѝ?“ „Некѝ људи с ѝвцама.“ И ондар ѝн-йзишѝ: „Мѝре-л се ноћ"т?“ „Мѝре.“ И ноћ"ли, фѝно полѝж"ли ѝвцама, вѝчерали, ѝвце затвѝр"ли и ноћ"ли. Ё, љтру ка-жѝ: „Кѝлко ље бити ѝвај-кѝнак?“ — што-су-ѝвце ноћ"ле и ѝни. Кажѝ: „Дукат.“ „Како, бѝлан, дукат?“ „Дукат — што-нијесте питали главѝ, што сте питали репа?“ А онда-је љ-њија била вода уведѝна љ-шталу и кор"та у Вѝјичићѝ љ-Драпн"ћима. И такѝ ти ѝн даѝ сѝр тѝди за-тог. Плат"ли дукат, плат"ли пѝмет: да питѝж гѝздѝ, а да не-питѝш репа. Што-ниси тражијо гѝзду да питѝш. И дукат-йм наплѝтијо и ѝн-даднѝ сѝр.

Нарѝчѝ калајцијѝ

Онда љ-нас нарѝчѝ калајцијѝ кат-се-запѝстѝ. И дѝђѝ калајција и свѝ сѝде ба-кренѝ (тањѝри биѝи и свѝ бакренѝ) и свѝ-ѝн тѝ прѝчѝстѝ и калајишѝ и тѝ се бијѝлѝ. А тамо жѝне направѝ цѝјеђ и свѝ, Чѝстѝ понѝђѝљнѝк се мѝра прѝчѝстѝти, свѝ цѝјѝ-ђом прѝпрати, да није мѝсно ништа. Свѝ-се-тѝ цѝјѝђом ѝперѝ и сѝдам неђѝља се пѝстѝ.

Илинка Станишић (1933), рођена у Заграђу
(о. Соколац), 4 разреда основне школе

СЛИВЊЕ

Сестре дог-биле и оне рад^нле, онд^р и-ја дошла

Ја-сам-св^укуд ишла, св^укуд. Зат^о-сам ва^ко об^ољела, за^то. И по-њиви рад^н-ла, није мјеста било х^е н^ијесам била. И женск^и и мушк^и по^со рад^нла. Ђеца у-шко-лу. Он у балване, до^ђе у^веч^е. Нам^ириш волове, х^е било г^ор, море-б^и[т] да и-знаж х^е у-нас мол^нтва била па она-г^ор шт^ала, што-је-била. И-ја-сама сам знала по но^ћи от^ићи г^оре шт^али з бат^еријом и од^ем и полож^им волов^нма. На^јпри^е-и[х] на^по^јим, о^ћерам а^намо, а^намо била нам вода за-штал^ом, При^јава се зв^ала, ш^ума. И на^по^јим-[о]н^е волове и вр^атим, пов^еж^ем, п^уне-и^м ја^сле полож^им и пр^ед-з^ору-т^о. А не^кад знала-сам иза-в^ечер^е от^ић. Рад^нла му св^е, рад^нла св^е, он-б^ијо једи^нак, б^ијо рас^пушт^ан. Сестре дог-биле и оне рад^нле, онд^р и-ја дошла. Са^мо зна^о кан^цију у^зет у-шаке и-о^де. Во^лови по^ват^ани, на^ра^њени и — о^де: И ка[д]-до^ђе, ј^оп^е са^м-и[х] г^ор пов^еж^е г^ор. И[з]-шум^е ид^е и шт^али, пов^еж^е, по^лож^и и до^ђе ку^ћи. И он-в^иш не-ид^е до у^јутру, док-не-по^ће у балване... Ј^есмо, бо^гами, имал^н смо ј^едно, знаш, вр^јеме по п^е[т] ш^ес кра^ва. Ја-сам-имала по три^дес ко^мад^а ова^ца, ни^е-смо ви^ше имали. Па-онд^р-на^мири у^јутру, от^иђи у-шт^алу и на^мири, по^музи кра^ве и о^ћера^ј гов^еда у-шуму, у-Медов до или до^љ У^јчу, об^ори га до^љ и не^к-ид^е, м^еђ до^љ и-јес, м^оре-би да-си-про^лази^јо ту^да. Та^ко и-ов^це, не^кад, ве^ћин^ом од^би и-њи-ја са^ми^јег, не^ка[д] до^ђу, не^кад ид^еш тра^жт, не^кад и за^но^ће, шт^а-се рад^нло св^е!

П^ијо, п^ијо и њ^ега сл^ом^нла ра^кија

И-чо^к об^оље ра^но, и-он је, бо^лан, на по^стеље л^ег^о. Он-ми-је-[о]в^о на^јви^ше и-да^о ов^у-бо^лес и ов^и-ше^ћер. Он об^оље ра^но, п^ијо, знаш-т^и ка^ко-е-он п^ијо. П^ијо, п^ијо и њ^ега сл^ом^нла ра^кија... И њ^ега удар^нла ко^ла пот-Ков^ачић^нма. И онд^а је б^ијо у-Туз^ли на Гра^дни и бо^лн^ци. Но^гу му пр^еб^ло и б^ио-је око-три м^јес^еца и до^шо ку^ћи и л^ези да^нас, л^ези с^утра, Р^еља га во^до по бо^лн^цама у Са^ра^јво. У-Клад^њу б^ијо, у Са^ра^јву б^ијо, у-Туз^ли б^ијо. Сва^гди б^ијо, ал-ца^ба-је, не^ма л^нј^ека. Њ^ему р^ек^ну до^ктори: „Не^мо^ј п^ити ра^ки^је, не-сми^јеш п^ити. Са^мо п^и с^ирут^ку и с^ир и ка^јма^к ј^еди, дру^го ни^шта не^мо^ј, ако м^исли^ж да пре^жив^иш. У-те^бе ј^етра от^ишла.“ Он-пре^кин^е п^ити, истом-он-кр^оз-мало, кро^з не^ко^лко да^на: „Да^ј-т^и м^ени ра^ки^је, ј^ло-т^и до^ктор^нма ма^јку. П^иј^у и они ра^ки^је ста^лно“. Ма ка^ки, ни^{је} сл^уш^о ни-ни^шта и — о^де. Не^ка^ко пред А^ран^ђелов^дан на ј^едан м^јес^ец Р^еља га до^ву^че с ко^лма из бо^лн^це ку^ћи. И л^ег^о, ви^ш се ни^{је} ни-диг^о. И уочи са^ме сла^ве у ј^едан^е[с] са^ти и п^ет^нес ми^нут^а, уочи са^ме сла^ве ум^ро. И онд^а ту док обав^нли ту-њ^егову са^рану, св^е њ^егово обав^нли и онд^а ка^сни^је, на А^ран^ђелов^дан, св^е-т^о њ^егово обав^нли и онд^а сла^ву. Дру^гу ра^ну по^ста^вимо и пр^осла^вимо сла^ву. Де^сет^а је г^од^на на^ста^ла ка^ко-је-он-ум^ро.

И они су мени највише туж кодошли

Бјџало се свѹкудѧн, пò-шумама, по пòтоц^{ма}, нѧма мјѧста ђе-није се ишло и бјџало ўз-онò рѧто. Били-ми на Дѧбелòм брду у Рѧч^{цама}, он-дòшò гòре и јѧ-цурѧтак, а и-јѧ тифуз бòловѧла. Тифу-се ондѧ бòловò и нѧрода је дòсти пòмрло ондѧ о[д]-тифуза. И јѧ-нòнди, он-дòшò нòнди, блијѧд-је-он кò-крпа, блијѧд, мршав, и-он бòловò тифуз. Нòнди дòшò нѧма. Јѧ не-знам, н^ијѧсмо били пòчѧли ондѧ аш^{ковати}, причати... Ти-ме-рòђѧци њѧгови дѧдошѧ: пòкòјни Мѧксим, Пѧро, Винка-[ò]нѧ Мѧксимова, жѧна му. И они су мени највише туж кодòшли.

Вѧмо нѧшта су пригрѧд^{ли} уз нѧкѹ штѧл^{цу}

Ми-смо-били ў-кући, бòгами, и, зѧкуало се дòбро. Пòчò нѧрод исељѧват и[з]-Сливѧњѧ, исељѧват, исељѧват. И ондѧра ми били — онѧ-ми-шѧр, мòжда-ти и-знаш Лѹбу Гѧвр^{ћи}, шѹмѧра, она је зѧ-њим, она је са[д] туж у Кòшутѧци, имѧ пѧ-теро ђѧцѧ, бòлан, они су из Дугѧнциѧ ти-Гѧвр^{ћи}. И ондѧр-они, имѧ двòје бли-знѧдѧ, јѧно мѹшко, јѧно жѧнско рòд^{ла}, бѧш су сѧ[д] дòлаз^{ли} узѧ-славу мѧло, пò-слави сѹтрѧдѧн. И они слѧвѧ Арѧнђеловдѧн, знаш, ти-Гѧвр^{ћи}... Јѧ, јѧ, рѧт-и[х] зѧт^{кò} тѧкò и јѧ-сам-била дòљи у Лукама код-òтог-зѧта и дòктору ишла нòнди близу, знаш, била сам бòлесна и-ондѧ. Од-ондѧ сам се-јѧ-и-разбòлѧла. И тѧкò биднѧмо ми дòљи и дòђѧмо гòри кући. Бòгами, òстали Вòинови, Јѧњу[ш] што-је-ўмрò сѧд, òсѧл^{шѧ} свѧ. Е ондѧ[р] Рѧља òдѧ, зòвнѧ оногѧ-Дрѧгана Будѧ Јѧ-њѹша и нѧс пòтрпѧ ў-кола и — ў-Мѧлò Пòље. И ў-Мѧлò Пòље, ў-Нер^{ће}, туж ми сѧ-стра имѧ, Вòја, ўдѧта. Кòд-њѧ смо били јѧчно двѧ-трѧ, чѧт^{ри} мјѧсѧца, шѧс, кòл-ко-ли, не-знам ни-јѧ. Била и овѧ-мòја, била малѧна она, била и о[д]-тѧ-ми-шѧри ђѧца... Ма, она је нѧс òкрѧтала нѧ-прѧвди Бòга. òкрѧтала. Она је нѧшла у Пѧскав^{цама} кућу, фѧну кућу и она òће дѧ-јдѧ. Ајмо, ајмо, а јѧ-не-смиѧем. Тѧмо, ђе-су-[ò]нò-прије прòлаз^{ли} ўсташѧ крос-Пѧскав^{це}. Јѧ-не-смиѧем, не-смиѧем, јѧ-кад-òстанѧм сѧма, мѧни-се чини сѧ[д]-ѧе Тѹрчин. И тѧкò она вòди нѧђе кућу и дòђѧмо свѧ вòди и дѧназ дѧни вòди живѧмо. Па, ѧто, крѧву дòгнò, штѧ-ѧѧш, нѧмѧм зѧмљѧ. Мòрѧш кѹп^т сѧјѧно, мòрѧш кѹп^т да нѧкосѧш. Ништа не-дѧјѹ, свѧно што је нòлкѧ земљѹр^{на} òстала, близу двѧста дѹлѹмѧ, а дѧнѧс-ти нико не-гледѧ. И мр-зѧ, бòлан, збѧгл^{це} овѧ-мјѧштѧни òвдѧлѧн. И ондѧ ако-кѹпѧ сѧјѧна, нѧкосѧ, нѧки лѹди дѧјѹ. Мѧни су дѧли тѧмо мѧло зѧмљѧ, штѧ-је-[ò]нò, ў-нѧс крѧва крѹпна, њòј трѧбѧ кò-нѧвишѧм вòлу сѧјѧна. И тò кѹпѹѧмо и полѧжѧмо и држѧмо вѧк свѧње за пòсека... Па, држѧмо, вѧм имѧмо нѧки свѧњѧр, вѧмо нѧшта су пригрѧд^{ли} уз нѧкѹ штѧл^{цу}, Будо и Миле. Йксѧн мòрѧ свѧ дѧвѧрати, свѧшта рѧд^{ти}, свѧ.

Нѧмѧш ништа, ал јòпѧ, фѧла Бòгу, нек-су-ми-[ò]вѧ-ђѧца прѧживѧла

Штѧ имѧ пѧмзиѧ йксѧн? Нѧјпре, спрѧва пòчѧли добѧват по пѧтнѧз дѧнѧрѧ. Е сѧд нѧма из^{шло} на пѧдѧсѧ[т] дѧнѧрѧ. Штѧ-је-тò, ништа нѧмѧ, ништа. Синови ми йдѹ, рѧдѧ гòре ў-шуми, с^ијѧкѹ балване, гòре от П^ијѧска двѧнѧс километѧрѧ, јѧвти-но рѧдѧ. Вѧлѧ-ти твојѧ рѧна, твоѧе гòриво, ўље, свѧ вѧлѧ-ти, а по пѧтнѧз дѧнѧрѧ от кѹб^{ка}, пò-дѧсет ил по пѧтнѧс, не-знам кòлко рѧкошѧ. Ма, нѧмѧ, ал йксѧн сѧм да

море преживѣт. Сам да дѣшѣ, ето! Нѣмаш ништа, ал јопѣ, фала Бѣгу, нек-су-ми-[о]вѣ-ђѣца преживѣла, није мѣни ништа. Имѣм четри сѣна, јѣдан-ми-је у Нѣмачкѣ, ѿтшѣ, имѣ тридѣз гѣдинѣ.

*

Причала сам, крѣч прѣвли, онѣ-знѣш, у крѣчанѣ. Крѣчанѣ и дрѣвѣ наложѣ и спѣли крѣчану. Камѣња натрпѣ и спѣли крѣчану и ето: радѣ-се-то.

*

Кат се пѣсти, прѣвѣ се износѣ вѣкѣ лѣк прѣжѣнѣ, крѣмпѣр, пасѣулѣ, ондѣ-шта-ѣш: пита, кѣ ѣше чѣрбу, чѣрбу-ѣ, ако нѣше — нѣше. Пасѣулѣ, папула се ѣвѣек прѣвѣла зѣ-славѣ.

*

Дошла за јѣдѣнѣка и радѣла кѣ-сѣвоња. Вѣлѣ радѣтѣ о зѣмѣли, вѣлѣ свѣ: кѣпат, кѣстѣ, кѣпѣти. Нѣјѣсам, вѣлѣ, кѣсла, ал кѣпѣла, трѣпала, ма свѣшта се радѣло, свѣ старѣнскѣ то.

Свѣкѣ, рѣзнѣ трѣве, ѣна је знѣла тѣ

Ма, кѣки дѣкторѣ, није ондѣ бѣло дѣкторѣ, није, није бѣло дѣкторѣ, лѣјѣчѣло се нѣкѣ. Ако море ѣстѣт, море, ако нѣ-мерѣ — ѣмрѣ и етѣ. Бѣлѣ трѣве нѣкѣ и ако му трѣве пѣмогнѣ. Отиђѣ, нѣко знѣде трѣве, пѣкѣјнѣ је Сѣћа, јѣднѣ, знѣла свѣ трѣве. Она-је лѣјѣчѣла, ѣна је бѣла дѣктор, Сѣћа овѣ-Вѣшѣлѣкуша, под Жѣравѣцама жѣвѣла, Вѣјѣ-је нѣзѣн сѣн. Нѣ-знѣм кѣко-јѣј прѣвѣм чѣѣку бѣло ѣме, пѣшѣ се прѣѣдѣла. Она је лѣјѣчѣла нѣро[д] тогѣ вѣкта, ѣна нѣјѣшѣ излѣјѣчѣ, нѣјѣшѣ. Ето, уз-онѣ-рѣто бѣло-је тѣ. Ако кѣгѣ рѣнѣ ил нѣшта бѣдѣ, нѣмѣ вѣдѣ нѣјѣзи и ѣна-тѣ нѣи с трѣвама, свѣ с трѣвама зѣлиѣчѣ. Она је с трѣвама лѣјѣчѣла, а није ни гѣди дѣкторѣ бѣло. Свѣкѣ, рѣзнѣ трѣве, ѣна је знѣла тѣ. Тѣцѣ па ѣцѣјѣди трѣве и вѣдѣм ѣспѣрѣ и ондѣ онѣ-трѣву прѣвѣје и смѣлѣје тѣкѣ. И ето ѣз-онѣ рѣто ѣна је свѣ лѣјѣчѣла нѣро-д. Кѣ је мѣгѣ ѣстѣти, ѣстанѣ од онѣје трѣвѣ, излѣјѣчѣ.

И-ѣн је јѣдан мѣртѣву свѣју мѣјку доѣјѣ

Пѣ-шумама, по крѣшевѣма, свѣкуд. Ондѣ кат-се-шѣло да-зѣратѣ, тѣ-знѣм дѣбро, пѣнтѣм. Мѣлѣ Бѣжѣ, по нѣнѣ вѣкѣ нѣкѣ црѣвѣн, а спѣвамо, лѣгнѣмо, знѣш. Кѣ-нѣкѣ црѣвѣн ѣдарѣ на прѣзѣре, црѣвѣн, црѣвѣн, мѣ-скѣчѣмо, штѣ-је-тѣ, кад — пѣла нѣба поцрѣвѣло! Пѣла нѣба поцрѣвѣло, дѣбро-тѣ пѣнтѣм. И кѣжѣ: е нег-знѣте да ѣ се зѣратѣт. Чѣм је пѣла нѣба поцрѣвѣло — рѣто! И тѣкѣ ѣ-бѣи и зѣратѣ се, и свѣшта смо дѣверѣли. Ондѣра-бѣјѣгали пѣ-шумѣ, крѣли се јѣднѣ. Мѣјка-нѣ[с] затрѣпѣвала ѣ-нѣкѣ дѣлнѣ, пѣ-шумама, ѣ-лѣст-нѣ[с] затрѣпѣ. И тѣјѣ ѣна вѣж-нѣ[с] сѣдѣ. Ако чѣје штѣ ил кѣгѣ, ондѣ-и-ѣна се прѣкрѣје мѣло, ушѣтѣмо се, тѣ-нѣко нѣ-знѣ. А

н^нјесу смјеле онда усташе по-шумама — аа, какй! Они сам путев^ама! Мй-смо-би-ли виж-Рубини^на у кршев^ма, па на Клису у кршев^ма. Ма, свүкудан били, свүку-да се крили, свүкуд, свүкуд. Бајте направимо, знаш, бајте-нам тју. И наћамо и ра-нимо се и изнесемо у-шуму свега, једемо, свашта... Кака рана онда, кака рана?! Ко је мого и шта купијо, највише у-Бирач се ишло, ко-је имо робу, нос^ло се роба, а донесџ шен^цџе, донесџ кокүрүза, донесџ гра. Свега донесџ, а и-то на-себи ваља нос^т, на-себи нос^т. И ето прерањуј се тако и издевер^{ај}. Патања је била, пра-ва патања... Било-йг је колко-оџеш, било-йг је, ја-шта-је, остављало. Баџи д^нјете и — оџе! Налаз^ло се, па ја, налаз^ле жене мртву ђецу. Т^о-баџи и побјеже, до^нјје, ваљда, и баџи га, па ја. Свашта је рађено, свашта... Изгорело је до^сти. Није, знаш, ко-сат све да-је-изгорело, ал изгорело је до^сти кућа, до^сти је народа настрадало и у Жерав^нцама. Јесу, јесу, зарабљали су народа и свега, ја-шта-су. Изгорело, пог^о-рело млого народа. У једној кући ја-не-знам колко је изгорело у-Тодорови^нма. Па изгорело, и ов^н-Мијодраг, и-он је јадан мртву своју мајку до^ио. Нак покл^оп^л-ло, све мртво било. И ка[д]-д^нјете се извүкло касније, кад они от^ншли. Једва живо остало, а уб^нли су му он^у-сестр^цу млађу, млађа од-њег, старија била. Не-знам како је било: старија, није л, само он је до^ио мајку своју, по^којн^у Душанку. И ка[д] тју дошли ов^н-наши, ка[д]-д^нјете плаче кат се извүкло испод оних мртаца... Жару кували ал нем^а се соли да се осоли, да-је-макар слано ако-није ма^сно, какй! Патијо се народ, патијо, јез, богами, оног рата.

Богами је тежџ о^во рато

Јесу нам дошла тр^ојица у-кућу, у-нашу кућу, у Реч^нцама- кат-смо-били. Тју нам кућа-[о]н^а изгорела била и онда-смо на-он^н-зид јо^пе озго покр^нли, насл^он^н-ли и живљели т^уди у-оном-зиду. И тако нек^е бжежани^е било вако, а г^ор смо били, барак^е-нам. Ш^ума је била близу, знаш, кућ^е наш^е. И ондар г^ор у-шуму и нек^е ба-рак^е имали и све тју прт^лаге изба^нли, изни^јели и све, и тју смо и наћали и све. Сам у-дан сић^емо доље, кад, мајку-му милу, тако-м^н сед^имо у-кући (било је наро-да до^сти, била-[о]н^а Ваја, знаш-ти њу, Неђин^нца, то ми је, тетка ми долази)... До-ђошџ усташе у-кућу, с пушкама дошли све. У-мен^е мајка била и сестра, била ја, била Ваја, била Радосава, било нас је, богами, подости. Још је нек^ије било, ал ет заб^орав^н икс^ан-то. И они на-врата банушџ. Мили-Боже, м^н-се-препале, препале, кад они мо^дџ мајкџ питај^у: „Ђе-ти-је чо^кек?“ „Нема га, не-знам-ја ђе“. „А, имате л о^ружја?“ — све они њу питај^у. Кажџ у-мен^е мајка — нем^амо. „А шта-ћеш-ти кад би м^н-нашли, одма-би-ти у уста он^о-окренули“. „Сл^ободно кад наћете убите ме“. И ондар они почџше рови^нати. Она-р^енла затворена и све-[о]н^о они отворај^у р^енлу, знаш, м^нслџ да нем^а у р^енли. Р^овџ нуд^ан а^лне, да није у а^лнама, р^овџ свү-куда. Вићошџ да нем^а, не наћошџ ништа. Ё, пл^оску наћошџ, знаш, пл^оска-[о]н^а старинск^а фи^на-[о]н^а што се идџ у-сватове. „Шта је о^во, баба?“ „О^во-је наш о^б-и-чај, наше пл^оске, кат-се-идџ к^уд, носџ се пл^оске“. И гл^едашџ, мајку-й^м, увијашџ, о^креташџ, ко фи^на пл^оска и ба^нцишџ је по^т-праг, вам за-праг како-се-напоље о^џе и ск^очишџ на-он^у-пл^оску, један ск^очи, св^у је с^ас^у, св^у, мајку му ј...м! Реко: само нек-ид^у, сам нег-бјежџ, бој^имо-се — пуца^џ. И ваљда н^нјесу смјели, знаш, то-ура-

д^т, сáмá је шўма изнàт-кућè, шўма. И н^јесу-тò òни смјèли, бòдè се, мòгү избит òни. И сáд нйко не кáзује нит-штá. Изййòшè и òдошè и прèфòшè, јèднòк чòека крáј-нашè нйвè бйјо-[ò]нй сòкáк, нйва и избáц^или-мй онò-швáпскò сèдло. И òни-[ò]нò сèдло ўзèшè и òдн^јешè, и òдошè тáмо стрму Бóжè Гòлийáна кўни. И авијони, Бóже, нáлèгошè, а пòкòнá, тòг-Бóжè жèна, Јéфа-јòй йме бйло, авијони круже изнàт-кућè, изнàд-онè-кўнè. Она пòбјегла, јá, зáправо, ў-штáлу, па изнàд онè-штáлè кружè, па кружè, доклèн-бòмбу бáс^ишè и онү-жèну ўб^ишè. И òни òдошè стрму, ако н^јесу били Невáчани, кòй-ли-су, и нйèсу, валá, нйшта...

Јèсмо, бòме, èто дòлè у Срèбрèн^ицу, у Срèбрèн^ицу. Бйли смо трй-чèт^ири мјèсáца ў-Срèбрèн^ици, мáјка нас одвèла. И ондá-били трй мјèсáца, ил-смо-чèтир ил-трй, тáк-је бйло. И ондá се врátимо јòпè кўнама... Мòрало се свè прèдèвр^т, дèвèрати свáшта ўз-онò рáто. Бòгами је тèжè òвò рáто. Видйш-тй штá се рáдй. Прије бйло и смйр^{ло} се и пòправ^{ло}-се-тò свè. И свòе кўнè пòправ^{ли}, а сáд вй-дйш-тй. Сáт су и минйрали, сáд нè-смйèш ў-шуму зáñ. Сáд вйдйш, сáд је јáд, сáд нè-смйèш èто ни Мèдов дò знáш Ўйчá, знáж Гўч^{на}. Сá[д] тў-нè-би нй-смйò нйко нáж зáñ тудáн. Нè-смйè òтйñ, йáко се, тòбоже, мáло ослобòд^{ло}, ал цáба је, нè-смйè. Лўтáјү и òни пò-шуми, ймáјү мйне, ймá штá-òнèш, штá нáрода нáстрáдá òд-мйнá. А прије нйје бйло, кáкй! Они òдлázè и прòлázè.

Па јá-сам-йк шèстèро рòд^{ла}, а нйкa[д] дòктора нйје бйло

Порáђалa се ў-кўни, штá-је-снáђè. Ако òста жйва, òста, ако не òста. гòто-вè-је. Нйје òтприè бйло, бйвá, да ўмирү жèне у порођáју. Па јá-сам-йк шèстèро рòд^{ла}, а нйкa[д] дòктора нйје бйло, нит-сам-йшла дòктору. Свèкрва бйла, свèкрва свè-тò дèвèрáла. Док је бйла жйва, òна је, јá-сам-йк-свйèгè изрòд^{ла}, òна-је-тò... Кáкй пèленè! Òткáј, òтèн òснова, вунèнá пòтка, òткáј потáнке и ондá-пòдмèч^инè свè мòрèш стáвлат пò[д]-д^јèтè, да д^јèтè нè-кòлè вунèн^{на}, свè-тò мòрáш-тй. И облáчи, прèоблáчи, мйеñáј чèсто и дйèтè глèдáј и нèгүј, свáшта рáди... Бйлè бèш^кè-[ò]нè мáлè. Бèш^кè мáлè бйлè за òèцè.

Кáкò-сáсèкò и пòкријо, нйје ни òмáлтáно бйло

Дòшла-јá у муслймáнскү кўну, бòлан, нèкòг Ѐбрè Áвдибáш^{на}. Ў-нèгá нйје изгòрèла, а ў-нáс изгòрèла. Нйје ни ў-нáшйè нèкйèгè, а ў-нáс изгòрèла кўна. И тўј бйли смо јèно трй мјèсèца, у тòј-муслймáнскòј кўни и ондá поручйò Ѐбро да исè-лáемò, да досèлáе. И мй-јáдни нèмáмо, кў[д]-нèмо сáд. Йдèмо нà-своју зèмљу гòре и нáправймо јèну бáјту, а ймали јèну стáрү штáлу. И тўј смо и спáвали док тў барáку нáправйли, тўј гòтов^{ли}, јèли, кўñли, рáд^{ли}. Ондá сáм дрвèнчè кўнè бйлè и ондáра нáправймо бáјту и мй бидèмо тўј прèкò-лèтa и ондáр пòчнèмо... Па вáкò, бйло кò-свòвá сáт сòбa, òвá јèднòмa, јèднòмa нáправймо сòбу и ў-мене Вукòсав òде у áрмију. Ондá сáм нáправйли да ймáмо òè жйв^т. Нйје ни òмáлтáно ни нйшта. Шпòр^т нèкй ўбáцйò-[ò]нй, црнè-[ò]нè шпòр^тè, знáш — фйјáкèр. И ондá тáкò, кáжèм тй, ондá рòд^{ла} Рáтка, чèтèрè[с]сèдмè, и Вукòсав бйјо у áрмији двйè гòд^{не} и òслүжй и ондá-дòфè и ондá-пòчнèмо дрүгү кўну прáвит. И пòтпòфèно-је-тò

свѣ било... Како-сасѣкѣ и пѣкријо, нѣје ни ѡмалтѣно бѣло. И ѡндѣ му избѣло у армију и ѡтишѣ. Касније смо правѣли кућу и сѣкли шѣму и правѣли, камѣн вѣкли, зидара бѣла, знаш, у пѣдруму зид бѣјо. И направѣмо и ѡндѣ бѣло нам је фѣно срѣђено, шпѣиз бѣјо и чѣрдакови. Бѣла два чѣрдака, дѣљ чѣтѣри сѣбе и пѣдрум дѣље.

О[н] нѣма дѣнесѣ по пѣно оније лѣбѣвѣ

Имала зѣове, имала три зѣове. Ђдале се три, а три бѣле. И ѡндѣр смо радѣле свѣ, мѣ женскаре, кѣпале, сијѣна трѣпале, сѣмо јѣсмо Турѣма плаћали и мѣбе зѣви да се кѣси. Мѣ пѣкупи и свѣ и ѡндѣ се вѣзѣла сијѣна, продавала, дѣљ у Пѣтровиће на станѣцу. ѡндѣра-је-тѣ бѣло и мѣ, пѣ-двѣје нѣс: Винка нѣка што-је бѣла, пѣгинула је сѣд јаднѣца. Она је ѡдѣта бѣла на Рѣвањскѣ. И нѣз двѣје нѣјвишѣ. Ђто нѣс три, јѣ, и нѣја три ѡстале: Стѣна, Загѣрка и Винка, а ѡнѣ-су-се три пѣудале. И такѣ-ти кѣжѣм: вѣкле сијѣно, дѣверѣле, кѣпале, ѣрѣле, мѣ свѣ женскаре, сијѣле, свѣшта радѣле док је Вѣкѣсав дѣшо из армије. ѡндѣр је нѣма лакшѣ бѣло. ѡн рѣдијо, вѣзијо бѣлване. У-Гучѣну ишѣ, вѣзијо бѣлване. ѡндѣр бѣли магѣцини, ѡндѣ народ рѣдијо и дѣљ се рѣнијо. О[н]-нѣма довѣче по пѣне — кѣла ако-је-дрѣва вѣзијо, на саѣнѣцама ил нѣ-колѣма дѣљ свлѣчијо. О[н] нѣма дѣнесѣ по пѣно оније лѣбѣвѣ, они-лѣбови окрѣгли, фѣни, шѣнѣшни. И свѣгѣ накѣпује и ѡндѣ мѣло пѣмало, мѣло пѣмало и закѣћимо и займѣмо и кѣт-се-закѣћило и займѣло, рѣто пѣчнѣ јѣпѣ. Нѣ-мереш ѡндѣ ништа. Штѣ-је пѣдѣз гѣдѣнѣ от пѣшлѣг рѣта?

Зѣ-косе глѣдѣј да ѡфѣтиш, да-се-нѣ-бѣјѣ ѡндѣ иксѣн чѣнѣлѣцѣ

Имало је, тѣгѣ је бѣло колѣко-ѣћеш. Дѣћѣ-ти па-крѣва нѣмѣ-ти млѣјѣка ништа, ништа. По нѣни дѣћѣ, свѣ измѣзѣ краѣе, ѡјутру кѣ[д]-дѣћѣш пѣт-краѣу, рѣка је стѣји, рѣка, нѣмѣ, вѣмѣ-[ѣ]нѣ ландѣра, свѣ-су-тѣ причѣли... Уѣчи-Блѣговиѣсти, кѣжѣ, тѣт-се сѣстајѣ, сѣстанѣк нѣнов Уѣчи Блѣговиѣсти. Мѣ-смо-свѣ-тѣ прѣтѣли и вѣкѣ, уѣчи Блѣговиѣсти ћѣтенѣм би ѣбѣспи свѣ ѣкѣ-штѣлѣ вѣкѣ, свѣ ѣбѣспи ѣкѣ-штѣлѣ ћѣтенѣво сѣме. Тѣ-кѣжѣ ѡндѣ нѣ-смије прѣћ. Тѣ рѣкнѣ па-дѣ-ли-је ил-није, нѣ-знам. Мѣ-јѣсмо ѡвѣјѣк-тѣ и лѣг бѣјѣли стѣвљѣли и свѣ-тѣ, вѣкѣ кѣт-крѣвѣ, свѣ. Нѣмѣ сѣло ћѣ-тѣ није бѣло, свѣћи! Није-тѣ сѣм у јѣднѣм сѣлу, тѣ-је-ѡвѣјѣк бѣло... Причѣли су, бѣвѣ, ако је ѡфѣти зѣ-косе, нѣ-бѣј-се ѡндѣ. ѡндѣ, нѣ-бѣј-се-је, сѣмо зѣ-косе глѣдѣј да ѡфѣтиш, да-се-нѣ-бѣјѣ ѡндѣ иксѣн чѣнѣлѣцѣ, тѣ-су-причѣли. Штѣ-јѣ знам, народ је свѣшта прѣчѣ.

Прѣкљѣча и дѣвѣј, сѣмо прѣкљѣчѣм дѣвѣш

Кѣко, ѡ-парјѣнѣцу, у парјѣнѣцу! Пѣкѣсѣлиш, слѣжѣш и стѣвѣш свѣ у парјѣнѣцу, фѣно пѣтрѣш и вѣду пѣвѣриш у кѣзану и ѡндѣра лѣга нѣспѣш, лѣга и сѣспѣш ѣнѣ-вѣду ѡ-парјѣнѣцу. Такѣ по јѣно три лѣнца сѣспѣш и лѣга нѣспѣш и — пѣри... Како-кѣјѣ-се мѣгѣ добро ѡпарѣт. И ѣперѣ се добро. Прѣкљѣча и дѣвѣј, сѣмо прѣкљѣчѣм дѣвѣш. И ѡндѣ-пѣри вѣкѣ ако-ћеш-кѣку бѣјѣлину, ѣћеш-нѣшта, сѣрутѣ ѣѣјѣдиш-ѣнѣ кѣт-сѣриш сѣр и ѣнѣ-сѣрутѣ ѣѣјѣдиш, ѡгрѣш и пѣтопѣш ѣнѣ-бѣјѣлину у ѣнѣ-сѣрутѣ и добро истрѣш. ѣперѣ се ѡ-сѣрутѣ дѣбро и ѣто кѣ-

ко се све дeвeрaлo. А ни сафyнa ни ништa, иксaн је дeвeрo свaштa... Измивaлo се oпe[т] тaкo. Лyгa прoсијeш нa-ситo-[o]нo и ондa-y-кpпy зaвeжeш, вoдy прoвриш и стaвиш кpпy нa-онй-лyг, y-вoдy и прeкyвa се и ондa-[o]нa жeстинa и ондa-се-измиeш, измивaш се. Эт, кaкo је билo онo-дoбa старинскo.

Свeтi Сaвo вaкo, пpичaли-су, вaкo зaђe пo-сел"мa

Пa eтo кaкo. Лист-oви oд-гpaa бeрeш, лист и свe oкoлo aљинa стaвиш кaт-спaвaш. Aкo-нe-стaвиш, пoдeдoшe, пoдeдoшe стјeн"цe иксaнa. И тaкo свe oд-гpaa лист oнй-зeлeни, свe oкoлo вaкo зидa, свe.

Свeтi Сaвo вaкo, пpичaли-су, вaкo зaђe пo-сел"мa. Aкo жeнy нaђe дa ткa, ткa, нaђe је, знaш, и нe-знa y-oвдуд и-oвдуд чyнкoм. Нa јeнy стpaнy свe, oткидa пa ондa з-дpyгe стpaнe прoтyрa oвoм-дeснoм рyкoм, aл-нe-yмиe oнoм-лйeвoм, нe-знa. Ондa-ти-je-Свeтi Сaвo нaлeгo: „Штa-тo рaдиш?“ „Пa, ткaм.“ „Пa, штo тaкo ткaш? Штo нe прoтyрaш и-oвдуд и-oтуд?“ Нијe знaлa дa је Свeтi Сaвo, oн-се-нијe кaзo. „Eвaкo ћeш нaучити“ — a oн-ћe-нaлeђ дpyги пyт, знaш. Тaкo и-дpyгoј нaлeгo, тaк ни-oнa нијe знaлa. E ондaр је и-њoј кaзo. Ё, кaд-je-нaлeгo дpyги пyт тoј пpвoј штo-јo-je-кaзивo: „Бaбa, кo-ти кaзa, кo-ти-je кaзo дa-знaш тaкo ткaт?“ — кaд-je-нaлeгo. „Нијe, бoгaми, никo, jа ce нaучилa“. „E, ткaлa yвиeк с јeднoм рyкoм! Штo си гoђ мyчилa пoт-пaзyo згyчилa“. A дpyгoј нaлeгнe и joпe и-њy пйтa: „Бoгaми, нaкaв чoк нaлeжe и кaзa-ми, фaлa му и сaд знaм свe“. Oнa-жeнa свe знaлa, a oнa ништa, ништa, свe-јoј кaзo...

Свe oрe с јeднe стpaнe. Сaд oрe вaм и oпe прoтyрa вoлa и joпe вaм. „Пa, штo-тo, бoлaн, рaдиш тaкo?“ „Пa, eтo рaдим; нe-знaм з дpyгe стpaнe“. „Aj-ти, бoлaн, сaд joпeт с oвe стpaнe, пa с oтe, пa свe тaкo, дaнгyбиж, бoлaн, тaкo oри“. И ондaр-oн тaкo joпe oтишo, Свeтi Сaвo, вpaтиjo ce дpyги пyт[т] тaмo: „Oрeш?“ „Jа“. „Пa кo ти кaзa тaкo дa oрeш, кo ти је рeкo?“ Мa, јeдaн чoк нaлeжe, Бoг му дao, и нaсeтoвa-мe и с oбјe стpaнe сaд-знaм oрaт и yзoрeм дoсти.“

Врaчи ce мpсe, a нe пpeмpсујy-ce

Имaјy чaснй, сaд Бoжићни пoсти, пoсти-ce дo-Бoж"ћa. A имaјy Чaснй пoсти, пa имaјy Пeтpoвски пoсти, пa имaјy Aрaнђeлoвски пoсти. Врaчи ce мpсe, a нe пpeмpсујy-ce... Штa ce jeлo? Јeлo ce, чoрбy пpaви, питe кyвaј с yлoм вaкo, и тo-дa-je-yлa билo! Јeнa флaшa читaвe пoстe Чaснe пpeпoстиш, с јeднoм флaшoм. Сaмo кaни двијe кaпи y тaву, свy кyћy рaзмyришe. A сaд нaспи флaшoм, Бoжe мe oпpocти, чyлe ce... Крoмпир, кyпyс aкo имaш, гpa, питa и штa-ћeш вишe. И сaлaтy aкo-имaш: рoдaквe, лyкa, oтпpијe нијe билo дa пaпpикe пpaви, a сaдeнa свe имa.

Кoлaч лoми дoл"бaшa и уз дoл"бaшy сaд joш јeдaн

Дoђe ти, yчи-слaвe нaрoдa биднe. И тyј oчи-слaвe биднe и пийe ce, јeдe ce, Бoгy ce нaјпpe мoли, пa oкaди ce кaдијoн"цoм, тимлeнa пa-кaнд"лo ce пpислyжи пa-свe и ондa сyтрeдaн joпe yтpу свaнe и joпe кaнд"лo ce пpислyжи, нaрoдa дoлaзи, дoрyчaг згoтoвиш, јeдy. Кaд-je-вpиeмe, кoлaч — вeћинoм ce oкo-тpи сaтa

пòчнѣ кòлāч лòмѣт, прѣд-мрāк вākò. Ондā-пòставѣш лѣб, пòставѣш сò, свѣ пòста-
вѣш и ондā се кòлāч слòмѣи (и кāsнѣ се рāна стāvлā). И ондār кòлāч слòмѣију и
òчитају и кò знā молѣтву òчитā. Свѣјѣћа се зājдѣ, свѣјѣћа мālā, вѣлѣкā и ондā ти
прѣкādња и прѣкādњу дòнесѣ-ти, једѣш, зājожѣ по-једнòм прѣкādнѣ свāкѣ гòст и
ондār кòлāч се слòмѣје и молѣтвa се читала и ондā тākò пòседају и б̀уклија се дò
несѣ. Јā, кòлāч се дòнесѣ — забòравѣм-јā. Кòлāц дòнесѣ-се: „òје, òје, àјде, àјде“.
Ус-кòлāч ид̀у трòѣца и п̀јѣвају, ид̀у и п̀јѣвају и кòлāч слòмѣију. Кòлāч лòмѣ д̀олѣба-
ша и уз д̀олѣбашу сād̀ јòш један. И слòмѣију и ондā тò-свѣ и òкādѣ-се, р̀едом пòседа-
ју и ондāк-се-прѣносѣ рāна. Нòсѣ-се и дòнесѣ-се и в̀ечерају, и јед̀у. Тò-се-п̀ије,
тò-се-п̀јѣвā, тò-се-в̀еселѣ. Нѣкād нākòг вākòга кò-ондā! А сād̀ена — нѣшта!

Сава Сорак (1922), рођена у Жеравицама,
неписмена, снимљено 1998. године у Кошутници (о. Сококлац)

Ч̀ет̀ри м̀етра б̀ијо и н̀еколкò к̀илā т̀ежак, м̀еђед

Акò-ћѣж да-ти-òпрѣчāм сл̀учāj што-је-П̀ерò М̀ировѣић, м̀òјѣ ћ̀еркѣ òтас б̀ијо.
У Јòвана М̀ировѣћа д̀òћѣ м̀еђед и р̀азвālѣ штāлу, а снѣјег̀к̀ п̀аò м̀лāдѣи. И ў̀пртѣ òв-
цу и òднесѣ. Јòван пòзовѣ двā чòека и свѣ њ̀еговијем трāгом, али однеш̀ено-је-тò,
м̀òжда, трѣ ч̀ет̀ри к̀илометра и в̀ишѣ, однеш̀ена òвца. И тāмо су биле ѣзвале н̀екѣ
ѣзвāљене и т̀у је он с òвцòм, òвцу òднијò. И сāt пòкòјнѣ П̀ерò тākò је рескирāнд
б̀ијо. Òвијем је к̀азò да òстан̀у òни дālѣ, а òн је прѣшò тијем-ѣзвалама и òн је
ѣжлѣгò. Òвāј нѣје-га гāћò са-шòрòгом-òвијем него-ѣжлѣвò од-òлова р̀апавѣи и
к̀р̀упнѣи па стāvлò у двòћевку. И òн-је-на-т̀у-ѣзвалу д̀òшò и òблaзијò, а òн-је-òвцѣ
ј̀ео и јòш ч̀увā-је т̀уди. И-òн-је, кад-је-њ̀егā òсѣтијò, òн-је-р̀укнуò и полѣтијò
нā-њ̀егā. А-òн-сāстави ѣс-пушкѣ па-[ò]ндā-д̀уплѣрā, а свѣ пр̀ескāчѣ са ј̀енѣ к̀лāдѣ
нā-д̀руг̀у д̀ок-пр̀епунѣи п̀ушк̀у. И двāнѣс-је-òн п̀утā њ̀егā гāћò д̀ока-га-је-ў̀бијò,
д̀вāнѣс п̀утā. А òн је òс̀ућ̀ен б̀ијò ј̀ер кòл̀ко-е-òн штāлā р̀азвālѣјò то-ни-бр̀òја н̀ема.
И òн-је-òс̀ућ̀ен да-се-ў̀биј̀е, а б̀ило-је заб̀рāњ̀ено да-се-н̀е-смиј̀е ў̀бит. Òвѣ су сām
пòсmāтрaли, а òн је пр̀ескāкò, тākѣ рескирāнд б̀ијò, д̀ока-га-нѣје свāлијò.
Кад-га-је-ў̀бијò и кад-је-дòв̀уч̀ен ў̀-Клaдāњ, дòв̀уч̀ен-је-òн ў̀-Клaдāњ, òс̀ућ̀ен —
ч̀ет̀ри м̀етра б̀ијò и н̀еколкò к̀илā т̀ежак, м̀еђед, јā. Ё, ал знā[ш] штā-је òн ѣзвò
вѣц, а тò нѣје тākò б̀ило. Ка[д]-су-га-ѣспѣтѣвали, њ̀егā, к̀ако-је-òн пр̀атијò толѣкò,
òн-је-к̀азò да је ондā кад-је-òвца ѣзнеш̀ена да-је-ò[н]-њ̀егā пр̀атијò, ѣшò зā-њ̀им.
Òн је к̀азò да-је-б̀ило на-òвци з̀вòно и к̀ако-је-м̀еђед ѣшò, да-је-з̀вòно к̀уцало
ј̀ер-је-òн за-з̀вòном њ̀егā пр̀атијò д̀ок-је-д̀òтлѣ д̀òшò. А нѣје-тò тākò б̀ило нег̀-је-
òн-тò-пр̀еставѣјò, вѣцарòш је б̀ијò, а и м̀еђед је б̀ијò заб̀рāњ̀ен па-се-н̀е-смиј̀у м̀е-
ћ̀еди ў̀дарати, зātò-је-тò б̀ило.

И ондā-су-му пр̀изнaли свѣи и пр̀òзвālѣ га С̀вѣтѣи Јòван З̀латòус

П̀р̀вò-ћ̀у-ти, кат-смо пòч̀ели, зātурли, о С̀вѣтòме Јòвану З̀латòусту. Знāш зā-
што-се-òн пр̀òзвò С̀вѣтѣи Јòван З̀латòуст? Њ̀ена б̀рāћа слāвѣ С̀вѣтòга Јòванa.
И-òн-òгрāњ̀енò слòво, нѣје ц̀р̀венò. Он, кат-су-с̀вѣци н̀екād, знāш, по з̀емлѣи òдали,
и сād̀е кò-ѣм је г̀лāвнѣи б̀ијò: Бòг или-Ў̀сус К̀р̀истòс, јā-н̀е-знāм кò-је-тò од̀р̀едијò и

казали: или помислијо ил учинијо да-си-грешан ти код-Бѡга и тамо-ти-се јединѡ пише. А Свети Јован Златѡус није се сложијо са-тиѡм. Сви се сложили, ѡн-се није сложијо, али-њѡму н'јесу дали за-право јер-кат-сви ѡни, ѡн мѡра да шути. А ѡн-им бијо куар. И сад ѡн њима укуа рану, чѡрбу, сѹпу, ил-не-знам шта и не-сћед-не да ѡсоли него-им-донесе неслано. Ови почну да једу: „Јоване“. „Шта-је“ — каже. „Шта-ти ѡво није у реду?“ „Зашто није у реду?“ „Није ти слано“. „Зар-није?“ „Није“. „Ма, бѡгати, зар-нијесам ја-ѡсолијо?“ „Ма, нијеси“. „Па, ја-сам-помсли-јо“. „Што-ти нијеси ѡсолијо, то те питам?“ „А“ — каже — „а ѡн помсли и учинти јел-исто?“ И ѡнда-су-му признали сви и прозвали га Свети Јован Златѡус. Каже: Јоване, златна ти уста била. Није исто помсли и учинти. Другѡ је помсли. Шта иксану не-дође на-памѡт да помсли, а другѡ је учинти. Ето то-ти-је ѡ-Светѡме Јовану Златѡусту, како-је назват као-Златѡус.

Кѡ-је ис-какѡга разлога, кѡ је како славу примијо да слави то-не-знам, само знам Свети Ђорђије да-је-најпризнати, да-је-ѡн-аждау приблијо у језеру и извѡкѡ. И Невачани Турци да-су-га-славили. Колко-ѡћеш Турка да-је-славло Светѡга Ђорђија. Што-се-тиче другије, Свети Петар, јѡпѡ, као-најпризнати, ѡн-је-ѡдѡ за-једно са Бѡгом, по зѡмљи кат-су-ѡдали, ја. Е, дошли су, знаш, код једнога домаћина и занѡћили. И сат, прѡсти ме, Бѡже, Бѡг је лѡго до-краја, а Свети Петар вам, ѡвај-бијо. Није, Свети је Петар лѡго, а Бѡг је вамо, с ѡве странѡ. А један пјано ѹђе и каже домаћину: „Кѡ-ти-је-то тамо?“ „Шути, бѡла[н], неки људи: „Ма, кѡ је, говори“. Каже: такѡ и такѡ, неки свеци. А ѡ[н] носијо тојагу па Светѡга Петра распали са тојагѡм, колко-икад мѡре дунѡ-га и на-врата кренѡ. А Бѡк ће рећи: „Петре, бију-те туди, ај-ти прођи с ѡве странѡ, да се замјенимо“. Сат Свети Петар прође амам а ѡн вам. А пјано кад ѡшѡ далеко ѡт-кућѡ, помисли-се: ѡни су јарани, а што ѡдарик ѡног, а ѡног не ѡдарик, па се врати и јѡпѡ по-Петру и-други пута.

Ево, тражи тежака, немѡј лежака, да-се-сломије колѡч

Прво-ти вако кажем. ђавезно печѡње, ражањ мѡра бити. Имѡ ко-што-ти и-рѡко, и шумкѡ, имѡ сѡвога мѡса, али-мѡра се заклати брав, јел такѡ, на ражњу испеи. Правла-се сарма па се правле пуњенѡ паприке и све-то се имало. ђнда-имали смо варени кајмак. Видиш јѡмужни кајмак, Турци сам ѹ-то уживају, а ми смо купили пот-камѡн, варени кајмак варили и то-у-сред љѡта. Воли свако ѡног-варѡнога кајмака испот-камена нек печѡња. И ја сад не мѡгу ѡно[г]-кајмака јѡмужног. Направимо маѡ цѡцварѡ, ја-га не-мѡгу да јѡдем. Да-ми-је ѡнога-варѡнога, ја-би-га-јѡ знаш како... То-све спреми-се што-трѡба, направи-се кршња[к] колѡч. Видиш води ништа-га не шарају, само љѡ[б], погача и — ајде. ѹ-наз-би шарали, знаш како ишара, ѡнѡ-ружа се звала велка на средини, и-ѡнда ѡколо ишара се све редѡм и крснѡ свијеће. Тројку док смо имали свѡг вѡска, направи ѡ[д]-свѡг вѡска. Кашње када-нема, ѹзми ис-црквѡ а све бѡљѡ кат-си-сѡбѡм правијо. Ја би такѡ направијо, извѡзѡ-б-иг да-ти-ѡчи глѡдају. ѹсѡчѡм фитиљ ѡт-памука-ѡвога, ѹсѡчѡм фитиљ и ѡнда-га маѡ ѡвоштѡм да не-би-се... И сад гѡр ѡксер ил-не-знам шта привѡжем и неко ми држи дољ, затѡгнѡ фитиљ, зѡвѡ се фитиљ. А ја-ѹзмѡм и спрема-ватрѡ раскравим ѡнај-вѡсак, ѹмекшам-га добро дог-бидѡ ѹмекшан. Сад

неко ми дољ држѝ онај-фитиљ, ја се припнѝм на стол^цу и ѓзгѝ зѝмѝм и стрљѝм вако с рѝкама, свѝ трљѝм, трљѝм док доћерам како-су-тамѝн онѝ-св^јјеће. Како доћерам да-су-тамѝн, онда-и[х]-ставѝм на-стѝ, ис^јјечем на-троје, направѝм тројку, ѓздѝ маѝло савиѝем и онда-гор^н ударѝм јѝдну прѝчагу по врѝу и сад направѝм крс на-онѝј-прѝчаги. Онда-јѝпѝ самѝг вошка брес-фитиља и направѝм, ишѝра^м, ишѝра^м свѝ онѝ-вијуге свѝ около св^јјећа. Ма, кажѝм-ти ѝе-сам-гођ бијѝо на-слави и док-је-било тога-вошка да-се-сѝбѝм правѝ, сам-би менѝ: „Ајде, направѝ ми св^јјеће, макар-ти ѓшѝ кашње другом“... Е сад, видиш, вод и-нејдѝ, вод и-нејдѝ уочи-славѝе, а у-нас ѓбавезно уочи-славѝе се идѝ. Сад уочи-славѝе долази чѝек, врата су ѝв^нјек ѓтворена, свјѝтло ѝпѝљено и ја-видѝм: чѝек идѝ, ја-изаћѝм прѝда-њага. Ако-је-нека прѝчина, ја-пѝнесѝм и ракију, бардак, па-да-га-дѝчекѝм. Ижљѝубѝмо-се па-да-је-не-знам кѝ. Да је Турчин ја-ћу-се-са-њѝм ижљѝубѝти и — добро дошѝ! И онда ми спѝмињѝмо срѝтнѝ почѝтак славѝе, уочи-славѝе за срѝтнѝ почѝтак славѝе. Не-кажѝмо срѝтна слава, срѝтнѝ почѝтак славѝе. Већ сѝтри дан кѝ долази пѝмињѝмо — срѝтна-ти слава! Ё, у-нас, видиш, води лѝмѝ ѝ-два сѝта или-око-чѝет^{ри} кршња^к. У-нас је свѝ ѓстало од муслиманско дѝба да-се-лѝми на-славу већѝ, ѝвечѝ, касно. А друго ѝуди неко тамо, неко вамо, али-ѝвечѝ свѝ се скѝпѝ. Е саде засѝдѝмо и изабѝремо ја, бѝме, зѝвѝ се дол^нбаша, јѝл, коѝ-сѝдѝ гор^н на зѝчѝљу крснѝ славѝе, под иконѝм. И сад засѝдѝ се, пѝпиѝмо пѝ-три чѝаше ракиѝе. Слѝжѝм, пѝпиѝмо пѝ-три чѝаше. Тамо је домаћца припрем^{ла} мѝни бѝклију па ако-волѝе слѝтку, заслѝдѝмо, замѝдѝмо. Ако не, онда-неслѝтку и гѝтова је ствар. Та^{су} пѝну ракиѝе, ѓзгѝ је стављѝен кршња^к. На кршња^к су стављѝене крснѝ св^јјеће. Е, сад пѝпли смо пѝ-три чѝаше. Е сад-ја кажѝм: „Знате-л-ви шта је, мѝји гѝсти драги?“ „Шта је?“ „Нестало ѝ-менѝ брашна па-ја-морѝм ић^н ѝ-млин“. „Шта, бѝлан?“ „Мѝрам-ја ић^н ѝ-млин“. „Па, ѝе-ћеш?“ Води, нѝнди, па-би-се-шѝл^{ли} па-код-ѝвѝе, па-код-онѝ и шта-ја знам. И сад ја се са-њѝма поздравѝм, ѝни мѝни зѝжелѝ срѝтан пѝт, ја-ѓдѝм па-тај-свој колач. Има неђи па-и-г-идѝ више па пѝца ѝс-пушке, ја-то нијѝсам ради-јѝ. Нзмѝм онѝ-бѝклију и свој колач и аечѝм-ја: ѓје, ѓје, ајде, ајде, ајде ко-да-волове гѝнѝм и на врат^{ма} завѝчѝм: „Кѝ здрав, друж^{на}!“ ѓни свѝ кѝ ће прије, знаж, да-ме-дѝчекѝ: „Јѝ здрав, друж^{на}.“ И добро нам дошѝ! И ѝво и-ја сам потрѝдијѝ се, и пожѝријѝ сам, и самлијѝ сам и, бѝгме, дол^нбашѝ прѝда^м онѝ-бѝклију. Он-то-ѝзмѝ, тѝ-бѝклију и онај-колач, и ставѝ прѝда-се. Кад-је-ѝн-то-ставѝио прѝда-се, е-ѓнда кажѝ: ајде, ѝстати свѝ на-ноге. И, видиш, води не читѝ ни^{ко} славу. Код-нас читѝ славу па кѝ зна три стѝпа, па јѝдан стѝп, има-и^г дванѝ[с] стѝповѝ славѝе. Кѝ-ће да читѝ славу? Ако читѝ домаћѝн, зна, нек читѝ домаћѝн. Ако не-зна, кѝ зна ишч^{та} славу и ѓнда, а јѝдан-и пѝји, знаш. (Није, бѝгами, ка[д]-ћѝмо-лѝмит колач). Ишч^{та} славу, е кад-ишч^{та} славу, ѓнда лѝм^{ти} кршња^к. И дол^нбаша кажѝ, ја; благѝсѝви: воликѝ-ти бѝла шѝн^{ца} бјѝл^{ца}, па ко^лко-ти бѝло зрнаца, толикѝ дѝката жѝтица, па здравља, па весѝља и ѓкрѝће онѝ-колач. Е ѓнда кажѝ: „Ёво, тражи тежака, нѝмѝј лежака, да-се-слѝмије колач“. А ја кажѝм: „Само, дол^нбаша, изаћѝ-ти ва^м да се ја и-ти порѝвѝмо“. И ми-ѝзмѝмо тај-колач, ѓкрѝнѝмо га три пѝта, ја, како-се-житѝ баца, ѓкрѝнѝмо га три пѝта. Е ѓнда вако ѓздѝ потурѝмо пѝсн^{це} на-срет колача, и-ја и-ѝн, а вако с рѝкама ѝфатѝмо и прѝломѝмо тај-колач. Сѝт кѝ је јѝчи, ѓдѝ та-ружа. Кѝмѝ ѓшла та[ј] је јѝчи бијѝо. Јѝпѝ три пѝта ѓкрѝнѝмо

[о]нај-кòлач и òнда ч̀ит̀а̀мо, а̀ јѐда[н]-нас п̀òй са ч̀а̀шòм и од̀ ј̀еднè ч̀а̀шè тр̀и п̀у̀та и́м̀а да-м̀и-тò-свè из-ј̀еднè. М̀и-ср̀чèмо да-б̀и-тò-и́сп̀и́ли, ал̀-òн, м̀ај̀стòр, нè-д̀а. И свè ка[д] з̀авр̀ши́мо тò, òкрèнèмо ј̀òпè тр̀и п̀у̀та и òн-прèли́е м̀ало прèко-òног̀а-кòлача и-ј̀онд̀а-ј̀а загр̀изем кòлача, кòм̀ада òд-òног̀а ш̀то-с̀а-м̀лòм лòмијò, òн загр̀изе од-òног̀а-мòга кòм̀ада и он̀и-кòм̀ад распòлов̀и́мо и дòнесè п̀лан̀и́нка с̀ито и ј̀а-дò-м̀аћ̀ици д̀ам свòј кòл̀ач, кòм̀ад, а òн дòнесè д̀ру́ж̀ни, к̀ажè: „Дòбр̀а вèчè, б̀р̀аћò мò-ја, èво и́-ј̀а са[м] м̀ало зар̀адијò, засл̀уж̀ијò“. И с̀ат св̀акомè п̀ом̀ало òног̀а-кòлача... Ù-н̀ас је вèи́нòм т̀рај̀ало п̀ò-тр̀и д̀ана. Уочи-сл̀авè пòчнèмо да сл̀ав̀и́мо, н̀а-сл̀аву òбавèзно, с̀утр̀и д̀ан пò-сл̀ави и т̀акò, а М̀аркòвд̀ан и́зл̀аз̀и́мо н̀а-грòб̀ље и с̀амо м̀и кòй сл̀ав̀и́мо, а грòб̀ље ù-менè и́стò ов̀а-в̀ам ш̀у̀па Јòкина. И́зл̀аз̀и́мо н̀а-грòб̀ље. Е с̀ад м̀ало кò, с̀амо жèне, н̀а-М̀аркòвд̀ан и́з̀ађèмо н̀а-грòб̀ље па с̀ам жèна кòј̀а-и́м̀а пòсла да нè-мерè да св̀рат̀и. П̀у̀на је мòја к̀у̀ћа па м̀и-òстанèмо, нèк̀и зарòб̀љамо-се па-дò-пò нòћи... Окад̀и св̀и́јèхе, окад̀и кат-се-Бòгу мòл̀и́мо, н̀ај̀пр̀и́е, и́-тò сам забòр̀авијò, ùстати при́е нèк-нèмо за сòфру с̀едат па-се-мòлид Бòгу и к̀адијон̀ица и òк̀ади се. И ј̀òпè се к̀ади́мо кат-се-сл̀ава ч̀ит̀а и кат-стòј̀и́мо на нòгама. И òк̀адè се и св̀и́јèхе и кòл̀ач и свè-тò.

И свè-тò ùмјèс̀и́мо у чèсн̀ицу и с̀ат ш̀т̀а кò н̀ађè

Е с̀утр̀и д̀ан Б̀адн̀и́-је д̀ан. Ј̀а-ùрани́м и[з]-зòрè и с̀икиру н̀а-рамè, ùзмèм ру-к̀ав̀ице н̀а-руке и пòнесèм к̀акòг и́м̀ам ж̀ита: ил шèн̀ицè, ил нèшта и ст̀ав̀и́м у рука-в̀ицу. И́дèм, з̀аг̀ледò сам т̀амо б̀адн̀а́к, с̀ад м̀и-вèи́нòм од б̀уков̀и́нè, а мòре и гр̀а-бòв, мòре р̀астòв, вèи́нòм ù-н̀аз б̀уков̀и́на. И с̀ад ј̀а тр̀и п̀у̀та пòспèм он̀и́ем-ж̀итом он̀ај-мòј б̀адн̀а́к и òнда-га с̀и́јèчèм. Ùдарим с̀ик̀рòм дòљ пòдòбро па òнда òзгò да заивèр̀ам. Е с̀ад он̀а-и́верка кòј̀а òтпанè, ј̀а-тò-ст̀ав̀и́м ù-цеп и к̀ашнè ос̀и́јèчèм т̀ај-б̀адн̀а́к, ш̀то трèб̀а и́скрèшèм и т̀рај̀им вèи́нòм жè и́м̀а шушн̀ара, л̀иста н̀а-нèму. И тòг̀а-шушн̀ара пòнесèм ùз̀а-се и нòс̀им т̀ај-б̀адн̀а́к и дòнесèм, пр̀ислò-н̀им-га ùс-к̀ућу и к̀ашнè-га ис̀и́чèм. Ос̀и́јèчèм, òб̀и́ч̀ај м̀и је б̀и́јò и по шèс ос̀и́јè-чèм б̀адн̀а́кòв̀а: тр̀и за Бòжић, а тр̀и òстав̀и́м за М̀ал̀и Бòжић. А он̀и-ш̀ушн̀ар ш̀то-је-л̀ис, тò-ùјутру нòс̀имо па к̀уц̀амо по гòвед̀и́ма ради-бòлèсти шушн̀ара, тò-б̀и-г̀атал̀и, ј̀а. Е, он̀у-тр̀ијèску ш̀то-сам-дòнијò, тò-д̀ам б̀аби да др̀ж̀и. Н̀ај̀пр̀и́е òц̀и́јèп̀им ш̀то-ћу-п̀рав̀ит за чèсн̀ицу, òц̀и́јèп̀им д̀р̀во од-онè-тр̀и́јèскè. Онò-д̀ам б̀а-би да др̀ж̀и код-м̀л̀јèка, жè-и́жлèв̀а да ј̀òј-б̀удè дèбео к̀ајмак к̀ако-је-он̀а-тр̀и́јèска дèбèла. Е, с̀ад н̀аправ̀и́м од-òног̀а-д̀р̀вèта, н̀аправ̀и́м чèлè, н̀аправ̀и́м и òвце, н̀апра-в̀и́м и вòловè, ј̀арам, н̀аправ̀и́м и к̀равè и ш̀то-је-гòђ, н̀а-п̀р̀и́мер, за дòм̀аћ̀на пò-трèбно, и н̀аправ̀и́м кò нè дòм̀аћ̀ин б̀ити и дòм̀аћ̀ица и свè-тò, ј̀а. И ст̀ав̀мо по-ј̀едан д̀и́нар кòме се п̀арè д̀ај̀у. И свè-тò ùмјèс̀и́мо у чèсн̀ицу и с̀ат ш̀т̀а кò н̀ађè. Тò-се-г̀лè-д̀а ш̀т̀а је н̀ашò и тò-се-р̀ач̀ун̀а, ј̀а.

Свò-ј̀а сèло з̀авòвèм кат-п̀рèз̀ив̀ам пòлазн̀ика н̀а-ч̀ас

П̀рèз̀ив̀амò пòлазн̀ика. Ј̀а-п̀рèз̀ив̀амò пòлазн̀ика н̀а-ч̀ас. Ј̀а сам з̀в̀аò свò сèло, ј̀а сам уживò у д̀руш̀тво и у л̀удè. И с̀ат свò-ј̀а сèло з̀авòвèм кат-п̀рèз̀ив̀амò пòлазн̀ика н̀а-ч̀ас. И свò м̀и сèло дòђè. Е к̀ашнè свò сèло мènè да-мè-нè-п̀рòпуст̀и и нè-

м̄а-т̄о за ј̄ену в̄еч̄е. Ако-је-б̄ило за ј̄ену в̄еч̄е да-су-се-п̄одес^{ли}, ја-м̄ор̄ам код-ј̄е^а-нога обав^{ти} па о^{ти}ћи и^к-код-онога. И так̄о-је-т̄о пр̄евођење п̄олазника. И онд̄а уз-дур̄иш̄емо п̄олазнику, домаћ^{ца} у^ка колач, и-т̄о-шуп̄ал, знаш. И онд̄а: кошуљу, гаће или како ко шта уздур̄иш̄е и т̄о је п̄олазнику дар... Кух̄еља и руч^{ца}, руч^{ца} ћетена, већин̄ом руч^{ца} ћетена. На-М̄али Божии цџевом зам^јеси колач па с цџе-вом прав̄и да се овце близн̄е ил не-знам шта. И-т̄о-је неко радијо... Са[д] дођем-ја у-шталу и, каж̄ем-ти, понес̄ем тај-шуп̄нар лис и најприје куц̄нем свако говече и каж̄ем: бјежи шуп̄нар, иди тамо ил вамо... кашње расклопим гр̄ебене, ист̄о смо палли и св^јјеће, једну там, другу вам. Расклопим гр̄ебене па ставим с јену страну врат̄а један гр̄ебен, други з другом, пуштим своја говеда и они пр̄ећу, изаћу там. И кашње склопим гр̄ебене и своја говеда јоп̄е повежем ће које било. То ради-курјак̄а да не нападају на-мал.

Он по јајима ист̄о ко-да-ол̄овк̄ом, так̄о иш̄ара

Расц^јепи вако дрво и сат сабије пл̄ек, а дољ остави мало шуп̄ло, см̄ота пл̄е и ук^липи туди, озг̄о тур̄и воска и растопи там, разгрије га и оно дољ мало цур̄и, Он по јајима ист̄о ко-да-ол̄овк̄ом, так̄о иш̄ара... У-фарби он̄о-е куда-је восаг бијо, туж остан̄е б^јјело, а он̄о обојено.

Петар Јањуш (1916), полуписмен,
снимљено у Роћевићима (о. Зворник) 1998. године

Мој крмак љбјен

Кад-је-цр̄ни мр̄аг бијо, већ-мр̄ак, оће сунце да пр̄ес̄ења, онд̄а моју кућу зап̄ал^{ше}. Све поп̄ал^{ше} около он̄о-остал̄о. Све-ја била, не-смијем-ја се помол^{ти} там да вид̄им, сам чујем и вид̄им. Вид̄им ка[д]-долазе, каж̄е: „Оћемо-л, им̄аш-ли ти шиб^{цу} да зап̄ал^{мо} и^о-ову кућу?“ А долаз^{ли} су и-прије, знаш. „Да зап̄алимо кућу“, каж̄е он̄и-један, ја-га-познадок, ко-да-је-наш комшија. Иди зап̄али оног-дрӯгог мога брата Мом̄ира, шт̄ала. Била кућа стар̄а о[н]-направијо себи кућу па направил̄о шт̄алу од-ње. Ај-каж̄е-зап̄али он̄у-шт̄алу. Т̄о-је рано било, т̄о-било у-дан. И ништа, та-моја кућа све ст̄оји и још тог-мог х̄евера још једнога кућа ст̄оји, шт̄ала и све-т̄о. Кад је већ бијо мр̄ак, а он̄ај заучини: „Нем̄ој ту п̄ал^{ти}, иди зап̄али он̄у-шт̄алу.“ У-дан-је-т̄о било. А кад би увече, већ мр̄ак, неки причају, а-ја-јадна све завирујем, мислим се — наши. Они се ушћели мало, не причају нешта. Реко — наши, бели дошли. Мало ја-на-један ћошак да извир̄им, кад-иду двој^{ца}-трој^{ца} и оће право мојој кући. Један вели: „Им̄аш ли ти шиб^{цу} да зап̄алимо и^о-ову кућу?“ Ко-да-је-неки дечак, знаш. Не-знам шта рече он. Не-би мало исто[м]-моја кућа плану, и моја и Ст̄ан^{на}, и шт̄ала, све плану, а ја-гуж̄ остак. Они дош̄е, били онди до-нека доб̄а ноћи, шт̄а-ја знам кат-су от^{шли}. Кад-је-уж̄тру свануло, дај чека[ј] јоп̄е да л ће ко доћи да л неће. Ја сам онд̄а кренула ... Уж̄тру кат-сам-устала, шта ћу више чека^{ти}? Два̄еш чет^{ри} са^{та} ни-сам-јела ни пила, на студ̄ени била, м̄ор̄аш некуд или ићи, или нек те убије, или живи, ради шта-знаш, нем̄ никог̄а. Спор̄ет-кућ̄е најћем, кућа изгорела, кол^{ба} ми остала, све ча^{ше} и фла^{ше}, п̄обаца-

но испрѣт-кућѣ. Мој крмак љбјен, прѣжио се спѣред, спѣред, није запаљен свињац. Како-се-[о]на-врата отварају, он-се-прѣжио колки је дуг според-оније-врата, они-што-сам-га-сћѣла да кољѣм. Прѣжио се, једнако дакти, јѣ[ш] жив, јѣш није крѣпѣ. И Милијан ми је причѣ да је и-он видио, долазио љ-дан и-он, да га је видио јѣ[ш] — жив ... Најћѣм, свѣ изгорело било, нѣма ѣе није. Сам кат-сам-дошла ѣе-су-турскѣ куће, кут-се-идѣ Тадићу, кат-сам-дољ дошла, на јѣдно[м] мјѣсту слѣжене цигле нѣкѣ, црѣјеп, муслиман да правѣ. Нѣко се завлачио, снѣјег мало попѣ, кат се завлачио нѣко нѣнди, ваљде крѣјо се или од зѣмѣ или ѣ[д]-Турка. Ја-тѣ-нѣшта завируѣм и идѣм кад-нѣко заучинѣ таман ѣзгѣ ѣе-су-моје куће, ѣе-мог брата кућа била, звѣзну, јавѣ се нѣко. Ја-помишљак — Милијан. Реко, Милијан, богами, наши су. Како-ја-идѣм, он-јѣпѣ гѣре, јѣш се јѣдно[м] мало јавѣ и ништа вишѣ. Ја-идѣм, анам прѣстор ѣма турскиѣ кућа, анам Тадића. Кад видѣм: идѣ, идѣ и ѣкрећѣ се, замакошѣ за онѣ-Мѣмирову изгорелну па гѣр ѣдошѣ, Јѣдан вако сѣјо гѣр подалеко и сѣди. И помислим се ко-је-тѣ, штѣ-ја знам, моѣре ме ѣбит ѣзгѣ ако нанѣшанѣ на-ме, види ме. Ја-крѣнѣм, такѣ сам и ѣшла, ко-је бѣјо, нико нѣ-кажѣ да је наш. Значи Балѣје се биле напилѣ, мајку-ѣм ѣиову. Нѣки били ѣстали ... Опљачкали и попалли и ѣдниѣли свѣ ... Није ни моја штѣла била изгорѣла, ѣе су моја гѣведа. Ја-повѣрим, да повѣрим у своју штѣлу, ѣма л ми штѣ, да повѣрим, ѣт кат сам наѣшла. Кад — стѣји кѣштра нѣка, воликачка, знаж, голѣма кѣштра и там нѣшта наслѣгано у-онѣ-кѣштри. А ѣе-су-моја тѣлад била, ѣмајѣ, знаш, вратѣнце-онѣ и извѣшѣне ѣлине и свѣ шарѣна ѣђећа. Да ли су ѣиове јали-су-нѣгди нашли? Нашли там ѣе-су-наши били, ѣни-тѣ нашли, дѣнѣјели у-тѣ-моју штѣлу и стрпали. И како-ја-тѣ-јѣде виђок, а крава моје нѣма, ѣћѣрѣне краве. Ја крѣнѣм и виш се никад нѣјѣсам ни повратла. Кашње ми ѣ-штѣлу запалѣли. Јѣпѣ нѣкад нагнали се и запалѣли ѣ-штѣле. Да су ѣни запалли нас кат су Жѣравѣце, Жѣравѣце су ѣни рѣно запалли, свѣје би ѣни нас, онѣ-нас што-је-било нѣнди, свѣју би ѣни нас погорѣли. Нѣг-ѣни су у пола ѣсам на-нас напали, на-наше сѣло, ѣ-пола ѣсам. Загѣ смо ти живѣ и ѣстали ... Такѣ сам ти прѣшла ѣ-ја, могла сам лако главу зијант, ал-кат-ѣе-срѣћа, нѣ-виђошѣ ме.

Драгица Јањуш (1920), рођена у Жеравицама, неписмена, снимљено у Рођевићима 1998. године.

ЖЕРАВИЦЕ

И ѣгадѣј сам пѣчѣ, вишѣ-сам свѣјѣту ѣкалемѣо нек-сѣби

Евоѣ-ћу-ти сѣ[д]-да причѣм. Умо-сам у рѣд вако, ко-да-си-ѣзѣ пот кѣнац па поставио-ѣг, посијѣ јѣно дѣве[т] трѣшѣића и-то-ѣдма мало даљѣ ѣт-кућѣ, нѣмајѣ далѣко, нѣјѣсу ѣмали пѣдѣсѣт мѣтарѣ. И свѣ рѣдом такѣ да су тамѣ јѣдан дѣ-другѣг. И та[к]-како ми ѣуди казали, знаш, како трѣба убаѣиват младѣце, како трѣба свѣ-тѣ. Свѣ-ја-тѣ урадим и свѣ дѣвет ѣкалемѣм и сѣчекѣм свѣшта, свѣ листѣ и гѣни младѣце, моје кѣлѣма нѣма ништа. Мајку му, реко, ј...м, што-ме-чѣек навраѣти па ѣба нѣлко ѣсекок, ал-било-је вако дѣбелиѣе, а ѣбично су били, ко-танки кољѣни

били, н^ијесу мòгли бòљѝ бѝти. И ја-ти фѝно, лѝјепо, òђу-ја њѝк пòдрезат, òђу-ја јòпе. И дòнесѝм с Вùчинѝћа òд-брата млади^ице, ашл^аме, òђу да-ѝ-прекалемѝм јòпѝ, јòпѝ пòт-кору. И дòнијо и један по један, један по један и òсам ѝг пòдрезѝм и прекалемѝм па ми тѝк òнд^а дòшло ў-мозак па штò-ја нѝ-виђок штò-су-се осуш^и-ли, штò нѝм ниједан млади^ице, па ўзмѝм б^аш òн^ај штò-сам-га-з^ад^нѝ òсекò, р^азви-јем-òнò, кат-прифатијо! Прифатијо, трѝб^а вѝђ да гòнѝ. Па свѝ òсам, живота ми мòга, свѝ òсам òнò-òдмот^ам и свѝ и један приватијо, а òн^ај штò сам пòшље окалемијо пòт-кору даò д^евѝтѝ, òн ми се и осушијо, ништа. Ј^а сам калемѝо и ј^абуке пòт-кору, ѝстò. Ўзмѝм[м] млади^ицу, подас^ијечем, на примѝр, пр^утић ўзмѝм, нòж, òзгò га òбрежѝм, з^наш, òнò-м^ало пòчистѝм, пòрав^нѝм. Òнд^ар ўзмѝм млади^ицу, пр^вò ўзмѝм нòж па га ст^авѝм в^акò ўс-п^ањ, м^ало р^аспорѝм кòру па је м^ало гòр на вр^у пòдиг^нѝм па òнд^ар ўзмѝм[м] млади^ицу и з^ађѝл^ам колко-трѝб^а и ўбацѝм пòд-òнò. Ўзмѝм зѝмљѝ, ако-сам-ѝмò зѝмљ^у, дòбро-је, ако-н^ијесам, ја-ўзмѝм љ^убрета. Н^ај-приѝе ўмот^ам-је кòнцом, кан^афòм, кòнцом, плѝтѝвом, чѝм бѝло, плѝтѝво н^ајбòлѝ бѝло, з^наш. З^амот^ам н^ајпре òнѝ-млади^ице, ўвѝжѝм па-òнд^ар-ѝг з^амот^ам, кр^пу по-òном-ђ^убрету ил-по-òнòј-зѝмљѝ и ѝзн^утра, òзгò свѝ-òнò фѝно òмот^ам и з^авѝжѝм и òставѝм т^акò. И кад бѝдѝ, òмлади^и се стò пòстò.

Један òздò и[з]-Спрѝчѝ, Спрѝч^ак, тò је бѝло јòш приѝе д^ругòк свѝјскòг р^ата, ја-м^алѝ ѝстò бѝјо, волишнѝ, нѝ-з^на^м ни кòја је гòдина бѝла. И Спрѝч^ак нѝки н^алѝгò, ѝшò да калемѝ по н^ароду, з^на^ж, да з^арадѝ, плаћ^ало се. И окалемѝо дв^а кòма-да, ја-глѝдò, з^наш. И пошто је òн òт^ишò и б^рат ми òшò ў-кућ^у, ја-дòђѝм фѝно, лѝ јепо, вѝдијо к^ако је òн р^адијо и òдѝм и подас^ијечем чѝтири-пѝт кòмада òниѝ-кр^у-шчѝћ^а и окалемѝм и кат с^утри д^ан бур^азер ми вѝдијо да је тò-ѝсч^ено òће да ме слòмѝ. Кад — Бòг даò па свѝ се òмлади^или. И òгад^ај сам пòчò, вѝшѝ-сам свѝјету окалемѝо нек-сѝби... Пòн^ичѝ и[з]-зѝмљѝ с^амо, а није ми б^астало пресађѝват к^ру-шч^иће, дѝвл^ач^иће. Ш^љѝве сам пресађѝвò. Ш^љѝве кат с^ади ѝскоп^ај-ѝм р^упач^у, к^ако-би-ти к^азò за јѝно чѝтерес цѝнтѝ, м^ало ѝ-м^ањѝ, и дòнесѝм ш^љѝвић, ѝшч^уп^ам и[з]-зѝмљѝ, кòлко је, òтп^рил^икѝ, ш^ирок. Нѝк^а-жѝла, ако је прѝвишѝ-[ò]нò д^уга, н^у подас^ијечем и ўбацѝм дòљ, н^абиѝем зѝмљ^у ѝзмеђ^у-жѝл^а. Пòшље пòч^нѝм бацати зѝмљ^у, ўмѝ[м] м^аљѝћ, н^атуц^ам, н^абиѝем зѝмљ^у òко-њѝга и òмлади^и се стò пòстò.

Ишчит^а се сл^ава, пòпиѝ-се по-једна, за вѝсоку^ј сл^аву

И сад ако је ус-пòсте нѝкѝ, у пòснѝ д^ан сл^ава, нѝ зак^тиѝв^а се да-се-м^рсѝ, ал ѝт òм^рсѝ се. Òбич^а[ј]-је кад-ўвечѝ гòсти дòђ^у, фѝно се испѝтат, ѝж^лубит, н^а-с^ут-ѝм р^акиј^у, к^аву, вѝчеру сп^рѝмити. Е, кò-је далѝко òн и нòћѝ, а кò је б^лѝзу òн-ѝ-òдѝ. Ўјутру òпѝ ѝто га на к^аву и р^акиј^у. Прѝко-д^ана òбав^лѝмо свѝ-тò. Кад бѝдѝ н^авечѝ кòлац да-се-лòмѝ, гòсти òпѝ дòђ^у, кòјѝ су бѝли и кòјѝ није. Ка[д]-дò-ђ^у, ст^авѝмо сѝниј^у, пòпиѝмо по јѝдно трѝ ч^аше р^акијѝ, ст^ав^лѝено да з^аложѝ л^уди, јѝд^у, òнд^а чѝв^рт^а кад òће да бѝдѝ, дòм^аћѝн да ѝдѝ да дòнесѝ кòлач, ѝдѝ ў-млин да с^амѝлѝ, нѝстало му б^рашна, т^акò-се к^ажѝ, з^наш. И к^ажѝ гòстима: „Лаку вам нòћ, ја-мòрам ѝћѝ н^а-п^ут, а вѝ-ѝто-вам бард^ака, ѝто ч^ашѝ, пòпѝте, н^асп^ите, ја мòрам ѝћѝ н^а-п^ут“. „Ајде, с^рѝтно ти бѝло, нѝмòј се д^уго òбав^лѝат, љѝ-ћѝш ѝћѝ да з^намо“. Е ја òдѝм, на примѝр, да дòнесѝм кòлач, јòш нѝко ѝдѝ с^а-мнòм, дòнесѝмо т^амо, н^а-

зовем Бога. „Добрā вѣчѣ“. „Такō Бѣк-ти пѣмогѣ“. „Јесте-л мѣни рāзи?“ „Јесмо и добрѣ нам дошѣ“. Е сād онѣ-приузмѣ гѣсти, дѣлѣбаша приузмѣ ћасу, бѣкѣлију, кѣлāч, свѣ тѣ је његово сād. Е сād[д] трѣбā да се ишчитā слāва. Ишчитā се слāва, пѣпи-је-се по-једна, за висѣкѣ слāву. Ондār узмѣ-се прѣкадња... нāјпре ѡкādѣ икона и кандѣло, па ондā се ѡкādѣ- гѣсти... Окрећемо-га за-житом, кākо се сѣје жѣто: дѣ-снѣм рѣком бāцā, такѣ йдѣ й-љѣб, и колāч се ѡкрећѣ дѣсно. Односно-ѡн-йдѣ нāли-јево... Е ондā ка[д] трипѣт ѡкрѣнѣмо, дѣлѣбаша ишчитā тām колāчу, штā-јā знām. „Кѣлѣкā га гѣнѣла рѣјѣка нѣликѣ му бѣло у домāћнā млѣјѣка. Кѣји га гѣнију млѣ-нац, нѣлѣкѣ бѣју у домāћнā сѣрац. Кѣлко ѣ-њѣму зрнāцā нѣлѣкѣ у домāћнā пāрā, дѣкātā, жѣтѣцā, здравѣља, весѣља“, штā-јā знām, свѣ-тѣ имāш наврнчават. Е ондā узмѣмо па ѡкрѣнѣмо трипѣт зāјѣдно колāч и ондār узмѣмо унакрс рѣке, колāч нā-рѣке и слѣмѣмо колāч прѣкѣ-рукѣ. Нѣма да се нѣжом сѣјѣче јал-штā него-нāкѣ. Е кат-се-слѣмѣ колāч, ѡпѣ устанѣ јѣдан гѣс да нас пѣй. Очитāмо колāчу и кад зā-вршѣмо, дѣлѣбаша узмѣ мālѣ домāћинскѣга колāча, а домāћин узмѣ његовѣга, пѣ-јѣдѣ. Овāј, кākѣ, нѣсѣ међу-дружнѣу, овāј нѣсѣ попādнѣи тām свѣје што-је-дѣнију. Да-йзвѣнѣш пѣшкѣр ил нѣшто стāvѣш нā-тѣ ѡнā ѡднесѣ. Овāј тām кākѣ: „Ево й-јā-сам йшѣ, нѣшто рāдију и зārāдију и дѣнију“ и такѣ! Гѣсти ѡпѣ сѣдѣ, прѣдѣжѣ вѣчеру, јѣсти, пѣти, пѣвати, штā кѣ мѣре.

Милан Мировић-Ромел (1918), неписмен,
снимљено у Кошутѣци 1998. године

РАДАЧИЋИ

Бѣло је стрāшнѣво ѡндā плāѣ

Мѣй-й[х]-глѣдāмо, сѣли да јѣдѣмо и глѣдāмо нāмā нѣже-Јāњѣшкѣје брѣдā гѣр ѣ-Сливнѣима па дѣлѣ мālѣ нѣжѣ вāk јѣдна равāнѣца. Ајте, реко, да јѣдѣмо, сā-ћѣ-нам й-кравѣ пѣбѣћ кѣћи тѣлādнā, ајде, нѣћемо имат кād јѣсти. Сѣли-мѣ и јѣдѣмо, имадѣшѣ й-двā кѣра код-нāс. Држāли-смо-мѣ, йшли су ѡни, ѡни се, ћѣјā, бāвѣ ѡко-овāцā, чѣвāјѣ-йг, ал зāбавѣли се ѡко-нāс док-смо-мѣ јѣли. Кад-јѣдан кѣр нāнѣйѣ и вāко — јā ѡздѣ сѣла и ѡн-дѣбѣ, да йзвѣнѣш, и узѣ мѣнѣ зā-сукну, тѣгли мѣ, кѣку мѣни штā-му-је-нѣ, Бѣ[г]га-смѣо. Нѣшта нѣје нек-се-пѣмāмѣ, пѣдāvѣће нас. Вѣчѣм-јā јѣднѣј, нѣкѣј, ѡнок-Сāјѣ свирāча, Јѣрга-јѣј ймѣ, ѡнѣ-Сāја свирāч што-је-армѣнѣку ймѣ, ѡн-је-пѣгѣнуо, И вѣчѣм-јā Јѣрги: „Јѣрго, јāдо мѣја, ако бѣдѣ пѣбудāлију, пѣмāмију се, штā-ћѣмо?“ Кад-нѣјѣ, јāдна ти мāјка. Он-вѣдију да кѣр-јāk ѡднесѣ јāње и тѣгли кѣ-йксāн, сām што-нѣјѣ говѣрију мѣни да бранѣм, штā-ли. Кākѣ-ѡн-мѣнѣ зā-сукну, Мѣлѣсавѣ, узѣ, ѡн-је-нāждѣију стрѣму, зā-њѣм се ѡнѣ-лѣз дѣгѣ и ѡнā-шѣума, грāне чѣтавѣ пѣцајѣ пѣд-њѣм. И сām ѡдмакѣ, мѣре бѣ[г] до-вѣж-овѣ-кѣћу вām да нѣје дālѣ ѡд-нāс и раскѣпусѣију нѣнди јāње кѣрјāk. Ў-пѣ дāна, прѣјѣ ѡвѣ дѣбā, бѣлан!

Мѣћѣдā је вѣћ бѣло кѣ-бѣкāvā ѣвѣјѣк, ал нѣјѣсу бѣгзнā убѣјали кѣлко-йг-је бѣло. Дѣлазѣли дѣ-вѣж-Дрѣцѣлѣ. Код-ѡнѣ-Бѣјѣлѣ стѣјѣнѣ нѣнди јѣдан пѣт нам се крāvā ѡтѣллā јѣдна и нѣмā је ѣвѣчѣ да дѣћѣ, нѣмā, нѣмā. Нѣмā је, реко, фāјдѣ ни трā-

жит, нѣмѡјте је гражит, ш-њѡм је нѣшта завршено. Вичѣ јаднї ђѣвѣр Радован: „Ма ѣ јѣз, бѡна Нѣво, жїва је, сѡм се нѣгди заплѣла, рѣп за омѡр^нѣ, заплѣла се, идѣм-јѡ да гражїм.“ Ајд, реко, и-јѡ-ћу с тобѡм. „Јѡ-ѡдок уз Ивїк тѡм прена-Кули, а тї-ѡј-де, ђѣвере, уз Гаврановац гѡр.“ Јѡ-н^нјесам дѡ-пола оног-Ивїка из^ншла, ѡн-мѣнѣ зѡвѣ: „О Нѣво, О Нѣво.“ Реко: „Штѡ-је.“ „Нѣмѡј иѣи дѡлѣ, ѡј-се врати дѡл јѡпѣ нѡ-пѡт, ѣво крѡвѣ.“ Кад-јѡ-дѡл, ѡн-стѡјї. „Јѣ-л жїва?“ „Нїје“. Сѡмо-јѡ[j] јѣдан бѡт ѡстѡ, ѡнѡ-свѣ ко-да-је-мѡјстор дѡшѡ па исеко. Штѡ-ћемо, ѡдѣмо ѡ-Кладањ, ѡ-некѡ гвѡзђару, кѡпїм јѣдну кѡнту, има нѡсѡћ, и нѡспѣ[j] мл^нјѣка у онѡ-кѡнту и ѡдранїм тѣле. Бїло је страш^нво ѡндѡ плѡо, Милїсаве.

Ќпѡсан је Бѡсан

Да-ти-прїчѡм кат-су-копѡчи бїли ѡ-Марка. Мѡрко бїјѡ, Мѡрко бїјѡ у ѡј-сци, ѡвѡј-Алексић, и дѡшѡ нѡшѡј кѡћи, кѡжѣ мѣни: „Дан^нца“. „Штѡ-је“. „Ај-нам помѡзи, бѡгати, данас кѡлѣ да кѡпѡм, сѡ-ћу и-јѡ ѡтиѣи, нѣмѡ-им кѡ“. Мѡгија, ѡтац му, ѡвѡјек лѣжѡ, Пѣтра, мѡтѣр му, и ѡна нїје здрава бїла и нѣмѡ кѡ. Цѡр^нца погї-нула, Вѣла-јѡј бїло име, Ќнѣ се поудѡле и нѣмѡ кѡ. [Дѡ-л-је ѡ-нїјѡ онѡ-Рѡса жї-ва?]. Ка[д]-дрѡгї Бѡк помѡгѡ, ѡјде да нам помѡгнѣте, А бї, нѣкї се зѡо Бѡсан, свѣтац, а мї-нѣ-знѡмо да је ѡн-тадѡј, да је бѡж дѡтїчнѡг дѡна. Јѡ знѡм датум свѣ кѡт кѡјї свѣтац дѡћѣ да нѣ-гледѡм. Кѡжѣм јѡ-нѣму, кѡжѣ ѡн: „Бѣ Пѣрко?“ Нѣ-знѡм ђѣ бї, нѡсѡћївѡ је нѣкѡ сїк^нру, нѣ-знѡм ђѣ. „Ајте ми, бѡгати, јѣдно помѡз^нте.“ „Нѣ-знѡм, ако ѡн мѡре. Ако нѣ-мере, нѣ-знѡм кѡ ѣе. Ќћу нѣкѡк пїлава, ѣто расѡка-ла сам тѡмо, пѡни стѡлови.“ Прїје се онї-нѣкї пїлав правїјѡ. „А кѡко ђѣж, бѡлан, данас је свѣтац, да Бѡг ѡпростї?“ Уђѣ Пѣрко ѡ-кѡћу: „Нѣ-знѡм — кѡжѣ — „нї-јѡ.“ „Ајде“, реко, бѡгати, сѣд, одмѡри се, вѡлове нѡпѡси, ит чѡеку — зѡо га Мѡксїм Ремѣта да му извѡче нѣкѣ балване, прѡдѡ чѡеку, па да тѡм нѡ-Ендек извѡче. „Иди, извѡци чѡеку тѣ-балване.“ „Ма, идѣм, јѡ-сѡтра мѡгу, лѡко је мѣни с Мѡксїмом, а с Пѣтром, сѡ-стрїнѡм, нѣ-мере се ѡстат жїво ако нѣ-одѣм. Штѡ фѡлї“ — кѡжѣ — „тѡђѣ је, нѣће нїшта мѣни бїт, нѣће“. У-нѡс је тадѡј и крѡва се ѡтѣлла и нѣкѣ ѡвце мї-зѡјмїмо и ѡдбїѣмо гѡр ѡз-Уј^нчу и јѡњѡт полѡчїмо. Јѡњѡд ѡстала, ѡвце-ћѣ дѡћ. И дрѡгї-тї Бѡк помѡгѡ, вѡда нѡдѡђѣ, загрмѣе, вѡда нѡдѡђѣ, ѡвце пошле кѡћи, крѡ-ва пошла кѡћи. Трї ѡвце и крѡву ѡднесе нам вѡда, Крњѡча ѡдниѣла. И нїгде се нїшта застав^нпо нїје, сѡмо крѡва. Нѣкї млїни Стѡн^ншїћѡ, чї су бїли дѡл нїжѣ Мїмѡзѣ па нѡ-лїѣвѡ стрѡну млїна бїли. Ђ, код-оногѡ-млїна има нѣшта ѡт-крѡвѣ, од ѡвѡцѡ нїшта. Ќпѡсан је Бѡсан, свѡкї свѣтац вѡлѡ глѣдат.

Бѡлесно, а ѡће у зѡжањ

Мї смо бїле нѡ-жетви и жѣле, а ѡна се нѣшта дѡвала, кѡ Мулѡлѡчке ѡзгѡ, знѡш, ѡна је из-Бргѡл ѡтуд. Нѣшта повѡздѡ, нѣшта запїнѣ, нѣшта вїчѣ: „Трѣбала сам јѡ ѡтиѡ у зѡжањ, трѣбала сам нѡнди, трѣбала сам нѡнди“. Нѣшта се дѡвала, кат-пѡслиѣе: „Јѡј мѣни, штѡ-мѣ-срѣце болї. Баш ме болї ѡткѡко-је-жетва“ — кѡжѣ. Ама, ѣ кѡка жѣ-тва, бїла је слабѡњѡва и мршава кѡко-је-дѡшла. И, дрѡгї тї Бѡк помѡгѡ, тѡ је ако-кѡ ѡће, ако-нѣће — нѣ-мѡрѡ, ѡнѡ-иѣи у зѡжањ. Бѡлесно, а ѡће у зѡжањ!

Трње коња, двоје-трње — најбоља вршевњна

Нађеш равну њиву, равну земљу нађеш и сад направѡш јено гувно, направѡш онѡ-ѡ-равно, на средѡни ударѡш стѡжѡјер. Трње коња, двоје-трње — најбоља вршевњна. А једно вазда ваља да таба стѡг један, а троје-четверо коња кад ѡведеш, маса читава, ѡдоше стѡгови! Нѡко гѡни онѡ-коње, нѡко прѡтрѡса и тѡ-сад, сад! Прѡтрѡса се пѡ-трѡ пуѡта ако је жѡто сѡво. Ако је мѡкро стрѡпато, дан ѡде за-два врѡшаја... Лѡпата се направѡ набашка фѡно, дрвѡна лѡпата, па-се-само баѡи кад вѡѡтра имѡ. Останѡ кѡ-прѡсијѡно, вамо на камарѡ црвѡни се шѡнѡца... Мѡло се гувно, мѡло се, онѡ-врѡшѡј, дѡгнѡ, сламу испуѡаш, тамо је стрѡпаш око стѡжѡнѡ нѡгди. Он-да-гувно сметѡш и развѡјѡеш ако имѡ вѡѡтра. Ако-нѡмѡ, ѡнда — у рпу. Рпа, болан, кѡ-дѡбар плѡс, онѡг-жѡта на гувну. Ако-слѡчѡјно нѡмѡ вѡѡтра и не раскопѡе га док нѡ-бидѡ вѡѡтра. Пѡкрије дѡбро онѡм-сламом, он-да-јѡпѡ најлѡном ил шатѡром и пѡтлѡен развѡе кад-имѡ вѡѡтра... Истрѡсало ѡ-каѡе, нѡкѡ каѡе набавѡло, па истрѡсало у ѡкна нѡка. Нѡко је ѡ-цаѡе ако имѡ веђину.

И-тѡ-је Бѡжиѡ давање

Кажѡ јѡдни ѡѡвѡр Рѡтко наш ѡстојѡи с Ковѡчиѡ: „Ајмо, Данѡца, дѡвѡћи јѡдну влаку дрѡвѡ“. „Нѡ-смиѡмо, Бѡк-те не ѡбијѡ, ѡдарѡћѡ ѡсташѡ оздѡљ па нас ѡбити, штѡ-ти-је.“ „Нѡћѡ, ајмо.“ Пѡћѡм-јѡ ш-њѡме гѡр ѡ-штѡли вѡлѡјскѡј там, гѡр на-онѡм-брѡду, да пѡватѡмо вѡлове, кад-нѡгди пѡле пѡјучѡ. Бѡже-ти сѡѡвѡј: приказѡнија, реко, нѡка. Бѡш ѡнѡ прѡљеѡе кат-ћѡ-се-зарѡтѡтѡ. Ал-ѡмрѡла-му-је јѡднѡм и жѡна, само-јѡј сѡфру издѡли и зарѡтѡло се. Кад-бѡа, мѡј Милѡсаве, да-ти-прѡчѡм, па ѡћѡ ѡе бѡти, нѡмѡ нѡгди, свѡ-смо-мѡ прѡтѡчили, да те Бѡг рѡдијѡ — нѡмѡ! Јѡ и онѡ-му-снаѡ, и ѡна је ш-њѡм пѡгинула, бѡл чѡо си, знаш. (Ѧ, нѡкад је јѡдна прѡ жалѡти нѡћу, нѡкад ѡ-овѡј памѡти). Кад мѡј Милѡсаве, да-ти-прѡчѡм, нѡт-се-имѡ ѡ сѡкрѡти, нѡмѡш нѡшта. Имѡ јѡдно сѡјѡнце, ѡстѡло, прѡљѡтѡло, презѡмѡло, ѡ-Рѡтка, стрѡпѡно. Е нѡмѡ, ваља, реко, да-те-Бѡг рѡдијѡ, вамо нѡћѡ, ѡво нѡгдѡ нѡмѡ ни да је бушно, ни да је ѡ ѡнѡшло, нѡћѡ. ѡно-ћѡ-ти-се, мѡј Милѡсаве, испѡти гѡри уз-онѡ-ѡтаву, изѡшло, изѡшло спорѡт-стѡжѡнѡ, дѡљ сѡшло за јѡдан мѡтар. И нѡнди направѡла гнѡјѡздо, шѡснѡстерѡ пѡлѡдѡи. Сама ѡтѡшла и нѡнди запѡла и трѡ сѡдмѡице да ѡна нѡје мѡгла изѡић да јѡдѡ! Ѧто, и-тѡ-је Бѡжиѡ давање. Нѡје мѡгла из дубѡнѡ, запѡла порѡт-стѡжѡнѡ дѡљ и нѡје мѡгла да се доврѡнѡшѡ и да изѡићѡ. Нѡмѡ ѡ-њѡј пѡ кѡлѡ кат-смо-је-извадѡли. Извадѡмо и онѡ-пѡлѡд и тѡ је лѡѡти, ѡнѡ лѡѡто, а ѡ-јѡсѡн-ћѡ ѡни пѡгинути, мѡ ћѡмо пѡбѡећи на-Дрѡцѡл и на Ромѡнију. И нѡмѡ ѡ-њѡј пѡ кѡлѡ. Мѡлѡ Бѡго, онѡ-пѡлѡд воликѡчкѡ. Онѡ-црѡни Гѡћѡ вићѡ: „Дѡј кѡлѡ-те свѡки дан, имѡ-ѡг дѡсти.“ Мѡшчѡни двѡѡш чѡѡри кѡкоши свѡ вѡлѡкѡ ѡстѡле. И ѡ-менѡ-је дѡљи бѡло трѡнѡс. Реко и ако-кѡд ѡдѡмо, нѡћѡмо далѡко, бѡл-ћѡмо се вѡратѡти, свѡ-се-јѡ наѡам. Кѡ пѡсти и јѡдни ѡксѡн, стѡлно се наѡа.

Дѡде ми ѡфѡнзију

Куд-гѡт пѡгледѡм: црвѡ[н] нѡка. Јѡ-ѡјтру пѡћѡм дѡктору. Кажѡ-Гѡћѡ: „Не иди, Данѡца, тѡм дѡктору. Ајд у Сѡрѡјво, имѡм јѡ там пѡзнѡта дѡктора.“ И-јѡ-крѡ-

нѣм ш-нѣме, њ-ѡн сѣ-млѡм, и тѣм — дѡктору. Дѡђѣм њ-јѣ, бѣ, свѣк-се улази нѣ-врѣ-та, ѡн-гѡр сѣдѣ ѣ-су-сѣд вѡди врѣта. Пѡгледа, дѡдаде нѣму онѣ-мѡѣ докомѣнте, онѣ-кнѣж-цу, онѣ-што-се-ѡдѣ дѡктору. Дѡдаде нѣму Гѣѣа гѡр, ѡн-пѡгледа, знѣ како-ми ѡме. „Е, штѣ-тѣ ѡѣж, Дѣн-ца?“ Реко: „тако и тако, нѣшта ми ѡ[д]-синѡћ удар-ло, па свѣ црвѣно.“ Истом-ѡн-глѣда ѡ-менѣ. „Ништа“, каже, „сѣм ѡстани, сѣм ѡстани.“ Јѣ-не-мѡгу на оперѣцију. Јѣ-вѣдѣм, вѡдлѣ знѣм. ѡме му Бор-слав, а жѣни Зрѣнка, Шѡкац, Шѡк-ца, ѡбадвѡѣ дѡктори. Каже: „ѡстани, бѣба, за јѣдно ти сигурѣрамо, а за јѣдно јѡк. Штѣ-јѣ знѣм, ако-бѣдѣ зѣн-ца прегѡрела“ — штѣ-ми рѣче — „ѡ-тѡ-ћемо ѡзвѣѣт, испѣтат.“ Кад, Бѡк-ти пѡмѡгѡ, јѣ-не-мѡгу ѡстат, ѡмѣм живѡт-нѣу. „Ај-тѣ, бѡна, ѡстани. Вѣѣѣѣ комшија да тѣѡѣ нѣмѣ па ѣѣ узѣт-ѣ уз-цу па свѣзат крѣву нѣ-ул-цу.“ Свѣ-ѡн мѣни кѣтѣ, јѡк-јѣ, дѡђѣм-јѣ кѣѣи. Јѡпѣ нѣму Гѣѣа ѡшѡ, ѡн-пѣтѡ ѡѣ-л дѡѣи бѣба. Кажи-јѡј нег-дѡѣ. И-јѣ-ѡдѣм, пѣтѡѡ овогѣр-нѡвѣм-бра ме бѡлн-ца прѣм-ла, ѡсмѡѡ нѣмѣ на оперѣцију. Каже: здравѡ-јѡј свѣ, нѣшта нѣмѣ, сѣмо-ћемо-јѡј ѡчи пѡгледати. Дѡѡ ѡвѣчѣ, мрѣк, нѣгдѣ се нѣшта нѣ-вѣдѣ. Ај вѣм да вѣдѣмо, нѣшта тѣм ѡде у јѣдан мрѣк, нѣкѣ двѣѣ сѣјѣл-це ѡпѣлѣ, глѣдѣ, каже: „Дѣн-ца, ако-ти-штѣ пѡѣѣ ѡ-грло, ждѣри лѣѣто.“ И-јѣ-такѡ, дѡбро, ѡн-мѣни сѣ-пѣ нѣкѣ вѡду. Кад, Бѡк-те ствѡријѡ, каже: „Срѣѣа, нѣјесу ти зѣн-це прегѡреле, нѣшта, сѣмо сѣдѣ нѣмѣ ѡсмѡѡга на оперѣцију.“ Ујтру дѡѣѣ, каже: „Нѣмѡјте да би штѣ јѣле“ — ѡѣи-ћѣ нѣс трѣ на оперѣцију. Уђѣм-јѣ ѡѣма, Мѣл-саве, нѣмѣ-ѡм вак од-врѣтѣ дѡлѣ се засмѣјѣшѣ, ѡѣма мѣло што-јѣ-се нѣјесам прѣпѣла. И глѣдам, јѣд-нѡѡ аперѣсѣвајѣ, а дрѣгѣ стѡ чѣкѣ коѡа-вукѣ и довукѣ да га возѣ. Е сѣт-сам јѣ на рѣду. Пѡкришѣ ме, лѣгѡк на јѣдну сѣѣију, пѡкри ме нѣком чѣршафом, а јѣ-свѣ онѣ-чѣршаф скѣдѣм, глѣдам штѣ с ѡнок-чѡѣка рѣдѣ. Згрнушѣ га, јѣдан га ѡзѡ дѡлѣ за-ноге, јѣдан за-главу, мѣтнушѣ га на колѣѣца, одвѣзѡшѣ га тѣмо ѡ-собу. ѡ[н] нѣшта нѣ-знѣ, ѡстѡ је дѡлѣ. „ѡстоѣѣѣ Дѣн-ца?“ „Јѣ сам.“ „Вѣдѣш ли се пѡпѣт?“ „Вѣдѣм.“ ѡмѣ нѣшта дѡлѣ ко-стѡлѣѣѣ јѣдно, двѡѣ до-ѡнок-стѡла, гѡр ѣѣ-ћѣ-ме лѣѣи. Дѣде ми ѡфѣнзију, док ми гѡд нѣ-даде нѣкѣ трѡкѣт у ѡста, јѣ-знѣдо. Испѣтујѣ ѡни мѣнѣ, смѣјѣ се ѡни, свѣшта ме испѣтујѣ, јѣсам ли бѣла кѡ[д]-дѡктора, штѣ сам рѣд-ла, штѣ ѡмѣм, кѡлко ѣѣѣѣ ѡмѣм, свѣшта ме испѣтујѣ. Е, напуст-шѣ, пѡчѣшѣ да рѣдѣ, нѣшта-јѣ нѣ-знѣм кѡлко су рѣд-ли. Пѡчѣ ме мѡја дѡкторка зѣт: „Дѣн-ца“. Реко: „Штѣ-јѣ“. „Знѣш ли кѡ те зѡве?“ „Знѣм“. „А кѡ-те зѡве?“ „Мѡја дѡктор-ца“. „Јѣ, лѣтѡко мѡја, јѣсам јѣ, јѣсам.“ И-јѣ-вѣдѣм, Бѡк те ствѡријѡ, ѡклѣ мѡја ѡбуѣа вѡди, онѣ-пѣпучѣ. И ѡни ме тѣмо, пошто-су-ме-тѣмо одвукѣли, ѡндѣр ме зѣв-ли...Рѣно пѡчѣли, да кажем у јѣданѣс, а рѣкли нам ѡ-осам да-ћемо-нѣ-стѡ. Истом-ѡна: „Бѡрка, нѣшта-тѣ нѣ-дѣј до ујтру у дѣвѣт сѣтѣ. нѣ-смѣјѣ, нѣмѡј да штѣ пѡпѣјѣ.“ Јѡј, нѣјесам кѣвѣ пѡпѣла па ми неѡбѣчно, не бѡлѣ ме нѣшта. Пѣтѣм-јѣ ѡѣја: „Јѣсте л ме аперѣсѣли?“ „Јѣсмо.“ Кат-се-јѣ пѣпнук — зѣвој. ѡна ѡде. „Стрѡжно, Бѡрка, пѣзи нѣ-нѣјѣ, нѣ-шѣли се. Ако-се-штѣ прѡзлѣѣѣ, сѣмо кѣцни и јѣви.“ А-јѣ-ѡнѡј-Бѡрки: „Бѡрка, ај-тѣ, бѣ, Бѡрка, мѣни прѣстави кѣву, мѣнѣ ѣѣ свѣ прѣ-стат кат-пѡпѣјѣ.“ „Па-јѣдо, бѣба Дѣн-ца, како ћемо прѣстав-т, ѡзѣѣѣ дѡктор ја дѡктор-ца.“ „Нѣћѣ ѡни нѣмѣ нѣшта, јѣ ѣу под-ѡвѣ-стѡлѣѣѣ.“ Стѣлѣж-ца нѣкѣ ѡмѣ, скѣде ми, дрѣгѣ, злѣтнѣ ми ѣлка бѣла нѣ-прсту, јѣ-ѡставѣм у фѣјѡки и забѡрав-ла кат-пѡшла кѣѣи и ѡстѣла. И дѡнесе ѡна мѣни кѣву, тѣ-Бѡрка. Пѡпѣк-јѣ онѣ-кѣву, јѣ-зѣспѣк. Ни-ме-вѣшѣ штѣ бѡлѣ, ни-јѣ-чѣѣм, спѣвѣм ли, спѣвѣм. Ујтру дѡѡшѣѣ,

чџтверо-иґ у визијати, два дџктора и двџе дџкторице. „Добрџутро“. „Добрџутро.“ „Како сте, лијепе наше болеснице?“ Реко: „Фала Бџгу, дџбро.“ „Како се џсећате, Данца, како су вас прџвиле овџ-сџстрце?“ „Фино, ја-се-нџмџм на-што пџжалит.“ „Жуљају-л-те завој?“ „Ништа, сџ[м]-ми-се спџва.“ „Сџм-тџ спџвај.“ Донџсошџ да јџдемо у-девет сџти. Не мџгу-ја јџсти, не мџгу и Бџг! Јџ, реко, не мџгу јџс. Јџдној Рџди вићџм што-је-донџијела тџ-рџну: „Остави тџм па џко нџкад, ја ћу тражџти“. „А болџ л те, Данца?“ „Јџк“. Кад-џто-ти мџлџ дџкторце, бџли-јџј џна тџмо прџнијела, није Данца јџла. Кажџ: „Баба Данца, што-тџ нијџси јџла, имџш ли бџлове?“ „Ма јџк, каки бџлови!“ Јџ-и-очи апџрисак, нџкцијџ не ударишџ. Сџмо нам дџдошџ јџдну за умирџње жџваџа, кат-смо-пџшли, по јџдну таблџтцу, виш-ништа.

А-ја-пџштујџм-тџ слџву

Свџ лијџпо, свџ глџдала да бџидџ како-је најбџлџџ, нџк нџко нџ-мислџ: вџла, џна је сџма, а ја-пџштујџм тџ-слџву. У-менџ жџнско дџјџте, мџшка жџтџта нџмџм, сџм онџ-Рџјку што-је-за-Рџдојџм. И, драгџ ти Бџк пџмогџ, мџгла сам да и не-славџм. Нџћу, шта-ја знам шта мџре бит. Нџћу, џћу свџ док-сам-живџа, Ёво двџдџсти, што-џни рџкџ, Јџванџдан брџж-њџга, брџж-Јџубџ слџвџм. Свџ уздџришџм, свџ, рџки-ју најпрџвџ, а вољџла сам је у-кући имџти негџ-нџ-знам шта. Штџ? Нџ-зна иксџн кад мџре кџ дџћ. А да је пџпиџм, рџди-менџ би стџјџла флџша рџкиџ у-кући нџ-знам кџлко, не-би пџпила. Фино крџме узмџм у прџљеџе. Нашла јџднок чџека, вџџрујџм да знаш Мџксу Иванџвџна. Њџгов џтац како-је-дџшџ и[з]-зџтџвџра. Он-је-бџјџ у зџтџвџру, бџјџ у-чџгџниџма уџз-онџ рџто и гџнијџ се, гџнијџ, нџће у-зџдџругу, пџће да прџићџ вџмо кџћи, нџ-смџје, свџ пџ-шуми. И џџди му прџјџтџли, брџд-га, онџ-Рџдољџб, нај-старџ звџо. Нџће, кажџ: „Нџ-смџјџм-ја, и Бџг, џџма у-шџке, мџнџ-ћџ мџн уџбити штџ сам бџјџ у-шуми.“ И џнда најзџзџду јџпџт се брџту пџвџеровџ, мџни Рџјко прџчџ: Да му ј...м Бџга и-мџјку, шта ли, шта џко-џни мџнџ уџбију. Рџдољџбе, тџбџ ћу пџслушџт. И џно прџшџ нџкад. И пџстџли га и пџмџ га занџслџли на пџлџна. И-тџ-су дџбро урадџли, а није дџго бџјџ у зџтџвџру, мџшчџниџ чџтџри гџдџне ил сџдам. Имџ двџ сџна, јџдан је у Србији, тџ[jj]-је Мџксо јџш тџдџје се врџла. Ишкџлџ-иґ и набџвијџ нџкџ дџбру пџсминџ крџмџдџ. И-џн-џставијџ онџ-крџмџдџ, онџ-пџсминџ глџдџ, крџву и крџмџчџцу, кажџ, држџт, а дџгџ што-мџгу. И џн-је-мџни вџк прџчџ: „Баба Данца, ја-свџ бџдџм, сџдџм кџт-крџмџчџ док се прџси, нџкад зна и седџмнџстерџ и чџтрнџ стерџ џпрџси. Најпрџво мџни, дџгџ сџстри-ми Рџдџјки, трџћџ џћу бџби Данци.“ Ни-кад-ја џџму нџ-рџкнџм: „Ти-мџни џстави.“ И Бџжџџк чџда, вџвијџг Бџга да се мџра-јџ онџ-прџсџд прџвџг мџја кџпџти, веј давнџ се опрџсџла и за-продају су и-ја-џдџм тџ-дџј и кџпџм за-славџ, на-пџ гџдџнџ, каки, јџпџ вишџ шџс тџџе-мјџсџци лџти, а прџви мџј, прџви дџни лџти и ја крџме набџвџм и рџкију, што-је-најгџлџвнџ, а дџгџ свџ имџла сам у-тџј-мџлџј пџнзији. Гџр кат-смо-бџли имџли смо вишџ пџнзију. Сџд је нџкуд стџмирџшџ(?) и ј...јџј мџјку џџзџну, џна се зџвџ рџгнџ, знаш. А прџје нијџсмо имџли ни пџ дџнарџћа ниџко! Ниџко ништа, свџдно што-је-џџди бџло па је глџвнџ пџмзи-ју имџло итџ-вџлџку, онџ-чџвијџши што су рџдџли пџ-опшџтџниџ, нијџсу-им давџли, а нџмоли нџма. И, драгџ ти Бџк пџмогџ, дџгџ свџ чџек имџ, крџве се држџле, џвџце се држџле, кџкоши се држџле. Уџбиџм пџ-трџје кџкошчџдџ и мџгла би слџву прџславџ-

ти. Да сла̀вѣм̄ к̄о-нѣко, нѣћу вала̀ убијат сла̀ву. Што-ријеч̄ има̄ — гр̄ота-је-т̄о зажа-
л^т. Фино пр̄ав̄о, њво долазѣ К̄оњев^нѣани. Јово нѣк̄и Дел̄ић, Б̄о[г]-га не убијо, аш^т
ков̄о с једн̄о[м]-ми сестр̄ом, и она долаз^тла там по с^тјел^тма, бивала. Па њ-он би ви-
шѣ п̄ута њ-мени дођи н̄онди с том-цур̄ом, осванули би причајућ. И, што-ријеч̄ има̄,
нѣ-мереш-т̄и ф̄ино свѣ љвиѣск, а љвиѣг било добро, фала је мил̄ом Б̄огу, љ-менѣ. Ни-
јесам̄ нијакд̄ била да за-другиѣм̄ заостанѣм̄. Ђно Рајка је била, није била дваѣс ме-
тар̄ од-менѣ. Јесам̄ ли рад^тла, јесам̄, јел ми свѣ за р̄уком̄ ишло, јесте... Ђто, болан,
кад Б̄ог да т̄о, знадеш̄ ти, да-сѣ-ѣака[д] дешавало: зима дођѣ па по св̄љ-з̄иму кокоши
н̄осѣ, па би се св̄ијет ч̄удијо окле-јој по тањир̄ пун там јаја. И, драг̄и ти Б̄ок помого̄,
окле-јој т̄о зим̄с. Шта-ћеш, сама жена, ја-п̄ојес̄ нијакд̄ ништа. И кат смо њ-обадвоѣ
били. Он је вишѣ, Љубо љ-менѣ, пушијо, а здрав̄ је њ-он бијо. Он је љмр̄о сад, сад,
о[н]-није бо̀лов̄о. И-т̄о-мѣ-срѣћа послуж^тла што-није бијо бо̀лесан па н^тјесам̄ дѣве-
рала. Под-онѣ-Ратковѣ к̄ућѣ(!) г̄ор сићели, помагала-му-[о]н̄у кокуруз^тну п̄ожети и
дошли к̄ући, и ч̄оѣ[к] кот-кућѣ лег̄о и љмр̄о. И сит̄ и п̄јан, није био глада[н] ни же-
дан, ништа! И т̄о-је, фала Б̄огу, так̄о било. Ђто, њ-т̄о-је нѣк̄а нафака. У пр̄ољеће на
љегли Бирчаџи нѣк̄и, једни су наљегли, тачно они су њс-Кљештан̄а. Има̄ нѣк̄и, јој,
заборав^тла сам, ја — Мијат! Мијат нѣк̄и има̄, он је свѣ тамо кроз-наше село прог̄о
нијо к̄рмад̄ и још двојница имај̄у дости к̄рмади у састави. Саставѣ и п̄оћерај̄у и нѣкад̄
они и наћај̄у код-нас. Ја-купим̄ једну кезм^тцу, било онд̄а љ-њој тридесѣт љ-шѣс к̄и-
ла. Кажѣ мени један комшија, сама сам била: „Па шта-ће-ти, Дан^тца, јадна нѣ-била?
Н̄уто, двоје ти к̄рмади тамо у свињу.“ А њ-приѣ народа завидна било, вала-сат по-
готову. Па, реко, нек̄-има̄, зл̄љ нѣ-тревало. Кад, замисли, он јадан пр̄вог̄ новѣмбра
љмриѣ, заклак̄ овна за-д̄ушу, к̄рме нѣ-вала̄ за за-д̄ушу клати. Заклаг̄ овна за-д̄ушу и
још к̄рме за с̄уће и за там по суд^тма, смѣје се, и ован је био. И ф̄ино нијди кавѣ он̄ог
врѣмена се није м̄огло наћи, нијди. К̄о је отиш̄о к̄уд на-страну ил у Њемачк̄у, нѣк̄а-
ко-сѣ спаш̄о. А ја-јадна онд̄а сам је имала три киле љ-кући. Ђ, кат-се-смѣслим̄!

П̄отку^ваш̄ кол̄ач̄,... заку^ва̄ за шар̄а̄

Сат̄ п̄отку^ваш̄ кол̄ач̄, п̄отку^ва̄ се па онд̄ара се заку^ва̄ за шар̄а̄, па онд̄а растѣг-
нѣш, љзмѣш̄ онок-т̄ијеста па евако̄, па отѣгнѣш̄ колко ти трѣба од-онѣ-р̄ужѣ напра-
виш. Ев̄одалѣ па тамо, па трѣба за-двиѣ р̄ужѣ што-љзаједно љд̄у. Трѣба к̄о-там̄
за-т̄у р̄уку дѣсн̄у. И онд̄а ћеш̄ узѣт̄ н̄ож̄ и свѣ вако̄ љзрескат, љзрескати. И онд̄а
кат-свѣ завр̄шиш̄ да там̄ тур̄аш̄ по колачу. Још̄ једну св^тјѣћу евако̄ зам̄оташ̄, а др̄у-
г̄у евако̄. Једна да се одм̄от̄аје. И онд̄а узѣт̄ ф̄ино н̄ож̄ најтањ̄и, зав̄ући и турати
п̄о-оном̄ колачу ѣе-трѣба̄ и к̄рсн̄у р̄ужу највиш̄у остав^т и на̄к̄ ширинѣ к̄о-ет̄от̄о
што-ст̄о̄и т̄јј. Й-на-средини онд̄а од-њѣ онѣ-кит^тце, онѣ-пр̄јекрс^тце удар^ти,
кит^тце, помало св̄ашта пр̄авити, голуб̄ова̄, свјећ̄ица̄ и св̄ашта.

О просјаку Луки

Ја-к̄уку, љкс̄ан̄ би плако̄ кат-прича̄ како-је било. Јој, мајко м̄оја, нѣк̄и Л̄ука
пр̄ос̄аг̄ би, жалосан, у Возућ̄ој дољ, па се навадијо жалосан вог̄ори женама дола-
зијо у Радач^тѣ, љ-Сливѣ. Св̄укуд-је-он̄ од̄о, г̄ори п̄о-Нишић^тма и по Ајватови-

Има, свѹкут су га на̀лаз"ли. „Идем-ја“ , каже, „свѹнјем нѐвама, њне имају и кајма-ка и сира фи́на и вѹне, и све.“ И он-дође и ми-знамо што-је-он дошо и ми-пѹму ја̀днѹм свашта да̀днѹмо... А види води мјеста, Боже ти сачѹвај, не-би пруж"ло кад би чѹек ѹмрѹ! Ни́ком и ко шта́ има!

Одѹ ѡни да ви́дѹ за-ма́л

Она не-каже, ја-дру̀гѹ сматра́м. Она би во́д на́ма не́ка[д] донѹси па ми-кѹпи́мо. Кад нѐгде она при́е до́же, има, бо̀гами, је́дно два мјесе́ца, има. И мѹни ви́че: „Мо́рам до̀нијет ма́ло вѹне да ми опре́дѹш.“ Ја-опре́дем же́нама ва̀ко. Реко: „Јо-ва́нка, што-то ни́јеси по̀нијела мрса?“ „Зна́ж, баба бра́те, шта́-је, не́што ми ни́је кра́ва у ре́ду и ни́је до́бро. Ше́с мјесе́ци како-во́дла а не мо́гу по-килу на́мус.“ А при́ча ми: да́је-и[м] ми́то. А ја-се-за́мишља́м: а́ја бо́ме, не́шта-јѹ по́ела у ка́нти, ви́ше се за́мишља́м то. Ил се ѡкрива́ла ил не́шта, а она сла́бо с ти́јем ко́нта... Ја-са́мо зна́м да су же́не ста́ре, ста́рије ѡд-мене, ко-што-са́т се́дмог апри́ла и́де Благови́ес, не́кут све и́шле ѡни. Одѹ ѡни да ви́дѹ за-ма́л шта́, па-или-ѡне има-ле шта́ ил не́мале да при́јаве ко́д-ѡце. Слу́шала сам же́на. Ал-ѡпѹ, ако-се-нава́ди, то-ѡде све да мо́раш, ни́је ни-то зго́дно па ја... Ка́жем њи́ма: ја́дна, мо́ре тра́вом, па мо́ре на-ѡвцу ѹдар"т, мо́ре, мо́ре... ѹ-на́с је сѹ́ло не́како по́лнјепѹ ѹ-ру́ку, не мо́гу да ре́кнем вам-ѡно́ што-јесте. А мо́ра не́кад и-ливсат, мо́ра не́кад. Ми́-смо-има́ли је́ну ѡвцу, па-црна пе́њала се на-награду. ѹ-на́з биле при́кованѹ ме́рдев"не, ѡна и́зијѹ уз-мердев"не на-с"јено го́р, нава́д"ла се. Кад-ѹ́тру ја-до́ђем, ѡна блѹчи́, ѡне да си́ђе. А ни́јесу-јѹ мо́гла ја́на́д ѡстајати, не-мере, ѹгња́ви-[и]г, при́гња́ви-[и]г, не-мере да одр́жи ја́ње...

Ни́је то́лко ни-би́ло да ни́јесу љуб"ле, је́дна, дви́је се бли́зни"ле ѹви́ек, ва́к-ва́ви́ек сво́ју би ја́на́д одра́ни, а не мо́гу ти ка́зати не́како... Једнѹ го́динѹ нам би́ ѡсмерѹ црно ја́на́ди, пред-ѡво-ра́то не́како. ѐво, реко, ни́је до́бро, не́чему слу́ти. Ја́дни Љубо, ѹно, ѹмри́е без-ни́кака зна́ка, што ри́јеч има.

У вѹненѹ бо́и најбо́ље се ја́ја ѡбо́је

Па мо́жем-ти ка́зати како-сам-скѹром ја-то-са́знала да је ма́ло и при́почѹло. При́је би нагу́лли не́ке ру́ев"не, не́ке јѹш"ков"не, па са́м нек-ни́јесу б"јѹла. Па-ша́рај, има ѡна-писа́ль"ца, па на́шарају, па́шарају, па-ѡнда-ба́це ѹ-воду, та́мо ѹ-боју, па-ти-ѡстанѹ ша́рено. ѐнда-ва́м како-ко́ја го́дина све бо́је не́ке по́стадоше. У вѹненѹ бо́и најбо́ље се ја́ја ѡбо́је, ѡва-што-[о]вѹ-вѹну бо́и. Са́м у зелѹну не-би, зе́лена-је ту́рска. Чѹтири да́на су у се́дм"ци, че́кај: На́ш је по́недеља́к и на́ш је че-твр́так, ко-што-је-да́нас акобо́гда, и на́ша је сѹбота. Њи́ов је ѹторак и ср"је́да и пе́так, њи́ово је, ѹсташко... На́јви́ше зе́лена је ѹ-Тура́ка, а ѹ-на́с ро́злѹ, црвѹте, пла́вѹ, наше су.

Зна́ плѹ́шка, зна́

Јѹсте, гле́дало се ѹ-пле́кку, гле́дало се да́ л не́мају, Бо́же сачѹв, но́с"ла, да́ л шта́, ал ни́шта-то не-гла́си. Оно је го́ре за́клат и и[з]-сво́к то́ра кад-ѡно не́шта

нѣ-ваља . Да-ја-тѣби причам . На Романији нѣки Вѣло Пáрић из Дуганцићá, домаћин чѣог бијо, и да ја-тѣби причам . Народу јáднѣм, овиѣм-избјеглѣцама, волове давѣ, имѣ чѣтири вола, народ ђрѣ, и свѣ . Кад-евáк у прѣљеће ђтѣшѣ Вѣло дѣктору, ја-му-женѣ питам: „Јѣло бѣна [Ѣна је пѣкѣјнѣк Српка Крчѣ сѣстра], Јѣло бѣна, штá би Вѣли да идѣ дѣктору?“ „Мѣја бáба, мѣја, ђдавнѣ, имá чѣтаву зѣму, кáшљѣ па сѣмљиво и Гѣјко [сѣн-му-тáј, у Сáрáјву жѣви] ђвѣкѣ у Сáрáјво . Сáрáјво га упѣтѣло у Кáсиндѣ . ђтѣшѣ у Кáсиндѣ, Кáсиндѣ га упѣтијо у Бѣоград . ђтѣшѣ у Бѣоград, ништа, кáжѣ: сáмо пѣд-нѣж, апѣрсáт, ништа више, дѣктори рѣкли.“ ђн јáда[н] није смѣо, дѣшѣ кѣћи да сѣ прѣговорѣ з-ђѣцѣм . Тѣца му рѣкла: „Па, ѣто, тáтá, твоја вѣља, кáко-тѣ-Ѣеш, мѣ не дѣзвѣљаѣмо твѣме телу.“ ... ђтѣшѣ му Нѣкола, Ѣн-је-мѣсар у Дуганцићáма, ђтѣшѣ му Нѣкола да га Ѣбиђѣ и дѣшѣ . И кад-мѣ женѣ сѣ сáстанѣмо јѣдно вѣчѣ, да Ѣдѣмо да питáмо Нѣколу: „Нѣкола, бѣлан, кáко је Вѣ-љѣ?“ „Нѣкáко, пѣла трѣпа изрѣзáто је Ѣд-њѣгá . Плѣћа пѣла ѣ-тамѣ ѣ-áмо Ѣдрѣзáта па бáцили свѣ, штá-ли . А штѣ, бѣни, питáте? Á-је-Ѣн виђијо плѣћку на Бѣжић, Ѣн-кáжѣ: „Бѣцѣ, бáцѣте је цѣки, нѣ-смѣѣ-је ниѣко Ѣкусит, бáцѣте је.“ И, дрáги ти Бѣк пѣмогѣ, ѣно пѣдлежѣ, Ѣде у Бѣоград, дѣђе из Бѣограда, мѣсѣс дáнá и умриѣ . Знá плѣћка, знá .

Кѣ клáдањскѣ ўсташѣ!

А Ѣни су пá-дáн прѣје дѣлазѣли и рѣкли мѣни: „Бѣ ти је мѣшкѣње?“ Јá-кáжѣм тѣј су, јá-лѣжѣм вáк ў-сѣби . ђни сáм Ѣбáрајѣ ѣкѣне, Ѣбáрајѣ кáндѣла, Ѣбáрајѣ, лѣпајѣ прѣзѣре, јá-тѣ сáма . „Кáж[н] ѣм, жѣно, áко-ѣг-нѣ-нáђѣмо сѣтра, мѣ нѣмо зáћ и свѣ попáлѣт . Нѣк-Ѣни дѣђѣ, ништа-мѣ ѣйма нѣнѣмо.“ Кад, Бѣк те створијо, ўвѣчѣ дѣђѣшѣ . Реко: „Дáј изјáвте, Ѣтиђѣте дѣље, дá-јдѣ Прѣдáновѣј кѣћи, изјáвте Áку, изјáвте Мѣлана, изјáвте-ѣк тáмо . ђни су рѣкли сѣтра да дѣђѣ да-ѣг-нѣ-би изнѣнáдијо кѣ.“ Кад-ўјутру, ни развѣђѣло сѣ дѣбро није, ѣто ти јáднѣг Áкѣ: „Á-мѣ, Пѣрко, Ѣшишáј“ — Ѣн-имѣ машину . „Á-мѣ, Пѣрко, Ѣшишáј.“ ђн, Крѣсто, Ѣн-Крѣстин брáт Трѣпѣн, свѣ дѣђѣшѣ . „Кѣт-сѣ јáтитѣ, рѣкле су ўсташѣ дáнáз дѣђ, жáлѣсна-вa[м] мáјкa?“ Пѣрко јáдни кáжѣ: „Áјде да зáколѣмо јѣдну Ѣвцу.“ Реко: „Јѣј, сѣнце вáз бѣговѣ не ўбѣло, па штá-ђѣте? Штѣ рáдѣте ѣ смрѣти, Бѣг вáс, там-њѣјá, не ўбијѣ.“ Мѣј Мѣшо, да Ѣндá мѣнѣ пѣслушáшѣ, нѣ-би изгѣнули . Кад: јá изѣђѣк евáк вѣдѣца, с вѣдѣцѣ пѣгледáк [нáправѣ сѣ нѣшта вáкѣ нáпољу порѣд-врáтá па дрѣжѣмо Ѣнѣ-брѣме, Ѣнѣ-вѣду]. Јѣј кад-Ѣни Ѣздѣ идѣ ўзá-сокáк Ѣд Нѣђѣљковѣ кѣћѣ . Дá-видѣте, реко: „Зáшáтијѣ сѣкáк, Бѣг вáс, там-њѣјá не ўбијѣ.“ Док-Рáдовáн и јáдни Áкá, Áкá сѣ Ѣтрѣсá . Áмá, бѣжѣ-жи! Мѣго дá-је-ў-пѣдрѣм Ѣдлѣтијѣ дѣљ, мѣгѣ је вáм Ѣбић, Ѣтѣд врáтá бѣла . „Тте ў-пѣдрѣм, ѣте.“ А Ѣни пѣшли прѣко-Ѣнѣ-нáшѣ áнáмо ѣвѣ, чѣстинá, лѣвáдá, ни трѣнићá нѣмá волѣнѣг . А Ѣни вѣдуд прѣстигѣшѣ: „Врáте сѣ, врáте сѣ, врáте сѣ“ . ђни зѣмѣшиѣ ѣс-пушáкá . Мѣ-виђѣсмо кѣѣ-су јáди . Пѣрко прѣмѣ áнáмо пѣшáм Нѣђѣ Мѣровѣћá кѣћи, Ѣн-пѣток прѣђе . Áкá и Рáдовáн Ѣдѣшѣ ўз Лѣце, ўз Мрáмѣрјѣ гѣри, Ѣдѣшѣ гѣри спрѣмá-Лáзáру . ђни су ѣјá нѣгди стѣгли-ѣг и повѣзáли и пѣѣли . И јáднѣг Рáдовáнá, а Рáдовáн вáк-рѣке сáвијѣ у цѣпу . И ѣјá пѣкопáјѣ кáт-су-ѣг-нáшли, а Рáдовáну јáднѣм, нѣјѣсу му мѣгли рѣкѣ ѣж-цѣпá извáдѣт и нáкѣ су гá скѣљѣкали ў-грѣб, нáкѣ . И пѣслије Ѣтѣшѣ Крѣсто по нѣћи и Ѣтѣшли и нáшли . А Пѣрко је пѣ

бјегō ђндā. И нашл[и]-пг, драгѣ ти Бок помогō, и прѣн^нјѣли гѡр, нондена нѣгди виж-рѣметскѣ кућѣ, нонди нѣгди и закопāl[и]-пг. И ѣно на Коњевин^нма сѣстра-пм Стоја и Пѣрко и Лāзо: двā брāта и сѣстра, и она је погинула ѣстō, и Стоја. Ал погинула је она касниѣ. Она је погинула на Коњевин^нма...

Мѣ-смо ишли тām у-њиву, зоранскѣ њѣве. Отѣији па набѣри шљѣвā па чували, њѣгова нѣкака мала било, па Мѣлорād ѣрни Вāсковин Богдāнов, двѣста и тридѣз динāрā, дѡбро знām, дāли за-краву. Крава вāлā кō-пō шпѡрета виѣме. И тāмо-пг ѡћерāмо у-њиве зоранскѣ и чували и ѡднесѣм-јā, вичѣм-јā њѣма. Нāма је Мāксим бѣјо, Мѣшо, извѣштāјац, мѣ-смо мѡгли да ништа нѣ-фали. Чѡек је дѡшѡ и кāзѡ: „Не ите, сѹтра ѡћѣ да ударѣ усташѣ.“ А ѡни, бāш онā-првā Стоја, зāвова ми је, кāжѣ, и ѣвѣр Лāзо: „Ако је да гѣнѣ прāv, здрав чѡек, нек и погнѣ.“ И нѣће, јāдо, нѣће дѡћ, зāјмијо и-ѡн своју краву, и-ѡн имѡ своју краву, пāсм^нну дѡмāћу. Зāјмијо и кѡзе, свѣ зāјмијо да чувā. Јā-ѡднесѣм да јѣдѣ, кѹкавац сѣнѣи! „Ај, ѣвѣре, јѣдн.“ „Е, мѡја нѣво, сѹтра се рāстāјемо.“ „Кѹ-нѣш, бѡлан, ѣвѣре, штā-нѣш, кѹ-нѣш се рāстāјат?“ А ѡн-бѣјо у-Мāлѡм Пѡљу па досѣдли мѣни како-смо-мѣ тāмо. Кāжѣ: „Идѣм да жѣну и ѣѣцу дѡведѣм и[з]-Србијѣ. Нѣво, ѡвѡ-мāла глѣдāј.“ Тамā[м]-мѣ, тамāм, ѣто што се ѡгāлѣ мāкѡ, усташѣ су изб^нле и зāјм^нле краву ѣвѣра Лāзѣ, а ѡн ти зѡвни Стоју, Стоја гѡр кѡ[д]-својѣ кућѣ брāла кокѹрузѣ. „О Стојо, набѣри кокѹрѹзā да ставѣм на-љесу, на-лушн^нцу, опрѣмијо сам је.“ Идѣ и црн и нѣсретан кад је нѣдо-звāн и кад нѣ-знā. Нѣмѡј се с ѡниѣм-гāдов^нма ни пāрит, Мѣшо, кад видѣј да нѣко нѣшта нѣ-знā. Он-њу зѡвнѹ да брāни краву, а није се смѣслијо ѡћерāћѣ њѹ, цāба ти и-крава, трѡѣ ѣѣцѣ, трѡѣ сѣрочадѣи. Кад: сāмо што-је-сѣшла и рѣкла: „јѡј мѣни, јѡј мѣни“ — трипѹт. Мāгла, кишa пāдā, ништа, ни прѣс у-ѡку! Штā-нѣмо, јāдо, јā и јāд-нā Јѡвāнка Јѣлиси^нца тāмо за-њима, нѣћѣ-л-је пѹст^нти. Истом-се-јѣдан пѡврати: „Е, сāмо корāч^нте јѡш-кѡрāк вāм, и-ви нѣте с нāма.“ „Јѡвāнка, нѣмā фāјдѣ, нѣ-смѣ-јемо иѣи, ај да се вратѣмо, да идѣмо тāмо да пѣтāмо Мѣтра, тāмо ѡстѡ у-шуми кѡ[д]-ѣѣцѣ и Јѣлисијѣ. Штā-нѣмо? Ите Крѣсти у-Сливњѣ. А и-ѡн, ѡјѡ, нāш командāнт, ј.ѡ-гa ѡтац (Рѣкнѣм-јā прѣ[д]-својѡм Рāјкѡм па ѡјѡ крѣво). Кад мѣ — мрāк чѣтав, кѹ[д]-нѣмо, кѹкав^нце сѣнѣ, и крѣнѣмо па у-Сливњѣ. Кāжѣмо, гѡр дѡћосмо, истом-Крѣсто: „Штā имā нѡво?“ Реко: „Имā, ѡћерāта су чѣлāд, бѡан, тāмо су трѡјница устāшā, ите ѡвудѣи на прѣјѣсрет јѣдна десѣт^нна, нѣ-трѣбā-вāм вишѣ, сāмо је трѡјница устāшā.“ Кāжѣ: „Дѡћу јā и тѡ-вāс што је ѡстало пѡбит.“ Кад-уѣвчѣ — пѣска ѣѣцѣ и сѣрѡт^нњѣ стѡи, трāжѣ мāјку, а вичѹ пѡбићѣ и-нāс. Онā-Мѣлорāдова, трѡје: Јѣлѣнка и Мѡмч^нло и Милāдин. И дā-видѣиш јāдā нāшиѣ. Нити-смѣјемо зāспат пѡтљѣиѣ ни штā, ни кāко. Бѡј се Крѣстѣ, бѡј се устāшā, бѡј се свāкогā...

И[з]-Шѣковин јѣдно јѹтро дѡћѣ командāнт, а прѣје-на[с] звāли, н^нјѣсу-на[с] звāли избѣгл^нцама кѡ-сāдѣна. И, драгѣ мѡј, прѣчѣта волѣкачкѡ нāге, вāкѡ. Кāжѣ: „Сѣлите, идѣте на-своѣ ѡгнѣиште.“ Нāма јāдниѣ[м] мѣло, мѣло, мѣло. ѡдѣмо-мѣ, вратѣмо се свѣи, штā-нѣмо. Мāло пѡснјали блāговрѣмено се врат^нли, пѡснјали, мāло нам је кризѣ било, ал-јā-ѡдѣм. Дѡћѣ ѡнѣ-Пѣтар, ѡдок-јā. Да-ти-прѣчā[м]: мѡгли-смо-мѣ свѣи заглāv^нт ѡ[д]-Србā, Мѣшо, Мѣл^нсаве, да-ти-двā иѣмена нāћѣдѣм. И-Србā имā гѡриѣ нѣк Тѹрāкā. Дѡшѡ ѡнāј-Петрѣш^нна Нѣћѣљков, јāвили наз да рāниѡ чѣгнѣке. Ја-мѡј Мѣл^нсаве, лѣјѣпѣи мѡј, јāдно, мѡје рāне лѹтѣ, штā-нѣмо, рѣко-пѡбићѣ-нāс. Дѡћѣ нāма пѡзѣв ѡд-нѣкѡг Јāнка Гāвриловићā, сѹдијā. Ја-кѹку, рѣ-

ко-гледјате бони заједно да причамо, нећемо се врати нико. Кад, болан, дође на-ма позив, да-јдемо, четири позива, да идем ја, Јелисија, Митар, Милорад, четверо. Дај, реко-који први изиђете кажите шта сте причали. Кад ми тамо, мој Милсаве, да-ти-причам, тамо и-ја дођок. Каже: „Јеси-ти Милет“ј Данца?“ „Јесам.“ Каже: „Тужени-сте да-сте-ранли четнике.“ „Јанко, да ти отворено кажем. Ја нјесам имала љеба да га ја и моје дјете од-неколке године да једџ, а да носим четницима. А да ми је ко дошо с пушком, ја-би-мбрала дати да једџ па ја немала“.

Он затуријо то-раго

А ја-оталџ па Авдану дољ. Сај је он затуријо то-раго, он-је-то сај. Каже: „Шта-је, Пѣрковце?“ (Уфатли су они мене, мој Милсаве, и пустили ме. Познали ме: „Ми смо од-овс-женџ куповали, намирнице, зимину, овце и све. Ова-је-жена сама, нџма никога“). Кад ја њему: „Зна[ш] шта“ — њему рекавши — „Авдане, бисте-л-ви мени дали како потврде? Пѣрко ми је погинуо, дјете малџ имам, Ја, вјеровџ ил не, како-оћеш, мени је сведно, мени је додијало па-сат кад-би-ме-ви убли, мени је додијало.“ Каже: „Неће тебџ нико, Пѣрковце“ — све-он мџни. „Дај-ти мени шта написмено. Да-ми-доћемо да љеба купимо.“ „Све-ви мџрете купит шта гџд у чаршији имџ ако оћете.“ И даде нам тако понеку потврду и ми-смо-ишли и онда су најџфтиније пџре биле. У једном евако џагету, комаду помалџме — пет џљада. По-пет џљада тамо Мулалучанма износли и јад-на Јока Нџшковца, Зџрина сна. Ми-смо-износли ис-Кладња жита па имали и-се-би па и препродавали и сналазли се...

Пџслијен и пџсијали и онда било добро. Заврши се рџт, фџлим те, Бџже. До-ђоше џемџна, подџјелшиџ нам све. Дадоше краву ко имџ џџцу, оваца, а ко немџ малџ џџџџ пџ-два-три комада. Неком куће направшиџ, неком у-парама дадоше, неко-мџ шумџ и гвозђе дадоше и то, да направџ кућу некако и-он. Ама, фино се нарџт поправџ за-двџџе-три гџдџне.

Ў-шуми се мџгло џстат

Јџсте, мџјџшали смо. Кокурузнџ је брашно, самџљемо, имџ дољ у-Кладњу Мустафа Твицо и Амо Чамџић, млињари. Млинове имџју, однесџмо кокуру[з], самџљемо, јџчма самџљемо, жарџ набџремо, жарџ онџ-Милсаве, онџ-чџсте, у-шуму најбоље џтић па онџџ-лишчица натргџт, натргџт, натргџт па сџтно изрезџш ко-сџлату, сџтно, па у-љџб, па у ражљџвушу, па зна[ш] шта-је: фино доликује. Кат-се-имџ још-мџрса, фино! Онда јџпџ, пџтлије јџпџ малџ, свџшта иксџни радџ: малџ прџси онда, прџси онда и бџгами смо се добро бџли окуражли. Фин џџб јџ-ли, здџрав џџб...

Несигурније је било џвџ рџго нег џнџ. Ў-шуми си мџгџ џстат, а видџш-ти џви јџди, џџја-џ вишиџ пџ-шуми бџло сај и фџтали свџкуд. А џви џџ су полџћели и видџли каку масу... Ёво видџш, џни што-су-изгинули ис-Кладња онџ-Рџмете, џни су мџгли да не погинуџ, да су бџли памџтни. Они су џџја двапџт пропустли и трџ-ћџ пџт свџратли у кафџну. „Ајте“ — велџ — „да попијемо вам у кафџни“ — џномџ рекџли, јаднџме Драгану. Туј су џни џџја онда и пџфџтали, жалџсна-и[ш] мајка џџова.

Буа прије била

Он је имо два-три сина: Војин и Зоро и Боро. И Зоро ће ти нећи наћи идѹх љ-шкољу, да-ти-причам, негди наћи некакије евако, није више, ко-евово, једно евако, евак вољко, некакије паклийна некака отрова. Буа прије била па ако-имма мало дичјете, оно не заспи по-пекѹ нѹн, поједоше. А ујутру ко-решето и сито дичјете, све што-су-изеле онѹ-буе, то-се-шарени. И тај-Зоро је донио један пакѹт оно-га-прашка и рѹко матери: „Ево, мама, немѹј ником давати, немѹј ништа, ово-је-млого жестоко. По аљинама поспи, јадна ти мајка, не до-шта да довати, а немѹј никоме казиват. И држи, прѹстри-та ѹбѹта па све помало сунн.“ И он стѹр-рѹ јаде и каза ондак народу и они тако одма, каже јадни свијет: „Ништа, више никакѹ живѹт“нѹ.“ И потлије навали све-то куповати и стѹр“шиѹ буе... Граовѹ лиске па онѹ-од-авт“кѹ лиске, па свашта, свашта, све турали око-аљина ѹвечѹ, па јѹпѹ немма фјадѹ. Прѹђе преко-лиска, милѹ-му мајку, прѹђе и изедѹ иксаѹна. Свашта се дѹвр“ло. Ја не-знам, дијете. Ово што-свијет се некако и снађе и лако се било снаћи онога вака, лакше вам садѹ, мешчиннѹ, јади-би-га црнѹ знали.

Само додај двије, три цјепље

Ако је на огњѹшту вамо башка, мѹрѹш мало неку камар“цу евак узгнѹт, ујутру разгнѹн[ш], жаѹна нађѹн, само додај двије, три цјепље. Прије није било машиѹне да вак ова-дрва рѹже, бољан, шта-ти-је! Вамо одби онѹ-вољикачкѹ од-мстар ѹпкѹр“не... Ето да-ти-кажем: ѹмаров“нѹ и бѹров“нѹ највише се сѹкло и лѹж“ло. Ондѹра, не-умиѹм-ти казат, бѹков“на већ и преѹсво“ла, али обрѹд“ла-сѹ. Сичјече свијет, не-дајѹ ѹви евамо чѹмов“нѹ вам-бѹкве у дрва. Одѹвно су почѹли да дајѹ и, драги ти Бѹк помѹгѹ, некаки су мајстори, ижињѹри залаз“ли одма ѹза-оног рѹта. Не умиѹм ти казат, а знала сам, и траж“ли онѹ-растов“нѹ неке, онѹ-најскѹпље траж“ли. И то су они плаћали, коѹ-је чѹек приѹвѹтѹник, коѹ-је имѹ, плао су плаћали. Ама, да-је-то-злато ѹпасѹто око-тог-дрѹвета не-би више плат“ли. И продаво свијет ѹгѹ-растов“ну. Има и растов“нѹ, ма свѹког дрѹвета. Ми смо ти били на-јед-номе мјѹсту за све. Пѹстѹ воде, да ми је са[д] свѹдѹ воде да се напѹиѹм! Лујо правн-јо кѹћу, знаш-ти ко се зѹвѹ Лујо, Јѹван, бољан, знаш-ти. И он-ће-ти мене заупѹтат једног даѹа: „Баба бѹна, ѹнѹш-ли-ми дѹти воду да је свѹдѹм, кѹћу правѹм наба-шка с ѹцом.“ Реко: „Алѹл ти била, вози. ѹстави мѹни ѹтвор и нек-имам сѹби, а ти вози.“ Мој Миљ“саве, мој, напѹи се онѹ-пѹстѹ воде па — ја-не-знам! А води — Бѹже сачѹвѹј, па и неѹтаје, па и не-ваља. Чѹк вогѹр на-чесму ѹдѹмо, за пића доносѹмо... За све ваља, само није за пити добра. Неки наши велѹ да евоѹ воду чѹек мѹре жѹвакат, а наше воде, мѹј-брѹте, није шѹлнѹ поѹсѹ!

Ћѹтен сѹјали

Они су само, ко је имѹ дѹсти тѹ-земљѹ, сѹјено искали и давали ко-ће-ѹм по-сија[т] теж“ну и ѹтен. Питѹј кога ѹнѹш, Рајкѹ. Има и она добрије гѹдѹна, Рајка. Ћѹтен сѹјали, ѹтен, и ондѹр, Бѹк ти помѹгѹ, давали мѹсо, даво свијет мѹсо ко је

им̄о, к̄о нӣје — м̄ор̄о је к̄уп̄ти: ил̄ ја̄ње, ил̄ т̄еле или н̄ешта. Ева̄к̄о ка̄ко ко̄га̄ за̄ка-
чӣ...

Од̄ем-ја̄ у-Тузлу да к̄уп̄им, на Ковачић̄ма пок̄ос̄ла та̄мо т̄у-чо̄екову з̄емљу
и от̄шла, пр̄ода̄ла сӣјено, д̄обро зна̄м: М̄устафи Абӣбов̄ћу, и да̄о ми чо̄ек па̄ре и
от̄шла у-Тузлу и к̄уп̄ла кра̄ву, чӣтава јун̄ца по̄д-њом̄. И-сад зна̄м ко̄лко сам је
пла̄тла, по̄богу ӣ-за-Бога, то̄лк̄е го̄д̄не: два̄ез дӣна̄ра ма̄ње од̄ осам̄сто. Д̄обра
кра̄ва од̄ јед̄ног ӯсташ̄е ӯз̄ела, бӣјо др̄жав̄нӣ све̄тац па̄ с̄ам п̄теро го̄в̄еди на пӣја-
ци. И ја̄-он̄у-кра̄ву к̄уп̄им и кр̄ен̄ем, а он̄-за-мл̄ом̄ л̄ети: „Баба, баба, не ре̄коу-ти,
бо̄гати н̄ем̄ој“ — ка̄же — „пред̄ј̄еват-ј̄ој̄ име, Бе̄гуља-ј̄ој̄-је име.“ „Ма-не̄ћу, би-
јес-те, там-не̄га̄, од̄нӣјо, шта-ћу-ј̄ој̄ пред̄ј̄еват?“ И от̄ели-ми-се, ка̄ка је д̄ивна ју-
н̄чица бӣла и мо̄радосмо је за̄клат и да̄д за-м̄есо, а сӣјена н̄ј̄есмо да̄вали, а м̄есо
ј̄есмо. И он̄да̄ и они. кад̄-ј̄едну го̄д̄ну ва̄к̄о, зна̄ш, кад̄-не-ро̄ди го̄д̄на, ма̄ло очека-
ј̄у док̄ ро̄ди, дог-бӣде. Мо̄раш-им̄ да̄т па кад̄ го̄д! И ре̄зрели све̄ по с̄елу ов̄е-те̄же
ма̄ло, ов̄е-ја̄че. А Мӣлора̄д бӣјо у ба̄лван̄ма, в̄уко ба̄лване и до̄ш̄о с во̄лов̄ма.
„Ајдемо“ — ка̄же — „Ра̄дован̄е, бо̄лан“ — вак-мра̄[к] го̄тово — „да од̄вучемо др̄жав-
ни, е̄во и данаш̄ чо̄ег до̄лазӣјо, сӣјено тра̄жи да се во̄зи, ајмо ча̄сом до̄љ ӯз̄ет во̄ло-
ве и ко̄ла.“ И от̄шли до̄љи, с̄ӣјена су ӯ-њӣја от-че̄терес, п̄ед̄ес̄ет м̄ета̄р, н̄ј̄есу
о[к]-д̄ес̄етак м̄ета̄р. И до̄шли до̄љ сӣјену, ко̄ји-немо на-сӣјено? Мӣлора̄т ка̄же: „Ај
ти, Ра̄дован̄е, ја̄-ба̄ш не мо̄гу н̄ешто ме ст̄ома̄г бо̄ли.“ Он̄-им̄о, ја̄д̄нӣк чӣр на сто-
ма̄ку па-га-је-бо̄лно ӯвӣјек ст̄ома̄к, Мӣлора̄д. А ова̄ј ти се исп̄е̄нӣ го̄рн на-сӣјено
и ма̄ло од̄баци не̄колко оз̄го. Ка̄же, ре̄ко Мӣлора̄д: „Е̄во-им, и-м̄лого ће бӣт,
ј̄еб[и]-нӣг, н̄ем̄ој вӣше ба̄цат.“ Истом-н̄ешто ј̄оп̄е: „Ајде, Ра̄дован̄е“, — о̄не-то̄ да
бӣде, е̄то ка̄ко је кад̄-не̄ма до̄ктора блӣзу, бо̄лан — „да̄[ј] ј̄ож ба̄ца̄ј, па ћу ја̄-тур̄ит
не̄колке вр̄љ̄ке са стра̄на̄ нег-др̄же, па да нато̄вар̄имо ко̄лко-го̄д мо̄ре и-гор и ви-
со̄чӣе-немо ј̄ож ба̄цит.“ На̄став̄и-о[н] не̄к̄е вр̄љ̄ке ј̄ош. Истом-в̄ели Ра̄дован̄:
„На̄јде-ти ов̄у-мо̄ју цӣп̄лу, Мӣлора̄де, што-ми-је-н̄ешто т̄ј̄есна, не мо̄гу на̄лож̄ит
ко̄ла, што-ме-убӣја.“ И он̄-до̄до̄, а нос̄ӣјо-и[х] чӣтаво пр̄оље̄ће, ве̄ћ-о̄не ти-ја̄ди да
бӣде. Ка̄же: „Не мо̄гу“, — ка̄же — „бо̄ла[н] не-бӣјо, тӣјесне.“ Он̄ до̄љ цӣп̄лу оста-
вӣ, о̄вӣ завр̄шли ко̄ла. „Мӣлора̄де, ск̄ло̄ни се от̄ле̄, о̄ћу-ја̄ да ск̄оч̄им.“ „Ама,
ћ̄е-ћеш ск̄оч̄ит, к̄ука̄вче, е̄то цӣјел̄о сӣјено, с̄ам што-то̄ од̄бачено.“ „Ништа-се-тӣ
не сик̄ира̄ј.“ Гра̄бље бӣле, како-је-он̄-ко̄ла гра̄бӣјо, и зӯбови ва̄ко̄ го̄р окр̄ен̄ути.
И-ј̄он̄ оз̄го да ск̄очӣ и по̄-по-[о]нӣје гра̄ба̄љ! И ева̄к̄о он̄ӣ-зӯбац пр̄ош̄о скр̄оз
кро[з]-сто̄пу. И из̄вукли га, ца̄ба ти сӣјено, ца̄ба ти све̄. Сӣјено зба̄ци, не̄га̄ из̄вү-
кли кӯћи, нӣгди до̄ктора не̄ма. Ӯјутру ва̄ља га ӯ-Клада̄н у бо̄лн̄цу. Док̄ свануло
Ра̄дован̄ ум̄ро. На̄ма, на̄ма, ја̄ сам бӣла т̄уј. Погледасмо, он̄-с̄ав пом̄одрӣјо, пом̄о-
дрӣјо до̄ ӯјутру. Нӣгди нӣ помо̄ћи нӣ ка̄к̄е бо̄лн̄це, нӣшта нӣ у-Олову. Ӯ П̄етро-
вић̄ма до̄љ нӣшта нӣје бӣло, нӣшта, с̄ам ӯ-Клада̄н ӣћи. И жа̄лосан. Таман̄
кад̄-му-со̄фра бӣла, бӣло му да̄-ј̄де ӯ армӣју.

Ба̄ш је бӣло вал̄а-шк̄рта на̄рода

О̄ћу-ја̄ те̄б̄ за-то̄ да прич̄ам. Зна̄[ш] што су та̄ко рад̄ли, Мӣл̄саве?! К̄о је
са̄мо цӣцӣја, по̄ла кил̄е му мо̄ре бӣти ӯља цӣјел̄ок по̄ста. Са̄мо за̄чепӣ пр̄стом, е̄то
кат-си-ме-уп̄ито̄, да-ти-ре̄к̄нем. А што-он̄ӣ ре̄ко̄, даназ̄ же̄на ј̄една, е̄то мӣслим̄ —

свака појединā — док-скү̄wā пѣту, ђе пѡ кѣлѣ... Имало, Бѡк-те ствѡријо, имало и онѣ-земљур̄нѣ и свāшта у-мила Бѡга, а баш је било валā-шкр̄та нāрода.

Да ѡшпшāмо ђвна и трѣ ђвце

Јѣднѣ гѡдчнѣ, да-јā-тѣбн прѣчāм, бѣ љспѡта и бѣ љепѡта и свѣ. И љѡди трāжѣ, стāри онѣ-угѡрсузи, усташе-онѣ, трāжѣ ђвнѡвā. „Ј...[М]-му мāјку, Љубѡ“ — чѡеку-јā — „Ајде, да ѡшпшāмо ђвна и трѣ ђвце да прѡдāмо, мѡрāмо плāт“т кѡшевнѡ, мѡрāмо свѣ.“ А имāмо јѣдну њѣву кѡт-кућѣ, трѣпѡт је мѡреш кѡсит. Мѡрāмо(!) плāт“ти, бāн. Мѡре се кѡнцу мāја па кѡнцу августа, па ѡндāр јѡпѣ ѡтава ѡстанѣ, мѡре пāсти дѡ-снѣга. Кāжѣ: „Острѣзи, бѡна.“ Јā-узмѣм нѣкѡ узчѡцу, ал нѣ-брāнѣ се, навѣкле и нѣ-брāнѣ се, и ѡдѣм и ѡшпшāм. Нѣ-бѣ трѣ дāна, ударѣ кѣша, па ударѣ кѣша, па штā-ћу ѡд-њѣјā. Зāтворѣм па положѣм, па дāм жѣта. Свāшта-јā њѣма, рѣпчѣ насѣјѣчем па свāшта дāѣм — ā! Бѡк те ствѡријо, штā да рāдѣм? Кад — ударѣ ѣ-снѣг, ѡпāнчāр снѣг. Нѣ ѡћѣ сѣјѣна у-штали, ни-мѡгѡ о[д]-зѣмѣ нāпољу. Ка[д]-дѡбѣшѣ прѡљев, штā да рāдѣм ѡд-њѣј? А ђвновн нā-парѣ изчшлн, свѣ старци, лāнскѣ, прѣклāнскѣ јѣдан имā. А јā-нѣкѣ Мѣјāјло, Жѡљ се звāо, дѡктор у-Олову — дѡљ ѡдѣм. „Штā ѡћеш тѣ, Дāнчā?“ Знā-наз, дѡлазѣ, штрѡј крмāд и свѣ. Реко: тākѡ и тākѡ: „Ошпшāла ђвце, ђвновн, ѡни су јакѣ, āј, мѣшљак, лѣпо ће бѣти. Сāд“ — реко — „дѡбѣли прѡљев, нѣшта нѣ-дѡ.“ „Пѡћерāј-ѣг дѡљ Гѡгн.“ Бѣјѡ дѡљ нѣкѣ Гѡго, држѡ кафāнцу, дѡљ пѡ[д]-Дрѣцѣљом. И јā-зāјмѣм и — дѡљ. Прѡпѣса м, пѡфатасмо, прѣгледа-ѡн њѣјā. Јāку су, кāжѣ, прѣладу дѡбѣли. На јѣдāпѣс енѣкѣјā ме упути да-ѣк-сћерāм. Свѣ дѡљ и ѡномѣ-Гѡгн свāкѣ дāн да-ѣм-ударѣ енѣкѣјѡ. „Нѣмāм свѡјѣ кѡлā да изѣјѣм дѡ-кућѣ, дѡгѡн[н]-ѣг.“ Ударѣсмо пѡ-трѣћу енѣкѣјѡ, бѣ-ѣм лākшѣ. Нѣ-сћеднѣм вѣшѣ гѡнчт. Зāјмѣм-ѣг јѣдан дāн на кѡнтрѡлу, дāде-ѡн мѣни нѣкѡ кѣсу, свѣ-мѣ-је зачудо кѡлко узѣ: стѡ седамдѣсѣ[т] дѣнāрā плāстик! Нѣшта бāш-кѡ ко-да-сѣ-уґљѣн сāmлѣјѡ, нѣкакав прāшак. „Евѡвѡ-ѣм с мѣкѣнāма пѡдāј, па нāмā-ѣк пѡсти нāпољѣ, нѣшта-ѣм-сѣ нѣ-бѡј.“ Тāk ѣ-бѣ. Купѣ-ѣг Мѣлѣнко нѣкѣ, Грѡбѣша, упрāвнѣк нā-млину, пѡклѡ. Узѣла сам зā-њѣнове трѣ кѡже ђвнѡјскѣ кѡ-зā-мѣсо. ѡндā клāсѣрāне кѡже, бѣле клāсѣрāне. А нѣјѣсу прѡсѣченѣ, фѣно ѡгѡљѣнѣ, искѡристч-јā свѡјѣ ђвновѣ. Пѡслиѣ ѡвāцā ѡнѡ-штѡ-бѣ, јѡпѣ ѡстриго. Дѡсти вѡнѣ: ђвце, јāњад, јадно, мѡј Мѣлчсавѣ, кат-сѣ-смѣслѣм... Дѡљ под-Мѣровчā кѡћѡм, енѡнди под-онѣ-мѡз дѡљ. Енѡнди ѡперѣмо прѣје вѡну кѡ-нѣшта.

Даница Остојѣћ (1916), непѣсмена,
снѣмљѣно у Зворнѣку 1999. гѡднѣ

ДѡЊИ ДРЕЦЕЉ

Тѡ-бѣ и прѡјѣ кад мāло постāја врѣмена, кад грѡ[м]-мѣ пѡчѣ у-кућу

У-мѣнѣ јѣно штѡ је умрѡло прѣје прѡшлѡг рāта. Ујутру-јā ѡчшлā, бāш, мѣшчѣнѣ нā-Марковдāн нѣшта да рāдѣм, а свѣкрва мѣ бѣла ко[д]-ћѣцѣ, бѣло дѡѡѣ

ил-трђје, Кад-ја-дђћем, кажѐ-да-ме-Бђг ѡбије: „Тђ-идѐш нѐшта тђм мрљђш, ѐво ти диѐте бђлесно“. Кад, љѡди бђжђ, мешчђниђ не постаја — ђно ѡмрије, жѐнско бђ-ло, ѡмрије дђ-мрака. Тђ-бђ и прђђе кад мђло постаја врѐмена, кад грђ[м]-ми пѡче ѡ-кућу. Бђло ми трђје кђ[д]-стокѐ нѐчиѐ, није мђлѐ. ђдем да видђм — кђша се нђ веде ђ[д]-Смолђна, вђтар, кђша, грмљђва, да видђм ђѐ-су-ми ђѐца. Ка[д]-дђћем, кад-ђно ѡ-кућу ѡдар^нло. Мрђтво дђѐте бђјђше. ђно глѐдало, ја-тђм ђт^ншла, ђно глѐдало куд-ја ђдок, а грђм пѡкни па тамђн крај-његђ. Бђла Јѐфа тѡј ѡ-кући и јѐдно мђло: ђно сѐдђ у бѐш^нци. Реко: „Заклђпте врата да нѐ-би вђтар вђтру ми [на ђпђишту сам лђж^нла], да нѐ-би вђтар рђзницђ вђтру. Заклђп^нло, ка[д]се-ја-врђтђм: „Отворђ, диѐте, отворђ“ — а^а! Мешчђниђ, бђло ми старђѐ — ђно-што-грђм ѡбиђо — ђд Јѐфѐ. Кад-ја-пђгледђм на прђзор: мђлта свѐ по пђду. ђндђ-у-ђнђ-штђли бђли, кат-се-ђдиѐл^нла ђд-ђевера ђтуда. Кад-ја-нѐкако, нѐ-знђм кђко, мешчђниђ крос прђзор, ѡлѐго, кђко ли, ђтворђм: Јѐфа кђ-тамђ стђђђ, а ђно тѡди, Јѐфу вѐђ забђц^нло, нѐ-знђ ни да гђворђђ, ништа: сђ[м] мѡмљђ. И свѐ-јђј кђса ђвуд бђла ђциђђна, рѡка спрђжена ко-да-си-врѐлђм вђдђм пђлиђо (тђ-је-прђје ђногђ рђта прђшлђг). Те, нђс^нли је дђктору и ја штђ-ћу: ђно-што-је-мрђтво и нѐ-гледђм, прђсти ме Бђже, ѡзмѐм Јѐфу, нђсђј пђ-пђљу, штђ-ћу, кђко-ћу. Чѡла сам ђно-кажѐ ѡ-земљу: кђ[д]-ћу-га-ја ѡ-земљу!? Нђсђј, вратђм ѡ-кућу, вратђм и пђлиѐм је студѐнђм вђдђм ђза-врата, јѐдну кђлу вђдѐ сђсѡла. Вратђм ѡ-кућу, нѐкије трѡља, ђљђнђ бђло, ко-да-ми-је-бђла нѐка ѡдђбност, вратђм ѡ-кућу и заспа, Бђг дђђ. Јѐфа ѡстаде, прђбѡдђ се, прђговорђ. Прђговорђ! Е, реко, ѐво, фђла Бђгу, ђстађе ђвђ бђр, а ђнђ, прђсти ме Бђже, ђдниѐли, закопђли ѡ-грђбљу. И мђло је дђктору: тђм-вђм и, срѐћђм, не ђстаде валђд, ѐно је ђ-сад. А Рђдислав, ђпѐт, кад је бђђо мђлђ, ђсам гђдђнђ, забђље га, лиђелђ диѐте, ђног рђта, ма нѐмђ: сђм што је живо. Дђђе дђктор, кажѐ: „ѡ-његђ-је слђб жђвђт“. Бђло му ђсам гђдђнђ, кђлко-ли, нѐ-знђм! И ја-штђ-ћу ш-њђм, штђ-ћу, кђнту-вѡ јѐдну гвђзденѡ ѡзмѐм трђнѐ ђ[з]-штђлѐ, рђзвђрђм, прђстрѐм по-ђном-пђду, ђндђ-нѐкѡ трѡљу пђ-ђном: лѐже, заспа, прђбѡдђ-се, да-ђзвђнѐш, сђв се упропђстиђо.

И кђко Бђг дђде: ѡстаде ђндђ, ѐво га и дђнас, јѐсу га лѐђђ нѐкѐ гђдинѐ бђлѐла, ѐво га дђназ дђниѐле. Нђт-ја-дђктору нђти-никуд га... И да-ти-кажѐм, да ђзвђнѐш, јђш јѐдно ми се мѡшко рђд^нло. Рђнислава рђд^нла на ђњѐнѡ Марију. И-ја-ђеверу, ђном-Вѡкану, реко, кђко би му ђме, кђко. Кажѐ: „Нђђѐсђемо му ђме Рђнислав, ђн-ђѐ-бђти Рђниђовац“. Јђ-га-и-не-ђметок. Кат-ствђрно: рђдђ се ѡна-прђѐд мѡшко јѐдно мрђтво, да-ђзвђнѐш, и ђн ђстђ ѐво и дђназ дђниѐле. Како-ђн рѐкђ, и ђстђло тђкђ.

Трѐбђ се придрђват бђж^нјѐ сѡдбинѐ

Уочи-Ђѡрђевдђна, диѐте, вђди спђвђм, нѐђѐља да ђсвићѐ, учи-Ђѡрђевдђна. Нѐђѐља бђла, ђндђ-пђнѐђѐљак, ѡторак је Ђѡрђевдђн. И-ја-дђ-пђ нђђи сѐди, сђки-рђм се, ма нѐмђ — да пѡкнѐм! Сѐди, сѐди, лѐгок, заспак, кад крозђ-сан, нѐш вђѐровати, ко-да-ми-нѐко дђђе, ђстђ свѐгђ нѐђѐља, кажѐ: „Нѐмђј се сђкират“. И, љѡди, ко-да-ми-ђнђ-ђтров нѐкђ, да ђзвђнѐш, ђзвѡче ђз-менѐ, ђлакша ми. Сђм рѐче: „Нѐ-

мој се сикират“. И тога се придржајем, дође ми да назор идѐм. Па јопѐ: помози Боже, сѐтим се, рѐкло ми да се не сикирам па трѐба се придржаваат божјѐ судбинѐ.

Нарастѐ љѐ[б] бољѐ нег з-гѐрмѐм

Направим квас, некако немa кваса а има млѐка па се укисели и усршиш. Она-сирутка, жѐтѐца — закуѐмо мало тијеста, то-станѐ до ујутру, узвишти и онијем смо куѐали љѐб. То-није било прије никад гѐрме ни овок-прашка за љѐне. Укуаш онѐ у-љѐб, онда-онѐ од-оног-љѐба оставиш комадић један у-други суд, оном-истѐм, поткваси се, опршти, опѐ сѐтри дан од-онога па свѐ од-оног. Ако би се у-ко[г] квас-гај загубио, одѐ ишѐ ђ[д]-другије: „Дај ми квас, изгубио се“... Нарастѐ љѐ[б] бољѐ нег з-гѐрмѐм.

Вѐлѐки бѐјо за мливо: прѐграђено, башка стрѐно, башка друго ил мѐкниѐ

Имѐ млин камѐн један дољ, онда-џгѐ други камѐн. И шупаљ онѐ-дољ камѐн, онда вамо гори онај што-мало укопан ваѐ, па је било неѐко гвоџје ваѐко и онѐ-камѐн укопан је. Онѐ-гвоџје уклопи и онѐ-гвоџје гонѐ онѐ-горњи камѐн. А дољ била пѐра, дрвенa пѐра била и неѐа кѐ-групѐна па онда-у-онѐ натура оније-дрвеније кѐ-лопатиѐа, а била она-славѐна — бадаѐ звало се. Ишла вода туѐа и удара у-она-пѐра и она-пѐра ђкрѐћу и гонѐ, онѐ-камѐње се горње ђкрѐћѐ, а даљње стоѐи. И онда сандук има вамо голѐм так-толикѐ је мливо испадa. Ту је падало; кат самелѐш, покупиш у-цаке и носѐ... То је било, мѐжда, кат-сандук ђмјећѐ, је бидѐ брашно. Осѐче онѐ-крило, не очупa пѐрје, нак-с-кѐсти, ђно се ђсуши и с ђнијем пометѐш. И била неѐа дрѐжаља, ѐво је ѐ-сад ђвди, у-то би брашно заваѐај. Там кад били у-онѐ-кућѐ дрвенѐј сандук један вѐлѐки бѐјо за мливо: прѐграђено, башка стрѐно, башка друго ил мѐкниѐ.

Она се расквоѐа, а ти-тѐриж дѐсетеро јаја ѐ-ђпа нѐси

Квоѐчка кат се расквоѐа — одузимаш љѐске, и-то-кат-пѐѐваѐ има, ако нем пѐѐвѐа, нѐ-мере ѐвести пѐле. Одузимаш, одузимаш, одузимаш, ђна се расквоѐа, а ти-тѐриж дѐсетеро јаја ѐ-ђпа нѐси... Оћу да налѐжем, каѐѐш својѐј комшинки ил неѐом. Оћу да налѐжем кѐкѐш, приѐа једна другој. И онда кѐкѐш сваѐако се расквоѐала, ђна неће да ѐстанѐ. Потури, потури онѐ-љѐске, леѐжи једно три ѐвте, пѐлѐни се неѐако там залѐгѐ. Онда-неѐако ђно ко-да-само љѐску прѐбије, ѐзићѐ, а неѐа квѐчка прѐкљуѐ љѐске и ѐзићѐ. И онда мало бидѐ пот-кокоши док мало ђѐаѐи да мѐре јѐсти. Тураш сѐра и тијеста доѐа га мало ђкрѐпи.

Плѐјѐвли кат се ђтраѐи

Направи се, грѐдѐца се звало, кѐ-ѐаѐ тамо, так-ширинѐ. Узгрѐмо, узгрѐмо ђтуд, ђвдуд, направимо, онѐ-лија-се звало. И онда фѐно онѐ-ѐситниѐо како-мѐре да се саѐи. Онда-зајмиш: ђнди забѐдѐш, ђнди, ђнди, ђнди. Плѐјѐвли кат се ђтра-

ви. Ону да пліїевім лүк, трāву-онӯ чўпām, лүк стоїи дог бїдē за јѐло. Кат стїгнѐ за јѐло, мѐреш пѐрат, мѐреш чўпат, мѐреш, ако ђеш, и за зїму ђстанѐ глав"ца. Ако нѐш — нѐш... Виѐнац направи се так толико од-оније-пѐра: свѐ пѐро за-пѐро вѐжѐш, вѐжѐш, направи се вако воліко. И ондāра-свѐ онѐ-глав"це замѐтаѐш и пѐра ва[м] мѐгај, обмѐтаѐж глав"цу и пѐра. Направиш так толико и ђјесиш нѐгди на-сўнцу, ђсўши-се.

Башка вāренї, башка јѐмужнї кāјмак: вāренї је слāђи

Кāнтї док нїје бїло бїла рўкатка дрвѐнā, ђстала ми је тām. Бїла и кāца за сїр и рўкатка дрвѐнā бїла. Бїло од-оније-дўгā пократкије, а за-које држїш ђно-је подўго: вако гѐр ђд-оније дўгā и држїш за-онӯ-дршку. Рўкатка звāла се па у рўкатку мўзло се. А вām унапријѐд ўзѐла сам, пѐшље ўзѐсмо онѐ-накѐ кāнте, у кāнте мўзла, а ђно ђстало на тавану... Па, сѐра се звāла, знāш-тї штā-је сѐрн"ца, па-би-мї-тў-сѐрн"цу направи, ма — нѐмā!... Закуāмо са брашно, с водѐм, водѐ мало, ма слабо водѐ, сāмо с онѐм-сѐрѐм закуāмо и у тѐвсију и сѐрн"ца се звāла. Ѐсто да си јāја: бјелина имā и онѐ-ђ[д]-тиѐста, знā се, ђ[д]-тиѐста онā-бјелина ђ[д]сѐрѐ, бїѐљело се рсто да јāе — бјелина-онā... Кад ђеш правѐ киселѐ, да-ти-кажѐм: скўāш, па се мало оладї ко-кад-је-їстом испѐт-кравѐ. Ондā-тўрїш мало онѐ-кїслāди; у сўду је ђно ў-другѐм, нїје ў-онѐм што-је-кўāно. Ѐ-другї сўд и тўрїш мало онѐ-скїслāди што је се згрѐзд"ло и стāнѐ до ўјутру и ђно се ўкисели, ма-тѐ-ўкїс нѐмā кўд бѐљѐ... Сїрутка ђстанѐ, тўрїш на-ватру тāмо и ђдвої се онā-сїрев"на а сїрутка пѐсебно. Повадиш онѐ-ў-сўд, а онӯ-сїрутку, ако ђеш, мѐреш прѐврет па дѐдāш мало онѐ-јѐмужѐ и тѐ-кад-је-бїло онї-кокурузнї лѐб, задробїш, наѐдѐш се... Сїр бїјо ў-нас вако од-оније-скїслāди, а нѐко правї, ўмўтї јѐмужу, нѐкако ўмўтї и ђно му се згрѐздї и ђно се вїчѐ мѐкї сїр. А кāјмак: скўā се, ондā-тўрїш тāмо, скїснѐ се, пѐсебно кāјмак... Башка вāренї, башка јѐмужнї кāјмак: вāренї је слāђи, вāренї кāјмак па ка[д] тўрїж га, Бѐг дāо, ко-шећер на-сиру...

Стўче онā[j]-јѐчам па чѐрбу прав"ло, бѐљѐ нѐг овā-купѐв"на

Зār"це, и-тѐ да ти кажѐм. Скўāмо мл"јѐко и ђндāр, скѐро сам и забѐрав"ла, тўрїмо тāмо кāјмака и сїра, скїслāди сāспѐмо с кāјмаком, скїслāди сāспѐмо у јѐдан сўд и онѐ-се-мāло ко-стѐгнѐ и направимо онѐ-ко-колāче и на-дацку нѐкў, из-нѐси на-сўнце, ђсўши се, тѐ-се-звāла зār"ца. Ш-љѐбом мѐреж га јѐсти, тврѐдо ал ўкўс је їмало. Пѐјма-ти не ўмїѐм кāзат кāко се тѐ направи, знāла сам. Зār"ца се звāло, ђсўши се и — ўж"ни! Највишѐ сїр нѐсли. Мѐре и зār"ца, па дāбет кад имā кукурузна лѐба, тѐ-гѐдї ко-їшта. И зār"ца се звāла, свѐ на-онѐ-колāч"ће се на правї... Куруза бїло и шѐн"ши лѐб... Мѐжда јѐчменї са шѐн"цѐм пом"јешāн, јѐс и ражанї са шѐн"цѐм. А јѐчам би највишѐ тўци, бїла је нѐкā кāца па стўче јѐчам, хўскија бїла гвѐзденā — звāли стўпа — стўче онā[j]-јѐчам па чѐрбу прав"ло, бѐљѐ нѐг овā-купѐв"на.

По равни наћали, јадили, чѣмерли,
до Дринѣ некако се доваљали

И доћок у Мангурше. Једна жена каже: им̄а — тӯ је село, а чак тамо им̄а један брежуљак па ме посла: „Иди, накоп̄ај кумп̄јера“ — не-мере ми да да да јед̄ем. „Иди тамо, остало-је турскије кумп̄јера, нар̄ови, донеси то̄ј-ћѣци“. Кад-ја-одем: стрму па у један поток, па како-неж-гор доћ. Там̄ан-ја̄ поћег да, поћег да ров̄им ка[д]-дв̄ије Туркиње избише-то-ти-је-истӣна! Оћ̄е и оне да ров̄е. Окл̄е су оне? Из Мангурића — не-зна̄м. Там̄ан, и помоз̄и Б̄оже, да нар̄овимо, ка[д]-дољ̄ни до̄ не̄к̄и им̄а, не̄ка се војска помол̄и. Оне вӣчу: чѣт̄ници, ја-вӣчѣм: усташе. Оне побјегоше тамо, ја-ва̄мо. Кад — били чѣт̄ници, н̄ӣсу усташе. Оне вӣчу: „А̄ј-тӣ с на̄ма, а̄ј-тӣ с на̄ма, он̄о-су-чѣт̄ници, а̄ј-тӣ с на̄ма“. Ма, ку[т]ћу с ва̄ма? Побјегосмо от̄ал̄е, не извад̄смо ни кумп̄јерића ни-ја̄ ни оне. То-је-у-прољеће б̄ило, а остали кумп̄јерӣ непор̄овљени. И оне не̄кут побјегоше, ја-доћ̄ем тӯј же-су-ми-ћѣца, да ли но̄ниг, да л не но̄ник. Иди, каже, у-Крушевце — ма-како бӣ једном̄ че̄ку им̄е, ј.̄о-га ха̄на: — он̄ је богат, он̄ не ва̄ма да̄т љеба. Ма-ни-ко̄р̄е љеба, ни преоблака, ни Б̄оже-ти са-чӯва̄ј! Кад-мӣ-доћ̄емо тӯј, мешчӣнӣ на поду но̄нисмо, да ли да̄де шта да-се-јед̄е, да-ли не-даде у-Крушевцима? Кад не̄ка̄ турска̄ кӯћ̄ца, са̄м кӯћа и соба ма̄ло та̄м подаље; „Ите тӯћи, тӯј не̄ма̄ нӣко, а̄јте тӯј“. Он̄да̄ однекле̄ и Мӣрко доће. Тӯ смо били м̄јес̄ес-два̄, ко̄лко ли? Кад заӯјаше̄ једном̄ и[з]-зор̄е: „Ето уст̄аш̄а“. Ста̄де ма-ла рӣка, народ̄ га̄лам̄и, ӯдри, ӯдри, он̄да̄-ва̄мо не̄куд, не-зна̄м ни-ја̄. По равни наћали, јадили, чѣмерли, до Дринѣ некако се доваљали, ма-ни-ко̄р̄е љеба, ни ништа. Ни[т]-ти-ко̄ да да јед̄еш ни да понес̄еш... Он̄да̄-прешли смо у Ср̄бију, не̄ка̄ санато̄рија, кӯћ̄ӯрна воликачка̄, шта-је б̄ило тӯј, не-зна̄м ни-ја̄. Тӯј се на̄рот сле̄го̄, бјежанија. Не̄ко не̄куд оде, не̄ко остаде. Ни врата̄, ни прозор̄а ни... Кӣше, вје-трови... Он̄да̄-не̄ма̄ шта, ја сам, да-ти-кажем, дво̄е др̄вља̄ди ра̄чвасто, поб̄ӣем, оз̄го̄ тӯрим̄ др̄во, ва̄тру налож̄им. Он̄а-кан̄та гв̄оздена̄ о[д]-дв̄ије к̄иле, о[д]-трӣ, прӣстав̄им вод̄е, ма̄ло жар̄е тӯј тӯрим̄. Он̄да̄-б̄ила тӯј кӯјна, баца̄ју он̄у-огӯљ̄ну от кумп̄јера̄. Узм̄емо он̄о па тӯрим̄о у жару ма̄ло. Ран̄слав не-мере да че̄ка да про-врӣ, узм̄е др̄во. Мешчӣнӣ н̄ӣс̄ам имала ни кашик̄е, узм̄е др̄во, ва̄ди он̄у-жару, је-д̄е... Добивали, баја̄ги, сле̄дова̄ње тӯј: чѣврт̄ љеба на-нас тро̄е-четверо и помало он̄е-чор̄бе гра̄ов̄е. Тӯј смо били око м̄јес̄ес дан̄а. Ја-ћ̄е отӣћи, ва̄к по селу, да ӣс̄ћ̄ем, ма-ни-да-те-чӯје. Бјежи, са̄м да-те-не-глед̄а. „Ко̄јӣ сте, ко̄јӣ долазе, ко̄-би-вам на-да̄во?“ Дон̄ӣшеш̄ он̄а-бур̄ета, не̄ка̄ гв̄оздена̄, па скӣдали ове-а̄љ̄не од-нас па тӯ рали у он̄у-вр̄елу во̄ду. И он̄да̄-от̄ал̄е смо јоп̄е кре̄нули, да ли смо с возов̄ма, кӯд ли. Иди, иди, иди, дошли до стар̄ог бро̄да, до Дринѣ, ча̄мац нас не̄к̄и преба̄цӣю. (То-је-прӣје нег-он̄е-санато̄рӣе не̄к̄е кат смо во̄дуд ишли, јо̄ш н̄ӣјесмо дошли). И тӯј па̄ти, д̄еври и он̄да̄ у возове-нас не̄кут потр̄паш̄е, до Нӣша та̄м от̄ӣшли. Ш̄љ̄и вовац, мешчӣнӣ, зва̄о-се же-смо-пrenōћ̄ли једну но̄ћ и на̄пољу бјежанӣе не̄кол-ко. Сутре̄дан до̄ћи не̄ка̄ контро̄ла, рас̄пор̄едӣ ку[д]-ће ко̄, шта-ће ко̄. Овог он̄ди по-селима, он̄ог он̄ди. Пре̄девр̄ли, пре̄јад̄ли код не̄ко̄га гӯрсуза... Кад-би-он̄и-чо̄ек чӯо да је ко̄ за чѣт̄нике, не̄га̄ мрак̄ по̄јед̄е, не̄ма̄ га. Кат поглед̄аш — све̄ у-кӯћа̄ мрке̄ кр̄пе, не-да̄ј Б̄оже, на-врата̄ тӯр̄ли, да се зна̄ да-је-рӯшна. Док н̄ӣјесмо дошли ко[д]-ток-чо̄ека, ко[д]-друг̄ог но̄ћили на̄пољу, он̄да̄-сӯтрӣ дан̄ он̄

чѹ за-на̄с, та̄ј-Србијанац: са̄м ја̄ била и Мирко и, мешчин̄и, Јѣфа. Нѣ-бѣ̄ ѣецѣ̄ какѣ̄ о̄[н]-на̄[с] згра̄бѣ̄ да му рад̄ймо̄ лѣт̄ну. Свѹ-лѣто̄ ради от-прѣлѣна до Мѣтрова дана. Јѣди кад рад̄иш, кад нѣ-рад̄иш — нѣма̄. А свѣ̄ жѣто̄ на-жито̄ сѣпѣ̄! А ѣмѣ̄ сѣна — учѣтель, шта̄-ли-ѣе, гѣмн̄азијӯ учѣио — у партиз̄анима. И она̄-му-ма̄јч̄на свѣ̄ вѣ-вудан̄ ша̄пѣ̄ да-га-Бѣк̄ са̄чѹва̄, да-га-Бѣк̄ са̄чѹва̄. И са̄чѹвѣ̄ га и прекѣ-рата и, да-ти-кажѣм, сѣио у злат̄нѹ стѣл̄цӯ крај-Тѣтѣ̄ у Бѣограду, ѣѣ-ли, нѣ-зна̄м. Пѣћер, пѣћер, нѣкут̄ сѣио̄ ѹ-кола, крѣнуо̄ дѣл̄ до-ток-Топлика̄, кола̄ нѣкуд̄ ѹдари и — о̄[н] на мртѣвѣ мѣсто̄ остѣ. Ни ком̄ат̄ с̄ ком̄адом! Онд̄ар̄ онѣ-му-ѣтац̄ — повѣло̄ нѣкут̄ кр̄авӯ волю, прѣсти ме Бѣже, она̄-кр̄ава̄ скѣчӣ на-њга, да извѣнѣш, слѣмӣ га, ѹмри-ѣ̄ ѣ-ѣн. Е та̄ј чѣек̄ ѣмѣ̄ ѣца и ма̄јку, ѣнӣ приѣ̄ помр̄ли и та̄-ма̄јка̄ тога̄ — Жѣко̄ му бѣло̄ ѣме̄ — тога̄-Жѣкѣ̄ ма̄јка̄ шлагѣрала̄ се. Чѣека̄-јѣ̄ кр̄ава̄ зга̄з̄ла, ѹмрѣ, ѣна се шлагѣрала̄. Како̄-нѣ̄ рѣкнѹ: злѣ̄ ради... Е кат-чѹнѣ̄ за чѣтнѣке, ма-тѣ-му смрт̄!

Д̄а-лӣ ѣн̄ мѣнѣ̄ на̄пустѣ̄ ѣе-вѣ̄ѣ ѣнѣ̄, шта̄ лӣ сѹд̄б̄на̄ бѣ̄

Онд̄ан̄-свѣ̄ стра̄жа̄ партиз̄анска̄ окѣ-кѹн̄а, окѣ-тиѣ-кѣлѣба̄ да нѣ-бӣ дѣшлӣ ѣкѣ̄ чѣтнѣци. И јѣднѣм̄ бѣли-мѣ̄ у-тиѣм-кѣлѣбама̄ кад̄ нѣко̄ спр̄ва̄ вѣчѣри: „да̄ј лѣба̄“. Ма̄ ѣкѣ̄ ѣу, нѣма̄м. „Да̄ј, нѣмѣ̄ да̄ ја̄ ѹлазим̄, ѹзѣћӯ ти свѣ̄“. Мирко̄ завѣка: „Ма, под̄а̄ј мӯ мало, колко̄-бѣло̄“. Д̄адо, шта̄ бѣ, кѣ бѣ!? Онд̄а̄ј-ѹнаприѣ[д]-тога̄ дѣѣошѣ̄ два-трӣ партиз̄ана, пѣшес-ѣг: „Дѣлазѣ̄ л̄ ѣвдӣ чѣтнѣци?“ „Не̄ дѣлазѣ̄, нѣ-ма̄м̄ шта̄ ни-ја̄ да јѣдѣм, а да ѣѣма̄“. „Ма, тѣ-ѣеш-ѣстат̄ гл̄адна, да̄ѣш̄ ѣѣма̄“. И онд̄а̄ле̄ — да-л-тӣ зна̄ш̄ та̄ј-пѣлож̄а̄ — с̄ѣрашѣ̄ ме̄ дѣл̄ ѣе-ѣнѣ-бѣли, ѣе-ѣна̄-шѹ-м̄арн̄ца: „Каз̄ѹј, каз̄ѹј̄ тѣ. Кажи-тѣ, кажи“. „Нѣ-зна̄м̄ и нѣ-зна̄м̄. Шта̄-ја̄ зна̄м̄ кѹт̄ кѣ̄ ѣд̄а̄“. И, Гѣспѣда̄ мӣ Бѣга, тѣ-је-бѣло̄ ка[д]-дѣшлӣ и[з]-Србѣје, кад̄ она̄[ј]-јѣдан, в̄а̄лда-ѣм̄ вѣѣа, шта̄-ли-ѣе: приѣвѣде̄ ме̄ јѣднѣ̄ бѹкѣвӣ в̄ам̄ ӯ пѣтоку. „Зѣнӣ“, а пѣ-штѣл̄ окрѣнуо̄ ѹ-ме. Ј̄а-зѣни. Момѣтал̄но̄ двѣ̄је̄ Тѹркиѣ̄ ѣздѣл̄ избѣшѣ̄, куд̄-бѣио̄ нѣкѣ̄ дрѹм̄ и ѣн̄ ѣѣг̄ вѣѣе̄ и на̄пустѣ̄ ме, с̄амо̄ ме̄ ѣшамарѣ̄. „Ако̄ дѣѣм̄ дрѹгѣ̄ пѹт̄, нѣ-кажѣш-ли, гѣтова̄ сѣ̄“. Д̄а-лӣ ѣн̄ мѣнѣ̄ на̄пустѣ̄ ѣе-вѣ̄ѣ ѣнѣ̄, шта̄ лӣ сѹд̄б̄на̄ бѣ̄ и ѣнӣ ѣдошѣ̄ у Радач̄ѣе, а ја̄-ва̄[к] кѹнѣ. И-тѣ̄ сам̄ прѣдѣвр̄ла.

Ӣ вѣд̄ла̄ сам̄ нѣкѣ̄ шушкѣре̄ ѣнога̄ р̄а̄та

М̄ало̄ пантѣм̄, бѣио̄ нѣкѣ̄ ч̄ардак̄ кад̄-је-ѹзимѣ̄ трѣнѣнӯ Тѹрчин̄. Бѣла̄ тѹрска̄ зѣмља, а да̄ ти, акѣ-ѣеж-да рад̄иш, ради, сѣ̄ и нѣму, в̄а̄лда, дома̄н̄ну, два̄ ѣсѣта, Тѹрчинӯ трѣѣ. И та̄чно̄ бѣио̄ јѣдан̄ чардач̄н̄ ѹ-Дрѣцѣљӯ ѣѣ-ѣн̄ ст̄анѣвѣ, Балија̄ нѣ-кѣ̄ ѣс-Кладња̄. Кѣ̄ ѣѣе̄ да рад̄ӣ да̄ мӯ зѣмљѣ̄, кѣ̄ нѣѣе̄ — ѣд̄бѣе̄ га. И вѣд̄ла̄ сам̄ нѣкѣ̄ шушкѣре̄ ѣнога̄ р̄а̄та, да̄ л̄ аустрѣнска̄ милѣиција, тѹрска̄, шта̄ ли, пѣта̄ј̄ Бѣга.

Ӣ за̄пѣстѣ̄ш̄ пѣ-шес̄ нѣѣѣља̄ в̄аскрснѣ̄

Ѵ̄, мѣ̄ј̄ дѣѣѣте, пѣстӣ кат-ч̄аснѣ̄ дѣѣѹ̄ — тѣ-сам̄-за̄пант̄ла̄ — тѣ-би-жѣне̄ сѹдѣ̄ орибале̄. Ѵ̄змѣ̄, прѣврѣ̄ вѣду, тѹрѣ̄ лѹга, улукшија̄-ѣнѣ̄, улукшија̄ да се̄ нӣкако̄ нѣ-зна̄ за̄ тѹ-маснѣ̄ѹ. И за̄пѣстѣ̄ш̄ пѣ-шес̄ нѣѣѣља̄ в̄аскрснѣ̄, ма̄ нӣкако̄, кад̄ бӣ кѣ̄ ѣмр̄сѣио̄, да̄ извѣнѣш, ко-да-би-се-ѣшпурио̄ нѣко̄, толикѣ̄ бӣ смѣја̄нѣ̄ бѣло̄. Јѣднѣм̄, пантѣм̄, Радивѣѣ̄ кат̄ се̄ лѹске̄ бѣѣиле̄ па̄ изѣио̄ на̄-Вѣл̄кѣ̄ пѣтак̄ ја̄ѣ.

О-тѡ-смѣјалке, ѡ... Нѣкогѡ не забѡље нѣшта, ма сѡв љсѡ, мѡреш рѣни, јѣло, ако-нѣмѡ грѡ, ако нѣмѡ — нѣмѡ. Ондѡ-Бѡжѣннѣ пѡсте, па Пѣтрове, па, пѡ-томѣ, свѣ пѣтак, срѣѣда, пѣтак, срѣѣда... Сам сам пѡнтѣла нѣкѣ тѣфуз је бѣјо, Бѡже сѡчѡвѡј, по нѡроду ѡногѡ рѡта. Забѡлѣ га стѡмак, нѣмѡ тѣфуз. А сѡт кѡкиѣ-ти нѣмѡ болѣстѣ.

Пѡнтѣм нѣ-тѡ кад лѡла у стѡрацѡ бѣла

Ўвечѣ домѡнин ѡстанѣ, Бѡгу се мѡлѣ и ѡндѡ вѣчера ако нѣмѡ. Ако нѣмѡ — лѣ-жежѣ. Так ѡутру како кѡ ѡстанѣ, ѡмнѣ се, прѣкрстѣ се Гѡсподу Бѡгу, и мѡлѡ и вѣлѣ-кѡ, прѣкрстѣ се Гѡпподу Бѡгу. И ѡндѡ пѡп је, ако-Бѡга, дѡлазијо ис-Кладнѡ па у малѣнко свѣ о[д]-сѣла до сѣла нѣшѡ, причѣсѣнѣвѡ. Пѡстѣ пѣ-шез дѡна и причѣстѣ овѡ-ситнѣну, и стѡро кѡјѣ-нѣ-мере ѡ-Кладањ. Кад би пѡп се помѡлѣно ко-да-Бѡг нѣдѣ ѡтуда. А сѡд га гѡнѣ камѣњом, ѣт кѡко је врѣјеме бѣло... Мешчѣннѣ нѣ-ондѡ су кѡповѡни. Фѡрбѡ је нѣко у онѡј-лѡковѣни, ѡт црвенѡг лѡка. Испѣчѣ онѣ-лѡк, нѣспѣ-чѣ и мѡло кѡ-дѡ-бѡлѣ тѡрѣ ѡнди и ѡбѡлѣ га... Е с вѡском вѡкѡ! Нѡберѣ лѣске о[д]-травѣ, лѣске, па тѡрѣ и ондѡ-ѡко-[ѡ]ногѡ вѡском ѡкрѡжѣ и ѡно нѣкѡко ѡстанѣ онѡ-лѣска такѡ како... ондѡ-тѡрѣ га тѡм ѡ-боју и онѡ-лѣска нѣкѡко прѣјонѣ, не ѡт-панѣ. И онѡ-лѣска ѣе-бѣдѣ бѣѣло а вѡм ѡловом ѡно у бѡлѣ... ѡт-плѣа нѣшта мѡло сѡвиѣ и ондѡ-шѡпљѡ ѡнди, звѡло лѡла, бѡш-кѡ лѡла што-је-дѡн пѡшѣло на лѡлу. Пѡнтѣм нѣ-тѡ кад лѡла у стѡрацѡ бѣла.

Ўзмѣ онѡ-ѡгуљѣну па вѣж-врѡтѡ ѡ-штѡлѣ ѡпнѣ

Мѡја сѣстра што-је-бѣла ѡзмѣ онѡ-ѡгуљѣну па вѣж-врѡтѡ ѡ-штѡлѣ ѡпнѣ, тѡ-рѣ-га ѡ-балегу и тѡрѣ вѣж-врѡтѡ. Рѡди-чѣгѡ тѡ јѡ-нѣ-знѡм, јѡ-сам-бѡцѣла нѡпоље, нѣкад нѣѣсам тѡ рѡдѣла, нѣкад нѣшта. Ето-знѡм, ѡна-би, Рѡдѣнка-јѡј нѣме бѣло, ѡзмѣ жѣтку бѡлегу и онѡ-тѡрѣ вѣж-врѡтѡ, зѡлѣпѣ, тѡ-јѡј-стѡјѣ дѡго такѡ.

Тѣсовѣнѣ нѣѣсмо тѡрѡли вѡм-кад-вѡкѡ нѣко прѡврѣтѣ рѡг па тѡрѣ

Јѡ-пѡнтѣм кѡт-су-жѣне кѡшуљѣ онѣ-крѡјилѣ за мушкѡрне, дѡбет кѡјѣ дѣјѣте мѡшко па лѣѣпо, нѣмѡ кѡд. И вѡди нѣкѡ зѡкрпу прѣшѣѣ нѡнѡврѡтѣ: ѡвѡ је вѡмо-тѡ-мо, а ѡвѡ вѡм нѡнѡврѡт лѡтицѡм, звѡло се, прѣшѣѣ, е тѡ сам зѡпантѣла. Тѣсовѣнѣ нѣѣсмо тѡрѡли вѡм-кад-вѡкѡ нѣко прѡврѣтѣ рѡг па тѡрѣ, прѡврѣтѣ бѡргѣјѡм и ондѡ-ѡнди мѡло ѡвоштѣ онѡ-тѣсовѣну и тѡрѣ ѡнди и кѡжѣ: нѣ-мере му нѣко нѣшта. Дѡ-ли тѡгѡ нѣмѡ, дѡ-ли нѣмѡ, нѡси га бѣлѡј...

Ѳ[д]-цѡкѣ пѣленѣ нѡправѣ, тѡј га зѡвѣјѡж док ѡдрѡсте

Е, што-је-кѡд-нѡс јѣдна бѣла, лѡка-јѡј зѣмљѡ бѣла, вѣкали нѡ-нѡу кѡ-нѡ-врѡ-ну. А за Крѡљѣвѣну мѡла је бѣло, лѣѣпо, дѣѣте, пѡкрѣѣ пѡље. Кат-се-пѡкосѣ, знѡш, па мѡл пѡштѣ се ѡ-поље, па нѣкако не крѣпа, да кѡжѣ ѡд-нѣ крѣпѡло је. Нѣ-шта не крѣпа ѡд-ѡтог-мѡла, а сѡмо-су-јѡј ѣѣца ѡтѣшла, нѣ-дѡј Бѡже, кѡко-нѣ-трѣбѡ. Јѡ-сам-ѡко-сѣдмерѡ, кѡлко ли, ни дѡктора, ни сам ѡшла, нѣкако ни дѡктору, ни лѣжѡла, ни сѣѣла. Пѡродѣм се, да ѡзвѣнѣш, мѡгла би ѡ-коло ѡдѣднѡм... У свѡкѣ

жѣнѣ дођѣ нѣко па пупак свѣжѣ. Била је једна, нѣ-дај Бѡже, Милка-јој било имс, оног-Вукана мајка, па ако се нѣ-би мѡгла порѡд^т, ѡна би нѣкако чарала, а доктору — ма-каки! Ни да чује!... О[д]-цакѣ, браће мѡј! Цаку разрежѣш, чет^{ри} комада направѣ, онда-пѡвој онај-ѡплетѣш ѡд-вунѣ так ширинѣ па ѡнѡ там ѡкрѣнѣ жице, ѡнѣ вѡмо уплетѣш так толикѡ како-мѡреш пѡвит. И о[д]-цакѣ то-је-код-менѣ било, нѣ-знам ко[д]-друг^иѣ како-је. О[д]-цакѣ пѣлене направѣ, тѡј га завѣјаж док одрасте... Дрвенѡ бѣш^{ка}, направѣ евако и тако. Оту[д] такте прикује ѡвду[д] такту, ондар-било ѡнѡ што је вако, мало имало кукљеве вѡмо да се мѡгло да ѡкрѣнѣ, бѣш^{ка} се звѡло. Онда-гѡри-му направѣм и ѡбрѡч, евак савјен ѡбрѡч у-онѣ-дацке и онда-на-онѣ-ѡбрѡч тѡри ко-нѣку — вако-су онѣ-ѡбрѡчевѣ, а другѡ тѡри вако пѡ-оном па-кад-га-пѡкрѣваж да-на-онѡ тѡриж да-нѣ-би пало па д^ијете. Ја-кат-сам-Ран^слава рѡд^{ла}, на-с^иѣну лѣжала, грѣбене му тѡр^{ла} крај-главѣ и та-ко-га на с^ијену. Грѣбене тѡр^{ла} да нѣ-би-му на-главу пало та-пѡкрѣвка. И ѣто ѡ-ми-је одрасло! И ѡнда бѣјо онѣ-дѡбак, да-ти-кажѣм. Дѡбак је имало доли задно, гѡри онѣ-лѣтв^{це} и гѡр онѡ-Калавраси направѣ вако онѣ-ѡкрѡг, прѡшуплѣ и тѡри на-онѣ-лѣтв^{це} онѡ-кѡло и тѡј га тѡраш пѡмало да нѣ-би-га држала, да мало нѡ-ге ѣспрѡжа — дѡбак се звѡло. Сада нѣ-знам ѡ-га тѡрајѡ.

А онај-чѡе[к] каже: ја-прѡвѡ сѣби намјѣшѡ, слѡмијо нѡгу

Била код-Рад^слава па се напик ракиѣ, ондар-низ-онѣ-њиве полѣног дољ гѡвед^{ма}, била-ми ѡ-пољу. Како-полѣнок, ја-падок и на-се оклизрук, ка[д]-да-уста-нѣм, кад рѡка — ѣшчаш^{ла} се. Онда-ѣшла у Сарајво — ништа! Онда-нѣки Тѡрчин бѣјо, Чевљанов^{ни} се звѡли, па-вам-брѡдо једно, ѡ[н] намјѣшѡ. Ка[д]-дошла и[з]-Сарајва, ѡт^{шла} јѡпѣ њѣму и бѣ Тѡрк^{ња}, ја-легок Тѡрк^{њи} у крило, а дво^{ца} узешѣ, уврнушѣ рѡку. Кат-чук — пѡче, није мало ме бољело и прѣстаде, ма никад ништа, никакѣ послед^{це}. А кад у Сарајво, ма никако, бољело и бољело, ко-да-није намјест^{ло}. А онај-чѡе[к] каже: ја-прѡвѡ сѣби намјѣшѡ, слѡмијо нѡгу па-да-се-сѡе на-онѣ-лѡтк^{це} ѣсѣпѡ, ја-мѡгу намјест^т да бѣдѣ ко-да-није ни-ломљено. И ја-сам-њѣму ѡт^{шла} и како-се-намјест^{ло}, тако стѡи и данас.

Ђѡ дођок у старѣ гѡд^{не} у тѡрскѡ кѡћу!?

Јѣла мѡгу како-је-гѡђ, јѣдѣм. Спавѣм, заспѣм ко-бѣба, ма ништа. Сањѡм бѡш једнѡм, сањѡм ко-тамо Калавраиње нѣкѣ сѣјѡ кумп^{јере}. И она-зѣмља, ѡдам по-[ѡ]нѡј-зѣмљи, Бѡг даѡ ѣстѡ прљѡга, ма нѣма ко-да-је-самљевѣна. Евако ко-пристранак и ѡнди сѣјемо кумп^{јере}. Сањѡм вако да ѡдам изѡ-оградѣ... Ђѡ дођок у старѣ гѡд^{не} у тѡрскѡ кѡћу!?

Кѡњѣ се зѡвѣ, ѡ-кѡњ-тѡ закопѡвѡ и назѡвали га Кѡњѣ

Приѣ се тѡала ѡбѣта, дебѣло, дѣблѣ нек-тѡј тај-прѣст. Иако-је-вѡна, нако-је-тѣж^{на}, на-онѡ-куљѣн^{ку} прѣде дебѣло, дебѣло и онда-чет^{ри} ниѡта онѡ-ѡтѡка, ма то-тврѡ!

Турпи ону-основу да тка. И онда био-је чунак, да извинеш вако и ћевч^ица у-њему са памуком. И ондар она је овако ударала и ондака — причају — одреже овдале па онда-јопе вам. И светас дошб: „Шта-радиш?“ Па ето так и так. Ама: враћај там и-јам, там и-јам. И послушала га и тако кренуло и ткало се до данашњег дана. Није умјела. Ето, село за-стан а није умјело да-с-оним радј како-трѣба. Људи, бели су били свѣци, шта-ја знам. А брали мало, три бразде откинули, три четир^и, пет. Чекај да видимо тѣца на-коју не бразду пасти, да не онб кољено у б^и-једи бити. У шѣстој бразди тѣца папа, шѣсто кољено не паит млого... Слабо ти ја то-умијем пратит, што-сам-знала заборава^ила сам... Све су свѣци одали мјесто-овијег-људи и направѣ се прѣсаци. Једној баби дошли, не-знам ње град бијо тамо. У-Грн^{ој} Гори град бијо па долаз^или: „Море-л-се нонит овди?“ „Нѣ-мере.“ „Море л?“ „Нѣ-мере“. Господа не-мере да прим^и свакака чѣска. Дођѣ једној баби: „Баба, море-л-се нон^ити?“ „Сипко, море се нон^ит, нѣмам шта вѣчери“, а запрѣтала балегу мјесто-љѣба пот-пеку. „Да-ми-нон^имо, баба, цаба ти вѣчера, цаба ти свѣ, не-меремо напољу“. И они прекрсти ону-пѣку (пѣка била од-гвозђа), штапом прекрсти^ио. Кад баба да дигнѣ пѣку, Бок-ти помог^о, онај-љѣ[б]. Бог дао, ко-сѣмун б^ијѣли се. Јѣл јѣло, није-ли-е: „Баба, сутра кат-сванѣ дан, коња имаш, ваљда имаш коња, ти-тѣ своје ствари покупи што море на коња и коња зајми. Коњ не закопат једном ногом на једно[м] мјесту, на-другом, на-трѣћом. И туј се застави и настани и туј-не-ти живот проћи“. Она-то уради и то стварно било, Ран^ислав кажѣ зид^ине глѣд^о. Она-баба туј застав^ила се и гра-се сад направ^ио, Коњ^иц се зовѣ. Ње-коњ-то закопа^во и назва^ли га Коњ^иц. И сад град о[д]-тога им^а.

Прѣклео га да-се-никад не-бидѣ сит, сам на-Свѣтог Илију

Да-ти-кажѣ[м] мешч^ини коњ. Кријо се пот-кокош, под-овцу, туј, овди, онди, дођѣ прѣт-коња. Сијена им^а, завуко се туј, кад-онај-кљус^ина, болан, шѣро онѣ-сијено, а о[н] није см^ијо, ваљда, да устанѣ од-отије-људи. Кад они туј прѣт-коња и нашли га и ваљда су га онда и разапѣли. Прѣт-коња тачно и рѣко-он да се никад не-најѣдѣ, коњ, сам на Свѣтог Илију. Прѣклео га да-се-никад не-бидѣ сит, сам на-Свѣтог Илију...

Сијала се шѣн^ица, око пет струка је било стрвни, жита

Прије кад-би-ти-пои^ио нешта мрсно — да ти причам — неко сазна, он-се-см^ије исто да се цура ошугала. То-је-см^ијање било. Скрај до украј поста пост^и се. И шта се јело, како се јело, јопѣ свѣ нарасло, кажѣм ти, ко-балвани. Све нај-вишѣ гра и кумпир, шта си јѣо. Онда је љѣб са своѣ ливадѣ, није купѣв^ина била. Сијала се шѣн^ица, око пет струка је било стрвни, жита, пет струка, шѣст. А сада нема ни^гди сламкѣ... Јѣз било уље, да-ти-кажѣм, ја-слабо-га и-пантим. Нѣко ма-сл^иново уље, а литр^ица-она от-по килѣ па би жѣне прѣстом зачѣпи, не отвори скрѣз да му се наспѣ ако-би-шта да помаст^и: чѣрбу или питу. Ат то-је-мирисало. Бог дао, ма нема куд. Нѣко ма-сл^иново уље, дал-то сад им^а, ја-не-знам. То-тѣнекад ако-би-сипнуло мало. Пѣкли мандру вако з-бијелим луком. Пост^ило свѣ, пост^и-

ло ја како! Онда ти-пости прђђу, пѣтак, ср"јѣда, пѣтак, ср"јѣда — пђсти се. Кад-га-је јѣло ја-не-знам. И да ти кажѣм: јђпѣт патња по народу, по народу патња. Свако педесѣд гђдина рѣто, свако педесѣд гђдина рѣто, дђклѣ-ће-[о]вђ вако?!... Божићни — шѣс нећѣља, васкрсни седам нећѣља, шѣс божићније, а васкрније седам. Па Пѣтрови, за Пѣтровдан три ѣвте. Јадно, ка[д]-дђћѣ Пѣтровдан, ми би чђбани били; у најму била, ко-да-сам-код-мајкѣ! Накопѣмо смђлѣ, крбањ"ћ направимо, ђгүлимо омѣр"ћ, па онѣ-крбањ"ћ нанунимо смђлѣ па уочи-Пѣтровдана запѣлимо, па онѣ-планинке зајмимо с-онѣм: „Дѣј кајмака, дѣј кајмака“, тђ-се-онѣ, онѣ-лиле и чүда. Онда-ујутру кад устанѣ, дѣ ти неку пђсласт"цу.

Дђћи у крмећи свињ, тђ-бүа: Бђг дђо — плѣва!

Била сам ја, драги мђ[j] јүначе, првђ, мађо у-Кривү Рѣјеку ђт"шла, кђ[д]-теткѣ, некѣ Мијѣјловѣ сѣстрѣ. Ка[д]-дђћосмо, она ми ићѣра крѣву. Чим сам дђшла, ићѣра ми неку крѣву на ливаду да чүвѣм. А мѣни онђ-мизѣрно, не мђгу, ђни у-кући, а ја-напољу. А-ја-ђталѣ да пђбјегнем, она-тетка ме вѣдла некуд ус-пђља, брже-бђље ме врат"ла и довѣла мајци. Кат-ће-ђно пђбјећи, свратати ђд-менѣ! Онда сам била у Радачић"ма, да-ти-кажѣм. Ко[д]-теткѣ, мајч"не сѣстрѣ, чувала гђведа. Ёто, тђ љу првђ рѣто пѣнт"ти кђ[д]-теткѣ што сам била. Кђлко сам била не-знам. Дђћѣм кући, ђдведе ме нека на Загѣјн"цу, Пѣрна, чија-ли-је, сѣстра; на Загѣјн"ци била. Кђлко сам түј — не-знам. Дђћѣм ђталѣ, ђдведе ме дѣлица у-Крајшиће, Илија неки. Тү сам била. мешчинѣ, двије-три гђдне и дђће мајка, ђдведе ме, дѣлица не-дѣ: Немђ[j]-је, да ће бити кђ[д]-тебѣ, нег би је и одвѣла. ђдма ћеш је сүтри дан другђм дѣти". И ја-с-мајком — дђћѣм, дѣдне ме Милану неком у-Дрѣцѣљу, тђ-је трѣћег рѣта, Милану у-Дрѣцѣљу, Матѣном ђцу. Кђлко сам била түј, не-знам. ђдем ђд-нега, у Пѣрѣ Милићев"ћа била гђд"ну и ђталѣ сам дђшла и мађо била код-мајкѣ и удѣла се — ѣто ти. Око шѣс кућа промиѣн"ла најма и гђвѣди сам чүвала нашије тринѣз гђдина пђ-шуми, па ја-не-слђмик ни нђгѣ ни рукѣ, а има же-на па слђмѣ. И ѣво ме и данас. Онђ рѣто да-ти-кажѣм кад-је-бјежанија била, свѣ пјѣшѣ ишло, күд-је дѣ-је — свѣ пјѣшѣ. А сѣд вђз"ло и за-њим камѣјон ѣљина и на карадѣ. Онда ни ѣљ"не, ни вђз"ла, сѣм била машина. Овђ-никако није се по Титђв"ни некако овђ-пђправ"ло, свѣ по Титђв"ни, Ондѣр сѣ[м] машина рад"ла... ђдала-ја ђт-сѣла до сѣла. Ёто, о Илиндѣну се зарат"ло, а ђт"шли у Србију уш-Чѣсне пђсте пред Васкрс. Око пѣ-ше[с] сѣла сам ђбишла, а ако ти кђ дѣ, ако не-дѣ, и-не-маш. ђдѣј: ђнди бѣди, ђнди бѣди... Јѣсмо, кат-смо-прѣшли у Србију. Да ти кажѣм: била нека она-кђф"ца, ђ[д]-двије кѣле она-кантица, па било онѣ-некѣ, како се зђвѣ. Нека санђторија била па тү је народа каплѣј било, избјеглица кад у Србију прѣшли. И ја на ливади, на јѣдном брежуљку код-онѣ-кућѣ наложим вѣтрѣ и -вђдѣ. Түр"ла онѣ-кђтл"ћ, вђда ми прђврѣла, онда-наберѣм жарѣ, онѣ-младѣ, па түрим у онѣ-кђтл"ћ. Оно је мађко прђврѣло, Рѣн"слав узео дрвце, вјѣрүј, и онү-жѣру фѣта и јѣдѣ. И некѣ ђгүл"не түј түр"ла, што су гүлли-тѣ што-су-нешта спрѣмали за јѣло па баѣи напоље. ја-накупим, түрим с-гђм-жѣром и тђ-смо јѣли око двѣ дана — три. Онда-бајѣги давали су нешта ђнди, неку гѣбѣру па чѣврт ѣба и чђрбѣ мађо грађвѣ, увѣчѣ и ујутру. И түј смо били, мешчинѣ, мјѣсѣс данѣ, кђлко-ли. Онда,

Мил^нсаве, ушн су навáлле, јáди, чѐмѐр и нѐкá бурѐта ўзѐли, свѐ-на[с] скѝн^нло, скѝн^нло-на[с] скрòз у онá-бурѐта, пòпар^нло и нѐкакò осуш^нло и òтáлѐ смо крѐну-ли за Србију, нáскрòс тáмо. Ушн, стјѐн^нце, бѹе, трòструко, нѝје јѐдно! Мѐнѐ су јѐ-ле свòвакò. И нѝкад нѝшта! Кáжѐ — прѐлада! Ма, кáки! Јá-ўвѐчѐ лѐгнѐм, кат-кòт-кућѐ бѝла, нѐ-знáм ни кáд мрáк ни кáт свáнѐ. Дòђи у крмѐйи свѝн^н, тò-бѹа: Бòг дáо — плѐва! (ђѐ крмáд лѐжѐ и ўши су ѝмáла крмáд). И òндá òпар^нли нас у вò-ди кат-смо-дòшли и[з]-Србијѐ, нѐ-знáм јѐл бѝло, нѝје ли. Кат смо дòшли, нѐкѝ млáдѝни дòђòшѐ с прáшком, опрáш^ншѐ и тò-Бòг дáо нѝкад нѝшта вѝшѐ. Пријѐ òног рáтá тò-ѝ-бѝло пријѐ òногá, кáд-је-у-Србију-се бѹѐжáло, пријѐ оног рáтá у свáкòг је бѝло, ў-нѐкòг вѝшѐ, ў-нѐкòг мáњѐ. Тò-сáд овá-òмлáд^нна нѐ-пáнтѝ ни бѹѐ, ни ўши, ни стјѐн^нце. Стјѐн^нца, òна би: по нòни дòђѐ, на нáрод нáпáдá, а ўјутро пò-бѹегнѐ ѝстò кòзa ў-брвнa, нѝје бѝло òмáлтáно — кòд-мѐнѐ. Ў-нѐког је, љòјá, бѝло òмáлтáно. Пòбѹегнѐ ў-брвнa а ў-брвн^нмá тáмо онѐ-пѹцѝѐ нáпунѝ. Пáтњa бѝла. Гá-вѐзи тѹрaли, ал цáбa је, òбѝђѐ, дòђѐ... Дрѐцѐл пòпáљѐн јѐз бѝјò, али мѝ смо пòбѹе-гли пријѐ. Òндáр òно пòпáдло свѐ по Пáклáнику и пò-Дрѐцѐљу, свѐ ѝстò пáдло кò-ѝ-сáд... Пá, òто, òдáлa сáм чѝтáву áмáн гòднну пò-Бòсни, нѝгдѝ ўстáше ни стѝ-гошѐ, ни срѐгошѐ. Òндá-бѝла ў-Дрáпнић^нмá, врáнáлa се у Пáклáник. Ё, у Пáклá-нику нас је нáлáz^нло ўстáшá — плѐва. Бѝлѐ нѐкѐ држáвнѐ штáлѐ, кѹћѐ и рáдилѝ-ште. Вѹкло бáлвaнѐ ѝ[з]-Смòлѝнa тѹдá, áшнáуз бѝјò пá-тò-кат-се-рáтовáло, врáт^н-ли се тѹј у тѐ-кућур^нне. Кáд јѐдно јѹтро, Бòг дáо — плѐва ўстáшá, мá нѝко нѐ-дò-фáтѝ, ни тáкò ни — òћѐрa! Òтáлѐ òт^ншли у Рáдáч^нћѐ, Рáдáчáни, ѝѝ је òко-пѐдѐсѐ-терò нáкуп^нло, òћѐрáло ў-Оловò и пòб^нло, а нáс нѝко нѐ-дòфáтѝ. И òтáлѐ јòпѐ пò-бѹегл^н дáљѐ, у Србију òт^ншли, тáм бѝли... Бѝло-ѝг-је òко-пѐдѐсѐтерò и òни бѝли нѐкѹд пòбѹегли пá се врáт^нли, нѝѐ òдмá пòгòрѐло. Врáт^нли се, ѐво òстáшѐ кѹћѐ, кá-ти-плѐва ўстáшá, мòј брáте! И Áвдáн Áсић бáж бѝјò прѐд-њѝмá, чѹѐм: јѐдáн гá вáбѝ òвдуд ис-колòнá, òн-òдѐ уз Рáдáч^нћѐ. И òн-òѝјò тѹди, вáлдá ў-Клáдѹу стá нòвò, љѐ-ли. З Брđá сѝћѐрaли, з Дрѐцѐлá, штá-јá знáм. Свѐ òни јáднѝ и ѝскопáли ѐн-дѐк и òндá-ѝ пòшòпáло и ў-òнò, нѝје чѐкáло ни дá ўмрѐ. Ё-òндá-је бѝло пáљѐв^нна, ўбѝ Бòжѐ. Рáдáч^нћѐ ѝстò, ѝ-њѝг је пòпáдло, Дрѐцѐл, мá ни кòл^нбá нѝје òстáлa. Јá дá ти кáжѐм. Кат смо дòшли — јá-нѐмáм ни зѹбá, прáвљѐни пá не ўмѝѐм ни дá гò-ворѝм — мѝ кат смо дòшли, Мѝл^нсаве, и[з]-Србијѐ, пá сáм дòн^нѐли, мѐшчѝнѝ, дѐ-сѐтá[к] кѝлá брáшнa и јѐдно јáњѐ лòгнáли, дáо нáм онáј-ђѐ-смо-бѝли. Рáн^нслáв чѹ-вò òвцѐ јѐдно лѐто и дáо нáм јáњѐ кат-смо-пòшли. И дòшли смо тѹј, нѝје бѝо Лá-зáр дòшò, кòл^нбá бѝлa њѐгòвa. И-у-òнòј-кòл^нби бѝли смо нѐкò дòбá. И, мòј Мѝл^н-сáвѐ, не мòгу дá ти прѝчáм, рѝжá дòл бѝлa у р^нјѐци, с-òнòм-трѐн^нцòм дрвá гòнијò. Трѐн^нце пá свѐ с вòдòм дòл гòнијò дрвá, дòл до у Бјѐлѝш. Јá-сáм-нáњѐлa онѐ-трѐ-н^нце, нѐш вјѐровáт, нáпрáв^нлa кòлнбу: и òколо и пòкр^нлa и тѹј смо прѐшли кáд-је-мáјкá-ми дòшлa. Дрѹгѹ кòл^нбу òд брвáнá, а трѐн^нцòм пòкр^нлa, свѐ-јá нáн^н-јѐлa... Нѝѐ бѝо јòж дòшò, бѝјò у бѹѐжáниѝ. Кáспѝѐ дòшò, а мáјкá мѝ је ѝшлa нѐ-кѹд у Рѹму, жѝтá дòгòн^нлa, штá ли. И тáкò двѝје кòл^нбѐ нáпрáв^нли, из-òнѐ-кòл^нбѐ дрвѐнѹ кѹћу прáвѹ. Сѐкли јáпѝју, шѹмáр дáо, пá сѐкли кòмѐ трѐбá. Нѐко-нáм дò-влáчнѝјò, Тѹрци Ћудáни нáпрáв^нли кѹћу. Бѝјò чáрдáк и сòбa и кѹћa. Шпòрит ў-нáс-је бѝјò онѝ-зѝдáнѝ. Зѝдáнѝ. нѝѐ бѝло лòнчѝнá, сáм рѐрнa и плáтѐ гòри òв-дудá љѐ-лòжѝш. Дрѹгò-је сá лòнчѝн^нмá. Бѝлa зѐмљѐнá пѐћ, тò-ти пáнтѝм. Бáш

у-неког Давида пѣђ била и лончиће удар^{ли}, а ис-кућѣ лаж^{ло}... Ма откуд воло-ви, не-знам: било-то јање и двије овч^{це}, шта-ја знам, и Мирко једном узѣ једну краву у-Тузли, каже: стѣона, стѣона. Ма, није, богами. Јѣс, кажѣ, чоѣ[к] кунѣ-се. Голѣма кравур^{на}. Виђесмо — није, ондѣ-пром^иѣн^{ли} с Тимотијом, дао нам он ју-ни^{цу} стѣону, а ми њѣму ону-краву да закољѣ. И од-отога смо заплод^{ли} и волове и краве и питѣј Бѣга. И-да-ти-кажѣм: ону-кућу дрвену обор^{ли}, другу направ^{ли} пламску на-оном-истѣ[м] мјѣсту... Мијајло ми једном завика кад били у кол^{ба}-ма-оним: „Ајте вам код-менѣ, не-мерете-ви бити туђи.“ Реко-нећу. „Дѣш да-ме-мѣлиш“ — Мијајла пантиш, ваљди. „Ако дѣђѣм, не-дај“. Затѣ ме наљутијо кат-смо-дошли отуда. Нѣмам ши^бцѣ, вѣтру да наложѣм. Одог да од-њѣга ишѣм, он-се-настѣнијо мѣло пѣприѣ нас. „Дај ми ши^бцу, нѣмам вѣтру да наложѣм“. Ка-же: „Па прѣлази онѣ-пѣштар, прѣлази ис-Кладња за-Олово“. „Па прѣлази, нѣмам пара, да-ја-имам парѣ, лако-би-ја“. И затѣ ме наљутијо, н^јѣсам шѣла. И коњи, и волови, и крмад, и тамо-вамо и ѣво до-шта дође... Чувала гор-уз-они, ониѣм-ба-ракама па гори, по-шуми тамо и вам свѣд от-Карѣулѣ па-на-вамо, шѣму свѣ сама. Било-иѣ је некиѣ, ал не-мереш-ти са мушкарц^{ма}. Јѣ-сам-свѣ сама, гори Карѣули, гори Граду, свѣкуд одѣј... А имали волѣва не-знам ни колко парѣ, пѣбогу брѣте.

Свѣ-ми-је пролѣћело кѣ-мѣтна вода

Свѣ-ми-је пролѣћело кѣ-мѣтна вода. Одај, одѣј, ма н^јѣсам имала, да ти ка-жѣм, ни сикирациѣ толико, а четверо ѣѣцѣ били са-мном. Ни сикирациѣ нити-ни-шта кѣ-сад, ма удѣви па није другѣ! Некако ми пролѣће онѣ-раго и кат-смо-дошли туј, ни^{ка}ко ниѣсам имала овѣ-кубурациѣ. Онда-Мирко, ка[д]-дошли у-Кладњѣ, да-ти-и-то кажѣм, бијо неки Панто Васиљѣв^и у-Кладњу и Грујо у Бјелишу, па се он ѣма појади: „Шта-ћу, пѣбогу брѣте, ни^гди ништа ни-да-јѣдѣм, ни^гди ништа, ништа“. Кажѣ: „Мирко, ти си дѣбар] радник, иши-неш на тѣсту, туђ камѣн. Кад бидѣ мѣнава вѣл^{ка}, намјете разгрѣи, кад није, и-није: камѣн туци по тѣсти.“ Во лови довлѣч^{ли}. И туј га запѣсл^{шѣ}, богами пѣмођ би. И давашѣ гибѣру, гибѣру давало, пѣмало плаћало и некако се не огладње. Пѣбјегосмо из рѣѣ, гѣни, гѣни кад јѣпѣ у рѣу пѣдосмо. Та-свѣ добрѣта и лѣше би и прѣђе, а сад најгорѣ заврши. И ту је радијо на-тој-тѣсти и радијо, кад-они-Рѣдовѣн, пѣнтиж-га, ваљда, Николић, скинѣ му с колица точак. „Мирко, болан, не-мереш-ти туј з-Дреѣѣљѣн^{ма}, ваки су, наки су, траж^{ли}-ти ѣѣ пѣсла на-другѣ[м] мјѣсту“. А он-ти зграби ѣѣгов пѣсѣ и ѣталѣ пѣмзију зарадијо, ј.ѣ-га ѣтац! А Мирко у-сечу, па ѣвди, па на тѣсту, зидѣ ѣколо ѣко-тѣ-тѣстѣ. И ондѣ-у-сѣчи бијо па удри, па удри. Те некат прѣкини радни стаж, некад ради, некад... Ка[д]-да-умрѣ, дође му одбјѣн^{ца}, мѣј Мил^саве, нѣма пѣмзиѣ. Одбјѣн^{ца}, а јѣш ишѣ на пѣшљѣтку у Дѣбрѣвник, нарађѣво бајаги. Сви добнишѣ пѣмзију што-ш-њѣм рад^{ли}, а ѣ[н] ништа. Па ишѣ у Дѣбрѣвниѣ, бијо два-три мјѣсѣца, да наради да му дајѣ. А, јѣк, ништа-тѣ не-помѣже. Говѣр^{ла}-ја Ран^славу: „Гѣни, Ран^славе, ти, за нѣв траг, гѣни, гѣни“. „Ма, нѣма“. „Ма, гѣни, за нѣв траг, пѣбогу си, па ако би — би.“ И пѣћер, пѣћер, Мил^саве, чѣм је зѣнуо кѣнту мѣнѣ за-тѣ-пѣмзију, ѣдма наприѣд. Јѣсам ли бѣѣжала ѣд-Мирка, јѣсам-ли кажѣваѣна — јѣсам. И дали ми, имѣ и-сад. Колко имѣ ја-ти-не-знам нит-иѣ-узи-

mām ни-тo-кoрiстiм. Да га Бoг oпрoстi, лyт ми је бiјo, Бoг дaо — вaтpa! Кат-сe-нa-лyтi, Мил"сaвe, вiдiм лyт-ми-je. jа-утeкoк иcпpeд-њeгa. Пoврaти ce, a никaд мaј-ци н"јeсaм пoбeглa ни дa врaтa oтвoрiм, a прeт-кyћo[m]-ми бiлa, дa рeкнeм: нe мoгу тaмo, a — jоk. И Бoг дaдe: oжeни ce, тaмo-вaмo, Рaн"слaв oжeни ce.

**Прaсe зaскiчa и jа-сe-сeтнiк дa је кyрjак,
oкoјaс"ли ce, дoлaз"ли прeт-кyћy**

Нaкo нaрoд вiдi мe пyтoм пa jа-сe-пoјaдiм: „Мa дoбрo-си-тi, сaм кaд-мo-рeш oдaт, дoбрo је, дoбрo“. Рeкo: фaлa је Бoгy. Знa дa нe-знaм гoвoрит пa-сe-нe-дa... Пo-шyми кyрjак jал мeђeд, мa никaд-мe-тo ништa... Јeднoм сaм чy-вaлa крмaд (нe-знaм је л бiлa Мил"цa дoшлa) y-Рaстiкy oндe. Прaсaди бiлo и кр-мaчa. Кат-прaсe зaскiчa и jа-сe-сeтнiк дa је кyрjак, oкoјaс"ли ce, дoлaз"ли прeт-кyћy пo-рaгy, прeт-кyћy: згрaбi oвцy и — yтeчe! И jа-нeкy кaнтiцy имaлa, зaклeп-тiм, зaлaчeм, крмaчa пoлeћe зa-њиm и нeкaкo кo-дa-oтe. Е тo y живoтy, дa ти кa-жeм. нaћaлa-су-ми гoвeдa, eвo знa и-Мил"цa кaд је дoшлa. пo-шyми, кoлкo пyтa. Снiјeк пaнe нa-њиmа, a oнo-je y-шyми. Никaд ми нијe штeтe нeкe бiлo y мaлy кaкo-сaм-пoчeлa чyвaти дo дaнaс. Сaмo-[o]нe мiнe штo ми је y живoтy yбило. Нaћaлe пo-шyми, пo-двa, пo-тpи дaнa тpaжи, нe-мeрeж дa нaћeш. Јeднoм бaж зa-пoљoм, Мил"сaвe, кo-дa-су-гoвeдa oт"шлa пpијe мeнe, a jа-oт"шлa дa тpaжим пa нaћoк-иm тpaг [y] yзoрпaцијy oт"шлo oндe зa-пoљoм. Кaд мeђeднi тpaг тaмaн oнo кaкo ишлo, мeђeднi тpaг пo-oнoм-тpaгy гoвeђoм, тaзe oт"шлo зa гoвeд"мa. Дoлeтiм, Рaн"слaвy кaжeм и нaвeдeм гa oндe, кaжe: ствaрнo мeђeд, oт"шлo тaмo. Кaд-ми-мaлo гoр y Зoрпaцијy кaд y oмaрнi"мa гoвeдa, никaкoм ништa! Звoнo бiлo нa-њиmа. Ет-y-тo-мe н"јeсaм, вaлa-бiлa чивтeли... Н"јeсaм вићaлa, сaм чyлa-сaм, бaж бидe јeднa с нa-мa, Зoркa-jој бiлo иmе, пa пoгyбимo, пa oнa: eвo тpaг — мeђeд, eвo кyрjак, eвo oнo. Кo-дa-je-yдaрaлo y-љeнy стoкy, a мeни никaд нијe. Чyвaлa сaм и oвцe и гoвeдa, никaд ништa! И свe сaмa, пoбoгy, пo-шyми пa ce бoјиш чoкeкa, бoјиш мeђeдa. А вoлoви јeдни бiли y Јoшaн"ци пa oнe дa yбoдy. Кyкy, кaд мe чyнe нa-вр брдa, oнo излeтi гoр, a jа-oблeтiм пa дoљ пoбeгнeм иcпoд-њeгa. И oнo мe тpaжи иcтo чoск. Aкo-нe-мoгу никaкo, jа-сe-пoпнeм нa кaкy клaдy. А мeђeд, кyрjак, мa — никaкo... Нoс"лa кoшyљy дoвлe и билe нeкe, штa-jа знaм oт кaдифe нeштa-[o]ни кaпyт"и и, дa извинeш, прeћe гaћe. Вaмo нaзaд јeднoм нeкo сyкнo пa ми нyрдијy срeзaли кoд-мaјкe. Пyрдијa бiлa, цeчeрмa, yбрaдaч, кoшyљa дo пeтa.

Оклaдa је нeсрeтнa, никaт ce ни-зa-штa нe-тpeбa клaд"ти

Сaрaнe кo-и-сaд, иcтo. Мyшкiњe мyшкo, a жeнскiњe жeнскo oкyпa. Oкyпa гa, мa сaм eтo пoли гa вoдoм, бaјaги дa-сe-брoи. Узмe мaлo вyнe пa с oнoм-вyнoм и вoдo[m] мaлo пoтpљa и — хaјдe! Oндa-дa-мy: тpи јyтpa ишлo нa-грoбљe... Ишлo тpи-чeт"pи, пeт лyди пa иcкoпa рyпчaгy. А-дa-ти-кaжeм: нијe бiлo сaндyкa, тo-дa-ти кaжeм. Бiлo-je y-нaс шyмa јeднa, бoрoви гoр зa-пoљoм, видијo си. Пa свe-би пo-чeтвeр"цa oтићи, тaктe oс"јeци бoрoвe, бiлo је и oнијe-клaдa кaт-сaм-и-jа чyвaлa дo-нa-крaј вaмo. И-сaд-иг имa. Рaзpeжe-oнo тeстeрoм, тeстe-

рѡм прѣрежѣ а ѡсц"јепѣ ѡнѡ. Їсц"јепѣ, ѡтешѣ и ондѣ-дѡнесѣ двѡјица, па онѡ-крат-кѡ тѣрѣ вѡдуца, онѡ-дѣгѡ са странѣ, а дѡљи тѣрѣ му ѡл"нку нѣкѣ, нѣмѣ дѡљи кѡ-у-сандуку. И тѣј га тѣрѣ и ѣго-ти. Мѡжда ѡ-сад ѡмѡ онѣ-бѡровиѣ клѣдѣ такте што-је-сѣкло. Бѡрово, бѡлан, тѡ-шѣлѣ нѣ-струнѣ, бѡрово... Кѡ-је ѡмѡ, јѡ-шта-је, кѡ није ѡмѡ, кѣниѡ бн. Мѡрало му је рѣну спрѣм"т, бѡш-кѡ ѡ-сат што-спрѣмѣ, и нѣ-гроблѣ и ѣ-такте... Нѣ-мере се мѣшко полампѣр"т. Е, јѣ-л ѡст"на да ѡно мѡре ѡзѣн. пѡбогу брѣте, и[з]-сандука? Ѳндѣ онѣ-такте бѣле, кѣке-су дебѣле — евѣкѡ! Кад га склѡпѣ онди! Јѣдна се ѡклад"ла код-нѣс да смѣје ѣ-гроблѣ бити у баксуз дѡбѣ. И пѡниѣла прѣси"цу мѣло да прѣде, вѣлѣда мѣсеч"на бѣла, па онѣ-прѣсл"цу забодѣ, па забодѣ ѣ-сукну. Сѣкна бѣла код-нѣс и ондѣ-је-забодѣ с-онѡм-прѣсл"цѡм. Ка[д] да ѣстанѣ, онѡ-потѣгло мѣло, ѡна јѣдва жѣва побѣгла, мѣшлѣла — прѣ-каза. Ї-тѡ да-ти-кѣжѣм: нѣ-требѣ се клѣд"ти ни-у-шта. Нѣкѣ се лѣди клѣд"ли да, нѣ-знѣм ѣ-којѣ дѡбѣ смѣјѣ ѡтѣл ѣ-Кладањ. Кад ѡни пѡђи (дѣ ли је јѣдан бѣјѡ, мѣ-шчѣни јѣдан) па бѣло је кѡр"то нѣкѡ у Близѣнц"ма код барѣкѣ. Ѳнди дѡђи, кат-кѣрѣјѣнц прѣдѣ-ѣга. И дѣ ли је жѣв ѡстѡ, штѣ је бѣло? И рѣкли су: ѡклада је нѣ-сретна, ни-кат се ни-за-шта нѣ-требѣ клѣд"ти.

Ѳдѣм ѣјутру рѣно, вѣдро, лѣјѣпо, кад ѡза-пѡднѣ — снѣјѣг

Што је бѣвало, бѣвало је, а јѣдѣ-се нѣро[д] да ѡмѣ нѣкѣс нѣмѣтнѣицѣ. Јѣдна ми бѡш свѡдѡл прѣчѣ, кѣжѣ: „Бѣц"ла ми жѣна водѣ нѣ-краву“ — Мѡжда грѣшѣи, на пѣту. — „И крѣва ми бѣла стѣона и двѡѣ тѣлѣдѣ побѣц"ла“. И ѡндѣ онѣ-краву прѡдѣла, штѣ-ли-је урѣд"ла, а дрѣгѣ-јѡј ѡд-онѣ крѣвѣ, ма-нѣмајѣ сѣс"це, да-ѡзвѣ-нѣш, волѣкѣ. Ма ти-тѡ-нѣ-мерѣш ѣзѣ[т] да помѣзѣш. А мѡре бѣт, рѣко-да-је-погрѣ-јѣш"ла па-јѡј-сѣ[д] тѡ пѣло. Бѣц"ла водѣ нѣ-краву. Їмѣ-ти, бѡлан, крѣвиѣ дѣшѣ...

Крѣла се пѡд-букву, нѣ-смѣѣм рѣст од грмѣлѣвиѣ. Пѡд-букву, низ-онѣ-бѣ-кву тѣчѣ вѡда, ѡко-вѣрѣуѣш, кѡ-нѣ-чѣсми. Їди тѣј, ондѣ-знѣо-би снѣјѣк пѣсти нѣ-те. Ѳдѣм ѣјутру рѣно, вѣдро, лѣјѣпо, кад ѡза-пѡднѣ — снѣјѣг. Вѣрѣјѣ да пѣнѣ ѡпѣнчѣр дог-дѡђѣм кѣни. И ни-кад ни прѣлѣђѣ ни бѡлѣсти, ѡ Бѡже-ти помѡзи...

Смѣрти нѣмѣ бѣ[з]-сѣђѣна сѣта, па није пѣтѣње кѣко-ти-је

Ка[д]-сам-бѣла мѣлѣ, нѡћ"ла-сам пот-Карѣулѡм, знѣѣ ѣѣ Карѣула. И онѣ-прѡпуст вѣл"кѣ што-је-нѡнди. Па, Мѣл"сѣве, прѡпус вѣл"кѣ па ѡмѣ лѣвада вѡгѡр кад-га-прѡђѣш па низ-онѣ-лѣваду ѣдѣш па-ѡмѣ страна. И-јѣ-сам-дѡшла ѡнди, прѡлѣѣе бѣло, вѣлѣда Вѣскрс, прѣд Вѣскрс. И јѣ-бѣла ѣ-кѣни, мѣјка ми нѣкуд ѡзѣѣ па-јѣ-запомѣга: *ѣ, *ѣ. Сѣстра ми бѣла (ѡнѣ-Дѣрѣнка-јѡј бѣло ѡме, на Крѣва-јѣвић"ма), ѡтвѡрѣ вѣрата, ѡзѣѡк, сѣм-јѣ вѣћѡк мѣјку ко-да-прѡпаде нѣкуд. Јѣ-вѣшѣ нѣса[м] мѣси"ла за-мѣјку ништа, ѣјде. Ни-сам-знѣла пѣта, лѣјѣпѡ дѣјѣте, ни ни-гди ништа. Е тѣј дѡћѡк: мѣк. Клѣда јѣдна тѣм кѡ-стѡјѣ прѣко-[ѡ]нѣ-мѣђѣ, јѣ-пѡд-онѣ-клѣду дѡђѡ, ко-да-ми-је-мѣјка. Нѣти-мѣни бѣ зѣма, Мѣл"сѣве, нѣти-ми-бѣ стра, ни ништа, кѡ-да-сам код-мѣјкѣ. Лѣгнѣм, заспѣм. Нѣшта вѣмо нѣ-небу, бѡш-кѡ да вѣк прѣж"ло рѣке, јѣ-ѣ-онѡ глѣдѣј, глѣдѣј, глѣдѣј, заспѣк, ма — ништа! А гѡла, мѡрѣш рѣни, бѣла, сѣм кошѣљѣк нѣ-мени, Кад-ѡко-зѡрѣ, лѣјѣпѣ

Боже, уз-онѹ-страну чуќ мумњав^нну нѣкѹ. Ја-се-придигнѣм наќо сѣдѣћи: мамо, мамо! Кад-љѹди нѣќи би́ли, ишли за-Кладањ, Кат-чу́ли мѣнѣ, мапа-викали мѣ-ђѹ-се, шта-је-то, приказа? Ајмо да ви́димо шта-је. Двојица се не-бојѣ, ка[д] там: видѣ д^чјѣте. Кад о́ће да-се-живи па не-мереш-тѣ пући па цаба је. Изниѣли ме на Караулу, ондар-ђѣт Стојан, Мијајлов отац, повео коб^нлу — так-причали, н^чјесам па́нт^нла — на виз^нту ѹ-Кладањ, и он-како-туј дошб, они казали за-ме: „Ама, бѣга-ми, то-је-снајино д^чјѣте, траж^нли-су свѹ-ноћ тамо око-кућѣ“. Ђѣ-ће-ме наћи, пот-Караулѣм? И он ме ѹзео, ваљда, и до́нијо. Ко́лко-се сѣћа́м, онѣ-чо́ек да-ме-на-ру́ци изнијо до-на-Караулу. И даје ми ко́цку шећера, пита: „Чија си, чија си?“ „Ђорђина“. „Ђѣ-ти-је?“ „На машини“. И ота́лѣ ме до́н^чјели и паја[м]-ме зај-мио, до дваѣз го́дѣна гони... Пот Караулѣм да н^чјесу онѣ наљегли, ја-би-јѣпѣ не-куд заврљала, не-би-се ѹмјела вра́т^нт. Нит-сам-ја-зна́ла за-онѣ-пу́т, а кака је шу́ма ѹ-шуми би́ла! Нит-сам-зна́ла пу́т ни ништа, ал-кад-о́ће да-се-живи! А да сам оста-ла, да-ме-н^чјесу нашли, ја-би-јѣпѣ некуд заврљала, свратала. Па, да-ја-не-оде́м ку́д низ-онѣ-по́токе тамо пл вамо него-баж да запо́нѣм крај-пу́та. Смр́ти не́ма бе[з]-су́ђена са́та, па није питање како-ти-је... И овѣ-Ра́н^чслав и́дѣ, ра́дѣ тамо, мр-знѣ се, белаише, дѣврѣ. Све се бо́јим да га шта не заболѣ, па Бѣга мо́лим... И ѹста-ше толике нанѣлаз^нле, из Радачѣи́на оћерало, а нас остав^чло туј... Четверо ми от-пало и ѣво трѣе... Ро́д^нла га, да-изви́нѣш, на Огњенѹ Марију, трѣбала са[м] му Огње[н] нађести. А ѣвер-ми, онѣ-Вуќан, овако со́пшти: „Биће ра́н^чјовац, и́ме-ћемо-му нађести Ра́н^чслав“. И такѣ-ја́ глѹпа би́јак, не ѹмједок да прѣредѣм. И јѣдно, да изви́нѣш, пошлѣднѣ му́шко ми се ро́д^нло мр́тво. Мр́тво му́шко, а трѣе же́нско би́ло. Јѣдно ми грѣм ѹбијо ѹ-кући, имало четир^н го́дине. И јѣдно ма́лѣ, у Србију га о́дниѣла и у Србиѣ ѹмрло... Би́ло туј на-тој страни, а онѣ глѣдало тамо ку́д-ја́ от^ншла. На клѹпи би́ло и глѣдало ку́т-сам-ја́ от^ншла. И грѣм таман ви́ж-ње-га и кад-ја́ до́ђок, оно с клѹпѣ па́ло. А ја-от^ншла са́[м] ма́ло онди ѣѣ-онѣ-међ, би́јо Ра́н^чслав и Дан^чца ѹ-шуми. Реко — отѣиће ку́д, а то-се-грмљавија и кѣша и вјѣтар о́[д]-Смоли́на, ма не́ма ку́д. Ја-ђѣци реко: „Закло́п^нте вра́та (онѣ-се-ва́тра ло́ж^нла ѹ-кући). Закло́п^нте да не-би вјѣтар ва́тру ра́знијо“. Са́мо н^чјесам от^ншла не́колко, вра́тѣм се. Ка[д]-до́ћем — ѹсва́т ѹ-кући. Ја-на-вра́та: „Отво́рте, отво́рте“. Чу́је[м] му́мља, а не отво́ра. Кад-ја́-на-про́зор погледѣм: ма́лта све попадала, ѣја́ било ома́лтано, по по́ду. Како ѹлегок, не-зна́м ни-ја́. Кад онѣ мр́тво, а Јѣфа тамо скљѹ-н^нла се такѣ и нешта му́мља. А онѣ-ма́лѣ у бѣш^нци онѣ-дрвѣној би́ло, сѣдѣ у-онѣ-бѣш^нци. И о́дниѣла га у Србију и — ѹмрло. А Јѣфа ко-да-си-је-во́дѣм по́л-но, о́вуда све-то попа́лло. Ја-је-ѹзѣк, не ѹмије ни да го́вори, ништа. Шта-ћу, ма́јка ми тамо, ја-ни-зо́вѣм, ни ништа. Шта-ћу, но сам чу́ла, ка[д]-то-грѣм ударѣ, зако-пај ѹ-земљу, ка[д]-ћу га ѹ-земљу!? Но́сам, но́сам, ѹзѣм ло́нац во́дѣ студенѣ, и́за-вра́та по́лнѣм, по́лнѣм, бѣгами, то-је-и́ст^нна. Вра́тѣм-је на-онѣ-а́л^нне, за́спа. Бѣг да́де, кат-се-прѣбу́дѣ, прѣговори и ѣно је и данас. И до́ктору је во́д^нла, бо́лан, би́ла ру́ка спр́жена. До́ктору је во́д^нли па ма́зали. А онѣ-ма́лѣ сѣдѣ, ма ништа! Сва́кѣ дѣвер би́јо, би́јо, ку́д и шта и како. И да-ја́-доживѣм у ту́рскѣ шпѣјиз! Па-се-не-би си́кпѣрѣ, јѣпѣ се и́ксѣн бо́ји на́мјѣта. По́богу шта-је-[о]во-на́ше во́јске, то-би-по́бјегли ко-гѣце з гранѣ. А дабо́гдѣ, ја-не-зна́м, мо́гу-ли они нас пребо́лет во́ди ѹ-њиови́ем па́си́ем ку́ћама. А они су наше тамо попа́л^нли, није имало ѣѣ за-

вѹһи сс. И єто ти. Једва се подигла нѹ-ноге и єто ти: зѹлум, зѹлум, зѹлум, што-рє-кла нєкѹ жєна. Нєкат чѹек нєкѹ вѹдѹ кѹзу ѳт-кућє дѹ-кућє. Ма, штѹ-јє ѳвѹ? Ма, кѹ-за. Вѹди, вѹди нѹ-крѹј сєла и дѹћє бѹби, бѹба свє прѹчѹ. „Штѹ-јє-[ѳ]вѹ, бѹба?“ Ка-же: „Тѹрскѹ зѹлум, єто штѹ-јє.“ И-јес, вѹлѹ, прѹво је тѹ рєкла. „Е, бѹба, нѹко нѹје прѹвнѹ рєкѹ вам-тѹ.“ Пѹ[т] стѹтнѹ Тѹрчин бѹјѹ ѹ-Босни. ѳн како-јє-зємљѹ тѹре-на ѹ-ѳи је и ѳдондѹј и єто га и лѹнас. Ко-да-га-јс-нєкад нєстало, смєти га Бѹже. И, мѹј Мил"саве, да-ти-кажєм, мѹ-свє свєце и слѹве, и свє мѹгѹћє и јѹпє Тѹрчину по[д]-зѹлум, па по[д]-зѹлум па како-јє-тѹ, јѹ-не-мѹгу да знѹм. Нѹкад н"јесмо мѹ да ми нѹг насвѹјмо, да смо вѹж-нѹјѹвє пѹсє глѹвє, вєћ свє ѳни прѹтє-на[с] злѹ-јєм и ѳтровом. ѳно ни свєцѹ ни слѹвѹ ни нѹшта и јѹпє па штѹ пѹколє и пѹпѹли и ѳчи вѹдѹ и нѹкад му се не ѳкотѹ ни сѹкѹто ни ѹравѹ. Бѹга ти драгѹг чѹек стѹѹ, ѳн га сас"јєче кѹ-пѹњ. Сас"јєче га, ѳно јѹдно стѹѹи на нѹгама. Како-тѹ Бѹг нєћє да га кѹзнѹ тѹд ѳтров"ма ѳ чи"р"ма! Ёно у Јасєновцу пѹнтѹмо штѹ је нѹрода... Једна ми тѹ рєче: „И ѹдє је мѹј бѹјѹ у Јасєновцу“. Пѹт"ло три-чєт"ри гѹд"не. Онда-зѹ-м"ло ѹ-пѹћ, нѹложѹ вѹтру, ѹшкѹ нѹрод и ѹ-вѹду и чєкић"ма и мѹљєв"ма: ѹдри, ѹдри, ѹдри, слѹпало лѹдє... Па пѹт"ло се јѹдио, ни вѹтрє ни пѹкрѹвкє, ни прѹ-стѹркє, ни-да-јєдє. Сѹм нѹ-дѹн-ѹм дѹвало по јєдан кѹмпѹѹєр и слѹнє вѹдє.

Кад ѹјутру мѹло се нѹкѹ кѹ-прѹбѹдик, а свєтѹ нєћєљѹ ѳсвнѹћє

Бѹже мѹли, ѳћє-л кѹ запѹнт"[т] да-јѹ-ѹмрєм и штѹ-ћє бѹт ѳд-менє. Сѹ[д]-ти прѹчѹм: сѹкирѹла се, тѹ сєди, сєди, сєди, зѹспѹк нєкѹко. Свє-ти ѳнѹ-дѹлази штѹ-јє-мизєриѹ, нѹшта дѹбро. Кад ѹјутру мѹло се нѹкѹ кѹ-прѹбѹдик, а свєтѹ нє-ћєљѹ ѳсвнѹћє, Мил"саве. Кад-ми-рєче сѹмо: „Не сѹкирѹј се“. Нѹје да ти лѹжєм, Гѹ-спє-ми свєтє. „Не сѹкирѹј се“. И јѹ-се-придрѹжѹјєм, јѹпє-тѹ нєшта ме зѹвѹли сѹки-рѹциѹ, јѹ-пѹмислѹм нѹ-тѹ па: „Пѹмѹзи Бѹже“. Ђѹрѹвдѹн бѹјѹ у ѹторѹк, а нєћєљѹ прєд-Ђѹрѹвдѹн, тѹ-ѳвє гѹд"нє. Бѹгами, јѹ-нѹкѹ тамѹн да-се-кѹ-мѹло прѹбѹдѹм, кад вѹдѹм — зѹра. Јѹ-сам-ѳндѹ јѹпє зѹспѹла.

Демѹрлију тєвсију тѹрє прєдѹ-се, а кѹву и штѹ ѹмѹ ус-кѹву и зѹсєдѹ

ѳвди грѹнє, чѹдѹ ме ѳвѹ-сѹкарѹћ"на кѹћа жѹва ѳстанє, ѹспрѹвна ѳстанє. Тѹ-грѹнє бѹш-кѹ тѹп. И ѳвѹ-кућѹр"ну дѹгло, дѹгло, свє сѹж"ло, јѹсле нѹправ"ло. Јѹпє, вѹлѹда се сѹпљѹло, дѹлаз"ло јєдно дрѹгѹм, Бѹ[г]-га смєѹ. И ѳнѹ-демѹрлију, демѹрлију тєвсију тѹрє прєдѹ-се, а кѹву и штѹ ѹмѹ ус-кѹву и зѹсєдѹ. Прєкрстє нѹ-жѹр"не. Па како свє ѳни на кѹрмилу да бѹдѹ вѹч"то, Бѹг-ѹк смєѹ!? Гњѹвѹ, гњѹвѹ, фѹла ти Бѹже, нє-мере да ѹгњѹвѹ.

Дѹ ли јєдѹ, дѹл нєдѹ, нє-знѹм, кєзмѹни

Двѹє нѹје сћєло да јєдє, Мил"саве, кѹт-кѹпијѹ. Мѹро-ѹм рєпѹ ерєндѹт, па дѹј кокѹруз, па дѹј ѳнѹ па нѹшта. ѳндѹ-ѹзєѹ нєкѹ прѹшѹк па нѹје мѹгло нѹ-ноге, смєти га Бѹже. ѹзѹ нєкѹ кощѹнѹ прѹшѹк, дѹѹ му и нєкѹко се дѹже нѹ-ноге. Ал тѹ-јє са-зѹром-с"га мѹрѹ мѹл"т. Сѹѹј тѹкѹ, прємєти ѳвѹ, ѳнѹ — ѹ! Сѹмо зѹјмѹ ѳнѹм-сѹрлѹм кѹ-лѹпатѹм па ис-кѹр"та! Ка[д]-дѹћєш, би-рєко: пѹјєло, кад вѹмо

Бог[г]-га убијо! Није га још требџо клџт, а зџклоџ га, неће да једџ па штџ-ћу му. Нџљџ-тџ-га и зџкла га. Још једно џзео, џј, неће л џно, кад џ-оноџ ко-џ-оноџ! Е сџд јџпџ џмџ трџје: једно зџ-славџ, једно за Бџж"на, једно, вџлда, за-џ-год"ну. Дџ ли једџ, дџл неџдџ, не-знџм, кезмићџ.

Кад џн кџт пџђе с тџјем, џдмџ-ће дрџтат штџ ће бџт, кџко ће

џтац му вџко: „Вџлџ, ако бџгда, дџднџ Бџг добрџтџ, кџп"ћу ти кџла“. А вџзџ џ[н]-неџкџ стџрџ кџла. „Кџп"ћу-јџ сџну, кад-џмиџе да вџзџ, нџвџ кџла, сџм Бџже здрављџ“. џн-јџдан џмриџе, и доби то-нешта џд-неџгџ и штџ-ће: зџ-кола. Кџд џдџ ш џџма, кџд не-идџ... Вџк-овџ, да-ти-кџжџм, Стџнџк"на, да-ти-кџжџм, кџџрка. џзџ-ћу сџну, бџме, рџче, кџла. Реко: Ако-му-џзмџш, тџ-си-дџшмџн џџму. Вџ-дџш-ти-оноџ, ко-што-џ-јес, смџџе тџмо. Кад џн кџт пџђе с тџјем, џдмџ-ће дрџтат штџ ће бџт, кџко ће. А џ-тџ џеш се сџкџрат кџко ће џтџћ, кџко ће дџћ. Тџ-тџ не џзи-мџј. Дџшмџн си, бџгами, ако џзмџш“.

Сџм вџчџм: „Помџз" Бџже, сџклџни Бџже џ[д]-зла“

Сџмо кџжџм није ми у обџчџју Бџга сџват, свџ се Бџгу мџлим да сџчџвџ Бџг џ[д]-зла овџ-чџљџди за живџта мџга, пџбогу си. А осџвати, не-знџм јџсам ли јџд-ноџм, и-тџ-Мџлорџд ме нешта нџљџти, џсовџ ми. И да ти кџжџ[м], Мџрко џмрџ, испџвидџм се џ-црџкви, да џпростџж да не-идџм по рџјаву пџту и да Бџга цџ-суџем — код-оток-стџрџк пџпа. Ниџкад ми не налџти да кџжџм Бџга џвџ, а — Бџже сџклџни! Сџм вџчџм: „Помџз" Бџже, сџклџни Бџже џ[д]-зла“. Ко-што-џрашџнка, џно чџџо си, бџла[н] не-биџо, кџт-се-мџло штџ неџврџра: трџбога. Ни-от-кок чџла нџјџсам. И џно штџ-јџј сџ-сџна бџ, глџџо биџло. Па да је џ[д]-Турџкџ, па џде, него-сџмо свџџџм глџвџм џсџкџти се. Ако неш мџл"т Бџга, немџј га ни сџвати и шџти, нек-си-на-ми-ру. Ко-што-неџко рџкнџ да-га-ј... џ Бџг, Бџже ме прџсти, не-мере га ј...т, мџре му бџлџз дџти. Ни-тџ није џправдџно. Кџжџ: нем Бџга, нем Бџга, кџ-га-јс вџдиџо? Неџкџ вџкала: „Ма, рџто, мџжда је пџгиџуџ“. Бџже гџспџде, а кџт сџје — џмџ у прџвџ зџџџ-ви, прџвџ! Зџр-ниџе џ-тџ грџшка? Ёво вџдџмо штџ је нџрод нџ-земљџ слџџџпио: тџ-сте, џвџ, џнџ, нџкараџдџ, а не-мере онџ-сџнце стџврџти да-наз-грџје. Да-нас-не-џгрџје, црџкли би. Кџ-је џнџ стџврџиџо Бџжџџ дџвџџе? И да џно прџсенџ кџт-чџџк да спџва, а кџ[д]-да-џстанџ, џно џгрџје. А, џљџбџм-ти онџ-сџнце, Бџже ме опрџсти. Кад га вџдџм, вџчџм: „Дџбџро нам дџшло, лџјџпџ сџнце, кџјџ-нас џгрџја-јеш“. А-да-ти-кџжџм, џј-тџ знџј кџке трџ џсџбе радџ џ-дџн џ-нџћ неџпрџстџлно, џј-тџ тџ мџни кџжи. Ниџсам џшла џ-шџкџлу. Јџ-сам-сџма тџ зџмџсл"ла. Вџда и сџнце тџ-џп неџпрџстџно. Вџда, сџнце, џп џ-дџн, џ-нџћ ниџкџко не зџстављџ. Тџк и вџда, вџдџмо, сџма џде кџко-џдџ, ниџдџ џдмџра ни зџстџнка. Свџму џмџ џдмџр и стџн, тџмџ немџ, тџ двџје џсџбе. И-да-ти-кџжџм џ-овџ. Нџрот кџџге џ-кџнге прџчитџ, а пџјевац пџметџни џд нџрода с нџлџнџм глџвџцџм него тџј-чџтав нџрод. џј нек џнџ назнџчџ кџ[д]-ће зџра. џно назнџчџ, џ-тџ је нешта чџџо да је пџјџевац пџметџни џд нџрода, пџбогу си. Јџ[с] шџколе и свџ џ-Бџга стџврџ, и нџправџ, а не-мере џзнџч"ти зџрџ кџ[д]-ће, а пџјџевац назнџчџ... И слџбо вџк пџнтџм, ет-сџ-тџ мџни кџжи џме,

òвò, òнò. Док òдѣш, ја-забòравѣм, не мòгу да пàнтѣм. И òвò сам òко апèрисала прèд-рат па вѣдѣм ипàк, а нà-овò слàбиѣ. И вѣдѣм бàр ићи пò-кући и окò-кућѣ.

О-Гòсподе Бòже, ўмриѣ од-глàди и от-стўдѣни

Òт"шли ў-Сливѣ. Тўј били јèдно èвту, кòлко ли, тётка ми била, òчина сèстра. Òтàлè òт"шли у Рèч"це. Тўј пренòшли и мешчѣниѣ сўтри дàн. Ондà-били смо и у Пётровић"ма. Јà, Јéфа и Дàн"ца и Рàн"слав и онò-јèдне малò, ўмрло ми је у Србију кат-прèшли... Па, èто, ако-кò дà штà тўј да јèдеш, ако нè-дà ти-празниѣ цака òдàш. Ако һè доһеж да јèдеш, баш у Рèч"цама знам кат смо дошли, мàндру нèкў испèкошè и дàдошè и-мени и һèци-ми. Ондà-бијо Г'авро покòјниѣ, Воинов òтац, па-дàде-нам по-кòмàд лѣба. Ондà-били-смо у Мàнгур"ћима. У Мàнгур"ће òдок, тò-свè у Пàкланик, свè-сам-тò òбишла, òдок у Мàнгур"ће. Кад òни ме упўтишè нèкò[м] Милàд"ну ў-Крушев"це. Àјде, òн дòбро живѣ, òн һè вàс издржати зà-нèкò вр"јеме. Ка[д]-тàм òдок, пренòһик, ама нè-знàм дà-ли дàде и зàлогàј лѣба, ако-Бòга! И тўј му била јèдна рòд"ца пàсà, иста ис-Крајшићà. И јèдна тўрскà кућа, нèколко кò-чàк тàмо. Опрèми-нас у-онў-тўрскў кућу, сàм била кућа и сòба. И тўј смо били јèдно вр"јеме, док-нàрод заграја ў-Крушев"цама: „Èто Тўрàкà, èто Тўрàкà, èто војскè“. Стаде нàрода галàма, ондà-гòведа ричў, штà-ти нèмà. И ондà òт"ли на Врàпце и мѣ-пòбјегли ш њѣма тàкò... Са Зàгàјн"цè нèкà да-је-бац"ла. Па и онў-Мил"цу, што-је-за-Рàдиславом, мàјка бац"ла, па нèкà-је нашла кòт-кладè и ўзèла. Јà-валà-н"јесам. Нòс"ла онò-малò свè зà-врà[т] тўрим га вàмо. Ма јòј, не мòгу-ти ни-опричати: и гòло и бòсо, и глàдно, и жèдно! О-Гòсподе Бòже, ўмр"је од-глàди и от-стўдѣни. И Крèмна-се тў-звàла, у Србиѣ, били малò тўј у ти-јем-Крèмн"ма и ја-лèгла по нòһи и òно — крај-менè. Кад ўјутру — òно мртво. Па пити-ја-јàдна штà трајик од онѣ-пàсиѣ жентўринà да òбучем ни кò штà дàде. Нèкà крп"ца била на тòм-һèтету и нàкò га и зàчепркàла. И èто ти. А òвò трòје, Бòг дàде, òстаде ми, нит-кòјè штà забòлс. И èво-иґ и дàназ даниле. И òпè кажèм фàла-је Бòгу. И фàла-је Бòгу и тò што-ми-је-ўзео раниѣ, штà би ш-њѣма? Свè било двѣје гòд"не, три и òтпало око чèтверо.

Свè рàло òрàло и бòлѣ рàђало нèг овѣ-плўгови сàд

Четвртком пòчнè, рàлом се нèк"јем òрàло, ијѣ било плўгòвà кò-сàд. Рàло дрвèнò и рàоник. Кòвàч, вàлда, нàправѣ, нàтакнè нà-онò и свè рàло òрàло и бòлѣ рàђало нèг овѣ-плўгови сàд.

Ако-те-кò штà врѣјèђà, рèци: „Òдби га, Бòже“, а клèти — ийкàко!

Па биле пèлене ò[д]-цакè, Мил"саве, ò[д]-цакè, а пòвòј би оплèти òд-вунè, так-толикò широко, пòвòј што га замòтà'еш, а ò[д]-цакè пèлене. Нèко је ткаò òд-вунè пèлене, ја-ў-цаке завѣјала. И ондà кад-одрàсте, нèкè кòшуль"це, кўповàло, вàлда, чàдорбез, онѣ-бèз и нèкат са[м] малò һòјà òткала прèд-рат нèкè мјèшавè и тò облàч"ло, и тò свè òстало што је штà било трўлà, гò из"шò! Мислијо: врат"ће се кò-и-сад, врат"ће се... Бèш"ка? Па, било, прав"ло — нèки Г'àјо ў-Дрèцèљу. Би-

ло-[о]нѡ са странѣ и ма̀ло га за̀тесало та̀к и та̀к. Мо̀гло се љу̀љати, го̀ри-му би́ло онѡ-шљѣме, та̀мо изнад-њега̀. А ва̀г би́ле онѣ-ру́чке та̀м и-ва̀м и ва̀мо ту̀ри ону̀-преча̀гу да не-би а̀љ"нка па̀ла на̀-ња. И ту̀риш онди, љу̀ља̀ш, онѡ за̀спи... Кат-се-прѡбу̀ди ѡпѣ, ра̀н"ла га на̀ко у бѣш"ци, нека̀д ва̀ди, нека̀д у бѣш"ци... Ја̀-са̀м зна̀м за̀-се, по̀богу, мр̀ло је на̀рода и-приѣ. Не́ки-је ти́фуз би́јо, ни́је би́јо ка̀ме́н, ни́је би́јо она̀ј-Бо́же са̀чув, пога̀нац ко̀-са̀д. Ти́фуз не́ки би́јо, бо̀ловѡ сто̀ма̀к па не́ко у̀мрѣ, не́ко прѣстанѣ. Једна у̀-Дрѐцељу, па̀нтим ба̀ш же́ну и чо̀ека. Па-ако-би-јѡј-ко̀ шта̀ же́цу на̀сикиро̀, ил не́шта, она̀-би, ста̀нѣ клѣт, она̀, же́на, из Јо̀шан"цѐ би́ла ро̀дом: „Да̀богда̀ се ку̀ћа“ — гл̀уѡ би́ло — „мр̀тви́ем ко̀лц"ма за̀тво̀р"ла“. Ка[д]-ти-Бо̀г да̀днѣ: чо̀ека-јѡј за̀боли. Око̀-вра̀та гу̀ше, от"шѡ у Са̀ра̀јво, у̀мрѡ. Ту̀-же́ну шта̀-је за̀бољело не-зна̀м, от"шла у̀-Ту̀злу, у̀мрла. Онда̀-би́ла-јѡј два̀ си́на, један по̀гинуо у̀з-онѣ ра̀т, дру́ги, мла̀ђи, ни́је-се ни-оже́нијо, на̀ђе бо̀мбу у Пу̀дима. Чѐпрко̀ не́шта, она̀-бо̀мба пу̀кни и са̀в му дрѡб изва̀лло, Бо́же са̀чу̀в, и у̀мрѡ. Ту̀ ва̀љо се два̀-три да̀на и — у̀мрѡ. Сѣ̀р једна-јѡј би́ла, по̀гинула на Ка̀рау̀ли, би́ла у̀да̀та. И за̀то ти ка̀же́м: ни́кога̀ не ку̀ни. Ако-те-ко̀ шта̀ ври́јеђа̀, рѐци: „Одби́ га, Бо́же“, а клѣти — ни́ка̀ко!

Ако-ће-у̀мриѣт, кр̀с — не-да̀ј Бо́же — изли́је му се на-оном-ѡлову

Ако-си-се-мло̀го прѣпо̀ не́шта па-ти-у̀дарѣ на-живце, не-мере да јѣдѣ, и са̀л"је-му ту̀-стра̀ву. Би́ла-е једна у Пу̀д"ма ба̀ш Ту̀ркиња па она зна̀ла ако ће у̀мриѣти ако-ли-неће. Ако-ће-у̀мриѣт, кр̀с — не-да̀ј Бо́же — изли́је му се на-оном-ѡлову... Или от-пушкѐ или од го̀вечета, или от-чо̀ека, или ѡ[д]-шта да̀-је, она је све зна̀ла-то и опри́чала је.

Запа̀ли ону̀-св"је́ћу и Бо́гу се мо̀ли у̀вечѐ

Ма, је́смо, пра̀в"ли, во̀ска-би узми па са̀ви онѡ-једно̀ма на̀к-у-клу̀вко, у ко̀-врѣ-онѡј. А-за-сла̀ву ни́јесмо, са̀м ва[к]-ка̀д-би-се-Бо́гу мо̀л"ли, запа̀ли ону̀-св"је́ћу и Бо́гу се мо̀ли у̀вечѐ. Бо́гу се мо̀ли, Ми́л"саве, ка̀д ѡ́ће да ве́чера, у̀станѣ мушка̀рац, мо̀ли се Бо́гу како-ко̀ зна̀, сѐде, ве́чера, спа̀ва, а онда̀-у̀јутру ѡпѣт како-ко̀ је у̀стаје, у̀ми́је се, прѐкрсти Бо́гу и ѡде ку̀т-ко̀. Па, не́ка̀ко ни́је, ва̀ла, би́ло и бо̀ле́сти овни́је-ко̀-са̀т што-чу̀јем, Бо́же-ти окло̀ни.

И ти́сов"на ти је све́тиња

Пра̀ви-се о[д]-смо̀лѣ, од бо̀ровѣ смо̀лѣ ја̀-рачу̀на̀м. Ја̀-једно̀м на̀копа̀ла на̀шѣм по̀пу, ба̀ш-реко, да ѡсвѣшта̀ и ѡ[н]-не-сѣе, ва̀лда, ѡ́ће да се ту̀ купу̀је. Ка̀же: „Не-пра̀вимо ми то̀“ — не-сѣе ми да ѡсвѣшта̀. А на̀копа̀ла од бо̀ров"не, све онѣ-го-му̀љ"це и — не-сѣе. А, бо̀гме-је-то о[д]-смо̀лѣ, са̀мо чим га на̀ко̀, ми́рис му да̀, ја̀-не-зна̀м. Бо̀р је, ка̀жу, од Исуса Кр̀ста, от-кр̀ви њего̀вѣ и она̀-ти́сов"на. И ти́сов"на ти је све́тиња. То̀-нема̀ сву̀куд"је. У̀-на̀с је би́ло у једно̀м кр̀шу са̀м. То̀-нема̀, ко̀л-кѣ-су пла̀ни́не та̀мо, ни́гди-то не́ма. Да̀-ли-је-то бо̀жија̀, од Исуса Кр̀ста кр̀в ил-је-ту̀-ти́сов"ну посве́т"ло ома̀р"не, шта̀-ли-је, ка̀ко-ли-је, бо̀га пи́тај.

**Нїје ко-сад, Бѳго мїлї, нї-за-шта нїје!
Силаца гѳло ко-јарац по-шуми**

Прстѳн мѳмак цѳри да а ѳнда и ѳна, ако имѳ нѳшта, нѳму да: пѳшкїр или рѳ-бац или нѳшта, да се зарѳчї. Мѳмак је давѳ бїлѳгу, прстѳн, ако имѳ штѳ вїшѳ, ако-нїје, ѳнда-је бїло срмѳ ко је бѳгад бїјѳ, тѳ-је-срму нѳсло. Не умиѳем-ти ни-ис-прїчат штѳ-је бїло од-отѳ-срмѳ. Бїле белѳнзуке водї нѳкѳ, евако шїроке, вѳгѳр јѳднѳман, а дѳлѳ свѳ-онѳ, онї-ко-ланчїнї. Онда-бїјѳ нѳкї аждер ѳковѳн, еволї-качкї, бїле пѳфте от-срѳбра, пѳфте оволїкачкѳ пѳфте-[ѳ]нѳ, ко-тѳ срму имѳ. Онда-пѳћел"ца, свѳ од жѳтѳг злѳта пѳћел"ца гѳр. И тѳ-су-бѳли Тѳрци свѳ пѳкуп"ли, сад нїгди. Цѳра кад изїћѳ, која-је бѳгата, да глѳдѳш ѳ-нѳ, срму и свѳга ѳ-Бѳга. Онда-н-млада која доћѳ ѳ-нѳј се кѳпї тѳ... Белѳнзуке, па пѳфте, пѳфте ѳвѳ-се звѳло, а ѳвѳ ѳвди дѳкат ѳковѳнї — пѳћел"ца, ма тѳ-ти-је! Онда-цїп"ле плїткѳ и чѳрапе навѳжѳне. Кошуље бїјелѳ до пѳтѳ, мѳј Мил"саве, нїје ко-сад: гѳло, дѳпе му се вїдї, да извїнѳш. Кошуља до пѳтѳ, н-тѳ-изѳткајѳ коѳѳ су бѳгате па онда-сѳвнїе на-онѳ-шївке. И тѳ-ѳно лѳто прѳгѳрѳ с тѳм-кошуљѳм, нїт-се-ѳпрлѳ нї укалѳ, сад-бї бїло ко-крмѳ ѳд-блѳта. Плїткѳ цїп"ле и чѳрапе навѳжѳне. Нѳко је имѳ и кѳ-повнѳ чѳрапе, а знѳло се ѳплѳстн чѳрапе на јѳдну ѳглу дѳвлѳ, шарѳне, ма ѳкрашѳј бїјѳ. А мѳшкїнѳ пѳлѳнгаћѳ нѳсло... Нѳсла-сам-ѳг ѳ-ја, ако-Бѳга, па пѳдлогѳ ѳс-панѳ, лѳју за-мнѳм ко-пѳшче. Опутѳри, онї-фѳшњѳци: ѳзмѳ-се ѳт-кожѳ, фѳшњѳци кѳпѳ се нѳгди. Нѳко на пїјацама прѳдавѳ, онда-ѳпутѳ ѳдрѳжѳ ѳд ѳвчїѳ кожѳ, ѳврнѳ и бїла нѳка зѳмба, ишуплѳка-тѳ. Зѳмба бїла шѳпља и прѳшѳплѳї, направї гѳр врнчѳн"це и свѳ-тѳ... Јѳ нѳсїм кошуљу, мѳжда, ѳт-чѳѳорбѳза ил ѳд-бѳза накѳ, нї сѳвјѳно нї намјѳсћѳно. Оно намјѳсћѳ свїле и кадїфе и бїле цѳчѳрме ѳт-кадїфѳ, сѳм ѳвди се вако спѳчї. Онда-ћѳнарѳвнї, пѳнѳ водѳл дѳ-пѳса, па онѳ-башлїце ѳзмѳ з глаѳушѳм, вѳвѳда ѳспѳча, тѳда, вамо прѳжї. Кад-ћѳ дѳрнек, тѳ-да-се-дївїш. Нїје ко-сад, Бѳго мїлї, нї-за-шта нїје! Силаца гѳло ко-јарац по-шуми...

Прѳвѳ застрѳге, кѳнте. Бѳш мѳнї су двѳ застрѳга направ"ли

Тѳј су како-пѳнтїм. Прїје рѳта ѳно[г] кат су досѳлли ја-нѳ-знѳм. Чѳнке прѳ-в"ло, вретѳна ѳ-прїѳ ѳнога рѳта и пѳшлѳѳ ѳвога рѳта свѳ су тѳ. Прѳвѳ застрѳге, кѳнте. Бѳш мѳнї су двѳ застрѳга направ"ли, кѳнте ваг-за-каѳу, кат-пѳпурї да тѳ-рї, да сѳмѳлѳ. Пѳнт"ла сам-ѳг јѳш ѳнога рѳта, прїје ѳног-рѳта па и ѳвог рѳта. Е јѳш ѳнога рѳта, бїло, нѳм нїкога... Нѳ-пѳнтїм нї да сам нѳсїла. У застрѳз"ма-онїѳм ја-кѳлко пѳнтїм, застрѳг-ѳнај имѳ пѳклопац, тѳрїш, ма-нѳма сѳза да изїћѳ. И комадїћ лѳба и нѳка тѳрба ѳткѳна нѳкако. Ткало се ѳд-вунѳ. И ѳпртњѳче онѳ-имѳ, ѳпртнї, тѳрї тѳј ѳж"ну. Ка[д]-тѳмо ћѳ ш-чѳбан"ма засѳдѳ и пѳјѳдѳ. г-Крѳјшїћ"ма кад-бїла, свѳ гѳн"ли ѳвце на Бїјѳшт"цу, на-воду, на Бїјѳшт"цу. Бїло жѳнскїнѳ највїшѳѳ, свѳ ишло за-стокѳм. И гѳвѳда и ѳвце, свѳ-тѳ ишло по-шуми. Главнѳ кѳлко пѳнтїм: свѳ жѳнскїнѳѳ, ћѳвѳјчїце ишло...

Бїјѳ највїшѳѳ ѳ-шумнї, док се нїје ѳжѳнїјѳ. И кат се ѳжѳнїјѳ, нѳгди бївѳ је у Рѳч"цама, ћѳ-лн, па и наћѳ нѳгди гѳр вїш-Пѳтровїћѳ, ко знѳ. Направѳ ѳт-чѳт"нѳ, накрїѳѳ и ѳколо и тѳм-вам, нѳшта пѳнесѳ, бел пѳкрїѳѳ. Сѳм ѳвтїчно бї доћї, ѳд-нѳсї брѳшна и, ако-имѳ, штѳ з брѳшнѳм. Лѳнце пѳкло, рад"ло, дал је парѳ штѳ дѳ-

нишело, даљ није — не-знам. Прије, и послије, и све у-шуми. Кажем ти мало на тѣсти бијо. У-Дрецељу и онда-свѣ у-шуму... Бијо друг један ш-њим, Бјелан му било име, из-Бјелиша. Па била она-жага, није ко-сад... Американка, стигла би анам, и вуци, тегли, режн, онда-цијспај ако је дрво. Ако је балван — за балван, ако је за дрва — цијенпј дрва и метри. И девѣрај, девѣрај, девѣрај док у-Црну зѣмљу не-одѣш. И не-даде му се пѣмзија н'једна да је поѣде и попије. Па ја-га-Бѣже-ме прѣсти, стаѣок совати, не-знам како смјѣдок: „Сви доб'шѣ пѣмзију, а ти, првѣ радниѣ, да не-добијеш“. И он шта-ће, онда-ѣдѣ у Дубрѣвниѣ. Ајде да нарадѣ не-би-л како. Не-даде се н — Бѣг!... Онѣ-Радѣван што му је тѣсту преузео: „Охо-хѣ, Мирко болап, кѣ[д]-си-се-тѣ ти напѣријо?“ Снѣјек пада и он се клеберѣ, смѣје се, добијо пѣмзију, а ти сѣт скачи ко-јарац по-шуми.

Бијо крѣмѣн и чѣкмак и трѣд. Па бијо неѣн бѣнснлѣј

Нѣсли луле овѣ-старѣ колко-пантѣм... Бијо крѣмѣн и чѣкмак и трѣд. Па бијо неѣн бѣнснлѣј, ѡвуд ваѣ ѡт-кожѣ волѣкачѣко па тѣј тѣри кѣтиѣ и цигѣре и свѣ, онѣ-старѣ лѣуди ко-што-е-бијо мѣга чѣсѣка ѣѣд, старѣ лѣуди. Бѣнснлѣј се звѣо, тѣри онѣ-лѣлу и кѣтију... Запреѣе, ако-мѣре, јѣдну главн'цу, ако-мѣре. Ако не-мере, лѣжи поново, сналази се за шѣб'цу ако има. Ако нема — ѣшѣ. На ѡгњѣшту се лѣж'ло, није ко-сѣт — шпѣр'ти. Онда-била јѣдна котлап'ца гѣр и вѣриге тѣриш, чѣр-бу кѣаш на-тѣј вѣтри. Бакрѣчиѣ, у-неког вѣнѣ, у-неког мањѣ и такѣ. Имѣ поврѣз гѣри, рѣчку. Нѣспѣш вѣде, тај-бакрѣи зачѣдѣи, спѣља зачѣдѣи, нид-би-га-кѣ праѣ, сѣм изнѣтра ѡперѣ и ајде. Спѣља сѣмо маѣло нѣжом ѡстружѣ онѣ-гѣрев'ну.

Сѣмо злѣ нанѣсѣ ѣ-онѣ ѣном, ѣ-онѣ ѣном и онда-ѣнѣ ајде зајѣдно

Ал'не-овѣ што-смо-пѣрѣли, овѣ-што-нѣсѣмо: кѣшулѣ, гѣће... Да ти кажѣм: била ко-каѣа, а није имѣла задна. Онда-пѣквасѣш у-воду, ѡднесѣш, вѣда у-нас ѣ-јез била испѣд-р'јѣкѣ, дѣље испѣт-кѣнѣ. Пѣквасѣш и онда-тѣриш свѣ, испрѣвѣ-јѣш јѣдно по јѣдно, прѣво онѣ-гѣће па кѣшулѣ ѡзгѣ. Онда-да-ти-кажѣм: тѣ-је-била пѣрјѣн'ца. Онда-нѣспѣш ѡзгѣ лѣга кѣлко имѣш. Сѣспѣш лѣг, бѣковѣ, није било ѡмарѣв'нѣ код-нас. Нѣспѣш лѣга, онда-прѣврѣиш вѣду у-неѣнѣм кантама, онѣ-вѣликѣ канте, било двѣѣс кѣлѣ вѣдѣ. Прѣврѣиш, вѣтру јѣдну наложѣш, прѣ-врѣиш и на-онѣ сѣспѣш двѣ-трѣ канте. Тѣј прѣнонѣ, онда-сѣтри дѣн дѣнесѣш онѣ-пѣкљѣачу и — на-камѣн! Удри, удри, ѡпѣри, ѡсуши и тѣ није било свѣки дѣн, мѣжда мѣѣсѣчно. У мѣсѣцу мѣжда двѣпѣт. Није ко-сѣд, чѣм сѣ-себѣ — пѣри, пѣри! Јѣш-се-на-камѣну праѣло, на камѣну. Пѣкљѣача-[ѣ]на била, ти-лѣпај, лѣпај док ѣ-ѣрѣш онѣ-лѣг. ѡсушиш, сѣв'јеш, тѣриш ако има у-шта. И ка[д]-смо-се-ѡд'јѣлли ми ѡд-ѡтогѣ-Вѣукана, била јѣдна штѣла дѣлѣ у-пољу. Направ'ли онѣ зајѣдно биѣли и кѣт се ѡд'јѣлли, онѣ-штѣлу прѣправ'ли на-кућу, а штѣл'цу, бајѣги, посебно на прав'ли. И тѣј живѣели, дѣо јѣн'цу стѣону, мешѣинѣи, Мирко што сѣмо прѣград'ло и прѣзора трѣ удар'ло и вѣрата на-собу и вѣмо — јѣн'цу-ѣм дѣо јѣдну, ма била голѣма. Тѣ је прѣје рѣта ѣногѣ било. У-тѣј-штѣли жив'ли... Кад биѣли неѣн шу-шѣкѣри, било неѣко, штѣ-ја знам, није смјѣло да му се вѣдѣ свѣтѣло, па није било прѣзѣра. А ја како-пантѣм, прѣзорни су биѣли, сѣм биѣли маѣли, бѣлан, колко-мѣре

чѡег да прођѣ. Није било великије кѡ-сѡд, кѡ-врѡта... Дѣвер и пѡтња, пѡти тѹј, пѡти. Усташа зајми, иѡсера, бјежи тѡм, бјежи, бјежи, јѡпѣ Турчину у-шаке па ондѡ јѡпѣ, јѡј мѣни јадној, бѡјегѡј, сѡм бѡјегѡј. Тамѡ маѡло, помѡзи Бѡже, ѣт ѡкућниш се и, помѡзи Бѡже, да сѣдѣш љѹцки, а ѡно живѡм вѡтрѡм запѡли Бѡлија. И свѣ Бѡлија, а кѡжѣ свѣ Срп крѡв. Свѣ њѡв нѡпад. И кѡко ѡно волики нѡрод и чѹдо да ѡно свѣ кѡ-вјѣтар да пунѣ, да прѣгнѡ на јѣдну стрѡну, да ниѡко тѡм не ѡстанѣ. А ѡни стојѣ, ма, ѣво, и-наши су њѡвоѣ ѡшерали. Не могу рѣћи да и ѡно сѣди у својѡј кѹћи. Сѡмо злѡ нѡнесѣ и-ѡни ѡном, и-ѡни ѡном и ондѡ-ѡпѣ ајде заједно. Кѡнтѡм прије да-ћѣ-нас-погњѡв"ти нѣго што-ћемо-бити ш-њѡма. Сѡмо нѣ-могу наз држат у њѣ-говѡј кѹћур"ни пѡсѡј. Да је српскѡ кѹћа па-рѣкѡ-би нѣшта, ал у турскѡј кѹћи вел"ка-је тѹга. А да би у Србију, нѣмѡш кѹ[д] тѡмо се помѡл"ти никуд.

А крѡв"ца кѡ-ћѣвѡјка

Имајѹ ѡнди три сѡјена, ил чет"ри, бѡме, јѣдно лѡњскѡ ѡстало и три накѡс"ли — четверо. Нијѣсу бѡж голѣма, ал има кад је мѣћава, кѡка стѹдѣн, пѡлажѣмо, кад није, ѡна ијдѣ на пѡшу. А крѡв"ца кѡ-ћѣвѡјка. Стѡјѡ Рѡн"слав да је тѣслими, Милѡрад: „Нѣш је прѡдат кад-би-је-ја на лѣћ"ма нѡсијѡ“. И дѡгна ѡвди, мѡј Мил"саве, ма нијди да се завѹче да прѣноћѡ. Јѣдан чѡек тодѡљ дѡо, сѡмо, кѡжѣ, нек-прѣноћѡ. А има пѡт-плѡчѡм три крѡве, мѡгли би и сѡјена и свѣ: „Сѡм нек-ти-прѣноћѡ, сѹтра куд-знѡш“. И ондѡр-бијѡ нѣки Милѡдин, пријѡтелѡ вѡмо кѡт-црквиѣ. Имѡ крѡву и, нѣ-дѡј Бѡже, смѡкла му се и ѡстало-је сѡјено иза-њѣ и ѡн-ѹзео и прѣранијѡ читѡвѣ зѡмѣ и полѡгѡ и пѡијѡ. Кад ѡви дѡшли — кад-би-дѡшли! И ондѡ-нѡправијѡ тодѡљ тѣ-штѡл"це. Нѣкѡко замѡлијѡ, дѡли му, ѹзео ѡкорѡкѡ и нѣшта присѣкѡ и нѡправиѡ-јѡј, нѡправијѡ кѡчѡњ ѣе мѡре и тѣле и крѡва. И ондѡ ѡпковѡ свѣ ѡколо, сѡмо да ти-видиш, кѡ-кѹтију нѡправијѡ. Изни"тра нѣчим ѡпковѡ и спѡља, ѡпковѡ, ѡпковѡ. Тѡпло кад ѹлегнѣш кѡ-ѹ-собу, а ѡзгѡ плѣ турѡјѡ, ѡвѡј-што-је ѹс-кућу, плѣом пѡкријѡ. И ондѡ и по-ѡном-плѣсу пѡковѡ нѣкѡко ѣе крѡва стѡјѡ. Пѡчѣло да кишнѣ и ѡ[н]-нѣшта нѡшѡ, пѡковѡ и, бѡгами нам вѡљаде. Ёто двѡпѹт се тѣли и тѹ продѡво тѣлѡд. И ондѡ, кат-се-тѣле прѡдѡ, помѹзеш је ко-да-је-и-тѣле, нит ѡна сѡкријѣ, ништа... Ѧћу и-јѡ мл"јѣка, није сѡм д"јѣте, ѡћу и-јѡ, јѡ... Жѣна ти Бѡрчанка. Нек ти је здрава и живѡ, свѡ-смо-ми јѣдно...

Није ми се знѡло ни за млѡдовѡње ни за бѡбовѡње

Дѡј отићѡ маѡло, бѡиди, врѡћѡј се, ајде ѡстани, кѡко ћеш! Јѡ-не-могу од Рѡн"слава ма ниѡко живѡ никуд... Бѡла ми јѣтрѡва и свѣкрѡва и зѡвоѡ и двѡ ћѣвера и чѡек. Није ми се знѡло ни за млѡдовѡње ни за бѡбовѡње. Ѧдмѡ, мешчинѡ, нѣ-знѡм: дѡн-дѡвѡ, иди кѡзама, а свѣкрѡва и јѣтрѡва у-кући. Свѣ иди за кѡзама, иди за гѡвед"ма, зѡми иди, полѡжи, иди кѡдѡј гѡведа, љѣти иди кѡзама. Дѡг-бѡили ѹ-заједн"ци, бѡили ѹ-Сѹвѡм бѡру, ондѡ-нѡправ"ли кѹћу и дв"јѣ-три гѡд"не, ондѡ-кѡжѣ...

Мара Милићевѡић (1907), рођѣна у Доњем Дрецељу, неписмена, снимљѣно у Власеници 1999. и 2000. године

ЋУДЕ

А био-је козбаша већинџом код-његѧ Гајо Грујић. Он-је-ѡ-Дрецељ дошѡ на жевев"ну. Није имѡ једног ѡка и ѡн је био козбаша већинџом, а Дрецељани Васиљев"ћи били добри коѡци, па њима-тѡ није год"ло — бивѧ-ѡн стар чѡек, ѡка немѧ, а знаѡ да ѡредѧ косу. Он кад-наѡштри косу и ѡзмѧ травку-онѡ, онѡ-што-је-ко-жица, па поѡдѧ у ѡткос, поѡдѧ-је, није доље него-у-ѡткос, и мѧнѧ коѡом, ако-је-не-прес"јече (извѡче се), поново идѧ, кѡје косу јѡш, такѡ је редѧиѡ косу. И здогѡворѧ се Васиљев"ћи з Дрецеља, ѧво овѧ-бабѧ ѡтац, ѧ-ѡн-је био, покојни Пѧнто Васиљевић, Душѧн Васиљевић, Вељѡ Васиљев"ћ, Неђѡ Васиљевић, Брѧнко — дѧвет-ѧг. И скѡпли се коѡци и Гајо-је козбаша. Скѡпли се, ѡни су мѧло при-касн"ли. Покојни ѡтац ѡ-менѧ био. И ѡдарѧ Васиљев"ћи, јѧдан зѧ-другѧем, зѧ-њима. И ѡдмѧ су поѡчили пролаз"ти, опкашат док-су-стигли веђ до Гајѧ — ѡи педесѧт се скѡпло. Покојни ѡтац кад-видѧиѡ: „Гајо, бѡлан!“ Ко није видѧиѡ на ѡнѡ ѡко и ѡни су, ваљда, с ѡнѧ странѧ и ишли. Јѧ не-видѧм на дѧсно ѡко ништа напри-мер. Сѧ[д]-тѧ мѡреш ѡвди рад"т — јѧ-не-видѧм. Кат-се-ѡн-окренѡ, погледа — ѡни мѧш"ли. И Гајо сѧо и заплакѡ и нијад виш козбаша није био.

Марко Неђић (1918), неписмен
снимљено у Кошутници 1998. године

ГОРЊИ ДРАПНИЋИ

Није се звѧла шѧндра вам — такта

Да ти причѧм! Кѡћу прав"ли, трѧнѧс мѧтѧра и дѧсет. И ѡдѧ мѡј ѡд, ѡчев ѡтац, ѡдѧ у Сарѧво и нађѧ: звѧле се тестѧре бичкија. И сѧд ѡн-дѡнесѧ тѡ-бичкију и дѡнесѧ гвѡзденѧ вѧле што-ђѡбре се избацује, чѧсти, знаш. И сѧдѧ је имѡ ѡца и ѡтас га је поштовѡ и ѡцу му ѧме Јѡв"ца. И сѧд-је-ѡн тѧмо, звѧла се камерѧја, ѡстављѡ у камерѧи ѡнѧ-вѧљушке и бичкију и изѧђѧ-ти, изѧђѧ покојнѧ баба Мѧра з Дрецеља, изѧђѧ и викнѧ: „ѡ-ђѧверѧ.“ „Штѧ је.“ „Штѧ-ти-је-[ѡ]вѡ вам у камерѧи?“ „Штѧ те брига, шути.“ Сѧд-ѡ[н] не-смиѧе-тѡ да покажѧ ѡцу. Мѧл помѧло и ѡтац-тѡ видѧ, велѧ: „Јѡв"ца, штѧ-си-тѧ купијѡ, тѧм нѧшта причѧјѡ.“ Вѧлѧ — ни су га звѧли Јѡв"ѡом, не-мерѧ-ми на-ум пѧнѧ. Кѧжѧ: „Купијѡ бичкију и вѧле.“ „Па, штѧ-су-тѧ вѧле?“ „Што-ђѡбре избацује.“ И-ѡн-тѡ-дѡнесѧ и погледа. „ѧ, мѡј дѧјете, мѡј дѧјете! ѡни је лѡђи ко-ти-је дѧо мѡр него што си га тѧ примијѡ! А штѡ-ђе-ти ѡвѡ да се на-грдѧ жѧне, па да се нагрдѧ на бичкију.“ И ѡ[н] ѡѧму кѧжѧ: „Не сѧкирѧј-се-тѧ.“ И не-знаѧ ко је неђѧ набавијѡ и ѡн је ѡтишѡ, тѧј ми ѡд, и тѧмо видѧиѡ: ѡвѧ[j]-је наѡштријѡ и ѡвѧ му даднѧ јѧге и дѡнесѧ, ѡ[н] наѡштри. ѧво ѧ-сѧд ѧмѧ водѡљ по поѡци"ма што-је-сѧкирѡм сѧчено, сѧкирѡм што-је-сѧкло ѡнѧ-ђутуке, шѧндру, шѧндру. Није се звѧла шѧндра вам — такта. Па еводи штѧла ѡвчија бѧла вѧл"кѧ, ваљда бѧла дѧсет са дѧсет. Јѧ-пѧнтѧм и изгѡрѧла је ѧно. Бѧло је тѡ — бѡрова такта, ал-су-ѧ[х]-клѧн"ма дрвениѧм заврђѧвали и клѧни су рѧстови, од рѧстов"нѧ. И из-

гòрела чèтересèт, изгòрела чèтерес чètвртè. Тò пàнтим, тò сам зàпантијо, свè обл"ца бòровā штàла му била ... Било ми двáдèз гòдинā и дòпанè мòм оцу тā-штàла. Двáдèс-ми гòдинā било, јā-зàпантијо. И тàктама покривèно и сàт су онè-тàкте евā-кò свè, бāш-кò сàд овā-лампèрија. И свè-тò заврхèно и прāv"ле-му-је Бèке òздòль из Олòвскије Лүкү. Прāv"ле-му-је Бèке и ево̀вдикāр зòвè се Лòква сàд, зòвè се Бè-кино врèло. Бèке-му-је прāv"ле, тū-штàлу.

Штā-јā знāм штā-је цибок

Чèтерез дрүгè гòд"нè гòри на Сèверскòм опкòл"ли су јèдно — јòш имā бòрā-цā жив"је — опкòл"ли су нāс Талијāни двáдèсèт и-седам. И сàд је кòмāнда да вèжè-мо овде бийелè трāке, да се прèдāмо. Свèтозār пòкòјни Васиљевни тò-зòвү, и Лү-бо Пиллиндавић, тије-наз било пòдости, свè млади. И како-смо-јāv"ли: „На јүрйш“ и ударимо на јүрйш и нйје нам нико пòгинуо и дòље-нйг зājмимо и јā нèмāм вишè мүннициè, у-пушци нè-знāм кòлко имāм. Пòгледāм: јòш сām двā мètка. Талијāн је пāо, òмара била сува, и на-онè-грāне и објесно се. Јā сам нā-брзине згрāбијо ш-нè-га и пушку и фишèклиè, и двйје тòрб"це. Нйје јā сām, пòла нāс је ш-нйг òрүжје үзèли. И слободу ми је дòчекала онā-пушка ... И пүна је тòрб"ца: двјèста и шèсèт мètкā, талијāнскā пушка, дòбра пушка. И сàд вèћ кат-смо-рāсфèрали, јā и онй мò-јн, и у Свèтозārа пушка и нèмā, бòгме, ако си ти зарòбијо пушку па н"јеси мүн-нициè дòсти, онò-рāспод"јелй командйр. È, јā-ү-торби нòсим, нèшта ми тèшко у тòрб"ци. Штā-је, мājку му? Имā кèса и у-кеси јèдно три кйле, нйкāко-јā нè-знāм штā-је. È, с командйром свòнйем сàстанèм се — Сāво Зèкић, тò је било у Òрāшју гòр. Реко. „Вйдè, штā-је-[ò]вò, огулик се нòсèћ.“ „Димитриè, бòлан, цибок.“ Штā-јā знāм штā-је цибок. И има онā-талијāнскā пòрција и свè. И за јèдно двā-три сāта тāмо спйрè вāтру. Он онү-пòрцију мòју үзè, зāvати оногā-цибока. Ма-нè-бй ни дèсет минүтā, пүна је пòрција онок-цибока. Е òнò ме нздржāло, онāј-цибок у Фòчи, у Гòражду, и-мене, и-нèга. И кри пòсле онй-цибок. Нèмā мāло вишè òд-овогā дāш у пòрцију и пүна пòрција. И зима, и лāдно, и бòсо се, и гòло, и свè. Вèћ прòљеће је било. Свè избеарāло било, јāбуке и свè. Пòшугала се војска, бò-лан, и òндā нāс и òндā Сāво Зèкић и онāј-Ђòрђо Штүкельа, и-он-је дòшò са нāма. Дòшло је нā[с] стò осāмнèс òвдикāр от-Фòчè.

Дòль га нèће үбијү үсташе

Он је бйјо у-нашòј чèти, Дрāпнићкòј — тò-је-чүвенā, сàд је и у истòрији имā — и òдè, òдè, мешчйни, òн-је-нèће дòле на Лүци, да òбийè и дòль га нèће үбијү үсташе. Кò-му-је-[ò]вò дòлазијо, кò-му-је-[ò]вò дòлазијо үз-рат? Дā-л нèкò òдè, дòлаз"ли су јèдн"јем ... Òднијо пòтврду зā-нèгā òдè бйјо, у Дрāпнићкòј чèти и кā-ко-[ò]вò му оцу имè, А̀лексић, А̀лексић ... Бйјо нам је нèкав Јòво, и Радòшевић ко-мандйр чètè и òстала му, жèна му преживљèла, òни су у Гāцкòм, из Гāцкòг òзгò нèоклè, Мāра. Он-је-бйјо òвдикāр на үстанку, Јòво, и тāj Крсто, бòлан, дòлазијо с Ковāчићā, и Ђòрђо. Ђòрђо свè кòд-нèгā бйјо, бòлан ... Тā-је-Мāра нèгова жèна, а имè му, томè-Јòвинòм сйну, Дāко. Онāј-првāк што је бйјо тāмо он"је-дйзалицā и

он^нје-тэгōвā Она је чїтав рāt бїла ў-Мālōм Пōљу, двōје ђецē имала и код-њē су ђстали спїсци свї. Штā је нāрода спāс^нло, бōлан, па ишли Мāри, бōлан. Па ђнāј с Тїсова брда — ўпантијо си кад-је-дрва нōсијо — ђдē и разāберē Мāру и Мāра му дāднē пāпїр и ђднесē ђн и онāј-Рāдовāн ў-Сливње пōшту (тō-је-чēтерез дрўгē) и у Ајватовић^нма-їг ўватē Ајватовићāни и — ў-Тузлу! И ў-Тузли бїдў у зātвору, н^н-јесу-ї[х] постр^нјелали, гђд^нну дāнā. И кат-се-врātї Тђдор и Рāдовāн, ђпēt ў-нашу чēту ўклопē и кад-је-пēmзију — ђдē му жēна, Рāдђјка-јђј їме, Мāри у Сāрāјво и дђнесē пђтврде. Ёно, їмā дђбру пēmзију, бōлан, дђбру пēmзију їмā.

Трēбā по фāсуку ђтїћ ў-Олово

Ёво кāко је бїло. Бїло, месечинї, двā кўб^нка и осамдесēt, кђлко ли, нђрма. Ё, кат-су-дђшле мђтђрке, нāмā и дђбил[н]-їг, а тђ-су-пђсловође, код Љўбē нāшēг, ђдрēдē: рāди тї, тї, тї! Њēгова је сēстра сā-мнђм рāд^нла, Мїлка, и сēстра ми Јђвāнка, рāд^нли свї, и ђēд Вāсо. Ё, мї испунїмо нђрму, идўћї мјесēs дђшла је нђрма, испун^нли нђрму и нēјдēмо на пђсђ. Ёмā-ти и плāћа и предўјам и свē, свē рēдђвно, и свē їмā. Ёмā и двāдесēt ї-седам кїлā гїбїрē и брāшна и месечинї — пēt кїлā ўла, забђравијо сам. И ондā-свē овē-нāмирн^нце їмā, свē у бђга. А пђсловођа и дїректор и предрāднїк — шēs кїлā. Тāдā је бїјђ рāднїк и рāднїчкђ прāво. Љўбо нā[ш] шēs кїлā, Мїлка кђња, дђбра кђња їмā, трēбā по фāсуку ђтїћ ў-Олово, рāднїку дāто. И мјесēs дāнā сам кђсијо кђт-кућē и покђсијо и пђкупијо, идўћї мјесēs ајде јђпē на пђсђ.

Ўшла крмāд, крмаче бїле, провāлђе ђграду

Сāд навāлла крмāд, сāд нē-мере нїшта да ђстанē. И-тђ-трēбā мāјстор да зāгрāдї да крмāд нē-ўћу ў-ђграду. Јā-сам-ђвди ђētђс, кђровн се чўшē, кад Рāда ме зђвē. Кад-јā — ђно свāнуло, свāњївā. Јā-бржā дђљ, сїјено їмā, стрпāто ми сїјено, кад-јā-пђгледāм: трђје нēшта крāј-с^нјена, крāј-с^нјена трђје ми нēшта. Јā-дрēкнук, кат-крмāд ў-њїви. Ўшла крмāд, крмаче бїле, провāлђе ђграду, ўшле и пђшле у кумп^нјерē, а прāсāдї по кумп^нјер^нма, ма тђ је — нēмā! И сāt како-сам-јā вїдијо њїг вїш-с^нјена, ма нēмā кђ-прēt-кућу, бржā бђље зā-вратн^нце, вратн^нце ђтворїм ђвђм рўкђм, ђвђм се држїм, прāсāд мēнē ўпālē, мēнē ђвдекār, трђје прāсāдї. Стђ-їј помāгњава, Рāда лētї, цўке лētē, ма свāнуло, бōлан. Ма, помāжēм, бōлан, нē-знāм, ђд-мукē, стђїј помāгњава по кумп^нјер^нма, нит-се-знā или-гђнē вāшке или прāсāд. Онї-један їмā, гђнї двђје, мђгђ-їг је пђклат, ал нēмā, тђ-је-ўшло, пўн врт, бōлан, свāнуло бїло. И јā-[ђ]нђ-ђпē зāгрāдїм, н^нјесу ђни мēни нїшта зїјāна почїн^нчи, вāшке ме пробўд^нле. И рēкђ сам: кат-су-у-мђју ђграду ўшли, нēмā бђга да-ї-[м]-мђре зāгрāд^нг... Сāм бāскије и пāрмаци, жїцђм нē-мере, прђћу кро-зā-жицу да-му-бђга дāш. А нēмā ў-њїма пђ-пēt кїлā ... Пђједђшē-ї[х] кўрјāци. Дāнас тāм бїјђ код овāцā и вїдїм: їстђ мēђед їшђ, ђн-је-їзбалегђ се на тēсти и сāмā крмēћā длāка и крўшке кўпијо онē-дївлē испђт-крушāкā. Ёмā-їг ђвди, ал-ēто, рђдиђ-је жїр, па су ђт^ншли у жўпу, те-нēђе прије Љўбешко нђномо, кут-се-вāмо идē ў-моје, срēтијо једāнēстеро, нїје срēтијо ђтуд. Гўрдићāни пђпла-

ш^{ли}, у-д^{ан}, кад-и^г-М^иливоје в^{иди}јо пр^еко-Тр^еб^{ња}. М^ор^а да ј^едно р^ањено б^ило. о^{ст}ало и^за-њ^иг дал^еко. И^ма о^вди к^рм^{ад}и да Б^ок с^ач^ув. Н^е-мереш н^ишта у^си^јат што-н^еће б^ит у б^едему. Покв^{ари}ш^е з^ем^ле, изр^{ови}ш^е ... Да-ти-п^раво к^аж^ем — о^{ст}ала п^усти^{ња}. Др^уг^о-ј^е док-ј^е-б^ило, б^или Ш^ашевци и с^ад и о^на-б^уба з^латца св^ијек т^урски^јек с^ел^а пр^ешла у-наше с^ело, т^о-т^и-л^ако издр^жат н^е-мереш. А ^ево Г^урди^ин су, к^ој^е-[о]н^о о^ни г^од^не, о^дм^а к^{ат}-п^рим^ир^је б^ило, до^се^лли. У-Гурди^ин^а-ма и^ма дв^адес^ет и-ш^ес до^ма^ин^ст^ав^а, н^иког^а-м^и н^е-меремо п^рин^јет^т вог^ор да до^ђе, ил-да-га-в^{ид}и^{мо} — н^ик^ако. ^Ето, ј^а-и-д^аназ г^лед^ам и^ма-л и^ђе а^намо да је и^шло, н^ем^а н^иђе да су и^шли по з^ими с^ни^јегом, уг^лав^но-и^г н^ем^а да по^ка^зу^ју до^сл^е, да и^злаз^е. А т^амо до^лаз^е по Ш^ашевц^а-ма, Р^анка овог^а-н^аш^ега т^амо н^ашли код о^ва-ц^а. До^лаз^е, ^ето в^ич^у да-ћ^е-на-п^ро^леће се в^рат^т.

Један је т^оп на ^Ендеку, ј^еда[н] на Кар^аули

Кат-смо-ч^етерез др^уг^е г^од^не, ч^етерес п^рв^е г^од^не н^а-К^лада^њ н^ападали и на с^ам^е М^атер^{це}. И с^ни^јег је б^ијо. Кат-смо-к^рен^ули в^амо з-Д^ре^це^лја, с^ни^јег је б^и-јо, п^рт^{на} је, в^ојска н^ап^рав^ла и с^ад м^и м^ал^и, в^ак^о м^ањ^и, н^ије нас н^ико м^ог^о в^иђет са ст^ра^не в^ам-да-је-б^ила к^ора ил-н^еђе, на н^ек^ом п^ању да-на^с-в^{ид}и, то^ли^ка је в^ојска б^ила и с^ила. И он^да-т^амо и^зи^ђе^{мо} и^з-наш^е ч^ет^е; он^ај-В^ој^ин б^ио-је б^орац, п^о-к^ој^ни, испод-Р^ида Ј^ок^ин, т^о-је-н^е-в^јероват. И п^ит^а К^рсто, о^вај-М^ил^ет^а, п^ит^а п^о-к^ој^но^г ^Арсена, ко^манд^ира, к^аж^е: Др^уже к^оманд^ире, да ми д^аж д^об^ру дес^ет^ину т^уј и-т^уј. К^аж^е о^вај: „^Бе тр^еб^а?“ „^На Ј^ар^ачк^о.“ И о^н је н^ас у^зо и — а^јде, а^јде, а^јде и п^ред-он^у-п^ећ^{ну} на Ј^ар^ачк^ом, да с^иђ^емо. И с^ад м^и-в^{ид}и^{мо} у-К^лад^{њу} д^ољ св^е, ма св^е се в^{ид}и, ал о^зд^ољ је ст^аза па да н^е-б^и п^рош^ли с л^еђ^а. Г^ор су т^опови ^ђе-[о]н^о-М^аксим, на ^Ендеку. Ј^едан је т^оп на ^Ендеку, ј^еда[н] на Кар^аули. И с^ад-м^и он^ди, н^ас К^рсто р^асп^оред^и, ст^ва^рно о^зд^ољ и^ма ст^аза, п^ут. И и^ма п^рт^{на}: и о^длаз^ло и до^лаз^ло. И с^ад н^ије зг^одно, н^ије зг^одно: и да п^ођ^у, к^у-[д]-н^{еш}? В^аљ^а и^зи^ћ на Ј^ар^ачк^о г^ор у^з-он^о, Б^ок те ст^во^ри^јо. И тиш^ина, он^ди б^иди, б^иди, с^ад-м^и: п^оч^еш^е н^аше г^ран^ате зг^ађ^{ати} и — он^да се з^вао к^онак — и в^{ид}и^{мо} о^вдуд от-к^уш^ета, ц^амија к^ушет се з^ов^е. Л^ет^и њ^ик ч^ет^рн^ест^еро ж^енск^иња и там^ам к^ако-ћ^е-на-ћ^уп^ри^ју, а г^ран^ата — м^еђу-њ^и! Д^иже он^о-у-з^ра^к, Б^ок те ст^во^ри^јо, и ћ^уп^ри^ју, он^и-се-д^ум^ан у^ват^и. Е-о^по-се с^мир^и н^ек^ако, кад о^пе^д з^аж^ди г^ор виш-ц^рк^ве. И с^ад он^дал^е м^и-с^ве в^{ид}и^{мо} исп^ред-он^е-п^ећ^не, св^е ^ђе к^оја г^ран^ата п^ан^е. И с^ад в^{ид}и се он^о-ж^енск^иње — и^мали д^обар дв^огл^ед н^ем^ачк^и. В^{ид}и се он^о-ж^енск^иње, в^аљ-да-и^г је д^ољ у Д^ри^њачу и он^и-м^ос је о^борен, к^ут-се-и^шло о^намо, д^рв^{ен}и м^ос. А и^ма г^ор от-к^уш^ета што-је-и^шо о^но^мо, ^ђе-он^а-ц^амија б^ила п^реко-в^од^е. И кад уп^а-л^ше н^аши г^ор на — П^ла^ов^иће. Ај док-п^оч^е на П^ла^ов^ић^а: у^дри, у^дри, п^оч^еш^е к^уће г^орети. Св^е-м^и он^дал^е в^{ид}и^{мо}, св^е у-б^ога, н^ас и^ма ч^ет^рн^ес и с^ат-с^мо св^е по-д^во^јица г^ор н^а-б^рду. И^зи^ђе^{мо} п^ола^ко и п^ос^мат^рај. У^дри па у^дри, па у^дри, м^ај-ку му: н^иког^а у^веч^е н^ем^а, н^икака и^зв^{еш}т^аја и м^и-з^ано^ћи^{мо}. Ни в^ат^ре, ни Б^ога у-он^ој-п^ећ^{ни}, у^јт^{ру} св^ану, кад-м^и-в^{ид}и^{мо}: кол^оне он^дуд и^ду. П^ос^тав^ло з^а-н^оћ он^у-ћ^уп^ри^ју, м^ајку му! И^ду в^ам п^ре^ма-на^{ма}, к^а[д]-д^ође К^рсто. Н^е-з^на^м, б^ол^{ан}, к^ој^е д^оба, м^и-н^а-н^ег^а, ма м^ало је и да би га у^бч^{ли}, м^ало је и да би га з^ак^лали. О[и]-н^ас о^сл^обод^и, к^аж^е: „Св^а је в^ојска на п^олож^ају и д^ошли су св^и на п^олож^ај,

извинте“, ѓвѓ, ѓнѓ, гѓри, дѓли и кѓжѓм ти, ѓнѓ ми је Јѓрѓчкѓ, Бѓга питѓј, кѓлко ми је путѓ пѓло нѓ-ум. Зѓѓдно. ѓндалѓ посмѓтрѓли чѓтав дѓн док је дѓна, ал по нѓћи нѓје гѓђало.

Димитрије Вишњић (1920), писмен,
снимљено 1999. године

Нѓ-ѓћѓла да обамѓте тѓ-ѓнуку

А испрѓчађу ти јѓдну мѓбу. Тѓ-је бѓило кад-мѓба пѓстала и мѓ-ѓшли ѓ-другѓ сѓло нѓ-мѓбу. Бѓило нас седамдѓсѓт мѓбенѓцѓ, а ѓвѓчѓ ѓѓ бѓт сѓјѓло. Чѓѓк нѓпра-виђу кѓђу и тѓј сѓзвѓта мѓба и тѓј ѓмѓ трѓдна жѓна у-тѓј-кѓђи. Млѓда је жѓна, трѓдна, јѓдна стѓријѓ јѓш ѓмѓ ѓѓ-тѓ-мѓба. И тѓ-трѓдна жѓна, ѓна је нѓма гѓтовѓла, мѓ-смо-и-рѓчѓлѓ и бѓла вѓчѓра и свѓ и пѓчѓли мѓмци вѓђ — мѓ-се-ѓтрѓсѓмо, мѓ бенѓце — мѓмци дѓлазѓ. По стрѓни гѓр дѓлазѓ мѓмци. И мѓ, вѓкѓ прѓстранѓк нѓ-кѓ, мѓ, да-ѓзвинѓш, ѓзѓшлѓ тамѓкѓ, ѓглѓдѓмо се и ѓтрѓсѓмо се, ѓнѓ-нѓшта-ти Бѓг нѓ-даде: кѓт цврѓчѓ у зѓмљѓ дѓјѓте! Јѓј, јѓдан ти Бѓг, мѓ-ѓтуд, а бѓли су и ѓнѓ-мѓмци чѓђи, и ѓнѓ-мѓмци. Нѓмѓ пѓчѓшѓ: „Чѓјѓ ли је, сѓ[д]-ѓѓте на прѓглед.“ ѓнѓ ѓзгѓ и[з]-стрѓнѓ, кѓд — тѓ-се-јѓдна жѓна породѓла и нѓ-ѓћѓла да обамѓте тѓ-ѓнуку, па-тѓ-јѓдно свѓѓ дѓјѓте тѓрѓла у крѓчану. Бѓла крѓчѓна, а мѓ прѓт-куђу, тѓмо за-пѓмѓжѓмо: „Јѓј, ѓно дѓјѓте у зѓмљѓ пѓмѓжѓ.“ Кѓжѓ ѓнѓ-стѓријѓ жѓна: „Ма, порѓ-дѓла се, а нѓ-ѓћѓла, нѓ мѓгла да кѓжѓ.“ А свѓ нам гѓтовѓла, и свѓ се преѓбѓкло у дрѓгѓ ѓдѓјѓло — тѓ-жѓна. Ёѓто, кѓкѓ је нѓрѓштѓј бѓјѓ нѓкад.

Сѓм вѓлѓцу ѓднѓјѓли

Да-ти-ѓспрѓчѓм за-тѓк-свѓг ѓјѓка. ѓн-је-ѓмѓ дѓѓѓт сѓстѓрѓ и ѓ-Крушевѓцѓма су бѓилѓ двѓје, а мѓја-ѓ мѓјѓка у Жуновѓма. ѓна је дѓлазѓла ко[д]-тиѓ-сѓстѓрѓ, а мѓј ѓѓѓ слѓђѓјѓ ѓсѓмнѓстѓ. ѓндѓ се смѓрѓло и ѓн-се-ѓжѓниђѓ, нѓђ довели, мѓђу мѓму ѓ[д]-сѓстѓрѓ-тиѓ ѓс-Крушевѓѓѓ. А ѓн је бѓјѓ јѓдиѓѓѓк. ѓн-је-дѓлазѓјѓ на кѓђу и ѓн-бѓ крѓс-тѓ-кѓђу дѓђи. Ёѓто, сѓ[д]-ти кѓжѓм: вѓѓѓ су вѓкѓ и кѓт-се-ѓтворѓ, и ѓн-је-на-кѓђу свѓ крѓс-куђу прѓлазѓјѓ и ѓндѓ сѓлазѓјѓ с кѓђѓ. И ѓмѓ је, кѓт-су-га-ѓстѓше ѓбѓлѓ, сѓмо ѓзѓли му ѓбѓдѓвѓѓ вѓлѓце, свѓ ѓмѓ злѓтнѓ зѓбѓ. Сѓм вѓлѓцу ѓднѓјѓли. А ѓн је за-прѓсиђѓ бѓјѓ ѓт-Крѓсманѓвѓѓѓ да се жѓнѓ и ѓна је нѓѓгѓ прѓварѓла, а ѓн-ѓндѓ нѓмѓ ѓшли ѓнѓ-свѓѓѓѓ па са Шѓнковѓѓѓѓ довели ѓђу ... ѓди у Кнѓжѓнѓ, по сѓдам дѓнѓ свѓжѓи кѓђѓ па пѓ у Кнѓжѓнѓ. И тѓ-мѓја ѓђѓ дѓђи на кѓђу да га ѓс-Кнѓжѓнѓ, да га ѓс-Кнѓжѓнѓ нѓсѓ.

Мѓ[ђ]-је ѓѓѓц пѓѓ з-дрѓѓѓѓ — сѓдамнѓс мѓтѓрѓ

Да јѓ тѓбѓ ѓпрѓчѓм ѓ пѓкѓјнѓм ѓѓцу. Мѓ[ђ]-је ѓѓѓц пѓѓ з-дрѓѓѓѓ — сѓдамнѓс мѓтѓрѓ. А бѓили му ѓнѓ-ѓпанѓи са ѓнѓ-јѓм-ѓпутѓри. ѓн-је-крѓсѓ (ѓспѓѓ се на јѓлѓ-ку) и крѓсѓ и ѓмѓкнѓ се, а пѓтљѓ-ти-се нѓбѓ ѓнѓ-ѓпанѓк на-ѓнѓ-чѓпѓр па га зѓдр-жѓ. И пѓѓ дољѓкѓ ѓ-снѓѓѓг нѓ-глѓвѓ и нѓје мѓгѓ рѓдѓт, а жѓвѓѓ-је. И бѓјѓ слѓбѓ-

на̀в, ни́је мо̀го̄ јес, ни́је мо̀го̄ јес. Седа̀мнѐс мѐта̀ра̄ висинѐ и да на̀-гла̀ву па̀нѐ и да жив о̀станѐ.

И-њему̀ ко̀лач шу̀паљ на̀бију̀ на̀-ро̀г

При́је по̀лазни́ка во̀дѐ се, ако је бли́зу шта̀ла, до̀ведѐ се ју̀не, тѐле. Кад је се ба̀дња̀к о̀секѐ, кат-се-ба̀дња̀к о̀секѐ и до̀нијо се, ва̀мо је она̀ на̀прав̀ла ко̀лач, кат-се-ба̀дња̀к прѐс̀јеца̀ да се ту̀ри на онѐ-ба̀дња̀[к] ко̀лач, а ка[д]-до̀веду̀ оног-воли́на, и-њему̀ ко̀лач шу̀паљ на̀бију̀ на̀-ро̀г — кад је бли́зу шта̀ла. Кад-ни́је бли́зу, кад је бли́зу о̀вчија̀, до̀ведѐ се о̀ван, са̀мо-је-то̀ му̀шко — ако нѐма̀ во̀ла, ако је да̀леко. А ва̀мо се свѐ изм̀и́јен̀ло ... При́бавѐ се жи́то у шѐрпи, а рука̀в̀це се да̀дну̀ ономѐ што-и́дѐ у-ба̀дња̀ке, жи́та и он̀ тамо̀ка ка[д]-до̀ђѐ ба̀дња̀ку, он̀-по̀спѐ жи́то и онда̀-у̀змѐ сик̀ру и онда̀ онѐ-ба̀дња̀к зас̀јече и онда̀ ону̀-прѐву̀ тријеску од-оног-ба̀дња̀ка ту̀ри у-цеп и ка[д]-до̀ђѐ, ка̀же: „Добро̀утро, чѐстид Бо̀жић.“ Ти га до̀чекаш, то̀г-з-ба̀дња̀ком, дома̀на̀на, он̀-у̀лази́ ондуд з-ба̀дња̀ком, по̀спѐш, а во̀дуд нѐга̀ по̀спу̀ — ко̀ га чу̀ва: ил д̀и́јете, ил жѐна, ко̀ га чу̀ва. И онда̀ он̀-до̀ђѐ, он̀о ски́не и ту̀ри на по̀л̀цу. О̀тпри́е-се зна̀ло жѐ-се мл̀и́јѐко ра̀жљевало, о̀тпри́е се ту̀да у Жу̀нов̀ма зна̀ло, зна̀ се ка̀ко се свѐ-то̀ ра̀д̀ло, та̀ки ва̀кад би́јо. И онда̀ и́кону за̀кити́ онѐм-гра̀нч̀цѐм, а он̀о што-је-за̀секѐ, он̀о — жѐ-се-ра̀жљева̀ мл̀и́јѐко, ка̀жу да би́дѐ ка̀јмаг до̀бар.

То̀ су би́ли ту̀љци

То̀ су онѐ на̀ крају̀ сѐла за̀пињали, онѐ-живо̀т̀ње фа̀тају̀, шта-до̀ђѐ. То̀ су би́ли ту̀љци. На̀правѐ чо̀ек ту̀љак и ту̀ри та̀мо жѐ-видѐ да би до̀лазијо. Ил је пѐћин̀ца, ил-ће-се-рѐћемо, оштѐн̀ти, ил око̀т̀т ил нѐшта, и ту̀ри слан̀не и нѐшта ту̀ри о[д]-тѐ-ра̀нѐ, да га на̀ма̀ми, да оно̀ до̀ђѐ. Ту̀рѐ и на̀-ватру, да оно̀ ми́ришѐ. Да ти о̀при́чам ка̀ко се за̀мал свѐтови, ди́јете, н̀и́јесу на̀гр̀дли. Оно̀-се-цу̀ре о̀т̀мале, уда̀вале се по̀т-крију̀ћ, ма-ба̀јаги — крију̀ћ, бо̀лан, ко̀-ђо̀ја крију̀ћ! А онѐ су у-то̀ј-тр̀ци, кат-су-о̀тимали, на̀лѐтели, бели с кра̀ја нѐђи, у̀дар̀ло с кра̀ја. Свѐто-ви-ти, што-су-о̀тимали, крију̀ћ уз̀мали цу̀ру, зна̀ш, па не ишли, бо̀лан, пра̀виѐм пу̀том. Ско̀ч̀ла гво̀зђа, ал ни́је она̀-та̀кта, жѐ-ра̀запѐта, зна̀ш ... Има̀, кат-се-она̀-гво̀зђа за̀пну̀, што-се-ва̀ко̀ ра̀запнѐ, има̀ та̀кта и кад-о̀но до̀ђѐ, та̀м у ону̀-ру̀пу у̀дарѐ на-ону̀-та̀кту и оно̀ се у̀фати́ на̀ма̀, та̀-живо̀т̀ња. А онѐ су, у-то̀ј-тр̀ци, та̀мо у̀дар̀ли на̀-то̀ и искòч̀ла гво̀зђа, ал н̀и́јесу-и́г ни́кога̀ о̀штет̀ла, ти́јек-свѐто̀ва̀.

Јелка Косановић (1922), родом из Жунова, неписмена,
снимљено 1999. године

Ја̀-са[м] м̀ло̀го̀ са̀нѐва̀ са̀њала

Ро̀дијо ми се на прѐви да̀н Бо̀ж̀на̀ по̀ста и да ти и́-то̀ и́спри́чам. Ја̀-са[м] м̀ло̀го̀ са̀нѐва̀ са̀њала, а ус̀н̀ла сам са̀н — што-ми-је-жа̀о, ни́кат прѐбо̀лет не мо̀гу — у̀очи А̀ра̀нжеловда̀на. И ја̀ — би́ла сам у̀-друго̀м ста̀њу Ми́рком, ус̀ниѐм са̀н —

Мирком, што-се-родијо у свињу. Како-дошли, свињац нам бијо повел^ки и ма̀ло замалтали. И уснѝм сѝн! Изби чоек на врата. И како-он-изби, он-је-менѝ узо за де-снѝ руку. Ја ти сад не-знам да-л-сам ја устала, да-л-сам-ја спавала. И та[ј]-је чоек мени бијо влад^ка, и владич^на капа и од^кјело, влад^ка ка[д]-се-обуче у цркви, и штака и све. И ѿ[н]-носѝ три јабуке, све су, све те јабуке златне, али-она-прва јабука што-ми-је-дао, она је румѝна ко-руменѝ ружа, све златом искићена. И он-мени даде онѝ-јабуку. „Ево-ти ова-јабука, понеси Неђи. Неђо ти је млого слаб.“ Ја-узмѝм тѝ-јабуку. „А ова јабука, ево ти теби.“ Она златна, ова, богами, све ко некака. Црна, ал златом је искићена. „Трећа јабука — ево теби. Са[д]-ћеш“ — каже — „јопѝт сѝна. Са[д]-ћеш јопѝт род^т сѝна. Друкчиѝ му ѝме не-см^јеш нађес већ-Мирко.“ Нађела-би-ја ѝему Мирко, ал цаба је. Дољ Милан бијо, дољѝка бијо тај-одбор. „И друкчиѝ немѝ: или-Мирко или-Винко.“ И он ко-на-врата, ја-гле-дам. Да-л-сам-ја-то све виђела, да л сам спавала — не-знам! И мени завѝка, на врата пође и стаде на врат^{ма} и мени велѝ: „Знаш-ли-ти ко-сам-ја?“ „Не-знам.“ „Ја сам Исус Крѝстос.“ Кад је он изишо, ујутру — Арѝнђеловдан, Јелка је, ова-ми-снаа, Надом била у-другом стању, и ја ѝој причам шта сам сѝн усн^{ла}. „Шта си усн^{ла}?“ „Нећу ти казивати, не-ваља сѝн казивати.“ И кат-се-д^јете род^{ло}, била-ми та-јетрва и ја причам: „Што-сам-усн^{ла} сѝн, бона!“ А Милан бијо у одбору и тај-бијо ми брат и озгор Марко Боровчан^н бијо прѝседник и то-д^јете треба одма да се упише и ја кажем, казуѝм ја шта-сам усн^{ла}. И Ана дољ от^{шла} и казала му: „Такѝ Јока рекла да се нађедѝ ѝме Мирко.“ Овај Милан рекне: „Неће Мирко, Винко нађес.“ Прѝфатијо ми је руке што-нико није, и даназ данѝле ми је жао, никат прѝжал^т нећу.

Јока Вишњић (1918), родом Косановић из истог села, самоук, снимљено 1999. године

ВРАПЦИ

Ка[д]-дођѝш, прѝклонѝш се и пољубѝш прѝг

Пушти ме, не-даѝте се ѝој сѝстат са своѝм ѝететом. Пушти ме, ѝдем, нек-прича жена. Изѝђѝм-ја тамо, ја-ѝој редом причам, ѝѝ су ца̀ндѝри били, не-знам. Оца ми нема јѝж да избиѝе з Брда озгѝ, ниѝкако. Она ошла у Кнеж^ну, ѝто ти ца̀ндѝра, ѝдѝ, а они мѝне повели штали, да-јдем да намирѝм као-млада. Јој, а ја у-онѝ-јем-бијел^јем аљинама, они вичу: „Ево ца̀ндѝра, ево ца̀ндѝра.“ Они поче-ше бјѝжат, а они дрѝчи на-њиг уз-онѝ-гор — нека кос^{ца} ѝма ка[д]-се-ѝне ѝиовѝј кѝћи, брѝѝѝце. Галами, галами, на-њи — а^а, побјѝгоше ѝни, а ја-се-ѝномѝ — ко-мандѝр, шта-ли-је бијо: „Нећу-ја за-њѝга.“ Они побјѝгоше у-шуму. И тако-ти, ѝни су побјѝгли у-шуму, и ѝѝ су траж^{ли}, и нава̀ли мѝне мѝмци ѝпѝ да-ме-зовѝ, све ѝни што сам аш^{ковала} ш-њѝма. Ја-нећу, нећу, он-је-менѝ затвѝријо онѝ-ноћ кад-ме-довео, сѝловѝ ме и ја-нећу жѝва, нећу ... Ништа-ја нисам, са̀мо да скѝћѝм у-воду. Илија, он-је-менѝ наѝетовѝ: „Немѝј, бона, ај-ти на-доктора, ти-мѝреш ѝѝга, да га стр^јѝљајѝ“, то-је-било ѝпѝсно — сѝловѝње. И пођѝмо у Власан^{це} да га

тужимо, да-ик-тужимо и он-је-имō накав подрезак [Тō ће се причат свѹкуд]. Кад-овдуд, пођемо низ-Јеловиџ дољи, кут-се-иде дољи, кад-они прѣд-нама идѹ. Одем-ја дољ на-доктора и кажем: „Ја сам била поштена до-тога.“ И они су њега там испитали овō, онō. Он њима каже: „Она је сћела, она је узела биљегу, она је узела поћелцу од-моје снаѣ, дали-смо-јōј поћелцу.“ Око-тѣ-поћелцѣ сад он-се-бранѣ поћелцōм, како-сам-ја узела биљегу од-његā па ме затō отō. Ёле, до-ђе, дан пō-дан, мѣни долазе мōмци осваклѣ. И овѣ прије ме звāо, ја-н'јесам сћела, била она-Мāра што-је-била за Мāтōм, она нафāлла да сам ја, да смо мѣ-добре, сестре. И нафāлла мѣнѣ и звāо-ме овѣ-Мѣлорāд. Нѣћу да се удам, н'јесам сћела. И он-ти-је-чѹо да-сам-ја-отимāна и мој ђевѣр дођѣ, дођѹ да ме зовѹ. Јā-нѣћу, нѣћу, оћу-ја, тō-сам-зāјм'ла, оћу-ја да видѣм, нек-одговāрā штā-је рāдијо с-мѣнѣ. Одем-мо-мѣ дољ кад-они прѣд-нама идѹ. Он-пōнијо подрезак и свѣ сā-мнōм ишō. Низ-Јеловиџ пођи, мѣ-стāни, они стāни и — сѣћемо дољ. Мѣнѣ прѣгледō дōктор и ондā ми написō: такō и такō, да идѣм у-Тузлу на окупрѣжнѣ сѹд. Ђевѣр-ми дошō да ме зовѣ зā-његā, зā-Мѣлорāда, чоѣка ми. Реко: „Нѣћу, ја-сам-тō-поћерала, ја-не-могу док-тō-гōним.“ „Свѣ-ћу ако-ћеш, ја ћу с тобōм свѣ одати. Ја ћу с тобōм ићи на-сѹд и свѣ.“ — каже. И ондāр-ти одѣм-ја с мāјкōм најпре, одѣм, и они су видли. Одем-мо-мѣ тамо и заноћимо, а сутрѣдан је, идѣ се на окупрѣжнѣ сѹд [Ј...м ти Тѹзлу, ишла сам три пѹта у-тѹ-Тѹзлу и ноћ'ла сам и свāшта]. И заноћимо-мѣ једнōм, кад-они, а он-је-ишō у-војску тај, кад-ми-је-тā-рāсправа, он-ошō у-војску. Ка[д]-тамо отишла ми мāјка и видла штā они оћѣ. А био-је, мешчѣнинѣ, и-тај-му-брāт, и још, бōгати, још је један, мешчѣнинѣ, чоѣг бијо. И они видли штā-је там у сѹду, и видли да-му-опāснос пријетѣ, да-ћѣ-га-стр'јѣлат штā-је урадијо, тō-тамо наведено. А они моју мāјку уват'ли тамо, траж'ли је, траж'ли, ђѣ-смо-мѣ заноћ'ли и моћ'ли је кō-Богā да пушти, да-тō-пушти моја мāјка, а ја-нѣћу. А била сам се удāла, имала и д'јете. Кад-они там уљегли и они там, они прѣчитāвали тō. Ондāр-мāјка моја изиђе, каже: “Нāсто, живо-ти-је-[о]нō твоје д'јете, ѣто си се фино удāла, бōљѣ нег да си зā-његā ошла, пушти-ћим.“ — велѣ. „У-тебе један је брāт, а њѣг је шестѣр'ца, убићѣ ми д'јете, да освету направѣ ако-убијѹ његā, ако-га-стр'јѣлајѹ.“ Пушти па пушти, па она мѣнѣ сал'јѣни, вићи, онѣ-тамо је усналећали да она-тō пушти. И такō наћерашѣ ме и ја-пуштѣм, сāмо ми плāt'ли. Јā-н'јесам сћела ништа ни да ми плātѣ. Сāмо пусти трōшак плāt'ли ... А мѣнѣ чекали, да-ти-причāм. Кат-смо-дошли отуда, ишли на-сѹт па се врат'ли, око-двāнѣс је мѣнѣ људи чѹвало: пр'јетијо да ми ос'јече рѹку. Око-двāнѣс људѣ чекајѹ, свѣ стражāрчѣ с пушкама. Свѣ тѹди сѣди по пѹна кѹћа увечѣ, чувајѹ ме такō ... А ђевѣр ми је дошō да ме зовѣ и он-је-свѣ обећō да ће ме вод'т кад-гōђ бидѣ на-сѹд, свѣ-тō, млāђи брāт. И он је обећō да ће свѣ ићи сā-млōм, да ми тō нећѣ бран'т. Ондāра-сā[д]-су они њѣк траж'ли, траж'ли, траж'ли тамо, н'јесу-ћг могли да наћѹ — цāндāри. Кад-ѣто-т[и]-ћг, мој брāте, ѣто-т[и]-ћг, доћерашѣ-ћг. А мѣни се искуп'ло, ошō ми један да скѹпѣ свāтове вāм да ме водѣ зā-овогā. Кад, бōгами, поћешѣ-ћг испитиват, оћерашѣ, нāрода пѹна кѹћа, оћерашѣ-ћг у-собу, а да мѣнѣ испитѹјѹ. А остаде и она-ми-сѣстра. Они свѣ вāкō, вāкō, вāкō цāндāр'ма, није се ондā звāла милѣиција — цāндāр'ма: причāј, причāј, причāј. „Па-она-је нāма узела биљегу, она је овō, она онō.“ А кāко је она узела, кат-су-они мѣнѣ повѹкли, она је узела

маљ и да ударѝ по глави, с[а]м[у] ш[е]рала к[а]пу, ѓном[е]. А т[о]-је-тамо наведено да га је удар[и]ла маљом. Навела ја у тужби, навела, та ми, кад-је-испитивали, и-та-ми-сестра, кат-су-је-испитивали [Они, болан, св[е] вако, нако, св[е] лажу: ја-ше-ла, ја пошла, ја ов[о], ја он[о]]. А она донесе к[а]пу. „Ево како је било: евако, евако!“ Они: „У име закона, руке увис.“ Повезаш[е]-и[г] нонди преда-мном, св[е]-и[к] пред-љу-д[ма] повезаш[е]. Свезаш[е] и оћераш[е]-и[г] и св[е]-и[х] гон[ли], а мен[е] сватови вод[ли], сам јено је кљу[с]е било, што-сам-ја дојала, није било камијона и возова ко-саде. Јала коња, водио га ђев[е]р св[е] под брадом коња. Е сад, ја-води никад ни[т]-сам-знала, некуд у Врапце воде-ме, ђе су Врапци, ја-не-знам за Врапце, сам до у Кнеж[ну]. Зна[м] да имају наки Врапци. Само ајде, нек-је-Срб, да не оста[е]м туди да ми прича потље. Нијесам смјела ни остат. И довед[у] ме води и како-ме-довели, нако ме и пров[е]ли у-цркву да се вјенчам. Не могу да се вјенчам, немам год[и]на. Вратиш[е] ме води ... Сам свекрву и њи[г] двојицу, чо[е]ка и ђев[е]ра, није-и[г] више ни-било кат-сам-ја дошла. Свекра је умр[о] уз-он[и] рат пр[о]шли тамо неђи, у Штрп[ц]ма неђи, побјегли били. Свекра-ми побјегла. Они маљ били, тек се родио ђев[е]р, а ѓном[е], чо[е]ку, не-знам је-л год[и]на, кољко је било, двије ... Ка[д]-доћеш, преклониш се и пољубиш праг и тако уљегнеш и понесеш нешта. Ја-не-знам да-л сам имала ишта, да-л ми је ко дао, не-знам, забрав[и]ла сам. И она-кућ[и]ца била маља, болан, дољ има нон[о], је-два се уљегне. И пуна она-собо[у]ца, дође народа, туј свадба и он[о]. Немаж ђе ни да бидеш, да уљегнеш, болан, малешно ... Некако предеверала и била и род[и]ла ш-њим ... Били смо зајено двадес и-три год[и]не з-ђев[е]ром и са-свекрвом. Потље смо направ[и]ли ов[у]-кућу кад били зајено и напола је преград[и]ли: пола ђев[е]ра мо[г], а пола наше. Ја-сама води живим сад у-овој-кући, како ми је ђед умр[о]: три год[и]не како је умр[о] ... Он-је-потље био ивалид у-руку, ивалид у-руку. Ишли да бер[у] курузе и ја-тамо ишла, и он је, зајм[и]ли га партизани. Гори су били наки и попуцали се и нег[а] м[е]так еводи погоди ... Фино ми, није ми лоше било, фино сам ш њима живљела. И ов[у]-смо-кућу направ[и]ли фино. Потље на вр[у]јеме кат-поћи на теферич, ко-с[и]јело из-ове-куће, ђеца прирастош[е], било-ми он[е]-јетрв[е] ђеце, баш-ко да ид[у] цркви, он[о]-каж[у]. И ишло се цркви с пјесмом, и [е]то ти, како-је и шта-је.

Могла је и шен[и]ца

Није било вако овије-ограда, није било ограда, св[е] би ради. [Е]то, причала сам ти, коси и ори. Ори, ори, ђе-гођ м[о]реш орати — посијеш. Могла је и шен[и]ца ... Усијали тамо јену вел[и]ку њиву и ја-сам-била трудна он[и]ем-први[е]м ђететом, ни-сам-ја могла да жањем. Пожели по ноћи. Мјесеч[на], дошло петнез жена па жело. И онда-ми он[о]-овршемо и вамо била нам слама. И он[у]-сламу стрпамо, шен[и]цу у сандуке... Он[у]-шен[и]цу и св[е]-он[о] однијо свијет. Кат-смо-се-врат[и]ли, нисмо ништа нашли... Па-[е]то и-сат пошли овди у-чк[о]лу у Кнеж[ну]. Почела онда школа.

Развијае се, развијае се жито

Ја-сам, кат-сам-дошла, нашла три краве, м[у]зле се. Три краве и два вола и двоје коња, кољко ли, потље смо из[и]шли на пешестеро коња. И имали су јено пет-

нѣс оваца̄. И ја-сам-онѣ-ѡвце нѣма̄, нѣма̄ кò да чува̄, ја-сам-ик чувала. Ја-сам-зна-ла, док-чòек испалӣ цигару дуана̄, ја-сам-знала три ѡвце ѡстрӣ, та̀кò сам брзо радла̄. Шта сам го̄ђ радла̄, брзо сам радла̄ ... Пипајӯ, кат-сам-дòшла, пипајӯ сва̀ку сламчцӯ, сва̀ку тра̀вчцӯ да ѡберӯ, да ту̀рајӯ, из-оног да ва̀дѣ, а у Жера̀вца-ма онò-бòгами сѣм сас̀јѣци. Та̀кò-ја брзо ра̀ди, за̀ми кò-дво̀је, кò-трòје [дòклѣ-нò до̀ђок?]. Ё, они пипајӯ, а ја-јопѣ-ѡдок, они: нѣко беген̀шѣ, нѣко не беген̀шѣ. Мòја би јѣтва, она свѣ онò-пипа̀ сва̀ку тра̀вчцӯ ... Та̀мо смо јенòм дванѣз дана̀ врли та̀кò, свѣ било нам узорано с ѡву̀ страну прам пòтока. Има̀мо гòр јопѣ и за̀стружи ва̀кò гувно, онда̀-га̀њај, нѣко је имò и стòжну̀ па око-нѣ-стòжнѣ га̀њај онѣ-кòње, га̀њај. Онда̀р-јопѣ на̀-ту̀ страну окрени. Претрѣси, претрѣси па онò-при-вру, што-кòњи уга̀зли и онò-оврло се, вѝдјж да-је-уг̀гечено да нѣм, по вру ништа, онò-м̀ало изграби, па јопѣ претрѣси, па та̀кò на̀ћерај, па та̀кò гòтов свѣ изгра̀бљуј, изгра̀бљуј и дòле жито ѡстанѣ и п̀љѣва. И онда̀-узми лòпату па ба̀цај. Зна̀ла сам и ба̀цат, ја-са[м]-му̀шкѣ пòслове зна̀ла ба̀шкò и му̀шкарац ... Развѣјае се, развѣјае се жито. Лòпатòм ба̀ци и ва̀мò дру̀ги кò ако-им̀а — ум̀јеши! На̀кав ум̀јет на̀прави од бр̀езовòг др̀вета. И онда̀-свѣ онѣ-клас ако-кòји ѡстанѣ ил нѣшта, уграби. Пòтље ѡстанѣ ф̀ино жито, два̀пòт прѣба̀циш, нѣкад и трѝпòт ако нѣма̀ дòбра в̀јѣтра. Ако је дòбар в̀јѣтар, от-п̀рви пòт во̀лик̀а р̀па б̀иди.

Има̀м-ја енòнди ѣно и-сат пр̀акљачу

П̀арјен̀це ос̀јѣци, шу̀пљо др̀во, и ѡдрежи га ѡздòљ и ѡзгò и закòп̀ај га, закòп̀ај га ва̀кò да се нѣ-м̀чѣ. Онда̀ра-дòљи пòтури нѣшта, л̀уга пòтури дòљ под-онѣ-а̀љне. А̀љне уквасѝш свѣ јено по јено ту̀рај, ту̀рај у ону̀-п̀арјен̀цу, ако-ѝг-је-дòсти, гòтов је на̀тураш. Онда̀-прѣвр̀иш во̀ду, а ѡзгò на̀спѣш л̀уга, на-онѣ-а̀љне. С̀асип̀ај, с̀асип̀ај док се г̀ида уватѝ кòлко трѣба̀ л̀уга на̀-кòлко а̀љн̀а, кò било и прѣ̀ђнòг. Вѝшѣ било прѣ̀ђнòг нѣг ѡнога̀. Па га изва̀ди с̀утр̀едан да пр̀еноӣ та̀кò, изва̀ди га с̀утр̀едан и — у̀-воду, и исп̀ери и ѣто ти. Ту̀ри да се с̀ушѝ кò-и-сад. На̀-ограду ва̀кò, биле ѡгра̀дс па прѣв̀јеси да се с̀ушѝ ... Има̀м-ја енòнди ѣно и-сат пр̀акљачу ... Онò-м̀лати док-цѝјеђ иш̀ераш иж-њ̀иг.

Било ст̀јенѝца, нѣ-мереш у̀љећ у̀-кућу

Е шу̀ти, н̀јесам ти тò исп̀ричала. Ка̀ко нѝје, бòла[н] нѣ-бѝјо, ст̀јенѝца, р̀ус̀а. Ка[д]-до̀ђѣш у̀-кућу нѣђи, ва̀ла, нѝје у̀-на̀з било р̀ус̀а, с̀амо било ст̀јенѝца, нѣ-мереш у̀љећ у̀-кућу. Нѣмаш-ѝг нѝчим, ч̀им ћеш-ѝг? Зна̀м у̀-Гол̀јана̀, јенòм кат-сам-ѡт̀шла, у̀-њ̀иг р̀уси с̀ам г̀милѣ по-онѝем-з̀идов̀ма. Тò-се-закòт̀ло, бò жѝја с̀ила ... Ђ̀ѣѣ стòји пома̀г̀а̀вија, из̀едошѣ-и[х] ст̀јен̀це. Ту̀ри г̀авѣз и ѡне нѣ-могу преко г̀авѣзи на икс̀ана, зна̀ш.

Влас̀ оп̀рѐди, а ѡнò, јопѣ онѣ-к̀уч̀не, за̀-га̀ња

У̀зми с̀ѣме, пòси ѣтен и кòнопљу. Кат-с̀азр̀и, ом̀лати с̀ѣме и ѡстави. Онда̀-ра-та̀кò и кòнопљу, онда̀р-у̀зми — им̀али смо ст̀упу — па ѡступ̀ај, па у̀зми ва̀кò др̀во, па-[ò]нò-м̀лати, па гр̀ебене, па онò-раш̀чѣш̀љај, онѣ-влас̀ ѡстави да пр̀едемо за

основē, за мјешавē, мјешаву тка̄ли. Вл̄ас опрѣди, а ђн̄о, јѡпѣ онѣ-куч^{не}, за-га̄н̄а: вел̄кѣ га̄не нѡс^{ли} с нѡгав^{цама}, па-онѣ-нѡгав^{це} от-памука ѡтки, а онѡ-гѡрамо згѡдно кат-се-кѡ ѡшуга. С̄амо ма̄кнѣ, ѡно бѡдѣ. Ў-менѣ ка[д]-дѡшла јѣтрва, кад је дѡшерала с̄андуке, кад-ја-зав̄ир̄им у с̄андуке — с̄амо га̄не-онѣ на̄трп̄ала и ѡна. Та̄кѡ смо ра̄д^{ли}, ѡтка̄ј пѡњавч^{не} некѣ и онѣ-ѡфтѣје па сп̄авали, нисмо имали ѣѣ ни да сп̄авамо. Ја кат-сам-вѡвди дѡшла и ѡд̄ала се, свѣ се пѡрѣд̄ај па не-знаш кѡѣ твоје д^јѣте, не-знаш кѡѣ-ти-је чѡек. Док-не-пр̄иѣш, не-знаш, свѣ-тѡ за̄јено лѣжало.

Он̄д̄а-на̄шер̄амо кѡње пр̄ско-[о]н̄с-Др̄ин̄с

Н^јјесам ти испр̄ичала, јѡпѣ, кат-смо-мӣ та-гѡведа прегѡнли. Свѣжи кра̄ве за пѡнтѡн, п̄ун пѡнтѡ[н] на̄рода. Он̄д̄а-на̄шер̄амо кѡње пр̄ско-[о]н̄с-Др̄ин̄с, Бѡк-те, а̄намо. Једни ва̄би, ѡд̄ѡд̄а на̄шер̄амо-п̄г и он̄и-кѡњи пр̄спл^{вашѣ} та̄мо. А не-ѣшешѣ — били нам јӯнци нек̄и — на̄шер̄амо-п̄г да и ѡни й̄д̄у, да пл̄ивајѡ, ѡни ѡт-пола Др̄ин̄с врат^{шѣ} се ва̄мо. И шт̄а-неш-т̄и, кад-не-смиѣш ва̄мо. Свѣ ра̄шер̄ано с ѡвѣ стра̄нѣ. И на̄шли-смо-й[х], пѡтлѣ ѡндуда глѣдали. Вѡјска, ѡнд̄а били он̄и-Н^јјемци, ка̄ко се зв̄ала он̄а-вѡјска?

Нѡс^{ла} ва̄зд̄ан онѣ-ѡа̄кове к̄ур̄уз̄а, а д^јѣте ѡћу да рѡд̄им

Кат-сам-пр̄вѡ рѡд^{ла}, забѡљело ме, оже̄нијо ми се ѣвѣр — Мӣјѡл̄д̄ан је б̄ио. Оже̄нијо се, мешч̄ин̄и, ѡ-д̄ан. Й-ѡн је ѡтео своју жѣну, ѡтѣо водалѣ ис-комш̄илука, н^јјесу да̄ли за-њег̄а. Ѳт^{шѡ} ѡн да сп̄ав̄а кѡ[д]-тора ш-њѡме (д̄а-л је у пѡдруму, д̄а-л је кѡ[д]-тора, забѡрав^{ла} сам), а ја сам ѡ-соби била. И менѣ забѡљело, пр̄виѣм ѣтетом, св̄у-нѡћ ме бѡљело, ја-с̄амо-сам пома̄гала и ѡдала, ѡа̄ба-је. Он̄д̄а ти с̄у-трѣд̄а[и] некѡ дѡба, нѣма̄ ништа да-ма-жиг̄а да рѡд̄им. С̄а[м]-ме стѡма̄г боли, не мо̄гу да стѡп̄им ве̄-се-ва̄л̄ам по-[о]н̄ом-крѣвету. И зѡвн̄у-[о]в̄у во̄дуд̄а Мӣл^{цу}, овога-ма̄јку Јѡванову. Зѡвн̄у да дѡѣ кѡд-менѣ, да-вид̄и шт̄а ми је. Ѳна ѡгрија јѣ-дан ба̄крач во̄дѣ, т̄ур̄и на-он̄ај-шка̄ф. С̄ѣде менѣ, дѡѣшошѣ на̄пори, прѡст^{неш}, онѡ-д^јѣте испаде. А нѣма̄, мӣ-смо-њ̄у, б̄ило-јѡј два мјѣсѣца, ева̄кѡ смо је прѡт̄ура-ли, кѡлшнѡ-је ѡно б̄ило ... А ѡвога сам ла̄ко. Ва̄зд̄ан к̄урузе нѡс^{ла}, дѡл̄ам пѡсн̄ја-ли, ва̄зд̄ан. Дѡл̄ам била ова-кѡл^{ба}, нѡс^{ла} ва̄зд̄ан онѣ-ѡа̄кове к̄ур̄уз̄а, а д^јѣте ѡћу да рѡд̄им, в̄ид̄им да ми... И некѡлко не-б̄и: рѡди[х]-га, пр̄ије вѣчерѣ.

Б̄иѡ нек̄и Мѣо, ѡн-је-б̄ио на̄јѡп̄асн̄и ѡсташа

Кат-су-ѡни пѡбѣгли, ѡзгѡра, знаш, Т̄урци и онѡ-се-зарат^{ло}. И мӣ-вѡд̄ина били и та̄кѡ кад ѡсташе пѡчѣшѣ дѡлаз^т. Пѡчѣли гѡн^т на̄ше л̄ѡде, ка̄жѣ-ѡ-П̄јено-вас да-се-с̄аслушајѡ. И за̄јм^{ли} тѡгуд̄а и[з]-сѣла, чѣка̄ј — кѡлко: Л̄ѡбана, пѡкѡјнѣг на̄шег Л̄ѡбана, онѣ-л̄ѡде ѡтменѣ на̄јпре пѡчѣли гѡн^т. Л̄ѡбана и Ра̄дивѡја Р̄унд^{на}, Л̄ѡбана Йванѡв^{на}, на̄ша ф̄амелија, и Ра̄дивѡја Р̄унд^{на} и Јѣвту Р̄унд^{на}, Срѣ̄нка Р̄унд^{на} и свѣ а̄де. И мо̄г ѣвѣра, ѣг̄а записали и вѡди кӯћа била дѡл̄ам, ѣѣ-Бѡјѡ Зубан, ѣегова кӯћа била. Зар̄асло с̄ад, нѡнди б̄ило стѡ д̄ѡл̄ум̄а зѣмл̄ѣ, ѣно и-сад им̄а ѣегова ливада. Д̄ајд̄у да се јавѣ ѡ-П̄јеновац. И мо̄ј ѣвѣр свѣ чѣка ѣг̄а док-ѡ[и] на̄лѣгне, па да й̄дѣ, дѡбијѡ пѡзив, дѡбили св̄и пѡзив. Стѡй на-кра̄ј ба̄шчѣ,

свѣ извирује а̀намо, глѣда̄ ка̄[д]-ћѣ̀ онѝ отуда̄ на̀љећи да ѝ онѝ йд̄у. Глѣда̄ он̀ у̀-њик̄ та̀мо, кад-Бо̀јо, нѣма̄ га̄ јо̀ш, док-се-спрѣм̄и. Кат-по̀глѣнѣ, онѝ њѝ гонѣ. А̀ б̄ио је Ми́ле Ивано̀в'ћ, с̄ћѣ̀ сѣстра му̀ по̀ћи за-њ'ма. Ку̀ка̄ она̀, ми́ли Бо̀же, ку̀ка̄, йдѣ̀ за-њима, ку̀ка̄ прѐко-по̀ља. Ку̀ка̄, ку̀ка̄, да-јо̀ј-врѣте̄ бра̀та, ѝ йдѣ̀. А̀ онѝ ти ви́шоше, онѝ нѣ-с̄ешѣ̀ там̀ њима. О̀ћерашѣ̀ онѝ го̀ри, она̀ је ку̀кала ѝ зама̀кла го̀р. Јѣна-јо̀ј рѐкла Туркѝња, у̀сташама̀ ти́јем ка̀же: „Де́те, де́те, го̀нте, го̀нте, ѝ они-ћѣ̀ нас̀ та̀ко̀ ко̀-вѝ њи́г.“ Ѝ онда̀ о̀ћерали у̀-Пјено̀вац ѝ б̄ио нѣкѝ Ми́лован̀ Шу̀ло, за́јм'л[и]-йг. Он̀-је-би́о на-оно̀ј-же́лезни'ци ра̀дио, б̄и́о нѣшта, ра̀дио̀ кот-пру̀те у̀ Пјено̀вцу. Ѝ онѝ њѣга̀, за́јме̄ н-њѣга̀, а̀ о̄[н]-ни́је ни му̀и б̄и́о на пу̀ту. Ѝ онда̀ су̀ онѝ ис-Кне́ж'нѣ за́јм'ли нѣко̀г Ми́л'воја́ Јѣвт'ћа ѝ свѣ̀ људѐ онѣ̀ ко̀ји-су-ймалѝ вел'кѣ̀ про̀да̀вн'це, ка̀фа̀не ил̀ нѣшта. Ѝ јо̀вана̀ Пилѝндав'ћа ѝ по̀па. А̀ у̀-менѣ̀ Ми́лета б̄и́о ма̀ли, б̄или на̀руч'ли да̀ до̀несу̀ до̀љ да̀ га̀ кр̀сте. Ро̀дио̀ се та̀ко̀ нѣка̀ко̀, мешч̄ини, б̄и́о. Ка̀д-менѣ̀ зо̀вѐ по̀п, ймено̀[м]-мѐ зо̀вн̄у. „Нѣмо̀ј“ — вел̄и — „но̀с'ти д'јѣте, ѣ̀во ја̀-одо̀к.“ ... Ѝ та̀ко̀ ис-Крушѐваца̀ ѝ свѣ̀ о̀ћерашѣ̀, ѝ ка̀жѐ он̄-Ми́лован̀. Њѣга̀ су̀ нѣкѝ му̀слима̀ни отѣ̀ли до̀љи, нѣгдѝ по̀д-Оло̀вом прѐко-на̀кѣ̀ ху̀приѣ̀. Свѣ̀-йг на̀го-н'ли да̀ сѐру̀ ѝ да̀ јѣду̀ сво̀је го̀вно. Ѝ ба̀цали-су-йг у̀-воду, ѝ свѣ̀шта, ѝ о̀ћерал[и]-йг онда̀ у̀ он̄-Јасено̀вац. Нѐ у̀ми́јем-ти-ја̀ ни-рѐћи ко̀лко-йг јѐ б̄ило. Ё̀ле са̀д по̀купѣ̀ се, по̀бје́гне о̀во-што-о̀станѣ̀, по̀бје́гне у̀-шуму. По̀бје́гне у̀-шуму, по̀бје́гне го̀р на̀-брдо ѝ отуда̀ Ма̀лопо̀љци ѝ онѝ са̀стану̀ се. Отуда̀ ѝ о̀зго̀р-ти — ни́су онѝ јо̀ж б̄или по̀бје́гли ни́куд — ѝ по̀чѣли да̀ о̀зго̀ б̄је́же ѝ онѝ. Б̄или, б̄или, нѣ-сми́ју̀ ви́ше да̀ жи́ве у̀-ку̀ћама̀ сво̀ијем̀ ла̀ко. Ѝ онда̀, кат-се-по̀ве́ћа̀ло њи́г, онѝ су̀ о̀зго̀ за̀пуца̀ли, а̀ оно̀ јѐ ку̀т ко̀ѣ̀: б̄је́жи, Турцѝ, б̄јѣште. Ѝ онда̀ на̀пулѐгали Туркѐ ѝ о̀шли, по̀-бје́гли у̀ Сара̀јво ѝ по̀тљѐ до̀ђу̀ јо̀пѣ̀ у̀сташе, до̀ђу̀. Ма̀ло-се-то̀ слѣ́гло, до̀ђу̀ у̀сташе во̀днина ѝ свѣ̀ нам по̀купѣ̀ у̀-Бога. Ка̀жем̀ ни́је б̄ило убра̀дача̀, јѣз̀ б̄ило у̀ Сара̀јву, јѣс̀ у̀ Сара̀јву. Зна̀м: купи́о мѝ ѱѣ̀вер онда̀, ѝ женѝ ѝ мѣ̀ни у̀зо̀ ма̀раму ѝ су̀кну. Њо̀ј у̀зо̀ од̀ нѣкѣ̀ на̀шѐ цр̀ну̀ су̀кну. Ѝ кад-онѝ изби́шѐ на̀ врата̀, а̀ мо̀ја свѣ̀крва̀ ѝ мо̀ја јѣ̀трва, о̀не су̀ б̄илѐ стра̀ш'ве. О̀не у̀зѐле ѱѣ̀цу у̀ кри́ло до̀ља̀м у̀ ово̀ј-ку̀ћи ста̀рој. Ѐва̀ко̀ чи́нѣ̀, а̀ онѝ по̀чѣшѐ прѣ̀трѣсат, до̀љ нам̀ у̀ са̀ндуц'ма̀ онѣ̀-а̀љ'нѐ штѣ̀днѣ̀ ѝ до̀љ нам̀ б̄или са̀ндуци у̀ по̀друму ѝ ра̀киѣ̀ б̄ило. Ѝ по̀чѣшѐ си́пат ону̀-ра̀кију. Нѣ-сми́ју̀ о̀не да̀ о̀ду̀, ја̀-јо̀пѣ̀ ја̀на̀ до̀љи на̀ врата̀ на̀вирѝ шта̀ ра̀дѣ̀. Ка̀д-онѝ си́пају̀ у̀-флашѐ из-оно̀г-бу̀рета па̀ ви́шѐ про̀сушѐ нег̀-на̀сушѐ. По̀куп'шѐ из-они́је-са̀ндука̀ што-је-го̀ђ ва̀љало, б̄ило-нам-то̀ штѣ̀днѣ̀, што-ва̀ко̀ об̄лач'ли кат-ку̀т по̀ђѣ̀мо. Та̀ко̀ тѝ онѝ по̀куп'шѐ ѝ о̀дошѣ̀. Ка̀сни́јѐ јо̀пѣ̀ на̀ле́гн̄у, ѣ̀ мѣ̀ни да̀ју̀, кад-је-би́ло то̀, ко̀лко јѐ ра̀змака̀ — нѣ-зна̀м. Б̄и́о нѣкѝ Ме́о, он̀-је-би́о на̀јо̀пасни́ у̀сташа. Го̀ни́о ѝ о̀вога̀ о̀ца ѝ до̀љ за̀гва̀ро̀, шта̀ ни́је ра̀ди́о ку̀ћи Јовано̀вој. Ѝ да̀ју̀ мѣ̀ни нѣку̀ плака̀ту да̀ при́би́јем̀ но̀нди прѣ̀т-ку̀ћом̀ на̀ врат'ма̀, да̀ сѐ прѣ̀дају̀ Ср̀би, да-й̀м-нѣ́ћѐ ни́шта. А̀ ја̀-ти-у̀змѣ̀м па̀, ко̀-нѣ-зна̀м, при́би́јем-ја̀-[о]н̄у̀ плака̀ту, вел'кѣ̀-јѐ б̄ила, б̄ила-јѐ ва̀ко̀ го̀тов по̀ла о̀вѣ̀-кѣ̀сѣ̀. При́би́јем-ја̀ њу̀, ка̀[д]-дру́ги пу̀т на̀ле́гошѐ, а̀ мо̀ј чо̀ек — о̄[н]-ни́кака̀в, о̄[н]-на̀ко̀-јѐ б̄ио ми́ран, њѣга̀ н'јѣсу̀ ни́шта. бѣ̀вер б̄и́о сѐ ш-њима, у̀-Пјено̀вцу по̀б̄и се. О̀ти́ђи, го̀[р] ра̀д'ли у̀-Куштра̀в'ци, па̀ сѐ по̀б̄и, по̀б̄и сѐ ш-њима. Ка̀д-онѝ: „Ма̀јку̀ вам̀ ј...м“ — мѣ̀ни рѐка̀вши — „Ма̀јку̀ вам̀ ј...м, ко̀лко нас̀ мр̀зи́те, на̀опа̀ко̀ при́б'ли плака̀ту.“ „Нѣ-зна̀м-ја̀, бо̀лан, ја̀-ни́кат чи́та̀ла н'јѣсам, ни́т пи́сала.“ „Па̀, ѱѣ̀-ти-јѐ чо̀ек, што-ни́је он'?“

Сам врнчанце остану гор и боса све

Нит-тот-ти н'јесам причала кат-сам-ишла у Зворник па ми дали педесет кила шенце, ондар кад-онд-смирло се онд рато. И обуем-ја панке, онд-пашњаке, и упртим се. Нисам-ја била сама, још-нас-је било, вако упртим на-раме. Кот-кат-сам-носла Милету у Србију. И ајде све пјеше. И дољ на, како се зове — Касаба. Нон'јевали смо на равни с онијем-житом и с онијем-јадима. И ондар-бо гати, ја-онд-панке издери, издерем онд-панке, дођу: сам врнчанце остану гор и боса све. Боса све, Бок те, подбик се, тако и све онд-други. И кад ја сат пођем дољ, ишла-сам-ја у-Бању Ковиљачу рад-овије-ногу, у-Бању. Кат-се-смирлим с аутом кољко је дољ ићи, како-сам-ја носла, реко, педесет кила шенце на-себи, а боса ишла. Све боса кући доћи. Сила ме јада убо, мени је горд рат додидо нег-ишта. Није ми додидо рат што-сам-се-ја-бојала.

Море-л бит чок адум?

Биле на наму те-из-Драпнића, не-знам како су се презивале. И она-се-једна уда там у-Калну за јенд. Уда се, доста говеди има, крава, оваца и свег. Торо-ви били, све-то. Ка[д]-тамо, обавла се свадба и — добар момак, нако виђен, и она ти тако туј била ету, кољко ли дана била, тај-момак никако неће ш-њом да легне. Све иде тору, све иде тору. И задуго, задуго тако било. Оне су посиђеле, ал биле су на наму. И она ти рече: „Па-н'јесам-ја дошла за његова говеда већ-дошла за-њег. Што неће да легне?“ И, напоми, бије адум, море-л бит чок адум? И није ни-легд и она се вратла. Није она шела да живи тако там: „Што-лу ја да његова гледам говеда, ја-сам-дошла за-њег. Свашта је се нешта стрепљавало.

Све, знало се, јендм душом дијали

Ожени се у Жеравцама, дође јена из-Јабук, за некот Велку Голлијана. И она, тридестеро чељад у-кући — та-Криста гор, што-је-Јованова прија — тридестеро чељад било у-кући. Причала сам ти: браће четвртца, јетрва четри, све, знало се, јендм душом дијали, како-но-кажу. Кат-пођи у-кућу, баш-ко да-су-странци, они причају браћа између себе, тако су се слагали. Знало се све кој-ја-ће шта радт: јена лепа куала, јена онд, јена онд. И тако се оженија и она-што-је-дошла из-Јабук, посиђела цура, за Велку некот. И све она од-они-је-свију ник све знала обућу чие-је шта. Она отрља, вјешало се — причала сам ти — гор виж-ватре. Онд-пресуши се и она је морала све отрлат, онд-се-треба отрлати, калаво, и мора се отрлати. И панци, и обоје стави, па ондара стави чарапе и назувце (тако шарале се назувце) и стави на-онд. И тако све радла, радла, кад-јо[ј]-јетрва, доведе њевр једну олуда из Мангурнића. Деса-јој било име. Л'јеп-па-је-то она. Бок створија: слика! А и-он је бије добар. Кад је дошла, ништа у-Бога не-зна. А ова-ти-јо[ј]-је све-онд, све-јој она, ко јетрве, добра била па-јој-све казују. И он је тако бије ш њом и она не-мере да роди д'јете.

Наста Ивановић (1918), родом из Жеравица, неписмена, снимљено 1996. године

Слободан Реметич

ТЕКСТЫ ИЗ ГОВОРОВ ВОСТОЧНОБОСНИЙСКИХ ЭР

Резюме

В настоящей работе представлены тексты из говоров восточнобоснийских эр, т.е. населения, занимающего область, называемую в народе словом *Кадилук*. Речь идет о территории между областью Бирача и Нишичским плоскогорьем, на территории между реками Дриняча, Биоштица и Кривая, и склонами гор Конюх и Романия. Согласно положениям Дейтонского мирного договора большая часть эрской области, досталась Федерации Боснии и Герцеговины, а меньшая часть Республике Сербской. Границы эрской области, т.е. Кадилука, следует воспринимать условно, т.к. они, за отсутствием точных данных в научной литературе, определялись в духе установившихся местных народных «критериев», согласно устным информациям на месте. Восточнобоснийские эры говорят на герцеговинско-крайишском диалекте.

В течение последней войны население большинства эрских сел осталось без своего дома и временно выселилось из своих многовековых очагов и поселилось на территории Сокоца, Хан-Пиеска, во Власенице, Дринячах, Зворнике, Каракае, Горни-Шепке, Браневице и в других местностях, в первую очередь в новообразованных поселениях беженцев в речных долинах Дрины и Савы, а отчасти и в местах на территории Сербии, с той стороны реки Дрины. В неблагоприятных и несчастливых наступивших обстоятельствах уже под конец войны сделаны первые шаги в организации полевых записей речи стариков и старух, бежавших из сельских поселений сербских западных областей. В рамках научно-исследовательских проектов Сербской академии наук и искусств и ее Института сербского языка, а потом и Академии наук и искусств Республики Сербской, до сих пор удалось записать на аудиокассетах свыше 800 часов связной речи аутентичных носителей своего местного речевого идиома, характерного для территории Нишичского плоскогорья (зона т. наз. Малалука), Кадилука, Горни-Бирача, окрестностей Живиниц и Баповичей, зеничского и каканьского края, окрестностей Брезы и Вареша, охватывая также территории Бугойно, Дони-Вакуфа, а также Подриня в зоне Калесии и Зворника. Богатая сокровищница собранного языкового материала, только частично обработанная и опубликованная, содержит корпус, достаточный для ряда монографических описаний отдельных речевых типов и диалектных словарей или собраний диалектных слов. Это в частности касается боснийских эр, языковой идиом которых не следует предать забвению, т.к. он содержит около 500 часов аудиокассетных записей их речи. Этому должно содействовать и данное собрание текстов, образцов речи бежен-

цев, расселившихся в течение последней войны. По основательным причинам в данном случае предпочитают расселенные беженцы по отношению к тем жителям эрской области, которые по воле судьбы не должны были покидать родные пороги. Тексты, прибавленные к данной работе, составляют лишь часть разговоров, записанных в период с 1995 по 2001 гг.

САДРЖАЈ

Уводне напомене	487 [3]
ТЕКСТОВИ	489 [5]
Ковачићи	489 [5]
Вучинићи	537 [53]
Коњевићи	570 [86]
Сливње	574 [90]
Жеравице	586 [102]
Радачићи	588 [104]
Доњи Дрецељ	600 [116]
Туде	622 [138]
Горњи Драпнићи	622 [138]
Врапци	628 [144]
ТЕКСТЫ ИЗ ГОВОРОВ ВОСТОЧНОБОСНИЙСКИХ ЭР (Резюме)	635 [151]
Прилог: Област источобосанских Ера (карта)	

ПРИКАЗИ И КРИТИКЕ

Дијана Црњак, *Пасџирска лексика лакџашког краја*. — Бања Лука (Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет), 2011, стр. 219¹

Из западне зоне српског дијалекатског простора стиже нам још једна нова књига — *Пасџирска лексика лакџашког краја* Дијане Црњак.

Ова монографија представља знатно измењену и допуњену верзију ауторкиног магистарског рада *Пасџирска лексика у околини Лакџаша*, који је одбранила 2001. године на Филозофском факултету у Новом Саду, пред комисијом у саставу: проф. др Драгољуб Петровић (ментор), проф. др Мато Пижурица и проф. др Слободан Реметић.

Књига се састоји из следећих целина: I. Увод (11–27), II. Лексичко-семантичка анализа (29–82), III. Творбена анализа (83–96), IV. Закључна разматрања (97–104), V. Рјечник (105–195), VI. Сјисак њукиџова и информатџора (197), VII. Текџтови (199–206), *Summary* (207), VIII. Литератџура (209–217) и IX. Карџта истраживаног џерена (219).

У оквиру *Уводног дела*, ауторка даје опште напомене које се односе на досадашња истраживања ове врсте, историјат испитиваног подручја, затим пољопривредне гране којима се становништво овог краја бави од давнина до данашњих дана (земљорадња и сточарство), уз посебан осврт на расе стоке које су карактеристичне за ово поднебље (овца праменка, крава буша и босански брдски коњ). Говори и о пољопривредним производима, као и о традицији производње вуне у овим крајевима. Напоменама о начину прикупљања грађе и информаторима, о методологији рада и самом речнику, ауторка завршава ово поглавље.

Други део посвећен је *Лексичко-семантичкој анализи*, која је у основи рађе-на према поставкама Н. И. Толстоја^{2,3}, а како наводи Д. Црњак „из практичних разлога вршена је анализа *семантичких џоља*, а не *семантичких микрџоља*“, јер би

¹ Прилог је настао у оквиру рада на пројекту *Дијалекџолошка истраживања срџског језичког џросџтора* (178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србује.

² Н. И. Толстой, Из опытов типологического исследования славянского словарного состава I. У: *Вопросы языкознания* 5, Москва, 1963, 29–45.

³ Н. И. Толстой, Из опытов типологического исследования славянского словарного состава II. У: *Вопросы языкознания* 5, Москва, 1966, 16–36.

конструисање микропоља у приказивању комплексног лексичког материјала, какв је у овој монографији, „довело до веома великог броја семантичких микропоља, чиме би се, прије свега, изгубило на економичности приказивања“ (20). Прикупљену лексичку ауторка је разврстала у оквиру 18 макропоља, које је означила великим словом: **А. ОПШТИ НАЗИВИ ДОМАЋИХ ЖИВОТИЊА. Б. НАЗИВИ EQUUS CABALLUS. В. НАЗИВИ BOS TAURUS. Г. НАЗИВИ OVIS ARIES. Д. НАЗИВИ CAPRA HIRCUS. Ђ. НАЗИВИ SUS. Е. НАЗИВИ РАСА СТОКЕ. Ж. НАЗИВИ ЖИВОТИЊА ПРЕМА БОЈИ ДЛАКЕ. З. НАЗИВИ У ВЕЗИ СА РАЗМНОЖАВАЊЕМ. И. НАЗИВИ ЗА ГЛАСОВЕ ЖИВОТИЊА. Ј. УЗВИЦИ ЗА ДОЗИВАЊЕ И ТЈЕРАЊЕ СТОКЕ. К. НАЗИВИ ЗА БОЛЕСТИ СТОКЕ. Л. НАЗИВИ СМЈЕШТАЈНИХ ОБЈЕКТА ЗА СТОКУ. Љ. НАЗИВИ ОСОБА КОЈЕ ЧУВАЈУ СТОКУ. М. НАЗИВИ ПРИБОРА ЗА ТЈЕРАЊЕ СТОКЕ. Н. НАЗИВИ ПРИБОРА ЗА ПАЉЕЊЕ. Њ. НАЗИВИ ПРЕДМЕТА У ВЕЗИ СА ГАЈЕЊЕМ СТОКЕ И О. НАЗИВИ ЗА МЛИЈЕКО И МЉЕЧНЕ ПРОИЗВОДЕ.** У оквиру ових макропоља, ауторка је разврстала 39 семантичких поља које је означила арапским бројевима: 1. Општи назив, 2. Називи одраслог мужјака *Equus caballus*, 3. Називи одрасле женке *Equus caballus*, 4. Називи младунчета *Equus caballus*, 5. Називи коња с обзиром на њихово коришћење у домаћинству, 6. Називи коња с обзиром на неке особине, 7. Називи одраслог мужјака *Bos taurus*, 8. Називи одрасле женке *Bos taurus*, 9. Називи младунчета *Bos taurus*, 10. Називи говеда с обзиром на неке особине, 11. Називи одраслог мужјака *Ovis aries*, 12. Називи одрасле женке *Ovis aries*, 13. Називи младунчета *Ovis aries*, 14. Називи оваца према неким особинама, 15. Називи за природни покривач овце, 16. Називи за одраслог мужјака *Sus*, 17. Називи одрасле женке *Sus*, 18. Називи младунчета *Sus*, 19. Називи свиња према неким особинама, 20. Раса стоке, 21. Називи животиња према боји, 22. Називи за манифестовање полног нагона, 23. Називи за чин оплодње, 24. Називи за рађање младунчади, 25. Називи за испуштање гласова животиња, 26. Узвици за дозивање стоке, 27. Узвици за тјерање и умиривање немирне стоке, 28. Остали узвици, 29. Болести стоке, 30. Објекти за стоку, 31. Називи особа које чувају стоку, 32. Називи предмета за тјерање упрегнутих коња, 33. Прибор за паљење, 34. Називи предмета из којих стока једе, 35. Називи предмета за тимарење и спутавање стоке, 36. Називи предмета за обиљежавање стоке, 37. Називи неких радњи и стања у вези са млијеком, 38. Називи за млијеко и мљечне производе и 39. Називи посуда за млијеко и мљечне производе. Принцип којег се придржавала у класификацији био је следећи:

ПОЛАЗНИ ОПШТИ НАЗИВ = ДИФЕРЕНЦИЈАЛНИ ЗНАК

(хијерархијски највиши) — то је интегрални диференцијални знак, чија је функција да дато семантичко поље диференцира од осталих семантичких поља

ДИФЕРЕНЦИЈАЛНИ ЗНАК ОПШТЕ СЕМАНТИЧКЕ КЛАСЕ
(хијерархијски нижи)

ДИФЕРЕНЦИЈАЛНИ ЗНАК СПЕЦИФИЧНЕ СЕМАНТИЧКЕ КЛАСЕ
(хијерархијски нижи у односу на диференцијални знак опште сем. класе)

На овај начин, са лексичко-семантичког аспекта, Д. Црњак врло детаљно, идући кроз семантичка поља, упознаје читаоца са важним карактеристикама пастирске лексике испитиваног подручја.

Творбеном анализом ауторка се бави у оквиру треће целине. Како сама истиче, анализом су обухваћене именице и мањи број придева и глагола, а анализа је вршена на префиксалном, суфиксалном и префиксално-суфиксалном творбеном плану. Управо према овом критеријуму Д. Црњак је и поделила трећу целину на следећа поглавља: СУФИКСАЛНА ТВОРБА, у оквиру које прати посебно именичке суфиксе (појединачно за именице м. ж. и ср. рода), придевске и глаголске суфиксе), затим ПРЕФИКСАЛНА ТВОРБА, где, такође, посебно издваја префиксалну творбу именица, придева и глагола, ПРЕФИКСАЛНО-СУФИКСАЛНА ТВОРБА (именица, придева и глагола), СЛОЖЕНИЦЕ, где прати посебно СЛОЖЕНЕ ИМЕНИЦЕ (са придевом, бројем и предлогом на првом месту) и СЛОЖЕНЕ ПРИДЕВЕ (са именицом, придевом и бројем на првом месту) и ТВОРБА СЛОЖЕНИХ (ВИШЕЧЛАНИХ) ЛЕКСЕМА, где је анализа обухватала структуру сложених, односно вишечланих лексема, с обзиром на то која врста речи улази у њихов састав. Ауторка истиче да је најзаступљенији структурни тип П+И, што и потврђује мноштвом примера типа: *босанско говече, брдски коњ, жировно крмче, изјаловића сјока, сјевана крава, сувојарна крава, џорлаво крмче* итд. У два примера редослед је обрнут, тј. придев долази иза именице — И+П: *џића серминска и рана серминска*. Забележени су и други структурни типови, али у мањој мери: И+П+Пр+И (нпр. *крава лака на мужу* и др.), И+Пр+И (нпр. *ждријебе испод сисе* и др.), И+Пр+Р+И (нпр. *овца у првом јањешу* и др.), Прил+П+И (нпр. *досћа мљечна крава* и др.), Г+Прил (нпр. *ошелићи се нашећур* и др.), И+П+И (нпр. *крмче мале ране*), Г+И (нпр. *џражјићи коња* и др.), И+И (нпр. *коњ јахач, сир скришка* и др.), И+П+Г (нпр. *крава тврда мусћи* и др.), И+П+Пр+Г (нпр. *крмче мекано за ранићи* итд.), И+Прил (нпр. *сир учейврћи*) и Р+И (нпр. *џрећи коњ*).

У оквиру четврте целине Д. Црњак износи своја *Закључна разматрања*, на којима се не бих задржавала, већ бих се осврнула на *Речник* који чини пету целину ове монографије.

Речник садржи око 1500 лексема, и то највише именица, док су глаголи и придеви заступљени у знатно мањој мери. При изради речника ауторка је настојала да бележи што старију лексику, али ако би се појавила и понека новија лексема, обележена је ознаком *нов*. Речи су обрађене на следећи начин: наведена је прво одредница па граматички податак, затим дефиниција, семантичко поље којем одређена лексема припада, контекст и графички симбол којим се упућује на значајну везу са другим одредницама. Речи су сложене једностубачно, азбучним редом. У оквиру Речника приложене су и 22 фотографије.

Списак 14 пунктова које је ауторка посетила и 37 информатора, наведен је у шестој целини.

Дијалекатски џексџови су веома важни, не само као потврда ауторкиних тврдњи и запажања већ и због тога што представљају драгоцен извор података, који могу послужити за нека даља истраживања. У овој монографији они се налазе у оквиру седме целине.

На самом крају налази се *Карта испитиваног њерена*, на којој се јасно види испитивано подручје и сви пунктови које је ауторка посетила. С обзиром на то да није постојала изражена диференцијација, односно да је већина забележених лексема била присутна у скоро свим пунктовима, Д. Црњак није наводила пунктове из којих лексеме потичу и није дала ареалну анализу. Стога су, оправдано, изостале и лингвистичке карте.

Похвалила бих ауторкин велики труд и залагање и истакла да је ова књига једно вредно лексикографско дело са простора херцеговачко-крајишког дијалекта, које ће заузети значајно место на списку монографских публикација из дијалекатске лексике, на српском језичком простору.

Бранкица Марковић

